Google

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

+ *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.

+ *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.

+ *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.

+ *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at http://books.google.com/

SZÁZADOK.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE.

A VÁLASZTMÁNY MEGBÍZÁSÁBÓL SZERKESZTI

SZILÁGYI SÁNDOR
TITKÁR.

[illegible] VICTOR

82/

1877-IK ÉVFOLYAM

BUDAPESTEN, 1877.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

DR. SEMIÉN BÉLA
1950

Lap.

HATOS GUSZTÁV.

Királyi méhészek Baranyában 166

HEGEDÜS C. LAJOS.

Szalay Ágoston emlékezete 578

△

Henszlmann rég. művének ismertetése 159

HUNFALVY PÁL.

Jalava Antal művének ismertetése 256
Jung »Roemer und Romanen« czímű művének ismertetésére I. II. 334, 425
Nyilatkozat Kossuth Lajos levelére 776

IPOLYI ARNOLD.

A Corvinák visszahozatalának története 463

JAKAB ELEK.

Brutus kiadásának birálata I. II. 656, 855

KÁROLYI ÁRPÁD.

Adalék Mária és Zsigmond eljegyzésének történetéhez 18
Knauz kortanának ismertetése 265
Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban I. II. 642, 841

K. Á.

Egy adat Erdély társadalmi s irodalmi életéből 876

B. KEMÉNY GÁBOR.

Emlékbeszéd gr. Mikó Imre felett 97

KOSSUTH LAJOS.

Levél a »Századok« 1—4 füzetéről 765

KRIŽKO PÁL.

Az 1563. évi koronázási ünnepély 27
Neczpáli László a körmöczi levéltár tükrében 542

LEHOCZKY TIVADAR.

Adat az ősmagyarok felszereléséről 274
A Gebe-család nemességéről 566
Zrínyi Ilona napjai Báthory Zsófia halála után 880

LIPP VILMOS.

A vas-megyei régészeti egylet 148

NAGY GYULA.

Régi magyar községi pecsétek 173

NÉMETHY LAJOS.

Az 1686. évi visszafoglalás után Budán maradt törökök 138

NYÁRÁDVÖLGYI.

Történelmi apróságok 168

Lap.

ÓVÁRY LIPÓT.

Kutatások a nápolyi Farnese levéltárban 1
A nápolyi Anjou-korszak történelmi kútfői 446

PAULER GYULA.

Dimitrijevits Emil: »Gyurgye Brankovics« című művének ismertetése 70
A magyarok megtelepedéséről I. II. 373, 481

PESTY FRIGYES.

Míveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században 49

B. RADVÁNSZKY BÉLA.

Kortani adalék 539
Hibaigazítás 679

RÓMER FLÓRIS.

Adalék a magyar ötvösség történetéhez I. II. III. . . . 222, 407, 795
A czéhládákkal való körmenetek 563

SALAMON FERENCZ.

Meynert »Ungarns Kriegswesen« című munkájának ismertetése . . 64
Pótlék a magyar haditörténethez a vezérek korában 124

SZABÓ KÁROLY.

Ezüst művek és drágaságok összeirásai a XVI. századból 546

SZALAY IMRE.

Szalay Ágoston régiség-gyüjteményének ismertetése 586
Magyar köriratú pecsétek 678

SZERÉMI.

Adalék »A Zrínyiek Csehországban« című közleményhez 451

GR. SZÉCSEN ANTAL.

»Veresmarti élete« Ipolyitól, bir. ismertetés 757

THALLÓCZY LAJOS.

A magyar hadi költségek 1549-ben 169
Zászlók ára a XVII. században 457
A magyar hadi szervezet átalakulása történetéhez a XVI. században 674
Bornemisza Anna gazdasági naplója 882

THALY KÁLMÁN.

A Jerney-féle kézirat gyüjtemény 347
A gr. Bercsényi család nemzékrendje 679

WAGNER TIVADAR.

A Zrínyiek Csehországban 162

WENZEL GUSZTÁV.

II. Ulászló magy. és cseh kir. házas élete 1501-1506 I. II. III. 680, 727, 816

Lap.

WERTHEIMER EDE.

A velenczei diplomáczia különösen a XVI. és XVII. században . . . 110

ZSILINSZKY MIHÁLY.

A magyar hadászat történetéhez 276
Bonfinius Antal történetíró jellemzése 510

ÁLLANDÓ ROVATOK.

Történelmi Társulat . . . . 81, 182, 279, 360, 458, 568, 681, 778, 884.
Magyar Tud. Akadémia . . . . . 88, 187, 284, 473, 570, 888.
Vidéki társulatok . . . . . 89, 289, 364, 476, 571, 888.
Pozsonyi kirándulás . . . . . 570, 686.
Irodalmi szemle . . . . . 90, 188, 366, 478, 573, 782, 890.
Vegyes közlések . . . . . 94, 191, 290, 371, 575, 690, 785, 892.
Történelmi könyvtár . . . . 96, 192, 292, 372, 480, 576, 692, 788, 896.
Társulati Értesítések a borítékon, minden füzetben.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

NÉVKÖNYVE.

1877.

BUDAPEST.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1877.

STANFORD LIBRARY
FEB 6 1964
STACKS

Budapest, 1877. Nyomatott az Athenaeum r. társ. nyomdájában.

I.

A Magyar Történelmi Társulat

alapszabályai.

I. A társulat címe és székhelye, célja és munkaköre.

1. §. A társulat címe: »Magyar Történelmi Társulat«; székhelye Budapest.

2. §. A Magyar Történelmi Társulat célja: a hazai történettudomány minden ágának művelése, megkedveltetése, és iránta minél szélesbkörű érdekeltség ébresztése.

3. §. Ezen cél elérésére nemcsak a szakképességek és szakkedvelők egyesítése, történettudományi dolgozatok írása és kiadása: hanem nyilvános gyülések és kirándulások tartása, levél- és könyvtárak, műemlékek tanúlmányozása és ismertetése által törekszik.

4. §. A társulat munkássága kiterjed a hazai történelemre, és annak minden segédtudományaira: nevezetesen a paleographiai és archaeologiai csoportozatokra.

II. A társulat tagjai és tisztviselői.

5. §. A társulatot képezik: a) az alapító, b) az évdíjas, c) a tiszteleti külföldi tagok.

6. §. Alapító tagokúl tekintetnek mindazok, kik a Történelmi Társulat czéljának előmozdításához legalább 100 o. é. forintnyi alapítványnyal járúlnak, és pedig akár készpénzben, akár a választmány által megítélendő biztosítékkal bíró kötelezvényekben, és legalább 5 százalékot jövedelmező értékpapírokban. Az alapító tagok taggá választatásukról díszoklevelet nyernek.

7. §. Taggá választathatik minden hazai történetkedvelő, a ki magát kötelezi, hogy legalább három éven át a társulat pénztárába Budapesten évenként 5 forintot tagdíjúl befizet. Ezen tagok taggá választatásukról saját kívánságukra 3 forint befizetése mellett díszoklevelet nyernek.

8. §. Külföldi tiszteleti taggá választathatik minden külföldi történettudós, ha a) a Történelmi Társulat, b) a hazai történetírás, vagy c) a hazánkat érdeklő történeti kutatások iránt különös érdemeket szerzett.

Minden tagnak jogában áll tiszteleti tagok ajánlatát javaslatba hozni, s ezeket a választmány absolut többséggel választja meg. Az ilyenek megválasztatásukról oklevelet nyernek.

9. §. A társulati elnökség áll az elnökből és két alelnökből, kik — és pedig első sorban az elnök, akadályoztatása esetében pedig az alelnökök egyike — a társulatot a választmánynyal egyetértve vezetik és igazgatják.

10. §. Elnökké és alelnökké oly férfiak választatnak, kik a hazai történettudomány művelése vagy előmozditása által kitűnő érdemeket szereztek. A társulatot a hatóságok és mások irányában az elnök, vagy gátoltatása esetében az alelnökök egyike képviseli; a gyűléseken s üléseken ők elnökölnek, s jogukban áll — ha a társulat érdekei sürgetőleg kivánják — rendkivüli üléseket is hirdetni. A tagok egyenlő szavazatai esetében az elnöklő döntő szavazattal bír.

11. §. Az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek jogában áll a pénztár állapotát bármikor megvizsgálni.

12. §. A társulat titkára — ki a választmány által meghatározandó tiszteletdijt élvez — úgy az évi, mint a havi üléseken előterjesztői hivatalt visel; a határozatok végrehajtásáról gondoskodik: a jegyzőkönyvet, melyet az elnöklővel együtt aláir, vezeti; a társulat közlönyét a választmány befolyása mellett szerkeszti; levelezéseit folytatja s könyvkiadásaira valamint az irattárra felügyel.

13. §. A társulat jegyzője a titkárnak segitségére van, és őt gátoltatása esetében helyettesiti.

14. §. A pénztárnok a társulat vagyonát hiven és pontosan kezeli: a pénztár állapotáról a havi üléseken átalános jelentéssel, az évi közgyülésnek pedig, részletes számadással tartozik. Pénzt a választmány határozata alapján az elnök, ügyvezető alelnök, vagy a rendes havi kiadásokat illetőleg a titkár által alairt utalványokra — a melyekkel azután beszámol — szolgáltathat ki: kivévén a rendkivüli eseteket, a midőn az elnök saját határozatából is utalványozhat 50 forintig való összeget, a legközelebbi választmányi ülés utólagos jóváhagyása mellett. A pénztárnok — ki rendesen dijaztatik — bármikor is tartozik az elnöknek, illetőleg a társulat ügyeit vezető alelnöknek módot nyújtani arra, hogy a pénztár állapotát megvizsgálhassák; a választmány ele minden havi ülésen pénztári kimutatást, s minden év végén pontos számadást terjeszt, melynek megvizsgálásáról a választmány intézkedik, s netaláni fel lvizsgálat végett az évi közgyűlés ele bocsátja.

15. §. Az ügyész a társulat jogait védi.

A titkári segédet, vagy a szükséghez képest más tisztviselőt vagy napdíjast a választmány felhatalmazása alapján az elnök nevezi ki.

16. §. Az elnökök, titkár, jegyző és ügyész a választmányi üléseken szavazattal bírnak. Az elölülő elnök szavazata, egyenlő szavazatu eredmények esetében döntő.

VIII. A társulat pecsétje s történhető feloszlása.

44. §. A társulat czime: »Magyar Történelmi Társulat« lévén, e köriratot viseli a titkár őrizete alatt álló pecsétjén is, melylyel kiadványait jelöli, s történelmi búvárlatokra kiküldött tagjainak megbizó vagy ajánló leveleit stb. hitelesíti. A pecsét közepén, góth stylü diszítmények kel környezett papirtekercsen »Emlékezzünk régiekről« jelmondat áll. A körirat után pedig a társulat alakulási éve 1867. van bevésve.

45. §. A társulat mindenrendü tagjai és tisztviselői fel vannak jogositva az őket megillető társulati czimek használhatására.

46. §. A társulat feloszlását csak oly közgyülés határozhatja el, mely egy havi előleges kihirdetés folytán e czélból hivatott össze, s a jelenlevő tagok kétharmada a feloszlás mellett van.

47. §. A társulat feloszlása esetében annak alaptőkéje s minden egyéb vagyona, a feloszlást elhatározó közgyülés rendelkezése szerint, hazai, és pedig kizárólag magyar történelmi tudományos czélokra fordittatik.

48. §. Az alapszabályok módositását, vagy a társulat feloszlását, s ezen esetben vagyona hovafordítását czélzó közgyülési határozatok, foganatositás előtt — megerősités végett — a magyar királyi belügyminiszter elé terjesztendők.

49. §. Az esetben, ha az egylet az alapszabályokban meghatározott czélt és eljárást illetőleg hatáskörét meg nem tartja, — a kir. kormány által a mennyiben további működésének folytatása által az állam, vagy az egyleti tagok vagyoni érdeke veszélyeztetnék, haladéktalanul felfüggesztetik s a felfüggesztés után elrendelendő szabályos vizsgálat eredményéhez képest végleg fel is oszlattatik, vagy esetleg az alapszabályok legpontosabb megtartására különbeni felszólatás terhe alatt kötelezteték.

II.

A Magyar Történelmi Társulat 1877-ben.

---

1) A Magyar Történelmi Társulat igazgatása.

A) Elnökség és tisztviselők.

Elnök:

HORVÁTH Mihály, vál. püspök, vaskai apát, bölcsészettudor, a Magyar Tud. Akadémia II. osztályának elnöke, Budapest, IX. három pipa-utcza 1.

Alelnökök:

IPOLYI Árnold, beszterczebányai püspök, pápai tiszt. kamarás, hittudor, a Magyar Tud. Akadémia igazg. és rendes, valamint számos bel- és külföldi tudós társaságok tagja, Besztercebányán.

B. KEMÉNY Gábor, m. kir. belügyministeri államtitkár, orsz. képviselő, a M. T. Akad. lev. tagja, Budapest, mérleg-utcza 2.

Titkár:

SZILÁGYI Sándor, a vallás- és közokt. m. kir. ministerium titkára, akadémiai r. és a tört. s könyvkiadó biz. tagja, Budapest, vár, uri-utcza 22.

Jegyző:

DEÁK Farkas, m. kir. igazságügyministeri titkár, a M. Tud. Akad. lev., a székely közmiv. egylet választm. tagja s az akadémiai kör jegyzője; Budapest, belváros, egyetemtér 2.

Ügyész:

UNGER Ferencz ügyvéd, Budapest, Józsefváros, stáczió-utcza 25.

Titkári segéd:

THALLÓCZY Lajos, az »Archaeologiai Értesítő« segédszerkesztője, Budapest, vár, Verbőczy-utcza 168.

Pénztárnok:

BALTHAZÁR Béla, a m. hitel-jelzálogbank tisztviselője, Budapesten, főút 9.

JAKAB Elek, a volt erdélyi főkormányszék levéltárának igazgatója, a Tud. Akad. lev. tagja és kézirattárának őre, Budapest, vár, országház-utcza 114.

25. KNAUZ Nándor, Esztergom-főegyházmegyei kanonok, a M. Tud. Akad. r. tagja, Esztergom.

Ifj. KUBÍNYI Ferencz, Kóváron, u. p. B.-Gyarmat.

Gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvárt t.

LEHOCZKY Tivadar, urad. főügyész, Munkácson.

NAGY Gyula, muzeumi tisztviselő, Budapest, muzeum.

30. Alsó-Szopori NAGY Imre, a m. k. legf. törv. bírája, M. Tud. Akad. l. s a tört. biz. tagja, Budapesten, országut 39.

NAGY Iván, a m. országgyűlés képviselőházának Napló-szerkesztője, a Magy. Tud. Akad. r. és a tört. biz. tagja, Budapesten, kalap-utcza 1.

NÁTAFALUSSY Kornél, prem. r. áldozár, gymnasiumi igazgató, Rozsnyón.

Br. NYÁRY Albert, a M. Tud. s a milanói Akad., valamint az akad. tört.- és rég. biz. tagja, s a sz. Móricz r. lovagja, az Arch. Ért. szerk., Budapesten, molnár-utcza 13.

Br. NYÁRY Jenő, cs. k. kamarás, miniszteri titkár, a M. Tud. Akad. arch. bizottságának, valamint több bel- és külf. tud. társ. tagja, Budapesten, kerepesi-ut 4.

35. Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Bolhás on, u. p. S.-Szobb, Somogy-megye.

Br. ORBÁN Balázs, orsz. képviselő, képviselőházi jegyző, Budapesten, aldunasor 33.

ORTVAY Tivadar, jogakadémiai tanár, s a M. Tud. Akad. l. tagja, Pozsonyban.

Lg. ÓVÁRY Lipót, orsz. allevéltárnok, a nápolyi akad. lev. tagja, szt. Móricz- és Lázár-rend lovagja, Budapest, nemzeti szinház bérh. IV. em. 25.

Dr. PAULER Gyula, az orsz. levéltár igazgatója, a M. Tud. Akad. l. és a tört. s könyvkiadó biz. tagja, Budapest, vár, hg. Batthyányi-ház II. em.

40. PESTY Frigyes, kir. tanácsos, orsz. képviselő, a M. Tud. Akad. l., a tört. biz. s több tud. társ. tagja, Budapest, Istvántér 3.

Br. RADVÁNSZKY Béla, orsz. képviselő, Budapesten, József-utcza 4.

RÉVÉSZ Imre, a debr. ref. egyház egyik r. lelkipásztora, a tiszántúli ref. egyházkerület levéltárnoka, s a M. Tud. Akad. lev. tagja, Debreczen.

Dr. RÓNAY Jáczint János, szkodári vál. püspök, pozsonyi nagyprépost, a M. Tud. Akad. r. s több tud. társ. tagja, Pozsony.

2) A Magyar Történelmi Társulat tagjai.

A) Külföldi tiszteleti tagok.)*

ALMBERG (Jalava) Antal, Helsingfors.
Lg. ARNETH Alfréd, a cs. k. titkos levéltár igazgatója, Bécs.
DUDIK Béda, b. r. áldozár a morva tart: rendek által kinevezett historiographus, Brünn.
FIEDLER József, a cs. k. titkos levéltár aligazgatója. Bécs.
FLEGLER Sándor, tanár, Norinbergában.
Lg. Camillo MINIERI Riccio, a nápolyi levéltár igazgatója, Nápolyban
SAYOUS EDE, a Charle-Magne lyceum tanára, Párisban.
SCHRAUFF Károly, a cs. k. titkos levéltárnál fogalmazó, Bécsben.

B) Alapító tagok.

ALMÁSY Pál, Budapest, IX. Mátyás-utcza 1.
Gr. ANDRÁSSY GYULA, Bécs.
B. APOR Károly, Maros-Vásárhely.
ARAD vármegye, Arad.
ARAD sz. k. város, Arad.
B. AUGUSZ Antal, Budapest, vár uri-utcza 56.
Papi BALOGH Péter, Mezőhegyes.
BARCZA Sándor, Csab-Rendek.
BARTAKOVICS Béla, egri érsek. †
Dr. BELLAÁGH József, Budapest, V. bálvány-utcza Mocsonyi ház.
BERNÁTH Dezső, Budapest, IV. képíró-utcza 5.
Gr. BETHLEN Markus, Radnóth, Küküllő megye.
B. BÉSÁN N. János, Kisbér-Varsány, Gicz.
BITTÓ István, Budapest, IV. ország-út 39.
BONNAZ Sándor, csanádi püspök Temesvárt.
Br. BORNEMISZA János, Kolozsvár.
BOTKA Tivadar, Kis-Vezekény.
BREZNYIK János, Selmecz.
CSAPÓ Vilmos, Tengelicz.
Gr. CSÁKY Albín, Lőcse.
Gr. CSÁKY László, Budapest, tak. pénzt. épület.
CSÁSZKA György, szepesi püspök, Szepes-Várallja.
CSENGERY Antal, Budapest.
DAMASZKIN János, Németi, — Gyertyámos.
DEÁK Ferencz, Budapest. †

---

*) Megválasztattak az 1877. jan. 4-dik közgyűlésen.

KOVÁCS Gyula, Budapest.
70. KOVÁCS Zsigmond pécsi püspök, Pécs.
KRAJTSIK János, Nyitra.
KRUESZ Chrysostom, Győr-Szt.-Márton.
Gr. KÚN Kocsárd, Kolozsvár.
Gr. LÁZÁR Miklós, Kolozsvár.
75. LÉVAY Sándor, Eger. †
LIPOVNICZKY István, r. k. püspök, N.-Várad.
LÓNYAY Gábor, Budapest, V. bálvány-utcza 5.
Gr. LÓNYAY Menyhért, Budapest I. s. p.
LUKÁCS Móricz, Budapest, V. Angol királyné, II. 72.
80. MAGYAR tengerparti hatóság, Fiume.
MAJLÁTH György, Budapest, vár dísztér Batthyányi h.
Gr. MAJLÁTH József, Perbenyék. †
Br. MAJTHÉNYI László, Leszenyén.
MÁRIÁSSY Ferencz, Markusfalva.
85. MÁRIÁSSY Tiborcz, Markusfalva.
Br. MEDNYÁNSZKY Dénes, Rakovicz (Nyitra m.)
MELCZER István, Budapest, vár uri-utcza 75.
MIHÁLOVITS József, Zágráb.
Gr. MIKÓ Imre, Kolozsvár. †
90. MILKOVITS Imre, P.-Szt.-Mihály.
MURÁNYI Ignácz, Temesvár. †
NAGY Elek (Káli) Kolozsvár.
NAGY Ferencz, Jász-Berény.
NAGY József, Budapest, IV. korona-utcza 2.
95. Gr. NÁDASDY Lipót, Budapest. †
NYITRA megye közönsége, Nyitra.
Szerémi hg. ODESCALCHI Arthur, Bolhás.
PAUER János, Székes-Fehérvár.
PESTY Frigyes, Budapest.
100. Gr. PÉCHY Manó, Budapest, Sebestyén-tér 3.
PÉCS sz. k. város közönsége.
POZSONY sz. kir. város közönsége.
PULSZKY Ferencz, Budapest, Muzeum.
Br. RADVÁNSZKY Béla, Budapest.
105. RÁTH György, Budapest, IV. korona-utcza 2.
REVICZKY-BAY Ilona, Puszta-Bagos, télen Debreczen.
Dr. RÓNAY Jáczint cz. püspök, Pozsony.
RÓZSAFY Antal, Budapest, IV. városháztér 6. III.
SAMASSA József érsek, Eger.
SCHLAUCH József püspök, Szatmár-Németi.
110. Id. SIMON Elek, Kolozsvár.

Sigray Pál, *IV. Ország-út 17.*
Simonyi Simon, *VIII. Köfaragó-utcza 6.*
Somhegyi Ferencz, *Kegy. rend. társháza.*
Somoskeöy Antal, *VII. Kerepes-uti Bazár.*
325. Gr. Somsich Iván, *IV. Zöldfa-utcza 24.*
Spuller Ferencz, *Kishíd u. 3.*
Steindl Imre, *IV. Kiggyó-utcza 4.*
Suhajda János, *IV. Barátok tere, 5.*
Szabó Albert, *VI. Sugár-út és Gyár-utcza sarka 7-4.*
230. V. Szabó Antal, *I. vár, disztér 76.*
Szabó Ede.
Szabó János, *V. Ferencz-József-tér, Nákóház.*
Szalay Ágoston, ld. v.
Szalay József, *I. vár, országház-utcza 94.*
235. Szalay Péter, *I. vár, uri-utcza 18.*
Szana Tamás, *IV. Bástya-u. 18.*
Szász Károly, *I. vár, uri-utcza 28.*
Szt.-István-társulat, *IV. Lövészutcza 11.*
Szeghy Miklós, *VI. Gyár-utcza 7.*
240. Szentkirályi Mór, *VIII. Ösz-utcza 7.*
Szentpály Jenő, *IV. Kalap-utcza 5.*
Gr. Széchenyi Ödön, *IV. Lévay ház.*
Székács József, *Sütő-utcza 3.*
Szilády Áron, *IV. Hatvani-utcza 10.*
245. Szilágyi Sándor, ld. tk.
Szinnyei József, *IV. Egyet. knyvtár.*
Szitányi Bernát, *V. Nádor-utcza 16.*
Szitányi Izidor, *V. Nádor-utcza 16.*
Szüry Dénes, *I, vár, uri u. 22.*
250. Tabódy Jenő, *VIII. Mária-utcza 199.*
Tanárky Gedeon, ld. v.
Tankó János, *VIII. Zerge-utczai reáltan.*
Télfy Iván, *VIII. Pannonia szálloda.*
Téry Ödön, *II. Alsó-fövtcza 47.*
255. Thallóczy Lajos, ld. tk.
Than Károly, *IX. Régi füvészkert.*
Tipray Tivadar, *VIII. Muzeum.*
Toldy István, *V. Hajó-utcza 2.*
Toldy László, *I. Tabáni plébánia.*
260. Tomásek Thekla, *I. vár, uri-utcza 21.*
Tóth László, *VIII. Sándor-u. 9.*
Tóth Vilmos, *IV. Mihalek szálloda.*
Tölgyi Gyula, *VIII. ker. föredlt.*
Töry Gusztáv, *vár, disztér 12.*
265. Török József, *VII. Király-utcza.*
Török Sándor, *VII. Király-u. 7.*
Törs Kálmán, *IV. Kiggyó-u. 5.*
Ullmann Károly, *Ált. biz. társ.*
Unger Ferencz, *VIII. Stáczió-utcza 25.*
270. Ürmösi Miklós, *I. vár, Min. elnökség.*
Vajda Gyula, *IV. Kegyesr. társ. ház.*
Vargay Kálmán, *IV. Magyar-utcza 34 I. em.*
Vasváry Benő, *VIII. Zerge-utczai reáltanoda.*
Vámossy Mihály, *VIII. József utcza 7.*

275. Várady Gábor, *V. Gőzhajótár. épület.*
Várady Antal, *II. Reáltanoda.*
Vécsey Tamás, *IV. Múzeum körút Móricz ház.*
Vincze Gábor, *Budavár, orsz. levélt.*
Visi Imre, *VIII. Gyöngytyuk-utcza 11.*
280. Visontay János. *V. Vadász-u. 24.*
Visolyi Gusztáv. *VIII. Muzeum-utcza 8.*
Vlád Alajos, *IV. Harcas-utcza 1.*
Waltherr Géza, *IV. Kecskeméti-ut (Károlyi p.)*
Wurmb Imre, *IV. Egyetem.*
285. Zák R. József, *IV. Képiró-u. 4.*
Gr. Zichy Béla, *VIII. Muzeum-utcza 5.*
Gr. Zichy Jenő, *I. vár, Verbőczy-utcza s. p.*
Zombat Gyula, *I. vár, Verbőczy-utcza 168.*
Zsilinszky Mihály, ld. v.
290. Zsivora György, *VIII. Kerepesi-ut 5. I. em.*

=290.

Abauj-megye.

Bolkay Vilmos, *Kassa.*
Baross László, *Kassa, főutcza 14.*
Bulyi Dezső, *Kassa.*
Csoma József, *Devecser, (Forró.)*
5. Ferenczy József, *Kassa.*
Gedeon Gellért, *Nádasd, Zsadány.*
Gr. Hadik Endre, *Kassa, fő-ut 50.*
Kassai jogakadémia.
Kassai premontrei főgymnasium.
10. Kassai pr. főgymnasiumi önképző kör.
Kassai áll. főreáltanoda.
Myskovszky Viktor, *Kassa.*
Semsey Ádám, *Kassa.*
Szentimrey Elek, *Kra Vajda (Sepsi).*
15. Tomka Mór, *Kassa.*
Tutkó József, *Kassa.*
Gr. Vay Tihamér, *F.-Va*

Arad-megye.

Aradi kir. gymnasium.
Fábián Gábor, *Arad.*
Gr. Károlyi Tibor, *Mácsa*
Kéry Imre, *Boros-Sebes.*
5. Palágyi Károly, *Uj-Szt.-*
Pálfy Sándor, *Arad, Töki*
Török Gábor, *Dézna.*
Varjassy József, *Arad.*

Árva-megye.

Abaffy Ágost, *F.-Lehota.*
Dobák Antal, *Árva-Vár*
Kubinyi Miklós, *Árva-V*
Szmrecsányi Dárius, *K. recz.*

Baranya-megye.

Bors Emil, *Pécs.*
Casino, *Dárda.*
Ercsey Samu, *Vörösmar*
Kálosi Lipót, *Pécs.*
5. Pécsi joglyceum.
Pécsi kir. főgymnasium.
Pécsi m. k. állami főreá
Polgári társaskör, *Vörös*
Szeredy József, *Pécs.*
10. Szilágyi Ferencz, *Dárda*

Bars-megye.

Bodó Lipót, *Nagy-Szelez*
Bolemann Ede, *Léva.*
Bolemann István, *Györ*
Budaváry József, *Léva.*
5. Chabada József, *Körmöc*

Gyurgyik Gyula, *Körmöczbánya.*
Havas Béla, *Körmöczbánya.*
Katona Gyula, *Ar.-Maróth.*
Klobusiczky János, *Zsitva-Ujfalu (Verpelét.)*
Kónya József, *Léva.*
Kosztolányi Aurél, *Aranyos-Maróth.*
Körmöczbányai főreáltanoda.
Križko Pál *Körmöczbánya.*
Majláth Imre, *Nagy-Kereskény (Léva)*
Migazzi - Marczibányi Antónia grófnő, *Ar.-Maróth.*
Nagy N. János, *Verebély.*
Nemcsek János, *Körmöczbánya.*
Ribiánszky Adolf, *Léva.*
Simonyi Ignácz, *Bars-Szt.-Kereszt.*
Vály Béla, *Ar.-Maróth.*
Waiger János, *Léva.*

=21.

Bács-Bodrog t. e. megye.

Baja sz. k. város.
Dregán Péter, *Baja.*
Falcione Nándor, *Zombor.*
Iványi István, *Szabadka.*
Szabadkai főgymn. önképző kör.
Zombori államgymnasium.

=6.

Bereg-megye.

Bloksay István, *Déda (u. p. Beregszász.*
Lehoczky Tivadar, *Munkács.*
Munkácsi államgymnasium.
Olsavszky Jenő, *Beregszász.*
Tajnel Ödön, *Beregszász.*

=5.

Békés-megye.

Békés-csabai casinó.
Félix Ákos, *Békés-Csaba.*
Grótz Béla, *Csorvás.*
Győry Vilmos, *Oroshóza.*
Haan Lajos, *Békés-Csaba.*
Hajóssy Ottó, *Békés-Gyula.*
Justh Gyula, *Békés-Gyula.*
Mihályfy József, *Szarvas.*
Id. Mogyoróssy János, *Békés-Gyula.*
Stark Adolf, *Békés-Csaba.*
Szarvasi ev. ifjuság önk. köre.
Szomora Bertalan, *Békés-Csaba.*
Uhrinyi István, *Békés-Csaba.*
Varságh Béla, *Békés-Csaba.*
Zsilinszky Endre, *Békés-Csaba.*

=15.

Bihar-megye.

Andrássy János, *Nagy-Várad.*
Bihari ref. egyház könyvtára, *Nagy-Várad.*
Bihari tört. és rég. társulat, *Nagy-Várad.*
Ifj. Bölöni Sándor, *Nagy-Várad.*
Bunyitay Vin. *Bélfenyér (Tenke)*
Bük László, *Tóti.*
Cséplő Péter, *N.-Várad.*
Fodor Sándor, *Szerep.*
Főgymnasiumi önképző kör, *Nagy-Várad.*
Hegyessy Márton, *N.-Várad.*
Dr. Hoványi Lajos, *Nagy-Várad.*
Kudelka József, *N.-Várad.*
Kutsovszky Lajos, *N.-Várad.*
Kümmer Henrik, *N.-Várad.*
Kürthy János, *N.-Várad.*
Lázár Miklós, *N.-Várad.*
Mayer Ágost, *N.-Várad.*
Nagy-váradi jogakadémia.
Nagy-váradi prem. r. főgymnas.
Nagy-váradi állami főreáltanoda.
Nogáll János, *N.-Várad.*
Nogell István, *N.-Várad.*
Racsek János, *N.-Várad.*
Sinkovics József, *N.-Várad.*
Treleczky József, *Nagy-Várad.*
Walkovszky József, *N.-Várad.*
Winkler József, *N.-Várad.*

Zay György, *Álmosd, Érmihályf.*
Zilahy Lajos, *N.-Várad.*

=29.

Borsod-megye.

Gr. Dessewffy Egyed, *Vatta.* (*Ábrány.*)
Foltényi János, *Alsó-Ábrány.*
Horváth Lajos, *Miskolcz.*
Karbula Emil, *M.-Kövesd.*
5. Köszöghy Miklós, *M.-Kövesd.*
Kún Pál, *Miskolcz.*
Máriássy László, *Sennye.*
Miskolczi min. gymnasium.
Nemes József, *Sajó-Szöged.*
10. gr. Péchy Constans, *A.-Ábrány Darócz.*
Szabó Károly, *Miskolcz.*
Serfőző József, *Miskolcz.*
Török Sándor, *Miskolcz.*

=13.

Brassó-megye.

Dr. Zerich Tivadar, *Brassó.*

=1.

Csanád-megye.

Lonovics József, *Dombegyháza.*
Makói casinó.
Szász Lajos, *Batonya.*

=3.

Csík-megye.

Felméri Albert, *Csik-Szereda.*
Imecs Fülöp Jakó, *Csik-Somlyó.*
Vasady Lajos, *Imecsfalva.*

=3.

Csongrád-megye.

Bauer Simon, *Szeged.*
Csorba Viktor, *Szeged.*
Draskóczy Lajos, *H.-M.-Vásárh.*
Futó Mihály, *Hódmező-Vásárh.*
5. Göcz Vilmos, *Szeged.*
Göőz István, *Hódm.-Vásárhely.*
Halmi János, *Hódm.-Vásárhely.*
Hoffer Endre, *Szeged.*
Houthy László, *Szentes.*
10. Kátay László, *Szeged.*
Kiss Gusztáv. *Hódmező*
Kovács Albert, *Szeged.*
Özv. Kovács Ferenczné
Kovács János, *Hódmező*
15 Krikay Gusztáv, *Szeged.*
Lévay Ferencz, *Szeged.*
Magyar Gábor, *Szeged.*
Mayer Béla, *Szeged.*
Oláh Imre, *Hódmező-Vá*
20. Reizner János, *Szeged.*
Szarvady Lajos, *Szeged.*
Szegedi gymn. önképző
Szegedi főreáltanoda.
Szegedi főreált. ifjuság.
25. Szeremley Sámuel, *V*
vásárhely.
Szendrőy János, *Szeged.*
Szentes városi polg. fiú
Tóth Antal, *Szeged.*
Undy József, *Szeged.*
30. Vásárhelyi (Holdmező)
Vásárhelyi (Holdmező)
könyvtár.
Vásárhelyi (Holdmező)
könyvtára.

Esztergom-megye.

Dankó József, *Esztergo*
Esztergomi érs. főgymn
Esztergomi főszék. egy.
Knauz Nándor, *Esztergo*
5. Pór Antal, *Esztergom.*
Venczell Antal, *Esztergo*

Fehér-megye.

Bezerédy Pál, *Székes-Fe*
Fehérvári (Székes) »V
ty« kör.
Fehérvári (Székes) gymn
ző kör.

D) Évdíjas tagok.

I. A magyar szent korona területén.

a) Magyarország.

Budapest:

Acsády Ignácz, *IV. Barátok tere, 7. I. P. N.*

Aggházy Gyula, *IV. Czukor u. Elemi tanoda.*

Abafi Aigner Lajos, *IV. Váci u. 18.*

Alexander Bernát *VI. ker. áll. reált.*

Angyal József, *I. Vár, uri u. 76.*

Angyal Gyula, *II. Lipthay ház.*

Dr. Arányi Lajos, *VI. Gyár u. 3.*

Ács Károly, *VIII. Bodzafa u. 27.*

Ifj. Balogbi Balogby István, *I. Vár, egy. nyomda.*

Balthazár Béla, *V. föút 9.*

Baráth Ferencz, *VIII. Sándor u. 10. II. 17.*

Barkassy Géza, *V. Fürdö u. 1.*

Barna Ferdinánd, *VIII. Muzeum.*

Baross Gábor, *VIII. Muzeum u 5.*

Bartakovics Flóris, *IV. Kalap utcza 16.*

Bartalus István, *IV. Országút 28.*

Ifj. gr. Batthyányi Ferencz, *I. Krisztina vár. plébánia.*

Dr. Bánóczy József. *IV. Károly körút 54. I. em.*

Bárány Gyula, *I. vár, Képezde.*

Beöthy Zsigmond, *IV. Aldunasor 23.*

Beöthy Zsolt, *VI. ker. áll. reált.*

Bereczky Sándor, *VIII. Sándor u. 9.*

Berczik Árpád, *V. Ujvilág u. 14.*

Berzeviczy Egyed, *IV. Angol királynö szálloda.*

Gr. Bethlen András, *VIII. Múzeum u. 2.*

Békey István, *I. Vár, uri u. 62.*

Békefy Károly, *IV. Kegy. r. társház.*

Blaskovits István, *VIII. Ösz u. 28.*

Bodnár Zsigmond, *VI. Gyár u. reált.*

Boér Sándor, *IV. Aldunasor 32.*

Bognár József, *IX. Föutcza 14.*

Boncz Ferencz, *VIII. Ösz u. 28.*

Bónis Samu, *V. Erzsébettér, Br. Sina-ház.*

Borostyán Sándor, *VIII. Szabóudvar III. 19.*

Bory Kálmán, *VIII. Stáczió u. 9.*

Boskó Lajos, *kir. államgymn.*

Budapesti állami fögymnasium, *Markó utcza.*

Budapesti egyet. fögymnasium, *II. ker. új palota.*

Budapesti k. r. fögymnasium, *IV, Városháztér.*

Budapesti tanár-képezdei fögymnas. *IV. Egy. knyt.*

Budapesti ref. fögymn. ifjúság, *IV. Calvintér 6.*

Budapest II. kerületi állami föreáltanoda.

Budapesti VI. kerületi állami föreáltanoda.

Budapesti tudom. egyetem bölcs. kara.

Dr. Hatala Péter, *IV. Üllöi-út 17.*
Hegedüs Ferencz, *IV. Városház tér 12.*
Dr. Hegedüs János, *I. Vár, országház-utcza 94.*
Dr. Hegedüs C. Lajos, *ld. v.*
Hegedüs Sándor, *VIII. Stáczió-utcza 80.*
Dr. Heinrich Gusztáv, *IV. Kecskeméti utcza 13.*
Henszelman Imre, ld. v.
Hidassy Kornél, *I. Vár, dísztér 198.*
Hindy Árpád, *IV. Lipót-utcza 46.*
Hinka József, *IV. Só-utcza 4.*
Hofer Károly, *VI. Gyár-utczai reáltanoda.*
Horváth Dömе, *VIII. Vas-u. 15.*
Dr. Horvát Árpád ld. v.
Horváth Emil, *IV. Szervitatér I. III. em.*
Hunfalvy János, *II. Viziv. Ilona-utcza s. h.*
Irmei Ferencz, *IV. Magyar-u. 13.*
Ivánka Zsigmond, *IV. Zöldfa-utcza 12.*
Jakab Elek, ld. v.
Joannovits György, *VII. Király-utcza 52.*
Kalmár Endre, *IV. Kegyr. társh.*
Kammerer Ernő, *VIII. Sándor-utcza 16.*
Kapra Sándor, *Istvántér 3.*
Kapy Ede, *I. vár, uri-utcza 43.*
Karádi Krámer Nep. János, *I. Országház u. 139.*
Kassits Péter, *I. vár, régi póstaépület.*
Kautz Gyula, *IV. Zöldfa-utcza 41.*
Kazár Emil, *VIII. Muzeum u. 8.*
Kámánházy Béla, *IX. Üllöi út 1.*
Károly Gy. Hugó, *VII. Hársfa-utcza 1.*
Br. Kemény István, *VI. Tigris szálloda.*
Kenessey Kálmán, *IV. Egyetem utcza 2.*
Keömley Pál, *I. vár, uri-utcza 19.*
Keresk. ifj. társulata, *VI. Szervita-épület.*
Dr. Kerékgyártó Árpád, *IV. IV. Zöldfa-utcza 26.*
Kertbeny Károly, *I. Rudasfürdő.*
Kerznár Endre, *I. Egy. nyomda.*
Kilián Frigyes, *IV. Váczi utcza.*
Dr. Kiss Áron, *IX. Calvintér 6.*
Kiss Ernő, *mk. Egyetem.*
Kiss Gábor, *IV. Magyar u. 14.*
Kiss Lajos, *IV. Dedktér 1.*
Kiss Sándor, *IV. Lipót-utcza 33.*
Knoll Károly, *Akadémia.*
Kolbenheyer Ferencz, *IX. Mária-utcza és üllöi út sarkán.*
Komjáthy Béla, *IV. Sebestyén-tér 3.*
Dr. Kovács Gyula, *IV. Városházter Rottenbillerház.*
Kozma Gyula, *VII. Istvántér 13.*
Könczei Károly, *IV. Kecskeméti utcza 3.*
König Pál, *V. Földhitelintézet.*
Krausz Jakab, *IV. Deák-utcza, iparbank.*
Krászonyi József, *Extravillan, Lipótmező.*
Kubínyi Zsigmond, *VIII. Sándor utcza 13.*
Kugler N. János, *Váczi körút 6.*
Lánczy Gyula, *V. Széchenyi-tér 4.*
László Mihály, *IV. Barátok-tere 7. Hon szerk.*
Lázár Gyula, *II. Lipthay ház.*
Lipovniczky Sándor, *IV. Hajó-utcza 1.*

Lipovniczky Vilmos, *IV. Zöldfa-utcza.*
Liszka Béla, *I. vár, Szent-György tér 7.*
Majthényi Alojzia, *IV. Magyar-utcza s. h.*
Mandl Mór, *V. Rudolf rakpart 9. IV. em.*
Manó Szilárd, *IV. Tettey ker.*
Masirevics Samu, *IV. Görög udvar II. em.*
Markhot János, *Üllői-ut 1.*
Mándy Lajos, *VIII. Mária-u. 3.*
Máriássy Aladár, *I. vár, cult. minist.*
Máté Sándor, *VIII. Egyetemi ktár.*
Mészáros János, *VIII. Esterházy-utcza 14.*
Mészáros Ferencz, *II. Alsófőutcza 47.*
Mikó Bálint, *IX. Üllői u. 3.*
Molnár Aladár, *I. vár, uri-utcza 31.*
Molnár Imre, *IV. Zöldfa-utcza 25. II. em.*
Nagy Aladár, *IV. Kalap-utcza 1.*
Nagy Gyula, *Budav. Orsz. levélt.*
Nagy Imre, ld. v.
Nagy Iván, ld. v.
Némethy Lajos, *II. viziv. bombatér.*
B. Nyáry Albert, ld. v.
B. Nyáry Jenő, ld. v.
Nyeviczkey József, *IV. Mészáros-utcza 2.*
B. Orbán Balázs ld. v.
B. Orczy Thekla, *IV. Koronaherczeg-utcza 10.*
Óváry Lipót, ld. v.
Paczolay János, *IV. Ujvilág-utcza 11.*
Panek Ödön, *IV. Kegyesrend társháza.*
Papp Dezső, *VII. Dohán*
Dr. Pasteiner Gyula, *IV. H*
Dr. Pauler Gy., ld. v.
Dr. Pauler Tivadar, *I*
utcza 42.
Pápay Ignácz, *IV. Aldu*
Pekár Imre, *Stáczio u.*
B. Perényi Zsigmond, *ház.*
Petrovics Ferencz, *I*
nasium.
Pettkó László, *IV. Bás*
Péchy Jenő, *VIII. Es*
utcza 2.
Piry Czirjék, *IV. Barát*
lete.
Pollacsek Sándor, *Deák*
u. 12.
B. Prónay Gábor, *V.*
utcza 16.
Dr. Pulszky Ágoston, *M*
Radányi József, *I. vár,*
Dr. Rajner Gyula, *IV. 3*
utcza 14.
Reichel György, *II. C*
utcza 422.
Dr. Reinitz Adolf, *IV*
utcza 11.
Rómer Flóris F. ld. v.
Romy Béla, *II. Krisztin*
márvány-utcza 192.
Rósa János, *IV. Szervita*
Dr. Rostaházy Kálmán, *tina város pléb. tér.*
Röser Miklós, *IV. Országh*
Rudnay Béla, *VIII. Józ*
Rudnyánszky Béla, *IX*
ut 1.
Salamon Ferencz, *ld. v.*
Sasváry Ármin, *Athena*
P. N.
Sárkány Imre, *IV. Nem*
ház bérháza.
Sebestyén Gyula, *Mária*

25. Horváth Ferencz, *Nyitra.*
Hudra János, *Nyitra.*
Jánoky Victor, *Nyitra.*
Jeszenszky Alajos, *Nyitra.*
Justh Géza, *Bélitz, (N.-Tapolcány.)*
30. Kardos Gusztáv, *Nyitra.*
Kozma Róbert, *Nyitra.*
Kubinyi Endre, *Nyitra.*
Majthényi Albert, *Novák (Oszlány.)*
Matirko Ágoston, *Nyitra.*
35. Mecséry Kálmán, *Német-Próna*
Mérey Ágoston, *Nyitra.*
Mérey Ottó, *Nyitra.*
Dr. Nagy József, *Nyitra.*
Névery Ignácz, *Nyitra.*
40. Nyitrai k. r. főgymnasiumi ön. képző kör.
Odescalchi Gyula, hgnő. *Nyitra-Szerdahely.*
Odescalchi Gyula hg. *Nyitra-Szerdahely.*
Osztrolucky Géza, *Nemes-Podhragy.*
Regéczy József, *Galgócz, A.-Zelle.*
45. Roth Georgine, » »
Rudnay László, *Divék-Újfalu, (Privigye.)*
B. Riese-Stallburg Antal, *F.-Elefánti (Pereszlény.)*
Sándor Pál, *Nyitra.*
B. Schmertzing Tádé, *Szenicz.*
50. Seregély Ferencz, *Galgócz.*
Sporzon Ernő, *Privigye.*
Szulyovszky Guszt. *Nyitra.*
Szakolczai kath. algymnasium.
Szaniszló Vilmos, *Privigye.*
55. Tarnóczy Béla, *A Lelócz (Oszlány.)*
Thuróczy Bálint, *Tót-Soók, Nagy-Rippény.*
Tocsek Kázmér, *Nyitra-Vicsáp.*
Turcsányi Alajos, *Turcsányka, (Zsámbokrét.)*

=58.

Pest-Pilis, Solt, Kis Kun t. e. megye.

Bakos Miklós, *Nagy-Körös.*
Beliczay Jónás, *Nagy-Körös.*
Beretvás János, *Nagy-Körös.*
Deák József, *Nagy-Körös.*
5. Firtinger Jakab, *Vácz.*
Gaal Endre, *Kis-Kun-Halas.*
Gyurinka Antal, *Nagy-Körös.*
Halasi Casino.
Halasi ref, isk. könyvtár,
10. Hollósy Zsigmond, *Kecskemét.*
Hornyik János, *Kecskemét.*
Kalocsa Balázs, *Nagy-Körös.*
Karcsú Arzén, *Vácz.*
Károly János, *Tétény.*
15. Kecskem. kegy. főgymnasium.
Kecskeméti áll. reáltanoda.
Kiss Kálmán, *Nagy-Körös.*
Kövessy Kálmán, *Kecskemét.*
Losonczy László, *Nagy-Körös.*
20. Ludaics Miksa, *Ráczkeve.*
Madarassy László, *Kecskemét.*
Nagy Alajos, *Kecskeméti kr. thdz.*
Orem János, *Ecser, (Vecsés.)*
Persay Ferencz, *Czeglédi.*
25. Péter Dénes, *Halas.*
B. Prónay István, *Péczel.*
B. Prónay Dezső, *Acsa (Aszód.)*
Ref. lyc. könyvtára, *N.-Körös.*
Stern Menyhért, *Kalocsa.*
30. Szabó István, *Halas.*
Tóth István, *Kecskemét,*
Való József, *Vácz.*
Varsányi János, *Aszód.*

=38.

Pozsony-megye.

Adamis Károly, *Pozsony.*
Andrássy Jenő, *Pozsony.*
Baltzár Ágost, *Modor.*

Égry Ferencz, *Szathmár.*
Gönyei Gábor, *Nagy-Károly.*
Horváth Dénes, *Nagy-Károly.*
Jambressits János, *Szathmár.*
Luby Károly, *Szathmár.*
Luby Zsigmond, *F.-Darócz Okoritó.*
Dr. Magyarász Imre, *N.-Károly.*
Nagy-károlyi gymnasium.
Nagy Béla, *Lázári.*
Nagy László, *P.-Darócz (Szathmár).*
Palczer Ernő, *Nagy-Károly.*
Pollacsek Ignácz, *N.-Károly.*
Szathmári főgymnasium.
Szerdahelyi Ágoston, *Vetés u. p. Szathmár.*
Szijjártó Izidor, *Nagy-Bánya.*
Varjú Mihály, *Ladány (Szathmár).*
Ziskay Pál, *Nagy-Károly.*

=19.

Szeben-szék.

Csányi Ferencz, *Nagy-Szeben.*
Szebeni kir. főgymnasium.
Szebeni jogakadémia.
Wertheimer Ede, *N.-Szeben.*

=4.

Szepes-megye.

Beervaldszky János, *Löcse.*
Bethlenfalvi Antal, *Szepes-Szombat.*
Glós Kálmán, *Kisócz (Horka).*
Görgey Gusztáv, *Görgő (Löcse).*
Halász László, *Löcse.*
Hradszky Antal, *Szepes-Olaszi.*
Lőcsei főgymnasiumi könyvtár.
Lőcsei állami főreáltanoda.
Mercz Pál, *Löcse.*
Sváby Frigyes, *Löcse.*
Wieland Arthur, *Farkasfalva.*
Iglói ág. h. főgymnasium.
Marsalkó József, *Igló.*
Podolini kisgymnasium.
Róth Márton, *Igló.*

=15.

Egyesült Szolnok-Doboka megye.

Hodor Károly, *Doboka.*
Szamos-újvári örm. gymnasium.
Torma Károly, *Felör.*

=3.

Temes-megye.

Fejértemplomi államgymnasium.
Hanthó Lajos, *Temesvár.*
Hemmen Ferencz, *Temesvár.*
Iványi Edc, *Temesvár.*
Lazarevits Vazul, *Temesvár.*
Manassy Gyula, *Ladány (Piski).*
Marx Antal, *Temesvár.*
Miletz János, *Temesvár.*
Nikolits Sándor, *Temesvár, Józsefváros.*
Ormós Zsigmond, *Temesvár.*
Ónossy Mátyás, *Klopodia.*
Rácz Athanáz, *Temesvár.*
Rieger Bálint, *Kudritz.*
Temesvári főgymnasium.
Timáry Imre, *Detta.*
Vargich Imre, *Temesvár.*

=16.

Tolna-megye.

Döry Dénes, *Szegzárd.*
Gyönki ref. gymn. tanári kara.
Höke Lajot, *Duna-Földvár.*
Novák Sándor, *Paks.*
Pivovárszky Ágost, *Fadd.*
Sass István, *Szegszárd.*

=6.

Torontál-megye.

Pancsovai állami főreáltanoda.
Szentkláray Jenő, *Török-Becse.*
Wölsinger Izidor, *N.-Kikinda.*

=3.

Trencsény-megye.

Chorényi József, *Nemsova (Bolessó).*
Drahotuszky Ferencz, *Zsolna.*

Kubicza Pál, *Trencsény.*
Lombardini Sándor, *Zsolna.*
5. Ordódy István, *Makófalva (Zsolna).*
Szteszkal József, *Zsolna.*
Trencsényi kath. nagygymn.
Trsztenai kir. kath. algymn.
Turzó Miklós, *Trencsény.*
10. Gr. Vay Albert. *Zay-Ugrócz.*

=10.

Túrócz-megye.

Csepesányi Ferencz, *Kis-Csepesány (Sztubnya).*
Dubnitzky József, *Szt.-Péter (Túrócz-Szent-Márton).*
Dr. Haaz, *T.-Szent-Márton.*
Justh József, *T.-Szent-Márton.*
5. Hetényi Károly, *Znyó-Várallja.*
Rosza János, *Ivánkafalu (Sztubnya).*
Mihálicska István, *Znyó-Várallja.*
Gr. Nyáry Izidor, *Prekop u. p. T.-Szent-Márton.*
Rakovszky István, *N.-Rak (Pribócz).*
10. Révay Vilmos, *Trebosztó (Túrócz-Szent-Márton).*
Lehoczky Vilmos, *Zathurecz.*
Velics Alajos, *Rudnó, (Lászlófalva).*

=12.

Udvarhely-megye.

Dániel Gábor, *Székely-Udvarhely.*
Gr. Haller János. *Héviz (Kőhalom).*
Nagy Lajos, *Székely-Udvarhely.*
Szakács Mózes, *Sz.-Udvarhely.*
5. Székely-udvarhelyi reáltanoda.

=5.

Ugocsa-megye.

Esze Gábor, *Tisza-Újlak.*
Gál Sándor, *Tisza-Újlak.*
Nagy Sándor, *Nagy-Szőllős.*

Szőts János, *Ti*
5. Vultur János, *T*

Ung-me

Schürger Ferenc
Szieber Ede, *Un*
Tabódy Jenő, *B*
Ungvári kath. f
5. Ungvári kat. fő
kör.

Vas-meg

Bubics Ede, *Lu*
Chernel Kálmán
Fábry Pál, *Szon*
Kőszegi kisgymn
5. Kunc Adolf, *Sz*
Lipp Ailmos, *Sz*
Nagy Jenő, *Ném*
Reissig Ede, *Ká*
Szombathelyi pr
sium.
10. Szombathelyi pr

Veszprém-

Ács Rudolf, *Ves*
Bareza Gábor, *I*
Bánvárt Mór, *I*
Dr. Bezerédy G
5. Bocsor István, *I*
Bula Theophil,
Br. Fiáth Feren
Csapó Kálmán,
(Enying).
Forintos István,
10. Gruber György,
Dr. Halassy Ist
Herbst János, *I*
Horváth Kálmá
Imrek Béla, *Ves*
15. Kemenes Ferenc

Fittler Béla, *Székes-Fehérvár.*
Hamzus Gellért, *Székes-Fehérvár.*
Havranek József, *Székes-Fehérvár.*
Kempelen Imre, *Székes-Fehérvár.*
Matuska János, *Székes-Fehérvár.*
Mészáros Amánd, *Székes-Fehérvár.*
B. Miske Imre, *Bodajk.*
Szücs Sándor, *Székes-Fehérvár.*
Végh István, *Vereb (Pázmánd).*
Gr. Zichy Ödönné, *Láng u. p. Székes-Fehérvár.*

=13.

Alsó-Fehér-megye.

Balásfalvi gk. főtanoda.
Kis Bálint, *Magyar-Igen.*
Medgyes Bálint, *Nagy-Enyed.*
Mihályi Béla, *Gyula-Fehérvár.*
Tóth Ferencz, *Nagy-Enyed.*
Török Antal, *Nagy-Enyed.*

=6.

Gömör-megye.

Ifj. Badinyi Gyula, *R.-Szombat.*
Broncs István, *R.-Szombat.*
Czékus István, *Rozsnyó.*
Dancs László, *Kövecscs.*
Dobay Vilmos, *Dobsina.*
Ebeczky Emil, *E.-Bást (Ajnácskö.)*
Fáy László, *Nyustya.*
Groó Vilmos, *R.-Szombat.*
Kubínyi Aladár, *R.-Szombat.*
B. Luzsénszky Henrik, *Osgyán.*
Mesko Sámuel, *Dobsina.*
Mihalik Dezső, *N.-Röcze.*
Mihalik József, *Dobsina.*
Mikovits Ferencz, *R.-Szombat.*
Nátafalussy Kornél, *Rozsnyó.*
Ponti Kelemen, *Rozsnyó.*
Rozsnyai kanonokrendi társház.
Rozsnyai gymn. önképző kör.
Szentpétery Sámuel, *Pelsöcz.*
Szontágh József, *Rozsnyó.*
Sthymmel Sámuel, *Rozsnyó.*
Sziklay Ede, *Rozsnyó.*
Szontágh Bertalan, *R.-Szombat.*
Vavrek Richárd, *Rozsnyó.*

=24.

Győr-megye.

Abday Asztrik, *Győr.*
Ballay Valér, *Győr-Szt.-Márton.*
Ebenhöch Ferencz, *Győr.*
Fuchs Bonifácz, *Győr.-Szt.-Márton.*
Győri jogakadémia.
Győri kir. fő-céltanoda.
Holdházy János, *Győr.*
Horváth Lajos, *Győr.*
Jeney Ernő, *Győr-Szt.-Márton.*
Gr. Khuen-Héderváry Károly, *Hédervár (Győr.)*
Kis István, *Győr-Szemere.*
Kreskay Antal, *Györsziget.*
Matusek Antal, *Győr.*
Novák Antal, *Győr.*
Pannonhalmi könyvtár, *Győr-Szt.-Márton.*
Szentimrey Márton, *Győr-Szt.-Márton.*
Szombathely Ignácz, *Győr.*
Sztachovits Remig, *Győr.-Szt.-Márton.*
Vaszary Kolos, *Győr.*

=19.

Hajdú-megye.

Adler Samu, *H.-Szoboszló.*
Balogh Ferencz, *Debreczen.*
Barna Mihály, *(Mellékhei) Debreczen.*
Darvas Albert, *P.-Bagos.*

Győry Lajos, *Kis-Ujszállás.*
Hajdú Ignácz, *Turkeve.*
Hornyák Endre, *Jász-Ladány.*
Jászberényi főgymnasium.
Dr. Kátay Gábor, *Kardszag.*
Laky Mátyás, *Jász-Berény.*
Lippay Lajos, *Jász-Berény.*
Némedy testvérek, *Kún-Szt.-Márton.*
Rosta Imre, *P.-Kúnhalom.*
Szél Farkas, *K.-Szt.-Márton.*
Schweiger Lajos, *Istvánháza (K.-Szt.-Márton.*
Tóth István, *K.-Szt.-Márton.*
Túrkevi casino.

=21.

Kolozs-megye.

Br. Bánffy Béla, *Szent-Mihály. (Kolozsvár.)*
Ferencz József, *Kolozsvár.*
Finály Henrik, *Kolozsvár.*
Gergely Samu, *Kolozsvár.*
B. Jósika Leo, *Kolozsvár.*
Kolozsvári ref. coll. tanári kar.
Kolozsvári ref. coll. ifjusága.
Kolozsvári kör.
Nagy (Várfalvi) János, *Kolozsvár.*
Páget János, *Kolozsvár.*
Réti Márton, *Kolozsvár.*
Rucska János, *Kolozsvár.*
Sámi László, *Kolozsvár.*
Sándor József, *Kolozsvár.*
Szabó Gyula, *Kolozsvár.*
Szabó Károly, *Kolozsvár.*
Szász Domokos, *Kolozsvár.*
Szigeti Miklós, *Kolozsvár.*
Tóth Zsigmond, *Kolozsvár.*

=19.

Komárom-megye.

Cserhalmay József, *Tata.*
Komáromi b. r. gymnasium.
Loskay Placid, *Révkomárom.*
Morva Miklós, *Héregh.*
Rényi György, *Tata.*
Tatai gymnasium.

=6.

Közép-Szolnok-megye.

Borbély Sámuel, *Zilah.*
Szikszay Lajos, *Zilah.*
B. Wesselényi Miklós, *Zsibó.*

=3.

Krassó-megye.

Dr. Fekete Alajos, *Lugos.*
Lugosi casino.
Lugosi főgymnasium,

=3.

Kraszna-megge.

Incze Károly, *Zovány.*

=1.

Liptó-megye.

Andaházy Géza, *Bölcsháza.* u. p. Liptó-Szt.-Miklós.
Bartos József, *Rózsahegy.*
Horánszky Antal, *Liptó.-Szt.-Miklós.*
Lányi Bertalan, *Liptó-Szt.-Miklós.*
Majláth Béla. *Liptó-Sz-Miklós.*
Pongrácz György, Andrásfalu, *Liptó-Szt.-Miklós.*
Rózsahegyi k. r. algymnasinm.
Szentiványi Barna, *Liptó-Szt.-Miklós.*
Szmrecsányi Arisztid, Szmrecsány u. p. *Liptó-Szt.-Miklós.*
Vekolinszky Dániel, *Rózsahegy.*

=10.

Egyesült Maros-Torda megye.

Antal László, *Maros-Vásárhelg.*
B. Apor Károly, *Maros-Vásárhely.*
B. Bálintith József, *Nagy-Ernye.*

Bihary Sándor, *Maros-Vásárhely.*

Deák Lajos, *Maros-Vásárhely.*

Ev. ref. főtanoda, *Maros-Vásárh.*

Gyarmathy Soma, *Maros-Vásárhely.*

Kakucsy Elek, *Maros-Vásárhely.*

Lázár Ádám, *Maros-Vásárhely.*

Ifj. Peteley István, *Maros-Vásárhely.*

Pogány Károly, *Maros-Vásárhely.*

Id. gr. Teleki Sámuel, *Maros-Vásárhely.*

=12.

Máramaros-megye.

Baligó János, *Marmaros-Sziget.*

Fejér Bertalan, *Marmaros-Sziget.*

Hetényi Kálmán, *Marmaros-Sziget.*

Kornfeld Frigyes, *Marmaros-Sziget.*

Kricsfaludy Vilmos, *Marmaros-Sziget.*

Marmaros-szigeti kath. algymnasium.

Szabó József, *Marmaros-Sziget.*

Szilágyi István, *Marmaros-Sziget.*

Szöllősy Antal, *Marmaros-Sziget.*

Tanitó ktár, *M.-Sziget.*

Timkó István, *Marmaros-Sziget.*

Urányi Imre, *Marmaros-Sziget.*

=12.

Nagy-Küküllö-megye.

Filep Elek, *Mihályfalva.*

=1.

Mosony-megye.

Gr. Batthyányi József, *M.-Óvár.*

Major Pál, *Magyar-Óvár.*

Magyar-óvári kath.

Dr. Rodiczky Jenő,

Sziklay Antal, *M.-Ó*

Nógrád-megye.

Garam Jenő, *Balass*

Kubinyi Ferencz, *K*

Losonczi államgymn

Pintér Sándor, *Szécs*

Radnay Ferencz, *Zs*

Nyitra-megye.

Adamovits Bálint, *N*

Babóthy György, *Ny*

Bacskády Károly, *G*

Benesik György, *Ca*

Gf. Berchtold Lász (*Érsek-Ujvár.*)

Gf. Berényi Feren (*Pereszlény*).

Birly Lajos, *N.-Bél bokrét.*)

Dr. Bobok József, *N*

Büttner Géza, *Nyitr*

Crausz Ödön, *Nyitra*

Crausz Vincze, *Nyit*

Dr. Csösz Imre, *Nyit*

Endrődy Gyula, *Ny*

Gf. Esterházy Istv (*Nyitra.*)

Érsek-ujvári kath. al

Fischer Ferencz, *Ny*

Fonyó Gyula, *Nyitra*

Gr. Forgách Kárc (*Nyitra*)

Frideczky Timót, *K gócz.*)

Gond Ignácz, *Nyitra*

Gódor Gyula, *Nyitra*

Germanecz Károly, (*ra.*)

Gyurikovits Mátyás,

Holner Károly, *Nyit*

Késmárky József, *Veszprém.*
Kisovits József, *Veszprém.*
Kolossváry József, *Veszprém.*
Kopácsy Árpád, *Veszprém.*
Kopácsy József, *Veszprém.*
Kopácsy Victor, *Veszprém.*
Körmendy József, *Veszprém.*
Mayer Móricz, *Polány, (Város-Lőd).*
Molnár Károly, *Hajmáskér.*
Nagy Károly, *Berhida.*
Nagy József, *Veszprém.*
Németh József, *Veszprém.*
Dr. Palotay Ferencz, *Veszprém.*
Pápai casino.
Peczek Gyula, *Veszprém.*
Pokorny Frigyes, *Lázi (Varsány).*
Polczer Antal, *Hajmáskér.*
Plosszer Ferencz, *Veszprém.*
Pribék István, *Veszprém.*
Pruzsinszky Henrik, *B.-Koppány, (Pápa-Teszér).*
Rajnis Gyula, *Zircz.*
Sárkány Miklós, *Bakonybél.*
Simor János, *Veszprém.*
Szabó Imre, *Veszprém.*
Tallián Lázár, *Veszprém.*
Tarányi Ferencz, *Veszprém.*
Br. Üchtritz Zsigmond, *Marczaltő.*
Veszprémi Pázmány-kör.
Véghelyi Dezső, *Veszprém.*
Weigang József, *Veszprém.*
Zsoldos Ignácz, *Veszprém.*

=46.

Zala-megye.

Alsó-lendvai polg. fitanoda.
Bödy József, *Zala-Egerszeg.*
Chernel Ignácz, *Csab-Rendek. (Sümeg).*
Dervarits Kálmán, *A.-Lendva.*
Hérics János, *Csáktornya*
Káposztás Ferencz, *Alsó-Lendva.*
Kövágó-eörsi olvasó egylet.
Malonyay István, *N.-Kanizsa.*
Nagy-kanizsai fiatals. kör.
Sümegi casino.
Sümegi reáltanoda.
Szily Dezső, *Botfa (Zala-Egerszeg).*
Töttössy Béla, *Letenye.*
Váralljai Sándor, *Csáktornya.*

=14.

Zemplén-megye.

Ambrózy Antal, *Homonna.*
Birke János, *Homonna.*
Bodnár Jenő, *Homonna.*
Dercsényi Kálmán, *Homonna.*
Doby Antal, *Homonna.*
Domokos József, *Homonna.*
Geczy István, *Homonna.*
Graven Lajos, *Deregnyő.*
Gregorovits Antal, *Homonna.*
Hesz János, *Homonna.*
Izsépy Kálmán, *Homonna.*
Kádas Béla, *Homonna.*
Kecskovszky Antal, *Homonna.*
Kelemen Kálmán, *Homonna.*
Képes Gyula, *Homonna.*
Kúla István, *Homonna.*
Király János, *Sztára (N.-Mihály).*
Leleszi prépostsági könyvtár.
Lessenyei János, *Homonna.*
Lévay Károly, *Homonna.*
Lukovich Géza, *Homonna.*
Matolay Viktor, *Homonna.*
Mankovics Alajos, *Homonna.*
Mándy István, *Homonna.*
Miladinovics Tivadar, *N.-Mihály.*
Német Zsigmond, *Homonna.*
Piller István, *Töke-Terebes.*
Punday János, *Homonna.*
Szeghy Gyula, *Sátoralja-Újhely.*
Szekerák Ambrus, *Homonna.*
Sziráky Bertalan, *Homonna.*

Szirmay István, *Homonna.*
Sáros-pataki ref. főisk. könyvt.
Sátoralja-újhelyi kathol. nagy-gymnasium.
Takács József, *Homonna.*
35. Dr. Thomán Dávid, *Homonna.*
Újfalussy Mihály, *Homonna.*
Zámbory Ödön, *Homonna.*
Br. Vay Sándor, *Golop (Szerencs, Tállya).*

=38.

Zólyom-megye.

Beszterczebányai kath. fögymnasium.
Burkovszky Kálmán, *Beszterczebánya.*
Chovan Lajos, *Beszterczebánya.*
Drexler Frigyes, *Beszterczebánya.*
5. Gonda György, *Beszterczebánya.*
Göllner Frigyes, *Beszterczebánya.*
Grünwald Béla, *Beszterczebánya.*
Lámer Ágost, *Beszterczebánya.*
Moczkovcsák J. T. *Beszterczebánya.*
10. Moczkovcsák Győző, *Beszterczebánya.*
Puschmann József, *Beszterczebánya.*
Pr. Radvánszky Antal, *Radvány.*
Ralovich Lajos, *Beszterczebánya.*
Rosenauer Károly, *nya.*
15. Szumrák Pál, *Beszt*
Thuranczky József, *bánya.*
Zachar Emil, *Beszte*

b) Horvát-Szlavo

Fekete Fidél, *Eszék*
Termatsits Rezső, *A*

II. Ausztri

Ifj. gr. Andrássy Gy
Gr. Andrássy Tivad
Bubics Zsigmond, *I*
Dr. Krones Ferencz
5. Gr. Pejachevich La *dorf (Weidlingau)*
Gr. Pejachevich Mil
Gr. Somssich Imre,
Strebiczky Irén, *Bé*
Trauschenfels Jenő,

III. Külföl

Bolgár Mihály, *Gi rosz-Szilézia.*
Zürichi magyar egy

Táblázatos

	Tag-Szám.
[illegible]	1
	10
	12
Mármaros	12
Mosony	5
Nagy-Küküllő	1
Nógrád	5
Nyitra	58
Pest-Pilis-Solt-Kis-Kún	33
Pozsony	34
Sáros	4
Somogy	13
Soprony	10
Szabolcs	3
Szathmár	19
Szeben	4
Szepes	15
Szolnok-Doboka	3
Temes	16
Tolna	6
Torontál	3
Trencsény	10
Túrócz	12
Udvarhely	5
Ugocsa	5
Ung	5
Vas	10
Veszprém	46
Zala	14
Zemplén	38
Zólyom	17
b) Horvát-Szlavonország	2
II. Ausztria	9
III. Külföld	2
Mindössze	1245*)

[illegible] tagok:

I. A m. sz. korona területén:

a) Magyarország

Budapest	290
Abaúj-megye	17
Arad	8
Árva	4
Baranya	10
Bars	21
Bács-Bodrog	6
Bereg	5
Békés	15
Bihar	29
Borsod	13
Brassó	1
Csanád	3
Csík	3
Csongrád	32
Esztergom	6
Fehér	13
Alsó-Fehér	6
Gömör	24
Győr	19
Hajdú	15
Háromszék	1
Heves	39
Hont	4
Hunyad	6
Jász-Nagy-Kún-Szolnok	21
Kolozs	19
Komárom	6
[illegible]	3
Kraszó	3

*) E sorozatban az április hóban megválasztott tagok nem foglaltatnak. Ez ülésen összesen 51 tag választatván meg, a tényleges összlétszám 1296-ra teendő.

A Társulat halottai.

Gr. Berényi Ferenczné, Bodok. †
Bertha Sándor, Budapest. †
Bóbest Lajos Budapest. †
Borbély Miklós, T.-Derzs. †
5. Dr. Fekete Lajos, Kis-Újszállás †
Fiala Károly, Szolnok. †
Fluck Ede Budapest †
B. Geringer Károly, Bécs. †
Gesztessy László, N.-Becskerek.
10. Kucskovics László, Privigye. †
Sebastiani Gyula, Zsámbokrét. †
Stierling Antal, Szombathely. †
Szilágyi Ferencz Budapest †
=18

III. A Magyar Történelmi Társulat vagyoni állapota.

A) Évi mérleg.

Az 1876-iki Bevételek:

1.	Pénztári maradvány 1875-ről	2751 frt	96 kr.
2.	Újabb alapítványok	1200 »	— »
3.	Alaptőkebéli értékpapírok folyó kamatai	961 »	32 »
4.	Folyó számlabeli kamatok	73 »	9 »
5.	Tagdíjak	4315 »	— »
6.	Előfizetési pénzek	42 »	— »
7.	A »Századok« s Bartal és a Zichy Codex elárúsításából	554 »	38 »
8.	A társulat javára átengedett irói díj	22 »	75 »
9.	Díszoklevelekért	138 »	— »
10.	Visszatérített postadíjak	12 »	2 »
		10,070 frt	52 kr.

Kiadások.

1.	Tiszti illetmények	1156 »	— »
2.	Irói tiszteletdíjak	1233 »	— »
3.	Nyomdai és könyvkötői számla	3041 »	36 »
4.	Szétküldési, irodai posta s más költség	616 »	66 »
5.	Az alaptőke gyarapítására fordíttatott	3289 »	38 »
		9336 »	40 »
	Marad 1877-re	734 frt	12 kr.

B) Vagyon állomány.

1.	Földtehermentesítési kötvények	3350 frt	névétl.
2.	Szőlő váltságiak	300 »	»
3.	Osztr. államadóssági kötvény	100 »	»
4.	Földhitelintézeti záloglevél	3700 »	»
5.	Jelzáloghitelbanki záloglevél	4700 »	»
6.	Kereskedelmi záloglevél	7000 »	»
7.	Magán kötvény	500 »	»
	Összesen	19,650 frt	névét.

DEÁK FARKAS, HORVÁT ÁRPÁD, sk.
számvizsgálók.

BALTHAZÁR BÉLA,
társ. pénztárnok.

PÓTLÉK

a

Magyar Történelmi Társulat 1877-ki Névkönyvéhez.*)

Az *Alapitó* tagok közűl kimaradt:

Gr. *Apponyi Sándor*, Bonyhádon.

Br. *Nyáry Alfons*, †.

Tehát az alapítók száma: **155.**

Az évdíjas tagok közűl kimaradt:

Várady József, Izsnyéte, (Gát.) Bereg-megyében; e szerint ott 6 tag van.

Vasady Gyula, Imecsfalván, hibásan soroztatott a csíki tagok közé, holott az *Háromszéken* van; e szerint Háromszéken 2 és Csík-megyében is 2 tag van.

Továbbá:

Baldssy Ferencz, Török-Szt.-Miklós.

Domonkos Mihály, Tisza-Roff.

Elek Salamon, Szolnok.

Halassy Lőrincz, Déva-Ványa.

Kuncze Imre, T.-Szt.-Miklós.

Mócsy László, »

Polgár József, Fegyvernek.

Polgár Mihály, T.-Szt.-Miklós.

Szolnoki Casino,

Szűcs Károly, T.-Szt.-Miklós.

Varga Emil, Szolnok; hibásan soroltattak még a régi felosztás szerint Heves megyéhez; ezek Jász-Nagy-Kún Szolnok-megyébe tartoznak. E szerint Hevesben *28* s Jász-N.-Szolnok megyében 32 tagot számlál a társulat.

A 27. lapon a balhasábon felülről a 9. sorban Rosta helyett olv. *Rózsa*.

U. o. a jobbhasábon alúlról az 5. sorban Vekolinszky helyett olv. *Vlkolinszky*.

A 31. lapon a jobbhasábon felülről az 5. sorban Torma Károly h. olv. Torma *Miklós*.

Hibásan került a névsorba: *Nemcsek János*, Körmöczbányán a barsiak közé, holott már tavaly kilépett. Úgyszintén *Székács József* is, aki már tavaly húnyt el.

---

*) A Névkönyvbe egy részt az új területrendezése okozta változtatások, részint nyomdai technikai hibák miatt több rendbéli lényeges hiba csúszott be, melyeket ezennel helyreigazítunk.

KUTATÁSOK

A NÁPOLYI FARNESE LEVÉLTÁRBAN.

A Farnese levéltár a nápolyi állami levéltárnak egyik legbecsesebb osztályát képezi. A volt pármai herczegi ház 2000 kötegből álló levéltára ez, mely örökségkép a nápolyi Bourbonházra szállt, s 1860-ban az olasz király birtokába jutott, kinek köszönhető, hogy ezen különösen a XVI. s XVII. századok történelmére nézve oly nagy becsű s azelőtt a legféltékenyebben őrizett okmányok a tudományosságnak hozzáférhetővé lőnek, bekebeleztetvén ugyanis a világ minden kutatói előtt nyitva álló nápolyi állami levéltárba.

Különösen III. Pál pápa, ki Farnese volt s Farnese Sándor bibornoknak levelezései, V. Károly császár, I. Ferencz franczia király, Ferdinand római s magyar király, Mária királynőnk II. Lajos özvegye, ki Németalföld s Burgundia kormányzónője volt, s több európai fejedelem s államférfiú eredeti levelei a pápához, a szent székhez s egyes bíbornokokhoz, a német-spanyol-franczia- s magyarországi nunciusok s legatusoknak a XVI. század derekán írt eredeti jelentéseinek s az azoknak adott utasításoknak nagy része — melyek kétségen kívűl helyezik azt, hogy a Farnese levéltár e része a vatikáni levéltárból származik — úgy a két nagy fejedelem: V. Károly császár s I. Ferencz király közti vetélykedéseket s a németalföldi szabadságharczokat, mint az átalános vallási villongásokat, a trienti zsinatot, s végűl hazánk akkori szomorú viszonyait érdeklőleg is töméntelen érdekes adatot tartalmaznak.

A németalföldi függetlenségi háborúra vonatkozó s a belga kir. kormány megbízásából általam kikutatott okmányok, neve-

ismét vissza találna térni, két hétig tartá titokban a király halálát. Több ízben kifestett arczú holttestét állíták a magas várlak ablaka elé, hogy a nép azt higyje, hogy él.

A Magyarországban uralkodó hangúlatról azt mondja az orvos, hogy Frangepánon, Perényi Péteren s Izabella királynőn kívül, kik Ferdinand pártján vannak, az egész ország: főurak, főpapok s nép mind János Zsigmondot ohajtják királyúl török védnökség alatt. A királynő azonban, bár saját fia javára történik a mozgalom, nem tart velök. Jól tudom én, nyilatkozott volna Izabella, hogy mindezt csak azért teszik, mert pólyás gyermekkel van dolguk, szabadon remélvén rendelkezhetni az ország jövedelmeivel. A királynő követet küldött Ferdinandhoz, azt üzenvén, hogy ő hűn ragaszkodik a férje által kötött szerződéshez.

Perényi Péter 2000 lovas élén a királynő segélyével Budára igyekszik bejutni, mielőtt Frater György visszaérkeznék, ki Török Bálinttal s Petrovichcsal 10,000 ember élén Váradon volt a király holttestével s a kincstárral, bevárandó a szultán válaszát, kihez maga helyett Verbőczyt s a pécsi püspököt küldé vala az általa viendett ajándékokkal.

A török betörésről terjesztett hírt az orvos valószínűnek tartja a Magyarországban uralkodó rendkívüli szárazság miatt. A marha, ugymond, sok helyütt szomjúságból hull el, a lovakat borral itatják, egész erdők égnek el a forróságtól.

ÓVÁRY LIPÓT.

---

császár utasitásával ellátva [1]) Budára jött kitudni, hajlandó-e a király a családi szövetség ügyében tárgyalásokba ereszkedni ; melyre midőn kedvező választ kapott [2]), hazament küldőjéhez s pünkösd táján János alexandriai patriarcha s pápai legatus kíséretében Budára visszatérvén, megkezdette a tárgyalásokat.

Ez alkudozások rövid érintésénél történetiróink [3]) azt mondják, hogy Lajos kijelenté, miszerint 3 leánya közűl kész a legifabbat, Hedviget, sőt ha még fia születnék vagy Hedvig életben nem maradna, az idősb, másodszülött Máriát is eljegyezni a császár fiának. — A dolog azonban nem igy áll ; nincs Lajos igéretében szó Hedvigről, a Dobnernél és Fejérnél közlött okmányok nem emlitik Hedviget ; az a passus, a melyen ez állitás alapszik [4]) a tárgyalásokat folytató patriarchának Károly császárhoz intézett leveléből van véve, s igy hangzik : »Végre sok szó és alku után arra az eredményre jutottunk, még pedig nagy számu jelenlevők előtt, hogy a király az oltár fölötti keresztre s a misekönyvre, a tescheni herczeg jelenlétében az én kezeimbe tevé le az esküt, hogy a tárgyalások szerint Zsigmond úrnak, fölséged fiának el fogja jegyezni ifjabb leányát, ha fia nem fogna születni ; ha pedig még kap fiutódot, úgy elsőszülött leányát ; ha ez meghalna, másodszülött leányát. [5])

---

nádor oly buzgó s jó szándékú szolgája a császárnak, hogy az épen Budán tartózkodó s az alkudozásokat meghiúsítni akaró István bajor herczeggel nemcsak összepörölt s azt nemcsak kemény szavakkal illette, de tettlegességre is került volna a dolog, ha a király közbe nem lép. — » .... comes magnus palatinus inexplicabiliter fidelis et voluntarius servitor vestrae maiestatis, qui semper sustinuit partem vestram in tantum, quod venit ad verba iniuriosa et alta cum duce Bauariae et ad facta scandalosa, nisi dominus rex inter ipsos se interposuisset.« Fejér IX, 4, 392. l.

[1]) Lásd az instrutio töredékét. Fej. IX, 4, 389.

[2]) Lajos levele a császárhoz. Fej. IX, 4, 390.

[3]) Horváth Magy. Tör. II. 313. (Az új dolg. második kiad.) és Klein E. Gesch. von Ung. von I. A. Fessler II. 165.

[4]) Fej. IX, 4, 392. a patriarcha levele a császárhoz, 393. lapon alól.

[5]) » ... dominus rex iurauit ..... parentelam iuxta tractata eligendo *filiam iuniorem*, si masculum non haberet et si haberet masculum, primogenitam et si illa moreretur secundogenitam cum d. Sigismundo ... stb.«

mennyire természetes ép oly helyes is volt. Mit használt volna neki az, ha a bajor herczegek ügyétől teszi függővé mindvégig az eljegyzést? Bizonyára semmitsem; ő megtett mindent, a mit egy lovagias s szavatartó szövetségestől várni lehetett s egyátalán nem lehet rosz néven venni tőle, ha igaz az, a mit a pápai legatusnak már az 1372. évben mondott, hogy t. i. a herczegek ügyesbajoskodása tökéletesen kifárasztotta s szeretne tőlök becsülettel szabadúlni [1]). Több jót várt erkölcsi tekintetben is attól, ha hallgat a pápa kérésére, a ki Károlytól sürgetve, de föként a török elleni hadakozás szempontjából ajánlhatta Lajosnak, hogy válassza szét a bajor herczegek dolgát az eljegyzés ügyétől; a mi, mint látjuk, meg is történt. Ha a pápa e közbenjárásáról világos adatok ez időből hiányzanak is, úgy a conjekturák, mint az 1373. jun. 21. kelt diplomának a föntebbi jegyzetben (22. l. 1. j.) kiemelt szavai okoskodásunk mellett bizonyítanak — és ez a második tanúság.

A tökéletes határozott hangon szövegezett diplomának azonban nem lett meg az a következménye, a mit attól várni lehetett volna; a császár kötözködött-e ismeretlen okok miatt, vagy Lajos neheztelt-e a pápára, hogy nem adta beleegyezését a magyar egyházi tizedeknek a török elleni hadjárat költségeire való fordításába: nem bizonyos; valószinüleg mindkét körülmény közreműködött, s így történhetett, hogy midőn a nápolyi s siciliai birtokok megszerzése czéljából Lajosunk a franczia királylyal tárgyalásokba bocsátkozván, ez ügyet házassági frigy által óhajtá megoldani: a franczia király fiának leányai egyikét igérte, nem véve ki közűlök Máriát [2]). A dolgok későbbi folyamából tudjuk,

---

[1]) »Et ipsemet (t. i. a király) dicit, ipse est adeo autodatus (fatigatus) de ipsis, quod ipse perquirit vias, quas potest, dissidendi ab ipsis cum honore sua et vult vos (t. i. a császárt) in amicum habere ....« A patriarcha a császárhoz. Fej. IX, 4, 395.

[2]) Pray Annalesciben s Katona is (Hist. Crit. X. 566. s köv. l.) közlik ez okmányt. Katona helyesen jegyzi meg (570), hogy Praynál a »Mariam« a másoló hibájából áll tévesen »nostram« helyett, mint ezt Wenzel Diplom. Eml. III. köt. 83. lapon helyesen közölve olvassuk. Nem szükség egyébként Katonának Lajost menteni, hisz ő ezen oklevélben leányai egyikét igéri s világosan kiköti a választást magának, bi-

különösen a lengyel zavarok miatt nem volt arra ideje. C 1377-ben, tehát öt év múlva az első ígéret után lőn az vé hajtva. Azon időközből, mely e legutóbbi okmány s az ünne lyes eljegyzés közt fekszik, nincs semmi emlékezet e dolog később talán fog sikerülni valakinek világot vetni erre is. 1377-ben a császárné fényes kisérettel hozta a 10 éves vőlegé Nagy-Szombatba, eljegyezte a 8 éves menyasszonynyal s ot hagyta a királyi udvarban, hogy ott nevekedjék föl s tanúlja n a magyar nyelvet. — Még 1372-ben az volt tervben, hogy Má viszik a császári udvarhoz: [1]) természetesen azóta megváltoz a körülmények; Lajos elveszté reményét, hogy fia leszen, 13 ben legidősb leánya elhalt s Mária lőn az országok praesun örököse; illő volt, hogy oly nagy terjedelmű birtokok úrnőjé jövendőbeli férje s kormánytársa tartózkodjék ipa udvarába sajátítsa el leendő alattvalóinak nyelvét, életmódját s szokás — Szegény Mária, jobb sorsot s boldogabb házaséletet érden volna az oly hosszúra nyúlt eljegyzési tárgyalások után.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

[1]) » . . . imperatoris intentio est filiam regis Hungariae sus Bohemiam duci et eam in domo sua tenere.« A császár inst tiója a teschcni herczeg számára. Fejér IX, 4, 389.

AZ 1563. ÉVI KORONÁZÁSI ÜNNEPÉLY.*)

I. Ferdinand királyt beállott aggkora s evvel kapcsolatban folytonos betegeskedése arra inditotta, hogy első szülöttjét, a már római és cseh királylyá koronázott Miksa főherczeget még életében Magyarország királyává is ünnepélyesen kikiáltassa.

E czélból 1563. évi junius 6-kán Pozsonyba országgyűlést hirdetett ugyanazon évi augustus 20-ára,[1]) hogy ekkor Miksa megkoronáztatása ősi szokás szerint megejtessék s az országnak feje legyen, mely gondját viselhesse, maga Ferdinand a német birodalom ügyeivel kelletén túl lévén megterhelve.[2])

Körmöczbánya ennek következtében, a mint ez a 1563. évi julius 26-án kiállitott követi utasitásból[3]) kivehető, a maga részéről Petzolt György városi jegyzőt és Tilesch Lénárd tanitót, követekül kiszemelve, a pozsonyi országgyülésre kiküldötte. Ké-

*) Habár ezen koronázási ünnepélynek bő leirása *Listhi János* királyi titkártól *Bél* által (Apparatus. 303 s kk. ll.) közrebocsáttatott, mivel azonban a jelen dolgozat más kútforrások alapján készült, és nehány részletet tartalmaz, szivesen adunk neki helyet közlönyünkn. — Szerkesztő.

[1]) Körmöczi levéltár: tomus I. fons 34, fasc. 1. nro 69.

[2]) Ugyanott. — » . . . Considerato quod postquam Dei opt. x. benignitate, ad hoc Caesareae dignitatis culmen et fastigium euecti nus, non solius Regni nri hungarie, sed totius Christianitatis regendę gubernandę cura nobis incumbat . . . eundem serenissimum Principem um Maximilianum Rom. et Boh. Regem, filium nrum primogenitum rissimum, pro singulari et paterno . . . amore nro, vestraque et omm fidelium nrorum vtilitate, in legitimum post Nos hungarię Regem, ipiendum, pronunciandum, declarandum, recognoscendum, et accedente nnuni consessu, scitu et approbatione ordinum et statuum Regni, ta veterem morem et consuetudinem in primogenitis diuorum quondam ngariæ Regum, prędecessorum nrorum obseruatum, debita solennitate onandum decreuimus . . .«

[3]) Tom. I. f. 34. fasc. 1. nro 70.

hosszabb beszédbe ereszkedett, Bátthyány pedig úgy tudta az ősz császárt mulattatni, hogy az saját gyengülését elfelejtette s később igen jól érzé magát.

Tiz óra után vége volt a misének s ekkor Ferdinánd az ősz császár azonnal elhagyta a templomot s a prépost lakásába ment, a hol a reggeli várta, reggeli előtt nem mervén a várba vezető hosszú utra kellni, itt a prépost házában reggelizett.

Az érsek és többi magyar püspökök a misézö öltönyök lerakásával lévén elfoglalva, Miksa rájok várakozott, e közben Ferdinánd és Károly főherczegek s utánok a szalczburgi érsek jött hozzá, szerencsét kivánva az új királyi méltósághoz; s vele maradván, lakásáig is elkisérték.

A főpapság egyházi öltönyeit letévén s a király előtt megjelenvén, ő a trónról fölemelkedett, mire az egész személyzet is megindúlt. A menet a templomból azon rendben vonúlt ki, a mint a conclávéból a főoltárhoz jött volt, csak a koronát nem vitték a király előtt, minthogy fején viselte, s az arany alma előtt közvetlenül, Forgách Ferencz, nagy-váradi püspök egy régi gömbölyü aranyozott mintegy tallér nagyságú pax-ot (béke-jelvényt) vitt. A királyt közvetlenül megelőzve ment két fivére Ferdinánd és Károly, utána nyomban a szalczburgi érsek és ez utóbbi baloldalán a boroszlói püspök lovagolt.

Ősrégi szokás szerint a menet a ferenczrendiek templomába vonúlt. A főtemplomtól a ferenczrendiek zárdájáig elterülő út vörös posztóval volt beterítve, mely azután a népnek maradván darabokra szakittatott. Az ekkor támadt tolongásban sokan megsérültek.

A ferenczrendiek templomában, közel a főoltárhoz magas állvány volt készitve. Az állványon arany s hasonló szövetekkel bevont menyezet alatt hasonlag arany szövettel beterített szék állott készen a király számára. Ezen székhez érkezve Miksa király, nagyszámú érdemes magyar nemest, köztük első helyen Thuri Ferenczet lovaggá*) avatta föl.

E szertartás végeztével a király, a főherczegek, fejedelmek, püspökök és mágnások lóra ültek s a menet a közeli Szt.-Mihály

*) Aranysarkantyús vitézzé. Szerk.

vitték s aztán jobb kéz felől letétetett, az új koronát pedig fején tartotta addig, míg a »Te Deum«-ot énekelték.

A koronázási szertartás alatt a királyné trónját udvar hölgyei állották körül, kiket Magyarország legelőkelőbb hölgyei közül választott.

Az egyházi szertartás végén legelső távozott a templomból a császár s Miksa csak utána indúlt meg a királynéval s összes kíséretével.

A nagyszerűnek tervezett menetet megrontotta az időközben Pozsony fölött támadt rettentő vihar, az eső patakokban zúgott, mely körülmény az ünnepély részvevőit kényszeríté, hogy nem annyira a pompa fejlődését bámúljàk, mintsem hogy kiki minél hamarább fedél alá jusson.

Tudosítónk e mellett megjegyzi, miszerint egész esztendőn át nem volt Pozsonynak annyi derült napja egyfolytában, mint a mióta Miksa Bécset elhagyván, koronáztatása véget ért.

A zivatar daczára Ferdinánd és Károly főherczeg, a szalczburgi érsek és boroszlói püspök és számos más fejedelem, főpap és mágnás mégis elkísérte a királyi párt palotájába.

Erre következett az ebéd, melyben a királyné is részt vett s melyhez a tegnapi vendégeken kivül még számos más magyar előkelő is meghivatott.

A társaság vig hangulatban volt, mely körülmény, gróf Zrinyi Miklóst arra inditotta, hogy Miksát fölszólitsa, hogy ósi szokás szerint egy nagy megaranyozott ezüst vederből, melyet három ember is alig birt fölemelni, a magyar korona rendjeinek egészségére igyék. Miksa ezen kivánatnak tehetsége szerint eleget tőn s utána a jelenlevőknek legtöbbje, úgy hogy a vedret még többször is meg kelle tölteni.

Ez izgalmas két napot a nyugalom és pihenés napjai követték. A legközelebbi vasárnapon, t. i. september 12-én azonban máris lovagjáték tartatott.

E játékban a vezérszerepet két spanyol vitte, Don Juan Mauriche de Mendozza és Don Juan Alfonso Gastaldo. Miksa király udvari tisztjei.

Mindkettő a város előtt s pedig a magyar tábor közelében nyílt mezőn favárat épittetett s azt csinosan fölékesitette. A vár

borulva, recsegés és ropogással, lövöldözéssel vegyest láng-
e merült, úgy hogy nemcsak pokoli zaj támadt. hanem
yi állvány nézői is. bár meglehetős távolban voltak a sze-
lenség színhelyétől, füst és forróság miatt nagy veszélyben
ak.

Borzasztó látványt nyújtott a nézőknek maga a vár, mely-
egnagyobb zavar uralkodott, mert kiki csak önnön magá-
t elfoglalva s embertársára való tekintet nélkül keresett
éket. A középső torony tetejéről nagy számú népség bu-
a lángokba; nagyobb része a lángokban lelte halálát, má-
ppant fájdalmakat szenvedve, a legközelebbi két nap alatt
meg; sokan hosszabb ideig feküdtek betegen; ezeket a
ápoltatta s orvosi segélyben részesitette. Nem a lép-
és a vár kijárásainál uralkodó tolongásban veszetik
veszedelmet fokozta még azon körülmény, hogy a vár
fából épült részében több puskaporos hordó volt el-
ve, attól lehetett tartani, hogy maga a császár a királylyal,
néval s kiséretökkel, kik még mindig nem hagyhatták el
ányt, veszélyesen megsérülhetnek, ha a tűz a puskaporos
hoz fér s ezeket fellobbanását okozná. Ezen veszélyt gróf
Miklósnak sikerült elhárítani; megparancsolta hajdúinak,
mint testőreit magával hozott, hogy a puskaporos hor-
az égő épületből távolitsák el. Ezek megvetve a ha-

MARTINOVICS ÉLETE.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A múlt év nyarán a m. kir. ítélő tábla elnöksége Hajnóczy Józsefnek, a Martinovics-féle összeesküvés egyik főrészesének, könyvtárát és kéziratait, melyeket elfogatása alkalmával a kir. ügyigazgató lefoglalt volt, a m. nemzeti múzeum könyvtárának engedte át.

A kéziratok átvizsgálása alkalmával, különösen néhány franczia levél vonta magára figyelmemet. Mind aláírást, mind czímezést nélkülöznek; sőt a szövegben is a tulajdonneveknek csak kezdő betűi vannak kitéve. Azonban tartalmuk minden kétség kívül helyezte, hogy az óvatos levélíró nem más mint *Martinovics*, ki a leveleket 1792 és 1794 között, barátjához *Laczkovics Jánoshoz* intézte.

Ezen iratok sok tekintetben érdekkel bírnak. Az összeesküvés természetét, czéljait és szervezetét nem derítik föl; ezt csak a periratoktól várhatjuk, ha sikerülend azoknak nyomára jutni. De az összeesküvés két fő részesének jellemére és irányára új világot vetnek.

Pedig Martinovics és társainak személyét mindekkorig ugyanazon homály födi, a melybe a kormány utolsó actiójukat és perök lefolyását beburkolta.

A mai történetírás nem elégszik meg többé az események leírásával; azoknak okait és hatásait is kutatja. Nem elégszik meg azzal, ha ismeri a szereplő férfiak tetteit, melyekkel a história színpadán föllépnek; ismerni kívánja tetteik rugóit és egész jellemöket.

Részben, őszintén megvallom, a kíváncsiság, melyet a tragicus sorsú, bár rokonszenvre nem érdemes, férfiak előzményei mindig föl szoktak kelteni; részben a történelem magasabb híva-

physikai értekezését sajtó alá bocsátotta, a melynek azonban sajnos, czímét sem ismerjük. [1])

Midőn pedig a tavaszi hónapokban a provincialis Bródra jött, itt tanítványai által magasztaló beszéddel fogadtatta őt, [2]) és engedélyt eszközölt ki tőle, hogy a bölcsészettannak általa szerkesztett kézikönyvét kinyomathassa, és néki ajánlva bocsáthassa közre.

Martinovics az 1781-ik év közepetáján másodizben Eszékre ment a kész kézirattal. A munka »*Systema Universae Philosophiae*« czím alatt jelent meg. Könyvtáraink egy példányát sem bírják. [3]) Azonban míg itt Eszéken a munka nyomtatására fölügyelt, lelki nyugalmát fölháborította egy összeütközés, mely egész életpályájára végzetes visszahatást gyakorolt. A mint az ő elbeszéléséből tudjuk — s ez természetesen az objectiv hűségre nem tarthat igényt — az eszéki kolostor főnöke *Jezik László*, kinek vendégszeretetét Martinovics igénybe vette, ellenszenvvel viseltetett iránta. Rosszul fogadta és föllíivta, mutassa elő a provincialis rendeletét, melynek alapján Eszékre jött. Martinovics hivatkozott az engedélyre, hogy munkáját sajtó alá adhassa. De Jezik ezzel nem elégedett meg. Hűtelen szökevénynek nevezte, és úgy nyilatkozott, hogy ha el nem távozik, meg fogja fenyíteni.

---

[1]) Martinovics erről egy későbbi levélben tesz említést. »Item dixit (az eszéki házfőnök) quod Paternitatem Admodum Reverendam adfixerit meum iter in januario Essekinum; ubi tamen ego ivi tunc pro imprimenda una Physica Dissertatione, pro qua mihi . . . ante meum discessum dedit licentiam.«

[2]) Ezt tíz évvel utóbb, 1791. október 5-én Jakosicshoz intézett levelében emliti.

[3]) Martinovics datum nélkül (1781 nyarán) a provincialishoz intézett levélben értesíti őt, hogy »nomen suum dignissimum in tertia defensione nempe Physicae theoreticae et Matheseos adplicatae adposuerim et Essekini typis mandaverim . . . . In defensionibus meis. thesium loco *exhibeo typis systema totius modernae Philosophiae*, ex quo quivis decinceps docturus ediscere poterit modum et ordinem in docenda Philosophia et Mathesi adplicata.« Hogy a munka csakugyan megjelent, kitünik M. későbbi munkáiban gyakran előforduló ilyforma idézetekből: »Confer Systema Univers. Phil. a me editi Pars. II. §. III. Essekini 1781.«

kívül próbára akarja tenni. Istenért szívesen tűr el mindent, remélve, hogy jönni fognak még számára jobb idők.

Értesíti azután a provincialist, hogy mind a katonai főparancsnok, mind Kalatai fölajánlották neki közbenjárásukat, és írni akartak érdekében; de ő lebeszélte őket. Meg akarja mutatni, hogy nem szökevény. Visszatér, és engedelmeskedni fog. Így talán lecsillapíthatja haragját. Ha mindazáltal — teszi hozzá fenyegető hangon — visszatérte után is úgy akarna vele bánni mint szökevénynyel, akkor majd talál törvényszéket, melynek ítélete alá bocsátja ügyét.[1])

Azonban Martinovicsnak esze ágában sem volt visszatérni szerzetéhez. Nem is utasította vissza Enzenberg tábornok ajánlatát. Ez írt a provincialisnak, s fölkérte, engedné meg, hogy Martinovics állomásán maradhasson.

A provincialis sietett teljesíteni kérelmét. November 6-án megküldte Martinovicsnak az engedélyt. Ugyanakkor írt neki, ismét szelíd, atyai hangon.

Majdnem mentegeti magát előbbi lépéseiért. Csak szerény szemrehányásokat tett, hogy ismerve a rend szabályait, főnökének engedélye nélkül hagyta el állását és mást fogadott el. Figyelmezteti, hogy ne címezze magát királyi mérnöknek. Végre inti, hogy az alázatosságban gyakorolja magát, és ne keressen másokban roszakaratot.[2])

IV.

Martinovics most akadály nélkül maradhatott volna meg új hivatalában. De ez se szellemét, se ambitióját nem elégítette ki. Csak útnak tekintette, a melyen a kolostorból szabadúlhat. Alig egy évnegyedet töltött Csernowitzban.

Az 1782-ki év elején már Lembergben találjuk, hová az a kilátás vezette, hogy az egyetemen, melyet II. József alapítani készült, tanszéket nyerhet.

---

[1]) 1781. szeptember 27-iki levele a budai zárdában.

[2]) November 6-án kelt eredeti fogalmazata ugyanott.

ről a tapasztalati tüneményekre alkalmazva, könnyebben fölfoghatóvá óhajtotta tenni.

Leginkább a természettan tanúlóira volt tekintettel. Fölhasználta — mint maga kiemeli — mindazokat a munkákat, melyek e tárgygyal foglalkoznak; de saját elmélkedéseinek eredményei gyanánt új adalékokkal is járúl az amazokban foglalt ismeretanyaghoz. [1])

Úgy látszik, ezen munka volt az, mely a harlemi akadémiánál jutalmat nyert, és szerzőjének ugyanezen akadémia részéről a tagsági oklevelet megszerezte. [2])

Ez eredmény által fölbátorítva, a következő évben (1783.) egy másik hollandiai akadémia, a leydeni által kihirdetett pályázatban kisérlette meg szerencséjét. A kérdés a következő volt: »Mily módon lehet legjobbán megmagyarázni azt az igazságot, hogy a világon találtató sok rosz Isten jóságával nincs ellenmondásban?«

E kérdés sokat foglalkoztatta a régi és újabbkori hittudósokat és bölcsészeket, kik számtalan érvet állítottak össze annak bebizonyítására, hogy Isten jósága és a rosznak létezése között nincs ellenmondás.

Martinovics nem tartotta kielégítőnek az általok követett módszert. Úgy vélekedett, hogy szükséges és lehetséges *positiv* úton bebizonyítani, hogy Isten jósága és a rosznak létezése valósággal *összhangzásban* van. Fölállítva ezen tételt, bebizonyításánál a

---

Doctore conscripta anno 1781. Leopoli typis viduae Josephi Piller. caes. Reg. Gubernii Typogr.« 4-edrétű 51. lap és 2. tábla. — Ez Martinovics munkái közűl leggyakrabban fordúl elő a hazai és külföldi könyvtárakban.

[1]) 1791-ben Pasquics, a pesti egyetemen a mennyiségtan tanára, bírálva Martinovics munkáit, megjegyzi, hogy a fennebb ismertetett munkát leginkább Scheffer 1761-ben megjelent értekezéséből meríti.

[2]) Az alább ismertetendő, 1783-ban közrebocsátott munkájának czímlapján már a harlemi akadémia tagjának czímezi magát. Hogy jutalmat is nyert, tudjuk a pesti bölcséseti kar 1791. septemberi 2-iki fölterjesztésének azon helyéből, a hol a harlemi titkárnak M.-hoz intézett leveléről van szó, melyben őt értesíti, hogy jutalmat nyert és taggá választatott.

Mikép hangzott a bírálók ítélete, nem tudjuk. Valószínű, hogy a jutalmat nem nyerte el. A leydeni akadémia soha sem vette föl őt tagjai sorába.

V.

A lembergi akadémiánál (Theresianische adelige Akademie) 1783. nyarán a physika tanára nyugdíjaztatott. Minthogy ezen ügy csak néhány nappal a tanév megnyitása előtt intéztetett el, utódjának a szabályszerű pályázat utján való kineveztetésére nem volt elég idő. Ennek következtében egy 1783. szeptember 29-én kelt udvari intézmény »*a nayy hírnevü szentferencz-rendü* atyát Martinovics Ignácz Domonkost« nevezte ki ideiglenesen tanárrá, 500 forintnyi fizetését november első napjától utalványozva. [1])

Úgy látszik az intézet előljárója és tanárai ezen intézkedéssel teljesen meg voltak elégedve. Kétségkivül az ő fölterjesztések következtében történt, hogy Martinovics már néhány héttel utóbb, október 17-én II. József által, »tekintettel különféle dolgozatai által kitüntetett tudományosságára«, a természettan nyilvános tanárává neveztetett ki, 500 forint fizetéssel. [2])

Alig foglalta el Martinovics biztos és független hivatalát, megfeledkezve rendfőnökének tett ismételt igéreteiről, azon volt hogy végkép elhagyja szerzetét — és a világi papság soraiba lépjen.

Ezt most könnyekben érhette el mint bármikor. A szerzetesi fogadalmaktól való fölmentést a kánoni jog értelmében egyedül a pápa adhatja meg; és korábbi időkben csak ritkán

---

[1]) »Haben S. Majestät um die erledigte Lehrkanzel der Naturlehre mit Anfang des herannahenden Studienjahres nicht unbesetzt zu lassen den so sehr angerühmten Franziskaner Pater. I. D. M. inzwischeu bei diesem Lehramte provisorie anzustellen . . . geruhet.« Ezen és a Martinovics lembergi tanárságára vonatkozó többi adatokat, a lembergi egyetem levéltárából *Kozma István* egyetemi jegyző lekötelező szívességéből, *Schneider Antal* lembergi történetbúvár közbenjárása által nyertem.

[2]) A decretum a lembergi egyetem levéltárában.

mányi igazgatójává történt kinevezetését a lembergi kormányszék október 25-én hozta tudomására. [1])

Martinovics kettős hivatala mellett, a *mennyiségtan* tanszékét is helyettesítette, és pedig 1786 elején dr. Rain tanár nyugdíjaztatása után rövid ideig, majd néhány hó múlva Pischel tanár elhúnyta után, az egész 178$^{6}_{7}$-ik évi tanévben. [2])

Ez alatt irodalmi munkássága is mind nagyobb mérveket vett föl. Egyúttal mechanicai és chemiai kísérletekkel foglalkozott, melyeknek több hasznos és érdekes eredménye volt.

1784. Ertl galicziai kormánytanácsos közremüködésével oly micrometer-eszközt szerkesztetett, melylyel egy hüvelyket 2.985,984 pontra lehet osztani. Ezen eszközt, Pesten nyomatott értekezésben ismertette meg, kimutatván annak gyakorlati előnyeit, mind a köznapi életben az idegen hosszmértékeket a bécsiekre reducálva, mind pedig a csillagászatban, a távcsövekre alkalmazva, az égi testek mozgásainak megfigyelésénél. [3])

1785-ben De la Caille-nak a jóremény-fokánál és más természettudósoknak a sugártörésről tett észleleteit tanúlmányozva,

---

[1]) A decretum ugyanott.

[2]) Martinovics 1787. julius 2-án a következő kérvényt intézi a lembergi kormányszékhez: »Hochlöbliches Gubernium! Nachdem der Unterzeichnete in Abwesenheit des Professors der Mathematik sowohl die reine als angewandte Mathematik, mit Einwilligung der hohen Landesstelle, durch das ganze Schuljahr suppliret hat; so bittet er: 1-tens zu entscheiden, wenn ein Geistlicher eine Kanzel die ein weltlicher Professor mit 1000 fl. R. gehabt hat, nebst seinem Fache versorgt, die Hälfte davon nämlich 500 fl. R. bekommen soll, oder aber weil er kein weltlicher ist, auch in diesem Falle sistematisch seine Mühe geringer geschätzt und er herabgesetzt werden musz. Wie es das letzte Jahr durch einen Abzug von 42 R fl. die hiesige Hauptbuchhaltung gethan hat; 2-tens bittet, also um eine ihm angemessene Remuneration.« (Eredetije Schneider úr lembergi kézirat-gyűjteményében.)

[3]) »Dissertatio de Micrometro ope cuius unus digitus geometricus dividitur in 2.985,984 puncta quinti ordinis. Ab Ignatio Martinovics Prestitero Archidioecesis Leopoliensis, S. Theol. et AA. LL. ac Phil. Doctore etc. in Reg. ac Celeb. Scient. Universitate Leopoliensi Physices Profesore P. O. conscripta ac 1784. Pestini apud J. M. Weingand et J. G. Koepf.« 4-edrétű 20 lap és két tábla.

fölfogásokat részben egészen halomra döntötték, részben módositották.

Martinovics megtartva a régibb tankönyvek fölosztását, a magáét is három kötetre osztotta. Az első a testekről általánosságban, a második a testek közös tulajdonságairól, a harmadik a testek sajátos tulajdonságairól értekezik.

A munka »Praelectiones Physicae Experimentalis« (Előadások a kisérleti természettanból) czímet viselt. Az első kötet 1787 elején Lembergben jelent meg. Martinovics *Lamberg Miksa* grófnak, több tudós társaság tagjának »örök barátsága zálogául« ajánlotta. [1])

Csakhamar, még ugyanazon évben, követte azt a második kötet. [2]) De a harmadik kéziratban maradt. [3])

Ennek okát ott kell keresnünk, hogy a munka a tudományos világban nem részesült kedvező fogadtatásban.

Megjelentek ugyan magasztaló ismertetések is, igy *Brugnatellitől* valamelyik olasz szakközlönyben; [4]) de szigorú birálatok sem maradtak el. Ilyen jelent meg a *pesti* »Merkur von Ungarn« czimű irodalmi folyóiratban, Horváth Jánostól a pesti egyetem physikai tanárától. Ebben kimutatja, hogy a tárgyalt kérdések megválasztásában nem jól jár el; gyenge érveket, téves és kétértelmű kifejezéseket használ; nem ritkán önmagával ellenmondásba jő, és téves tantételeket állit föl.

A bíráló egy elismerő szót sem mond a munkáról. De a szerkesztő szükségesnek látta röviden megdícsérni a szerző szorgalmát és olvasottságát. [5])

---

[1]) »Viro optimo philosopho aestimatori, amico et correspondenti suo in perpetuum amicitiae suae pignus.« A kötet 8-adrétű 351 lapra terjed és két tábla van hozzá mellékelve.

[2]) Szintén Lembergben, Piller Tamás nyomdájában, 8-adrétű 224 lappal. Ezen második kötetből egy példányt sem találhatni a hazai és külföldi könyvtárakban. Teljes czimét adja és birálja Horváth János 1791. szempter 10-én kelt, alább idézendő jelentésében.

[3]) Midőn M. 1791-ben a pesti tanszékért folyamodott, a harmadik kötetet kéziratban nyújtotta be.

[4]) Erre hivatkozott M. 1791-ben, miként a pesti bölcsészeti karnak 1791. szeptember 2-iki fölterjesztése említi.

[5]) 1787-ik évfolyam. VI. füzet. 116—124. ll.

meg a tagsági oklevéllel. Első volt — mint láttuk — a *harlemi*. Ezt követték a *stockholmi*, *müncheni*, *hessen-homburgi* és *szentpétervári* akadémiák.[1])

Azon kedvező fogadtatás, a melyben Martinovics irodalmi munkássága tudományos testületeknél részesült, nem szolgálhat alapúl munkássága *tudományos értékének* meghatározására.

Miként az élet egyéb köreiben, úgy a tudományok terén sem tekinthető a siker az érdem biztos ismertető jeléül. Az irodalomtörténet lapjain is találkozunk szédelgőkkel, kik nagy tekintélyt tudtak magoknak kivívni, és ezt soká megbírták őrizni. Ilyen volt Martinovics.

Kétségkívül nagy tehetség volt. Könnyű fölfogásával és éles elméjével csakhamar otthonosnak érezte magát minden tudományban, a melylyel foglalkozni kezdett. Lázas tevékenységével tájékozást tudott magának szerezni a tárgyába vágó egész világirodalomban. De hiányzott benne a komolyság és lelkiismeretesség. Semmit sem tanúlt meg alaposan. Megelégedett felületes ismeretekkel.

Sokat és sokfélét akart írni, tenni, alkotni. Nyugtalan szelleme egyik tárgyról a másikhoz, és egyik tudománytól a másikhoz űzte. Gyakran az akkori tudomány alapfogalmaiban is járatlan volt. És mégis elég merész oly kérdések fejtegetésére vagy eldöntésére vállalkozni, melyekhez nem értett; vagy elég lelkiismeretlen mások tudományos vívmányait magának tulajdonítani. A forrás idézetek egész halmazával csillogva palástolja el saját szegénységét.

Ezek vakították el hihetőleg a szakférfiakat is, kik gyakran legkevésbbé vesznek magoknak fáradságot a feltünő új jelenségek beható tanúlmányozására. [2])

---

[1]) Már 1785-ben a bajor, hessen-homburgi és svéd tudós-társaságok tagjának czímezi magát. 1791-ki folyamodásában a szent-pétervári akadémiát is azon társaságokhoz sorolja, melyek tagjai közé fölvették.

[2]) Midőn Martinovics 1791-ben a pesti egyetemen a physicai tanszékre pályázott, a bölcsészeti kar három tanára szigorú bírálata alá vette M. munkáit, és kimutatta azok lényeges, gyakran föltünő botlásait és a szerző teljes tájékozatlanságát. Ezekről még szólani fogunk. E

nök s előítéletek. Gyakran megtörténik, hogy fejedelmek fiai, kiket a természet földműveseknek alkotott, trónra jutnak; ellenben nagy szellemek, melyek egész nemzeteket boldogíthatnának, homályban töltik életöket. »Utasítsuk el magunktól — úgymond — a mennyire tőlünk telik, ezen egyenlőtlen osztályozást; hassunk oda, hogy mindenki az ő testi szervezetével öszhangzásban álló tettek által megtalálhassa a halhatatlanságot.« (15. l.)

Azután jellemzi a bölcsészet magaslatán álló embereket, kik mentek a nép előítéleteitől, »mely csillagokban, mitrákban és keresztekben találja, mint a gyermek képekben, gyönyörűségét.« Ily bölcs embernek mondja azt is, kinek koporsója mellett áll. Röviden ismerteti életpályáját. Végül beszélteti őt, mint haldoklót, midőn az élettől búcsút vesz.

»Én már átmegyek abba az életbe, melyet legelőször Plátó és a vallások alapítói halhatatlannak állítottak; ellenben Democritus, Epicurus, Timeus, Sextus Empiricus, Ocellus, Lucanus, Lucrecius, Pomponatius, Tindal, Hobbes, Spinoza, La Mettrie, Helvetius és Mirabeau merészen mulandónak hirdettek.«

A szónok kétségkívül sokat tartott ezen phrásisra, s ettől nagy hatást várt. De nem vette észre, hogy az értelem nélküli szóhalmaz. A fölsoroltak azt állították, hogy a síron túl megszűnik az élet, nem pedig azt, hogy a sírontúli élet mulandó. A modor a mint Plátóval és a »vallások alapítóival« a bölcsészeket szembe helyezi, semmi kétséget nem hagy hátra, hogy melyik nézethez hajlott az, a ki a haldoklót beszélteti, a ki a halott fölött a gyászbeszédet tartja. Az semmit sem akar tudni Istenről és a vallásról. Csak öltönye volt már papi, csak névszerint volt keresztény.

F. V.

ADALÉK
A MAGYAR ÖTVÖSSÉG TÖRTÉNETÉHEZ.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Ámbár mintegy XV év óta roppant sok történt, hogy a magyar ötvösség, fényűző nemzetünk egyik kedvencz iparágának remek művei ismertessenek és a magyar ötvösségnek a középkori ipari mozgalmak közt illő hely igazán alapos munkákban biztosíttassék, mégis szükségesnek tartám ezen a téren tett újabb tanúlmányaimat közzé tenni és másokat is utánzásra serkenteni.

Ipolyi püspök ő méltósága, mint általános kalaúzunk, jelesen pedig mint mélyen tisztelt mesterem nagy vonásokban vázolá elénk e fontos művészi ág történetét; sok fáradsággal gyűjtött adatokból szerkeszté a magyar és erdélyi ötvösség alaptételeit, azonban még maga sem tekinti tudományos eredményeit befejezetteknek, sőt örömmel látja, ha egyik másik szerencsésb búvár szintén talál adatokat, melyek vívmányait megerősítik, az eddigi látkört szélesbítik.

A véletlen kezembe játszott egy nagyfontosságú ötvös-tankönyvet, mely mint gyanítom még a *Ballagi Aladár* által fölfedezett *Kecskeméti Péter*-féle följegyzéseknél is alkalmasint régibb és azért érdekesebb is; mert így ezen iparág ismeretében jóval visszafelé haladhatunk.

Ezen kézirat[1]) 1840-ben, mint az igen szorgalmasan búvárkodó akadémiai tag, *Lugossy* József tanár ajándéka a m. tudom. akadémia kézirattárába került. Boldogúlt Toldy Ferencz mint titkár »*Némely ötvösi jegyzések*« czím alatt soroztatta be. A

[1]) Írása és írásmódja után ítélve a XVI. századnak közepére tartozhatik.

nyolczadrétű haránt kötött füzetke 18 levélből áll, melyek mind a két oldalon beirva, LVI különböző rövid utasítást foglalnak magukban, némelyek majd szóról-szóra egyeznek meg, mint a XIX a XXV-tel; XX-dik a XXVI- és a XVII-dik a XXI-dikkel; mások kevés változtatással ugyanazon czélokra szolgálnak.

A papir erős, régiségtől sárga, a gyakori használat alatt *müv*-helyben bepiszkolódott; az írás eléggé olvasható, több helyen újabb írás van közbe vegyítve.

Hogy ezen utasítások másonnan irattak ki, kitűnik abból, hogy több hely, a hol t. i. a leiró magát nem volt képes tájékozni, betöltetlenül maradt, mint p. l., XXII a XXX és a XXXVIII. czikkekben; ez utóbbiban ez fordúl elő:..... tanúltam ez az vrame.

A *müszavak* több helyen alig érthetők. Vannak, melyek németből vagy latínból vétettek, és el vannak torzítva. Így mindjárt az I. III. IV. XXVIII és LIV. sz. alatt előfordúló *asustom*-ot senki sem tudta magyarázni; szerencsémre, hogy forgattam »Traeger Fr. M. Handbuch für Gold- und Silberarbeiter ... Stuttgart. 1842.« czímű munkáját, melyben 30 lapon az: *Aes ustum*-ot, rézhamut, Kupferasche szót találtam.

A *zománczozó kemencze*, szomancz, zomanch gyakran fordúlnak elő;

így *a festékekhez való p o k o l* sem ritka; itten azon értelembe vétetik: *edzőlúg, marópácz;* ezt nemcsak a keverék minémüség bizonyítja, hanem a *pokolkő*, edző kő, és a *bélpoklos* fenés baj is;

egy *forint niomo* salétrom. II. XXVIII. annyi t. i. mennyit egy ezüst forintos nyom;

Szödöriesen fel egnÿ, fel eresteni, I. III. míg kékes színűvé válik.,

Koporsaliban fözd meg; az az *Kupferschale*, V. VII. IX. XLVIII. (l. »Az ötvös Mesterségről való Vetélkedés. 1716. 45. versében« sokféle koporsályok;)

Craczyod, XI XLI. *crachyold*. (l. Kraczoló ecset »a *rimaszombati* 1673-iki czéhhatározatban;)

olcz, oczy, ozd ky, IV. VIII. X. XI. XVIII. XLI. ozd XXXIX;

giemant ténta az ky sárga szinu vagi viszw (vizű) XIII;

Kastel, kaztel XV. a drága kő rekesze p. o. a gyűrűn;

tegel, XVII. tegol XXVIII;

XVII. XXVI XXXIX *ozd ki egy szomorloba, szomorlo vasba*; Vetélkedés, 107 versben: sokféle *szomolló-vas;* ez lenne Inguss, válu vagy cső alaku?

4 l. IV. Jo arani feztek parisi
V. Jo pokol hozza
VI. Parisi festek
5 l. VII. Jo pokol hozza.
6 l. VIII. Voros arani festek
IX. Egy geamant tenta temerdeknek, kynek zep zine wagion
7 l. X. Mas gemant tenta az ky fekete es érczes szinw es ködös, (azaz: halvány, bágyadt).
8 l. XI. feier arani festek.
XII. Kowetkezik az arani festek rea.
9 l. XIII. Harmad gemant tenta az ky sarga szinu vagi viszw.
XIV. Vekoni gemanthoz valo tenta kyre nem kell rea kenni.
10 l. XV. Egy giemanthoz ky igen vekoni es tista szinv
XVI. Egy gemant tenta az mellj gemantnak sarga visze vagion fel reszent feierlik.
11 l. XVII. Egi czement por 3 oraig valo
12 l. XVIII. Cement pro (sic) neg oraig valo (por.)
13 l. XIX. Accel lagetani.
XX. Plahmot czinalni.
14 l. XXI. Forrazto lagitas
15 l. XXII. Polichyot chinalni.
XXIII. Ziech farh (talán farb?)
XXIV. Ha akarod az christaltalt wag az aczelt meg lagitani.
16 l. XXV. Achel legitani u. a. XIX-el.
17 l. XXVI. Plachmolt chinalni u. a. XX-al.
18 l. XXVII. Forrazto lagitas u. a. XXI-el.
19 l. XXVIII. Parisi festekhez walo pokol.
XXIX. Mykor akars maztek olait czinalni.
20 l. XXX. Mykor akars Irnia valo araniat vag ezwstot chinalni.
22 l. XXXI. Feir arany festek Írás (c)
XXXII. Arany festek Írás (c)
23 l. XXXIII. Vasat vag Ezwstot irnj
XXXIV. Jo cement por
XXXV. Jo Test por
24 l. XXXVI. Eg aranias minek valo fel erezto feztek (a régi irás)
XXXVII. Chifras
25 l. XXXVIII. Zöld arani festek
XXXIX. Plahmo araniazni valo
26 l. XL. Mykor akars eresto uiast chinalni
27 l. XLI. Mykor feier arani festeket akars chinalni
XLII. Ha akarsz szarvat oluaztani
28 l. XLIII. Ha akars aranial vuegre lüminalni a vag Irnia
29 l. XLIV. Ha akars ezvstel vegre Irni

XLV. Mykor az zomanch zinet el vesti
XLVI. Mykor az zomanch ky zǫkÿk mikipen az eǫ sine vagion
30 l. XLVII. Item ha az zomanch foltos lesen
XLVIII. Mykor akars ezvstre minden fele festeket chinalni.
32 l. XLIX. Piskolchot zegerleni
33 l. L. Egy zep uizet chinalni vas aranyazny
34 l. LI. Slayfolo por
LII. Forraztozoz lagetani
LIII. Eresto vias (finis τελως)

25 l. LIV. Viaz Czinalas [ujabb írás (d)]
LV. Aranj festeni
LVI. Aranj le uetell az ezẅst mű́röll.

Következik a kézirat szövege.

(I) Jo Parisi festek aran'ra.

Vegÿ egÿ lat Salamiat fel lat saletromot masfel lat temsot egÿ q̃n asustumot 2 lat sot ezőket teórd ezwe tÿzta wizzel es mikoron az aran'at meg akarod festeni feketen Egefd (sic) fel az zęnen es kend męg az festekkel es az szomanczozo kemenczen had sződ̋őryesen fel egnÿ az wtan had męg hÿdegwlni es weg hwgÿ wÿzet es egÿ marok sot wes bele es forrad (2. lap.) Jol meg mig nem az festeke le megÿen es mosd ky zepen tÿsta wizbe.

(II.) ez es ehez walo pokol

Vegÿ egi lat kenkowet, egÿ lat borkowet hat lat sot egÿ forint hiomo saletromot es teórd ǫzve hvggÿal vizzel hog fele hug legen fele viż es az araniat had meg ęgÿ keuesse benne forralni es az minemv sinre akarod szinte vgÿ festhetęd.

3. l. (III.) Parisi festek

Vegi egi lat grispantot egÿ lat salamikot egÿ lat saletromot teord ozve. es kend meg az araniat vele es had fel egni

(E három sor át van húzva.)

Weg egi lat salamiakot egi lat grispant egi lat asvstomot es egÿ kewes szen port tęg kozibe es teord lagian ozve eczettel es mikoron az festekel meg kenőd es eresd szóderiesen fel es olcz hugiaba

(*Későbbi írással*) Jó szalamiakos festek

egy nehezik krispan, egy nehezik galiczkö fel nehezik szalamiak, 8-om nehezik Asitrum sive salitrom.

4. l. (IV) Jo arani feztek parisi.

Veg ket lat salamiakot 2 lat tęmsot 1 lat saletromot 3 q̃n asus-

tomot 8 lat sot teord (ezeket, kitörölve) eczettel meg io lagÿan es kend meg az araniat vele, es olcz hwgba.

(V.) Jo pokol hozza

Weg egÿ lat lat borkowet 1 lat ken kowet ket lat salamiakot teǫrd ozve hwggÿal es had meg forranÿ az aranÿat benne de Koporsaliban fözd meg

(VI.) Parisi festek

5.l. Weg ket lat salamiakot 1 lat saletromot 3 q̃n asustomot 8 lat sot tőrd ezeket vyzzel ǫzwe mikor walamit akars festeni es kend meg az festekkel az araniat egesd fel az szenen hog az fwsti el megen had meg hwlni veg egÿ marok sot töd egÿ mazos fazekba teolcz vÿzet bele es had meg benne fornÿ mÿnd addÿg mÿg Nem az festek le megÿen rola.

(VII.) Jo pokol hozza

Veg egÿ lat kwrkomant 1 lat borkowet 1 lat kenkowet 2 lat sot es fozd meg benne egÿ (kob elmázolva) koporsaliban vgÿ festhet az mint akarod

6. l. (VIII.) Voros arani festek

Vegi 2 lat sot 2 lat galiczkowet 2 lat saletromot 2 lat salamiakot 4 lat voros cretat tord vizel ozve, es ha festeni akars vele, es kend meg az festekkel az aranÿat es egesd fel az szenen hog az fwstÿ el menÿen es olcz mÿndgÿarast zep tysta wÿzbe es az wtan forrald meg saÿtalan borkwben.

(IX.) egÿ gemant tenta temęrdekuek kÿnek zep zinc wagion Ved az nirfanak heÿat mÿkor vÿragzÿg es aszald erosseu meg es egesd meg egj zep tysta (7. l.) Cerepen es föd be folÿwl egj koporsallÿal hog egÿ czal fwstÿ se menÿen kÿ, vÿzesÿcz egÿ Rwhat meg es ted az koporsalra hog az koporsalÿ zepen hydegen maragÿon, teord sep lagÿan kewerd mastÿkkal es wes egÿ kewes terpentinat bele czÿnald wg az mÿnt az (v̈, kitörölve) ew mogÿa vagÿon.

(X.) Mas gemant tenta az kÿ fekete es erczes sinu es kǒdǒs

Ved az sarvasnak az sarwat egesd feketen es tord lagÿan es czÿnald mastykkal es az vtan veg Neg wag hat rosz sǒmǒt mikor sinte be akarna czyraszni hog meg szöld törd meg iol, mikor a ziria ky Jw belole azt az zÿrt tod kozibe es tord iol ozwe czynald vgÿ az mÿnt az ẅ mogia Jo lesęn

8. l. (XI.) feier arani festek

Weg egÿ lat grispantot egi lat salamiakot egi lat saletromot

teord ozwe es kend meg az araniat vele es had fel egni es olcz sep tÿsta viszbe es Craczÿod ky Zepen es ez vtan erezd fel arani festekbe.

(XII.) kowetkezik az arani festek rea

Veg 8 lat Salamiakot 8 lat grispant 2 lat saletromot fel q̃n galiczkouet ezőket tőrd lagÿan eczettel fesos (v. kitörölve) vele oczÿ hvgaba hog fele tÿzta viz legen az hvgnak.

9. l. (XIII.) Harmad gemant tenta az ki sarga szinu vagi uiszw.

Ved az sarwasnak az szarwat egesd meg feketen tőrd zep lagÿon es czÿnald zep tÿsta mastekal ozwe es tegi egi kÿs gÿantart kozÿbe es zep feyer szÿnt ad nekÿe.

(XIV.) Vekoni gemanthoz valo tenta kÿre nem kell rea kenni

Ved az viaz gertyanak az fustit elegÿcz lagÿan mastikkal ozve es tegi egi kis mastÿk olaÿtis kozÿbe es kewerd Jol ozve hog el egÿe-legÿek ig el wele

(Későbbi irással: Valaszto viz ... 2 rész salétrom 2 galiczkő az többit probáld te is mert en is probáltam főztem)

10. l. (XV.) Egÿ giemanthoz kÿ igen vekoni es tista sinv

Veg az nirfanak az eget hamvat az kÿt az koporsali alat meg egecz tord lagÿon es csÿnald-egÿbe masÿkkal es teg egi kis gÿantart is kozÿben es kewerd iol ozve meg lasd hog se lagÿan se kemenien ne czÿnald mikor az kouet be akarod foglalnÿ czÿak kornÿwl kend meg az kastelt belol oztan ved az fekete gÿantat mesz abból akkorat mikora az gyemãt azt igen sep pallert meg azt ted az kaztelnak az fenekere vgÿ foglald be oztan azt kouet.

(XVI.) egÿ gyemant tenta az mellj gemantnak sarga visze vagion fel reszent feiẹrlik

11. l. Vegi andigõt tord lagÿan keuerd testa mastekkal ozue ueg egÿ kis mastik olaitis bele vg czÿnald az gemantra

(XVII.) egi czement por 3 oraig ualo

Veg 8 lat salaniakot 4 lat saletromot 4 lat galÿczkovet czinald porra es verd uekonÿon az aranÿat mennel vekonban lehet Ragd az araniat az porral egi tegelibe hog mind alol fólul kozosleg por legÿen es az tegelinek kozepotte egi fillierni helÿen lÿwkat hag es tapazd meg iol es az tegelit ted ted (sic) igen gyenge szenbe 3 oraig es az negÿedÿk (12. l.) oran sebesb senet agÿ nekÿ hog uegre wgan ozve oluagion oztan ozd ky egÿ szomorloba az legen neked 24 garatos araniad es igen Jo pbatũm est.

(XVIII.) Cement pro (sic) neg oraig ualo. (por helyett)

Wegi . 5 . lat tegla port 4 lat sot 2 lat galiczkouet ezeket tőrd lagian es az araniat az kŷt vekonion vertel tőd mind az porral egŷetembe az czerep kozibe es mikor immar 4 oraig az szenben allot es ved kŷ es az lesen teneket tŷsta aranŷ araniazni es fozd meg borkwbe es ismet az chŷement porral massoris czementoles mikoron hitwan araniad vagion kŷ nem tŷsta aranŷ es Jo lesen benne de vgŷan enni araig kel vele elned.

13. l. (XIX) Accel lagetani.

Vegi merkoriomot tord lagŷan elegŷcz meg vizzel es melegŷcz meg az aczelt az vtan kend meg ez uizzel folŷwl kend be folŷwl sos agŷaggal es fwŷcz meg iol crossen teọd kŷ az vtan had meg hwlnŷ io lag lessen.

(XX.) Plahmot czinalni

Vegi egŷ lat Jo ezwstot 2 lat tŷsta Jo wőrős rezet 3 lat tŷsta feketc onat fel q̄n porist ismet anni salamiakot, es oluazd czekek (sic) mynd ozue es mikor mėg oluat, ted bęle az onat es ozd mas tegelibe (14. l.) ky tele wagyon tőrőt kenkovet ennek vtanna ózd ky haromsoris egŷ szomorloba es veszd bele az porist es az torot salamiakot ennek vtanna ozd kŷ megent ketscres es io lesen

(XXI.) Forrazto lagitas

Vegi 1 q̄n rusikat 1 q̄n borkouet 1 q̄n sarga rez tőd egy tegeliben es tapazd be az tegelt folwl io crossen hogi az fusti ki ne menien tőd az senben hog sep lassan fulyon meg oluazd ozwe es teọd ky es had meg hwlnŷ mikor alat forastot czinalz veg 1 q̄ȝt hozza benne mikor ki akarod otteni vesd bele iolagi (15. l.) lesen vgy ozd kŷ XXII. *Polichŷot czinalni* 1 lat spiskolcz mas fel lat ..... 1 q̄n kenkẅ ezoket tórd lagan egibe mentwl lagaban lehet ez io policz korona aranihoz.

(XXIII.) Ziech farh (sic)

Veg eg lat pizkolczot 3 q̄n saletromot 1 q̄n kenkowet ezeket tórd jo lagŷan Mykor Imnar az gvrót (simat kitörölve) siman rezeled ez vtan dorgold egy vizes has fawal ezzel az porral.

(XXIV.) ha akarod az christaltalt wag az aczelt meg lagitani.

(16. l.) Ved az rothat fanak az haműiát es oltatlan meset eggyk anni legen mynt masik es tőlcz heuŷzet kozibe es hat ket oraig forrani es szűrd (meg, kitörölve) el az uizet egŷ fazekba egŷ ruha altal todbele az aczet uizbe az kŷt meg (a kitör.) akars lagitana es mikoron 2 14 na-

pig bene hagÿod allani lag lezen hog szabadon methetc z rayta es ha ismet meg akarod keuenteni tőd hydeg uisbe.

(XXV.) Achel lagitani

(17 l.) Veg markorimot tőrd lagian elegycz meg vÿzzel es melegicz meg az achelt es kend meg az uizzel es az aczelt az uizzel hog meg kented az uizzel, kend be szos agyaggal es fwÿcz meg Jo erőssen Tęod ky az wtan had meg hwlny jo lagi lesen.

(XXVI.) Plachmolt chinalni.

Veg egÿ lat io ezwstǫt 2 lat tysta wőrős Rezet 3 lat tysta fekete onat fel q̃n Porist Ismeg anni salamiakot, es oluazd ezeket mynd ózue es mikor meg oluat ted bele az onat es oszd mas tegelybe ky tele vagion torot kenkowel.

(18 l.) Ennek wtanna ozd ky haromsoris egÿ szomorloba es vezd bele az porist es az tórót salamiakot ennek wtanna (k, kitörölve) ozd kÿ Ismegynt ketszeris es Jo lesen.

(XXVII.) Forrazto lagitas.

Veg egÿ q̃n Rwsÿkat 1 q̃n borkowet 1 q̃n sarga rezrezelekőt tőd egy tegoliben es tapazd be az tegelit folwl Jo erossen hog az fwsti ky ne menÿen tód az zenben hog zep lassan fwlyon meg, oluazd ozue es töd kÿ had meg hwlni mikor egi lat forraztot czÿnals weg egi q̃nt hozza benne mykor ky akarod (19 l.) öttenÿ wezd bele vg is lag lesen.

(XXVIII.) Parisi festekhes walo pokol.

Veg egi lat kenkőwvet 1 lat borkowet ket lat sot egi forint Nyomo saletromot 1 ft nyomo salamiakot fel lat kwrkomart fel aranÿ nyomo asustomot ezőket lagan tǫrd ozue hwgyal Mykor forrals benne fele hwgy legen fele vyz az menyi vǫrǫssen akarod sinte vgi (festh, kitörölve) festhetód.

(XXIX.) Mÿkor akars maztek olait chinalni.

20 l. Veg mondola alait es ved az maztykot Nyomd ky az tystayat az szen fǫlǫl es vezd es vezd (sic) az mondola olayba de eggÿt (sic) anni legen myn az masyk de igen folote lassan oluazd ozwe mert hamar meg' eg.

(XXX.) Mykor akars Irnia ualo araniat wag ezwstǫt chinalni.

Elosor weg ..... oluasd meg vyzzel es es (sic) szwrd meg vizzel (kitörölve) egi zep tysta rvha altal annak vtanna veg tyzta sot es tord ozwe ..... wizel mikor lag lesen tǫrd (22. l.) kozÿbe az tabla araniat vag az ezvstot oztan tord mynd 8 vag 9 orayg egi sima kǫuǫn hog Jol el elegegek kozotte annak wtanna wed le az kwrǫl ted egi tysta Christali

wvegbe tolcz uizet rea de megmelegyczed hog megoluagÿon az so benne az vtan swrd ky az vizet mikor az aranÿ le hyggadot mikor akarz Irnia vele veg eg kÿs vizet es fel ..... hozza had bele olvadni oztan (olnadni kitörl.) Ir vele amyt akars Irhacz mynd papirosra es zomanczra.

22. l. (XXXI.) Feier arany festek (más Irás)

. 5 . lat saletrom . 5 . lot szot . 2 . temsot tört lagian

(XXXII.) Aranÿ festek hozya.

uég . 4 . lot grispant . 4 . lot szalamÿakot . 2 lot szaletromot fel nehezek galic követ tórt meg hugal

23. l. (XXXIII.) Vasat uag Ezwstót irnj. (másféle irás)

Mynium oztan len magh, olah, ghumj, gjantat ezóket ózue timporalnj, irny kell uele megh kell zaraztanj, pinczólossall kell irnj uele.

(XXXIV.) Jo cement por. (Ismét más irás, mint a 22 l.)

Mennyi Tegla 2 annyi saletrom (e szót nehéz olvasni)

(XXXV.) Jo Test por.

Mennyi hamu fél annyi Csontport féljül tégy egy kis Tégla port, nem art ha egy keves sot teszszel közze.

24. l. (XXXVI.) Eg' aranias minek valo fel erezto feztek (a régi irással.)

Veg' fel lat salamiakot 1 lat grispant 1 lat saletromot 1 lat galiczkowet tórd egibe uizzel mikor crestes uele uizbe olcz es sep sinÿ lesen.

(XXXVII.) Chifras

8 lat piskolcz 4 lat saletrom fel lat konkw ezeket io lagian tǫrd meg ezzel dǫrgold uizesen has fawal zep sine lesen az guronek vele es azzal eleg tǫried (io orvossag fű ellen nyers (későbbi, a többitől elütő frás, el van mázolva.)

25. l. (XXVVIII.) Zǫld arani festek.

4 lat grispan Igen tÿzta es io 4 lat salamiak azis Igen tyzta legen fel q̃n galiczÿkǫ tizta ezǫket lagyan tǫrd egÿ zeles kǫre es teolcz hwgyat reyaya es azzal eleg tord Jol egbe Mykor meg tǫrǫt ted Velenczeÿ wuegbe es mÿndenkor hÿgan tarczad hvgyal es az két (.....) tanwltam ez az vrame.

(XXXIX.) Plahmo araniazni valo

3 q̃n rez 3 q̃n on 1 q̃n ezwst azt kenkoben ǫzd az vtan oszd meg haromszor (26. l.) vag Negszers - 1 szomorlo vasba

(XL.) Mykor akars eresto uiast chinalni

Vc (sic) 8 lat viast 4 lat vórós cretat 2 lat Bania zóldǫt 2 lat eget galiczkovet 1 q̄n poryst ezekct lagyan tord az viasz mikor meg olvastod ezeket hÿncz bc zep lassan de keverd erossen az viast az zen fólót hog Jol el elegvlÿon benne az feztek oztan ǫzd ky egÿ vyzes rez medenczeben igen zepen mozgÿal (27. l.) meg oztan ved az uiazt gwrd erossen az szen mellet oztan vgy szǫdǫrd meg.

(XLI.) Mykor feier arani festeket akars chinalni

Veg 5 lat saletromot 5 lat sot 2 lat temsot tǫrd lagan akar forÿn aranyat akar, koronat ereztes vele mykor meg sargvl olcz tyzta vizbc Crachÿold oztan szold aranÿ festeke (hez kitörölve)

(XLII.) Ha akars szarvat oluaztani

Veg' pece olait, egczd hanuat az zǫlǫ vezzonek veg meszet og arant es az vakarasat az szarűnak annit veg meni mind az es (teczÿk kitörölve) 28. l. tystych meg szepen azokat, tele legen az mÿbe oluaztod dc igen szok ne legen fǫzd mÿnd addig mÿg nem Jo (lesen kitörölve.) lagi lesen meg fǫzǫd fel (?) vala mynemv szinre akarod mig lag.

(XLIII.) Ha akars aranial Vugre lüminálni a vag Irnia

Veg mezet es timporald az aranial e ózve es teord apron, Ir velc az Iwegre es akar fzomanczra, erezbe az kemenczeben hog Jarion megh Jo forraszto somancz .... P 2 .... P 1 (más írás.)

29. l. (XLIV.) Ha akars ezvstel vegre Irni

Veg' valasztot ezvstot ereóld apron valazto vÿzzel gwmival es Ir egy penchelel az wegre az myth akars had meg saradny az zennel tavol erezd be az kemenczeben had meg Jarnÿ keuesse Raÿta.

(XLV.) Mykor az zomanch zinet el vesti

Veg (canfort kitör.) porist, es comfort, es vizet ted ted (sic) az twzhoz had vÿzzc lenni es az meli sinet el vestette, veg eg' talaczkat es kend meg az uizzel, es erezd be es zep lesen

(XLVI.) Mykor az zomanch ky zo̊kÿk nikipen(sic) az eǫ sine vagion

30. l. Menÿel pűnkóst hawaban, sed az úiragoczkakat az regwelÿ wdon, Nem az verofenien Mert ha az verofenyon zedyk a vag tartyak hat el vestyk zineket tarch mynd anny ideyg az myg akarod, es Jo mindenkor az viragwal elni. Veg' olÿan sinw viragot az mÿnemw az fzomancz Ted eg' beka tekenoben teg hozzaya gwmjt czukor kandyat es anni vizet, az uiragot be fódi had fel oraÿg allany es nyomd ky mas tekenoben es vg nÿomd hog surv legen (31. l.) Mert nem lesen zep ha

Jol ky nem Nyomod es kend az uizet oda, a hon az zonanch kÿ szokot had meg zaradni ónnon magatwl hog por hozza ne Jusson

(XLVII.) Item ha a zonanch foltos lesen

Mÿkor az zenbol ky hozod veg eg' dyo heÿat ted reÿaÿa erezd be Ismet hogy az dio heÿ el egÿen rayta es zep lesen.

(XLVIII.) Mÿkor akars ezvstre minden fele festeket chinalni

Veg terpentinat vesd bele az festeket fogd felyg el ozd kÿ egÿ vizes koporsalban myndenyk fele zint azon keppen chinald es mÿkor myvelnÿ (32. l.) akars vele zem (szén) felet mÿvel vele . ezek . szep festekek ezvstre.

(XLIX.) Piskolchot zegerleni.

Veg eg' font piskolchot 1 lotth vas roseleket egy lott tysta fekete onnat az piskolchot ted az tegeliben az vas rezeleket hynch rea annak vtanna Veg eg vasat keverd crossen vele, vgyan bele olvagÿon chyak lassan kel hosza fwnny, ted ky felfele had meg hwlnÿ es ot talalod meg az kiralyat az feneken ozton ted azt eg feyer fazeknak az fenekere es ha az ezvstotes ky akarod vennj tegi egi lot vasat eg lot rezet (33. l.) egi lot tysta piscolchot hozzaya hog megolwad ted rea az kyralyat fozd mynd addig hog ky Menyen az fwsti , es ot talalod az haznat.

(L.) Egy zep uizet chinalni vas aranyazny

Veg harom lat vizet ket lot timsot eg Nehezek vitriolt egÿ nehezek pigmentomot egÿ nehezek grispant az tord Jol egbe, az vtan veg haram Nehezek borkowet es harom Nehezek feyer sooth tystan tord egben es mykor meg fozod cosd bele meg az es meg oluad hog vize legen annak vtanna egbe Irÿ vele a mÿt akars, az helye mind vórós lesen.

34. l. (LI.) Slayfolo por

Egy forynt Nyomo kenkw 1 ft nÿomo tripely egy orth fen 1 orth (pif. kitör.) pisclocz (sic)

(LII.) forraztozoz (sic) lagetani

Egÿ lot vórós rez reselek 1 lot egot borkw 1 lot Rwsÿka (és olvasd meg had..... ez . halványabb téntaval van irva).

(LIII.) eresto vias.

8 lat vyas 5 lot voros Creta 3 lat banya Zóld masfel, nehezec egetott galiczko egy Nehezek borkw egy Nehezek rez por fel Nehezek poryz Finis τελως

35. l. (LIV.) Viaz Czinalas, (más irás)

Vég' 8 Lot uyazt. 4 lat wórós Cretat, 2 lot Banja zóldet, 1 quintint temsot, 1 quintin azustomot eg' quintin ghalitz kówet.

(LV.) Arany festenj.

Vég' 1 lot Crispant, 1 lot ghalicz kówet 1 lot saletromot . 1 lot zalamjakot urinavall törd özue.

(LVI.) Aranj le vetell az ezŵst mŵróll.

Ved az tarkonnak az giökeret, ighón io éczetöt keres hozza, oztan eg' mazos (36. l.) fazekban czinalvā jo erösen Czinald be es forralld megh az twznell, anny ideigh mynt ket tyukmonj eg mas uthan megh swlne, tölcz eg' wueghbe hog' az Aranjas mŵ ell borulljon Benne, le hull ot az Aranj.

Lássuk csak sommásan:

Az *anyagot*, mely könyvecskénkben említtetik, t. i.

Agyag sos,
Andigo,
Asustom,
Arany, finom, 24 garatos, hitván, foryn, korona,
Bányazöld,
Borkő, borkő saytalan=sótalan,
Canfor, comfor,
Csontpor,
Czement, czement por,
Czukor kandya,
Creta vörös.

Éczet, ezüst,
Fwsti az uiasz gyertyának,
Galiczkő,
Ghumi gyánta,
Grispan,
Gyanta, fekete.

Heviz,
Hugi víz,
Kenkő,
Kő,
Kurkuma, kurkoman,
Len magh olaj,
Markoriom, merkoriom, mész.
Mastik, minium;
Mastykolaj,
Ón, fekete tysta,
Pece olaj plahmot csinálni
Piskolch policz, plychyot
Poris chinálni.
Réz-sárga,
Rwsika,
Salamia,
Saletrom,
Szarvas szarv,
Szarv vakarása,
Szen,
Teglapor,
Terpetina, testpor.
Timsó,
Tripely,
Tyukmony,
Választó viz,
Vas reszelek, vitriol,
Viz, tyzta.

A szerszámokat.

Bekateknő
Cserép,
Christali üveg,
Dÿo heÿ, fazék-mázos,
Koporsali,
Kaztel, kastel,
Medencze
Penchel, ruha-tiszta
Szomorló vas,
Szománczozó kemencze,

Tegel, tekenő,
Üveg-velenczei.

A nehezékeket és mértékeket:

1 czal füsti se menjen kÿ,
Fillérnyi hely,
24 garatos arany,
Fel lat, másfél lat,
1 forint nyomomarok só,
1 nehezék vitriol, fel nehczek,
1 ort
qunitin, qn,
Annyi idő míg ket tyukmony, egymás után meg sülne.

A növényországból valókat:

Nirfa heya,
Nirfának az égett hamwa,
Pünkösdi virágocskák,
Rozs ezem,
Szőlő vessző hamva,
Tarkonnak az giokere.

A színeket:

Erczes szinü és ködös,
Fekete,
Feier,
Sárga szinü vagy vizü,
Szederjes,
Vörös.

Az ötvösi munkálatokat:

Accel lagetani, *achel*;
Aszald a nirfa heyat,
Czemontoles,
Craczyol,
Egesd fel az araniat az szenen,
Elegyez, melegycz,
Erezto viazt chinalni,
Festeni, foglald követ
Forrald fel, forny had
Fywcz meg,
Fülyön meg,
Fölyül kend be, fölyül sos agyaggal,
Giurni viazt,
Hwlni had meg,
Hydegwlni had,
Lüminálni,
Mastek olajt chinalni,
Megkenni festékkel,
Olcz hwgiaba,
Pallert meg,
Szederjesen had felégni,
Timporalnj,
Ted rea az királyat,
Teord ezve,
Verd özve,
Wizet teolcz,
Vizesÿcz egy rutat meg,
Zegerleni piskolczot. *)

RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

---

*) Az eredeti helyesírást tartottuk meg a lehetőséghez képest, egyébként a mai írásmódot követtük.

avatott legyen a Labyrinthusban nem egyszer téved ő is el, s Ariadne fonalát sehogy nem tudja keze ügyébe ejteni.

Régóta elismert, s történelmi tény gyanánt megállapítható az az állítás, hogy a művelődés Magyarországon a túl a dunai részeken talált eleintén legkedvezőbb talajra. Béla király névtelen jegyzője is értésünkre adja, hogy a vezérek korában hazánkban elég római épület állott még fenn, omladozottan ugyan, de össze nem dőlve ; megcsodáltatja a honfoglaló magyarokkal Aquincum kőépítményeit (aedificia lapidea), Veszprémet civitasnak, városnak mondja.

Mégis azt tapasztaljuk, hogy oly emlék mint az orange-i római szinház és diadalív, a Maison carrée Nîmesben, az amphitheatrum és színház Arles-ban, nálunk egyetlen egy sincs. Ó-Buda és Szombathely római emlékei, bár a legkiválóbbak hazánkban, de azért épség tekintetében nem is hasonlíthatók az említettekhez.

Ne ámítsuk magunkat azzal, hogy monumentalis épitményeinket a népvándorlás, török-tatár pusztította el. A barbárok az egyházakat csak kifosztották s fölgyújtották, de rombolásra vagy nem értek rá, vagy röstellték a fáradságot. Igaz, hogy sokat elpusztíthattak, de nem mindent.

Teljesen igaza van Ampèrenek és abbé Barthélemynek hogy a barbárokat s kivált a vandalokat, sokat rágalmazták. Róma az ő átvonúlásuk után is még nagyszerű és emlékekkel népesített volt.[1])

A barbárok Rómában és Pannoniában csak a római birodalmat rombolták le, de nem valamennyi épitményét; ámbár szent igaz, hogy ama roppant szervezet megbontása, lassanként maga után sodorta civilizatiójuk legtöbb alkotását.

Csak egy újabb polgárisodás törölheti el a régibbet. Csak ott fordúlhat elő oly nagymérvű pusztítás, hol, mint nálunk, ujonnan épitkező utódok épitkezési anyagnak használják föl az elődeik álal hátrahagyott ódon épitményeket.

---

[1]) Abbé Barthélemy: Mémoire sur les anciens monuments de Rome, s Ampère kitűnő czikke a Revue des deux-mondes 1857. nov. 15-ki füzetében, p. 228—229.

Az Árpádok korában a római műemlékeket nem használták föl építészeti mintáúl, legalább sehol nem fordúl elő, keresztyén templommá vagy akár magán építménynyé átalakított római műemlék; [1]) hanem kő- és téglabánya gyanánt szolgálhattak. Henszlmann jelen művében fölhozott egyetlen római castellumnak, a szalavárinak is alapzatköveit, valamint a visegrádi félkörű tornyot Zala- és Pest-vármegyék országút készítésére hordatták el. Az ásatások kiderítették, hogy sz. István bazilikája alapzatában igen sok, alakos ábrázolással ellátott római kő volt, és egy föliratos is, mely Ó-Budáról, a régi Aquincumból került ide; a bácsi premontrei kápolna alapzata szintén kőből és római téglából épült, s az épület oldalfalaiban számos, legnagyobb fajta lateres bipedales-t találtak. [2])

Ide mutat még az a körülmény, hogy nem a római omladékok *fölött,* hanem *közel* hozzájok épülnek első városaink, mint Aquincum mellett Buda, Bregetio és Pannonia mellett Ó-Szőny és Komárom stb.; másfelől ez okozhatta, hogy nálunk a legtöbb esetben csupán földalatti alapzatok maradtak fenn, s csak nagy ritkaságként egy-egy földfölötti római düledék.

Nem e hazából való a rómaiak építésmódjából, a szükségletekhez alkalmazkodva kifejlődött ó-keresztyén építészet. De azért már ez az ősi korban virágzott idegen növény is átültetetett a hazai földbe, mely megőrzött számukra három e fajta műemléket.

Az Alpokon innen egyetlen sírkamara a pécsi halotti kápolna. Nagy elragadtatással írt hosszú czikket olvastunk róla harmad éve, az Ain megyében Belleyben megjelenő Revue de l' Archéologie chrétienne czímű folyóiratban.

Ez a cubiculum hajdan a föld fölött is ki lévén építve, a III. században nem keletkezett, mert akkor az üldözött keresztyének egyházi épületei a föld alatt voltak; az V-ikben pedig azért nem, mert már megkezdődött a népvándorlás. Valószínűbb

[1]) Tudtunkra egyedül Jankó János vitatta a Tudományos Gyűjtemény 1822. I. k. 59—61. lapjain, hogy a pécsi székes-egyház római épületből alakittatott volna.

[2]) Archaeologiai Értesitő. 1872. VII. 93. 94. l.

hát, hogy IV. századi épitmény. Sajnos, hogy ezen ritkánál ritkább műemlékünk, melyen a Noét, Jónást, Péter és Pál apostolt, Krisztus görög monogrammját, növényeket és madarakat ábrázoló festmények még ma is észlelhetők, évről évre pusztúl.

A pécsi sírkamarát korra nézve a német-csanádi baptisterium követi. Földalatti helyiség, melyben alkalmasint még az üldözés korában, vízbe merítés által, per immersionem, keresztelkedtek. A keresztelendő egy nagyobb viz-medenczében állott, melyet Henszlmann lacus-nak nevez, mi azonban gyakrabban olvastuk piscina néven. Lépcsőfok vezetett e medenczéhez, melybe a kereszteléshez szükséges vizet bizonyosan a Marosból vezették föl.

Egyébiránt a német-csanádi keresztelő kápolna, legkevésbé hiteles ó-keresztyén műemlékünk. Mert téglái nem rómaiak, hanem középkoriak lévén, kétségtelen, hogy mostani állapotában nem a keresztyén korból való. Egyedűl berendezési modora szól amellett, hogy a XIII. században átmeneti izlésben történt átépítése, ó-keresztyén alapokon ment végbe.

Külföldön az ó-keresztyén épitészet csak a X. századig tartotta fön magát. Hozzánk, mint minden művelődési tényező, úgy ez is későbben érkezett el, s a XI. század műve, egyetlen e valódi ó-keresztyén bazilikánk, sz. István székes-fehérvári államegyháza.

Első királyunk minden intézkedése, a magyar törvénykönyv bevezetésében teljes határozottsággal kimondott alapnézetére vihető vissza, hogy »gyönge az egy nyelvű s egy erkölcsű ország.« [1])

István fölismerhette a kizárólagos német befolyás veszélyeit, s ezért minél többféle népre bízta a magyar polgárosodás megkezdését. »A vendégeknek — úgymond Imre fiához írt intéseiben — s a bevándorlóknak nagy a haszna: azáltal lőn oly naggyá a római birodalom is, hogy sok nemes és bölcs férfiú gyűlt ott össze mindenfelől. Róma még szabadságát is az Aeneadoknak köszönheti. A vendégekkel *különféle nyelvek és erkölcsök,*

---

[1]) Corp. Juris Hung. S. Stephani Decretorum Lib. I. Cap. 6. §. 3. »Unius linguae uniusque moris Regnum, imbecille, et fragile est.«

első napjáig tarthatott. Azontúl fölszabadúltak a lelkek, a csodás szorongással hallott hymnus súlyos nyomása alól, fölszabadúltak a végítélet rémeitől, midőn

Liber scriptus proferetur
In quo totum continetur
Unde mundus judicetur.

Henszlmann mindezt felejti, s ezért hibásan határozza meg a fehérvári bazilika építési korát is; mert annak nem az 1000. évben vagy még azelőtt, hanem csak Keán 1003. évben történt legyőzetése[1]) után, Keán kincseiből 1003 vagy 1004-ben lehetett épűlnie, vagyis a világ elsülyedésétől való rettegés után legalább hét évvel.

Szent-István templomának maradványain csak két torony alapja észlelhető ugyan, de építészeti arányai valószinűvé teszik, hogy négy tornyos bazilika volt, s alaptervét tán befolyásolhatta a rómaiak castellumának négyes köröndje. Ez azonban a XII. században elpusztúlt, s csak III. Béla által emeltetett ki romjaiból, akkép, hogy e változás (mutatio), a magyar székes-egyházak későbbi keletű átépítései közt, hihetőleg a főhelyet foglalja el. H. I. úgy vélekedik, hogy István bazilikája az ezután nyomban következő műremekek építésére körűlbelűl a XII. század közepéig kiváló befolyással volt, s szerinte »sajátszerű alkatánál fogva mint *magyar iskolát* alapító épitmény tekinthető.«

Határozottan magyar ízlést vagy iskolát, részünkről, nem keresünk hazánk monumentumai között. Hazánk soha sem volt egyetlen styl bölcseje sem, mi több, annak még önálló fejlődésével sem igen találkozunk. Mindent készen kapván a külföldről, nálunk sehol sem mutatkozik a független alkotás ösztöne és szüksége. Minduntalan járszalagon követve a külföldet, építészetünk majdnem másfél századdal marad hátra a franczia, száz évvel a rajnamelléki, vagy 50 évvel a német építészet mögött, s túl a Duna egy nyomon jár az osztrákkal.

Maga az István-féle bazilika se magyarok műve, sőt valószínűen nem is állandóan e hazában letelepedett külföldieké. Midőn pedig szemünkbe ötlik, hogy ezen egyház átépítése is, jórészt az olasz és német iskola teremtménye, hogyan állíthatjuk mégis,

---

[1]) Thuróczy: Chron. II. Cap. 30.

(creatio) által, s eszméje, meg lényege, magában foglalja a fejlődés fogalmát is. Ez lehetne magyarázata mind annak, a mi sajátszerű van műemlékeinkben.

Kelet népe fordúljon nyugotra és délnyugotra, ha műépítészete fejlődését figyelemmel akarja kísérni. A keresztyénség ezredéves élete fordúlópontján, a műépítészetben az oszlopot s gerendázatot az ív és támasz váltotta föl, s a Róma uralma alatt állott nyugati népek művészetében kifejlett a román bazilikai ízlés.

Mikor Magyarország III. Béla alatt az emlékszerű épitkezést megkezdette, külföldön a román ízlés már virágzásba indúlt, sőt Franciaországban küszöbön állott már a tiszta csúcsíves ízlés időszaka is.

Némelyek a magyar nemzet jellemének leginkább megfelelőnek tartják a román műépítészetet. Meglehet, hogy igazuk van. De igaza van Henszlmannak is, hogy ez az ízlés is külföldről, és pedig idegenek, legvalóbbszínűbben szerzetesek által hozatott be. Néhol azonban a táj-szokás hagyott rajta könnyen fölismerhető nyomokat.

A román izlés ó-szász provincialismusa nálunk csekély hatású volt. A Harcz-hegység körűl, a gernrodi templom épitésével kezdődött tájszokás s a magyarhoni román-korszakú műépitmények között, leginkább föltűnő közös jelleg a keleti karzat, mely Szászországban igen gyakran, nálunk azonban csak szórványosan fordúl elő. Itt meg kell jegyeznünk, hogy a román épitkezésnek, régebben még inkább, de napjainkban is divatozó »byzanci« elnevezése, helytelen.

A byzanczi ízlés különbözik a romántól; mert a központi kupola épitésen alapszik, mely körűl több kúpos részlet csoportosúl. Mind annak daczára, hogy a görög császári udvarban nevelkedett III. Béla alatt indúlt meg monumentalis épitészetünk, — hogy a görögökkel folytonos összeköttetésben állottunk, — hogy Byzanc ötvöseinek és kelmeárúsainak az Árpádok alatt, legnagyobb piacza hazánk volt: azt tapasztaljuk, hogy a byzanczi egyházi épitészet az egész középkoron át, egyátalában nem folyt be a miénkre. Mi lehetett ennek az oka? Hol és mi volt az a chinai fal, mely elzárt bennünket a görög műépitészet gyöngyeitől?

E kérdésnél, nézeteink kifejtésére, hosszasabban kellene

oklevélben biztosította a francziaországi szerzetes társaikével azonos szabadalmakat és előjogokat. Igen természetes tehát, hogy Henszlmann szavai szerint, minden berendezést, mely tőlük függött, régi hazájok zárdái mintájára szándékoztak megtenni. Innen van az is, hogy a franczia befolyás leginkább apátsági és prépostsági templomainkon látszik meg.

A franczia befolyás mellett, föltűnnek még az olaszországi minták is. Román templomaink annyiban egyeznek a bazilikákkal, hogy kereszthajójuk rendesen hiányzik. Gyakran a hosszszentély sincs meg, s a kelet felé eső, kettős torony alatti nyílt csarnok, a mellékhajók meghosszabbítására szolgál. Ez a berendezés, bár a kereszthajó pótlására van számítva, előnyösen mégsem helyettesítheti a kereszthajó által elérhető csinos tagozást és elrendezést, s így az épitménynek kedvező alakot nem adhat. De tökéletlenségében is, kevés kivétellel szigorúan lévén végrehajtva Kugler, Lübke és Henszlmann méltán tartják sajátságos ma-, gyar provincialismusnak.

E tájszokás élén áll a Languedoc, Dauphiné és gyérebben Bretagne terűletén is divatozott román modor hatása alatt épűlt mosony-megyei Lébeny, 1207-ből keltezett benczés apátsági szentegyháza. Később épűlt templomainkon a kora román ízléssel találkozunk, míg Lébeny ezen korszaknak legrégibb épitménye, összeségében a romanismus utolsó éveibe tartozik, sőt vannak részletei, melyek már az átmeneti korra utalnak. Ebből is csak az a tanúlság, hogy a styl itt is csak kölcsönzött, itt is csak rá van adva az épűletre, de nem nálunk fejlett ki.

Egyébként, még a lébenyi templom említett tájszokása, némi függetlenséget árul el. Lébenyt, mostani ismereteink szerint oly mintának kell tartanunk, melynek műárnyalatai számos magyar apátsági templomra gyakoroltak figyelemreméltó befolyást. Ez leginkább a benczések apátsági templomainál, Győr-Szent-Mártontól Kolozs-Monostorig, szolgált mintául. Lébeny hatását világosan láthatjuk e nemű legkitűnőbb műemlékeinken, a benczések deák- és báthmonostori, aracsi és jáki, a premontreiek zsámbéki és horpácsi templomain.

A jáki bazilika Vas-megyében, Eitelberger, Heider és Ipolyi szerint, a legszebbel és legizletesebbel, mit valaha e nemben a ro-

1872. végéig érvényben volt politicai fölosztás szerint ábrázolja. Ott szerepelnek a német-, illyr-, román bánsági ezredek, a titeli csajkás zászlóalj, a szász-székek, Jász-Kúnság, Hajdú-kerület, a partiumi négy megye és vidék.

Mindennél nagyobb, már a munka belértékét is megtámadó múlasztás az, hogy a régészeti lajstromból s a térképről is hiányzik épen az a vidék, melyet egyetlen egy ember véghetetlen kitartása és alapos régészeti tanúlmányai nyomán legkimerítőbben ismerünk, hiányzik a Székelyföld.

Habent sua fata libelli! Orbán Balázs hat kötetes nagyszerű műve, melyhez foghatót a maga nemében, nem ismerünk, túlzó hazafiaskodásai miatt el van átkozva. Agyon van hallgatva, úgy hogy e tekintetben irodalmunk remekbe dolgozott. Nem akadt a ki alaposan ismertette volna, de viszont nem volt senki, akinek szemébe ne tűnt volna, hogy e tudományos műben minduntalan megjelenik a párt-ember, s az beszél ott is, hol subjectivitásának nem szabadna kirívóan szerepelni.

De ez nem tartozik szorosan tárgyunkhoz, nekünk csak a fölött kell hibáztató véleményünket nyilvánítanunk, hogy Orbán művét szerzőnk nem használta föl s ezzel egyik specialis magyar vidékünk már ismert emlékeit zárta ki honismertető művéből. E múlasztás okozza, hogy egész Erdélyből a gyula-fehérvári és harinai műemléken kívül, egy sincs fölemlítve!

Hogyan nyerhetnénk e munkából a műépítészet elterjedéséről tiszta fogalmat, midőn H. I. bár hosszan ír a nemzetközi forgalomról, a földrajzi viszonyokrúl s közlekedésünkről, mégis az útvonalak közűl csak a Zsolnáról, Szepességen, a Tisza mentén és Erdélyen áthaladó, meg a Pozsonyból Nyitrán, Selmeczen, Beszterczebányán, Szepességen keresztűl Kassára vezető útat tárgyalja. E kettőről többször is emlékezik, a többit egyszer sem említi.

Pedig hány ily útvonalunk volt az Árpádok korában! E tárgyban tett tanúlmányaink alapján megkísértjük rövid összeállításukat, melyben azon eszme vezetett bennünket, hogy mivel a hadi s kereskedelmi útak azonosak — a hadvezér s a kereskedő inkább nagyot kerűl, csakhogy jó úton mehessen —: a hadtör-

zön át hatolt be hozzánk. E vidékek kihagyása folytán a művészeti elterjedésnek egy nevezetes lánczszeme van elejtve.

Az Árpádok alatt, az olasz közlekedés a magyar központtal, Muraközből indúlt ki, s a Balaton északi partján vitt Budapestnek.

E délnyugatról északkeletre vezető útvonalnak folytatása volt, a magyar-lengyel nemzetközi forgalom országútja, mely Esztergomból s Budapestről, körülbelül egy nyomon haladt a magyar államvasúttal (csakhogy szárnyvonalak nélkül), s Eger városának vezetett. IV. Béla ezen az úton vezérelte seregét a Sajóhoz.

Az egri székes-egyház a legnagyobb volt Magyarhonban, a mennyiben középhajója, mint a kölni dom és a párisi Notre-Dame-é, ötven régi római láb széles volt. A kora román modorból átvett két tornyának alapja bár még a föld alatt van; mégis, az Ipolyi által szakavatottan használt és magyarázott történelmi hagyományokból kiviláglik, hogy a belső szentélyt körút (charolle) és e fölött a franczia műépítészetet jellemző sugár kápolnák vették körül.

A nagy szerepet játszott Eger városán túl, az út folytatta előbbi irányát, s az északkeleti Kárpátok szorosaihoz vezetett, melyek közül legnevezetesebb a duklai és a vereczkei. Ezeken jöttek be a honfoglaló magyarok, később itt törtek be a tatárok, lengyelek és oroszok.

A Duna balparti út már nem mérkőzhetett a jobb partival; a mint ma is, csak a Budapest, Kis-Bér, győri vasút ki nem épitése miatt fontosabb a jobb partinál. Itt az út a Kis-Duna, Vág és Dudvág mocsárai miatt nagy vargabötűt csinált Pozsonyból Deákin át, — hol a szakolcza-lancsári, Morvaországból jövő úttal egyesült, — Nyitrára. Erre mentek Volkmár keresztesei.

Maga Nyitra városa hazánkban a legrégibb művelődési helyek egyike, s a tótok által még ma is, nemzetiségi központként magasztaltatik:

Nyitra, drága Nyitra!
Tótok édes anyja.

mondja egy újabb népies darabjuk. Egyébként Nyitra, mint közlekedési góczpont, hajdan csakugyan nagy szerepet vitt. Pozsony

Az Alföldet átszelte még, a Maros és Sebes-Körös völgyén vezetett országút is. E nézetünket a következő combinatiónkkal igazolhatjuk.

A tatárjárás történetében olvassuk, hogy Benedek váradi püspök s Bacs, bihari főispán, nem juthattak el a Sajóhoz. Azt hisszük azért, mert bizonyosan a legközelebbi úton, a Körös völgyén mentek Eger felé, s ennélfogva, már a tatárokkal találkoztak. Hogyan van mégis, hogy a távolabbi dandárok, az erdélyiek, idejében értek oda, s vezéreik, Rajnald, az erdélyi püspök és Miklós szebeni prépost s alkorlátnok ott el is estek?

A dolog kulcsát mi abban találjuk, hogy akkor is, mint ma, midőn tudjuk az üzleti kimutatásokból, mennyivel gyérebb a forgalom a körösvölgyi Magyar Keleti Vasúton, mint a marosmenti Első Erdélyin; tehát akkor is, Erdély fő közlekedési vonala a Maros mellett huzódott, s egyfelől Tápén és Szegeden át Kalocsának, másfelől Csomorkányon át, Szentes és Csongrád közt átmenve a Tiszán, Budapestnek tartott. Az erdélyi dandárok e vonalon haladva, mely a körösvölgyinél 15—18 mérföldnyivel van lejebb, ugyanannyival távolabb estek az ország felső részeiből aláomló tatároktól. Ez a távolság mentette meg őket, ezáltal kerülhették ki a veszélyes találkozót. Hogy pedig a Maros melléke csakugyan nagy forgalmi hely volt, mutatják a mentében eső Világos, Glogovácz, Egres, Német-Csanád, Kis-Zombor és Csomorkány ősi műemlékei.

Végeredményűl tehát kimondhatjuk, hogy Erdélyből akkor is, mint napjainkban, a természeti viszonyok által kijelölt három útvonal vezetett Magyarországba, u. m. a Szamos és Marosmelléki, nagy transitó forgalommal, s a csekélyebb sebes-körösmelléki.

Imé, rövid vázlatban, az általunk összeállított Árpád-kori úthálózatunk. Részleteiben nem tudnók ugyan faluról-falura bebizonyítani helyességét, de legalább nagyjában igazolhatjuk.

Kennernek Noricum és Pannoniájában a rómaiak útjáról írt értekezését leszámítva, egyetlen egy kísérletünk sincs a magyarhoni útak rendszeréről. Ennélfogva, a ki ezt külön tanúlmánya tárgyává nem teszi, sehogysem képes eligazodni útaink megállapításában. Azonban, efféle munkát ne várjunk a bizott-

ideig parlagon hevert tudománynak, a műrégészetnek kifejlesztésére.

E miatt nem érkezett még el műrégészetünk arra fokra, a melyre hazai történelmünk már fölvergődött. Mindössze is hézagos adathalmaz és gyér anyag van összegyűjtve és földolgozva, a mi annyival inkább bénítólag hat e tudományág fejlesztésére, mert a műépítészetben semmit sem bizonyíthatni elszórt példákból; itt csak a nagy tömeg együttes tanúlmányozásából vonhatunk le helyes ítéletet a különböző művészeti iskolák, ízlések és tájszokásokról. Igaz, hogy a tudománynak szüntelen működni és haladni kell, de jusson eszünkbe, hogy csakis számos és behatóan vizsgált tények alapján haladhat előre szerencsével.

Mind e gátló körűlmények daczára, e munka műépítészeti uagyobbik felében, Henszlmann, miként mondottuk, sikerrel küzdött meg nehéz föladatával. Tiszta képben, folytonos összehasonlításokkal, helyes okadatolással tárja föl előttünk, reánk maradt ősi műemlékeink nagy sorozatát, mely maradványok átalánosságban nem idézik ugyan elő az eredetiség benyomását, sőt még kizárólag kifejlett nemzeti iskola képességét sem; de ha ettől eltekintünk, emlékeink mégis nagy jelentőségűek. A mi műemlékeink bizonyítékai ama művelődési hullámzásnak, mely a középkorban nyugotról és délnyugotról kiindúlva, nálunk érte el legszélsőbb csapkodásának déli és délkeleti határát, míg legészakibb határa Lengyelországban keresendő; mert Oroszország és Havasfölde, a vallással együtt művelődését is Byzancztól nyerte, s csak a birodalom összeomlása után fordúltak nyugat felé.

E körűlmény emeli művelődéstörténeti nagy fontosságra ez úttörő munkát, mely sok tekintetben képezheti a magyar tudományosság méltó büszkeségét.

Hogy szerzőnk, másik föladatát, a művészeti elterjedés kérdését nem oldotta meg oly fényesen, az csak azt bizonyítja. hogy egy ember-erő, midőn úttörő munkát végez, — bármily képzett és hatalmas legyen: egy csapással nem ütheti helyre századok múlasztásait.

Dr. BALLAGI ALADÁR.

A török naptár használata kissé complicált. A megjelölt kútfő után a mennyire lehetett röviden közli szerző az átváltoztatás és az alkalmazás szabályait; azonban ha pl. Wüstenfeld összehasonlító tabelláit is követi: talán könnyebben kezelhető és használható leendett a mű e része is.

Végre sajnosan nélkülözünk egy kis összeállítást a chronologia irodalmáról s történetéről. Annak, ki évek során olyan apparatussal dolgozott, mint szerző, bizonynyal nem lett volna nehéz egy rövid áttekintést nyújtani. Ez az irodalom óriási terjedelmű, s igaza van szerzőnek, hogy a puszta czimek fölsorolása is íveket töltene be: de a főbb s nevezetesb művek s szerzőik ismertetése csak kevés ívvel növelte volna e Kortan terjedelmét, s nagy előnyére lett volna azoknak, ki a chronologia irodalma iránt jobban érdeklődvén, újj-mutatást e részben — ha nem csalódunk — sehol sem találnak. Ha a czélba vett terv megengedi, tán ez áttekintés nem is marad vala el.

Ezek voltak megjegyzéseink — s evvel ismertetésünket befejeztük. Örömest elismerjük, hogy halvány az és hiányos; de a mű legkitűnőbb részeit igyekeztünk kiemelni, s ha olvasóink azt tapasztalnák, hogy nem fukarkodtunk a dicséretben: vegyék elő a művet, olvassák figyelemmel, használják minél gyakrabban, s el kell ismerniök, hogy ezt a dicséretet az a munka bizonynyal megérdemli.

KÁROLYI ÁRPÁD.

---

tificat. — Jamais elle n'était omise, et on la marquait en toutes lettres....« stb.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A mártius 1-én tartott választmányi ülésben *Horváth Mihály* elnökölt. Az újon választott választmányi tagok közül gróf *Széchen Antal* foglalta el székét, s az ülés alatt keletkezett vitákban élénk részt vett. Elnök megnyitván a gyűlést, fölolvastattak az értekezések: 1) A Liptómegyei Kalandosokról *Majláth Bélától*, fölolvasta Deák Farkas. 2) Várlatok a rozsnyai régi »városi könyvből« fölolvasta a titkár. Mindkettö a *Századok*ban fog megjelenni. 3) Heltai Gáspár történeti dolgozatai *Zsilinszky Mihálytól*, olvasta a szerző. Zsilinszky e felolvasása, egy nagyobb készülő félben levő műből vett részlet, — mely a magyar történeti forrási-rókat fogja ismertetni, bonczolni. A fölolvasott részlet mint gonddal, tanúlmánynyal és helyes fölfogással írt mű, melyet a szabatos és tiszta fölolvasás még élvezhetőbbé tett, a jelenlevők hangos éljenzéssel fogadtatott.

Következtek a folyó ügyek.

Titkár bemutatta 1) Nyitra-megye, 2) Szathmár-Németi városa, 3) Pécs városa közönségeinek átíratait, melyekkel a társulat alapítói sorába lépésüket jelentik; a két első az alapítványi összeget is, átírataikhoz csatolván. A társulat köszönetét az illető hatóságoknak írásban is kijelentendi.

Fölvétettek évdíjas tagokúl: *Kilián Frigyes* m. k. egyetemi könyvárús, (aj. a titkár), *Fehérváry Zsigmond*, *Pollacsek Sándor* (aj. Acsády Ignácz), Karády *Krámer* János m. k. belügyminiszt. tisztviselő, *Pettkó László*, m. k. ítélőtáblai s. fogalmazó (aj. Thallóczy L.), *Mikó Bálint* orsz. képviselő (aj. Boér Sándor), *Aggházy Gyula*, (aj. Várady Antal), *Farkas Sándor* (aj. Vincze Gábor) — Budapesten; Saardi, *Somssich Andorné* sz. Jeszenszky Zsuzsa Sörnye (aj. Bosnyák L.), *Bobok József* papnöv. tanár, *Adamovics Bálint* vár. jegyző, *Crausz Ödön* ügyvéd, *Crausz Vincze* megyei jegyző, *Endrődy Gyula* gymn. tanár, *Matirkó Ágoston* gymn. tanár, *Mérey Ágoston* vár. főjegyző, *Névery Ignácz* ügyvédjelölt, Nyitrán,

minden lehetőt, s nevezzenek ki kebelökből egy vagy több egyént, hogy a fővárosi bizottsággal érintkezzenek, végre saját tagjait, kiknek közreműködését és támogatását eddig is minden alkalommal tapasztalta, ennek legmelegebb fölkarolására szólítsa föl.

Titkár bemutatja Sayous Edo és Almberg Antal leveleit, melyekkel külföldi tagokká lett megválasztatásokért szíves köszönetöket fejezik ki. Továbbá a nemzeti múzeum, a székely-keresztúri és nagy-körösi iskolák könyvtárnokainak köszönő leveleit a küldött könyvekért.

Cherven Flóris v. t. jelentést tesz *Doby Antal* úr küldeményének szláv okmányairól. *Nagy Imre* v. t. egy érdekes XVIII. századbeli levelet mutat be, s annak következő jellemző sorait fölolvassa: »Gratiáját az Gavaller szerzése cránt alázatosan köszönöm Mltságodnak, de nálam már az Farsang is csak olyan, mint az Böjt és ha szintén arra való üdöm s gondolatim volnának is, noha sohasem volt bennem oly perszasio, hogy Groffra s — Kavallérra vágyodjam, csak magam státusához valóval is megelégedném. Mindazáltal ha Msgod szegény árva házomhoz magát méltóztatik megalázni, szívessen és alázatossan fogadom, de *a német Kavallér akkor is elmaradhat.*« E levél Pápáról kelt s Árva *Szondy Susánna* írja.

Végül bemutattatik a pénztárnok következő számadása:

Bevételek:

1. Alaptőkebeli értékpapirok kamataiból . .	220 ft.	— kr.
2. Befolyt tagdíjak	525 »	— »
3. Előfizetés a »Századokra«	6 »	— »
4. Újabb alapítvány	100 »	— »
5. A Zichy-codex, Bartal comment. és »Századok« elárúsításából	30 »	50 »
6. Díszoklevelekért.	54 »	— »
7. Pénztári maradvány január hóról . . .	2926 »	86 »
Összesen	3862 »	36 »

Kiadások:

1. Titkári, s. titkári illetmények	75 ft.	— kr.	
2. Írói tiszteletdíjak . .	71 »	52 »	
3. Irodai s szétküldési költségek és egyéb kiadások	101 »	09 »	
4. Könyvkötői számla .	38 »	04 »	
5. Értékpapírok vásárlására	789 »	76 »	1075 » 40 »
Pénztári maradvány márczius hóra			2786 ft. 96 kr.

MARTINOVICS ÉLETE.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

VII.

Martinovics tiz év óta volt lembergi lakos, nyolcz éven át foglalta el ott az egyetemen a physika tanszékét. Ez azonban nem elégítette ki nagyravágyását; az egyhangú zajtalan élet a világ nagy mozgalmaitól oly távolfekvő galicziai városban nem felelt meg nyugtalan természetének.

Visszavágyott Magyarországba. Nem hazájának szeretete vonzotta ide. Ennek soha sem adta jelét. De bizonyára azzal a reménynyel kecsegtette magát, hogy ott könnyebben érvényesítheti tehetségeit, biztosabban számithat az egyház magas állásaira és dús javadalmaira.

Hihetőleg ezen tekintetek lebegtek szeme előtt, midőn néhány héttel a föntebb ismertetett gyászbeszéd megtartása előtt, (1791. január 19-én) ő, a nagy democrata, testvéreivel együtt, Lipót királyhoz a magyar nemesség, illetőleg — minthogy azt állitották, hogy ősеik mindig élvezték a nemesi előjogokat — nemesi czimer adományozásaért folyamodott; a mely kérvényök február 24-én kedvező elintézést nyert. [1])

[1]) Az adományozott czimer a következő: Vizirányosan fekvő csíkolat által két részre osztott paizs; a vörös csíkolaton ezüst félhold és arany csillag; a felső osztály ezüst mezejében fehér mén nyargal; az alsó osztály arany mezejében emelkedő hármas halom közepsőjén kék mezű kar, mely kivont kardot tart, s annak hegyén levágott török fej vérzik. — (A folyamodvány eredetije és a czimer adományozó okirat fogalmazata az országos levéltárban.)

A ügy csakugyan szokatlan gyorsasággal ment keresztül a különbözö forumokon.

A bölcsészeti kar augusztus 5-én tette meg a hármas kijelölést.

Elsö helyen *Domin József* áldozárt candidálta, a pécsi akadémia tanárát, ki a természettudományokat tizennégy éven át tanította, és több e szakba vágó munkát bocsátott közre. [1]) Második helyen: *D' Este Victor* áldozárt, kassai tanár, ki a physikát hat év óta tanította. Végre harmadik helyen: *Tomcsányi Ádámot*, fiatal világi embert, ki a váradi akadémián csak egy év óta volt a physika tanára.

Martinovics e szerint a candidátióból kimaradt. A bölcsészeti kar szükségesnek látta ezt indokolni. »A mit — úgymond — Martinovics folyamodásában felhoz, többnyire ismeretlen elöttünk. Nagyszámú munkái közül csak physikai tankönyvének elsö kötete jutott el ide, és az sem találkozott kedvezö bírálattal. Találmányairól a karnak nincs tudomása. *Göttling* »Taschenbuch für die Scheidekünstler« czimü folyóiratában megjelent értekezése pedig csak kisérleteinek ismertetését tartalmazza, minden bírálat nélkül.« [2])

Az egyetemi tanács öt nappal utóbb augusztus 10-én tartott ülésében a karnak kijelölését és itéletét magáévá tette, s még azon napon fölküldötte a helytartótanácshoz. [3])

Martinovics csakhamar értesült ezen eredmény felöl. Könnyü elgondolni, mily mélyen sérthette öt az egyetem eljárása és itélete. Azonban elnyomta fölháborodását. És mindent

---

[1]) Folyamodásához a következö munkákat mellékelte:

a) De aeris factitii genesi, natura et utilitate. Jaurini 1784.

b) De soni campanarum in fulmina potestate. Quinque ecclesiis. 1786.

c) Commentatio de Electricitate medica in museo physico Quinqueecclesiensi comprobata. Zagrabiae. 1789.

d) Reflexiones, quibus nonnulla electricitatis medicae principia uberius illustrantur. Budae 1790.

[2]) A bölcsészeti karnak 1791. augusztus 9-én az egyetemi tanácshoz intézett beadványa az országos levéltárban.

[3]) Az egyetemi tanácsnak augusztus 16-án a helytartótanácshoz intézett felterjesztése ugyanott.

[illegible] a tulajdonképi alapos ismeretének hiányát rótták föl, anélkül hogy bármi újat tartalmaztak volna. A pesti [illegible] tanára Martinovicsnak német nyelven írt értekezéseiből a hibák és tévedések [illegible] lajstromát állította össze, és arra a végeredményre jutott, hogy »szerző a vegytani fogalmak és elvek iránt tájékozatlan; [illegible] tulajdonságait.«

[illegible] legsujtóbb volt annak [illegible], a kinek ítélője ki- [illegible]. Physikai [illegible] kiadását nem szól, hivat- [illegible] arra a [illegible] ismeretére, mely az »Ungarisches Magazin« hasábjain jelent meg. De [illegible] foglalkozik a második kötettel, melynek [illegible] hibá- [illegible] egy [illegible], mert [illegible] hogy a szükséges tudományos ismereteket [illegible] hiányát is [illegible] »Ennél [illegible] — úgy mond — életemben meg nem olvastam.«[2]

A [illegible] kar [illegible], hogy [illegible] és Martinovicsot a megüresedett tanszék betöltésére [illegible] nem tartotta. A [illegible] megjelent [illegible] ismertetésére, a [illegible] szólamokban [illegible] és az [illegible] azt jegyezte meg, hogy [illegible] súlyval; [illegible] hogy a saját [illegible] nem [illegible] az [illegible]. [illegible] magától a [illegible] nem ismernek. Arra [illegible] szak- [illegible] többen [illegible] áll [illegible] vezeti [illegible] hogy Martinovicsot hara- [illegible].

A [illegible] és a [illegible]

[illegible] a Jöo-sescure kar [illegible] [illegible] [illegible].

[illegible]

Egyébkint Martinovics saját magáról sem feledkezett meg. Nem mulasztotta el a király kegyeit a maga érdekében kizsákmányolni. 1792. február 21-én rövid kérvényt nyújtott neki át, a melyben »tekintettel úgy a tanári pályán, mint irodalmi munkái és a tudományos világ előtt ismeretes vegyészeti találmányai által szerzett érdemeire,« a *siklósi apátságot* kérte magának adományoztatni.[1])

A király már másnap a következő cabineti iratot intézte a magyar cancellárhoz: »Kedves gróf Pálffy! Martinovics Ignácz József világi papnak, a mellékelt folyamodványában kifejezett kérelmére, a Magyarországon megüresedett siklósi czímzetes apátságot ezennel kegyelmesen adományozni kívánom; és fölhívom önt, hogy erre nézve a szükséges intézkedéseket tegye meg. Leopold.«[2])

Azonban Martinovics roszúl volt informálva. A siklósi apátság nem volt üresedésben; egy rozsnyói kanonok bírta azt. A cancellár sietett erről a királyt fölvilágosítani; de egyúttal azt ajánlotta, hogy a tolna-megyei *szászvári* szintén czímzetes apátságot adományozza neki.[3])

Midőn ezen fölterjesztés a királyi kabinetbe jött, Lipót halálos ágyán feküdt, és a következő napon (márczius 1-én) kimúlt.

Ez súlyos csapás volt Martinovicsra; olyan — úgy mond — mintha a villám sújtott volna le rá. Rövid, de meleg szavakban értesíti barátját Laczkovicsot a gyászos eseményről. »A császár, ki több volt nékem mint atyám, meghalt. Nagy veszteség ez az emberiségre és különösen az országokra nézve, melyek kor-

---

7-én) írja Laczkovicsnak, hogy Ferencz királyt értesítette »de votre reconciliation avec l'Empereur, comme de celle de votre frère et de M. Vice-Comte Szilly. On l'a convaincu que l'Empereur vous a promit la place d' un Commissaire de Province et une pension de 10 ducats jusque vous ne serez pas placé.« A Laczkovics által kiállított térítvényről gyakran van szó a későbbi levelekben.

[1]) Martinovicsnak német nyelven írt kérvénye az országos levéltárban.

[2]) Az 1792. február 22-én kelt kir. irat eredetije ugyanott.

[3]) Az 1792. február 27-ikén kelt fölterjesztés ugyanott.

Az ügy tárgyalása hosszasan húzódott el. A csehországi cancellária julius 4-ki átiratában a magyar cancelláriával közölte Martinovics folyamodását és a hozzá mellékelt bizonyitványokat; és fölhívta, hogy ezekre nézve észrevételeit adja elő. [1])

A magyar cancellária július 16-án kelt válaszában kiemelte, hogy a Martinovics által bemutatott oklevelek egyáltalán nem igazolják azt, hogy ő szerzetesi fogadalmaitól föl van mentve: a lembergi érsek oklevelét sem lehet akként magyarázni mintha azzal fogadalmaitól föl akarta volna menteni, mit az érseknek Kondé helynökhöz intézett levele kétségtelenné teszi. Egyébkint emlékezteti a csehországi cancelláriát, hogy a király ez ügyben a vizsgálat megindítását a primásra bízta; a mi annál természetesebb, mert a lembergi érsek nem igényeli magának Martinovics fölött a joghatóságot, sőt azt ajánlotta, hogy őt egyenesen szerzetébe kell visszaküldeni. [2])

Néhány nappal utóbb a magyar cancellária *Martinovicstól* is vett nyilatkozatot, melyben az april 30-iki resolutio átvétele alkalmából kiemeli, hogy ő a magyarországi hatóságoknak nincs alávetve: minthogy pedig a király a csehországi cancelláriához tette az ügyet, Kondé érseki helynököt mint vádlót oda kell utasitani. Egyébkint késznek nyilatkozott, hogy mihelyt az ügy el lesz döntve, egy más dispensatiót is, mely már kezei között van, elő fog mutatni.

Azonban a cancellária erőteljes hangon figyelmeztette őt az april 30-ki királyi resolutióra és fölhívta, hogy félretéve mindennemű alaptalan kifogásokat, a királyi parancsnak hódoljon meg, nehogy különben az engedetlenség és konokság vádját is vonja magára. [3])

Habár e szerint a magyar cancellária következetesen

---

[1]) Az országos levéltárban. Martinovics július 6-án írja, hogy az egyházi commissió a dispensatio érvénytelenségét mondotta ki; hogy mindamellett azokat a kik a bajai kolostorból történt elbocsáttatásáról bizonyítványt állítottak ki, ki fogják hallgatni. Ennek az actákban semmi nyoma.

[2]) Az országos levéltárban.

[3]) Martinovics július 23-iki nyilatkozatának kivonata és a cancellária kivonata ugyanott.

Ezeknek hatása alatt az 1793. december 30-án tartott minisztertanács abban állapodott meg, hogy az országgyűlést april, vagy májusban össze kell hívni. De a király annyira félt ettől, hogy kijelentette, hogy készebb békét kötni, mint a magyar rendeket összehívni. És a köznemesség hangulata mind fenyegetőbbé kezdett válni. Annyira, hogy 1794. tavaszán Pálffy cancellár azzal ijesztette a királyt, hogy a magyar országgyűlés kihírdetése elkerülhetlenül maga után vonná a forradalom kitörését. [1])

Martinovics és Laczkovics, ily körülmények között, elérkezettnek láthatták az időt arra, hogy eszméik terjesztésére és netán valósítására Magyarországban kísérletet tegyenek. F. V.

---

[1]) Ezeket a részleteket a porosz király bécsi követeinek 1703. és 1794-iki jelentéseiből veszem, melyeknek ide vágó adatait *dr. Marczali Henrik* volt szíves a berlini állami levéltárban kijegyezni.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Römer und Romanen in den Donau-Ländern. Historisch-Ethnographische Studien von Dr. *Julius Jung*, Privatdocenten der Geschichte an der k. k. Universität zu Innsbruck. Innsbruck 1877. (Rómaiak és románok a Duna-melléki tartományokban. Jung Gyulától.) XLIV. és 315 lap.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

Azon ethnographiai kérdések közt, melyek Magyarország történelmét nagyon közelről illetik, a rumunok vagy oláhok kérdése legfelül áll. Erdélynek rumun lakossága valjon közvetlenül a Trajanus által oda vitt rómaiaktól származik-e vagy sem? az a kérdés veleje. A ki netalán a nem régen megjelent Magyarország Ethnographiáját olvasta, a kérdésnek történeteit is találja abban röviden fölhozva. Benkő, Sulzer, Engel, még Schaffarik is az erdélyi és magyarországi rumunok eredetét a dunántúli országokból, jelesen a régi Moesiából és Thraciából, vagy is Bolgárországból és déli határos tartományaiból származtatták; újabban Roesler Róbert mind nyelv-, mind történet-tudományi okokból ugyanazt vitatta: ellenben a rumun írók azt bizonyítgatják, hogy az itteni rumunok a dácziai rómaiaknak utódjai, tehát nem később beköltözők, mint a magyarok és németek, a kiket azért bitorlóknak is hajlandók nézni, megfeledkezvén, hogy alig van európai nép, melyet ily czimen bitorlónak nem kellene tartani. A magyar írók is, a kik az Anonymus hitelét a IX. és X. századra nézve dönthetetlennek alitják (sic), a rumun nép eredetére nézve a rumun írókkal egyeznek meg, habár nem fogadhatják el következtetésöket a jog-bitorlásra nézve. A római történetek írói, mint Gibbon, Mommsen, a kik Európának újabb ethnographiai viszonyait közelebbről nem vizsgálták meg, általában beérik azzal az állitással, hogy a dunáninneni rumunok a régi Daciának romai lakosaitol származ-

igen tanúságos ez is, de a dáciai viszonyokat nem érinti meg, mert Dáciában gótok és hunok, s ezek után gepidák uralkodnak; arról pedig, hogy a gepidák milyen viszonyban éltek a többi nem-gepida lakosokkal, legkisebb tudósítást sem találunk sehol.

A VII. szakasz a népek nagy költözését tárgyalja, s a románok és germánok viszonyait a Duna-mellékén. »A románok — úgymond az író a 183—184. lapon — tűrhető állapotban maradának az új hódítók alatt. A népnek alsóbb rétegje mint szántó-vető szolgája úgy élt az új birtokosok alatt. A germánok sehol római földön nem írtották ki a lakosokat, magok nem levén oly számosak, hogy ellehettek volna az előtalált munkaerő nélkül. Azonkívül a hun- és germán uralkodás sokkal sebesebben változott, hogysem magába birta volna olvasztani a román lakosságot. Így maradtak meg ez idő alatt a trajanusi Daciában is, mint szolgáji a germánoknak (gepidáknak.) Atilla birodalmában egy rómait talált Priscus »einen solchen Römer im Barbarenland haben wir bereits nach Priscus erwähnt« (185. lapon), csakhogy az nem latín, hanem görög nyelvű; s Atilla után nem változtak a viszonyok. »Föl van jegyezve, hogy Savariát (Szombathely) 455. sept. 7-én egy földindúlás megrongálta; íme — úgymond Jung — Pannonia rég nem vala többé római provincia, de az emberek gondolatjai még folyvást Román csüngenek vala, azért jegyzék föl az eseményt, mintha római városon történt volna. Róma árnyéka uralkodik vala a világon.« Theodorik király »románokhoz és barbárokhoz« czímezé a leiratjait. Némely csapat állandó birtokúl foglala földet, így a gepidák Dáciát, a gótok Pannóniát, részben a rugiak Noricumot. Belátták végre, hogy hasznosabb dolog adózóvá tenni a román lakost, mintsem agyonütni és kifosztani azt.

A VIII. szakaszban, mely 206—282 lapokig terjed, Jung a ladin-ok vagy valch-ok s a rumunok vagy oláhok történeteit adja elő a középkorban, s ez az egész munkának fő része.

A ladinok egy törzsnek maradványai, mely az Adriai-tengertől fogva a Sz.-Gotthardt hegyig egy ív alakú terjedésben befogta volt az olaszokat; a Friauli szójárás volt keleti, a Churi (Graubündtenben) szójárás a nyugati vége; összesen még 54—60,000 lelket számlálnak. A szójárási különbség onnan szárma-

sítva, mintsem olasz vagy román porkoláb vigyázata alatt. A reformatió még több ethnographiai változást hozott elő. Chur például a Zwingli reformatióját fogadván el, megtartá a románságot, a tirolisi románok a vissza-reformálás által elnémetesedének stb. stb.

Lássuk immár, mit tud Jung a Dunán-inneni dáciai rumunok történeteiből. Előhozza Roesler állitásait, a melyeket helytelenit. Roesler azt állitja, hogy a tiszta római coloniák által megszállott Dáciában a rómaiság nem hajthatott gyökeret egy szellemileg meghódolt népségben, s azért múlt ki a coloniák eltávolitásával. Ez — úgymond Jung — nem igaz, sőt Mommsennel azt tartja, hogy Dáciában a kivételes viszonyok kivételes következéseket szültek. Azonban ha közelebbről tekintjük a kivételességet, azt nemcsak a gyarmatosításban, hanem leginkább a gyarmatok hirtelen eltávolitásában találjuk. Ilyen csakugyan nem történt sehol az egész római birodalomban. S ha Jung az ellenkezőt állitja, hogy a trajanusi Dáciában intensivebb volt a romanismus, azt nem elég állitani, de tényekkel be is kellene bizonyitani. A 131. lapon azt mondta volt Jung, hogy »a régi Dáciának állapotjaira nézve, mely 272. óta a gótok alá kerűlt, de a melyben román lakosság is vala, a Sz.-Sabas és Sz.-Nicetas életei nyomós, habár kevés (spärliche) fölvilágositásokat szolgáltatnak. Kár, fölötte kár, hogy Jung legalább egy fölvilágositást nem közöl azokból akár ott (a 131. lapon és a következő lapokon,) akár itt (a 239. stb. lapokon). Nicetas-t általában első dák, tehát runun, püspöknek tartják Siaguna és mások is; mi azonban tudjuk, hogy Nicetas nem a Dunán-inneni tartományokban, hanem túl azon, Remesianában, a mai Niss (Nissa) környékén s pedig a IV. és V. században volt püspök. Nagyon kiváncsiak vagyunk tehát arra, mit tud Nicetas az erdélyi állapotokról. De Jung nem merit a forrásból, a melyet nyomósnak mond, s igy Mommsennel együtt sem czáfolja meg Roeslert. Ha ez puszta véleményt talál mondani: amazok állitásai sem egyéb véleménynél: de a Roesleré jobban megegyez az ismeretes körülményekkel mint az ellenkezőké. A római hóditás egy nemzedéket ölt ki, azt mondják, a fegyver által ki nem pusztitott dákság még Commodus alatt is (180—192) föllázada; továbbá azt tudjuk, hogy

tudom római vagy magyar folyónevek-e: de hogy nem oláhok épen azon erdélyi lakossági viszonyok bizonyítják, a melyeket Jung nem ismer. Hogy itt csak nagyobb folyókról lehet szó, nem minden malmos vízről, talán figyelmeztetés nélkül is tudja az olvasó. Az említett folyónevek pedig csakugyan ellene tanúskodnak a román emlékezés folytonosságának. A havasalföldi és moldovai folyó-nevek is az ellen tanúskodnak.

Roesler Flavius Nopiscusra hivatkozván, azt találta mondani, hogy a rómaiak mind egy lábig kimentek Dáciából a dunán-túli tartományba. Így bizonyosan nem történt az; Jungnak ebben igaza van, hogy az afféle állitásokat nem lehet szó szerint venni. Másfelől az annyiszor emlegetett kivételes állapotnál fogva bizonyosnak kell tartani, hogy a régi Dáciának római lakossága városbeli vala — a legiókon kívül — s hogy a legeslegnagyobb részben kiköltözött. A mi 272. után visszamaradt, az, mint a helynevek kivétel nélkül bizonyítják, a gótok, hunok, gepidák, avarok alatt nem folytatá a régi római traditiókat a magyarok oda érkeztéig. Ily nevek, mint Torda-megyében Keresztes mellett a Prat de Trajan (Keresztes-Mező) bizonyosan a XVI. századbeli tudákosságnak, nem a folytonos traditiónak köszöni eredetét.

Sulzer és Roesler azt vélik, hogy a oláh beköltözés a Dunán-túli tartományokból 1186 után kezdődött, t. i. az Asan testvérek föltámadása után. Az ellen fölhozza Jung, hogy már 1164-ben Halics határain ültek oláhok. Ez nem czáfolja meg a délről való beköltözést, hanem csak azt bizonyítja, hogy már 1186 előtt kezdődött meg. Roesler avval is támogatja beköltözési véleményét, mert a XIII. elejéig Erdélyben nincsen nyoma az oláhságnak, addig egy forrás vagy oklevél sem említi meg. Jung az ellenébe azt hozza föl, hogy a IX. századig a Dunántúl sem említik meg az oláhokat, valjon hát akkor pottyantak volna le a felhőkből? Ha tehát föl kell tenni, hogy itt a IX. század előtt is oláhok voltak már: ugyanazt kell föltenni a Dunáninneni tartományokról, tehát Erdélyről is.

Ámde Jung megfeledkezik a maga elvéről, mely szerint különböző okok különböző eredményeket szülnek. Több helyen megmutatja, hogy a IV. V. században a Dunán-túli püspökök

latínúl leveleztek, hogy Thráciában a latín nyelv a VII. században is el volt terjedve: hasonlót bír-e bármivel is bizonyítani a 272 utáni trajanusi Dáciáról vagy Erdélyről? Hogy ennélfogva túl képeződhetett egy új román nyelv, a rumun, az bizonyos: hogy ellenben nem hasonló okokból ugyan ez az eredmény a trajanusi Dáciában is vagy Erdélyben támadt volna, ki hiheti? — A beköltözés ellen a 242. lapnak [1]) jegyzetében Fickernek állítását is fölhozza Jung: »Es sprechen gegen eine Wanderung aus dem walachischen Tieflande in's siebenbürgische Hochland sowol die Analogie anderer Fälle, als auch die Traditionen der Romäner.« Ebből azonban csak az tetszik ki, hogy Ficker valamit akar czáfolni mit senki sem állit; más a Havasföld és más a Dunántúli tartományok; kitetszik az is, hogy Ficker se Magyarország- és Erdélynek, se Havasalföldnek középkori történeteit nem ismeri. Jung sem bírná bebizonyítani, a mit a 257. lapon mond, hogy nemcsak a Balkán-félszigetbeli oláhok, hanem a dáciaiak is, legalább időnként, a bolgár-szlovének uralkodása alatt lettek volna. Erre Jireček bolgár történeteit idézi tanúbizonyságnak, s hozzá teszi: »A IX. és X. században a bolgár-szlovének a keleti románok összes terűleteit bírják vala, mit Roesler állandóan ignorál.« A keleti románokhoz az Erdélyi és Havasalföldi oláhok is tartoznak épen Jung véleménye szerint. Kiváncsi volnék tudni, hogyan és honnan bizonyíthatná be a bolgárok uralkodását azokon a IX. es X. század folytában. Erről Jireček az idézett helyen semmit sem szól: Jung tehát inkább érdemel gáncsot, mint Roesler.

Hunfalvy Pál.

KÜLÖNFÉLÉK.

A JERNEY-KÉZIRATGYŰJTEMÉNY.

A Jerney János-féle kézirat-gyüjteményt az 1875-dik év május havában tüzetesen átkutatván, arról a Magyar Történelmi Társulat azon évi június 3-kán tartott ülésén szóbeli jelentést tevék, s némely másolataimat fölolvastam. Ezek közül kettő, mint kü lönös érdekü (»Gr. Nádasdy Ferencz országbíró magyar nyelvü vadászdiplomája, és utasítása fővadászmestere számára, 1660«) azonnal kiadatott a Századok júliusi füzetében (498 l.), jelentésemre nézve pedig a t. választmány azon határozatot hozá, hogy azt, a mivelődési szempontból oly becses kézirat-gyüjtemény szélesb körben leendő ismertetése czéljából, foglaljam irásba, s tegyem közzé a társulat folyóiratában. (L. Századok, 1875. 411. l.)

E rám nézve megtisztelő határozatnak egyéb elfoglaltatásaim következtében csak hosszabb idö múltával tehettem eleget; most azonban itt veszi jelentésemet a szíves olvasó. Meg kell jegyeznem mégis, hogy ez a roppant gyüjteménynek nemannyira részletes és rendszeres ismertetése, — a mi három napi munka után, melyet annak átkutatására, föként saját speciális czélom szempontjából, fordíthattam, lehetetlen volna, és e folyóirat keretén is túlvezetne — mint inkább csak általános jellemzés, tájékoztatás kíván lenni, és figyelmeztetés az illető történetbúvárok, különösen egyes vidékek monographusai számára.

A m. kir. kamara levéltára, tudvalevőleg nem mindig volt a maihoz fogható jó és gondos felügyelet alatt. Régibb korban, nevezetesen *az ősiségi pátens* ideje és 1848 előtt, a jogi érdekü okleveleket ugyan hét lakat alatt tartva, azokkal együtt a többit is elzárták a történetbúvárok szemei elől; azonban időközönként mustrákat tartván, a tisztán történelmi becsü, vagy jogi értéköket már vesztett iratokat »*skartírozták*:« vagyis a »*lymbusba*«, lomtárba vetvén, a miko r helyet

kellett csinálni: ezen elkárhoztatott jogi szemét, — de történelmi kincsek nagy részét társzekerek számra hordatták a körmöczi kincstári papirosmalomba beáztatni, avagy mázsaszámra eladogatták gyüjtöknek és üzérkedő ó-árúsoknak.

Így történhetett az, hogy néhai *Jankovich Miklós* és *Nagy István* hétszemélynök terjedelmes kéziratgyüjteményeinek (ma már mindkettő a Nemzeti Múzeumban) úgy más ma is élő tudósokéinak nagy része és legbecsesebb darabjai, a kir. kamara levéltárából kerültek ki, mint ez az egyes okiratokon látható bizonyos levéltári jegyekből csalhatatlanúl következtethető.

Ugyan e forrásból került ki, s egy kamarai »skartírozás« eredménye a szóban forgó gyüjtemény is, melyet néhai jeles történet- és nyelvbúvárunk *Jerney János* szerzett meg, és egyberendezvén, huszonöt nagy foliáns kötetbe köttetett. Jerney halála után e nagy gyüjtemény Magyar Mihály ó-árús, majd ettöl, némely lelkes hazafiak buzgólkodása folytán, vétel útján a *kecskeméti reformált főiskola* tulajdonába jutott, s ma is ennek szép könyvtára egyik jól őrzött díszét képezi. Engem *Szilágyi Sándor* t. barátom figyelmeztetett reá; le is utaztam Kecskemétre, és a t. tanári kar által legszivesebben fogadtatva, átbúvároltam a terjedelmes gyüjteményt, darabról darabra mindent áttekintve; s bár a Rákóczi-korra nézve épen nem elégité ki várakozásomat, sőt e tekintetben igen szegénynek találtam: annál gazdagabbnak mondhatom azt a megelőző idők, különösen a XVI-ik század művelődéstörténetét érdeklőleg.

A huszonöt kötet általában kamarai actákból áll: ú. m. az országos adók kivetését, beszedését és bováfordítását, a harminczadi és egyéb kincstári jövedelmek, úgy a kamarai és egyesektöl lefoglalt s elkobzott jószágok kezelését, hadak fizetését, tartását, élelmeztetését, a kincstári tisztek és a kir. adószedők díjait stb. illető levelezésekből, nyugták és ellennyugták, tanúsítványok, lajstromok, összeirások, kirovások, folyamodványok, számadások és más ilyes ügyiratok, tenyérnyi skartétáktól kezdve vaskos protocollumokig, — mindezekben tömén-telen aprólékos történelmi adattal. A kötetek közül az elsők némi tárgyrend, a többiek pedig vármegyék szerint, s azonfölül mindenik kötet külön chronologice is rendezvék. Az egészben összesen 4071 darab okmány foglaltatik, melyek ekkép oszlanak föl:

I-sö kötet. Magyarországi kincstári jövedelmeket és hadak tartását illető, úgy némely erdélyi gazdasági iratok, 123 db.
II-ik » Magyar kincstári tiszti díjakat és kezelést illetők 1542-től 1598-ig, 251 db.
III-ik » Ugyanaz, 1601-től 1767-ig, 225 db.
IV-ik » Kir. helytartók és nádorok, ítélőmesterek, parancsnokok stb. levelezései s nyugtái tiszti díjaikról, 1661—1716; 191 db.
V-ik » Vegyes levelezések és iratok a kir. kamarához intézve, 1560—1570; 233 db.
VI-ik » Ugyanaz, 1558—1697; 200 db.
VII-ik » Pozsony-vármegyét illető iratok, 1536—1600; 217 db.
VIII-ik » Ugyanezen vármegyét illetők, 1601—1753; 131 db.
IX-ik » Nyitra-vármegyét illetők, 1557—1598; 217 db.
X-ik » Ugyanezen vármegyét illetők, 1604—1725; 112 db.
XI-ik » Trencsény-vármegyét illetők, 1535—1725; 184 db.
XII-ik » Árva-, Liptó, Túrócz-vármegyék, 1551—1704; 203 db.
XIII-ik » Bars-vármegyét illetők, 1565—1717; 165 db.
XIV-ik » Hont- és Zólyom-vármegyék, 1542—1724; 94 db.
XV-ik » Esztergom-, Nógrád- s Pest-vármegyék, 1533—1795; 169 db.
XVI-ik » Mosony-vármegyét illetők, 1564—1712; 116 db.
XVII-ik » Soprony-vármegyét illetők, 1564—1712; 181 db.
XVIII-ik » Vas-vármegyét illetők, 1564—1782; 270 db.
XIX-ik » Baranya-, Fejér-, Györ-, Komárom-vármegyék, 1556—1755; 275 db.
XX-ik » Zala-, Somogy-, Veszprém-vármegyék, 1557—1749; 176 db.
XXI-ik » Zemplén-vármegyét illetők, 1552—1740; 77 db.
XXII-ik » Dtto, a sáros-pataki uradalmat illető, 1619; 1 db.
XXIII-ik » Abaúj-, Bereg-, Borsod-, Gömör-, Sáros-, Szepes-, Torna- és Ung-vármegyéket illetők, 1541—1794; 147 db.
XXIV-ik » Heves-vármegyét illetők, 1548—1708; 40 db.
XXV-ik » Máramaros-, Bihar-, Szabolcs- és Szathmár-vármegyéket illető iratok; 73 db.

Tehát összesen *négyezer hetvenegy* darab okmány, 1533-tól 1794-ig terjedőleg, úgy azonban, hogy az egésznek több felénél a XVI-ik századból való, s a második kétezerből is a XVIII-ik századra alig egy-két száz darab esik.

Meg kell még jegyeznem a vármegyék szerinti osztályozásra nézve, hogy ebben Jerney nem mindig járt el kellő pontossággal; így pl. a *Komárom*-vármegyei irományok között *Zalára* vonatkozókat talál-

tam, melyeknél a zalai *Kis-Komárom* várát vagy *Komárvárost* illető ügyiratok fölületes vizsgálata ejthette tévedésbe a tudós rendezőt.

Ezek előrebocsátása után szellőztessük az egyes kötetek tartalmát, amennyire t. i. ezt jegyzeteim nyomán tehetem, melyeknek készítésekor épen nem lebegett előttem czél gyanánt a gyüjtemény általános ismertetése, csak — saját föladatomhoz képest — a Rákóczi-kori adatok kijegyzése. Ezeken kívül leginkább a *dunántúli megyékre* és a XVI-ik századi ritkább nyelvemlékekre voltam tekintettel.

II. Rákóczi Ferencz közgazdasági tanácsának, — mely a szepesi kamara helyébe, kiterjesztett hatáskörrel lépett, — irományai a kir. kamarai levéltárból általában *nem* skartíroztattak; csak némi részben kerültek onnét Jankovich gyüjteményébe, e Jerney-félébe pedig épen kevés jutott közülök, úgy, hogy számos kötetből egészen hiányzanak a kuruczvilág évei, s a mi van is, legtöbbnyire csak alárendelt értékü. Az első *tíz* kötetben alig van egynehány Rákóczianum, a XI-ikben épen semmi. A XII-ikben azonban a fejedelemnek öt db. eredeti rendelete és hátirati resolutiója találtatik, 1704. január 15. Tokaj várában, jan. 26 (kétszer) jan. 31. és febr. 17. Miskolcz városában keltezve. Egyik sem jelentös tartalmú; hanem azt mégis érdekes megemlíteni, hogy Okolicsányi László turdosini harminczados *latín* beadványára a fejedelem *magyarúl* válaszol (jan. 26.), mint a másik ugyan e napon elintézett, szintén Árva-megyei latin folyamodványra is. A febr. 17-iki pedig egy gyöngéd vonás Rákóczi jelleméből; ugyanis ebben azon Romanovszky György nevü lengyel fuvarosnak, ki öt 1701-iki menekülésekor *Podolinból Krakkóba* szállította, s 1704-ben mint hajdú szolgálta, megjutalmazása iránt intézkedik.

A XIV-ik, Hont- és Zólyom-vármegyei kötetbe is van a fejedelemnek egy kiadványa, 1704. jan. 7. a Tokaj alatti táboron datálva. De nevezetesebb ennél e kötetben *a honti* acták között az 1560—70-es évekből magyar nyelven irott alispáni és szolgabirói számos menedéklevél (nyugtatvány), a »király ő Felsége *ravó*«-itól (dicator) »*jargallás*«-aikért (nyargalás, járáskelés,) fölvett dijakról. Ily menedék-leveleket alább, a zala-somogyi és vasi kötetnél közölni fogunk; itt csak azt jegyezzük meg, hogy magyar nyelven kiállitva ily XVI-ik századi nyugtatványok, csak *Zala-*, *Vas-*, *Hont- és Nógrád*-vármegyék actái közt fordúlnak elő, — a többi mind latin.

A XV-ik kötetben megvan *Pest*-vármegyének községenkénti (Vácz, Verőcze, Kosd, Püspök-Hatvana stb.) két-három rendbeli igen érdekes adókivetési lajstroma, az 1590-es évekből. Ugyan e kötetben foglaltatik *Vácz* városa kérvénye Rákóczihoz, hogy mivel ha ők is fegyvert kötnek, Buda várához közel lévén, a német ellenség boszútételétől, lakóhelyöknek földúlásától méltán tarthatnak: mentessenek föl egyelőre a hatvani kapitány Szabó Máté által sürgetett insurrectiótúl. A fejedelem azonban kérvényökre hátiratilag ezt válaszolja: »Minthogy a következhető szabadúlásnak közönségessen akarunk örülni: azért insurgáljanak és a közhaszonra való ügyet közönségessen forgassák. Datum ex nris Castris ad Tokaj positis, dje 11. Januarÿ Anno 1704.«

A Soprony-vármegyét érdeklő XVII-ik kötet 181 db. oklevele közül 102 való a XVI-ik századból, köztük igen számos magyarúl fogalmazott. A kuruczvilágból csak nehány kir. kamarai rendelet maradt fönn, Tallián Pál 1703—1712 között sopronyi harminczadoshoz; az 1708. oct. 17-ikiben Soprony városának a kuruczok általi oly szoros körülzárolása emlegettetik, hogy a császári pincze számára sopronyi borokat vásárolni akaró udv. pinczemester, borkóstolásra Bécsből oda nem mehetett. (»ob grassantes in partibus illis Rebelles eo penetrare non potuerit.«) Tehát kóstoljon és vásároljon ő, Tallián, ott 100 akó jó bort *hitelben*, és adandó alkalommal katonai födözet alatt igyekezzék Bécsbe szállíttatni.

A XVIII-ik (*Vas*-megyei) kötet egyike a legnagyobbaknak s legbecsesebbeknek. Ebben foglaltatnak a Századok 1875. júliusi füzetében már érintett s részben közzé tett gr. *Nádasdy-acták* is. E kötet a XVI-ik századból 148 iratot számlál, köztük sok magyar nyelvűt. Néhány érdekesebb adatot fölemlítünk.

Tudjuk, hogy a kir. ravók, vagyis adószedők, törvényszerűleg mindenkor a jómódú birtokos nemesek közül választattak. Így Vas-vármegyének is előkelő birtokos családjait találjuk a dicatori tisztben, mint pl. *Ostffy*, *Káldy*, *Zámbó* de Mezö-Lak, *Nádasdy* (Darabos de Nádasd), *Polányi*, *Gorup*, stb.

1564. dec. 9-en Pozsonyban, a kir. kamara menedék-levelet ad Ostffy Jakab Vas-megyei kir. ravónak 2034 magy. frt. és 35 dénárról, melyet az, a nevezett vármegye subsidiumaiból, az 1563-ik évben, »in quietantia Splis ac Magci Dni Comitis *Nicolai de Zrínio*, S. Imp. et Reg.

A kir. ravók olykor egyszersmind megyei alispánok valának; így *Nádasdy András* 1575-ben dicator és vice-ispán Vasban, s 1583 és 84-ben a vasi ravók egyike: *Polányi Farkas*, szintén alispán is egyúttal. Másik alispánúl ugyanekkor *Nádasdy Pál*, a Darabos-ágból; czímerében ott a kacsa és nádas. Ugyanezen két évben *Martonfalway Imre* — kitől Nagy Imre t. tagtársunk magyar emlékiratokat fedezett vala föl, — mint vas-megyei szolgabíró ad nyugtákat, fölvett jargalló-pénzéért a kir. ravóknak.

1605-ben *Poky Menyhárt* körmendi kapitányúl szerepel. Vas-megye egy 1619-iki kiadványában pedig Gersei *Pettheő Margit*, mint *Enyingi Teöreök István*, Hunyad-vármegye örökös-főispánjának és Pápa vára főkapitányának meghagyott özvegye említtetik.

1638-ban *Káldy Ferencz* volt vasi »dicator,« — nem »*ravó*« többé, a régi jó magyar néven. Ez már diákúl nyugtáz, levelez. Az idők divata változott; a közigazgatásból a XVII. században mindinkább kiszorúl a nemzeti nyelv. Tíz év múlva ugyanezen Káldy már dunántúli vice-generális, és *Gorup János* a Vas-megyei kir. adószedő (1648).

1689. Bácsmegyey Ferencz vasi alispán.

Rákóczi-kori okmány e dústartalmú kötetben csak három van. 1705. febr. 20-án Körmenden kelt levelével »Henri Ernst de *Koppiny* Capitaneus et Commandans m. p.« gabona, zab és széna kivetését s a várba hordatását kívánja Hevenessy János alispántól, mivel a cs. helyőrség tápszerei fogytán vannak.

1708. június 23. Német-Újvárról *gr. Batthyán Ferencz* írja a szintén labanczpárti Hevenessynek: »Vettem tegnapi napon Generál *Breuner* Uram levelét, kiben írja, adnám Kegyelmednek értésére, hahogy mód találtatnék benne: Kegyelmed (Fraknóból) Stájerországon által rándúlna hozzája Fölöstömbon (Fürstenfeld), lenne Kegyelmeddel bizonyos végezése, *mivel Szent-Gotthárdhoz akarja táborát verni.* Mivel azért magam is látom az lehetetlenséget (a kuruczok miatt), jó volna Kegyelmednek írnia Generális Uramnak, és okkal-móddal menteni magát. — Minémő commendírozók lesznek? ex inclusis apparebit, az horvátokon kívül. *Rabutín* Uram maga *bizonyossan Bécsben vagyon.* Communicálja Kegyelmed ez új híreket ottan lévő főemberekkel.«

A harmadik levél Bajáky György ikervári cs. k. harminczadosé, (Ikervár, die 25. Martÿ 1710.) »in perduellione Rákócziana demor-

tuus« *Törjék József* Zala-vármegyei andráshidai, és Vas-megyei mihályfai s bödi nemesi javainak confiscálása iránt. Ezek összértéke 1500 frtra tétetik.

Ezzel a XVIII-dik kötetből vett jegyzeteinknek végére jutottunk.

A XIX-ik kötet okmányai közül *Komárom*-vármegyére 67 db. vonatkozik, 1556-tól 1699-ig. És mivel e megye XVI-ik századi levéltára teljesen megsemmisült, s a XVII-ik század első feléből is csak egyetlen (1637-iki) okmány maradt föl, sőt a század második fele is fölötte hézagos: [1]) úgy véljük, kedves szolgálatot teszünk az alábbi rövid bár, de egészen új adatok közlésével.

1564-ben *Csúzy Benedek* volt Komárom- és Györ-megyék királyi ravója.

Az 1565-iki portalis összeírás szerint, Komárom-megyének ekkor $23^3/_4$ behódolatlan, és $20^1/_2$ a töröknek behódolt portája vala. A *gesztesi* és *tatai* járások egészen be valának hódolva, kivévén *Neszmély* falut, mely 3 hódolatlan portát számlált.

1571-től 1576-ig bezárólag, *Marczelházi Pozsár Lukács* volt Komárom-megye dicatora; 1578-ban már *Póchy Menyhárt* említtetik kir. ravóúl, s *Cserni János* komáromvári provisorúl.

1582-ben *Izdenczy Mátyás* komáromi vajda, (gyalogok vagy naszádosok kapitánya.)

1583—1589. *Aranyassy János* a komáromi dicator.

Komárom-vármegye portái 1610-ben a helyszínén revideáltatván és újból megállapíttatván: e műveletre *Cherkó Mihály* kir. ravó mellé a megyei nemesség részéről *Thaly János* Komárom váruradalmi kormányzó deputáltatott, az illető szolgabiróval egyetemben. Ez a hódolatlan részeken *Pataki János*, s a hódoltságon *Farkas András* vala.

Cherkó és Thaly elöször is a »töröknek való szolgálattól szabados« részeken kezdék meg a portáik számbavételét, s megállapítottak Komárom városában 6, Vízvár 2, Bálvány-Szakállos 4, Szölös 1, Kamocsa 3, két Gútha 10, Szimő 1, Megyeres 2, két Csicsó 5, *Izsap* (sic) 2,

---

[1]) L. a Komárom-megyei levéltár ismertetését a *Századok* 1870-iki évfolyama 608—613 lapjain. T. K.

Nagy-Megyer 12, Apácza-Szakállos 2, Thúry-Szakállos 1, összesen 51 portát.

Következék a hódoltság, »mely is azon esztendőben az följöl megnevezett *Thaly János* és szolgabíró *Farkas András* Uramék velemlétekben számláltatott,« jelenti a kir. ravó: ú. m. Martos 1, Imö 2, Naszvad 10, Anyala 1, Baromlak 2, Udvard 10, Kótha 2, Szemere 2, Kerekszállás 2, Jászfalu 3, Csúz 4, Für 2, Kürt 1, Madar az elégett 36 ház héán 1, Szent-Péter 6, Bagota 2. Summa 51. Tehát mindössze 102 porta.

Nevezetes azonban, hogy már ezen összeírásban a Dunán túli két járásról szó sincs; azoknak falui vagy pusztán állottak, vagy végképen török iga alatt nyögtek, úgy, hogy a vármegye közét sem tarthatá hozzájok.

Megvan még Cherkó adóbevételi jegyzéke is az 1610-ik évről, mely szerint 74 behódolatlan porta után 4 frtjával 296, és a behódolt s kétfelé adózó 50 porta után 2 frtjával 100 frt, összesen 396 frt rovás-adót vett be a megyéből. Ebből saját sallériumára kijárt 48, és a beszedési költségekre 15 frt.

1619—1629. *Zily Lőrincz* volt Komárom-megye dicatora.

1659. apr. 24. *Bossányi Gábor* komáromi vice-kapitány.

1674. »*Franciscus Balassa de Heölgye m. p.*« mint Komárom-megye pénztárnoka (perceptor) írja alá magát; mely hivatalt 1675-ben is viselé.

1676. »*Emericus Zalusky* Supremus Vayvoda Naszádistarum Comaromiensium.«

1695. N. V. *Bencze György* komáromi kir. harminczados.

Végre 1698 és 99-ben Komáromban »Libera Militaris Compagnia *Gelbichiana*« létezett, és angáriánként húzta zsoldját a kir. harminczad jövedelmeiből.

A kötetből még csak *Győrre* nézve jegyeztem ki egy adatot, mely a kuruczvilág egyik vértanúját, Nemes *Wohlfart* vagy magyarosan: *Bolforth Adámot* illeti, ki is 1705. öszszel Győr várából Bottyánhoz kiszökvén, e tábornok öt, mint vitézségéről jól ismert végbeli főtisztet, saját ezrede alezredesévé, majd vezénylő-ezredesévé emelé. Bolforth aztán, sok hadjárat után, 1709-ben elfogatván, Győrött 1710. január 18-kán Heister parancsára lefejeztetett.

vth thasz otvehoth esztendobelÿ Adobol melelem Az regÿ sokas szerenth Az mÿh fesetesvkre tartoszoth fl. xxiiÿ erol Az Hvszonnegÿh forentról Adokh tÿszta menedeket Az wÿteszlo Hoszvhtothÿ Janosnakh, Az kÿral és chaszar hw fölsege rawoÿanakh, eszth Az Hen (így) pochetemmel erosetem megh.

ez Lewel Irathot *szenth gerothon* szenth Andras napÿanh 1565. P. H. Idem qui svpra manv propria.

(Eredeti dtto. dtto. Nro 10. Czímerében koronán madár áll.)

En *Hashadÿ Emre* Zalawarmegeÿ Wice ispan Adom emlekezetre hogÿ en az Vÿtezlew *Hozwtotÿ Janos* Vramnak zalauarmegei rauoianak, az 1564 eztendobelÿ Rawasbol adot az Regÿ zokas zerenth, az mÿ fÿzetesswnkre, Hwzonnegh forentoth, de Vtroque termino, melÿ hwzonnegh forc: az felÿwl megh mondoth Hozutotÿ Janos Vramnak adunk menedeket, az mÿ Pechetunkel megh erosetetteth, es kezunk irasaual, ez leuel kolth Soÿtorth februariusnak hwzonketodÿk napian Anno dni 1566. P. H.

1564. fl. 24. Vice-Com. Emericus de Hashag m. p.

(Eredeti, dtto. dtto. Nro 8.)

En *hashadÿ Emre* zalawarmegei Vice ispan. Adom Emlekezettre hogÿ en az Vÿtezlo *hozutotti Janos* Vramnak Zalawarmege Rawoÿanak, az 1565. eztendobeli Rawasbol adot hoztoti Janos Vram, az regÿ zokas zerent, az mÿ fÿzetessunkre huzon negh forentot, de Vtroque termino, melyrol az megh mondoth Hozutotÿ Janos Vramnak adunk menedeketh, az mÿ Pechetunkel megh erosetetteth, es kezunk irasawal confirmalt, datum in Soÿtor, 22. die mensis februar. Anno dni 1566.

P. H. Emericus de Hashag m. p.

(Eredeti, dtto. dtto. Nro 7.)

En *Zalapaÿ Janos Zantho Zekbe fëw Zolgha Bÿro* Adom Emlekezethre Ez en lewelemnek rendÿben, hogÿ en Az nÿargallassom szerÿnth *orozthonÿ Mÿklows* wramthwl Az Zalawar Meggÿeÿ rawothwl wettem az en nÿargalasomba Nÿocz forÿnthoth Az keth exactiobwl Az orzagh Articwlussa szerÿnth kÿnek Bÿzonsaghara Es Menedekwl attam ezt az en Lewelemeth Es pechethemmel megh Erosithettem. Költh Ez Lewel prima die Januarÿ Anno 1569.

P. H. Idem qui supra.

(Eredeti dtto. dtto. Ugyanott, sub nro 22.)

»Én *Melegh Pether* Kerechÿnÿ Zalawar Megÿében a kÿs Jarasba fëw Zolgha Bÿro Adom Emlékezethre en Lewelnek rendÿbe hogÿ az en *nÿargallasom* Zerÿnth Az Chazar ẅ Fewlseghe *rawasabul* Adoth En-

foglalja magában, de a melyek közül csak néhány tartalmaz valami érdekesebb adatot. Így az 1704. január 1-jén Tokaj alatti táboron resolvált kérvényből kiderül, hogy *Csicsva* várának kapitánya ekkor, Ung-vármegyei nagy-ráthi illetőségű *Sánta Miklós* vala. Ugyanott, jan. 7-én kelt határozatával a fejedelem, a nejétől Bécsből leküldött, de itthon csakhamar elhalt Szeredszeghi János két árva fiát oltalmába veszi s gondviselésöket munkácsi udvarbírájára bízza. Szintén Tokaj alatt, jan. 8-kán kelt resolutiójával a Kassáról hűségére nehány nappal előbb, élete veszedelmével kijött *Szörényi Ferenczet* a fejedelem udvari kornétája alá rendeli bevétetni. 1704. jan. 15. Tokaj várából resolvál *Kálnásy Gergely* kérvényére, ki »*Bártfa* városának úgy *Makovicza* várának megvételiben« tanúsított hűségeskedéséért az eperjesi harminczadossággal kéri magát megjutalmaztatni; de, mert Eperjest még a németek bírták, kérelmével elutasíttatott.

1704. jan. 26. Miskolczon magyarúl válaszol a fejedelem, b. *Róth János* latín folyamodványára, kegyelmességét ígérvén hozzája, abbeli hűségéért, hogy minden vagyonát Eperjestt hátrahagyva, kijött oldala mellé, a miért nejét a németek erős fogságban tartják. Ki is nevezé Róth Jánost nemsokára gyalog-ezredessé.

1704. jan. 31. Miskolczon *Lipóczi Keczer Andrásnak*, családja Caraffa idejében elvett javai visszaadása iránti kérvényére ad kedvező resolutiót, megtekintvén a folyamodó »eleinek a Rákóczi és Thököly-házhoz vérekkel, életekkel, számkivetésekkel, jószágaik elvesztéséve. megbizonyított hűségét.« Ugyanott s ugyan e nap intézi el *Újfalussy Kristóf* ezredes panaszos ügyét, ki 1703. Lévánál a németek rabságába esvén, Zólyomba hurczoltatott, és csak e vár föladásával lőn újra szabaddá. Szintén Miskolczon febr. 3. 1704. a Szendrő vára alatt elesett *Putnoki Lakatos István* kapitány özvegyét protegálja; továbbá a »Nagy-Almáson, az Almás vára mellett« sereget gyűjtött *Harsányi István* számára ad hadnagysági pátenst. Végre 1705. dec. 21. Beregszásztt kelt nyíltparancsa van itt Bákóczinak *Szepes*-vármegyére, melyben ennek nemességét buzdító szép hazafias szózattal személyes fölkelésre hívja föl, és 1706. jan. 2-kára Ónodhoz rendeli táborba.

A XXIV. és XXV. kötetben három Rakoczianum van, 1704. jan. 21 és 31-kén Miskolczon keltezve. Az elsőben *Kántor István* fejedelmi titkár számára adományoztatik az elszaladott gyöngyösi német

póstamester háza. Továbbá ugyanitt találjuk egykorú másolatban Strebomiszliczi *Báró Dubszky Lipót* rendi perjel cs. ezredes és vice-admirálnak 1708. jan. 10-kén hg Esterházy Pál nádor pártolása mellett a pozsonyi országgyűléshez benyújtott kérvényét, a jeruzsálemi hospitalarius rend honfiúsítása iránt, hivatkozva a rendnek a törökség elleni érdemeire.

Végül, különösen figyelmébe ajánljuk a XVI-dik század művelődéstörténete, valamint az *egri érseki megye* múltja tanúlmányozóiknak a *Heves*-vármegyét illető XXIV. kötetet, mint a melyben számos, a XVI. század közepéről való urbarium, számadás és birtokjövedelmi ügyirat létezik az egri püspökség jószágairól. Igen méltók a tüzetesebb átbúvárolásra.

És ezzel befejezzük hézagos bár, de talán mégsem egészen céltévesztett ismertetésünket.

THALY KÁLMÁN.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Az april hó 5-én tartott választmányi ülésen *Horváth Mihály* elnökölt. Mindenekelőtt Hunfalvy Pál olvasta föl Jung: »Roemer und Romanen in den Donauländern« című könyvének ismertetését, mely a »Századok« jelen füzetében lát világot. A második fölolvasás, a Wenzel Gusztávé, az értekezendőt ért súlyos családi gyász miatt a jövő ülésre halasztatott. Ezután Rómer »az eperjesi gombkötő czéh-láda 1665-ben« című régi iratot olvasott föl, s kísért nehány magyarázó szóval, mely hasonlag a »Századok«-ban fog megjelenni. *Nagy Imre* jelenté, hogy a Döry-család bemutatott okleveleinek másolatával elkészült s arról írandó értekezését nem sokára be fogja a társulatnak mutatni.

Erre titkár bemutatja Trencsény- és Mosony-vármegyék, továbbá Komárom, Székes-Fehérvár és Szeged sz. kir. városok átiratait, melyben a társulat alapítói közé lépésüket jelentik. A társulat örvendetes tudomásúl veszi s köszönetét írásban is tolmácsolandja.

Következtek a tagajánlások; egyhangúlag megválasztattak évdíjas tagokúl: *Mérey Lajos*, *Moró Béla* megyei főjegyző, *Szádeczky László*, dr. *Bangha Sándor*, *Dingha Árpád* kir. aljárásbíró, *Latkóczy Imre* Nyitrán (aj. Mérey Ottó), *Horváth Pius* főgymn. tanár Sopron (aj. Herich János), *Városy Tivadar*, tanárjelölt (aj. Csánky Dezső), *Májer István* kanonok, *Szájbély Henrik* cz. püspök, *Homolay Ker. János* cz. kanonok, Esztergom (aj. Knauz Nándor), *Andraschowszky Adolf*, *Balogh Tamás*, *Hajdú Ferencz*, *Mikó Sándor*, *Nemes Elek*, *Solymosi Endre*, *Soó Gáspár*, tanárjelöltek Kolozsvártt (aj. Szabó Károly), *Győrik Márton*, ev. lyc. tanár Pozsony (aj. Góbi Imre), *Mandello Lajos*, Budapest (aj. Acsády J.), *Mihály Lajos*, *Fogarasi Albert*, Segesvár (aj. Fabricius K.), *Potenezsár József* műegyetemi quaestor (aj. a titkár), *Hoffmeister Juda* joghallgató, Budapest (aj. Gyárfás J.), *Jakobei Dezső*, *Hummer Nándor* tanárjelöltek, Budapest (aj. Fehérpataky László), *Theisz Gyula* tanárjelölt (aj. Kis Ernő), *Daku Sámuel* Budapest (aj. Rudnay B.), *Kecskeméti* ref. lyceum (aj. Hollóssy Zs.), *Trsztyénszky Ferencz* ev. lelkész, Pozsony

bizottságnak. Ezúttal a titkár bemutatta a korábban beérkezett czéh-szabályzatokat, jelesül: a) Ferenczy József küldeményét: a kassai kovácsoknak 1576. febr. 4-iki czéh-szabályzatát, s a kassai szabó czéhnek 1618. jul. 3-án elégett czéh szabályai alapján megújított szabályokat. b) Myskovszky Viktor építész-tanárnak küldeményét: a kassai puskatörő czéh 1694-iki articulusait, mindhármat az illetők által vett másolatban.

Ez alkalomból *Rómer Flóris*, mint az ipartörténeti bizottság elnöke jelenti, hogy maga a kezdeményezés, az ívek szétküldése előtt örvendetes mozgalmat ébresztett, melynek bizonyságául szolgál, hogy a fővárosi egy. lakatos-puskamíves egylet választmánya értesíté őt, hogy a czéh történetének, szokásainak, hagyományainak leírásával megbizta az egyleti titkárt, s e leírást, mihelyt elkészülend, a bizottság rendelkezése alá fogja adni. Továbbá, hogy a fennmaradt műemlékeket és irományokat téritvény mellett az egylet ki fogja a bizottságnak szolgáltatni. Továbbá fölemlíti, hogy *Gelléri Mór* az »*Alföldi Iparlap*« szerkesztője, a ki mai naptól kezdve társulatunk tagjai közé is tartozik, fölajánlotta közreműködését a társulat czéljainak előmozdítására, s különösen az ipartörténeti adatoknak összegyűjtésére. Végül fölemlíti Rómer, hogy a nemzeti muzeum is lépéseket tett, hogy az egyet. könyvtárban lévő czéh-szabályok, a nemzeti muzeumi gyűjtemény kiegészítése végett ide tétessenek át. Ezen czéhszabályok régen a helytartótanács irattárában voltak elhelyezve, s az 50-es években kétfelé osztatván, felerészben a nemzeti muzeumban, s felerészben az egyetemi könyvtárban lettek elhelyezve.

Végül a titkár bemutatja a pénztárnok havi számadását:

I. Bevételek:

1. Befolyt tagdíjak	380 frt	— kr.
2. Újabb alapítványok	800 »	— »
3. Előfizetési pénz	6 »	— »
4. A »Századok« régibb példányaiért . . .	9 »	35 »
5. Tagsági díszokleveleként	30 »	— »
6. Pénztári maradvány február hóról . . .	2786 »	96 »
Összesen . . .	4012 »	31 »

II. Kiadások:

1. Írói tiszteletdíjak . . .	268 frt 43 kr.	
2. Szolga-fizetések	31 » — »	
3. Expeditionalis költségek .	30 » — »	
Összesen . . .		329 » 43 »
Marad april hóra .		3682 » 88 »

Ezzel a nyilvános ülés véget érvén, elnök fölhívja a választmányt, hogy egy rövid zárt ülésre maradjon együtt, melyen a titkár bemutatja a »Századok« régi folyamai még meglevő készletének kimutatását. A választmány módot akarván nyújtani, hogy a társulat tagjai hiányzó évfolyamaikat kiegészíthessék, elhatározá, hogy azokat tetemesen leszállított áron teszi szerezhetővé.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— Az erdélyi országos muzeumegylet márt. 18-án rótta le a kegyelet köteles adóját felejthetetlen elnöke és alapítója, gr. Mikó Imre iránt. Nagy számú hallgatóság: az egylet számos tagjai, választmánya a hatóságok, a városi és megyei tisztviselői karok, az egyetem tanári kara, a város notabilitásai s többek jelenlétében 11 óra után vette kezdetét az ünnepély, még pedig a helybeli összes dalegyletek által együtt elzengett gyászdallal. Ennek elhangoztával gr. Eszterházy Kálmán főispán és muzeum-egyleti választmányi tag lépett az emelvényre és a kegyeletes visszaemlékezés meleg hangján tartott és köztetszéssel fogadott emlékbeszédet olvasott föl. E beszéd erőteljes vonásokban tünteti föl gr. Mikó hatását az 50 években, s főleg — s itt igen helyesen — Mikót az *erdélyi* hazafit, a muzeum-egylet, az erdélyi magyarság ezen szellemi központjának státorát méltányolja. Erre a dalegyletek adtak elő egy alkalomszerű kardalt, s ezzel a nagy halott emlékének szentelt szép ünnepély véget ért. Megjegyezzük még ez alkalommal az elhúnyt örököseinek azon nagylelkűségét, hogy a néhainak a teremben fölállított életnagyságú kitűnő képét Barabás Ferenctől, a muzeum-egyletnek ajándékozták. Másnap rendes évi közgyülés tartatott, *Nagy Péter* alelnök vezetése alatt, melyen az egyleti gyüjtemények őreinek jelentései olvastattak föl s vétettek örvendetes tudomásúl. Megejtetvén a választások, megválasztattak: Elnökké: gróf *Eszterházy Kalmán*, másodalelnökké: dr. *Mosel Antal*, választmányi tagokká: *Csek Lajos*, *Ladányi Gedeon*, dr. *Hincz György* és *Szász Domokos* 3 évre, *Maidai János* 2 évre. A jövő évi költségvetés — a múlt év tételei szerint — változatlanúl megszavaztatván s a vizsgáló és jegyzőkönyv hitelesitő bizottságok kineveztetvén, elnök a közgyülést berekesztettnek nyilvánitja.

— A magyar történelmi társulat alap intéző bizottsága f. évi március 18-án *Simi Lajos* elnöklete alatt ülést tartott. Az intéző bizott-

ság elnöke, dicső emlékezetű gr. *Mikó Imre* elhalálozván, szükségessé vált az elnöki szék betöltése. *Ladányi Gedeon* indítványára egyhangúlag gr. *Lázár Miklós* választatott meg elnökké. Ezután *Bányay Vitális* pénztárnok előterjeszti az alap pénztári állapotát; kitünt, hogy 7179 frt 86 kr. készpénz és egy 100 frtos úrbéri papíros képezi a tőkét. Mi is egyhangúlag tudomásúl vétetett. Egyúttal határozatba ment, hogy *Szabó Károly* adatgyüjtései eredményéről évenként tegyen jelentést.

— A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT RENDES HAVI VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSÉT Temesvárt, február 28-án tartotta meg: *Ormós Zsigmond* elnöklete alatt. Legelőbb a január havi választmányi jegyzőkönyv olvastatik föl s hitelesíttetik; *Miletz* János titkár havi jelentéséből kiemeljük a következőket. Az utolsó ülés óta a következő adományozások történtek a társulati muzeum s könyvtár részére: *Schwerer* János harminczadi főfelügyelő adományozott: a) 1 darab nagy, egy középnagyságú s egy kicsiny *ágyúgolyót*, melyek a II. József császár korabeli török háború alkalmával a törökök *Adekaleh* nevű erődjéből lövettek az Orsova melletti *Alion* hegytetőre, hol Laudon vezér egyik főpositiója volt; az említett lövegek 4 kisebb bombadarabbal, melyek szinte beküldettek, találtattak föl, b) egy *dákkorbeli* gabona vagy kukoricza *malomkőnek* felső részével, c) 4 darab római szobapadozat-téglával, melyek 4 öl mélységben találtattak. d) Pecsét-gyürülenyomatokkal, mely pecsét-gyürü találtatott *Sistowban*, ugyanazon házban, hol a törökökkel a béke köttetett. e) Beküldött továbbá egy régi tálat, viztartó edényt s egy tányérdarabot s egy római fogadalmi kő részletét, melyek Orsován, igen mélyen a földben találtattak. Végre f) két darabocskát egy római ólom-koporsóból, mely Turnu-Szeverinben ásatott ki, valamint a koporsóban talált embercsontvázból is egy borda darabot s egy kisebb csontot. — Az osztrák állam vaspálya-társúlat resiczai birtokának főigazgatója, *Schwing* ajándékozott egy dombormüvileg kidolgozott régi nagy vaslapot, melyen egy sisakos fő látható. *Hajnal* Imre torontálmegyei csendbiztos hat darab különféle ezüst éremmel járúlt a társ. gyüjtemény gyarapításához. A könyvtár is több becses darabbal gyarapodott. A jelentés tudomásúl vétetvén, *Odor* társulati pénztárnok adta elő jelentését, e szerint a pénztár állapota 556 frt 63 kr. Ezután *Péch* József v. tagnak olvastatott fel »*A zsadányi avar telepek Temes-vármegyében*« czímü értekezése. Ezen értekezésben *Hunfalvy* ellenében azt állítja szerző, hogy a temesvár-megyei *Zsadány* község melletti avar telepek körül vannak még oly patak, viz s helységnevek,

vel gazdagítá irodalmunkat, mely önmagában is bír irodalmi becscsel. A kötethez olvasmányok is vannak mellékelve, még pedig az írót és kort leginkább jellemző példákból összeállítva. Ára 1 frt 80 kr.

Bartalus István »Vázlatok a zene történelméből« című művének első kötete elhagyta a sajtót. E kötet az ó- és középkori zenetörténelem vázlatát foglalja magában. A szerző neve és szakismerete biztosítékot nyújt a munka alaposságára nézve. E kötetben Magyarországról még alig 3 lap van elmondva, de bírjuk szerző ígéretét, hogy a II. kötetben tüzetesen fogja azt tárgyalni.

A békés-vármegyei művelődéstörténelmi társulat II-ik évkönyve a hivatalos közleményeken kívül hét értekezést tartalmaz: egyet a régészet, hatot a történelem és művelődés-történelem köréből. Jobbára helytörténeti érdekűek: *Kristóffy* György jellemrajza Benka Gyulától, Tomcsányi József emlékezete, *Hajóssy Ottótól* s képek B.-Csaba lakosságának életéből, *Szemián Sámueltől*. Csinosan írott és általános érdekü rajzok: a *Haan Lajosé*, Békés-megye III. Károly alatt, a *Zsilinszky Mihályé*, a Pero-féle lázadásról, eredeti okleveleк alapján. — Érdekes két okmány a török korból: kettő, melyet *Fraknói Vilmos* közöl a bécsi cs. k. titkos levéltárból, — mely Gyula várára vonatkozik s a török császár levele a gyulai béghez, 1583-ból, továbbá Báthori Zsigmond erd. fejedelem levele a török császárhoz, 1586-ban, a kamarai levéltárból közölve Zsilinszky Mihály által. Egyszóval tapintatos és az egylethez méltó tartalmas évkönyv ez.

— Folyóirataink száma újév óta se nem szaporodott, se nem apadt. Irányukban sem történt változás, s szerkesztőt is csak egy cserélt közülök a »*Keresztyén Magvetőe*, mely Ferencz József és Simén Domokos kezeiből a Simén Domokos és Péterfi Dénes kezére ment át. Az első, t. i. az unitáriusok püspökévé választatván, halmozott teendői miatt visszalépett a folyóirattól — de csak mint szerkesztő, mint író ezután is munkatársa marad a Magvetőnek. Az első január-februari füzetet Jakab Elek történeti tanulmánya nyitja meg: »Néhány adat Blandrata György élete és jelleme ismertetéséhez«, több új és eddig nem ismert s kevéssé ismert adattal gazdagítván történettudásunkat, többi közt az ifjú Blandrata Györgynek egy téritvényével, melyből Jakab azt a következtetést vonja le, hogy Blandrata természetes halállal s nem orgyilkos kéz által végezte életét. Érdekes a Blandrata által nyert fejedelmi adományok fölsorolása is s az abból vont következtetés, hogy Blandrata ezt a Dávid

Ferencz elítéltetése körül tanúsított buzgalma jutalmául nyerte. — A Révész Imre által Debreczenben szerkesztett »*Magyar Protestáns egyházi és iskolai Figyelmező*« 2—4 füzeteiben Géresi Kálmán ismerteti Sinai Miklós gyűjteményét, különösen azokat, melyek a nemzeti Muzeumba kerültek. Az Egyháztörténelmi Tárcza sok becses közlést tartalmaz, a protestáns egyház történelmére vonatkozókat Révész Imre, Hoffer Endre, (ugyanaz, ki Keresztesi becses művét kiadta), Rácz Miklós, Szilágyi Sándor és főként Thaly Kálmán tollából, ki kalászatot közöl II. Rákóczi Ferencz cancellárja kiadványi jegyzőkönyvéből, mely a Rákóczi-féle szabadságharcz egyháztörténelméhez eddig nem ismert s igen érdekes adatokat hoz napfényre. — A »*Figyelő*« (szerkeszti Abafi Lajos), című irodalomtörténeti közlöny közelebbről megjelent 2., 3. és 4-ik füzete, valóságos tárháza az irodalomtörténeti adatoknak és értekezéseknek. Ha ez utóbbiak közűl egyikhez-másikhaz férhet is szó, de bőven kárpótolnak a helyes felfogással s kellő criticával írt s egyes irodalmi kérdéseket megvitató czikkek, és főként a sok új becses adat, mely minden füzetben nem elszórtan, hanem mondhatni egymásra halmozva jelenik meg. A Toldy könyvtár ismertetése *Thallóczytól* és az európai irodalom múlt évi ismertetése, Kazinczy levelei és XVII-ik századi nóták, (közölve *Thaly* által), Ányos Pál költői levelei (*Weissbarthtól*) és Csokonai síremléke (*Szilágyi Istvántól*); irodalomtörténeti érdekkel bíró okmányok, mint Károli Gáspár hagyatéka, (1592-ből, közölve a gönczi jkvből), szóváltás Palatich a »magyar türki« fölött *Szilágyi István* és *Thaly Kálmán* között s viszont egy más szóváltás Békesi *Concilia* E. és *Szilády* Áron között az »Emlékezzünk régiekről« című történeti ének fölött, életrajzok és aestheticai méltatások egymást fölváltva jelennek meg e füzetekben. A népmondák és népköltészeti közleményekre is kellő gond van fordítva, s ezek tisztázzák az eddigi hibás adatokat. E folyóirat máris kiváló állást foglalt el, s ha még sikerűlend a szerkesztőnek oda vinni a dolgot, hogy az irodalomtörténeti critica is megtalálja az azt megillető tért, ezzel a szerkesztő vállalatának becsét csak nevelni fogja, de ennek valósítására nem elég a szerkesztő buzgalma; azzal az bír, hanem a közönség tömeges pártfogása kivántatik meg hozzá. — Az »*Adatok Zala-megye történetéhez*« című vállalatból három füzet fekszik előttünk, a 2-ik, 3-ik és 4-ik. Ebben is találunk Zala-megyének és környékének történetére vonatkozó érdekes adatokat, pl. gr. Bercsényi utasítása *Thaly Kálmán* által közölve, s egy csomó a Zrínyiekre vonatkozó

A MAGYAROK MEGTELEPEDÉSÉRŐL

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

I.

»Történetírásunkban nincs kérdés« mondja Salamon »a magyar haditörténethez a vezérek korában« című értekezésében — »melyet annyiszor vitattak volna, mint a nemzetnek a bevándorláskori s rákövetkező századbeli politicai és művelődési viszonyait. Egész egy irodalom van e tárgyban előttünk, vagy inkább hátunk mögött. Irodalom, mely megállapodásra nem jutott, s a miben megállapodott is, nagy része ma már megczáfolható.« [1]) E szigorú ítéletet egész kiterjedésében magunkévá kell tennünk, habár ez irodalomban Bél Mátyástól kezdve Szabó Károlyig latin és magyar tudományosságunk legragyogóbb neveivel találkozunk is. Ez irodalom tagjai kisebb-nagyobb mértékben két sarkalatos hibában szenvedtek. Túlságos hitelt adtak a hazai forrásoknak, és, mert e mellett sem tudták kellő világosságba helyezni a multat, a következtetések és combinatiók tömkelegébe bonyolodtak. Midőn polemizáltak, azt hivék, hogy történetet írnak, s okoskodásaikban nagyon gyakran szem elől téveszték ama logikai alapigazságot, hogy: a posse ad esse non datur argumentum.

Az újabb tudománynak épen ellenkező elve van, vagy legalább kellene lennie. Egy bizonyos adat többet ér, mint száz bármily éles elméjü combinatio. A történelem lehet hézagos — és minden nemzet őstörténete az: de valótlanságokat ne ve-

[1]) Századok. 1876. 699. l.

gyen magába. Ezzel nem akarom a következtetés jogát megvonni a történetírótól; ellenkezőleg, annak érdekében, annak biztosítására kívánom az adatok megválogatásában a legnagyobb szigort, a lehetőleg legnagyobb positivitást. A nemzetek életében — mint már Vico kimutatta, és Comte újabban tanítá — megvan a »consensus generalis«, melyeknél fogva összes életviszonyaik egyensúlyba, összhangzatba törekednek jutni, s így például a jogból — a mennyiben külső akadályok a természetes fejlődést nem gátolják — becses és megbizható következtetéseket lehet vonni a nemzetgazdasági viszonyokra; de lehetetlen a helyes következtetés, az igazságnak megállapítása ott, hol a kiindulási pont bizonytalan, az alap nem történelmi tény, hanem csak hypothesis. Két dolgozat jelent meg legújabban, mely a legrégibb magyar történelemmel foglalkozva az eddig járt utat — lehet mondani nagy szerencsével — elhagyta. Az egyik Salamon Ferenczнek fenn idézett értekezése, mely tüzetesen csak a régi magyarok hadszerkezetével foglalkozik, de a dolgok összefüggésénél fogva a vezérek korának politicai és társadalmi viszonyaira is kiterjeszkedik, és sok merész, nehány túlhajtott, egy két — véleményem szerint — téves állitás mellett több oly észrevételt tartalmaz, minőket csak a lángész képes concipiálni, s melyek, úgy hiszem, nagy részt át fogják alakítani felfogásunkat a vezérek és Sz.-István korának hadi és kormányzati viszonyairól.

A másik Hunfalvy Pál Ethnographiája, mely már e füzetekben is ismertetve volt. Nem a lángész műve, mely meglepő új eszmékkel gazdagítja a tudományt, de azért epochalis munka, mert elöször szakit teljesen a régi magyar fölfogással, és fogadja el mindazt, mit a külföldi tudományosság népünk kezdődő korára nézve kétségtelenül kihozott, de mit mi hazafias elfogultságból el nem fogadtunk, megczáfolni törekedtünk, vagy — sokszor — egyszerűen ignoráltunk. És mégis e mü leghatalmasabb czáfolata azon idegen íróknak, kik midőn történelmünk babonáit megtámadják, megtámadják nemzetünket, kiknek kritikáját nemzeti ellenszenvük élesiti, de el is homályositja, s a kiknek oly könnyu, idegenek előtt, ha mi ósdi fegyvereinkkel szállunk sikra ellenük, metsző gúnynyal elvitatni tőlünk még azt is, mit a leg-

szigorúbb tudományosság is kénytelen lesz mindig megitélni. Hunfalvy azon álláspontot foglalja el, melyet mi már ezelőtt öt évvel Roesler »Romänische Studien«-jeit ismertetve e füzetekben óhajtottunk: »Szemébe kell néznünk, írtuk akkor, meg kell küzdenünk a külföld tudományosságával, és vagy meg kell hajlanunk előtte, vagy le kell győznünk úgy, hogy az összes tudomány és ne csak minmagunk, nekünk ítélje meg a győzelmi babért.« [1]) Összeszedett mindent, mi a magyar történelem eleire vonatkozik, és megmagyarázta, fölvilágosította a nyelvtudomány legújabb vivmányaival. S ez utóbbi tekintetben valódi uttörő, az első, ki a történet mivelőjének, a laicusnak, kezébe adja a nyelvtudománynak fegyverét, hatalmas fegyvert minden nemzet régi korára nézve, de a leghatalmasabbat nálunk, hol a megbizható kútfők oly vékonyak, s a nyelvészkedési hajlam Anonymustól kezdve napjainkig mindig oly nagy volt, és kellő tudomány nélkül, annyi balfölfogásnak szülőanyjává lőn.

Azonban Hunfalvy műve megkönnyíti, de nem teszi feleslegessé a további kutatást honi történelmünk első századára nézve. Történelmünk majdnem minden időszakára találunk benne egy vagy több becses adalékot: de egy korszaknak képét sem találjuk meg egészen. Nem is volt *ez czélja* a szerzőnek, ki a múltba csak azért nyúl vissza, hogy a jelen ethnographiai viszonyait fölvilágosítsa. A kérdés, melylyel én itt foglalkozni akarok, tisztán a múltban fekszik, tisztán történeti. Szándékom vizsgálni, a mennyire gyér, eléggé ismert, s azért nagy részt unalmas adataink engedik: a mai magyar birodalomnak, mely részeit szállták meg a magyarok már a honfoglaláskor? más szóval: mi volt — *legalább nagyjában* — a magyarságnak geographiai elterjedése a vezérek alatt Szent-István koráig? Egy oly kérdés ez, melylyel eddig — tudtommal — csak nemzetiségeink foglalkoztak tüzetesebben, legtöbbször ép oly gyűlölettel a magyar iránt, mint tudatlansággal. E kérdést pedig nem lehet mellőznünk; fölötte fontos, mert attól függ az országnak physiognomiája a X. és XI. században, s igen sok későbbi fejlődésnek kiindúlási

[1]) »Századok«, 1872. 265. l.

pontja. A kérdés egyébiránt alaposan és részletesen csak akkor lesz megoldható, a mennyiben megoldható, ha összes okmányos készletünk már át lesz kutatva, és össze lesz hasonlítva a helyi viszonyokkal, a netalán létező helyi hagyományokkal, mire nézve legtöbbet az egyes vidékek monographusaitól várhatunk. Én itt csak általánosságban, néhány kérdést fölvetek inkább, mint megoldok; ha kutatóink figyelme és szorgalma e kérdések felé fordúl: elértem czélomat.

II.

A magyar történelem első századáról a mai hazában nem lehet írni anélkül hogy az ember Anonymussal ne foglalkozzék, vele szemben állást ne foglaljon. Már egy egész kis irodalom van a névtelen jegyzőről, de helye, hitelessége a történelemben még most sincs végleg megállapítva. Íróink általában föltétlen hitelt adnak majdnem minden szavának. Tekintélye egy század alatt inkább nőtt, mint fogyott, s a mit latin íróink nem mertek tenni: azt megteszi a legújabb magyar történetirás, s az uralkodó — ha nem is minden ellenmondás nélküli — orthodox vélemény a névtelent I. Béla király jegyzőjének tartja, ámbár még mindig áll az, mit Bél Mátyás 130 évvel ezelőtt e véleményről mondott: alig lehet mellette okot fölhozni.[1]) Ezen vélemény híveinek okoskodása úgy szólván csupa petitio principii. Egyik főargumentumuk a hangulat, az elbeszélés közvetlensége: mintha mi összehasonlítani pontok nélkül képesek volnánk megitélni a XI. század hangulatát! Sőt — ha már ily bizonytalan, meg nem mérhető dolgokat vegyítünk a discusióba — azt kell mondanunk, hogy Anonymus műve a XII. század végére vagy a XIII-iknak elejére mutat. A tevék, a turnamentumok, a keresztes háborúk korára, jelesen azon időpontra emlékeztetnek, midőn már Magyarország is, III. Béla korában részt kezdett venni ez általános

[1]) »Qui hominem in Belae I. tempora reponunt, faciunt illi quidem aliquod quod vix cum ratione tueri poterunt.« Előbeszéd Schwandtner »Scriptores Rerum Hungaricarum« gyüjteményéhez. I. 9. §.

európai mozgalomban. A vérszerződésben pedig ama fölfogás nyilvánúl, mely II. Endrének »non modicas amaritudines« okozott és az arany bullát kierőszakolta.

Biztosabb, s Anonymusra nézve talán egyedüli biztos alapból indúltak ki Bartal és Mátyás Flórián,[1]) kik Anonymus nomenclaturáját vevén alapul, összehasonlíták azt fenmaradt okleveleink nyelvével s e módszerrel Mátyás Flórián — úgy látszik nekem — kétségtelenül bebizonyította, hogy a Gesta Hungarorum a XII. század végén vagy a XIII. század elején iratott. Igaz ugyan, hogy ha IV. Béla, V. István sőt még a Kún-László korabeli okleveleket olvassuk: igen sok oly dologgal találkozunk, melyet már Anonysmusból ismerünk, melyek elbeszélésére emlékeztetnek, s így nem csoda, hogy idegen írók, mélyebb korismeret nélkül, majdnem egykorúnak tartják Kézai Simonnal: de ellenkező adatok sem hiányoznak, melyek e fölfogásnak ellentmondanak.[2]) Anonymus — hogy példával éljek — a honfoglalók egyikéről, Velekről szólván, hozzá teszi: »a kitől Turda püspök származik« vagy »származott«.[3]) Úgy beszél tehát Turdáról, mint valami ismert még élő kortásról, vagy legalább olyanról, ki még általánosan élt az emberek emlékezetében. Már pedig IV. Béla — Kún-László korából meglehetősen ismerjük a magyar episcopatus tagjait, de azok közt senkit sem tudunk, kinek nevéből, bármily corumpált alakban is a Turda nevet ki lehetne sütni.[4])Anonymus korában még állt a földvár, a »Hy-

[1]) Mátyás Flórián 3 szép értekezését e tárgyról — fájdalom — csak az Akadémiai Értesítő sovány kivonataiban bírjuk (1876. 10. l. 1870. 263. l. 1871. 202. l.) a negyediknek, sorrend szerint az elsőnek, még kivonatát sem tudtam megtalálni.

[2]) 1261. A Tomaj nemzetség Abád körül lakik. Cod. Dipl. V. 3. 37. l. 1266. A Kalán nemzetség oly földeket bírt, melyeket Ond — Anonymus szerint — Csongrád tájékán kapott. U. o. IV. 3. 319. l. Tamás spalatoi esperes, a tatárjárás történetírója, épen mint Anonymus Pannoniát: «Pascua Romanorum«-nak nevezi (Schwandtner Scriptores in fol. III. 548. l.) stb.; de ezek mind oly adatok, melyek nem zárják ki, hogy Anonymus előbb, sőt jóval előbb is nem élhetett.

[3]) »A cujus progenie Turda episcopus descendit.« C. 19. a hol nem lehet tudni descendit, múltban vagy jelenben van-e?

[4]) Megállapítandó, ki lehetett e Turda püspök? összeszedtem az

mes udvar«, melyet a kún Tarczal a hasonnevű hegy tövében épitett; [1]) 1283-ban azonban Kún-László megengedi a nyirségi nemeseknek »mert nincs erősített helyük, hova magukat és jószágukat veszély idején megvonhatnák«, hogy a *Tarczal hegyére,* és a Bodrog és Tisza összefolyásához várakat epitsenek. [2]) Ilyféle adatokat, úgy hiszem, még többet lehetne találni okmánytárainkban: de én részemről a legdöntőbb argumentumnak a XIII. század második fele ellen azon már sokszor kiemelt körülményt tartom, hogy Anonymus egy szóval sem emlékezik a tatárdúlásról. Már pedig lehetetlen, hogy egy iró, ki annyira szeret elbeszélésében előre vágni, később történt dolgokat beleszőni, mint Anonymus, egy oly csapásról szót se tegyen, mely fölforgatta az egész országot, és Kún-László idejében még élő emberek emlékezetére történt. Hogy, a ki Sátoraljaújhelynél nem felejti el I. András királyt: az általa jól ismert, annyiszor említett borsodi

---

Árpád-kornak ismert püspöknevei közül mindazokat, melyeket magyarositva, megrövidítve vagy — föltehetőleg — corrumpálva Turdának lehetne venni. Vizsgálat alá vettem még ily neveket is, mint: Chemma (egri püspök 1166), Cosmas (győri 1219), Eurardus vagy Everardus nyitrai, Gotthardus II. Endre alatt zágrábi püspököt, de elvégre is azon meggyőződésre jutottam, hogy a legkönnyebben keletkezhetett e név, hibás olvasás, leirás folytán a Vasta, egy helytt (Cod. Dipl. VII. 5. 204) Valta névből, anélkül hogy el merném határozni Vasta vagy Turda-e a corrumpált név? E Vasta csak egyszer említtetik, elbeszélésképp, a Codex Diplomaticusban (III. 1. 156. l. illetve a feunti VII. 5. 204. l.), a leleszi convent alapitását megerösitö oklevélben, 1214-ben, mint akkor már nem élö nagyváradi püspök. Katona az oklevelet az eredetiből adta ki (Hist. Crit. V. 180. l.), de hol van az jelenleg? nem tudom. Ezen Vasta 1179—1197 közt volt, vagy lehetett csak, nagyváradi püspök. A kincstári levéltárban Lendvay Márton allevéltárnok által e század elején készitett Liber dignitatumban, a váradi püspökök közt elöfordúl e megjegyzéssel »de Generie Miscoutz«; honnan vette ezt Lendvay? nem tudom, mert a leleszi convent alapitó levelében, melyre hivatkozik, Vasta nemzetségének semmi nyoma. Ha egyébiránt ez adat való volna, nem csekély — habár nem megoldhatatlan — nehézségeket támasztana a Vasta-Turda-féle azonosság ellen, melyre azonban kiterjeszkedni itt nincs sem ok, sem alkalom.

[1]) »Construxit castrum terreum, quod nunc in praesenti Hymesudvar nuncupatur.« C. 27.

[2]) Cod. Dipl. V. 3. 179. l.

vidéknél, a Sajónál a mohi csatáról egy szóval se emlékezzék! Az árpád-kori kunokról beszélve, bármi értelemben, ne reflectáljon az egész kún nemzetre, mely akkor a magyarok szívét gyűlölettel, az országot zavarral és vérontással tölté el, s a napnak, — ha szabad e kifejezéssel élnem — égető kérdését képezte? Sőt — ha szabad conjecturákba bocsátkoznom — és hogy ne volna az szabad Anonymusnál? — én azt hiszem, hogy Anonymus a hosszú feledést, melybe századokon át temetve volt, nagyrészt a tatárdúlásnak köszönheti. Csak egy pár évtizeddel iratván előbb még az országban kellőleg el nem terjedt, elég példányban még le nem iratott, midőn a nagy catastropha bekövetkezett, mely után csak egy példány maradt az utókorra. Pedig úgy látszik, ez volt a munka, melyből meritették a magyar dömések 1234-ben tudomásukat az Ázsiában visszamaradt, még pogány véreikről: legalább jelentésüknek bevezetése egy munkára sem utal oly világosan, mint Anonymus történetére. [1])

Fontosabb Anonymus koránál a kérdés, mily kútfőket használt? mennyiben tarthat számot hitelességre? Kimutatták, hogy Reginoból, Justinusból vett adatokat; hogy elbeszélésében némely középkori kedvencz könyv kifejezéseivel él: munkájának legnagyobb része azonban olyan, hogy azt csak magyar forrásokból, még pedig a hagyományból meríthette. Semmi adatunk, de még valószinűség sincs arra, hogy a magyar pogánykor eseményeinek egykorú feljegyzője volt, vagy hogy azt, — ha volt is — a kereszténység, a kolostorok megőrizték volna. Anonymus tehát magában véve pontatlan forrásból merített, s a pontatlan adatokat még inkább elrontotta, még megbizhatatlanabbakká tette.

---

[1]) »Inventum fuit in Gestis Ungarorum Christianorum, — mondja a jelentés (Endlicher, 248. l.), quod esset alia Ungaria major, de qua VII. duces cum populis suis egressi fuerant ... eo quod terra ipsorum multitudinem inhabitancium sustinere non posset .... tandem venerunt in terram, que nunc Ungaria dicitur, tunc vero dicebatur pascua Romanorum.« V. ö. Ezzel Anonymus. C. 1. »homines vero qui habitant eam (Terram Scythicam) Dentmoger dicuntur usque *in hodiernum diem.*« »Et terra illa nimis erat plena ex multitudine populorum inibi generatorum, ut nec alere suos sufficeret, nec capere (Cap. 5).« »Post mortem Attilae regis terram Pannoniae dicebant pascua esse .... et jure terra *Pannoniae pascua Romanorum esse dicebatur.*« (Cap. 9.).

Azt hiszem, Hunfalvy téved, midőn őt, a német kritikusok nyomán, meseköltőnek, vagy még roszabbnak tartja. [1]) Más czélokat tenni fel róla, mint a melyeket bevall, lehet: de bajos bebizonyítani, ha csak ötleteket tényeknek nem veszünk. Nem is volt naiv tudatlan ember, ki nem tudta, mit ír, s a hagyományt nem volt képes tisztán fölfogni. Munkája mutatja, hogy valódi írói tehetség volt, ki ügyesen csoportosít, szépen tud elbeszélni, és éles kritikával vizsgálja a »hegedüsök csacsogásait.« Hasonlitsuk csak össze Kézayval! mily józansággal, mily művészettel bánik el az Attila mondával, melynek lényege megvan nála is, de csak mint muló, motiváló epizód: míg Kézaynál és a későbbi krónikásoknál szinte háttérbe szorítja magát a magyar történetet. De epen e kritikai szellem rontja is meg munkáját. Mint a subjektiv írók napjainkban is a dolgok természetéből, a tudomány elveiből igyekeznek megcorrigálni a helytelennek látszó adatokat: ő is megigazítja, kijavítja, rendbeszedi a hagyományt a maga korától saját ismereteitől telhetőleg, bizonyosan azon meggyőződésből, hogy bár mit mondjon is, a parasztbeszéd és hegedősének: a dolognak úgy kellett történni, a mint ő fölfogja. Ép úgy tesz, mint például Hunfalvy, csak hogy mint történetíró, nem okoskodva, nem indokolva, hanem elbeszélve, igazságkép adván elő, azt, mit igazságnak tart. Etymologizálása, a középkori írók e közös bune, is lényegileg nem más, mint az irány, mely jelenleg a nyelvtudomány segélyével véli megfejthetni a történelem rejtélyeit. A különbség csak az, hogy a mi segédeszközeink, a mi tudományunk már veghetetlenul magasabban állnak, mint a középkorban álltak, ha még akkor egyáltalában tudományról szó lehetett. Fohibája, hogy nem tudja elegge megkülönböztetni a honfoglalás korát a maga korának viszonyaitól. »Hogy ilyenek voltak a régi magyarok — mondja egy helytt — láthatjátok utódaikon!« [2]) s e fölfogás véres fonalként vonul végig egészm uvén; veszedelmes fölfogás kétségkivül, a legveszedelmesebb, melynek történetíró hódolhat, de melyet a XII-ik század magyar írójának nagyon rossz neven venni nem lehet.

[1]) Hunfalvy: Ethnographia 291. 292 ll.

[2]) »Sic cognosceris eos fuisse de posteris eorum.« Cap. 1.

Midőn elismerem Anonymus irói érdemeit, kétségbevonhatlannak tartom jóhiszeműségét: korán sem akarok munkájának valami nagy, döntő fontosságú kutfői becset tulajdonítani, s öt Toldyval történetirásunk valódi Mózesének tartani. A magyar középkornak Liviusa ő, de szintoly óvatossággal kell használni, mint a római történet első könyveit a gall betörésig. Kiválogatni munkájából a megbizható adatokat, egyike a legnehezebb föladatoknak, s nagy részben csak akkor lesz megoldható — ha lesz — a midőn szláv és oláh szomszédainknak történetei is már jobban föl lesznek derítve. E munkára még eddig, tudtommal legalább, senkisem vállalkozott; mert az irók vagy — legfeljebb egy két kivételt téve — teljesen elfogadják vagy teljesen elvetik elbeszélését. Hogy mi magyarok nem szívesen válunk meg a honfoglalás részletes, dicső történetétől: nagyon természetes. Van is Anonymusban bizonyos báj. Minél többször olvassuk, annál hajlandóbbak vagyunk mindenben hitelt adni világos, logicai elbeszélések; de épen ez a világosság,e szép rend nagyon a művész kezére vall, nagyon elüt, nem is az igazságnak, hanem a tiszta hagyománynak durva, összefüggéstelen képétől. A mit tehát Anonymus a vérszerződésről, a honfoglalás csatáiról, a legyőzött népekről mond: annak több hitelességet nem tulajdoníthatunk — kritikailag nem szabad tulajdonítanunk — mint ama fejezeteknek (Cap. 53—56.), melyekben a magyaroknak német és olaszhoni hadjaratait tárgyalja a honfoglalás után. Lehetséges, sőt valószinű, hogy Zalán és Glad, Gelou és Maróth történeti személyek: de Erchanger és Nagy Ottó még inkább azok, s azért őket illetőleg még sem merne senki Anonymusra mint tekintélyre hivatkozni. A körülmények, a viszonyok nála, a *legtöbb esetben* annyira ki vannak forgatva a maguk valóságából, hogy az igazságra — legalább tudományunk jelen állásában, — többé rá ismerni s igy rá — a tévedésnek legnagyobb veszélye és valószinűsége nélkül — támaszkodni nem lehet. Vannak azonban részei, melyeket — úgy vélem — föltétlenül el kell fogadnunk, habár tévedés vagy hiba, mint bármely más kútfőnél, itt sincs kizárva, és ezek: a honfoglalás hőseinek nevei, a genealógiai adatok, és a birtokfoglalások. Ezeket, mint legegyszerűbb dolgokat, a hagyomány legkönnyebben megtarthatta, s megtartani annál inkább érdekében volt,

minél fontosabb következmények voltak kapcsolva ez adatok hűségéhez. Nem is tartalmaztak semmit, mit a kereszténység meg ne tűrt, hanem üldözőbe vett volna. Maga a körülmény, hogy Anonymus ilynemű adatokat csak az országnak aránylag csekély részéről közöl, mutatja, hogy nem phantásiáját követte — ha költeni akar, többet költhetett volna — hanem a fennmaradt, tudomására jutott hagyomány után írt; s állításait részben idegen kútfők, részben későbbi oklevelek, máig is élő helynevek támogatják. A vád vagy gyanítás, hogy ő csak meglevő birtokviszonyokra koholt jogczímeket, meg nem állhat. Ki a XIII. században ily jogczímekre szorúlt, az nem egy kevesek által ismert, olvasott krónikába szúrta be azokat. Nem is köszönték volna meg neki a honfoglalók utódjai, hogy birtokaikat, melyekrül tudták, és tudta még a későbbi Kézay [1]), hogy őseik szerezték, őseik választották, tudákos modorában fejedelmi adományból származtatta. Midőn a Wojkffy család egyik őse — épen Anonymus kora körűl 1228-ban — Keresztur földje végett pörölt: nem fejedelmi adományra, hanem arra hivatkozott, hogy elei szállták meg és népesítették be e földet, [2]) s a honfoglalásnak, a primaeva divisionak emlékét még Zsigmond korában is allegálták, s a bíróságok jogczímnek elfogadták. [3])

III.

Magyarország jelenlegi melléktartományaival két különböző részből áll. Északon, a Dunától kezdve, keleten és délnyugaton, a Dráván túl, a mai Horvátországban és Slavonia egy részében, hegyek boritják: a közepe róna, mely csak Dunán túl emelkedik kisebb-nagyobb halmokká, melyek a hegyek nevét a Kárpáthokkal és az Alpesekkel szemben meg nem érdemlik. A magyarok, midőn bevándoroltak, lovasok voltak, kiket, kortársuk bölcs Leo szerint, nagyszámú ló, kancza, tehén követtek, hogy

---

[1]) »Isti quidem capitanei loca descensumque . . . sibi elegerunt. Similiter et generationes aliae, ubi eis placuit eligentes.« Kézay Endlichernél 104. l.

[2]) Codex Novus Arpaianus, VI. 457. l.

[3]) Horváth István: A magyar tősgyökeres . . . 94. l

nekik élelmet, és italukra tejet szolgáltassanak. [1]) »Sátrak alatt laktak, helyről helyre költöztek, a legelőnek bősége után.« [2]) Egy ily népről, ha semmi irott adatunk sem volna, föltehetnők, hogy nem kereste föl a Kárpáhokat, a felföldi »görbe országot«, Erdélyt, hogy oda telepedjék, hanem a síkságot, s természetszerűen tovább terjeszkedve a síkságra dülő, halmos vidékeket, melyek még a lovas életmódot nem gátolák: a hegyes vidékekbe pedig csak a folyamok szélesebb völgyein hatolt föl, hol még lovai és barmainak elég vizet és takarmányt talált. S ha már most tekintjük, hogy jelenleg hol lakik a magyar faj: a tényleges viszonyok tökéletesen igazolják ez a priori okoskodást. A magyar elem, csekély kivétellel, a rónát, és csekélyebb magasságú halmos vidékeket lakja, még pedig majdnem kizárólag. Ha mégis van ilyen vidék, a hol az idegen elem túlnyomó — mint Mosonyban, Bácsban, a Bánságban: csak keresnünk kell, és meg fogjuk találni, hogy ott is hajdan magyar lakott, vagy a föld a gyarmatosok előtt egyátalában lakatlan és míveletlen volt.

A legrégibb író, ki a magyarok lakhelyeiről mostani hazájukban értekezik, nem czáfolja meg, sőt megerősíti azt, mit a dolgok természetéből, mint szükségkép folyót következtetbetünk. Konstantinosz Porphyrogeneta a X. század közepén Magyarország határát, Byzancz irányában a Trajan hídjánál, Belgrádnál és Syrmiumnál találta. Ezeken felűl van az egész »Turkia szállása«, és az ország folyamaiképp, a Temest, Thutot, a Marost, a Köröst, a Tiszát említi. Úgy látszik, hogy eleve keletről nyugotra, azután délről északra számítván a folyókat, a rejtélyes Thut alatt a Marossal egyesült Tiszát érti, külön név alatt, mert a kijelölt sorban más folyam, a jelentéktelen Begán kívül, nincs. Mindenesetre világos, hogy itt Konstantinos a mai tiszántúli részeket — a magyar Alföld zömét — érti. Laktak még a magyarok ugyan-

---

[1]) Salamon: A magyarok hadszerkezetéhez. i. h. 691. l.

[2]) Ibn Dasta Hunfalvynál i. h. 201. Így képzelte őket még spalatoi Tamás, a XIII. század második felében: »Ungari .... posuerunt se in planitie (t. i. a Duna mindkét partjára), quia propter raritatem hominum habilis erat animalibus, ex quibus maxima multitudo ipsa victum habebat.« Schwandtnernél. III. 548. l.

csak tudomása szerint, a mai Dunán túl is, a Duna és Száva közt, és Dunán innen, Szvatoplug elfoglalt országában, melyet a császár Belgrád és Syrmiumon túlra tesz.[1]) E határozatlan megjelölésből azonban nem szabad következtetnünk, hogy a »pogány Moravia« egész északi Magyarországot magában foglalta volna. Hogy Szvatoplug a Dunántúl bizonyos részeit a Rábától és Balatontól keletre bírta, bizonyos. Dunán inneni birtokairól csak birodalmának egyházi fölosztása nyújthat némi fölvilágosítást. Methodiusnak morva érseksége a Visztula forrása, tehát a jablunkai szoros irányában kezdődött a mai Magyarországban, s a Vág jobb partján lefelé délnek terjedt. A nyitrai püspökség azon népekre terjedt volna ki, melyeket Szvatoplug legyőzött és megtérített, s melyek fölött a passaui püspök sohasem gyakorolt vala joghatóságot. Nincsenek adataink, melyek lettek légyen e népek, s meddig terjedtek a nyitrai püspökség határai vagy legalább igényei? Szvatoplug tevékenysége és ereje azonban leginkább nyugatra fordúlt. Nagy térítéseiről sem olvasunk a mai magyar földön.

Ha tehát föl is teszszük, hogy neki hódolt a Dunán innen Belgrád fölött fekvő föld, melyet Konstantinosz egy félszázad múlva »pogány Moraviának« hívott: nincs semmi okunk hinni azt, hogy ezen Moravia északon a Fátrától kelet felé fekvő vármegyékre is kiterjedt volna, s így Konstantinos tudósítását semmiképp sem lehet értelmezni úgy, mintha szerinte a magyarok, természetük ellenére, már az ő korában a kárpátalji felföldet is megszállották volna.[2])

Bővebbek a tudósítások, melyeket a honfoglalásról a hazai irokban, fokép Anonymusban találunk: mindannyi támogatja a fölfogást, hogy a magyarok az országnak csak róna és halmos vidékeit szállották meg.

Ismeretes dolog, hogy a magyaroknak het törzsük volt, melyekhez nyolczadikul a kharároknak egy töredeke csatlako-

[1]) Szabó Károly, »Biborban szül. Konstantin munkái« M. Akad. Értesítő 1860 I. 139, 153, 154 ll.

[2]) Dudik, Geschichte von Mähren I. 260, 270, 273, 1. jegyzet, 317, 2. jegyzet.

zott, kiket Konstantinos kabaroknak nevez. Anonymus is emlékezik egy idegen népről, mely a magyarokhoz csatlakozott, csakhogy azt kúnnak nevezi. Kétségkívül Konstantinosz jobban tudta a dolgot, de Anonymusnak se róhatjuk föl nagy hibául, hogy nem volt tisztában a mai Déloroszország kilenczedik és tizedik századbeli ethnographiai viszonyaival, melyekre csak a legújabb kutatások kezdenek némi, még igen gyér, világosságot vetni; s kunoknak tartotta a kabarokat, valószinűleg azért, mert oly vidékről származtak, hol az ő idejében kunok laktak, ép úgy, mint Erdély lakóit, saját kora szerint, legalább részben, oláhoknak, a nyitrai morvákat pedig cseheknek gondolta. E kabarok vitézfaj voltak. A csatában előljártak. [1]) Nem kell tehát részrehajlásnak tulajdonítani, ha Anonymus, talán utódjaik közt élve, nagyon sokat tud róluk beszélni. E kabarok nyelve, Konstantin császár szerint, különbözött a magyartól. Az újabb nyelvtudomány is török fajnak tartja a khazart, mely rokonabb a kunnal és bessenyővel, mint a magyarral. A tizedik század közepén már beszélték a magyar nyelvet is, s a magyarok pedig a kabart, habár ezt csak is okkal-móddal olykép érthetjük, mint Ranzani tudósítását, ki 3 évig élvén Mátyás király udvarában, mégis azt írta, hogy a magyarok és németek vegyest lakván, egyik a másiknak nyelvét beszéli. [2]) Később azonban egészen elmagyarosodtak, mint elmagyarosodtak a kúnok, és elmagyarosodnak, eltótosodnak, eloláhosodnak ma is folyvást, magyarok, tótok németek vegyest, pedig nem képeznek egy elszigetelt töredéket, hanem a közelben, hol hatalmas, hol — legalább elég számos — rokonokat birnak. A beolvadás tényéből tehát nem következik a íróink által általánosan elfogadott vélemény, hogy a kabar nyelv csak szójárásilag különbözhetett a magyartól, mert ilyféle különbözést, — mint Hunfalvy helyesen jegyzi meg — egy idegen alig fogott volna észrevenni. [3])

A kabar letelepedés a mai Hegyalján: Ujhely, Tarczal

[1]) Szabó Károly i. h. 128. 133. ll.

[2]) »Utque alter alterius lingua loquatur« Schwandtnernél 8°. I. 543. l.

[3]) Hunfalvy i. h. 266. l.

Szerencs vidékén, a Takta és Tolcsva folyók mentében kezdődött. A főemberek közűl Ketel, Ed és Edumén, itt nyertek földeket. [1]) Bunger a borsodi síkságon a Tapolcza és Sajó közt szállott meg, a hol most Miskolcz, és már a hegyek kezdetén, Diós-Győr van Fia Borsod északra terjeszkedett a Bodva völgyében, s ott — állítólag — Bors várát épité.[2]) Délre a Nyárád mentében Ósád (Ousad) nyert »nagy földet«, s innét nyugotra, a Mátrában, vagyis helyesebben a Mátra aljában ismét Ed és Edumennél találkozunk. Csak unokájuk Pata ment beljebb a hegyek közé és épité Pata várát, ép úgy, mint csak Bungernek fiáról — Urs-urról — olvassuk, hogy ott, hol a hegyek kezdődnek, Kácsnál a Nyárádtőnél, épitett várat, Ursúr várát. [3])

A mai Zemplén délnyugati, Borsod keleti, és Heves északi részeit tehát szakadatlan sorban szállták meg a kabarok, félhold alakban, jobbszárnyát képezvén a hegyek felé a magyar seregnek, ha azt a Tisza jobb partján délfelé levonulva képzeljük. Olvasunk azonban még két kabar telepről. Boyta — Bajta, mai kiejtésünk szerint Bátha — az alsó Tisza mellett nyert, a mai Bácsban, vagy Torontálban, egy Torhus nevű nagy földet. Ugyancsak ő és Ete Dunántúl, Baranyának mentek és meghóditván e részeket, Ete szállásán ennek fia Eud Szekcsőt épité, a mai Baranyának északkeleti szélén: Bajta pedig nevet adott ama földterületnek, melyet a »Sár«-mentében — hol a mai tolnamegyei Sárköz van[4]) — elfoglalt. Itt találjuk mai nap Bátha és Báthaszék mezővároso-

---

[1]) Anonymus. C. 17. Szabó Károly Edumernek írja Edument, mert Endlicher Monumentáiban két helytt így, s csak egyszer iratik Eduménnek De Ifj. Kubinyi (Árpádkori okmánytár I. függelék) kimutatta, hogy egyszer Edum, egyszer Edumének, s csak egyszer iratik Edumérnek. Minthogy pedig az Edemén név Kézaynál is, Chaba fiának nevekép elöfordúl talán biztosabb *ezen* varianst fogadni el.

[2]) Anonymus C. 18. 31.

[3]) Mit Anonymusban (C. 18. 34.) Alaptulmáról, Komáromról, Barsváráról olvasunk, úgy látszik nem vonatkozik a kabarok tömeges letelepedésére, s azért azt itten mellözöm. Azt hiszem különben, hogy Bars és Borsodnál szerzönk többet hallgatott combinatióira, mint a hagyományra.

[4]) A »Saár« kifejezés még 1291. is használtatik. Cod. Dipl. VII. 2. 156. l., hol Byka, tolnamegyei földről mondatik: »juxta Saar.«

kat: míg északra, a szekszárd-bátaszéki úton Puszta-Ete, talán társának emlékét tartja fenn. [1])

A kabar törzs ez adatok szerint három különböző, egymástól jó messze eső tagban telepedett meg, s talán e körülmény folytán mondá Konstantin, hogy egy fejedelmük van, de három nemzetségük. [2])

A kabarok utódjait íróink legnagyobb részt mai napig is felismerhetni vélik az Ormányság lakóiban és a borsodi, hevesi, nógrádi palóczokban. Ete és Bajta azonban a Dunamentiben telepedtek meg, a hol nem találunk valami sajátságos szójárást; és összefüggésüket a Baranya és Somogy déli részeiben, a Drávához közel lakó, sajátságos szójárású magyarokkal semmivel sem lehet bebizonyítani. A mi a palóczokat illeti: ott úgyan, a hová Anonymus a kunokat telepíti, Zemplén, Borsod, Heves sík vidékein, nincsenek többé palóczok: de nagyon valószinű, hogy az e vidékre dűlő Bikk, Mátra, és a beljebb eső Karancs hegységet e szomszéd síkság kabar lakói szállták meg, s hegyeik közt némi régi, naponként jobban tünő sajátságokat mostanig megtartottak. [3]) Arra azonban nincs semmi ok, hogy a »palócz« név folytán őket azonosoknak tartsuk a XI. század kunjaival, kiket az oroszok és lengyelek palóczoknak neveztek. A név itt oly kevessé bizonyít azonosságot, mint nem bizonyít a mai jászok és a metanasta jázygesek közt. Nem is kell Hunfalvyval azonnal következtetni, hogy mert a palócz név az orosz évkönyvekben 1061. fordúl elő

---

[1]) Szokássá vált Szabó Károly után Boytát Vajtának magyarázni, hogy nevét a fehérmegyei Sárvíz közelében fekvő Vajta faluval kapcsolatba lehessen hozni. E magyarázatot azonban kizárja Anonymus elbeszélése, s arra, a fentebbiek szerint, nincs is semmi szükség. Egy 1295-ki okmányban a hontmegyei Báth mezőváros — mert csak azt lehet érteni — még Boytának iratik. Cod. Dipl. VI. 1. 386. l.

[2]) Szabó Károly i. h. 133. lap.

[3]) Jerney szerint, a Palócz nemzet és palócz-krónika, Történ. Társ. I. 66. l., jelenleg 48 palócz helység van. — Számukat az 1851-ki népszámlálás 53,566 lélekre teszi, és e szám azóta alig szaporodott. Szeder Fábián (Tud. Gyűjtemény 1821. XI. 53. l.) 490,237 palóczról beszél, de a roppant számot úgy hozza ki, hogy Heves, Borsod, Gömör, Nógrád, Hont összes magyar ajku népességét, a nemességnek, és minden megyében egy pár ezer léleknek kivételével, palócznak kereszteli.

legelőször: Anonymus elbeszélése, hogy a bikk és mátraalji úgynevezett kúnok már Árpáddal jöttek be, nem való, mert e beköltözés csak Szent-László után Kálmán, II. István és Vak-Béla idejében történhetett. [1]) Nem szabad úgyanis felejtenünk, hogy sem a magyar, sem más nemzet a szlávokon kivül nem nevezte a kúnt palóczuak.[2]) A kunok maguk e névvel nem éltek, a mai palóczok sem használják, de még a tótok sem hivják őket palóczoknak; s a magyarok közt sem tudott e név soha diplomatikai érvényre vergődni. Törvényeink, okleveleink nem ismerik e nevet, melyet a palóczok maguk csak röstelve hallanak. Nehéz elképzelni, hogy a XII. században bevándorló kúnok mikép jutottak volna a »palócz« névhez, mig valódi nevük elveszett: de magának a bevándorlásnak sincs semmi történeti nyoma. Semmi oklevél, semmi szervezet nem tanúskodik róla: mig más idegen nemzeteknek, tót, német, olasz, bessenyő, szerecsen, későbbi kún jövevényeknek emlékeivel tele vannak okleveleink. Hunfalvy ezt úgy véli megmagyarázhatónak, »hogy bevándorlásuk oly észrevétlenül, oly kicsiny folyamban történt, mint az oláhoké és ruthenéké«: de bármily csekély bevándorlás mellett is nehéz elképzelni, hogy a lovas kunok a Mátra és Bikk hegyeit keresték vagy kapták volna első települ. A ruthének és oláhoknak példája pedig épen a tudós iró fölfogása ellen szól, mert azok megtelepedéséről némi külön szervezéseiről, bármily gyér és lassú volt is bevándorlásuk, igenis vannak emlékeink. [3]) Ez egész későbbi bevándorlási hypothesisnek szüksége egyébiránt elesik, ha a magyar palócz szónak származását az orosz polovcz szótól, elejtjük. Azt pedig tehetjük, és kell is tennünk, mert az ó-szlovénben is meg van plavьcь alakban a szó, a melyből a palócz származhatik. [4]) A mai tót nyelvben polochani, polowka vadászat, polownik, lowec vadász. Dédes Borsodmegyének egyik palócz faluja bival és bő-

---

[1]) Hunfalvy i. h. 361—365. ll.

[2]) A german népek: Phalen, valvenje, csak távolról hasonlót a palóczhoz.

[3]) Lásd különösen az oláhokra nézve Cod. Dipl. III. 1. 322. 443; IX. 3. 34. 197. X. 1. 87. sat.

[4]) Miklosich: Die slavsischen Elemente im Magyarischen, az illető szó alatt.

lény vadászok tanyája volt a XIII. században.[1]) Felkács — Kács mellett épült Urs-Ur vára — a XIV. század első felében más néven »Darócz«-nak neveztetett, mely név a XIII. században előforduló drauchariusok-madarászokra, emlékeztet, kiknek nevét egyik falujok Szepesben: Dravetz, magyarúl Darócz, maig is föntartotta.[2]) Nagyon valószinű tehát, hogy a »palócz« név csak annyi mint vadász, mely foglalkozásra az erdős, köves hegyek közé hatolt kabarok mintegy utalva voltak, csakhogy ez elnevezésben még valami gúnyosnak, lenézőnek is kell lappangni, mert a palócz gúnynév, legalább *már most*, és maga Horváth István, ki a palóczokból a magyaroknak egyik híres faját faragta, elismeri, hogy: »Te Palócz!« annyi, mint »te együgyü!«[3]) Lehet, hogy a palócz szóban a lengyel és tót blasen szónak gyöke lappang, mely szó ostobát, együgyűt, és legalább lengyelben, semmi embert jelent. A nyelvészektől függ eldönteni, mennyiben lehetséges a magyar nyelv természete szerint ez átalakulás? én csak azt jegyzem meg, hogy ez megfejtené: miért nem élnek maguk a palóczok e névvel? miért nem tudott az soha diplomatikai érvényre vergődni? és miért nem hívják maguk a tótok a palóczokat e kétségtelenül szláv eredetü névvel? mert, ha gúnyolni mernék a barkókat és matyókat azzal, mit blasen szavuk kifejez: természetesen annak nem a magyar nyelv által eltorzított alakját fognák használni. Bármint legyen is a dolog, a »palócz kérdés« megérdemelné, hogy ne csak nyelvészetileg, hanem ethnographiailag és történelmileg is tüzetesen tanúlmányoztassék, csakhogy e tanúlmány kiindulási pontjának nem azon föltevésnek kellene lenni, hogy a palócz és magyar lényegileg egy nép volt hajdan, hanem hogy különböző származású, s ennélfogva a különbségekre kellene a fősúlyt fektetni; az ily nyomozás itt épen úgy mint a kunoknál — úgy hiszem — igen tanúlságos, sőt talán meglepő eredményekre is fogna vezetni.

---

[1]) V. ö. Rupp »Magyarország helyrajzi története« II. 54. l. Ipolyi szép értekezését: a bélháromkuti apátságról, Archeologiai közlemények, VI. 8. 11. l. 2 jegyzet.

[2]) Cod. Dipl. IX. 1. 529. l.

[3]) Tud. Gyüjtemény 1839. III. 108. l.

A tulajdonképeni magyar törzsek vagy törzsfők közűl: Előd fia Szabolcs a Tisza mellett Szabolcs várát épité. Tas a Szamosig terjeszkedett, s e részek ura — Anonymus szerint — Ménmaroth, a bihari fejedelem, egy szláv pásztornép feje, eleve a Körös mögé, majd az erdőkbe vonúlt, és végre önként átadta Árpád fiának, Zsoltnak országát, mely a Tiszától Erdélyig, és a Marostól eleve a Szamosig, később a Körösig terjedt. [1]) Egyik magyar vezér Velek, nem tudjuk, melyik törzsből? Zarándot kapta, természetesen nem annyira annak hegyes, hanem lapályos részeit, a hol Zaránd helység is fekszik a fehér Körös mentében, mely rész jelenleg Arad-vármegyéhez tartozik. [2]) Ond vezér a mai Csongrádban kapott földeket »a Tiszától a Botvatóig, a Körtvélytótól az alpári homokig« [3]) Tőle származott a Kalán nemzetség, melynek egyik tagja, a Pousa fia Nána, 1266-ban Alpár felét, és a körtvélyesi réven bírt egy negyedrész földet, más jószágokkal a nyulszigeti apáczáknak adományozá.[4]) Tas, ki már Szathmárban is foglalt, Culpin nagybátyjával Bodroghban, a mai Bácsnak dunamenti északnyugati részében, kapott nagy földet.[5]) Huba a Zsitva mellett szállott meg, és állitólag Nyitrának és más váraknak — Anonymus elbeszélésének összefüggéséből következtetve Sempte, Galgócz, Trencsény, Bolondócz, Banának — ispánjává lett. Töle származott a Szemere nem, melynek ivadéka lehetett, talán épen Anonymus »prudens Zemera«-ja, azon Szemere, ki 1173—

---

[1]) Hogy Maróth népe szláv volt, a nevekből következtethető. Kozár tótúl annyi mint kecskepásztor. Maróthnak hívták — Kézay szerint — Szvatoplug atyját. Bihar, Kraszna e vidéken kétségtelenül szláv nevek. Ezzel Anonymus egy nagy anachronismus bűne alól menekül, mit hitelessége ellen nyomós bizonyítékúl hoz föl Roesler: hogy a déli Oroszországban lakó kozárokat a Tisza mellékére helyezi. Anonymus egyébiránt nem is mondja, hogy chazár nép lakott a Tisza és Erdély közt a Szamosig, hanem: gentes Cozar, qui dicuntur. Anonym. C. 11.

[2]) Anonymus C. 51. 52.

[3]) Anonym. C. 40.

[4]) Az oklevél Fejérnél, Cod. Dipl. IV. 3. 319., sok hibával; az eredeti az országos levéltárban (Mon. Vet. Budenses fasc. 4. n. 3.), melyből a Fehérnél olvasható »portus Querrulug«-ot »portus Qurtuelus«-ra igazítottam ki.

[5]) Anonymus C. 41.

1175 közt semptei ispánnak említtetik.[1]) Kund és Előd a Dunán túl, Fehérvártól északra, a pilisi és Vértes hegyek aljában, telepedtek meg: maga Árpád pedig elfoglalván a dunai nagy szigetet, Fehérvárnál ütött sátort, mit ha a krónikások nem is mondanának, következtethetnők abból, hogy e vidék, mint nemzetségének tanyája, lett később a magyar királyság és nemzeti életnek központjává.'

Nem állítom, hogy a magyarok a honfoglaláskor másutt, mint a most említett részeken, nem telepedtek meg. Kézaynál olvassuk, hogy Lél — Tas fia — Galgócz és Nyitra, Bulchu a Balaton vidékén tanyázott.[2]) Anonymus is sokkal több földet mond elfoglaltnak, mind a melynek mindjárt gazdáját, a törzset, mely oda telepedett, megnevezi. Így a magyarok, »Tétel és Zalánkemén felé menet a Duna és Tisza közti népet megigázták«; »Veszprém felé menet megigáztak minden népet Vasvárig«; »Elfoglalták Kevét és Orsovát,«[3]) de mindig csak oly földről történik említés, a melyet a lovas magyarok megkívánhattak, melyen megtelepedhettek, s ez alól még Erdély elfoglalása sem képez kivételt.

Krónikáink Erdélyen át vezetik Magyarországba a honfoglalókat: csak Anonymus mondja, hogy az északkeleti Kárpáthokon át jöttek be, Munkács irányában. Nekem úgy látszik, hogy Anonymusnak van igaza, ámbár a kérdésre nézve, melylyel e sorokban foglalkozunk, egészen mindegy, keletről nyugotnak, vagy nyugotról kelet felé történt-e Erdély megszállása? Nem érintené a jelen tárgyat azon fölfogás sem, melyet a német írók vallanak, és Hunfalvy is elfogad, hogy Erdélyt csak Szent László csatolta Magyarországhoz. Ez által, ha való volna, csak a honfoglalásnak kiterjedése változnék, nem is nagy mértékben, de nem minősége, sőt a theoria, hogy a magyarok csak a rónát és a halmos vidékeket szállták meg, még ebben támogatásra találna. Azért Hunfalvy tüzetes czáfolatába nem is bocsátkozom. Nem feszegetem a patronatus kérdését, melyen alapszik egész okosko-

[1]) Árpád-kori Új Okmánytár I. 69. l., Anonym. 33. C.
[2]) Kézay, Endlichernél 103. l.
[3]) Anonymus C. 41. 44. 48.

dása, s melyet oly erősnek tart, hogy más forrást nem is keres az ellenkező adatok megdöntésére, holott e patronátusról semmi esetre 1192 előtt, midőn László király a szentek sorába iktattatott, nem lehet szó, és kérdésére, ha valóban Sz. István alapította az erdélyi püspökséget, ugyan mi oknál fogva nem lett ő, hanem Sz. László Erdélynek patronusa? [1]) csak egy más kérdéssel felelek: Miért patronusa Slavoniának — a mai Horvátországnak — Sz. István, midőn nemcsak gyanítás, de történelmi bizonyosság, hogy az ország e részét, csak Sz. László foglalta el, vagy legalább szervezte s a zágrábi püspökséget kétségtelenül ő alapította? E körülmény, ha nem mást, legalább azt bizonyítja, hogy a védszentség és alapítás, szervezés vagy hódítás közt nincs szükségképi összefüggés, és hogy csupán *ez alapon* más történeti forrásokat elvetni nem lehet.

Az Anonymusnál fentartott hagyomány szerint Tuhutum a Meszesen át nyomúlt Erdélybe, hadjárata a Szamos, Almás, Kapus folyók vidékén foly le. Itt van Esküllő, hol a föld lakói urukká fogadták, s a névtelen jegyző elbeszéléséből többet biztossággal nem következtethetni, minthogy Tuhutum a Szamos és Kis-Szamos völgyeit szállotta meg, vagyis a régi Belső-Szolnok Doboka és Kolos-vármegyéknek nyugati részeit. [2])

Unokája később vadászat közben egy római várost fedezett fel, melyet a pozsonyi krónika Gyulafehérvárnak mond, s így már átment a Maros völgyébe. Hogy a közbeneső Aranyosvölgye is elfoglaltatott, azt a dolog természetén kivül abból is következtethetjük, hogy Torda már I. Géza idejében királyi vár volt, melynek vidékén sóbányákat míveltek. [3]) A Gyulák Erdélye tehát — mellőzve a székelyeket — a mai Erdélynek csak közepét foglalta magában, s délre csak keveset terjedhetett túl a Maroson; s midőn a XII. században az erdélyi vajdák feltünnek, rendesen szolnoki főispánok is, világos jelül, hogy az erdélyi magyarságnak súlypontja akkor is még a Szamos mentében volt.

---

[1]) Hunfalvy i. h. 332. l.

[2]) Anonymus 24—27. C.

[3]) A garamszentbenedeki convent adomány-levele 1075-ből, legfobban kiadva Knauznál, Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. I. 59. l.

Ugyanezt bizonyítja az erdélyi püspökségnek terűlete, melyhez a Marosou túl a mai Szászföld és Hunyad megye nem tartozott; de északra terjedve, magába foglalta Szathmár, Ugocha és Krasznavármegyéket. [1]) Bizonyítja a kunok útja is, kik XI. századbeli betöréseikben, bár kelet vagy dél felől hatolhattak Erdélybe, a Meszesen át nyomúltak Magyarországba, s úgy kerültek azután le az ország szívébe, bizonyosan azért, mert a lakott vidékeknek, hol volt mit zsákmányolni, indúltak és nem a hegyeknek, pusztaságoknak; habár azokon, mint teszem a Maros völgyén át, hamarább lettek is volna Magyarországon. [2])

Erdély keleti részében a Nagy-Küküllő, Felső-Olt és részben a Maros völgyében találjuk a székelyeket, kiket íróink általában a hunok ivadékainak tartanak. A dolog nem épen lehetetlen, de a lehetőség még nem elég arra, hogy a történelemben valamit igaznak elfogadjunk. Forrásaink: az e pontot csak mellesleg érintő Anonymus, a bővebb Kézai és többi krónikáink nem szolgálhatnak bizonyítékúl, mert hisz azok a magyarokat *mind* Atilla ivadékainak tartják, annélkül, hogy arra most valaki támaszkodni merne. Az úgynevezett csiki székely krónika foglalhat ugyan magában egy szemernyi ősi székely hagyományt, és megbecsülhetetlen, ha csak az való is benne, mit a *gyulákról* és *harkák*-ról mond [3]): de legnagyobb részt írók után és — ha nem koholmány — oly összezavart székely emlékekből készűlt, melyekből a valót már kivenni nem lehet [4]) s mindenesetre megfoghatatlan dolog, hogy

---

[1]) Rupp i. h. III. 174. l.

[2]) Thuróczy Schwandtnernél in 8° 186, 214. ll.

[3]) *Harkát* irok, mert ha Konstantinos Zultas-a Zulta Anonymusnál, Gylas Gyula, Karchas is, magyaros áttétellel nem harkász, mint a székely krónika talán görög szöveg után írja, hanem »harka«, mely név Tuhutum fiára emlékeztet, helynevekben tisztán vagy származékaiban előfordúl; és — mint Ipolyi kiemelte — mythologiai jelentőséggel bir: míg a horkásznak a székely krónikán kivül sehol semmi nyoma. Hunfalvy véleménye — i. h. 219. l. — hogy a Szent László, helyesebben Salamon törvényében (III. 2.) említett Sarchas bíró, a pogány reactio idejében feltámadt Karchas — s így tehát Karchas volna olvasandó — maga az idézett törvény szövege által megczáfoltatik.

[4]) Szabó Károly a krónika védelmére — kisebb munkái II.

a nép, mely oly sokat megtartott sajátságaiból, részben a legújabb korig: a törzsszerkezettől a rovásig, csak nevét nem tudta megtartani. [1])

Más elméleteket mellőzve, Hunfalvy szerint a székelyek magyarok, kiket Szent László telepített a keleti határokra, határőrökül. Azonban e rendkívüli eseményről ép úgy hallgat a históriai, mint a kún-palóczoknak Szent László kora után való bevándorlásáról. Rendkívüli eseményt mondok, mert Magyarország nem volt akkor oly népes, hogy az erdélyi hegyek közé egy kis népvándorlást rendezhetett volna; Szent László király nem volt oly hatalmas, hogy egész nemzetségeket kivándorlásra kényszeríthetett volna. Mert az erdélyi székelyeket nem lehet a nyugoti határ székelyeihez, a pozsonyi, mosonyi, győri bessenyő telepekhez hasonlítani. Ezek egyes, elszigetelt őrtelepek voltak: a székelységnél ellenben megvolt a törzsszerkezet, mint a magyaroknál átalában, és megmaradt sok tekintetben még akkor is, midőn azt a Duna és Tiszamentében már híréből sem ismerték. Mit is védelmeztek volna oly nagyon a magyar királyok az ország keleti határán, midőn Erdély még legnagyobb részt puszta volt, s a magyarságnak csak egy csekély töredékét bírta lakosságúl? Ha ilyen nagyobb tömegeket — a székelyek a XI. század közepén, a lakosság mostani számából és abból, hogy XVI. század közepe táján mintegy 30,000 fegyverest voltak képesek kiállítani, [2]) következtetve, valami 30,000 lehettek [3]) — szabad

---

11—125. ll. — mindent, a mit lehetett, felhozott; de okoskodásának egy nagy gyöngéje van. Azért, hogy valami magában véve nem képtelenség, más írókkal ellenkezésben nincs: még nem tekinthető hiteles forrásnak. Szabó Károly érvelését követve, a trójai háborút még ma is, mint történeti eseményt Homer nyomán tárgyalnók s az ös római történetből, mint azt Liviusban olvassuk, úgy szólván egy betüt sem volna szabad kétségbe vonnunk.

[1]) Thuróczy magyarázata i. h. 126. l. nem magyarázat.

[2]) Kovachich, Scriptores Minores. II. 108.

[3]) Az öt székelyszéknek 1870-ben 427,642 lakosa volt, kik közül 16—50 évig való férfi 105,382. Ha ez nem is mind székely, vannak viszont a Székelyföldön kivül is székely eredetüek, s igy a székelyeket kerekszámmal 400,000 tehetjük, 100,000-ből feltehetőleg 90,000

magyarokat, nem valami jövevény idegen nemzetet, a magyar királyok képesek lettek volna védelmi czélokra szállásaikból kimozdítani: azt bizonyára az ország szívének védelmére, a nyugoti részekre, a németek és csehek ellen helyezték volna el. Lehetne gondolni, hogy a székelyek bessenyők — mint gyanították is; de a mellett, hogy nehéz elhinni, hogy bessenyőkre bizták volna a határ védelmét a bessenyők ellen, kik egyébiránt mig csak teljesen el nem tünnek, megtarták nevüket Magyarhonban úgy mint Erdélyben, hol »silva Bissenorum«-ról olvasunk: a történelmi emlékek és hagyományok, melyeknek gyenge nyomait a székely krónika »furcsaságai« közt is fölismerhetjük, a nyelv, mely, ha a szervezet megmaradt, valószinűleg szintén megmaradt volna e félre eső vidékeken, hol nem volt azon magyar lakosság, mely a korábbi kabarokat és későbbi kunokat körülvette és beolvasztotta: mind azt bizonyítja, hogy a székelyek törzsökös magyarok; és akkor — ismereteink jelen állásban — a legtermészetesebb azt következtetnünk, hogy Tuhutummal jöttek az erdőelvi földre, alatta vagy utódjai alatt nyomúltak a Maros völgyéből a Nagy-Küküllő völgyébe, s onnét, talán már a X. században, átmentek a felső Olt szép völgyébe, Csikbe, talán Kézdibe is a gyimesi és ojtozi szorosoknak védelmére a bessenyők ellen, kik — Konstantinos felfogása szerint északra — a magyaroknak szomszédjai voltak. A telepedés e természetszerű menetét gyér, s a hun rokonságra alapított adataink is támogatják. A Chriemhild csatájából megmenekült 3000 hun fegyveres, kik nőkkel, gyermekekkel 12—15,000-re szaporodhattak, meglehetősen megfelelnek a számnak, melyet a székelyekről a X. század elején feltehetünk. Menekvésüknek helye »in Campo Chigle«, a Küküllő mezeje, hol a székely krónika szerint is a Nagy-Gyula lakott, az Árpád korszaknak *Thelegdje,* mely később is mint Udvarhelyszék

---

valósággal fegyverképes férfiúval. Ez arányban a XVI. században 30,000 fegyverképes férfi mellett az összes lakosság valami 130,000 lehetett, s visszafelé, hasonló progressiót gondolva, kijön körülbelül a XI. századra 30,000, megjegyezvén egyébiránt, hogy a szaporodás arányát újabb időben tulajdonképen nagyobbnak kell venni, mint volt a közép korban.

a székelységnek központja maradt. [1]) Letelepedésüket is a Kézaynál fenntartott, aránylag legrégibb magyar hagyomány, a hun származás daczára, s Kézay korábbi elbeszélésével ellentétesen úgy fogja föl, hogy Ruthenia határára eléje menvén a magyaroknak ott voltak Panónia meghódításánál, s *azután kaptak részt* nem Magyarország rónáin, hanem a hegyek közt közel az oláhokhoz. [2]) Meglehet, sőt valószinű, hogy a kereszténység és a királyi hatalom csak valamivel később lelt utat a hegyek közé, és van valami alapja ama zavaros elbeszéléseknek, melylyel a székely krónika—minden rövidsége mellett—türelmünket oly kemény próbára teszi. Igen természetes, hogy félreeső völgyeiben az erdőelvi magyarságnak e töredéke, mint a hegylakóknál rendesen szokás, sokat sokáig megtartott, mi a nemzet zöménél veszendőbe ment. Szóval, mondhatjuk: a magyar királyok nem alkották, hanem csak fölhasználták a székelységet a haza védelmére, nem is mindig szivesen tűrvén annak régi sajátságait: a székelyek pedig dicsekedhetnek azzal, hogy az Árpáddal bejött magyaroknak talán legtisztább ivadékai, mi ér annyit, mint a hunoktól való származás.

PAULER GYULA.

---

[1]) Szabó Károly a későbbi krónikások helyesírása nyomán »Szeklamezőnek« magyarázza a »Campus chigle«-t. A régibb krónikák mitsem tudnak még arról, mit Thuróczy okoskodva kihoz, hogy az említett mező csak első telepük volt, a honnan aztán tovább mentek mostani hazájukba. Thuróczy i. h. 136. l. V. ö. Székely krónika 283. l.

[2]) Kézay, Endlichernél i. h. 100.

VÁZLATOK

A ROZSNYAI RÉGI VÁROSI KÖNYVBŐL.

Adalék Rozsnyó városa beltörténetéhez, kevéssel a mohácsi vész előtt s után.

ELSŐ KÖZLEMÉNY.

A magyar történelmi társulat 1876-iki gömöri kirándúlása, melyben véletlen szerencse következtében részt vettem, Rozsnyó városa vendéglátó körében alkalmat nyújtott arra, hogy annak régi városi könyvébe nehány pillantást vethettem.

E városi könyv 1520-on kezdődik, legkésőbb adatai 1748-ig érnek. Kezdetben a német nyelv a hivatalos, csak kivételkép s csakis mint közbeszúrt okirat fordúl elő egy magyar nyelven irott, 1581. jun. 1-én kelt örökségi egyezkedés Várkony Ferencz s ennek sógora Német József között.

1676 óta már hivatalos nyelvként szerepel a magyar. Latínúl Bebek Imre gömöri főispánnak egy oklevele van írva, továbbá egy, a Szontágh nemes-családot illető Lipót király-féle diploma bekezdése.

Latínúl van írva a *Posgay Gáspár* városbíró rendeletére, a várost illető s annak levéltárában őrzött oklevelekről szerkesztett s 1693. september 6-án beigtatott jegyzék, mely szerint összesen 45 ily oklevél jegyeztetett föl. Latín nyelven van szerkesztve a városi tisztviselők, papok, szolgák stb. 1711. febr. 12-én kelt költség-jegyzéke.

A »városi könyv« két részből áll. Az első rész — mely nincs végig lapszámozva — a városi tanácsház, telek és bányabirtokokat s az azokra csinált adósságokat illető végzések tartalmazza. Mint említők 1520-ban kezdődik, s évsoros rendben van vezetve; csak nagy ritkán íratott egy-egy későbbi keletű vég-

zés a közben üresen maradt megelőző lapokra. A második végig lapszámozott résznek czíme: »Grundt-Buch bey dem Gericht der Edlen vnd Ehrnuesten wolwaissen Herrn Caspar Grünblatt Im Jar 1613« s a város bevételeit s kiadásait tartalmazza, jelesül a »polgárjog« (Burgerecht) megszerzését illetőleg.

Csakhamar meggyőződtem, hogy e könyv nagy fontossággal bír Rozsnyó városa beltörténete szempontjából. Óhajtottam volna az egész első részt áttanúlmányozni, azonban rövid ottidőzésem alatt csak az 1520—41-ig terjedő időközből s az abba beigtatott 1546 és 48 két törvényszéki tárgyalásból tehettem kivonatokat. Ama szíves ajánlatot sem fogadhattam el, hogy a »városi könyvet«, alapos áttanúlmányozása czéljából vigyem magammal, miután munkásságom más irányban volt igénybe véve. Megkísértem azonban kivonataim segélyével e városnak egy mozgalmas időszak alatti beléletét némikép föltüntetni.

Törvényszéki tárgyalás, melyen a felek személyesen jelennek meg, a város bírája által tartatik »esküttei« jelenlétében vagy mint a könyv nevezi »vor dem vollkomenen gesessen Rot,« azaz a teljesen egybegyűlt tanács előtt. [1]) A bíró czíme: »Tiszteletreméltó és bölcs«, a feleségeé »Tisztes, erényes asszony«, ki azonban férjét »urának« vallja. Idegen városok tanácsosai pl. a kassaiak vagy krakaiak még nagyobb czímet kapnak: »Becsülni való, nagytekintetű urak«[2]) (achtbare und nahmhaftige Herrn.)

A ki a tanácsban űl, esküdt, polgár (»bürger«) s társait bajtársaknak (Mitbruder), polgártársaknak (Mitbürger) nevezheti.[3]) A polgár elnevezés nem illeti meg a város többi lakosait; ezek csak »lakosok« (Einwohner, Mitwohner). 12 esküdt van, élükön a bíróval; ő a tanács elnöke. A legtekintélyesebb köztük

---

[1]) 1520. „Vor dem vollkomenen gesessen Rot«; 1521. »ym vollkomenen rott macht siczende;« 1589. »Im Richterampt sitzende.«

[2]) 1522. »Der Namhafftige Georg Kayser, dyszelbe czeith Rattmann der Stadt Kascha.« 1522. »Der Achtbare vnd namhafftige Herr Michel Meydel czu Crackaw.« 1525. »Der Namhafftig Weysze Her Michael Kueknekprech dyczeith Richter zeu Caschaw« stb.

[3]) 1520. »In der Czeit des Richters Sect Thomaschens vnd Purger;« 1521. »Richter vnd geschworne purger;« 1530. »Gal Perschelt dy Zeit eyn mitpurger der Stad Roszenaw«; 1530. »Albert Flaischer ..... mitpurger der Stad Roszenaw« stb.

a »hegymester« (Bergmeister). Minden állás, évenkint újra betöltetik; [1]) azonban gyakran ugyanazon nevek fordúlnak elő a tanácstagok közt, bizonyságául annak, hogy újra választhatók valának. A ki az előző évben bírói tisztet viselt, már a rákövetkező évben az esküttek között ülhet, s már harmadévre ismét bíróvá lehet. Valjon az eskütti tiszt Rozsnyóban is — mint egyebütt — bizonyos számú házak birtokától függött, világos bizonyítékok hiányában nem merem állítani. Nehány házvételnél azonban említtetik, hogy azok szántóföldestül, rétestül, valamint minden »jogaikkal« [2]) egyetemben adatnak át a jogutódnak.

Bírák ez időben:

Seet Tamás (Seeth, Sedt, Schet, Zehe) 1520, 22, 24, 30, 40.
Hermann György 1521. 25.
Geel Gergely 1523.
Czakann (Csákány) Ambrus 1524. 28.
Schneider György 1527. 9.
Panhalm Farkas 1534.
Halbschuch János 1539.
Wolff Lénárt 1541.
Morgner János 1546.
Schneider Mihály 1538. 1548.

Hegymester (magister montanarum) csak nagy ritkán említtetik. p. Hubler Orbán 1520, Jeromos 1520, Schmidt (Faber) János 1538, 40

Eskütt polgárok s tanácstagokként szerepelnek:

1520. Hermann György, Schuster Márton, Schneider Márton, Schneider György, Munhart Mihály, Geel Gergely, Schmidt Tamás, Betz Gáspár, Schuster Péter, Hermann Demeter, Fonta Imre.

1521. Szeth Tamás, Hübler Orbán, Ulrich Mihály, Hermann Demeter, Bartók Mátyás, Betsch Gáspár, Schuster Márton, Schuster Péter, Zudt Simon, Schneider György, Fonta Imre, Geel János.

1525. Seth Tamás, Ulrich Mihály, Sigmond Fábián, Betsch Gás-

---

[1]) 1540. Wolff Lenárt »disz Jar geschwornernek és Schmidt János »dis Jar Perckmaister«-nek mondatik.

[2]) 1541. Schneider Sebestyén özvegye Dorottya eladja a »Ringen« levő házát, minden igazaival együtt s úgyanazon évben Fleischer János adja el »Ring«-féle házat »myt aller seyner gerechtikeyt und zugehöringe«, melyet a tanács ígért neki. 1538. Hopp András megengedi sógorasszonyának, hogy »sy soll das Hausz brauchen dartzu die ackerland vnd dy wisen.« A Reckelsinger Tóbiás és Halbschuch János köztti 1528-iki szerződés »Haus, acker vnd wisen — auch perchwerekh« fölött köttetik.

pár, Schuster Márton, Fonta Imre, Schaffer Simon, Schuster Péter, Schmidt Gáspár, Lobsgern Jakab, Printzel Kristóf, Bohardt Gergely.

1539. Schneider Mihály, Dönel György, Schmidt János, Seth Tamás, Schmidt Gáspár, Gaude András, Stock Jakab, Schitte János, Mocko János, Pauer István, Schmidt Jakab.

1540. Halbshcuch János, Schmidt János hegymester, Schmidt Gáspár, Pauer István, Schmidt Jakab, Schneider Mihály, Boradt Gergely, Mocko János, Stock Jakab, Gaude András, Schitte János.

Idegen férfiak, kik szerepet játszanak a város történetében:

1540. Emericus Bebek de Pelsewycz Comes perpetuus Comitatus gemeriensis et consiliarius Regie Majestatis.

1523. Péter, rozsnyai pap, 1529-ben az »öreg plébános-«nak nevezik, 1538-ban már meghalt.

1522. Meydel Mihály (Maydel) Krakóból és ügynöke Mülner Gáspár (Molner) lőcsei tanácsúr.

1525. 27. Kuekuekprech (Kuekelbrech) Mihály bíró, 1531. kassai tanácsúr, 1540 mint halott említtetik.

1529. Lypszky (Paulipschky, Polypszky) Pál tanácsúr, 1531, kassai biró.

1529. Tamás szepsii biró [1]) továbbá számos kassai tanácsos.

1529. Meltzer András egyúttal városi irodiák s

1531. Sybenburger Hans, végül lőcsei, késmárki, szepsii tanácsurak.

A rozsnyai tanács a lakosok vagyonáról ítél. A tárnák örökösödési jogát az ítéli meg; dönt birtokjogi viszályokban. Ingatlanokra tett adósságokat följegyez a telekkönyvbe, — nemcsak Rozsnyón, hanem egyízben (1527) egy *máái* szőlőt illetőleg is, — kitörlésöket eszközöl, megerősíti az örökséget, házak és telkek eladását, a zálogot kézbesíti a hitelezőnek, ha az adós a kellő időben tartozását le nem rójja. Ez esetekben döntő végzést hoz s végre is hajtja azokat. Csak egyetlenegyszer dönti meg a másodfolyamodású bíróság: »a hét bányaváros tanácsa« [2]) az első bírói végzést s változtatja azt meg lényegesen. 1522-ben ugyanis Katalin néhai Rössel (Rösel, Rosel) János bíróviselt tanácsúr özvegye két vejével megjelent a tanács előtt azt állitván, hogy Rössel János neki és két lányának hagyományozta félvagyonát, a tanács törvényesen igazat is adott neki azzal a kikö-

[1]) »aus der Molde.« Így nevezik Szepsit a németek.

[2]) Göllniczbánya, Szomolnok, Remete, stb. bányavárosok máiglan külön kerületét képezik a szepesi prot. egyháznak.

téssel, hogy az örökségből fizesse ki bold. férje adósságait. Rössel Lőrincz azonban, valószinüleg Jánosnak korábbi házasságából született fia, minden jószágot birtokba vett s a hét bányavárostól azt a végzést eszközölte ki, hogy minden jószág legyen az övé, csakhogy az özvegy Rössel Katalinnak és leányainak 4 éven át Szt.-Mihálykor 500 frtot, összesen tehát 2000 frtot köteles fizetni. [1]) Miután férjének adósságai 1700 frtra rúgtak, valójában csak 300 frt maradt rá örökül.

A tárgyalások leginkább a bányákat illetik; bizonyságúl. hogy ez volt a lakosok főfoglalkozása. A tanács ügyelt a bányamüvelésre s megegyezése nélkül senki sem szerezhetett arra maradandó jogot a város kerületében. Mielőtt azonban a tanács ezen átörökölhető jogot — valamely tárna jogát — engedélyezte, mindenkor meggyőződött az illető tárna értékéről és bányászati fekvéséről. [2]) Ha két tárna-szomszéd közt villongás tört ki, a tanács volt hivatva a viszályt kiegyenliteni. 1540-ben egy érdekes eset fordúlt elő, mely e viszonyt bővebben világítja meg Seet Tamás akkori bíró egy tárnát birt a »felső Nyrisch« mellett, Wolff Lénárt tanács úr pedig az alsó »Nyrisch«-nél volt birtokos. Az utóbbiak fölfelé ástak »gelochert«, s ebből tettlegessé fajúlt viszály keletkezett. Mindkét fél szakértőkhöz folya-

[1]) »Szo aber bemelten tugentszamen frawen katharinen vnd yren Tochtern noch abschedt des vorbemelten Herrn Hans Rösel yrem ehelichen gemall halberteel aller gutter, dy Herr Lorencz bsiczt, der frawen vnd yren kyndern Testamentlich vnd durch eyn redlich vnd Rechtlich erkantnis verschafft und czuegesprochen worden ist, douon dy schuldiger czubeczalen, welche gelossene gutter der frawen vnd der kynder Rechter vnd worhafftiger veterlichr erbtail durch erkanntniss vnd Rechtspruch der Erbarn Sybenn pergstet dem Ersamen Herrn Lorencz Rosel Lawt des sentencz gegeben worden seyn. Doch yn der gestalt, das der vorbemelte Her Lorencz Rosel der vorbenannten frawen Katharine vnd yren Tochtern oder wenn szy es vorschafft czwetausent gulden gabenn vnd ausrichten sol, dyszelben yn vier Joren pro termino Michaelis alle Jor V hundert fl. herauszugeben bis beczalt wirt »czubeczalen wie denne yn der sentencz vnd vrtail begriffen ist.«

[2]) 1525. Hermann György és társai megjelennek a tanács előtt »vnd haben pegerth Eynen Stolenn zw Erben . . .« a tanács »gesehen yr schweres gepew vnd haben yn das czwgesagt, vnd haben yn denselben Stollen geerbet.«

modott, (Schmidt János hegymester, Pauer István, Gaude András, Mockó János tanácsurakhoz), hogy vizsgálják meg a tényállást. Ez megtörténvén, a felek kiegyeztek s ügyöket a tanács elé vitték, hogy az egyetértés hivatalos alakban is helyreállittassék. Mindkét tárna ezentúl — így hangzott a tanács határozata — *egynek* tekintessék, melynek jövedelmén közösen osztozzanak, ezenfelül Wolff és társa, a felső tárna birtokosától még 50 frtot kapjon. [1])

A bányászat akkorbeli művelését Rozsnyón tetszetősen mutatja be a székesegyház sekrestyéje legbelsejében találtató 1513-ban valamely hazai festőtől fogadalomból készült olajfestmény. A kép előtere Máriát a kis Jézussal és Szt.-Annával ábrázolja, körüskörül kis ábrák a bányaművelés különféle ágait tüntetik föl; e kép históriai és korfestői érdekénél fogva régen megérdemelte volna a többszörözést.[2])

Mily élénk sürgés-forgás volt akkor a bányák körül, mutatja a sok tárna, melyeket »a városi könyv« névszerint sorol elő, 1521-ben egy tárna »a városon túl, az új menet melletti kúnyhónál« »gelegen über der Stadt bei der Hütte auf dem neuen Gang" fekvőnek említtetik: a védfal-tárna, Szent-Anna tárna Szt.-János tárna (fő tárna), 1523-ban a városon túli telken

---

[1]) »Welche zwo Parteyen In tzwitracht vnd vnainikeit komen zwayer stollen halben, mit Der Andern parteyen zum Vnttern Nyrisch, In welchem Obemelt Leonhart Wolff mit sainem gewerchen auff den Öbern gelöchert, dorausz mercklicher krieg erstanden, also das auch erpeten saind worden von payden parteyen der Ersame Haus schmid, dis Jar Perckmaister, Steffan Pauer, Gaude Endres, Moko Hansz, all geschworne hinain zu faren, das flaissig, wie dann gescheen, zu pesichtigen.« Erre azon kérik a tanácsot, hogy »die sach In ainikait zuestellen.« A tanács megerősíti »das payde Stollen sampt allen schachten Gapel schacht, Schirffen mit allen zugehör, wy sy Imer genant möchten werden, aíns sannd worden vnd sain sollen als ain ainiger handel vnd dy zwo parteyen ainarlay werchen, Alain, das Leonhart Wolff sampt sainem gewerchen Im Obern Nyrisch haben soll halben tayll In aller zugehör, wy sy Imer genant möchten werden, vnd die Öbern Im vnttern Nyrisch halben tayll In aller zugehör, Also das disc zway perchwerch gantz ain handel pleÿben vnd sain soll, Alain, das die Erste Parteÿ sampt sainem gewerchen hegen vnd zalen soll vnd will fl. 50 In muntz.«

[2]) E képet igen érdekesen ismertette *Deák Farkas* az »Arch. Ert.« f. é. 2-ik számában.

»Drecker Gang«-nak neveztetik; a bánya maga »öreg bánya« a következő tárnákkal bir: az Isten nevében az öreg tárnához, a magas tárnához; ugyanazon évben említtetik egy bánya Orlberg néven tárnáival: hadi-, Dániel- és irígy-tárna; 1525-ben a Znezem felől fekvő »Pfaffen-bánya« következő tárnáival: az Isten nevében, Szent-Annához, Szent-Katalinhoz (főakna) czímzett tárnák; ugyanazon évben a »Dananay bánya« tárnával: »Singer, Springer, Langeslied«, ugyanazon évben egy bánya: a Érez (Münzer) új és »adjon Isten a mit akar« (Gott gebe was er will) tárnákkal. 1534-ben neveztetik egy bánya a »Nyrescher Stollwand«-on, tárnáival együtt; 1540-ben a felső »Nyrisch« mellett, a másik az alsó »Nyrisch« mellett említtetik. Úgy látszik, hogy az 1525-iki év volt a legkedvezőbb a bányaművelésre, mert ez évben számos új tárna födöztetett föl.

Csak ezüstöt termelnek, más érczről nem történik említés. 1529-ben Halbschuh János kötelezi magát feleségével és Hermann Gáborral, hogy 1972 frt magyar pénzbeli tartozásukat Vogelweder János és ennek neje Borbálának ezüstben fogják visszafizetni. [1]) 1530-ban Perschelt Gál vallja, hogy késmárki Fleischer Jánosnak egy bizonyos pénzösszegen felül még kilenczedfél márka ezüsttel adósa. Ugyanazon évben Zschackan (Csákány) Ambrus tanácsúr kötelezi magát, hogy 2900 frtnyi tartozását ugyanezen késmárki Fleischer Jánosnak ezüstben fogja visszafizetni, s határozottan kinyilatkoztatja, hogy az ezüstöt csak hitelezőjének fogja átszolgáltatni. [2]) 1539-ben Heinrich Adorján lőcsei Faygel Jánosnak, minden ingatlanát 2000 frtért — melyeket az neki kölcsön adott — zálogba veti s kötelezi magát, ez adósságot ezüstben visszafizetni. [3]) Söt 1548-ban Bartók Pál adósságának egy részét 13 márka ezüsttel fizeti vissza, mint

---

[1]) »alzouil geld, als wir von dem Her Hans entpfangen werden, szol wir alletzeit widerumb alzo vyl sylber doruor schycken vnd nichts auffschlagen »dy marg per fl. 6« a hátralékos 1972 frt kifizetéseig.

[2]) Hitelezőjének zálogba adja minden javait, tartozása törlesztéseig: »durch dy sylber, dy mir durch gotliche Hwlffe aus gem Bergverg komen, auch dy sylber nymande vorzureichen alleyn dem ob gemelten Hans flaischer.«

[3]) »Sonderlich die sylber Ihm an pemelter geltschult zuraichen die Marekh umb fl. siebene vnd 25 pfennig.«

azt Zehe Tamás is már 1527-ben egy márka ezüst ügyében tette.

A bányaművelésben a város legelőkelőbb családai élénk részt vettek. 1521-ben Hermann György akkor biró, társaival Ulrich Mihály, Seedt Tamás és Monhardt Benedek tanácsurakkal a tanácstól egy bányára örök jogot szerez. [1]) Ugyanezt a jogot nyeri 1523-ban Czackan Ambrus tanácsúr társaival: Péter rozsnyai lelkészszel, Perselt Gál tanácsurral s Thebes (Tobiás?) hutmánnal; továbbá Geel Gergely társaival; ugyancsak 1525-ben Hermann György, Panhalm Farkas, Thebis és Schlosser János tanácsurak; továbbá Geel Gergely tanácsúr társaival; Czakan Ambrus és Pörszolt Gál tanácsurakkal. 1540-ben a tanács két egymásba szakadt tárna ügyében, Seet Tamás bíró s társai: Schlosser János s Lobsgern Jakab tanácsúr egyfelől, s másfelől Wolff Lénárt és társa Ulrich János közt támadt viszályt egyenliti ki. Sőt a kassai bíró Kuekueprech Mihály is 1525-ben jogot nyert a tanácstól egy tárna bírhatására. 1540-ben azonban *rozsnyai születésü* özvegye Dorottya, máris túlad az atyja Fuchs Justustól rámaradt fél hután, és sógorának Wolff Lénártnak adja el azt. A bányaművelés azonban nemcsak saját aknákban, hanem béreltekben is üzetik. 1534-ben Heinrich Adorján, Gaude Lénárttól 8 évre bérel ki egy bányát. [2])

Mindamellett több jelenségből kiderül, hogy az 1520—48 közti időszakban már nincs virágjában a rozsnyai bányaművelés; már nem gazdagon jövedelmező keresetág az, sőt néha a biztos kamatot sem hozza be. Ennek következtében még tekintélyes családok is a tönkrejutás szélén állanak; idegen s drága tőkékkel kénytelenek bányáikat művelni, kötelezettségeiknek nem tehetnek eleget, s bár az ezüst értéke emelkedőben van, vagyonuk idegen hitelezők kezére jut. Nagy ritkán található a megkivántató tőke helyben Rozsnyón. Ily rozsnyai hitelező 1548-ban

---

[1]) »Das wyr mitt erblicher gerechtykayth wollen Besehen yrenn Stollen« s a tanács megengedi, hogy »czu bawenn noch aller gerechtykayth eyns erbstollens.«

[2]) Kibéreli »auff Nyrescher stollwandt das allenthalben zugenissen In schechten vnd allem zuegehör.«

Oswald János tanácsúr. Bartók Pál elleni követelése 1623 frt 20 krt tesz ki. Rendesen más városokból kerül ki a kölcsön, melylyel Rozsnyón dolgoznak. Kamatokról sohasem történik említés; valjon a nyers ezüst, melynek szállítására egyes esetekben az adósok kötelezik magukat az egyedűli kamat-e az idegen tőkétől; nyilt kérdésnek tartom fenn.

Ily idegen hitelező Meydel Mihály (Maydel) Krakóból, kinek Magyarországban külön ügynöke van: Molner (Mülner) Gáspár, a lőcsei tanácsúr. Meydel, Rössel Jánosnak nehány év előtt készpénzt és ónt hitelezett. Midőn Rössel 1521. Gál napján Lőcsén Meydellel, az annak ügynökével vezetett számadást átvizsgálta, kiderült, hogy Rössel Meydelnek még 1400 frtjával adósa. Molner Gáspár is 300 frtot hitelezett neki, úgy hogy Rössel összes adóssága 1522-ben történt halála után 1700 frtra ment. Ugyanez a Molner Gáspár 1527-ben 241 frt 51 dn. tartozással lép föl több rozsnyai lakos ellenében s 1548-ban Bartók Pál ellen 157 frt 76 denárral.

Egyéb hitelezők Lőcséről: Scheitzler Pál, ki 1524-ben 127 frtnyi követelését Hermann Dániel ingatlanaira telekkönyvileg bekebelezteté; Faygel János tanácsúr, kire nézve Heinrich Adorján 1539-ben azt vallja, hogy szorúltságában bányáinak tovább művelésére 2000 frtnyi kölcsönt vett föl; [1]) miután azonban különféle csapások és balesetek következtében e kölcsönét nem fizetheti vissza, hitelezője kielégítéseül zálogba veti összes ingó és ingatlan vagyonát, t. i. házát, földjeit, bányáit stb., s kötelezi magát, hogy a nyert ezüstöt mindaddig hozzá szállítandja, míg tartozását le nem róvja. Végűl Krupeck Sebestyén tanácsúr, a kinek beleegyezésével 1546-ban néhai Hermann Gábor elleni 147 frt 56 den. követelését, házának örököse oly kikötéssel vállalja el, hogy azt részletekben fogja visszafizetni.

---

[1]) Heinrich bevallja, hogy Faygelnek »in mainen nöten, die Perchwerckh zuerpauen 2000 fl« kölcsönzött. Miután azonban Faygel Jánost »ausz mancherley peschwernusz, peschädigung vnnd vnglückliche zufäll nicht vergüten khann, Mache Ich bemeltem Hansen Faygel Pfanthafftig all meine Ligende vnd farrende gueter, als Haus, Hoff, acker, pergwerck etc. Vnd wie sy Imer genant mögen werden.«

Kassáról is került tőke Rozsnyóra. 1522-ben Kaiser György ottani tanácsúr, elleni 532 frt 37 dnr. követelését, Dorschnabel György javára, zálogjogilag bekeblezteti a »városi könyv«-ben adósa birtokára. [1]) Majd megint Kaiser György — Dorschnabel talán örököse volt — Hermann György ingó és ingatlan vagyonát lefoglaltatja, miután annak halála után Kaiser követelése 2100 frtra rugott s ez Hermann György, Gábor fiára, illetőleg özvegyére Reginára és sógorára Panhalm (Banhalben) Farkasra szállott át. Kaiser nemsokára meghalálozott. Özvegye Borbála Kassán ismét férjhez ment Vogelweder Jánoshoz, Hermann György özvegye Regina pedig időközben Rozsnyón Halbschuh Jánosnak lett nejévé 1529-ben. Vogelweder János s a Hermann örökösök közt kiegyezés jött létre, a melynek értelmében utóbbiak kötelezik magukat, hogy már 1972 magy. ért. forintra rúgó tartozásukból év folytán 200 frtot fizetnek, a maradék-tartozás fejében pedig lekötik javaikat, s hogy tartozásuk törlesztésére évenként ezüstöt szállítanak. Végre Halbschuh Vogelweder halála után annak özvegyével Borbálával ismét szerződésre lépett, melyben ő és neje — Hermann Gábor atyai örökségét, a rajta fekvő adósági teher miatt szintén Halbschuh vette át — kötelezik magukat, hogy adósságuk törlesztésére évenként 100 frtot fizetnek.

FABRICIUS KÁROLY.

---

[1]) »Kaiser eyn verbitten gethon auff dy gutter vnd schult des Herrn Georg Hermans, dy er schuldig ist dem Georg Dorschnabel, als nemlich V hundert vnd XXXIJ fl vnd XXXVIJ d.« A tanács elhatározza »das nymand yn dy gulter des gedochten Georg Hermans czu greiffen habes, szey denne, der gesagte Her Georg Kaiser beczalt sey.«

A HAZAI ÖTVÖS-CZÉHEK SZABÁLYAI.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Hogy azon kifejezéseket, melyek az akadémia kéziratában használtatnak, megérthessem, és az ötvös művészeti társulatok belső szerkezetét jobban tanúlmányozhassam, fölkerestem a *m. tud. akadémiai,* valamint a *m. kir. egyetemi kézirattárakban* mind azt, mi a föntebbi irányban található volt. Az ötvösök *czéh-szabályai*, valamint egyes *jegyzőkönyveik* tömérdek anyagot tartalmaznak, mely csak egyedül a földolgozó monographistákra vár. — Négy-öt könyvből egy hatodikat összeállítani ügyességet kíván, de semmiesetre nem oly magasztaló, mint az ismeretlen kútfők lomjából új és általános érdekű adatokat napfényre hozni. Pedig mily tág itt a munkásság köre. Csak legújabban látjuk, mit tudott *Rakovszky István* cs. k. kamarás, a *pozsonyvárosi* levéltár húsz év óta szorgalmas kutatója, ugyan-e városnak régi történetéhez gyűjteni és rendszeres összeállításban értékesíteni. Nemcsak a rendes jegyzőkönyvek és számadási kötetek nyújtják a fölötte érdekes anyagot, de még azon lomhalmaz is, melyet inter res inutiles et nullius momenti a padlásokon elhányva és elfeledve talált.

Annak, ki középosztályunk, a városi polgárság, a czéhek tagjainak történetét, műiparunk fejlődését annak főrugóit vagy akadályait komolyan akarja tanúlmányozni, annak rendelkezésére ezer számra kinálkoznak csak az említett két főkönyvtárunkban a czéh-szabályok és a mesterek jegyzetei.

Hát még az országban mennyi lappang földolgozatlanúl, érintetlenűl?! és mégis panaszkodunk a kellő anyag hiánya miatt, mintha a polgárság életének és befolyásának ismerete nélkül teljes, okadatolt történelemre számot tarthatnánk!

kedésekre és könyörgésekre kihozott, a város pöcséti alatt *Parganinára* irott ennyihány Articulusokat kiadnák, hogy ők is... élhessenek vele. Annokakaért mi is, így szól az irat, (*Egerszegről*, 1713-ban) az eő kérésseket meghallgatván, jelenvalót kiadtuk.

A *gerszegiek*-nek szóló levelet, mely itt a többivel együtt magyarúl szól, kiadta *Tepecsics Gergöl* és az egész zágrábi *) tanács... az nevezetes és böcsületes Szupponicz Csisar Jakabnak, Krancsics Ötvös Györgynek, Ghilobovics Szijártó Gasparnak de Lasnics és Kapusnics Lakattjartó Simonynak *Szombatheli* Purgerek és Lakatosoknak, hogy ők is *Uyczeheket* emelhetnének. *Zágrábban*, 1614-ben.

Következik *Lajos* király levele a *zágrábi* ötvösek, lakatjártók, csiszárok, szijartók, nyeregjártók és kovácsok részére, melyben *Perényi* Imre királyi helytartónak *László* király atyja által, *Alsó-Körösd* városnak adott Articulusai szerint ugyanazon czéheknek a zágrábi szabadságokat megerősiti. Budán, 1521. évben.

Perényi Imre levelében áll, hogy mint a király távolában levén, helytartójához folyamodván az *körösdi* alsó város ötvösei lakatosai, csiszárok, szijártók; nyeregjártók és patkolyó kovácsok, hogy az elébe terjesztett Articulusokat confirmálná, a következőket Budán, 1510-ben megerősitette:

I. Hogy amint ezen *Sombatheli* városban és *más fővárosokban* és helyekben új Bíró és Tanács tétetik, czéhmestereket válasszanak, és megesketessék becsületességre a Tanács előtt.

II. A czéh tagjai *tisztességes nemzetből* valók legyenek. Az új mester társainak *egy ebédet és egy jó uzsonát és 3 frtot a czéhládában fizetni tartozzék*. Mesterek fiai, vagy azok leányait vagy özvegyeit elvevők csak ebéddel és 2 frtal tartoznak.

III. Czéhen kivüli embertől, ha a czéhet illető müvet árúl, elvettessék, fele a város bírájáé, fele az oltárra való.

IV. Minden hónapban Isteni szolgálatra összegyüljenek, a mulasztó 1 font viaszt fizet; a mesterek minden hónapban egy garast vagy

*) Rendesen *Zabrak* vagy *Zabrayhnak* van irva.

4 pénzt tesznek a ládába a czéhmestereken kivül. A rosz munka összetöretik.

V. Az árult *vasat* (ez a lakatosoknak, kovácsoknak szól), a czéhmesternek jelentsék be, és maguk közt osszák el; a sokadalom estén a *kontárok* (?) ki nem *rakhatnak czéhbeli tárgyakat*, hanem csak a sokadalom napján, *de csak szérül*, nem a czéhbeli mesterek között.

VI. Más mester cselédjét elcsábító 1 forinttal büntettetik.

VII. Minden mester csak 2 legényt és 2 inast tarthasson.

VIII. Legény maga rovására munkát ne vállalhasson, sem sürgös munka idejében el ne mehessen mesterétől.

IX. Gyilkos, lator vagy gyalázatos tettet követő a czéhből kegyelem nélkül kivettetik.

X. A rendes gyűléseket elmúlasztó mester, 1—2 font viaszban, 3-szor kivetéssel büntettetik.

XI. A gyűlésben ejtett gyalázatos s tisztelen szóért a mester 4 font viaszt fizet.

XII. A ki a bíró és tanács rendeletei kihirdetésére való gyülésre meg nem jelenik, 1 forinttal bünhödik.

XIII. A *mesterek és nejeik* temetésére minden mester, neje és legényei megjelenni tartozik, és akkor 10 pénzt teszen a ládába. A *legények temetése* tisztességes legyen; a mester fia vagy leánya temetésekor 5 pénz megy a ládába.

XIV. *Gonosz vagy tudatlan* legényt fogadó 10 font viaszt fizet és a czéhet alázatossággal megkövesse.

XV. Ki a *másiktól a vevőket elcsalja*, a czéh ítélete szerint bünhödjék.

XVI. A mesterek 4 forintig való adósságot megítélhetnek.

XVII. A városba jövő *idegen legényekről* szól.

XVIII. Az *özvegy asszonyokról* gondoskodik.

XIX. Az engedetlen mestereket és legényeket illeti.

XX. A *garázda legény* után levelek irassanak, hogy schol munkát ne kapjon.

XXI. Az elszegényedett mester a *legénynek tartozását maga munkájával* kielégítheti.

XXII. A legényt elcsaló mester a czéhből kirekesztetik.

XXIII. A ki a czéh szabályai ellen szól, fizet 10 font viaszt és a czéhet megköveti.

Ha ki valamely mesternek munkáját meg nem fizette, annak más mester addig ne dolgozzék, míg az előbbi kifizetve nincsen.

A ki mesterré akar lenni, 2 évig becsületesen valamely mesternél dolgozzék.

A ki Urnapján jelen nincsen a körmeneten, a mester 2 font gyertyát fizet, a legény 1 fontot.

Végre következik a záradék. 1510-ben.

Mindegyiknek a nevezett mesterségekből, úgymint: »az ötvösöknek, lakatjartóknak, csiszároknak, szijártóknak, nyeregjártóknak és patkolyó-kovácsoknak *remekei* ki vannak jelelve; úgy az *ötvös-renden* való mester tartozik egy *uy kelheth csinalnÿ,* olyan mihelyben, az mellyet az mesterek fognak rendelny, minden hozzá tartozandóival, a kik azon hellyhez kivantatnak és *mégh egy Pöcsétett*, a kiben messzen egy *siszakott és egy paiszott,* és meg egy *szép arany gyürütt*, a kiben legyen egy szép, jó, igaz kw körülöttö metczett virágokkal föll ékessétve.«

A *Rima-Szombatban* alakúlt ötvös czéhnek, a XVI-ik századból többféle okmányai vannak, melyek mindegyütt a m. n. muzeum kézirat-tárába kerülvén, *legnagyobb előzekenységgel kezemhez szolgáltattak,* és a száraz székszabályokon kívül régi jegyzőkönyveket is foglalván, mint alább látandjuk e jeles czéh belső életéről igen hü adatokkal bővítik eddigi ismeretünket.

A legrégibb irat az *Ország de Guth*-nak 1516-ban kelt czikkei, melyeket Ferdinánd király 1553-ban pro Aurifabris Rimaszombathiensibus latin nyelven megerősitett.

Egy másik adat az, hogy a *rosnay bírák* 1583. kiadták latin nyelven Aurifaber Istvánnak (Eötvös) rósnai polgárnak a rimaszombati ötvös czéhhez szóló ajánló levelet, melyben jelentik, hogy *Kopas Imret,* azért hogy *Eötvös Istvánt* dehonestálta 20 frtnyi birságra ítélték.

Az 1606-ban Enyiczkén, Széchy Tamás gömöri főispán által *magyar* nyelven kiadott rendelete, mely a mesterek és legények közti viszonyokat, követeléseiket és kötelességeiket szabályozza, igen érdekes.

1626. A lakatgyártókkal való egyenetlenséget tárgyalja. *Magyar* irat, igen rongyolt állapotban.

1639. II. *Ferdinánd a rimaszombati czéh jussait a Kassaiak ellen védi*, minthogy ezek a rimaszombati *legényeket* el nem akarják ismerni.

1646. Rendeletet tartalmaz Eötvös Gergelj czéhmestertöl a *kontárok* és *gyra számra* dolgozók ellen.

1650. *Korpona városának birája* Borzási Ferencz rimaszombati czéhmestertöl a korponai ötvösek *számára artikulasait kéri.*

1659. *Kolozsvártt* lakó Eötvös Kassai Pál elereszti *Szegedi Sándor* becsületes legényét és ajánlja a rimaszombatiaknak, mivel a *mostani felháborodott időben* sem neki, sem inasának munkát nem adhat.

1698. *Forgách Ádám* nógrádi főispán följogosítja a *rimaszombati ötvösöket, hogy Rimaszombatban, Losonczon, Széchényben ötvös* müveket jogtalanúl árúlókat 4 frtnyi birságban marasztalhassanak.

Majd év és czím nélküli szakaszban folyamodnak a rimaszombati ötvösök ad suam Serenitatem, hogy öket is, valamint az *osgyani* veszedelemkor a Németh ellenségnek hirtelen való reájuk rohanása ellen védje; mert akkor szabadság levelük is elveszett. Szintén

Év nélküli czikkben a czéhbeli *taxákat* a helytartó-tanács szabályozza; magyarúl és latínúl adatott ki.

Érdekesnek tartjuk e helyen fölemliteni, hogy 1614-ben *Eötvös György* czéhmesterségében a rimaszombati ötvösök *maguk magukat limitálták.* Ezen irat által különféle áruikkal is megismerkedünk, u. m.:

Öreg *hat lakató* Tőnek[1]) az ára . . f. 4 d. —

---

[1]) Az efféle tűket az erdélyi szászok *Buckel* (dudor), *bokel* v. *Pockell*-tűknek nevezik, valjon a *boglár*-tól-e, mely fejüket képezi vagy talán a *bokor*tól (*pár*, ugyanazon neműből kettő), mivel mindig *párosan fordúlnak elő? határozzák* meg erdélyi nyelvészeink. Feltűnő, hogy a »Vetélkedés«-ben előjönek: a nyakravalók, sokféle *boglárok*, rakvak drága kövekkel . . . (160 vers), és *gyöngyös* tűk (162 versben) előfordúlnak, de a *boglártűnek*, semmi nyoma.

A *lakatokra* nézve ez áll a 150-ik versszakban: Kell tsinálnunk kitsiny *záracskakat*, gyöngyre lakatokat a nemes Asszonyoknak, Tsattot s karikákat mitsodás formákat Lakatosok tsinálnak.

A kissebik Hat lakató Tönek . . .	f.	3	d. —
Két szorjaval valo öt lakato Töt az órgebet	»	2	» 90
A kisebik felc	»	2	» —
A *szimallyo* Tőt [1])	»	1	» 20
Ackiben ezüst szem nincs . . .	»	1	» —
6-szögő öregh virágos tőt . . .	»	1	» 75
Ötszogő virágos tőt	»	1	» 40
A negyszögő viragos Tőt ackinek köves roszaja vagion	»	—	» 90
Ackinek nincsen köves roszája negszógótónek	»	—	» 60
Az háromszógű tőnek	»	—	» 45
4 granato Tőnek	»	—	» 18
Az öregh Rakott kapocznak . . .	»	2	» —
Acki oregh rakot kapocz ackinek ketós Rosza vagion	»	2	» 40
A legkiseb rakot kapczjot . . .	»	1	» 20
A 12 Granato kapocznak ackinek az alljában is kövek vadnak . . .	»	1	» 90
A kinek az alljaban kó njnczen . .	»	1	» 25
A negy karikaju kapocznak . . .	»	1	» 20
A három karikajunak	»	1	» —
A *czimerköves gitt*ronek az *ortia* pikkelcs kapcziot	»	—	» 15

Ezek után következik a 4 ftot tevő birság azok számára, kik a vásáron két székre kirakodnak stb.

A rimaszombati *régiebb, igen rongyollott*, jegyzőkönyv elején 13 levelen 16(17?) — 1670-ig a czéh különféle statutumai foglaltatnak.

Következik a XVIII. század közepéből való *czéh-mester eskü;* választások, büntetések stb.

Utóbb, rendetlenül, *inasok szegődtetései*, és pedig a könyv legvégén 1611-től kezdve, sok közbe eső üres lappal, 1785-ig.

Közbe esnek szintén azon időközből a *remek miatt a czéhnek fel követései*, vagyis a mesterségre való felavattatásért való folyamodások.

Mindezen ténykedéseknél a czéh-mestereket, dekánokat nevezik meg; innét látjuk, hogy *1611-től kezdve 1632-ig a czéhmesterek mind Eötvös* melléknévvel birnak; ettől az évtől pedig e század közepeig és azontúl az ötvös név más, de mindég ma-

---

[1]) *Szimolcza* (szamócza), eperes illatú fü, *eperalakú tü?*

gyar nevekkel váltakozik. A magyar nevek kizárólag 1830-ig tartanak; leggyakoriabb köztük a *Bodzsási* család neve.

Inas szegődtetés kezdődik a könyv végén és halad *1611-től 1724-ig.*

Jegyzet: Mellékeljük a czéhmesterek lajstromát, a mint azt a jegyzőkönyvekből sikerült összeállítanunk:

Registrum 1611. Ötvös Márton chemesterségében Ötvös Giorgi inasat *Balast* (rendesen vezeték név nélkül); öt esztendeig.

1611. Eötvös Tamás CM.-ben Eötvös Ferencz, Jancsi inasa 3 esztendeig; kezes Eötvös Ferencz s Egri Eötvos Giórgi.

1612. *CM. Ötves Ferencz*, 5 esztendeig *Palkót*, mestere Ötvös Márton.

» Ötvös Giorgi pedig *Andrist.*

1612. Ötvös János, *Jancsit* 5 esztendeig. Azt fogatta hogi elengedi az fel Esztendöt.

1613. Eötvös Mihál, *Andrist* 5 évre. *CM. Barzsi Benedek.*

1612. Herczeg Pál, *Mihált* 5 évre. *CM. Ötvös Ferencz.*

1614. Eötvös Mihal *Davidot CM. Eötvös György.*

» Ötvös György *Petit* 5 év.

1615. U. a. *Mihókot* 5 év. *CM. Ötvös Pál.*

1617. Ötvös Márton fiát Gyurkát 5 év. *Herczeg Pál CMest.*

1618. Vacsy Eottvos István, *Mihók* 5 év. *CM. Eöttvös Giorgi.*

1619. Eötvös Mihály, Szöcsi Ferencz fiát Andrist.

1620. U. a.

1621. CM. Ötvös Mihály. — CM. Ötvös Boldizsár.

1622. CM. Ötvös Boldizsár. — Egri Ötvös Giorgi CM.

1623. CM. Egri Ötvös Giorgi.

1624. CM. Ötvös Boldizsár. — Ötvös Mihály.

1626. U. a.

1627. Ötvös Mihály CM.

1628. U. a.

1632. U. a.

1633. Bozasi Giorgi CM.

1634. Ötvös Mihály CM.

1635. Herczeg Pál CM.

1640. Bozsasi György CM.

1642. Bozsasj Györgi CM.

1646. Eötvös Gergelj CM.

1647. U. a.

1648. Kecskemétj Eötves János CM.

1650. Bozzasi Ferencz CM.

1651. Sinay János CM.

1651. Bozasi Ferencz CM.

1652. Ötvös Gergely CM.

1654. Farkas Ferencz CM.

1655. Bozasi Ferencz CM.

1656. Farkas Ferencz CM.

1657. U. a.

1659. Bozzasi Ferencz CM.

1660. Eötvös Gergelj CM.

1665. Ötvös János czéhmester

1666. U. a.

1668. Ötvös János CM.

1670. Bodzsasi Ferencz CM.

1673. Bozzasi Ferencz CM.

1674. U. a.

1675. U. a.

1676. U. a.

1679. Kazay János.

1681. Kazay János.
1682. U. a. — Eötvös Szük Ferencz CM.
1686. Kazay János CM.
1688. Eötvös Szük Ferencz.

A régibb könyv szerint majd nem mindég ugyanazon formulát használva 1611-től fogva 1785-ig vagyis 174 év alatt szegődtetett a czéhez : Inas 167. Mesterségre avattatott föl 39.

Nem tarthatott minden mester annyi legényt és annyi inast mint neki tetszett, hanem ezeknek száma 3—3, 2—2-re volt szabva, hogy így a szegényebb mester is elélhessen.

Mellékelem, mint kiegészítőt a czéhmesternek esküjét is, melynek szentségére gyakran hivatkozás történik:

Esküdtetésnek formulája (1744-körűl).

Esküszom az elő Istenre, ki Atya, Fiú szent Létek teljes szent Haromsag egy bizony örök Isten, hogy a Czehmestersegnek tisztiben, hiven igazan eljarok, minden elöttem perlekedőknek igaz törvenyt is szolgáltatok, felre teven atyafisagot baratsagot és mindennemű tekinteteket, és amely engedelmességgel a becsületes czehnek tartozom azt meg adom és a becsületes czehnek, kezemben forgó javait minden telyes tehetségemmel, szaporítom, ez az ő idejében azokrul igazan szamot adok, melyre Iston kigyelmeiket, ugy Segélye stb.)

Továbbá év-rendben következnek az egyes czéhhatározatok, melyekből a czéh belső életéhez sok felvilágosító pontot találunk

16(husz körül) *Eötvös Ferencz* 1612-ben volt CM.

Az mesterek (mind?) egiüt leuen Vr napian eottuös Ferenczi Chemestersegeben az co kegielme hazanal neminemó dolgainknak el vegezeserŏl Azert egyienlő akarattal az *proba maraczisag* felöl illien dolgot vegeztök.

Az melj mesteren Che mester tetelig egi *maraczisag* vagi kettő lesen szent mihali napian ki valthasa az cheleuel szerint ha haromot eri tartozek az kettóiert d. 25, harmadikert d. 75, *negi font peccienie, egi kappan, egy pint . . .* az *melj miue fel* nem eri az probat el *töresek.*

Anno 1622 Januarÿ die 12 Eottuös Boldizsar chemestersegebeu az eges che űegeste, Egjenlő akaratbol, Hogi ha valamelj Bŏcziületes Vronk *Inast szegöttet*, es (kitörölve) Che mester Vronk hazanal, es az melj Bŏcziületes Vronk ot nem leszen az szegŏttetesen, nem tartozik *szer bonal.*

Viszont mikor *Inast szabaditonak*, akor az ki ot nem leszenis tartozik *Egj szer boral.*

Viszont mikor Che mester valastas vagion, akor is tartozik *egi szerel* es mikor megh eskettetik is ha Ithon nem lenne is. Valamelj Bőcziületes Vronk.

Ez üegezes is akor lőtth hogi ha Inasa talalkozik valamelj Bőcziületes Vronknak ket holnapot lakiek az Vranal segódetlen *proba-hetet* az ket holnap elmúlúan toüab ne lakhasson *szegödetleni*, hanem be szegődtessek.

(1624 körűl) az írás szerint ítélve:

. . . probat ha fel nem eri el töry . . . esz fel giratol vegien d. 1 1 giratol d. 2, ha tob leszen minden giratol ket ket p(enz)t ez pedig az che ladaiaban tetesse Az *műrani szer is* serrel jarion tiz tallierigh egi egi mesternek . . . ketszer raita mara . . . ki valczia harmadszor pedig minden muie megh proba . . . esz ha io leszen megh hadgia, ha az probat fel nem eri össze töressék az mÿue.

Maszodik vegezess, ha az ur ő nagszaga mestert hiuat szerrel Iar jonak kj az kin az szer leszen az miüetisz szerel cinaliak tiz tab lierig az egyi szer pedig hűsz tallierigh egi egi mester az iss Szer Jarasz szerint

Anno 1625. Septembris die 29.

Az bócziuletes che illien uegezest tót egienlö akaratból mind egiut leüen az Herczeg pal hazanal, hogy Ennek utanna az o che mester hazanal legyen az Lakas, Elszóben az uÿ chemestert el ualássak es mas nap kisercziek az Vy Che mestert házához.

Anno 1628 Jüly die 24.

Az Bőcziületes Che illien üegezest uegezet egienló akaratbol, Eottuós Mihalj Chemestersegeben az legeniek allapattia felól, hogi ha valamelj Ifiju urat El akaria hadni *Bocziu hetet*, solgallion annak utanna ha El akaria hadnj, akori Chemesternek hire tegie, az mely Jambor mesterhoz akar menny ket Iffiu keressen muiet, hogi ha pedig akor nem lenne kózóttónk, akorj Iffiu mester keressen miuet hogi ha mas Varasrol talalkoznek Iffiu legenj az se ulhessen mihelében miro keresetlen Chemester hire nekul, mert ha kulómben czielekesik, mind az legent, mind az az Vrat meg buntetj az che.

Anno Domini 1640.

Az egez Che eggjüt leven Bozsasi György Che mestersegeben,

egjenlö Akaratból azt vegeztük, hogi Sz.-Mihalÿ Napjan mjnden mesternek algianak eggi eggi Tallert Sz.-Györgi Napigh vegje haznat akarni mivet ezinalljon belölle Sz.-Giorgi Napjan penighlen adgion (flo 2 d. 50, kitörölve) Harmadfel forjntoth a chenek akj megh nem adgia *tizen ötöd* Napigh tartoszek huzon öt penzel Többet adnj.

Ha *ackor* sem adgia Mas Tizenótód Napigh is tartozzek huzonöt penzel Többet adni, harmad tizenötöd Napra Tartozzek Che Mester Uram Tartozzek a che erejevel megh vennj rajta.

Item in Anno Domini 1640.

Az egész Czéh egyut lévén Bodzási György Uram Czehmesterségeben a Becsuletes Czéh ilyen végezést tött egyenlő akaratbul, minek utánna az *Inas* kitölti az öt esztendöt, tartozik a gazdája *tiz magyar forintokkal*, *ruhájaért*, *ugymint kis nyiczér* [1]) *mentejeert és dolmanyaért.*

In Anno Domini 1648. m: Junÿ 15 die *Keckemetj Eötwös Janos* Uram chemestersegeben es Bozzasi Ferencz Dekansagaba az Becsuletes che egjenlő Akarattal vegeztek eó kgek hogi ha enek utana Talalkoznek hogi ha *Inasokat szegóttettenek kettöt vagi harmat*, egi szersmind *ackinek készületj nem volna az ebédhez ackivel Tartoznek* Inasszegő Heteshez Tartozik az Becsulletes chenek az etelert es a Borert (d. 75 kitörölve) f. 1. Ha penigh czak *egi leszen etel harom tal etel bor es 69.*

Ugjan az 1648 Esztendőben m: 15 die Junÿ *Keckemetj Eötwos* János Uram chemestersegeben es Bozzasi Ferencz Uram Dekansagaban az becsulletes che egiüt lewen az *Contarok* allapottjarul eő kgjelmek illjen vegezest vegeztek hogj ha valamelj legenj Talalkoznek olljan az— ki valahol *Contarkod*nek ez az mi Becsulletes chehünkbelj mesterhez akarna mívet Vezetnj Tehat ket het ha el telnek a Becsúlletes chenek rend Tartasa szerint tartozik a Becsúlletes che azt az Ifjat megbuntetnj egi Gira *my ezustre* akar penigh ft 8 kiuaképen ackj chehunk ellen kjserne (?) es maszor visza Jonne az mj Becsulletes chehunkben.

Anno 1649. Eotuós Andras czeh mestersegeben az Becsülletes czeh egjenleö Akaratbul illyen vegezest vegeztünk, mjvel az harom czehnek ennek elötte való üdökben *sok In Jurjak* leven kival kepen az

---

[1]) 1620-ban a *szepsi* fazekas apród szintén kap három évének befejezte után egy *kisnyitzer dolmányt*, egy *aba* nadrágot stb. 1617-ben a *jolsvai* apród legénynyé való avattatáskor kap *kisinczér dolmánt.*

Kovacz es Lakatos czehek miat, és sokat is kóltóttünk miaatta azert vegeztük, hogy azutan az melj beczülletes ifjú mester kozünkben al, Tartozik az czeh penzevel egjüt ere az koltsegre Letenj d. 50.

Anno 1654. Die 8. Junÿ Farkas Ferencz Chemestersegeben es Szinaj Janos Dekansagában, ugian az ó kglme hazanal az Beczülletes Che engienés (sic) akaratból ment arra, hogi a melj becszülletes Iffju, mester *Remekét fel követj.* Tehat az oljan Iffju Tartozzék *Tudoman poharban* f. 1. (téntafolt miatt a számot nem lehet tisztán kivenni) mivel annak előtti villongosan volt az dologh.

Anno salutis 1657. die 12 februarÿ Farkas Ferencz Uram Chemestersegeben az Beczülletes Che egjenlö akaratbol vegeztek, hogy ennek utanna *az Chemester választas farsangh másodnapjan legien*, ebedet is masodnapon ugian az oo Chemester hazanal egiek megh, annak Utanna kiserjek hazahoz az valasztott Chemestert. *Az Chemester hazahoz Tartoszonak venni egy szeker fátt* Che szüksegere. Ez mellett *az Chemesternek legien Szabados vasarban elöl avagi első Utan székit tennj avag kj Rakodnj.*

In anno Domini 1665. die 6 Juni.

Az Betsulletes Che egiüt leven Eötvös Janos Che mesters egeben es Kadas Istvan Dekansagaban közönseges Akaratból ezt vegeztük, hogi senki megh ne mereszellie probalny hogi semi munkara ne legien sabad *s o d r a s t* eigiebre czinalni, hanem czak *az Giügiös forman valo töre*, ha penigh valaki meg proballia Che Igazsagaban semi el ne engettessek.

Ittem senkinek ne *legien szabad ket forintos kapotra niesct aghra köves es ezüst* (szemet kitörölve) *szem es rozat czinalnj*, *hanem csak az valtonak.*

Item Törvénieböl az munkat nem Illik megh vettni az *hat Lakatu tönek megtiltottuk soha* ne légien szabad az lakatban ezüst szemet czinalnj, hanem csak az harmaban.

Item ugian Akor vegeztük *hogi az Eötös? Gomb egi formaban egi aranjuvan czinalliuk* in d. 18 az ara azon kivül valaki megh proballia Che igazsagaban semmi el ne engettessek.

Item Ugian Akor vegeztuk sem falun, sem varoson töbü megh nem lesszen engedve, hogj imit amot arulva valakit ezen kivül meg büntetik in f. 4.

1666. die 9 Martii, Eötvös János Chemesterségében ..... azt végeztük, hogi senki megh ne mereszellie probalni az Mesterek közül, hogi *kontar*-nak semü-nemü *szerszamot*, *sem miszert* adnj nem szabad, mertha meg tapasztalliuk Che igassagaigh megh Büntettetik Ugi mint f. 4.

1670. Bodzási Ferencz Uram Che Mesterségeben a Becsületes Czeh, együtt leven, Csináltanak ökielmek ilyen statutumot ... mikor az Inast *szabadon mondják*, tartozik az Inas az b. czehnek adni 3 magyar forint és 2 font viasz arut 72 pénzt.

1712. A Becsületes Czé együtt lévén egyenlü akaratbul tettének illyen végzest kiváltképen az, kik vasarra Jarnak egymas közöt kiki egymast ugy Becsülje, hogy vagy egyiktül vagy másiktul valami Panasz benegyöiön, mert valakin tapasztalodik, annak méltó büntetesit elveszi. *Az Ezüst vételben* illyen rendet tarcsonak, hogy valamig egyikel beszel avagy széki elöt ál, addig ne mérészelye kérni, mert ha kéri vagy masikra fel veri, annak az Cze igassagan kel maradni; minden Ember szemme hunyogatassal vagy taszigatassal vagy lab nyomassal az Embert ne Amicsa, mert ha rajta tapasztalodig erössen meg büntetik.

Ez a Statutum esset 1715. Esztendőben *Bodzai Samuel* Uram Cze Mestersegiben es Szuk Miklos Uram dekansagaban.

1713. Die 1. Martÿ.

A Böcsülletes harom Che Nemely okok tul viseltetven egyben gyüllött ekkori alkalmatossaggal az halotti allapot szo beszedben, elö fordult, kihez kepest, a Becsülletes harom Chetül el végeztetett, hogy ha akar mely Böcsülletes Cheben esik is halott, Mivel hogy Isten ö Felsége igen meg szaggatott, bennünket valamelly Böcsülletes Mester ennek utanna az halotti, temetest el mulatta, annak az ő penaja f. 4.

E Dolog jött az Böcsülletes harom Chenek Chemesterenel
Nyeregÿarto Istvan Uramnal
Bodzasi Samuel és Janos Kovacs Uraimek jelen letekben.

1715. Bodzási Samuel Czeh Mesterségében .... csináltunk ilyen Statutumot, hogy minden *Inas szabaditaskor* es szegötteteskor, Czeh Mester valasztaskor és esküttetcskor minden mester ember tar-

tozik *szer borral*, ha szinten akkor Ithon nincsen is, tartozik vele.

1738. Die 1. Martÿ *követte fel* az *Becs. Nemes* czehet Bonta Janos Uram *Bonta Márton* Uram Czeh Mesterségében ... kezes Bodzasi Gábor Uram Czeh penzével a kivel tartozott .....

1750. Miskolcz városában lakos szombati Ötvös Ferenczről van szó.

1764. Bonta János Czehmesterségében szegödtetik *Garai Janost* .... kinek is adjon *Isten ő felsége* erőt és tehetséget az hoszszas szolgálatra. — Hasonló jó kívánat áll 1759. November 1-jénél is.

Ugyanazon év November 15-énél: a Nemes Czéh érdemes tagjai jelenlétében tetszett determinálnunk: hogy az pecsetlésért obveniáló 30 garasokbul 2 pint bor áru légyek a fel szolgalló Uraiméktul.

A *remekelést* és az utána következő mesterré való fölavatást megelőzte a czéhnek való *fölkövetése*. Így:

1649. Marcj 27 die. Eötves Andras Uram che mestersegeben Josouay Häfenstaner Mihalj Uram *követte fel* az chehet Csontos Janos es Kecskemetj János uramek kezesek ft. 20.

Ezen alakban a remekelésre való elkészület folyvást megemlíttetik jegyzőkönyvünk azon részében, mely e mozzanatnak van szentelve.

Az innen származó tartozásokat nemcsak kész pénzzel, hanem szerszámokkal vagy műanyaggal és kész munkával is lehetett megváltani.

In Anno 1673. die 28. Augusti allott közünkben *Roszno Banian* lakozó *Erdélj* (Szentgyörgyi kitörölve) *Eötvös* Giorgi Uram. *Alkuttunk* megh ő megh eökimevel in f. 18 az meljnek az f. 9 megh adta, megh marat adossa eő kíme f. 9 az meliet cő kíme fogadot farsang három napjára megh adnj, kezese penigh Eötvös palné Aszoniom masodik maga szemelieben.

Viaszt adott f. 9. az ara d. 72. adot die 24 Augusti 8. *kraczolo ecsetet* ket poturat. In f. 1. denar 50.

Ittem adott eő kime 4 *kratszolo Eczetet* egiet egiet in d. 18 denar 72.

Item adot eö kime ket kötes *kraszolo ecsetet* in fl. 2 d. 28, adot fel gira *kenicsöt* in d. 45, *sarkanyvér* d. 24, adot fl. 3 — solvit.

1674. die 14. Julÿ mutatta be az *Remeket* Szük Ferencz alot közinkbe mester asztalot tartozik adnj farsang harom napia Czinalt az Betsülletes Chenek 30 nehezekböl Gombokat az meljest tuttunk egi tallért (f. 2) adott megh az *Álkuvasban*, fl. 10. Alkuttunk meg az Mester Asztalért f. 14 megh restal fl. 1, adot fl. 1, jtem vasarlot az B. Che számára f. 1. Solvit.

Nagy súlyt fektetünk a *remekekre*, mert ezekben gyakran az ötvösség által készült *nevezetesb* tárgyakat ismerjük meg.

Leggyakoriabbak a *kelyhek* vagy díszpoharak, a *helymes pecsétek*, és a *köves gyürük*; melyek magukban a czéhszabványokban rendesen fel vannak említve.

Újabb időben azonban a remek tárgyait változtatták, kevesebb költséget szerző, és könnyebben értekesíthető darabokat tüzvén ki feladatúl. Így:

1823. *Kolmayernek* remeke állt: 1 pár arany fülbevalóból, 1 arany gyürüből és 1 pár ezüst sótartóból.

1829-ben bazini születésü *Libay Pál* jelenti magát a remeklésre, nehogy a remek költséges legyen, határoztatott: csináljon 1 czukortartót 30—40 latosat, 1 arany gyürüt, 1 rézbe metszett czímert, mely a czéh ládájában marad.

Ezek elkészítésére a czéh 3-szor 15 napot enged meg neki.

1840-ben ifj. *Szentpétery József* remekje állott: 1 arany nyakba függőből, 2 másli, közepén egy finom ezüstbe foglalt granáttal, megaranyozva; kötelezte'ett még egy ezüst *strikkelő* kosárnak bemutatására, de ezt egy czukorporzóval cserélték fel.

1848-ban állt a remek: 1 ruganyos karkötöből és egy 13 próbás czukor porzóból. Ezt *Szlavik Frigyes* hibásan készítette el, mire 4 forinttal megbirságolták.

De a *legénynyé*, vagy társsá való felavattatás is nagy készültséget kivánt. Erről tanúskodjék azon megjegyzés:

1828. *Alexi József*, Alexy Márton CzM. fia, 3 évig tanúlt, felszabadul — mint a ki *tudományának réz és ezüst pléhekre való jeles metszé-*

sei által bebizonyította az új articulusok 8. czikkelye szerint — hogy alkalmas *legénységre.*

Felemlítendők e helyen a *pléhek* is, melyek több helyen előfordúlnak. Magyarázatúl szolgáljon e határozat:

1762. die 14. Mensis Junii. Együtt levén az egész Nemes Czehünknek érdemes tagjai, Nemes Czéhünknek gyűlése alkalmatosságával *tetszett intabuláltatni*, hogy ezután, ha valaki inast az Nemes Czéhnek tagjai közűl beszegödtett, az Inasnak eleiben kel adni, hogy midőn *az 12 pleheket szabadulasakor* bemutattya az 11. legyék réz, az tizenkettedik *penig 12 próbás* egy lat ezustből legyen, ezt penig a B. Nemes Czéh azért tselekedtette, hogy eddig az feledekenysegbűl *az pléh* igen elmuló. Nem különben az szegödtetése iránt is tetszett vegezni, hogy az Három magyar forint és 72 penz mellé 4 tisztességes tál ételt adjon, ha Idegent szegödtet, ha pedig maga fiát, tehat egy forintot és 4 tál tisztességes ételt adjon. Mikor felszabadúl hasonlóképen 4 tál tisztességes ételt, 3 magyar forintot és 72 penzt viaszert tegyen be.

NB. Ha szegödtetéskor Leteszi a 72 penzt viaszert, szabadulaskor nem tartozik.

1764. Szabadon mondottak *Körmöczön* lakozó Krausz Jánost, letette a *pléheket*, fizetett, adta a 4 talt és 1 *Német* forintot.

1764. 13. Jan. B. Bonta János 18. Czeh Mesterségében B. Bodzasi Ferencz 18. Dekansagban Miskolczon lakozó Szombathi Ferencz ur nála öt esztendeig szolgallo és tanuló Inasot Dalkoni Nagy Palt *szabadon* mondotta becsülettel ki töltvén hataros idejét a N. Czeh statutuma szerint, az *11 Réz plehet és egy ezüst plehet* be mutatván. Nem különben az 3 magyar forintot es az ebedért az egy Rs. forintot lefizette.

Pro Nota. Az *Pléhek* rendi; elölszámlál 1780-nál *7 ezüst plehet*, utána: mind ezekrül számot adtam és elosztottam, egyedül az Fejes Györgyé maradott fel; Utána ismét hatot említ.

1763. Még az ns. Czeh 2 *Czapás* [1]) *Pohara* uj Czéh Mester ur (Bonta

---

[1]) Külseje hasonlít a czápa göcsörtös böréhez, mely megpuhíttatva mustármaggal sajtoltatik, hogy rögössé, érdessé legyen. (Magy. Akad. szótár.)

János, ns. Horváth Gábor ur helyébe) kezébe ment és *1 lath ezüst pléh, ismet 1 lat ezüst pléh.*

1765. Ismét B. Bonta János CMesterségében ... Mostan is azon túl specificalt *2 pohár és pléhek* megvannak.

1768. 2. Junii. Az Poharak es az plehek eladattak, és így tovább B. Czeh szolgái rúla számot adni nem tartoznak.

Következnek végre a *szabadon mondások.*

1784—86-ig így fordúlnak elő Becsületessen *szabadon mondottak*, letevén az 3 forintokat és 72 penzeket, emellett pedig tisztességes ebédet adván, vagy az ebédért pedig az egy Renes forintot.

Arról, hogy az *erdélyi ötvösök* átjöttek magyar városokba dolgozni, mesterekké lenni, és így művészetüket, ha szükséges lett volna, itt is terjeszteni, kitünik a *rima-szombati* jegyzésekből, melyekből föl lehet tennünk, hogy hasonló ahoz, mi másutt is előfordúlt. Az ide tartozó helyek, ezek:

1681. 13. Maji. Állott az becsületes Cheben közinkben Roszno-Banyan lakó *Brassai* Eötvös Mihál, alkuttuk ő kiměl in fl. 18.

1692. Rosznyón lakozó *Segesvarij* Eötvös István állott Rimaszombati Nemes Eötvös Czehben. Alkuttuk fl. 20.

1660. Bozassi Ferencz Uram szegődtette be az inasat Szögdi Sándor nevütt, mely *Colosvartoll jött levelet szolgálni kett Esztendeig.*

1673. Beállt a czéhbe Rosznó-Banian lakozó *Erdélj* (Szentgyörgyi, kitörölve) Eötvös György Uram.

Ezen nagy tiszteletben álló czéhnek rendkívűli kiváltságai valának, melyekben nem is mesteremberekneк, *hanem művészeknek* czímeztetnek, miért is az úrnapi körmeneten a legrégibb czéhek előtt lépdelnek. L. *Pécsi czikkek.*

Eleintén a czéh magát állandóan *becsülletesnek* czímezi; de a XVII. század végén és a XVIII-dikban már a *nemes és becsületes* ötvös czéh czímet állandóan használja, sőt

Anno 1780. Die 8. februarÿ *Horváth László* Urat Nemes Czehünk érdemes tagjai jelen létekben *mai napon Che Mesterseg beli hivatalra méltóztatott*; *Bernath István* Uram pedig hites Dekanságában confirmáltatott, kiknek is adjon az Ur Isten tehetséget hivatallyok végben vitelére.

A *Vetélkedésben* pedig (l. 168-ik versszak) még ez is áll: Nézd el mi köztünk is, gyakran áll *Bíró is, ötvös mester emberbűl!* —

A 158-ban: Felseges Császárok, koronás királyok ötvös nélkűl nincsenek; amaz nagy pecsétek, kik zsinóron függnek ötvös által készülnek, kikkel Donatiók és az Armalisok, Igen erősíttetnek.

A 159-ben Arany Bárányokat, s azokra lánczokat tsinálnak az ötvösek, az mely bárányokkal és arany lántzokkal a Hertzegek ékesek, mind tsak ott készülnek!...

És 164-ik versszakban: Tsak edgy embert mutass, avagy száddal mondhass, a ki megházasodott; ki a mátkájának, Jövendő társának, Jegyben gyűrűt nem adott. Edgyett sem mutathatsz, mert nem is találhatsz, Bár be járd az országot!

RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Jung: »*Roemer und Romanen in den Donau-Ländern*« című művének ismertetése.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

II.

Világosabb lesz a kérdés, ha a dunántúli és dunáninneni tartományok viszonyait egybehasonlítjuk. Először a római uralkodás idejét kell tekinteni. A dunántúli rész már Kr. u. 73-ban római provinciává lett, abban a római lakosság a trajanusi Dáciából kivitt néppel is szaporodván 272. után; — mint maga Jung beszéli, a dunántúli püspökök a IV. és V. században latinúl levelezének a byzanczi császárokkal és a chalcedoni zsinattal; ott a latin nyelv hivatalos vala, mely mellett egy romano-illir, azaz oláhnyelv fejlődött ki, mint házi vagy paraszt nyelv, úgy mond maga is. A szláv beköltözések a IV. században, ha nem előbb, kezdődnek, s tartanak a bolgárok berohanásáig 679-ben.

A szlávok elől a falvakban lakott és már latinosodó thrakok és illirek a hegyekre és erdőségekbe vonúlnak: a városok népe inkább védelmezheté magát a falai között. A bolgárok 679-től fogva magok alá vetik mind a szlávokat, mind a nemszlávokat, nemcsak a Balkánig, hanem azon túl is. Ők, a bolgárok, 864 tájban keresztyénekké lesznek; a Szvatopluk által 886-ban Moráviából kihajtott keresztyén szlovén tanítók hozzájok menekűlnek, s ott folytatják a keletkező szlovén irodalmat, melyet ezentúl bolgárnak neveznek. A bolgárok a konstantinápolyi egyházhoz csatlakozván, hamar elszlávosodnak; de uralkodásuk alatt a romano-illir nyelv is, melyet már blach-nak, vlach-nak neveznek vala, terjeszkedik. 1018-ban Basilius császár meghódítja Bolgárországot. A *bolgárölő*, így hívják Basiliust, meghagyja a bolgár egyházat, s az általa 1019-ben kiadott Chrysobullion (arany bulla), melyet Jung a 257. lapnak második jegyzetében fölhoz, rendezi azt. Nem lesz ugyan többé patriarkája, hanem

érseke, ki Ochridában székel, s ez alá tartozzanak, ugymond a bulla, az egész Bulgáriában lakó Vlachok és a Vardar törökök is, a kik a bolgárok határain vannak.[1]) Íme 1019-ben, tehát az előtt meg aztán is, egész Bulgáriában oláhok valának, a kik egyházi tekintetben a bolgár patriárka alá tartoztak volt, most pedig az ochridai érsek alá rendelődtek. Ez fejti meg azt a föltetsző körülményt, hogy az oláhoknál nemcsak a szláv (bolgár-szláv) nyelven folyt az isteni tisztelet, hanem az úgynevezett cziril írás is honossá lett; ez fejti meg továbbá azt is, hogy az oláh nyelv annyira át van hatva bolgár-szláv elemekkel.— Lássuk most a Dunán inneni viszonyokat.

Trajanus 105-ben ura lesz Daciának, vagyis a mai Erdélynek, s abba minden felől lakosokat telepít; a római élet nagy virágzásnak indúl, még sem fejt ki római irodalmat — csak feliratok maradnak utána — egy név sem válik hiressé Daciában, az tehát e tekintetben jóval hátrább áll Hispániánál, Galliánál, Afrikánál, Illyricumnál. Nem is csuda; a daciai rómaiak egy nép-vegyület valának, név- és jog-szerint rómaiak, nem nyelv szerint is; ez a római míveltség alig tart 150 évnél tovább; már 272-ben tökéletesen vége lőn a római uralkodásnak, s a római élethez ragaszkodó lakosok kiköltöznek Dunán túlra, a régi Moesiába. Fogadjuk el a Jung véleményét, hogy az erdélyi dákok a rövid idő alatt annyira megrómaiasodtak, hogy a visszamaradó ázsiai és másféle rómaiakkal együtt az oláh nyelvet alkothatták; ebben tehát szükségképen nyomait kellene találnunk a germán nyelvnek, hisz a gótok és a gepidák 272—566-ig uralkodának ott, mert a hun birodalom idejében is (375—455) Erdélyben a gepidák laktak. Roesler helyesen figyelmeztetvén e nyomós körülményre, abból, hogy az oláh nyelvben nincsenek germán elemek, okvetlenül következtetnie kellett, hogy az a nyelv nem a gótok és gepidák társaságában képződött. — Jung egészen mellőzi ezt a dolgot.

---

[1]) Jirecsekből tudjuk meg, hogy Theophilus császár (829—842) telepítette volt Thessalonica és Voden közt a vardar törököket, kiknek saját püspökjök volt, ki most az ochridai érsek alá rendelteték. Még XVI. században nevezte azokat a poljanai püspök a maga czímében.

A gótok és gepidák, a mikor keresztényekké lesznek, az Arius hitvallását fogadják el, mint a longobardok is; ez a hitvallás igazán a germán népek vallása lett — a frankok kivételével. Az erdélyi románok tehát vagy szintén Arius tanításához állanak, vagy uraiktól elválva, Athanasius hítvallásához ragaszkodnak. Mind a két esetben valami nyoma volna mind az egyezésnek, (mert ekkor a Dunán inneni oláhok Arinusok, a Dunán túli oláhok athanasianusok lettek volna), mind a különbségnek (mert úgy a Dunán inneni oláhok az uraiktól vallás szerint is elkülönödtek volna). Vagy pogányoknak gondoljuk-e az erdélyi oláhokat 566-ig, a mikor az avarok uralkodása alá kerültek ? Legyen.

Az avarok 790-ig uralkodnak mind Pannóniában, mind Dáciában; ez idő alatt, vagy még előbb is, szlávok jútnak Erdélybe is, mit a Kraszna, Bisztricza, Tirnava, Csernavoda stb. folyónevek, Szolnok, Zalatna, Kovászna stb. stb. helynevek bizonyitanak. Ezek a szlávok nem valának még keresztyének, az oláhok tehát nem ezektől fogadhatták volna el a keresztyénséget az isteni tisztelet szláv nyelvét. De a bolgárok 864 tájban lesznek keresztyénekké, a hozzájok 886-ban menekült morva tanítók ott folytatják a bolgár-szláv egyházias irodalmat. Akkor már a magyarok a mai Moldovába értek volt, s a besenyők sarkukban vannak. Ezek elől amazok a mai Magyarországba vonúlnak, elfoglalván a régi Pannoniát és Moraviát; a besenyők pedig a mai Moldovában és Havaselföldön terjeszkednek. Az erdélyi oláhok és szlávok a besenyők és magyarok közzé szorúlván, a magyarok uralkodása alá kerültek. Az erdélyi szlávos oláhok tehát *csak* a bolgároktól kaphattak volna keresztyén tanítókat, kik nálok is a bolgár-szláv isteni tiszteletet és írást terjesztették volna. De ennek sehol nincsen nyoma. Magyar fejedelmek 950 tájban Konstantinápolyban keresztelkednek meg, egy Hierotheus nevü konstantinápolyi szerzetest püspöknek is hoznak ki Erdélybe : hol vannak tehát akkor az oláh papok és püspökök? Nincsenek. Ahtum egyik magyar főember, a Maros mellékein s azoktúl délre önálló fejedelemséget akar alapítani, s mint Szt.-István, ő is a keresztyénséget terjeszti a maga tartományában. Ahtum ismeri Erdélyt: de honnan vesz papokat, Erdélyből-e? nem, hanem Bö-

dönből (bolgárúl Bdyn), a melynek püspökje előbb a preslavi bolgár pátriárka, utóbb pedig a Basilius arany bullája szerint az ochridai bolgár érsek alá tartozik vala.

Ebből is csak azt kell következtetni, hogy akkor Erdélyben még nem valának oláhok — vagy ha igen, pogányok valának. Ugyan ily következtetésre jutunk Sz.-Bruno leveléből is, ki Szt.-Istvánunk vendége vala egy ideig (»cum moram facerem in terra Ungrorum«) s attól ment a besenyőkhöz (ad omnium paganorum crudelissimos Pezenegos) téríteni azokat. Öt hónapot tölte nálok, földjöknek három részét járván be, (a negyediket mellőzte), de csak harmincz lelket bírt megtéríteni. Bruno Galliciának keleti részéből, a mai Bukovinából, került a besenyőkhöz, s ott hallott valamit a fekete, azaz erdélyi magyarokról is, a kikhez már Sz.-Péter első követsége járt, azaz, kik között már terjeszkedni kezde a kereszténység. (Audivi enim de nigris Ungris, ad quos quae nunquam frustra vadit, Sancti Petri prima legatio venit.) Bruno öt hónapig időzvén a besenyő népnél, s három részét járván be annak, talán csak akadt volna keresztyén oláhokra is, ha voltak ott illyenek: vagy pogányoknak képzeljük? — Lehet, hogy Erdély már Sz.-László ideje előtt uralta a magyar királyt: az bizonyos, hogy László rendezte politikailag és egyházilag, mert ő lőn Erdélynek pátronusa. Valamint a zágrábi püspökség a horvátokat, úgy az erdélyi püspökség az erdélyi lakosokat a nyugati egyházba vitte s tartotta meg abban. Ha tehát pogány oláhokat képzelünk Erdélyben, azok okvetetlenül a római egyház híveivé lesznek. — Jung se Sz.-Bruno levelét, se a másik körűlményt nem tekinti. De ezeknél is nagyobbat mellőzött.

Ha Erdélyben a magyarok megszállásakor oly számosan lettek volna az oláhok, hogy a közzéjök jutott szlávokat is magokba olvaszthatták: az oláh nyelvnek nyomai okvetetlen rajta mutatkoznának a magyar nyelven. Az összes földön, a melyet a Kárpátok körülfognak, kétféle népet, a szlovént (a régi Pannoniában és a nyugati Kárpátokon innen való Moraviában) s az oláhot (a Tiszán túl és Erdélyben) találtak volna az új megszállók. Mind a két nép nyelvének egyaránt lett volna hatása a magyar nyelvre. A szlovén nyelvét, sok, igen-igen sok kifejezés ta-

núsítja, mint: ablak, asztal, asztag, gereblye, garmada, kalász, király, nádor, ispán, kereszt, koma stb., s a tiszántúli és erdélyi magyar nyelv ugyanazon szlovén kifejezésekkel él, a melyekkel a tiszáninneni és a dunamelléki magyar nyelv. *Egy* és ugyanazon szlovén hatás alatt képeződött a keresztyén magyar nyelv, — s ez a legdöntőbb tanúság czáfolja meg Mommsent, Jungot és valamennyi rumun írót, kik Erdélyben Trajanustól fogva szakadatlan következést látnak a mai rumunokig.

Jung a magyar nyelvnek ezen föltűnő sajátságát, minélfogva a rumun hatás nélkül képeződött, nem magyarázhatja meg avval, a mit a 102. lapon mond: »Mindenek előtt ki kell emelni a különbséget, mely a régi római s a középkori magyar-német gyarmatosítás közt van. Ez eleitől fogva kizárólag nemzeti jellemű, csak a beköltözők teszik vala az uralkodó nemzeteket, a régibb lakosság jog nélkül szűkölködvén, rabságban élt napjainkig: győző és legyőzetett közt összeolvadás nem történhetett, egy magyar, székely vagy szász sem vett volna feleségül oláh nőt. Ellenben a római császárságban a nemzetek összeolvasztása volt az uralkodó szabály.« A dákok, úgymond más helyen (a 104. lapon), a római civilisatio minden áldásában részesülének: ellenben a bihari oláhok még 1848-ban is a magyar szolgaságban gyáván élnek vala (unter magyarischer Knechtschaft muthlos dahinletben), midőn az erős móczok már föltámadtak volt (a 287. 288. lapon). Még a 312. lapon is megemlíti a magyarok és mások nyúzásait (die Schindereien der Magyaren u. anderer Ungarn) stb. stb. — Ezekben Jung kétféle állítást terjeszt az olvasó elé. Az első szerint az utóbbi beköltözők, úgymint a magyarok, székelyek, németek az előbbi lakosoktól a rumunoktól, nemzetileg és társadalmilag elkülönözve éltek. — Ezen állításra egyéb nem szolgáltathat alapot, mint a németeknek ismeretes különválása, melyet a kiváltságaik és ezek oltalmában fejlődött czéheik mozdítottak elő. A német elzárkozás ellen a magyar nemességnek is gyakori panasza volt. De a magyarok soha és sehol nem tartották magokat elkülönözve a többi lakosoktól. Jung ezt állítván, nem mond történelmi valóságot, hanem csak azt bizonyítja vele, hogy nem ismeri, vagy nem akarja ismerni Magyar- és Erdélyország ethnographiai történeteit. Alig hogy

előtűnnek az oláhok, azonnal panaszt hallunk a pápától 1234-ben, mint látni fogjuk, meg III. László királytól 1284-ben, mint Magyarország Ethnographiájában (505. lapon) olvasható, hogy az oláhok magokhoz csábítják a nem-oláhokat.

Mennyire nem igaz a magyarok elkülönödése a többi lakosoktól, bizonyítják p. o. Máramaros-megyének nemes családjai, melyek közt magyar van 140, rumun 200, orosz 32.[1]) Ugyan ily bizonyságot tehetnének Bihar, Arad, Krassó stb. magyar megyék, Hunyad, Alsó-Fejér, Felső-Fehér, Szolnok stb. erdélyi megyék. A rumun családok megnemesedése pedig nem történt 1848 után, hanem a múlt századok folytában.

A másik állítás kapcsolatban van emezzel. Jung és más osztrák írók — a kiknél, úgy látszik, azt elv nem akarni tudni, a mit historicusnak lehetetlen nem tudnia — szeretnek magyarok nyúzásáról s a nem-magyarok, jelesen a szlávok és rumunok rabságáról beszélleni; mintha 1848-ig a magyar alkotmány nemzetiségi táborokra osztotta volna a lakosságot. Azt nem akarják tudni, hogy nálunk, mint egyebütt, a hol a középkori román-germán jus publicum divatozott, *nemes* és *nem-nemes* osztály volt, s hogy a nemes osztályhoz nemcsak magyarok, hanem németek, szlávok, rumunok is tartoztak; a nem-nemesi osztálynak, vagy a »misera contribuens plebs«-nek ellenben a magyar nyelvű parasztság tette vala nagyobb részét, számosabb lévén akár a szláv, akár a rumun parasztságnál. Senki sem mondja ma, hogy a középkori román-germán jus publicum, a mely nálunk is 1848-ig uralkodott, ideális állapot volt: de másfelűl nem szabad elferdítve adni a történeteket. Jusson eszébe Jungnak, hogy a nemesitési jog a király kezébe volt, a ki Bécsben székelt, s a ki nemzetiségi tekintet nélkűl gyakorolta azt a jogát. Az erdélyi fejedelmek sem válogatták a nemesíthető embereket; oláhok százankint, ezrenkint lettek nemesekké. Azon oláh parasztok Biharban, a kik, mint Jung mondja: »unter magyarischer Knechtschaft muthlos dahinlebten« *nagy részben a nagy-váradi oláh püspök jobbágyai voltak.* Jusson eszibe Jungnak, hogy azon tömérdek

[1]) **Máramaros-vármegye egyetemes leírása, szerkesztő Szilágyi István. Budapesten, 1876. 297. lapon.**

német, cseh és más külföldi urak közt, a kik az osztrák házbeli királyok alatt I. Ferdinand óta 1848-ig magyar indigenatust kaptak, soha egyetlen egy sem vala, a ki »a Schinderei« ellen fölszólalt volna. Végre ha igazán paraszt nyúzást akar látni, melyre német birtokosok voltak képesek, olvassa Hupel »Topographische Nachrichten von Lief- und Ehstland« 3 kötet. Riga, 1774—1782, s azután szidja a magyar nemességet tetszése szerint. De kettőtől óvakodjék jövendőben, attól, ne tulajdonitsa a nemzetiségnek, mi a jus publicumé, meg attól, ne tulajdonítsa az 1848-ki oláh, rácz és horvát támadást annak, hogy a földesúri hatalom alól szabadulást igyekezett volna elérni. Báró Wesselényi Miklóst 1848 előtt azért fogták volt perbe, mert a jobbágyok politicai joga mellett izgatott. A mártius 15-ke rég elmúlt volt, mikor az első mozgalom kezdődék', s azt a földesúri hatalom elleni lázadásnak mutatni be, több mint tudatlanság.

De térjünk vissza a nyelvek vallatására, melyek tanúsága nem csal. Azt irja ugyan Jung a 312. lapon, »hogy ne bántsuk a nyelvi tanúságot, hagyjuk azt a romanistákra, a kik mélyebb kutatás után biztosabb eredményeket fognak előtárni (bezüglich des sprachlichen Momentes erlaube ich mir zu bemerken, dass man besser thun wird, zu warten, bis die Romanisten auf Grundlage viel eingehenderer Studien uns ihre Resultate vortragen, als bisher geschehen ist).« Azonban a nyelvek tanúsága oly hangosan szól, hogy azt nagyobb studium nélkül is meg lehet érteni; a mi mélyebb kutatásra szorúl, az lehet magában igen érdekes, de a nyelvek kölcsönös nagy hatásában igen kicsike súlyú. A Nyelvtudományi Közlemények XII. k. első füzetében Edelspacher Antal a rumun elemeket kutatja ki a magyar nyelvben. Harmincz forrásos munkát idéz a román, szláv és török nyelvek köréből, p. o. Bobb, Barcianu, Stammati, Baritiu, Petri, Cipariu, Mircesco, Cihac, Dier, Miklosich, Roesler, Hahn stb. stb. munkáit, mit csak Jung kedviért említek, ha véletlen tudomására esnék, a mit írunk, hogy lássa, hogy Edelspacher, ki a rumun nyelvet beszéli, némi apparatussal is bír. Ő nagy utánnézéssel 124 szót talált a magyarban, melyek a rumun nyelvből jutottak abba, s azok között csak 110 van olyan, mely abból közvetetlenül került a magyarba. »*E kölcsönszók minöségét illetve az állami és*

egyházi, s a magasb míveltségü tényezök fogalmai egyáltalában nincsenek köztök. A rumun kölcsönszók nagy része nomád életmódot tüntetnek elé.« Továbbá az tünik ki, hogy a magyar nyelvnek rumun elemeit hiába keressük az ó magyar nyelvben, még a középkori magyarban sem találhatók föl, noha annak több emléke Kelet-Magyarországban készült, jelesen az 1466. beli bibliafordítás Moldovában, Tatroson, »végeztetett meg Henzsel Imre keze miatt.« Azok a rumun szók tehát csak az újabb korban jutottak a magyarba, s ott ismeretesek, a hol a magyarság az oláhsággal érintkezik, egyebüit szokatlanok.

Lássuk most, mit tanúsít a rumun nyelv a magyarra nézve mint kölcsönvevő? Én korántsem vagyok romanista, de Raoul de Pontbriant szótára,[1]) mely Bukarestben 1862-ben megjelent, azt hiszem, nem csal meg. Ebből csak a következő magyar szókat jegyzem ki:

hodnogiu hadnagy
birau bíró
fogadau fogadó
halau háló (halfogó)
hardau hordó
salau szálló
tau tó (taui kiönteni)

—

lakasu lakás
facliasu fáklyás (faclia fáklya)
harfasu hárfás
hotarisu határos (hotari határ)
lacatasu lakatos (lacatu lakat)
orasu város
salasu szállás (salau szálló)
uriasu óriás
vamosu vámos (vamu vám)
vilegu világ
tolceru tölcsér
tocu tok
timaru timár
tarhatu teher
tarcatu tarka

agaru, ogoru agár
hamu hám
gazdacu gazdag
harciogu hörcsög
obrocu abrak
sapunu szappan (sapanusu szappanos)
mesteru mester
mestersugu mesterség
malu maly, partmaly
biru bér
magla máglya
mezga mézga (mezgosu mézgás)
munka munka
nadragi nadrág
gondi, gondu gond
hotari határ
pera per
piru perjefü
pilda példa (despre pildu például)
pogace pogácsa
talmaci, talmaciu tolmács

[1]) Dictionariu Románo-Francesu. De Raoul de Pontbriant. Bucuresci 1862.

talpa talp (talpui talpalni)	aldumasu áldomás stb.
teva csévc, cső	fogadui fogadni
toba dob	gazdui gazdáskodni
—	ingedui engedni
aldui áldani, aldasu áldás,	salaslui szállásolni
alduire áldás	tagadui tagadni stb. stb.

Az idézett szókról nem mondja a bukaresti szótár, hogy csak erdélyi provincialismusok; olyanokúl lehet tehát vennünk, a melyek közönségesek a Dunán-inneni oláhságban. Azon szók között szláv eredetűek is vannak, de a magyar alakban mentek az oláh nyelvbe; ez közvetetlenúl a magyarból vette azokat. Ilyen a *voda* szó is, mely vajdát jelent.

Mit tanúsítanak már ezen itt fölhozott szók? Bizonyosan azt, hogy *nem* azon korban jutottak az oláh nyelvbe, melyben a magyar nyelv a szlovén hatás alatt képeződik vala, hanem sokkal később, a midőn a magyar társadalom már meg volt ülepedve, hogy úgy mondjam, s a magyar jogi élet már megnyerte volt bizonyos meghatározott idomát. Csakis akkor lehetett átalános divattá az erdélyi szláv és nem-szláv lakosoknál az *áldás*, *áldomás* szó, melynek oly nyomós szerepe volt az összes jogi életben, mint tudjuk. A mikor azt az oláhok is elfogadták, olyan szükségessé vált volt már, hogy a nélkül nem lehet vala el semmiféle nemzetiségű lakosa Magyarországnak.[1])

Összefoglalván e két tanúságot, azt tanúljuk, hogy az oláhok többnyire mint pásztorok költöztek be Erdélyországba s a magyar részekbe, itt egy kész társadalomra találván; hogy Bolgárországból hozták magokkal a hitvallást, az isteni tiszteletök nyelvét, a cziril írást: de a magyar tartományokban ismerkedének meg azon társadalmi fogalmakkal, a melyek a bolgár-görög életben nincsenek meg, s azokat azután a moldovai és havaselföldi oláhokra is terjesztették. Maga a nemzetnek új neve is a magyar tartományokban kapott föl. A görög írók az egész középkoron által *volach*-nak, *vlach*-nak nevezték el; s valamint

---

[1]) Az oláh írók kivetnek most minden idegen szót a nyelvökből; meglehet, hogy az újabb szótárak nem hozzák föl többé a magyar szókat: ámde a legújabb rumun nyelv nem is viseli magán az idők tanúságát; az egy mesterségesen csinált nyelv.

a németeknél *walch* és *wälsch* általában a románnak a neve: úgy jutottak az *oláh* és *olasz* nevezések is, a szláv nyelv közvetítésével, a magyarba. *Ungrovlachia* lőn Havaselföldnek, s *Maurovlachia* Moldovának nevévé. De Erdélyben támadt föl a *dacus* név. Magyarországon az előbbi századokban a tudákosság a *pannonus* nevet szereti vala használni: Erdélyben hangzatosnak látszott a *dacus* név. »Samuel Sardius Dacus, typographus Cibiniensis« 1766-ban kiadá: »Titulare novum Dacicum majus,« azaz: Erdélyországnak Schematismusát. Ez egy keresetlen példa. Íme a szebeni szász nyomdász 1766-ban *dacus*-nak nevezi magát. — Sinkai György Gábor 1780-ban kiadá Szádi Klein Sámuel »Elementa linguae Daco-Romanae sive Valachicae« (Bécsben). A másik kiadás (Budán, 1805.) előszavában így okoskodik, hogy nemcsak neki, de másoknak is jónak látszik vala egy szóval *daco-román*-nak nevezni a népet, mely addig a különböző tartományok szerint különbféleképen nevezte meg maga magát. Mert a Havaselföldön lakók »*munténi*«, a moldovai és bukovinai oláhok »*moldovéni*«, az erdélyiek közönségesen ugyan »*románi*«, de a kárpátialjiak »*marginéni*«, az Abrudbányá, Toroczkó és Bánfi-Hunyad-köziek »*mocani*«, a bánatiak »*frathiuti*«, a Dunántúliak »*czinczári*« nevűek. — A sok elnevezés közt a »romani« bizonyosan a Dunán-túli tartományok emlékezetét tartotta fenn, mert ott a görögök is *rómaio*-knak nevezték magokat; a byzanci birodalom »római« vala; Thracia Rum-tartomány (Rum-Ili) a törököknél is: annálinkább lehetett tehát az a nép, melynél a thrák-illires latín, vagyis a vlach, oláh, nyelv támadt, rumun, román.

Hogy azonban ezek a rumunok vagy oláhok később, miután a magyar nyelv és a magyar jogi élet már ki volt képezve, szállingozának be Erdélybe, a nyelvi bizonyságokon kívül a történelmi tények is hírdetik. A mint a magyar államban az egyház is megerősödött, a keleti nyugtalan szomszédok, a kúnok megtérítésére gondolnak, a kikbe a besenyők már beleolvadtak volt. — 1227-ben IX. Gergely pápa az esztergomi érseket, a ki egy Bortz nevű kún fejedelmet megtérített volt, legatusává teszi »in Cumania et Brodnie terra illa vicina«, s térítésre, egyházak építésére, papok fölszentelésére és püspökök kinevezésére hatalmazza föl.

A legatus ki is nevezi Theodorikot kún püspöknek. Maga Béla is téríteni megyen a kúnok közzé, a mint IX. Gergely leveleibűl megtudjuk (Theinernél). 1231-ben a legatus kiszabja az új püspökség határait. 1234-ben azt írja a pápa IV. Bélának, hogy a mint hallotta, a kún püspökségben népek vannak, melyek magokat oláhoknak nevezik (qui Walathi=walachi vocantur), s a melyek bár keresztyének, mégis más és különböző szertartásokat követnek, s nem a kún püspöktől, hanem görög szertartású álpüspököktől fogadják a szentségeket, sőt hogy a magyar királyságból némely magyarok és németek és más igazhitűek is, tartózkodás végett hozzájok menvén, velök egy néppé lesznek, s az oláhokkal együtt veszik föl a szentségeket. Fölszólítja tehát a királyt, hogy a kún püspök iránti engedelmességre szorítsa az oláhokat; a püspököket pedig arra inti, hogy alkalmatos oláh embert rendeljen oda, ne legyen ürügy a görög szertartású püspökökhöz folyamodni. (Az oláhok olvasztó ereje már ebből tetszik ki.)

Mint újságot beszéli el a pápa az oláhok előtünését a kún püspökségben, a kik a görög szertartásu püspököktől fogadják el a szentségeket, mit még magyarok és németek is tesznek, egy néppé válván az oláhokkal. Nemde, csak azért volt ez újság mind a pápa, mind a király előtt, mert az erdélyi püspökségben ilyetén oláhok nem voltak még. Ha voltak is imitt amott, azok nyilván a római sz. egyház szertartásai szerint élvén, föl sem tüntek. S hogy már voltak, az András-féle privilegium bizonyítja.

A mongolok elől a kúnok beköltöznek Magyarországba; IV. Béla a volt Kúnországot, azaz a mai Havaselföldet és Moldáviát a királyi czímbe veszi föl, s 1247 a zörényi földet az Oltig, tehát Kis-Oláhországot, s azonképen az Olton túli egész Kúnországot (a fluvio Olth et alpibus Ultrasilvanis, totam Cumaniam) eladományozza, némely részeket az oláhoknak hagyván meg. A mint ebben a Kúnországban az oláhok mind jobban-jobban megszaporodnak, annak neve is változik, s a görög írók Havaselföldet *Ungrovlachiá*-nak, Moldáviát pedig *Maurovlachiának* (Fekete Vlachia) kezdik nevezni. Sándor vajda alatt 1357-ben a konstantinápolyi pátriarka Vitzines-t metropolitává teszi, s alája rendeli egész Ungrovlachiát. 1395-ben Maurovlachiába is rendel

[illegible] patriarcha [1] Az oláhok száma [illegible] [illegible] van, [illegible] 1436-ban Eugenius pápa írja [illegible] [illegible] ipsa terra Moldaviae in qua graecanica haeresis [illegible] [illegible] magis atque magis pullulare dicitur etc.[2]

Az oláhok a Dunán-túlról költözvén be, azért hozták velük bolgár írásukat is. Brassóban mai napig az oláh külvárost »Bolgárszeg«nek nevezik. A midőn a XIII. századbeli okleveleken az oláhok mellett bolgárokat is emlegetnek, [illegible] kell [illegible] a Dunán [illegible] vagy épen Erdélyben való bolgár uralkodásra gondolni, mely a IX. vagy X. században létezett volna, hanem csak azon oláhok [illegible] bolgároknak is nevezték vala. IX. Gergely pápa 1234-ben így írt: »Dilecto filio Asan [illegible] Blachorum et Bulgarorum salutem« (Theiner Monum. I. [illegible]) s a [illegible] oláhok [illegible] [illegible] [illegible] Krekwitztől vett idézete is bizonyít a XII. lapon s más forrásokból is bizonyítani lehet. Reichersdorff 1550-ben azt írja a Chorographia Transilvaniae-ben: »Valachi etiam hanc terram sed sparsim, sine certa sede incolunt.« Mert ők mint pásztorok jöttek be leginkább a hegyeken barangolának nyájaikkal, azért származnak tőlük a havasok és hegyek nevei Biharban, Erdélyben, Máramaros egy részében stb. A tatárjáráskor Rodna vagy Radna még »nagy teuton város« vala a hegyek között, most alig van ott német vagy magyar; Hunyad-megye a Hunyadiak kora után oláhosodott meg. Belényesen, Bihar-megyében most 3105 lakos van, a n.-váradi oláh püspökség kastélyával és oláh gymnasiummal. A XVII. századból megvannak a belényesi ötvös czéhnek *magyar nyelvű* rendszabásai; akkor tehát még magyar volt a lakosság, s most? Ez a változás [illegible] [illegible] [illegible]. A »Vasárnapi Ujság« 1877. febr. 25. száma a 117. lapon »Ez is egy mérges csók« czím alatt elbeszéli a közlő, hogy [illegible] a Mezőségen 1848-ban még magyar volt, most az utolsó »magyar vallású« hat lakos tért át az oláh vallásra és az 341 lakosú falu egészen oláhhá lett. S a mi Erdélyben történt és történik sze-

[1] Lásd: Acta Patriarchatus Constantinopolitani. Ed. Fr. Miklosich et Jos. Müller. I. 359 stb. II. 254. lapján.

[2] Gr. Kemény Józs. Ueber das Bisthum u. das Franziskaner Kloster Bakov in der Moldau. A Kurz Magazinja: II. 27.

münk láttára, az történt és történik Moldovában és Havasalföldön is. A IX. szakaszban Jung »bihari rándulásokat« (bihar'sche Excurse) közöl, előbb a Bihar hegyekbeli rumunokról, azután rumun hegy- és helynevekről, végre rumun növevény-nevekről szólván. 1858-ban és azután Kerner, Peters és Schmidt tanárok bejárták a bihari hegyeket, mint természetvizsgálók, annálfogva sokat beszélnek a helynevekről is, különösen Schmidt. Ezen természetvizsgálók úgy veszik a neveket, a mint a vezetőktől hallják, kik azonban gyakran a legközelebbi hegynek nevét sem tudják. Magok ezen jeles tudósok se nem nyelvészek, se nem historicusok. Nekik meg lehet bocsátani, hogy azt hiszik, az oláh *Ardélu* név nem az *Erdély* szónak elferdítése, hanem viszontag, Erdély lett Ardélu-ból; nekik azt is meg lehet bocsátani, hogy a következő mesét el hiszik. »A Bihar hegyen Péter-Pál napján leányvásár-ünnep volt. Ez ünnepnek eredete a tatárjárástól származik. Midőn t.i. a tatárok vagy mongolok mindent elpusztítottak körös-körül, a magyar és erdélyi oláhok összeszövetkezének; a rézbányai oláhok a Biharra hajták a mongolokat, ott pedig az erdélyiek elvárván őket, összeapríták 1242. vagy 1246-ban. Ennek emlékezetére a hegynek innenső és tulsó lakosai évenkint a csúcson találkozának s tarták a leányvásár-ünnepet. Csak e században tilták el annak folytatását.—Hogy Schmidt úr ezt a mesét elhitte, azon nincs mit csudálkozni: de hogy Jung azt ethnographiai momentumnak fogadja el, azon méltán lehet csudálkozni. Ha Jung, historicus létire, csak »Rogerii Varadiensis Capituli Canonici miserabile carmen«-jét, különösen annak XXXIV. fejezetét olvasta volna, meggyőződhetnék, hogy akkor »Pons Thome magna Teutonicorum villa super Crisium« vala, de oláh lakosságról, annál kevésbbé oláh győzedelemről nem tud semmit a bihari hegyekben bujdosó kanonok. Itt is mint másutt nem első, de utolsó megszállók az oláhok. »*Pons Thome*-Tamás hidja«, mely német vala Rogerius idejében, s a *Rézbánya* név is azt bizonyítják. — Schmidt a móczoknál a római íves építést (den romanischen Rundbogenstyl) is észrevevé, nem tudván, hogy az első legrégiebb magyar egyházak mind román stylusuak, mit Sz.-István és utódjai nem az erdélyi móczoktól tanultak volt. — A 294. lapon ezt mondja Jung, a hegynevek azt bizonyítják, hogy a hegyi oláhok

az elrómaiasodott dákok utódjai, mert a középkorban beköltözött oláhok nem nevezhették volna így el a hegyeket.« A hegynevek nagyjai, mint Kárpát, Alp stb. állandók ugyan, de csak is a tudományban, nem a körüllakó népeknél, a melyek az egyes csúcsokat, völgyeket más-másképen nevezik el, s a melyek nevei valóban a néppel együtt változnak.

A 304—307. lapokon közlött »Comitatul Bihariei« és »Comitatul Aradului« hely nevei — ha valóban semmi anabaptismus nem érte, a mire azonban az oláh tudósok nagyon hajlandok — a jelen állapotot mutatják, de nem a XVI. századbelit, annál kevesbbé az előbbi századokéit, azt kiki tudja, bármi keveset forgatta légyen a régi emlékeket.

Jung nem bírja azt megbizonyítani, a mit szándékozik, leginkább azért nem, mert nem gondol Magyar- és Erdélyország történeteivel, de nem gondol az oláhok történeteivel sem, a melyek fonalán visszafelé haladva, sokkal biztosabb eredményre juthatni. Minden egyébre nézve tanúságos a könyve, mert egy-egy részét világosítja meg az európai történetnek. A mit a XXXVIII. lapon mond, hogy »az új görögöknek nincsen okuk magokat a marathoni hősök s Epaminondas, Philopoemen unokáinak tartani, s azok hírével büszkélkedniök«, az tökéletesen alkalmazható a rumunokra is, hogy nincsen okuk magokat a Trajanus, vagy épen a Scipiók unokáinak vélni, s a rómaiak hírére támaszkodni. Az is nagyon helyes, a mit Jung a következő lapnak egyik jegyzetében mond, hogy »az eszmék hatása nagyobb mint a véré.« Az eszmék hatása, melyek a nyelvben nyilatkoznak, teremti és szaporítja a nemzeteket. Ezt az igazságot nagyon mellőzik az ethnographok. S ha a nemzet terjeszkedésében *valami* jelesség nyilatkozik — mit bajos lesz tagadni — az oláh nemzet e tekintetben a jelesebbek közzé tartozik Európában; s ebben a tekintetben Magyar- és Erdélyországnak se németjei, se magyarjai nem mérkőzhetnek az oláhokkal.

Hunfalvy Pál.

Magyarország *Helyrajzi Története* főtekintettel az egyházi intézetekre, vagyis a nevezetesebb városok, helységek s azokban létezett egyházi intézetek, püspök megyék szerint rendezve. Írta *Rupp Jakab*, kiadta a m. tud. akad. tört. bizottsága. *Harmadik kötet a bácsival törvényesen egyesített kalocsai főegyház-megye.* Bpest, 1876.

A tisztelt szerkesztő úr engedelmével — a m. t. akad. történelmi bizottsága által kiadott e három kötetes nagy műnek csak ama részéről akarok szólani, mely az erdélyi püspökség helyrajzi történetét adja elő. Soraimban nem akarom a munkát tűzetesen bírálni, mert akkor az egész művet újra kellene dolgozni, mai világban pedig időnek, papírnak értéke folytonosan emelkedőben lévén, mindkettőt jobb munkára lehet forditani. Czélom csak is ama szembeszökő tévedéseket és valótlanságokat helyre igazitani. melyek az *erdélyi városokra és helységekre* vonatkoznak, hogy ha valaki az erdélyi részeket akarná tanúlmányozni, e kis czikkből láthassa, hogy nem hagytuk szónélkűl ama képzelhetetlen zűrzavart s ama minden birálaton alól álló valótlan állitásokat, melyek e nagy műben Erdélynek osztályrészül jutottak.

A 173-ik lapon 1. §. ez áll: »Gyula-Fehérvár (most Károly-Fehérvár)« pedig a dolog úgy áll, hogy ország törvénye szerint soha sem volt *Károlyfehérvár*, csak is »via facti« — most pedig kiválólag, ép a törv. szerint is visszakapta ős magyar — *Gyula-Fehérvár* nevét.

A 176 l. ez áll: »*Királyfalva* (villa régis) *Tordavármegyében*«.

Királyfalva kettő van Erdélyben, egyik Kolozs-, a másik Küküllő-vármegyében, de Torda-vármegyében egy sincs. Lehetséges azonban, hogy a kolozsvár-megyei valaha Tordamegyében feküdt?

U. o. ez áll: »Sibó Külsö-Szolnokban«. Nincs — nem is volt soha s nem is lehetett, mert Sibó Közép-Szolnokban fekszik, a két vármegye pedig jó távol esik egymástól.

A 177-ik lapon ez áll: »*chihoi* . . . . *vivári*« várak stb. és szerző a vivárit vizvárinak (? !) magyarázza — holott valósággal a chichói-*csicsói* és *ujvári* várakról van szó.

A 178. lapon: *Messzes* helyett olv. Meszes.

U. o. »*Kezeg*« nevü falu említtetik: ily nevü falú ismeretlen Erdélyben itt azonban *Becze* olvasandó.

A 179. l. ez áll: »Nagykapus Közép-Szolnokban«. Ez nem való.

dékoztatja, aztán határossá teszi Mármarossal, Galicziával, Moldvával (sem a Barczaság, sem Borsa közel sem esik e három területhez), s beszél össze-vissza oly zavart dolgokat, hogy helyre igazítani teljes lehetetlen; s legkisebb tudomással sem látszik bírni arról, hogy a német lovagrend fő helye a Barczaságon Földvár nevű helység volt.

206. lapon V. László 1453-ban már nem volt csecsemő.

U. o. *Buldsert* helység Zarándban ismeretlen; s nem is lehet gyanítani, hogy melyik helységet akarja jelölni a szerző.

A 207. lapon említ egy gr. Csáky Lászlót — szerző — 1651-ből, ki Egerest és a hozzá tartozó rész jószágot visszaengedi a Gyulaffyaknak, tovább így szól: »egyan ez a Csáky László 1699-ben stb.« Erre bátor vagyok megjegyezni, hogy az a Csáky László, ki 1651-ben szerepelt, második fia volt a »nagy Csáky Istvánnak«, testvér öcscse az első gróf Csáky Istvánnak, és született 1605-ben, Erdélyben Nagy-Almáson s később Magyarországon sok birtokot szerzett, Batthyányi leányt vett nőül (Magdolnát) s országbíró lett; de bocsásson meg szerző, 1699-ben már nem élt, mert 1655-ben férfi kora legszebb éveiben meghalt. Az 1699-ben élő gróf Csáky László harmadik fia volt az előbb említett első gróf Csáky Istvánnak, s volt tehát István nevű atyja és testvére, de István nevű nagy bátyja nem volt stb.

A 209. lapon: »*Ilyefalva*« helyett olvasd csak: *Ilye*, mely Hunyad-vármegyében fekszik s ettől a Háromszéken fekvő Ilyefalva mezőváros nagyon messze van. Szerző ismét egy szörny czikket ír s az említett két helységet egynek vévén a háromszéki és hunyad-vármegyei határ részeket, szomszédságokat, birtokosokat össze-vissza zavarja.

A 226—227-ik lapon említetik *Szilágy* nevű helység Közép-Szolnok vármegyében. Ily nevű helység az egész *Szilágyságban* sincs. Itt szező minden valószinűséggel Szilágy-Bagosról akar beszélni, de ez aztán nem Közép-Szolnok, hanem Kraszna-vármegyében fekszik.

A 228. lapon Závony helyett olvasd Zovány; 1872 helyett olvasd 1572.

A 231-ik lapon Báthori Gábor fejedelem tetei 1610-ben minden tétovázás nélkül Bethlen Gáborra ruháztatnak (! ?)

A 233-ik lapon kezdődik a: »Szentkirály« című, kezdetétől végeig tévedésekben gazdag czikk. Szerző írja: »Szentkirály nevű falu hegyfokán (talán Gyeresszentkirály Torda-vármegyében ?)« stb. Nem Gyeres-Szentkirály az uram, hanem Maros-Szentkirály Marosszéken, mire

könnyen rá lehetett volna jöni a Székelyháza és Székelyfalva nevekből, valamint abból is, hogy a czikkben előfordúló helységek mindazon a környéken feküsznek, (234. lapon Morócz (Dobokában) helyett olvasd bátran Móricz, (helység Doboka-vármegye kerlési járásában.) Ugyancsak e czikkben emlegeti szerző »*Erthe*« nevü falut, ez azonban Erdélyben ismeretlen s itt Ercséről van szó, (Nagy-Ercse) mely Szent-Király mögött a mezőségben fekszik, s minthogy egyik ősfészke a Toldalagiaknak e család előnévül is használja. Szerző zárjelben utána veti, valjon nem Szász-Ernye Marosszéken? Marosszéken van ugyan egy Ernye, de ez nem Szász, hanem Nagy-Ernye; Szász-Ernye is van Erdélyben, de ez nem Marosszéken, hanem Küküllő vármegyében van. Egyátalában, a hol szerző valamit gyaníť vagy föltételez, mindig még zavarosabbá teszi a szerencsétlen szöveget, így pl. a 235. lap 3-ik sorában nagy-erthei helyett olvasd nagy-ercsei s a megkérdő jelezett *ernyed*? szó megint csak kavarék. Végre megjegyezhetjük, hogy a pálosok monostora Maros-Szentkirályon már a XVII. században megszünt, romjai azonban még e század elején is láthatók voltak, habár kövéből s téglájából sokat elhordtak a marosvásárhelyi polgárok s a szomszéd falvak (templomokra) és földesurak. (Lásd: Borsos és Nagy Szabó Ferencz naplóját. Mikó. Erd. tört. adat I. kötet).

Ugyancsak a 235-ik lapon az áll: »Szent-Mihálykövi vár, Szent-Mihálykövi monostor »jelenleg Szent-Mihályfalva Fehérmegyében.« Szó sincs róla, mert ama monostor és várhely puszta halom Gyulafehérvár közelében, s a szerző által idézett falu sok mértföld távolságra van Medgyes körül és Medgyesszéken, s ott inkább csak Mihályfalvának hívatik.

237. lapon *altornyai* gróf Apor István helyett olv. *altorjai*.

240. lapon: »Haczok-Monyorosd« Erdélyben ismeretlen helység s valószinű Magyarországon is. [1])

241. l. *Albesi* helyett olvasd *Albisi*; 1651 helyett 1631.

265. l. »Fogaras *egykor* a magyarok megyéihez számíttatott, holott *egészen* szászterület környezi,« írja szerző teljesen tájékozatlanúl, mert Fogaras vidéke nemcsak *egykor*, hanem 1876-ig a magyarok földéhez számíttatott erdélyi értelemben is s ma is oda számíttatik magyar-

---

[1]) Hanem »Hátszeg-Mogyorosd« nem az, »Haczok tartomány pedig = Hátszeg vidéke.«

birodalmi értelemben is. Továbbá a szászföld *egészen* nem környezi, soha nem is környezte, mert Felső-Fehérvár-megyével és Oláhországgal is határos, a mint ezt szerző néhány sorral alább maga is mondja.

266. lapon *főjegyző* helyett olvasd *ítélőmester*.

274. lapon. *Kükülló* nevü helység nem létez Erdélyországban. Van olyan nevü folyó és *Kükülővár* nevü helység.

279. lapon szerző Maros-Vásárhely nevü várossal foglalkozik, irván: »Erdélyországnak hason nevü (?) székében fekszik. Vára hajdan szép és erös volt (?!) Volt itt kir. tábla is, melyet Medgyesről vittek oda.« (! hát most hol a kukukban van az elébb erdélyinek nevezett királyi tábla?) stb. közelében szintén a marosi (így) székben volt a Szt.-Ferenczek *senyti* és *tementi* (??) rendháza. E két helységet még eddig nem sikerült fölfedeznem a magyar birodalom terén, sem a múltban, sem a jelenben.

A 296. lapon is szörnyü dolgokat lehet olvasni.

»Szentmihálytelke vagy (?) Szentmihályfalva Kolozs-megyében fekszik.« Szerző sejtelemmel sem látszik bírni, hogy e két név két helységet jelent, melyek egymással semmi nemü viszonyban sem állanak, sem a térben, sem az időben (legfeljebb majd az égben ugyanazon prokátor, a derék Szent-Mihály arkangyal, fogja védeni ügyeiket), tehát nem fekhetnek *együtt* Kolozs-vármegyében.

Szent-Mihályfalva kettő van Erdélyben *alsó* és *felső*, s mindkettő Aranyosszéken fekszik. Nincs nyoma a történelemben, hogy itt valaha valami zárda vagy monostor létezett volna, (Lásd fennebb a 235. laphoz írt utolsó jegyzést.

Szent-Mihálytelke van három Erdélyben, *kettő* Kolozs- és *egy* Tordavármegyében. Valjon melyiket érti szerző, mert bizonyításul két okiratot hoz föl s ezek közül egyik a tordavármegyei, a másik pedig az egyik Kolozsvár-megyei Szent-Mihálytelkére vonatkozik stb. bolond egy história!

303. lapon állítja szerző, hogy Torda a Körös mellett fekszik, ez nem való, Torda és a *Körös* vizek között három vagy négy víz választó hegység vonúl el s a legegyszerübb térképre csak egy pillantást kell vetni, hogy be lehessen látni az állítás absurditását.

Torda mellett ugyan is a csillogó Aranyos csörgeti és hömpölygeti kristály hullámait.

— — A *Tordahasadék* nem *barlang*, hanem egy V alaku keskeny

hosszú völgy, melynek fenekét egy kis patak egészen elfoglalja, a tetőnél pedig a nyilás változó, átlagosan mintegy 60 méter szélességü, melyen át az égről nap, hold és csillagok alásüthetnek. A völgy közepetáján a hegy két oldalán vannak barlangszerü hegynyilások, *de azokból semminemü patakok sem erednek.* — Valószinü, hogy az egész völgy hajdani tengermosás.

304. lapon ez áll: »Udvarhely, erdélyi székely mezőváros a hasonnevü széken, melynek egyszermind fővárosa; észak felé Maros folyó, kelet felé *Gyöngyösi* (?!) és *Csiki szék* (így) által körül fogva. Vele már t. i. a mezővárossal) egyesítve Keresztúr és Bárdocz székek !!« Ami a Marost illeti, igaz, hogy részben északra is esik Udvarhelytől, de ez irányban legalább is 15 mföldre; észak-nyugat felé 14 mfre tán közelíti a várost, de közelebb vagy épen melléje nem akar menni, s így van ez állapot tán a világ teremtetése óta. *Gyöngyösi* szék pedig nincs s nem is volt soha a székely földön s el sem tudjuk képzelni, hogy itt szerző mit akar mondani. Azt mondja még szerző, hogy van még *egy* más Udvarhely is Közép-Szolnokban, melyet Számos-Udvarhelynek neveznek. Nem *egy*, hanem a fennt irt Székely-Udvarhelyen kívül még 3 Udvarhely van az erd. püspökségben, u. m. Szamos-Udvarhely Közép-Szolnok vármegyében; *Sajó-Udvarhely* Belsőszolnok-vármegyében; és *Oláh-* vagy *Vámos-Udvarhely* Küküllő-vármegyében.

Ezek után bátran megállapíthatjuk, hogy szerzőnek az erdélyi püspökség területét illetőleg végtelenül kevés ismerete van ama helyekről, melyeknek *Helyrajzát* megirta. Édeskevéssel van több a n.-váradi püspökség területét illetőleg, de erre s a többi püspökségre nézve elvárhatnók, hogy egyik-másik helyismerőnk, ha csakugyan érdemesnek tartaná a velevaló foglalkozásra, mondaná el nézeteit, javításait, s ha lehetséges lenne, kigazitásait. Én úgy hisszem hálátlan munka lenne.

Azonban maradjunk az erdélyi püspökség mellett, melyre nézve szerző historicusa Kővári, geografussa Bél Mátyás, de végzete valóban szerencsétlen, mert ezek munkáiból ép ama helyeket idézi, melyekben ők is tévedtek. De hasztalan idézi szerző *Benkőt* vagy Bethlen Farkast, sőt a kamarai levéltárt is, mert kezei között a legbiztosabb adat, a legegyszerübb, legtisztább s leghitelesebb okirat hamissá válik, mert ha Ilyéről szól Hunyadvármegyében, szerző a háromszéki Ilyefalvára olvassa rá, s ha Szt.-

Mihály-telkére vonatkozik, szerző Szent-Mihály-falvára erőszakolja et sic porro.

Ó bocsáss meg nékünk Erdély legkitűnőbb helyrajzírója báró Orbán Balázs! Hányszor bosszankodtunk reád sentimentalis ömlengéseidért egy-egy hazai emlék előtt: hányszor szidogattunk összeszedett újabbkori politikai mendemondáidért, keveset mondó nagy szavaidért szemedre vetettük, hogy az öt-hat százéves okiratnak egy sorocskáját, vagy egyik-másik szavát nem tudtad elolvasni, minő csekély hibák; bocsáss meg mindezekért, mert műved, a Rupp uram idétlen betű halmazához képest *valódi remek*; fáradságosan és jó lélekkel összegyüjtött munkád sok tekintetben új látkört nyit s nagy részben megbizható adatokból áll! . . . .

Miért nem használta Rupp ur a b. Orbán hat kötetes nagy művét, vagy Csikszék és Marosszék monografiáit Benkő Károlytól, vagy Kővári legjobb művét az erdélyi épitészeti és egyházi régiségekről, vagy Jakab Elek értekezéseit az erdélyi zárdákról és apácza kolostorokról a »Tört. Tár.« újabb köteteiből? hisz mind ez kézügyben volt minden könyvárusnál s minden nyilv. könyvtárban található, legalább belátta volna, hogy roszul stylizált s minden földolgozás nélkül ki is nyomatott jegyzeteiben mennyit tévedett, mennyit elhagyott s mily felületesen járt el.

De visszapillantva ez ismertetett kötetre tán mégis jobb, hogy azokat a könyveket szerző nem látta, s hogy a legtöbb zárdát (csiksomlyói, kantai, erzsébetvárosi, marosvásárhelyiek, mikháziak, széki stb.) megsem említette, mert ki tudja még mennyi mindent összezavart volna.

És most soraimat azzal végzem, hogy az akadémia igen bölcsen tenné, ha e munka köteteit 50 krra szállitaná, hogy a hazai vásárlók gyorsan széthordanák s látnák, hogy: miként nem kell dolgozni; vagy ha igy sem kelne el, akkor borstakarónak, vagy tűzbe vele! csak hogy az akadémi légkör szabadúljon tőle.

DEÁK FARKAS.

KÜLÖNFÉLÉK.

A NÁPOLYI ANJOU-KORSZAK TÖRTÉNELMI KÚTFŐI.

A nápolyi Anjou-korszak, ha a még nem eléggé kiaknázott köz- s magán-levéltárakat leszámítjuk, nem oly gazdag történelmi kútfőkben, mint az azt megelőzött normann s hohenstauffeni, vagy az utána következett aragoniai korszak; s ez az oka valószínüleg annak, hogy az újabb kori nápolyi írók is aránylag kevesebbet foglalkoztak e korszak tanulmányozásával.

A nyomtatásban megjelent anjoukori krónikák a következők:

Chronicon Suessanum (1103—1348) különösen Sessa Aurunca város történetével foglalkozik, nem hanyagolván el azonban az ország történetének főbb mozzanatait sem. E krónikát kiadta *Pelliccia* »*Raccolta di varie croniche* stb. czímü művében egy sessai család codexe után. Van e krónikának még egy codexe Rómában a *Barberini* könyvtárban, melyről Bethmann is említést tesz. [1])

Az anjoukor 8 igen érdekes évét (1342—1350) tárgyalja *Gravina* Domokos egykoru író *Chroniconja*, mely, elején megcsonkítva levén, András s Johanna házasságán kezdi s Nagy-Lajos királyunk második nápolyi betörésén végezi. Gravina mint szemtanú egész körülményességgel írja le amaz érdekes hadjáratot, s följegyzései különösen a Lajos- és Johanna-pártiak közti harczokat illetöleg igen becsesek. E krónikának tán egyetlen példánya a bécsi császári könyvtárban öriztetik; Muratori *Chronicon de rebus in Apulia gestis ab a. 1333 ad a. »1350* czím alatt adta ki *Rer. It. Script.* czímü művének XII. kötetében.

Az *Aquila*-i (Abruzzo) dolgokat leírva találjuk *Boëzio di Rainaldo* (tájnyelven *Buccio di Ranallo*), *Boezio Antal*, *Borbona Miklós* és

[1]) Pertz Archiv. XII. 389. l.

Ciminelli Miklós verses krónikáikban, melyeket *Antinori* gyüjtött egybe s bövített elöszóval s jegyzetekkel. Megjelentek *Muratori* »*Antiquitates Italicae medii aevi* czímü művének 485—1082. lapjain ily czím alatt: *Aquilanarum rerum scriptores aliquot rudes e variis manuscriptis cura doctissimi viri Antonii Antinori civis aquilani e tenebris erepti* stb.

Az *otrantoi* eseményeket *István* benczerendi barát s *Grassullo* Angelo tarantói jegyzö irják le. Elöbbinek tulajdonittatik ugyanis a *Chronicon Neritinum sive brevis historia monasterii neritini* (Nardo) *ab anno 1090 ad a. 1368* czímü tájnyelven irt krónika, mely azonban sok téves és hamis adatot tartalmaz. Föltalálható Muratori R. I. Script. czímü gyüjteményében. Grassullo krónikája, melynek czíme: *Annales de rebus tarentinis*, különösen László király (magyar ellenkirály) idejéből sok becses adatot tartalmaz. Megjelent *Pelliccia* fönidézett gyüjteménye 5-ik kötetében. Kéziratu példányai találhatók a nápolyi s római könyvtárakban.

Pelliccia gyüjteménye 1. kötetében találjuk a következö czímü krónikát is: *Chronica come la casa de Franza el conte Carolo fo investito dello Regno de Napole, et durō questa signoria dei Francesi nel dicto Regno per fi alla conquesta che fe re Alfonso I. de casa Aragona* stb. E krónika azonban, melynek egy a XVI. században irt codexe a nápolyi San Martino könyvtárban is található, nem nagy hitelre talál a nápolyi történészeknél.

Ép oly csekély becsben tartatik a *Chronologia Regis Caroli I.* czímü, a flórenczi *Laurentiana*-ban örizett codex is, mely szintén Muratori s Pelliccai gyüjteményeiben adatott ki.

Nagyobb figyelemre méltatvák a sanminiatói *Buonicontro Lőrincz* »*Annales ab a. 953 ad a. 1458*« *és* »*Historia Regni Utriusque Siciliae*« czímü müvei. Amaz inkább Itália egyetemes és Flórencz külön történetével foglalkozik, Nápolyt csak mint Itália egy részét érintvén; de a *Historia*, melynek Nápolyban található néhány kéziratu példánya a következö czímet is viseli: *De ortu regum neapolitanorum, et rerum undique gestarum*, kizárólag Nápoly történetét tárgyazza s 9 könyvből áll. Buonincontro elöbb irta a *Historiát*, s aztán az *Annales*-eket, s ez utóbbiakban a nápolyi történetre vonatkozó adatokat szóról szóra a Históriából vette át, mint azt Muratori, e mü kiadója is megjegyzi. E mü némely irott példánya 1419-ig, némelyik 1436-ig terjed.

Az eddig elösoroltaknál sokkal nagyobb hitelességgel bir a kö-

zönségesen *Villani János* flórenczi történésznek tulajdonított *Cronaca Napoletana*, máskép *Cronaca di Partenope*, melynek tulajdonképeni szerzője iránt azonban eltérő nézetben vannak a nápolyi tudósok. Sokan Villani flórenczi krónikájának bővített kivonatának tartják [1]). De *Capasso Bertalan* nagynevű nápolyi történész (a nápolyi városi levéltár igazgatója) mint azt a nápolyi kir. Akadémia 1876. január 2-ki ülésében tartott értekezésében e mű Nápolyban, Modenában s Párisban létező irott példányainak összehasonlítása után s különösen annak legrégibb, azaz XV. századbeli codexe nyomán fényesen bebizonyította, azt három különféle műből összeállítottnak mondja. Ugyanis, első s legrégibb része, mely Capasso szerint kevéssel 1326 után íratott nápolyi szerző által, inkább emlékirat mint krónika s Nápoly régiségeit ismerteti, de minden történelmi kritika nélkül, bizonyításait mesékből s legendákból merítvén. Második része rövid összvonatát képezi a nápolyi történetnek a monarchia megalapításától Róbert király haláláig. Írója, mint a 71. fejezetben önmagát megnevezi, művét Tarantói Lajosnak, I. Johanna második férjének ajánlván, *Caracciolo Carafa* Bertalan nápolyi lovag. — Harmadik s legterjedelmesebb része *Villani* flórenczi krónikájának a nápolyi dolgokra vonatkozó kivonataiból van összeállítva 1325-ig.

A *Cronaca Napoletaná*-nak úgy a XV. század vége felé, mint 1525-ben megjelent nyomtatott kiadásai tetemes változásokon mentek keresztül, s ezeknek tulajdoníthatók az e krónika fölött elterjedt téves vélemények is. Ez levén az első mű, mely nápolyi tájnyelven iratott, a nápolyi tudósok által különös becsben tartatik.

A *Diurnali del Duca di Monteleone* című krónika, így nevezve a codex tulajdonosa után, legelőször *Di Costanzo Angelo* nápolyi történész által lőn ismertetve 1556—1560 körül írt *Cronaca o storia d'incerto Autore* s későbbi *Istoria del Regno di Napoli* című műveiben. Felhasználják e krónikát a későbbi nápolyi írók is, és különösen *Ammirato* »*Famiglie nobili*« című művében. Megjelent Muratori gyűjteményében is.

---

[1]) Summonte *Hist. del regno di Napoli* lib. 1. c. 4. 33. l. — Agnello Ruggiero. *Neap. litteraturae theatrum* 14. l. — Caracciolo *De sacris Neap. eccl. monum.* 218. l. — Rogadeo *Saggio di diritto pubblico del regno di Napoli* 25. l. — Galiani *Del Dialetto napoletano* 94. l.

Bernhardi német tudós, ki már *Matteo Spinelli di Giovenazzo* 1250—1268-ki krónikáját is hamisnak nyilvánította, mit Minieri Riccio győzelmesen megczáfolt [1]) a Monteleone Diurnalijainak hitelessége iránt is kételyeit fejezi ki. [2])

A többi kiadott nápolyi krónikák, mint *Pappansogna* s *Di Sarno* krónikái, melyekről *Collenuccio* tesz említést [3]) inkább családi érdekekből látszanak írva lenni s telvék hibákkal s mesékkel.

Teljesen ismeretlenek a *Chioccarelli* által *Antistitum neapolitanorum catalogus* czímü művének 228. lapján említett »*Breve Chronicon de rebus neapolitanis*, melyet *Maramaldo* Vilmos, Petrarca barátja írt, s mely Róbert s Johanna korával foglalkozik; — valamint *Loffredo* Annales-ei 1300-tól 1450-ig, melyet *Rossi* Gergely »*Giornali*« czímü művének előszavában s *Tafuri* »*Scrittori del Regno di Napoli*« czímü művében (III. 5. 224) idéznek, melyeknek kéziratai azonban sehol föl nem találhatók.

A *Chronicum Neapolitanum ab a.* 1086 *ad a. 1350*; a *Diarium regum Neapolis et Sicilie* (1089—1395) *s a Poema de descendentibus Caroli* a vatikáni könyvtárban, a *Chronicon Gualdense*, melyről Bethmann is megemlékezik (Pertz. *Arch.* XII. 392) a római *Chigi*-könyvtárban őriztetnek s majdnem teljesen ismeretlenek.

Di Costanzo s *Tafuri* fönidézett nápolyi történészek ezeken kívül még említést tesznek egy 1270-ben írt *venosai* névtelen krónikáról, a Tafuri birtokában volt *Leotardo de iudice* krónikájáról (1269—1301) s a gaëtai *Pietro dell' Umili* jegyzeteiről (Annotazioni) László király viselt dolgai fölött. E kéziratokat azonban a nevezett két történészen kívül senki se látta.

Roppant halmaza a földolgozatlan anyagnak található a nápolyi állami levéltárban, melynek hazánkra vonatkozó s általam sok évi kutatás után egybegyűjtött diplomatikai részét a M. T. Akadémia adta ki az utóbb megjelent anjoukori Okmánytár három kötetében; jogtörténelmi része azonban; tekintve a nápolyi *Capitoli*-k, *statuti*-k s *consuetu-*

---

[1]) Minieri Riccio. *I notamenti di Matteo Spinelli* stb. Napoli 1870. Ugyanaz. Ultima confutazione stb. Napoli 1875.

[2]) Bernhardi. Matteo di Giovenazzo Eine Faelschung des XVI. Jahrh. Berlin 1868. 40. l.

[3]) Collenuccio *Compendio della istoria del regno di Napoli*. I. 174.

[illegible]-k eddigi hiányos kiadásait. Sőt s érdekes anyagot nyujtana még a szakembereknek [illegible] — különösen a dynastia-[illegible] fogva [illegible] részére is annyira fontos nápolyi Anjoukor illetőleg — nem igen mivelt tudományág kellő megvilágitására.

[illegible] és *Pecrasi* a nápolyi *storia* [illegible] irói igyekeznek ugyan leg-[illegible] rendbe hozni a nápolyi-k codexeit s nyomtatott kiadásait, de nem egyeztették ama törvényeket a levéltárban levő eredeti szövegekkel, mivelhogy ma már kevés hitelességgel birnak; és a nápolyi jogtudósok az anjoukori törvények egy uj correct kiadását, mely úgy a levéltárakban létező okmányokra, mint a szétszórva található XIII., XIV. s XV. századbeli codexekre is kiterjesztené figyelmét, égető szükségnek tartják.

A nápolyi nemzeti könyvtárban két ily codex van: az első III. A. 25, a XIV. századból való, s I. s II. Károly s Róbert királyok törvényeit tartalmazza; a második III. A. 24. a XV. században van irva s a törvényeken kivül a *Gran Corte della Vicaria* s a *Regia Camera della Summaria* ritusait is magában foglalja. A nápolyi [illegible] könyvtárban szintén van egy ily codex (elim III. C. 26.) czime: *Capitula regni Neapolis et jura*, s a törvények szövegén kivül azoknak Napodano Sebestyén által irt magyarázatát is tartalmazza. A vatikáni könyvtár 1437 s 5770. számu codexei szintén tartalmaznak nápolyi anjoukori törvényeket.

Gazdagok a nápolyi anjoukor történetére vonatkozó adatokban a délfrancziaországi levéltárak is. *Adriani* »*Relazione intorno [illegible] documenti di storia patria e codici manoscritti di cose italiane conservati negli archivii e nelle pubbliche biblioteche del mezzodì della Francia*« czimü s a piemonti történelmi bizottság megbizásából 1855-ben irt jelentésében különösen a marseille-i levéltárra vonja a figyelmet, mint a mely sok oly okmányt tartalmaz, mely a nápolyi levéltárakban nem található. Továbbá a *petit thalamus*-ban, mely a *montpellier*-i városi levéltárban őriztetik, szintén számos adat található a nápolyi trónra jogot támasztott anjoui herczegeket illetőleg.[1])

Vieusseux nagybecsü *Archivio Storico*-ja I. Johanna nápolyi királynőnek a florenczi levéltárban talált több levelét közli, melyek szintén érdekes fényt vetnek ama kor történetére.

[1]) Haenel. Catal. Mss. C. 246.

Figyelmet érdemel továbbá *Ficker* »*Urkunden zur Geschichte des Römerzuges Kaiser Ludvig des Bajern*« (Insbruck, 1865.) czímü müve is, mely Róbert nápolyi királytól tartalmaz több becses oklevelet. Ficker e müvében említést tesz egy *Sermones Roberti regis Siciliae* czímü codexről is, mely a római *Angelica* könyvtárban öriztetik.

Végül meg kell emlékeznem *Camera Máté* amalfii tudós barátom gazdag anjoukori kéziratgyüjteményéről, s különösen az »*Arcani historici del Regno* di *Giovanna I. Regina* di *Napoli raccolti da Nicoló d'Allife suo cancelliere e compilati da D. Marcello Bonito*« stb. czímü codex, melyből nevezett barátom szivességéből mutatványképen több érdekes kivonatot közöltem is az anjoukori okmánytárban. Közli: Óváry Lipót.

ADALÉK A »ZRÍNYIEK CSEHORSZÁGBAN« CZÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ.

A »Századok« 1877-iki februáriusi füzetében »A Zrínyiek Csehországban« czímü közleményben, szerző úr a fölött kételkedik, mily körülmények okozták légyen a Zrínyiek és Rosenbergek közötti közeledést, s ezt voltaképen Zrínyi Miklós Monyorókeréki birtoka fekvésének Ausztria közelében tulajdonítja. Ha azonban azon izgalmas vészteljes időket tekintetbe vesszük, melyekben vajmi kevés időt tölthetett birtokán Zrínyi Miklós, egy állását s annyira fontos hivatalát viselő főúr, nagyon kell kételkednünk a fölött, miszerint idylli falusi élet okozta barátságos szomszédi viszony idézte volna elő ezen közeledést. Egy nyilvános hivatalt viselő főúr, de főleg a horvát- és tótországi bán, idejének nagy részét lóháton vagy »bűrös szekeren« tölthette, s ha csak a Szigetvár-petriniai vonalat, ama sok végvárral vesszük tekintetbe, elképzelhetjük, hogy sérény tevékenységet igényelt a bán részéről azoknak fentartása, inspectiója; ha pedig a sok hivatalos teendő némi időt engedett az akkortájban igen zaklatott végbeli kapitányoknak, azt saját ügyeik rendezésére s jószágaik hamaros megtekintésére használták volt föl, a mi Zrínyi Miklós bán terjedelmes birtokait tekintvén, melyek elszórva Zrintől Monyorókerékig terjedtek, nyilván annyira igénybe vehette öt, hogy Monyorókeréken való hosszabb időzése fölött igen kételkedünk.

Zrínyi Miklós összeköttetése a Rosenbergekkel azonban valószinülog onnét származott, hogy valamint ő, úgy Rosenberg Vilmos is, magas

hivatalnoki minőségében gyakran megfordúlhatott az udvarnál, s ott ismerkedhettek is meg; igen valószínű azonban, hogy a bizalmasabb közlekedésre Miksa király koronázása Pozsonyban 1563-ban nyújtott alkalmat.

Tudjuk, hogy ott Zrínyi Miklós minden magyar zászlós úrnál fényesebben, s a legnagyobb kísérettel jelent meg, s hogy ő vezérelte az egész magyarságot; tudjuk ellenben azon koronázás leírásából azt is, hogy a csehek között ott volt az idősb Rosenberg is 300 lovasból álló fényes kísérettel; több mint valószínű, hogy ekkor megismervén mind a két főúr egymást, mindketten méltónak s kivánatosnak találták, családi összeköttetésbe lépni, s hogy Rosenberg igen óhajthatta 26 éves leányát, a híres Zrínyi család ivadékának, a gazdag, s vitézségéről ismeretes, még erőteljes férfikorában levő özvegy Zrínyi Miklósnak feleségül adni, kiviláglik, onnét, hogy a pozsonyi koronázás után két hónappal Zrínyi Miklós eljegyezte magának Rosenberg Évát.

Sajnálattal olvassuk a fentidézett közleményben, hogy a szigetvári hősnek fia, János, Magyarországon kívül neveltetett, s habár »optimae indolis«-nak mondatik, mégis hős apjának sem hitét, sem hazafiasságát meg nem tudta őrizni; kitetszik ez Rudolf királynak Draskovich János bánhoz szóló, ezen sorokhoz mellékelt, leiratából is, a hol Zrínyi János úgy említtetik mint egy, Magyarország törvényeit és szokásait nem ismerő idegen. Kivehető továbbá ezen királyi levélből, hogy atyai öröksége fölött, mostoha testvére Györgynek özvegyével s annak gyermekeivel, vajmi későn egyezhetett meg, ha ugyanis elérte volt ezen czélját később, mert azon 1604-ben kelt királyi levelet, melyben Rudolf szigorúan meghagyja Draskovich János bánnak, hogy vegye Zrínyi Jánost pártfogásába minden igazságos ügyében, ez utóbbi már csak nyolcz évvel élte túl, s magva szakadván, jogai tán még eldöntetlen szállhattak vissza Zrínyi György utódaira.

Ez okmány igy hangzik:

»Rudolphus Secundus Dei gratia stb. Magnifice, fidelis nobis dilecte. Proficiscitur in Hungariam fidelis noster, Spectabilis ac Magnificus Comes Joannes a Zrinio, Baro in Rosembergh et Pocillator noster, filius Spectabilis ac Magnifici quondam Comitis Nicolai a Zrinio, ut ibi certa sua negotia, ratione paternae haereditatis suae, ipsum legitime concernentis, cum domina vidua ac liberis, Spectabilis ac Magnifici quondam Comitis Georgÿ a Zrinio, fratris olim sui, compendere et transigere queat. Quapropter fidelitatem tuam denique hortamur, tibique dementer ac

firmiter committimus et mandamus, ut dictum Comitem Joannem Zrinÿ, si qua in re te requisiverit, tuamque opem imploraverit, non solum beneuolet admittere et audire, verumetiam in causis iustis ac legitimis, penes aequitatem, ipsum commendatum habere, bonoque iuvare, et si uspiam possibile fuerit, in transigendo inter ipsum et Patrueles suos, dictae haereditatis paternae negotio, postquam iurium et consuetudinum Regni istius nostri Hungariae non est peritus, omnem bonam et efficacem operam ej non gravatim locare, beneque in rebus suis dirigere velis ac debeas. Executurus in hoc benignam et omnimodam voluntatem nostram. Datum in arce nostra Regia Pragensi, vigesima quinta die mensis Januarÿ, Anno Dominj Millesimo Sexingentesimo quarto:

Rudolphus m. p. Himelreich m. p.

Külczím: Magco Joanni Drascouith de Trakosthian, Regnorum nostrorum Dalmatiae, Croatiae, et Sclavoniae Bano, ac Cubiculariorum Regalium in Hungaria Magistro et Consiliario nostro, etc. Fideli nobis dilecto. SZERÉMI.

A HORVÁT JOGTÖRTÉNELEM MEGIRÁSA EGY JELES NŐTŰL.

A délszlávok, tehát a velünk nyolcz százados kapcsolatban élő horvátok jogtörténelmének készülő megírása, hivatva van nemcsak tudományos tekintetben, hanem egy női szellemi erőnek nagy fokú kifejlettsége által is, egész figyelmünket magára vonni. Ugyanis, a múlt őszi és téli hónapokban, Zágrábban tartózkodott egy nevezetes tudós északi szláv sarjadékú nő, azon czéllal, hogy a délszláv népek által megirandó jogtörténelméhez szükséges kútforrások s adatok gyűjtésében, mint már másutt, úgy ott is eredményesen működhessék. Nevének hasonlatossága és hangzata után ítélve, hajlandó lettem volna, őtet az egykor hazánkból Báthory István lengyel király és Nagy Péter orosz czár korában kiköltözött magyar családok utódjának tartani, de egy alább megnevezendő ottani barátom értesítése szerint, erre adatok és saját ilyetén női tudása nemlétében, szerencsét nem arathattam. Azonban e nélkül is tiszteletünk méltó tárgya ezen nő, s azon föltevésben, hogy az általa elvállalt tudományos munkában, a magyar-horvát jogkapcsolat iránt, jogtudorhoz illőkép részrehajlatlannak fog bizonyodni, innét Történelmi Társulatunk székhelyéről is üdvözöljük őtet. Neve: »*Ewrei Johanna.*« E ritka hajlamú hajadon szent-pétervári születés, szülői elhaltával csupán önkeble hangulatát követve, egészen tanulásnak szentelte

magát s különösen a jogi tanulmányok szeretete által lekötve, azokban a némethoni fő tanintézetekben oly előmenetelt tett, hogy a szokásos szigorlatnak magát alávetvén, a jogtudori koszorút kiérdemelte, melynek szövegét fennidézett barátom közléséből itt adom:

»Summis Auspiciis Regis Augustissimi, Potentissimi, Joannis, Domini Nostri Clementissimi Universitas Lipsiensis, Rectore Magnifico Herrmanno Brockhaus (pl.tit.) Decano Carolo Adolpho Schmidt J. U. Doctore Juris Romani Professore, Virgo Generosissima atque Doctissima Joanna de Ewrei, quae examine, quod Rigorosum dicitur, cum laude superato, gradum Doctoris Juris Utriusque, collatis in eam summis honoribus rite adepta est.« (A keltezést és aláírásokat elfeledé barátom közleni.)

Mindezeket hiteles tudósításából merítvén, igen tisztelt barátomnak Molnár Antal királyi tanácsos és nyugalmazott zágrábi jogtanárnak, készséges közléséért szíves köszönetemet nyilvánítom. Ki ezen ritka szabásu nőről, tapasztalása és hiteles bizonylatok után azt is feljegyzé, hogy az európai fő cultur nyelveken kívül, a latint majdnem tökéletesen s folyékonynan beszéli. Europa fővárosaiban Páristól Zágrábig minden nevezetesebb tudományos intézetet meglátogatott, anyagot gyűjtve szándékolt munkájához s egész társzekérnyi könyveket szerezvén, immár hazájában viszautazott, azon igérettel, hogy jövő évben a megkedvelt Zágrábot ismét fölkeresendi. Tiszteletére s ottani látogatása emlékezetéül, távozása előtt, nevezett barátom, ki köztudomásúlag Horácnak (latín, horvát és magyar nyelven egyenlőkép) szerencsés utánzója, egy kedves latin ódával lepte meg, melynek több nyomtatványai a Neva partjain immár szét vannak terjedve. Mutatóúl álljon itt kevés szavakban sokat mondó egy strófa:

» . . . Vetusto de genere Ewrei Prognata felix menteque cordeque
Ac Universo in Jure Doctor Zagrabiae modo agit Joanna, ut etc.«

BOTKA TIVADAR.

ADALÉK A MAGYARORSZÁGI CZIGÁNYOK TÖRTÉNETÉHEZ.

A Nemzeti Muzeum könyvtára ujabban a gömörmegyei kövecsesi Dancs-család levéltárával gazdagodott, melyet Dancs László kövecsesi földbirtokos úr oly föltétel alatt bocsátott a Nemzeti Muzeum rendelkezésére, hogy itt a család tulajdonjogának föntartása mellett, örök le-

tételenyképen elkülönítve őriztessék. Ez már a negyedik levéltár, melyet a Nemzeti Muzeum alig egy év alatt őrizete alá fogadott, hogy itt valamennyit közkincsévé tegye a hazai történetbúvároknak.

A levéltár a Hanvay-levéltár szomszédságában van fölállítva, s az Árpád-házi királyok idejéből 6, a vegyesházi korszakból a mohácsi vészig 82, azontúl a legújabb korig 36, összesen 124 oklevelet, 206 levelet, 142 másolatot, 77 kötelezvényt, nyugtát és elenchust, mindössze 549 darabot tartalmaz. Legrégibb oklevele 1269-ből való, melyben az esztergomi káptalan bizonyítja, hogy Máté Mátyás fia Zabrag comes unokaöcsese, Sándort Poruos fiát, a köztök fennforgott vitás ügyben a káptalan színe előtt kielégítette. Érdekes továbbá két lovaspecsétes oklevél, az egyik Fülöp nádor 1325-ik, a másik László opolyi herczeg és nádor 1368-ik évi kiadványa. Mindkettő meglehetősen conserválva. — A magyar levelek között legrégibb Derencsényi Ambrus záloglevele, 1546-ból. — Mindezek a hazai történet, jogtörténet és közművelődéstörténethez, de különösen Gömör-megye monográphiájához érdekes adalékokat fognak szolgáltatni.

E levéltárból közlünk ez alkalommal egy XVII. századi magyar oklevelet, melynek kiváló érdeket kölcsönöz azon körülmény, hogy kibocsátója: a Szendrő városához tartozó sátoros czigányvajdák vajdája volt. A czigányok története hazánkban úgy mint Európában, nem egészen érdektelen. Európai nevű tudósok foglalkoztak vele s a rólok majdnem minden művelt nyelven megjelent szakmunkák száma, egy külön irodalmat képvisel. Hazai történetünkben első nyomukat, Bárdossi [1]) II. András, Szászky [2]) IV. László király idejében keresik, de határozottan csak Zsigmond király alatt 1417-ben [3]) jönnek elő, kitől 1423-ban salvus conductust és saját vajdájuk előtti bíráskodási jogot nyertek. [4]) Némely tudósok Herodotra támaszkodva, ki a Duna mel-

[1]) Joh. Bárdossi: Animadversiones de insurrectione nobilium. Budae 1792. pag. 98.

[2]) Joan Tomka Szászky: Introductio in orbis hodierni geographiam ..... Posonii 1748. — pag. 731.

[3]) Pray: Annales IV. 274. — Schwartner M. Statistik des Königreichs Ungern. Ofen 1809. I. 149. Grellmann H. M. G. Historischer Versuch über die Zigeuner. Göttingen 1787. — II. kiadás. Göttingen 1847.

[4]) Andr. Felix Oeffelius: Rerum Boicarum Scriptores .... Aug. Vindelicorum 1763. Tom. I. pag. 21., közli Zsigmond király oklevelét, melyből a következőket emeljük ki: »Si autem inter ipsos aliqua zizania

lett lakó *zyginnekről* beszél, a czigányok hazánkba való jövetelét sokkal régibb időkre tették, de ez máma a históriában már tulhaladott álláspont. Annyi kétségkivül áll, hogy megjelenésökkel európaszerte mozgalmat idéztek elő. S mivel hazánkat sokkal nagyobb számban lakják, előnyös és nem előnyös tulajdonaik által sokkal inkább tünnek ki, hogysem létezésöket a társadalomban ignorálni lehetne, de mert történetünkben is némi szerepet játszottak, nem tartjuk épen háladatlan munkának mindazt napfényre hozni, mi az ő történetükre némi világot vet. — Adalékképen közöljük azért a föntemlített oklevelet, melyben Dániel vajda, Szendrő városához tartozandó czigány vajdák vajdája, egy Horvát János nevű vajda személyéért 40 forint kezességet vállal, a mint következik:

»Én Dániel Wayda, Szendrő várossához tartozandó sátoros czigány Waydáknak Vaydája, adom tudtára és értésére mindeneknek, valakiknek illik ez levelemnek rendiben, hogy az elmúlt esztendőkben Horvát János nevű Vaida, esett volt olyan vétekben, melyért megvallom hogy halált érdemlett volna, hanem sok kérésemre, reménkedésemre és esedezésemre, Szendrei fő kapitány nemzetes és vitézlő Hatvany András ur ő kegyelme, életének gratiat adott (úgy hogy ő neki és maradékinak holtig való Jobbágya és Kovácsa leszen mostani gyer . . . . . vel és ezután születendő gyermekivel együtt, ha penig valami szin és okok alatt elszöknék a vagy el idegenednék, az ő kegyelme és maradékai kezek alól, magamra negyven forint kezességet vállalván, kötöm arra magamat, hogy fölül megemlített kapitány uram és az ő maradéki, az negyven forintokat simul et semel ezen Szendrő várossának akkorbeli vásárbirájával, meg vehessék és vetethessék, abscissis universis juridicis remediis nec obstantibus Di . . . . . mes . . . . . vindeminarum ac octavarum temporibus; ennek bizonyságára adtam ez pecsétes kezem irásával megerösített levelemet, Szendrei hites két vásárbirák vitézlő Iratossi Mihály és Szabó István uramék előtt, és Szendrei Vajdák Lázár György ét ifjabbik Lázár Vajda előtt. Datum Szendrönél die 29. Augusti Anno 1659.

Dániel Vajda pecsétje	Lázár György pecsétje	Ifjabbik Lázár Vajda pecsétje
és kereszt (P.H.) vonása	és kereszt (P.H.) vonása	és kereszt (P.H.) vonása.
†	†	†

Eredetije a kövecsesi Dancs-család levéltárában (a Nemzeti Muzeum könyvtárában) őriztetik, ívrétben írópapiron, három kisded 8 szögletü gyürü pecséttel. A pecsétek épek, egymástól alig különböznek; a paizsot két oroszlán veszi körül s bent a paizsban kifeszített szárnyakkal egy fölismerhetetlen madár látható. Közli: Csontosi János.

---

seu perturbacio evenerit, ex parte quoruncunque, ex tunc non vos, (a hatóságok) sed ydem Ladizlaus Vajvoda ziganorum, judicandi et liberandi habeat facultatem.«

ZASZLÓK ÁRA A XVII. SZÁZADBAN.

A magyar nemzeti múzeum kézirattára rendkívül gazdag számadásokban, költségjegyzékekben, melyek nélkül hazánk anyagi s társadalmi viszonyainak képét a XVI. és XVII. században nem lehet föltüntetni. Ezúttal a zászlók ártörténetére akarunk bemutatni egy igénytelen adalékot, melynek közlése csakis az által van indokolva, mert szaklapjaink, máris közöltek ilyféle adatokat. (Lásd Arch. Ért. 1876. évi folyam 65. ll.)

Nádasdy[1]) lovas-ezredes uram öreg zászlója, melyet Tótországban vitetett maga előtt, szép és czifra szövetből készült egy portéka volt, melyért 21 frt 25 krt fizettek a szabónak. Festése — tehát nem volt utolsó a maga nemében — pedig épen 21 frtba került.

Egy másik csatalobogó rúdja 8 frt volt, 15 rőf posztó kellett rá, rőfjét 25 krjával számítva összesen 6 forint 15 kr., a selyemrojtot 35 krért varrták rá, mig a munkabér 1 frt 20 kr volt, s így a zászló összesen 15 frt 60 krba került.

Egy könnyű lovas-zászló ára 4 frt 48 kr volt, ez körülbelül a mostani dzsidás lobogócskákhoz hasonlíthatott. (Egy 1686-diki útleírásban is ily alakot láttunk.)

A hajdúk gyalog-standartájának 5 forint 26 kr. volt a fölszerelési költsége. Ezeket különben már készen vették.[2])

Utána járván a mai zászlóáraknak, a felszerelési osztály főnöke úgy nyilatkozott, hogy a zászlók kiállítási költsége az osztrák ezredeknél 300—900 frt közt váltakozik. Ez árkülönbség oka az akkori és mai viszonyok közti különbségben keresendő: majd minden tárgy ára hasonló mérvű differentiát mutat, gabona, szarvasmarha, ló, bőr, disznó csak úgy mint a ruhanemű, sőt maga a készítés ára ily arányban váltakozik. Épen azért nem lehetett e sorok föladata összehasonlításokba ereszkedni, ezzel tisztán csak jelezni akartuk, hogy mily irányban értékesíthetők a föntebb közlött morzsák.

Közli: THALLÓCZY LAJOS.

---

[1]) Ferencz, a kivégzett országbíró fia.

[2]) A Nemzeti Muzeum kézirattárában.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

Elnök: *Ipolyi Arnold* püspök. Első tárgy volt *Wenzel Gusztáv* fölolvasása a »Bosnya okiratokról«, mely élénk eszmecserét keltett s kívánatosnak mondatott ki egy Bosnya okirattár megindítása.

Második fölolvasó volt *Fraknói Vilmos*, ki a Münchenben levő Brandenburgi levéltár Magyarországra vonatkozó részét ismertette.

Ez okiratokra már mintegy 100 évvel ez előtt fölhívatott a tudomány figyelme, a mikor ugyanis 1166 db Magyarországra vonatkozó irat Bécsbe került, honnét II. József 1786. decz. 21-én Magyarországba szállíttatta, s azóta azok a budai kamarai levéltárban őriztetnek.

Eddig általán az volt a hiedelem, hogy a Brandenburgi levéltár ez oklevelekkel teljesen vissza került Magyarországba, ez azonban téves hiedelem volt. A levéltár egy része ugyanis Ansbachból Nürnbergbe vitetett át, s ez a múlt században Münchenbe kerűlt. *Pauler* Gyula Münchenben jártakor a múlt években megtudta, hogy az ottani levéltárban nagymennyiségü oly oklevél találtatik, melyek Magyarországot közelebbről érdeklik. Fraknói erről értesülvén, elhatározta, e levéltárat személyesen tanúlmányozni, és e tanulmányozása közben meggyőződött, hogy a levéltárban 548 lajstromozott s mintegy 3000 lajstromozatlan okirat, levél, számadás őriztetik, melyeknek csak kisebb része való Korvin János levéltárából. Ezek közt van 5 Árpád-kori okirat, (3 eddig kiadatlan), a többiek *Hunyadi* János atyjának részére Zsigmond király által kiadott oklevelek, Hunyadi János birtokviszonyaira vonatkozó okiratok, továbbá több magán és országos ügyre vonatkozó levél, okirat a XV. századból; ezek közt van az országtanácsnak egy rendelete 1445-ből, melyben Hunyadi János kérelmére a jajczai bán fiát összes jószágaitól megfosztották, mivel a török elleni háborúban egy hadcsapat kiállítására a költséget fölvette, a csapatot azonban nem állította ki. Érdekesek továbbá a Mátyás király hagyatékára vonatkozó okiratok, továbbá egy per iratai, mely Korvin János és néhány firenczei kereskedő közt folyt. Ez utóbbiak ugyanis 26,900 frt értékü selyem, bársony és posztó szövetet szállítottak a királynak Bécsbe, ki közbejött halála miatt a posztó árát nem fizette ki nekik. A kereskedők először Beatrix királynén, majd Korvin Jánoson követelték pénzüket, vagy az általuk szállított árút. E több évig tartott perből az összes vádiratok, tanuvallomások, ítéletek megvannak.

Van azonkívül az 1497-iki országgyülésről egy napló mely német nyelven szerkesztetett, nem tudni ki által és mi czélból. A napló igen részletesen följegyzé az országgyülésen történteket, s Fraknói azt hiszi, hogy ez a legrégibb ilynemü országgyülési följegyzés.

Korvin János özvegye Frangepán Beatrix és özv. Szapolyay Istvánné tudvalevőleg összeakarták házasítani gyermekeiket, hogy így

a nagy terjedelmű Hunyadi vagyon Szapolyai kézre kerüljön. Hunyadi Erzsébet azonban, Korvin János leánya még kis korában elhalt, s a házasságból nem lett semmi, s a Hunyadiak birtokai egészen más kezekre kerültek. Brandenburgi Frigyes ugyanis 10 fia közül egyet Györgyöt Ulászló magyar király udvarába küldött szerencsét próbálni. Ez embert Ulászló minden áron össze akarta házasítani Frangepán Beatrixszal a mi azonban kezdetben az özvegy részéről nagyon sok akadályba ütközött.

De már 1508-ban Ulászló azt jelenté Ansbachba (egy német levélben) Brandenburgi Frigyesnek, hogy a házasság bizonyosan meglesz, s valóban 1509. január 25-én meg is történt az esküvő Békésben. A házassági szerződés különösen érdekes. A német gróf ebben kijelenté, hogy nem ő veszi el nejét, hanem ez fogadja őt férjévé, kötelezte magát, hogy annak javait soha el nem idegeníti, sem az asszonyt az országból külföldre ki nem viszi. A házasság azonban rövid ideig tartott. Frangepán Beatrix 1510-ben már meghalt s a király az elhunyt nőnek minden vagyonát Brandenburgi Györgynek adományozta. E birtokok Magyarországban, Erdélyben és Tótországban feküdtek: Gyula, Hunyad vára, Varasd stb. Brandenburgi György nagy erélylyel látott e birtokok kezeléséhez. Németországból azonnal tiszttartókat hozatott, s azokat rakta be birtokaiba mindenüvé. E tisztek a gazdálkodás mellett a leggyalázatosabb zsarolást és visszaéléseket követték el, a honvédelem ügyeit elhanyagolták, úgy hogy végre a magyar urak is megsokalták a dolgot, s az országgyűlésen követelték a királytól, hogy vegye el a Hunyadi-birtokokat a német kezeiből s adományozza oda érdemes hazafiaknak. A mozgalomtól, úgy látszik, maga Brandenburgi György is megijedt, mert Varasdon összegyűjtötte embereit s tanácskozott velük, hogy mint kellene eltávolítani a rendek haragját. Végre abban állapodtak meg, hogy a Brandenburgi folyamodjék Miksa császárhoz, s csakugyan ennek közbenvetésére Ulászló meg is hagyta nála az addig birtokában volt javakat.

Az 1514-iki pórlázadás kiválóan a Brandenburgi György birtokai és tisztjei ellen volt intézve. A kuruczok Solymost és Lippát el is foglalták, ezek ellen György később nyomozásokat indított, és az említett két vár tisztjeitől érdekes adatok vannak a levéltárban e lázadásra vonatkozólag.

Brandenburgi György nagy befolyással bírt II. Lajosra; állását e király oldalánál arra használta föl, hogy mind újabb és újabb adományokat adatott magának, azonkívül évenkint nagy fizetést huzott a kincstártól, midőn pedig látta, hogy a hatvani országgyűlésen a király nem bír a köznemesség közt megindúlt forrongással, 1525-ben elhagyta az országot s soha többé ide vissza nem jött.

Tisztjei azonban még itt maradtak birtokain. Ezek a mohácsi vész után is 1527—28—29-ből Budáról, Gyuláról, Hunyad várából

folyton levelezték vele. E levelek nagy része megmaradt a müncheni levéltárban s érdekes adatokat tartalmaznak nemcsak a királyi udvar akkori állapotáról, hanem a nemzet egyéb viszonyairól is. 1509—1540-ig a tisztek számadásai mind meg vannak és pedig ezek nagyrészt az ország oly vidékéről, mely akkor török hatalom alatt volt, s honnét e korból kevés oklevél maradt fön. A számadások érdekes világot vetnek e vidék közgazdasági állapotára; fölsorolnak minden egyes falut, minden jobbágy nevét, az adókat, melyeket az országgyülés megajánlott, s melyeket a földesurak hajtottak be.

Fraknói kilátásba helyezi, hogy a müncheni levéltár e része valószínüleg vissza fog kerülni hozzánk. A kormány ugyanis ez irányban már tett is lépéseket.

Óváry Lipót az olasz levéltárokról értekezett. *Thaly Kálmán* bemutatta a Bercsényi család származéki rendét s kérte a »Századok«-ba közöltetését. *Csontosi János* jelentést tett az *ipartörténeti bizottság* eddigi működéséről.

A jegyző alapító tagokúl bejelenti: *Beregh- Bihar- Bács- Bodrog-*, *Heves-*, *Liptó-* és *Szepes*-vármegye közönségeit, s nemkülönben *Maros-Vásárhely* szabad kir. város közönségét. E jelentés éljenzéssel fogadtatott. Évdíjas tagokúl ajánltattak: *Dombay Gyula*, *Szalavszky Gyula* ügyvéd Nyitrán (ajánlja Mérey Ottó), *Vargha Ottó* tanárjelölt Budapest (aj. Csánky Dezső), *Fesselhofer János* kereskedő, *Porhoncsák Endre* kir. sótárnok, *Krucsay Ágoston* kir. sóhivatali ellenőr, *Vellansits János* kir. posta főnök *Tubolyi Viktor* ügyvéd Nagy-Kanizsa (aj. Doby Antal), *Athanaczkovics Konstantin* Budapest (aj. Jakobei Dezső), *Marcsek Andor* tanárjelölt Budapest (aj. Szalay József), dr. *Szely Lajos* püspöki irodaigazgató, ft. *Hahnenkamp János* püspöki szertartó és aljegyző Győr (aj. Kreskay Antal), *Zerdahelyi Adolf* polgármester, *Istvánffy József* ügyvédjelölt Nyitrán (aj. Mérey Ágoston), Ft. *Szalay József* plebános Fertő-Szent-Miklós (aj. Babics János), *Kirchner Lajos*, Budapest (aj. Thallóczy), *Hauser János* tanárjelölt Budapest (aj. Csánky Dezső), *Kriston László* gömör-vármegyei főpénztárnok Rima-Szombat (aj. Szontágh B.), *Franzen Alajos* tanár Szakolcza (aj. Römer Flóris), *Esztergom sz. kir. város könyvtára* (aj. a társ. titkára), *Györffy Lajos* tanárjelölt Budapest (aj. Fraknói Vilmos), *Bydeskuthy Gyula* cz. kanonok Eger (aj. Foltényi), *Grenczenstein Béla* miniszt. titkár, *Molnár István*, *Szabó József* honv. ezredes, *Wodianer Béla*, *Freund Károly* Budapest, (ajánlja Szendle Béla), *Kovács Ferencz* rom. kath. főesperes, *Szent-Iványi Kálmán* alispán, *Gyárfás József* t. sz.-bíró, *Csongvay Lajos* ügyvéd, *Sándor Kálmán* kir. törvényszéki joggyakornok, *Kerekes Sámuel* tanár Maros-Vásárhelyt, dr. *Sóos Kálmán* törvényszéki jegyző Zilahon (aj. Deák Farkas), *Lazarovics Imre* szolgabíró Besztercebánya, *Thomka László* szolgabíró Zólyom, *Lesták Lajos* szolgabíró Nagy-Szalatna (aj. Radvánszky Béla), dr. *Nemes Imre* tanár Nagy-Várad (aj. dr. Kürthy

János). Az ajánlott tagok örömmel fogadtattak a társulat tagjaï közé. Tiszteleti tagokúl ajánltattak: *Mircse János* lovag Velenczében, *Cesare Foucard* a modenai ltr. igazgatója (aj. Fraknói Vilmos), *Rouelens Károly* kir. levéltárnok Brüssel, *Fetis Ferencz* kir. könyvtárnok Brüssel (aj. Deák Farkas), *Gachard M.* Brüssel (aj. Ipolyi Arnold), *Capasso Bertalan* Nápoly (aj. Óvári Lipót).

Titkár bemutatja a Reviczky Bay Ilona úrhölgy által beküldött adományozási okiratot 1707. Bay Mihály részére, melylyel ennek utódja Bay kedveskedett növére közbenjárására társulatunknak. Köszönettel fogadtatott.

Nezdroviczky Gyula ügyvéd, főnök báró Szrbenszky Filep rendeletére beküldi amaz egyházi anyakönyvi kivonatokat, melyek a rovnyói egyház könyvében Lorántffy Zsuzsánnára vonatkoznak. Tudomásul vétetett s köszönettel fogadtatott.

Csősz Imre tanár a nyitrai gymnasium részére kéri a Bartal commentárait és a »*Zichy Codexet*«. Utasíttatik a titkári hivatal, hogy a kért müveket a nevezett gymnasium részére küldje meg.

A bécsi akad. magyar olvasó és társas kör kéri a »Századok« ingyenes megküldését. A kérés, miután egy régibb közgyülési határozat kimondotta, hogy közlönye sem társulatnak, sem intézetnek ingyen nem küldetik meg, nem teljesíthető.

Helyettes titkár bemutatja a pénztárnok april havi kimutatását:

Bevételek:

1. Befolyt tagdíjak	300	frt	— kr
2. Újabb alapítványok	300	»	— »
3. A »Századok« régibb példányaiért . . .	9	»	96 »
4. Tagsági díszoklevelekért	45	»	— »
5. Pénztári maradvány márczius hóról . . .	3682	»	88 »
Összesen . . .	4337	»	84 »

Kiadások:

1. Titkári, s. titkári és pénztárnoki illetmények s szolgafizetések . .	360	frt	— kr.	
2. Írói tiszteletdíjak . . .	60	»	— »	
3. Expeditionalis költségek és egyéb kiadások	40	»	— »	
4. 1100 ft. névért. szölöv.kötv.	797	»	50 »	
5. Ennek megtérített folyó kam.	17	»	47 »	
Összesen . . .				1274 » 97 »
Marad május hóra .				3062 » 87 »

A jegyző fölemlítvén a f. évi pozsonyi kirándúlás idejének közelgetését. — Megbizatik az elnökség és titkári hivatal, hogy a szükséges előzmények rendbehozása végett tegye magát érintkezésbe a főispáni és polgármesteri hivatallal; s a részt venni kívánó tagokat szólítsa föl jelentkezésre.

A jegyzőkönyv hitelesítésére fölkérettek: Fraknói Vilmos és Óváry Lipót urak.

FÖLHÍVAS

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT T. CZ. TAGJAIHOZ.

Pozsony sz. kir. városa közönsége részéről történt meghívás következtében a M. Tört. Társulat f. 1877. évi vidéki kirándulását Pozsonyban e fényes múlttal, jeles családokkal s oly hatalmas szerepet játszó városokkal gazdag vármegyében fogja megtartani. A kirándulás augusztus havának második felében fog megtörténni. Addig is azonban az eszközlendő tudományos buvárlatok érdekében — és az előlegesen megteendő intézkedések véget tisztelettel fölkéretnek a társulat t. cztagjai, hogy a kik az érintett kirándulásban részt venni óhajtanak, elhatározásukat vagy a társulati titkárral (Budapest vár uri utcza 22. vagy a társulati jegyzővel (Budapest, egyetem-tér 2. szám) f. évi julius 1-ső napjáig tudatni méltóztassanak.

Társulatunk vezére e kirándulásban az eddigi megállapodások szerint Ipolyi Arnold püspök úr társulatunk másod elnöke leend. Értekezés tartására gróf Széchen Antal választ. tag ő nmlga lett megnyerve.

Már eddig is többen jelentkeztek, kiknek névsora a Századok jövő számában fog közzététetni.

Kelt Budapesten, 1877. május 15-én.

Szilágyi Sándor, társulati titkár. *Deák Farkas*, társulati jegyző.

A CORVINA VISSZAJUTOTT CODEXEI FELFEDEZÉSÉNEK TÖRTÉNETE.

A közelebbi napok ama nevezetes eseményével szemben, hogy a Corvinának Konstantinápolyban lappangott codexei a Sultán által hazánknak visszaadattak, a történelmi társulat közlönye is föladatának

tartja e codexek állapotának és fölfedezésének előadásával azok történetét földeríteni.

A napi- és hetilapok ama tudósításai mellett, melyek a fentebbi alkalomból részint a Corvina múltjáról a régibb adatok nyomán szólottak; részint a codexek megküldése újabb körülményeit leírták, érdekes ismerni a lépéseket, melyek újabban a most megküldött, valamint a még számosabb visszamaradt codexek fölfedezésére vezettek és megszerzésökre tétettek; melyek nélkül alig ha jutottunk volna a kincs fölfedezésére s annak visszanyerésére. Ezekből értesülünk részletesen a codexek legközelebbi körülményeiről és tájékoztatunk a visszamaradtak iránt is.

Erről szól részletesen a jelentés, melyet *Kubínyi Ferencz*, *Ipolyi Arnold* és *Henszlmann Imre* az akadémia elébe terjesztettek, midőn 1862-ben Konstantinápolyban a Corvina nyomai és maradványai fölkeresésére menvén, azokat először sikerült fölfedezniök.

Ez által lőn századok múltán először biztosan constatálva nemcsak az, hogy a Corvina codexei közül még számosok a török császári könyvtárban Konstantinápolyban léteznek, hanem azok legdíszesebb és valószínűleg legbecsesebb ottani példányainak tartalma is, valamint száma.

Adjuk itt az erre nézve teljesen tájékozó jelentést, mint azt Ipolyi Arnold az akadémiában társai nevében előadta, de melynek szövege eddig tudtunkra csak a Pesti Napló akkori (1862. junius) számaiban jelent meg. Ez ismertetés jelenleg a codexek visszanyerése által kétszeresen érdekes, a bekövetkezett siker által nyervén meg teljes jelentőségét; közöljük azért itt egész terjedelmében.

Kubínyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre

jelentése a M. Tud. Akadémiában az általok Konstantinápolyban fölfedezett Corvina könyvtár kodexeiről.

Tisztelt akadémia! Midőn az akadémiának f. é. (1862.) mártius 17-én tartott ülésében szerencsénk volt az akadémia elé azon ajánlatot terjesztenünk, hogy elhatároztuk magunk közt, a nemzeti tudomány és az akadémia érdekében Törökországba, nevezetesen Konstantinápolyba utazni; ez iránt az akadémia megbizását kikérve és megnyervе csak egész általánosságban jelenthettük ki utunk czélját ama szavakkal, hogy *szándékunk hazai történeti emlékeink iránt vizsgálódni, azokat a mennyire lehet összegyüjteni és megszerezni.* Utunk és vizsgála-

taink sajátlagi főczélját, mely nem volt sem egyéb, sem kisebb, mint dicső fejedelmünk *I. Mátyás király könyvtárának a világhírü Corvinának nyomozása*, fontos okoknál fogva szükségesnek véltük ez által leplezni. Mit ha eleve nyiltan bevallunk, nemcsak nehezítjük talán az illető helyen fölébresztett féltékenység miatt lépteinket; de lehet még gúny tárgyává is tesszük vala kevés sikerrel kecsegtető hazafiúi vállalkozásunkat s áldozatkészségünket. Mert jól tudtuk, hogy a vizsgálatunkul kitüzött tárgyat, melynek keresésére, tekintve a siker kétes voltát, nagyobb hazafiúi elszántsággal, mintsem reménynyel vállalkozhattunk majdnem háromszázad óta nálunknál, nemcsak hasonlíthatlanúl kitünőbb tekintélyü, tehetségesebb s a helybeli körülményekkel ismeretesebb férfiak és tudósok, de leghatalmasabb uralkodók követségei is folytonos sürgetéseik daczára mindeddig sikertelenül nyomozták.

Nem csuda azért, ha a körülményeket megfontoló külföldi és hazai higgadtabb tudósok nagy kétségben látszottak lenni az iránt, hogy akár a byzanci császárok régi könyvtárának, akár corvinánknak nyomai a sultánok serajában még föltalálhatók lennének. Ámbár másrészről másoknál ismét épen úgy élt még a szilárd hit is, hogy ez még föltalálható lenne, melynélfogva időről időre számos új meg új kisérletek tétettek nyomozására. Ezen hit, mely annyiszor meghiúsult, ma elmondhatjuk a sikernek nem csekély eredményével, tisztelt akadémia, végre megvalósúlt.

A tényállásnak azonban nem annyira megállapítására, mint alapos ismeretére nézve nélkülözhetlenül szükséges volna az említett nyomozások három százados történetét elmondanunk egyrészt, mint azt vizsgálatunk későbbi kimerítő leirásában a közönség elébe terjesztenünk szándékunk; de mely az akadémiának hazaérkeztünk másodnapján mielőbb benyújtandó ezen előleges jelentésünk tárgya nem lehet.[1]) Valamint másrészt csak egy részletes nem a közönség elébe való titkos jelentés tárgya lehet mindazon magánlépések megismertetése, melyek a felfedezést eredményezték, s még bővebb eredményre vezethetnek, ha erre az akadémia jutni óhajt.

Jelentésünkben ennélfogva jelenleg egyszerüen *fölfedezésünk közvetlen tényei* elmondására szorítkozunk.

Szerénytelenség nélkül elmondhatjuk ugyan talán, hogy nemcsak az előbbi nyomozási kisérletek régibb s újabb történetét, mind itthon, mind a helyszínen tanúlmányozva, s a legújabb kisérletekről személyes értesülést szerezve, más irányban sem mulasztottunk el semmit, a körülményeknek és személyeknek ildomos számbavételével, sőt tetemes anyagi áldozattal is, megkisértve mindent, a mi tehetségünkben állott a czél elérésére. De nem kisebb hálával tartozunk szinte másrészt azon kitünő s befolyásos

[1]) Legkimerítőbben összeállítva található e nyomozások története Hammer-Purgstall Konstantinápoly leirásában. Legújabban Szilágyi Sándor is érdekes részleteket közölt ehhez a »Pesti Napló« tárczájában.

Akadémia által kiadott archeologiai közlemények képes példányát fényes kötésben neki fölajánlottuk, a legnagyobb készséggel, sőt nyílt előzékenységgel fogadva, előterjesztésünkre a következő választ kaptuk« hogy ámbár úgymond ő magassága a fővezér, emlékszik, miszerint a seraj titkos könyvtárában az arab, török, s egyéb keleti nyelven írott könyvek mellett *egyes latin és görög classicusok* találtatnak, mint ő maga nevezetesen egy Plutarch codexre emlékezik, melyet ismételve forgatott kezeiben; mégis alig hiszi, hogy számosabb, régibb codexeknek nyomára lehetne jutni, miután a régibb könyvtárak az ismételt tűzvészek közt, melyek köztudomás szerint a serajt többször pusztították, nagyobbára elvesztek.« Mindamellett ismételve késznek nyilatkozott mindenben szívesen szolgálni, s tudományos czéljainkat előmozdítani, megígérvén, hogy a követség útján kiszolgáltatni fogja az engedélyt az illető könyvtár megvizsgálhatására.

Mellékesen megjegyezzük, hogy hasonló értelemben nyilatkozott Süphi bej is, előbb a vakuvok (vallás alapítványi javák) minisztere, most az állami fölevéltár, a defterkhan főigazgatója s a mostani legnevezetesebb török történetírók s tudósok egyike, kiről még alább azon szívességénél fogva, melyet az akadémia iránt is tanúsított, meg kell emlékeznünk. Hosszasb idő eltelte után végre megnyerve a fővezér által ígért engedélyt, május 21-én volt a nap, melyen dobogó kebellel léptük át újra a seraj kapuját. Ez alkalommal az udvari főkincs- és könyvtárnok Salih bej által fogadtattunk az eski seraj-kincstár épületében, ki a fővezér rendelete következtében az eleve meghatározott órában ott ránk várt. Hosszasb időzés és a szokásos fogadási szertartások után, azonban akkor is meglepetésünkre a könyvtár helyett egyelőre a császári kincstárba vezettettünk csupán.

Mely szerencsében ámbár csak ritka és kitünő állásu idegenek részesülhetnek rendesen, s ámbár maga a kincstár páratlan értékü dús kincsei által inkább, mintsem műbecsénél fogva érdemes, a megtekintésre mindamellett látása által annál kevésbbé lehettünk kielégítve, miután megtekintése után a könyvtár iránt csak a már előbb látott, föntebb leírt seraji könyvtárba vezettettünk be.

Csak midőn a szokásos bucsúlátogatás szertartására ismét a főkincstárnokhoz bevezettettünk, használhattuk föl az alkalmat, hogy előtte kinyilatkoztathassuk, miszerint mi a fővezér ő magassága engedélyét sajátlag a kincstárral összekötött titkos császári könyvtár európai nyelveken írott könyvei megtekinthetésére kértük s kérjük. Ennek következtében megint hosszabb időzés után végre annyit értünk el, hogy a kincstárnoknak mintegy egész órai távolléte után ő szolgálata kíséretében mintegy hat, utóbb ismételt hálálkodásunk és kérésünk következtében ismét mintegy három, összesen tehát kilencz könyvet hozatott elő termeibe a könyvtárból. Ezen könyvek közül kettő nyomatott, az egyik a versailli kert képes leírása, a másik Calepinus szótárának régibb kia-

dása, a többi nagyobbára érdekes latín és görög pergamen codex volt, még pedig kettő közülök Mátyás király könyvtárának félreismerhetlen jellegével vörös és viola színü bársonyba kötve; a kapcsokon és a szöveg első lapján zománczban és miniaturban Magyar- és Csehországnak egyesített, a valamint Hunyadi-ház hollós czímerével, Mátyás M. A. (Mathias) monogrammjával, folió alakban díszes írással, csinos arabesk lapkeretekkel s festett betükkel. Tartalmukra classikusok és sz. atyák, melyeknek bibliographiai hüséggel czímét följegyeztük, s a czímerek rajzát vettük Kérésünket az iránt újra ismételtük, hogy ha még többet lehetne a könyvek közül látnunk s nevezetesen, hogy a könyvtárba bebocsáttatnánk vagy csak a könyvtárnak ne talán létező jegyzékét megnyerhetnők; kéréseinkre azonban csak azon ígéreteket nyerhettük, hogy más alkalommal, mely kérdéseinkre tudtúl fog adatni, talán majd többet is lehet még előmutatni. Ezzel először lőn tehát végre constatálva, hogy Mátyás király Corvinájának codexei a török sultánok könyvtárában csakugyan léteznek.

Csak ismételt többszöri sikertelen utánjárások s egyéb lépések, valamint a fővezérnél nyert újabb kihallgatásunk után lehetett annyit elérnünk, hogy május 26-án a kincstárőr által meghíva, most a seraji köskök egyikében hosszú asztalon volt megtekintésünkre mintegy 50 könyv kiállítva, s egykét órára azok áttekintése megengedve. Közöttük ismét néhány nyomatott könyv volt, mint például Banduriusnak s a byzanci régiségekről írt híres munkája stb. Legnagyobb részt azonban régi és becses XIV—XV-ik századi latín és görög, sőt kiril pergamen kézirati codexek voltak. Ezek közül nevezetesen 9 darab ismét Mátyás király codexei előbb leírt ismeretes jellegével birt bíborba s violaszínü bársonyba kötve, a leszakított kapcsok és köldökök nyomával a király s Hunyadi-ház czímerével szép arabesk és initialis miniaturakkal, valamint egyéb alakzatokkal.

Egyik különösen Mátyás királyt fölismerthetően ábrázolja a mint karszékén ül s olvas.

Tartalomra mindannyi classikusok s egyházi atyák, későbbi latín és görög, valamint egyházi írók szövegei. Nevezetesen Tacitus, Plautus, Svetonius, Polybius, Theophrastus, Cornelius Nepos (v. Probus Aemilius) Ciceról részletek, Augustinus, Eusebius, Clemens. Mások, melyek közül kétségtelenül a legtöbb szinte Mátyás király könyvtárából lehet, habár ennek jellegével nem bír is; (miután e király által iratott fényes és költséges codexek könyvtárának kétségtelenül csak kisebb részét tehették, s a nagyobb rész a leírások szerint is máshonnan, nevezetesen a szétszórt byzanci könyvtárakból is összevásárlott görög, sőt keleti könyvekből és részben már nyomtatott munkákból állott) — nem kisebb érdekü bibliai görög szövegek. Aristoteles, Plinius, Euklides, alexandriai Heron, római historiographusok, Glossariumok, Dante, Albertus Magnus kéziratai, részint s nagyobbára pergamen, részint papíros codexei voltak

Mindnyájának pontos bibliographiai feljegyzése után, mely nem csekély időt vett igénybe s melyet ezen vizsgálataink részletes előadásában teljes kritikai és bibliographiai apparatussal fogunk a közönség elébe terjeszteni, a kifárasztott tisztviselőktől hiába kértük ismét akár a további könyveknek akár a könyvjegyzék és a könyvtárnak különféle ürügyek alatt elömutatását; például, hogy azt, a mit sajátlag keresünk magyar történeti és a magyar szövegü könyveket, melyeknek okvetlenül szinte itt kell lenni, az elömutatottak közt nem találtuk. A válasz most majd egyszerüen »nincs több« volt, majd ismét, hogy a közelgő ünnepek miatt a Padisah fogadására készülvén, másra nem érkeznek.

Sem a sikerre szükséges bővebb eszközökkel, sem a hosszabb maradásra idővel nem rendelkezhetvén, tisztelt akadémia, bővebb eredményre sem juthattunk ez alkalommal. Mint juthattunk sajátlag csak ennyire is, és mint juthatni kétségtelenül nagyobb eredményre, az, mint mondók csak titkos és nem a közönség elébe való jelentés tárgya lehet.[1]) De úgy hisszük, hogy ez által is eléggé constatirozva bírjuk, miszerint Mátyás király budai könyvtára, vagy csak annak tetemes része Konstantinápolyba a serajba jutott, és hogy annak jelentékeny maradványai, ha nem legnagyobb része, még folyvást mai napig is ott léteznek. Ötven és egy néhány könyv közül, melyek mint láttuk, csak mintegy véletlenül fölmarkolva a könyvtárból számunkra mutatványúl kihozattuk, 14 darab még a Corvinának teljes és félreismerhetlen jellegével bírt, míg 30-nál több kézirat latin és görög codex XIV. és XV-ik századi jelleménél fogva nyilván szinte csak onnét és nem a régi byzanci könyvtárból származtatható.

Mindez tehát nyilván arra mutat, hogy egy nagyobb, talán rendezetlen titkos könyvtár, melyből ezek számunkra mutatványúl elöhozattak, csakugyan létezik még a serajban, melynek egy részét Mátyás király könyvtárának maradványai képezik.[2])

Tökéletesen meggyőzhet azonban erről azon nevezetes körülmény, mely épen vizsgálataink következtében merült föl és jutott tudomásunkra. Ismeretes ugyanis, hogy mindazon kisérletek, melyek eddig a seraj titkos könyvtárba való bejuthatásra tétettek, merőben meghiúsultak. Még legújabban is egy nagy hatalmasság követségének főszemélye, — kit itt közelebbről megnevezni nincs helyén — Konstantinápolybani hosszas la-

---

[1]) Ezen titkos jelentés a módozat előadására vonatkozott, miképen lehetett volna akkor e codexek megnyerését valószínüleg kieszközölni; s miképen eszközöltetett az, hogy ennyihez is juthattak.

[2]) Melynek azonban nagy része nemcsak rendezetlenül lappang, de szomorú elhagyatottságban romlásnak indúlva teng; miután jelesen egyes codexekben már nyomai mutatkoznak a nedvesség általi rothadásnak, míg ettől a Mátyási codexeket eddig jobb kötésök megóvta, ámbár ezek egyike is már nyirkos, s szétmálló állapotban mutatkozott.

fel a Corvina példányait, nem lévén sem a corvinai codexek jellege előtte ismeretes, sem czélja egyéb, mint a régi byzanci könyvtárak maradványainak nyomozása. De melyeket valamint őszinte vallomása szerint az illető könyvekben föl nem talált, úgy alig lehet kételkedni, hogy az általa látott azon könyvek között, melyeket mi nem láttunk, ismét a legtöbb bizonyára Mátyás könyvtárából való; és nem egy talán, mit ő észre nem vett egyenesen Mátyás codexeinek jellegével is bír. A sorozat részletes közlését és saját lajstromunkkal való egybevetését szintén részletes előadásunkban fogjuk közölni. Elég azonban most itt ismételve csak arra figyelmeztetnünk, hogy mind ezen nyomok oda mutatnak, miszerint a Corvinának jó része még a seraj könyvtárában megtalálható.

Egyéb hazai történeti kútfőink iránti vizsgálataink sem voltak minden siker nélkül. Az előbb dicsért Süphi bej az állami levéltár igazgatója kitünő török történetíró és régész szívessége által tudomásunkra jutott, hogy az állami levéltárban Magyarország földállapotának a XVII-ik századbeli török uralom alatti idejéből teljes leírása, egy nemo a catasternek foglaltatik. Ennek, valamint Magyarországra vonatkozó iratoknak, idővel a mint a gondjai alatt levő állami levéltár rendezve lesz, közlését tudományos liberalitással megígérte. Megismertetett nevezetesen érmekben dús régészeti gyüjteményével is, mely az előbb említett tekintetben, nevezetesen parth s arsacida érmek sorára s teljességére nézve, méltán páratlannak mondható, valamint b. Prokesch internuntius gyűjteménye a görög érmekre nézve minden muzeummal e részletben vetélkedik. Valamint b. Prokesch a múzeumot több régiségtárgygyal, úgy Süphi bej is az akadémiát általunk megküldött s itt bemutatott, egyik jeles munkálatával Ibn Kholdan Mohamed, előtti arab történetének törökre áttételével tisztelte meg.

Szives igéretét birjuk, hogy legújabban kiadás alatt lévő török érem közleményeit, valamint a parthok készülőben levő történetét is megküldendi. [1])

Történeti nyomozásunk ezen főtárgya mellett alkalmunk volt közelebbi múltunk törökországi emlékei iránt is hónfiúi kegyelettel vizsgálódnunk. Épen midőn hazúlról távozandók valánk, a napi sajtó álhirek és helytelen tudósitások következtében élénkebben foglalkozott, mint valaha, a törökországi régibb és újabb emigrátio síremlékei állapotával: Tököly és Rákóczy sírjával a nikodémiai, rodostói és pérai magyar emlékekkel. Mindezeket, kirándulásaink alatt alkalmunk volt alaposan vizsgálni s az emlékek hű rajzait tárczánkba gyűjteni. Nevezetesen érdekes tárgyakra akadtunk még Rodostón, hol az internuntius hathatós ajánlata következtében a consul részéről minden rendelkezésünkre állott vizsgálataink elömozdítására. Igaz úgyan, hogy azon 20—30

[1]) Mindkét említett tudóst a Magy. Tud. Akad. ezen figyelmeért legközelebbi nagygyülésén külföldi tagjául megválasztotta.

magyar sirkőnek, melynek föliratát az internuntius b. Prokesch mintegy 40 év előtt, még tárczájába följegyezhette, már csak hült helyét találtuk, a régi örmény temetőben, hol azok állottak, az utolsóig szétromboltatván, és még csak Bercsényi, Eszterházy és Szarvaskendi Zsibrik sírkövei láthatók a görög egyházban, valamint Kőszegié, az ugynevezett magyar sírkertben. De áll még Rákóczy egykorú seraja s udvari kápolnája. Föltaláltuk és lemásoltuk azemigratió egyházi születési és halálozási anyakönyveit érdekes adataival, benne például Mikes halálának eddig ismeretlen s vitatott éve is kitünt; valamint látható, hogy majdnem a legújabb korig ért még le e magyar emigratió itteni ivadéka, s maig is a városnak legelőbbkelőbb családjai a franczia s osztrák consul büszkén emlegetik magyar származásukat anyai ágon. De már csak egy nő: Katinkay asszonyság viseli a kivándorolt magyar családok nevét. Úgy hisszük, hogy egyiránt a történetnek, valamint a nemzeti kegyeletnek tartozunk vele, hogy mindazon emlékeket s összes érdekes és számos rajzaik kiséretében összeszedve följegyeztük.

Tudományos vizsgálataink egy más, archeologiai oldalát képezte az érdekes byzanci épitészeti emlékek tanúlmányozása Konstantinápolyban s a páratlan classikai műmaradványoké Athénben. De ezek nem tartozván szorosan vett magyar történelmi följegyzéseink körébe, itt részletezésöket elhagyjuk.

Hátra volna még itt a fölfedezett codexek részletes bibliographiai jegyzékének közlése, melyet a jelentés említ. Ez azonban jelenleg illetőbb helyen a Magyar Könyvszemlében lesz közzétéve.

E jegyzék nemcsak az eddig visszanyert codexek bibliographiai smertetését, de mindazok leírását adja, melyeket még ezeken felől Kubinyi, Ipolyi és Henszlmann ott fölfedeztek és följegyeztek; valamint fölfedezésük után később a Mordtmann által megküldött és Prokesch internuntius kieszközlésére Dethier által összeállított jegyzékekből kitünő visszamaradt codexek ismertetését is. Ámbár az utóbbi Dethier-féle jegyzék csakis az általa corvináknak vélt codexek összeirására vonatkozik.

E jegyzékekből kitünik, hogy összesen eddig 75 codexet láttak az illetők. Hogy e 75 codexből Mátyás király könyvtárának csak mintegy 15 darab tulajdonítható annyira, a mennyiben ez a codexek jellegéből kitünt. Összesen eddig visszaérkezett 39 darab. Visszamaradt e szerint 36 ismeretes. De kétségtelen, hogy még ezen fölül több is fölfedezhető lesz a titkos könyvtárban; melybe eddig, mind a fenebbi jelentés mutatja, senki sem hathatott be, a leírt codexek mindannyiszor belőle kihozatván, más helyütt lőnek megmutatva.

Nehány codexben még az eredeti és a későbbi tulajdonos és másoló neve is olvasható. Több épen azok közül való, melyek Flórenczben készíttettek Mátyás király által. Közülök egy nevezetesen Bistucci Vespasian akkori híres flórenczi könyvárús által, mint az elölapon saját kezével bejegyezve olvasható, készíttetett. Kora híres férfiai életrajzában ő maga említi e nemü viszonyát Mátyás királylyal, valamint a magyar főpapokkal, mint Vitézzel, Janus Pannoniussal, kiket személyesen ismert, s kik töle s általa vásároltak könyveket. Érdekesebb még két codex keletkezésének azon jegyzete, kogy Nyitrán készült és Aretinus által javíttatott az egyik. Keletünknél fogva nem szenved kétséget, hogy azok Vitéz János által készíttettek, és hogy a leírók mellett Nyitrán akkor talán a híres olasz tudós Arretino is, mint javítnok Vitéz udvarában tartózkodott.

A codexek tartalmát, számát s további jellemző részletei leírását illetőleg utalunk a Magyar Könyvszemlére.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— Akadémiai szemlénkkel némi hátralékban vagyunk, s hogy ezt pótolhassuk, vissza kell térnünk a márczius havi tárgyalásokra. Ugyanis a II-dik osztálynak ezen hónap 9-én tartott ülésében veterán, de ifjú szellemü tudósunk, *Wenzel Gusztáv*, lépett a székre »A magyarországi városjog a »múltban és jelenben« czímü tanúlmányával.

Értekező mindenekelőtt azon állást akarja meghatározni, melyet a magyar városjogok az európai városjogok rendszerében egykor elfoglaltak, s melyet jelenleg is elfoglalnak. Ezen czélból mindenekelőtt azon föltételeket fejtegeti, melyek szükségesek arra nézve, hogy valamely község városnak neveztethessék, s hogy átalán véve városi életnek legyen helye, s előadja azon positiv tényezőket, mely Európa egyes államaiban, névszerint Olaszhonban, a német birodalomban, Franeziaországban, az iberiai félszigeten, Angliában, a skandináviai országokban, Lengyelországban és az orosz birodalomban városok keletkezésére és városi jogok alkotására vezettek. Áttérvén azután Magyarországra, bizonyítja, hogy valamint egész nyugaton a városok történetében három korszakot kell megkülönböztetni, t. i. a keletkezés és emelkedés korszakát a népvándorlástól a XII. század végeig, a virágzás korszakát a XV. század végeig, s a régi városi élet hanyatlásának és az új városi szellem keletkezésének korszakát napjainkig: úgy ezen 3 korszak szerinti fölosztás a magyar városok történetében is határozottan alkalmazható, úgy, hogy az 1. korszak a honala-

pítástól IV. Béláig, a 2. korszak, mely a honi városoknak az Anjouházi királyok és Zsigmond alatti idejét foglalja magában, Mátyás király haláláig terjed; a 3. korszak pedig Mátyás halálától fogva napjainkig tart. A városi életnek ezen korszakok szerinti változásával függ össze egész Európában a városjogok története is, melynek különböző phasisait és jelenségeit úgy külföldön, mint hazánkban értekező részletesen kifejti. Névszerint Magyarországban fontos az első korszakban a városjogok közti filiatiói viszony, mely szerint több városi anyajog, mint a székes-fehérvári, a budai, a selmeczi a zágrábi stb. állott fenn, melyek közül mindenik fiókjaira nézve a városjogoknak egy-egy családját képezte. A tudomány nagy kárára mindezek közül csak egynek szövege jutott korunk tudomására, t. i. a selmeczi jogé, melyet értekező már évek előtt kiadott. A XV. századnak kezdetén Buda város jogai is följegyeztettek, de ezen időben a particularis városjogok már egy általános országos városi joggá kezdtek összeolvadni. Itt tehát már ezen, t. i. az úgynevezett tárnoki jognak érvénye kezdődik, mely a városi életnek, a XVI. századnak kezdete által beállt hanyatlásáig tart. A harmadik korszak a régi városjogok hanyatlását és újabb időben a városok körében egy új rend alakúlásának előkészítését tartalmazza. Értekező erről is szólván; végül kiemeli, hogy a magyarországi városjogok történetének főnevezetessége a XV. századi jog, mely a magyarországi jogfejlésnek egyik sajátságos és igen nevezetes eredménye, a mihez hasonlóval semmi más államnak vagy nemzet jogtörténete nem bír, s melynek tartalmát és részletes történetét értekező valamelyik későbbi alkalomra tartja fenn.

Azután Henszlmann Imre bemutatta *Miskovszky* Viktornak középkori építészeti emlékeinkről felvett nagy gonddal dolgozott és kitünően sikerült rajzait; ezzel az ülés véget ért.

— A MÁRCZIUS 27-én tartott összes ülésen *Bartalus* mondott emlékbeszédet Mátray Gábor fölött. Az emlékbeszéd csinosan volt előadva, Mátray sokoldalú tevékenységét behatóan tárgyalja, közbeszövén Mátraynak gonddal összeállított életrajzát. Mátray 1797. nov. 23-án született Nagy-Kátán, hol atyja Rothkrepf József néptanító volt, 1804-ig a mikor Pestre jött a — még akkor egyetlen — magyar népiskolába. Itt végezte tanúlmányait s 1817-ben jogi pályára akart lépni, de e helyett nevelő lett, s 13 évet töltött gróf Széchenyi Lajos gyermekei mellett. Első irodalmi kisérletei a »Hasznos Mulatságok« 1824-ik évi folyamában jelentek meg. 1825-ben a »Tudományos Gyüjtemény« számára is dolgozott, s főkép itt jelent meg általános zenetörténelme. 1833-ban indította meg a »Regélő« és »Honmüvész« szépirodalmi lapot. 1837-ben állíttatott a nemzeti szinház zenegügyei élére s egyszersmind titkára lett a hangászegyesületnek, mely később, zeneiskolája (a mai nemzeti zenede) igazgatásával bízta meg. 1846-ban lett muzeumi könyvtárnokká.

Mátray irodalmi munkásságát jellemzi az, hogy ő csaknem min-

denütt kezdő és uttörő volt. Ő kezdett bizonyos rovatot a zeneszerzők és zeneművek ismertetésére, melynek mind a zenészekre, mind a közönségre jó hatása volt. Ő alapította az első magyar szépirodalmi lapot, melyben kiváló szorgalommal dolgozta ki a magyar ipar- és kézművek történelmét a legrégibb idők óta, s rövid életrajzokban ismertette a kiválóbb magyar nőket. Kezdő volt a zene terén, mint elméleti író és műbölcsész, csaknem kezdő a muzeum könyvtárában, egészen kezdő egy zenei tanintézet szervezésében, s épen azért minden téren túlszárnyalták, mi azonban, mint kezdőnek csak becsületére válik. Bartalus az emlékbeszédhez mellékelte összes műveinek sorozatát is.

— A II. osztály april 22-én tartott ülésén *Wenzel* váltotta be igéretét s fejtegette a XV. századbeli tárnoki jogot. E tárnoki jogot úgymond a felolvasó, meg kell különböztetni azon tárnoki jogtól, mely 1848-ig nálunk mint a szabad kir. tárnoki városok joga fenállott. A tárnoki jog a XV. század elején jegyeztetett föl latin nyelven; és pedig, mivel a viklefiták mint kiátkozott eretnekek említtetnek benne, nem 1415 előtt, de kétségkívül 1420 körül, és szabályszerűleg valamennyi városban bírt érvénynyel, noha be nem bizonyítható, hogy törvényhozás utján keletkezett volna. Alapját képezi Zsigmond királynak 1405-iki II. végzeménye, mely a városok érdekeit és viszonyait szabályozta. Különben több földesúri hatalom alatti szabad községben bírt érvénynyel, s e tekintetben, különösen Ujlak város (a Szerémségben), melynek földesura Ujlaky Miklós erdélyi vajda a tárnoki jog használását megengedte, s azt II. Lajos 1525-ben ünnepélyes privilegiummal megerősítette. Ezen jog főérdeke abban áll, hogy számos, a városi életre vonatkozó oly elvet gyakorlatilag fejtett ki, melyeknek újabb országos reformjainkban nagy fontosság tulajdoníttatik. — A második értekezés a *Balássy* Ferenczé volt, ki a hazai történetnek igen érdekes, de még nem eléggé ismert alakját, *Ludányi* Tamást ismertette. Tamás püspök a régi Ludányi nemzetségből származott, a szerzetességből emelkedett az egri püspöki székbe. Itt azonban már elhagyta a szerencse. A Zsigmond király elleni mozgalomban ugyanis Tamás püspök élénk részt vett s főfő pártosa volt Nápolyi Lászlónak, úgy hogy később e miatt Zsigmond által száműzetett s Lengyelországba menekült. Miután Zsigmond kegyelméért sohasem akart folyamodni, kortársai »Vasfejü« melléknevet adtak neki. Értekező megczáfolja azok véleményét, kik azt állíták, hogy Ludányi kimenekülvén az országból és kicsvén a püspökségből, azt örökre elvesztette, az értekező szerint a dolog ugy áll, hogy Ludányi visszajövén Lengyelországból, Stibor püspök után 1421-ben ismét visszafoglalta püspöki székét és még 3 évig kormányozta az egri egyház-megyét. Kimutatja, hogy ez a Ludányi Tamás egy és ugyanazon személy a Schmitth, Pray és mások által említett III. Tamás püspökkel. Megemlítendő még, hogy Ludányi püspök Egerben felsőbb tanintézetet alapított, melyre az első két tanárt a bécsi egyetemből hozatta.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

—A DÉLMAGYARORSZÁGI TÖRTÉNELMI ÉS RÉGÉSZETI TÁRSULAT rendes havi választmányi ülését, Temesvárt, márcz. 28-án, Ormós Zsigmond elnöklete alatt számos közönség jelenlétében tartotta meg.

A február havi választmányi ülés jegyzőkönyve felolvastatik; s hitelesíttetik; Miletz János titkár jelentéséből pedig kiemeljük a következőket:

A társulat kiadványa a »Történelmi és régészeti Értesítő« f. évi II. füzete már nyomdai munkálatban van.

A társulati muzeum és könyvtár részére az utolsó választmányi ülés óta a következő adományozások történtek:

1) *Gedeon* Imre török-szákosi bíró s birtokos, több általa kipuhatolt régi helyek- s földvárakról tett jelentést s azok vázlatos térképezését beküldötte, s néhány a nevezett falu környékén általa talált régiséggel kedveskedett a muzeumnak és pedig: adományozott a) egy nagy kőkorsót, b) egy égetett kögolyót, c) egy agyag karikát, d) III. Zsigmond lengyel király ezüst garasát 1607-ből, e) egy réz pecsétnyomó alsó lapját, f) egy régi örlő vagy csiszoló követ.

2) Menczer Ignácz Neuzináról, egy Maximianus-féle római réz, 3 darab I. Lipót-féle ezüst, s egy olaszországi »Cinque Bolognini 1747« föliratu ezüst érmet adott.

3) Dr. Niámessny Gyula társulati ügyész, Stetina Imre katonai segédlelkész és Turcsányi Rudolf klopodiai jegyző, több éremmel gyarapíták a muzeumot.

4) Uwira Ambrus irgalmasrendi főgyógyszerész és társulati tag egy Hyalith üvegből készült gyógyszertartó edényt ajándékozott; az edény fölirata: »EXT: (ractum) LIQUIRIT: (iae) SICC: (um DEP: (uratum).« Ezen üvegedény a még 1737-ben III. Károly király által Belgrádból Temesvárra betelepített irgalmasrend múlt századi gyógyszertárának maradványa. Adott továbbá több értékes pénzt, valamint Vadnay József temesvári lakos is. A könyvtár gyarapítására ugyancsak Uwira Ambrus társulati tag egy két kötetes művet ajándékozott.

A titkári jelentés tudomásul vétetvén, az előterjesztésből folyólag a választmány mindazoknak, kik a társulati muzeum s könyvtár gyarapítására adományaikkal befolytak jegyzőkönyvileg fejezte ki elisme-

rését. A társulat pénztárának állása; 626 frt 48 kr., mi tudomásul vétetett.

Következett a titkár által fölolvasott értekezés: »Régiségleletek s régi várnyomok Török-Szákos körül«, melyhez az anyagot s adatokat Gedeon Imre török-szákosi bíró s földbirtokos szolgáltatá.

Ezután fölolvastatott Siballic István cs. k. ezredes s lovagnak egy átirata, melyben fölhívja a társulat figyelmét egy régészeti müre, melyet Hauser Alajos tanár Bécsben ad ki ezen czímen: »Styl-Lehre der architektonischen Formen des Alterthums.« Köszönettel fogadtatott.

Rácz Athanáz kir. tanácsos s alelnök indítványozza, hogy a májusi közgyülés alkalmából czélszerű lenne egy bizottság kiküldése, mely a nagygyülés tárgysorozatát- s ünnepélyességének rendjét állapítaná meg; a választmány az indítványt magáévá tevén, a indítványozó Rácz alelnök elnöklete alatt bizottságot nevezett ki.

—Ugyancsak a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat aprilis havi rendes választmányi ülését Temesvártt, april 25-én tartotta meg Ormós Zsigmond elnöklete alatt.

Elnök megnyitójában üdvözli a választmányt s a választmányi ülést megnyitottnak nyilvánítván, *Miletz* János titkár a következőkben terjeszté elé havi jelentését: 1. Bejelent több értekezést, 2. Előterjeszti a társ. muzeum gyarapodását. Jelenti továbbá, hogy legközelebb a társulat becses ajándékban részesült; *Trefort* Ágoston közoktatási miniszter úr megküldte a Klösz György fényképész által készített fénykép-albumot, mely a múlt 1876. év tavaszán rendezett mütörténelmi kiállítás nevezetesebb tárgyait örökíti meg, *Barách József* egy vasbuzogány-gombot ajándékozott, hossza 26 centiméter s gombja gerezdes czifrázattal bír. *Strasser Albert* beküldött egy régi, a rozsdától igen megviselt kézi vas kardikót vagy más néven handzsárt. A kézi kard hossza 45 cm. s a pengén s fogantyúnál kavicsok vannak hozzátapadva. Ugyancsak Strasser Albert úr 11 darab újabbkori ezüst- s rézpénzzel, 1 darab chinai bronzpénzzel s 2 db bronz- és öntvényemlékéremmel s 8 darab különféle értéket képviselő Kossuth-bankjegygyel szaporitá az éremgyüjteményt. A társulati könyv- és irattár is több érdekes irattal gyarapodott. Erre Odor Samu pénztárnok úr adta elő jelentését a társulat pénztárának állásáról; e szerint 601 frt 67 kr. kész-

pénz szolgál a folyó kiadások fedezésére, a társulat javára kamatozó 1105 forint tartalékẗke alapon kívül; tudomásul vétetett. Következett Fromberg Róbert mérnök s társulati tag urnak ily czímű értekezése: »A Mont-Dol-i és Bois du Rocher-i őstelepek egykorszakbeliségéről«. Az értekezés tulajdonképen ismertetés egy jeles franczia régészeti műből, melynek czíme: »Materiaux pour l'Histoire primitive et naturelle de l'Homme«, s Micaul M. V. hírneves franczia régész archaeologiai tekintetben nevezetes s figyelemre méltó érveléseit tárgyalja, s azon módszerekkel foglalkozik, melyek szerint a franczia régészek a Bretagne-ban fölfedezett őslénykori emberi telepek s műhelyek viszonylagos korszakát meghatározni törekednek. Több apró ügy elintézése után Odor Samu társulati pénztárnok úr jelenti, hogy egy régibb megbizatásnak, mely az 1876. évi február hó 23-án tartott választmányi ülésen reá bizatott, eleget tett s Temes-vármegye területéről az összes községek pecsétjeit, a lenyomat-, leirások- s statisztikai kimutatással együtt megszerezte, összeállította s kimutatását a május havi nagy gyűlés alkalmával fogja előterjeszteni; Odor úr kijelentése örvendetes tudomásul vétetett.

Ezzel az ülés véget ért.

IRODALMI SZEMLE.

Irodalmi szemlénk rovatát ismét egy érdekes városi monographiával kezdhetjük meg, melyet társulatunk egyik buzgó tagja *Chernel Kálmán* írt, — kinek neve e füzetek olvasói előtt különben sem ismeretlen, monographiája czíme »*Kőszeg* sz. kir. város jelene és múltja«, melyből ezúttal az első rész a »Jelenkor« hagyta el a sajtót, tárgyalván a városnak föld- és természetrajzi viszonyait, lakosságának iparüzleti, földmivelői foglalkozását, erkölcsi és értelmi müveltségét, társadalmi vagy közhatósági állapotát. Természetes, hogy e tekintetben is sok históriai vonatkozásra akad az olvasó pl. az egyházak, a vár, egyes hatóságok fölsorolásánál. Mint a megjelent rész: mutatja, szerző a nyomtatott forrásokon kívül nagyon lelkiismeretesen s szorgalmasan fölhasználta a városi levéltár adatait és — mely által fokozta munkája becsét, — úgy hogy örömmel és várva nézünk a második rész: Kőszeg története elé, mely e város érdekes és változatos multjáról a megjelent részből kö-

vetkeztetve alapos és tanúlságos rajzot nyújtand. A munka Nagy Imrének és Thaly Kálmánnak, mint szerző barátjainak van ajánlva.

— »Vázolatok magyarország müveltségi állapotairól« czím alatt *Fraknói Vilmostól* egy kis, de igen érdekes monographia jelent meg. Tulajdonkép a Literarische Berichtenek egyik kiváló czikke, mely dióhéjba szoritva adja, hogy mit tett Magyarország az utóbbi tíz év alatt, azóta t. i., hogy saját sorsát maga intézi, müveltségi állapotainak emelésére? Keresettség és dicsekedés nélkül, de ízléssel és gonddal dolgozva egy oly képet nyújt, melynek valóban okunk van örülni. Igen ügyesen magukat a tényeket, magukat a számokat beszélteti — s épen ezzel érte el azt, hogy az olvasóra kedvező benyomást tesz.

— a »Literarische berichte aus ungarn« első füzete *Hunfalvy Pál* szerkesztése mellett megjelent. Nagy horderejü és nagy fontosságú vállalat: hivatva van bemutatni a magyar nemzet irodalmi és müvelődési mozgalmait a külföldnek, mely sokszor azért ítél oly balúl rólunk, mert ritkán vesz rólunk alapos értesitést, megbizható adatokat, s tudományos mozgalmainkat nem is ismeri. Úgy szólva közvetitő akar lenni hazánk és a tudós külföld közt. S e czél elérésére az első füzet, mely Fraknóitól Greguss s Hunfalvytól hoz közléseket, s az akadémia és egynehány társulat üléseit és munkálkodásait ismerteti, derekasan megis felel.

— Az erdélyi szász honismertető egylet »*Archivja*« XIII-dik köt. 3 füzete közelebbről hagyta el a sajtót. Első czikke: Dr. Teutsch emlékbeszéde Seivert Gusztáv fölött; meleg szavakkal vázolja e derék és tevékeny szász tudós életpályáját, ki az alaposságot és szakismeretet szíves közlékenységgel párositá, s míg maga nagy szorgalommal kutatta és dolgozta a levéltárak adatait, épen oly előzékeny volt az általa kutatott adatoknak másokkal közlésében. E sorok irója is több ízben igénybe vette szivességét, s mindig volt alkalma tapasztalnia, hogy a magányba vonúlt szobatudós nem abban lelte örömét, ha valami ismeretlen dolgot föltalált, hanem abban, ha azt másokkal közölhette. A füzet legnagyobb czikke *Gooss Károly*-tól van, az Alduna vidékének mivelődési története a rómaiak előtti korban. E nagyobb terjedelmü müből csak az első közlést vesszük, östörténetünket az egy épen oly szépen irt, mint alapos munkával gazdagitja. *Reissenberger* a szászok eredetére vonatkozó iratok irodalomtörténeti rajzát állitja össze *Theil Rudolf Konrád* önéletrajzát közli.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— BÉKÉSMEGYEI OKLEVÉLTÁR. Összegyűjtötték és közrebocsájtották *Haan Lajos* és *Zsilinszky Mihály*. Budapest, 1877. Kiadja Tettey N. és társa. 8-r. 275 l. Ára 2 frt 20 kr.

— KŐSZEG SZ. KIR. VÁROS JELENE ÉS MÚLTJA. Írta *Chernel Kálmán*. Első rész: Jelenkor. Szombathely. 1877. 8-r. 148 l. Kapható Tettey N. társ. könyvárusnál.

— VÁZLATOK MAGYARORSZÁG MÜVELTSÉGI ÁLLAPOTAIRÓL. Írta *Fraknói Vilmos*. Budapest. Az Athenaeum kiadása 1877. 8-r. 58 l. Ára 60 kr.

— NAGY-VÁRAD ELVESZTÉSE 1660-BAN. Székfoglaló értekezés. *Deák Farkas* l. t. Budapest, 1877. A M. T. Akadémia könyvkiadó hívatala. 8-rét 42 lap. Ára 30 kr. Kapható Knoll Károly akadémiai könyvárusnál.

— ADATOK ZALA-MEGYE TÖRTÉNETÉHEZ. Szerkeszti és kiadja *Bátorfi Lajos* III. k. 10 frt. 190—286. 12 füzet. Előf. ára 6 frt.

— LITERARISCHE BERICHTE AUS UNGARN. Herausgegeben von *Paul Hunfalvy* I. Band. I. Heft. Budapest. 1877. 8-r. 128 l. Knoll. Előf. ár 5 frt.

— MARIA THERESIAS LETZTE REGIERUNGSZEIT 1768—1780 *Alfred Ritter v. Arneth*. II. Band. Bécs. Braumüller, 1877. 8-rét. 604 l.

— A MAGYAR NEMZETI MUZEUM KÖNYVTÁRÁBAN TALÁLTATÓ TÖBBES PÉLDÁNYOK JEGYZÉKE. Második füzet. Budapest. 1877. 8-r. 69 l. (Kapható a magyar nemzeti múzeum könyvtárában. E füzet tartalmazza: 1) A régi magyar irodalmat. 2) A magyar történetre vonatkozó kisebb nyomtatványokat a XVI és XVII. században. 3) Az u. n. hungaricák egy részét s 4) az általános történetet.)

— MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁR. Kiadja a m. tud. Akadémia tört. bizottsága. XXII. vagy II. folyam, tizedik kötete. Budapest 1877. A m. tud. Akad. kkiadó hivatala. 8-r. 287 l.

— MONUMENTA HISTORICA SLAVORUM MERIDIONALIUM. VI. kötet. »Comissiones et Relationes venetae« tom. t. Annorum 1433—1527. Szerkeszti *Ljubics Simon*. Kiadja a délszláv Akadémia. Zágráb. Hartmán Lipót. 8-r. 242 l. Ára 2 frt.

A MAGYAROK MEGTELEPEDÉSÉRŐL.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

IV.

A képet, melyet magunknak Konstantinos és Anonymus előadása után a magyarság elterjedéséről a *X-dik* században alkothatunk, kiegészíti és igazolja az országnak egyházi fölosztása. Száz évvel a honfoglalás után Árpad dédunokája, István, kereszténynyé és nemzete apostolává lőn. Hartvik — a régibb Legenda major Sancti Stephani-t kiirva — beszéli, hogy a szent király »tíz püspökségre osztotta országát és az esztergomit *a többiek* metropolitájává és fejévé tette«. [1]) Ez adatot el *kell* fogadnunk; nincs jogunk kételkedni benne *csak azért*, mert lehetséges, hogy István kevesebb püspökséget alapított és »a püspökségek és apátságok abban keresének és találának méltóságot és érdemet, ha azt hitethették el magokkal, hogy Sz.-Istvánnak alapítványai.« [2]) E tíz püspökség — úgy vélem — a következő: Dunántúl: Pécs, Veszprém, Győr; Dunán innen Kalocsa, Vácz, Esztergom; a tiszai részeken Eger, Nagy-Várad, Csanád, és végre Erdély. Feltehető, sőt föl kell tenni, hogy István a püspökségeket oda alapitotta, a hol lakosságot, jelesen magyar lakosságot talált, azért fontos a megtelepedés kérdésében az egyházi fölosztás, melyben — úgy látszik nekem — bizonyos rendszert, a

[1]) Provincias in decem partitus episcopatus Strigoniensem ecclesiam metropolim et magistram .... *ceterarum* ecclesiarum fore constituit« Endlichernél 172. l. Én e szavakat oly világosaknak tartom, hogy nem igen értem, mikép lehet azokból 11 püspökséget kiolvasni.

[2]) Ily nehézségeket támaszt Hunfalvy i. h. 320. l.

kiterjedésre nézve bizonyos arányosságot észlelhetünk, mely csak később zavartatott meg oly területek hozzájárulása által, melyekre a püspökségek alapításakor senki sem gondolt.

Délről északra menve a Duna jobb partján, az első püspökség székhelye egy oly hely volt, Pécs, mely már a magyarok bejövetele előtt is létezett. Területe a mai Dunaföldvártól a Száváig, a magyar határig terjedt. A Dráva-Száva közi résznek keleti határa a »Kőárok« volt, Száva Sz.-Demeter, a mai Mitrovitz és régi Sirmium közelében; hozzája tartozott tehát a mai Tótországnak ama *sík* vidéke, melyet egy kis hegyhát, Deákvár és Vukovárral, ketté szel, északra esvén Eszék, délre a mai Vinkovcze. Nyugot felé meg sem állapíták a határt; vagy mert a pozsegai hegyek — később szintén ez egyházmegye részei — és a Dráva mocsárai lakatlanok voltak, vagy mert csak gyér tót népség tanyázott ott, a melylyel nem sokat gondoltak. [1])

Szemben a pécsi megyével, a Duna balpartján, valamivel feljebb Dunaföldvárnál, Dömsöd alatt kezdődött a kalocsai püspökmegye s az egész Duna-Tisza közt magába foglalva — Csongrád és Szeged hozzá tartozott — kiterjedt a Szerémségre is, és a Kőárok felül keletre a pécsi püspökségnek szomszédja volt. [2]) Pécs után következett Dunán túl Veszprém, Veszprém, Zala, Somogy, Fehér, Pilis-vármegyékkel. Visegrád a Duna mellett hozzá tartozott. E várral majdnem szemben kezdődött a túlparton a váczi püspökség és Nógrád-megye eredeti magvát magába fog-

---

[1]) »Quoniam ultra Dravac fluvium limes seu terminus Quinque Ecclesie nondum fuerat stabilitus stb. Cod. Dipl. III. 2. 422. l.

[2]) Abból hogy Dezső kalocsai püspök 1093-ban a Kőárok mellett a pécsi határt háborgatta, világos, hogy a bácsi érsekségnek csak ez után kellett alapíttatnia, s ez és a zágrábi volt ama két püspökség, melynek alapítását a legenda Szent-Lászlónak tulajdonítja. A kérdést, mely Kollernek annyi fejtörést okozott, Katona épen a Dezső-féle háborgatás tekintetbe vételével, ellenkezőleg azzal, mit Historia Criticájában maga hirdetett, Historia Colocensis czimü művében szerencsésen megoldotta. Igen valószínü az is, mit egy másik, sokat vitatott kérdésről, a szerémi horvát vagy byzanti uralomról, mond: hogy azt csak a szávántúli Szerémségre kell értenünk; ez uralom egyébiránt, ha a Száván innenre is kiterjedett, nehány pontnál többet nem igen foglalt magában. Hist. Coloc. I. 9—16. ll.

lalva a Cserháttól a kalocsai megyéig, a Dunától a Tiszáig terjedt. Sokan I. Gézának tulajdonítják e püspökség alapítását, de föl sem tehető, hogy István egy oly nagy és magyar vidékre, minőt a váczi egyházi megye elfoglalt, püspökséget ne rendelt volna, és már Pray fölhozta ama döntő körülményt, hogy I. Géza, ki egy véres polgárháború után 1075-ben koronáztatott királylyá, és még az évben alapítá a szentbenedeki kolostort, ez alapító levelében már említi a váczi püspökség birtokait, határait. Ez évben tehát a váczi püspökség már oly megállapított határokkal létezett, melyekre természetben is hivatkozni lehetett, mi physikailag véve majdnem ép oly lehetetlen, mint psychologiailag valószinűtlen az, hogy Géza egy püspökséget talán csak napokkal, hetekkel előbb alapítván, e püspökségről szólva ez alapításról egy szóval sem emlékezett volna meg. [1])

A veszprémi püspökségtől nyugotra, a Duna jobb partján, a nagy rónaságon, mely átnyulik a mai Ausztriába, s a Duna mentében, bár mindig keskenyebbre szorúlva felterjed Kremsig és Mauternig, s a melyen túl Mölk, Enns valószinűleg már csak strategiai pontok voltak a magyarok birtokában az első vezérek alatt — fekszik a győri püspökség ; vele párhuzamosan a Duna bal partján az esztergomi érsekség. Esztergom város ugyan magyar értelemben Dunántúl fekszik, de a vármegye mindig Dunáninnenhez számíttatott, s az érseki megyének is csak alig szót érdemlő része fekszik a folyam jobb partján. Mielőtt Mária Terézia belőle a beszterczebányai, rozsnyai és szepesi püspökségeket kihasitotta, a Dunától a Tátráig és Maguráig, a Morvától a Branyiszkóig terjedt. Alája tartoztak Pozsony, Komárom, Nyitra (részben), Bars, Honth Nógrád (részben), Árva, Thúrócz, Liptó, Zólyom, Gömör, Torna, Szepes vármegyék, legnagyobb részt hegyes, erdős, tótok által lakott vidékek: de semmisem jogosit föl azon hitre, hogy már kezdetben oly roppant kiterjedésü volt, sőt — véleményem szerint —nyomós

[1]) »Specimen hierarchiae I. 332. l., Kézaynál olvassuk : Geisa Vacic, quam fundasse dicitur, tumulatur« i. h. 118. l, de hasonló szavakkal találjuk: Quinqueecclesüs subterratus (Péter király) quam fundasse perhibetur u. o. 114. l. anélkül, hogy valaki Pétert mondhatná a pécsi püspökség alapítójának.

okok vannak azon föltevésre, hogy alapitásakor a földnek legnagyobb része, mely késöbb területét oly anomalikus nagygyá tette, számba sem vétetett. Eredetileg, ugy látszik, a nagy rónára terjedt ki, mely Pozsonytól majdnem Esztergomig lenyúl. A Vág mentében talán fölment Trencsénig, vagy csak Vágjúhelyig; a Nyitra völgyében Nyitrán felül Nagy-Tapolcsányig vagy Bajmócz és Privigyeig, melyek már a XII. század elején említtetnek. A Garam völgyében valamivel feljebb Bars várnál; az Ipoly völgyében pedig valószínűleg a mai Nógrád belsejéig, melyek mind oly vidékek, hol vagy még most is magyarok laknak, vagy csak újabb időben tótosodtak el. Midőn I. Géza 1075-ben Barsban a garamszentbenedeki apátságot megalapitá, egy erdős területen, melynek északi határa a Zsitva forrásánál kezdődött, s úgy ment le a hontmegyei Bakafalu, mai Bakabánya felé: megajándékozta azt gazdagon mindenféle földdel és joggal, nemcsak Barsban, de Nyitrában, Esztergomban, a Duna-Tisza közben, Biharban, sőt még Erdélyben is: de nem adott egy falut sem, nem említ egy helyet sem a közvetlen szomszédságból, a mai barsmegyei felsö járásból, miből nem ok nélkül következtethetni, hogy az még akkor — 1075-ben — teljesen lakatlan vadon volt.

Szent-István Nyitrán nem alapitott püspökséget. Úgy látszik e vár akkor Magyarországnak egyik ultima Thule-ja volt, s mint olyanba küldék foglyúl Vazul herczeget. Csak jóval a nagy király halála után keletkezik a XII. század első tizedeiben a nyitrai püspökség, valószínűleg azért, mert akkorra azon vidék már eléggé megnépesedett, eléggé — hogy egy modern szóval éljek — czivilizálttá lett. E püspökség csak Trencsény-vármegyének és Nyitrának egy részére terjed ki, és furcsa alakja nyomósan támogatja azt, mit az esztergomi érsekség eredeti kiterjedéséről mondottam. Egy valóságos ék ez az esztergomi egyházmegye terűletében, a mint az a XVIII. századig fennállott; kelet, nyugot, délfelől az esztergomi érsekség határolja, és csak észak felé van idegen szomszédja: az ország határa. Nem lehet érteni, hogy Thúrócz, Árva, Liptó nem e püspökséghez csatoltattak, ha csak föl nem teszszük, hogy azok a püspökség alapitásakor még egyáltalában tekintetbe se jöttek, később pedig a hatalmas esztergomi érsekség alól már kivonhatók nem voltak.

Thúróczot először Kálmán király említi mint »terra Turuch«-ot, de benépesitése csak a XIII. századra, különösen a tatárdúlás utáni időkre esik.[1]) Midőn 1391-ben a thúróczi és liptói birtokosok leveleiket Bebek Imre országbíró előtt fölmutatni köteleztettek, a legrégibb thuróczi oklevél 1230-ból, a legrégibb liptói — az egyetlen a tatárdúlás előtt — 1239-ből való volt. [2]) Egyáltalában az esztergomi egyházmegye egész felvidéki részéről: Árva, Thúrócz, Liptó, Zólyom, Felső-Gömör, Tornáról a XI és XII. század egész során nem szól oklevél. Kolostorok, templomok nem emelkednek területükön, pedig e vidék, — ha nem is lett teljesen megkimélve háborús viszontagságoktól, — nem szenvedte sem a tatár, sem a török dúlást, melyek a magyar alföld történelmi emlékeit oly ritkává teszik. Ha valahol, itt kellett volna a történeti nyomoknak fennmaradni. E vidéknek nagy része még most is erdő: képzelni lehet tehát, milyen volt az 800 évvel ezelőtt. Benépesitése csak a XII. század második felében kezdődik a szász bevándorlókkal. [3]) A mostani vármegyék közül csak Szepesre esik már a XII. század végén, mint »terra Scepusra« némi halvány fény, a többiek csak a XIII. században, jelesen annak második felében lépnek be történetünkbe. [4])

Az esztergomival analog viszonyokat találunk az egri püspökség területén. Délre messze lenyúlt a Tiszán túl, és Zaránd-megye — a pankotai főesperesség, a mai Aradmegye egy része—hozzá tartozott. Északra — ha IV. Béla 1261-iki oklevelének hitelt adhatunk — [5]) már Szent-István idejében Zemplén

[1]) Cod. Dipl. V. 1.314. l. A mi később IV. Béla korában említtetik, hogy már Péter tett volna adományokat. — Botka, Ludán nemzetség, Századok, 1876. 670. l. — az a történeti kritika sarát ki nem állja; semmi esetre sem enged, pedig következtetés a vezérek korára.

[2]) Regestrum de Thurocz, Engel, Monumenta Ungrica 82. l. Regestrum de Liptó, Magyar Tört. Tár. IV. 15. l.

[3]) L. erre nézve Ipolyi szellemes értekezés Beszterbánya müveltség történetéről. Századok,530. 535.

[4]) Imre oklevele 1198-ban már Szent-István korabeli adományt említ Szepesben; de ha az oklevél általános kifejezéseit szószerint és teljes hitelességünek veszszük is: a vezérek korára még sem vonhatunk következtetést. Cod. Dipl. II. 324.

[5]) Cod. Dipl. IV. 3. 40. l.

mezőváros és Hécze, Göncz mellett, Abaújban hozzá tartozott, tehát a Bodrogh és Hernád völgyébe már fölnyúlt: de a XIII. század előtt semmi nyoma annak, hogy tényleg kiterjedt volna ama kárpáthalji vidékre, Sáros, felső Zemplén, Ungh, Beregh és Marmarosra, melyek később kiterjedését oly nagygyá, és a kassai és szathmári püspökségeknek fölállitását szükségessé tették. Sáros csak a XIII. században vál külön Abaújtól, s 1336-ig nem is volt bizonyos Esztergom vagy Egerhez tartozik-e? [1]) Beregh még II. András idejében is erdő. A keleti Kárpátoknak most majdnem kizárólagos lakossága, a kisoroszok, anjoukori jövevények, kik még a XVI. században is nagy részt, pásztorok módjára kóbor életet éltek. [2]) Marmaros pedig csak a XIII-dik század közepe körűl kezd az egyházi illetőség tekintetében controversia tárgyává lenni az erdélyi püspökséggel, melynek ítélte azután oda III. Endre a vitás területet.[3])

Eger a felső-tiszai vidék püspöksége; a közép-tiszai részeké — bár nem érte sehol a folyót — a nagyváradi, az egyetlen a Szent-István-féle püspökségek közül, melynek terűlete olyan, mintha másból hasitották volna ki. Eger, mint láttuk — a pankotai esperességgel — délnyugatról is szomszédja volt és mintegy átölelte; ebből azonban legfeljebb azt következtethetjük, hogy az egriből lett kihasítva, de nem hogy e kihasitás nem Szent-István által eszközöltetett. Az erdélyi püspökségről már szólottunk. Az alsó tiszai részek püspöksége a marosvári vagy csanádi volt, szintén *magyar* püspökség, mert olvassuk, hogy Szent-Gellért a kereszténység terjesztésére magyarul tudó szerzeteseket hozatott, [4]) s ebből azt is következtethetjük, legalább nagy valószínűséggel, hogy Ahtum, kinek őse Glad a magyaroknak meghódolt, nem valami nemzetiségi mozgalomnak, hanem vitézségének és hatalmának köszöné ama kiváló állást, mely őt Szent-Istvánnak félelmes ellenségévé tevé, kicsinyben hasonlítván Aba Sámuelhez, ki szintén nem törzsökös ma-

---

[1]) Egri egyházmegyei Emlékkönyv. 78—80. l.
[2]) Hunfalvy i. h. 465. 466. ll.
[3]) Pray, Specimen Hierarchiae I. 198. l.
[4]) Vita S. Gerardi. Endlichernél 219. l.

gyar, mégis nemcsak egy résznek, hanem az egész ország urává lett.

Arra, hogy a kárpáthalji felvidék nagyobb részt lakatlan volt még a XII. században is, némi következtetést vonhatunk a vármegyék számából is. Szent-István és közvetlen utódjai alatt a vármegyék száma ötven körül lehetett. [1]) A XI. század közepétől a tatár dúlásig terjedő időre nézve három, vagy ha freisingeni Ottónak nem egészen határozott tudósítását mellőzzük, két teljes hitelü adatunk van, melyek a vármegyék számát 72-re teszik.[2]) Én a vármegyéket, kivált Szent-István idejében, királyuradalmaknak tartom, melyeknek ispánjai — a középkori társadalom szellemében — alattvalóik fölött közigazgatási, bírói, pénzügyi, katonai hatalmat gyakoroltak, s a vidékbeli többi honlakosok, mondjuk nemesek, szabadok irányában, bizonyos kérdésekben a király képét viselék. Az eddig majdnem általános vélemény azonban e vármegyékben katonai és közigazgatási fölosztást, az ispánokban egyenesen államkormányozati czélokból kirendelt organumokat lát.[3]) Bár mint legyen is azonban a dolog: soha később Magyarországon annyi vármegye nem volt, s nem is sikerült még senkinek — tudtommal legalább — e vármegyéknek teljes, megállható jegyzékét összeállítani. E vármegyéknek tehát sokkal kisebbeknek kellett lenni a mostani megyéknél: és mégis mit tapasztalunk a felvidéken? Abaúj és Sáros, legalább is a XIII. század elejéig, Liptó, Árva, Thurócz, Zólyom a XIV. századig csak egy »comitatus«-t képeztek. Ebből — azt hiszem —

[1]) E számításom Thuróczy elbeszélésén a Salamon és a herczegek közt folyt harczokról alapszik, melyet mindkét fél megyei zászlóaljaival folytatott, de véleményemnek indokolása ide nem tartozik.

[2]) Status Regni Hungariae sub Bela III. Rogerius, Endlichernél 245 illetve 272. l. A szaporodást leginkább az erdélyi s még inkább tótországi vármegyék hozzájárulásának tulajdonítom. Hogy ez utóbbiak a 72. számból ki volnának véve, a III. Béla-féle kimutatásból nem következtethetem.

[3]) Nézetemet itt nincs hely indokolni; mindamellett azoknak, kiket a kérdés érdekel Rogerius 5. és 10. fejezetét ajánlom figyelmes elolvasásul, melyekben a, bár hanyatló, megyei rendszert, egy kortárs szemeivel látjuk fölfogva.

joggal következtethetjük, hogy e terűletek, bármi volt is legyen a vármegye, oly kevés gondot igényeltek, oly értékteleneknek tekintettek, hogy egy ispánnak ott igen kevés vagy semmi teendője sem volt, s így egy-egy könnyen elláthatott igen nagy terűleteket, ép úgy, mint az északamerikai egyesült statusok alakulásainál látjuk, hol eleinte az egyes államok és terűletek igen nagyok, s csak később, midőn a népesség sűrűbb lesz, válnak ki kisebb államok.

Ha már most összefoglaljuk az eddigiek eredményét, azt találjuk, hogy Erdélyben a magyarság egy vékony eret képezett a X. században a Nagy-Küküllő, Közép-Maros, az Aranyos, a kis és egyesült Szamos mentében. A II. Géza alatt bevándorolt szászok a Marostól délre nem oly földet szálltak meg, a melynek magyar lakosságát a besenyők és kunok becsapásai kipusztították. Nem volt magyar lakossága ama nagy hegyláncznak, mely a Vaskapu szorostól és Orsovától föl Magyar- és Erdélyország közt félig ide, félig oda tartozva a Szilágyságig vonúl, azután keletre kanyarodva a mármarosi hegyekbe olvad. Nem Mármaros, Ugocha, Beregh, Unghnak—egykét tiszamelléki pontot kivéve — Zemplén felső részének, talán Terebestől kezdve, Sáros, Szepes, Liptó, Árva, Turócz, Zólyom, Tornának; Abaúj, Gömör, Nógrád, Honth, Bars, Nyitra és Trencsény északi részeinek; délre pedig a magyar korona drávántúli részeinek, a ma Horvát- és Tótországoknak, kivévén a pozsegai hegyektől keletre terjedő, a Duna, Dráva és Száva által mosott, részben halmos vidéknek, a mai szerémi, mitroviczi, vinkovczei, és részben verőczei kerűleteknek. A magyar korona mai 5600 német mérföldnyi terűletéből, Árpád lovasaival mintegy 3500 mérföldet szállhatott meg, mely terűlet egyébiránt mintegy 1000 mérfölddel nagyobb volt, mint etelközi elhagyott hazájuk. [1])

---

[1]) Pontos kiszámításról természetesen szó sem lehet, s e hozzávetésnek nincs is más czélja, mint legalább némi támpontot nyujtani a mostani és akkori állapot közti különbség megítélésére. A mi az etelközi telepeket illeti, azok a Sereth és Dniester közt feküdvén: a mai Moldva és Beszarabia legnagyobb részére, s az orosz chersoni kormányzóságra terjedtek ki, mely tartományok, kerekszámmal 3000 (2926) mérföldet tesznek; az

Ugylátszik, hogy a magyarságnak ethnographiai határa volt akkor — csekély kivétellel — a mint most mondanók, az országnak politikai határa is. Legalább az északi határokra nézve Anonymus elbeszélése, mely ott, hol saját korától elütő dolgokat tartalmaz mindig figyelemre méltó, ilyesmit gyaníttat. Midőn Árpád, a honfoglalás elején. Szerencsnél táborozott minden földet elfoglalt a Sajótól a sárosmegyei *Sóvárig*, mely pont a lengyel-magyarkrónika szerint is határ volt még Szent-István idejében Magyar és Lengyelország közt. [1]) Később elküldék a magyarok »Borsot Bunger fiát, tekintse és erősítse meg az ország határait a lengyelek felé és építsen alkalmas helyen várat védelmükre«: és Bors — megjárván a Tátra vagy talán csak Szomolnok és Kassa hegyeit — ez alkalmas helyet várra a mai Borsodban, a Boldva vize mellett találta. [2]) Ugyan ő épité a mai Barsban, a csehek és lengyelek ellen a Garam mellett Bars várát, és valamivel följebb Borsed-Zólyomot, mely vagy a mai Zólyom vagy közelében feküdt: míg Árpádról olvassuk, »hogy a Zagyvához érve, minden földet meghódított a *szepesi erdőig*.« [3]) Ha tehát föl nem teszszük, hogy Bors az ország közepébe épitette a végvárakat: meg kell engednünk, hogy legalább *még akkor* az ország északra nem birta mai határait. [4])

Északnyugatra — folytatjuk Annonymust — elmentek a a magyarok a Morva folyóig, és megállapiták a határt, Boronáig és Sárvárig: »usque ad Boronam et usque ad Saruvár.« [5]) Nem valószinű, hogy a magyarok a kis Morvánál megálltak volna, s ne terjeszkedtek volna ki a folyam tulpartján fekvő rónára, a mai ausztriai

---

északibb részekre, s a moldvai hegyekre levonva 500 mérföldet, marad a szövegbeli 2500 mérföld.

[1]) »Omnia loca sibi vicina subjugavit .... usque ad castrum Salis« Anonym. C. 17.

[2]) Anonym. C. 18.

[3]) Anonym. C. 32. 34.

[4]) A mit ugyancsak Borsnak határjárásáról Anony. (57.) Zsolt idejében olvasunk: abban már a III. Béla korának fölfogása tükrözik, s az nem tarthat számot azon hitelességre, melyet a tiszta hagyománynak tulajdoníthatunk.

[5]) Anonym. C. 35.

Marchföldre, legalább a korneuburgi és wagrami magaslatokig, és Morvában, a Thaya sikságára, a mai Lundenburg, Göding vidékére; sőt vannak történeti nyomok, hogy némely morván-tuli részek csak Szent-István és Aba Sámuel idejében kerültek a csehek és osztrák őrgrófok birtokába. [1]) Maga Anonymus is ilyesmit sejtet, midőn munkája végén (57. fej.) beszéli, hogy Zsolt a csehek felé a határt a Morva folyóig tűzte ki: »azon föltétel alatt, hogy fejedelmük évenkint adót fizessen a magyar vezérnek.« E mondatnak nem igen volna értelme, ha a határ már Árpád idejében is a Morva lett volna, s ha nem értjük alattomban, hogy Zsolt, mintegy cserében az évi adóért vonta vissza a határt,mi által Anonymus ugyan azt,mi hadi szerencsétlenségnek volt következménye, egyességnek tulajdonítja; de egyszersmind megengedi, hogy az Árpád-kori határnak végpontjait a Morván túl is kereshessük. Anonymus — ha szabad két hasonló helyből következtetni — az usque-usque kifejezésekkel a jobbra-balra eső végpontokat szokta jelölni, [2]) még pedig— talán véletlenül — mindkét esetben először a balra, azután a jobbra eső pontot említvén. Sem a dolog természete, sem Anonymus elbeszélése nem engedi föltennünk,— ha szavait akarjuk magyarázni, az ő álláspontjára kell helyezkednünk, még ha az általa elbeszélt dolgok nem is volnának valók, — hogy a Trencsény, Beczkó, Bán elfoglalásától jövő magyarok a Kiskárpáthokon, a Búr erdején át jutottak volna a mai pozsony-megyei hegyentúli járás sikságára; hanem valószinüleg délre lekerülve Pozsony, Dévén felül érték a Morvát és lovagoltak fölfelé a folyam mentében. Az előttük fekvő lapályt északra, a Miaván túl, hegyek zárják el. Balra a lundenburgi sikság a Thaya és Schwarzawa mentében lassan emelkedik, s csak Brünnél kezdődnek a kissé magasabb hegyek. Én tehát hajlandó vagyok Borona alatt Brünnt érteni, melyet a cseh-morvák, a magyar nyelvnek kimondhatatlanúl: Brno-nak hivnak, s mely azért

---

[1]) Cod. Dipl. IV. 4. 40. l. bár Dudik az ott idézett okmányt (Geschichte von Mähren II. 166. l. 2) jegyzet) koholtnak tartja.

[2]) Árpád Szerencsnél állván, homlokkal délnyugatnak elfoglalja a földet: usque ad Sovyon et usque ad castrum Salis. (Cap. 17.) Később, hason állásban, a Zagyvánál táborozva meghódítja a földet: usque ad fluvium zogea et usque ad silvam zepus (Cap. 32.)

még a XVII. században is, teszem Szalárdynál, a magyarban Beren nevet visel. Saruvárt pedig — toll vagy leirási hibát tévén föl irónkban — Sasvárnak tartom, mely a Morva innenső partján fekszik, ott hol már a hegyek kezdődnek. Sasvárral szemben fekszik Strázsa, oldalvást az erdélyi Küküllőre emlékeztető Kukló és Székelyfalva, mind nyomai annak, hogy itt határ volt, melyre különös gondot fordítottak. [1]) Azt sem kell feledni, hogy a Sasvár fölött fekvő Holicsnak magyar neve a középkorban Újvár volt; hogy a még valamivel följebb eső Szakolcza terűletét II. András még 1217-ben »rudis et deserta,« zordon és puszta földnek nevezhette, [2]) s hogy a határt itt, a Miava fölött, Holics és Berencs irányában Szent-László állapította meg; úgy tudta legalább a királyi kanczellária Nagy-Lajos király idejében (1347). Ez egyúttal érthetővé teszi azt is, hogy IV. Henrik még 1086-ban is a prágai püspökségnek sokat vitatott határ-levelében »regione Moravia usque ad fluvium, cui nomen est Wag« beszélhetett, még kétes lévén akkor is a határ Magyarország és Csehország közt. [4]) Úgy látszik, hogy a püspökség a Vágmentében

---

[1]) Podhraczky: Béla király névtelen jegyzőjének könyve 280. l. Boronát Brunowkának, Saruvárt Ung-Hradischnak tartja; Bárdosy már Brünn és Olmüczre, mások Berencs és Sasvárra gondoltak. Szabó Károly a névtelen jegyző magyar fordításában (50. l. 4) 5) jegyzet) Borona alatt a trencsény-megyei Varint, tótul Varnát érti, mi föltenné, hogy a magyarok a Kárpátok közé mélyedtek; Sáruvárt pedig a jablunkai szorosnál található némi sánczok közül egyre magyarázza, feledvén hogy legalább is valószinütlen, hogy ily köves, hegyes vidéken minden analog eset és a dolog természetének daczára »sárból hányt vár« lehessen.

[2]) Cod. Dipl. III. 1. 199. l.

[3]) Nagy Lajos Laczkfi István erdélyi vajdának Simontornyát adományozván, érdemei közt fölemlíti: »Partes regni nostri in .... confiniis Bohemie habitas et per Bohemos occupatas ab eisdem Bohemis per suas veras metas, per sanctissimum Regem Ladislaum positas et erectas recuperando.« Az oklevél — melyre már Pray hivatkozott — egészben még kiadatlan, s eredetben az országos levéltár kincstári osztályában van (W. R. A. fasc. 593. nr. 6.). Mit foglalt ekkor vissza István vajda, olvasható Szalaynál II. 161. l. Horváth Mihálynál II. 211. l.

[4]) Cod. Dipl. VII. 4. 54. l.

nem terjedt tovább délnek, mint a vele majdnem párhuzamosan futó magyar-morva határ: tehát Vág-Újhely vagy legfeljebb Pöstyénig. Ha e két hely közti távolság középső pontjáról egy vonalat képzelünk nyugot felé, az először a Thaya torkolatot, a mai osztrák és morva határt, azután pedig folytatva Mailberget — az oklevél. Muorejét — fogja érinteni, mely a prágai püspökségnek déli határa volt a bajorok felé. Sasvár épen e vonalba esik.

Nagy tévedés volna hinni, hogy a mai Magyarország azon részei, melyek a X-ik századbeli Magyarország határain túl estek, valami független államokat képeztek. Láttuk, hogy azok pusztaságok, lakatlan, erdős, hegyes vidékek voltak, melyeken egyes pásztorok, vadászok — talán a magyarok elől menekültek — kóborolhattak: de az állami szervezetnek minden nyoma, sőt lehetősége nélkül is. Bajos is volna elhinni, hogy a mig a magyarok Byzancztól az atlanti Óczeánig száguldottak, Cseh-, Német-, Olaszországot megsarczolták: közvetlen közelükben valami egészen vagy csak félig független állam is létezhetett volna. E területeket, különösen a mai felföldet — azt hiszem — olyannak képzelhetjük, mint a mai Északamerika területét az Alleghany hegyektől nyugotra a Missisippiig és még azon túl, midőn azokat a XVIII. században Anglia a keleti tengerparton fekvő gyarmataihoz, Franczia ország pedig, délről és északról nyomulván elő, Louisiana és Canadához számította, de vele egyik sem gondolt, míg valami érdek összeütközésekre nem vezetett, melyet a XVIII. században a kard, a XIX. században pedig — Anglia és az északamerikai államok közt — Oregon és a britt Columbia határait illetőleg, békés egyezkedés döntött el.

Ily összeütközésre vezetett a lengyel hatalomnak terjeszkedése Chrobry Boleslo alatt, Géza vezér utolsó éveiben. [1]) A lengyel krónikák általánosságban említik, hogy Boleslo a Dunáig vitte országa határait; csak az Endlichernél kiadott lengyel-magyar krónika, mely különböző részekből állván, tengernyi badarságok mellett sok becses adatot is tartalmaz, szól határozot-

[1]) Boleszlo háborúját a magyarokkal uralkodásának negyedik évére teszik, tehát 995 vagy 996-ra. L. Martinus Schordach de Olavya szavait, melyeket Bielawsky idéz. Monumenta Poloniae I. 400 l. jegyzetben.

tabban, mondván, hogy Lengyelország határa akkor a Dunáig terjedett Esztergommal szemben. [1]) Ebből épen nem következik, hogy ő birta egyúttal a felvidéknek a Fátrától és a nyitrai hegyektől nyugotra eső részeit: hanem csak az, hogy birta a föllebb eső vadon vidékkel a Garam és talán az Ipoly völgyét, mi egyébiránt nem volt valami nagy dolog, ha visszaemlékezünk: hogy Bors és Borsed-Zólyom a honfoglalás idejében a csehek és *lengyelek* ellen emelt végvárak voltak. Jelesen Nyitráról Szent-Zoërard és társainak legendájából tudjuk, hogy a XI. század elején magyar birtok volt. [2]) A Garam-mentében folyhatott Szent-István szerencsés harcza a mai napig rejtélyes Procuival [3]), mely, úgy látszik, a bautzeni béke után (1018) visszaadta Magyarországnak az elveszett területeket, melyek a vezérek korában az országnak mintegy glacis-ját képezték. A lengyel és magyar királyoknak találkozása, melyet a már idéztem lengyel krónika említ, ha egyáltalában megtörtént, talán inkább ekkor történt, mint Szent-István koronázása idején. Egyébiránt mellesleg mondva — a krónika elbeszéléséből nem tünik ki az, hogy a két király utja: Esztergomtól Egerig, onnan a Tiszáig, aztán föl a Tapoly mentében Sóvárig, a magyar-lengyel határt jelölte volna; világosan csak az van kifejezve, hogy Sóvárnál állapiták meg a határt a magyarok, lengyelek és oroszok közt. [4])

[1]) »Nam termini Polonorum ad littus Danubii ad Civitatem Strigoniensem terminabantur.» Endlicherrel i. h. 70. l. Ha valamely krónika teljes elvetésére elegendők volnának a benne előforduló kortani és genealogiai képtelenségek, mit kellene tartanunk p. o. Kézayról, ki Chaba fiát Edömért Árpád magyarjaival vezeti vissza az ősi hazába, 450 évvel Attila halála után? (Endlicher i. h. 101. l.) vagy Thuróczy chronographusáról, ki Péter királyt Szent-Zsigmond burgundi király unoka-öcsének mondja, holott az 523-ban életett meg a Chlodwig fia Chlodomir által? (Thuróczy i. h. 157. l.) V. ö. egyébiránt az általános kifejezésekre nézve a Chronicon Galli-t, Bielawskynál, i. h. 399. l.

[2]) Vita SS. Zoerardi et Andreae confessoris, et Benedicti Martyris eremitarum. Endlichernél i. h. 134. l.

[3]) Thietmar, Bielawskynál i. h. 312. Én Procuit nem tudom az erdélyi Gyulának tartani, ki honi kútfőink szerint holtig Sz.-István foglya maradt: ámbár Giesebrecht az azonosságot elfogadja.

[4]) »Inter Hungaros, Polonos et Ruthenos finem dabant« Endlichernél, i. h. 72. l.

Sokban analog viszonyokat találunk a Dráván túl, a múlt századok Slavoniája, és a jelen Horvátországában, melyre nézve íróink a XIV. századbeli János guerchei főesperes megbizhatatlan elbeszéléseinek — megbizhatatlanoknak legalább a régi időkre nézve—oly készséggel hitelt adnak.[1]) Midőn elein a IX. század végén mai hazájukba törtek, a Dráva, Száva és Kulpa mentében a tót Brazlaw birodalma volt, mely a IX. század végén egyszerre eltünik szemeink elől. Sem előtte, sem utána többé e vidéken nemzet, ország nem képződött. Lehetséges, sőt bizonyos, hogy a magyarok e vidéken is megfordúltak, és a Lél, Bulcsu, Botond hadjáratának a Száva-Dráva közt van történeti alapja, — Konstantinos is a magyarok déli szomszédjainak a hegyek felől, a horvátokat mondja —: de semmi esetre sem járták sokat e szegény és hegyes vidékeket, s valóságos letelepedésnek, mint teszem Szerémben, semmi megbizható történeti nyoma.[2]) Magyarország — ha szabad e kifejezéssel élni — ignorálta e részeket mint a felföldet: de Horvátország sem törődött velük. Horvátország akkor az Arsától a Zettináig terjedt. Zöme a mai Dalmátia volt. Benyúlt a mai Török-Horvátország és Bosznia déli részeibe, de északon nem terjedett túl a Kulpa forrásain, a mai ogulini ezered területén, s Szluinon felül már nem találunk horvát helyiségeket.[3]) A sziszeki püspökség területéről a dalmát püspökök 928-ban mint pusztáról beszéltek.[4]) A horvátoknak legszájasabb írója — a diokleai pap — hazája végső határának

---

[1]) János műve, melyet Kerchelich oly gyakran idéz, nincs meg többé a zágrábi érsekség levéltárában. Tkalcic, Monumenta Historica Episcopatus Zagrabiensis II. XIV. l. az előszóban.

[2]) Szent-István a szalavári apátságnak a Drávában halászati jogot ad, mit határfolyóban nem igen adhatott volna: de ez alapítólevél fölötte gyanus. C. Cod. Dipl. I. 310. A Vojkffy család esetéből (Árpád-kori Új-Okmánytár VI. 457.) szintén nem merek következtetést vonni, mert nem tudom kiolvasni a kérdéses oklevélből, hogy a vitás föld a Száva és Drava közt feküdt volna. Érdemes volna egyébiránt e tekintetből a Vojkffy család történetét nyomozni.

[3]) Dümmler: Über die älteste Geschichte der Slaven in Dalmatien. 22. l.

[4]) Farlati: Illyricum Sacrum III. 103.

a Szávát tekinté, de azt sem érték a horvátok a mai Zágráb felől, hanem Dircislaus idejében (1000 körül) hatalmukba esvén Bosznia, és talán Szerbiának egy része is, délről, a Drina felől, s innen foglalta el egy horvát főnök Sirmiumot, mely azonban 1019. a byzantinusok hatalmába került. Horvátország csak 1050 után kezdett figyelmet fordítani Slavóniára, a mennyiben akkor alapított nemzeti püspöksége, a tinnini, joghatóságát a Dráváig terjeszté, ha igaz, mit a 200 évvel később író Tamás spalatói főesperesnél olvasunk.[1]) Bizonyos azonban, hogy működésének vagy igényeinek ez elhanyagolt vidékre semmi befolyása nem volt, ott semmiféle szervezet nem alakult, sőt az elvadúlt nép közt maga a kereszténység is már-már veszendőbe ment.[2]) András és Salamon magyar királyok is átjárhattak e vidéken, midőn Dalmátiába mentek harczolni,[3]) de Szent-László volt az első magyar király, ki mint úr, mint szervező jelent meg a Dráván túl, s ott, — habár nem is egy szláv állam romjain — a magyar uralmat megalapította, a magyar társadalmat, a magyar jogot, a magyar egyházat, szóval Magyarországot ellentállás nélkül a Kapelláig vitte.[4]) Magyar főurak és püspökök tanácsára az elárvúlt nép szá-

[1]) »Eratque t. i. (a püspök) unus ex principibus Aulae et sua jurisdictio usque ad Dravum fluvium extendebatur.« Spalatoi Tamás Schwandtnernél. III. 550. és 488.

[2]) Honnan vette Hunfalvy állítását, hogy e vidéken a keleti vallás uralkodott, (i. h. 331. l.) nem tudom. Hilferding véleménye (Geschichte der Serben und Bulgaren I. 149. l.), hogy e vidéken uralkodott a Szent-István által legyőzött Kean — szerinte helyesebben Baján — egy kétes hitelü cseh forrásnak hibás fölfogásán alapszik. Az opatovici krónika Bajanus Bulgarorumja (?), kinél Szent-Adalbert Modrusban megfordúlt, a Konstantinos által is említett Bán lehetett, ki Horvátország északnyugati részeiben, Likka, Corbavia és Guzechaban uralkodott.

[3]) Dandulus Luciusnál, Schwandtner gyüjteményében III. 132.

[4]) Ily értelemben kell venni, azt hiszem II. András szavait (Cod. Dipl. III. 2. 423.) hogy Szent-László lépte át a Drávát először és vetette alá a tót részeket Magyarországnak. Occupavit totam terram, a Dravo fluvio usque ad Alpes, quae dicuntur ferreae, nullo obice resistente. Spalatoi Tamás, Schwandtnernél III. 55. l.

mára püspökséget alapítván, annak élére csehet állított, de papokat Zalából és Somogyból hozott, melynek részben még most is szláv részeit e püspökséghez csatolá.[1]) E püspökség területe mutatja legvilágosabban, mi volt a régi Slavonia-Tótország—Magyarhonnak olyan része, mint Erdély vagy a felvidéki vármegyék. Délnyugaton és délre Ogulinon innen az Unna mentében, a kozaraczi hegység északi részén talán a Verbászig nyúlván magába foglalta Zágráb, Kőrös, Varasd, Belovár megyéket, Veröczét, a báni és szluini ezredek területét s a mai Török-Horvátországnak északi és északnyugati részeit. Csak később a XVI. században kezdték a Kulpán túli részeket Horvátországnak nevezni, mig végre a XVII. század végén e név átterjedt a Száva és Dráva közt fekvő mai Horvátországra is.[2])

Végre nem mellőzhetem itt a kérdést, mennyire rúgott a bevándorló magyarság és mennyi lehetett az ország lakossága a magyar királyság megalapításakor? E kérdéssel már sokan foglalkoztak, újabban — bő olvasottsággal — Kerékgyártó Árpád »Magyarország művelődés történetében a vezérek alatt«, de nem szerencsésen. A kérdést tulajdonképen megoldani teljesen nem is lehet: legfeljebb valószínűséget lehet kimutatni, de az is fontos, mert legalább némi támpontot nyújt annak megítélésére,

---

[1]) A zágrábi püspökség alapítását érintő ismeretes ítélet legújabban Tkalcicnál: Monumenta Episcopatus Zagrabiensis I. 1. l. 1776. a következő plébániák álltak még a Dráván innen, a zágrábi püspök alatt, és lettek akkor a szombathelyi és veszprémi püspökök közt megosztva: Alsó-Lendva, Turnische, Bellatincz, Bagonya, Dobronok, Szent-György völgye, Csesztregh, Lenthi, Széchy-Szigot, Paka, Bánok-Szent-György, Szepetnek, Tóth-Sz.-Márton, Becz, Szemenye, Szentmiklós, Zákány, Csurgó, Berzencze, Babocha, Vizvár, Turany, Atád.

[2]) A horvát-tót rendek mint valami újságot említik 1560-ban a körülményt, hogy Zágráb Kulpán túli része Horvátországnak neveztetik. (Fraknói Országgyülési Emlékek IV. 631 l.) Ulászló kifejezéséből 1496., melyben a tótországi czímert indokolván, mondja, hogy ez ország két folyó: a Száva és Dráva közt fekszik, nem lehet következtetni még azt sem, hogy az ő idejében terjedt nem túi a Száván is, annái kevesbé régibb időkre. (Fehérnél Croatia et Slavonia, Oklevelek 48. l.) A zágrábi püspökségre nézve l. Tkalcic, Monumenta Episcopatos Zagrabiensis I. II. kötetében foglalt adatokat.

mennyiben különbözött Szent-István Magyarországa a mostanitól. Számításunkban csak két támpontunk van, krónikáink tudósítása, hogy a honfoglaló magyar sereg hét hadtestben — sit venia verbo — 210,000 vagy 216,000 fegyveresből állott; és Ibn Dasta tudósítása, mely szerint e magyarok feje — Etelközben még — 20,000 lovassal szállt táborba. Ez utóbbi adat, — ha a magyar haderő mennyiségét akarja meghatározni, és úgy maradt fenn, mint Ibn Dasta megírta — mindenesetre nagyon csekélyre teszi a magyarok számát, s azért már Edelspacher, ép a »Századok«-ban kifejezte abbéli véleményét, hogy azt csak a magyarok *egy törzsére* kell értenünk. A mi krónikáink számát illeti, az, habár a kerek számra nem is esküdhetünk, — mint bizonyosan valami hagyományon alapúlót, egészben elvetnünk nem lehet, és valami kétszázezer fegyverest vehetünk föl, csakhogy nem mind törzsökös magyart, kikhez még a kabarokat és idegeneket, szolgákat, *külön* kellene számítani. Krónikáink elbeszéléséből is kiérzik, és Salamon idézett értekezésében még világosabban kifejté, hogy a honfoglalók hét serege nem egy a hét vagy nyolcz törzszsel, mert a hadi fölosztás különbözött a polgáritól. A taktikai fölosztás önkényes volt, egyenlő részeket alkotott: míg a törzsek száma természetesen nem lehetett egyenlő. Innen van, hogy a 7. seregben a kabarok is már benn foglaltatnak, mit abból is következtethetünk, hogy az egyik kapitány Ürs volt, ki kétségen kívűl Anonymusnak Urs-Urja, Ousad kozár vezér fia. De bele kell értenünk e számba azon szolgákat is, kiket a magyarok Regino és Kézay tudósítása szerint soraikba fölvettek,[2]) mert különben a 200,000 lovas nagyon sok, és nehezen volna érthető, hogy egy félszázaddal a honfoglalás után a magyarok egyik legnagyobb hadjáratukra, mely az augsburgi kegyetlen vereséggel végződött, az inkább nagyító mint kisebbítő német források szerint csak valami 100,000 lovassal indúltak

[1]) Századok 1876. 720. l.

[2]) V. ö. Salamon i. h. 732. lapon. Kézay Endlichernél i. h. 128. lapon.

tak ki,[1]) és hogy körűlbelől 60,000 emberüknek vesztesége — itt Augsburgnál — annyira megtörhette erejüket. Míg ellenkezőleg, ha Ibn Dasta tudósítását egy törzsre értve, a 8 magyar törzs erejét átlag 20,000-re vesszük, s így a magyar fegyveres népet, 160,000 lovast teszszük, a szolgákkal, helyesebben szólva talán csatlósokkal együtt, nagy valószinűséggel kikerűl a 200,000 fő. — Ezen 200,000 fegyvereshez azonban nem szabad megfelelő számú nőt, gyermeket, aggastyánt képzelnünk, kiknek száma rendesen háromszor annyi mint a fegyverfogható férfiaké. A honfoglalást közvetlenűl az etelközi rémítő vereség előzte meg. Ha nem is képzelhetjük a bessenyők támadását olyannak mint egy arab gum fölverését; ha a több mint 2000 mérföldnyi terűleten elég asszonynak, gyermeknek, aggastyánnak is volt ideje elmenekűlni: a csapás mégis, Konstantin szavaival élve, tökéletesen megsemmisíté a magyarok családjait.[2]) Fölvehetjük, hogy több mint a fele a nemzetnek odaveszett; maradhatott tehát valami 300,000 gyermek, nő, aggastyán, úgy hogy a bevándorló magyarok számát mindenestől egy félmilliónál többre alig tehetjük. Olvassuk, hogy oroszok is csatlakoztak hozzájuk: de mily csekély számmal: következtethetjük ugyanazon tudósításból, mely szerint azok Zsolt idejében *egy* várat épitettek.[3]) A többi bevándorlások a vezérek korában csak olyanok, vagy még olyanok sem lehettek, mint a minőről Szent-István korában olvasunk, midőn hatvan bessenyő jött mindenestől, szolgáival letelepedni.[4]) A mai Magyországban a jövevények csak gyér lakosságot találtak. Nem szabad feledniink, hogy akkor még sem oláhok, sem ruthenek nem laktak az országban; a felföld jobbára erdő volt: a Tisza, Duna mentében állami élet sehol sem fejlődött még; csak Nyitrától kezdve és Dunántúl volt olyasmi, mit országnak lehetett nevezni. Itt pedig, Nagy-Moraviában, tűzzel-vassal pusztitott a magyar s a lakosságnak legnagyobb részét szétszórta vagy kiirtotta.[5]) Azt hiszem tehát, hogy az itt talált, és megigázott népet semmiesetre se

---

[1]) Giesebrecht: Die deutsche Kaiserzeit. I. 418. l.
[2]) Szabó Károly i. h. 136. l.
[3]) Anonym. C. 57.
[4]) S. Stephani regis legenda minor, Endlichernél. 160. l.
[5]) Szabó Károly i. h. 153. l.

tehetjük többre a magyar bevándorlóknál vagyis ötszázezer lélleknél. Ha ehhez hozzá veszszük a természetes szaporodást, mely azonban a folytonos háborúk alatt bizonyosan vajmi lassú volt, a külföldről behurczolt rabokat, kiknek száma azonban valami rendkivüli nagy nem lehetett, [1]) Magyarország lakosságai a X. század végén *legföljebb* másfél millióra tehetjük, min nincs mit csodálkoznunk, ha megfontoljuk, hogy Angliának a XVII. század végén Macaulay számitása szerint alig volt több öt millió lakosánál, Magyarország lakosságát pedig Erdélyen és a végvidéken kivül, de Horvát- és Tótországgal az 1787-iki népszámlálás, majdnem 800 év után, 7.116,789 lélekre tette. [2])

PAULER GYULA.

---

[1]) Az okokat erre jól összeállította Kerékgyártó i. h. művében. 37—40. l.

[2]) Schwartner: Statistik. I. 107. l.

A FEKETE SEREG.

ELSÖ KÖZLEMÉNY.

I. Károly és Lajos ideje óta hazánk hadi szervezetében a banderialis rendszer uralkodott, mely azonban már Sigmond és Hunyadi János korában teljes hanyatlásnak indúlt.

E rendszer szerint, a király saját birtokai és jövedelmei után a maga költségén zászlóaljakat volt köteles tartani, melyek ezer-ezer emberből állottak, s úgy látszik, hogy Sigmond alatt a királynak 4 banderiuma volt; de mindez, arra, mi kötelessége volt, az ország végeit, azaz: várait kellő őrséggel ellátni, védelmi háborúban első sorban kiállani s támadó háborút viselni — csekély erő lévén, e királyi hadhoz tartoztak az ország báróinak zászlóaljai is.

A XV-ik század első felében az ország bárói valának: a három bán, jelesül: a horvát, a tótországi, macsói; továbbá az erdélyi vajda és a székelyek grófja, kiknek zászlóaljai a királyi hadhoz csatoltatván, a végek oltalmára s úgy védő, mint támadó háborúra köteleztettek; az erdélyi vajda és a székelyek grófja két-két, a három bán külön egy-egy banderiumot tartozott kiállítani; mindegyik banderium rendesen ötszáz emberből állott; ez ország bárói Sigmond király idejétől kezdve katonáik tartására a kir. kincstárból bizonyos évi fizetést kaptak; Mátyás idejében az erdélyi vajda fizetése volt készpénzben kilencz ezer, sóban három ezer frt.

Ezeken kívül voltak más országbárói s örökös grófok is, kik kir. adományból nyert birtokuk után tartoztak banderiumot, kiállítani; ezek némelyike egész banderiumot, mások csak bizonyos számú 2—300 vitézt tartottak, s e czélra a kir. kincstárból

szinte bizonyos jövedelmet húztak; igy a két Jaxyth, István és Demeter hétszáz lovasra kaptak évenként készpénzül 4900, sóban 2100 frtot.

Végre a főpapság, s általában azon papok, kik papi tizedszedésre jogosítva voltak, szinte kötelesek valának saját csapatokat tartani még pedig ingyen, mivel a papi tizedbőli jövedelem ezek tartási költségének tekintetett; igy az esztergomi érsek egri püspök 2—2, a pécsi s erdélyi püspök 1—1 banderiumot, a bosniai püspök 100 lovast tartott.

A királyi sereghez tartoztak még a kir. városok lándzsásai, egy lándzsa alatt öt lovas értetett; továbbá a jászkunok is, kiknek kapitányai örökös hivatalukhoz csatolt földek és jövedelmek után a király seregéhez bizonyos számú tegzeseket tartoztak kiállítani.

Volt ezenkivül a nemesség személyes fölkelése megyénként' mely a hazának a határokon belőli védelmére vala rendelve; idöjártával azonban a kisebb nemesség elszegényedvén, kellően fegyverkezni nem tudott, s e miatt ezek fölkelése oly hanyag és rendetlenné vált, hogy Sigmond király 1433-ban panaszkodik, hogy sokan közülök fegyver nélkül, egyedül botokkal ellátva jelenhettek meg; e bajon azon intézkedéssel kivánt segiteni, hogy a szegénycbb nemesség, személyes fölkelés helyett kebeléből bizonyos számú jól fegyverzett vitézt küldjön; a birtokos nemességre nézve pedig a fölkelés kulcsául a birtokarány, jelesen a jobbágyszám szolgált, s időnként meghatároztatott, hogy a földesurak minden száz jobbágy után hány katonát kötelesek állítani; Sigmond alatt jelesen minden száz jobbágy után 3 katona volt kiállitandó; a jászkunoknál a tömeges személyes fölkelésnek még 1427-ben találunk nyomaira, míg nem az 1454-ik évi országgyülés ezekre nézve is úgy intézkedett, hogy minden 100 kapu után négy lovast karddal, tegezzel, s két gyalogot karddal és dzsidával fölfegyverkezve kötelesek kiállítani.

Épen e banderialis korszakban volt hazánk leggyakrabban kitéve a trónkövetelésekből származott belviszályoknak, melyek alatt a hatalmas oligarchák minél több fegyveres csapattal rendelkeztek: annyival nagyobb hajlam támadt bennök a féktelenségre, várakat, megyéket foglaltak el fegyveres kézzel, s magokat egyenlő erejü s jogú uraknak hirdetvén, a kir. hatalomnak

is ellenszegűlni merészeltek; s ha hadkiállítási parancs küldetett szét, nemcsak a főurak, s az általok vezérelt egész nemzetellenes párt, hanem a nemzeti párt egy nagy részének seregei is, gyakran amazok pusztításaitól félve, hon maradtak.

A halhatatlan Hunyadi János idejében hiában hozott a törvényhozás a honvédelem tárgyában szigorú intézkedéseket: e nagy hadvezér mégis veszély idején csekély sereggel vala kénytelen nagy hadjáratokra indúlni, az ő hivatalos banderiumain kivűl a hazafiak kötelességérző jobbjainak legnagyobb részben önkéntes hadai valának, melyek hadi vállalatához csatlakoztak; ő nagy terjedelmű birtokai jövedelmét katonaszedésre vala kénytelen fordítani; s bátor lélekkel küzdött itthon az irígykedés, kivűl csatákat nyert a török ellen.

Az éveire nézve nagyon fiatal, de lángészre nézve nagy férfiú Mátyás király, mindjárt uralkodása kezdetén kitűzte maga elé a nagy czélt: a magyar birodalmat egyesíteni, s kivűlbelől hatalmassá tenni; erre pénz és hadsereg kellett. Hogy pénzt teremtsen, miután a közkincstárnak a nagyon alászállott kamarai nyereségen kivűl évi jövedelme alig 300 ezer arany frtra ment, elébb ügyes tactikával országgyűléseken s mindig csak azon egy esetre a nemességnek önkéntes adózását eszközölte, melyet a király teljes szigorral behajtatott; majd az 1467-ki országgyűlés a kamarai nyereséget eltörölvén, helyette behozta a kir. kincstár adaját és a katonavámot, sőt kivitte azt is, hogy az országgyűlés rendkívűli hadi adót vetett ki.

De ez nem volt elég. Államférfiú bölcsességét tárja előnkbe a honvédelmi rendszernek is újjá alakítása.

A szegedi országgyűlésen 1459. január 5-én elhatároztatott a török elleni háború, melyben az egész nemesség részt vegyen; elrendeltetett, hogy a királyi banderiumok oly számmal tartassanak, a mint csak a jövedelmek engedik; a kir. birtokok telekkatonasága közönséges hadmenetnél a kir. banderiumokba vétessék föl; az országnagyok és birtokos nemesek telekkatonaságúl minden 20 jobbágy után egy jól fegyverzett, jelesen kard, pais, tegez és íjjal vagy dárdával ellátott könnyű lovast vagy huszárt állítsanak 3 hónapi hadiszolgálatra; a főpapok banderiumaikat a Sigmond alatti szokás szerint állítsák ki; telekka-

tonaságukat ők is zászlóaljaikhoz, ellenben az országzászlósai a vármegye zászlója alá küldjék; az igen szegény nemesek személyes fölkelés helyett tizen, egy jól fegyverzett vitézt küldjenek a derék hadba; a személyes táborozástól kivételek igen megszorittattak; a kúnok és szászok kiváltságaik szerint katonáskodjanak. A derék hadat a király évenkint rendesen csak egyszer ültetheti föl, kivéve azon rendkívüli esetet, ha az ország ismételt megtámadtatását ugyanazon évben a királyi, főpapi s tiszti banderiumok visszavetni elégtelenek volnának. A felült derék hadat a király táborban három hónapig tarthatja, de a nemesség ősi szokás szerint csak az ország határain belől, s a király vezérlete alatt tartozik szolgálni, a határokon kívül pedig nem; s ha a király táborbol visszamegy, a nemesség is vele együtt visszamehet hanem ha a király az ország határain kivül akar hadakozni, a telekkatonaság a megyei kapitányok alatt az ország határain kivül is tartozik, de csak a három hónap lefolyásáig táborozni; — a katonáskodni nem akarók személye a hazaárulás büntetésével sújtatik.

Ezek szerint Mátyás a banderialis rendszert megtartotta, sőt azt erélyes kezekkel igyekezett rendezni, erősíteni; rendet, pontosságot hozott be, s azt szigorú fenyitékkel föntartotta. Az erdélyi vajda, a temesi gróf, a püspökök dandárai harczi vész idején pontosan a magok helyén állottak; a példa, mit a hanyag horvát bán elfogatásával adott, megtette hatását. Hadaiban a régi s gazdag oligarchák nagy szerepet játszottak, de ő a hadi érdemnek, a hűségnek, vitézségnek elsőséget adott. Kinisy, s a később oly nagy szerepet játszott Szapolyai, s más utóbb nevezetessé vált családok ő alatta ez úton emelkedtek föl; általában a köznemességnek, a közép rendnek az eddiginél nagyobb befolyást engedett.

Mindezen erélyes intézkedések mellett azonban, főleg a török ellen vívott csatákban a janicsárok rendes zsoldos és zárt serege ellenében csakhamar kitűnt a magyar banderiumok elégtelensége.

Mátyás, mint nagy hadvezér, uralkodása első éveiben szerzett tapasztalatai után csakhamar átlátta, mennyire nem lehet biztosan számolni semmi nagyobb, fontosabb hadi mívelet kivitelénél rögtönzött, gyakorlatlan, rendhez, fenyitékhez nem szokott fegyveres csapatokra, milyenek ez időben a magyar hadak való-

nak; hogy erő, bátorság, személyes vitézség habár győzhetnek is olykor kedvező körülmények között, magukban nem elegendők; tapasztalás, folytonos harczi gyakorlat s szigorú fegyelem kivántatik a győzelem biztosítására. Olvasottsága, tudományossága a régi görögök és rómaiak állandó legióikkal kivívott győzelmek emlékeire vezették; lángeszében megszülemlett nála az állandó s rendes katonaságnak eszméje, — ő lett Európában az első igazi rendes katonaságnak fölállítója.

Ez eszme létesítésére minden kedvező perczet fölhasznált.

Csehországban a hussita zavarok csendesedvén, ezek hosszú ideje alatt a munkától elszokott cseh vitézek közül sokan fegyveres csapatokat alakítottak »bratrik« név alatt, melyek Ausztriát és Magyarország határszéleit pusztították, s mint kész zsoldos katonák fizetésért kapitányaik alatt bárkinek bárki ellen szolgálatába állottak; mint ilyenek harczoltak a Fridrik és Albert közötti háborúkban; ilyenek voltak, kik 1440-ben, midőn Erzsébet Albert király özvegye, fiával a kisded Lászlóval Székes-Fejérvárról Győrbe jött, itt zászlói alá gyülekezve a vidéket pusztították, majd Cilly Ulrikkal Győr védelmére visszamaradván, Rozgonyi Simon által szétverettek; ilyenek voltak, kiket Ersébet, a Kottanner Ilona által a visegrádi várból elorzott magyar korona zálogbaadásából, Fridrik római királytól nyert pénzen megfogadott, s fővezérük Giskra János parancsnoksága alatt a felvidék fékentartására küldött, kik itt évtizedekig garázdálkodtak; kikkel 1441-ben Giskra a magyar lengyel hadat octóberben megverte Kassa alatt, Késmárkot, Rosnyót elfoglalta; kik 1442-ben Talafuz hadnagyuk alatt a hazatérő lengyel csapatokat Egerben megtámadták, e várost kifosztották, de Kassa felé irányzott útjokban Rozgonyi által zsákmányuktól megfosztattak s maga Talafuz is elfogatott; majd Erzsébet halálával Giskra és társai Fridrikhez állottak, s az ezzel létrejött béke után Giskra Rozgonyival 1443. sept. 1-én fegyverszünetre lépett, melyben kikötötte, hogy időközben Kassa és Lőcse vidékén a közadót ő szedhesse, — ezek dúlták 1448-ban a felvidéket, míg Hunyadi a török ellen táborozott, annyira, hogy ellenök 1449-ben az országgyűlésnek kelle hadjáratot rendelni Hunyadi és Székely Tamás vezérlete alatt, ki a velök vivott csatá-

ban elesvén, Hunyadi személyesen indúlt ellenök; s Sepsi bevétele után Véglesen át Körmöczre vonúlt, míg nem a lengyel kormány közbenjárására Giskrával dec. 4-én fegyverszünet köttetett, melynek Rima-Szombatban részletesen megállapított föltételei 1450-ben országgyűlésileg is megerősíttettek; de mindez eredményre nem vezetett, mert Giskra ennek daczára újabb cseh soldosokkal szaporítva seregét, Nógrád-megye egy részét elfoglalta, s a megerősített Losonczot rabló hadjáratai központjává tette; ezt tovább tűrni nem lehetvén, Hunyadi 16 ezernyi sereggel Losoncz alatt terem, azt bekeritette, de Pelsöczi István árúlása miatt a Giskrával vivott csata a magyar hadakra szerencsétlenül végződött; ezután Giskra Gömörbe, innét Eger ostromára ment; ezalatt Hunyadi a csehek erősségeit Ipolyság vidékén bevette, Beszterczét fölgyújtotta, míg nem a téli hideg a hadviselő feleket egyezkedésre kényszerítette, — majd 1453-ban Hunyadi László indúlt Aximut Péter cseh rabló ellen, ki a föld népét sanyargatta, s az ifjú horvát bán fegyvereit szerencse kísérte, — végre Giskra volt az, ki László király szolgálatában ennek parancsára Budán 1457. márt. 14-én Hunyadi Lászlót és Mátyást elfogta, s a király őt a Hunyadi László megöletése miatt fenyegető mozgalmak ellen teljhatalommal felső Magyarországba küldötte.

Mátyás uralkodása kezdetén Giskra Sztraszniczon királyául ismerte ugyan, azonban a Gara és Újlaki párt által bátoríttatva már egy hónap múlva a cseh rablók parancsa alatt állottak; úgy hogy Mátyás 1458. marcz. 29-én ellene Podiebrádtól ötszáz jól fegyverzett lovast kért, s aprilban Rozgonyi Sebestyént felső Magyarország kapitányáva nevezte; ki Hédervári László egri püspökkel, a Valgatha és Komorowszky vezetése alatt álló cseh rablók ellen sikeres hadjáratot kezdett; Vadnát három órai ostrom után bevette, a cseh őrségből hét ember elesett, a többi elfogatott, kapitányaik előbb Galgóczra, innét hétszáz fegyvereseikkel Gálszécsre menekültek, hol az egri érsek által szétveretvén, üldözés közben elhullottak; egyedül Komorowszky menekülhetett el, és Valgatha 250 emberrel menekűlhetett, de ezek is elfogatván, Budára a királyhoz küldettek, ki azokat ismert vitézségük s

harczi ügyességükért mint zsoldosokat seregéhez csatolta. Ezután Rozgonyi Magyar Balással egyesülve Mislát, Gálszécset bevette, a csehek közűl Axamitot hatszázad magával megölte, kétszázat elfogott, Talafuzt embereivel megszalasztotta, kik futásközben csaknem mind elhullottak, majd Sáros és Berzevicze is Rozgonyi hatalmába került.

A Fridrik császárral közbejött surlódások 1459-ben a cseh rablókat új merényletekre bátorították; az ellenök hadra kelt Palóczi László, Czudar Simon és Rozgonyi Sebestyén Heves- Borsód- és Gömör-megyékben több erősségeket elfoglaltak, s talán e szerencsés hadjárat eredménye volt az, hogy ez év vége felé Mátyás király — mint egy fenmaradt levele tanúsítja — Nankelreiter Nabgodonozor, Karaszki János és Korbel Márton cseh kapitányokat vitéz csapataikkal Fridrik és más ellenségei ellen évnegyedenként négyezer arany forint fizetés mellett szolgálatába fogadta.

1460-ban Fridrik Giskrát a maga részére megnyervén, reá birta, hogy ez őt márcz. 15. Grätzben Magyarország törvényes királyának elismerte, s a bécsiek és Albert ausztriai herczeg ellen csapatai fővezérségével megbizta, ki a Mátyással szövetkezett Albertet Bécs környékén megverte, mit fegyvernyugvás követett.

E közben Zápolya István és Upor László a felvidéken változó szerencsével küzdöttek a csehek ellen; majd Mátyás király maga is hadra kelt, s Giskra erősségét Ljetvát oct. 14-én ostromolta, egyuttal Giskrával alkudozni kezdett.

1462-ben a felvidéki csehek ügyében jelentékeny fordúlat következett be. Fridrik és Mátyás között a béke létrejött, s Zápolya is a csehek ellen szerencsével harczolt, minélfogva Giskra elérkezettnek látta az időt őszintén kibékűlni Mátyás királylyal s meghódolását írásban nyilvánította, ki ismerve e tény nagy horderejét, magához hivatta Giskrát; a cseh vezér a még kezében volt erősséget átadta Mátyásnak, kitől 25 ezer aranyat, s a lippai és solymosi uradalmokat nyerte jutalmúl, s igy csapatait a király saját soldjába vette, reménylve, hogy a husz év óta csatához edzett hadak, valamint vezérük, a török ellen nagy szolgálatokat fognak tehetni.

Még ez évben Mátyás az esztergomi érseket és a nádort megbízta, hogy a csehek többi vezéreivel értekezve, őket bírják reá, hogy fegyvereseikkel rendes zsold mellett a király zászlója alatt állandó hadi szolgálatba lépjenek. Az egyesség sikerült Nagysarlón sept. 19-én, s Komorowszky Péter, Bartos és Korbel cseh vezérek követelései a király által elfogadtatván, ők csapataikkal zsoldért a király seregébe állottak; s a magyar hadi szervezetben ez volt az első állandó gyalog sereg, mert Mátyás úgy az előbb fogságba esett, mint később zsoldba fogadott csehekből egy gyalog dandárt alakított, mely alapja lőn az idővel rettenthetlen vitézségéről oly híressé vált *fekete seregnek.*

A fekete legio az egykorú íróknál: »cseh«, »veterán« és »fekete sereg« elnevezések alatt említtetik; róla legbővebben ír az egykorú Bonfin, ki Mátyás táborában közvetlen tanúja volt, ennek szervezete s vitéz hadi tetteinek; e sereg a »fekete« nevet nem napsütötte barna arczszínéről, mely e király hosszas táborozásokban edzett seregének általános színe volt, hanem melyet viselt, fekete ruhájáról s fegyverzetéről nyerte.

Két évvel utóbb egy újabb esemény elhatározó befolyással volt Mátyásra, hogy az állandó hadsereget még nagyobb mérvben valósítsa.

A király 1464-ben két napi járásnyira közeledett Bosniába Jajcza várához, melyet Mohamed már husz nap óta nagy erővel ostromolt; s jövetelének puszta hírére Mohamed bátorságát vesztve, s ott hagyva ágyúit futásban keresett menekülést; innét Mátyás Szerbiába vezette győztes hadait, itt Zrebernyik várát rohammal bevette, s ezután Zvornik várát körűlzárolta, az ostrom már két hónap óta folyt, a katonák a hosszas táborozást megunták, a vezér Zápolyai Imre egy a várból lőtt nyíl által egyik szemét elvesztette, hirnökük Mohamednek nagy haddal a vár segítségére közeledését jelentették, — mindez Mátyás kitartó tetterejét nem csüggesztette, rendületlenül új rohamot parancsolt. De seregének legnagyobb része fölmondta az engedelmességet; a király kénytelen vala a visszavonulást megengedni, s a magyar sereg november hónapban podgyásza otthagyásával

haza indúlt; a király Bácson pihenést tartott, s az árulókkal a törvény kérlelhetlen hatalmát éreztette.

E keserű tapasztalás egyszersmind tettre buzdítá a nagy királyt, s *szervezve lön 1465-ben állandó hadserege.*

E végett egy új hadtestet állított egybe, melynek az eddigi rendetlen lovasság helyett az újabb hadtest szabályai szerint a gyalogság tette főerejét; mindegyik hadosztálynak valamint fegyverzete, ugy harcza, viadalmódja szorosan meg vala szabva; mindnyájan rendre, pontosságra, kiviteli gyorsaságra, e mellett hideghez, meleghez; harczban feltétlenül, azonkívül is engedelmességre; tiszta, mértékletes életre szoktatva, mint akkor egy fejedelem serege sem Európában; úgy hogy, ki hadait végig tekinté, mély ámulattal a régi görögök s rómaiak időszakába, ezek győzelmes táborában képzelte magát.

Ezen új szevezetű, állandóan fegyverben, királyi költségen, királyi parancs alatt lévő katonaság a hadi szereken kívül állott rendesen 20 ezer lovasból, 8 ezer gyalogból, 9 ezer hadi szekérből, s hozzájárúlt még ezekhez a híres, hatezer főnyi, mind legválogatottabb, edzett erős férfiakból, többnyire ráczokból és csehekből álló, fekete készületéről köznéven *fekete seregnek* nevezett gyalog hadosztály, mely összes hadseregének magvát képezte. E seregben való szolgálat, ide áttétetés kiváló dicsőség volt; ennek maga Mátyás király volt személyesen fővezére; a harcz legveszélyesebb pontjain, hol már minden kétséges volt, tört ellenállhatlan vitézséggel előre, és soha másképen, mint győzelemmel tért vissza.

Mátyás ezen rendes hadserege állott nehéz és könnyü lovasokból, könnyű lándzsásokból, nehéz paizsosokból és puskásokból, a cseh lovasság azonban mind vasas, pánczélos és puskásokból vala összeállítva, kik mint a sziklafal állották meg helyüket, harczolva győzelemre vagy halálra; a könnyű lovasság vagy huszárság a körülményekhez képest rohant az ellenségre, s ha fáradt, pihenni a paizsosak háta mögé vonúlt, kik a könnyű lándzsásokat a puskásokkal körbe fogva tartották, mely kör előtt az egymást érő nagy paizsok mintegy erősséget képeztek.

Várak ostrománál a lőpor drágasága s a nehéz ágyúk tökéletlensége miatt köves vidékeken elsőbbséget adott a vetőgépek-

nek; ezek közűl egy, mely a király saját találmánya volt, négy ember segélyével 2—3 mázsás köveket oly távolságra s oly erővel vetett, hogy a legerősebb falat is lerombolta; ily vetőgépek s gépészek a határvidéki városokban nagy számmal valának készen.

Csatában a hadijelre a könnyű fegyveresek törtek elö, kiket a paizsosok és puskások támogattak; a lovasság teendője a végeredménynél volt, vagy üzni a futamodókat, vagy fedezni a gyalogság visszavonúlását; a siker a hadi mozdulatok pontossága s összhangzatától volt föltételezve, minek megszerzése végett általában állandó hadigyakorlatok hozattak be, milyeneket kiviteli munkálat, rend, pontosság és gyorsaság tekintetében egy európai nemzetnél se lehete látni.

E mellett egy európai hadsereg sem volt hideg-meleg ellen jobban megedzve; szükségben, munkában, erőfeszítésben kitartóbb, a parancsok végrehajtásában pontosabb, a harczban élethalálra elhatározottabb, zenebona és zendűléstől idegenebb; — a táborban csend, erkölcsiség, becsület, mértékletesség, uralkodott. A téli-nyári táborzás nyomora között a királynak egy nyájas tekintete, nevükön barátias megszólítása, szivessége s bajaikban közös részvéte feledteté velök szenvedéseiket. Mátyás vezéreivel, századosaival a legszivélyesebb viszonyban élt, velök evett, ivott, mulatott s játszott néha egész éjelen át; a közharczos is tudta, hogy őt királya ismeri, hogy a teljesített kötelesség előtt felséges parancsnokának sátra minden időben nyitva van, hogy emberies nemes szíve a betegekről sebesültekről résztvevő szívességgel gondoskodik.

Ez állandó hadsereg soldja nagy összegbe kerűlt, mert azon időben még sokkal drágábban adták el az emberek egyéni szabadságukat; magának a fekete seregnek tartása évnegyedenkint százezer arany frtba, egp pánczélos lovasé 15, egy könnyű lovas huszáré 10, egy paizsosé 8, egy lándzsásé 6 arany frtba, az egész hadseregé pedig évenkint egy millió hatvanezer aranyba került, — de a mint ez intézmény az országos hadkötelezettség terheit könnyitette: a király azon mérvben nevelte az adót a hadsereg tartására, s ezt az évenkénti országgyűléseken ritka ügyes tapintattal tudta kivinni. GYÁRFÁS ISTVÁN.

BONFINIUS ANTAL
TÖRTÉNETÍRÓ JELLEMZÉSE.

I.

Általában ismert dolog, hogy a régi, úgynevezett középkori historicusok nem voltak egyebek, mint többé-kevésbé ügyes compilatorok, a kik az elődeik által összeállított *krónikákat* majdnem szóról szóra kiírták, anélkül, hogy bizonyos önállóságra vagy pragmatismusra törekedtek volna. Még Túróczi János, ezen kiváló krónikásunk is elmondja magáról, hogy ő »mindenben a régtörténeteket követte és a szerzők nézetén túl egyáltalában nem ment«. Ismételve mentegeti magát, hogy munkájába semmit nem csempészett be; világos tanúbizonyságául annak, hogy ő a történetirás legfőbb erényének tartja a kapott adatok hű lemásolását.

Azonban Túróczi korában már más irány is kezdett érvényre emelkedni. Az az irány, a mely a régi classicusok nyomain haladva szabadabb fölfogásnak is tért engedett; az az irány, mely nem elégedett meg többé a kapott tények egyszerű lemásolásával, hanem a művészi tökély szemelőtt tartásával, öntudatos alakításra és színezésre törekedett. Herodotos és Thukydides, Livius és Tacitus, Plinius és Strabon voltak a mesterek, kikhez ez új irány követői jártak tanúlni.

Nálunk ez új irány legpregnansabb kifejezője volt Bonfinius Antal, az olasz eredetű magyar történetiró, a kit Hunyadi Mátyás, tudománykedvelő nagy királyunk, udvarába fogadott azon megbízás mellett, hogy a magyar nemzetnek történelmét, tudományos szempontból írná meg.

Bonfinius e fölhívásnak engedve, nagy erővel fogott a mun-

kához. A forrásgyűjtésben maga a király is segítségére volt, a mennyiben meghagyta volt az összes törvényhatóságoknak, püspököknek és apátoknak, hogy a levél- és könyvtáraikban találtató történelmi adatokat rendelkezésére bocsássák. Ez meg is történt, és Bonfinius elkészité munkáját, egész II. Ulászló koráig, 45 könyvben. [1])

Ha e művet egészben és részleteiben criticai szemmel vizsgáljuk, ha tekintjük a körülményeket, melyek között iratott, a czélt, melyet elérendő vala, a szerző helyzetét és tudományos képzettségét, a források sokaságát és fölhasználását: úgy kénytelenek vagyunk beismerni, hogy ez korának egyik legszebb és legbecsesebb irodalmi terméke vala. Az irodalomtörténészek különböző szempontból, majd kedvezően, majd kedvezőtlenül ítélték meg; de nekem úgylátszik, hogy az ítélet csak akkor lehet helyes és igazságos, ha a szerző tudományos jellemét és írói helyzetét szem elől nem tévesztjük. Egy perczig sem szabad felednünk, hogy Bonfinius olasz tudós és magyar udvari történetíró volt. Mint olasz, nem ismerhette tökéletesen a magyar nemzetet, mint udvari ember, nem írhatott eléggé függetlenül; de mint classicus művelt-ségű tudós, nagy tudományos apparatussal és művészi csínnal írt. Ebben vannak összefoglalva főbb jellemvonásai; ebből erednek hibái és erényei.

Bonfiniusnak az a nehéz szerep jutott, hogy egy idegen nemzetnek múltját tüntesse föl a tudós világnak — és pedig kedvező színben. Tényeket kellett elbeszélnie, de nem csupán azért, hogy azokból a történelmi igazság tűnjék ki, hanem főképen azért, hogy jó hatást eszközöljön először a nemzetnél, a nemzet fényes múltjának rajza által, másodszor a nagy királynál, a király tetteinek méltó feltüntetése által, és harmadszor a tudós világnál, előadásának művészete által.

Ezen hármas czéljához képest nemcsak a magyar nemzet múltját ölelte föl, hanem kiterjeszkedett a scytha nemzet homályos ősiségére, és a hazánkkal érintkezésben állott idegen népek viselt dolgaira is, hogy — mint maga mondja — históriáját von-

[1]) Antonii Bonfinii Rerum Hungaricarum Decades quatuor cum dimidia... Francofurti apud Andr. Wechelium. 1581.

zóbbá tegye a dolgok tarkasága által. Látni való, hogy ő a középkori magyar krónikásoktól eltérő úton halad; nem riad vissza egy-egy érdekes episod beszövésétől, ha ez által az egésznek érdekét emelheti; műve szerkesztésénél az aesthetikai czél minduntalan előtérbe nyomúl, — szóval Bonfinius már a renaissancekornak gyermeke.

II.

Műveltség tekintetében kora színvonalán állott. *Világnézlete* az emberiség rendeltetéséről és a világnak isten általi kormányoztatásáról való fogalmai alig különböznek kora jelesebb theologusainak és philosophusainak nézeteitől. Szerinte a fejedelmek isten kegyelméből uralkodnak népeik fölött korlátlan hatalommal. A királyok oly magasan állanak alattvalóik fölött, mint az ember az oktalan állat fölött. És a mily kevés joga van az oktalan állatnak zúgolódni gazdájának eljárása ellen, ép oly kevéssé lehet a népnek zúgolódnia vagy lázadnia királya ellen — még akkor is, ha a király rosz. A ki a király ellen lázad, az az isten ellen lázad. [1])

Ezen gondolkozásmódhoz képest Bonfinius történelmi műve tulajdonképen nem egyéb, mint a királyok és fejedelmek tetteinek és intézkedéseinek festése. A népre, társadalomra és műveltségre — kivéve Hunyadi Mátyás korában — keveset ügyel.

A vallás és egyház iránti kegyelet, művének egész folyamán át kiérezhető. Nézetem szerint alig mondott valaki Bonfinius fölött igazságtalanabb ítéletet, mint Raderius tudós jezsuita, [2]) a ki azt állítá, hogy előadása pogány színezetű, ha ezt a tartalomra érti, mert valóban *keresztényi vallásos szellem* lengi át az egészet. Természetesen a középkori szellem, melynél fogva például a zsidókat, az arianusokat, a patarenusokat, Wikleffitákat és Hussitákat, mint veszedelmes eretnekeket kárhoztatja. De tud

[1]) Ezen gondolkozásmódja nemcsak az elbeszéléséből, hanem az Ulászló királyhoz szóló ajánló leveléből is kitetszik, a hol a világrendről való nézeteit bővebben fejtegeti.

[2]) Bavaria Sancta II. p. 191. V. ö. Bel M. Schwandtner. p. 8.

lelkesedni Krisztus sírjáért és a keresztes hadakról, s püspökök és pápák tetteiről a kegyelet hangján beszél; a szent férfiak és szent nők csodatetteit pedig különös kedvteléssel ecseteli. Mária, mint Magyarország védasszonya, ott szerepel a csatákban, s a török háborúban nem engedi, hogy a keresztény nemzet elveszszen.

Az isten boszúló karját rendesen úgy tűnteti föl, mint megpróbáltatását a jóknak, és büntetését a gonoszoknak. Róbert-Károly fiának halála alkalmából ezt mondja: »Csodálatosak az istennek ítéletei az emberi dolgok intézésében, s gyakran keményebbeknek látszanak lenni a jók, mint a gonoszak iránt. S ha nem volna példánk a Krisztusban, legjobb és legfőbb Megváltónkban, a ki a szenvedések poharát megízlelte, alig volnánk képesek elviselni az élet keserűségeit, melyekben úgy tisztúlnak meg erényeink, mint az arany a tűzben.« A Zách-féle esetet úgy fogja föl, mintha a vallásos királyt az isten próbára akarta volna tenni ama hallatlan merénylet által, melynek gyalázatos voltát nem tudja elég erős színekkel festeni. De már például Kálmán király halála büntetésképen következett be oly hamar, mivel Álmost és ennek kiskorú fiát megvakította. Erzsébet királyné halálát is úgy fogja föl, mint az isten igazságos büntetését Kis-Károly megöletéséért; mert -- úgymond — az isten ítélete világos mikor a fejedelmek élete fölött őrködik.

Azonban az isten nemcsak próbára teszi az embereket, nemcsak büntet, hanem óv is bizonyos jelek és csodák által. A rendkívűli események bekövetkezését többnyire csodák jósolják meg. Napfogyatkozások, üstökös jelenések, földrengések, véreső, vízáradás oly dolgok, melyeknek előleges és utólagos jelentkezése nélkül nagyobbszerű esemény nem mehetett végbe. Mikor Atila Italiába készült, következő csodák jelenték a bekövetkezendő vészt: az istenek képei nemcsak éjjel, hanem nappal is láthatók valának az égen; vércseppek hullottak alá a földre; kétfejű gyermekek születtek s éjjelenként hallatszott az égi szózat: cave tibi Italia! Mellőzöm a Szt.-Istvánnal történt számtalan krisztusi csodát; nem említem a többi krónikásoktól átvett amaz égi-jeleneteket, hogy a Salamon elleni harcz előtt egy angyal koronát tartott Géjza feje fölött, s hogy a harcz szerencsés befejezése után

Géjza klastromot építtetett azon a helyen, melyet egy égő agancsú szarvas alakjában megjelent angyal jelölt ki. Ilyenekből ki nem fogynánk. Csak még egynehányat említek föl a Szt.-László halála után s Mátyás halála előtt történt csodákból. Bonfinius komolyan beszéli, hogy a kocsi, melyen László holt tetemeit Váradra szállíták, magától ment s meg sem állott, míg az óhajtott sírhoz nem jutott. Egy jelen volt ember úgy lakolt meg azon roppant bűneért, hogy a hulla körűl elterjedt illatot bűznek merte nevezni, hogy a szája egyszerre hátraferdűlt s ajka a vállához tapadt, s mindaddig nem állt helyre, míg László tetemeihez nem könyörgött. Bécs városának elfoglalása után bekövetkezett földrengés, Mátyás veszedelmét és halálát jelentette; ugyanezt jelentette az 1489-ik januárban hallott menydörgés és a Dunának szokatlan kiáradása. A halál napján Budán egyszerre két hatalmas oroszlán döglött meg, a hollók pedig egészen eltűntek Budáról, míg ellenben Székes-Fehérváron, mint a magyar királyok temetkezési helyén, oly roppant számmal és nagy zajjal jelentek meg, hogy a lakosság abból egyszerre megtudta a nagy király halálát stb.

De nem folytatom tovább a példákat. Azt hiszem, hogy ezekből is meggyőződhetett mindenki arról, hogy Bonfinius épen nem volt pogány gondolkozású író, hanem inkább nagyon is hiszékeny keresztény, a ki a csodaszerűség iránt ép oly fogékony volt, mint a középkor bármely krónikása. Az istennek az ember dolgaiba való közvetlen beavatkozását komolyan hitte és hirdette.

III.

Mindamellett igazságtalanok volnánk, ha ezek folytán azt állítanók, hogy Bonfinius babonás hittel csupán az isten természetfölötti működésében keresi és találja föl az események mozgató okait. Igaz, hogy egészben véve ő az isteni gondviseléstől teszi függővé az emberiség fejlődését és virágzását, a mi ellen kifogást tenni nem is lehet; de amellett tudja és ki is mutatja, hogy ezen isteni kormányzás mellett *emberi tényezők* is szerepelnek, melyeket kicsinyleni, vagy épen mellőzni, nem szabad. Azért gondosan összeszedi az események összefüggő szálait, kimutatja a cselekvés

indító okait, melyeket részint a viszonyokban, részint a személyekben talál föl.

Mily szépen fejtegeti például a Fridrik ellen viselt háborúk okait. Bármely államférfiú sem lett volna képes az összefüggést ügyesebben kimutatni, mint Bonfinius. Éles critica alá veszi a németek által fölhordott okokat; gyöngédséggel párosúlt bátorsággal védi Mátyást az ellene fölhozott vádakkal szemben, s végül, mint jeles néppsycholog, fölfejti a két hatalmas fejedelem és nemzet eltérő jellemvonásait, különböző gondolkozásmódját, és kimutatja, hogy már e miatt sem lehetett közöttük béke. — Szolgáljon itt például, ezen párhúzamból vett nehány sor:

»A mondottakon kívül — úgymond Bonfinius — hozzájárúlt az erkölcsök roppant ellentéte és a magyarnak és németnek veleszületett örökös gyűlölködése. Ugyanis Mátyás természeténél fogva bőkezű és méltóságos, túlságosan dícsvágyó és tiszteletkívánó volt, kinek lelke mindig kész volt veszélyteljes nagy tettekre: ellenben Fridrik császár nemcsak takarékos, hanem fösvény, inkább pénzvágyó, mint tiszteletkívánó volt, s a kereszténység békéjére fordítá figyelmét. Amaz harczias, fáradhatatlan és nélkülözni tudó; ez kényelemkedvelő, gondatlan, korhelykedő és tunya. Amaz a legjelesb fejedelmek vetélytársa lévén, mindig a régiek dicsőségével vetélkedett; ez irígylelkű, mások nagy tetteit akadályozó, békében háborút, háborúban pedig békét óhajtó, de egyikben sem állhatatos. Amannak szabad lelke őszinte, mint Marsé, békére és harczra könnyen hajló, ennek szokása volt mindent ügyesen és fortélyosan magának tulajdonítani s barátjainak tanácsára nem hallgatni, s végre is nehézkes volt mindenben... Amaz az elmésségben, tréfában és társaságban lelte gyönyörét; emez visszavonúlt, szomorú és övéitől eltérő életmódot követett stb. stb.«

A török háborúkban Magyarországot igen helyesen úgy tűnteti föl, mint a kereszténység védbástyáját, s mely ennélfogva az egész Európa hálájára méltó. A török pusztításokról szólva, határozottan kimondja, hogy ha Hunyadi János nincs, akkor nemcsak Pannonia, Noricum és Germánia, hanem az egész kereszténység elpusztúl.

Egyes személyek cselekvési indokait többnyire az elbeszélésbe szőtt gyakori és hosszas *beszédekben* tűnteti föl. E tekintetben utánozni látszék Thukydidest és Liviust. E beszédek szerkesztésében úgy tűnik föl, mint eszes és tapasztalt férfiú, a ki az általa festett egyének helyzetébe tökéletesen beletudja magát gondolni. És ezen képesség nélkül valódi historicust alig lehet képzelni. Mindenik beszéd egy-egy jellemkép, egy-egy helyzetmagyarázó okmány. Ezekben tükröződik vissza a beszélő személyek gondolkozásmódja úgy, mint cselekvéseik czélja és indoka. S ezt Bonfinius a helyzetek különféleségéhez képest oly bensőséggel tudja föltűntetni, hogy szinte feledjük, miszerint a korok miveltségi fokát itt-ott összezavarja. Néha párbeszédek és monologok is előfordúlnak, pl. Kont szolgájának párbeszéde Zsigmonddal és Szt.-László magánbeszéde a csatasíkon.

Mindezek az író műveltségét és eszességét bizonyítják ugyan, de nem egyszersmind a historicus alaposságát is.

IV.

A történész *alaposság*a egyrészt a források lelkiismeretes megválogatásában, másrészt azoknak józan criticai fölhasználásában, a hely, idő és mellékkörülmények ismeretében áll. A források összeszedésében Bonfinius fáradhatatlan volt. Közel száz írót és művet idéz, a kikre támaszkodott. A régi classicus korból görög és római tekintélyekre hivatkozik; a középkorban pedig germán, szláv, olasz és magyar krónikásokat használt. [1]) És ha a

---

[1]) Általában említi az »Annales«-eket, a lengyel, cseh, német, olasz és magyar évkönyveket. Idézi névszerint Rogerius mestert, Callimachust. A *görögök* közül: Apollodorost, Apollonidest, Appianost, Aristobulost, Kritot, Damasippust, Diodorost, Diogenest, Diont, Dion Pruseust, Dionysiost, Ephorost, Eratosthenest, Euripidest, Eusebiost, Hekataiost, Hegesippost, Herodianost, Herodotost. Homerost, Hypsikratest, Metrodorost, Onesikritost, Philemont, Philostratost, Pytheast, Plutarchost, Polykletost, Poseidoniost, Ptolomaiost, Strabont, Timagenest, Timaiost, Hieronymust, Priskust, Procopiust, Menandert, Suidast. A *rómaiak* közül: Cornelius Nepost, Liviust, Pompejus Trogust, Pomponius Melat, Pliniust, Cornelius Tacitust, Jul. Florust, Suetonius Tranquillust, Trebellius Polliot, Eutropiust, Symmachust, Ammianus Marcellinust, Paulus Orosiust,

források sokasága és tarkasága elegendő volna a történetírás alaposságához, akkor ezt Bonfiniusnál a legkönnyebben leh etne kimutatni.

Azonban ez nem elegendő; mert a történelmi igazság földerítéséhez mindenekelőtt a meglevő források *józan criticája* szükségeltetik. És e részben Bonfinius már nem volt szerencsés. Mert jóllehet, az egyes történelmi adatokat sokszor összehasonlítgatja, s eltérés esetén saját ítéletével pótolja; jóllehet a történelmi igazság iránt bir némi érzékkel, sőt előadása folytán is igyekszik magától elhárítani a részrehajlás vádját, [1]) mégis azt tapasztaljuk, hogy sok hibát követett el, és sok alaptalan mesét vegyített előadásába. Ez leginkább a hunnok és scythák eredetének elbeszélésénél tapasztalható. De a magyarok történetében is sok chronologiai és geneologiai botlást, s nem egyszer indokolatlan hízelgést találunk nála.

Ezek pedig oly hibák, melyek a jelenkor bármely historicusának tekintélyét tökéletesen lerontanák.

De hát Bonfiniusét nem rontják le? Nem egészen. Azon korban még a történelmi kritika jóformán nem létezett. Hihetetlen csodás mesékben hitt és gyönyörködött a világ, úgy, hogy a criticának azon csekély mértéke is, melyet Bonfinius gyakorolt, nagy merészségnek tartatott.

Aztán nem szabad felednünk azt, a mit már föntebb jeleztem, hogy Bonfinius *idegen* író és *udvari* ember volt.

Mint *idegen írónak*, nem volt annyi ideje és alkalma, hogy a magyar viszonyokkal tökéletesen megismerkedhetett volna. Innen ered azon hibája, hogy a magyar tulajdon neveket botrányosan elferditi. [2]) Innen van, hogy a magyar nemzet alkotmányát

---

A *góthok* és *olaszok* közül: Jornandest, Paulus Aquileiust, Guilielmust, Sychardust, Crescentinust, Petrarchát, Palmeriust, Blondust, Aeneas Sylviust. A *németek* közül: Leoprandust és Ottót.

[1]) *Decas II. lib. 2.* Scriptor enim quisque Historiarum veritatis potius, quam alicujus patrocinii affectator esse debet, quin et omnia amicitiae inimicitiaeque carere opportet affectu, ut suam apud posteres auctoritatem retinere posse videatur. A források criticájáról is bír fogalommal; de erészbeni nézeteit sem valósítja művében.

[2]) Például: *Ghioka* = Csóka, Sokles = Siklóst, Aperascium =

a megyei rendszert, az országos rendek gyüléseit és határozatait nem említi. Innét van, hogy a nemzet életébe vágó, igen nevezetes convulsiókról, sok igen fontos állami szerződésről és törvényről hallgat. Ő nem tud példáúl semmit II. András korában a galicziai trónviszályról, sem a magyar főnemesség hatalmaskodásáról, sem az államjogunk történelmében oly nagy fontosságú aranybulláról! Nem emlékezik III. Béla királynak konstantinápolyi lakásáról, sem általában a magyar nemzetnek a görög császárokkal való viszonyáról, holott más kisebb fontosságú külföldi ügyeket kelletinél bővebben tárgyal. Pray György még azt is jogosan veti szemére, hogy a saját kora eseményeinek feljegyzésében sem eléggé pontos. [1])

A *chronologia* szintén gyenge oldalát képezi Bonfiniusnak; az évszámokat használja úgy, a mint azokat a különböző forrásokban találta, minden critica nélkül. Ezen állításom igazolására álljanak itt a következő példák: Attiláról a magyar krónikák nyomán mondja, hogy 401-ben lett királylyá, 454-ben foglalja el Aquileját s mégis 445-ben hal meg, életének 124-ik évében; holott tudjuk, hogy 453-ban halt meg, 57 éves korában. A magyarokat 744-ben indítja ki Scythiából, s összetévesztvén őket az avarokkal, Nagy-Károly frank királylyal való harczaikról is beszél.

Elismerjük, hogy ezen kor chronologiája még most sem egészen biztos, s ennélfogva nem fogunk méltánytalan ítéletet mondani Bonfinius azon eljárása fölött, melyet a magyar vezérek kora előtti és utáni események elbeszélésénél követett; egyszerűen figyelmetlenségnek tulajdonítjuk, hogy például szerinte III. Béla 1199-ben (1196 helyett); Imre király 1200-ban (1204 helyett); III. László 1201-ben (1205 helyett); Kún-László pedig 1299-ben (1290 helyett) halt meg; s hogy beéri sokszor csak ily álta-

---

Eperjes, Bothlanus = Lábatlan, Unsoer és Bechen (?) vize stb., mely hibákért Révay Péter erősen megrótva.

[1]) Igy pl. az 1470-ki követséget a pápánál nem említi; az 1477-ki békeszerződés pontjait hibásan közli. V. ö. a békeokmány teljes szövegét Teleki, Hunyadiak kora XII. 39. l. Lásd Pray, Annales Regum IV. prof. s u. o. a 271. lapon ez áll Bonfiniusról: »Scriptor eloquentissimus, qui si paulum prius in regnum venisset, longe uberiorem a praecipue Coroniarum rerum seriem haberemus.«

lános kifejezésekkel: »quam annis *circiter* quatuordecim regnasset« stb.

Azonban alig lehet megrovás nélkül hagynunk azt, hogy a maga korához közelebb eső eseményeknek, de sőt Mátyás király tetteinek idejét nem jegyzi föl mindig helyesen. Úgy látszik, mintha az adatoknak érdekes, szép, művészi összeállítása körüli munka annyira elfoglalta volna, hogy a chronologiai pontosságról majdnem egészen megfeledkezett. Hiszen a régi classicus kor történészei is ebben a hibában szenvedtek leginkább, az előadás művészetével pótolván a hiányt.

Bonfinius annyira tisztelte a classicusokat, hogy még hibáikat is utánozta; s örült az alkalomnak, valahányszor a magyarok történelmében reájok hivatkozhatott. Innét származik nézetem szerint azon másik hibája is, hogy *genealogiai származtatásai* igen sokszor meséken alapúlnak.

A régi magyar krónikások — a mint tudjuk — Noëtól szerették leszármaztatni a magyar ősöket. Bonfinius ezt nem fogadja el; de nem azért, mintha azt lehetetlenségnek vagy valótlanságnak tartaná, hanem csupán azért, mert a régi görög és római íróknál más eljárást talál, s ehez képest ő a magyarokat, illetőleg ezeknek őseit, a scythákat egyenesen *Herculestől* származtatja. Számos magyar család őseinek eredetét találja föl a római hőskorban; de egyik sem viseli magán annyira a meseszerű érdekesség színét, mint a Hunyadi család genealogiája, mely a IX-ik Decas végén olvasható. Itt Bonfinius túlságos részletességgel és bámulatos bizonyosság tudatával beszéli el, hogy a Corvin család miképen jött el Rómából Dáciába, mely utóbbi helyen egész Zsigmond koráig föntartotta magát.

Az első ember, ki a Corvin nevet viselte, Valerius Volusius volt, még Róma épittetése előtt. Ez, Plutarchos szerint, az achivok közűl gyarmatot hozott be Italiába. Ezek voltak a Sabinok, kik a Heraclidáktól, jelesűl Lacedomontól, Jupiter fiától eredtek Ime az Istentől való egyenes leszármazás.

A város fölépittetése után a sabin nők elrablása következtében meg lőn vetve a nagy római birodalomnak alapja. Tatius, sabin királylyal három előkelő család telepedett meg Rómában, u. m. Valerius, Volusus és Tatus. Ezekből Tullus Hostilius korában

kitűnt Marcus Valerius, később az utolsó király alatt Publius Valerius, a ki Collatinus melléknévvel mint Brutus consultársa ismeretes a történelemben. Ezeknek viselt dolgait Bonfinius nagy előszeretettel beszéli el, különösen Marcus Valeriusnak a hollóval történt esetét, honnét lett a család Corvinus neve. A holló lett azután e család jó szelleme, mely minden nevezetesebb életeseménynél ott szerepel.

Miután a Valerius család előkelő voltát bőven kimutatta, áttér azon férfiúra t. i. Valerius Messalára, a ki a Corvin név dicsőségét Pannóniában és Dáciában megalapította, elnevezvén ott egy tartományt Valeriának, s egy várost Corvatiának. Ez női ágon a római császárokkal is rokonságban állott. Severus császár alatt Valerius Catulinus és Valerianus virágzottak, kik azonban megölettek; de azért a család fentartotta magát egész a legújabb korig, midőn Erdélyben Corvin, azaz: Hollós nevű faluban a Hunyadi családban egy új erőteljes sarjat hajtott. S ez nem is történhetett isteni akarat nélkül — jegyzi meg hízelgő hangon Bonfinius — mert valamint hajdanában a Corvinok által a római nép megszabadúlt a barbároktól, úgy újabban szintén a Corvinok által szabadíttatik meg a kereszténység az ozmánoktól.

Nemcsak ilyen egyes családoknál, hanem nevezetesebb városoknál is azt tartotta Bonfinius egyik főfeladatának, hogy a régi rómaiaktól vezesse le keletkezésöket. Ekként Krakkó valami Gracco nevű római polgártól, Kassa felvidéki város Cassiotól, Pozsony Piso-tól, Sopron Semproniustól veszi eredetét. Folyóink közűl például a Duna Elorus és Actaeus trójai hősök atyjától Istertől neveztetett el Isternek!

Fölösleges volna e helyt fejtegetni e származtatások helytelenségét, mert hiszen egy futólagos pillantás is elegendő arra, hogy a classicismusra törekvő más nemzetbeli középkori historicusok azon szokásos eljárására ismerjünk, melynél fogva például Párist Priamos fiától, Troyest a trójai hősöktől, Nürnberget Nero császártól, Poroszországot Augustusnak egy Prussus nevű fiától szerették leszármaztatni.

Föntebb már említettük, hogy Bonfinius, mint *udvari ember nem írhatott eléggé függetlenül.*

Ez nem azt teszi, mintha valamely megtörtént esemény elbeszélésében akadályozva lett volna, hanem inkább azt, hogy a fényes környezet, az egyes főurak jóvéleményének túlbecsülése és a királyi kegy elnézővé tették némely történelmi dolgok és személyek megítélésében. Zsámboki ugyan azt mondja róla, hogy »néha kissé megfeledkezik hivatásáról, a mennyiben egyes férfiak magán erkölcseit és életét rágalmak által bemocskolta.... sőt még magának Mátyásnak sem bocsátott meg, a kit elég bátor szemérmetlennek, kéjelgőnek, mulatságkedvelőnek, dicsvágyónak, szilajnak, a barátságkötésben vakmerőnek, barátságszakításban könnyelműnek, a hízelgők iránt kegyelmesnek és a jótevők iránt hálátlannak nevezni. Lehet-e — úgymond — ennél szigorúbb ítéletet mondani egy királyról? — «E kérdésre azonban ő maga felel meg, mikor folytatólag ezt mondja: »Szerintem itt nem mint történetíró, hanem mint kora vétségeit korbácsoló bölcsész vagy szónok járt el, a ki inkább akarja az ellentétes korok bűneit *túlozva színezni*, — hogy az olvasó *mintegy mulatva* a háborúk külső és belső okait világosabban lássa.«[1])

Eszerint az itt-ott használt szigorúbb hang csak művészi hatás kedvéért van használva. A megrovás nem egyéb, mint szándékosan »túlzott színezés« talán azért, hogy másfelől annál szabadabban szórhassa a dicsőítő és hízelgő kifejezéseket, hogy ekképen kikerülve a részlehajlás vádját az ellenkező színek föltüntetése által *gyönyörködtesse* az olvasót. Bármikor történt, de mindenesetre föltünő s egyáltalában nem helyeselhető, hogy egyes előkelő személyek, királyok iránti hízelgésből még a rútat is szépnek, a roszat is jónak, a tehetetlenséget is erénynek tünteti föl. Zsigmond királyt például, a kinek könnyelműsége és erőszakossága ismeretes, úgy tűnteti föl mindenütt, mint ritka bölcs és erényes fejedelmet, mint az emberek követendő mintaképét, a kitől tanúlta Hunyadi János is az erényt, a hősiességet és a nagylelkűséget. Mátyást volt oka dicsérnie; de már azon ismét

[1]) Lásd a bevezetésben közlött ajánló-levelet: Invictissimo Potentissimo Caesare Maximiliano II. Ungariae etc. Regis . . . deinde Pontificibus, Comitibus, Baronibus, Equitibus, Populoque Pannonico etc. p. 5.

csodálkoznunk kell, hogy II. Ulászlót, minden együgyűsége és gyávasága daczára úgy festi le, mint a kegyesség, okosság és erély példáját. Az ajánló-levél, a benne foglalt nagy hízelgés miatt, szinte émelyítő hatással van.

És nemcsak a királyok, hanem egyes főurak és főpapok iránt is kimutatja kedvező indulatját minden alkalommal, gyakran minden összefüggés nélkül. Így például Magyarország földleírásában, egyes városoknál minden igazolható ok nélkül kitéreget egyes előkelő emberek jellemzésére, illetőleg dicsőítésére. Vácz város eredetéről szólván, kitér a Báthory-családra, mely szerinte egy Báth nevű pannóniai királytól vette nevét, s dicsőíti Báthory Istvánt, a ki Mátyás alatt Kinizsivel együtt halhatatlan nevet szerzett magának. Így tesz Egernél Orbán püspökkel, a kit égig emel, s aztán utána teszi, hogy senki ne csodálkozzék jelességén, mikor oly bölcs király volt mestere, mint Mátyás! — Mely dicséretre nézve Liszti János veszprémi püspök, Bonfinius művére tett megjegyzései között szemire is lobbantja az írónak, hogy »Urbanus Thesaurarius auro mercatus est a Bonfinio has laudes.«[1]) Hasonlóképen jár el Gyula-Fehérvár leírásánál Geréb Lászlóval, Nagy-Váradnál Vitéz Jánossal, Zágrábnál Osvalddal, Pécsnél Zsigmond püspökkel és másokkal.

V.

Kétséget nem szenved, hogy Bonfiniusnak ezen hízelgése, részrehajlása, továbbá a magyar nép szellemével való ismeretlensége, genealogiai és chronologiai tévedései sokat vonnak le művének becséből; de mindazonáltal tagadhatatlan, hogy ő mindezen hiányokat nagyobbára képes elfeledtetni *előadásának művészete által.*

Már föntebb említettem, hogy Bonfinius műveltség és képzettség tekintetében kora színvonalán álló férfiú volt. Elméje

[1]) Kováchichnál Script. Min. I. E., hol ismételve vádolja megvásárolt tollát. Pl. Az első Decas első könyvében említett Pius pápára vonatkozó szavaira ezt jegyzi meg: »Tibi Bonfini aurum Matthiae Regis dedit affectum.«

fölfogta és rendezte (Decasok szerint) a roppant történeti anyagot; képzelme szint és életet adott a szereplő egyéniségeknek. A homályból és zürzavaros távolságból életteljes alakok csoportját teremtette. A legnagyobb mértékben bírt ama költői történészi tehetséggel, mely által az ember a múltban és jelenben, a távollevőben és nem létezőben élni képes. Macaulay valamely tanúlmányában Burkeről állítja, hogy habár soha nem volt Indiában, mégis tökéletesebb képe volt az ottani természeti és polgári viszonyokról, mint legtöbb ott lakott angolnak, mert bölcsészi és költői szelleme életet tudott adni azon roppant adatoknak, melyeket más nem bírt még csak átolvasni sem. Ilyen forma tehetségnek tűnik föl előttünk Bonfinius, mint a magyar nemzet történetírója. Ez sem ismerte színről színre az országot, a népet, a melyről írt, mégis rendező tehetségénél fogva életeleven képeket tudott teremteni azon korból, melyről mások csak zavart adatokat bírtak előállítani. A magyar történelemben — fájdalom — oly gyakran fölmerült pártoskodásokat, s ezekben az egyes tragicus jeleneteket, a szereplő személyek érzelmeit, beszédeit drámai ügyességgel festi. A magyarokkal érintkezésben vagy harczban élt idegen népek (pl. a tatárok) jellemét, szokásait, életmódját, vallását, s ehez tartozó szertartásait, lelki tehetségeit oly elevenen adja elő, hogy az olvasó szinte közöttük érzi magát.

A csaták lefolyásának elbeszélése előtt többnyire leírja a csatahelynek fekvését, hogy ez által szemléletesebbé tegye a történteket. Ilyen szép leírását látjuk például a Rigómezőnek, a várnai síknak és vidékének. Ott látjuk fölállítva a két ellenséges hadsereget — a magyart és a törököt. A magyarok balszárnyán János n.-váradi püspök, a jobb szárnyon Rozgonyi Simon pécsi püspököt és Tallóczy Ferenczet seregeikkel; ott látjuk az ifjú királyt középre helyezve, hogy biztosságban legyen, míg a csatának lelke, Hunyadi, a kevésbé biztos oláh haddal az elővédben foglal helyet. Szemeink előtt folyik le az egész ütközet: mint veretik vissza Tallóczytól a török ázsiai lovasság; mint rohan előre Rozgonyi, mint intézkedik Hunyadi majd a jobb, majd a bal szárnyon; mint okoz bajt a spáhik kemény rohama, melyet azonban Hunyadi visszaver; mint mozdúl ki helyéből az ifjú ki-

[illegible] a már-már kivívott diadal mámorában mint rohan a janicsárok közé; mint esik el, s ennek láttára mint fut széjjel az egész magyar hadsereg.

Ilyen eleven leírásokat csak az újabb kitünőbb történetíróknál lehet találni. Úgyszintén az egyes személyek *jellemfestése* is, melyek néha kettősen, érdekes párhuzamba állítva fordúlnak elő — a mint föntebb a Mátyás és Fridrik közt kiütött háború okainak föltüntetésénél láttuk.

A jellemfestés, a történeti egyénítés oly számos szép példáival, találkozunk benne, hogy valóban nehéz volna a legsikerültebbet kiválasztani. — És a midőn itt mutatványképen N.-Lajos plasticus jellemrajzát adom, azzal egyáltalában nem tagadom azt, hogy ehez hasonlót igen sokat talál a szíves olvasó Bonfinus történelmi művében.

»Az ifjúnak nyílt, nemes tekintete — úgymond Bonfinius — legszebb reményekre jogosított, annyi felség nyilatkozott lényében, miszerint minden szemlélőjét nemcsak hogy megnyerte, hanem bámulatra is ragadta tiszteletet gerjesztő hallgatásában. Nyájas arczkifejezése nem annyira gondolatait, mint inkább kegyelmességét és jószívüségét tükrözte vissza. Jóllehet kiváló nagylelküséget tanúsított, mégsem hiányzott nála a szemérmetesség és nagy szerénység. Ifjúkora hevességét méltósággal és mérséklettel akként zabolázta, hogy úgy látszott, mintha ugyanazon időben egy azon emberben mind az ifjúság tüze, mind az öregség komolysága nyilatkoznék. Mindezen tulajdonok főékességét képezte nagy vallásossága, hallatlan kegyessége, kiválóan igazságos volta, veleszületett alázatossága s korai érettsége a legnagyobb léleknemességgel párosúlva. Mindezt növelte hihetetlen népszerüsége és folytonos derültsége, erkölcse és értelme, melyeknél fogva valóban uralkodónak termett férfiú volt. A franczia és magyar vér legfényesebb tulajdonai mind föl valának találhatók benne. Semmi sem esett neki roszabbúl, mint ha valaki túlhaladta a jótéteményben és bőkezüségben, vagy ha országának jogait más bitorolta. Otthon és nyilvános téren egyiránt kitunt a többiek fölött...«

Ilyennek festette a trónra lépő ifjú királyt. Uralkodása végén, mint tapasztalt férfiuról, már eképen beszél Lajosról:

»Minden tudományokban jártas vala, különösen a csillagászatban, melynek tanácsa nélkül semmihez sem akart fogni. Az igazságot részrehajlás nélkül szolgáltatta ki, az ország határait gondosan kitágítá, az isteni tisztelet és minden komoly törekvés iránt kegyesnek mutatta magát. Nehogy pedig a föld népe, a köztisztviselők és adószedők által nagyobb adókkal és vámmal terheltessék, s igazságtalan ítéletekkel sujtattassék és zsaroltathassék, gyakran álruhában, buzgó vizsgálóként meglátogatta a falvak kunyhóit s kérdezősködött az előljárók magaviseletéről, s ekként ezeknek igaztalan eljárását a nép panaszaiból megismerte, — mit állitólag azért tett a nagy fejedelem, hogy a közohaj szerint viselhesse gondját a népnek. Sőt olykor azt is megcselekedte, hogy a király tetteiről is kérdezősködött, s a kapott együgyü feleletek szerint néha önmagát is meg kellett jobbítania ...«

Némely személyek jellemzésében gyakran ismétli magát, például Mátyás királyt három különböző helyen jellemzi bőven, s mikor aztán észreveszi magát, hogy a kellő határon túlcsapott, vagy elvesztette az események fonalát, rendesen ily fordulattal megy tovább: »Sed nunc tempus postulat, ut ad rem nostram redeamus. —«

Nyelvezete egészben véve szép, művészi; de itt-ott szónoki pathosba csapván át, túlrakottá és nehézkessé válik. A régi classicusok irálymodorát annyira elsajátitotta, hogy azoknak nemcsak szokásos fordulatait, képeit és hasonlatait, hanem még tulajdonait és mythologicus alakjait is folytonosan szerepelteti előadásában. S ez ad némi pogányos színezetet könyvének. Ő a keresztény vallás főszemélyeiről, szenteiről és védőiről szólva, beszél istenekről, istennőkről és Herculesekről. Géjza vezért és II. Ulaszlót például Numa Pompiliushoz, Mátyást Caesárhoz és N.-Sándorhoz hasonlítja. Mikor a cseh háborúban résztvett magyar főurakat számlálja elő, lelke a trójai hősöket idézi föl személyeikben, a kik hősi bátorsággal, lovagias erényekben az utókor példányaiúl maradtak fenn. Szapolyai Imre az Ulisses, Báthori István az Agamemnon, Kinizsi Pál az Ajax, Csupor a Diomedes, Mihály nádor a Nestor, maga Mátyás pedig Achilles. Másutt ismét a Fabiusok, Camillusok, Scipiók, Fabriciusok és Emilianusok harczolnak a magyar hősök képében.

Ime Bonfinius előszeretete a görög és latin írók iránt még az irály külső formájában is nyilvánúlt. Ő is azon kor szellemének befolyása alatt állott, melyben a keresztény egyházi írók, a kik Krisztus helyett a Jupiter fejéből kipattant *Minervát*, s a szentlélek helyett az »*égi zephyr lehelletét*« kezdték használni, világos tanúbizonyságáúl annak, hogy az úgynevezett renessaince nemcsak győzött, hanem itt-ott túlzásba is csapott.

Ha már mostan, az eddig mondottak után, rövid és határozott ítéletet kellene mondanunk Bonfinius történetírói érdemeiről, úgy fejtegetésünk eredményét a következőkben lehetne összefoglalni:

Bonfinius a magyar történetírás mezején egy új korszakot nyitott meg, a mennyiben a középkori krónikások szokásos száraz és egyhangú másoló előadásától eltérve, művésziebb szempontból, szabadabb fölfogással tárgyalja nemzetünk történelmét a hunoktól kezdve egész II. Ulászlóig. Ennek tulajdonítjuk azt, hogy azon korban alig iratott történelmi mű Európában, mely oly sok kiadásban, [1]) annyi ideig lett volna e kedvencz a tudós világnak, mint épen ez.

Szerzőjének világnézlete korához képest, elég emelkedett, egészben véve vallásos. Az események főintézőjét az isteni gondviselésben találja, de a mellett a körűlmények alakulásának és a személyek jellemének befolyását is elismeri, történelmi tényezők gyanánt. A forrásokat nagy szorgalommal gyűjtögette össze; de a critica nem képezi erős oldalát. Sok haszontalan mesét tény gyanánt ad elő, sok oda nem tartozó anyagot halmoz össze, csupa érdekességi szempontból. Mint idegen, nem ismerte jól a magyar nép szellemét, szokásait, erkölcseit, sőt még alkotmányát sem. Minthogy »nem volt ideje« kellőleg áttanúlmányozni a magyar életet, a magyar forrásokat, az események elbeszélésénél sok ingadozást, történelmi botlást, chronologiai és geneologiai hibát

[1]) Megjelent 8 latín kiadásban, Brennertől Basel 1543. Heltaitól Kolozsvártt 1565. Zsámbokitól Basel 1568. Köln 1590. Frankfurt 1581. Hanau 1606. Bécs 1771. Pozsony-Bécs, 1744. Német nyelven 4 kiadást ért. Magyar nyelven egyszer lett átdolgozva Heltai Gáspár által.

találunk benne. Mint udvari ember, királyi pártfogói és főpapi barátai iránt elfogúlt, sokszor hízelgésből részrehajló.

Mindazáltal — ezen hibáktól eltekintve — Bonfinius könyve igen becses; mert ha első részeit a szigorú critica nem méltányolhatja is, a XV-ik századot illetőleg, különösen a Hunyadiak korára nézve, mindig becses és elsőrendű forrásunk lesz; de természetesen óvatosan használandó forrásunk.

Előadása mesteri. Főereje a helyzetek és személyek eleven festésében áll. A szereplő egyéniségek szájába adott beszédei egyrészt a cselekvés indokait, másrészt annak következményeit tűntetik föl, drámai színezetben; miáltal az előadás — jóllehet a történelmi hűség rovasára — *érdekesség* tekintetében mindenesetre sokat nyer.

Azt gondolom, hogy kortársai leginkább e tulajdonánál fogva nevezték el »magyar Liviusnak«; mely névnek dicsőségét azonban később meg kellett osztania Veráncsics Antallal és Istvánfi Miklóssal, mint kik a magyar történetírás mezején szintén örökké tiszteletre méltó nevet vívtak ki maguknak.

Zsilinszky Mihály.

VÁZLATOK

A ROZSNYAI RÉGI VÁROSI KÖNYVBŐL.

Adalék Rozsnyó városa beltörténetéhez, kevéssel a mohácsi vész előtt s után.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Kassán akkor tájban társaság állott fenn, mely a rozsnyaiak részére kölcsönöket közvetített. 1527-ben ugyanis Greff Mátyás és Pál kassai tanácsurak kíséretében az akkori bíró Kugelbrech (Kukukprech, Kugelprecht) Mihály (a ki azonban maga is adósa Bebek Imre gömöri főispánnak; tartozását halála után özvegye egyenlítette ki) Rozsnyóra jövén, némely adósságok végett »tiltakozik«. [1]) Adósokként szerepelnek: Ulrich Mihály rozsnyai tanácsúr, ki a leszámitolás után a »kassai társaság urainak« 295 frt 3 denárral marad adósa, Zehe Tamás 388 frt 17 denárral adós, Bartók úr 830 frt 23 denárral, Sigmund Fábián 101 frt 76 denárral, Geel János anyjával és testvérével Kiliánnal, 135 frt 64 den. tartozik Seuffner Pálnak, a miért ez utóbbi azok mádi szőlőjére óvást tesz.

Késmárk is szerepel a rozsnyaiaknak adott kölcsönöknél. Fleischer János lőcsei tanácsúr 1527-ben Sigmund Fábián minden ingó és ingatlan vagyonára, bányáira 453½ frt követelése fejében foglalást eszközöl. Sigmund neje, ennek következtében

---

[1]) A tanács elhatározta »das keyn ander man kund aber mucht vor den genanntem Namhafftigen vnd weyszen Hern seyn schuld eynffodern.« Az előbb említett adós »Her Michel Wlrich pleybt den Herrn der geselschafft zw Cassa abgerechneter schult schuldig fl. 295 d. 3.«

mindenét elveszté. [1]) 1530-ban Fleischer Albert tanácsúr ugyanezen Fleischer Jánosnak 231 frt »jó pénzbeli« tartozása fejében, melyet többszörös fölszólitás után sem fizetett vissza, minden vagyonára »első óvást« enged, azaz: első helyen betáblázást. [2]) Ugyanezen évben Zschakan Ambrus vallja, hogy az említett Fleischer Jánosnak 2900 frttal adósa, melyet bányáinak müvelésére vett föl tőle [3]); minden vagyonát zálogba veti, s kötelezi magát, hogy nyert ezüstjét csakis hitelezőjének fogja szállitani. — Ugyanezen évben Perschelt (Perschen) Gál tanácsúr vallja, hogy Fleischer Jánosnak 207 frt 48 denár jó pénzzel s kilenczedfél márka ezüsttel tartozik; igéri adósságának gyors törlesztését, s nagyobb biztosság okáért beléegyezik, hogy tartozása a »városi könyvbe« beirattassék.[4]) Az adós azonban nem fizetett. Fleischer János tehát veje Schneider Mihály rozsnyai bíró kíséretében 1538-ban ismét megjelent a tanács előtt, s kinyilatkoztatá, hogy nyolcz évig volt türelme adósa iránt és örült volna gyarapodásának, s ez okból, — 1530-ban első lévén jószágára, mint zálogoló beigtatva — még több pénzt is hitelezett neki, úgy, hogy az adósság már 372 frt 45 denárra növekedett, mi-

után azonban azt veszi észre, hogy adósa mindinkább belejut a hínárba, s adósságai fejében egyik birtokát, a másik után adogatja el, ő is kénytelen, ha csak a rövidebbet nem akarja húzni, kérni a

[1]) Az eltiltás igy szólt: »auff alle seyne gütter dy er do hath ym erb vnnd berechwerch beweglich vnd vndbeweglich;« a későbbi pótlék: »Daran hath man von der Annen seiner hausfrawen Hausz vnd hof genommen, vnd als mitt einander.«

[2]) »Szo ich aber auff Seyner weyszheit Offt Erfodern vnd vormanen In diszen schweren tzeiten, solche schuld an meynen merglichen schulden vnd vorderben nicht hab noch khundt tzalt mugen.« Ennélfogva följogosíttatott »erst vorpott auff alle meine gutter peweglich vnd vnpeweglich.«

[3]) »Welche Summa gelt mir der Ersame Hans flaischeryn grossen nötten vorgestreckt hatt auf Bergwergh, welche ich erbawett hab durch grosse mwh vnd arbeit bysz auff disze tzeit.«

[4]) Megígéri, hogy ez összeget »treulich vnd vngefarich auff Das paldist alos mier Müglich ist« lefizetendi s megengedi »von wegen pesser sicherheit, auch angesehen dy geferlickeit yn dyszen krygsz lauffen« ez a város könyvébe igtattassék.

tanácsot zálogbiztosítékért, nevezetesen mint ilyent: Perschelt házát, mely azelőtt a Péter rozsnyai lelkészé volt. A ház 375 frtra [1]) becsültetett s később oda is ígértetett Fleischer Jánosnak, ki azt—a »Ringen« feküdt—»minden jussaival« egyetemben 1541. 100 arany forint potom árért, jó barátjának Oswald Jánosnak adta el. [2]) Késmárkról még egy hitelező említtetik, s ez Schwarz Demjén tanácsúr. Schlosser János tanácsúr ellen 25 denár híján 336 frt, Lobsgern Jakab ellen 25 denár híján 264 frt s Royza Mihály ellen 136 frt 50 denár követelése volt. Miután azonban ezeknek bányái bedőltek s nyomorúságoknak miatta, adósságaikat nem fizethetik, hitelezőjük kielégítésére zálogba adják 1541-ben, házukat, földjeiket, bányáikat. [3])

Ez esetekben látjuk, mint sűlyed s pusztúl a rozsnyai tekintélyes tanácsurak vagyona, s az özvegyek elhalálozott férjeik tartozása fejében házat, földet egyszóval vagyont vesztenek: és úgy látszik, hogy ezek nem is ritka esetek, mert a zálogolási határozatok végén nincs mindég megirva, hogy a tartozás törlesztetett. Csak nagy ritkán tartatik a fölmentetés megállapítására

---

[1]) »Mit yhm mitleyden gehabt yn das achte iar, sich seines glugs gern erfrewet het« s még több pénzt hitelezett volna neki. Miután azonban »gesehen hat das abnehmen vnd verderben des Perschengall dy weil er Mayerhoff, schauben, thebich vnd anders an schult weggeben hot, Damit es das sein auch nicht verlier, ist er geursacht worden, ein Ersamen Rath zu bitten solch ein pfant nemlich das Haus des Perschen gals, das vor des Hern Petter pffarrer zu Rosenaw, dem got genade, gewesen ist, zu schitzen ... hot auch vorgenanter Her Hans Fleischer das schatzgelt nidergelegt vnd bezalt.«

[2]) A ház »hie zu Rosenaw am Ring gelegen verzeythen des perschel gals gewest, Schuld halben aber dem Hanns Fleyscher vom kesmark myt recht frey zu gesprochen und zugeeygnet ist worden myt aller seyner gerechtikeyt vnd zugehörige wie wol solch haus Thewrer geschetzt ist worden Auch thewrer verkaufft het mögen werden. Hat doch gedachter Hanns Fleyscher solchs dem Hanns oswalt von wegen guter Freuntschafft geben pro fl 100 in golt.«

[3]) Die weyl aber yn die Berckwerch abgesessen seyndt: vnd sie armut halben in der schweren Zeyt In, den Herr Demian, nicht vergenugen aber content machen mugen: verpfenden sie ym Haus vnd Hofe: perckwerg, Acker, wisen vnd alle ire gvter vnd habe.«

különös törv. tárgyalás, mint pl. 1525-ben, a midőn is megállapíttatik, hogy Schuster Bertalan és Kristóf testvérek, atyjuk Péternek házára, Czakan Ambrustól fölvett kölcsönét lefizették, s hogy ezentúl a nevezetteken kívül e házhoz másnak nincs joga. [1]) Valjon mi lehetett e gazdasági romlás, e sülyedés oka? Bizony nem mindig a bányászat változó esélye, sem az a sok kár és nyomorúság, melyről 1539-ben Heinrich Adorján panaszkodik, vagy az a bányabeomlás, mely 1541-ben Schwarz Demjén késmárki tanácsúr adósait érte. Inkább az, hogy a Magyarországon dúló háború itt is érezteté pusztító hatását; a bányászra nehéz idők jártak, kivált arra, a ki idegen tőkével dolgozott.

Hogy ily időkben tekintélyes és vagyonos özvegyek, kik a bányaművelést csakis új házasság által folytathatták, gyorsan elveszték vagyonukat, igen természetes. Kukukprecht (Kugelprecht) Mihály kassai bíró, felesége után — ki rozsnyai származású volt — félhutát örökölt s ugyanitt egy fél tárnát bírt és tagja volt a rozsnyaiak részére pénzt közvetítő kassai társaságnak. Halála után özvegye Dorottya, 1540-ben Bebek Imre gömöri főispánnál csinált adósságait törleszté, azonfelől fiának, az atyja által végrendeletileg hagyományozott 100 frtnyi örökséget [2]) kellett kifizetni, úgy, hogy az atyja Fuchs Justustól örökölt félhutát, sógorának Wolff Lénárt tanácsúrnak 107 frtért volt kénytelen eladni, a ki azonban a »városi könyv«-ben az ő javára, a sógornője javaira beigtatott minden követeléséről lemondott. [3]) Egy másik özvegy, Dorottya, néh. Schneider Sebestyén élete párja 1541-ben házát a »Ringen« »minden igazaival« Bapst Jakabnak adta el 150 frtért, egy vég barchent s 9 rőf posz-

---

[1]) A tartozás »vffs Haüsz gelossen vnd genommen.« A tanács elismeri, hogy »nymancz czu sülchen Haüsz czu frogenn noch czu suchen hab dan dy vorgenanthen czwen Brüder.«

[2]) »So mier ..... main Lieber Herr Vatter Michael Kugelprecht Laut des Testaments peschieden hat,« megerősíti a fiú.

[3]) Wolff Lénárt sógornőjének elengedi minden tartozását »so vill sain Person petreffend ist, wy sy dann Im Statpuch vnd allen schulbriefen verfast ist, wy auch ye genannt möchten werden,« továbbá elengedi azt a 137 frtot »dy zw wissen than sein durch Ihn auff meine guetter.«

tóért. [1]) A jólét csökkenésére mutat, ha ház s ingatlanok ruháravalóért pocsékoltatnak el. — Egy harmadik nő is küzd a vagyonbukással. Anna, Porschwitz Simon özvegye, kedvezőtlen anyagi viszonyok közt maradt férje halála után. Tekintve nyomorát 1538. april végén, Hopp András, férjének bátyja, (mostohabátyja?) kassai pénzverő megengedi, hogy házát a földekkel együtt, ezentúl is használhatja. Házára azonban az ő tudta és beleegyezése nélkül adósságot nem csinálhat s azt, azok fejében el nem zálogosíthatja. Azért intézkedik ilyeténkép — úgymond a tanács előtt, — mert vagyoni helyzetén javítani akar, különben a városban érvényben levő örökösödési szabályok értelmében osztozkodhatott volna bátyja vagyonán. [2])

Az asszony azonban segitségre talált barátja (vagy rokona) Gaude András tanácsúrban, a ki egy, sógora, Hoppal kötött szerződés értelmében ugyanazon évi Szent-Mihály napra következő hétfőn 20 frtot adott át e ház ügyében. [3])

A gazdasági romlás közvetlenül az erkölcsit is maga után vonta. Egyes kötelezettségeiknek megfelelni nem tudó adósok nem átallották a becstelenség s csalás útjára lépni. Ez által a közhitel természetszerűleg megingott. Hogy ily esetek is történtek, arra egy, Rockelsinger Tóbiás és Halbschuh János tanácsurak között 1528-ban kötött adásvevési szerződésnek egy pontja utal, melyben a vevő arra kötelezi magát, hogy sem kár vagy

---

[1]) Elad »Eyn Haus mit aller seyner gerechtikeyt, gancz in aller mas, wie sie es gehabt vnd genuetz hat Hie ezu Rosenaw am Ring gelegen: vmb fl. 150 vngrische münez, 1 stuk parchant, vnd vmb 9 elen gewandt purpurian, des sol yn eym Jar beczalt werden.«

[2]) Kinyilatkoztatja a tanácsban, hogy »angesehen ... Ihr elendt« sógornőjével oly egyességet kötött, »sy soll das Hausz brauchen, Dartzu die ackerland vnd dy wisen.« Ha azonban át akarná valakinek a házat adni »so soll niemants In den kauff treten on mainen wissen vnd willen.« Ezt azért tette »das sy möcht zw etwas komen ..... ich hett mögen Lassen das durch das erberrecht erkennen, was Ihr het gebürt auff Ihr tayl vnd auff mayn tayl nach der Stad gerechtikait.«

[3]) A tanács kimondja, hogy Gaude »von wegen des Hausz doryn, sie wontt dem Andreas Hopp von Cascha noch laut des vertrags, den sie mit einander gemacht haben, vberantwurt vnd geben fl. 20 in müntz.«

más balesetek nem gátolandják tartozása visszafizetésében s nem fogja a tartozás megtagadása esetére, valamely előkelő úr pártfogását igénybe venni a világi vagy egyházi törvényszék előtt. [1]) Még a családi kötelék sem elég szilárd a haszonlesés és kapzsiság túlhajtott követelései ellenében. Ezt bizonyítja Petsch Gáspár esete. 1524-ben nevezett Petsch Gáspár tanácsúr, bátyjával Jánossal megjelen a tanács előtt. Jelentik, hogy birtokaikra nézve egyességre léptek, s hogy Gáspár pénzzel elégítette ki bátyját úgy, hogy most ő a ház s a vagyon egyedűli birtokosa. Gáspár halála után, 1530-ban azonban János igényt támaszt bátyja Gáspár vagyonára. Sógora Heinrich János, — valószinűleg Gáspár örököse — a békesség kedvéért engedményeket tesz s 3 rész szántót, 1 1/2 legelőt, egy kertföld részét s 16 frtot ad neki, igényeiről való lemondása fejében. Később Petsch János a földet, legelőt s kertet Heinrich Jánosnak 50 frtért ismét visszaadja. Mire számos »jámbor ember« jelenlétében nagy áldomást »Leykauf« isznak; ebben aztán Petsch János is megnyugszik s többé igényt nem támaszt bátyja örökére. [2])

Ily esetekkel szemben nem csoda, ha a hitelezők, kik minden kötelezvény nélkül kölcsönöztek adósaiknak, nyakra főre sietnek tőkéiket biztosítani. 1548-ban Oswald János tanácsúr

---

[1]) »Durch kainer Herschafft peschützung aber zukünfftigen schaden vnd Vnfryd aber feuer« ne gátolja őt a fizetésben; »dartzu durch kain recht weltlich aber Geistlich sich peschützen vnd peschirmen lassen.«

[2]) 1524-ben írva vagyon: »Caspar hat dem Hans vorgnüget in allen dingen mit gelde alzo, das der Casper das Hausz besytze an allo Hindernusz.« 1530: »Hans Heinrich sein Schwager ..... hat sich freuntlich fynden lassen, auch von gutsfryds vnd eynickeyt wegen, hatt er dem Hans betsch gegeben drey theel land, anderthalb wyzen, ein lochter Imgarten, ein fuxen schawben vnd fl. 16 auffs hausz;« később megtörténik az alku: Dorauff ist auch ein leykauff getruncken worden vor vil fromen lewten, Das der Hans Henrich seynen Schwager vorgnüget hat allenthalben, vom Hausze vnd allen andern vnbeweglichen guettern, alzo das der Hans petsch weytter nachdem aller kleynest nit zu fragen hab.« »Leykauf« — áldomás, mit vevő s eladó mintegy az alku megpecsétléséül szoktak vala inni. V. ö. Michnay-Lichner Buda városának törvénykönyve. Pozsony, 1844. 286 lap.

megjelenvén a tanács előtt kéri, hogy miután adósa Bartók Pál életveszélyesen megbetegedett, menjen vele két tanácstag, adósához. A tanács meghallgatja kérését s Gaude Mihály és Korel Mihály tanácsurakat küldi oda. Ezek a halálos beteg előtt megjelenvén, fölszólítják, hogy vallja be mennyivel tartozik Oswald Jánosnak. A beteg 1623 frt 20 denár tartozást vall be, 13 márka ezüstöt azonban már lefizetett. Az évnek vége felé Oswald János már szükségesnek látja Bartók elleni követelését zálogjogilag biztositani. Bartók háza ellenben már a lőcsei Molner Gáspár 157 frt 76 denár követelése fejében zálogolva levén, Oswald kifizeti a Molner-féle követelést s azt kérelmezi a tanácstól, hogy az ő követelése tekintessék már most első zálogfoglalásnak Bartók házára. A tanács méltányolja kérését s Bartók örökőseinek beleegyeztével — az adós úgy látszik, időközben elhalálozott — teljesiti is, beléigtatván kérését a »városi könyv«-be. Később 300 frtnyi követelés fejében egy pusztán álló malmot vesz át — melyet később fölépitett s mely örökjogban tulajdonává vált — azzal a kikötéssel, hogy Bartók örökösei azt visszaválthassák, továbbá 8 szántót vesz át zálogba 50 frt értékben, kikötvén, ha az adósság törlesztve lesz, Bartók örökösei ismét visszanyerjék azt. Ez megis történt, mert Bartók Jakab — valószinűleg Pál fia — ismét visszakapta a földeket. [1])

E rövid száraz hivatalos följegyzések, a családok rohamos bukásának szomorú képét tűntetik föl. Mily hamar vész el az idők szomorú járásával szemben egy-egy virágzó nemzetség! Mennyi óvatosság és ildommal kellett annak küzdeni, ki e nehéz napokban a felszinen akart maradni. Tanúságos példa erre nézve a Rössel-Hermann-család története, melyet egyes részletei-

---

[1]) A két tanácsúr »habenden ..... Her Bartock vermant, das er anzaigen wolt, wie vill die schult welche Er gemelten Herr Hans Vswalt schuldig ist wer, szo hatt er auff dem Todtbett in beywesen der gedachten zween Hern bekant, des Er dem Her Hans Vswalt schuldig ist fl. 1623 d. 20. Doran hab er im geben 13 mk silber.« Oswald kifizetvén Molnernél levő tartozását, oly igényt emel Bartók házára »als wer es des Herr Caspar Möllners Erst verboth, dieweyl dieselbe schult abzelt hatt.« Végtére a szántóföldekre nézve: »Das ist wyder dem Jacob Bartok ynn dye Handlung wydergeben worden.«

ben már ismerünk ugyan, hanem teljes képét is adjuk, mert csak igy jellemzi igazán a korviszonyokat.

1522-ben néhai Rössel János, rozsnyai tanácsúr özvegye Katalin s két leánya — egyik férjezett Hermann Györgyné, férje ekkor tanácsúr, később bíró, a másiknak férje Banhalben, (Panhalm Farkas,) ki később szintén tanácsúrrá lett — megjelenvén a tanács előtt, férjének, illetőleg atyjuknak egy végrendeletére hivatkoztak, melynek értelmében ők a vagyon örökösei, azzal a kikötéssel, hogy adósságait ebből kifizessék. Rössel Lőrincz azonban, valószinűleg Rössel Jánosnak egy korábbi házasságából származott fia, szintén igényt tartott az örökségre. A tanács az özvegynek adott igazat, a hét bányaváros tanácsa azonban az összes vagyont Lőrincznek ítélte oda, az özvegynek s leányainak 2000 frt kárpótlást rendelvén. Az özvegy ebből a Maydel-Molner-féle, föntebb már említett adósságot kifizetvén, voltaképen csak 300 frtja maradt az egész örökségből.

Rössel János veje, Hermann György, egyike volt a legtekintélyesebb rozsnyai férfiaknak, tanácsúr, majd ismételten bíróvá választatott. Neve legelőször 1520-ban fordúl elő: egy malmot ítél meg neki a tanács. [1]) 1521-ben több társával együtt az új út mellett lévő hutánál »egy tárná-«t birtokol, majd 1525-ben a »Dananay«-aknát. Mindamellett ő is idegen tőkével dolgozik, s a nehéz idők őt is különféle zavarokba sodorják. Hitelezője Dorschnabel György, kinek 632 frt 37 denárral volt adósa, 1522-ben Kaiser György kassai tanácsúr — hihetőleg veje által — Hermann összes javait zálogoltatja. Az adósságot, úgy látszik, vagy Kaiser György vállalta el, miután az utóbbi 1527-ben ismét 2100 frtnyi követelés fejében zálog-igényt emelt Hermann György vagyonára, ez adósságot később Hermann fia Gábor, neje Regina és sógora Panhalm Farkas vállalták el.

Hermann György elhalálozván, özvegye Regina Halbschuh János tanácsúrral, később Rozsnyó városa bírájával lépett frigyre. Ez 1528-ban Reckelsinger Tóbiástól 500 frton házat, földet, rétet, bányát vesz; 100 frtot azonnal lefizetett, 50 frtot

[1]) »Her Georg Herman vnd Benedic Monhart .... haben getediget vmb eyn mül.« A tanács ezt Herman Györgynek »zeugeteilt.«

a legközelebbi Jakab napján, egy év elteltével 100 frtot, a második év után 150 frtot kötelezteten fizetni. Ki is fizette. Jellemző e vételnél, az eladónak ama rendkívüli bizalmatlanságot tanúsító kikötése, hogy a vevő ne húzza-vonja a fizetést holmi balesetek s elemi csapások emlegetésével, se pedig egyházi vagy világi hatalom palástja mögé ne rejtőzzék a fizetés elől. Neje Regina, Hermann-féle házasságából származó két leánya: Dorottya és Agathával együtt a Hermann György-féle hagyaték tárgyában mostoha fiával Gáborral — kinek anyja Agerta kassai leány volt — hosszas pörbe keveredett, mely 1529-ben végre hosszú és makacs lefolyás után több, úgy látszik békebirákúl fölkért előkelő férfiú jelenlétében döntetett el; jelen volt három kassai, két szepsii (aus der »Molde«), hat rozsnyai — köztük az öreg Péter pap. [1])

Ezek elismerték, hogy néhai Hermann György özvegyének Reginának jogos tulajdonát képezi az atyjától Rössel Jánostól s anyjától hozományba kapott ékszer, nevezetesen: egy aranyozott ezüst-serleg, mely két egymásba illeszthető darabból áll, aztán egy aranyozott dalos ezüst-serleg (valószínűleg verses fölírással), két ezüst pohár, tizenkét ezüst kalán, két dombortan czifrázott megaranyozott ezüst-öv, s egyéb ezüst ékszer; továbbá ruhái, fehérneműi, úgyszinte czin-edényei, ágyneműje, s végre a nagyatyjától kapott 20 frt. [2]) — Minden egyéb ingó és ingatlan

---

[1]) »Czw vormayden aber mehr mwhe, reysen, szorg vnd kumernisz, do mit disze sach gentzlich tzu rw gestellt mocht werden, haben Hans Halbschuch vnd seyne Hausfraw Regina an stadt der Kinder dem Gabriel Herman nachgelassen den halben teyl ym Haus, damit Gabriel Herman weyter nach dem Erbfal von seiner mutter her nicht fragen szoll, nach gedencken.«

[2]) Regina asszonyé legyen: »alles wasz sy zw yrem Herrn vnd Hauszwird gebracht hat, von gesperrn vnd kleinotten, Nemlich eyn sylbernusz vorgultes köppell, gestörtzt als czwey teyl, mehr ein silbernis vorgultes keppel mit eynem lied, mehr zwene silberne becher, 12 silberne leffel, czwo pockelt silberne vergolte gwrtell, vnd anders silberne geschmeidlen, das yr Ire lyber Vatter Joannes Röszel vnd yre Mutter mit geben haben. Auch alle yre kleydunge, dy an yren leyb gehören, mehr auch das czynnen gefesz, beth vnd deucktich, dos yhr von yren Eltern geben ist, bezunderlich auch 20 fl. dy von fraw Regina gros vatter her komen vnd geben seynd worden.«

jószág [2]) — ház, udvar, kert, sáfrányos kert, malom, szántó, viasz, huta, bánya, szőlő, halastó, boros-pincze, gabona stb. — A bébebírák ítélete szerint két részre osztatván, legyen az egyik a Hermann Gáboré, a másik felerész pedig a Regina asszonyé s leányaié. Miután azonban Hermann Gábor hasonlókép követelte anyai örökségét, méltányosnak tarták a jelenlevő urak, hogy valamint Regina asszony kikapta hozományát: úgy Hermann Gábor is kivegye az örökségből anyja Agerta hozományát; erről Hermann Gábor nagyanyjának a kassai tanács levéltárában őrzött végrendelete adandott kellő fölvilágosítást. [3]) Elvégre is a hosszú perpatvarnak véget vetendők, Halbschuh János és neje gyermekeik nevében lemondtak a fele részben öröklendő házról, azzal a kikötéssel, hogy Hermann Gábor ne firtassa továbbra anyja hozományát, s két nővérének adjon 80 frt házassági ajándékot, ha pedig hajadon korukban halnának el, ezt a 80 frtot anyjuknak fizesse ki.

Ugyanezen (1629. évben) a Hermann örökösök a Kaiser-féle adósság ügyét is tisztázni óhajtják. A hitelező Kaiser György hasonlókép már meghalt, a követelés örököse Borbála Vogelweder János kassai tanácsúrral lépett házasságra. A tartozás akkor 1972 magy. értékű forintra rúgott, törlesztéseért Halbschuh János és neje, továbbá Hermann Gábor álltak jót. Halbschuh kötelezte magát, hogy egy év alatt 200 frtot fog ez adósságból törleszteni, birtokait elzálogosítá s a tartozás visszafizetéseig ezüstöt ígért szállitani, márkáját 6 frtjával. Hermann Gábor nem tudott megfelelni kötelezettségének. Ő a rajta fekvő adósság miatt atyai örökét — t. i. az ingatlant — átadta Halb-

[2]) »Haus und Hoff, Gerten, Safferngerten, kornn, Müllen, ackerland, Wiszwax, Hwtten, Bergwerg, Weingarten, Teich, Weinkeller' getrayd vnd alles was dorynnen ist.«

[3]) Herman Gábor »begert seyner mutter Erbteyl, Nemlich szo rechtlich das dy fraw Regina vor alles frey heraus zu nemen hat, das sy zu yhrem Herrn pracht hett, ward vor billich erkent dis, das dy Ersame fraw Agnesein mutter Gabriel Herman zu seynem Vattern tzu gepracht hett, Im auch heraus gefallen solt, was aber das alles sein szol, tzeygt an Her Polypszky, burger tzu Kasche, auff eyn testament des Gabriel Herman groszmütter, dasz In eynen Ersamen Rotth zu kasche, vorhalden ist.«

schuh Jánosnak, ki ennek következtében 1531-ben Vogelweder János özvegyével, az akkor 1982 magyar frtra rúgó tartozás ügyében új szerződésre lépett, melynél fogva kötelezik magukat, hogy minden év letarä előtti hétfőjén hitelezőnőnek 100 frtot fizetnek s minden jószágát, melyet Hermann Gábortúl általvett, zálogba veti. Mindamellett ez sem menté meg Hermann Gábort a vagyoni bukástól. Halála után háza, 147 frt 56 denár követelés fejében Krupek Sebestyén lőcsei tanácsúr részéről lefoglaltatott. E házat Gábor halála után 1541-ben Dönel György — valószínűleg egyik rokona — vette át s az adósság teljes törlesztéséig, minden pünkösd napján 25 frt fizetésére kötelezte magát.

Szomorú és rideg benyomást tesz a szemlélőre a város s egyes családainak e korszakbeli belélete. A lakosok vállalkozók, szorgalmasak, a legelőkelőbb családok teljes erővel és hitelökkel munkálkodnak s vesznek részt a bányaművelésben; gazdálkodnak is, kertet, szőlőt és sáfrányt (mire a sáfrányos kertek utalnak) művelnek, méheket, halakat tenyésztenek, s családi neveik után ítélve ipart is űznek, ámbár czéhekről eleddig szó sincs; a gazdagabb családok drágaságokat adnak a házasúlandó hajadonoknak hozományúl: s mégis mily gyorsan követi a rövid jólétet az elháríthatatlan romlás! Rosz idők jártak Rozsnyóra. Mint az országnak egyik része Rozsnyó is megérezte az egész ország fölött tornyosúló veszedelmet, mely az enyészet szélére vitte a hazát. A mohácsi vész előtti és utáni keservteljes napokat élték!

FABRITIUS KÁROLY.

KÜLÖNFÉLÉK.

KORTANI ADALÉK.

Mióta codexeink örvendetes szaporodtával diplomaticánk annyira előrehaladt, hogy az azokban előforduló datumok kiszámítására égető szükségünk volt egy kézikönyvre, kivált mert eddig a külföldieket kellett használni; de ezek nem feleltek meg szükségleteinknek, mivel sok oly specialis keltezéseink vannak, melyek csak Magyarországban használtattak, annál őszintébb örömmel üdvözölhetjük Knauz Nándor kitünő Kortan-a megjelenését. Valóban most már nagyon kevés az oly »datum«, melyet gyorsan és biztosan ne határozhatnánk meg, de épen azért, hogy a még hátralévő néhány kétség és általában a mennyire lehet minden eshetőség tisztázva legyen, kötelessége szerintem mindenkinek, ki netalán oly datumra akad, mely nem volna ismeretes, azt közölni és ha lehet napját is meghatározni.

Ezek közé tartozik azon négy oklevél, mely a Mérey-család okleveleinek nálam sajtókészen lévő kötetében található.

Első ezek között egy 1453. évi oklevél, melyben »Dies concussionis ovorum seu feria secunda proxima post dominicam Quasimodo geniti« a határnap. Az említett Kortanban a »concussio ovorum« napot nem találom, de szerencsére közelebbről meg lévén határozva okleve-lünkben, napja iránt kétség nem lehet.

Általánosan ismert szokás, hogy Húsvét második napján a legények vörösre festett tojásokat adnak a leányoknak, a »concussio ovorum« vagy is »tojások összetörése« napja tehát más nem lehet, mint épen e húsvéti tojások összetörése, mely szokás, még ma is divatban van a Dunántúl némely vidékein. Ezek szerint ez egy mozgó nap, melynek naptári helye mindég a Húsvét napjától függ és az idézett oklevél szerint a Húsvét utáni legközelebbi vasárnapra következő hétfőre vagyis Húsvét

vasárnap utáni kilenczedik napra esik, octávájat képezvén a tojás átadásnak összetörése. Az 1453. évben aprilis 9-dikén volt a »concussio ovorum« az oklevél kelete pedig april 11-kén, miután az »tercio die dicti inquisicionis euocacionis et insinuacionis» kelteztetik.

Ezenkívül még egy ily keltezést ismerek. Nagy Imre szíves közléséből, mely az Ostffy-család levéltárában lévő egy 1423-ki oklevélben fordúl elő, de csak egyszerűen minden közelebbi meghatározás nélkül »feria quinta post dien concussionis ovorum«; 1423-ban a Húsvét aprilis 4-kén lévén a »concussio ovorum« aprilis 12-kén van, és így az utána következő csütörtök aprilis 15-kére esik.

Második, Báthory István nádor oklevele 1520-ból »Datum Bude feria Tercia proxima post festum Beate Sophie virginis et martiris.« Figyelmet érdemel e keltezés a mennyiben »Zsófia szüz és vértanú utáni keddről« beszél, és mert ilyet az említett munka jeles szerzője sem ismer, úgy ez bizonyára a ritkaságok közé tartozik. Említtetik ugyan a »Kortan«-ban Sophia római özvegy és napja május 15-kén van, de oklevelemben Zsófia »szüz« és nem asszony, azonkívül az 1520 évre illő 18-ik naptár szerint máj. 15-ke keddre esik, ezen nap tehát keletűl nem fogadható el. Azonban mégis meghatározhatjuk, mert a Knauz által tanúlmányozott összes források között egy, a müncheni Codex 1466-ban írott naptára említi. »Femia zuz es Sophia szúz« napját és april 13-ra teszi. [1]) 1520-ban april 13-ka péntekre esvén, az utána következő kedd, 17-kén van.

A harmadik a nyitrai káptalan beiktató levele 1540-ből, kelt a bevezetés és beiktatás 20-ik napján. A bevezetés és beiktatás megtételére Surányi János királyi és Gyengesi Pál kanonok káptalani ember, megjelennek Kis-Dovoránban »feria tercia in festo videlicet sancti Floriani Martiris.« Knauz Kortana Flórián lorchi vértanú napját mint nálunk oklevelileg nem szokásos keltezést jelzi, egy példát azonban idéz 1512-ből. Az oklevelemben előforduló keltezés helyességét bizonyítja az, hogy Flórián máj. 4-kén lévő ünnepe az ez évre illő 7-ik naptár szerint csakugyan keddre esik, annál föltűnőbb azonban e keltezési mód, mert ez évben a máj. 6-ra eső szokásos »Ascensio Domini« előtti legközelebbi kedd összeesik, és a közszokást követve az »Úr mennybemenetele« ünnepétől kellett volna inkább számítani.

[1]) Nyelvemléktár I. k. XXIV. l. Kiadja a m. t. Akad.

Negyedik és nem épen érdektelen a somogyi konvent oklevele 1543-ból »Datum feria quinta proxima post predictum festum beati Bonifacÿ pape.«

Naptáraink öt Bonifácz ünnepet említenek, de mindeddig szabatosan nincsen meghatározva, melyiket lehet alapúl venni. Knauz mindössze hét oklevél-keletet ismer, az egyik 1346-ból Bonifácz vértanú ünnepe utáni szerdán [1]) a másik 1394-ben Bonifácz pápa és vértanú ünnepe utáni kedden kelt. Az elsőnek keletét nem határozhatja meg, miután semmi nyomra vezető körülmény sincs az illető oklevélben, a másikat pedig pünkösd közbejötte végett hajlandó inkább a máj. 4-ke utáni keddre tenni.

Felhoz azonkívül még néhány adatot, [2]) mely Petronella nap utáni Bonifáczról beszél, ezek alatt tehát a jun. 5-ki Bonifácz értetik. Általában pedig azt mondja, hogy ezen napot illetőleg bajos tisztába jönni, ezért kívánom indokolni, miért vettem oklevelemnél a jun. 5-ke utáni csütörtököt.

Az említett naptárak következő Bonifácz napokat ismernek:

1. Bonifáczius febr. 12-kén, egy naptár ezt is püspöknek írja.

2. Bonifáczius tarsusi vértanú máj. 14-kén a legtöbb naptár csak »vértanú«-nak, négy azonban püspök«-nek és egy »püspök és vértanú« nak írja.

3. Bonifacius mainzi püspök és vértanú jun. 5-kén, egyedül Szalkai László 1489-iki naptára írja »pápá«-nak.

4. Bonifacius vértanú jul. 3-kán, összesen három naptár említi.

5. Bonifacius vértanú oct 25-kén egy naptárban; a Római Martyrologium oct. 24-re teszi »pápa és hitvallónak« mondván.

Vegyük tehát sorba, melyikre illik leginkább oklevelünk kelte. 1543-ban az 1. és 2. Bon. hétfőre, a 3. és 4. keddre, az 5. szerdára október 24. — a 25-diki Bonifácz, — vagy csütörtökre esik, egyelőre tehát csak ez utolsót zárhatjuk ki, miután oklevelünkben a somogyi konvent két papot Istvánt és Barnabást küldött ki Mérey János özvegyéhez a törődött korú Margithoz, kik is »feria quarta proxima post festum Beati Bonifacÿ pape proxime preteritum« megérkeztek »Berek« nevü birtokába és a viszálykodó feleket ott találván, annak

---

[1]) Fejér. Cod. Dipl. IX. 1. 442.

[2]) Knauz Kortan. 149. l.

jöttek tudomására, hogy a fenforgó ügyben Ellyevölgyi Flóris Gergely és Benedek, királyi ítéletnél fogva, ötvened magukkal esküt tettek, melynek »quinto decimo die festi sacratissimi Corporis Christi proxime preteriti finem deducta fuerit« a feleket kiegyeztetik, Thurzó Elek országbírót mint néhait említik (ki 1543-ik január 25-kén halt meg, Nagy I. Magy. orsz. csal. XI. 204. l.) és oklevelüket »Datum feria quinta proxima post predictum festum beati Bonifacÿ pape« (1543) keltezik.

Az említett eskütétel az ez évre illő 4-ik naptár szerint jun. 5-ki Bonifácz ünnepe utáni legközelebbi csütörtökre esik, az 1. és 2. Bon, ünnep tehát nem lehetett, maradna a 3., melyet Szalkai is »Bonifácz pápa«-nak ír, de ez sem lehet, mert akkor a keltezés napja összeesnék az eskütétel »proxime preteriti« napjával, a Bonifácz pápa ünnepe utáni legközelebbi csütörtökkel, a keltezés napján pedig nem állíthatja ugyanazon napról, hogy el is múlt. Nem marad tehát más hátra, mint ez esetben a jul. 3-ki Bonifáczot fogadni el, daczára annak, hogy ezt, összesen csak három naptár említi, és hogy a közszokást követve a jul. 1-jén lévő Sz.-Iván nyolczadától vagy a jul. 2-ki »Vissitatio b. Mariae Virg.«-től kellett volna számítania. Ezek szerint oklevelünk julius 5-kén kelt.

Végül megemlítendőnek tartom, hogy az említett Kortan 14-dik naptárának aprilis hónapjába sajtó hiba csúszott be, nevezetesen 24-ik aprilisre, Szent-György napjára, Szombatra van nyomtatva »Jubilate« Vasárnap, holott ez akkor 25-kére esik, Márk apostollal egy napra.

B. Radvánszky Béla.

NECZPÁLI LÁSZLÓ A KÖRMÖCZI LEVÉLTÁR TŰKRÉBEN.

A »Századok« 1875-iki folyama IV-ik füzetében Nagy Iván úr, a hajdanta virágzó, de ma már kihalt Neczpáli-családról egy igen érdekes ismertetést tett közzé.

A jeles ismertetés bírt rá engem is, hogy e család egyik legkiválóbb fiáról, az előttem ismeretes adatokat közöljem a történetkedvelőkkel.

Lászlóról, György fiáról, kívánok néhány szót szólani.

A mint Nagy Iván úr czikkéből kivehető, e László — a Justh-család levéltárának adata szerint — 1436-ban lép föl, és pedig mint Trencsény-megye főispányja; a körmöczi levéltár 9 évvel előbb ismeri és pedig egyelőre mint Borbála királynő mandatariusát, illetőleg teljhatalmú biztosát.

A Bars-, Hont- és Zólyom-vármegyei kir. bányavárosok és egyéb szabad városok ugyanis már jóval a nevezett László előtt fizették az u. n. census regiust, mely collecta beatorum Georgii et Michaelis archangeli néven is ismeretes, miután e két ünnepen volt szokás 1848-ig a királyi adót beszállítni, s a bányavárosok az újévi ajándékot is munera strenualia [1]) néven adták a királyoknak, a XV. és XVI. század elején azonban leginkább a királynőknek, s pedig majd nekik személyesen [2]), majd cancellárja, a thesaurarius vagy magister tavernicorum s más magasb tisztviselőknek [3]), majd valamely várnagynak [4]) avagy a királynő követének. [5]) Albert király halála óta a census regius szokásosan, Mária királynő, II. Lajos özvegye óta pedig rendszerént mindig a zólyomi várnagynak kézbesíttetett, [6]) ennélfogva az adó később csak census soliensis néven ismeretes és bár azonban később Eszterházy Istvánnak és fiutódainak adományozta is, még mindig ide szállíttatott. [7])

Neczpáli László is egyike volt azoknak, a kik a körmöczi census regiust átvették s ő már valószinüleg várgrófi minőségben nyugtázta azt. Erre vonatkozó nyugtatványából [8]) kitünik, hogy Neczpáli László föl volt

---

[1]) Tomus I. fons 20. fasc. 1. nro 21. »Barbara etc. Vestre fidelitati .... mandamus, quatenus .... munera strenualia sive Dona Noui Anni nostre serenitati dare absque mora debeatis ......«

[2]) T. I. f. 20. nro 23, 24, 25, 37, stb.

[3]) T. I. f. 20. fasc. 1. nro 21. — »ad manus .... domini Johannis prepositi Aule nostre Cancellarii ....« s t. I. f. 20. fasc. 1. nro $^{10}/_{11}$, 11, 17 stb.

[4]) T. I. f. 20. f. 1. nro 13, 14, 20, 34 stb.

[5]) T. I. f. 20. fasc. 1. nro 18, 19, 22, 45 stb.

[6]) A »lucrum camerae«-t t. i. a bányajövedelem bizonyos részét a bányáktól majdnem mindig a kamaragróf vette át s szolgáltatta a tárnok, vagy a kincstartó kezeihez.

[7]) Tom. II. és III. fons. 20.

[8]) T. I. f. 20, f. 1. nro 22.

hatalmazva a királyi adót a királynő számára fölvenni: későbbi hasonszerű adatokból ez állása tisztán kiviláglik.

Öt évvel később — 1432-ben — ugyane László Sobonya Miklóssal [1]) együtt, ismét mint Borbála királynö meghatalmazottja két évre előre nyugtázza a Körmöcz városától collectae beatorum Georgii et Michaelis [2]) czímen kapott 600 frtot, melynek kézhezvételét később a királynő maga is erősíti. [3]) E nyugtában ezek olvashatók: „Nos Nicolaus Sobonya, Comes Zoliensis, [4]) et Ladislaus Neczpali, Capitaneus Castri Sobonya«, itt László tehát Sobonya várgrófjaként lép föl. [5]) Borbála királynö mintegy 1426—1435-ig igen gyakran tartózkodott zólyomi váraiban, néha Körmöczön is, s így Neczpáli közvetlen közelében lévén, öt szemelte ki meghatalmazottjának.

László, a körmöczi levéltár adataiban, másodízben 1439-ben lép föl és pedig mint szakolczai kapitány. Ekkor is föl volt hatalmazva, hogy a királyi adót Körmöczön fölvegye, de nem a király, hanem a szorongatott Szakolcza javára.

Körmöcz az erre vonatkozó igen érdekes okirat szerint oda utasíttatott, hogy László szakolczai kapitánynak hadi czélokra a munera strenuáliat s a census regiust szolgáltassa ki, de bezzeg

---

[1]) T. I, f. 1. nro 30. — A nyugtatvány mindkét meghatalmazott pecsétjével van ellátva, mind a két pecsét zöld viaszból van, csakhogy a Sobonyáé 6 milliméterrel nagyobb a Neczpáliénál s épen akkora, mint az, melyet Neczpáli szakolczai kapítány korában használt.

[2]) Az újévi ajándékot, mely 100 frtot tett ki, Sobonya vette föl. Borbála királynő az 1432. jan. 1-én kelt, s ez összeget illető nyugtatványában e szavak olvashatók: » . . . . dem Strengen vnserm getrewen Niclas Sobonya von Emöke unserm Burggrafen. Im Sol.« t. I. f. 20. f. 1. nro 28.

[3]) T. I. f. 20. fasc. 1. nro 29.

[4]) T. I. f. 20. fasc. 1. nro 27. — » . . . . und ob wir nicht hie weren, so geantwortet es dem Strengen unserm getrewen Niclasen Sobonya unserm Burggrafen. Im Sol« . . . . így ír a királynő u. évi márt. 25-én Zólyomból.

[5]) A királynő is ». . . . Lasla von Naspal Burggraf . . . . .«-nak nevezi. T. I. f. 20. fasc. 1. nro 29.

[6]) T. I. f. 20. fasc. 1. nro 28.

nemcsak egy második királyi parancsra, hanem keményfenyegetésre [1]) volt szükség, míg Körmöcz s a többi barsi, honti és zólyomi várak az annyira szükséges pénzt előteremtették. [2]) Végre Körmöcz először sept. 29. fizetett 200 frtot, novemberben pedig másodízben is 200 frtot, Neczpáli személyesen fáradván el ez összegért s azt nyugtázván is. [3])

Neczpáli László czímere: egy kettős kereszttel díszített pajzsból áll, melynek fölső végein két lúdforma madár áll egymással szemközt, az aláírás: »Ladislaus.«

Neczpáli gyűrűjével pecsételt, mert pecsétjének átmérője csak mintegy 17 mm.

A tom. I. f. 20. fasc. 1. nro 41 alatti nyugtája már nagyobb pecséttel van ellátva.

A czímer balfelé ferdült pajzsán túl látszó két madáralak farka úgylátszik háromágú. Mily viszonyban állanak ez appendixek a két lúd forma madárral, arról heraldicusaink adhatnának számot.

Ennyit tudok Neczpáli Lászlóról a körmöczi adatok alapján.

Sobonya czímere egy jobbra néző egyfejü sas, kiterjesztett szárnyakkal, melyek végei azonban földfelé konyúltak. A pecséten még

---

[1]) A királyi leiratban a többiek közt olvasható: » . . . . Alioquin comisimus et presentibus firmiter committimus Comiti vel vicecomiti Comitatus Zoliensis, vt ipsi, vos et vestrum quemlibet, ad Id faciendum per detenciones personarum vestrarum, ac ablaciones rerum et bonorum vestrorum, arcius compellant et astringant, Auctoritate nostra ipsis in hac parte attributa mediante . . .« t. I. f. 20. f. 1. nro 39.

[2]) T. I. f. 20. f. 1. nro 39 »Datum in villa Zenthandras in progressu scilicet nostro exercituali feria quarta proxima post festum beati laurencii martiris Anno dmni M.CCCC XXX nono.«

[3]) T. I. f. 1. nro 40—41. — Az utóbbi oklevélnek kiválóbb érdeket kölcsönöz az, hogy kétféle pénznemről tétetik benne említés: a hosszabb idő óta forgalomban lévő hazairól, s egy úgylátszik nem régóta forgalomba jött külföldiről. A nyugtatvány így szól: »Ego Ladislaus de Nespal, Capitaneus Civitatis Zakolcza, profiteor tenore presencium significans quibus expedit vniuersis, Quod . . . . Judex et Jurati ciues Ciuitatis Crempniciensis, ex speciali commissione Regie maiestatis . . . pro conseruacione pretacte Ciuitatis Zakolcza vocate . . . . realiter persoluerint et effectiue in aureis f. Centum Septuaginta a sex et in Pecuniis maioribus que modo currunt flor. auri viginti quator.«

»Sobonya« körirat, s egy úgy látszik csak hézagpótló rózsafajta ékítmény is látszik.

Föltűnt előttem, hogy e pecsét ép oly nagy mint a Neczpálié, t. i. 23 mm.; vörös viaszszal, úgy látszik még egynek sem volt joga pecsételni, mert akkor aligha használtak volna zöld, illetőleg fekete viaszt.[1]) Nem tudom, vajjon a pecsétek összevágó nagysága azonban csak esetleges, avagy összeköttetésben áll-e méltóságukkal? KRIŽKO PÁL

EZÜSTMŰVEK ÉS DRÁGASÁGOK ÖSSZEÍRÁSAI A XVI. SZÁZADBÓL.

A magyar ipar és művészet történetének földerítésére becses adalékokat szolgáltatnak az arany s czüst művek, ékszerek, öltözetek, fegyverek, bútorok stb. régi összeírásai, melyek a családok levéltáraiban eddig kevés figyelemre méltatva hevertek, s melyek, minthogy a XVI. század közepétől kezdve magyar nyelven keltek, mint nyelvemlékek is érdekesek és tanúlságosok.

Az erdélyi Muzeum kézirattárában a XVI. századból két ily igen érdekes összeírás van. Az első 1580-ban kelt s a Báthori Kristóf fejedelem gyula-fehérvári udvarában létezett ezüst művekről, a második, mely 1584-ben kelt, »az szegény megholt Varkocs uram« által hátrahagyott ezüst művekről, drágaságokról, s egyéb értékes ingóságokról, szól.

Az első összeirásban nincs ugyan világosan kifejezve, hogy ezen czüst művek a fejedelem Báthory Kristóf tulajdonai; de azon helyek, hol az asztalnok Tarjáni András kezében levő czüst tálakról, a porta szükségére egyszer is mászor is kiadott ezüst művekről van szó, hol az összeíró, ki nem más volt mint a fejedelmi udvar ezüst edényeinek felelős gondviselője, urát »Nagyságod«-nak czímezi, s az urfiról (Báthori Zsigmondról)

Körmöczbánya vörös viaszszal való pecsételhetési jogát csak V. László királytól kapta 1456-ban és pedig több ízben tanúsított hűségéért. T. I. f. 1. nro 39. — Beszterczebánya e jogát 48 frtnyi taksa lefizetése mellett nyerte meg. (Beszt. ltár fasc. 369, nro 5) és pedig csak II. Lajos alatt 1516-ban, — beszterczebányai várl. tár. fasc. 2. nro 7. A m. k. helytartótanács még 1728-ban is fölszólítá Körmöczbánya városát, hogy mutassa ki vörös viasszal pecsételhetési jogát. T. III. f. 1. f. 4. nro 78.

emlékezik, e kérdésre nézve semmi kétséget nem engednek. Látjuk ez összeírásból a fejedelmi asztal ezüst készletének mind mennyiségét, mind sulyát és így nyers értékét, s rendszeresen egybeállítva szemléljük a virágos kupákat, összejáró kupákat, az egy ágyú ? kupákat,— melyek közt az első s a legsúlyosabb »Mátyás királyé volt«; a fedeles poharakat, ezüst kannákat, palaczkokat, tálakat, tányérokat, stb. és így hű képet nyerünk az akkori erdélyi fejedelmi háztartásnak az asztali ezüstneműeket illető részéről. Az összeírás végén találjuk még a fejedelmi család 25 ezüst övének leírását, melyek az asztali edényekkel együtt az összeíró, mint felelős gondviselő kezén állottak.

A Varkocs-féle összeírás Bihar-vármegye alispánja, szolgabírája s két bihari nemes mint az elhalt »testamentomos szolgái« előtt, váradi ötvös Mátyás hivatalos becsüs közbejöttével, s Kis-Marjai Bocskai István, a későbbi fejedelem, aláírásával és pecsétjével kelt 1584. mart. 8-dikán. Az elhalt Varkocs keresztneve az összeírásban nincs említve, de kétségtelen, hogy ez az ifjú korában elhalt Varkocs Miklós, Izabella királyné nagy-váradi kapitányának Tamásnak fia volt, kinek özvegyét Hagymási Katalint Bocskai István vette nőül. Ezen körülményben találjuk magyarázatát annak, hogy az összeírást Bocskai írja alá és pecsételi meg.

Ezen összeírás, mely nehéz ezüst edények dolgában a fejedelmi udvar kincsével versenyez, s melynek elején a kilencz öreg ezüst tál után mindjárt ott találjuk a »Mátyás királytól maradt lábas medenczét«, abban a tekintetben az előbbinél még érdekesebb, hogy nemcsak az asztali ezüstre, hanem a kész pénzre, az összes értékes hagyatékot ládánként és szekrényenként számba véve, az ékszerekre, gyürűkre, fülbevalókra, nasfákra, fegyverekre, lószerszámokra, férfi- és nőruhákra s szőnyegekre is kiterjed, és igy teljes átnézetét adja egy XVI. század magyar főur értékes ingó vagyonának.

I.

Regestum az ezwst möyreol, es annak megh zamlalasa feleol, melÿ feÿerwarath leoth, Hwsweth eleoth walo hetfeon 1580. eztendeoben.

Az Viragos kwpak zama.

Elseo viragos kwpa, Az viraga vereos zomanczos, gombos, Az teteÿen az viragoknak vagion negÿ eoregh gomb araniossok, Eo maga az

kwpaÿs Apro gombos. Az kwpa keornicol, az mel' tegergetet viragh vagion harmoson, mindeniknek az keozepseó vercos zomanczos, vagion benne . . . . . G. 10 . .

Masod viragos kwpa, az viraga negÿ agw, zedcories zomanczos, gombos, az viragok teteÿennis negÿ coregh gomb, az gomboknak az teteÿe kék zomanczos, eó magais apro gombos, kék zeold, véres zomanczos, az fodorgotasa tizta feÿér, vagion benne . . G. 8. N. 45. [1]).

Harmad, viragos kwpa, Av viraga negÿ Agw, zeold zomanczos, Apro Aranias gombos, az teteÿen negÿ coregh aranios gomb, az teteÿe zeold zomanczos, es veresses nehol nehol, eó magais gombos, Az gomboknak az teteÿe zeold zomanczos, az fodorgatasa feligh feier, feligh zeold zomanczos, vagion benne . . . . . G. 8. N. 42.

Negÿed viragos kwpa, az viraga negÿ agw, apro aranias gombok a zaran, csak az lewcleÿ az viragoknak vereos zomanczossok, negÿ coregh gomb az teteÿen, eó magais gombos, az fodorgotasanak ketteÿ zeold zomanczos, az keozépseó veres zomanczos, vagion benne . . G. 8.

Ez negÿ kwpa egÿ máshoz hassonlok.

Eóteod viragos kwpa, Negÿ agw az viraga, az lewcleÿ zeold zomanczossok, az teteÿen negÿ coregh gomb, eo magan harom giertÿa tarto laeczÿk, kilencz gÿwreó fwgh raÿta, vagion benne G. 7. N. 22

Hatod viragos kwpa, Negÿ agw az viraga, apro aranias gombos, az viraga feier, negÿ coregh gomb raÿta fellÿcol, eó magaban fwgh, harom gÿwreó, vagion benne . . . . . G. 7. N. 2.

Heted viragos kwpa, negÿ agw az viraga, tizta feÿer, csak hogÿ apro aranias gombok vadnak raÿta, az teteeÿn negÿ coregh gomb, vagion benne . . . . . G. 5. N. 30.

Ezth Vramnak attam.

Niolczad viragos kwpa, harom gomb a teteÿen, az keozepseó coregbed, mellien all fen egÿ ember, kegÿot tarth kezeben, eó magan valami ember feÿek vadnak, vagion benne . . . . . G. 3. N. 45.

Vramnak attam eztis.

Kilenczeodik viragos kwpa, negÿ agw viraga vagion, negÿ gomb az teteÿen, vagion benne . . . . . G. 3. N. 15.

Tizedik viragos kwpa, vagion benne . . . . . G. 2. N. 30.

Tizen eggÿedik viragos kwpa, vagion benne . . G. 2. N. 15.

Tizen kettedik viragos kwpa, minth egÿ keortwel', vagion benne . . . . . G. 2. N. 25.

Tizen harmadik viragos kwpa, ezis minth egÿ keortwel', vagion benne . . . . . G. 2. N. 12.

Tizen negiedik viragos kwpa, ebben vagion . . G. 2. N. 6.

Tizen coteodik viragos kwpa, miut egÿ pohár . G. 1. N. 12.

[1]) G = gira, N = nehezék.

Az egÿben iaro kwpak zama keowetkeozik, 1580.

Elscó egÿben Jaro kwpal a vagion . . . . . G. 16. N. 24.
Masod eozwe iaro kwpaban vagion . . . . . G. 5. N. 3.
Harmad eozwe iaro kwpaban vagion . . . . . G. 4. N. 30.
Negied eozwe iaro kwpaban vagion . . . . . G. 4.
Eoteod eozwe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 4.
Hatod eozwe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 4. N. 16.
Heted eozwe iro kwpabais vagion . . . . . G. 4. N. 16.
Niolczad eozwe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 12.
Kilenczed eozwe iaro kwpaba vagion . . . . G. 2. N. 21.
Tized eozwe iaro kwpaban vagion . . . . . G. 3. N. 15.
Tizen eggiedik eozwe iaro kwpaba vagion . . G. 3. N. 3.
Tizen ketteodik eozwe iaro kwpaba vagion . . G. 3. N. 2.
Tizen harmadik egÿ eozwe iaro cséze vagion benne G. 5. N. 17.
Tizen negiedik eozwe iaro kwpa fele mas, vagion benne G. 3. N. 28.
Ennek felet Peter deaknenak attam.
Tizen eoteodik eozwe iaro kwpa, ezis fele mas, vagion benne . . . . . G. 2. N. 42.

Mas rendbeli eozwe iarok kwpak zama: 1580. melÿ kwpak mindegÿ formak; zamzerent Tiz:

Elseo eozwe iaro kwpaban, vagion . . . . . G. 3. N. 18.
Masod eozwe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 15.
Harmad eozwe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 14.
Negied eozwe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 5.
Eoteod egÿbe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 15.
Hatod egÿbe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 15.
Heted egÿbe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 13.
Niolczad egÿbe iaro kwpaba vagion . . . . G. 3. N. 13.
Kilenczed egÿbe iaro kupaba vagion . . . . G. 3. N. 15.
Tizedik egÿbe iaro kwpaba vagion . . . . . G. 3. N. 20.

Egÿ Agw kwpak keowetkeoznek, 1580.

Elseó egÿ Agw kwpaban vagion . . . . . G. 13. N. 32.
melÿ kwpa Matthias kiralÿe volth.

Másod egÿ Agw kwpa, regÿ modra chinalth, ez is az felseohcoz hasonlo, vagion benne . . . . . G. 9. N. 30.

Harmad egÿ agw kwpa gÿertÿa tartós, chéze vagion benne, vagion benne . . . . . G. 11. N. 24.

Negÿed egÿ Agw kwpa, Egy ember az tetejen, kegyo tekeredeot rajta, Egÿ palcza kezeben, vagion benne . . . . G. 5. N. 38.

Eoteod egÿ Agw kwpa, regÿ modra chinalth, egy ember az tetejen, valamit vizen hatan, vagion benne . . . . . G. 5. N. 14.

Hatod kwpa egÿ Agw, Ezennis egy ember az teteÿen Németh, vagion benne . . . . . G. 4. N. 42.

Heted kwpa egÿ Agw, egÿ ember az teteÿen, paÿsos, botos, vagion benne . . . . . G. 4. N. 15.

Niolczad kwpa egÿ Agw, Egÿ ember az teteÿen, egÿ almat tart eggÿk kezében, masikban egy palczáth, melÿ palczán vagion két zeold zomanczos kegÿo, vagion benno . . . . . G. 3. N. 46.

Ezt Vramnak attuk.

Kilenczed egÿ Agw kwpa so tartós, giertÿa tartós, vagion benne . . . . . G. 3. N. 18.

Tizen egÿ Agw kwpa, Egÿ ember az teteÿen, egÿ almath tarth fen kezebe, nihol nihol aranias rwhaia es feÿe, vegion benne . . G. 3.

Tizen eggÿedik egÿ agw kwpa, egÿ ember al az teteÿen, paÿsos, dardas, vagion benne . . . . . G. 2. N. 36.

Tizen ketteodik egÿ Agw kwpa koronas, vagion benne G. 2. N. 3.

Fedeles poharak keovetkeoznek, 1580.

Elseo fedeles poharba vagion . . . . . G. 4. N. 14.

Masod fedeles poharba vagion . . . . . G. 3. N. 30.
Vramnak attwk.

Harmad fedeles poharban vagion . . . . . G. 3. N. 34.
Vramnak attwk.

Negied fedeles poharban vagion . . . . . G. 3. N. 6.

Eoteod fedeles poharban vagion . . . . . G. 3. N. 6.

Hatod fedeles poharban vagion . . . . . G. 2. N. 6.

Heted fedeles poharban vagion . . . . . G. 2. N. 6.

Ez héth pohar mind egÿ forma.

Egÿ mosdo korso, kÿ chak réz zerent aranias, vagion benne G. 4. N. 3.

Az torkan meczettek czimernek egy oroszlant, mel'nek az farka 7. agw.

Ez korsonak az medenczeÿe hasonlo eó magahoz, araniazasawal, es czimerewel.

Ezwsth kannak zama keowetkeozik. 1580.

Elseo egÿ eoregh Ezwsth kanna, pogan penzes, vagion benne . . . . . G. 8. N. 12.

Masod kannais pogan penzes eoregh, vagion benne G. 8. N. 6.

Harmadik kanna, Judit, Lucretia, Dauid historiai rayta, vagion benne . . . . . G. 4. N. 23.

Negiedik kannan, az fezwleth historiaia, Ewa, s, adam historiaia, vagion benne . . . . . G. 3. N. 6.

Eiotcodik kanna kÿ, zegenkent araniazoth, foltonkenth chak feÿer, vagion ebbennis. . . . . G. 3 N. 6.

Hatodik kanna, hat ember kép raÿta, vagion benne G. 2. N. 39

Heted kanna, mereó aranias, vagion benne . . G. 2. N. 41

Niolczadik *Mustrapan*, Sahoson aranias fedeletlen, vagion benne . . . . . G. 1. N. 39.

Kilenczedik is Mustrapan, mereón aranias fedeles, vagion benne . . . . . G. 1. N. 38.

Tizedik is Mustrapan, fedeletlen, vagion benne . G. 1. N. 9.
chak feÿer.

Tizen egiedik is Mustrapan, fedeles, aranias, vagion benne . . . . . G. 1. N. 24.

Tizen ketteodik egÿ hozzw kannachka, aranias, vagion benne . . . . . G. 2. N. 21.

Tizen harmadik is kanna, mereon aranias, vagion benne . . . . . G. 2. N. 6.

Tizen negiedik is kanna, hat pechét aranias raÿta, es két ember feó, az teteÿen, egÿ ember all, kegÿo kezeben, vagion benne . . . . . G. 2. N. 29.

Tizen eoteodik kanna teoreoth mẅ, fedeletlen, kewesse aranias, file, es alat az partaia, vagion benne fel mÿeltek.

Palaczkok zamakeowetkeozik. 1580.

Elseo palaczkban vagion . . . . . G. 3. N. 42.

két feleol czimer raÿta araniossok, az oldalannis czimer modra vagion mind ket feleol chinalwa araniossok, mel'ben Angial kep vagion kÿ meczwe.

Masodik palaczk mint egy bót Aranias, a zaran gomb vagion, vagion benne . . . . . G. 2. N. 38.

Harmadik palaczk, Azzonÿwnk czimere egy feleol, mas feleol az Vré raÿta, kit az kis azzoniok zamara adot kÿ Nagisagod, vagion benne . . . . . G. 2. N. 42.

Negÿedik palaczk kis vram [1]) zamara vagion, borth hordnak benne, ezennis mind két feleol czimer, vagion benne . . . . . G. 2. N. 42.

Az mÿ ezwsth mc̈w az pohar zeken iar kin, annak zama:

1. Egÿ mosdo medenczesteol, vagion benne . . G. 10. N. 14.
2. Egÿ eoregh kanna, aranias, vagion benne . G. 6.
3. Egÿ eoregh zeges kanna, aranias, vagion benne G. 5. N. 3.
4. Egÿ eozwe iaro kwpa, aranias, vagion benne. G. 2. N. 6.
5. Egÿ fél kwpa regÿ aranias, vagion benne . G. 2. N. 6.
6. Egÿ eozwe iaro kwpachka aranias, vagion benne . . . . . G. 1. N. 30.

---

[1]) A 7 éves Báthori Zsigmond.

7. Egÿ aranias kwpa, chak fel, vagion benne . G. 2. N. 26.
8. Egÿ fedelcs aranias pohar, vagion benne . G. 2. N. 12.
9. Egÿ fedelcs pohar, Egÿ ember az tetejen, mereon aranias, vagion benne . . . . . G. 2.
10. Egÿ feÿer Serlegh, vagion benne . . . . G. 1. N. 6.
11. Egÿ zeles pohar aranias mereon, vagion benne . . . . . G. 1.
12. Egÿ aranias so tarto, vagion benne . . . G. 1. N. 12.
13. Egÿ ezwst giertÿa tarto két Agw, vagion benne . . . . . G. 3. N. 14.
14. Egÿ aranÿ pohar.
15. Egÿ aranÿ kalan.
19. 12 kalan ezwst gombos aranias.
17. Két villa ezwst.
18. Két kis ezwst tál.
19. Tizen egÿ ezwst talner.
20. Egÿ ezwst kanna, aranias, vagion benne . G. 2. N. 27.

Keowetkeozik mint elegieslek walo ezwsth mw.

1. Egÿ ezwst veder, vagion benne . . . . G. 2. N. 9.
2. Egÿ ezwst medencze, aranias az czinere, az partaÿais, vagion benne . . . . . G. 4.
3. Egÿ kis mosdo korsochka, vagion benne . . N. 44.
4. Egÿ giertÿa tarto tizta feÿer, vagion benne . G. 2. N. 30.
5. Egÿ ezwst talnér tok aranias, vagion benne . G. 12.
6. Egÿ mereon aranias Chéze, vagion benne . N. 47.
7. Egÿ pogan penzes Chéze, aranias, vagion benne . . . . . G. 1. N. 3.
8. Egÿ aranias So tarto . . . . . G. 1. N. 20.
9. Egÿ kis mosdo korso ismeth . . . . . N. 40.
10. Egÿ Aranias So tarto zeges, vagion benne . N. 26.
11. Egÿ eoreg gérta tarto aranias, vagion benne . . . . . G. 5. N. 27.
12. Ezis egÿ coregh giertÿa tarto aranias, vagion benne . . . . . G. 4. N. 38
13. Ket ezwst talner, az ezwst talner tokban valo, vagion bennek . . . . . G. 3. N. 30.
14. Az ezwst talner tokban valo két kalan, egÿ villa, eggÿik kalan aranias mereon, az másik is gombÿa, mÿe, az villaÿs, vagion benne . N 34.
15. Az vrffÿ talaban vagion . . . . . N 44.
16. Egÿ zopo kanna aranias, vagion benne . . G. 1. N. 24.
17. Egÿ kis teoredezset aranias poharka . . . N. 15.

18. Egÿ kis labas Chéze aranias teoredeozeot . N. 12.
19. Egÿ aranias kwpa fedél koronas, vagion benne . . . . . G. 1. N. 29.
20. Egÿ Barath pohar aranias, vagion benne . G. 1. N. 43.

Keowetkeozik megis elegieslegh walomẅ

1. Egÿ Aranÿ pohar fedeles, eoreogh, zomanczosis kewessć.
2. Egÿ Cristal, pohar ezwstbe foglalwa, aranias, fedeles.
3. Bagol pohar aranias
4. Egÿ gÿcongÿ haz pohar ezwstbe foglalwa, aranias.
5. Egÿ aranÿ kalan.
6. Gombos, aranias, mind egÿ formaÿw kalanok egy bokorban. 12.
7. Egÿ bokorba vagion ismet 12. kalan, az czimere beleol aranias, chak sima, az niele gombos, mind egÿ forma.
8. Egÿ bokorban ismét vagion ii kalan araniossok, ember kép az vegen, kwrtet fwnak, mind egÿ forma.
9. Egÿ bokorban ismét vagion 10. kalan, mind egÿ forma, aranias reovid nÿelwk.
10. Mind chak elegies kalan vagion 10. Ennek harma egÿ forma, harma ismét egÿ forma, az teobbi kwleomb kwleomb.
11. Aranias gombos villa, vagion 11.
12. Tengeri Serte villa vagion 2.
13. Egÿ gieongÿ haz villa.
14. Egÿ Geongÿ haz kalan.

Az Aztalnak kezeben, Tarÿ anÿ Andrasnak, kezeben, azmelÿ ezwsth talak vadnak.

1. Eot coregh ezwst tál mind egÿ mertekre, mindenikben vagion . . . . . G. 3. N. 45.
2. Tizen eot kis ezwst tal vagion. Ezek kwleomb kwleomb mertekre.

Eggÿikben vagion, aranias az zele . . . . G. 2. N. 39.
Masikban, aranias zelw ezis, vagion . . . . G. 2. N. 24.
Harmadikban aranias zelw ezis, vagion . . . G. 2. N. 24.
Negiedik aranias zelw, vagion benne . . . . G. 2. N. 24.
Eotcodik aranias zelew, Ebbenis vagion . . . G. 2. N. 24.
Hatodik aranias zelw, Ebbenis vagion . . . G. 2. N. 24.
Hetedik aranias zelw, Ebbenis vagion . . . . G. 2. N. 33.
Niolczadik aranias zelw, ebbeis vagion . . . G. 2. N. 32.
Kilenczedik, nem aranias zelw, ebbeis vagion . G. 2. N. 35.
Tizedik nem aranias zelw, ebbeis vagion . . . G. 2. N. 38.
Tizeneggiedik feier zelw, ebbeis vagion . . . G. 2. N. 27.
Tizenketteodik kis feier zelw, ebbeis vagion . . G. 2. N. 30.
Tizenharmadik talban vagion, feier zelw . . G. 2. N. 42.

Tizennegiedik tal feier zelew, vagion benne . . G. 2. N. 27.
Tizeneoteodik tal feier zelw, vagion benne . . G. 2. N. 27.

1580.

Teottem ezfellieöl meghirth ezwsth mwheöz.

Egy mosdot Medenczesteol aranias merén.
Kéth giertÿa tartot araniasth, Egÿ az masiknal,
2. Neh. nagiob. Nÿomnak . . . . . G. 8. N. 16.

Kéth ezwsth palaczkot araniast, melÿ nyom egÿ aranth, vagion bennek . . . . . G. 15.
Egÿ viragos kwpath, melben vagion . . . . G. 8. N. 28.
Ez az ezwst miweth atta Vram be, azert az Ezwst miwerth, melliet ennek eleotte, egÿzeris, mazzoris, kÿ attunk az porta zwksegere.

1581. eztendeoben.

Teottem azfellieöl megh irth ezwsth mwheöz

1. Egÿ Agw kwpa, melliet az Colosvariak hoztak wÿ eztendeobe, Nÿom . . . . . G. 5. N. 6.
2. Egÿ viragos Aranias kwpa, melÿ Nÿom . . G. 4. N. 27.
3. Egÿ Aranias kannachka, melÿ Nÿom . . . G. 2. N. 40. feleth.

1580.

Regeztum 4. Julÿ, az ezwsth Eowekreol.

Elseo: Egÿ regÿ modra valo Eó veres aranias maÿcz, az két végén, két eoregh aranias chatt, vagion raÿta 4 boglar Aranias . . . . . .

Masod Eó, vonth ezwstre verth boglaros, hozzw lancza vagion, vagion benne. . . . . G. 2. N. 12.

Harmad Eo, mereó Eö, apro tablas, hozzw lancza vagion mereon aranias, vagion benne . . . . . G. 1. N. 16.

Negied Eois mereó, Rosankent vagion eozwe foglalwa, minden rosaba, negÿ negÿ granát, harom harom zem gicongÿ zomanczos, hozzw lancza vagion, vagion benne . . . . . G. 1. N. 30.

Eoteod Eois mereó; tablas zomanczos, hozzw lancza vagion, vagion benne . . . . . G. 1. N. 16.
ennek egÿ darabÿa kwleon vagion.

Hatod Eois mereo, tablas, zomanczos, hozzw lancza vagion, vagion benne . . . . . G. 2. N. 2.

Heted Eois mereo Eó, tablas, zomanczos hozzw lancza vagion, vagion ebbennis . . . . . G. 2. N. 2.

Nÿolczadik korda, chak tiszta feÿer, vagion benne G. 2. N. 3.

Kilenczedik Eó, lancz modra chinalth, mint egÿ egÿ teoke modra zaggattak az keozith, Ennek az teókeÿe aranias, es feier zemekkel rakoth. Ebbe vagion . . . . . G. 2. N. 4.

Tized Eó, ezis lancz modra chinalth pogan penzel zaggattak az keozith, az penzek araniassok, vagion benne [1]) . . . . . G. 1. N. 33.

Tizeneggiedik, Egÿ geombeolw korda, aranias gombok raita, vagion benne . . . . . N. 59.

Tizen ketteod Eó, chÿak giermeknek valo, pogan penzes, mereon aranias, vagion benne . . . . . G. — N. 21.

Tizen harmad Eó, vont ezwst, keth coregh chátth raÿta, 13. Boglar raÿta, vagion benne . . . . . G. 2. N. 12.

Tizen negÿed:
Tizen eoteod:
Tizen hatod:
Tizen heted:
Tizen niolczad:
Tizen kilenczed:

Ez fellieol megh irth hath Eó, mind egÿ forma, chak egÿ egÿ derekra valo, lancz modra chinálth, Apro aranias gombokkal zaggattak, Mertek zerent egienleo eggÿk az masikkal, vagion benne . . . . . G. 2. N. 20.

Masod rendbelÿ hath Eó, mind egÿ forma, lancz modra chinalth, Aranias gombokkal zaggattak az keozith, Merték zerent ezis egienleo, eggÿk az masikkal, vagion benne . . . . . G. 6. N. 18.

Ez 24. Eoben vagion Summa zerent . . . . G. 29. N. 36.

Az hwzon Eoteodik, melÿ meretlen MaÿczOs.

Eredetije, dr. Ötvös Ágoston hagyatékából, az *erd. Muzeumban.*

---

[1]) Oldalt jegyezve, ugyanazon kézzel: ez eouet kis Azoniom daÿkaianak Attak.

II.

Anno 1584: 8 Martÿ az szegénÿ megh holtth Varkocz vramnak ezwst mÿvéth pénzéth araniath szamlaltak megh mÿ eleöttẅnk es registraltak megh mérwén gira szamra, bihar varmegie espannia boiti balas eleötth, es az szolga biro olaszi boldisar eleötth frater Pall vatai Thamas eleötth, kik az szegénÿ varkocz vramnak testamenthomos szolgaj voltanak, kiknek az mérésében szamlalasaban: voltt eöttẅeös mathias varadj:

1, Eöregh ezẅst tall: [1]) vj gira: viiij Nehezék.
2. Eöregh ezẅst tall: v. gira: iij Nehézek.
3. Eöregh ezẅst tall: xij Nehezék hian: 5: gira.
4. Eöregh ezẅst tall: vj gira. vj Nehezék.
5. Eöregh ezẅst tall: v: gira.
6. Eöregh ezẅst tall: v. gira: vj Nehezék.
7. Eöregh ezẅst tall: vj gira: viiij Nehezék.
8. Eöregh ezẅst tall: vj gira: xv Nehezék.
9. Eöregh ezẅst tall: v gira: v: Nehezék.

Mattÿas kiraltóll marath lubas medencze egy cöregh xx gira iij Nehezék.

Egj nagj eöregh ezẅst kanna, xvij gira: iij Nehézék.
Egj viragos aranias kanna, vj Nehezék hian xij gira.
Egj ezẅsth veder vij gira, vj Nehézék.
Egj eöregh feÿér ezẅst serlegh: vj Nehézék hian: 4: gira.
Mass feÿér serlegh iij Nehezék hián: iij gira.
Harmadik feÿér serlegh, iij Nehezék hián: ij: gira.
Negÿiedik feÿér serlegh, iiij Nehézék hian: ij: gira.
Eöteödik feÿér serlegh: ij: gira: ij Nehézék.
Hatodik feÿér serlegh ij gira.
Egj mosdo korso: vj Nehézék hián: viij gira.
Egj keözépp szerecẅ ezẅst kanna, v gira: xviij Nehézék.
Egÿ koronas eöregh aranÿas kupa x gira: xxx Nehezék.
Mass koronas eöregh aranias kupa: az masikhoz hasonlo formaiu: xj gira.

Egj aranias kupa fedelesteöll, iij veres gomb az tetejen: v: gira: xij: Nehézék.

Egj bokalj modra czinaltt aranias kupa eözue burito: vj gira.
Egj eözue Jaro feÿér ezẅst kupa: iiij gira: viiij Nehezek.
Egj eözue Jaro aranias kupa, oluaso modon czinaltt az partazattÿa, vj gira: xv Nehézék.

---

[1]) Olvasd: *tál.*

Egj fedeles aranias kupa iiij aranias gomb az teteÿn: v: gira.

Esmeth egj fedeles aranias kupa, egj ember képp az teteÿn buritotth viragu keőzépben: vj gira: xv Nehézék

Egj czuczos fedelcő aranias kupa teőrpe, iij gira egj gomb raita.

Esméth egy fedeles aranias kupa egÿ rosa az teteÿn: v: gira: xx Nehézék.

Esméth egy fedeles aranias kupa egy ember képp az teteÿen, vj gira: vj Nehézék.

Egÿ viragos aranyas kupa, Négy aranÿas gomb rayta veressek festeth az teteye az gomboknak, iij Nehézék hián: iiij gira.

Mass viragos aranÿas kupa iiij aranÿas gomb az teteÿn eőregh az keőzépseő gombia: v: gira.

Egj aranÿas kupa egj mak az teteÿn iiij gira vj Nehezek.

Egj fedeles aranÿas kupaczka sóó tarto az felj, egj ember képp raÿta: ij gira: viiij Nehézék.

Egj arnias kupaczka, egj feÿér czuczos viragh az teteÿn: ij gíra: viiij Nehézék.

Egj feÿér ezŵst medencze: viiij gira: xij Nehézék.

Harom szereczen dio kupaczka ezŵstbe foglalŵa.

Egj bokor ezewst aranÿas kapczba vagion xv Nehezék hián: viij gira.

Mass bokor ezeŵst aranias kapczba vagion viiij Nehezék hián: vj gira.

Harmadik bokor ezŵst aranios kapczba: vj Nehézék hián j vagion: gira.

Ezek az kalmar ladaba valo ezŵstt mÿuek.

Az masodik hozzu vasas Ladabelj ezŵstt mÿnek szamlalasa es mérése.

Mind vasastoll sziastóll hiuelÿesteőll egy aranias szabliaba vagion: xij: Nehezék hián: xxij gira.

Négj nemeth modra czinaltth eőzue Jaro pohar: iiij gira.

Egj tokba apro feÿér Nemeth pohar: viiij, meliben vagion iiij gira: xviiij Nehézék.

Egj mereő parta eőbe, vagion, iij Nehézék hián iij gira.

Mass partha eőben, vagion: iiij gira: xviij Nehezek: kinek ezŵst az maÿcza.

Harmadik partha eőben kin aranias maÿcz vagion: iij gira xv Nehezek.

Negÿedik partha eőben vagion: iij gira: xxj Nehezek. Ennek ezŵst az maÿcza.

Eőteődik régj partha eőben vagion: ij gira.

Hatodik kisded partha eőben vagion j gira: v: Nehezek.

Hetedik partha eőben vagion j gira: xv Nehézék.

[illegible] hanczarba mind [illegible] [illegible] vasastoll vagion xij gira: [illegible] Nehezek.

Egi [illegible] [illegible] partha [illegible] vagion: vj Nehezek hián: iiij gira.

Egi ezewst [illegible] vagion ij gira: x Nehezek. xiiij egj modu [illegible] ezewst kanall [illegible] vagion v: gira: vj Nehezek.

Esmeth [illegible] mass [illegible] aranyas gombos nyelŭ xiiij ezewst kanalla vagion iiij gira.

Esmeth [illegible] xvij ezwst kanall kj nagiob kj kisseb keöz-[illegible] kikben vagion [illegible] gira: [illegible] Nehezek.

Egi ezwst [illegible] vagion: [illegible] gira: Nehezek.

Egi ezwst aranias [illegible] vagion [illegible] gira: viij Nehezek.

Egi pogany penzes [illegible] vagion [illegible] gira: vj Nehezek.

Mass [illegible] vagion [illegible] Nehezek.

Egi [illegible] ezwst [illegible] vagion [illegible] gira: xvj Nehezek.

Egi [illegible] vagion [illegible] Nehezek hian: iij gira.

Egi kupa [illegible] vagion [illegible] gira [illegible] Nehezek.

Egi kis labas [illegible] gira [illegible] Nehezek.

Egi kis [illegible] vagion [illegible] gira [illegible] Nehezek.

Egi ezwst [illegible] vagion [illegible] Nehezek hian v: gira.

Egi kupa [illegible] vagion [illegible] Nehezek.

Egi [illegible] arany [illegible] vagion arany 148.

[illegible] keitze: iij gira.

Keth [illegible] vagion: viij gira.

Egi [illegible] ezwstes [illegible] vasastoll vagion: vj gira.

Keth [illegible] vagion [illegible]

Egy [illegible] xij Nehezek hian vagion viij gira.

[illegible] gira.

Egi [illegible] arany [illegible] vagion xvj gira xij Nehezek.

[illegible]

[illegible]

Egi [illegible] partha [illegible] vagion [illegible] gira [illegible] Nehezek.

Mass partha [illegible] vagion [illegible] gira [illegible]

Harmadik partha [illegible] gira [illegible] Nehezek.

[illegible] partha [illegible] vagion [illegible] gira [illegible]

Egi partha [illegible] vagion [illegible] gira [illegible] Nehezek.

Egi pogany [illegible] vagion [illegible] Nehezek hian ij gira.

Egi [illegible] partha [illegible] vagion [illegible] Nehezek.

Mass kis partha [illegible] vagion [illegible] gira [illegible] Nehezek [illegible]

[illegible] kis [illegible] gira [illegible] Nehezek.

[illegible] kis [illegible] vagion: x Nehezek.

Egj forgaczos aranÿ lanczba vagion LXXXXviij arany.
Egj formaiu eőtt aranÿ lanczban vagion zaz eőtuen hat aranÿ.
Egj aranÿ lanczba vagion zaz hetuen nÿolcz aranÿ.
Egj feÿér erzénÿben gostÿan [1]) vagion: iij gira.
Vagion por aranÿ egj hoiagban hoÿagostóll xxvij Nehézék.
Egj erzénÿben filler vagion: 428.
Kétth ruhara valo apro aranyas gomb j. gira: v Nehezék.
Egj antiquitas egj kis zelenczében egj fezeẅleth raÿta.
Egj négj szegeẅ czeẅst penz.
Négj gÿeẅreẅben való keőweczkek.
Harom szem lancz aranÿ kibe vagion: viiiij aranÿ.
Egj nasfaban vagion: xxxx Nehézék, meljben vagion egj feÿér gÿermek, kiben vadnak keőuek mind aprostóll xiiij: es eőregh gÿcőngÿ szemek.

Masodik nasfaban vagion xxvij Nehézék melyben eẅll egj oroszlanon egj ember vagion keő benne, iiij, és iiij szem göngj.

Harmadik Nasfaban vagion xx8 Nehezék, meljben vagion ij keő ket kis ember es keth kuttio.

Az hozzu szekrénÿben valo kis aranÿ mÿues Ladaban ezek vadnak.

Megis vgian azon hozzu vasas szekrenÿbe valo ezẅstt mÿeknek szamok.

iiij kerekded pogacza zomancz ezẅstt xiiij gira: vj Nehézék.
iij plitt ezẅst pogacza, xviiij gira, vj Nehezek.

Egj tokbelj vj eőregh aranias szeleő ezẅst tall es vj keőzepp aranÿas szeleő tall:

1. talban vagion: vij gira v: Nehézék.
2. talban vagion iij Nehezek hián vij gira.
3. talban vagion xij Nehézék hián vij gira.
4. talban vagion vij gira: vj Nehezek.
5. talban vagion vij gira: viiij Nehezek.
6. talban vagion, iiij Nehezek hián vij gira.

Az hatt keőzépp aranias szeleő ezẅst talakban vagion xxvij gira xii. Nehézék hián.

vij apro ezẅst talba vagion xiij gira.

Egj maÿez régj partha eőben vagion: vj gira: xij Nehézék.

Egj teőrtt eőzue Jaro aranias kupaba: ij gira xviij Nehézék

Egÿ eőregh eőzue Jaro aranias kupaba vagion vij gira viiij Nehezék Varkocz bernard aÿandéka.

Mass eőregh eőzue Jaro aranias kupaba kiralj aÿandéka vagion zij gira.

Ezek az ezeẅst mÿuek vannak az hozzu vasass szekrénÿbe.

[1]) Folyókban talált kissebb nagyobb darab termés arany.

Az fekete Ladaban azmÿ aranÿ és egÿeb marha vagion azoknak szama:

Aranÿ forintth vagion Nÿolcz ezer.
Egÿ cőreg peczétes karnioll gÿẅreẅ.
Egj saphéll négÿ szegeẅ.
Egj veres karnioll gÿẅreẅ peczetes.
Egj safélios gÿẅreẅ
Egj karnioll gÿẅreẅ.
Mass karnioll gÿẅreẅ.
Harmadik karnioll gÿẅreẅ.
Negÿedik karnioll gÿẅreẅ.
Eőteődik egj kis karnioll orcza benne.
Item: iij aranÿ gÿẅreẅ meliben saferok vadnak.
Kéth gamaso gÿẅreẅ.
Keth aranÿ gÿẅrẅ kiben teőrkés vagion.
Egj aranÿ gÿẅreẅ kiben vagion achates.
Kéth kis peczetes aranÿ gyẅreẅ.
Kéth kis aranÿ gÿẅreẅ kibe rubintok vadnak.
Egj aranÿ gÿẅreẅ anicholl benne.
Egj aranÿ gẅrẅ kiben vagion amaristth.
Esméth egÿ anichell gÿẅreẅ aranÿ.
Egj aranÿ gÿẅrẅ kiben vagion chrisolitus.
Egj karnioll aranÿ gÿẅreẅczke.
Masik kiczinÿ aranÿ gÿẅrẅbennis vagion karnioll.
Egj kis arany gÿẅrẅ kiben vagion granath.
Egj kis aranÿ gÿẅrẅ kiben vagion almadin.
Vagion egj aranÿ kerezt, melÿben Négj gemantth és Négj teőrkés vagion.
Item egj kis figgeő kiben vagion keth keő eggÿk chrisolitus masik amaristth.
Vagion Négj dupla aranÿ es két aranj forintth.
xx aranÿ Lisimacus: 2: aranÿ penz.
Egj teőreőtth aranÿ medeall.
Fẅlben veteő aranÿ viragh kikben egj egj szem gÿeőngÿ vagion: iiij.
Ia mégh harom viragh gÿeőugÿ nélkeöll.
Egÿ sakban vagion penz fl. LV. d. LViij.
Esmégh mass sakban vagion o penz fl $\mathcal{T}$ (=100).
Harmadik sakban vagion o penz fl LXij d. iiij.
Ozpora vaagion egj sakczoba kéth ezer niolcz zaz eőtuen nÿolcz.
Tallér vagion eotth zaz fell tallér hián.
Ezek az fekete vasas ladaba vadnek.

Az feÿer szekrénÿbeli marha.

Egÿ veres szeőnÿegh aloll.
Egÿ mereő aranias hegÿesteőr talnÿeros horgas modon az kereztj.
Mass mereő aranÿas hegÿesteőr zablia modon az keresztj.
Harmadik hegÿesteőr egj boglar rajta: ezŵst fark vasa régi modra valo az kereztj aranias.
Negÿedik hegÿesteőr feÿér ezŵst fark vasa kereztj.
Egÿ aranÿas zablia héth boglaros: selÿem sinor raÿta.
Egÿ ezeŵsteős tabla Janczar modra czinalth harom boglar raÿta aranÿes.
Egÿ ezeŵsteös zablia vass modon czinalth egj ezŵst Lanczoczka az kereztin.
Egÿ kis ezeŵsteős kardoczka vass modon czinaltth.
Egÿ ezeŵsteős zablia aranÿas boglaros az szija.
Kéth sisak ezŵsteős eggÿk.
Egÿ paraszt szablia.
Egj cőregh szŵgy eleő farmatringesteőll ezŵst araniazotth.
Masik szŵgy eleő farmatringesteőll ezŵst araniazott.
Egÿ nÿakba veteő ezŵst aranÿazotth.
Egÿ zablia vass modra czŵsteözték.
Kétt ezŵstell buritotth kengÿell vass szÿastoll.
Esmeth kéth kengÿell vass ezŵstell buritotth.
Egÿ ezŵst Lancz Lôô nÿakara valo.
Egÿ kis czŵst tatar ostor.
Egÿ cőregh homlok eleő harom cheő raÿta aranias.
Egÿ kis homlok eleő harom czeö azonnis, patko modon czinaltt.
Harom bonczok.
Egÿ mereő ezŵstbeöll keöteött fék keöteü fékesteöll.
Egÿ feÿér czapa szŵgÿ eleő egÿ fek agj es egj keöteö fék.
Egÿ veres czapa szŵgÿ eleő.
Egÿ vezetek Lôôra valo tarka pokroez.
Harom czapragh.
Kéth bokor gém toll.
Egÿ Lôô eleiben valo szeőnyegh.
Kéth Lôônak valo parazt kanthar.
Egÿ ezŵsteős fek aggÿ zablanelkeöll.
Ezek az hozzu vasatlan feÿér Ladaban vadnak.

Az zabo hazbelj Ladakban valo ruhaknak szamok.

Egÿ nuztth suba, veres dupla barsonÿ az felÿ, vontt aranjból keöteött gombok raÿta.
Egj nestell bélleth czonka vÿu granatt menthe.
Mass czonka vÿu granath menthe hÿuz mallal bélletth.
Egÿ Skarlatth veres galléros menthe nestell belleth.

Egj granatth felseő ruha nÿak torok galléros.
Egj granath menthe czonka vÿu mallall bélleth.
Egÿ félzer egéz skarlath menthe kézewletlen.
Egÿ veres barsonÿ menthe.
Egÿ fekete barsony viseltt menthe hozzu vju galléros félzer.
Egÿ eőregh kamoka felseő ruha : veres tafotaual bellet.
Egÿ veres barsonÿ dolmánÿ.
Egÿ feÿér kamoka dolmanÿ.
Egÿ aklacz foztanÿ dolmany.
Egÿ czonka vÿu skarlatt menthe tafotaual bélleth.
Egÿ zekfewzin kamoka dolmanÿ.
Egÿ fekete kamoka dolmanÿ eőuigh mallall bélleth.
Egÿ mezitelen hátth suba.
Kéth viseltth czapragh.
Egÿ félzer skarlatt menthe vÿos galléros.
Egÿ veres hall hew kamoka dolmanj kézwletlen.
Egÿ nuztth kapa.
Egj granatth nadragh.
Egj eőlteözeő viseltt fekete barsonÿt keztÿw.
Egÿ fekete roka beőr sewuegh.
Ezek az ruhak az zabo hazba vadnak.

Egÿ eőregh szekrénÿ az folioson: az meljben régÿ ruhak vadnak azoknak számok.

Egÿ darab szederÿes barsonÿ.
Egj aranias futa.
Egÿ zederjes barsonÿ suba azzoniembernek valo: Nuztth az elej fan keőtéses az allia.
Egÿ vontt aranÿ suba heölgÿ az allia azzonÿ embernek valo.
Egj vontt aranÿ suba fell, viragos.
Egj teőreők felseő ruha.
Egj vontt aranÿ zoknia, harom rendell fekete barsonÿ az allÿan.
Egj vontt aranÿ zoknia perém nélkeőll.
Esméth egj vontt aranÿ szoknia keth barsonÿ perém rÿta.
Egj skarlatth szoknia Négÿ rendell barsonÿ raita.
Egj suba fell zederÿes kamoka.
Két skarlatth suba fell Leanÿ azzonionoknak valo.
Harom haczoka test zin tafota Leanÿ azzionoknak valo.
Egÿ nÿak ruha veres kamoka.
Egj granatt teőreők kapa.
Egj vezeték Lôôra valo pokrocz.
Egj sarga paplan.
Ket veres szeőnÿegh kéth feÿér szeőnÿegh.

Az masik szekrénÿbeli szeönÿegeknek es karpitoknak szama.

Egÿ vezeték Lôôra valo pokrocz.
Kéth keskénÿ karpith egj modu.
Egÿ eöregh karpith azzonÿ ember képek raÿta.
Kétt eöregh veres szeönÿegh.
Keth eöregh feÿér szeönÿegh.
Tiz apro feÿér szeönyegh.
Négj apro veres szeöniegh.

Stephanus Bochkaÿ
de kis Maria m. p.
(P. H.)

Eredetije *az erd. Muzeumban* (*Mike Sándor gyüjteménye I. köt.*).

Közli SZABÓ KÁROLY.

A CZÉHLÁDÁKKAL VALÓ KÖRMENETEK MAGYARORSZÁGON.

Tudjuk azt, hogy a külföldről bevándorolt iparosok, sok különféle szokást ültettek át kedves hazánkba, melyek vagy ridegen megmaradtak idegen eredetiségükben, vagy a magyar középosztály izlése szerint némileg megmagyarosíttattak. Sokáig állt fen hazánkban az egyes czéhek közt azon választó-fal, mely azokat magyar és német czéhekre szakította nemcsak olyan iparágaknál, melyek a magyar nemzet sajátságához, föleg a ruházathoz alkalmazkodtak, p. o. a Németországban is ismert *irhások* (*die Irher*), tobakosak, cserző vargák, csizmadiák, szűr szabók, gombkötők, szűcsök, kik nagyobb részt mai napon is külföldön, p. o. Párisban magyarok, mint a Csillagok, Roupprechtek, Pongor- és Siplerek stb., a kik új hazájukban is, házi körükben a tiszta magyar jelleget megtartották, hanem még olyan czéhekben is, melyek gyakorlata a nemzetiséggel semmi összeköttetésben nem volt, mint *magyar kádárság* és *esztergályosság* mesterei említtetnek, kik 1487-ben a budai Mária Magdolnának szentelt *magyar plébánia* templomban külön oltárral bírtak.

A *czéhláda*, melyben a kiváltság, a pecsétbélyeg, a czéh poharai, őriztettek hajdan, az volt ezen iparos testületeknek, a mi a *frigyszekrénye* a pusztában kalandozó Izrael fiainak. A tanácskozások a czéhláda kinyitásával megkezdődtek, a kiváltságok kötetei szemlátomásra kitétet-

tek és addig, míg e láda nyitva volt, [illegible] perlekedni, de még az asztalra könyökölni sem volt szabad a czéh tagjainak bírságolás nélkül. Mi csoda tehát, hogy a czéhládának az uj atyamesterhez való átszállíttatása alkalmával, mely rendesen farsangi időbe esett, a czéh tagjai a lehető legnagyobb pompát fejtették ki, ünnepélyes ruhában zeneszó mellett szabadalmaik jelvényét a városban körül hordozák és az ünnepélyt [illegible] lakomával fejezék.

Hazánk kisebb városaiban bizonyosan élnek még egyes idősb mestereink, kik az ilyen jellemzetes körülmények részleteiről megemlékez-nek [illegible] mind azt, a mit föl-jegyzésre méltónak találnak. Az erre kiküldött bizottság az anyagot föl fogja dolgozni és a hazai [illegible] bizonyosan képes lesz sok [illegible] szokással megismertetni.

Már az, hogy az állandó katonaság felállítása előtt a városka-puk, a bástyák tornyai, sőt egyes várak is a városi czéhekre, a mester-legényekre bízattak, hogy p. o. Rákóczy István kamarás [illegible] sze-rint Pozsonyban az iparosok [illegible] 1703-ban 1442 embert állítottak ki, mutatja, hogy a városok fegyvertáraikban nem-csak az [illegible] pánczélokat [illegible] meg, melyek [illegible] a legénységnek igen [illegible] volt arra, hogy [illegible] sokkal később [illegible] az ifjabb mesterek sorában [illegible] nyilvános föllépés-[illegible] kivált-[illegible] fegyveres [illegible].

Alig gyanítja [illegible] czéhira-tainkban és azokban szájhagyományokban [illegible] sokat mel-[illegible] — [illegible] kezetben fenn [illegible]. Mint [illegible] is számta-lan [illegible] elsőrése [illegible] Be-[illegible] tapasz-talni, hogy [illegible] nem [illegible] ilyek!

Midőn a [illegible] szo-kásokat és ünnepélyes meneteket [illegible] egy [illegible] múzeumi

kézirattárába került, és melyre engem *Csontosi János* tiszttársam szíveskedett figyelmeztetni.

A kézirat tartalma szószerint ez:

Az Eperjessi Gombkötő Czéh-Láda kisérésének Leirása 1665-ben. 507. sz. Quart. Hung. Jankovich Miklós gyüjteményéből.

Laus sit Deo Anno 1665. die 2. februarÿ in *Eperjes* factum.

Az mi Becsületes Gombköttő Czehnek uÿ Esztendő vitele ekeppen következik: Leg elöször mellette voltanak ezen Becsületes Legenyek gombkottő Ledniczay Janos mester, Dekannya volt Kubinyi Janos, Pauczo Istvan, Tarnyik Janos, KassaÿAndras, Marko Istvan, Likatovsky Fillep, Urbanyi Andras, Bakba Janos, Csiszar Samuel, Lopatovsky Mihály, HenszelÿJanos, Szerkovicz Marton, Koszvincz Janos.

Az Ceremonia ekképpen következik. Legelöször ment egy vas derekben fel öltözöt ember német Plunderba Darda keziben, az Fejen Sissak Strucz tol az sisakba tevö, Azután az Trombitasok mennek resz dobot vernek az utan ket Legenÿmegyen fel öltözve Panczir szüveg az fejekbe kard az oldalokon Bozogany az kezekben az utan ment egy Delli Legeny kornetaval szep dolmany szep mente, szep loding aranyos kard, az oldalan, megint ment a ket Legeny Pancziros ingbe sisakba Bozogany kezekbe kard az oldalokon, Utanak Groff keppeben ment egy Legeny Kucsak tol az szüveg meget keziben aranyos Palcza menyivel szép köntösben lehet az utan megyen egy nehany szemely udvar nepevel megyen s ottön egy rendben, Utanna mennek ketten szakalossak az egyiknek ösz az masiknak fekette szakalla, az kinek fekette szakalla udvari Capitany az elsö rendben ment Aranyos bozogany kezebe tigris bör rayta annak az kinek ösz szakalla volt, közöttek mennek az szolga rendnek, annak nem volt egyeb hanem csak Dolmany mente Szederjes volt az ösz embernek nad Palcza keziben kard az oldalan, kinek Parducz böri kinek, Farkas bör úgy mentenek rendre, annak utana ment fejér tafota ingben egy inaska, keziben vit egy zöld Papiros zaszlocskat, az kikeletnek nevevel Deakul, ez uttan ment ket legeny tiszta zöld ruhaba Csinalt-viragokkal az utan egy mas Meneczke forman kikellet virágokat viszen tiszta zöldbe fel ekesitve zöld Barsony subaja csak az valon fügestve megint ment egy inaska fejer tafotta ingbe ennek sarga zaszloczka keziben, kalap süveg az mellet sarga strucz tol, megint ment ket Legeny kenkö szinü dolmanyba kalap szüveg az fejeken az mellet strucz tol egy szal arannyos kard az oldalokon kezekbe visznek buza kalaszokbul öszve csinalt asztag format, megint ment egy menneczke sarga taffota szoknyaba ellö ruha is ollyan ezüst es aranyos öve, Fekette kallap sarga strucz tol az fejen fel csinalva, egynehany szal buzat keziben viszi, Az utan ment egy inaska fejer taffotta ingbe feloltözve az öszi elövel vörös-vörös zaszloczka kezeben vorös szüveg az fejen, az utan ment ket Legeny felöltözve veresbe, kezebben visznek az öszuek terneszet fabul csinalt gyümöleset, kortvelt, az utan ment egy men-

neczke tiszta vörös kamakuba, szelyem vöres ö vorös strucz tol ekessen kondor haja es egyeb ekes ezközökel az feye fel ekessítve. Az utan ment inaska szederjes Lobogoval fel irot azon telli jelevel szederjes szüveg az fejen ő is szederies bellet mentebe bellet szüvegbe az kezebbe visznek papirosbul csinalt egő gyertyát azutan megyen egy tiszta feketében öltözet ember Aszony ember kepebeu az mint telben szoktak jarni belles szüveg az fejen Palast rajta nyustos kesztübe mint az ket kezet tartya az utan megyen ket Legeny szepen fel öltözve az nagy gombal mellyet sokfelle szep viragokkal fel ekesítve, az utan az ajándekokat vitenek, nemellyek voltak szepen ekesítve nemellyek nem, es igy rendesen ketten-ketten mentenek es az utan mentenek ketten vas derekben azután ment két Inas Angyal kepeben fel öltözve szarnya hatakra kötve, egy nagy koszorot visznek kezekben mi mesterségünk czimere rajta. Az utan az Becsületes Gombkottő Iffiu Csehnek Ladajat viszi az valan egy legeny szep szönyegel be terítve. Az (utan) az Becsületes Iffiak mennek ketten a Ifjabak először az utan Dekannyal egyút, Az utan megyen az tavalyi Atya mester egynehany mesterekel, kik követven az Iffiu Czeh Ladajat eszközivel együt. Finis.«

Minthogy eddigelé szaktársaink közt senki hasonló jelmezes, az évszakokat allegoriailag személyesítő menetre nem emlékezik, és alapos okunk van, hogy az itten szereplő alakok, mythologiai értelmüek, kérjük ezen ügy barátait, szíveskedjenek minket, ha valahol léteznének, hasonlókra figyelmeztetni, és igy czéhéletünk efféle nyilvánulásaival irodalmunkat gyarapítani.

Dr. Rómer Flóris Ferencz.

A GEBE-CSALÁD NEMESSÉGÉRŐL.

Sem Nagy Iványak a Magyarországi nemes családokról irt jeles munkájában, sem más müvekben ekkorig a *Gebe* nemes családról említést nem találván, erről dióhéjba szorítva, a következő adatokat közlöm:

III. Ferdinánd, magyar király 1650. november 28-kán a pozsonyi várban kelt czímeres nemes-levéllel (armalis) emelte a közsorsból nemessé *Gebe Imrét* és általa leányát *Katalint* mindkét nemü utódaikra szólólag, a felségnek valamint a koronának tett hü szolgálataiért és különféle alkalommal tanusított törhetlen ragaszkodásaért jutalmazásúl.

Czimerül kijelöltetett: egy fennálló, három veres udvarra osztott hadi pajzs: a két első udvart elfoglalja egy hátsó lábain álló, fölfelé tar-

tott farkú, ragadozásra készülő *párducz*, mely jobb lábában kivont kardot tart, balját pedig kinyújtja, szája tátott s abból veres nyelve kilóg. A nyitott pajzs fölötti sisak koronáján egy térdtől kiemelkedő, veres öltözetű, fekete fövegű fiatal katona férfi áll, jobbjában kivont pallost tartva. A pajzst két oldalról sárga-kék és fejér-kék foszladék környezi.

E nemes-levél kihirdettetett a Zemplén mezővárosában tartatott zemplén-megyei közgyülésen 1651. május 9-kén s az eredeti oklevelet Gebe András, egyházmegyei kispap tette le megőrzés végett a leleszi Konventnél 1837. nov. 1-jén. Különös, hogy e czímeres levél keltén ez áll: Datum 1650. regnorum nostrum Romani 10°, Hungarie et reliquorum 21°, holott a történelem szerint III. Ferdinánd 1637—1657-ig, tehát 20 évig uralkodott. A Gebe-család maiglan él, többen a munkácsi egyház-megyében g. k. papok; Gebe János úr pedig fiatal derék tanár a lőcsei kir. gymnasiumnál. LEHOCZKY TIVADAR.

ELSŐ ERDÉLYI MAGYAR ÜGYVÉDI LAJSTROM.

Nomina procuratorum Transsilvanensium.

Andreas Cristophorus et Stephanus Bathori de Somlyó.

Martinus Czoronk de Naglak.
Stephanus et Joannes literatus Bwdaj.
Benedictus literatus de Gaald.
Mathias Achel de Tarcahaza.
Josa literatus de Beossenyew.
Matheus Dacho de Zenth-Georgy.
Gaspar Zemere, Joannes litteratus Banaj.
Benedictus Ceffej de Palos.
Joannes Thorma de Martonhege,
Gaspar Peres de Horwat.
Sebastianus literatus de Zalan-Kemen.
Thomas literatus Albensis.
Michael Gywlaj, Michael Gerevffj.
Gregorius Apaffy de Ebesfalwa,
Joannes Dopzaj de Kereszthwr,
Nicolaus Horwat.
Nicolaus Vyselenyi.
Laurentius Thetey.
Michael Horwat de Mykehaza.
Nicolaus Palossy de eadem.
Ludovicus Mohay.
Paulus Semnyey.
Blasius Boyar.
Mateus Demsedj.
Benedictus Sikesd.
Joannes Margondaj.
Clemens Beldj.
Ludovicus de Gerbed.
Franciscus de Weke.

Kívül: 1559. Nomina procuratorum Transylvanensium.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jun. 7-én tartott választmányi ülésben szép számmal gyültek össze a hallgatók, kik részt akartak venni a kegyelet azon tényében melylyel a társulat egyik legbuzgóbb választmányi tagja emlékét ülte meg. Többi közt ott volt az elhúnyt Szalay Ágoston utódja, valamint Trefort közoktatási miniszter is.

Elnök Horváth Mihály megnyitván az ülést, fölhivta *Hegedüs* Kandid *Lajos* választmányi tagot, hogy olvassa föl emlékbeszédét Szalay Ágoston fölött. A nagy tetszéssel fogadott emlékbeszéd a »Századok« következő füzetében fog közzé tétetni.

Azután a titkár fölolvasta *Károlyi* Árpád értekezését »Magyar huszárok a schmalkaldi háborúban«, mely hasonlóan a Társulat közlönyében fog megjelenni.

Titkár jelenti, hogy *Petelei* István Maros-Vásárhelyről az ottani czéhek szokásairól egy igen érdekes munkálatot küldött be.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár bejelenti az új tagokat; jelesül *Pest-*, *Csik-* és *Bihar*-megyéknek, *Győr* és *Szabadka* szab. királyi városoknak átiratait, melylyel jelentik, hogy a társulat alapítói közé szándékoznak lépni s beküldik a 100 frtos alapitványt. Az illető megyéknek köszönő levél iratik. Továbbá Nagy Iván v. t. jelenti, miszerint *Szmercsányi* Emil úr alapító taggá óhajt lenni. Köszönettel fogadtatik, s a titkár megbizatik, hogy erről értesitse.

Továbbá következő évdijas tagok választatnak meg: *Bikkessy K. Béla* M.-Óvár (aj. a titkár), *Varázséji Gusztáv* Bpest (aj. Györffy Lajos), *Hencz Béla* árvasz. jegyző, *Ocskay László*, *Simonyi Ferencz* t. jegyző, Nyitrán (aj. Csősz Imre), *Szádeczky László* Bpest (aj. Szalay B. József), *Bedő Albert* főerdőmester, dr. *Takács Lajos* egyet. m. tanár (aj. Deák Farkas), *H.-M.-Vásárhelyi* iparegylet (aj. a titkár). *Bohunka* Géza (aj. a titkár), *Földes Gyula* Pozsony, *Buridán László* (aj. Buzna Alajos), Budai *tanitó egylet* (aj. Horváth M.), *Horvát Ignácz* Bpest, *Somlai Sándor*, színész Bpest (aj. Thallóczy Lajos), K. *Császár Titusz* Újpest (aj. B.

Nyáry A.), ifj. *Csacskó István* vár pénzt., *Csillaghy György* ügyvéd Nyitrán (aj. Csösz István), *Beke László* megyei aljegyző, *Leuner Emil* tanárjelölt, Rima-Szombat, *Folkmann János* tanító Zólyom, *Groó Lajos* igazgató Zólyom (aj. Groó V.), *Kohn Samu bud.* förabbi, *Marczali Henrik* (aj. Frakuói V.), *Sólyom Jenő* tj. Bupest (aj. ifj. Fehérpataky László).

Végül b. Nyáry Jenö ajánlatára tiszteletbeli taggá megválasztatik Kollmann Gyula müncheni tanár, mint a kinek kiváló érdemei vannak: Magyarország östörténelmét tanúlmánya tárgyává tette, érdekes munka jelent meg töle Magyarország öslakóinak ismertetéséről, ő volt első, ki a Magyarországban talált öskoponyákat, megmérte, és a mérésekből tudományos következtetést vont.

Titkár bemutatja a pozsonyi kirándúlás ottani szervezetével megbizott bizottsági előadó *Wagner* Lajos úr levelét, melyben jelenti hogy a fogadási előkészületekre s a kirándúlási könnyítésére mind a megye, mind a nemes város újabb bizottságokat neveztek ki, s egyszersmind kéri, hogy a kirándúlás határideje s a megjelenendö tagok száma közöltessék a bizottsággal. Minthogy a jelentkezési határidö jul. 14-ig tüzetett ki, ezek száma csak a határídö eltelte után fog a bizottsággal közöltethetni, valamint a határidö is azután fog meghatároztatni. Annyit azonban előre is lehet a bizottsággal tudatni, hogy az aug. második felében fog történni.

A kirándúlás alkalmából *Salamon Ferencz* v. t. inditványozza hogy a társulat kirándúlásainál a csatatérek fölvételére is fordítson figyelmet. A tárgy fontosságához képest v. t. úr fölkéretik, hogy indítványát a jövő gyülésben irásban mu'assa be. — Titkár bemutatja a múlt havi pénztárnoki számadást, mely következő:

Bevételek:

1. Alaptökebeli értékpapirok kamatai . . .	145 frt	56 kr.
2. Újabb alapítványok	400 »	— »
3. Befolyt tagdíjak	260 »	— »
4. Diszoklevelekért és elárusitott »Századok«-ért	40 »	— »
5. Pénztári maradvány april hóról	3062 »	87 «
Összesen . . .	3908 »	43 »

Kiadások:

1. Írói tiszteletdíjak . . .	131 » 25 kr.	
2. Könyvkötői számla . .	50 » 38 »	
3. Szétküld. és irod. költségek	49 » 50 »	
Összesen . . .	231 »	13 »
Marad június hóra .	3677 »	30 »

POZSONYI KIRÁNDULÁS.

—Baráti kezektől vettük az értesitést, hogy mindPozsony-megyének, mind Pozsony városának nagyérdemü közönségei valódi ügybuzgalommal karolták föl folyó évi kirándulásunkat s mindent elkövetnek, hogy azt a tudományra nézve mennél gyümölcsözőbbé tegyék. Erre nézve a legbiztosabb utat választották a feladat megoldására. Jelesül eddigelé 3 ilyen bizottmányról van tudomásunk:

a) Az elökészületek megtétele végett alakúlt bizottság, melynek tagjai: *Rakovszky* István cs. és kir. kamarás elnök, *Bacsák Pál* alispán, *Beck* Antal ügyvéd, *Havlicsek* Vincze rk. káplán, *Harmath* Károly tanár, *Helmár* Ágost tanár, *Hódoly* László, tanár, *Könyöki József*, tanár, dr. *Ortvay Tivadar* tanár, *Thaly Kálmán*, társ. v. t., *Wagner* Lajos, tanár, *Burián* István ügyvéd, *Samarjay* Károly ügyvéd.

b) A pozsony-városi (f. évi martius 5-iki thtsági üléséből kiküldve) bizottság áll: *Rakovszky* István, dr. *Gervay* Nándor, *Moczkó* Ferencz, *Weiss* Tivadar, *Cselkó* Samú, és *Könyöki* József tagokból.

c) A pozsony-megyei (f. é. apr. 9-iki közgyüléséből kiküldött) bizottság áll: gr. *Eszterházy* István föispán, *Bacsák* Pál alispán, *Ollé* Lajos, *Schott* József főjegyző és *Botló Károly* szolgabíró tagokból.

— Ortvay Tivadar-tól megkaptuk a pozsony városi levéltár tartalmát, melyet előleges tájékozásúl jövő füzetünkben közölni fogunk.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

—A folyó évi nagygyülés máj. 22-24, az ünnepélyes közülés máj. 27-én tartatott meg. A II-ik osztálynak máj. 22-én volt értekezlete, melynek eredménye a következő két napi értekezlet elé terjesztetett. Azon tudósok közül, kiket egyes tagok ajánlatba hoztak, csak a tiszteleti és rendes tagságra ajánlottak nyerték meg kivétel nélkül az osztály $^2/_3$-ának szavazatát, de a levelező tagságra ajánlottak közül csak kettő nyerte meg a többséget. A választások positiv eredményére nézve társulatunk méltán tekinthet megelégedéssel, mert választmányunknak nem kevesebb, mint öt tagja nyert megérdemelt kitüntetést, — habár másfelől sajnálattal kell bevallanunk, hogy oly férfiak is, kik megérdemlették volna a kitüntetést, nem nyerték meg a többséget. De lássuk a választás eredményét:

Tiszteleti tagokká megválasztattak *Botka* Tivadar és gróf *Széchen*

Antal, az első egy régi koszorús név, az utóbbi valódi államférfiúi történetíró, kiben alapos és ihletett földolgozóra találnak történetünk feldolgozatlan anyaghalmazai. Rendes tagokká lettek *Pesty* Frigyes és *Pauler* Gyula, az első egy épen oly szorgalmas, mint alapos szakember és specialista, az utóbbi legjelesb földolgozóink egyike, ki épen a mily szorgalommal gyűjti adatait, épen oly szépen tudja is egészszé alkotni azokat. Levelező tagokká *Haan* és *Beöthy* Leo lettek. Amaz Békés-megye monographusa, ez nemzetgazdasági író.

A nagy gyülésen megnyerte a Gorove-féle díjat ifj. *Szinnyey* József »A tudomány, irodalom és művészet állása Mátyás korában« című pályaművével, melyről a bírálók kiemelték, hogy a nyomtatásban megjelent forrásokat mind fölhasználta. Üdvözöljük a szorgalmas és tehetséges ifjú írót!

Az ünnepélyes közülésen gróf Mikó Imre fölött *Horváth* Boldizsár tartott egy nagy tetszéssel fogadott emlékbeszédet és *Szilády* Áron olvasta föl tanúlmányát a Mátyás-király korabeli magyar költészetről. Művének nemcsak adatai érdekesek, hanem az abból levont következtetések is, melyek egész új színben tüntetik föl költészetünket Mátyás király idejében.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A Pozsony-vármegyei régészeti egylet. Jedlicska Pál, felső-diósi r. kath. lelkész indítványára s buzgó tevékenysége következtében 1873. év végén megalakúlt. Czélja az egyletnek: fölkutatni az egész megyében elszórva létező ős, ó- és középkori műrégiségeket; azokat adományozás, esetleg vétel útján összegyüjteni, s így az elpusztúlástól megóvni; alkalmas helyeken ásatásokat eszközölni, és mindezen működés eredményét egy — Pozsonyban létesítendő állandó megyei régiségtárban összepontosítani s a nagy közönség használatára kiállítani; értekezletek s fölolvasások által a régészet iránti érdeklődést a közönségben felébreszteni, s a régészettudományi ismereteket terjeszteni.

Az egylet első elnöke volt dr. *Rónay* Jáczint ő méltósága köztiszteletben álló főpapunk és tudósunk. — A mint azonban a legmagasb határozat következtében ő fensége Mária-Valeria főherczegasszony nevelése vezetésével megbizatott, az elnökségről lemondott, s az egylet 1876-ig csak szerény tevékenységet fejthetett ki.

Az említett évben az egylet új életre ébredt, új igazgató választ-

mányt kapott s ez érezvén föladatának horderejét, az egylet fölvirágozásán működik.

Az egylet volt érdemes elnöke azonban most is figyelemmel kiséri munkásságunkat s buzgó tagunk maradt továbbra is. Kitünik ez azon levélböl, melyet f. é. febr. 3. az egylet mostani derék elnökéhez, dr. Ortvay Tivadarhoz intézett, s melyet egész terjedelmében közölni, kötelességemnek tartom:

Mélyen tisztelt Elnök úr!

Öszinte örömmel üdvözlöm az egylet haladását s kivánom szivemből, hogy a régészetünket felkaroló pozsonyi hazafiak buzgó törekvését szép siker kövesse, s a haza elismerése. Vajha én is oda állhatnék a munkások sorába! de engem hivatásom távol tart: legyenek azonban meggyőződve, hogy közel-távol, mindenütt élénk részvéttel kisérendem az egylet működését *azon a téren, melyen nem kell utánoznunk, hanem önállólag is felléphetünk s életrevalóságunkat tényekkel biztosíthatjuk.*

Legyen a nehéz, de hálás pályán vigasztalásunk azon tudat, hogy a hazának jó szolgálatot teszünk; mert az európai népek sorában csak úgy fogunk mint nemzet megállni, ha a tudományos haladás szinvonalára emelkedünk. Magamat a hazafias egylet szives jó emlékébe ajánlva mély tisztelettel — alázatos szolgája. Budavár 1877. febr. 3.

Rónay Jáczint.

Az egylet czéljainak elömozditására pedig 50 ftot küldött.

Az 1876. évi közgyülésben az egylet igazgató választmánya következöleg alakúlt: elnök: dr. *Ortvay* Tivadar, akad. tanár, alelnök: dr. *Degen* Gusztáv, akad. tanár, titkár: *Wagner* Lajos, föreáliskolai tanár, segédjegyző: *Klempa* Bertalan, megyei jegyző, fópénztárnok: *Burián* István, ügyvéd, elöadó: *Könyöki* József, föreáliskolai tanár, ügyész: *Kiss* Sándor.

Választmányi tagok: *Bacsák* Pál, kir. tanácsos, alispán, gróf *Dezasse* Emil, *Földes* Gyula, *Jedlicska* Pál, *Palugyai* László, *Ollé* Lajos, *Botló* Károly stb.

Az egylet ez év folyamában 5 választmányi gyülést tartott, melyben az egylet fölvirágoztatása képezte a fötárgyat.

Mártius hóban 3000 fölhivást osztottunk ki a megyei tisztviselők útján mely folhivásokban a megyei közönséget az egylet érdekében fölkérjük, hogy mindennémü mürégiségeket az egyleti muzeumba küldjön, vagy eladjon.

A megyei muzeum egyelöre a Pozsony városi muzeummal egyesittetett, öre *Könyöki* József tanár.

Az egylet a f. é. szünnapokban nagyobbszerű fölvételeket fog rendezni a Csallóközben *Könyöki* József vezetése alatt.

A megye közönsége minden tekintetben előmozdítja az egylet ügyét s van reményünk, hogy rövid idő alatt munkásságunk rendes kerékvágásába lépünk. r. l.

— A Békésmegyei művelődéstörténelmi Társulat jun. elején választmányi gyülést tart *Békésen*, mely alkalommal dr. Hajnal István »A reformátio elterjedéséről Békés-megyében«, Haan Lajos pedig »Szegedi Kis István életéről« fog fölolvasást tartani. — Ugyanazon alkalommal Elek Lajos egy pár darab régi pénzt fog bemutatni a békési közönségnek, mely a mint halljuk, nagy kitüntetéssel akarja fogadni a lelkes társulat buzgó tagjait.

IRODALMI SZEMLE.

— Irodalmi szemlénket egy nemes tény registrálásával kezdhetjük. Gróf *Teleki* Domokos ki publicistai és irodalmi hosszas pályáján annyi babért szerzett magának utolsó éveiben, megírta a »Székely határőrség Történetét« s halálát közelgetni érezvén, annak közzétételével Szabó Károlyt bízta meg, meghagyván, hogy a befolyó jövedelem a magyar írói segélyegylet alaptőkéje gyarapítására fordíttassék. A monographia történetünk egyik legérdekesebb, de legkevésbbé ismert lapját deríti fel, s a legnagyobb részben kiadatlan források alapján új fényt, valódi államférfiúi fölfogással tárgyalja, ajánljuk mindazok figyelmébe, kik szeretnek érdekes dolgokról érdekesen írt könyvet olvasni.

— Folyóirataink közelebbről megjelent füzetei sok becses anyagot és czikket tartalmaznak. A *Könyvszemle* II-ik füzete *Deák* Farkas, Herrmann Dánielnek Báthory Istvánról írt s 1582-ben Danzigban megjelent hőskölteményét ismerteti, melyben ennek orosz hadjáratát írja le. *Fraknói* folytatja Schlauch nagybecsű könyvtárának ismertetését s a legritkább munkákból egyes helyeket be is mutat. *Kohn* Sámuel a muzeum héber kéziratait, *Szinnyei* József 1848-diki hirlapi irodalmunkat ismerteti; — ebből tudjuk meg minő kevés hirlap van azon időből a muzeumi könyvtárban. — Az *Archaeologiai Értesítő* 4-ik száma adja a budavári főegyház építkezési bizottságának jelentését; továbbá a n. muzeum fa- és rézmetszeteinek ismertetését *Bubicstól*; két pecsétleírást rajzzal *Nagy* Imrétől, s Brugsch-Bey hires munkájának, Egyiptom történeté-

rol ismertetést *Hensczlmanntól* s igen gazdag és változatos tárczát hoz. — Az 5-ik számban *Hampel* ismerteti a Pázmány-fémernek a Nemzeti Muzeumba került eredeti példányát, melyet ismertetett ugyan Schulthess-Rechberg Thaler-Cabinetjében, azonban nem adván pontos leírását, Hampel szükségesnek tartja a hiányos leírást pontossal kiegésziteni. Továbbá Henszlmann ismerteti Schliemann ásatásait s *Nagy Imre*, a német-újvári grófok s a dömösi káptalan pecsételt. A régészeti irodalom s a tárcza érdekes közléseket tartalmaznak. — A *Figyelő* II-ik kötetének V-ik füzetében hasonlóképp becses dolgozatokkal találkozunk. Nemcsak változatos, hanem tartalmas is, mely irodalmunk történetének valóban gazdag tárháza. Szinnyei József az irodalomtörténeti monographiákat ismerteti, Hein Adolf egy múlt századbeli énekes gyűjteményt mutat be, melyben hillarius énekek is vannak. Különösen érdekes köz. a czigányoknak múlt században történt letelepitéséről szóló czikk. Szilágyi István értekezése »Kritikai fejtegetések Jászberényi Pál életéhez« azt mutatja meg, hogy Jászberényi 1656-ban küldetett ki Erdélyből, s hogy a kőrösi [illegible] nem volt kurtarsa. Egyéb közlemények közül megemlitjük Szinyei Gerzson, Bessenyei életéhez czimű czikkét, továbbá a [illegible]

[illegible]

II-ik füzetében 3 értekezés van: *Pécstől* a zsadányi avar telepek, melynek következtében a társulat ezen telepek tanúlmányozására egy bizottságot küldött ki; *Iványtól* Lugos és Karánsebes története 1658—1695 közt; s *Bolesznytól* a Veteráni barlang és Peth vára. A Tárczában Miletz folytatja XVII-ik századi régi acták közlését.

— Az »Adatok zalamegye történetéhez« című vállalat III-ik kötetének 4-ik füzetében vesszük »Zalamegye helynévtára« folytatását (a B, — G betűket) s egy pár adomány-levélnek magyar fordításán kívül, Szalay Ágoston XVI-ik századi Kanizsai levelei közül az 5—15 számúakat (1551—1556 közt). Az V-dik füzetben hasonlag a helynévtár van folytatva a G. betűtől az R-ig. A füzet bevezető czikke *Vass* Józsefnek melegen írt életrajzát hozza, s végül adja irodalmi munkái lajstromát.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— A m. tud. egyetemen két *Schwartner*-féle 180 ftnyi, pályadíj volt kitűzve. Egyik a magyar történelem köréből vett kérdésre: a *kamaranyereség* történetére, a másik a hazai bronzkori leletek leírására. Mindkét kérdésre érkezett pályamű. Az elsőt *Thallóczy Lajos* társulatunk segédtitkára oldotta meg. Műve jobbára eredeti, nevezetesen levéltári források alapján készült, s ha egynémely hiánya pótolva lesz, — miután a magyar adótörténet irodalma amúgy sem valami gazdag, — meg is jelenik.

A régészeti kérdést *Csetneki Jelenik Elek*, az őstörténelmi congressus óta dícséretesen ismert fiatal régiségbúvár nyerte el. Műve irodalmi becscsel bír.

— Társulatunk régi tagja *Nagy Nep. János*, ki sok éven át szorgalmasan gyűjtötte az adatokat Tolna-megye monographiájához, s ki közbejött akadályok miatt egy időre munkájában gátolva volt, újabban erélyesen hozzáfogott a munkához, így reménylhetjük, hogy nehány év múlva dolgozatát sajtó alá bocsáthatja.

— A Corvinák hazahozatala alkalmából egész kis irodalom van keletkező félben. *Pulszky* Ferencz akadémiai értekezése az Arch. Értesítőben jelenik meg, míg *Csontosi* János, a codexek szakszerű leírásán dolgozik. A műtörténelmi részt *Pulszky* Károly írja. E tanúlmányt a »Magyar Könyvszemle« közli.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A SZÉKELY HATÁRŐRSÉG TÖRTÉNETE. Írta gr. *Teleki Domokos.* A szerző hátrahagyott kéziratából közzé tette *Szabó Károly.* Budapest, 1877. Franklin-társulat bizománya. Ára 2 frt. 8r. 226 l.

— PEST-PILIS-SOLT-KISKÚN MEGYE-MONOGRAPHIÁJA. Történelmi-, föld- s természetrajzi, közhatósági, társadalmi, nemzetgazdasági régi és újkori leírás. Írta *Galgóczy Károly.* II. rész. A megye jelene általában. Kiadja Pest-megye közönsége. Budapest, 1877. 8-rét. 275 l.

— AZ OZMÁN URALOM TÖRTÉNETE EURÓPÁBAN. Írta dr. *Lázár Gyula* tanár. I. kötet. A török nemzet őstörténelmétől egész I. Szelim haláláig. (1520.) Budapest, 1877. Franklin társulat. 8-r. 334 l. Ára a nemsokára megjelenendő II-ik kötettel együtt 4 frt.

— A LEGÚJABB KOR TÖRTÉNETE. Írta dr. *Ribáry* Ferencz tanár. Budapest, Athaeneum. 1877. 8-r. 312 l. Ára 1 frt. 70 kr.

— AZ OSZTRÁK CSÁSZÁRI CZÍM ÉS MAGYARORSZÁG. Levéltári adatok alapján írta dr. *Acsády Ignácz.* Budapest, 1877. Szerző tulajdona. 8-r. 44 lap. (Tudori értekezés).

— RAIMONDO MONTECUCCOLI la sua famiglia ei suoi tempi del marchese Commendatore *Cesare Campori.* Firenze. Barbera G. 1876. 8-rét. Ára 5 frt 70 kr. (Kapható s megrendelhető Tettey társ. könyvárús által.)

— MONUMENTA HISTORICO JURIDICA SLAVONUM MERIDIONALIUM. Kiadja a délszláv Akadémia. I. r. I. köt. Statuta et leges civitatis insulae Curzulae (1214—1558.) Opera 22. Hanel. *Zágráb.* Akadémia. 8-r. XV. 306 l. 1 l. és 1 tábla. Ára 3 frt.

— DEJINY KRÁLOVSTA UHORSKÉHO. Szerkeszti *Sasinek F. Ferencz.* Túrócz-Szt.-Márton. 1877. II. évf. 3 f. 8-rét. 10 ív. Ára 1 forint.

— DIE ABSTAMMUNG DER MAGYAREN NEBST EINEM ANHANGE ÜBER DIE HERKUNFT DER ZIGEUNER von Wilhelm *Obermüller.* Bécs, 1877. 8-rét. 55 l. Ára 30 kr. (Kapható Tettey N. t. könyvárusnál.)

— KÖNIG SIGMUND UND DIE REICHSKRIEGE gegen die *Hussiten* bis zum Ausgang des dritten Kreuzzuges. III. oszt. *München.* Ackermann Adolf. 8-r. II. 155. II. 168. 176 l. Ára 5 frt 85. (Kapható Tettey társ. könyvárusnál.)

SZALAY AGOSTON EMLÉKEZETE.

Azon nemzetnél, mely a polgárisodás zászlaját első tűzte föl a Duna partján, a hazát jó és balszerencse között törhetlen hűséggel szolgálni, az ősi telket gyarapítani s fiaiban hozzá méltó utódokat nevelni, a legnagyobb kitűntetésnek, a legfényesebb dicsőségnek tekintetett.

Az egyéniségek azon végtelen változatosságát, a különböző jellemek azon sokoldalúságát, a szellemesség azon magas fokát, mely a hellenek történetét oly ragyogóvá s oly érdekessé teszi: hasztalan keressük a világhódító római nemzetnél; de találjuk az erkölcsök szigorát, a cselekvés azon nemzedékeken át gyakorlott következetességét, mely a dicső tettek hosszú során át az ivadékok érdemeit rakván az ősökéhez, végre is az egész akkor ismert világot, a középtenger három világrészre szolgáló államait hódolatra kényszerité.

E nemzet nem szeretett, sőt történelmének tanúsága szerint veszélyesnek is bizonyúlt, ha egyik római nemes a másikat akár a szellem világában, akár a tettek mezején nagyon túlszárnyalni merészelte, s a capitoliumhoz nagyon is közel volt a tarpaei szikla. — De ha a közügyet évek hosszú során, a tanácsban vagy a csaták mezején híven szolgált polgár őseihez költözött, s tiszti jelvényeibe burkolt tetemeivel a gyászmenet azon forumra érkezett, melyen egykor polgártársai körében törvényt alkotott vagy igazságot szolgáltatott, szónoklata hatalmával harczra tüzelte avagy kibékítette Remus zajgó tömegét: akkor legközelebbi rokonainak egyike, a gyászoló sereg előtt szót emelt, s az elhunyt ősein kezdve, kik derék férfiat nemzettek a hazának, elsorolta az elköltözött viselt dolgait, felsorolta tisztségeit, me-

lyekben honát szolgálta; — dicsőítve fölemlíté jeles tetteit, a rokonszenv sugallta melegséggel rajzolta jellemét, még egyszer megkisérlé az élő szó varázshatalmával feltüntetni az elhunyt szellemi alakját, néki legszebb emlékül, utódainak követendő példa gyanánt.

Ezen kegyeletes szokásnak a magyar történelmi társulat saját kebelében hódolván, megszokott emlékezni elhunyt azon társairól, kik nemcsak érdekkel és részvéttel követték társulatunk hazafias működését, de kik körülményeik és hajlamaik mivoltához képest, a magyar hajdankor teljesebb ismeretéhez, homályosabb szakaszainak federítéséhez irodalmi tevékenységükkel járultak.

Ily jeles tagját veszté a magyar történelmi társulat a múlt hó első napjaiban Szalay Ágostonban, ki ezen társulatnak keletkeztétől fogva buzgó s munkás tagja volt: s légyen nékem, kit a barátság s szellemi rokonság kötelékei fűztek az elköltözötthez, szabad róla e diszes helyen megemlékeznem s még egyszer a tisztelt társaság becses emlékébe visszaidéznem.

Vannak a népek életében időről időre korszakok, midőn hosszú csend, tétlen zsibbadtság és szellemi közöny után, a nemzetek életereje, mint tavaszszal a rideg rögből sarjadozó vetés, egyszerre kitör s a közélet, a költészet és tudomány mérhetlen térein az új tehetségek egész serege tünik föl, s egy hatalmas lendülettel, néhány év alatt, emberöltönyire ragadja előre a nemzet fejlődését.

Az ébredés ezen dicső korszakát érte a magyar nemzet, századunk második negyedében, midőn Vörösmarty Zalán futásában a honfoglalás apotheosisát irta. Széchenyi szellemtől szikrázó műveiben a nemzetet a tettek mezejére serkenté. Horváth István pedig a magyar hajdankor behatóbb okmányok tanúlmányozására fektetett, ismeretére buzdítá a körüle csoportosúlt ifjúságot. Boldog, kinek fiatalsága az ébredés ezen korszakába esett s Szalay Ágoston ezen szerencsések közé tartozott.

Budán, hol atyja Szalay Péter, mint az országos főkormányszék titkárja s a halhatatlan nádor József főherczeg kedves embere lakott, 1811. október 24-kén születvén, tanúlmányait Budán kezdette, gyámja Klobusiczky Péter kalocsai érsek fel-

ügyelete alatt Kalocsán folytatta, s 1831-ben a pesti királyi egyetemen, mint jogász bevégezte. De bár mily komolysággal igyekezett is magát jeles tanárok vezérlete alatt, a jogtudomány szövevényes tanaiba beavatni, nem tartozott azok közé, kik Werböczy és Kitonichból csak annyit kivántak elsajátítani, menynyivel az ügyvédi oklevelet elnyerni s annak alapján Themis zászlaja alatt szerencsét próbálni lehetett. Kor- és iskolatársai, egy báró Eötvös József és Szalay László és más jelesek között, csak, hamar felismeré, hogy a magyar hajdankor jogi és társadalmi viszonyainak beható ismerete nélkül a magyar köz- és magánjognak tüzetesb és behatóbb ismerete hézagos marad, s hogy az, ki az élő törvényes intézményeknek csak szabványait tudja, a nélkül, hogy azok eredetét, századokon át fejlődését s azon társadalmi állapotokat, melyek azokat szülték s megérlelték ismerné, a jogtudós tisztes nevére alig érdemes. — Jogi tanúlmányai mellett tehát, a nagyemlékű Horváth István vezérlete mellett, a magyar történelem tanúlmányozását is felölelte tevékenysége körébe, s míg szeretett öccse Szalay László államférfiúi hívatásához mérten a nemzet állami történeteit tanúlmányozá, addig Szalay Ágoston a törvénytudó irányát követve, nemzetünknek, művészetben és irodalomban, okmányokban és levelezésben, érmekben és iparczikkekben tükröződő beléletének minél teljesebb fölismerésére törekedett.

Már kora ifjuságában, midőn még honunkban régiségeket gyüjteni divat nem volt, veté meg nagyszerű régiségtárának alapját s ezzel kapcsolatosan husz éves korában azon folyóiratban kezdte meg irodalmi munkásságát, mely akkor kedvencz tanárjának Horváth István vezénylete alatt, a magyar tudományosság tárháza volt. A »Tudományos Gyüjtemény-«ben, kezdé meg a »XVI· és XVII. századbeli magyar levelek« közlésével irodalmi tevékenységét, majd »Magyar régiségek« czíme alatt egy külön füzetet bocsátott közre.

Ha meggondoljuk, miszerint ép azon időben folyt társadalmi téren s a törvényhozás termeiben a nemzet szellemi fejlődését lenyügző, de a törvényhozás, az igazságszolgáltatás s a közigazgatás minden ágazatában, le a camaralis dominiumuk officialatusáig uralkodó barbár latinság ellen, a magyar nyelv köz-

használata érdekében, a keserű harcz; nem tagadhatjuk jelentőségét egy-egy régi magyar okmány vagy magánlevél közlésének, mely által kétséget kizárólag igazoltatott, hogy már a XVI. és XVII. században kormányszékek és magánosok, egyházi és világi főurak, szolgabirák és véghelyek kapitányai köz- és magánügyekben magyarúl és sokszor ékesebb és velősebb magyarsággal írtak, mint a minőt ma nem egy közokiratban vagy irodalmi műben tapasztalunk. — Minden újonnan közölt régi magyar oklevél egy-egy löveg volt, mely kisebb-nagyobb rést tört, a deák nyelv használata mellett küzdő ósdiak seregében.

Köztudomású azonban, hogy a tudományos pálya a 30-as évek elején, a megkövesült formák között működő, Bécsben jóváhagyott tankönyvekhez kötött s egy holt nyelven szóló egyetlen magyar egyetemet sem véve ki, kevés vonzattal bírt az ébredés korszakában a nemzeti nyelvért lelkesült előbbre törekvő magyar ifjúságra, s igy Szalay Ágoston is csakhamar 1831-ben mint Pest-Pilis- és Solt törv. egyesült vármegyék tiszteletbeli aljegyzője a hivataloskodás gyakorlati pályájára lépett.

A reá következő 1832-dik év decz. 16-án megnyilván azon országgyülés, mely hivatva volt a magyar nyelvet ősi jogaiba, országos használatába visszahelyezni, Szalay Ágoston, mint a távollévő Bedekovich János követe, s a királyi tábla hites jegyzője az országgyülésre ment föl Pozsonyba. Buzgó érdeklődéssel követte, ezen a nemzeti nyelv, a vallásszabadság s az úrbéri viszonyok rendezése tekintetében oly nagy horderejű országgyülés tanúlságos vitatkozásait. E mellett azonban folytatta történelmi, régészeti, jogi tanúlmányait s ügyvédi oklevelet nyervén, 1833-ban a létezett m. kir. udvari korlátnoksághoz fogalmazó gyakornokká neveztetett ki. A birodalmi főváros, melyet akkoron egy szellemdús német iró a »szellemek Capuájának« gúnyolt, mely minden irányban kinálkozó könnyű élveivel nem egy magyar ifjúval feledteté a nemzeti érzetet s azzal együtt komolyabb törekvéseit, — nagyszerű tudományos és művészeti gyűjteményeivel, régiség és oklevéltáraival, melyek a törökvilág dúlásai elől megmentett magyar tárgyakban oly gazdagok, csak újabb és behatóbb tanúlmányokra serkenté a fiatal királyi tisztviselot, ki az ország legfőbb kormányszékén, hol akkor egy Bartal és Platthy, az or-

ság első rangú publicistái, magas hivatalokat viseltek, nemcsak a régi iskola azon pontosságát és formaszerüségét, mely az akkori főkormányszékeket jellemezte, sajátitotta el, de egyúttal az országos ügyeket tágasabb körben s az akkor örökös tartományoknak nevezett országokkal való viszonyaira tekintettel tanúlta megismerni. — Ügyessége, szorgalma s lovagias megbízhatósága csakhamar főnökeinek figyelmét, majd becsülését vonta magára. Majláth Antal gróf, a szép tehetségű, magyar érzelmü főkorlátnok 1841-ben udvari fogalmazóvá léptette elő; majd az államtanácsban szolgálattételre berendeltetvén, 1847-ben Ő felsége V. Ferdinánd által az udvari kanczelláriához udvari titoknoknak léptettetett elő, majd az első felelős magyar miniszterium fölállitásával, a külügyek miniszteriumában Eszterházy Pál herczeg oldalához miniszteri titkárúl meghivatott.

Az 1849-ki események s egy makacs szembaj, mely több éven át a munkás férfiút gyötré, egy időre elvonták a közpályától; de nem a tudományos búvárkodástól és régészeti gyüjteményeinek gyarapitásától. — Azon helyes nézetből indúlva ki, miszerint az elmúlt századok iparának termelvényei, pecsétek, érmek, festmények, rézmetszetek, a fém és agyagipar ezerféle készitményei, kellő sorozatokba gyüjtve, a magánlevelekkel együtt, leghivebben tükrözik a letünt nemzedékek izlését, szellemi és erkölcsi szükségleteit, szokásait, szóval szellemi és anyagi, társadalmi s erkölcsi életét, nagy szorgalommal s nem ritkán jelentékeny pénzbeli áldozatokkal folytatta régészeti gyüjteményeinek gyarapitását és kiegészitését. A bíróságok úgynevezett végleges szervezése alkalmával 1854-ben a győr-megyei törvényszék elnöki székét elfoglalván, szigorú rend, fegyelem, gyors és részrehajlatlan törvénylátás által a város és környék közbecsülését érdemelte ki, s Magyarország ügyének jobbra fordúltával 1860-ban a soproni országos, majd az országbirói értekezlet által kidolgozott s az országgyülés által helyeselt ideiglenes törvénykezési szabályok folytán visszaállitott soproni királyi első folyamodású váltó-törvényszék elnökévé kineveztetett. Ugyanez évben bocsátá közre, hosszú fáradozásainak s ernyedetlen gyüjtéseinek első nagyobb szabású gyümölcsét »Négyszáz Magyar levél a XVI. századból«, czime alatt, mely új s addig jóformán ismeretlen világ-

gosságot vetett hazánknak a törökvilág alatti társadalmi, családi és magán, hadi és közjogi viszonyaira; kivált a Dunántúli részekben, hol az ottani magyarság egy Nádasdy Tamás nádor s a szigeti Zrínyi Miklós bán szárnyai alatt, a minden talpalatnyi földért, nehéz körülmények között, elég szivóssággal harczolt, a folyton elõre nyomuló ozmán hatalom ellen. Ezen levelek 1504-tõl 1561-ig terjedõ korszakból valók Azonban csak a három elsõ kelt a mohácsi vész elõtt, a többi mind a mohácsi vész után, legtöbbje pedig azon korban, midõn Mátyás király székvárosa a törököt már uralta; de még a »királyi« Szigeth vára magyar kézben volt, s a török hódoltatást lehetõleg gátolta.

Mellõzve nyelvészeti érdekességüket, alig lesz magyar, kivált Dunántúlra való, ki ezen, hol daczos hangulatban, hol jóizü kedélyességgel irt leveleket érdekkel, sõt élvezettel ne olvasná; jóllehet az azokban tükrözõdõ honvédelmi, társadalmi, törvénykezési és közbiztonsági állapotok, elég ziláltak és szomorúak, de mindig tanúlságosak. Az erõszakosságok és vérengzések napirenden, a végházak fizetetlen lovagjai és gyalogjai megélhetésük végett sokszor kolduláshra vagy rablásra utalva; a »törvénylátás« nehézkes és bizonytalan, a földnépe török és magyar hadak s földesurak által zsarolva: falvak, városok pusztúlva, a müipar és kereskedés elnyomva, mind ez elég sõtét háttért képez. Vigaszúl szolgál ellenben a magyar nyelv átalános kelete. Nemcsak alispánok és szolgabirák, tiszttartók és udvarbirák, a végházak kapitányai és mezei hadnagyok, de nádorok, püspökök, sõt török katonatisztek s német hadbiztosok is magyarúl leveleznek; s a nagy nyomoruság daczara jo borok, nemes halak, drága szóremek, selyem szövetek gyakran emlittetnek, jeléül annak, hogy a jó élet s czifra ruháról, szóval a fényüzésről és a pazarlásról, a meddig csak telik, sem országos, sem magán nyomoruság nem képes a magyart leszoktatni. Különös érdekuek pedig azon csatara hivogato levelek, melyeket török magyar vitezek váltanak egymással; s melyek egeszen a spanyol es mórok közötti erintkezesekre s lovagias szokasokra emlekeztetnek. — Ezen a magyar tudomanyos akademia altal kiadott, de meg távolról sem eleggé kibanyaszott gyüjtemeny második kötetenek anyaga kész, de sajto ala végleges rendezéseben

elhunyt tagtársunkat sokszoros tiszti teendői gátolák. Elhúnyt tagtársunkat a magyar tudományos akadémia 1858 évben levelező tagjává választotta. Székét »*Néhány magyar köriratú pecsétről*« czimü értekezésével foglalta el, mely a pecséttannak hazánkra oly fontos, de fájdalom csak gyéren mivelt szakirodalmának jelentékeny gyarapitásául s a magyar nyelv régi nagy keletének bizonyitékául szolgál.

A pesti váltótörvényszék elnöki székére 1863-ban áthelyeztetvén, majd 1870-ben a királyi tábla egyik tanácselnökévé előléptettetvén, mindkét helyen tiszti ügyeinek tömege által annyira túl vala terhelve, miszerint csak kevés időt szakaszthatott tudományos működéseinek folytatására.

Tevékeny szelleme azonban nem volt képes nyugodni, s ott hol ember kellett a tudomány s a közügy szolgálatában, nemes buzgalma soha sem hátrált.

Volt ez országnak egy jelentékeny történelmi, sőt politicai ügye, melyről 1860—1872-ig sokat irtak, még többet beszéltek, de alig tettek valamit, ez volt a magyarországi műemlékek ügye.

Midőn az országgyűlés jeles műrégészünk dr. Henszlmann Imre, akkoron országos képviselő indítványára, 1870 óta a műemlékek, a hajdankori mivéltség e szótlanságukban is sokat mondó maradványainak, az enyészettől megóvására jelentékenyebb összegeket szavazott meg, egyúttal gondoskodni kellett, hogy a műemlékek ügye ne csak egyes szakértők, de tágas körök érdekét ébressze fel s azok országosnak elismert ügye szakszerü és rendszeres ellátásban részesüljön. A bécsi »Central-Comission zur Erhaltung der Baudenkmale« tevékenységét Magyarországon megszüntetvén, Pauler Tivadar akkoron vallás- s közoktatásügyi miniszter úr 1872. évi april hó 4-kén kelt rendeletével egy magyar országos műemléki bizottságnak szervezését rendelte el, melynek elnökségét, Szalay Ágostonra bizta.

Előre haladott kora és bírói bokros teendői daczára hazafias készséggel vállalkozott ezen nagyjelentőségü sok bajjal járó föladatra. Öt éven át, kivált eleinte, a kezdet nehézségeivel is, kitartással megküzdve, ezen díszes tisztet halála napjáig teljes buzgalommal, lángoló ügyszeretettel s minden anyagi jutalom nélkül teljes odaadással viselte.

Tevékenysége ez irányban azonban nemcsak a folyó ügyek pontos és lelkiismeretes ellátására szorítkozott. Aggkora daczára ifjú tűzzel egész tekintélyét latba veté, hol egy műemlék megmentéséről, egy megindúlt, de lankadólag folytatott restauratioról volt szó. Az ő buzgalmának köszönhető, hogy a visegrádi vár alsó részének restauratiója elrendeltetett; hogy a budai vár nyugati részén létező Mátyás-kori torony és várfal lebontása megakadályoztatott; hogy a külföldön is rendkivüli jelességűnek ismert lébenyi román stylü egyház teljes restauratiója biztosittatott, s ő volt az, a ki a IV. Béla által alapitott budai vártemplom beható felvételét s derekas megépitésének eszméjét megpendítette.

Lelke örült valahányszor a vidékről egy vagy épen nem, vagy csak hiányosan ismert műemlék rajza s leirása beérkezett, vagy hallátta, hogy a kormány költségén a műemlékek felvételére kiküldött ifjú művészek gazdag eredménynyel megtérve, az ügynek megannyi új apostolaivá lenni igérkeztek. Az utóbbi időkben a műemlékek biztositására szolgálandott törvényjavaslat megalkotásán fáradozott, de a gondviselés máskép rendelé s a kérlelhetlen halál idő elott véget vete egy életnek, mely a király és nemzet, a tudomány és igazság szolgálatának volt minden perczében szentelve.

Ily sokoldalú, közhasznú buzgó tevékenység nem maradhatott elismerés nélkül. Neve már ifjú korában a hivatalszobák szuk körén túl ismeretes lon. Torontál-vármegye táblabirái közé sorolá, a m. tud. akadémia levelező taggá választá, társulatunk, melynek keletkezte óta jegyzőkönyveink tanúsága szerint, buzgó s munkás tagja volt, tevékenységének elismeréséül választmányi tagsággal tisztelé meg. Urunk Ő Felsége, pedig a m. kir. udvari tanácsosi czim és jelleg adományozásával, majd sz. István első ap. királyunk jeles rendje vitézévé felavatása által meltóztatott rendületlen hivét legkegyelmesebben kitüntetni.

Bár mily fényesek voltak azonban ezen kitüntetések s bármennyire büszke lehetett is elhunyt tagtársunk, ezen nemcsak néki jutott, de által teljes mervben egy hosszu korpályan megerdemlett kitüntetésekre, tevékenységének legszebb jutalmát azon közszeretetben s elismeresben nyerte, mely őt a fővárosi társadalom legjelentékenyebb körében övezte, s mely végtisztelteten

oly nagyszerű mértékben nyilvánúlt. Találta végre a családi élet édes örömeiben, melyekben szeretett neje, immár gyászoló özvegye s derék gyermekei oly bőven részesíték. S ha hosszú fáradságos pályájára, élte alkonyán visszatekintve, megnyugvással hajthatá tisztességben megőszült fejét az örök nyugalomra, oldalán látva fiát Imrét, ki atyja s öregatyja nyomdokin indúlva, azoknak a király és haza, a tudomány és közmüvelődés körül szerzett érdemeit saját érdemeivel gyarapítani, s azon munkát, melyet atyja megkezdett, a Régi Magyar Levelek II. kötetének sajtó alá rendezése s kiadása által betetőzni, úgy hiszem, kegyeletes kötelmének ismerendi.

Élni is fog nemcsak gyermekeiben s müveiben, de emlékünkben és mindazok emlékében is még sokáig elhunyt társunk, kik őt közelebbről ismerték. Termetes vállas alakja, büszke, nyájas modorral párosúlt magatartása, rendületlen igazság szeretete, s magyar őszintesége, melylyel azt, mit igaznak tartott, akár népszerű volt, akár sem, akár találkozott az irányadó körök ideigóráig uralkodó óhajaival, akár nem, bátran kimondani kész volt; igaz vallásossága, a király iránti törhetlen hűséggel párosult, habár a modern eszmék egyengető áramlatának nem mindig hódoló, de azért nem kevésbé tiszta honszeretete, őt azon férfiak mindinkább gyérülő csoportjába sorolá, kik jó tulajdonaikban és gyarlóságaikban egyaránt önálló, egyénileg kifejlett s így mindenkor érdekes jellemeket képeztek.

Róla is teljes joggal elmondhatjuk »diu, qui patriae vixit«.

Dr. Hegedüs Candid Lajos.

SZALAY ÁGOSTON

RÉGISÉG-GYŰJTEMÉNYÉNEK ISMERTETÉSE.

Néhai Szalay Ágoston, régiségei gyüjtésénél, következetesen egy irányt tartott szem előtt: *hazai* régiségek gyűjtését; — úgy hogy aránylag csekély értékü hazai tárgyakért, gyüjteményéből gyakran sokkal értékesebb nem magyar tárgyakat adott cserébe; valahányszor pedig utazás közben Gmundenben vagy Salzburgban megfordúlt — ami majdnem évenként megtörtént — soha sem mulasztotta el az ottani régiség árusok boltjait átkutatni; mert jól tudta, hogy ezen az úton számtalan hazai régiség vándorolt máris, s vándorol még folyvást külföldre. Czélját egyébiránt oly tökéletesen el is érte, hogy kevés magángyüjtemény lesz az országban, mely a hazai jelleget annyira magán viselné, mint az övé.

A gyüjtést sajátkezü följegyzése szerint 1826. mart. 27-én, vagyis 15 éves korában kezdette meg, s folytatta haláláig, tehát 51 éven át hangya szorgalommal, ritka értelemmel és kitartással. Két férfiú volt főleg, ki Szalay Ágostonra elhatározólag hatott gyüjteménye létesítésében, t. i. Jankovich Miklós, a szorosabb értelemben vett hazai régiségeket, de kivált a pecséteket s pecsétnyomókat illetőleg; és Horvát István, ki mint tanára a diplomatikában bizonyosan nagyban emelte s fejlesztette benne az elöszeretetet az okmánygyüjtés iránt; s e kettős befolyásra vihető tán vissza az is, hogy gyüjteménye két fő részre oszlik, t. i. a könyvtárira, s a szorosabb értelemben vett régiséggyüjteményre, mely utóbbi az első mellett inkább csak mellékesnek látszik; — a föntjelzett tisztán hazafias irány egyébiránt nemcsak a gyüjteményen magán tükröződik vissza, hanem kétségtelen kifejezést nyer Szalay összes közleményeiben is, melyek: »Levelek a XVI.

és XVII. századból«, »Magyar régiségek« továbbá »Néhány magyar köriratú pecsétről« tartott akadémiai székfoglalója, s legnagyobb munkája »Négyszáz magyar levél a XVI. századból«; — ezekhez sorozható még a legrégibb magyar nyelvemlék a magyar halotti beszéd, melyet néhány tanuló társával, jogász korában *Karacs Ferenczczel* rézre metszetett; úgy szintén kedves tanárának Horvát Istvánnak arczképe, melyet ugyanezen időben, s hasonló módon Perlaszca Domonkos rézmetszetében adott ki.

Legnagyobb szenvedélylyel a hazai magyar leveleket gyűjtötte, melyeknek legújabb keltjeűl s gyűjtése határaúl, a szathmári béke évét (1711) szabta meg; — eddig szándékozott ugyanis testvér-öcscse Szalay László a Magyarok történetét megírni, s ezen évig akarta ő is magyar levelek közzététele által az akkori hazai magánviszonyokat illustrálni. — Czélját egyiksem érhette el: Szalay László, — 1864-ben bekövetkezett kora halála által félbeszakittatván munkássága, — a Magyarok történetét csak az 1708-dik évig írta meg; Szalay Ágostonnak pedig »Négyszáz magyar levél a XVI. századból« czímű munkája csak 1560-ig, illetőleg kiadásra kész, lemásolt magyar levél-gyűjteménye 1622-ig terjed.

Ezen általános megjegyzések előrebocsátásával áttérhetünk a gyűjteménynek szorosabb értelemben vett ismertetésére.

Az első vagyis könyvtári rész kezdődik 8 db. kizárólag vallásos tartalmú codexszel, melyek kettő kivételével épek; egy közűlök XIV. a többi XV. századbeli; kettő hártyára, — a többi papirosra van irva.

A 19 db. régibb és újabb irott könyv között leginkább említésre méltó:

»Processus der Tractation, so im Khunig Reich Polen von wegen Erwehlung ains Khunigs da selbst in Mense Decembri An. 1575 zu Warschau, von hernachuolgender Competitorn Gesandten fürgenomben vnd gehalten ist word.« (4⁰ alak, bőrbe kötve.) Ezen körülbelől 400 lapra terjedő nagyérdekű titkos követségi jelentés részletesen előadja Báthory István akkori erdélyi fejedelemnek lengyel királylyá választását, egész terjedelmökben sorolva föl a beszédeket is, melyeket az illető követek, feje-

delmeik érdekében, az 1575-diki varsói királyválasztás alkalmával mondottak. — A most leirt könyv s az alább leirandó Corvina, voltak Sz. Á. könyvgyűjteményének kedvencz darabjai, melyeket vendégeinek igen szivesen mutatott meg. —

Továbbá »A ZOLTÁROK KÖNVE« Bors Jánostól, 1631. évből; (16-od rét alak, fekete bőrbe kötve) a fedél belső felén »Sor Catharina Constantia Révay könve« fölírással, végén pedig egy igen érdekes magyar verssel, a földi örömök mulandóságáról.

»Septem psalmi poenitentiales, cum nonnullis devotionibus conscripta in Arce Muran M. DC. XL. VII.;« — szintén 16-od rét, igen csinosan, aranyozott initiálisokkal s marginalis diszitéssel hártyára irott imakönyv; — a bőrkötésen kivülről C. F. V. D. H. P. D. M. betük (Comes Franciscus Vesselényi de Hadad, perpetuus dominus Murányensis) és 1647. évszám láthatók.

»A Seregek Urának nagyobb dicsősségére. Es a dicsőéttetett Szenteknek méltó tisztességére. Irattatott. 1727.« Nagy 8° alakú végig lapidar betükkel irott imakönyv. a két első lap durván kifestve; a második lapon. nyillal átszúrt nyakú hattyút ábrázoló czimer. jobbról B. balról A. betuvel (Beniczky czimer).

Továbbá a már többször kiadott »Haus-Prodicol Hansz Georg Ritters. Burger und Schneider alhier in Oedenburg Renovirt worden Anno 1701 die 2 January.«

Végül pedig talán nem érdeknélküli, a következő, a lovak tulajdonságait és gondozását tárgyazó 16-od rét alakú 255 fejezetkére osztott kis könyv: »Probálos Bizonyos Orvosagok. Melyeket Nehay Révay Istvan Uram o Naga Constantiopolban az Török Császar Fenyes Portaian leven Folovas Mestere kenyvébül irot. Anno 1.6.6.6. 8 Maye« s a könyvecske végen »Georgius Pekler Anni 1693. 22 May.«

Átterve a 13 db. nyomtatott könyvre azok között első helyen soroljuk föl a már fentemlitett. Corviuat: Thuroczy krónikáját. eredeti preselt borkötésben. melyről csak a csatok hiányzanak: első lapjan Mátyas kiraly kifestett czimerével. a szövegben számos szinten szinezett keppel. (kiralyok arczkepei s jelenetek a magyar tortenelemből pl. Sz.-László legendaja. a tatárjaras stb.) 4° alak 340. lap. Végen »Serenissimorum hungarie regu chronica bene recusa ac fideli studio emendata finit feliciter

Impressa erhardi ratdolt viri solertissimi eximia industria et mira imprimendi arte: qua nuper venetijs nunc Auguste excellet nominatissimus. Impensis siquidem Theobaldi feger conciuis Budensis Anno salutifere incarnationis millesimo qdringentesimo octogesimo octauo tertio nonas Junij.« A kötés belső hátlapján pedig Hayden Henrik saját kezű feljegyzése, mely szerint ezen és sok más jeles könyvet Miksa császárnak ajándékképen fölajánlott.

Említésre méltók még:

»Joh. Amos Commenii Orbis sensualium pictus quadrilinguis« Leutschoviae, Typis Samuelis Brewer 1685 latin, német, magyar és tót nyelven; melynek 158-dik lapján a képírást ábrázoló fametszeten »Sculpsit Jonat. Buberekius. Leutschoviae 1679« olvasható.

Továbbá egy-egy 1599. évi salzburgi, 1634. évi nürnbergi és 1706. évi varsói naptár az akkori szokás szerint teleírva mindenféle jegyzetekkel.

Végül még a nyomtatványok után mintegy függelékképen említve meg 3 térképet, ezek közől kiemeljük Buda városának és környékének, vászonra huzott 154·5 c.m. széles és 97 c.m. magas, teljesen ép állapotban levő térképét Fontana Domonkostól, midőn az említett város 1686. sept. 2-án a császári hadak által a törököktől visszavétetett.

Szalay Ágoston gyűjteményének fődísze azonban, az okmányokban van, melyek 43 csomagban és 13 folio kötetben őriztetnek; — Szalay ugyanis korábbi időkben a kevésbbé értékes okmányokat könnyebb kezelhetés végett foliansokba köttette.

Szolgáljon az itt közlendő számszerinti kimutatás rövid áttekintésül; van ugyanis:

magyar levél és okirat	1998 db.
latin » » »	1676 »
német » » »	405 »
más nyelven irott, vagy külföldi	196 »
Összesen	4275 db.

irmány;

Továbbá:

magyar nyelven írt számadás	16 füzet
latin » » »	136 »
Összesen	152 füzet

számadás; végül pedig:

régi és újabb másolat	43 db.

Kor szerint fölosztva van:

Árpádkori hazai latin okmány	24 db.
Mohácsi vész előtt írt magyar levél	4 »
A XIV. száz. elejétől 1526-ig terjedő latin okm. . .	399 »
1526—1711. évekből való magyar levél	1106 »
XVI—XVIII. századból való magyar okmány. . .	888 »
1526 után a XVIII. század közepéig terj. latin okm. .	1221 »
Vegyes, hártyára irott latin okmányok és codex töredékek	32 »
XVI—XVIII. századb. hazai német okmány . . .	405 »
Más nyelven irott, vagy külföldi okmány	196 »
Összesen mint fent	4275 db.

Ez okmánygyűjteménynek alapját — Sz. Á. 1829. körül vetette meg, midőn részint Jankovich Miklós, részint ő megvásárolták, — s főleg ő, sok fáradsággal összegyűjtögette, a régi kamarai levéltárból kimustrált, — s legnagyobb részt, — már sajtosok és hentesek kezében volt okmányokat. — Ezután hosszú szünet állott be 1863-ig, mely évben vásárolta egy pesti fűszerárusnál, a fentkimutatott 152. füzet kamarai, — továbbá a Munkácsi, szatmári, bajmóczi, lykavai, szt.-kereszti s. a t. várak XVI—XVIII. századbeli szerfölött érdekes magyar és latin szövegű gazdasági s egyéb számadások jó részét; az 1870-dik év különösen termékeny volt a XVII. századbeli okmányok megszerzésére nézve; míg élte utolsó évébe esik a XIII—XVIII. századig terjedő hosszú időszakot gazdagon képviselő, a Mérey és Kállay családokra vonatkozó nagy mennyiségű okmányok megszerzése.

A nevezetesebb egyénektől származó leveleket s okmányokat közelebbről megjelölni avagy egyenként fölsorolni jelen rövid ismertetésnek célja nem lehetvén, csak főbb vonásaiban állítjuk egybe a gyűjtemény kiválóbb kincseit:

A 24. db Árpád-kori között legrégibb a III. István által 1169 körül kiadott okmány; képviselve vannak ezenkívül IV.

Béla, Kún László és III. András királyok is, több kevesebb okmánynyal.

A vegyes házbeli királyok közűl Robert-Károly, Nagy-Lajos, Mária királyné, Zsigmond, V. László, Mátyás, II. Ulászló, és II. Lajos, mindannyian többszörösen, Hunyadi János, mint erdélyi vajda, azután mint Magyarország kormányzója, Hunyadi László, az akkori nádorok, esztergomi érsekek stb., stb.

A magyar levelek közűl 400 már ki levén adva, elég azokat csak megemlíteni; — míg a kiadatlan levelek és okmányok között találjuk Bethlen Gábor, Báthory András és Zsigmond, Bocskay István, Rákóczy Zsigmond, gr. Zrínyi Miklós, Lorántffy Zsuzsánna, I. Rákóczy György, Báthory Zsófia, Rákóczy László, I. Rákóczy Ferencz, Apafy Mihály, Zrínyi Ilona, II. Rákóczy György, gr. Zrínyi János, Thököly Imre, II. Rákóczi Ferencz, Bercsényi Miklós, Wesselényi Ferencz stb. stb., sajátkezűleg aláírt leveleit, ismét mindannyitól többet; ezenkívűl még Bethlen Gábortól és I. Rákóczy Györgytől 2—2, — továbbá Zrínyi Ilonától, gr. Zrínyi Miklóstól, II. Rákóczy Györgytől és II. Rákóczi Ferencztől, 1—1 saját kezű magyar levelet, Széchy Máriától a »Murányi Venustól« pedig egy saját kezű magyar bizonylatot vélünk itt említésre méltóknak.

A mohácsi vész utáni időtől a XVIII. század közepéig terjedő latin leveleknél és okmányoknál, Zápolya János, I. Ferdinánd, Miksa, Rudolf, II. és III. Ferdinánd, I. Lipót, I. József, III. Károly királyok és Mária-Terézia királyné, — a fentebb elősorolt fényes magyar családok nagy részének, — továbbá Báthory István nádor, Nádasdy Tamás stb. stb.. sőt Heyster és Caraffa neveivel is találkozunk.

A publico-politicus tárgyak között említésre méltók Bethlen Gábor által a fényes portára küldött Chiereni Farkas és Tholdalagi Mihály követeknek adott utasítás, Bocskay István, és II. Rákóczi Ferencz proclamatiói, egy az ónodi gyülés tagjaihoz intézett rendelet, s egy sokkal újabb, de tárgya érdekességénél fogva szintén a gyűjteménybe sorozott nyomtatvány, t. i. I. Napoleonnak Schönbrunnból 1809-ben franczia, latin és magyar nyelven kibocsátott proclamatiója, melyben a magyarokat fölhívja, hogy a Rákosra gyűljenek össze királyt választani.

A codex-töredékek között végre említés nélkül nem hagyhatunk egy festett initialisokkal és marginalis díszítéssel ellátott gyönyörű antiphonarium lapot.

A kézirat gyűjteménynyel szoros összefüggésben állanak, sőt annak némileg kiegészítő részét teszik az okmányoktól elvált viaszkpecsétek és a pecsétnyomók, melyekre Szalay Ágoston kiváló gondot fordított, s melyek méltó folytatásául szolgálnak az okmány gyűjteménynek, sőt ritkaságuknál fogva ezt részben talán felül is mulják; — 77 darab viaszk- és 3 ólom pecsét van ez érdekes gyűjteményben, melynek leírását a viaszkpecséteken kezdve, van: a vegyes házi királyok korából, és pedig Róbert-Károlytól 2 különféle kettős — Nagy-Lajostól 2 db kettős és 2 db titkos, — Zsigmondtól 2 db kettős, — Erzsébet magyar királyné (salernói hgnőtől) 2 db kettős, — Alberttől 1 db kettős, — V. Lászlótól 4 db bírói, — Hunyadi Jánostól, mint Magyarország kormányzójától 1 db bírói, — Mátyástól 2 db kettős, 5 db bírói, — II. Ulászlótól 5 db bírói pecsét. Mint rendkívül érdekesek fölemlítendők még: László opuliai hg. nádor lovas, — István tótországi bán 2 ellenpecséttel ellátott — és Giletus Miklós nádor gyönyörűen megtartott; végül pedig Bakacs tamás esztergomi érsek monoró alakú — fájdalom részben törött — pecsétje.

A mohácsi vész utáni időből ott látjuk Zápolya János 1 db bírói — I. Ferdinánd 1 db kettős és 1 db bírói, — Miksa 1 db bírói, Rudolf 2 db bírói, — II. Mátyás 1 db bírói, — III. Ferdinánd 1 db bírói, — végül I. Lipót 1 db kettős és 1 db bírói pecsétjét, s számos más egyházi és világi hatóságok, hivatalos és magán személyek viaszk — s XXII. János és III. Incze pápák, és Valerio Bentuccio velenczei doge ólom-pecsétjeit.

Az összesen 161 db ezüst, réz és vas pecsétnyomóból álló gyűjteményre térve át, képviselve látjuk itt a monoró alakúaktól kezdve, a pecsétnyomók minden válfaját; lehetetlen azonban említés nélkül hagynunk Zrínyi Ilona 13·6. cm. magas 3·6. cm. átmérőjű vas pecsétnyomóját, melyet Szalay Ágoston jurátus korában mozsártörő helyett alkalmazva talált a szt. Gellért-hegy egyik viskójában, s melyet örömében 5 ezüst huszason mentett meg az enyészettől tulajdonosnője nem csekély bámulatára; ki szánakozó mosolylyal nyujtotta át, a szerinte nem egészen he-

lyes eszejárású ifjúnak drága zsákmányát. Külön említésre méltók még egy »Societas dissimilium infida«-beli tag 1559-dik évi pecsétnyomója; — továbbá II. Rákóczi Ferencz »Pro libertate« című, 1706-ban vert denárjának pénzverő bélyegje.

Pecsétnyomókról levén szó, felemlítjük azon körülbelől 12 db-ból álló, legrégibb alakokkal bíró pecsétnyomó sorozatot, melyeknek valódisága szakértők által kétségbe vonatik; de melyek még azon esetre is, ha csakugyan hamisak volnának, a fentebbi gyűjteménynek becses kiegészítői. Ugyanis a harminczas években történt főleg, hogy a gyanútlan magyar közönség ezek, úgyszin, tén egynémely ugyanez időtájban készült okmány által félrevezettetett; a szakértők e készítményekkel nemes Literáti Sámuel nevét szeretik kapcsolatba hozni; — annyi egyébként bizonyos, hogy most is fordulnak elő hamisított pecsétnyomók.

A pecsétnyomókon kívül 81 db pecsét — és más gyűrű, ezek között nevezetesen egy B-vel s a nap és holddal (királyi jelvény) vésett Árpád-kori ezüstgyűrű, továbbá »Wenceslaus de Lucse« pecsétgyűrűje s egy Szt.-István korabeli, köszörületlen drágakövekkel kirakott gyönyörű filigraine mívű aranygyűrű méltók az említésre; — végül még 16 db vésett római kő, — 28 db, czímerekkel igen finoman vésett foglalat nélküli középkori kő és 4 db pasta és kagyló faragás, egészítik ki a gyűjtemény ezen osztályát.

S ezzel búcsút véve a királyi és fejedelmi nevektől az iparos polgári osztály felé fordulunk; mert a most következő tárgyaknak túlnyomóan legnagyobb része ezen osztály, — s az egyszerű házi élet köréből származik, sok érdekes világosságot vetve hazánk középkori magánviszonyaira. — Kezdjük itt Szalay Ágoston egyik specialitásával a bábsütö formákkal, milyeneket a nemzeti, a kassai s a pozsonyi muzeumok, a külföldiek közül a nürnbergi »Germanisches Museum« csak egyes példányokban, magánosok pedig épen nem, vagy alig mutathatnak föl. A mint ez a világon igen sokszor történik, ez a gyűjtemény is a véletlennek köszöni létesülését, 1862-ben ugyanis Szalay Ágostonnak sopronyi váltótörvényszéki elnök korában Eypeltauer nevű díjnoka, — ki tudta róla, hogy szenvedélyes régiség-gyűjtő, — vételre

ajánlott egy, bábsütő tesvére birtokában volt régi bábsütő formát, mely a gyermek Jézusnak a napkeleti bölcsek általi imádását ábrázolja, s melynek szépségét és műrégiségi becsét Sz. Á. rögtön fölismervén, szokott szívósságával fáradhatatlanúl fölkutatta nemcsak az összes sopronyi bábsütők műhelyeit nevezetesen pedig padlásaik minden zegét-zugát, — hanem ez időtől kezdve szabadságideje egyrészét is mindig e czélra szentelte, úgy hogy alig van Magyarországon és Királyhágón túl város, melyben bábsütőforma keresés végett meg ne fordúlt volna; sőt kutatását kiterjesztette Alsó- és Felső-Ausztria, Salzburg és Bajorország nem egy városára is, úgy hogy ez időtől fogva, ha más régiséget nem is, de néhány bábsütő-formát minden évben bizonyosan hozott haza útjából: igy szaporodott föl az általa gyűjtött formák száma 115-re, melyekről, nevezetesen pedig azok metszéséről mint hazai iparágról szándéka volt egy külön monographiát irni; a kérlelhetetlen halál azonban elragadta öt, mielőtt e tervét valósithatta volna.

Első pillanatra tán különösen hangzik bábsütő formákat gyüjteni; ámde ha előre bocsátjuk, hogy az akkori bábsütő formák lényegesen különböztek a mostaniaktól, melyek művészi becsre valóban legcsekélyebb igényt sem tarthatnak, ha megemlitjük, hogy az akkori formákon előfordúló, történetileg nevezetes személyeknél arczkép hasonlatosságot, az öltözetekben tökéletesen correct stylszerüséget találunk; ha meggondoljuk hogy az alakok kidomboritására ép olyan számitás kellett mint akár a pecsét, akár az érembélyeg vésésnél, bizonyára nem fogjuk a régi bábsütő-forma faragótól sem megtagadni azon épen nem utolsó helyet, mely öt a magyar kézmü-iparosok között megilleti. — Hogy pedig a bábsütő-forma metszést, magyar kézmű-iparnak nevezzük: arra két okunk van: először az, hogy a magyarországiak valamennyi többi formánál sokkal jobbak, másodszor pedig az, hogy épen a legrégiebbeket és legszebbeket, melyek kerek alakúak, münyelven debreczeni korongnak vagy debreczeni kerecknek (Debreziner Scheibe) hivják.

Noha tán máris egy kissé boven szólunk e tárgyról, legyen szabad annak újságánál fogva még egyetmást fölemliteni, mi szorosabb értelemben véve, alig tartozik egy gyujtemény rövid

ismertetésének keretébe. — Bábsütő formákat, melyek nagyrészt körtefába metszvék nemcsak fametszők készítettek, hanem úgy, a mint ez még most is itt-ott történik, maguk az illető bábsütő mesterek is; erre enged legalább következtetni az, hogy némely formán csak egy személyre vonatkozó, máson két különböző nagyságú, egymástól elütő kezdőbetű sorozatot találunk, az előbbi esetben a bábsütő, kinek nevét a betük jelölik, volt egyszersmind a forma metszője is; míg a második esetben a nagyobb betűk a tulajdonos, a kisebbek a metsző nevét jelölik. Évszám föleg a jobbaknál igen sokon, fölirás, majdnem valamennyin van; ezutóbbi mindenkor latin, vagy német, magyar — legalább eddig — nem fordult elő; könnyű magyarázatát leli e körülmény abban, hogy akkoriban latin volt az általán használt hivatalos és tudományos nyelv, s hogy a kézmű-iparosok majdnem kizárólag itt megtelepedett németek voltak. — A mint már föntebb említve volt, az akkori bábsütő formák úgy tárgyaikra, mint alakjukra nézve lényegesen különböznek a mostaniaktól; szív, kard, pólyás bábú stb. most divatozó tárgy régente épen nem vagy csak, mint pl. a szív, igen elvétve, s ekkor is már csak a hanyatlás korában azaz: a XVIII. századtól kezdve fordúl elő; — legszebbek a XVI. századtól a XVII. század közepéig terjedő időből valók, melyek nagyrészt kerekalakúak, nagyságra igen változók, mert van közöttük 33, de van 7 cm. átmérőjü is, némelyeknek csak egy, másoknak mindkét lapjuk metszve van; — hogy maga a metszés is igen különböző műbecscsel bír, önként értetik.

A forma közepét mindenkor a főtárgy foglalja el, körülötte azután sokszor angyal fejekkel, tarkázott lombozat, virág- vagy gyümölcs koszorú vagy pedig — s ezek a legrégibbek — vadászat van, olyformán mint a régi könyvek préselt bőrkötésén; maga a főtárgy nagyrészt a szentirásból van merítve: különösen sokszor fordul elő a Megváltónak a betlehemi pásztorok vagy pedig a napkeleti bölcsek általi imádása; de nem ritkák mythologiai vagy heraldicai tárgyak, kiváltképen pedig történelmileg nevezetes személyeknek rendesen igen érdekes arczképei sem.

Abból a körülményből, hogy sok bábsütő formán, férj és feleség vagy csak egy család czímere látható, úgy mint az ugyancsak XVI. és XVII. századbeli ostyasütő vasakon, melyekből

szintén 3 példány van Sz. Á. gyűjteményében — sok valószinüséggel lehet következtetni, hogy családi lakomák alkalmával mézeskalácscsal volt divat a vendégeknek szolgálni, mely bizonnyal finomabb volt, a mostaninál, sőt talán a mostani czukorsütemenyeket, és tortákat pótolta. Az ilyen formák kétség kivül az illető fejedelmek s főúri családok konyháinak felszereléséhez tartoztak, mire nézve különös érdekkel bír egy, Sz. Á. által Segesvárott talált forma, melyeknek fő lapján az Apaffy czimer és MICHAEL * APAFI * DEIGRATIA * PRINCEPS * TRANSILVANIE * PAR * RE * HVN * DO * ET * SICVLOR * CO * fölirás; hátlapján pedig oldalt egy kis czimer ANDREAS BERTRAM APOTECARIVS, — 1671. fölirással látható.

Következnek a korsók, kupák és tálak, melyeket Szalay Ágoston legnagyobb részt a hatvanas években főleg pedig Sopronban lakása idején (1860—1863) szerzett; innét való nevezetesen a czéh korsóknak felénél több, melyeket midőn a soproni evang. templom újonnan épült tornya számára harangokat kellett önteni, az akkoriban már oszlófélben lévő czéhek e czélra ajánlottak föl, Sz. Ágoston pedig kiváltván a még be nem olvasztottakat, ilyképen még az utolsó perczben megmentett nehányat a végenyészettől.

A 8 db. 50—63 cm. magas czéhkorsón kezdve tehát a leírást, ezek között legnevezetesebb a göllniczbányai, gyönyörüen vésett alakjaival; és a soproni szabó czéh korsaja, mely eléggé szokatlanúl zöld mázas cserépből s nem ónból készült; a czéh korsókhoz sorakozik még 21 db. kisebb-nagyobb ónkorsó, kupa és kondér, közöttük egy románkori keresztelő kancsócska, fedelén kivül a delfinnel (ιχθυος ó-keresztény synonymon) belől Krisztus fővel; — továbbá egy igen érdekes magyar tábori palaczk, mely Székes-Fehérvár mellett a mezőn ásatott ki 1829-ben. — A 37 db cserép és kőkorsó között képviselve látjuk a tatai, passaui, räreni, nassaui és delfti készítményeket különféle magyar-, ausztriai- és cseh fayence készítményekkel együtt; legkiválóbb a gyönyörü tatai korsó, 1656. évből az Esterházy család színeiből összeállított tulipánokkal; két régi német zománczos korsó; a Passauban készült, czímerrel és lombozat díszítménynyel ellátott, vörösre mázolt agyagkupa; s egy kocsógalakú edény »terra sigillata 1651« föliratot és gyári jelvényt mutató bélyeggel. — Ide

tartozik végre az 5 db, kiváló csinnal készült ónfedelü serpentin kupa és kondér, s mintegy függelékképen e rovatba soroztatott 3 üveg palaczkocska is.

A tálak közől, mint legrégiebbeket említjük a sárgarézből készült, majuscula köriratos 7 db keresztelő tálat s 13 db medenczét, a közönséges, és nehány ritkább vert mívű alakzattal; továbbá 2 egészen egyforma, tojásdad-alakú, III. Károly vagy Mária Terézia korabeli szintén vertmivű és udvari étkezést ábrázoló sárgaréz tálat nagyon szép karima diszítéssel; a 19 db óntál és tányér között első pillanatra szembe ötlik a négyszögü karimájú 1607. évszámmal és apát-czimerrel vésett tányér; 3 db. mindenesetre egyházi czélokra használt — ó- és új szövetségbeli dombormivű jelenetekkel és föliratokkal díszített — tányér, végül egy igen kis tányérka, melyből III. Ferdinandnak magyar királylyá koronáztatásakor a pénzt szórták, s melyen e királynak dombormű arczképe magyar koronázási diszben látható; a 3 cscréptál közül végre említésre méltó az, melyen tiszta fehér alapon »NEMES ISKHAZY HORVÁT MIKLÓS SÁNDOR SVSANNA: 1768:« fölirás, s az illetők czimerei láthatók.

Szalay Ágoston, gyűjteményének eddig fölsorolt főbb tárgyain kívül azonban mindennemű egyéb középkori, valamint római és barbárkori régiségeket is gyűjtött, habár ezek nem is voltak a föntebbi rovatokba sorozhatók, nevezetesen a pénzeket, minthogy ezekre gyűjteménye épen ki nem terjedett, à magyar emlékérmek kivételével, csupán csak cserére szánt tárgyaknak tekintette.

A 120 db vegyes középkori tárgy rovatában első helyre sorozvák az egyházi régiségek, mely között említésre méltó a ritka szép, románkori, 11 cmenter magas, teljesen megtartott, 3 lábú gyertyatartó, mely Munkácson találtatott; míg a házi eszközök között is igen sokat találunk, melyek épen nem érdek nélküliek, ilyenek pl. a különféle mázsálók, arany mérlegek, gyertyatartók, kézi lámpások, hollandi dohány-szelenczék, kanalak, nevezetesen egy igen szép gazdagon aranyozott, a-jour nyelű, ezüst evőkanál s egy nem kevésbé érdekes bronze gyógyszerész kanál,— a kések között pedig a Visegrádon talált elefántcsont-nyelű beretva. Az említett sorozatba tartoznak továbbá a burnót-, s egyéb szelen-

czék, órák, napórákkal egybekötött iránytük s egy Boldogkő-Várallján talált gazdagon aranyozott körző a XVI. századból, melyen 4 különféle külföldi méret látható; végül pedig az utolsó tárgy, melyet Szalay Ágoston kevéssel halála előtt, még ez év martius havában szerzett: egy XVII. századbeli téglázóvas.

Mint ékszer tárgyakat fölemlítjük a barbárkori kitünően szép egy pár arany és egy pár ezüst fülbevalót, melyek közül az elsők Dombovárott, az utóbbiak Visegrád környéken ásattak ki. Továbbá egy Csanakon Győr-megyében talált csinos magyar készítményü zománczos női nyakéket.

A római régiségek között látjuk Galba császárnak Duna-Pentelén kiásott igen szép dombormüvü márvány arczképét; egy női alakkal diszített rúdvéget bronzból, melyet a n.-kanizsai indóház épitésekor az alapzat kiásása alkalmával találtak; s egy Csávolyon Bács-megyében talált szép figuralis diszitményü római veres cseréptálat; — még végre a hazai és a dán kőkori tárgyak is több különféle példányban vannak képviselve.

A nehány százra menő görög, római és magyar pénzek, mint már emlittetett, nem lévén gyüjtése tárgyai, azok csak mint egyes leletek: pl. a Sopron vidékén 1860. évben együtt talált 58 db magyar pénz birtak reá némi érdekkel.

Befejezésül fölemlitjük még a roccoco asztalt s karszéket és a régi pesti zászlót; továbbá a hun- és magyar vezérek és a magyar királyok inkább csak történeti becsü összesen 52 db arczképét, melyek rézre metszve Nádasdy »mausoleumában« is láthatók, s melyek a Sándor grófok rárói kastélyából származnak. Azon reményben, hogy sikerült kimutatnunk e gyüjtemény tisztán hazai jellegét, bezárjuk ismertetésünket néhai Szalay Ágoston kedvencz jelszavával, mely a történelmi társulat pecsétjén is jelmondatúl olvasható: »Emlékezzünk régiekről.«

SZALAY IMRE.*)

---

*) A bold. Szalay Ágoston úr emlékezetének megünneplése alkalmából óhajtandónak találván nagybecsü gyüjteményének ismertetését az emlékbeszédhez csatolni, ennek elkészitésére folkértük fiát, Sz. Imre urat, mint a ki legilletékesebb annak bemutatására, mint közvetlen tanúja atyja fáradozásainak, melyet az, e gyüjtemény létrehozása körül kifejtett.

Szerk.

MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI VÁRAI.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Az erődítmények jóval idősebbek a történelemnél. Az ős- vagy történelem előtti korból fönmaradt földsánczok, u. m. pogányvárak, valamint a római óriás vallumok, sánczok és castrumok, érthető bizonyságúl szolgálnak arra, hogy nemcsak a polgárosúlt, hanem az ezredévekkel előbb élt barbár, nomád népek is törekedtek saját életüket, barmaikat, vagyonukat a külellenség támadásai ellenében megóvni árkokkal, dombokkal és sánczokkal megerősített lakhelyeiken.

Az erődítés eszméje, több mint valószínű, az ellenségeskedés és erőszak első jelenségei alkalmával fogant meg az ember elméjében. Actio reactiót szül; a támadás védelmet. Saját védelmökre árkokat húztak, sánczokat emeltek, mely primitiv erődítéshez később a sövényből, fából, czövekekből készült erős kerítések, még később pedig a kőfalak és őrtornyok járúltak.

Az őskor erődítéséről némi fogalmat nyújthatnak az egykorú harczi eszközök. A távolbani támadásra a p a r i t t y a szolgált, melynek összenyomott gömb alakú kövei mindenfelé nagy számban találtatnak; továbbá a n y i l, melynek vesszőiről a kovából, obsidiánból, bronzból és rézből készült n y i l h e g y e k nagy mennyiségben jönnek napfényre. Közeli hadakozásra hatalmas kalapácsokat, csákányokat, hadi szekerczéket, dárdákat, tőröket, rövid kardokat és buzogányokat használtak, melyek hasonlóan kő-, bronz- és rézből készűltek. Ezen támadó eszközök ellenében v é d s z e r ű l részint a vastag bőrből készült r u h a, részint pedig a veszszőkből font s rugékonyság tekintetéből bőrrel bevont p a j z s o k szolgáltak.

Ily fegyverzet és védelmi szerek gondos megfigyelése és tanúlmányozása után, az őskori hadakozás és erődítés hű képe

tárulhat elénk. A támadottak, árkok- és sánczokkal erősített váraikba vonúltak, melyeket meredek magaslaton, kúp alakú hegytetőkön rendeztek be, minők hazánkban pogányvár nevezet alatt (pl. Hont, Nógrád, Fejér és Zala megyékben) ismeretesek. Itt természetesen csak a parittya és nyíl által árthatott nekik az ellenség, a mit ők sánczaik mögűl, védett helyzetben, sokszorosan viszonozhattak. A hadiszekerczékre, tőrökre, buzogányok-, dárdák-, kalapácsok- és kardokra csak a megtámadottak kirohanásai, vagy a vár bevétele alkalmával szorúltak.

A történelem előtti korszak ezen erődítési és hadakozási módja némi — de nem lényeges — változáson ment át az u. n. történeti korban. A védsánczok és árkok mellé a kövekből épült, eleinte kevésbbé erős, majd erősebb és nagyobb mérvű falak és tornyok sorakoztak, melyeknek némi nyomaiúl a Csehországban fölfödözött őskori salakfalak vagy mészkő-gátonyok tekinthetők. Ezek falragasz nélkűl, oly módon készültek, hogy a mészkő-halmok alá, közébük és föléjök gallyakat és faágokat raktak és ezeket meggyújtván, keményen összeálló és igen erős salakfalakká képződtek.

A legrégibb kőből készült erődítések úgy látszik Amerikában vannak, minők a tlaxcalteca-i, san-pablo-i, Mexicóban, az ollantaytambo-i és chupani Peruban, melyeknek még koruk sem határozható meg. [1]) Ezeket követik a chinai, assyriai, görög és római erődítmények, mely utóbbiak nagyszerű vallumaik-, óriás védtöltéseik- és castrumaikkal a hadászat rendszeres előhaladását bizonyítják.

Legérdekesebb lendületet a hadászattal együtt járó erődítési építkezésnek a harczias középkor adott. Azon idő, melyben a nyers erő és ököljog mellett a lovagerények és művészetek oly könnyen megfértek, mintha csak testvérek volnának, a harczias, lovagias szellem fejlesztésére, mintegy aczélozására a

---

[1]) Demmin »Encyclopédie des Beaux-arts plastique« etc. I. 280. lap.

hatalmába keritett művészeteket is fölhasználta. Épen ezért a középkori erődítmények kiváló figyelmet érdemelnek, mint az illető kor nagyérdekü okmányai, melyekből az épitette és lakta nép szokásait, erkölcseit, természetét tanúljuk ismerni.

Hogy mily fontossággal bir a hazai középkori várak ismerete történelmünkre, mondani is alig szükséges. Azon maroknyi, de edzett, vitéz nép, mely testvéreitől elszakadva, messze keletről nyugatra vándorolt, jól tudta, hogy rokonaitól elzárva, saját erejére, vitézségére és ősi erényeire lesz utalva új hazájában. Ezekben birta ő létének jogát, jövőbeni fönállásának, sőt hatalmának is zálogát! Épen nem lehet tehát csodálni, hogy a harciasság, melyet ázsiai bölcsejéből magával hozott, mindennapi kenyerévé vált. Harczias vitézségét nemcsak bámulni, de rettegni is tanulta egész Európa. Hazája földirati fekvésénél fogva nyugat népeit hatalmas pajzsként födözte a keleti ellenségek, török, tatár és mongol csordák elől. Ily körülmények közt e népnek a hadászatban oly gyakorlottsággal kelle birnia, mint ügyes tapasztaltsággal erődítményei alakításában.

* * *

A várak czélja és felosztása. A középkori erődítmények közt kiváló helyet foglalnak el az u. n. várak.

A vár (*Burg, arx, castrum, castellum, château, bastille*) nevezet alatt oly épitményt értünk, mely czélirányos helyen rendszerint biztonsági czélból készült. A középkori várak egyuttal a főurak, grófok, bárók főbb- és alsóbb nemesek lakhelyeül is szolgáltak.

Felosztásukat tekintve két főcsoportra különithetők. Az elsőbe a rendesen magánosan álló tulajdonképi várak vagy erődök, a másodikba a megerősitett városok sorozhatók. Amazok többnyire magán álló, a természettől is erődítésszerűleg képződött sziklán, vagy meredek hegyeken épültek s körülöttük később egész falu, vagy község, sőt néha város is keletkezett a vár hatalmas urának védszárnyai alatt. Így jöttek lélre a megerősi-

tett városok, melyek erős bástyáikkal nem egy, hanem igen számos család épületeit és épületcsoportját védelmezték.

Mi ezuttal a megerősített városok mellőzésével, csak a tulajdonképeni várakra szorítkozunk.

A várak főrendeltetése hadi volt. Hadi czélból, védelmi szempontból az ország különböző részeiben emeltek várakat, melyek mintegy őrszemei voltak a lakosságnak. A várak ilyetén rendeltetése kiváltkép az ország határain volt nagy fontosságú.

Az u. n. végvárak hatalmas előőrsök gyanánt szolgáltak a külellenség netáni berontásai ellenében. Ilyenek voltak: Árva vára Lengyelország és Szilézia, Dévény, Pozsony, Sopron, Moson Ausztria ellenében, Németujvár, Styria, Belgrád pedig a törökkel szemben védelmezték hazánkat, míg Tersat és Clissa az adriai tengerpartot őrizték.

Amily szükségesek és áldásosak voltak a várak védelmi szempontból, époly károsak egyéb tekintetekből. Hogy többet ne említsünk, a középkor féktelen természetű, csaknem vadultsággá fajult harcz-szomjas főurai váraik, erődjeik ellenállhatóságában bizva, gyakori rablásaik és pusztításaik miatt sokszor az egész vidék rettegett rémei voltak. Ezen u. n. rabló-várak nem egyszer a királyi tekintélylyel, a törvény szentségével is körömszakadtig daczoló dynasták ősi fészkévé lőnek. Hazai történetünk több ily hatalmas főúr nevét őrizte meg, kik — mint a trencséni Csák és Stibor vajda — az országban csaknem souverain fejedelemséget alapítottak. Ilyenek voltak: Vörösk ő [1]) Beczkó [2]) és Bolondócz, mely utóbbit Mária királynő 1391-ben adta Stibor vajdának.[3])

A hadászati czélon kívül még egy igen fontos feladat jutott a középkori váraknak osztályrészül, s ez a közigazgatási, administrativ szerep volt, melyet az u. n. királyi várak *(castra regia)* tartottak kezeik közt. Ezek voltak a vármegyék s az egész vidék administratiójának főhelyei. Királyaink többnyire itt tartózkodtak, itt tartották az országgyüléseket, itt

[1]) Cod. dipl. VI. 2., 45. l. 1296-ban »Vöröskeö« név alatt fordúl elő.

[2]) U. o. 1366-ban »Beczkö« név alatt, VII. 3., 129. l.

[3]) U. o. X. 1., 662. l.

mentek végbe a nevezetesebb országos események, minők a koronázások, királyi temetkezések, torna- és lovagjátékok stb., egyszóval a vármegyéknek s így az egész országnak is ezek voltak életerei.

Végűl nem hagyhatjuk figyelmen kivűl a mulató várakat sem, melyek királyaink, főpapjaink, főuraink és lovagjaink kirándulási helyeül szolgáltak. Ilyenek voltak: Vajda-Hunyad,[1]) Visegrád,[2]) Zólyom,[3]) Végles,[4]) Tihany,[5]) Tátika,[6]) Csobáncz[7]) stb. Ezek főleg díszépít-

[1]) 1409-ben »királyi birtok« (possessio regalis) név alatt jön elő Hunyadvár. V. ö. Cod. dipl. X. 8., 492. l. Ugyanezen évben Zsigmond király Serbe fiának, Woyknak adományozza (Cod. dipl. XI. 484. l.). Ez utóbbinak fia Hunyadi János kormányzó volt, aki a várkápolnát, lovagtermet, a nebojsza-bástyát és a többi erődítményeket építteté (V. ö. Arányi Lajos, Vajda-Hunyad vára 1452. 1681. 1866. szóban és képben. Pozsony, 1867. 3. és köv. ll.)

[2]) E vár hatalmas erősség is volt. Tudjuk, hogy már Salamon király itt volt fogva. (V. ö. Katona, Hist. Crit. II. 416. l. A C. 1082.) Az igazi *Salamon-torony* nyomaira még nem bukkantak az ásatások folyama alatt, melyeket a vár helyreállítása czéljából az ország költségén Henszlmann Imre vezet. — Miután ily hatalmas erőd volt, választatott a sz. korona őrzési helyéül is. V. ö. Bél, Notitia Hungariae, I. 332. l.) »Arx ea duplex est, — így ír Isthvánfi — altera minor ad Danubii ripam sita est; altera vero major, in qua corona Regia servabatur in editissimo ac fere inaccesso montis cacumine eminet, nec una alterius ope, nisi quum superiore in arce milites siti premuntur, indigere videtur.« Regni Hung. Historia. Lib. XVI. Coloniae-Agrippinae 1724. kiadás, fol. 168. l.

[3]) Az Árpádházbeli, de különösen I. Lajos és Corvin Mátyás királyaink kedvencz helye. Ipolyi, Schematismus Historicus Dioec. Neosoliensis. 1876. 223. l.

[4]) Zsigmond király 1397. évben kelt egyik okmányának végsorai szerént: »datum in casto nostro Vygles.« Tehát királyi birtok volt. Fejér, Cod. dipl. X. 2., 478. l.

[5]) Cod. dipl. X. 4., 322. l. 1404-ben »castrum in Comitatu Zalad« (Szala).

[6]) »Castrum cum suis possessionibus« említetik egy 1392-ben kelt okmányban. Cod. dipl. X. 2., 81. 71. l.

[7]) »Chobancz, castrum in Comitatu Zalad.« 1272. évben. Cod. dipl. VII. 4., 147. l.

kezési szempontból nevezetesek, amennyiben rajtok a középkori müvészetek, u. m. az épitészet, szobrászat és festészet mintegy remekeltek. E szavak bizonyságául úgy hiszszük elég a vajdahunyadi várat fölemlíteni, melynek korunkig fönmaradt részletei alaptervezetében úgy, mint ékítményeiben, bő anyagot szolgáltatnak középkori hazai müvészeteink fényes volta fölött való elmélkedéseinknek és beható tanúlmányozásainknak.

Várépítési jog, és ennek adományozása. Hogy a várépítési jog a középkorban bizonyos szabályokhoz volt kötve, egyszóval korlátozva volt, kétséget sem szenved. Miként is gondolható az, hogy a fejedelem tudta és beleegyezése nélkül, országa különböző pontjaira oly erődök emeltessenek, melyek — miként a következmény annyiszor igazolá — a királyi tekintélylyel is daczoltak. — Így pl. Németországban a várépítési jog a IX. századig csak a karolingi császárokat illete meg, e század vége felé azonban már átment az egyházi és világi fejedelmekre is. Később (a X. században) a grófok, bárók és nemes urak is emelhettek várakat, de csak saját birtokukon. Idővel a kisebb hübéresek is megnyerték e jogot.

Az ausztriai törvények szerént minden birtokosnak meg volt engedve saját birtokán belül, de nem hegyen, hanem csak sík talajon, kétemeletű lakházat épiteni és azt egy 9 láb széles és 7 láb mély árokkal körülvenni, azonban minden olyas épitkezési részletet mellőznie kellett, mely hadi készületet árult volna el, minők: az előre szökő kerek erkély, védelmi folyosó *(Wehrgang)* és hadi ormozat *(Zinnen)*.

A tulajdonképeni vár épithetése még nagyobb és több nehézséggel járt. Még maga a fejedelem sem adhatott engedélyt, várat emelni valamely község határain belül, a birtokos uraság tudta és beleegyezése nélkül. Azonban később, mintegy a XIV. században, elégséges volt egyedül a fejedelem jóváhagyása is.

Az alsóbb nemeseknek még a XIII. században sem volt szabad a grófok és bárók birtokán, sőt még azon területen sem, hol ezek csak valamicskét is birtak, engedélyök nélkül várat épiteni.[1])

[1]) Cori, Bau und Einrichtung der deutschen Burgen im Mittel-

Hazánkban is korlátozva kellett lenni a várépítés jogának, melyet a király szokott adományozni. Így pl. IV. Béla egy 1259-ben kelt okmányában említi, hogy az ország főurainak és egyéb híveinek, erődítmények emelése czéljából alkalmas helyeket szokott adományozni.[1]) Ámbár nincs világosan kifejezve, hogy a kijelölt helylyel együtt a jogot is adományozta, ezt még sem jutott senkinek eszébe kétségbe vonni. A XIV. századból birunk erre nézve is történeti adatokkal. Hogy többet ne említsünk, Nagy Lajos 1361-ben privilegialis levélben ad engedélyt bazini Sebős fiának, Jánosnak, hogy hűsége és szolgálatainak kitűnő érdemeiért, kiváló kegynél fogva *(de gratia speciali)* saját, Hedvár nevű birtokán új várat épithessen, és pedig kivánsága szerént kőből, fából vagy bástyaszerkezettel.[2])

Ebből látható, hogy oly egyén is, ki már vár ura volt, még saját birtokán sem épithetett új várat a király engedélye nélkül, sőt ez engedélyt hűségi és szolgálati kiváló érdemek fejében s még ily esetben is csak kiváló kegy útján szokta adni a király.

Egészen másként állt a dolog a végvárakkal. Maguk a királyok nemcsak hogy szivesen vették, de meg is jutalmazták azokat, kik az ország megerősitéséhez hozzájárultak. — Így pl. IV. Béla király Moch fiának, Lekv-nek, valamint testvéreinek és Chvegh fiának, Péternek, kik 1245-ben, a tatárjárás után, a pozsonyi várban egy tornyot épittettek, Neku birtokát adta azon kikötéssel, hogy ők és utódaik a tornyot ép-

---

alter. Zweiunddreissigster Bericht über das Museum Francisco-Carolinum. Linz, 1874. 3—4. l.

[1]) Theiner, Vetera Monumenta Hungariam Sacram Illustrantia. I. 253. l. »nos autem, qui etiam loca huiusmodi baronibus, et aliis regni nostri fidelibus largiebamur pro faciendis munitionibus, ipsi consorti nostre domine Regine, montem donavimus, quem petebat «

[2]) Cod. dipl. IX. 3., 235. l. »pro fidelitatibus et seruitiorum praeclaris meritis Domini Ioannis, filii Sebus de Bozin aulae nostrae militis, eidem de gratia annuimus speciali, ut castrum novum in possessione sua Hedvara, ad dictum castrum suum Bozin pertinente, in quo voluerit opere lapideo vel ligneo, ac structuris moeniatis construi et aedificari faciendi ex praesenti nostra licentia et annuentia permissiva habeat facultatem.

ségben föntartani és védelmezni tartozzanak.[1]) De egyuttal kiváltkép ügyeltek királyaink, hogy a végvárak, mint az ország főerősségei biztos, hű kezekben legyenek. Ezen állításunkat ismét IV. Béla királyunk egyik okmányával tudjuk támogatni, ki hasonnevű fiának, a sclavoniai vezérnek őrizetére bizta Nyitra, Pozsony, Moson és Sopron végvárakat, melyek általa — hogy az oklevél szavaival éljünk, — hasznosabban kormányozhatók, mint más által.[2])

Azonban nemcsak a várak, hanem még az egyes tornyok emeléséhez is szükséges volt a király engedélye. Így pl. János, pilisi apát 1252-ben saját költségén épité a pozsonyi u. n. vízitornyot *(Vepruch,)* melyhez előbb a király engedelmét kikérte.[3]) Hogy maguk a tornyok is adományozás tárgyát képezték, világos adataink vannak. IV. Béla király a soproni »Bobet« nevű tornyot az ottani ispotályosoknak adományozta, mint ez IV. Kelemen pápa 1268-ban kelt megerősítő okleveléből kitünik.[4]) Íme még egy másik példa. Ugyanő a potoki várban levő tornyot István erdélyi vezér fiának, Vbul-nak ajándékozta.[5])

Ezen adatokból bár nem teljes, de mégis érthető képét állíthatjuk össze azon mozzanatoknak, melyek a középkorban nálunk a várépités jogára vonatkoznak.

Várépitészek. A várak épitése, berendezése és hadi fölszerelése igen sokba került. Míg a nagy bőségben kéznél levő épitkezési anyag és az alsóbbrendü munkálatok semmibe sem jöttek, mert ezeket a jobbágyságnak kellett végeznie: annál több pénzt igényelt az épitészek, szobrászok és festészek munkája. Innét magyarázható, hogy pl. Ausztriában néha egyetlen vár épitésére mért szövetkeztek többben? Ugyanazon család különböző ágai, sőt nem egyszer a velök szövetkező ide-

---

[1]) Cod. dipl. IV. 1., 380. l.

[2]) Theiner, Vet. Monumenta Hung. Sacr. Illust. I. 254—255. l. CCCCLXXI. sz. »quod eadem castra per te utilius possent quam per alium gubernari« . . . .

[3]) Cod. dipl. IV. 2., 218. l.

[4]) U. o. IV. 3., 471. l.

[5]) U. o. IV. 2., 218. l. 1262. évben.

gen urak is egyetlen, közös várral birtak, melynek általuk épitett részével életükben és végrendeletileg is, mint tulajdonukkal rendelkezhettek.

Az első várépitészek kétségkivül egyházi férfiak voltak.

Jól tudjuk, hogy a tudományokkal együtt a müvészetek is a szerzetesek czelláiban találtak menedéket. Valamint a kisebb müvészetek gyakorlatára, minők az ötvösség, lakatos müvészet, kicsided festés stb. egész iskolák támadtak a szerzetesek között: az épitési terv készitése, kivitele, a szobrász-véső és festész-ecset vezetése is az ő feladatukká vált. Közülök főleg a benczések tüntek ki e téren szerzett tanúlmányaik és ügyességök által. A sz. galleni, hirsaui, corvey-i, fuldai, paderborni, hersfeldi, reichenaui, osnabrücki hildesheimi stb. benczés-zárdák valóságos épitészeti iskolákkal voltak kapcsolatban, hol számos világi is nyert oktatást, kik közül több kiképzett müvész, lemondván az élet örömeiről mint szerzetes társ *(frater, laicus)* kiképeztetése után is benmaradt a szerzetben, mig mások vándor épitészek gyanánt sokszor több országot is bejártak.

Nem habozunk kimondani, hogy hazánk első épitészeitül is a Géjza vezér alatt megtelepedett benczéseket kell tekintenünk. Valamint átültették hazánkba a rendszeres földmivelést és iparágakat: épúgy több mint valószinű, hogy a fönebb emlitett külföldi benczés-zárdákból az épitészeti tervek készitésének ügyessége, a rendszeres épitkezés eszméje is tőlük származott át hozzánk.

Ezt bizonyitják erődített kolostoraik. Így a pannonhalmi anyakolostor egyuttal oly hatalmasan épült vár volt, hogy a tatárpusztitást szerencsésen kiállván, egyike lőn azon három helynek, melyek érintetlenül maradtak az országban.[1]) Fölemlithető Güssing is, ma Németujvár, melyet III. Béla elvett

---

[1]) Ezek voltak: a mocsárokkal védett Székesfejérvár, Esztergom és Pannonhalma, mely utóbbiról így ir a »Carmen miserabile« szerzője: »et castrum S. Martini de Pannonia,.. abbate se viriliter defendente.« Rogerius, cap. 40.

a benczésektől s kárpótlásúl IV. Béla 1263-ban Ujhelyt *(Vágújhely)* Lobou, Szerdahely és Pothvorics helységekkel, adta érette.[1]) Ugyancsak az ő birtokukat képezte a Garam melleti, várszerűleg épített kolostor is *(Monasterium S. Benedicti juxta Gron,)* mely még romjaiban is bizonyítékul szolgál arra, hogy a magyarországi benczések a várak építészeti szerkezetében minő jártassággal birtak.[2])

Azonban e fölsorolt érveket még egy igen érdekes adattal toldhatjuk meg, mely egyenesen a pannonhalmi benczések építkezési ügyességére vonatkozik. Favus sz.-mártoni apát (1252—1264), kiről a rend történetirója, mint kitünő férfiúról emlékezik, 1260-ban Szigliget nevű szigetet, mely hajdan Szalavárhoz, majd Ogycz bán, később Kalian ispán birtokához tartozott s ennek halála után IV. Béla fiára, Istvánra maradt, ugyanettől a hozzátartozó majorságok-, erdők-, szőllők-halászatok- és egyebekkel együtt megszerezte, de oly kikötéssel, hogy a szigeten levő hegyre várat építsen. Ezen kikötés okát valószinűleg a tatárpusztitásban kell keresnünk, ami bizonyára nem teszi tönkre oly mérvben hazánkat, ha több oly várból, minő a pannonhalmi is volt, üldözhették volna az ország különböző pontjain dúló barbár csordákat. Nem csoda tehát, ha a király a sz.-mártoni apátot s egyáltalán a benczéseket, kik csakis az építészetben való jártasságuk által felelhettek meg a várakozásnak, bízta meg e vár építésével. Favus teljesité is a parancsot, amennyiben két év leforgása alatt oly szép és erős várat emelt, hogy azt maga a király megszeretvén, visszavette a az oda adományozott szigetet, csakhogy a vár birtokába juthasson, s helyette három más birtokot adott kárpótlássúl az apátnak. [3])

---

[1]) Czinár-Fuxhoffer, Monasteriologia. I. 78, 81. l.

[2]) Bél, Notitia Hungariae. IV. 270. l. »praeter rem divinam, Martis quoque domicilium fuit.« Igen sokat állott ki a török uralom és magyar felkelések alatt.

[3]) Czinár-Fuxhoffer, Monasteriologia. I. 80—81. l „castrumque in dicto loco biennii spatio tam venustum et securum struxit, ut desiderio eius potiundi captus Rex insulam cum castro receperit, et pro eo villam et terram Bok in Comitatu Zaladiensi, terram Debre-

Az egyháziak nem sokáig gyakorolták egyedűl, kizárólagosan az épités mesterségét. Mintegy a XIII. századtól kezdve, a papság elvilágiasodásával s a szerzetesek tevékenységének lankadtával a városok hatalma növekedni kezdett s igy az épitészet gyakorlása is jobbára a világi épitészek kezeibe szivárgott át, kik czéhszerűleg szabályzott társulatokba álltak s gyakorlati épitészeti iskolákat, u. n. szabadkőmives páholyokat állitottak föl. Ezek közt a strassburgi, kölni, bécsi és zürichi (*főpáholyok*) birtak legnagyobb tekintélylyel. Az egyes páholyok és azok társtagjai (*mesterek*, *pallérok* és *legények*) mind alá voltak vetve a legrégibb strassburgi főpáholynak.

A középkori czéhszabályok és számadások, naplók és egyéb följegyzések búvárlata igen érdekes adatokat szolgáltathatna a régi épitkezések történetéhez.

Várhely. A várak épitésénél kiváltkép oly helyet szemeltek ki talajúl, mely már földrajzi fekvésénél, természeti viszonyainál, egy szóval alkatánál fogva alkalmas volt az erődítési épitkezésekre.

Legelső sorban a sziklás, vagy kavicsos talajt, az egészen magán álló meredek hegyeket keresték ki, melyek mig a megtámadást nehezíték, az ellenállásra már alkatuknál fogva hivatva látszottak lenni.

Ahol az ily kedvező természeti viszonyok hiányzottak, szivesen épitettek a régi római castrumok, erődök és váracsok romjaira is, meggyőződvén a sziklákkal is versenyező római falragasz és váromladék erős voltáról, melyek az újonnan emelendő várnak biztos alapjául igérkeztek.

Magyarországban, mely a római uralom alatt Pannonia és Dáczia névvel oly fényes szerepet játszott, mint ezt a folytonos leletek bizonyitják, épen nem volt nehéz feladat az épitendő várak és városok alapjául római maradványokat keresni. Álljon itt néhány példa. Adflexum helyén Óvár, Arabona térsé-

---

the ad Castrum Nitriense inter Vág et Dudvág positam, denique terram Alma ad Comitatum Sümeghiensem Monasterio S. Martini assignaverit."

gein Győr, Annamantia-n Duna-Földvár, Aliscа-n Szexárd, Cimbriana-n Veszprém, Aquincum-on Ó-Buda, Brigetio-n Ó-Szöny, Sabaria-n Szombathely, Sopianae-n Pécs épült.[1]) Elődeink bejövetelekor mint volt római coloniák még fenállottak: Belgrád, Győr, Gyulafejérvár, Ó-Buda, Pest, Pozsony, Szerém, Titel és Zimony. [2]) Az ó-budai római castrum a magyarok bámulattárgya volt; [3]) hasonlókép sokáig fönállt a szalavári is. [4])

Rónás vidéken főleg a nedves, mocsáros helyeket kedvelték a várak építéséhez fölkeresni, hogy így az erődítményt — ha lehetséges — köröskörűl vizzel védelmezzék. E czélból néha terjedelmes, hosszú és mély mesterségesen készült árkokat vontak a lapos vagy völgyes helyen álló vár köré, melyen keresztül messzebb fekvő tóból vagy folyóból vezették a vizet. Az ilyen várakat leghelyesebben posvány- vagy vízi váraknak *(Wasser-, Uferburgen)* nevezhetjük. Ily ingoványos helyen épült vár nevét tartá fön Sásvár, melytől ma egy falu neveztetik így Beregh-Ugocsa megyében. Miután a vár posványos vidékén igen sok sás nőtt, e nevet nyerte. — Hasonlónak véleményezhető Sárvár is, mely okmányainkban már a XII. században előfordúl. [5])

Folyó-völgyekben feküdtek: Murány, Torna, Munkács, Vinna és Znio.

Legkedvezőbb helyűl mégis a hegyes vidékek kínálkoztak. Itt, a köröskörűl szabadon álló, mersékelt magságú hegycsúcsokat, meredek, magától a hegy zömétől mély szakadások által elvált hegyfokokat szemelték ki, sőt még a hegyről lecsün-

---

[1]) V. ö. Pannonia térképét Römer Flóristól. — Desjardins-Römer, A m. n. muzeum római feliratos emlékei. Budapest 1873. fol. Melléklet.

[2]) Kerékgyártó Árpád, A míveltség fejlődése Magyarországban 889—1849. I. rész. Középkor. 1. füzet. Budapest, 1876. 35. l.

[3]) Henszlmann, Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. Budapest 1876. 145. l.

[4]) U. o. 145—146. l, Alaprajza is közölve van.

[5]) Cod. dipl. VII. 3., 17. l. 1192-ben kelt okmány szerént „castrum Sárvár.“

göleg alakúlt sziklatömegen is szerettek erődítményeket emelni, mert azon oldalt kivéve, melyen az ily várhely a hegy- vagy sziklatömeggel összefüggésben volt, sehol sem kellett erős védfalakat és tornyokat épiteni, miután maga a természeti fekvés eléggé védelmezte a várat.

Az ily várakat hegyi- vagy sziklaváraknak (*Höhen-, Felsburgen*) nevezzük, minők nálunk: Somoskeő, Salgó, Zagyva, Buják, Fülek, Nógrád, Kékkő, Hollókő, Visegrád, Beczkó, Szanda, Revisthye, Szászkő, Tihany, Tátika, Csobáncz, Nyitra, Trencsén, Munkács, Kis-Sebes, Szarvaskő, Fraknó-Ghymes, Ajnácskő, Lietava, stb.

Krasznahorka lovagvár, teke alaku hegy csúcsán, kőfal és sáncz nélkül (*Gömör-megyében*) épült, csupán tornyai és bástyái adják meg neki a középkori vár kinézését; Blatnicza pedig meredek kősziklán emelkedik.

Épitési terv. A középkori várak épitési tervének megállapitásánál több tényezőre kellett figyelni az épitésznek. Mindenekelőtt számba kellett vennie az épitendő vár czélját, rendeltetését. Az ország határain emelt u. n. végvárak erős, zömök falazataikat tekintve szembetünően különböznek az ország belsejében épitett erődöktől, melyeknek — bár szintén egyes város, sok vagy egész földterületek megvédésére voltak hivatva — korántsem kellett oly sokat szenvedniök külellenség megrohanásaitól, mint amazoknak, melyek az ország hadi erejének előőrsei őrszemei gyanánt szolgáltak.

Ami a rablóvárakat illeti, ezek rejtekhelyen, u. m. hegy-zúgokban, völgynyílásokban, erdők sürüjében emelt kisebb terjedelmü, de jól megerősitett váracsok voltak, melyek alkatuknál fogva gyorsan épülhettek, s igy a középkori műépitészet mintaképeiül épen nem tekinthetők.

Az épitészeti tervezet teljes pompájában a mulatóváraknál lép föl. Míg itt a vár ura kényelmét, amennyire a középkori lovagkor ezt fölfogá, az épitész elömozditani törekedett a czélirányosan emelt lakosztályok, pompás lovagterem, diszes kápolna és ügyesen csoportositott gazdasági épületek takaros elrendezése által: addig az erődítési müveletről sem feled-

kezett meg, mint ezt a magas sánczok és mély árkok fölött őrködő várfalak, előre szökő kerek őrbástyák, fölvonó hidak, a több emeletével kimagasló őrtorony s egyéb erődítési részletek bizonyítják. Azonban megjegyzendő, hogy ezen erődítési szerkezet az ily mulatóváraknál néha inkább csak a festői kinézésű külalkat, mint veszedelmes támadások visszaverése czéljából készült. —

Az építkezési tervezet függött továbbá a vár fekvésétől is. Főszabályul látszottak követni: a helyi viszonyokat minél ügyesebben fölhasználni a vár erődítésére. A hegyeken, vagy sziklákon emelt váraknál az ügyes építész fölhasználta a talaj minden legcsekélyebb emelkedését és szögétzugát, hogy erődítménye — sokszor a lakosztályok kényelmének és a külső építészeti szépség rovására — minél czélirányosabb, megközelíthetetlenebb, és így a támadásokkal is daczolóbb legyen. Innét magyarázható a várbástyák szabálytalan tarkasága, a várépület külalkata- és részleteiben tapasztalható merészség, úgy hogy a várak építési tervrajzaikat tekintve csak is többékevésbbé megegyező földrajzi fekvésükhöz aránylag hasonlítanak egymáshoz. Ezt azonban épen nem kell úgy értenünk, mintha minden szabály nélkül épültek volna a középkori várak, épen nem; mert az erődítés főszabályai csaknem mindig szem előtt tartattak, melyektől ha némi lényegtelen eltéréseket tapasztalunk is, ezek csupán czélirányosság elvéből történtek.

A várépítészeti styl észlelt szabálytalanságának egy más, nem földrajzi, hanem történeti oka is van. Igen csalódnék, aki azt hinné, hogy a maig fenálló, romokban heverő, vagy egyáltalán valaha létezett középkori várak, alaptervezetüket és teljes építészeti kivitelüket tekintve egy időben, egyszerre létesültek volna. Egyetlen tekintet az alaptervezetre, felületes vizsgálata a vár részleteinek meggyőznek bennünket arról, hogy eleinte annak csak zöme, lényeges részei, míg egyik vagy másik részlete csak évtizedekkel vagy épen századokkal később épült.

Ezen időszerinti építészeti bővítéseknek különféle okai lehettek, minők: a birtokos család jelentékeny szaporodása, fölvirágzása, újabb védelmi rendszer, a vár összeomlása, fölégetése, sőt nem ritkán puszta fényüzésből is lényegesen átalakítva mint-

egy újjá vagy terjedelmesebbekké lettek a várak. Innét magyarázható a várak alaptervezetének kuszáltsága, az alkatrészek aránytalansága, a szobák, ablaksorok rendetlensége stb.

Amily mértékben bántja ezen stylellenes rendetlenség a müértő szemet: époly, vagy még nagyobb mérvben nyujt érdekes anyagot a várépitészet és különösen az erődítési mód tanúlmányozásához. Zsinórmértékül állítható föl, hogy minél régibb eredetü valamely vár, annál több bővítés, átalakítás, javítás és toldás vehető észre pontosan fölvett alaprajzán és külsején; annál komorabb és mogorvább a lakosztályok elrendezése, szükebbek a szobák, vastagabbak, zömökebbek a falak és hozzáférhetetlenebb a várhely. —

Az ily terjedelmi változás legélénkebben nyilvánul az u. n hegyi- vagy sziklaváraknál. A legrégibb rész, a vár zöme rendesen a hegytetőn, sziklacsúcson vagy meredek magaslaton áll, a későbbi bővités a hegy vagy szikla oldalán lépcsőzetesen lefelé haladva kapcsolódik az anyavárhoz.

E szabály alól kivételt látszanék képezni a visegrádi vár, melynek alsó része régibb a felsőnél, ha ugyan kiderülne s okmányilag ki lehetne mutatni, hogy nem létezett a hegycsúcson régibb épület a mainál. Részünkről épen a hegyi várak ezen imént vázoltuk keletkezési módjából gyanítjuk, sőt valószinünek is tartjuk, hogy volt, a hol egyúttal a valódi Salamon-torony nyomai is keresendők volnának. [1])

Épitési anyag. A középkor legrégibb várai nagyobbára földből hányt sánczok-, sövény- és hasábfa-kerítések- és fatornyokból állottak. Chronologiai határvonalat azonban határozott történeti adatok hiányában nem vélünk huzhatni a föld-, fa- és kőből készült erődítmények között. Anonymus tudósítása szerint a magyarok bejövetelök alkalmával, mely időszámításunk IX. századának utolsó tizedére esik, földből hányt erődöket

[1]) A korona sem az alsó, hanem a felső várban őríztetett. V. ö. Isthvánfi fönebb (5. l.) idézett helyét. Regni Hung. Historia. Lib. XVI. 168. l.

emeltek. Így Szabolcs vezérről mondja, hogy mély árkot ásott és igen erős várat épitett földből. [1]) Hasonlók voltak: Himesudvar, Tas vagy Sárvár, Várad és Csongrád. [2]) Hogy minő szerkezettel birtak e primitiv alkotásu várak bajos eldönteni. Úgy véljük, közel járunk a valóhoz, ha azt állitjuk, hogy a kiásott mély árkokból kihányt földet sánczczá tömörítve mindkét oldalról fatörzsökökkel tüzdelték körül, felső szinét pedig fölhantolták. Valószinűleg — erősség tekintetéből — kisebb-nagyobb kövekkel is keverték a sánczczá alakitandó földet és az ily erődített helyen fából vigyázó- vagy őrtornyot emeltek, melyből szemmel lehetett tartani háborúskodás idején az ellenséget.

Ezen várépitkezési mód jóval a honfoglalás után, a királyság idejében is divatban volt, más szavakkal: a kőépitkezés még későbbis, mintegy III. Béla koráig, a ritkaságok közé tartozott.

A kőből készült várak első nyomát ismét Anonymusnál találjuk, ki Bars és Zólyom várakat már a honfoglalás idejében készült kőépületeknek állitja. [3]) — Jól tudjuk, hogy Névtelenünk az előtte történt eseményekről sokszor korának felfogása szerént gondolkodott és irt, s igy az ősmagyar korról közölt adatai »cum grano salis« veendők. De ezen adatát nincs okunk kétségbe vonni. Érveink a következők. A magyarok bejövetelük alkalmával — mint már emlitők — több római castrumot találtak használható állapotban, melyeket az elfoglalt területen elődeik a római birodalom bukása után birtokolva, szintén védelmi helyül használtak. Ilyenek voltak pl. a budai és szalavári castrumok. [4]) Ugyancsak Németországban is, melyet őseink oly sokszor bekalandoztak, már a X. században kőből épült várakat láttak, sőt épen az ő betöréseik miatt emeltek a határos részeken ilyeneket. Most már kérdezzük, valjon elődeink

---

[1]) „Zobolsu fecit fossatam magnam et castrum fortissimum aedificavit de terra, quod nunc Zobolsu nuncupatur.“ Cap. 21.

[2]) Anonymus, Cap. 17, 34, 40.

[3]) U. o. cap. 34.

[4]) Henszlmann, Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylü mü-emlékeinek rövid ismertetése. 145—147. l.

belátva a kövekből épitett erődök czélszerűbb voltát, nem iparkodtak volna-e az előttük fekvő római castrumok és a németországi végvárak mintájára hasonlókat, — habár talán csekélyebb számmal is — emelni, nagy bőségében levén az anyagnak? Ezzel épen nem akarjuk azt állitani, hogy azonnal az egész és minden vár kőből épült, és hogy az ily várak a monumentalis épitészet körébe tartoztak volna. Eleinte csak az őrtornyot, később a kerítést, majd végül a lakházat is kőből épitették.

A kőből emelt várak némi analogiáját látjuk a Sz. István által épitett székesfejérvári basilikában, mely négy sarktornyával a római várnákra emlékeztet és egyuttal erődszerű szolgálatokat is tett.[1]) Hasonlók voltak nálunk később a nagyváradi, pécsi és esztergomi basilikák. Ide mernők sorolni az erődített kolostorokat is, mely eszme, — a templomokat és kolostorokat erőddel kapcsolni össze — nyilván a pogányság helylyel-közzel való fellázadásából eredett. Ily erődített templomok és kolostorok szükséges volta könnyen megfejthető azon fogadtatásból, melyben a Szent István által behozott kereszténység részesült s a Kupa- és Watha-féle lázadásokban nyilvánúlt is. Ellenszegülés alkalmával könnnyü szerrel visszaverhették a templomot — mint keresztény cultus-épületet — megtámadó lázadókat, sőt vész idején ott meg is vonhatták magokat, elrejthették kincseiket. Habár az egyházi épületek nagy része a XI—XII. században mint szükségleti alkotmány, fából épült volt, mégis egy-két nevezetesebb templom — mint az imént emlitettek is — kőből emeltetett: miért vonnók kétségbe, hogy a hazára nézve nagy fontosságú erődítmények közűl szintén a jelentékenyebb pontokon állók, kőépületek ne lettek volna? Első helyen ily kőből épült várnak kelle lenni a pannonhalminak, mely a tatárpusztitás dühét kiállotta. Épen ezen adatra, hogy ily veszedelmet kiállott, fektethetjük a fősúlyt. Hogy pl. Székesfejérvár könnyen ellenszegűlhetett, mocsáros fekvése fejti meg; sőt az esztergomi vár is kedvezőbb földrajzi situatiója miatt, ha épen csak faczölöp-kerítéssel volt is körűl-

[1]) Henszlmann, A székes-fehérvári ásatások eredménye. Pest. 1864. fol. 131. l.

véve, könnyen védekezhetett. Nézetünk szerént Pannonhalmát csakis kőbástyái menthették meg, s így nem látszik elég alappal bírni egyik, különben érdekes hazai búvárunk és történészünk azon állítása, melylyel kereken tagadja, hogy a XIII. század előtt hazánkban profán kőépületek — minők a várak is — lettek volna. [1]) Mi az imént elősorolt adatokra támaszkodva történeti ténynek véleményezzük, hogy hazánkban nemcsak első királyaink alatt, hanem már a honfoglalás idejében is kivételesen kőből is építettek várakat, bár nem habozunk azt sem kimondani, hogy e nézetünk a valószinűség határain túl, teljes bizonyosság fokára kellő adatok hiányában jelenleg még nem emelhető.

---

[1]) Wenzel, Magyarország középkori várainak és városainak építkezési módjáról. A magyar orvosok és természetvizsgálók 1867. aug. 12-től 17-ig Rimaszombatban tartott XII. nagygyülésének történeti vázlata és munkálatai. Pest. 1868. 4-rét, 385. l.

Czobor Béla.

A FEKETE SEREG.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

E jeles honvédelmi szervezetből láthatni, hogy Mátyás király, mint azt az egykorú úgy bel-, mint külföldi írók tanusítják, hadi tudományával, hadvezéri tehetségével s bátor vitézségével a korabeli európai fejedelmeket fölülhaladta; ő volt egész Európa s a kereszténység figyelmének, reményének központja, az ő lángeszétől s vitézségétől várta ez remegő szívvel az ozmán hatalom megtörését.

Ő, mind a hadirendállás, mind a harczi eszközökre nézve új tanúlmányokat hozott létre; egykorú szemtanú írók álmélkodás teljes dícsérettel s lelkesedéssel beszélnek az általa behozott hadirendállásról, tisztek és köznépre egyenlően szigorú fenyítékéről, szabályos hadimozdulatok és fejtődzésekről, főleg bátor és vitéz lelkéről.

Az ő hadi iskolájából kerültek ki hazánk több évtizedeken át leghíresebb hadvezérei: Báthori István, Kinisy Pál, Drágfi Bertalan, Zapolyai István, Szokoli, Bánfy, Gerébek, Rozgonyi Sebestyén, Magyar Balázs, Dócziak stb. dicsőségük királyuknak, büszkeségük nemzetüknek s a hazának!

Ez állandó katonaság, s különösen a fekete sereg volt Mátyás nagy hadjáratainak biztos alapja; ez vívta ki úgy a nagy király, mint országa részére a vitézség s harczi dicsőség Európa szerte fényes hírnevét.

Lássuk ezekből nehány vonást:

Mátyás és Kazimir lengyel király között a béke eszközlése végett 1473. sept. 13-án megnyilt oppelni gyűlésből a lengyel követek tíz nap múlva a magyar követségtől e szavakkal búcsuztak el: végezzen a kard! Mátyás újolag kilépett a harcztérre, hadait szerencse kísérte annyira, hogy 1474-ben Kazimir békét aján-

lott, mely febr. 24-én meg is köttetett; azonban midőn három hét múlva Nürnbergben Ulászló követei Fridrik császárral Mátyás ellen szövetkeztek, Kazimir is hozzájok csatlakozott, hogy igy Mátyás négy oldalról támadtassék meg: Fridrik, Ulászló, Kazimir és Erdélyben az oláh vajda által.

Értesülve erről Mátyás, előkészületeket tett. A sokat zaklatott Komorowszki cseh vezér várait Oravát s Likavát nyolczezer aranyért megvásárolta, s hatezernyi fekete serege élén Morvába indúlt; hol a rabló várakat elfoglalta; Olmüczből hadait mart. 3-án Sileziába küldte, maga Budára jött, s innét májusban követséget indított Nápolyba Ferdinánd király leányát, a híres szépségü Beatrixot részére nőül megkérni.

Ezalatt cseh soldosai pusztítani kezdték Ausztriát, maga pedig 400 könnyű lovas kiséretében sept. 13-án Boroszlóba bevonúlt, hol a polgárok örömzajjal fogadták. Ezután sept. végén Kazimir lengyel király 60 ezernyi, részben tatár sereggel Silézia határán átlépett, Mátyásnak azonban csak oct. 4-én érkezett meg hátrahagyott tízezernyi hadteste, s ezzel az ismeretes fekete sereg is, mely a Sz.-Miklós melletti külvárosban az Oder partján szállott táborba. E fekete sereg — mint egy egykorú iró előadja — rettenetes volt; minden hadmüveletekben mesterileg begyakorolva, e mellett ügyes és bátor az élelmi tárgyak beszerzésében, harczi rohamnál rendben s mozdulatban mint egyetlen ember; nyugalom idején féktelen, zabolátlan tömeg, inkább hasonló ragadozó állatok, mint emberekhez, s igy barátaira káros, ellenségeire nézve rettentő.

E fekete sereg által Boroszló vidékéről nehány nap alatt minden barom a táborba volt hajtva, a külvárosokban minden magtár, csür, raktár, pincze, bolt, szekrény feltörve, kiüritve, felosztva, kapuk, házak, háztetők lerontva, feltüzelve. Az ellentállás nagyobb erővel toroltatott meg; kérelem elmaradt zsold szine alatt elútasittatott; vezéreiknél tett panaszok a háború elkerülhetlen bajaira hivatkozással; a tanács előterjesztései királyi szigorú, de ritka esetben végrehajtott parancsok kiadásával intéztettek el. Egyedül az egyházak, sirok, s női becsület és erény maradtak sértetlen: mert a fekete legio legtöbb századosai magyarok valának!

Mátyás hadseregét a boroszlói polgárok élelemmel ellátták, a hatezernyi fekete sereg pedig, a környék lakosságát ingóságaival messzi földre szállitván, a vidéket az ellenség elől pusztasággá változtatta. E mellett a király Zápolya Istvánt és Kinisy Pált Lengyelországra küldte pusztítani s az útakat elzárni; a nép és megrémült királyné hiában hívták haza Kazimirt országa védelmére; nem ment, hanem Ulászló húsz ezer emberével egyesülve, Boroszlótól egy mértföldnyire Katernél megállapodott.

Mátyás látva a túlnyomó erőt, álruhában, nyomorult pór képében kiment a városból, bejárta, kikémlelte Kazimir táborát. Oct. 27-én tizenötezer lengyel és cseh rohanták meg a városfalait, de az első ágyúlövésre megszaladtak.

Oct. 30-án éjjel harangzúgás és nagy vigalom zaja hallott ki a városból, mert a nápolyi király követei Ferdinánd és Beatrix nevében kedvező választ hoztak; ezt az ostromlók tűzvészre magyarázván, megrohanták a falakat, de 400 puskás és ezer vasas fogadta őket, visszaverettek; a fekete csapatok naponként kirohantak, s csoportosan hoztak foglyokat, s ez utoljára annyi volt, hogy eleség és hely szüke miatt nagy részök ismét szabadon bocsáttatott, mindegyik elébb arczán egy vágással megjelöltetvén; e megvető bánásmód mellett az ostromlókat Mátyás német hadnagyai is háborgatták; Kazimir áttette ekkor táborát a város másik oldalára, de siker nélkül, helyzete ez által nem javult. Az eleségszállitást Lengyelországból Zápolya és Kinisy, a cseh földről Haag Ferencz ausztriai lovag elzárta; éhség, fagy, ragály, sőt tűzvész is nagy mérvben pusztította az ellenség táborát.

Kazimir büszkesége meg volt törve, követeket küldött Boroszlóba, békét kérni. Mátyás elengedhetlen föltételül azt válaszolta, hogy ezt a két király személyesen kérje tőle. Kazimir nov. 15-én egyedül, majd másnap Ulászlóval együtt megjelen Mátyásnál, ki vasasainak élén aranynyal és gyöngyökkel kivarrott fehér díszöltönyben jött üdvözletükre. Dec. 8-án a megkezdett tanácskozmány harmadfél évi fegyverszünettel végződött.

A következő év végén Szabács váránál találjuk a királyt fekete seregével. E várat Isabég bosniai basa épittette Mitroviczon alól 3 mérföldnyire a Száva és Bothna szigetén; 1471-ben sánczárkokkal, töltésekkel megerősítette, s ez hatalmas hátvédül

szolgált arra, hogy a török pusztító beütéseit alsó Magyarországba annál bátrabban tehesse. E várnak helyőrsége 1475-ben ötezer válogatott janicsárból állott. Mohamed és Mátyás egyaránt ismerte e hely hadászati kiváló fontosságát, melyet amannak megvédeni, ennek bevenni életkérdés volt. Mátyás seregével átkelt a Száván, s iszonyú erőfeszítéssel kezdett az ostromhoz. Fekete legiójáť a nappali munkában a figyelő ellenség dühe, éjji nyugalmában ágyuinak folytonos dörgése zavarta. Végre a vár bekerítve, a közlekedés elzárva s minden kirohanás életveszélyessé lett téve. Éjjel kísérlett meg egy rohamot, a félig lerombolt falakon s várárkain egyenlő hévvel s változó szerencsével folyt a harcz; — végre a magyar sereg visszanyomatott, de azért az ostrom lankadatlanúl lett folytatva. Mátyás egy csolnakon merész bátorsággal a vár gyenge oldalát személyesen kikémlelte; éjjel-nappal ég és föld reszketett az ágyuk szakadatlan morajától. Közelgett a választó óra. Az ostrom 30-dik napján késő őszi homályos viradatkor a király fekete legiójának négy csapatát egy bokroktól eltakart árokba rendelte, hogy egész nap ott rejtőzve, éjjel rohamot intézzenek a várra. E leshellyel átellenben Mátyás délben kiállva a vár elé, jelt adott a támadásra. A harczot a könnyű gyalogság kezdte meg, a paizsosok támogatták a rohamot; a fekete legio nehány csapatja a király vezérlete alatt a kapukat betörte, s a kirohanó janicsárokat halálos csapásokkal fogadja. A támadás és ellentállás a kapuk előtt, a sánczokon s falakon mindég egyenlő hévvel újul meg; a kifáradt janicsárok azon makacs elhatározással harczolnak, hogy e helyet az utolsó emberig nem hagyják, a magyarok a hősies halál vágyától lelkesülve küzdenek, — végre az iszonyú mészárlás közben csteledni kezd; a király visszavonulót fúvat. Gyorsan elhagyják a magyarok a csatatért, visszavonúlásuk a kétségbeesést mutatja. A várbeliek a diadal édes örömével szállnak nyugalomra; az őrök figyelme még mindég a szaladó magyarokat kíséri. Azonban az éj homályában esőzuhogás és szélvész üvöltése között előlépnek a fekete csapatok leshelyeikből, csendesen meghágják a falakat, hol senki nem várta s nem védte; felharsan a hadi kürt, jelezni az elhatározó perczet. Rohamlépésekben sietnek elől a könnyü gyalogok, utánuk legyőzhetlen fekete serege élén maga a király. Iszonyú

zavar, csatazaj, öldöklés fejlődik, hol legnagyobb a veszély, legközelebb a kétség, ott van Mátyás lelkesíteni szóval, tettel. A nagy vállalat sikerűlt; a holttestek halmai fölött ünnepélyes csend váltja föl a csatazajt; a várőrségből, mert fogoly lenni nem akart, egy sem menekűlt meg életben. A király ura lőn Szabácsnak.

Ily vonásokban mutatják föl az egykori írok a fekete sereg vitézségét, melyet ha hiven elő akarnánk tüntetni; Mátyás nyugoti és keleti legnehezebb hadjáratának s fényesebb győzelmeinek részletes leírását kellene hosszú sorban adnunk.

Elég legyen ez alkalommal röviden elmondani, hogy a fekete sereg a magyarok oldalánál jelen volt az osztrák hadjáratokban Fridrik császár ellen, részese volt ezek alatt a legvészesebb ostromoknak s legfényesebb győzelmeknek; ott volt 1482-ben Hainburg bevételénél Pandokles vezér alatt, résztvett 1484-ben Korneuburg hosszú vivásában, s itt tanúja volt vezére Dávidházi István vitéz halálának; ott volt Kinisy Pál és a cseh Zeleni János vezérek alatt Krems, Stein, S.-Pölten bevételén; ott volt 1484-ben Bécs ostroma s meghódolásánál; a város északi részét a Duna felől a két vitéz cseh Tettau testvérek parancsa alatt a cseh sereg kerítette be, ez őrizte a Tábor hídját, sánczot hányt, fatornyot emelt; résztvett 1487-ben a magyar sereggel Bécs-újhely erős vára véres és hosszú ostrománál, hol a nyugoti torony ellen igen erős rohamot intézett; majd midőn Mátyás ellen három fejedelem: Fridrik császár, Kázmér lengyel és László cseh király szövetkeztek, az ezek elleni hadjáratban Mátyás hét ezernyi cseh sereggel Zeleni Jánost küldötte a porosz és lengyel szélekre, s fényes győzelemmel tértek vissza királyukhoz; végre jelen volt 1488-ban a szilézíai herczegek elleni háborúban a fekete sereg Haraszti Ferencz, Trinka és Haugvitz vezérek alatt, kik a szövetséges hadakat szétverték.

De mint sok más jeles intézménye úgy az állandó katonaság s a fekete sereg is nagy alkotóját nem sokkal élte túl. A nagy király, birtokos a annyi emberi s királyi erényeknek 1490. ápril 6-án meghalt, s máj 15. Pesten királyválasztó országgyülés tartatott.

A magyar koronára vágyó öt vetélytárs: Corvin János,

Beatrix az özvegy királyné, Miksa, Ulászló és Albert között az országnagyai egyességre jutni nem tudván, a nagyváradi püspöknek Pruisz Jánosnak, ki fölemelkedését Mátyás királynak köszönhette, vezérlete alatt Bécsbe követséget küldtek Zápolya Istvánhoz, ki Beatrix ajándékai következtében Ulászló cseh király mellett nyilatkozván, János püspök útját Morvaország felé vette, s hogy Ulászló megválasztását biztosabbá tegye, az itt tanyázó fekete sereget, mi eddig a vetélytársak egyikének sem sikerült, pártja részére százezer aranyon megvásárolta.

Ulászló sept. 15. megkoronáztatván, első teendője volt vetélytársait, kik őt több oldalról megtámadták, legyőzni; e végett a fekete sereget Morvából Magyarországra rendelte, s azt 1491. év kezdetén saját vezérlete alatt testvére Albert ellen indítván, Kassát megszállotta, s némi csatázás után legyőzvén, véle febr. 20-án békét kötött.

Ekkor egész erővel Miksa ellen akart fordúlni, de a kincstár üressége miatt a fekete seregnek 47 ezer arany hátralévő zsoldját kifizetni nem bírván, kénytelen vala ennek állomáshelyül az Eger és Vácz közötti vidéket kijelölni. Az itt megszállott fekete sereg gazdag kárpótláshoz látott s e vidéken rémítő dúlást vitt véghez; az egyházakat, zárdákat, nemeseket, jobbágyokat egyenlő kíméletlenséggel fosztogatta; míg nem némely elzálogosított királyi jövedelmekből bevett 47 ezer aranynyal ki elégíttetett. Ekkor Bátory István vezérlete alatt a fekete sereg is fölkelvén, a király Zápolya, Kinisy, Hunyadi János és Bakacs Tamás vezérek alatt 40 ezernyi sereget zúdított Miksa ellen, a Dunántúli rész Fehérvárral visszafoglaltatott, s nem sokára a békealkudozások megkezdettek.

Ezalatt a békepontok nem teljesítése miatt újra megjelen Albert, s alig 4—5 ezernyi seregével Zemplén-megyét pusztítja. Zápolya István a vezérlete alá rendelt, azonban zsoldja ki nem fizetése miatt újra lázongó fekete sereget, melynek ekkor Haugvitz Miklós volt parancsnoka, lecsendesítvén, általa Albert Kassánál nagyon megveretik. Ez alatt a béke Miksával is nov. 7-én Pozsonyban megkötttetett.

E közben a törökök látva a Magyarországon dúló háborúkat, s hogy ezek miatt a bátor Kinisy az alvidékről, Fejérvár

alá elvonúlt, bár Bajazet sultán az egyiptomi hadjárattal volt elfoglalva: mégis több török csapatok 1491-ben összegyülekezvén, a Bánátot s Bihar-megyét Nagy-Váradig égették, rabolták; majd később ismét egy csapat a Temesváron felüli vidéket, másik Horvátországot pusztította, míg nem ez utóbbit a bán Derencsény Imre megverte. Hasonló vereség érte Kinisy és Várday Péter részéről azon török hadakat, melyek ősszel Szendrőnél a Dunán átjöttek; mind a mellett másik török csapat Jajczát, másik Szabácsot, harmadik Belgrádot tamadta meg. Legvéresebb csatája ellenök Moré Fülöp szörényi bánnak volt, ki rajtok oly győzelmet nyert, hogy két szekeret török fejekkel megrakva indított útnak Buda felé, de maga útközben meghalt, hanem testvére s a győzelemben társa szállította el azt az országgyűlés szine elibe, s ki azután szörényi bánná ki is neveztetett.

A még Mátyás által a sultánnal 1488-ban kötött 3 évi fegyverszünet is letelvén, ennek meghosszabbítása végett Czobor Imre Konstantinápolyba küldetett, ki még az országgyűlés alatt jun. 8-án azon hírrel tért vissza, hogy a fegyverszünet nem sikerült, s az ország nem sokára támadást várhat a töröktől.

Erre a király Temesvár, Szörény, Szabács és Jajcza várakat őrséggel s élelemmel ellátta, a fekete sereget leküldte Kinisy zászlói alá, s ebből ezer ember Belgrádra rendeltetett. A viddini basa nem sokára nyolczezer emberrel Szörényt megszállotta, de Kinisy ott termett, a törököt megverte, s Temesvárra igen számos török fogolyt szállított, hol azokat hallatlan kinzások között kivégeztette.

Szörény vára fölmentése után augusztus hónapban a fekete sereg egyes csapatai Szegedre, ennek környékére, valamint a Duna-Tisza közön fekvő helységekbe lettek téli és nyári szállásra szétosztva; azonban hópénzük elmaradása miatt csakhamar oly sok rablást, gyújtogatást, gyilkosságot s ragadozást követtek el, hogy a károsult községek kénytelenek valának Szegedről követeket küldeni a királyhoz azon keserves panaszszal, miszerint a török uralom alatt lakóknak élete tűrhetőbb, mint az övék, kiknél a fekete legio van beszállásolva, ők a sanyargatást tovább már nem állhatván, kérik a királyt, hogy vagy zabolázza meg e

kegyetlen sereget, vagy nékik engedje meg, hogy rajtok boszujokat tölthessék.

Erre a király Kinisy Pálnak, kinek a fekete legió parancsnoksága alatt állott, meghagyta, hogy a fekete sereget, ha lehet, szép szerivel, de szükség esetében erõhatalommal is fékezze meg.

Kinisy visszaemlékezve arra, miszerint e csapatok felsõ Magyarországban mennyi rablást, pusztítást és szentségtörést követtek el, hogy eljárása sikeresebb legyen, magához hivatván a századosokat, õket szives fogadás és megajándékozás mellett erélyes szavakban megintette, hogy minden kihágásoktól mind magokat, mind katonáikat szigorúan visszatartsák, annyival inkább, mivel õ büntetés terhe alatt megparancsolta, hogy a lótartáson kivül, mit ingyen kapnak, egyéb élelmi szerek részõkre mérsékelt áron szolgáltassanak; a századosok, jóváhagyva ez intézkedést, megigérték, hogy parancsát teljesiteni fogják, s ezzel Szegedre, nyári szállásaikra elbocsáttattak.

Azonban már nehány nap múlva a fekete sereg a vidék lakosságát ennek élete, becsülete s vagyona ellen irányzott legistentelenebb kihágásokkal kezdte kinozni; minek következtében Kinisy elõtt egy tisztes nõ jelent meg öltönye rongyaiban, s térdre borúlva sürü könyhullatások között panaszolta, hogy õt, védtelent, a cseh katonák minden vagyonából, még öltönyéből is kifosztották; majd egy falu lelkésze panaszolta elõtte, hogy egy cseh katona a Krisztus teste ezüst tartályát az egyházból kirabolván, a szent testet istentelen kezekkel földre vetette.

Kinisy már az elsõ panaszra is szerfölött megindúlt, de kellõ szigorral föllépni a viszonyok nem engedvén, haragját mértékelni kelle, nehogy a fekete legiót, melynek vitézségére a törõknek napontai beütései miatt nagy szüksége volt, magától elidegenitse. Azonban folyvást és mind sürübben érkezvén hozzá a panaszok, a csehekhez egy dorgáló levelet irt, melyet ezek merész elbizakodottságukban széttépve, lábaikkal összetaposták — s istentelen rablásaikat tovább folytatták.

Végre Kinisy kénytelen vala belátni, hogy úgy az alvidék nyugalma, mint saját tekintélye megóvása végett is a csehek féktelen vakmeröségét tovább büntetés nélkul hagyni nem lehet, a

mi hogy ily számos és vitéz nép ellenében biztosan sikerüljön, erélyes intézkedésekre volt szükség.

E végett 1492. évi aug. hónapban a török elleni hadjárat ürügye alatt alsó Magyarország csapatvezéreit, s a szomszéd városokat segítségül szólította, minden faluból a régi gyakorlott katonákat zászlói alá gyűjtötte, sőt e mellett népfölkelést is rendelt.

Ezután a fekete sereg táborának kikémlelésére előcsapatot küldvén, ettől értesült, hogy táboruk sánczkerítéssel van megerősítve; majd ez előre küldött leggyorsabb lovas csapatok véletlen hétszáz portyázó cseh lovasra bukkantak, kiket azonnal megtámadván, mindkét fél vitézül harczolt annyira, hogy a diadal sok ideig kétes volt, még nem végre a csehek kénytelenek valának visszavonúlni. Sietve nyargaltak ők övéihez, s elmondván a fenyegető vész nagyságát, a cseh csapatok, a mint lehetett, hirtelen *Halas falu alatt* tábort ütnek, azt árokkal megerősítik, hogy így vizök is legyen, s legalább Halas felőli részről védve legyenek.

De Kinisy tervöket megelőzte; mert ő is e helytől — Halastól — nem messze táborba szállván, minden hadi eshetőségre jó eleve készületeket tett. Ezután seregével a csehek táborát annyira megközelítette, hogy azokra támadást intézhessen, s elkezdvén táborukat kisebb ágyúkból sűrűn lövetni, őket a harcztérre kicsalta; ezalatt seregét csatarendbe, jobb és bal szárnyra a gyors könnyü lovasságot, középre a vasas csapatot állítá.

A fekete legio és cseh lovasság táborukból kiindúlva s zárkózott négyszögöt alakítva oly erős rohammal vetették magokat a vasasokra, hogy ezeket messzebbre visszanyomták. Észrevévén ezt Kinisy, azonnal jelt ád a lovassági tizedeseknek s századosoknak, hogy lassanként húzódjanak vissza, s eként az őket hévvel üldöző ellenséget táborától minél messzebbre csalják el.

A hadicsel sikerült. A visszavonuló magyarokat diadalörömmel üldöző csehek észre sem veszik, hogy táborukat mily messze elhagyák, midőn Kinisy hirtelen egyfelől a vidék felkelt lakosait, kik rúdakra kiszegzett kaszákkal voltak felfegyverkezve, másfelől a szárnylovasságot lesből hátulról nagy erővel reájok zúditja, s ugyanekkor visszavonuló lovasságát is megfor-

ditván, a cseheket mintegy hálóval, egészen bekerítí. A helyzet néhány percz alatt életveszélyessé vált.

A magyar csapatok a cseheket dühösen megtámadták, a kaszások pedig kaszálkkal azok lovai inaikat összevagdalták, s midőn a csehek rémülve látták, hogy menekülés sem előre, sem hátra nincsen, élethalál harczot kezdettek. Végre legyőzettek, közzülök 400, mások szerint 700 elesett, a többiek nagy számmal, fegyvereiket elhányva, magokat megadták; zsákmány, gazdag táboruk, mely egymás végibe állított szekerekkel volt erősítve, nem kevés öldöklés után bevétetett s felpredáltatott. Az elfogottak közül Kinisy a fobünösöket részint az e síkságon levő több magos dombon fölállított bitófákra fölakasztatta, részint roncsolt kézzel és lábbal kerékbe törette; a kik pedig a lakosság előadása szerint kevésbé valának bünösök, azoknak megkegyelmezett. Ezek sírva letett eskü alatt kötelezték magokat, hogy jövőre Kinisynek engedelmeskednek, a magyarokat nem bántják s multról zsoldpénzeiket nem követelik.

Majd a fekete had külön királyi rendelet által fölbontottnak, eltörlöttnek nyilváníttatott, s közülök a kitünőbbeket a király, sokakat erdélyi vajda Bátory és a nádor Zápolya István vettek be seregükhöz, a többiek, mintegy háromezren, Haugwitz hadnagyuk alatt Osztrák- és Morva-ország határain rabló életet kezdvén, 1493-ban elfogattak, kivégeztettek!

E legio elenyészése emlékét több emlékjel s a kegyeletes hagyomány is megőrizte számunkra.

Halas város keleti részén, délről a reform. temető északról az úgynevezett postakert, keletről a szántóföldek között elterülő legelőn a szántóföldek széliben, ma szélmalmok helyéül használtatik az úgynevezett »*fekete hegy*«, mely hagyomány szerint onnét nyerte nevét, mivel a fekete sereg, midőn a felvidékről Szegedre vonúlt, útközben Halasra érkezvén, a város alatt pihenőre e dombon szállott és telepedett le.

Továbbá e városhoz ¼ órányira fekvő gyógyhatású nagy Sóstó közelében, ettől keletre fekszik »zöld halom« nevu domb telve csontokkal, — a szőlők alsó része és a város között a fekete vagy vetemény földek széliben van a »*nagyhalom*«, ismeretesebb néven »*templomhegy*«, — a város 5-ik tized nevet viselő

részében a tóparton találtatik a »piarczhegy«; ezek közül utóbbi időkben a *templom* és *piarczhegy* nagy része úttöltésnek elhordatott; ezen halmok — hagyomány szerint — az itt Kinisy által levágott csehek holttestei eltemetéséből keletkeztek.

A történelem e hagyomány jogosúltságát támogatja, főleg miután a helyfekvés is ezt igazolja; jelesen: a zöld halom, a piacz és templomhegytől északdéli irányban fél óra távolságra, a piarczhegy pedig a templomhegygyel majd átellenesen esik, s e két utóbbit csak egy nagy tó széles nádas medre választja el.

Arra nézve, hogy a népes Halas városnak, mint kún székhelynek egyháza a reformatió előtti időben hol állott, történelmi adatunk nincsen, a hagyomány a mostani város legrégibb részének az úgynevezett »tabán«-t, a 4-ik és 5-ik tizedben a tómellékén tartja, hol még e század első felében is találtattak sövényból font régi házak, fa sarkon forgó fakilincses-kölkes záróajtókkal; e véleményt támogatják az itteni két dombra ruházott piacz- és templom nevek is; minélfogva nagyon hihető, hogy Halason a reformatio előtti régi egyház a mai »templomhegyen« feküdt a tó partján, s a város felől a tó nádas medre, a mai szőlők — még akkor valószinűleg erdőség — felől e tónak benyúló — ma »piparét« nevű mocsárjai által minden véletlen berohanás ellen természetileg kellően védve volt; ez egyház a lakosság által e harczias korban szükség esetében védelmi menhelyül is használtatott; s hihető, hogy a fekete legio is Halasra szállásoltatván, e régi egyházat foglalta el, hova rablott vagyonát összehordta, sőt nagyobb biztosság végett árokkal is megerősítette.

Ez árokkal erősített táborhely vala az, melyről Kinisynek kémei tudosítást vittek, ide futott vissza azon hétszáz lovas csapatnak maradványa is, mely Kinisy elő őrsei által visszanyomatott, hirt adni övéiknek a veszélyről; mire az itt táborozott számos csehek táborukat szekerekkel is megerősítették, más oldalról a tó medre által valának védve; innét indúltak ki négyszöget alakítva a cseh csapatok, s midőn Halas keleti részén megverettek Kinisy által, ez volt azon erősített táborhely, melyet az előrenyomúlt győztes magyar hadak a hely védett s erősített állapota, és a tábori őrség vitéz magatartása miatt »nem kis öldöklés« után vehettek be annyira, hogy utoljára az őrség az egy-

ház falai közé menekülvén, a magyarok ezt fölgyújtották, a csehek itt lelték halálukat, s rablott vagyonuk hadi zsákmányúl a magyarok kezébe került.

Halason fennmaradt szájhagyomány szerint a csehek közül sokan az egyházba menekültek, Kinisy elkezdvén ágyúztatni, ezen egyházat összelövette, fölgyujtatta s reájok szaggattatta.

Ez előadást igazolni látszanak az emlékjelek, 1867-ik évben a tó medrén keresztül a szőlőkbe közlekedési útul töltés huzatván, ez út miatt a templomhegy keresztül metszetett, s előbb is ugyan, e hegy egy részének úttöltésül gyakrabban használásakor, most azonban ez emlékjelek még nagyobb mennyiségben tüntek elő. Az előfordult rétegek és tárgyak különféleségéből azt lehet következtetni, hogy e széles terjedelmű halom három korszakot képvisel. A déli oldalan előtünt hullák, urnák, hamú, nyakék, fülbevalók, hajtű, kavics, cserepek stb. római vagy barbár korszakra mutatnak. Középen a legmagasabb részen az alsó réteg öt hulla között: III. Béla 14 darab, továbbá IV. Béla, ezenkívül tatár és frisaticusnak elnevezett pénzeket tartalmazván, az Árpád korszakot tünteti elő.

Ez utóbbi leleteket tartalmazó rétegen felül, [illegible] rahordott földdel a domb magasabbra emeltetvén, épült rajta a XIII-ik század vége felé a halasi [illegible] egyháza [illegible] és téglából, mely Kinisy által döntetett romba. Ez állítást igazolják [illegible]

[illegible]

A 3-ik a »zöldhalom« szántóföld lévén, találtattak itt: Salamon, IV. Béla V. István, III. László és kúntatár pénzek, mésztörmelék között csontok, kövek, vasbúzogány, kulcs stb.

A fekete legío ezen szétveretésének emlékjeléül lehet tartani Érdy szerint azon fekete románczu arany csatot és boglárokat, melyeket 1816-ban Halashoz három óra távolságra fekvő majsai Kígyós nevü pusztán túrjános helyen egy homokdomb tövében Biliczki Imre juhász talált, melyek 25—26 arany nehézségüek, s 1831 óta a nemzeti múzeumban őriztetnek. Az egész, arany boglárokkal ékesített kardkötője lehetett egy cseh századosnak, ki a csatából, talán Szegedre övéihez, menekülni akarva útközben e nádas mocsárai közzé rejtözött, hol azonban elveszett. Ide sorozható azon vasing is, melyet szinte e kígyósi kiszáradt tóban találtak, s 1850 óta a nemzeti múzeumban van letéve. Mivel a történelem századok alatt nem mútat föl e vidéken más lefolyt csatát: a fentebbi emlékjeleket csak a fekete sereg itteni szétveretésével lehet kapcsolatba hozni.

A fentebbiek szerint a fekete sereg 1492-ben a Duna-Tisza között lévén elszállásolva, Hornyik a péderi tó közelében, továbbá a homok szt.-lőrinczi és szent-királyi pusztán látható »fekete halmok« elnevezését is e korszakra viszi vissza, sőt azt is hajlandó véleményezni, hogy a fekete sereg az évben sok garázdálkodásai között Kecskemétet is kifosztván, egyéb zsákmány között e város XIII. századi régi réz pecsétnyomója is Halasra ez úton került légyen, hol az 1810-ben a városon gödörásás alkalmával megtaláltatván, Kecskemét városának visszaadatott.

Így lett vége Mátyás király csak győzni vagy halni tudott világhirű fekete seregének! e szerint azon fekete legiónak, melyet Mátyás lánglelke teremtett, mely általa rendesen fizetve, katonailag fegyelmezve, s személyesen vezérelve, aratta a legfényesebb diadalokat; s mely Ulászló gyáva kormánya alatt az üres kincstárból rendesen nem fizettetvén, a nép zsarolásából vala kénytelen magát fentartani, s mint a nép átka, e miatt elveszni, — e híres fekete legió temetőjét a mai Kis-Kún-Halas város területén találjuk föl!

GYÁRFÁS ISTVÁN.

II. ULÁSZLÓ
MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLYNAK HÁZAS ÉLETE
1501 — 1506.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY).

II. Ulászló magyar és cseh király III. Kázmér lengyel királynak elsőszülött fia volt a Jagello házból. Anyja Erzsébet után II. Albert császár s magyar és cseh királynak, és Erzsébet Zsigmond császár és király leányának unokája volt. Született pedig 1456-ban.

Ulászló sorsa úgy hozta magával, hogy nem a lengyel, hanem a cseh, és később a magyar koronát is viselte; mintha szeszélye hatalmát akarta volna rajta a történelem mutatni, midőn öt testvér közűl őt, a legidősbiket nem az atyai, hanem az anyja utáni nagyatyai trónra emelte.

Történetének egy másik nevezetes sajátsága az, hogy a nők abban fontos szerepet játszottak. E tekintetben mindazáltal házassága figyelemre méltó fordúlati pontot képez. Házas életében ugyanis a jó férj és gondos atya elismerését teljes joggal kiérdemelte; holott házassága előtti egész magatartása olyan volt, hogy sokan igen hajlandók voltak, talán egészen mást várni tőle.

Általán véve Ulászló jellemzésében mind a magyar, mind a cseh írók csak történelmi passivitásáról szoktak szólni, mely tehetetlen és minden erély nélküli természetében gyökerezvén, öt mint történetileg jelentéktelen egyéniséget tűnteti föl. Azonban az erélynek bizonyos neme benne is megvolt, s ez számos oly esetben mutatkozott igen hatályosnak, melyekben vele a legtehetségesebb férfiak is alig mérkőzhettek volna meg. S ez névszerint a nők irányában kifejtett erélye volt, mely kiválólag a há-

zassága előtti időben tűnik föl, habár nem felelt meg tartása és magaviselete annak, a mit egyeneslelkű férfiaktól várni szoktak. Nem azon tisztelet által vezéreltetett ő, melylyel előkelő és jeles hölgyek szíve és kedélye iránt minden nemes indulatú férfiú szükségkép viseltetik; hanem gyakran fölötte önző terveiben még a legföltétlenebb tiszteletre méltó hölgyeket is ritka ügyességgel tudta czéljaira fölhasználni, ha pedig czélját elérte, fölvett szerepéből kilépve, a félrevezetteket kiméletlenűl elejteni, és velök — fölháborodott és sértett érzelmeik iránt való minden tekintet nélkül — bármi gyöngéd viszonyban is, galádúl szakítani. A sors pedig annyira kedvezett neki, hogy — ezen nem épen dicsőséges modora daczára is — midőn már 45 éves korában elvégre házasságra lépett, ezen házassága rövid ugyan, de igen szerencsés volt.

Kinek nem jutna itt eszébe, hogy dicső emlékű Mátyás királyunk, kinek történeti nagyságával Ulászló a legszomorúbb ellentétet képezte, a jelzett irányban szintén mily sajnos ellentéte volt.

Eddigi históriai irodalmunk Ulászló történetének ezen oldalát — noha annak közelebbi méltatása azon kor eseményeire nézve nem kevésbé lett volna fontos, mint a király jellemére nézve tanúságos — csaknem egészen figyelmen kívűl hagyta Úgy hiszem tehát, hogy — midőn házas életét számos új adatnak alapján itt tiszta világosságba helyezni szándékozom — egyszersmind az azt megelőzött eseményeknek rövid constatálására is kísérletet kell tennem.

Elbeszélésemet három részre osztom, úgy hogy ezeknek elseje Ulászló házasságának előzményeit; másodika a házasság előkészitését, és névszerint a menyasszonynak, Kendali Annának Franciaországból Magyarországba történt utazását; harmadika a király házas életét tárgyazza.

* * *

Ulászló, ki akkor 13 éves volt, cseh királynak Prágában 1469. június hóban az ország hussita rendei által kiáltatott ki, még Podiebrád György király életében, s Mátyás magyar király-

nak ellenében, kit t. i. két holnappal előbb az ország katholicus rendei választtatottak volt Olmützben cseh királynak.

Ezen alkalommal György király — kinek egykor legidősebb leányát Katalint, az akkor 16 éves Hunyadi Mátyással, ennek 1458. magyar királylyá lett megválasztása után, hazánk kiszámithatlan hátrányára, összeházasitani sikerült — most legifjabb leánya Ludmilla számára az újonnan választott Ulászlóval való házasságát akarta biztositani. Ez azonban oly tér volt, melyen Ulászló, anyja és nevelője, a hires lengyel történetiró Dlugos János által vezetve, ekkor már több ügyességet tanusitott, mint 11 évvel előbb Mátyás. Mert a választási alkudozások el lettek ugyan fogadva; s Podiebrád György halála után (megh. 1471. mart. 22.) Ulászló cseh királylyá lett megválasztatása a kutnahegyi országgyülésen is megújittatott, s Prágában augustus 22-kén a koronázás is megtörtént. György király kedvencz tervéről, az Ulászló és Ludmilla közti házasságról mindazáltal szó többé már nem volt.[1])

Ulászlónak ugyanis ekkor már sokkal fellengzőbb politicai tervei voltak, hogy sem ezeknek a Podiebrád házzal való összeköttetés megfelelt volna.

Csehország történetében György királynak halála után t.i. kedvezőtlen fordulat állt be, mely az ország hatalmi állását nem kevesbé veszélyeztette, mint magát Ulászló uralmát. Mátyás magyar király ugyanis Ulászlónak a cseh koronára vonatkozó minden jogát megtagadta: a miből Csehországban a legelkeseredettebb belháború támadván, ennek négy éves tartama alatt Ulászló azt kezdte tapasztalni, hogy pártja — noha Lengyelországtól is támogattatott — sikeres küzdelemre elégséges erővel nem birt. Állásának biztositásáról gondoskodni tehát szükség lévén, ez volt indok arra, hogy egy külső hatalmas családdal való összeköttetést, s 1476. e tekintetben névszerint Hohenzollerni Achilles Albrecht, brandenburgi és frankoniai őrgrófnak leányával Borbálával házasságot keressen.

[1]) Palacky Ferencz, Geschichte von Böhmen IV. köt. 2. rész. Prága, 1860. 595. s k. ll.

Ezen házasság történetét sajátságos körülmények teszik érdekessé.

Hohenzollerni Achilles Albrecht a történetünkben is eléggé ismeretes[1]) Hohenzollerni Frigyes nürnbergi várgróf, és 1411 óta brandenburgi őrgrófnak harmadik fia volt, ki előbb csak frankoniai őrgróf, bátyja II. Frigyes halála után (1471. febr. 10.) utódja lett Brandenburgban is. Számos családja nem kis gondot okozott neki, mert két neje után (első neje Margit, született badeni herczegnő; második neje pedig Anna, Vilmos szász választónak, szintén Anna II. Albert császárnak elsőszületett leánya, tehát Zsigmond magyar királynak unokája volt) 19 gyermeke, s ezek közt 11 leánya volt[2]), kiknek rangjához illő ellátásáról gondoskodnia kellett. Második neje utáni leánya Borbála[3]), kiről itt szólok, 1464. május 30-án Ansbachban született, s korának egyik leghíresebb szépsége, de egyszersmind egyik legszerencsétlenebb hölgye volt. Alig 8 éves korában politicai indokoknál fogva 1472., az akkor már több mint 80 éves XIV. Henrik glogaui és crosseni herczeggel házasíttatott össze; s ennek halála után (1476. febr. 21.), alig 12 éves korában maradt özvegyül; úgy hogy kortársainak szójátéka szerint, előbb lett özvegyasszony semmint házastárs (»Markgräfin Barbara war früher Wittwe als Frau geworden«).

Achilles Albrechtnek terjedelmes birtoka, nagy vagyona, messzeterjedő politikai és diplomacziai és összeköttetései, és személyes fejedelmi tekintélye, továbbá leányának erényei és rendkívüli szépsége birták tehát arra az akkor 20 éves Ulászlót, hogy még 1476. — ugyanazon időben, mikor a cseh koronára

[1]) L. Wenzel Gusztáv: Hohenzollerni VI. Frigyes nürnbergi várgróf, a porosz uralkodó család alapítójának tartózkodása Magyarországban, Zsigmond király szolgálatában; akadémiai előadás 1851. november 22-én.

[2]) Az ezen 11 leányt illető viszonyoknak Achilles Albert által készült körülményes feljegyzése olvasható a »Das Kaiserliche Buch des Markgrafen Albrecht Achilles« czímű munka II-ik Minutoli Gyula által kiadott részében (Berlin, 1850. 481. sk. ll.).

[3]) Lásd erről Höfler Konstantin, Barbara Markgräfin v. Brandenburg, Prága 1867.

törekvő vetélytársa Mátyás királynak Aragoniai Beatrixszal való egybekelésére a készületek folytak, — Borbála kezét kérje: Közbenjárója ebben különösen Podiebrád Henrik münsterbergi herczeg volt, ki Borbála nénjét Orsolyát, birta nőül, ugyanazt, ki néhány évvel előbb Mátyásnak volt szánva,[1]) és kihez Mátyás is akkor nagy hajlammal viseltetett,[2]) de ki később a münsterbergi herczegnek lett neje; — úgy hogy nem alapnélküli volt a gyanú, mintha csak azért siettették volna annyira Ulászló és Borbála házasságát, hogy Mátyást boszantsák. A házassági procura által, Viadra Frankfurtban 1476. augusztus 20-án köttetett meg, és september 12-én ratificáltatott Ulászló által: a minek következtében azután az egybekelési ünnepélyre és Borbála koronázására, mely 1477. február 7-én Prágában lett volna tartandó, deczember hóban a fejedelmekhez a meghivók is szétküldettek. Míg azonban Mátyás és Beatrix menyegzője 1476. deczember hóban oly rendkivüli fénynyel tartatott meg, hogy általán az akkori Európa egyik leghíresebb ünnepélyének volt tekintve, melyen még a münsterbergi herczegnek két testvére, t. i. Podiebrád Victorin és Hynek nemcsak megjelentek, hanem Mátyás mint királyok iránti hódolatuk legalázatosabb tanúskodása által is föltűntek; Ulászló házasságának egy egész félévre kihúzott főünnepélyei többféle zavart tapasztaltak, s végre meg sem is tartattak; mert a glogaui herczegséget, melyet Achilles Albrecht veje, Henrik herczegnek halála után azonnal leánya számára mint annak özvegyi örökségét fegyverrel megszállt, János sagani herczeg mint saját örökségét vette igénybe, s a brandenburgi katonaság kiűzése után erőhatalommal foglalta el, annél-

---

[1]) Lásd Achilles Albrecht épen említett feljegyzését II. 482—485. ll. — Különben ugyanez egy 1464. april 30-ki levelében Mátyás király házasodási tervére vonatkozólag ekkép nyilatkozik: »Wir liessen gescheen, dass der König von Hungern vnser Tochter eine hett, welche es joch were; wir wolten wol auskommen vnder einander, nachdem wir der der die Meng haben« stb. Höfler Konstantin, Fränkische Studien. IV. (a bécsi tud. Akadémia Archivumában, VII. köt. 1851. 32. l.)

[2]) L. az Achilles Albrecht-féle »Kaiserliche Buch«-nak I. Höfler által közzétett részét. Baireuth, 1859. 192. l.

kül, hogy ezt megakadályoztatni lehetett volna. Ulászló pedig látván, hogy arájának birtoka másnak van hatalmában, mindinkább tova halasztotta a kilátásba helyezett egybekelést; s így Borbálának koronázása, s az egész házassági ügynek foganatositása elvégre egészen elmaradt.

Valóban sajátságos situatio lehetett az, midőn Borbála, született őrgrófnő és özvegy herczegnő, most jogilag cseh királyné, két évig várta, hogy férje házába kisértessék, s erre sem meghivó, sem kiséret nem érkezett; míg végre azt hallotta, hogy Ulászló, ki csakugyan férje volt már, 1479. Olmützben a congressus alkalmával mint fiatal uracs lépett föl, mintha semmiféle személyes kötelék vagy tekintet által szabadságában megszoritva vagy akadályozva nem volna. Méltán fejezte ki eziránt neheztelését a hölgy atyja Achilles Albrecht, ki különben is leánya ügyét minden lehetséges módon támogatta; midőn pedig a dolog csaknem botránynyá vált már, maga IV. Sixtus pápa 1481. május 17-én komoly fölszólitást intézett eziránt Ulászlóhoz. Ulászló azonban mindezt semmibe sem vette; s midőn Achilles Albrecht örgróf 1486. márczius hó 11-én meghalt, a szépsége és erényei miatt magasztalt és ünnepelt Borbála, mint özvegy özvegyi tartás, mint házasnő, kellő ellátás, s mint királyné, korona nélkül maradt hátra; kettős házassága mellett pedig mégis csak hajadon szűz, nő, férj nélkül volt, ki azonkivül most árvaságra is jutott. Későbbi szomorú sorsa itt föladatomhoz nem tartozik.[1])

Ulászló idó közben — mind látszik — igen jól találta föl magát; főkép miután a Mátyással folyt háborúban oly körülmények álltak be, melyek mindkét részen a békekötést tették kivánatossá. Az ezt előkészitő Budán történt alkudozások után, annak végleges megállapitása czéljából 1479. juliushavában a híres olmützi congressus tartatott, s tudva van, hogy Magyar- és Csehország közt mi módon és mi föltételek mellett köttetett meg itt a béke.

---

[1]) Borbálának igen érdekes életrajzát tartalmazza Höfler Konstantin munkája »Barbara Markgräfin zu Brandenburg, verwittwete Herzogin in Schlesien, vermählte Königin von Böhmen, Verlobte Konrads Herrn zu Haydek.« 2 rész 4°. Prága 1867.

Az ezen congressus történetét tárgyazó tudosításokat gróf Teleki József tüzetesen állitotta egybe (Hunyadiak kora V. köt. 81. sk. ll.). Jelen föladatomnál fogva itt kevésbé a diplomacziai tárgyalások, mint Ulászló királynak ezen congressus alatti személyes föllépése és magatartása bir érdekkel.

Mátyás és Ulászló királyok személyes találkozása Olmützben főleg Mátyás részéről a legnagyobb fény kifejtésére szolgáltatott alkalmat. Mátyással jelen volt Beatrix királyné is, testvérének Ferencz siciliai herczeg társaságában; kiséretét pedig számos főpap és főur képezte. Ulászló szintén a csehországi egyházi és világi urak színével jelent meg. Idegen fejedelmek és követek sem hiányoztak, kik közül különösen Albrecht szász herczeg tünt föl.

Mátyás julius 2-án érkezett Olmützbe, miután Ulászló őt embereivel Morva-Ujvárban már közel két hónapja várta. Az első találkozás a városon kivül julius 9-én sátrak alatt történt; a honnan az előleges értekezletek után e két király julius 13-án tartotta ünnepélyes bevonúlását a városba. Mátyás mint gazda, vendégét kiséretével pazarló fénynyel fogadta; olyannal, milyet még eddig magyar király nem fejtett ki.

A béketárgyalások julius 16-kától 21-kéig tartottak. S ezen idő alatt voltak egyszersmind a fejedelmi ebédek és a királyok kiséretének megvendégelései is, arany és ezüst poharakban és edényeken, s drágakövek és gyöngyöktől tündöklő diszitmények mellett. A terem végén egy csinos karzat volt fölállitva, melyen a legjelesebb színészek, kötéltánczosok, zenészek és dalnokok mulattatták a magas vendégeket. A lakomákat tornászatok és tánczvigalmak követték, hol Ulászló Beatrixszal, és Ferencz sicziliai herczeg egy előkelő német hölgygyel szintén tánczot lejtettek.

A királyok, kik addig személyesen még nem ismerték egymást, ekkor szorosabb barátságos ismeretségre léptek. A bevonúlásnál Beatrix királyné vendégét személyesen még nem fogadta, s csak ablakon át látta. Ulászló ekkor 23 éves volt, s mint fiatal levente lépett föl, reményteljes ifjúsága, testi szépsége és nemes tartásával általában kedvező benyomást tevén. Beatrix szivében már ekkor éledt föl iránta azon szenvedély, mely őt

férje halála után egészen elfoglalta[1]). Ulászló korlátolt szellemi tehetségei annál kevésbé tűntek fel, mivel társalgási modorában azon síma formákat sajátította volt el magának, melyek az egyéni középszerűséget is külső mázzal fedik, s a nőkre gyakran kedvezőbb benyomást tesznek, mint kitünő férfiak jeles szellemi tehetségei egyenes úton.

Beatrix szivére ezen olmützi tartózkodás annál veszélyesebb volt, mivel Mátyás Ulászló irányában nemcsak önmagát akarta királyi fennségének egész fényében mutatni; hanem nejétől is megkivánta, hogy magyar királynéhoz, s nagy férjéhez méltó módon lépjen föl. Midőn Ulászló Olmützbe szállt, lakását férje kivánatára Beatrix rendezte be a legfinomabb izléssel és legnagyobb fénynyel. Ulászló hálószobájában a belső készletek és butorok maguk 20,000 aranyra becsültettek. A congressus tartama alatt azután a két király majd mindennap látogatván egymást, ily alkalommal Beatrix a királyi vendéggel sakkot játszott. S midőn a congressus julius 31-kén szétoszlott, nemcsak Mátyás adta ajándékba Ulászlónak a szállásán találtató minden fényes készületét és butorát, s ezenfelül még egy szép ezüst asztal készületét is; hanem Beatrix is kivarrott ruhákkal és ágyneműekkel ajándékozta meg őt, melyeknek becsét azon körülmény növelte, hogy saját kezének készitményei voltak.

Ulászló most legveszedelmesebb ellenségével teljesen kibékülvén, Csehországba tért vissza; de idejét kevesbé a közjónak, mint természetes hajlamai kielégitésének szentelte. Az erősen kitört pártoskodás kedélyét — mint látszik — szintoly kevéssé háborgatta, mint a vallásos mozgalmak, melyek a csaknem évszázados hussita viszályoknak következményei voltak. Ő a maga módja szerint kivánt mulatni; [2]) arra pedig, hogy egy jobb sorsra méltó hölgy is él, ki törvényes neje, nem is gondolt.

---

[1]) »Quo facto evenit, ut Hungarus (Mátyás) Bohemum (Ulászlót) deduceret, ut hospitem in hospitium, prospectante e fenestra Beatrice Regina, amoremque tacitum ex conspectu novi hospitis forma conspicui hauriente.« Joannis Dubravii Historia Bohemica. Bazel, 1575. 293 l.

[2]) Dubravius néhány példát közöl, melyekből ezen mulatságok minőségét megismerhetjük; Historia Bohemica 292. 294. ll.

S ilyek voltak az előzmények, melyek után a nagy Mátyás királynak 1490. bekövetkezett halála folytán, Ulászló a magyar trónra emeltetett.

Nem föladatom itt, mindazt mi ez alkalommal történt, s mi a magyar történelem bármelyik kézikönyvében is olvasható, tüzetesen vizsgálódás alá vonni. Annyit azonban meg kell jegyeznem, hogy — a mennyiben Beatrix magatartása és befolyása ellen többféle vád szokott fölhozatni — az özvegy királynénak szellemi emelkedettsége és előkelő míveltsége biztosításúl szolgálnak arra, hogy — ha különös hajlammal viseltetett is Ulászlóhoz — ez eredetileg csak gyöngéd érzemény volt, melyet csak később részint az események irányulatai, részint Ulászló kárhozatos képmutatása és durva önzése mérgeztek meg. Az kétségtelen, hogy Ulászló kiválólag neki köszönte magyar királylyá választatását. Kétségtelen továbbá az is, hogy midőn határozott ígéretének következtében Beatrix vele szorosabb viszonyba lépett, jellemében bizott, s erkölcsi meddőségéről talán sejtelme sem volt. Pedig a szegény Hohenczollerni Borbálának példáján okúlhatott volna.

S valóban, ha az akkori események lefolyását tekintjük; kétkednünk kell aziránt, ha vajjon nem jobb-e, arról, a mi a szinfalak mögött történt, csak aránylag csekély részletes tudomásunk van; mintha a szomorú drámának minden egyes jeleneteit kimeritőleg és hitelesen ismernők. VI. Sándor pápának 1469. september 12-ki brevéje Ulászló királyhoz, és a szent consistoriumnak 1500. april 3-ki ítélete [1], oly világos szinekben tüntetik föl az egész situatiót, hogy szivesen lemondhatunk arról, a minek közelebbi ismeretét a sors tőlünk megtagadta.

Különben tény most az lévén, hogy Ulászló pápai tekintély által föl volt mentve mindazon kötelmek alól, melyekkel akár Hohenzollerni Borbála, akár Beatrix királynénak tartozott; történetében egy új fordulat állt be, mely a viszonyok egész configuratióját teljesen megváltoztatta. Beatrix királynét illető-

[1] Lásd ezen két fontos okirat szövegét Spiess Fülöp Ernő munkájában »Aufklärungen in der Geschichte und Diplomatik.« Bayreuth. 1791. 284. és 285. lapok V. össze »Századok« 1871. 6. s k. lapok.

leg, ki arra nézve jelentőséggel többé nem bírt, csak röviden jegyzem meg, hogy későbbi sorsáról már más alkalommal szóltam. [1]) Sokkal fontosabb, hogy Ulászló, miután — mint láttuk — már három menyasszonyát elhagyta, most 44 éves korában ismét mint házasúlandó kérő lépett föl. Csakhogy vállalkozási erélye csekélyebb volt, mint előbb.

Európa akkori politicai conjuncturái közt Ulászló személyisége még oly fontosnak tünt föl, hogy három leghatalmasabb ország, t. i. a német birodalom, Siczilia és Franciaország uralkodó dynastiáiból még menyasszonyt kereshetett, sőt hogy bizonyos tekintetben, ezek őt új menyasszonyok ajánlása által igyekeztek megnyerni. Fején ugyanis most két korona, t. i. a magyar és a cseh egyesitve volt, mely mindkettőt még félszázaddal előbb legkitűnőbbeknek tartottak. [2]) S azonkivül közvetlen előde Mátyás királynak emléke is őt oly nimbussal fogta körül, hogy az akkori uralkodók közt a legelőkelőbbek egyikének tekintetett. Nem csoda tehát, hogy Marino Sanuto hires világkrónikája Ulászló házassági ügyét Európa akkori fontosabb államügyei közé sorozta, s ehhez képest róla több érdekes adatot tartalmaz.

Ezek szerint Ulászló maga is házasságát túlnyomólag politicai szempontból vette szemügyre; annélkül azonban hogy személyes hajlamairól egészen lemondani kész lett volna. Midőn már tudta, hogy a szent consistorium őt előbbi kötelmei alól föl fogja menteni, 1499. titkos küldött által a velenczei köztársaságnak azt üzente, hogy mást nem fog nőül venni, mint kit a Signoria neki tanácsland. [3])

A német birodalomban akkor két hatalmas párt volt, mely mindkettő saját érdekében Ulászlót megnyerni kivánta; a császár I. Maximilián, s az evvel szemben állott ellenzéki párt. Maximiliánnak követe neki már 1500. kezdetén leánya Margit főher-

---

[1]) Századok. 1871. 9. l.

[2]) Aeneas Sylvius, Magyar- és Csehországról szólván, azt mondja, hogy azok inkább »Archiregna«, mint »Regna.«

[3]) Marino Sanuto 1499. sept. 27-ke alatt, a Magy. tud. Akadémia Történelmi Tára XIV. köt. 89. l.

czegnő kezét ajánlotta[1]), ugyanazét, ki később mint Németalföld kormányzónője emelkedett világtörténeti nagy hírre. Ekkor Margit 18 éves korában, János spanyol infansnak özvegye volt, kinek számára új férjet kerestek, milyet a császár Ulászlóban vélt leghelyesebben találni. Másrészről a birodalom ellenzéki pártja őt Maximiliántól elvonni igyekezvén, egy német herczeg (neve nem mondatik) 16 éves még hajadon leányának kezét ajánlotta neki, s még azon év julius havában terjedt el a hír, hogy ezen utóbbival fog házasságot kötni [2]).

Ezen házassági combinátiók azonban meghiusúltak; s névszerint Margit főherczegnő még 1501. ment nőül II. Filibert savojai herczeghez [3]).

A sicziliai házasságnak terve kevesebbet jelentett. Mert — mint látszik — magától Ulászlótól indúlt ki, ki akkor mindent elkövetett, hogy Beatrixot Magyarországban tartsa vissza. Ezen czélból azt az ajánlatot tette, hogy ha Beatrix az ő kivánatára rá áll, ő kész unokahugát, t. i. Frigyes sicziliai király leányát nőül venni [4]). De sem Beatrix, sem testvére nem fogadták el ezen ajánlatot, s így a kérdéses házasságból sem lett semmi.

---

[1]) Marino Sanuto 1500. febr. 25-ke alatt: a m. tud. Akadémia Tört. Tára XIV. köt. 96. l.

[2]) »Si divulga, il re tora per moglie vna fia die vno ducha nemicho dil re di Romani, la piu bella donna di Elemagna di eta di anni 16.« Marino Sanuto 1500. aug. 6-ka alatt, Tört. Tára XIV. köt. 133. l.

[3]) Margit főherczegnő, a híres Burgundi Máriának leánya, legelőbb VIII. Károly franczia királylyal volt eljegyezve; de a házasság létre nem jövén, 1497. procura által János spanyol infanssal házasíttatott össze. Igen szellemdús és mivelt asszonyság volt, s midőn Spanyolországba jövendőbeli férjéhez tengeren utazván, erős szélvész támadt, mely hajóját végveszélylyel fenyegette, saját magának a következő humoristicus sírfeliratot szerzette: »Cy gist Margot, la gente damoiselle, qu' en deux maris et si mourut pucelle.« — Ekkor ugyan a veszélyből menekült, de alig érkezett Spanyolországba, férje meghalt. Ulászló magyar és cseh királylyal tervezett házassága is meghiusúlt; s II. Filibert savoyai herczeg, kinek azonban neje lett, már 1504. kimúlt.

[4]) Marino Sanuto 1501. január 6-ka alatt a velenczei küldöttség Rómában volt követének jelentéséből azt közli: »Item havea visita il nontio del re di Hongaria; et dimandò della raina Beatrice [illegible] re [illegible], acciò la restasse in Hongaria, [illegible] re Fedrigo per moglie.« Tört. Tár XIV. köt. [illegible] l.

Elvégre Ulászlónak házassága Kendali (de Candalle) Annával, mely azután jött létre, eredetileg szintén csak politicai combinatio volt. A franczia királyok és Mátyás magyar király közt ugyanis már előbb állván fönn szövetség, most XII. Lajos franczia király Ulászlónak a franczia herczegasszonyok közűl szabad választása szerint egyiknek vagy másiknak kezét ajánlotta. S erre Ulászló olasz festészeket küldött Franciaországba, kik a herczegasszonyok arczképeit készítsék, melyek azonban — mint látszik — Ulászlóra kezdetben kedvező hatással nem voltak. [1]) Csak további diplomacziai tárgyalások közvetítették a házasságba beleegyezését, úgy hogy ezeknek folytán Kendali Anna lett menyasszonya.

Ezen tárgyalások eredményeiről II. közleményemben tűzetesen fogok szólni; s itt legyen elég a menyasszony családi viszonyairól csak röviden elmondanom, hogy ő Kendali Gaston és Foix-i Katalinnak volt leánya, s hogy anyja részéről, Orleans-i nagyanyja, Mária, XII. Lajos nővérének volt unokája, kinek udvaránál nevelését is nyerte. Ehhez képest Ulászló 1502. Budáról »feria tertia proxima ante festum Beatorum Viti et Modesti martirum« (junius 14.). Kassa városnak ezeket írhatta: »Vobis significandum duximus, quod nos Serenissimam dominam Annam de Candalle, ex Regia stirpe Fuxorum oriundam, affinem videlicet et consanguineam Christianissimi Regis Franciae, in coniugem et consortem nostram carissimam accepimus.« [2])

---

[1]) Lásd Századok, 1871. 173. l.

[2]) Katona István, Historia Critica Regum Hungariae XVIII. köt. 324. l. Anna t. i. mindkét szüleje után a Foix-i családból való volt, melynek egyik ága egykor a Kendali angol grófságot bírta, s ez után a »Kendal« vagy »de Candal« nevet viselte.

WENZEL GUSZTÁV.

MAGYAR HUSZÁROK
A SCHMALKALDI HÁBORÚBAN.

Egy érdekes episódot akarok a schmalkaldi háború történetéből e füzetek olvasóinak tudomására hozni, egy oly episódot, mely a mellett, hogy V. Károly későbbi győzelmeire jelentékeny befolyással volt, a magyar könnyű lovasságnak a huszároknak nevét nemcsak félelmessé tette Németországon, de becsületét s jó hírét alapította meg egész Európában.

Hogy mi volt oka a schmalkaldi háborúnak, s hogy a vallási villongások mellett politikai kérdések mily mértékben játszottak bele e véres drámába, nem ide tartozik fejtegetni; rövid közleményem könnyebb beillesztése czéljából azonban magukon az eseményeken pár szóban végig kell futnom.

A schmalkaldi szövetség létezése már régóta nagy szálka volt szemében a kevély, hatalmas s elhatározásában makacs V. Károly császárnak, annak a fejedelemnek, kinek birodalmában a nap soha le nem nyugodott — s midőn a német protestáns fejedelmek a trienti zsinatot, mely főleg Károly ösztönzése folytán jött s épen osztrák, tehát német területen létre, semmibe sem vették, annak leendő határozatait, mint Károly akarta, elismerni vagy épen kötelezőknek tartani a legtávolabbról sem mutatkoztak hajlandóknak: a különben beteges, sokat szenvedő császár a pápa s [illegible] bizalmára s [illegible] * [illegible] le [illegible], miután az [illegible] segélyt [illegible] a pápától s egyességet kötött, az 1546. év nyarán megkezdte a háborút. — A prot. feje-

---

* Ranke, Deutsche Gesch. im Zeitalter d. Reform. IV. kiad. 4. l. A [illegible] — [illegible] — hogy [illegible] sem volt nagyobb befolyással a [illegible] mint épen [illegible]

delmek hamarább összegyűjtötték seregeiket, s ha nálok is egy akarat, egy értelem uralkodik, mint a császári táborban, hol Károly hadban és diplomácziai cselekvényei közt korlátlan úr és parancsoló volt, bizonynyal más fordulatot vesznek az események. [1]) Eleintén főként a szövetségi főhadparancsnok, a tapasztalt s már Miksa alatt szolgált Burtenbachi Schärtlin Sebestyén ügyessége folytán, úgylátszott, hogy a fejedelmek részén van a szerencse; igaz, hogy nagyobb, elhatározó ütközetek nem vívattak, az ellenséges csapatok csak portyázással fáraszták egymást — a Duna vidékein, Regensburg, Ingolstadt stb. környékén; de később, mikor északon Ferdinánd római s magyar király Móricz herczeggel egyesülve a szász választó-fejedelem birtokait megtámadá s a választó-fejedelem kénytelen volt a déli harcztérről megválni, hogy birtokai védelmére siessen: ekkor a megoszlott, korántsem meggyőzött szövetséges hadak ellenében Károly maradt a helyzet ura; a birodalmi városokat: Ulmot, Augsburgot, Strassburgot egymásután hódolásra kényszerité, s miután ekép hátát födözte, fölvonúlt az északon győzelmes János Frigyes ellen s ezt a mühlbergi csatában nemcsak legyőzte, de el is fogta.

Szép napok voltak ezek, talán a legszebbek Károly életében. Országok és főurak, városok és polgárok járúltak hozzá s estek térdre előtte kegyelemért könyörögve; az a szövetség, melyet a prot. rendek alkottak, s mely 15 év óta óriási kő gyanánt minduntalan láb alatt volt törekvéseiben, most megtörve, szétugrasztva, daczos fejei pedig megalázva hevertek trónja zsámolyánál. Károly dicsősége tetőpontján állott s e dicsőséget, e diadalmas napok emlékét egy csoport hivatott s hivatlan író többé-kevésbé sikerült följegyzésekben hagyta hátra az utókor számára. [2]) Maga a császár, midőn később a s. juste-i kolostor magányába vonúlt, Julius Caesar olaszfordítása mellett legörö-

[1]) L. Ranke fejtegetéseit, melyeket az újabb és újabb kutatások csak megerősítenek.

[2]) Lásd *Voigt Gy.* két világos irályú s kitűnő kritikával írt értekezését: Die Geschichtsschreibung über den schmalkaldischen Krieg, az »Abhandlungen der phil. hist. Classe d. kön. sächsischen Gesellschaft der Wissensch.« VI. kötetében 1874.

mestebb foglalkozott ez 1546—47-ki hadjárat ama történetével, melyet egy hű alattvalója, don Luis de Avila y Zunigo, az Alcantara-rend nagymestere írt meg, s mely piros bársonyba kötve s ezüst diszitményekkel ékitve a világot megunt császár 30 kötetnyi kolostori könyvtárának tán főkincsét képezte. [1]

A háború azonban korántsem mondható a folytonos győzelmek s a mámoritó dicsőség szakadatlan lánczolatának: volt egy idő, midőn a császár ügye igen roszúl állott: mikor még a prot. szövetségi hadak együtt valának, mikor még Schörtlin nem volt mindenben annyira a szövetségi tanács akaratához kötve, mint később; a császár helyzetet ellenfelevel szemben némileg hátrányosnak tarthatnék; sem előre, sem hátra nem volt kilátása egy döntő, elhatározó csapásra s a diplomácziai alkudozásokat Móricz szász herczeggel nem lehetett egészen befejezetteknek tekintenie. E mellett seregének déli égaljhoz szokott nagyszámú spanyol és olasz csapatai közt a vérhas járványként pusztított, úgy látszik, mintha az őszi idő is ellene esküdött volna, mert, mint Godoi mondja »folytonosan esett, erős hideg idők jártak, a harczosok sokat szenvedtek, a lovak számára nem volt takarmány, a sereg fekvése kényelmetlen, a táborban oly nagy sár és locspocs, minőt sehol nem lehet látni; a [illegible] a katonák, leginkább az olaszok, [illegible] betegség [illegible] elhaltak.« [illegible] A sereg élelmezése szintén igen sok kívánni valót

[1] Don Luis de Avila e műve eléggé [illegible] és megbízható forrás. [illegible] A schmalkaldi [illegible] egészen [illegible] a [illegible] Károly [illegible] nagy [illegible] Nagy Sándor [illegible] sokkal nagyobb [illegible] — Avila [illegible] mint az Alcantara [illegible] nagymestere. Spa[illegible] [illegible] Mivel a spany[illegible] franczia fordítás, angol és német [illegible] Sendanus is nagyban használta. — [illegible] Beschreibung etc.

[illegible] Beschreibung des Kriegs [illegible] Teutschland geführet [illegible] Venetie 1548, német fordít. [illegible] Kayser und Königl. Majestäten [illegible] Handlungen [illegible] 1548 [illegible]

hagyott hátra; sokszor megesett, hogy két napig nem vittek bort és kenyeret a táborba. [1]) Hiába tanácsolták a vezérek a császárnak, hogy jobb lenne a hadakat téli szállásra vezetni, Károly erről hallani sem akart, bár katonái sorait a sok szenvedés megtizedelte.— Az általános lehangoltság közepette e szomorú napokban, mikor attól lehetett már tartani, hogy a nagy garral elkezdett vállalat dugába dől, november első hetében Károly egy sürgönyt kapott az északi harcztérről, mely lelkét fölvillanyozta s a bátortalan seregbe új reményt, új bizalmat öntött.

E sürgöny ama szászhoni, az u. n. vogtlandi győzelmeket adta a kényes helyzetben levő monarcha tudtára, melyeket öcscse Ferdinánd Móriczczal a már hű szövetségessé vált szász herczeggel egyesülten alig hihető rövid idő alatt aratott. Az 1546-ki hadjárat történetét tárgyazó egykorú följegyzések, Newe Zeitungok, a velenczei követek relatiói mind megemlékeznek az »adorfi« ütközetről, mely e diadalokat megnyitja, de nem oly bőven s oly terjedelmesen a mint azt két eddig ismeretlen s kiadatlan, a harcztérről kelt tudósitás teszi, [2]) a melyek nyomán én a már régen elfeledett, azonban a maga idejében nagy horderejü esemény emlékét a következőkben fölfrissítem.

Móricz szász herczeg, a schmalkaldi háború e legérdekesb alakja, rokona a szász választó-fejedelem iránt zsenge kora óta családjában hagyományos ellenszenvvel viseltetett s ez magyarázza ki azt a bizonytalan tartózkodó állást is, melyet a schmalkaldi szövetséggel szemben elfoglalt, midőn a prot. fejedelmek s a császár közt kenyértörésre volt kerülendő a dolog. A választó fejedelmi méltóság, a császárválasztó-jog vágyai főtárgyát képezte, s midőn hosszabb alkudozások után a császár megigérte, hogy az esetben, ha mellette harczoland, a »lázadó« rokonról e

---

[1]) Relatione di me Aluise Mocenigo K. ritornato oratore de la Ces[a] M[ta] di Carlo V. MDXLVIII. (Fiedler. Relationen Venet. Botschafter. Fontes. Rer. Austr. 30. köt.)

[2]) E két tudósítás két levél az esztergomi érsekhez intézve. Egykorú másolatban megvannak a m. k. kam. levéltárban publ. fasc. 35. nro 26: Regestum de nonnullis negocijs publicis et priuatis. Az első levél írója nem nevezi meg magát; a másodiké Nyáry Ferencz. Úgy gondolom, hogy legalább Nyáry F. levele *magyarból* lőn e regestumban *latinra* fordítva.

e méltóság ő rá fog ruháztatni; midőn 1546. október havában a diploma ez értelemben Ferdinánd közbenjárása folytán kezébe adatott: tüstént megkezdé a támadást János Frigyes ellen. [1]) Móricz lovagias alakját, daczára annak, hogy a német s ezek nyomán a magyar prot. egyháztörténelmi munkák s kézikönyvek egyoldalúlag hitszegőnek, árulónak festik s alig hagynak valami szárazat rajta, az a ki történetét bővebben tanúlmányozza, rokonszenvesnek fogja találni, s különösen előttünk magyarok előtt nem kis mértékben emelendi értékét az a körűlmény, hogy az 1542-ki török elleni hadjáratban, mely oly csúfosan s oly eredménytelenűl végződött, először állotta meg a tűzpróbát s azon kevesek közé tartozott, kik a dicstelen expeditióban fényt s becsületet szereztek nevöknek.

Az 1542. év október 1-jén történt, hogy Vitelli az egyesült birodalmi csapatoknál a tűzérség főparancsnoka, előre megállapított terv szerint kicsalta a török őrség egy részét Pestből, míg Perényi Péternek a magyar huszárok, s Móricz herczegnek a német nehéz lovasság élén a lépre jött török csapatot a város falaitól elvágniok kellett volna. A csel nem egészen sikerűlt s heves csata támadt a két fél között, mely a török vereségével (150—200 török maradt halva s 30—40 foglyúl esett) s a három keresztyén vezér dicsőségével végződött. E kis csetepaté jó alkalom volt Móricznak személyes bátorságát kitüntetni; a harcz tűzében egy csoport törökre rohant, ezek fényes fegyverzetéről s a sisak bokrétájáról könnyen fölismerhették benne a vezért, hirtelen körülkapták s talán leszúrták lovát, talán csak a heveder szakadt el, — később maga Móricz sem emlékezett reá, elég az hozzá, ő lovastól alábukott s már-már menthetlenül veszve volt, midőn egy hű csatlósa saját élte főláldozásával kimenté vakmerő fiatal urát a halál torkából. [2])

Ez a tűz, ez a bátorság, mely benne lakott, többször sodorta őt veszélyes helyzetbe s erélyével és dicsvágyásával páro-

[1]) L. ez alkudozásokat Rankénál az id. h. különösen Voigt Gy. Moriz von Sachsen. Lipcse. 1876.

[2]) L. bővebben Voigt, Moriz von Sachsen 46. l. s a kiket idéz. — Móricz részvételéről e hadjáratban l. Istvánffy Hist. de reb. Ung. Coloniae 1622. lib. XV. 246. lap.

súlva játszatta vele szerepét a schmalkaldi háborúban, hol másodszor jött neki alkalma a magyar huszárok segélyével nem múlékony, de hathatós következményekkel járó győzelmeket aratnia.

Prágában 1546. október közepén egyeztek meg Móricz és Ferdinánd a megkezdendő hadjárat terve fölött, mely szerint Ferdinánd sergei még a mondott hóban átlépjék a határt s egyesüljenek Móricz csapataival. — Se Ferdinand, se Móricz nem volt szerencsés a hadak gyűjtésénél, ez a szász földön, amaz Csehországban; mind a szász, mind a huszita reminiscentiáktól áthatott cseh rendek a protestantismus hívei lévén, határozottan kárhoztatták a két fejedelem lépéseit, s teljes erőből paralyzálni igyekeztek a fegyveresek toborzását, s így történt, hogy az egykorú Faleti tudósítása szerint (kit később még idézni fogok) a két szövetséges sereg egyesülve sem tett többet 4000 lovas- s 8000 gyalognál. — Ferdinánd csapatait a csehek ellenállása következtében fele részben osztrák fegyveresek s toborzott magyar huszárok alkották s e különféle harczosok főparancsnokává Weitmühl Sebestyén lőn kinevezve. Ez a jó úr igen gyámoltalan ember volt, se rendet nem tudott tartani, se magával, se föladatával nem volt tisztában, s ha csak az ő ügyességén fordul meg a vállalat sorsa, úgy minél hamarabb megtisztult volna a Vogtland földje minden ellenséges csapattól.[1]) Szerencse, hogy már akkor ott volt Nyáry Ferencz, a kölönben köszvényes katona s pótolta huszárjaival azt a hiányt, a mit a fővezér gyámoltalansága okozott.

Ferdinánd seregei október 23-kán lépték át a cseh-szász határt a platteni és gottesgabi bányák körűl s velök együtt a gyors lovú magyar huszárok hosszú lándzsáikkal, háromszögalakú testhosszaságú pajzsaikkal, melyek csúcsos vége volt felül

---

[1]) Egy értesítés Bucholtznál Geschichte der Regierung Ferdinand I. VI. köt. 14. l. jegyz. »Es ist dabei grosse Zerrüttlichkeit und keine Ordnung; in Summa, dieser Oberst (Sebast. von der Weitmül) ist kein Kriegsmann und das Best, das nit Feind vorhanden, sonst sollten sie wohl sauber heimgefertiget werden.« Tehát nemcsak Miksáról, hanem apjáról Ferdinándról is áll az, hogy nem igen tudták embereiket megválogatni.

s melyek különféle színűre levén befestve, a lánzsák apró lobogóival együtt kellemes látványt nyújtottak a szemlélőnek. A lándzsán kívül görbe kardot, fokost vagy buzogányt viseltek; kurta szárú csizmáik szélesen vasalva voltak, hatalmas sarkantyúkkal; hosszú redős ruhájuk alatt, mely bokáig ért, pánczélt csak elvétve viselt közülök egyik-másik.[1])

A benyomás, melyet az addig nem ismert katonaság, mely gyors lovain ott termett, a hol nem is gondolták, a még nem látott fegyverzet, az idegenszerű öltözet s a mesésnek látszó harczmód a föld népére s a szász harczosokra tett, — megdöbbentő volt; bennök látta a városi polgár s a környékbeli paraszt Góg és Mágog irtózatos népét, isten amaz ostorait újra föllelevenedni, melyekkel papjai a szószékről régóta fenyegették, hogy bűneit hagyja el s a javulás útjára térjen; ha maga a török ez »Erz- und Erbfeind« rontott volna a határra, nem lett volna nagyobb az ijedség, [2]) a mint a mendemonda csakugyan azt is kiszámította, hogy hetven valóságos pogánylelkű született török volt huszárjaink között. [3])

A szász választó a Vogtland védelmére Gräfendorf Farkast hagyta hátra, a ki a határszélen 300 lovassal czirkáltatott, míg benn a tartományban a Vogtland népe közt fölkelést rendelt el, melynek következtében rövid nap Plauennél 2000 főre rúgó fölkelő sereg gyült össze, nem számítva természetesen a várak s városok őrségeit s a mezei hadat, mely nehéz lovasokból s zsoldos gyalogokból is állott.[4])

[1]) A fegyverzet leírásában nem egyeznek a tudósítók, így pl. Nyáry F. is alább közlendő levelében csak lándzsát és pajzsot említ. Kétségkívül hiányozhatott ez vagy amaz fegyverdarab némelyik huszárnál, a teljes fegyverzet azonban a leírt volt. (Hogy tulajdonképi uniformisról szólni sem lehet, mindenki tudja).

[2]) Arnoldi Vita Mauricii (Menckeu, Scriptores rerum Germ. Tom. II. f. 1181) » . . . magna fuit in vicinis locis trepidatio, quam augebat hostium crudelitas, et Ungarorum antea in Germania non visorum apparatus. Quod enim ob armaturam suam horribilem praebeant videntibus speciem, multi eos non secus, atque si Turci ipsi adessent, execrabantur.«

[3]) Zeitung aus Breslau stb. (Abhandlungen des phil. — hist. Classe d. kön. sächs. Gesellschaft d. Wissenschaften VI. köt. 758. l.) »Es sollen auch bis in 70 geborene Turcken darunter inne sein.«

[4]) L. Voigt Gy. Moriz v. Sachsen 214. l.

A mint octóbor legutolsó napjaiban Ferdinand csapatai átlépték a határt s közülök egy rész Nyáry Ferencz vezérlete alatt előbbre nyomúlt, igen természetes, hogy az ellenség állásának kifürkészése czéljából a magyar huszárok lőnek előre küldve.

Ez előcsapat száma az egykorú följegyzésekben ingadozó; az idegen tudósítók 300—400-ra teszik, de Nyáry Ferencz, ki e tekintetben mérvadó, azt mondja, hogy az általa kiküldött előőrsök száma mintegy 600 főre rúgott. [1]) Azt a helyet, mely a kémek által mint az ellenség tábora lőn jelölve, huszáraink megerősítve, körűlsánczolva, de üresen találták; óvatosan tovább vonúltak tehát, az ellent Adorfnál, a városka előtt remélvén föltalálni; de miután itt is annak csak nyoma volt, nehogy a beálló est az ismeretlen terrenumon vészt hozzon vitézeink nyakára, hirtelen elhatározták, hogy a kis várost hatalmokba keritendik. A külvárosba benyomulni játék volt, annál nehezebb azonban a kőfallal körített város bevétele — lovasoknak, a biztos, védett állásból jött sürü ágyú- és puskatűz ellenében; hogy, hogynem — a levél a csinos mesterfogásról nem ád fölvilágositást — lovasainknak sikerült a város kiostromlása, »három kapun rontottak keresztül«, mint Nyáry F. mondja, s a remegő polgárságot hevenyében föleskették Ferdinánd hűségére.

Régi példabeszéd, hogy: conservatio est continua acquisitio — s a huszárok szintén érezték igazságát, mert rajtok is bebizonyúlt. Már az egykorú Faleti [2]) megjegyzi, hogy a magyar huszároknak az a rosz tulajdonságuk, miszerint együtt nem maradnak, folytonosan szerteszélylyel kell csatangolniok. Igy történt ez Adorf első elfoglalásakor is; a huszárok legnagyobb része kívűl a környéken járt zsákmány után s e miatt a városban maradottak méltán tartva az éj alatt bekövetkezhető támadástól, kénytelenek voltak a bevett várost odahagyni s útjokat visszafelé a fő-

---

[1]) Lásd a közölt leveleket leghátúl.

[2]) Beschreibung des Kriegs in Teutschland. Hieronym. Faleti; eredetiben olaszúl Velencze 1552, német ford. Hortledernél II. 713. »Mikor e harczosok (a huszárok) ütköznek, az a szokásuk, hogy először roppant erővel támadnak s a positiókat vakmerő bátorsággal foglalják el; de nem maradnak meg rendben egymás mellett, hanem elszórtan csatangolnak, s ha így az ellen rájok támad, nem szégyenlik a futást.« stb.

sereghez folytatni. Ezt az alkalmat használta föl azután az ellenség az odahagyott Adorf megszállására, a mi október 31-kén történt, nem pedig visszavételére, a mint Voigt[1]) hibásan állítja. 400 nehéz fegyverzetü lovas s hat zászlóalja puskás és lándzsás zsoldos katonaság ütött Adorfnál tábort nem nagy távolságra a Ferdinand főserege előre küldött csapatainak állásától, s e csatára készületlen osztrák-magyar-cseh serget ütközettel fenyegette. A dolgok ilyetén fordulatát látva — mondja a derék Nyáry F. — magam is kénytelen voltam lóra ülni, ámbátor a köszvény miatt iszonyúan szenvedek!

Lehet hogy az ellennel szemben a Ferdinándiak állása csakugyan igen kedvezőtlen volt, lehet hogy a jó Nyáry uram a poetica licentiával élve túloz a leírásban: annyi bizonyos, hogy a kritikus csomót a huszárok vágták ketté, az ellen megrohanását ugyanazon huszárcsapat vállalván magára — Mindszent napján — mely pár nappal azelőtt Adorfot elfoglalta, de abból kivonúlni kényszerült. Mint a förgeteg, rohantak könnyü huszáraink a földhányások mögé bútt kis szász seregre (mely 400 nehéz lovasból, hat zászlóalja [2]) gyalogból s több-kevesebb fölkelő, s így természetesen gyakorlatlan népből állott), s azt először a városon körösztül egy dombra, s innen egy fenyőerdővel benőtt magaslatra űzték, s miután az eszeveszett módra futó ellen fegyvereit is elhányta, annyira lekaszabolták, hogy az egésznek alig harmada maradt életben, a lovasok közűl alig 10 menekült meg; összesen 500 foglyúl esett, 1000-1200 ember maradt halva a csatatéren, míg egybehangzó tudósitások szerint, a huszárok közűl csak kettő-három veszett oda. — 12 ágyú, hat gyalogsági, két lovassági zászló esett zsákmányúl a magyarok kezébe s a mellett az elfoglalt város, mely oly gazdag prédával jutalmazta a harczban kifáradtak vakmerőségét, hogy a kótyavetyén egy darab szarvasmarha négy garason, egy ló 2—3 forinton kelt, [3]) s ha így folytatták huszáraink az egész hadjárat alatt, úgy valóban szószerint vehetjük amit Istvánffy mond, hogy t.i. a szegényül elment vitézek a követ-

---

[1]) Móriz. 214. l.

[2]) E zászlóaljak Fähnlein alatt kisebb nagyobb csapatok értendők, s nem a mai értelemben vett bataillonok. A fejszám változó: mint »egység« a mai századoknak felelnek meg. [3]) L. az első levelet.

kező 1547. év derekán gazdagon tértek haza tűzhelyeikhez, s némelyeknek mint pl. a tekintélyes Pető Jánosnak hatalma s gazdasága e háborútól datálódik.[1])

Ha egyedűl Nyáry Ferencz levele volna ez alig hihető diadalmi tényre a tanú, túlzásnak tarthatnók; de valamennyi egykorú följegyzés, úgy a császárpártiak, mint a szászok részéről, leszámítva kisebb eltéréseket, ugyanezt mondja. — Ferdinánd titkára[2]) a spanyol infanshoz (később II. Fülöp) intézett egy levelében a Nyáry Ferencz által állitottakkal tökéletesen megegyez, ő is azt mondja, hogy az ellenség közűl 1200 maradt a csatamezőn, 500 foglyul esett közűlök, s a nehéz lovasokból alig szabadúlt meg tíz, míg a magyar huszárok vesztesége háromnál többre nem rúgott.

Az egykorú Hans Christoph von Bernstein azt mondja: » .... a cseh király különféle seregekkel s 1500 huszárral (ennyi lévén szerinte azok összes száma) meghódíttatá a Vogtlandot, ... auch zu Adorff am Stetlein acht fenlein Landvolck zusampt einem geschwader Reuter erbermlichen darnieder hauen lassen« .....[3])

Egy »Newe Zeitung« igy ir: Zwischen Amsdorf, Olsnitz und Plauen haben die Hussern im ersten einreuten, wie sie vom lande zu Beheim komen, landvolg auch etzliche vom Adel, dabey des Churfürsten underthan 1500 erschlagen, das nicht mer von 2000 dann 500 lebendigk blieben sein.[4])

---

[1]) Istvánffy. libr. XVI. 273. l.

[2]) Döllingernél, Beiträge zur politischen stb. Geschichte der sechs letzten Ihderte I. köt. 16. sz. (52. lap.) » .... porque todo el pueblo esta espantado, y principalmente por un hecho que hicieron la gente del Rey de Romanos el dia de todos Santos passado, en el cual quedaron muertos en la plaza mas de mil y docientas personas de los enimigos y mas de quinientos prisioneros, y de cuatrocientos cavallos de armas que habia entre ellos no escaparon diez, y no pienso que de nuestra parte rescibieron daño tres personas, porque ellos fueron apremiados de los cavallos ligeros de Ungria pensando poderse salvar de una villa no fuerte a otra villa cercada muy fuerte ....«

[3]) Bülau-nál: Geheime Geschichte stb. 7. köt. 12. l. Kurtzer und warhaffter Bericht von dem Kriege den man den Sechsischen oder Deutschen genannt stb. Hans Christoph von Bernstein.

[4]) Abhandl. der phil. hist. Classe der kön. sächsisch. Gesellsch. der Wissenschaften Bd. VI. 758. lap.

Contarini Lőrincz, a háború alatt Velencze követe Ferdinánd oldalánál, különös dicsérettel emeli ki a magyar huszárok ezen vitézi tettét, s mivel néhány szóban az adorfi ütközetet leírja, azt hiszem, nem lesz érdektelen relatiójából a következő néhány sort lefordítni; annálinkább, mert bár adataiban néhanéha hibázik s nem is volt oly kedvező helyzetben, mint Mocenigó a császár mellett: valamint ítélete a schmalkaldi háborúról sokkal élésebb Mocenigóénál, úgy szigorúabban pálczát tör országok s egyesek fölött s dicséretekre épen nem hajlandó.[1])

»Három különös hősi tett érdemli meg a fölemlítést a szász háborúból; mondja Contarini, az első Adorfnál történt; mikor a római király csapatai: magyarok, németek és csehek a szász választó-fejedelemség elfoglalásához kezdének, Adorf szomszédságában a magyarok kémlelés végett előre nyomúltak, a mi, midőn János Frigyes csapatainak értésére esett, 8 zászlóalj gyaloggal és négyszáz lovassal a magyarok elé vonúluak, de alig pillanták meg ezeket, tüstént földsánczokat hánytak s azok mögé húzván meg magokat, elhatározták, hogy az ellent bevárják s vele megütköznek. Mindazáltal a magyarok előörsei — nem több 300 lovasnál — elérték őket, úgy hogy a megfutamodott gyalog és lovasok fegyvereiket elhányták, az a 300 magyar pedig kétharmadrészöket lemészárolta — örökös gyalázatára ama nagy seregnek. Ez eset, ez erős bizonyság után mindenki meg van arról győződve, miszerint a német a magyarral vitézség dolgában nem mérkőzhetik.«[2])

Az adorfi ütközet után a megrémült környékbeli nép futott a merre látott, ki Plauen, ki Ölsnitz felé. — Ölsnitz városa deputatiót küldött az előrenyomuló ellenséges hadak elé, hódolást ajánlott s kegyelmet kért; a mi megadatván, Ferdinánd seregei

---

[1]) Alberinál: Relazioni degli ambasciatori Veneti. Serie 1-a Vol. 1-o. Relazione di Lorenzo Contarini ritornato ambasciatore da Ferdinando re de Romani. 1548. — 419. l.

[2]) Contarini általában azt a tanúságot vonta a többek közt a schmalkaldi háborúból, hogy a németek harczi tulajdonságai közönségesen túlbecsültetnek.

a várost megszállották s már november 4. kén a podagrás Nyáry ki sem pihenve a harcz fáradalmait, a magyar fegyverek győzedelmét innen adja nagy örömmel az esztergmi érsek tudtára. Könnyű volt a szerencsés kezdet után a Vogtlandot, melynek népe a nagy réműléstől megbénúlt s aztán a szász választó egyéb birtokait, egyik várost a másik után Ferdinánd és Móricz egyesült csapatainak elfoglalni. Az öldöklés és mészárlás, mely e kor hadviselésével járt, nem lélekemelő jelenség ugyan huszáraink vakmerő bátorságát tekintve sem: de az eredmény figyelmünket nagy mértékben megérdemli, mert hatása messze terjedt. Ez a csata okozta, hogy János Frigyes a schmalkaldi szövetséges seregtől elválni, attól a maga harczosait elvonni kényszerült s országába sietett, hogy a diadalmas ellent útjában megállítsa — de vesztét találta; ez az ütközet eredményezte, hogy az ekként szétoszlott, elmállott szövetségi sereg megszünt, a Dunánál Károly császárra nézve nemcsak veszélyes, de komolyabb számításba jöhető is lenni; közvetve ez okozta, hogy a szövetségi városok egyik a másiktól elszigetelve, kényszerültek magukat a papismus gyűlölt világi feje előtt megalázni, kapuikat kitárni, s óriási sarczokot fizetni — s végre ennek az adorfi ütközetnek hire öntött lelkesedést a császár elcsigázott népébe s adott erőt a beteges monarchiának tervei kérlelhetlen kiviteléhez.— Messze volt még a jövőben a döntő mühlbergi csata, de Károly már mintha gyanította volna, a mi történni fog, mert indulatba jött ha János Frigyestől, mint választó-fejedelemről beszéltek előtte: »semmi fejedelem, semmi fejedelem, — úgymond — csak Hans Friedrich von Sachsen.«

A császár táborában történt följegyzések eltérnek egymástól arra nézve, mikor jutott a szászhoni győzelmek híre Károly tudomására; a dologra nézve ez mindegy, a fő az, hogy a császár e diadalok horderejét hamar fölismerte s elrendelé, miszerint üdvlövések hirdették az egész táborban a maga és serege örömét. [1])

[1]) Godoi i. h. »Hétfőn nov. 8-án jött a császárhoz a tudósítás... e fölött a mi táborunkban nagy volt az öröm, sok üdvlövés történt«... Mameranus (Hortledernél I. köt. 3. könyv. 1. fej.) Reiszbüchlein über

Ez az adorfi ütközet s egyáltalán huszáraink magokviselete az egész háború alatt, jó hiröket s becsületöket megalapította. Egykorú följegyzések, most becses történelmi források pontosan leírják fegyverzetöket, ruhájokat, harczi szokásaikat; kitünő katonák és államférfiak vetélkednek egyszerű laicus emberekkel a huszárok dicsőítésében; egyik azt mondja, hogy a huszárság a legkitünőbb lovasság az egész világon, (mint pl. Avila, a ki pedig eléggé competens ily dolgok megitélésében), a másik azt állítja, hogy nem képzelhető oly esély a hadviselésben, melynél a huszárnak hasznát ne lehetne venni, akár sik földön, akár valami erődített hely megszállásánál; a harmadik s a többi legjobb meggyőződése szerint vitatja, hogy a számaránytalanság ellenére V. Károly egész hadjárata alatt minden fegyveres népe közt a magyar huszároknak köszönhet legtöbbet. És e túlságosnak látszó dicséretet a huszárok meg is érdemlik; nem mintha valami emberfölötti erővel tűntek volna ki a többi katonaság közűl, nem mintha valami titkos boszorkánysággal, bűvös csodaerővel fölruházva egy-egy János vitéz lett volna köztök valamennyi: véghetlen előnye e magyar lovas csapatoknak a nehéz német lovasság s a könnyűnek szintén nem mondható zsoldosok a Landsknecht-ek fölött, mint hatszáz s több évvel azelőtt, a gyors lovakban, a gyors mozdulatokban, a könnyű fegyverzetben s a szétszórt csatározás módszerében rejlett. S ha pl. az olasz és egyéb részben szintén könnyű lovasságnál is nagyobb haszonnal voltak alkalmazhatók, azt a törökkel való ellenséges érintkezéseknek s annak köszönhették, hogy épen a török elleni folytonos háborúkban Magyarországon, Középeurópa akkori nagy hadi iskolájában tanúlták mesterségöket.[1])

Keyser Carl desz 5. Reise: .... »11. November kam Zeitung dasz der Römische König wider die Sächsischen bey dem Städtlein Plawen im Voigtlande obgesieget, vmb welches willen aus den grossen Stucken viel Frewden Schüsz gethon wurden ....«

[1]) Lásd e tárgyra nézve, melybe mélyebben bocsátkoznunk tér, idő és tanúlmány hiánya nem enged, *Salamon* kitünő czikkeit »A magyar haditörténethez« stb. a Századok múlt s jelen évi folyamában.

KÁROLYI ÁRPÁD.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Brutus János Mihály mk. történetíró magyar históriája 1490—1552 a mk. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából I. II. kötet. Közli *Toldy Ferencz*, a III-ikat közli *Nagy Iván*. Budapest, 1863. 1867. 1877. Akadémiai könyvkiadóhivatal.

(ELSŐ KÖZLEMÉNY.)

Nyugati nagy nemzetek nyomán indúlva, két magyar tudóskör foglalkozik pár évtized óta tűzetesen magyar történelmi tárgyú oklevelek s régi magyar történetirók — Scriptorok — művei kiadásával, azon nagy czél elérése végett, hogy a magyar történetirást az eddigi, nem elég szilárd és mély, gyakran igen egyénies és szűk látkörű alapról, biztosb, pragmatikusabb, átalánosb értékű és tárgylagos álláspontra s magasb szinvonalra emelkedni segítsék, t. i. a *Tudományos Akadémia Történelmi Bizottsága* és a *Történelmi Társulat*. Azon áldozatoknak, miket a nemzet értelmisége a két testület rendelkezésére ad, lélektani és tudományos indokai e nemzeti czélban központosulnak, melynek hiv szolgálata igéretével és reményében buzdítatik, sőt a legsúlyosb pénzviszonyok daczára valóban buzdul is a közönség részvétre és áldozatokra.

Két veszélyes szirtje van a magyar történetirásnak, melyet midőn iróink — a történetirás legfőbb föladatához, az igazsághoz híven — kikerűlni akarnak, többnyire hajótörést szoktak szenvedni: a mohácsi vész utáni dynastia-változás és az abból kényszerűleg eléállott erdélyi fejedelemség. E nehéz történetirói föladványt nekünk előbb-utóbb meg kell oldanunk, immár régen rátelt ideje. Semmi emberi hatalom nem fogja soha elfeledtetni a magyar nemzettel, sem történeti hitelességgel bebizonyítni,

hogy a küzdő felek jóval nagyobb része az első nagy történeti eseménynek oly módon végződését ohajtotta, hogy a másodiknak, a magyar királyság és magyar állam megoszlásának és szétdarabolásának ne kelljen vala bekövetkezni. S hogy ez ellenkezőleg történt, a *manet alta mente repostum -- vulnus* — politikai és lélektani elv szerint századokig sajogtatta a magyar nemzet szivét, értelme által nehezen volt elfogadtatható, sőt hogy az ma is oly esetek alkalmával, midőn Magyarország életérdekeit veszély fenyegeti, a lelkekben s a hazafiak nagyrésze öntudalmában fel- felújul, egészen természetes: ezt oly nemzetnek, mint a magyar, melynek oly viharos, de dicső múltja van, mely léteért, alkotmányáért és a keresztény civilizatio érdekeiért annyi vagyont és vért áldozott, méltányosan gondolkodva rosz néven nem vehetni.

Pedig ma már mindkét seb be van gyógyítva. A nemzet és király által hozott törvények adják meg az alkotmányosság bélyegét mindkét bevégzett ténynek: a magyar királyság és állam egysége helyre állott, a dynastia-változást törvény és évszázadokra terjedő gyakorlat szentesítette.

Vannak magyar történetírók és politikusok, kik az érintett nagy katastróphát történetünk érinthetlen oldalának tartják s fátyollal borítását látják jónak, működésök iránya is az. Ezek a történetírásban is az ildomosságot akarják az igazság helyére, állítni. Ezt nem szabad elfogadnunk, a csere az emberiség erkölcsi életére vészt hoz, én nem helyeslem s nem tartozom közéjök két okból; mert az hézagossá tenné történetünket, nemzeti életünknek nem lenne hű kifejezése s folytonosságát megszakítná, oly ürt támasztva a köztudalomban, melyben káros homály, a bizonytalanság kételye s indokolatlan aspiratiók foglalnának helyet; de azért sem, mert az osztrák történetnyomozás folyvást foglalkozik a múlttal—fontosabb adatok birtokában mint mi—tisztázza részleteit s egykor bizonyára ama korszak történetét teljes egészében megirni el nem mulatja.

Bármi legyen amaz időkor eddig sokban homályos története kimerítő tanúlmányozásának végeredménye, legyen igazolva a mai bevégzett és törvényesített tény, vagy hajoljon az igazság mérlege a nem érvényesülhetett nemzeti törekvés-irány felé: a tudomány ezek iránt homályban nem maradhat, sem egyoldalú

ténymegállapitásban meg nem nyughatik, nemzetünknek múltját úgy a mint volt, önámitás és illusiók nélkül kell ismerni, ereje és politikája iránt magával tisztába jõni s mindkét esetben a megállapitott igazságon magyar loyalitással megnyugodni.

Más nemzetek életében is voltak ily válságos mozzanatok, mégis nyomozódásaik köréből nem zárták ki az azokról tanuskodó emlékek méltányolását. Egy nevetséges tévkörbe jutna a történetirás a tényleplezgetés tana elfogadásával. Egykorú nem irhatna történetet — az lenne a logikai következmény — pártállása miatt, a mi elfogultságot föltételez ; de az sem, a kit nagy időköz, tán épen századok választanak el irása tárgyának korától, mert az események okait nem ismerhette, aztán mert az idõ máskép alakitván a nemzet activ életét, a történet is ahoz lenne idomitandó. Igy nem képzelhető élethü történetirás, igy annak életoktató czélja teljesen el lenne tévesztve.

E nézeteket és elveket, miket történeti forráskiadásainknál követendőknek itélek, azért mondottam el itt egyfelöl, hogy történelmi munkásságunk ismerõi s átalában a hazai történelem barátai számot vessenek avval: vajjon eddigi forráskiadásaink e tekintetben helyes úton s elég tudományos és elég szabadelvü irányba haladnak e? és ha nem, irányváltoztatással s lelkiismeretesebb figyelemmel, változtatva legyen rajta; másfelől pedig azért, hogy kitüntessem, mily nagy súly helyezendő az ismertetés alatti kézirati műnek háromszáz év ótai rejtvelét után nyomtatásban megjelenésére, mely Magyarország nak az 1490—1552. évi rendkivül válságos korszaka történeteit igazsághü rajzban, nemzeties fölfogással, pragmatikailag terjeszti élénk. A nagy tudományi tekintélyü olasz iró Báthori István erdélyi vajda, illetőleg fejedelem nevében formaszerint meghivatva 1574 febr. 7. érkezett Kolozsvárra, lengyel királylyá választatásáig udvarában élt, 1576. vele Lengyelországba ment, ott a királyi várban lakott, a királyt még harczi útain is követte; e helyzete 1586. decz. 13-ig, a király halála napjáig tartott; tehát e hatalmas uralkodó és Báthori Kristóf vajda, illetőleg fejedelem pártfogói voltak, a királyi és fejedelmi titkos levéltárak adatai kezénél, baráti voltak Magyarország jelesei közt: Dudith András, Forgách és Zsámbóki történetirók, az erdélyiek közül Kovachóczy

és Berzeviczy kanczellárok, Békés, Blandrata, Gyulai fejedelmi tanácsosok, jóakarói Schwendi Lázár és gróf Salm Miklós, Miksa császár hívei, Lengyelországban Zborovszki, Poniatovszki s több főurak, Ausztriában a híres Crato, Miksa császár házi orvosa szintén benső bizalmi rátja, Báthori István halála után Ernő osztrák főherczeg és Rudolf császár pártfogói. Tizenkét évnél tovább élt ő oly magas, sőt legmagasb állású férfiak, fejedelmek körében, kiknek egy része látásból és tapasztalásból ismerte a Brutus munkája tárgyát tevő időszak történeteit a cselekvő egyénekkel együtt, e történetek egy részében maguk is tényezők voltak, eredeti okiratokból vagy élők ajkairól vette értesüléseit, kik e történeteket maguk is alkották, idegen nemzetiségénél fogva elfogúltnak lenni irányunkban, részrehajlónak az osztrák uralkodók ellenében oka nem volt.

Brutus magyar történeti műve I és II. kötetét *Toldy Ferencz* nagy tekintélyü, halhatatlan tudósunk szerkesztette, a III-kat *Nagy Iván* m. tud. akad. rendes tag. A könyv czíme ez: *Brutus János Mihály, Magyar Királyi Történetíró Magyar Históriája* 1490—1552. I. kötet: [1]) *II. Ulászló király országlása.* Következik a bevezetés ily czím alatt: *Brutus Élete és Munkái. Bevezetésül.* I—LXXXIV. lap, az író és íródeákja kéziratai hasonmásával. Ezután jő a szöveg 1—461. lapon. Toldy legelébb Brutus életíróit említi meg, azután születését, útazását Európa nagy nemzetei közt, ismerteti általános tudományügyi munkássága eredményeit, hangsúlyozva különösen az olasz történetírásnak tett szolgálatokat, Forgách nagyváradi választott püspök által még 1563. Magyarországba jövetelre fölszólítatását, elmondja honából eltávozása okát s 1573. az erdélyi fejedelem által Magyarország történetének megírása végett újból meghivatását, megérkezését, ott barátságosan fogadtatását, erdélyi és lengyelországi élményeit, történetírásában előhaladását Lengyelországból eltávozásáig, mikor ismét Magyarországba került vissza; itt Pozsonyban élt 1592-ig s mint magyar királyi történetíró fizetést a magyar kamarai pénztárból vett; ekkor műve érdekében Erdélybe menvén, ott május 15-én meghalt.

---

[1]) Megjelent Pesten 1863-ban.

Az ezután következő részben Toldy Brutust a történetíróban megkívántató három főkellék: *alapos tudományi készültség, részrehajlatlanság, megbízható hitelesség* tekintetében Pray ellenében védve, őt nemzeti történtünk érintett nagy korszaka teljesen hiteles és egyik első rangú forrás-írójának bizonyítja be, megczáfolva főleg azon állítást, hogy őt a két Zápolya irányában más történetíróknál kedvezőbb ítélete kimondásában bérért való hűségeskedés — mercenaria fides — vezérelte volna, a kik már rég meg levén halva az előtt, mikor Brutus Magyarországba jött, nekik sem lekötelezettjök nem volt, sem tőlük kegyet nem várhatott. Pray azért is hibáztatja Brutust, hogy a pápa leveleit gyakran saját értelme szerint adja elé, az egyházi rendet pedig elegendő ok nélkül megtámadja; írásán — úgymond — mindenütt mint valamely nyiláson átlátszik a római egyháztól elszakadt hitnézetű emberekkel való benső viszonya. Toldy e vád tekintetében az ítéletet az olvasóra bizhatónak véli; helyesen, ez Brutusra nem lesz hátrányos. Hátrább lesz még erről szó.

Végre Toldy Brutus kéziratai történetével ismertet meg, elbeszélve bizonyítólag: hány könyvből állott az eredetileg? mely korszaktól meddig terjedett? a kézirat két eredeti teljes példánya kik birtokában volt? kik használták föl történeti művök irásánál? tehát kik látták még a teljes, csonkítatlan kéziratot? hol, mikor, hová tünhettek el ezek? hány könyvből állnak ma a teljesb Codex-példányok? hol vannak s mennyiben bírnak eredetiség jellegével, mily hitelességüek? Vannak-e fen belőle másolatok, hol és minők? melyek és hol vannak azok a példányok, melyekből a mostani kiadás készült? Szóval: Brutus élettörténete, általános tudományi és különösen magyar történetírói munkássága s utóbbinak eredménye, a szóban levő kézirat viszontagságos sorsa egész teljességében föl van tüntetve az adatok ama gazdagságával, az alak és irály azon műformai vonzatosságával, mely Toldy írásait ép oly kedves, mint tanúságos olvasmánynyá teszi.

A II-ik kötet [1]) — az előbbi czím alatt tárgyalja a magyar történetet *II. Lajos trónralépésétől 1537-ig.*

[1]) Megjelent Budapesten, 1867-ben.

I—IX. lapra terjedő előszóval, melyben a Toldy által kiadásra használt bécsi és budapesti egyetemi D. és E. Codexek hitelességéről szól, a két példány leíróinak ki-létét igyekszik megállapítni, megmondván véleményét arról: melyik könyvet ki írta? átvizsgálta-e azokat Brutus vagy nem? mely könyvek mutatják kétségtelenül keze javító nyomait? e javítás hol, melyik könyvnél szünik meg? mely részeiben hiányos és melyik leírónak rosz írása miatt hibás a bécsi és egyetemi Codex? Toldy panaszolja, hogy a szöveg sok hibáival kellett vesződnie, a miket a leírók a rövidítések rosszul olvasásával még szaporítottak; a Brutus által átvizsgált részekben is maradtak ilyenek, miket a koros férfi valószínűleg nem vett észre; de sok hiba származott a Codex bekötetője gondatlanságából is, mert a könyvkötőt nem figyelmeztette, hogy régi kéziratot körülvágni nem szabad. Ezt körűlvágták, és általa soha ki nem pótolható károkat okoztak történetiránsunknak. A hibák kiigazításáról Toldy úgy nyilatkozott: »hogy a hol azok nemcsak bizonyosak, hanem világosak is, természetesen nem hagyhatta igazítatlanúl. De vannak -- ugymond — oly helyek, hol a Codex csonkított vagy átlikasztott vagy elszennyezett; az ily hézagokat már csak sejtelmi úton lehetett — a hol lehetett— pótolni, több helyen kénytelen volt csak kipontozni. Végre sok helyen egész szókat hagyott ki Brutus tisztázója; hol a kihagyott szót sejteni lehetett, a conjecturalis pótlás zárjel közt áll. Ily íráshibái mindkét Codexnek vannak; itt is tehát a conjecturalis critica ugyanazon óvakodó szabadságával szabadott, de kellett is eljárnom.« A »bizonyos és világos« hibák mivoltáról Toldynak van a kéziratban jegyül hagyott egy iratkája, melynek tartalma ez: »Az a kéz, mely a IX. könyvben úgy elcsigázott, egy helyett *multibus partibus*-t írt (nála t. i. III-ik kötet 67-ik lapja 14-dik sorában). Ezt csak szabad volt javítni.« Mindamellett is — ez Toldynak e pontnál zárszava — távol vagyok attól, hogy correct szöveget véljek nyujthatni, sőt számos zavart, igazítatlan, első dolgozásra mutató hely maradt nálam is, melyeknek megigazítását sikeretlenűl kisérlettem meg.«

A III-ik kötetet a 160. lapig szintén Toldy rendezte sajtó alá, azontúl a m. tudm. Akadémia *Történelmi Bizottsága* megbizása következtében *Nagy Iván* rendes tag szerkesztette, s a ki-

nyomtatást eszközölte az elébbi czim alatt. Ebben Magyarország története *1537-től Egervára ostromáig 1552-ig* van előadva I—IX. lapra terjedő előszóval, a szöveg 1—463. lapra, a Bethlen Farkastól közlöttekkel 1—474 lapra terjed.[1]) A nyomtatást eszközlő saját szerkesztési eljárásáról szólván, elmondja: »hogy Toldy két példányt használt: a bécsit és budapestit, neki csak az utóbbi állott rendelkezésére, de a miatt — a mint róla meggyőződött — a munka kiadásának hitelességi fokozata semmit sem csökkent, mert a jelzett mindkét Codexben megvannak Brutus javító kezének nyomai és mert mindkét Codex — mint a szerkesztő kiadó-előde is elismerte s példákkal igazolta, — sok helyen csonka és roppantul hibás levén: a kiadás azon befejező husz ívénél a bécsi Codexnek nélkülözése szintén nem esett a szöveg teljességének vagy tökéletesebb voltának rovására; különben — jegyzi meg a szerkesztő — Toldy is mindenütt a pesti Codexhez tartotta magát, e szerint már az egyöntetüség szempontjából neki is ez vált föladatává. Teljes hűséggel ragaszkodott — mondja tovább — a szöveghez, épen úgy, mint előde, s hol teljes biztossággal a hiányt vagy hibát — megoldani vagy kiigazitani nem lehetett, őszintébb eljárásnak tartotta azt kipontozással feltüntetni és más részről a nyelvbeli hibát is inkább bennhagyni, mint a conjecturalis tapogatózások terére tévedni.«

Ezután a szerkesztő előadva a X. XI. XIII. XIV. könyvek különböző leíróinak írása rendkívül nehéz olvashatóságát és a szöveg hibás-voltát, úgy nyilatkozik: »hogy kiadó-előde nyomán járva elkövette a lehetőt, hogy a kiadás minél hibátlanabb legyen; de kitoldásokat, elhagyásokat a hűséghez ragaszkodás nem engedhetett meg, szóval — ezek zárszavai — igyekezett jó emlékezetü kiadó-elődéhez hasonló pontossággal és lelkiismeretes hűséggel eljárni a szerző szövegének kiadásában.«

Hogy az olvasó úgy a kiadók által használt Codex-példányok hitelességéről, mint kiadói tisztök miként teljesítéséről ítélhessen, szükségesnek látom elébb azoknak külső alaki minőségét — úgy, a mint szigorú összehasonlítás után én találtam —

---

[1]) Megjelent Budapesten, 1877-ben.

leírni, azután a kiadvány belső értékéről t. i. az eredetinek mily hűséggel és szabatossággal adásáról összehasonlításaim eredményét elmondani.

Volt Toldy bebizonyítása szerint teljes eredeti Brutus-kézirat, mely I—XX könyvet (Liber) foglalt magába, kettő, *egyik* a magáé, mi halálakor Ernő osztrák főherczegnek s általa Fejérkövi István m. kir. helytartónak és püspöknek kezébe s tán birtokába is került, mai holléte nem tudatik. Ezt Toldy A. Codexnek jelöli meg. A *második* a gyula-fejérvári káptalan levéltárába tett, erdélyi fejedelmi példány, a mi Báthori István lengyel királytól került az ő halála után öcsének Zsigmond fejedelemnek birtokába s levéltárba hihetően általa tétetett. Bethlen Farkas ebből az általa írt »*Erdélyország Történetei*«-be 1566-ig terjedő részleteket vett föl, tehát jóval messzibb időre terjedőket, mint a meddig a ma fenn levő s I—XIV. könyvből álló Brutus-féle kézirat terjed. Toldy nyomozódásaiból az derül ki, hogy Báthori Zsigmond alatt 1598—ban Pecz császári biztos által Józsika István erdélyi kanczellártól kierőszakoltatva ez is Bécsbe került,[1]) holléte maig sem tudatik. Toldy ezt B. Codexnek nevezi. Ezeken kívül volt a Brutus-kéziratnak egy különös szépen írt *harmadik* példánya b. Pronay Sándor birtokában, mit ő állítólag Lengyelországból szerzett, de ez csak szóbeli értesülésen alapúl, felfödözve eddig nem volt, terjedelméről s hitelességéről ítélet nem mondható. Ezt Toldy lengyelországi példánynak s C. Codexnek nevezi; ugyan ő a *negyediknek* egy második gyula-fejérvárit vagy a második bécsi Codexet nevezi, mely most a bécsi udvari levéltárban van, s a Brutus-kézirat I. II. III. VI. VII. VIII. (és nem IX) könyveit foglalja magába, [2]) sok helyen csonkán, melyet Toldy D. Codexnek jelöl meg. *Ötödik* az egykori pozsonyi jezsuiták könyvtárának példánya, mely Toldy gyanítása szerint Brutus pozsonyi

---

[1]) Gróf *Kemény József* értekezése: Magazin für Geschichte, Litteratur sat. Siebenbürgens. *Anton Kurz.* Kronstadt, 1844. 63—64 lapjain be van bizonyítva.

[2]) Gr. *Kemény* Chmel után I. II. III. VI. VII. IX-et ír elébbi értekezése 65. lapján, azért, mert a VIII. a Toldy-kiadvány II-ik kötete 384. lapján láthatólag kétfelé választva, utolsó része »IX-dik könyv« nevet visel.

hagyatékából került jezsuita kézre. Lehet — úgymond ő —hogy az, miután az első eredeti, úgynevezett A. Codex már meg volt kerülve, Fejérkövi püspöknél maradt el, ki a nyomozásra Ernő főherczegtől volt megbizva, s e szerint tőle juthatott a mondott szerzethez. Több helyen látszó oldaljegyzésekből s egész helyek szószerinti átvételéből annyi bizonyos, hogy Pray a Brutus-féle kézirat pozsonyi példányát 1767. »*Annales*«-ei írásakor használta s az a jezsuita-rend 1773. eltörlésekor nála maradván: az ő kézirat gyűjteményével ment a m. kir. budapesti tudományegyetem birtokába. Ezt a példányt Toldy E. Codexnek nevezte.

Ezen többé-kevésbé (hátrább tüzetesen szó lesz róla) eredetinek tartható Brutus-kézirat példányokon kívül Toldy másolatokat is sorol elé. 1. *egy bécsi másodikat* »*Nova*« jelzés és 60 szám alatt, melyet a D. Codex másolatának vél; 2. *a pécsit*, mely szerinte az E. Codex másolata; 3. a maros-vásárhelyi gr. *Teleki-könyvtár példányát*, melyet erdélyi udvari kanczellár gr. Teleki Sámuel a D. és E. Codexből a tudós Kéler Godofréd által készíttetett a maga gyűjteménye számára.

Ezek azon eredeti és másolati Brutus-kézirati példányok, melyekből Toldynak választani lehetett: ő a bécsi első, de féleges D. és a pozsonyi (most a budapesti egyetemi könyvtárban levő), részeiben sok helyt szintén megcsonkított, de így is sokkal teljesebb E. Codexet használta. A bécsiből hiányoznak a IV. V. és a IX-től XIV-ig terjedő könyvek, sőt a meglevő I. II. III. VI. VII. VIII. (Chmel szerint I. II. III. VI. VII. IX.) könyvből is egyes szók, sorok, lapok, sőt ívek; a pozsonyiból a nyomtatott kiadást véve alapúl, az én összehasonlításom szerint az I. kötet 393. lapján láthatólag hiányzott 8 ívrétü levél, a mi a bécsi Codexben sincs meg; a 458-diknál 1 levél; a II. kötet 12. lapján láthatólag 1 levél, a 158. lapnál 2 levél. Itt a bécsiben csak 1 levél hiányozván: az utóbbinak hézaga annyiban pótoltatott; a 172. lapon levő * jegytől a 177. lap ily * jegyéig ismét hiány levén: a bécsiből pótoltatott; a 238. lapon levő * jegytől a 250. lap *) jegyéig $6\frac{1}{2}$ levél hiányozván: a bécsiből kiegészítetett, de nem teljesen, mivel azon részében az is hiányos volt; az E. Codex 302. lapon levő szövegrészében — írja Toldy — nagy hézag van, de azt nem határozta meg; azután — ily megjegyzést

tesz — Szamosközy pótlása kezdődik a 337. lapon levő * jegyig.[1]) Meg kell evvel szemben jegyeznem, hogy az nem pótlás, hanem szövegmásolás, a mint hátrább ki fog tünni. A »*nagy hézag*« terjedelmét pedig gyanítatja az, hogy a *studebat* szó után Pray 4 ívrét-levél tiszta papirt köttetett bele, ő tehát erről tudomással bírt, a mit hátrább igazolni megkisérlek. A 337. lapon levő * jegytől az E. Codexben 8 levél hiány van, mi a VII-ik könyv végéig a nyomtatványban 353. lapig a bécsi D. Codexből pótoltatott.... Itt az E. Codex I. kötetének vége van; a könyvkötő ugyan ide kötötte vétségből az I. könyvhez tartozó két utolsó s a II-dik könyv két első levelét, de a kiadvány szerkesztője a kézirat e hibásságát jóvá téve, mindkettőt illető helyére igtatta be. Meg kell jegyeznem, hogy az E. Codex I. kötete I—VII. és a II. kötet VIII-dik könyvéből két nyomtatott kötet telt ki; a Codex I. kötete irónnal végig lapszámozva van, a II. csak az 1. levéltől a 22-ig, hol 4 üres levél van a kéziratba bele kötve, melyre Toldy a nyomtatványba be nem vett ezen megjegyzést irta: »A bécsi Codex e szónál *redacturus* (II. köt. 375. lap, 8-ik sor) megszakadva, átmegy a: *Turcarum aliae naves* mondatra, míg az E. Codexben az előbbi *redacturus* szó után még e másfél sor van: »*Exinde non apud Ungaros modo, sed apud exteras etiam gentes per tam insignem* stb.« a mit ő közbetett mondatnak vélt s a nyomtatott szövegből kihagyott, én pedig azt hiszem, hogy itt is szöveghiány forog fenn, s ez alkalomból megjegyzem, hogy az E. Codex beköttetője Pray még ismert példányt, melyben a *Turcarum* szóig négy levél szöveg lehetett, különben honnan tudta volna, hogy hiány, és honnan, hogy négy vagy több levél hiány van, miután sem őrbetü, sem lapszámozás nincs a kéziraton? A 23-tól 33 levélig a szövegben nincs megjegyzési tárgy. A 33-ik levél első lapjának közepén (a nyomtatvány II-ik kötete 384. lapján * jegy alatt e szónál: *devovere*, Toldy e megjegyzést teszi: »A bécsi Codexben itt végződik a VIII-ik s utána kezdődik é IX. könyv (e szóval: *His peractis*;) az E. Codexben ellenben megszakítás nélkül tovább foly, a mit ő a két Codex külön-

---

[1]) Toldy — Szilágyi S. megállapitása szerint — Szamosközy irását irnokáéval összetéveszti. Erről hátrább lesz szó.

böző időben készülése s nem mindenben egy és ugyanazon tartalma bizonyítékául jegyez meg. A bécsi Codex a Toldy által szerkesztett kiadvány II-ik kötete 441. lapján látható megjegyzés szerint e szóval: *furentium* egészen megszakad, az E. Codexben ellenben a VIII-ik könyv tovább foly a 445. lapig, hol e mondattal végződik: *et nota dissoluti animi haud poterat.* A VIII. és IX. könyv beosztása tehát a bécsi és pozsonyi Codexekben a Chmel és Toldy fölfogása s közlései szerint lényegesen különböző. A Toldy-kiadvány II. kötete a 495. lapon e szókkal végződik: FINIS LIBRI OCTAVI ET TOMI SECVNDI; de az E. Codexben az: ET TOMI SECVNDI szók nincsenek benne.

Tény az, hogy a pozsonyi és bécsi Codex közt tartalom és beosztás tekintetében különbségek vannak, utóbbiból az elsőnek számos hiánya pótoltatott, a bécsi Codex már a VIII., Chmel szerint IX-ik könyvnél egészen megszakadván, a Nagy Iván által szerkesztett részig ki nem terjedett s mint nem létezőn, sem Brutus javító kezének nyomai nem lehettek meg, sem a III-dik kötet utolsó 20 ívénél forrásul nem vétethetett. Több Codex-példány megszerzése és összehasonlítása tehát a kiadványnak teljesb volta és kritikai hitelessége tekintetéből lelkiismeretben járó elmulaszthatlan kötelessége szerkesztőnek és kiadónak egyiránt. De a pozsonyi Codex megfigyeléséből az is kitünik, hogy annak több hiánya még a múlt században valamely teljesb Brutus-kézirati példányból kiegészitetett, látható ez az E. Codex I. kötete VII. könyvében 54—61 levelen; nem tudható azonban, ha az a bécsi volt-e? vagy Pray által ismert s még akkor létezett valamely más példány?

Azonban folytatom a Brutus-féle Codex kinyomtatott kötetei ismertetését. A III-ik kötet 160. első lapját — a mint már mondva volt — Toldy szerkesztette és nyomatta, azontúl a 463. lapig, tehát végig Nagy Iván a pozsonyi E. Codexből. E kötetben is a 48-ik lap 17. sorában *summa* szó után Toldy e zárjel közötti megjegyzéssel mutat rá a kézirat hiányos-voltára: »*nagy hézag*«; a 7-ik lap 3. sorában (*rati*)one Toldy kiegészitése, mert a kézirat 151. lapján a javitást a könyvkötő levágta; a 21. lap 27. sorában (*reponere*) is Toldy javitása, a Codex 163. lapja 8. sorában e szó nincs meg; 28. lapon 20. sorban (*evectus est*) T.

beigtatása, a Codex 168. lapja 9. sorában nincs meg; 37. lapon a 11. sorban *(Consilium)* Toldy beigtatása, a Codex 173. lapján alulról a 2 sorban nincs meg, ugyanott quid helyett *quod*-ot helyettesített, tovább azon sorban (*multitudinem*) szót is ő igtatta be, a Codexben ez sincs meg: a 43. lapon alulról 1. sorban (*effecit*) és eam (*que*) szók Toldy kiegészítései, a Codex 178. lapja 3. sorában nincsenek meg; a 44. lap 3. sorában (*eo loco*) T. beigtatása, a Codex 178. lapja 5. sorában nincs meg, 44. lap 23. sorában Thad után (*Líd*) Toldy beigtatása, a Codex 180. lapja 10. sorában nincs meg; a 49. lap 3. sorában (*caus*)sam Toldy javítása, a Cod. 181. lapján cām rövidítési jegygyel van írva; az 50. lapon ismét zárjel között a mondat értelmét kiegészíti *quam* szóval, 58. lapon *cum*-mal, 102. lapon *esse*-vel, a 104. lapon *eloc*-(asset) szóban elől két zárjel közé tett szótaggal, 115. lapon (*in*), 149. lapon (*viam*) zárjel közé tett szóval egészíti ki a Codex szövegének homályos és érthetlen helyeit. Vannak az 56. 58. 64. 68. 73. 83. 104. 105. 147. 149. lapokon magyarázó, kiegészítő, néhol megigazító fél és egész mondatok zárjel közé igtatva, melyek a szövegben magában már eredetileg benne voltak, a mint ez előttem a Codex és nyomtatvány összehasonlításából bizonyossá lett; de ezt a körülményt Toldy a II. kötet elöszavában csak mintegy érintvén: az olvasó azon gondolatra jöhetne, hogy azok szerkesztői pótlások, mi azonban nem úgy van. Én ezt hangsúlyozva megjegyezni szükségesnek s biráló ismertetésem czéljához képest kötelességnek tartottam.

Nagy Iván is híven ragaszkodott — mint előszavában írja — a B. Codex szövegéhez, s a hol a hiányt vagy hibát kijavítni nem tudta, pontozással tüntette föl, a hozzávetési tapogatózást azonban kerülte. Ily hiány-megjelölés van a III. köt. 254. lapja 7. sorában e szók után: *Carolo Caesare de....* a 341. lap 13. sorában *sublatum iri* után a szerkesztő a Codex hézagosságára e megjegyzéssel mutat rá: (*Hézag, néhány lap hiányzik*) .... a 215. lap végső sorában e szó után: *eas ipsas*, ismét több pont s zárjel közt e megjegyzés: (*két levél hézag*), az eredetiben mindkét állítás indokolása mellőzve; a 419. lap két első sorában is több pont van e szóig: *immissa tuebatur*; a 433. lap 4. sorában ez jő elé: *iis ipsis... m*; a 459. lap 3. 4. 5. 6. sorában viszont pontozások, a 460. lap

3. 4. 5. 6. 8. 9. sorában hasonlóan ..... a szöveget 463. lapon a végső sorban e szók után: *summam victoriae* .... szintén pontozás zárja be. Én utána néztem e két utóbbi feltünő hiánynak, s úgy találtam, hogy a Codex e részében az ív felső jobb szögletét rothadás érvén: ma a régi írás-sorok helyét ráragasztott üres papír pótolja.

Ennyi hiány van a III. kötetben pontokkal és zárjelezéssel kitüntetve; a conjecturalis úton való értelem-kiegészítést a szerkesztő valóban kerülte; én itt egyet jegyeztem meg a 452. lap 4. sorában, e szóban (*Hun*)*garos*; nem helyes névleirásra kérdő-jellel rámutatás van a 184. lap 4. 5. sorában, hol *Poscajo* et *Tajsco* neveknek * jegy alatt más, későbbi kézirással Bocskai (?) és Tahy? jelentés adatott; a 275. lapon: *ita Neapolim* (?) *adductus* mondatrészben a név vagy esemény valódisága, a 339. lap 1. sorában »*Kykro*«, a 6. sorban »*Kyokhaken*« nevek kétességére van (így) figyelmeztető szóval rámutatás; nagy mérvű itt is a zárjel közötti fél és egész, sőt körmondatok száma a: 161. 177. 180. 181. 183. 193. 225. 235-236. 241. 272. 286. 293. 296. 298. 306. 315. 319. 323. 337. 342. 353. 364. 372. 375—76. 378—79—80. 383—84. 389. 430. 439. 446. 449. lapokon; ezek azonban itt sem szerkesztői pótlások, hanem már a Codex eredeti szerkezetében vannak így.

Nézzük már most e Codexeket külalak, a szerző, irnoka és a többi másolók kézirásának autenthiája tekintetében.

A bécsi D. Codexről saját vizsgálat nyomán nem szólhatok, mert az itt föltalálható nem volt, Bécsbe, a forráshoz menés költségét aligha fedezné ez ismertető czikk tiszteletdíja. Toldy ítéletc az első kötet előszavában erről az, hogy nagy részét Brutus azon irnoka írta, a kinek a hasonmás tanusítása szerint kezeírása az E. Codex I. kötete s a II-nak utolsó része. Én ezen megnyugodva, tüzetesen csak a budapesti egyetemi E. Codexről szólok, mely ív-alaku két jókora kötetből áll, bekötve, (elég gondatlanúl) körűl vágva, az első kötet irónnal egészen lapszámozva, a II. hiányosan. Az I. magában foglalja az I. II. III. IV. V. VI. VII. könyvet, sarkczíme ez: IOHANNIS MICHAELIS BRUTI HISTORIARUM LIBER I. II. III. IV. V. VI. VII. Tomus 35, a II. kötet a VIII—XIV. könyvet, sarkczíme az előbbi, gyűjteményi jelzése: Tomus 36. A kéziratkötetek rövidbe vont leíró átnézete egy forrás-kiadvány kritikai szerkesztésénél fenforogható

kérdésekre és így az általam imént föltettekre is önként megadja a kellő feleletet, valamint az ismertetés alatti akadémiai kiadványoknál alkalmazott elvek czélszerűségi és helyességi mértékét is.

Az I. kötet I. könyve 1. lapját a Codex IV-ik levele teszi s e szókkal kezdődik: *quasi rebus cum Germanis*, hiányzik A. Aij Aiij őrbetűs 3 levél, az Aiv levélről az őrbetű leszakadt, de a levél maga és így az első ternioból öt levél megvan s a szöveg csonkítatlan a 118. lapig, hol az utolsó szó ez: *morum*, a folytatás: *et vitae sanctitas* átmegy a VII-dik könyv végére, oda kötve könyvkötői figyelmetlenségből, ily megjelöléssel: 118 b) 118 c) 118 d) 118 e). Ezután múlt századi kipótlás a 118 f) 118 g) 118 h) 118 i) levél, utolsó szó az 1-ső könyvben: *miserabantur*, ugyanott 119. lapon kezdődik a II-ik könyv s megy megcsonkítatlanúl a III. könyv 306. lapjáig, melyen felül Toldynak ezen jegyzése van: *Itt szakad meg a* B(écsi) C(odex), de a pozsonyi vagyis B. Codex hézag nélkül foly 358. lapig, melyen e szó után: *collocasse*, a 359. lapra átmenőleg 8 levél hiányzik, a mint erről már fennebb volt szó; a 444. lapon e szó után: *humanor.* (alól *incommodo* őrszónál) Toldy ezen jegyzése látszik: *hiányzik 1 levél*, t. i. a 445—446. számu F8 levél, a mint fennebb láttuk; ezentúl ismét zavartalanúl foly a Codex-szöveg 545. lapig vagyis a 6-ik könyv 3-ik lapjáig, hol a lapszámozás megszünik. Levelenként menve tovább a kéziraton, az előbbitől számítva a 11-ik levelen Toldynak ez a jegyzése van: *Hic incipit Liber VI. in Cod*(ice) *Vind*(obonensi); innen átmenőleg az üresen levő 18-ik levélre, Toldy ezt írta: *hiányzik az eredetiben két levél vagyis a* PPiv—v; a 19-ik levélre pedig ezt: *Bécsi Codex* fol. 156 a) *usque* 157 a), megjegyzendő, hogy a PPiv levél hiányzik most is, de a PPv ki van egészítve múlt századi írással. A VII. könyvben TT8, számításom szerint az 53-ik levelen felül Toldy által ez van írva: *E Codicis Viennensis ff. 193—199*, minek értelme előttem homályos. Tovább menve a VV8, számításom szerint 61-ik levél második oldalán Toldytól e megjegyzés van: *Hic unum adhuc folium videtur desiderari*; megint hátrább a ZZ8, számításom szerint 88. levél e szóval végződik: *studebat* s utána van 4 levél tiszta papir, de Toldynak semmi útasító jegyzése; így tovább haladva a számításom szerinti 104. levél után van kötve a fennebb említett

I. és II. könyvtől elszakított nehány levél, a mivel a B. Codex I. kötete végződik.

A II. kötet a VIII. könyven kezdődik, 1—22 levél irónnal meg van számozva, a 22-ik e szókan végződik: *per tam insignem* sat.; egy levelen csak egy szám van elől, a második laphoz a következő szám csak hozzá van gondolva, de nincs leírva. A 22-ik levél után — mint már említve volt — 4 tiszta levél van s arról és Toldy jegyzéséről fennebb szintén volt szó. A 23-tól 180. levélig nincs megjegyezni valóm; ezen ilyen megjegyzés van: *Nihil deest,* utána Pray ezt írta: *imo deest* és beköttetett oda 6 levél tiszta papírt; ez is azt mutatja, hogy Pray ismert az övénél teljesebb Brutus-példányt. A 193. levelen kezdve már a levélnek mindkét oldala számozva van a 270. lapig, melyen a X. könyv elvégződik. A XI. könyv ismét nincs lapszámozva, hanem a szerkesztő a nyomtatvány illető lapja számát egymásra következő sorban följegyezte a Codex oldalára; sőt ez a kijelölés már a 227-ik lapon elkezdődött, felíratván rá a nyomtatvány III. kötetének azon lapszáma, melyre a kéziratszöveg megfelelő része beigtattatott, tehát itt a 113-ik lap, mely e szóval kezdődik: *honestus.* A 270 kézirati lapon oldalvást a nyomtatvány 184-dik lapja van jegyezve, mely e szóval végződik: *haberet*; ezután a 186. lap üres, a 187. lapon kezdődik a XI. könyv. Ezen túl a Codex lapjait nem, hanem csak a kiadványét idézhetem. A 202. lap kezdő harmadik sorában ezen szókan túl: *pulla veste* egy üres lap van, melyen e megjegyzés áll: *Nihil deest* a fennebbi hasonló megjegyzés írójának tollából, a mi ellen Pray sem szólalt föl. Ezentúl a 415 nyomtatványi lapig nincs megjegyezni valóm, az ottani két levél hiánya pedig már volt emlitve. A 419. lapon e szók elé .... *inmissa habebatur*, Toldy írta ezt a czímet: IO. MICHAELIS BRVTI UNGARICARUM RERUM LIBER XIV. minő alapon? az előszóban indokolva nincs.

Ezek a Codex hézagait magukban a Codex-kötetekben talált különbféle jegyzetek nyomán tisztán kitüntető adatok.

Vizsgáljuk meg már most mindkét kötetben a nyilván felismerhető különbféle írásokat és azokban tett javitásokat.

Az I. kötetben levő I. II. III. IV. V. VI. és VII. könyvet az utóbbinak ZZ8 leveléig, tehát öt könyven s 1—545 számozott lapon át, a VI. könyv kezdetétől fogva pedig az én számozásom

szerint 1-től 88 levélig, két helyen látható múlt századi nehány levél pótláson kívül, mind és egészen Brutus azon irnoka írta, a kinek keze írása az I. kötethez csatolt hasonmásban látszó C) alatti boroszlói levél: szabályosan megdült, hoszudad, szép és egyenlő jellemü írás, az ívszámot mindenütt a szokásos ABC—és őrbetük jelölik 8 leveles terniokra osztva; ezen túl, tehát a VII. könyv 89. levelén kezdődik a Szamosközy (*Szilágyi S.* szerint: *irnoka*) írása e szóknál: *Petro Kegleuithio,* s megy a 104. levélig, melyen túl van a már ismételve említett, ide tévedésből kötött I és II. könyv nehány levele.

Javítás nyomai látszanak az irnok részéről az 1. 37. 38. 65. 95. 118. 119. 120. lapon, ezen túl aztán sokáig nincs; a 238 lapon ismét van, ezután hosszason nincs; viszont van a 409. 418. 443. 501. lapokon s a VI. könyv 11. levelén. A 158—59. lapokon egykoru, szép kerek írással elkezdődik a tartalomnak oldalvást följegyzése, a mi más meg más kéztől írva az egész I-sö köteten végig megy; a hol el volt mulasztva, kiegészitette Bethlen Farkas, a történetiró, Pray, a kinek ilyen és megrovó, kiigazitó vagy kételyt kifejező más jegyzetei elkezdődnek a 3. 25. 41. 42. 61. 63. 118. sat. lapokon s folynak végig mind a két Codex kötetén. Az elébb említett kerek irású egykorunak is látszanak javításai a kézirat sok helyén, igy a 327. lapon *Michaelem* helyett *Martinum*, 329. lapon: *Nadlacum* helyett *Nagy-Lacum*, 330. lapon *Vngarorum* helyett *Pannonum,* 337. lapon *Horvathus* helyett *Croatus* igtattatott általa a szövegbe; van javítása tovább a VI. könyv 11. levelén. A legtöbb javítás azonban az I. kötethez mellékelt hasonmás kétségtelen tanusitása szerint, főleg az I. II. III könyvben magáé Brutusé; igy a 3. lapon négy sor, a 6. lapon oldalvást egy sor végig, 94. l. két sor, 98. lapon öt sor, 101. lapon féloldalt, 118 a) 118 b) 118 c) 118 d) 118 e) 118 f) 118 g) 118 h) 132. 134. 140. 144. 150. 268. lapokon s azon túl a 306. lapig folyvást elé jőnek az ő ügyes és gondos javitásai, kiigazitásai, de itt megszünnek s a 335. lapig többé nincs nyomuk; itt nehány ismét feltünik s a III-ik könyv bevégződésével teljesen és végkép bevégződnek Brutus javitó kezének nyomai is. Ezentul a IV. V. VI. könyvekben itt-ott az iródeáknak van javitása, van a tartalom oldalvást jegyzőjének, sőt Pray is jogositottnak vélte magát

előtte 200 évvel írt forrás-szöveg javítására az 541. lapon, de Brutusnak nincs sehol javítása, a Szamosközy (*Szilágyi S.* szerint *irnoka*) által írt VII. könyvben pedig sem őrbetü, sem lapszámozás, sem semmiféle javítás nem látszik, egyedül a tartalmat írja fel oldalvást egy olyan kéz, mely az azelőtti könyvekben is folytatta ezt, sőt a Codex II. kötetében is itt-ott hasznos nyomát hagyta kezének s gondosságának.

A II. kötetben már sokkal több kéz írása, de kevesebb gond és figyelem s még kevesebb szakismeret van. A VIII. könyv 1-147. levele egészen a Szamosközy (*Szilágyi* szerint *irnoka*) szép, értelmes és hibátlan írása; a IX. könyv, mely a 149. levelen kezdődik, egy kerekded jellegü, tiszta férfias írásu másolóé, a 180. levelen e szóig: *potitus sum*; a 181. levéltől egy gyer ekes írásu folytatja a másolást a 194. lap 8-ik soráig; itt ismét Szamosközy irnokáé az írás a 198. lapon e szóig: *frigoris;* e lap folytatása azon nehezen olvasható írás, melyre a szerkesztő előszavában hivatkozik; a 199. laptól238-ig ismét egy értelmetlen rosz írás; a 239. 240. 241. lap 16-soráig megint más, a X. könyv 255. lapján túl 270-ig ismét amaz elébbi (a 199—238. lapot iró) kéz másolása: a XI. könyvben nem levén a lapszám kitéve, a Codex lapját a nyomtatvány illető lapjai után kell meghatároznom .... A 187. nyomtatási lapnál kezdődő ezen könyv is az előbbi értelmetlen írás a 202. lapon levő 3-ik sorig, ettől a 238. lapon e szóig: *ad mille,* tehát a 15-ik sorig új kéz írása, azon túl a 240. lapon alulról a 7. sorban *arce* szóig megint más kézé, azontúl 273. lapon az 5. sorban e szóig: *collocato* újból másé, még tovább a 275. lap 8. sorában e mondatrészig: *perductus erat a fra* — azon tul ismét egyik előbbi másolóé, a XII. könyv 314. lapján e mondatig: *ac de aliis quidem omnibus*; e lapon az idézett mondaton tul a már ismertetett szép, kerek és tiszta kézírás tart a 337. lap végső sorában e szóig: *fecit*, azon túl a 338—339. lap 9. sorában e két szóig: *atque effugium* fél írótt lap az egyik szintén ismertetett másolóé, a 340. lap. *pateret* szótól a 12. sorban levő *negarent* szóig megint az előbbi szép kérek írás, 340—41. lap a Szamosközy irnokáé *sublatum iri* szókig, ezen túl *coacta* szón kezdve megint azé egy levél, a 342. lapig, a XIII. könyv 347. lapon kezdve 368-ig ismét Szamosközy irnokáé a 16. sorban e szóig: *moveret*; ezen túl ismét új

kéz írása jő, mit Toldy Brutus második írnokáénak vél 396. l. 7. sorában e szóig: *de pace*, ezen túl, tehát a 396—415. nyomtatási lapoknak megfelelő kézirat-részben: *eas ipsas* szóig Brutus ismeretes író-deákjának szép, szabályos írásával találkozunk, mely tart a 419. lapon *inmissa habeatur* szókon kezdődő XIV. könyv 463. lapján *victoriae* zárszóig, tehát egész végig.

Javítás nyomai látszanak a Szamosközy (vagy irnoka) első 1—147 levélre terjedő irásában kezdettől végig, még pedig e javítások azon társáé, a ki irta az I. Codex-kötet oldalán a tartalomföljegyzéseket; Brutusnak vagy szép irású iró-deákjának sehol semmi kéznyoma nincs; a 149—180 levelen a tartalmat oldalvást Szamosközy (vagy irnoka) irta, javítást tesz a 149. levél második lapján 15. sorban, a 151. levél első oldalán 7. sorban, alulról a 3. sorban Szamosközy irnoka és rajta kívül 2—3 kéz s köztük az a szép, tiszta kerek irásu másoló is, a ki a VIII. könyvben a javításokat tette s a tartalmat az I. kötetben oldalvást irta; a 183. levél 16. sorában *oppidi praefecto* két szóból álló javítása van a másolónak; a 193. levelen kezdődőleg már sem javitás, sem az óldalon tartalom nincs a 270 levélig, csak Praynak van egy-két névkiigazítása, látszik Bethlen Farkas ismeretes NB-je több helyen. A nyomtatvány lapszámai szerinti összehasonlításra térve a 187. lapon kezdődő XI. könyvben a 275 lapig sem oldalvást tartalom, sem a szövegben javítás nyoma nem látszik; a XII. könyv 314. lapja 2-ik (a Codex 9 sorában alulról) e szókban: *cum vincere liceret*, javítás van, máshol és egyébben nincs a 340. lapig, sem tartalom oldalvást; 340—42 lapon és a következő XIII. könyv 347—368 lapjain a tartalom oldalvást fel van irva, van javítás több helyen, itt van Bethlen Farkas NB-je, Pray: *omittendum*-a egy-két helyen; a 368—396 lapon ismét van tartalom, javítás, Bethlen NB-je, Pray sűrű *omittendum*-a és *gyér inserenda*-ja; a XIV. könyvben 419-től 463. lapig ott van Brutus gondos, értelemvilágositó, sok helyt a dolognak szint és más irányt adó javitása: szótagok, szók, sorok, egész körmondatok; nincs ellenben az oldalán semmi tartalommutató kivonat; ott van Bethlen ismeretes NB-je.

Azért mentem az összehasonlitás e fáradságos, hely- és időrabló s türelemkipróbáló útján, hogy az olvasó és szakférfiak részletes és hű áttekintést nyervén mind a forrásul használt kézira-

tokról, mind a Toldy és Nagy Iván szerkesztményeiről s előszavaikban a szerkesztést illetőleg nyilvánított vezérelveikről — engemet attól fölmentve — önmaguk alkothassanak ítéletet mindarról, hogy eredetiek, hitelesek s megbízhatók-e azok mindenben? s ha nem, hol? mely részeiben? s mennyiben azok? mind pedig arról, hogy a szerkesztők a közönség előtt bevallott elvei és állításai teljesen alaposak-e? s ha azok, alkalmaztattak-e s alkalmazhatók voltak-e a szóban levő kiadványoknál? Én azt hiszem, az általam eddig előadottakból ez megtehető. A Toldy által szerkesztett két első kötet kiadása kétségen kívül könnyebb volt, mert azt egészen két értelmes író másolta, s mintegy fele részét maga Brutus és irnok átnézte s kijavította, a többi részében is itt-ott volt javítás, tehát összeolvasás és legalább volt egy kéztől való értelmes leírás. A Nagy Iván által szerkesztett harmadik kötet kéziratát ellenben *tiz* különböző kéz írta, melyek közűl eszes és ily dolgokban jártas fő és lelkiismeretes figyelem csak hármat vezetett, a többinek nem volt semmi diplomatikai ismerete, tehát a rövidítések jelentését nem tudták, latínúl keveset értettek, orthographiájuk nem volt, syntaxisuk rosz, figyelmök kevés, művök valóságos napszámos-munka, s a hihetően nehéz írású, de jó eredeti szövegnek szörnyüséges eltorzítása. A mi e Codexnek II. kötetében Szamosközy, vagy irnoka, Brutus szép irású íródeákja és egy értelmes harmadik társuk másolásán kívűl foglaltatik, a jeles történetíró művének nem hű mása, de összemarczangolt torzképe, mély sajnálatot ébresztő férczmű! A forrás autenthiáját vagy kétséget kizáró eredetiség, vagy értelmes összeolvasás, következetes kijavítás és kritikailag megállapított másolati szövegteljesség adja meg. Ezekből a Nagy Iván által szerkesztett III. kötet forrásúl szolgált kéziratában semmi sem volt még. Hogy miként igazodott el szerkesztő e tömkelegben, arról a következő czikkben lesz szó, s az eddig mondottak folyományai, egy második czikk tárgyát teszik.

JAKAB ELEK.

KÜLÖNFÉLÉK.

A MAGYAR HADI SZERVEZET ÁTALAKULÁSA TÖRTÉNETÉHEZ A XVI. SZÁZADBAN.

Igazsága van gr. Széchen Antalnak[1]), mikor azt mondja, hogy történetirodalmunk eddigelő csak hiányosan oldotta meg azt a föladatot »hogy szorosabb összeköttetésben mérlegelje az európai fogalmak és áramlatok behatását, hazánk fölfogásaira.«

Leginkább áll ez a Habsburgi dynastia korára nézve. Nem épen jogosúlatlan; sőt a dolog természetében rejlő szokása történetíróinknak, ha az osztrákok alkotmányellenes túlkapásait ugyancsak nem szelíden róvják meg, mit viszont az »osztrák« történetírói iskola hívei sem késnek hasonló mértékkel visszaszolgáltatni. Igen érdekes vitapont e tekintetben a hadsereg szervezete történetének kérdése.

Újabban *Meynert* írta meg a magyar hadügy történetét, *Mária Terézia* koráig, hallgatag kimondván ezzel azt, hogy csak addig volt *magyar* hadsereg. Egyik jeles bírálója *Kápolnai*[2]) czélzott is erre s ezzel mintegy tagadta állítását. A hadsereg közszellemének osztrákká tételét illetőleg azonban, az absolutismus ebbeli ügyességét lehetetlen el nem ismernünk, s nem sajnálkoznunk a rendek ügyetlenségén, kiknek figyelmét mindig sikerült egyéb jelentéktelen ügyekre terelni. Egész működésök ez irányban, hogy megalkottak néhány törvényczikket[3]), melyben kifejezték abbéli ohajtásukat, hogy magyar ezredekben a tisztek, magyarok legyenek s ezredtulajdonossá magyarok is lehessenek. Laczkovicsot pedig, mikor a Greven huszár-ezred tiszti karával eziránt fölszólalt, hivatalától egyszerűen fölmentették.[4]) A mostani tisztikarban pedig a magyar elem alig 20%-t képvisel.

---

[1]) Ld. Budapesti Szemle. 1876. 23. sz. 1—19 ll.
[2]) A Ludovica Academia Közlönye. 1877. 4. sz.
[3]) 1792: 9, 1807: 1 §. 9. 1830: 7, 1840: 2.
[4]) Martinovics élete. 1877. Századok. 4. füzet. 30 l.

A XVI. század vége felé kezdődik az átalakúlás, a főurak, főpapok most már nagyobb mérvben pénzzel váltják ki magukat a banderium tartása alól, — erre adalék a közlendő kimutatás, mely 1560—70 között kelt — a védelem localissá válik, melynek előnyeit tagadni ugyan nem lehet, de megint azt sem, hogy — ha a nemzetek solidaritásának szép ugyan, de nem reális elvétől eltekintünk — a 16-éves Budát felmentő hadjáratot legjava részben, *idegen* sorcsapatok harczolták végig; a szathmári béke után — eltekintve mindenütt a hadi szempontból nem dicstelen nemzeti fölkeléstől — pedig, épen könnyen ment az általános keretbe-szorítás. Mária-Terézia, sőt József alatt is megvolt azonban külön színezete a sereg magyar felének; így a mostani 2. 5. 19. 31. 32. 33. 34. 37. 39. 51. 52. 60. gyalogezredeknek mindég magyar tulajdonosaik (Inhaber) voltak. Ez a legújabb időkig igen fontos állás volt, ő nevezte ki az alsóbb tiszti-kart, s így annak szellemére nagy befolyással volt. Most van 40 magyar gyalog sorezred s azok közt csak a 70-diknek van magyar tulajdonosa. Ezzel nem akarjuk azt mondani, hogy ez rendszerré vált, de mindenesetre elég érdekes körülmény. Tüzérezred meg épen csak 4 van, régebben a nemzeti hajlandóságok után ítélvén, magyar tűzérezredet nem is alakítottak. A tisztán magyar eredetü 14 huszárezred közt pedig csak 5-nek van magyar tulajdonosa (1. 2. 3. 12. 14.)

E központosító törekvéseket igen kivánatos volna részletesen tárgyalni, mi csak jelezni kivántuk, hogy azért, mert egyik-másik intézmény fejlödése nemzeti aspiratióinknak épen nem kedvező, sőt gyülöletes, annak tanúlmányozása nem kevésbé tanúságos, sőt épen szükséges már csak a jövő érdekében is.

E szempontból közöljük az alábbi adalékot az országos levéltár Acta Publica czimű gyüjteményéből (46 csom. 17 sz.). Ebből azt tanúljuk, hogy a püspökök, apátok, káptalanok, főurak megváltván magukat a banderium tartása alól, az uralkodó e váltságösszegen oly sereget alakíthatott, a milyen neki tetszett. S ezzel a sereg megszünt *nemzeti* lenni. Érdekes egyúttal a váltságösszeg nagysága s az egyes kiállítandó csapatok aránya is; nem egy érdekes következtetést vonhatunk belőle. E szerint a püspökök 2000 lovast állítanak vagy 56,500 frtot fizetnek s az apátok 711 lovast, vagy 23,005 frt, a káptalanok 437 lovast, vagy 13,300 frtot, a főurak 6650 lovast és 4525 gyalogot, összesen 11,175 embert vagy 188,000 frtot fizetnek. A király tehát — ha a

váltságösszeg teljesen befolyt — 14,323 főből álló nemesi banderium helyett 280,805 frtot kapott. A nemesek személyes insurrectiója is csak a papiron volt; a ki tehette, kiváltotta magát, a ki nem, az beállt zsoldosnak. Nem kevésbé figyelemre méltó e kis adalék az egyes főurak gazdagsági mérvére mutató volta miatt is. A táblázat így következik:

I. Püspökök.

1. Az *esztergomi érsek* két banderiumot köteles kiállítani. Ha nincsen még beigtatva, 100 lovast tartson vagy helyette fizessen	15.000	frt.
2. Az *erdélyi* és *nyitrai* püspök egy-egy banderiumot állít ki. Az erdélyi püspök ezenfelűl még 300 lovast köteles tartani a végekben vagy kárpótlásúl fizet . .	10.000	«
3. A *váradi* püspök 150 lovast tart; megváltási díjok	4.000	«
4. Az *egri* püspök, kinek javait ekkor *Mágocsi Gáspár* birtokolta a jászokkal és kúnokkal együtt, valamint a tornai várat is, 400 lovast tartozik síkra állítani vagy megváltani magát	12.000	«
5. A *pécsi* püspök, ki jelenleg a káptalani jövedelmeket is húzza, valamint a jászói prépostságéit is, 100 lovast tart; váltságösszeg	3.000	«
6. A *zágrábi* püspök szintoly mértékben	3.000	«
7. A *győri* püspök, ki Zirczet is bírja, 200 lovast állít, váltságok	5.000	«
8. A *veszprémi* püspök 100 lovast állít; váltság . .	3.000	«
9. A *csanádi* püspök, ki a szepesi prépostságot is bírja mindössze 50 lovast állít; váltságúl	1.500	«
2000 lovas vagy	56.500	frt.

II. Apátok.

1. A *pannonhalmi* apát, vagy 32 lovast állít, vagy váltságképen fizet	1.005	frt
2. A *vránai* perjel vagy 50 lov. állít, v. váltságképen fizet (ki egyúttal a gr. Zrínyi-féle kastélynak is ura).	2.000	«
3. A *zalavári* apát vagy 100 lovast állít, vagy váltságképen fizet	3.000	«
4. A *kapornaki* apát vagy 50 lovast állít, vagy váltságképen fizet	1.500	«
5. A *bors-monostori* apát vagy 50 lovast állít, vagy váltságképen fizet	1.500	«
6. A *somogyvári* apátság, s a fehérvári káptalan, melynek javait *Tahy* bírja, vagy 50 lovast állít, vagy váltságképen fizet	1.500	«
7. A *szent-gotthárdi* apát, vagy 100 lovast állít, vagy váltságképen fizet	3.000	«

8.	A *garam-szt.-benedeki* apát 62 lovast állít, vagy váltságképen fizet	2.000 «
9.	A *széplaki*, *tapolcsai*, *lebényi*, *csornai*, *rajki*, *papóczi*, *ladányi* apátságok együttesen vagy 32 lovast állítanak vagy váltságképen fizet kiki	1.000 «
10.	A *lovászi* prépost vagy 50 lovast állít, vagy váltságképen fizet	1.200 «
11.	A *miskei* prépost vagy 15 lovast állít, vagy váltságképen fizet	1.000 «
12.	A *bozóki* prépostság, melyet Fánchy György és János bírnak vagy 50 lovast állít, vagy váltságképen fizet	2.000 «
13.	A *sági* prépostság vagy 20 lovast állít, vagy váltságképen fizet	800 «
14.	A *turóczi* prépostság vagy 50 lovast állít, vagy váltságképen fizet	1.500 «
	711 vagy	23.005 frt.

III. Káptalanok.

1.	Az *esztergomi* káptalan vagy 100 lovast állít, vagy váltságúl fizet	3.000 frt.
2.	Az *egri* káptalan vagy 50 lovast állít, vagy váltságúl fizet	1.500 «
3.	A *pozsonyi* káptalan vagy 25 lovast állít, vagy váltságúl fizet	800 «
4.	A *nyitrai* káptalan vagy 25 lovast állít, vagy váltságképen fizet	800 «
5.	A *vasvári* káptalan vagy 25 lovast állít, vagy váltságúl fizet	800 «
6.	A *szepesi* káptalan vagy 12 lovast állít, vagy váltságúl fizet	400 «
7.	A *zágrábi* káptalan vagy 100 lovast állít, vagy váltségúl fizet	3.000 «
8.	A szlavon-magyar egyház vagy 100 lovast állít, vagy váltságúl fizet	3.000 «
	437 vagy	13.300 frt

IV. Főúrak.

1.	*Báthory András* testvéreivel vagy 500 lovast s 400 gyalogost állít, vagy megváltásúl	15.000 frt
2.	*Perényi Gábor* ugyanez arányban	15.000 «
3.	A *Zrínyiek* ugyanez arányban	15.000 «
4.	Gróf *Salm* 300 lovast s 100 gyalogot vagy . . .	4.000 «
5.	*Dobó István* 500 lovast s 400 gyalogot vagy . .	15.000 «
6.	*Bánffy* László és István 400 lovast s 300 gyalogot vagy	10.000 «

7.	*Perényi-család* 300 lovast s 200 gyalogot vagy . .	6.000	«
8.	*Homonnayak* 500 lovast s 400 gyalogot vagy . .	15.000	«
9.	*Révayak* 200 lovast s 100 gyalogot vagy . . .	6.000	«
10.	*Nádasdy Kristóf* 400 lovast s 300 gyalogot vagy .	12.000	«
11.	*Batthyányi Ferencz* 400 lovast s 300 gyalogot vagy	12.000	»
12.	*Török Ferencz* 100 lovast s 50 gyalogot vagy . .	3.000	«
13.	A *Tahyak* 100 lovast s 50 gyalogot vagy	3.000	«
14.	*Gyulay János* 100 lovast s 50 gyalogot vagy . .	3.000	«
15.	*Zay Ferencz* 50 lovast s 25 gyalogot vagy . . .	2.000	«
16.	*Balassa Menyhért* 300 lovast s 200 gyalogot vagy	8.000	«
17.	*Fuggerék* 100 lovast 50 gyalogot vagy	3.000	«
18.	*Országhok* 200 lovast s 100 gyalogot vagy . . .	5.000	«
19.	*Thurzó Ferencz* 300 lovast 200 gyalogot vagy . .	9.000	«
20.	*Thurzó Szaniszló* 300 lovast 100 gyalogot vagy . .	7.000	«
21.	*Serédy özvegye* 300 lovast 200 gyalogot vagy . .	10.000	«
22.	*Vngnad Ádám* 300 lovast s 200 gyalogot vagy . .	10.000	«
		6650 l. 4525 gy.	188.000 frt.

V. A nemesek.

Személyesen tartoznak katonáskodni.

Közli: THALLÓCZY LAJOS.

MAGYAR KÖRIRATÚ PECSÉTEK.

Néhai Szalay Ágostonnak fent ismertetett régiséggyüjteményéből közöljük a következő köriratú pecsétnyomók leírását u. m.

1. »VERTESI · PECSET · 1722« közepén a község szokott jelvénye, buzakalász és ekevas; — a pecsét átmérője 2·5 cm. a nyelével együtt 4.3 cm. magas bronze pecsétnyomó egészen síma felületü, vésete eléggé kezdetleges.

2. »BEREG SZASZI. SZVTS . TSE . MESTERSIG . PETSETYE. DIE· 26· NO· 1722··« közepén czímer-paizsban és sisak-ékhelyén a mondott czéh jelvényei (a czimer-paizsban kissé elmosódva prémes kesztyü; sisak-ékül nyitott olló, ennek két éle között nagy tü) — vése se igen csinos, átmérője 3·8 cm; az egész pecsétnyomó bronzeból van s 3 cm. magas nyele felül lapított mónoró alakú.

3. »FÖLDVARI KOVACz ES BOGNAR CHE PETCIETI« közepén két oroszlán által őrzött s nemesi koronával ékített czimer-paizson a czéhek jelvényei (alant kerék, mellette kétfelől keresztbe rakott szögek, a kerék felett bognárkés, e felett kalapács, melyre patkó van

rakva) — vésete jó; alakja kissé tojásdad, hosz. átmérője 2·8 cm; az egész pecsétnyomó sárgarézből készült s négyszögü nyele 3·8 cm. hosszú.

4. »VESZPYEMI : MÉSzAROS : CHE· P :« közepén husvéti bárány; — átmérője 2·5 cm.; vésete rendkívül kezdetleges (czigány pecsét) az egész pecsétnyomó sárgaréz, 6·7 cm. hosszú nyele gömbölyü, közepén kissé összeszoritva.

5. »KANISAI . NEMES . VARGA . CHE PECS·« közepén lomb diszitésü mezőben, czimerpaizson a czéh jelvényei, alant csirizestál, felette hosszában belső ráspoly, e felett keresztben 2 ár — átmérője 2·8, vésete türhető, a sárgaréz lemez pecsétnyomó 8.5 cm. hosszú nyolczszögü vas szárra van forrasztva.

b) »PAPAI . TAKACZ . CZE . POC .« közepén előre lépő oroszlán két első lábával vetélőt tart; — tojásdad alak; hosszátmérője 2 cm, vésete nagyon kezdetleges; az egészen bronze pecsétnyomónak négyszögü nyele 3.5 cm. hosszú. SZALAY IMRE.

HIBA IGAZÍTÁS.

A Századok f. é. június havi füzetében közölt »Kortani adalék« czimü közleményemnek végén (542 l.) egy tévedés van, melyet sietek helyre igazítani. Az mondatik ott ugyanis, hogy az említett eskütétel a 4-ik naptár szerint a jun. 5-ki Bonifácz ünnepe után csötörtökre esik, és hogy a keltezés napja összeesnék az eskütétel elmúlt napjával, csak hogy a »proxime preteriti« a fest. b. corporis Christire vonatkozván az utána levő 15-ik nap nem confundálja oklevelünk keltezését és igy a jun. 5-ki Bonifáczot kell elfogadnunk, annál is inkább, mert Szalkai naptára ezt irja pápának. Ezek szerint az illető oklevél nem jul. 5-kén, hanem jun. 7-kén kelt. B. RADVÁNSZKY BÉLA.

A GR. BERCSÉNYI-CSALÁD NEMZEDÉK RENDJE.

Sajátságos tüneményként szerepel a magyar történelemben, hogy egyes családok, még az olygarchismus legvirágzóbb korszakaiban is, akár vagyonosságuk, akár pedig — s méginkább — egyes tagjaiknak kitünő vitézsége vagy szellemi tulajdonságai által, hirtelenül kiemelkednek a köznemesség soraiból, megyei localis tevékenységüket országos szerepléssel cserélik föl, és csakhamar a legfőbb méltóságokra jutva, egypár

nemzedékkel a hatalom tetőpontján foglalnak helyet. Ilyenek többek között a Hunyadyak, Szapolyaiak, Rákóczyak, Thökölyek; ilyenek Illyésházy István, Eszterházy Miklós és Wesselényi Ferencz nádorok: a Koháryak, Grassalkovichok, stb. E körülmény a magyar alkotmányosság eszmekörének bizonyos rugalmas természetéről látszik tanúskodni, mint a mely sohasem tűrt olyas merev korlátokat, hogy ezek által egyes kitűnőségek a legfényesebb fölemelkedhetéstől születési akadályok által áthághatlanúl el lettek volna rekesztve. Sőt inkább az országosan szereplő magas aristocratia időnként új elemekkel frissíté föl magát.

Ezen hirtelenűl a legfőbb országos méltóságokig emelkedett, s elévűlhetlen történelmi jelentőségre szert tett családaink egyike: a Székessi gróf *Bercsényi*-család, mely a XVII. század közepén feltűnvén, e század második felében s a XVIII-iknak elején már a legfényesebb polczokat foglalja el hazánk történetében; s midőn a magyarországi fejedelmi helytartó és országos fővezér az események nagy politikai súlyja által idehaza elsodortatik: átplántálja ivadékát Francziaországba s ott a család két nemzedéken át ismét a hatalom tetőpontján, a Bourbonok trónjának fényes oszlopa gyanánt tündököl.

A Bercsényi-családnév ekként két nemzetnek történet-könyveiben ragyog, — mindazáltal eredetét meglehetős homály födi; sőt mind maig még származékrendjét is csak igen hézagosan ismertük. Alólirott ezen hiányon segítendő, a család történetére nézve tett hosszasabb tanúlmányai folytán, megkísérlé a Bercsényiek nemzedékrendét okleveles adatok alapján összeállítani; s bár teljességre, vagy aprólékos — főként a család nő-tagjait illetőleg — becsúszhatott hibáktól való kifogástalan mentességre a jelen táblázat sem akar igényt tartani: mindazáltal, közöljük azt, mint az eddigieknél sokkal bővebbet és teljesebbet, az egyes család tagokra vonatkozó rövid életrajzi adalékokkal; közöljük legkivált oly czélból, hogy, ha valaki adatainkat kiegészíteni, vagy netaláni tévedéseinket kijavítani tudná, — szíveskedjék becses észrevételeivel akár e folyóirat t. szerkesztőségéhez, akár közvetlenűl alólirotthoz fordúlni, és ezáltal nemzetünk egyik fényes családi nevének helyes ismeretét, kritikai történetét előmozdítani. *)

THALY KÁLMÁN.

---

*) A nemzedék rendet külön lapon veszi az olvasó. Szerk.

Bercsén

1525-ben II. Lajos király udvarnoka
és 1544-ben oklevélileg említtetik,
(Neje

Erzsébet.

1574. Nemzetes Orgonás László, előbb Nzetes Deméndy András özvegye; Nyitravármegyében birtokos

Deméndy Anna, 1574.

(Varasdi Prydoyewych Tamás Deákné.)

I

Báthory István, ma
vajdák udvari főeml
az utóbbitól Szék
mány

II. László.

Lugosi és Karán-Sebesi (szörényi) bán
(Neje: Balásffy Borbála)

II. Imre.

1616. Szent-sir lovagja; Bethlen Gábor alatt vallási versengés következtében Magyarországba jő, itt 1633. b a r ó v a lesz, mint pozsonyi kir. kamarai tanacsos. 1637. nográdvari fókapitány és Ferdinánd király követe I. Rakóczi György fejedelemhez. 1639. mint ezredes esett el a svedek es csehek ellen harczolva. Neje: Magyar-Peterdi Lugassy Borbala, 1650-ben még élt, † 1653 előtt. (A hódmező-vasárhelyi uradalom stb. e no hozomanya.)

Borbála.

(Gyalakúti Lázár János; kiktől a gr. Lázárok gyalakúti ága.)

(
Ab
né.

III. László.

1641 1647. damasti fókapitány; majd mindkét öcscsevel együtt II. Rakóczi György fejedelem szolgalatában. Az 1639. atyjok erdemeiert tiz evre kapott Postyent, Bankat, Drahoczot. öcscseivel meg 1653. is birja, alföldi jószagaik mellett 1656. october havaban már nem e t.

III. Imre.

1641. Érsek-Újvártt végbeli tiszt. 1645. e tisztetől megvalt, majd II. Rakóczi György szolgala. 1656. meg elt. O is, mint László batyja, maradek nelkül hunyt el.

1640. még »gyer
fejedelmet, az 16
bekövetkezett ele
delmeben; ekkor
tús vitez. 1667. b
1687. sept. 14-én
N

II.

Született 1664-ben. Nagy-Szombatban tanult, majd
atyjával együtt [illegible] Live. 1686. Buda
[illegible] örökös es
kapitány [illegible] helyettes-t
[illegible] Lengyelországba
[illegible] és Varsó
met Lengyelországba [illegible] megjelen Or
[illegible] gr. Drugeth Krisztin
[illegible] Nemzetes Kosz

IV. László.

Sz[illegible] 1689. [illegible] Kassan [illegible] XIV. Lajos kir
[illegible] a Szent-La
[illegible] Teréziatól am
[illegible] már nos vol

Miklós-Ferencz.

[illegible]

I. Antal.

[illegible] ezredben
[illegible] tabornok;
[illegible] e ki
[illegible] menek

II. Antal. az ut

[illegible] Teréziaumb
[illegible] Bercsenyi

László.
regiae familiaris); 1531, 1534, 1535
rtokos nemes Hontban és Barsban.
, 1544-ben.)

Katalin.

(1563. Mérgesi Poky Menyhért Győrmegyei alispán neje; 1582. ugyanannak már özvegye.)

---

ory Kristóf erdélyi
ája; 1577. kapja
Kendeöt örökado-
601.

István.

óvári Soós Borbála, 1607-ben már özvegy.)

. Zsuzsánna.

Géczy, helyesebben Szürthi Ghyczy György- — 1643-ban özvegy, magtalan.)

Zsófia.

(Káli Kún Jánosné 1615-ben. † 1623. Kiktől a Sófalvi Illyések, Székesnek máig birtokosai, és a Csereyek, Pápayak, Sinnének.)

N. N. leány.

(Ákosfalvi Ficsor Péterné. 1625-ben már özvegy, de gyermekes.)

I. Miklós.

Azután mint ifjú, II. Rákóczi György
ugyel hadjárat alatt is, és egész 1660.
olgálja. 1663. kitűnt Érsek-Újvár vé-
Kir. kamarás, tanácsos és aranysarkan-
léki altábornok; 1686. kir. tábornokká,
fá lesz. 1689. május 21-kén még élt.
. Rechberg N., † 1684.

II. Zsuzsánna.

Clarissa zárdaszűz Pozsonyban, 1646—1671. (Zárdai neve: »Elisabeth-Susanna«)

---

k l ó s.

szterházy Pál nádor udvarában növekedett; de 1683.
nában igen kitűnik. 1691. már kir. kamarás, tanácsos,
os főispánja, Szeged és a hozzátartozó véghelyek fő-
k. 1696—1697. felső-magyarországi országos főhadi-
ül; 1703—1711, forradalmi fővezér; 1705. Rákóczi
agy-Péter czárnál teljhatalmú követe. 1710. végén is-
a török táborban. † Rodostón 1726. nov. 6. Első neje
—1691. Második: gr. Csáky Krisztina, 1695—1723.
suzsánna, 1723. oct. 15-kétől haláláig.

III. Zsuzsánna.

(1707-ben nőül veszi gr. Zichy Péter a költő. 1726. ennek özvegye, Ó-Budán.)

---

es testőrségében százados; 1719. franczia
nagykeresztes vitéze, 1758. Franciaország
nyert, de jószágai nélkül. † 1778. Luneville-

Zichy Josepha.

(Gróf Orssich Kristófné) kiktől a gr. Orssichok.

Anna.

a Bercsényi hu-
int royalista és
stvérével Artois
réden lakott.

Szül. 1742. Lunevilleben.

---

ercsényi.
eltetett. 1825. kir. huszár-alezredes Homonnán. Ekkor Ungh-vármegye őt pártoló s ősi
ijaztatik. † 1835. Kassán, s nov. 28. temettetett el a Sz.-János temetőben. Nőtelen vala.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A jul. 6-án tartott választmányi ülést b. Kemény Gábor társ. elnök megnyitván, jelenti, hogy *Botka* Tivadar halaszthatatlan ügyei miatt nem jöhetett el, miért is értekezésének fölolvasása továbbra halasztatott. Fölhívja *Thallóczy* Lajost, hogy olvassa föl *Petelei* István értekezését a maros-vásárhelyi czéhek házi szokásairól, mely is a »Századok«-ban fog kiadatni.

Ezután *Deák* Farkas bemutat 20 Anjou-kori okmányt, melyeket a gróf Wass-család levéltárából gróf *Wass* Ádám küldött föl, s melyek a Társulat Oklevéltárában fognak kiadatni. Ugyancsak Deák Farkas jelenti, hogy a czéhbizottság fölhívására 42 város és mint egy 350 czéh küldte be válaszát a kérdő pontokra, s hogy az őszi ülésre tüzetesebb jelentést fog tenni. Örvendetes tudomásúl vétetett az a buzgalom, melylyel a bizottság föladatának teljesítése körül eljár.

Fraknói Vilmos jelentést tesz a gróf Erdődy-család levéltárában eszközölt kutatásairól. E családnak 3 nagyobb levéltára közül kettő a galgóczi és vörösvári már ismertek, ezúttal ő Monyorókeréken volt, hol az Erdődyekkel rokon Bakócs-család levéltára is őriztetik. E levéltár rendkívül gazdag és érdekes, s a magával hozott tárgyak közül bemutat egy 1221-diki lovas pecsétet, mely a Benedictus-é volt, s melynek köriratát *Czobor* Béla fejtette meg. Bemutatja Sándor pápának 1260-ban kelt bulláját, melylyel a türjei apátságot megerősíté, s mely apátságnak lalapítója Dyonisius Comes Sancti Geraldi. Bemutatja a Nyulak-szigetén levő apácza-zárda fejedelemasszonynak szül. Bocskay Helenának magyar levelét, mely a »Századok«-ban fog megjelenni.

Szilágyi Sándor bemutatja Mayláth Istvánnak és társainak szövetség-levelét 1539-ból, melynek eredetije a múzeum birtokában van, s mely szintén a »Századok«-ban fog kiadatni.

Titkár fölolvasta a hatóságoktól beérkezett átiratokat, melyek

szerint *Budapest* fővárosa 200 frttal, *Somogy*-megye, *Zala*-megye, *Abaúj*-megye 100—100 frttal a társulat alapítói sorába léptek; továbbá jelenti, hogy *Vas*-megye is beküldte az alapított 100 frtot. Mind e hatóságoknak köszönő levél küldetik.

Ezután megválasztattak évdíjas tagokká: *Somorjai Casino*, (aj. Sidó I.), *Pekovich Sándor* ügyvéd, *Szombathelyi Győző*, kat. kir. felügyelő, Pozsony (aj. Szűry K.), *Kisfaludy Zsigmond*, rk. plébános Illésháza, *Gervay Nándor* ügyvéd, *Fülepp Jónás* ügyvéd, *Mossóczy István* ügyvéd, *Bangha Béla* ügyvéd, *Mossóczy Lajos* kir. tanácsos, Pozsony (aj. Wagner Lajos), *Czorda Bódog*, f. ít. bíró, *Teleszky István*, orsz. képviselő Bpest (aj. Szabó A.), *Richter Sándor*, tanár, N.-Szombat (aj. Regéczy J.), Cs. *Jelenik Elek*, Veszprém (aj. Thallóczy), dr. *Steiner Fülöp* ő Fels. udv. káplánja, Bécs (aj. Holdházy János), *Kápolnai István*, mk. honvédőrnagy (aj. Thallóczy), *Kölcsey Sándor*, Szathmár (aj. Kovács E.), dr. *Kolossváry Sándor*, Kolozsvár (aj. Szilágyi Sándor), *Makay Dezső*, kir. járásbíró Mohács, *Tóth Jenő*, fog. gyakornok (aj. Mészáros J.), *Szalay Imre*, min. titkár (aj. a titkár), a *gödöllői* tört. és rég. egylet (aj. Rómer Flóris).

Titkár indítványára elhatároztatván, hogy a Századok tíz első évfolyamáról Index készíttessék, annak végrehajtásával a titkári hivatal bízatott meg.

Titkár bemutatja gróf *Batthyány* József Moson-megyei főispánnak jun. 6-án kelt s *Horváth* Mihály t. elnök úrhoz intézett levelét, melylyel tudatja, hogy köpcsényi levéltárát készséggel megnyitja a társulati bizottság buvárlatainak. Hálás köszönettel fogadtatik.

Wágner Lajos a pozsonyi bizottság jegyzője személyesen jelen levén, fölolvassa a pozsonyi bizottságnak jun. 11-én jelentését, mely alább a kirándúlási ügyek közt egész terjedelmében olvasható. A választmány örömmel értesült az előkészületekről, melyek a nagygyülés eredményét eleve is biztosítják, szíves köszönetet szavaz a bizottságnak, s különösen buzgó elnökének és jegyzőjének.

Titkár olvassa az Érsek-újvári gymnasium igazgatójának levelét, melyben a gymnasium számára a Zichy Codex I. és II. kötetét kéri, továbbá a gráczi Hist. seminarium igazgatójának Kronesnek levelét, melyben a Zichy Codex I—III. Bartal Comment. I—III. köteteit kéri. Elhatároztatott a kért könyveknek megküldése.

Következett *Salamon* indítványának tárgyalása. Titkár jelenti, hogy Salamon sulyosabb torokfájása miatt személyesen nem jelenhetvén meg, ő fogja az indítványt fölolvasni, mely is a következő:

Történelmünk haladására fontos a hadi események mentül szabatosabb, a valóságot mentül megközelítőbb ismerete. Maguk ezen események tetemes alkatrészei múltunk azon képének, melyet elbeszélő történetirodalmunk igyekszik ábrázolni; de ezenkívül belevágnak szakunk, majd minden más segédtudományába.

A hadi események pontos ismeretére nevezetes, s mondhatni elsörendű követelmény amaz események színpadjának, a csatatérnek meghatározása és térképe, söt tájrajza is.

Úgy vélem, az ezen részben hátralévő nagy munka előbbvitelére legalkalmasabban a mt. Történelmi Társulat vállalkozhatik, a mennyiben vándorgyűlésci rendre beutazták több irányban s többször is a haza különböző vidékeit, s így közelébe jutnak mindazon hadi események színterének, melyek hazánk határain belül történtek; és a mennyiben egy ily száz karral rendelkező Társulatban hozzá elegendő munkaerő jut.

Az ezen ügyben való eljárási módozatra nézve bátor vagyok a következendő pontokba foglalni indítványomat:

Először is a Tekintetes Társulat a vándorgyűlés helyének meghatározása után azonnal egy három tagú bizottságot küld ki, (az Elnök kinevezése nyomán), mely tanúlmány tárgyává teszi a közelebbi ülés helyének környékén a legrégibb időktől 1849-ig bezárólag folyt csatákat és várostromokat. Eleve kritikailag megállapítja, melyek ezek közül az eléggé megbízható adatokból s nem csupán bizonytalan conjecturákból ismertethetők. Utóbbiakat eleve kizárja a helyszínén való vizsgálódás köréből. Előbbiekre a hiteles források adatait összeállítja, s így fölszerelve fog részt venni a helyszínén való vizsgálatban és irányt ad a helyszínrajzi fölvételeknek.

Második pontja indítványomnak az, hogy a Tekintetes Társulat intézzen egy folyamodást a Nagyméltóságú magyar kir. Honvédelmi Miniszterhez, kegyeskedjék a hadtani szakba vágó vállalatot hathatós támogatásában részesíteni, — különösen azáltal, hogy a fennírt bizottság mellé egy a térkép készítésben s hadi helyszínrajzban avatott és gyakorlott honvédtisztet rendel, ki teljes öszhangban a bizottság munkálataival készítené el a csaták és ostromok térképét, melyek költségeinek fedezésére a Tek. Társulat egy másik folyamodványt intézne a Nagyméltóságú magyar kir. Miniszteriumhoz. Addig is azonban, míg mind ez megtörténnék, a Tek. Társulat már jelen évi pozsonyi gyűlésére, ha találna oly katonai szakférfiút, ki egyszersmind a magyar történelemmel foglalkozott, s ki szívesen válalkoznék a munkára, a Pozsony környékén történt egy két nevezetesebb csatatér meghatározásával és fölvételével kezdhetné meg a munkát. A rendszeresebb munkálat azonban a jövő évi gyülésre maradna.

Harmadszor: a mi különösen a régi várak és várostromok hely-

rajzát illeti, erre nézve a bizottság még egy épen ezen szakban avatott régiségbúvárral egészítené ki magát.

Negyedszer: az ily módon készült helyszínrajzi fölvételekhez a magyarázó szöveget utólag ugyanazon bizottság készítené el, mely az adatokat eleve összeállította volt.

Ötödször: ezen helyszínrajzok a leírásokkal együtt a Tek. Társulatnak egy külön, önálló kiadványát képeznék.

Ezen indítvány közhelyesléssel elfogadtatván a részletes vita alapjául, titkár jelenti, hogy megelőzőleg elnöki fölhatalmazás alapján bemutatta a nmlgú honvédelmi miniszter úrnak is, ki kegyes volt kijelenteni, hogy maga is óhajtván az indítványban kitűzött czél eléréséhez járúlni, szívesen küld ki szakférfiút, ki a társulat bizottságával egyetértőleg járjon el, s egyszersmind hajlandó azon kiküldött költségeit is fedezni, oly föltétel alatt, hogy a társulat hadtörténeti kiadványából a Ludovica Academiának is adassék néhány példány; s egyszersmind kilátásba helyezte, hogy már ezen ülésre is küld megbízottat. Ennek folytán *Kápolnai* örnagy kijelenti, hogy ő a honvédelmi miniszter úr ő nmlga megbízásából jelent meg az ülésen, hozzá tevén, hogy ezen fontos indítvány létrehozásához ő nmlga a szíves készséggel járuland.

Ekkép az indítvány részletes vita alapjául elfogadtatván, az egyes pontokhoz többen szóltak. *Kápolnai* óhajtását fejezé ki, hogy a nagygyűlés kitűzése alkalmával határoztassék már meg, hogy melyik évről és minő csaták térei fognak tanúlmány tárgyává tétetni, hogy a kiküldendő katonai szakembernek ideje legyen a szükséges tanúlmányokat megtenni; *Pauler Gyula* indítványozá, hogy a bizottság számhoz ne kötessék, s mondja ki a társulat, hogy minden e tárgyba vágó és sikeresnek mutatkozó kísérletet és törekvést tekintélyével támogat, *Deák* Farkas óhajtja, hogy ezen bizottság ad hoc neveztessék ki; *Hegedüs* Candid Lajos ajánlja, hogy a kiküldendő bizottság a csatavonalakat is vegye figyelembe, s hogy a közös hadügyminiszterium levéltárában eszközlendő kutatásokra a bizottságnak eszközöljön engedélyt. Ezenkívül is még *Rómer*, *Nagy* Imre, *Emich* Gusztáv szóltak hozzá, s végre következő határozat hozatott:

Először is a társulat minden évben a vándor gyülés helyének meghatározása után azonnal egy több tagú, s magát szak- és helyismerő tagokkal, kiegészíthető bizottságot küld ki (az elnök kinevezése nyomán), mely tanúlmány tárgyává teszi a közelebbi ülés helyének környékén a legrégibb időktől 1849-ig bezárólag folyt csatákat és város-

ostromokat. Eleve kritikailag megállapítja, melyek ezek közül az eléggé megbízható adatokból, s nem csupán bizonytalan conjecturákból ismertethetők. Utóbbiakat eleve kizárja helyszinén való vizsgálódása köréből. Előbbiekre a hiteles források adatait összeá lítja, s így fölszerelve fog részt venni a helyszinén való vizsgálatban és irányt ad a helyszínrajzi fölvételeknek.

Másodszor. Minthogy a honvédelmi miniszter úr, ő nmltsága már a múlt junius havi v. gyűlés jegyzőkönyvéből, s magánúton is értesülvén a Salamon-féle indítványról, jelenlevő *Kápolnai* István honvéd őrnagy által, az indítvány megtestesülését a hatalmában levő eszközök által pártfogásában részesíteni igérte: kérelem fog intéztetni ő nagymltságához, melyben elöleges pártfogolása hálás köszönettel fogadtatván, meg fog kéretni, hogy az indítvány kivitelével okvetlen együtt járandó költségek fedezésében is kegyes jó hajlamait a társulattal — mint a mely ily költségek fedezésére vagyonnal nem bír — éreztetni méltóztassék.

Harmadszor. Hogy az ily módon készült helyszinrajzi felvételekhez a magyarázó szöveget utólag ugyanazon bizottság készítené el, mely az adatokat összeállította volt. Továbbá a társulat kimondja, hogy az ilyneműi illetékes magánvállalkozók is, az ország bármely részében a társ. jó akaratára és pártfogására számíthatnak.

Ez után az idei és jövő évi kirándúlás megalakíttatott a bizottság az indítványozó *Salamow* Ferencz elnöklete alatt s rajta kivül kineveztettek: *Rómer* Flóris, *Nagy* Imre, *Thaly* Kálmán, *Rakovszky* István, *Czobor* Béla, *Kápolnai.*

Végül a pénztárnok bemutatja múlt havi számadását:

Bevételek:

1. Újabb alapítványok	500 frt	— kr.
2. Befolyt tagdíjak	180 »	— »
3. A »Századok« régibb folyamaiért . . .	27 »	66 »
4. Diszoklevelekért	51 »	— »
5. Pénztári maradvány május hóról . . .	3677 »	30 «
Összesen . . .	4435 »	96 »

Kiadások:

1. Írói tiszteletdíjak . . .	169 »	55 kr.	
2. Szolgák fizetése . . .	40 »	— »	
3. Nyomdabeli $^1/_2$ éves számla	1598 »	85 »	
4. Irodai és szétküldési költs.	60 »	— »	
5. Előleg a társulat »okmánytára szerkesztéséhez	200 »	— »	
Összesen . . .			2068 » 40 »
Marad július hóra .			2367 » 56 »

mely összegből julius 1-én 1000 forint, a legutóbbi választmányi ülés ebbéli határozatához képest, értékpapirok vásárlására fordíttatott.

POZSONYI KIRÁNDÚLÁS.

— A f. évi augustus hó második felében Pozsonyban tartandó vidéki gyülésre eddigelő jelentkeztek: *Ipolyi Arnold*, *Szabó Károly* *Szabó Gyula*, *Géresy Kálmán*, id. és ifj. *Szinnyei József*, ifj. *Fehérpataky László*, *Ferenczy József*, *Szilágyi Sándor*, *Rudnay Béla*, báró *Nyáry Albert*, báró *Nyáry Jenő*, *Szüry Dénes*, *Thallóczy Lajos*, *Töltösy Béla*, *Csontosi János*, b. *Radvánszky Béla*, *Beöthy Zsolt*, *Findura Imre*, *Liszka Béla*, *Karádi János*, *Nagy Iván*, *Nagy Aladár*, *Vincze Gábor*, *Óváry Lipót*, *Stern Menyhért*, *Szerémi Arthur*, *Irmei Ferencz*, *Gáll Endre*, *Kálóczi Lajos*, *Hegedüs Candid Lajos*, *Rajner Gyula*, *Bottka Tivadar*, *Lehoczky Tivadar*, *Károlyi Árpád*, *Nagy János*, *Nagy Gyula*, *Zsilinszky Mihály*, *Haan Lajos*, *Nagy Imre*, *Dux Adolf*, *Emich Gusztáv*, *Nemes Elek*, *Deák Farkas*, *Gamauf György*, *Salamon Ferencz*, *Chernel Ignácz*, *Kürthy János*, *Jedlicska Pál*, *Fraknói* Vilmos, *Pauler* Gyula, *Römer* Flóris, *Szontágh* Bertalan, dr. *Szeghy* Miklós, *Baltzár* Ágost, dr. *Kolosváry* Sándor, *Fabricius* Károly, *Pesty* Frigyes, *Balássy* Ferencz, *Szentkláray* Jenő, *Máté* Sándor, *Cherven* Flóris, *Buzna* Alajos, *Kápolnai* István, *Véghelyi* Dezső, *Ivánfi* Ede, összesen 66. Elég szép szám, föként ha oda gondoljuk a Pozsonyban helyt lakókat is. *A további jelentkezés határ ideje jul. 15.* Buvárló tehát lesz elég, de lesz levéltár és leveles láda is annyi, hogy az az ideji kirándúlás bizonynyal egyike leend a legsikerültebbeknek és legszebbeknek!

— Hogy a Történelmi Társulat Tagjai, kik az idei kirándúlásban részt venni óhajtanak, némi tájékozást nyerjenek, czélszerünek találom a Pozsony-városi levéltár tartalmát nagyjában itt jelezni, idejegyezvén az egyes ladulák czímét, hogy ezek útján kiki tájékozhassa magát előre is azon irány felől, melybe kutatásait terelheti.

1) Privilegia super sigillo, armis et sera civitatis. Decretum super non arestandis civibus et mercibus. Litterae statum Austriae super non admittendis minis.

2) Generalia privilegia et bulla aurea Mathiae regis.

3) Tavernicalia.

4) Privilegia ratione jurisdictionis.

5) Tricesimalia.

6) Telonialia.

7) Vereknye seu Frattendorf tangentia, alias Flanzendorf.

8) Negotiaturam et deposituram, item nautas tangentia.

9) Vinorum circa extraneorum inductionem et hic provenientium eductionem.

10) Decimas et jus montanum, item fora hebdomadalia tangentia.

11) Plateam Vedricz tangentia.

12) Pontem et trajectum danubialem tangentia.

13) Viam ad Haimburg et Oroszvár ac telonium Köpcsényi ense tangentia.

14) Metales territoriarum inter Dévény, Récse, Prácsa, Szt.-György et Papfalu.

15) Possessionem Prácsa tangentia.

16) Acta possessionis Lamács.

17) Metales territorii civitatis inter Weidricz, Theben, Blumenau, Arcem Stomfa et dominium Farkasfalva, emtionalis possessionis Seilendorf et Szöllős cum statutoriis.

18) Hospitales S. Ladislai et Antonii tangentia.

19) Taxas concernentia.

20) Judaica acta et censum tangentia (felhasználta már Hajnik.)

21) Acta monetaria.

22) De variis domibus.

23) Privilegia super beneficiis.

24) Beneficia tangentia.

25) Vineas Sz.-György, Récze, Prácsa et Dévén tangentia.

26) Antiquae obligatoriae et quietantiae.

27) Bellica acta.

28) Miscellanea.

29) Acta bellica usque 1666.

30) Bellica recentiora.

31) Salis negotium.

32) Acta Capituli Posoniensis bona civitati inscripta tangentia.

33) Signatura nélküli.

34) Miscellanea antiqua.

35) Puncta annorum 1482—1678.

36) Intimata et acta negotium religioni concernentia.

37) De turri olim agnatica.

38) Mandata diversorum regum, item litterae Principum Transylvaniae.

39—41) Signatura nélküli.

42) Bethleniana bellica.

43) Signatura nélküli.

44) Obligatorialia cassata.

45) Acta parochialia, Capitularia, Jesuitarum, Franciscanorum, Trinitariorum, Capucinorum.

46) Acta abbatiae Pilisiensis, Paulinorum, Misericordianorum, Abbatiae S. Martini, Ord. S. Francisci de Paula, Crucigerorum cum rubra stella, Monialium S. Clarae, S. Ursulae, S. Elisabethae et de Nostris Damis.

47—48) Signatura nélküliek.

49) Acta Capellas Corporis Xti, S. Andreae, S. Catherinae, insulae Lettenhaufen, jus piscaturae in aquis Dannbii, fontes venationum et tavernicorum acta.

50) Acta subarcennes juramenta et St.-Martini Abbatiam tangentia.

51—60) Signatura nélküliek.

Ezeken kívül vannak:

1) Városi számkönyvek 1436-tól kezdve (tökéletesen földolgozta Rakovszky István.)

2) Tanácsbeli protocollumok e XV-ik század közepétől (részben már feldolgozvák).

3) Telekkönyvek 1436-tól kezdve.

4) Acta oppidi Váralja.

5) Protocolla tavernicalia.

6) Három ladula XV. és XVI. századbeli nem regestrált acták.

7) Városi levelezési könyvek a XV. század végétől. O—y.

— A Pozsony-városi előkészítő bizottság zárjegyzőkönyve, felvétetett 1877. évi június hó 11-én. Elnök: Rakovszky István, cs. kir. kamarás; jegyző: Wagner Lajos, tanár.

Jegyző előadja a bizottság működése eredményét, mely jelentés szerint a következő levél- és könyvtárak lesznek nyitva a kirándúlás alkalmával, s a Történelmi Társulat t. tagjai rendelkezésére fognak állani.

1. A pozsony-városi archivum, mely tökéletesen rendezve van. Elnök bemutatta a bizottságnak a városi archivumban tett munkálatainak eredményét Pozsony városa műveltség-történetére nézve, és ezen kéziratban levő dolgozatát szívesen fölajánlja a társulati tagoknak tanúlmányozás végett.

2. A városi muzeumban, melyben a pozsony-vármegyei régészeti egylet műtárgyai ideiglenesen el vannak helyezve; kalauz a muzeum őre, *Könyöky* József tanár.

3. A káptalani levéltárban az elenchusok kimerítők és könnyen tájékoztatók. Kalaúz *Havlicsek* káplán.

4. Az ev. lyceum gazdag könyv- és levéltárában, mely főleg egyháztörténeti szempontból fontos, *Harmath* Károly tanár lesz a kalaúz. Ugyanott van egy nagyszerű 10,000 (tizezer) darabot tartalmazó éremgyűjtemény, melyre különösen bátorkodunk a t. választmány becses figyelmét fölhívni. Vannak azonkívűl az ev. lyceumban még egyptomi régiségek is.

5. Nyitva lesz a pozsonyi prépostság, valamint a Szt.-Ferencz-rendi szerzet több XIV—XV. századi codexet tartalmazó könyvtára

gyüjteményeivel s a kir. kath. főgymnasium és a főreáliskola könyvtárai hasonlóképen.

6. A gróf Pálffy-senioratus levéltárában, melyben gróf Pálffy Miklós és János több érdekes missilis levele találtatik a XVI—XVII-ik századból. Dr. *Samarjay* Károly a kalaúz.

7. Hogy a gróf Eszterházyak galánthai ágának pozsonyi archivuma nyitva legyen, arra nézve gróf *Széchen* Antal és *Thaly* Kálmán vál. tagok megtették a kellő lépéseket s megnyitásához alapos remény mutatkozik.

8. Gróf Batthyányi József Mosony-megyei főispán úr levéltára Köpcsényben. *Thaly* Kálmán és *Ortvay* Tivadar urak a gróf úr szíves meghivása folytán *Gervay* Nándor úr, társulatunk új tagja társaságában jun. 9-én Köpcsénybe rándúlván, az ottani kastélyban őrzött levéltárt előlegesen átvizsgálták. Thaly Kálmán úr jelentése szerint Köpcsényben tulajdonképen három levéltár van együtt, u. m. a XVII. században kihalt Köpcsényi báró Listius családé, a gróf Batthyányi ház egyik ágáé és a történelmi fényü gróf Illésházy-családé. Ez utóbbi a leggazdagabb. Van összesen 4—5 Árpád-kori, 20 Anjou-kori, vagy 70 XV. századbeli oklevél s tömérdek XVI.és XVII. századbeli, köztük nagy fontosságú történelmi értékkel bírók. Ilyenek nevezetesen Bocskay István fejedelemnek hatvannál több eredeti levele, legtöbbnyire a bécsi békekötést eredményezett alkudozásokat érdeklőleg, Illésházy István későbbi nádorhoz; ennek nagybecsü és tömérdek fogalmazatai; Mátyás fhgnek, Thurzó Györgynek, Homonnai Drugeth Bálinthnak, Báthori és Bethlen Gábornak, Csáky Istvánnak, Péchy Simon kancellárnak, Ali, budai vezér basának stb. nagyszámú eredeti levelezése, úgy a bécsi és zsitvatoroki cs. kir. békebiztos urakó Illésházyhoz; szóval a Bocskay-kor történelme, meglepőleg fog gazdagodni a köpcsényi levéltárnak eddig ismeretlen adatai által. Művelődés-történelmi adalékok is becsesek találtatnak, Thurzó György, Imre és Borbála korából. Szapolyay János és Lescsinszky Szaniszló királyoknak egy-egy igen nevezetes kiadványa, III. Károly levele stb.

A pozsony-városi levél- és könyvtárban 10—12, a köpcsényi archivumban 4—5 tag s egy paleographus lesznek elfoglalva.

Ezzel a Pozsony városi bizottság munkálatait befejezte.

A zárjegyzőkönyv a m. Történelmi Társulat t. választmányával,

tekintetes Gottl Mór pozsonyvárosi polgármester úrral és mltgs. gróf *Eszterházy* István, Pozsony-megyei főispán urral, mint a hasonló czélból kiküldött megyei bizottság elnökével közöltetik. — *Rakovszky István*, cs. kir. kamarás, mint bizottsági elnök. *Wágner Lajos*, tanár, a bizottság jegyzője.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Dr. Acsády Ignácz, munkatársunk, kit olvasóink a Századokban megjelent czikkeiből ismernek, tudorrá avattatása alkalmából igen érdekes tudori értekezést dolgozott: »Az osztrák császári czím és Magyarország 1804—7« levéltári adatok alapján, melylyel a császári czím felvétele körül folyt tárgyalásokat világosítja föl. — *Révész Imre* »Adalékok a Magyar Ref. egyház zsinattartási ügyének múltjához« czím alatt igen érdekes történelmi értekezést adott ki. — *Megjelent* a »*Magyar Könyvszemle*« jun.-jul. füzete: *Pulszky* fölolvasásával, s *Csontosi* Jánosnak mintegy 4 ívre terjedő alapos tanúlmányával a Corvinákról, melyet részletesen is föl fogunk említeni.

— Sólyom Jenő tagtársunktól »Buda déli környéke« czím alatt egy kis füzetke jelent meg. E mü tulajdonkép kivonat egy nagyobb pályaműből, melylyel szerző múlt évben az újbudai birtokosok által kitüzött 10 arany jutalmat nyerte el. Buda déli környékét régészeti és történeti szempontból is tárgyalja. — *Márki Sándortól* »Sarkad Története« elhagyá a sajtót. Lesz még alkalmunk róla szólani.

— A Gödöllő és vidéke muzeum-egyletének első évi jelentése igen érdekes tartalommal s díszes ábrákkal adatott át a forgalomnak. — Ifj. *Szinnyei József* »A magyar irodalomtörténet-irás ismertetése« czímü müve a Figyelőből külön lenyomva közzé tétetett. — A Franklin-társulat igen díszesen adta ki dr. *Lázár Gyula* »Az ozmán uralom története« czímü művének első kötetét. A most folyó orosz-török háború alkalmából a nagy közönség számára készült olvasmány.

— Bereg-megye bizottmánya, mely csak az imént lépett a Történelmi Társulat alapító tagjai közé, junius 26-kán tartott ülésén *Tájnel Ödön* megyei főjegyző hazafias indítványára, a *Lehoczky Tivadar* által szerkesztett Bereg-megye monographiájáért tiszteletdíjúl, ezer frtot állapított meg a nemesi pénztárból s a szerző ohajtásához képest, egyszersmind megkérni határozta társulatunk választmányát, hogy a beadandó művet bíráltassa meg. Érdekesnek tartjuk ez alkalommal kivonatát közölni Bereg-megye közönségének 1877-dik évi junius hó 26. és következő napjain hozott ebbeli közgyülési határozatának: »2453 szám. Olvastatott Tájnel Ödön főjegyző írásbelileg benyújtott indítványa, mely szerint a megye monographiájának megirásával a magyar Történelmi Társulat egyik v. tagja Lehoczky Tivadar bízassék meg, részére ezen

munkálatért a tulajdoni jog érintetlenül hagyása mellett a megyei nemesi pénztár kamataiból 1000 frt tiszteletdíj szavaztassék meg. Tekintve azt, hogy ezen megye történeti múltja részleteiben egészen ismeretlen, s hogy a létező köz- és magán levéltárakban rejlő okmányoknak egybegyűjtése illetőleg egy rendszeres munkálatban leendő szakszerü földolgozása által hazai történetünk is sok új becses adattal gazdagodnék; a megye helyrajzi és történelmi múltjára vonatkozó adatok egybegyűjtésével köztudomás szerint már évek óta foglalkozó s a Magyar Történelmi Társulat buzgó és munkás tagjául ismert Lehoczky Tivadar bizottsági tag a fölolvasott indítványhoz képest egyhangulag megbízatik a megye monographiájának megírásával, s ezért részére a munka tulajdoni jogának érintetlenül hagyása mellett a megye szabad rendelkezése alatt álló nemesi pénztár kamataiból 1000, azaz: ezer frt tiszteletdíj szavaztatik meg.

A tárgyalás folyama alatt az ekként megbízott Lehoczky Tivadar bizottsági tag által írásbelileg benyújtott kérelméhez képest a magyar Történelmi Társulat megkerestetni rendeltetik; hogy a sajtó alá rendezendő és közvetlenül nála bemutatandó kérdéses munkálatot megbírálni s az eredményről ezen megye közönségét értesíteni szíveskedjék. Egyszersmind a munka azon részeinek megbírálására, valamint a netalán azokban előfordulható tévedések helyreigazítására, a melyek a jelenleg élő nemzedék idejében történt, különösen pedig az 1848—49-ki eseményeket lesznek tárgyalandók, — Bay Ferencz, Guthy Ferencz, Galgóczy Pál, Vass Antal és id. Jandvisits Antal, bizottsági tagok kiküldetnek s jelentésük annak idején elváratik.

Ehez képest a megszavazott tiszteletdíj a fentebbi kettős bírálat megtörténtével a munkálatnak sajtó alá bocsátása alkalmával lesz utalványozandó. Kelt mint fent.

— Néhai Szalay Ágoston régiség gyüjteményének minden szakából — annak fia Szalay Imre — egy groupe-ot állított egybe, s azt Klösz György által fényképeztette. — Maga a kép a müipari és történelmi emlékkiállítás tárgyairól készült képekkel egyenlő nagyságú, s annyiban különös érdekkel bir, a mennyiben Szalay Ágoston gyüjteménye jellemének képét adja. A fénykép, kivitelében rendkívül sikerült.

— Wertheimer Ede tagtársunk egy igen szép cultur-históriai tanúlmány előmunkálataival van elfoglalva. Ő ugyanis már régóta foglalkozik a nők állásával a különböző népeknél. Jelenleg a magyar nők befolyását tanúlmányozza hazai történeteinkre. Annyival inkább óhajtjuk e vállalat sikerét, mert irodalmunkban eddigelő ilyféle számbavehető munka nincsen, s hiányát régóta érezzük.

— Thallóczy Lajos társulatunk titkári segéde a m. kir. belügy miniszter úr által kineveztetett országos levéltári titztté. Ugyancsak *Károlyi Árpád*, kit olvasóink több közleménye után ismernek, a bécsi cs. kir. állam-levéltárhoz neveztetett ki titztté.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— ARCHIVUM RÁKÓCZIÁNUM. II. Rákóczi Ferencz levéltára. Angol diplomatiai iratok II. Rákóczi Ferencz korára. Közli *Simonyi* Ernő. III. kötet. Budapest, 1877. A m. t. ak. könyvkiadóhiv. 8-rét. 496. l.

— A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS TÖRTÉNELME. Írta *Flegler Sándor*. A magyar történelem kútforrásai írta *Sayous* Eduard. Mind a kettőt fordította ifj. *Szinnyei* József. Budapest, 1877. Franklin-társulat. 8-rét. 303 l. (Olcsó könyvtár 38. sz.) Ára 60 kr.

— SARKAD TÖRTÉNETE. Írta *Márki* Sándor. Budapest, 1877. Kókai Lajos. 8-rét. 189 l. Ára 1 frt 50 kr.

—ARCHAEOLOGIAI ÉRTESÍTŐ. A m. t. akadémia arch. bizottságának közlönye. Kiadja a M. T. akadémia. Szerkesztik *Henszlmann* Imre és b. *Nyáry* Albert. 6. sz. 32 l. Ára egész évre 3 fr. Knoll ak. k.árusnál.

— ADALÉKOK A MAGYAR REF. EGYHÁZ ZSINAT-TARTÁSI ÜGYÉNEK MÚLTJÁHOZ. Közli *Révész Imre*. (Külön nyomat a »Figyelmező« 1877. VI—VII. füzetéből.) Debreczen, 1877. 8-rét 44 lap.

— RECUEIL DES TRAITÉS ET CONVENTIONS conclus par l'Autriche, avec les puissances étrangères depuis 1763 jusque á nos jours. Nouvelle suite Tom. I. közzé teszi *Neumann Leopold*. Bécs. Cs. k. udv. és államnyomda. 8-rét. XVI. 465 l. Ára 4 frt. 50 kr.

— GENTZ: DEPÊCHES INEDITES AUX HOSPODARS DE VALACHIE. Pour servir a l'historie de la politique européenne (1813—1828.) publiées par le Comte *Prokesch-Osten* fils. Tome premier-deuxième Paris. Plone E. és társa. N. 8-rét. XIV. 458. VI. 486 l.

— BEITRAEGE ZU RAPHAELS STUDIUM DER ANTIKE. Eingereicht von *Carl Pulszky*, zur Erlangung des philosophischen Doctorgrades an der philos. Facultät zu Leipzig. (Lipcse, 1877. Hartung és fia. 8-rét. 50 lap).

— FELDZÜGE DES PRINZEN EUGEN VON SAVOYEN. Nach den Feld-Acten und anderen authent. Quellen herausg. von der Abtheilung für Kriegsgeschichte des k. k. Kriegs-Archives. I. Serie. III. kötet. Bécs, 1877. Cs. kir. táborkar. 8-rét. VII. 531. 108 lap, 6 graph. táblával. Megrendelhető *Tettey* t. könyvárúsnál.

— DIE POLITIK KAISER JOSEPHS II. Beurtheilt von seinem Bruder Leopold von Toscana. Von *Alfons Huber*. Innsbruck. Wagner-féle egy. könyvkereskedés. 8-rét. 30 l. Ára 40 kr. *Tetteynél*.

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1877-ik évi aug. 23—30-iki

VIDÉKI KIRÁNDULÁSA

POZSONY VÁROSÁBA S VÁRMEGYÉBE.

A VÁLASZTMÁNY MEGHAGYÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZILÁGYI SANDOR

TITKÁR.

BUDAPEST, 1877.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

A MAGYAR
IPARÉLET TÖRTÉNETI FEJLŐDÉSE.

IPOLYI ARNOLD

elnöki megnyitó beszéde a magyar Történelmi Társulatnak Pozsonyban 1877. augusztus 23-án tartott vidéki nagygyűlésén.

Tisztelt közönség!

A történelmi társulat ez idei vidéki nagygyűlését megnyitva, tartozom mindenekelőtt annak kijelentésével, hogy a társulat hazafiui kötelességet vélt teljesíteni, midőn Pozsony megtisztelő felhivására e nemes várost választotta tanulmányaira gyűlhelyűl.

Pozsony oly fényes napokat adott a magyar történelemnek, melyek elenyészhetlen betükkel vésvék lapjaira.

A naptól fogva, melyen a megalakult magyar birodalom egyik véghatára lőn, egy tapodtat sem hátrált őrhelyéről; egy talpalatnyi tért sem adott fel, egy arasznyi földet sem vesztett el az ország határából. Mint végső őrszem, kitéve bár az erőszak minden rohamának s a kisértet minden csábjainak, soha egy perczig sem ingott meg hűségében, és mindenkor teljesítette a haza iránti kötelességét.

Tizszernél is többször ostromolva, és mintegy ötször be is véve, mindég visszakerült. Lakói és népségei egész ivadékai egymásután elhulltak a küzdelemben, mások egy szálig kivesztek védelmében. De a hely megmaradt. Vitézségük és hűségük megtartotta azt a nemzetnek.

A régi magyar hadrendszer szerint itt állottak előbb az ország végvidéki határvonalán az ellennel szemben a nemzet szövetséges rokon magyar népségei, a székelyek, a kunok és bessenyők előhadai.

Kezdve a pozsonyi várhegy erdősége őrségétől, s a városnak most egyik utczáját képező Magyar- vagy Szép-Laktól, a Morva folyam határvonalán, a mai pozsony-megyei Székelyfalva és Küküllő helységen át, (mint a mai Szikulát és Kuklót még az okmányok és helyiratok nevezik), egész Szakolcza Őrmezejéig, (mint ezt egy XIII. századi okirat beszéli) képezték századokon át e népségek a végvidéki előretolt hadvonalt. És mire a folytonos küzdelmekben egyig, az utolsóig harczolva kivesztek, ép oly vitézül állt helyökbe e város német származású gyarmatainak, és vidéke más idegen eredetű telepeinek hazafias s önérzetes hű polgára és népe. S épen oly vitézűl állt ellent a nyugot és éjszak ismételt invasióinak.

Henrik császárnak csak úgy visszaverték hadait, midőn a genialis buvár Zotmund megfúrva elsülyeszté gályáit, és megrontá vivógépeit; mint a cseh Ottokárnak legyőzték pusztító seregeit. Még maig áll végdiadaluk és Kún-László hálája kővévált győzelmi trophaeumaként a Ferenczieknek ekkor a XIII. század transennál izlésében ex voto épült temploma és zárdája.

De nemcsak a durva erőszak hódításainak, a magasb rokon műveltség közeli csábjainak is ellent állt a város hűsége. Messze az országnak szivében levő fővárosaitól; közel a hatalmas német birodalom fényes és virágzó fővárosához Bécshez, soha sem gravitált feléje, soha sem csábitá el vagy tántoritá meg hűségében rokon népe magasb műveltsége sem; ha csak nem versenyre kelt vele ebben. Máskép mindég büszkén vallotta és magasra tartotta a magyar állami s nemzeti együvé tartozás hazafias érzetét. Mindig erősen szított az országhoz, melyben nem sokára, az idegen uralom és hóditás, s a párthadak szomorú korszakában oly nagy szerep várt reá. Méltó lőn valóban arra, hogy midőn az ország szive nagyobb részével veszve volt, a magyar birodalom fővárosává legyen, s a nemzet élete benne lüktessen.

Benne pontosúlt ezentúl össze a nemzet országgyűlésein. Itt kente fel és koronázta királyait. Három századon át 11 király eskűje hangzott fel itt az ország alkotmányára és védelmére. S itt viszhangzott rá mindannyiszor az: éljen a király! itt a: Vitam et sangvinem! s a: Moriamur pro rege nostro! — Falai közt létesült a pragmatica sanctio.

S itt lépett volna először életbe negyvennyolczban, midőn ez az állami függetlenség s a polgári egyenlőség nagy elveit proclamálta. Innét indultak ki a megtámadott védelmére is az első magyar hadcsapatok fel a német nyugatnak és a szláv északnak.

De félre most e viharos idők emlékeivel, midőn a nemzet győzve is leveretett, és majd leveretve is győzött. Nemzeti multunk nyájasabb emlékei is itt mosolyognak még felénk. Itt ringott egykor a magyar ékesszólás bölcsője. Itt tartotta Pázmány Péter a nemzetet téritgető beszédeit; melyekkel a magyar nyelv irodalmi prósáját megalapította. Itt hangzott ismét háromszázad multán először a nemzet nyelve a királyi trónról. Itt szólott a parliamenti szónoklat annyi nemes zsengéje, s itt először annak legnagyobb mestere s örök példánya: Deák Ferencz.

De nem folytatom városuk dicsősége elbeszélését. Részemről még kiesve történetirói szerepemből, részrehajló dicsérővé válhatnék; ki magam is ifjúságomban itt nevekedve és tanulva, egyházukat és városukat szolgálva; majd férfi koromat is vidékén egyházam s a tudomány szolgálatában töltve, az új kor ama nagy jeleneteinek s eseményeinek közel tanuja voltam: majd a hazafiui gyász napjaiban e város lelkesebb férfiai példáján épűltem.

Máskép, is Uraim, azt tartom, hogy az ily nagy történeti visszaemlékezések nálunk sokszor oly hatással birnak, mint a hevitő italok. Nemcsak lelkesitenek, hanem kábitanak is. És mi sokáig sinlettük ugylátszik ezek utóbbi hatását is.

Nem lehet többé hazaszerte csak arra járnunk, hogy a multat ünnepeljük; hogy csupán emlékein lelkesedjünk; vagy romjain merengjünk. Mi azokon okúlni kivánunk, ezeket tanulmányozni akarjuk. Azért jöttünk ide is Önökhöz, nem hogy városuk multját dicsőítve, Önöknek netalán bókokat mondjunk; de hogy történelmét s emlékeit tanulmányozva, buvárlatainknak uj alapot, uj tápot nyujtsunk.

És nem léphet bár Önök nemes városa falai közé a honfi, és nem soha a történetbuvár, hogy annak nagy emlékei lelke elé ne álljanak; zavarba jöhet bár Önök dicső történeti multjával szemben, mit emeljen ki belőle legméltóbban? — Ma mégis ha társulatunk ezekkel hódolt emlékének, egy perczig sem lehet kétségben az iránt, mi az, a mi városuk történetének legtanulságosabb részét, legjelentékenyebb mozzanatát képezi számunkra.

Az, Uraim, a mi városuk virágzását leginkább előmozdította, a mi annak erejét képezte és büszkeségét teszi, az szorgalmas és virágzó ipara volt. Ez emelte hazánk többi nagy városai fölé. Ez képezi épen ugy ma is, mint a multban legnagyobb dicsőségét. S ez az, Uraim, mit nem is várnának talán, a mi jelenleg itt Önöknél történelmi tanulmányaink egyik előkelő tárgyát képezendi: az ipartörténet. Városuk és hazánk multja, iparos élete és fejlődése történetének kutatása. Hogy vele a jelent, mely virágzásának az ipar egyik főfeltétele, méltón elkészíthessük. Városuk régi és dús levéltára e részben is kétségtelenül Magyarország ilynemű emlékeinek egyik legdúsabb s legbővebb tárát nyujtja.

A magyar történelmi társulat fölismerve valódi hivatása sokoldalu feladatait, rég letért az eddigi történelmi irány azon tág és járt országutjáról, melyen csak az uralkodás és a hadak társzekerei robogtak előtte, csak a győzők és legyőzöttek »io triomphe« és »vae victis« lármája hangzott fel feléje.

Minden gyűlésünk eddig is erősen hangoztatta már, hogy a kutfőkutatás és kritika, a kellő feldolgozás és előadás mellett, különös feladatunkat képezi hazánk elhanyagolt műveltségtörténete. De aligha juthattunk valahol e tekintetben dúsabb mezőre, mint Önök városa multjában és levéltárában.

Nem is szólok most részletesebben Pozsony ama magasabb műveltségi és műtörténeti életéről, mely itt Magyarország legnagyobb gót domját, a koronázási főegyházat alkotta; melynek nagysága oly hires volt, hogy példabeszéddé vált: miszerint nem fér el saját városában; mert homlokzata a város falain kivül állt. S a mi ennél is több, s mit talán mondanom sem kell, hogy Magyarország legtökéletesebb, legmüvészibb alkotása is a magasztos gót csúcsívizlésben itt maradt fen a ferenczieknek Szt. János kápolnájában és tornyában. Mig amaz műstyljének egész problemáját megoldotta, azon részében melyben kiépült: az egész pompás csarnok oly szervezetesen lévén alkotva, hogy az ívsüvegeken s ablakpárkányzati alapfalain kivül nincs egy arasznyi szervezetlen faltere, mely tagozva nem volna. Addig torony épülete a góthika hires toronyalkotásai legjobb példányát mutatja hazánkban.

De a müveltség és műtörténet eme magaslataira, melyeket már más tanulmányaimban voltam szerencsés előtüntetni, sem szándékom most emelkednem.

Ha a történelemnek ma, midőn itt ünnepet űl, e részt valamit kiemelni kell : ugy az méltán a város ama kitünő érdeme lenne, hogy az elsők közt volt e nagyszerű középkori műemlékei restaurátiója létesitésében. Mert ha valamire, úgy erre bizonnyára áll nálunk a classicai mondat bölcsessége : N e c m i n o r v i r t u s p a r t a t u e r i; kik mindig könnyebben tudtunk szerezni, mint a szerzettet jól fentartani; a mint naponkint láthatjuk is nagyszerü műemlékeinket a gondatlanság és hanyagság, a műértelem és műérzék, az emelkedettség s áldozatkészség hiánya miatt szemeink előtt enyészni.

Pozsony lakosai lelkipásztoruknak minden dicséretet felülmúló buzgósága s egyes polgáraik áldozatkészsége által nagyobbára saját filléreikkel állitották eredeti műízlésében helyre városuk, életük és történetük e nagyszerü műemlékét, koronázási egyházukat.

Itt álltam még úgy szólván önök körében, midőn e nemes eszme született, annak bölcsőjénél, mint Pozsony műemlékei conservatora, barátságos viszonyban a férfiúval, ki az eszmét felkarolva megérlelte és kivitte, s az épitészszel, kinek művészete létesítette. És most örömmel lehetek tanúja s ünnepelhetem társulatunkkal a nagy mű bevégeztét és sikerültét. Bár kevesebb későbbi emléke esett volna áldozatáúl. Mert történelmi társulatunk mit sem ünnepelhet méltóbban, mint ily példás hazafiui tényt; mint az ily monumentalis emelkedettséget, a hazai s egyházi műemlékek iránti magasztos kegyeletet; milyent ujabban még fájdalom, hazai városaink alig egyikéről jegyezhetett fel története könyvébe.

Ha mégis műtörténetük e magaslatán sem kivánom önöket tartóztatni, oka hogy Pozsony városa müveltség történetének arra a tágabb termő mezejére kivánunk kilépni, melynek műemlékei is létöket köszönik, melynek csak egyik dúsabb kalászát képezik.

S ez uraim az i p a r t ö r t é n e t tere!

Amint társulatunk a hazai müveltségtörténet tanulmányozását egyik feladatáúl kitűzte, azonnal fel kellett ismernie

ennek egyik legdúsabban termő talaját, az ipartörténetet. Természetes volt, hogy amint új lépést kivánt előre tenni e téren, mindenekelőtt az iparélet és ipartestületek történetadatai gyűjtésével és vizsgálatával kellett e munkát megkezdenie.

Társulatunk ez évi ülésszakában már külön bizottságot rendelt e czélra, mely az ipartestületekre, nevezetesen a czéhekre s azok szabályaira és szervezetére vonatkozó adatokat lehető teljesen állítsa össze; hogy ezeket rendszeres munkálatban feldolgozza. Mi által reméljük Magyarország közművelődése egyik ágának, az iparnak, s ezzel nevezetesen városaink ipartestületeinek és kereskedelmének, polgárai s iparosai életének s történelmének okmányai teljes gyűjteménye corpusát, rendszabályai egész codexét képes lesz megalapítani.

Ámbár pedig erre mindjárt kezdetben csupán a főváros központi intézetei és gyűjteményei, az országos levéltárak, a nemzeti muzeum, az akadémia és egyetemi könyvtárak egymaguk csak mintegy 3,000 darab czéhszabályt szolgáltatnak. Ámbár a körözésül szétküldött kérdőpontokat tartalmazó ívek dús aratást és betakarítást immár is ígérnek; mégis aligha csalódom, ha kimondom, hogy ennek egyik legtermőbb földjére itt jutottunk az önök városában.

Kevés városa van az országnak, mely az ipar és kereskedelem terén oly nagy sikert volna képes felmutatni, mint Pozsony, mely leginkább az iparnak köszönheti nagyvárossá emelkedését, virágzását és jólétét, valamint története magasabb napjait.

Nem volt még az ország egyik fővárosa, nem állottak még mai fényes terei és utczái. A mai szép sétatér, a szinház és városterem helyén még a dunai harcsákra halásztak, vadkacsákra és szárcsákra vadászhattak, mikor ipara máris magas fejlődésnek indult. És alig is van hazánknak városa, mely erre bővebb adatokat is szolgáltathatna, és nagyobb ipartörténettel is birna. Még kevesebbé rendelkezik oly rendezett dús történetkútfőkkel e tekintetben, mint önök városa nagyszerű levéltára, melyet, ha a magyar történetiró egy irányban sem nélkülözhet, legkevésbbé teheti ezt az, a ki Magyarország ipartörténetét vizsgálja s egykor megtudja. Városunk régibb s újabb jeles történetirói: Bél és Bal-

lus, Motkó és Rakovszky, Rómer és Könyöki mindenütt átláttatták már ez alapot és rámutattak irataikban.

E kincs az, melynek kutatására jöttünk ide az ország egyik legdúsabb bányájába, első ipartelepei és fészkei egyikébe, hogy felvehessük azt s felemelhessük ennek történetét hazai történelmi egyéb tanulmányaink és disciplináink magaslatára. Ez az, mire igénybe vesszük szives vendéglátásukat és fogadásukat; ez, a mivel azt részünkről viszonozni óhajtjuk.

Történelmünk legfényesebb lapjain is kevés hely jutott eddig az ipartörténetnek. Legsötétebb s legelhanyagoltabb részét képezi e kérdés, mely mindenütt űrt és hiányt mutat. Pedig a ki az ipar méltó történelmét megirandja, az az emberiség legszebb lapjai egyikét, a szorgalom s az erény, a munka és mérséklet, a szellemi s anyagi haladás és jólét, a polgárisodás és művelődés valódi történelmét fogja megirni.

Az újkor csak az ipar által emelkedett fel arra a magaslatra, melyen áll. Alig van korunknak egy eszméje vagy ténye, melynek a régi civilisatio nem adott volna már teljesebb kifejezést. Csak egy van, mit nem ismert: a jognak és szabadságnak azt az általános társadalmi érvényét, melyet csak a szabad munka és ipar képes nyujtani mindenkinek. A szellem ama felsőbbsége, mely a testet s anyagot uralma alá veti, — mint ennek eszméje és tana már legelőször és legmagasztosabban a vallásban nyilatkozik, — teljes kifejezést nyer a szabad munka és ipar által az anyagi életben is, midőn a nyers anyagot hasonlón szellemével meghódítva, magának szolgáltatja. Ez által pedig egyszersmind egyéni szabadsága és függetlensége kezességét megnyeri.

S ez képezi uraim, az ipartörténelem magas ethikai és politikai jelentőségét.

Méltán első-rendü feladatunk tehát amaz ürt betölteni, a hiányt pótolni; és felmutatni az ipartörténelem ez ujabb méltóbb irányát, mely képes még nemcsak a mult, de a jövő virágzásának is alapjait és feltételeit kijelölni.

Hazánk története sem volt pedig e részt oly szegény a középkorban, mint azt későbbi hanyatlási korszakunkban találjuk. Ebben is lépést tartott sokáig a nyugati civilisatió intézményeivel, miután azokat egyszer elfogadta volt. Csak rá kell mu-

tatnunk ez intézményekre. Vizsgálnunk kell azok eredetét és fejlődését, hogy azonnal felismerjük azok jelentőségét is hazai történelmünkre és nemzeti életünkre.

A hányszor ily kutatásra kiindulunk, mindig magasra tartjuk a nagy elveket, melyek minket ezekben vezérelnek. A mig egy kézzel tudós társaink kutatgatják a levéltárak elsárgult hártyáit és okmányait, addig történelmi társulatunk másik kezével és mintegy mutató ujjával igyekszik kitűzni a nemzeti történelmi élet magasabb elveit és irányait. Nyilvánosan hirdetni kívánjuk ezeket ilyenkor, nagygyűléseink alkalmával, megnyitó beszédeinkben, hogy mintegy számot adjunk munkálkodásunkról. Önök elé terjesztjük azokat, hogy figyelmökbe ajánljuk; és ha méltánylásukkal találkozunk, czéljainkat istápolják hazafiui közreműködésükkel. A történetirás szigoru pártatlanságával levonjuk ilyenkor a leplet történelmi életünk leggyengébb és sértékenyebb részeiről is. És valamint ilyenkor a mult alkalommal szóltunk igy a magyar nemzetegység s az államnyelv történeti alakulásáról, úgy tesszük azt most, szólva nemzetünk egy másik létkérdéséről, iparéletünk történeti fejlődéséről.

Az iparélet történelme egyike amaz új tanulmányoknak, melyekkel korunk csak most kezd foglalkozni. Nemcsak nálunk nincs még megírva valódi története. Másutt sem emelkedett az még a történelem ama magas színvonalára, melyen a népélettel és művelődéssel benső összefüggésében előállítva látnók. Nem mintha a kérdést nem tárgyalta volna a történet, és nem fejtegetnék számos monographiák. Még nálunk is a század kezdete óta foglalkoztatta a kiválóbb szellemeket és jelesebb történetiróinkat. Fessler és Engel, Bredetzky, Korabinszky, Berzeviczy és mások nem egy pillantást vetettek mélyébe, s irataikban becses adatokat szolgáltattak felőle. A magyar tudományos Akadémia már fenállása kezdetén felhivta rá a figyelmet; és pályázati versenyén Horváth Mihály és Kossovics nagybecsű kisérleteit megkoszorúzta.

De mindezzel a közszükség már be nem érheti. A kor igénye magasabb ipartörténelmi irányra van intézve. Eddig mond-

hatni sem a kútfők, melyekből meríteni lehetett volna, nem voltak felfedezve és megnyitva ez irányban, sem korunk nem érezte még annyira szükségét. Mondjuk ki egyszersmind valódi okát, a tárgy iránti történelmi érzéknek is hiányát. Nem volt, de nem is lehetett iránta a történeti érzék még kifejlődve.

A történelemmel is ugy vagyunk, hogy csak akkor fogja fel bizonyos események, kérdések és tények magasabb horderejét, csak akkor igyekszik azok megfejtésére, midőn a nap égető kérdésévé, midőn már politikai és társadalmi problemákká fejlődtek. Mert kétségtelenül érvényes az újabb történelmi és politikai iskola felfogása, hogy a magasabb politika első és nélkülözhetlen tulajdona, a történeti érzék, mint viszont ennek a politikai.

Állítsuk csak ama rendkivüli jelentőségü s tiszteletet gerjesztő intézményeket, melyeket a munkásosztályok és ipartestületek alkottak, a történelemben is az őket megillető helyre, s mily világot vetnek azonnal egész körükre. — Még a kardok csörgésén, a vivógépek s ostromágyúk moraján át is megértjük az orsók pörgését s az üllők ütését.

A közép- és újabb-kor összes korszakias mozgalmainak rugói, a polgári és társadalmi szabadságtól az önkormányzatig vagy az állóhadakig mind az iparintézményekben találhatók fel. — Nélkülök alig vagyunk képesek ezek phaenomenomait s átalakitó erejét felismerni. — De a régi történetiskola még ugy vélekedett, hogy leszállana méltóságos állásáról, ha a nép és nemzetélet e részleteibe ereszkednék.

És maga is korunk nagy történetirója: Macaulay, midőn országa egy királyának korszakát, kezdve a tróntól a kunyhóig oly fényesen rajzolta, alig talál a szakasz végén nehány lapot, melyre az ipar történetét feljegyezze. »Mit sem mondtunk még,« — ugymond ő e szakasz végén, »a munkás, az iparos népről. Nem is mondhatunk sokat. Ép ez a néposztály az, melyről legkevesebb tudósitásaink vannak. Az időben a philantropok még nem tartották kötelességnek, s a demagogok nem nyereségnek a munkások nyomoráról szólni. A történetirás sokkal inkább el volt foglalva az udvarokkal és táborokkal, hogysem a munkás és kézmüves kunyhójára és padlás szobája számára egy sora is maradt volna. — Jelenleg a sajtó sokszor egy nap alatt több értekezés

és szónoklatot közől a munkások sorsáról, mint akkor évek egész hosszú sora alatt.« —És mig maga Macaulay is páratlan előadásával az udvar, a ministerek és parliament magasan hangzó nagy elvkérdései- és vitáira, valamint apró adomáira és szószátyárságaira annyi gondot fordít; elégnek vélte nehány szép képpel és hangzatos szólammal elvégezhetni Anglia ama hatalmas ipara páratlan történetét, melynek kereskedő gályái inkább, mintsem hadi hajói hódították meg neki a félvilágot. Mert mig kereskedelme s ipara birtokába vették a nagy mogulok s a maharadzsák arany birodalmait; fegyverei nem voltak képesek megtartani saját fiai amerikai gyarmatait.

Azóta az újabb historica felismerte már az ipartörténet jelentőségét. Felemelte már a történelem színvonalának ama magaslatára, melyen mint egyik leglényegesebb társadalmi tényező helyet foglalt. Felismerte, hogy az ipar consolidálása, az ipar-egyesületek és testületek, a czéhek, a gildek, compagniák s egyéb ily kereskedelmi s iparos társulatok alakulása legalább is oly korszakias tényt képez a népek történetében, mint akár a népvándorlások s a keresztes hadjáratok, akár a politikai forradalmak vagy a hitujitási mozgalmak. Hogy épen úgy egyike volt ama tényezőknek, melyek új birtok és nemzetgazdászati valamint polgári és társadalmi forradalmakat idéztek elő.

E magaslaton mutatják be ujabb történelmi tanulmányaink az iparélet történelmét, mint világtörténelmi tényezőt.

A történetkutatást foglalkoztathatja maig az ipartársulások és testületek eredete és keletkezése, azok szabadságai és joggyakorlata. De az kétségtelen, hogy ezek a világnak új képet adtak, az emberiség egész osztályait átalakitották, a nemzetek életében uj korszakot alkottak.

Kereshetjük és vizsgálhatjuk maig azok eredetét és fejlődését. Kétes lehet még mindig, vajjon a római gyarmatok városainak és municipiumainak, minők hazánk pannoniai és dáciai telepein is voltak, iparos szabad decurialis, vagy skláv rabszolgai tenuiorum collegiumaiból maradtak-e fen első elemeik; vagy hogy csak ezek szerint alakultak át a kerezténységgel a római jogot s intézményeket felvett középkorban; mint ezt a régibb történetirók és romanisták Heineccius és Beier,

Savigny és iskolája, Moritz és Kindlinger, Bodmann és Gemeiner és részben még Eichhorn, valamint maig Leo és Mone taniták. Vagy mint mások, nevezetesen a canonisták és germanisták, Maurer és Wilda, Gfrörer, Schmoller és Stieda azok ellenében, ezek keletkezését, már közelebb a középkor egyházi és társadalmi intézményeiben találták. Majd törvényes hatóságaik és jogkörük, szabadságaik és befolyásuk vizsgálatával is szakszerűen foglalkoztak *). Kétségtelenül méltó tárgy lőn arra, hogy már jelenleg, az újabban berendezett legjelentékenyebb egyetemek egyikének, a strassburginak államjogtudományi seminariumában e szak mai legkitünőbb irója Schmoller felőle rendes előadásokat tartson.

A fejedelmek és főpapok, nevezetesen a székesegyházak és monostorok udvarai szabados szolgái s udvarnokai, a conditionariusok és mansariusok, (mint hazai okmányainkban is Sz.-István óta az Árpád korszakon át ezek alatt az iparosokat jelentik), képezik amazok udvarai szolgálatában a mesterségeket üző első

---

*) Átnézetül ez irodalom ujabb és régibb főművei e tekintetben: Heineccius: De collegiis et corporibus opificum. Hallae 1735. — Beier: De officinis opificum. De artificibus palatinis. — De instrumentis. — Gfrörer: Geschichte der deutschen Volksrechte im Mittelalter. — Mazoroz: Histoire des corporations francaises d'arts et métiers. — Maurer: Geschichte der Frohnhöfe und der Hofverfassung. — Geschichte der Städteverfassung. — Arnold: Verfassungsgeschichte der deutschen Freistädte. Winzer: Die deutschen Bruderschaften des Mittelalters. — Hüllmann: Städtewesen im Mittelalter. — Wilda: Das Gildewesen im Mittelalter. — Handorf: Zur Geschichte der deutschen Zünfte. — Schönberg: Zur wirthschaftlichen Bedeutung des deutschen Zunftwesens im Mittelalter. — Schmoller: Strassburgs Blüthe und die volkswirthschaftliche Revolution. És ugyanaz: Strassburg zur Zeit der Zunftkämpfe, und die Reform seiner Verfassung und Verwaltung im XV. Jh. — Stieda: Zur Entstehung des deutschen Zunftwesens. 1877. — Ezekhez járulnak a városi törvénykönyvek és czéhszabályok gyüjteményeinek nagy kiadásai, mint a francziákra, párisiakra: Depping Collect. des documents sur l'Hist.: Boileau Reglements sur les Arts et metiers XIII-dik századi gyüjteménye. Lacomblet alsó rajnai, Gaupp, Meyer, Gengler, Tzshoppe, Rössler Bischof, Weisz stb. német gyüjteményei. Nálunk a régibb Kovachich Codex juris Tavernicalis mellett ujabban Krones Geschichte und Rechtsquellen aus Ober-Ungarn, és nevezetesen Michnay és Lichner Budaváros törvénykönyve teljesen e színvonalon áll. 1244—1421-ig.

iparosokat és testületeiket; a mint ezek szabadon bocsátva és később egyesülve mestereik alatt dolgoztak.

Ott találjuk rendesen őket nagyobb számmal s az ipar virágzóbb gyakorlatában először a főegyházak és monostorok műhelyeiben. Hol a szerzetesektől tanítva és vezetve, ezek s az egyház számára a fövegtől a saruig, s a viaszgyertyától és pecsétől a zománczos aranykehelyig, az oltár s a dom toronycsucsáig minden kezdetben velök s általok készül.

Ők népesítik a királyi s főuri vár, a székesegyház s a monostor környékét. Letelepedve képezik s alkotják tövében a várost iparukkal és vásáraik sokadalmaival. Ennek legéletrevalóbb elemét a szabad vagy szabadon bocsátott, gyakorlott és kiképzett iparosok szolgáltatják. Mesterségük űzésével mind nagyobb virágzását eszközlik. Társulatokba s egyletekbe lépnek, szabályokat alkotnak, főnököket, czéh- s atyamestereket választanak érdekeik védelmére s a fegyelem fentartására. A monostor társulati és egyleti, szabadválasztási és testületi jogait, mint Guizot az európai civilisatio történetében irja, átveszik szerzetes mestereiktől, kiknek iskoláiból és műhelyeiből kerültek ki, hogy saját városi testületeiket szervezzék velök.

Ezen ipartársulatok, melyek végre a czéhrendszerben culmináltak, ezzel nemsokára egészen átalakították a városokat, s velök a világ képét megváltoztatva, új korszakot alkottak. Nem szükség önöknek részletesen előtárnom az élénk képet, melyet ezentúl Európa művelt városai elénk állítanak. Elég ha azt röviden pontozom. Az egész közélet, mely addig csak a fejedelmi udvar s a főuri vár, az oligarchia s annak vasalljai körül forgott, most egyszerre a városok felé fordul. Itt virúl fel az új élet az ipar által. Ez lesz rendezett ügyei, biztossága, életkényelme és gazdagsága által a hanyatló s romba dűlő vár mellett a kormányzati és hangadó központ; a jólét és fényűzés forrása és helye. Majd önhatóságra emelkedik. Hatalmát és függetlenségét, sőt befolyását és túlsúlyát érdekszövetségek által méginkább neveli, biztosítja és hadaival fentartja. Kezdve a Hansától és a franczia XIII-dik századi Compagnie des Marchands-tól a magyar szövetséges bányavárosokon át — melyek csak ugy vittek hadakat védelemre és támadásra, mint akár a Hansa — egész az angol

keletindiai kereskedelmi társulatig, mely Európánál nagyobb birodalmat hódított meg kis sziget hazájának, s azt hozzá még kormányozta is majdnem maig — mindannyi példa rá, mily virágzó hatalommá tudtak lenni ez ipar és kereskedelmi társulatok.

De ez nem is lehetett máskép. A culturális fejlődés, a műveltség, a befolyás, az állandó hatalom mindenkor csak az iparral, az industrialis törekvéssel járhat karöltve. Nélküle alig képzelhető s annál kevésbé lehetséges. Még ha egy időre megakadt is vagy hanyatlik, a népek régi tőkéit fogyasztva sokáig élődnek belőle. Haladása és virágzása elhalásával azonban megszünt azonnal a népfejlődés is.

A mai nomád arab és beduin, vagy a fél földmives fellah ugyanazon a pusztákon barangol, ugyanazon kutaknál itatja nyáját s üti fel sátorfáját, veti s aratja gabonáját, hol az ős atyák, hol Ábrahám és Izsák, Ismael és Jákob legeltették barmaikat. Egyedüli gazdaságát maig nyájaik és rabszolgáik képezik. Erkölcseik, szokásaik a régiek, hanem még inkább elvadultak. Ott túrják még maig majdnem ép oly primitiv módon a földet, mint évezredekkel ezelőtt, midőn oda letelepedtek. De a kimerültnek, a nem műveltnek talaja még a szabad ember és a szabad föld daczára is mind szűkebben adja, majd meg is tagadja a sokhelyt elszaporodott ivadéknak munkája elégtelen gyümölcsét. S a kifogyotton csak ugy segíthet, a megfogyottat csak ugy értékesítheti, ha iparos üzlettel összekötve, azt jobban müvelheti, és terményét kidolgozva értékesítheti. Ennyire szükséges még első elemében is az iparélet a műveltségre és jólétre.

Ellenben tekintsük azt kifejlődésében városainkban. Mire az ipar uralkodóvá s általánossá lett, az ipartestületek felülkerekednek a kiváltságos patriciusi és hivatalnoki lakosokon. A munka s ipar lesz úgy szólván az egyedüli birtok- és jogforrássá. Egy ily városban minden ember munkás és iparos. Alig van polgár és szabad ember a czéhen kivül. A czéhbelépéssel kezdődnek emberi jogai. — Azon kivűl nem is számít. De a mint ebbe belépett, munkás lesz és dolgozik, azonnal meglett testülete és becsülete, védelme s előmenete, életpályája és kenyérkeresete. A felszabadítás által már világpolgárrá, a mesterré avatással városa

törzspolgárává lett. Képessé vált minden joggyakorlatra, sok helyütt kizárólag minden hivatal viselésére is. Czéhlevele kiváltságos nemessége diplomájául szolgált. Megnyilt előtte nem csak a kereset, de a jólét forrása is. Becsületes munkája védve volt a túlzó verseny, valamint a kontár s a hamisító ellen. Keze szorgalmával emelkedő ipara és tehetősége által emelkedik magasabb pályára. Választó polgárrá és választhatóvá lesz minden hivatalra. Majd esküdtté és tanácsnokká, bíróvá és polgármesterré emelkedik. — Született őre és védője városának, bajnokává is lesz. Mert a város minden kapuja és fala, bástyája és tornya más és más czéh őrizetére és védelmére van bizva. Győr és Kolozsvár s a t. újabb időkig megtartotta falai és tornyai erre vonatkozó elnevezéseit. Közülünk még sokan emlékezhetnek városaink egyenruhás lövész és vadász, tüzér és lovas csapataira, mint a czéhélet végső czopfja maradványaira; a mint azok már csak ünnepeink alkalmával díszelegtek. És ha gyakran már mosolyra indítottak, nem szabad felednünk azért, hogy elődeik kiöntött vérétől városaink megvédett falai piroslottak.

Ily magasra emelkedett az ipar a polgári, állami s politikai életben. Nagyobb jelentőséggel birt még az ethikai, valláserkölcsi és társadalmi irányban. Nem csak mint testületeket, de mint testvéri egyesületeket ott látjuk őket a vallás és keresztény szeretet felebaráti kötelékével egymáshoz fűzve; az egyházban megszentelve és felavatva, a mint templomokat s oltárokat emelnek, közáldozatokat s imákat tartanak, tagjaik számára kór- és szegényházakat alapítanak, hogy őket balsorsukban s inségükben segélyjék, munkaképtelen agg korukban ápolják.

Alig volt valóban az emberiségnek e téren nemesebb és nagyszerűbb socialis intézménye. Befolyása alatt állott a nemzet legproductivabb, legmunkásabb osztálya, melyre, a mi fő, mindig csak a vallásosság s erkölcsiség, a keresztény szeretet s magasb erények, a szorgalom és mérsékeltség, a társadalmi rend és fegyelem, a neveltség, művelődés és tisztesség nevében s érdekében gyakorolta hatását. Mert törekvése még társulati körén túl is oda igyekezett hatni, hogy ne csak saját tagjait védje, hanem az egész társadalom érdekeit; hogy ez az ipartestület a czéh tagjaitól csak jó, becsületes és jutányos munkát nyerjen.

Érdekes világításban mutatják ezt elő az ipartörténet ama nagy okmányai, a czéhek levelei, szabályai és rendeletei. Megismertetik velünk egész műveltségök fokát, annak fejlődését, erkölcseit és észjárását. — A ki valaha csak egy ily czéhszabályt olvasott, ha mindjárt jelenleg mosolygott is avas soloecismusain, mélyen meghatva érezhette, hogy annak minden szava az emberiség nagy szellemi és erkölcsi, anyagi és műveltségi érdekeit hangoztatja; kezdve az Isten tiszteletétől egész a társadalmi és családi élet legapróbb részleteig.

Megvolt természetesen e mellett azután e testületeknél a középkor külsőségeinek is azon hagyományos apparatusa, melyet az akkor a sajátságos köztisztesség és műveltség, sőt a tekintély és hatalom lényegének vélt. Voltak ünnepeik és meneteik, csarnokaik és gyülekezeteik, vendégségeik, lobogóik és czímerjelvényeik. Mind az a szertartásos pompa és látványosság, melyet még mi is nagyobbára ismertünk, már csak külsőségeiben farsangi bohóságaikból, a czéhláda hordásából, akkor, midőn ez intézmény jelentőségét vesztve enyészni kezdett. A test már rég hanyatlott s haldoklott. A szellem tűnni kezdett belőle. Ami megmaradt, már csak külső látványosság volt, az idejét tulélt, a kor igényeit többé ki nem elégitő intézmény helyett.

Ily factorrá fejlődvén a középkorban az ipartestületi élet, méltán kérdezheti a történelem, hogy változtatta meg hatalmi állását és befolyását?

A kérdéssel szemben úgy áll a történelem, mint akár a római colosseummal, vagy a veronai amphitheatrummal. Ott áll még részben félig-meddig épen. Körülötte is ott pezseg még az élet és virágzik a város. Kérdezni akarnók szinte, mért hagyta el colossalis csarnokait és páholyait, mikor lépett ki belőle, miért hagyja romba dőlni. Miért építi óriási ezredéves falai tövébe apró circusát és színházát, mint a fecske a palota párkányzata alá sárfészkét; a helyett, hogy használná még mindig ép falait vagy kijavítaná romjait.

Nem lehet! Az élet lehe elfujta örökvalóságra szántnak látszó épületét. Más, új erkölcsi rend lehetetlenné tette többé használatát. A vadállatok és viadorok véres spectaculumainak véget vetett a kereszténység új erkölcsi érzete. Valamint az ipar

szűk testületeit és feszes ceremoniáléját szétszakította a kor tágabb körre intézett új iránya, az általános szabadság és boldogulhatás eszménye.

A történelemnek uraim, nem szabad soha kitérni e nagy kérdések elől; emelkedjenek azok bár mint a rejtélyes sphynx útjába. Körébe fogja azok eszméit, s a napi kérdések fölé helyezve, emelkedett iránya keretébe illeszti tényeik horderejét.

Ránk azonban jelenleg előbb külön feladat is vár. Nekünk, társulatunk történelmi munkálkodásának előbb hazai iparéletünk múltját is föl kell derítenünk, hogy számunkra a jelen feladatait a történelem szövétnekével megvilágíthassuk.

Volt-e és milyen hazai iparunk? Oly kérdés, melyre sokan a felelet helyett s előtt kétkedve rázhatják fejöket, vagy mosolyra vonhatják ajkaikat a magyar ipar felett, melynek épen az ellenkezőjét vélhették valónak.

Most csak adatokkal lehet tehát beszélnünk. És válaszolhatunk is azokkal.

Nem is lehet szándékunk, valami chauvinisticus felfogással egy külön eredeti exclusiv magyar iparról és annak történetéről szólanunk.

A kérdés ereje nem is állhat ebben. Ez csak azon értelemben birhat valódi tényező jelentőségével: hogy mennyire vett részt országunk az európai, a nyugati nagy culturalis törekvésekben és műveltségi áramlatai mozgalmában. Mennyire követte ezeket nemzetünk. Mivel járult hozzájuk. Mily új elemeket hozott netalán beléjök és közéjök.

Erre, uraim, történetvizsgálatunk mennél mélyebbre ereszkedik a kérdésekbe és részlettanulmányokba, annál teltebb kézzel, öntudatosabb és büszkébb fővel emelkedik fel belőlük a válaszra.

Egy újabb, a mily szellemes, úgy a szokás szerint kissé felületes franczia iró (Asseline) könnyedén kontárkodva beleereszkedvén történelmünk legmélyebb és legvitálisabb kérdéseibe, azon másképp nem épen helytelen megjegyzést teszi, hogy monarchiánk népeinek ma egyéb gondja sincs, mint országaik, tartományaik

nemzetiségeik poros s elsárgult okmányaival előhozakodni. Mindegyik csak nemzetisége és történetjoga s élete jogczimét keresi. »Képzeljük — ugymond gúnynyal — Francziaországot, a mint a Fronde idejében a Provence és Bretagne, Bearne és Gascogne s több egykori, mindannyi külön tartománya s országa most újra külön autonomiát követelő okmányaival előállana, mintha Richelieu és XIV. Lajos soha nem is léteztek volna.«

Valóban igy van valahogy, ha mindjárt kissé túlozva s ignorálva is a tényleges állapotokat, mint ez az elfogult idegeneknél a napikérdésekkel szemben rendesen történni szokott. Az állitás az ép itélet rovására itt nevezetesen kettőt feledett, hogy a teljes igazságot felismerje. Egy az, hogy hát még az egy nyelvü Francziaországnak is volt ilyen korszaka, melyben nem olvadt még egygyé sok nemzetisége és tartománya; habár ez szerencséjére jóval hamarább, két századdal előbb állott be; és hogy szerencséjére volt akkor Richelieuje és XIV. Lajosa; minőre nekünk, akkori szerencsénkre és későbbi szerencsétlenségünkre még nem volt akkor szükségünk. De bizhatunk még azért államunk életerejében, hogy mire az elkerülhetlen szükség végre beáll, előhozhatja még mind a kettőt. Más az, hogy sokszor a fogadatlan ügyvédek is felizgatják feleiket mindenféle érdeknél fogva, igazságtalan követelések s igények formálására. De a birón áll az igazságos itélet. S ez ha kötelességét teljesiti, lelkiismerete szerint, nem a rajongó ábrándok, hanem az örök történeti igazság hiteles okmányai szövegének ereje, s a tényállás szerint fog dönteni.

Uraim, mi meglehetős mély tekintetet vetettünk már eleve ez okmányokba. És ha még nincsenek is hazai és nemzet iparunk összes okmányai kimutatva; mégis mielőtt az ügyiratok teljesen becsomagolva volnának, előadói tisztünkben annyira eljárhatunk, hogy legalább előleges tájékozásul és informátióul szólhatunk már vizsgálataink eredményeiről; fentartva bár a döntő itéletet a végeredményre.

Annyit régen tudunk már, hogy ipartörténetünk első okmányai is oda utalnak az európai keresztény civilisatió első elemeire.

Azon nap óta, hogy a magyar birodalom királysága a kereszt-

ténység felvételével megalakult, mi is úgy, mint Európa minden művelt nemzete a műveltség ez áramlatát hiven követtük. A keresztény nyugati civilisatio tiszta és dús forrásából meritettünk azontúl. Mindig solidaritásban álltunk vele. Bátran fenhangon ismételhetem ebben, mit már másbol magam és mások épen úgy elmondhattunk : hogy az európai keresztény polgárosodásnak nincs egy eszméje, mely nálunk meg nem fogamzott volna; nincs vívmánya, melyet nemzetünk fel ne karolt volna. De erre épen úgy birnia kellett a műveltség kellő elemével, valamint képességével és tehetségével. Tudjuk pedig, hogy vannak és voltak nagy népek és nemzetek a keleten épen úgy, mint éjszakon, melyek erre képeseknek maig sem bizonyultak; kiket sem az önállás, sem a szabadság lehe nem hatott át, kiknek műveltsége ezredéveken át még örökös kiskoruságban teng.

Kétségtelen, hogy valamint a nyugati műveltség elemeit befogadtuk s átültettük ujra hazánkba, hogy valamint megerősiteni és termékenyíteni képesek voltunk azt, ugy megvoltak az ily honkereső, hódító s államot alkotó népeknek is, mint nemzetünk, nemcsak ős culturai származásuk elemei s emlékei; de nem is lehettek legalább a legszükségesebb ipar- és műtárgyak gyakorlata nélkül.

Ott voltak már bizonyára a magyar táborban is a fegyvergyártók és ötvösök, ott a szíj- és kerekgyártók, a sisak és pánczéllemez és nemez, ott a bőr és prémkészítők s a szőrme-szűcsök. Egy ily egész népet magában viselő hadtábor sok fegyvert és eszközt, kincset és holmit zsákmányolhatott. Nem egy ellenség kezéből kivehette a kardot, fölszedhette a legyőzött hadseregek elvetett fegyverét, elvehette a megfutamodott ruháját, marháját és nyáját. De az élet és had szükségleteiben nem hagyhatta magát erre. Hogy még fegyvere s öltönydísze is ezenfelül saját jellegével birt, azt mai archaeologiai nyomozásaink is kétségen kivül helyezik.

Nemzeti muzeumunknak igazgatósága eléggé nem méltányolható belátása s gondja által, ezzel legujabban szakszerüen berendezett egész terme tanuság már jelenleg erre.

Első árpádkori okmányaink telvék a hazai iparélet és történet adataival. A királyi udvar s a megye vára, a

székesegyház s monostor körűl ott találjuk, adomány-le veleik szerint, az udvarnokok és várjobbágyok szabadosai közt az iparosok számos nemét; kezdve az aranyművestől- s ötvöstől, ki a basilika keresztjét s a hiteleshely pecsétjét készíté, egész a viaszgyertyamártás és pecsétöntéssel tartozó méhészig, mindannyi köröskörűl megtelepedve lakik. Földeket osztanak ki nekik, melyeken csoportosan foglalnak együtt házhelyeket. Nem csak okmányainkban, de még az életben is maig rá tudunk mutatni ily telepekre régi királyi vagy megyei városaink s egyházi székhelyeink körűl. Zólyom királyi vára mellett — hogy csak egy példát mondjak — így maig a köröskörűl levő faluk nevei jelölik még, hol voltak eredetileg megtelepitve nem csak a vár őrei és csőszei, az erdészek s a vadatmotozó vadászok, de a halászok is, és kovácsok, kocsigyártók stb. Igy lehet ezt nyomozni számos helyütt első korszakunkból már. Majd látjuk, hogy keletkezik ez iparos telepekkel, belőlük a fejedelmi udvar és megyei vár, a püspöki szék és monostor tövében a város. S a vár rég romba dőlt már, míg helyében rendesen ott áll most is a székesegyház körűl a virágzó város. Példa rá akárhány : Esztergom és Fehérvár, Veszprém és Pécs, Nagyvárad, Vácz és Temesvár stb.

Legnemesebb civilisatori ténye bizonyára királyainknak és főurainknak, főpásztorainknak és szerzeteseinknek, tehát műveltségünk akkori főfactorainak, hogy importálnak a keletről, délről és nyugatról művészeket és iparos gyarmatokat. Hogy telepítik meg a hadak által kipusztúlt vidékeket, hogy pótolják a küzdelemben kifogyott nemzetségüket mindannyiszor, a mennyiszer erre szükség volt.

Elég Önöknek, mint történelmünk lelkes barátainak s avatott ismerősinek csak nagy királyaink : Sz.-István és László, III és IV. Béla neveit említenem, hogy Önök elé állítsam a polgárosítás e nagy művét. Mint hozzák be előbb keletről és délről a bizanti s olasz művészeket és mestereket, városaink iparos, ugynevezett latinusait, akkor, midőn még a többi nyugat is onnét hordatta őket. Majd az államfoglalás és alkotás, a honvédelem és fenntartás nagy műveiben már kiveszett nemzetségeink elpusztult helyére behívják a szomszéd német szászok és frankok, bajorok, thuringiaiak és flandrok iparosainak egész csoportjait is. Po-

zsonytól Szebenig és Brassóig megtelepítik. Nyomukban mindenütt gazdag kereskedő városok, dús bányatelepek, nagy iparos testületeikkel alakúlnak, a magyar törvény és fegyver, a szabad állam s alkotmányos liberalitás oltalma alatt.

A XIII. század közepe előtt már szerencsésen és sikeresen be van fejezve e nagy mű. Létesítve van az átalakítás e korszakias nagy ténye történelmünkben; s vele egyszersmind teljes szervezetet nyernek az iparos testületek. Épen az időtájt körűlbelől, midőn Franciaországban Páris nagy prevot-ja Boileau első állítja össze és szerkeszti az iparos testületek czéhszabályait.

Ha csak a Monumenta Arpadiana című nagy műben, melyet Pozsony városának nagy tudományú fia: Endlicher István történelmi irodalmunk egyik legkitünőbb alakja tett közzé összeolvassuk az Árpádházi királyok által alkotott városaink számára kiadott szabadságlevelek sorát, úgy már közel a félszázat üti meg ezek száma.

Pedig ezek sora ebben még sem nem teljes, sem nem jelzi a város első alakultát, sem törvényhatósága szabadalmain felűl nem adja azok teljes ipartársulati szervezetét. Az országnak már akkor jóval több virágzó városa mutatható ki, mint a mennyinek szabadságlevelét az időből bírjuk. A legtöbb azok közül is már rendezett kész állapotban lép bennök előnkbe. Nem egynek fennmaradt szabadságlevele ekkor már az előbbi elveszettnek megujítása; vagy csak IV. Béla s az utolsó Árpádok által önkormányzati újabb adományozása és rendezése, az előbbi nagy országos katasztrófák után, melyekben a legtöbb város chartáját, vagy annak már joggyakorlatát elveszthette.

Hogy mily kifejlett volt e városoknak ipartestületi élete és szervezete, ha erről meggyőződni kívánunk, hasonlón csak egy pillantást kell vetnünk ama nagy és szép műbe, melyet Pozsony egyik előkelő intézetének két kitűnő tudós tanára: Lichner és Michnay tett közzé: Budavárosa törvénykönyvének, e tudományszak mai színvonalán álló nagyszerü kiadásával. Benne a XIII. század óta ismeretes városi e nemű rendeleteink bőven illustrált szövegeit birjuk.

Mindezen városi alkotmányainknak pedig, melyeket a magyar állam, a területén letelepített gyarmatainak, vagy mint ő

szépen és nemesen nevezé: vendégeinek, hospiteseinek adott, ugyan azon liberális alaptétele volt, melyet az ország alkotmánya a nemzetnek nyújtott. Sarkalatos elve az önhatóság és önkormányzat volt és pedig oly fokon, mint azt a mai legliberálisabb charták hírdetik. Minden polgár független és szabad volt minden földesuri hatalom alól; sőt a megyei kormányzattól is s egyenesen csak az országfeje: a királynak, tárnokministere által gyakorolt hatalma alatt állott. Egyébként pedig csak egyenlőik által, saját testületök, velök egyenlő polgártársaik által voltak kormányozhatók s ítélhetők. S e hatóságot is a világit s egyházit, lelkészöket s polgármesterüket, valamint biráikat, esküdteiket és törvényszéköket magok szabadon választották. *) Épen így külön lefelé érvényesült ismét az elv az iparostestületek, a czéhek chartáiban s életében, hol ezek saját körükben megint önhatósággal és saját törvénykezéssel, valamint szabad választással bírtak. Mig ismét a városok felfelé apellátában is, ügyeiket hasonló jogú más városi polgártársaikhoz fölebbezhették. Vetekedhetnek valóban városaink ez alkotmányozó chartái bátran a világ bármely városa szabadságaival.

A szabad népek amaz ős institutiói, melyeket nemzetünk alkotmányos életében mindig nagyra tartott s elévülhetlenül megőrzött: a semmit rólunk nélkülünk elve, s hogy mindenki csak saját választott bírái és főnökei által itélhető és kormányozható, régi alkotmányos tételek nagy elvei nyertek csupán kifejezést a városok iparos testületeinek adott e jogokban. Nemzetünk készséggel megosztá ezeket a vele egy vonalra emelt iparos vendégeivel.

Nem is hallunk itt nálunk semmit, a városoknak az uri hatalom és nemesség, a hivatalnoki ministeriálisok és városi patriciusok úri törzscsaládai közt forrongott versengéséről. Városaink okmányai arra mutatnak, hogy azok kormányzatát, főhivatalait kezdet óta nagyobbára iparosok s ezek testületeinek tagjai viselték; és hogy az ipar és a mesterlevél elegendő jogczim volt, mely őket erre képesíté. Pedig köztök, mint itt is Pozsonyban, a királyok komáit találjuk, s előkelő magyar nemes családok ivadékait,

*) Lásd ezeket részletesebben: Ipolyi Beszterczebánya városa művelt-ségtörténeti vázlatában.

mint hasonlón itt a Marczalfyakat már 1347-ben, mint a város polgármestereit. Valamint Budán váltakozva a német és magyar iparosok egyaránt a főbirák; és Szepesben I. Károly király udvari ötvöse már megyei alispán is. A legtöbb helyt, mint bányavárosaikban az előbbi nemes birtokosság, földbirtokával együtt beléolvad s egyesül a várossal a közös bányaiparra, s aláveti magát önkénytesen a város polgári joghatóságának.

Nem csoda azért, hogy magyar városaink már a középkor óta minden nemzetbeli iparosoknak nemcsak menhelyévé, de valódi hazájává lőnek. Seregesen vándoroltak beléjök, boldogulásukat keresni s megállapítani, mint akár később Amerikába. Tisztelettel és szeretettel teltek el az ország iránt, mely szabadsága teljében és védelmében részesité őket.

Ily magasra emelte uraim az iparos testületek polgáraiból álló városaink életét a magyar állam. Hogy magasabbra nem nevelhette, annak mérsékeltebb körülményeink, kedvezőtlen viszonyaink, folytonos hadaink s ezekben megfogyott népünk okozhatták.

De hogy városaink sem nőttek fejünkre, hogy testületeik nem kerekedhettek államéletünk fölé, nem válhattak ki egészen belőle, mint például a Hansa, vagy a német közvetlen birodalmi városok, annak kétségtelenül városaink exclusiv polgári szelleme, s idegen nemzetisége mellett is, természetes állami és kormányzati józan érzékünk és politikánk szabhatott határt. Nálunk állami organismusunkban sem az aristocratia és oligarchia nem fejlődhetett feudalismussá s vasalli hűbérré, mint a német birodalomban harmincz és nehány országot alkotva. Sem a nagy városok nem képezhettek mindannyi önálló respublikát, mint Olaszországban; sem a királyság nem lehetett oly absolut hatalommá mint Franczia országban; de végre a megyék sem képezhettek egymástól egészen elváló oly kantonokat mint Schweitzban.

A nemzeti hanyatlás korszakában a városok virágzását éri mindjárt nálunk is mint mindenütt először a csapás. Az idegen uralkodás, a török járom, a párthadak megakasztják az iparmozgalmat. A városok falai megé menekül a lakosság. Táborrá lesznek ismét és várakká. Elözönli őket a nemesség. A polgárok czivakodnak már velök. Elvesztik ők is iparos jellegöket. Nyárs-

polgárokká lesznek, inkább apró földjeik és házaik érintetlen birtoka, mint az iparüzlet s kereskedelmi forgalom érdekli őket; kifordítják minden irányban szűkkeblű féltékenységöket. Kizárólagos természetüknél fogva nem tudnak a nemzettesttel egybeforrni. Idegen nemzetiségi korlátoltságuk merevebbé lesz. Nem képesek a nemzetet mozgató és lelkesítő nagy eszméket megragadni. Ez által elvesztik befolyásukat, mely őket máskép méltán és jogosan megillette volna, és oly jótékonyan hathat vala a nemzet tulsúlyban levő aristocratiája és nemessége életére és politikájára, sőt kormányzatára is. A közéletben nincs többé szerepök. Az ország tanácsában és gyűlésein nem vétetik számba szavazatuk. Minden átmenő had, ellen vagy jó barát zsarolja őket; s ők nagyobbára mindenkivel készek tartani a szerint, a mint tehetik s a legkönyebben menekűlhetnek ismét tőle. Országos nagy nemzeti és hatalmi elvek helyett, apró helyi kérdések érdeklik, őket csupán, s legfeljebb még a hitújitási, pártszakadási viták egyházfoglalások stb. foglalkoztatják. Ime városaink hanyatlásának okai, melyek bennök sokhelyütt az ipart is lassan megölték vagy csak elfojtani segiték és tengésre vitték.

De nekünk nem városaink, hanem iparunk élete és története levén tárgyunk, ha rámutattunk virágzása feltételeire, melyeket a városokban számára alkottunk, — ki kell még jelölnünk, mint fűződnek e közben a kezdet óta már hazai és nemzeti iparunk szálai.

Nem kell félnünk még a mai legcosmopolitább természetű ipari áramlattal szemben sem, hogy nevetségessé tesszük magunkat, chauvinismusba esünk, vagy épen paradoxont mondunk, ha hazai és nemzeti iparról szólunk.

Kétségtelen, hogy minden kezdetleges ipar, mint példáúl rendesen az ős h á z i i p a r is, épen úgy eredeti, népies, nemzeti formákat ölt és saját eltérő gyakorlatokat mutat, valamint a legmagasabb ipari művelődés ismét nemzeti műveltséggé lesz. Rendesen csak a közönséges, a közép ipar az, mely világpolgári jelleggel bir; melynek nincs sem hazája, sem országa. Ez az, mely inkább gyárilag magasb műérzék nélkűl készűl. Mert a mint némi műirányra s műizlésre emelkedik, azonnal felveszi magára a nemzet egyéni jellegét, még a gerencsér fazekán és cserepén is.

Mint a görög s etrusk vázákon, mint a római terra sigillatán, mint a chinai és japáni, a sévresi, meiseni és bécsi porcellánon, úgy veszi fel ismertető jellegét, akár a mi mult századi durvább holicsi és stomfai, pozsonyi és tatai kezdetleges vagy épen parasztos majolikánkon. Nemcsak a szak- és műértő, de a laikus is észreveheti ezt ; ha egykét gyűjteményünkben látta, azonnal megismerheti rajta a művészeit jellemző vonásokat.

Ős háziparunk pedig, mely eddig mintegy tudtunkon kivül létezett, díszesen és dúsan képviselve megállotta helyét még a többi nemzetek versenyében is a bécsi világkiállitáson. E gyűjtemény képezi már felállított országos iparmuzeumunk egyik alapját. És jelenleg bizvást, mint tényező léphet elő dús alakzataival s idomaival az európai népek felélesztett hasonló műformái s alakrajzai gyűjteményeinek kiadásában. A mű, melyet a kormány külön bizottság megalakításával, Fisbach avatott rajzai és színes képei kiadásával létesített, a többi nemzetek hasonló vállalatai közt ezen tanulmányaink kezdetén méltó helyet biztosit nemzeti háziparunk számára.[1])

Majd most fogjuk ismét itthon, midőn kint bemutattatott s méltányoltatott, háziiparunk műveit és mintáit ismerni és becsülni tanulni. Majd most fogjuk fonása és szövése, himzése és kötése érdekes ornamentális alakzatait méltányolni, melyeket culturája őskorából antik műveltségünk örökségeként hozott át. Ott találjuk őket még sok helyütt már csak rejtezve népünk főkötőin, ingvállain és pártáin, egri vagy somogyi czifra-szürein és tulipános ládáin; mintegy ott feledvén rajtok ékítményi műizlésünk több száz vagy ezer éves alakzatait.

Mily hatással volt pedig egykor nemzeti iparunk e divata, szabása, ornamentikája a viseletben, mutatja az, hogy hazánkban a népünkkel érintkező népségek rendesen felvették még újabban is a magyar népviseletet; nem csak a magyarok közé beolvadtak, mint például Eger stb. vidékén; hanem

---

[1]) A házipar ornamentikája hasonló kiadásai péld. Lay : Ornamente südslavischer nationaler Haus- u. Kunstindustrie. — Fischbach, Ornamente der Gewebe ; s a most kiadás alatt levő »Magyar házipar« fönnemlített mintái.

ott hol a tótok és németek stb. maig is megtartották nyelvöket, szintén felvették a magyar ruhát és szokást.

Jelenleg természetesen a népviselet, a házipar már mind inkább eltünőben van eredetiségében. A civilisatió árjának ama nivellálló hatása, mely egyenlitő, romboló munkáját rendesen a kiváló- és kitünőnek, az eredeti — s egyéninek elmosásával kezdi, már nem sokára elsöpri ezt is.

Szerencsére, hogy még az utolsó órában nyomait felismertük ; máskép itt is csak egy tabula rasa maradt volna számunkra. Ezzel is szegényebbek leszünk vala, ősiparunk elemei végnyomait sem lévén, mint annyi más végleg elveszettet, többé képesek kimutatni. Mig igy legalább könyvben ismét és muzeumban, kiadásainkban és kiállitásainkon, ha nem a népéletben és nemzeti műformáinkban fentarthatjuk és örökíthetjük ős népiparunk eredeti mintáit és motivumait.

De az ős, az autochton házi műipar épen ugy, mint az autochton nemzeti állapot egy magából nehezen fejlődik magasabb müveltségi állásra. Idegen új termékenyitő elemnek kell hozzájárúlni. Vegyületlen ős culturák alig léteznek. Ha igen, azok vagy alacsony fokuak vagy stationariusok, megcsökönösödtek. A mai nyugat-európai népek nagy culturai képességöket és magas müveltségöket annak tulajdonítják, hogy számos nép culturelemei vegyültek el beléjök : a czelták és czimberek, a gallok és frankok, a román és germán népek ős-culturái. A népek szellemi világa fejlődésének épen úgy egyik főkelléke az érintkezés, a társadalmi elvegyülés, valamint az az egyes emberek képessége fejlesztésére szükséges. E folytonos viszony szálai szövéséből áll sokszor az észrevétlen, csöndes és lassú culturai növekvés is.

A jelenkor egyik nagyszerű ténye, mond egy távoli, primitiv civilisatió kiváló irója, hogy a kor műveltségét nem egy nép, hanem valamennyi képviseli. Hogy azt nem csak az egyik veszi át a másiktól, hanem mindannyi már is előbbi ős culturnépektől örökli.

Nézni kell csak példáúl népünk házipara himzési és szövési ornamentikáját, mely, a mint sokban kétségtelenül ezredéves gyakorlatot mutat és az árpádházi korszakban bizonyára már ott állott, hol ma ; ugy a szakértő előtt feltárja még műelemeit is.

Könnyen felismerhetők még ékitményeiben a keleti és bizanti ornamentika s ennek alakzatai mellett a primitiv, az elvadúlt és eltévedt naturalisticus irány. Majd feltünnek a sajátos különváló kedvencz alakzatok vonalai is, a mint azok egyre ismétlődnek. Sokszor szálról szálra, színről színre észrevehetjük bennök mint szőtte műeszményeit és képeit, ábrándjait és vágyait századokon át ez ünnepélyes öltönyei, teritői és lepedői himzésébe, melyeket nem a piaczra, de a családi szentély boldog ünnepei s eseményei számára készített.

Bennök olykor még a népek fejlődése menetének egész története is rejlik. Származásuk, más népekkel való érintkezésük, vándorlásaik és letelepedéseik történetének egész művelődési skálája észlelhető lesz ezekben, ha egyszer majd teljesen birjuk s a végső részletig elemezve átvizsgálhatjuk a bő anyagot, melyet a házműipar emlékei nyujtanak. Talán felfedezhetjük még ekkor külön nemzeti műtypusaink alapeszméit, műalkotó idomainkat beszőve és kihimezve egy és más sajátos ornamentikánk alapelemeibe. Talán feltalálhatjuk köztük az annyira kedvelt s méltán szemrehányt nemzeti sallangokat és sujtásokat is.

Mint minap egy kitűnő külföldi ethnograph állitá, hogy a népköltözést, és nevezetesen épen a magyarok utját is, még az ázsiai fűnemek nyomán fel lehet ismerni, melyek hadainknak a keletről mai hazánkba vezető költözési útján maig feltalálhatók[1]); úgy nagyobb biztossággal lesz talán elmondható, hogy háziparunk nyomaiból még ősiparculturánk útja szintén kivehető.

Nagyobb még háziparunk politikai nemzetgazdászati jelentősége. Nemcsak sajátos, kedvencz és jellemző izlésében, hanem rendesen műgonddal és tartósan alkotta benne szükséglete s ékessége tárgyait az egész nép maga. Ez által pedig függetlenné tette magát, és szabaddá szükségletét az idegentől. Meggazdálkodta a fölös költekezést. Mert csak annyia lehetett és volt, a mit saját keze munkája alkothatott. Ez a versenyben inkább a munkához, mint a költekezéshez fogta. A munkafelosztási sokszor túlzott és fonák elméletnek, az ilyesmi csupán barbár álla-

[1]) Helin: Kulturpflanzen und Hausthiere in ihrem Übergang aus Asien, Grichenland und Italien in das übrige Európa. Berlin 1870.

potot jelezhet. De ma túl vagyunk már jó részt eme nemzetgazdasági doctrinák merevségén is. Ezek összeegyeztetése, a házi és szakiparnak saját körében egymást kiegészítő müvelése, jelenleg már a józanabb törekvések feladata.

Az idegen ipar, valamint műveltség érintkezései csak ott veszélyesek, hol az egészen műveletlen és tehetségtelen tunya vagy depravált és demoralisált népet az egyszerű importra kényszerítik. Hol az olcsó és nyomorúlt gyártmányért oda adja, mint az afrikai Tiktombu az üveggyöngyért s az amerikai Siouri a rakipálinkáért értékesebb ősterményét s elveti saját nemesb készítményét. Valljuk be, hogy sok helyütt majdnem ennyire jutottunk már, különösen felföldi népünknél, hol a kartongyár batyus colporteurjei vagy minden falu pálinkatőzsei darab rongyért és kolompérszeszért váltják be a nép véresverejtékű munkája gyümölcsét.

Ellenben hol a szorgalmas, munkás, tehetséges nép az idegen ipart assimilálva veszi fel magába, akár saját termelését javítva utánzásával, akár munka erejét jobban értékesítve vele és mellette, ott az csak gazdagítja s erősíti anyagi állapotát és műveltségét.

Példa rá nemcsak háziparunk, mely e processuson annyi ezer éven át sokszor átmehetett, hanem magasabb műiparunk is; sőt mondjuk ki bátran: még kis művészetünk is.

Hazai műtörténetünk tanúság rá, hogy a középkori nagy műizléseket nemcsak pusztán sajátunkká tettük, hanem azokba részünkről is új tényezőket, új műalakokat és műelemeket hoztunk. Az európai műirodalom egyik első, tekintélye elismerte ezt. [1]) Műtörténelmi munkáinkban pedig kimutattuk a magyar árpád-korszaki félkörív-román izlés nevezetes és kiváló sajátságait. [2]) A művészetnek valóban oly fokára jutott ez időszakban az egyházépitészet hazánkban, hogy egyaránt új alaptervezeteket

[1]) Auch auf Slavische und Magyarische Stämme werden die neuen Kunstformen übertragen, und auch von diesen nicht durchaus ohne Bethätigung ihrer Eigenthümlichkeit aufgenommen, — mond Kugler a középkor műtörténetét először megalapított munkájában.

[2]) Ipolyi kisebb munkái. Magyarország középkori épitészete. A középkori szobrászat Magyarországon. I. 27. 33. 75.

valamint ékítményeket alkotott. Franczíaországnak, hol a világ legnagyobb művészi alkotása, a csúcsív izlés akkor a XIII-dik században már legmagasabb fejlődését érte el Európában, egyik legkiválóbb művésze: Villard d'Honnecourt a cambraii híres dom épitésze, hazánkban járván az időtájt, méltónak tartotta templomainkból a máshol nem látott műmintákat berajzolni albumába. [1])

Nem kisebb fokot érhetett el műiparunk így az ötvösségben, mert arany s ezüst zománcz-művünk külön műipart is alkotott. Már a magyar vezérek őskora e nemü maradványai meglepőn mutatkoznak. Első királyainknak pedig egész mellszobrát birjuk már érczben és zománczban. A középkorban ez páratlan virágzásnak indúl nálunk. A keleti rekesz, sodrony s egyébb zománczok legszebb alakzatú dús és választékos combinatióinak minden nemei keletkeznek, oly változatossággal és kiképzéssel, s ehhez oly nagy számban is, hogy velök külön magyar és erdélyi zománcz-nemekkel gyarapítottuk a világ e nemű ötvösiparát és művészetét.

A mű- és történelmi-emlékek tavali budapesti kiállitása alkalmával már mintegy ötféle ily külön jellegü zománcz-nemet és külön műgyakorlatokat voltunk képesek annak leirásában meghatározni. Nem is említve a magyar ötvös díszművek ott tárgyalt másnemeit. [2])

Nem fog ezután senki csodálkozni azon, hogy a műszerető Estei Ipoly herczeg- és bibornoknak, mint esztergomi érsek- s egri püspöknek kincsei egykorú összeirása jegyzékében, melyet az akkori mű- s irodalmi renaissance magaslatán álló műértő udvaronczai készítettek, az erdélyi zománczművel díszitett billikomait különösen ennek megjegyzésével kiemelve találjuk. S a mint társulatunk, művészetünk ez okmányait a régibb inventariumokat egyre kutatja, előhozza s kiadja, úgy mindenfelől nagyszerü ily hazai zománczkincs ismerete tárul ujabban előnkbe. Mig másfelől régiséggyüjteményeinkben és kincstárainkban most

---

[1]) Az egykorú ó-franczia jegyzet szerint, melyet rajzkönyvébe irt: J'estois un foisen Hongrie. La vi jo pavement d'une glize de si fait maniére. Lásd az előbbi id. h. 33.

[2]) Magy. mű és tört. emlékek kiállít. — Műtörténeti tanúlmány, különös tekintettel a magyar ötvös- és zománczműre.

ismerjük fel újra nagy műbecsű példányaikat. De nemcsak mi; felismerte azokat már a szemes ipar is. Észrevette, mily sensatiót kelt kitünő becsök. Felélesztette azoknak nemcsak kereskedését, hanem készítését is. Jelenleg utánzásaik is már nemcsak műkedvelőket szereztek nekik, de piaczot is. Közönségesebb gyártmányaik Hollandia s Amerika piaczaira már mint magyar ékszerek importáltatnak; zománczremekeink pedig egész a Windsori udvarig keresettek. Természetesnek fogjuk találni ezen műiparágunk kifejlődése mellett, hogy a XVI-dik század óta magyar ötvösművet és zománczkészitést tanitó több magyar szövegű eredeti codexunk maradt fenn. Ezek egyikének szerzője Kecskeméti Péter, ki saját nevével számos ötvösmester kortársa nevét fenhagyta, a mint nevezetesen a zománczmű különféle kezelését az egyik vagy másik gyakorlata szerint leirja. A brassai híres Zömör ötvös családtól kezdve, mely már a XV-ik század eleje óta Kolozsvárt is űzte e műipart, egész az aranyműveseiről híres Amsterodamig figyelemmel kiséri művészeti technikáját, feljegyezvén mindazt, mi különösen a magyar zománczkészítésről ismeretére jutott.

Ily nyomok és adatok mellett tökéletes összefüggésben megérthető, mikép válhatott a békési ajtósi földmivelő parasztgazdának fia, s a festészetben korszakot alkotó híres Dürer Albertnek atyja, a békés-gyulai ötvösmestereknél oly kitünő aranymívessé, hogy az iparműben gazdag Nürnberg egyik első mesterévé vált. Érthető, hogy gyulai zabolamives ötvöstestvérének fia ismét Kölnben, a virágzó kölni aranyművesek közt egyik első mesterré lett. Oly apró városok, melyekben ma alig található csak egy jóravaló szatócs is, akkor arany s ezüst díszedényeket készítettek. Mint például Korpona, hol a szövetséges magyar bányavárosok a király s tárnok számára felajánlandó drágább s művészibb ezüst serlegeket készíttetik. Mily ellentét a mai kifejlett iparhaladással szemben; midőn fővárosaink aranyműveseinek nagy része is csak a cseh gyárak rosz és hamis arany s ezüst portékája és holmije elárusításával foglalkozik. Csak is addig virágzottak ime e városaink is, mig magasabb iparéletük volt. A mint ez hanyatlott s enyészett, elhalt vele az élet; kiszállt belőlök az éltető lélek; s most csak tengő ipart és tengéletet folytat-

nak. Mig akkor oly városokban, mint Beregszász vagy Medgyes az első akkori szobrász Stoss Vid fiai telepedtek meg atyjok művészetével, alkotva műtermeinkben hazai nagyszerü gót- szárny- és szekrényoltáraink dús faragványait. — Hogy alkották ennek műveit másutt mások, nem folytatom most tovább. Mert íme csak egy-két legmagasabb iparág gyakorlatát említve is, mily bőven szólnak kútfőink. — Félnem kell, hogy előbb kimerítem rövid időnket, s az Önök becses figyelmét és türelmét, mintsem adatainkat, vagy csak példáimat is.

Pedig mindezeknek épen csak a kezdetén állunk még. Csak most kezdenek megnyílni kútforrásaink; csak most jutottunk az Önök levéltáránál ismét egyik legdúsabb érhez.

Ha mégis végül itt nem állapodom meg, tulajdonítsák azt, Uraim, a mai élénkebb történetérzéknek s ama gyakorlati felfogásnak,mely a történelmet is már, ha nem mai divatos tapasztalati tudománynak, legalább a régi világitószövétneknek kivánja tudni

Máskép is ama történeti iskolának vagyunk hívei, mely a historiát nem csak a múltak tanújának, a testis temporumnak, hanem az élet mesterének is, vitae magistrának tartja.

Felkeressük még ipartörténetünk adatait is a multban, hogy velük megalapítsuk léte föltételeit a jövőben. A történetirónak, ha valaha, jelenleg Janus-arczczal kell a múltba és jelenbe tekintenie; hogy midőn kitárul előtte amaz, lássa benne ennek feladatait is. A történelmi szellem, ha a multak tényei után járt, tanulságával mint szövétnekkel a jövő elébe fog világítani.

Önök tudják, hogy az iparügy, az iparkérdés ma hazánk égető s elsőrendű kérdésévé lett; tudják, hogy az az országnak élet- s a nemzetnek létkérdésévé vált. — Pozsonytól a Székely-Háromszékig viszhangzik a nemzet jobbjai szózata; küzd törekvése a magyar ipar terjesztése érdekében. Érezzük, hogy nélküle el kell vesznünk, vagy csak tengéletet, gyarmati létet kell folytatnunk. Mig ellenben ha valami képes anyagi és szellemi haladásunkat biztosítani és fejleszteni, ezt csak a szorgalmas munka, az értelmes s önálló független ipar gyakorlata teheti.

A jobbak, a közelebbről érdekeltek s értelmesebbek ezt már felismerni látszanak. A mozgalam megindult s erős léptekkel kezd haladni. Ipargyülekezetek tartatnak, testületek létesülnek, kiállítások rendeztetnek, sőt már iskolák is, és tanműhelyek keletkeznek. Az irodalom, az időszaki sajtó pedig a kérdést napirendre emelte.

Mindezzel természetesen még nincs egyhamar segítve a bajon. Társulás, kiállítás máris magasabb fejlődést, nagyobb közérzületet föltételez. — Az olympi versenyre csak gyakorlott athléták vállalkozhatnak sikerrel. Nekünk ez még csak ismerkedés s erőnk próbálgatása lehet. Hiányainkat és hibáinkat épen úgy föl kell ismernünk, mint igyekezeteinket és törekvéseinket szükség méltányolnunk. De reméljünk! A mozgalom máris magas hullámokat vet, s az egész országot begyűrüzni készül. Talán sikerülend neki ipariskolákat is, és műtermeket alapítani, jobban s eredménydúsabban, mintsem gyárakat vagy munkástársulatokat alkotni, s az ügynek ez által biztosabb alapját megvetni. Most mindez vajudóban van. Társulataink még nem eléggé verhetnek gyökeret a készületlen talajban. Rendesen mint a nagy, új átalakulások kezdetén, a mozgalom erős és zavaros hullámokat vet fel. A magukat túlélt, szűkké vált régi czéhtestületek helyébe ujon alakuló intézmények kezdetén, túlzott igények és kétes sikerű kisérletek keletkeznek. Beléjök vegyűlnek az emberiség s a társadalom nagy érdekeinek összes kérdései. — A birtok és munka, az ipar és tőke, a productió és concurrentia, ezek védelme és versenye, a prohibitiv s a szabad kereskedelmi és vámrendszer; sőt végleg az összes socialisticus és communisticus doctrinák is beszövődnek a kérdésekbe. Ezek rajongó elméleteivel s olcsó óhajaival kivánnák megoldva látni a nehézségeket azok, kik inkább szerepet mint munkát keresnek. Szerencsére nálunk még nincs, vagy csak nem lehetne munkakérdésnek helye a mai európai értelemben; hacsak üres s indokolatlan eszmék nem fujatnak fel azzá, mint hozzánk máshonnét importált bajok. Nálunk még elég szabad a munkatér, mely elfoglalva nincs. Csak a magasabb értelmiség s ügyesség, a szorgalom s kitartás hiányzanék hozzá; a mit még folyvást szintén importálnunk kell. Legtöbbször még magának az iparnak kellene meglenni, hogysem

kérdései támadhassanak. Előbb meg kell valóban teremtenünk a nagy ipart, s azután szólhatunk csak a munkáskérdésről, a munkaadók és munkatevők, a mesterek és segédek kérdéséről. Minden e nemü doctrinák és theoriák egyelőre elhallgathatnak bizvást, s akkorra hagyhatók nálunk, mire majd az ipart kifejlesztettük.

A legnagyobb nehézség, melyet számba vennünk, melyet leküzdenünk kell, az a közönyösség, az érdeklődés hiánya, melylyel közönségünk, főbb- és középosztályaink általában épen ugy, mint mesterembereink és népünk az ipar iránt viseltetnek. Nem értik sem magasb nemzetgazdászati eszméjét, sem culturális s az anyagi jólétet gyarapító erejét.

A kiskorú s a szabadságra meg nem érett nép az iparszabadsággal csak ugy visszaél, mint minden más szabadsággal. Arra nézi azt is, hogy szabad nem dolgozni is, és szabad rosszul is dolgozni. Mit a szoros czéhtestületi élet virágzásának idejében nem igen lehetett tennie büntetlenül. Most ha lehet annak s általában a munkának minden fegyelmétől, s ezzel nem sokára a munkától is ment, és szabad kiván lenni. Ha csak szerét teheti más bármily tengő életmódnak, szivesen eltaszitja a munkát magától.

A munka nagy, magas és nemes elve, mint a függetlenség és szabadság, az erény s erkölcsi érzet, az anyagi jólét egyik kútforrásáé ismeretlen még előtte. Rá csak a megélhetési kényszer hatásával bir többnyire, mióta a megszűnt czéhtestülettel megszűnt egyszersmind életállás is, társadalmi character és categoria, sőt kaszt lenni.

Nálunk még széltében uralkodó előitélet, hogy az iparos nem lehet művelt, önálló, szabad ember és ugynevezett úr! Hogy ilyen csakis a birtokos, hivatalnok vagy általában munkátlanúl élő ember lehet. Az iparos e magasb categoriákból ki van zárva. A ki tehát be akar azokba jutni, mindenekelőtt főtörekvése az iparnak hátat fordítani. — Ha benne van, igyekszik tőle, ha csak szerét teheti menekedni. Annyira lenézettnek, megvetettnek véli azt maga, különösen mióta még testületét is, mely büszkeségét fentartotta, a czéhet elvesztette. Tanulmányoznunk kell ez irány-

ban kis városaink iparkörei szellemét, honnét magát az ipar maig leginkább ujonczozza.

De nem is csoda. Iparos életünk és viszonyaink valóban nem igen kecsegtetők az ujabb időben; és naponkint jobban satnyulnak jelenben. Mióta a czéhek hanyatlottak és kimultak, évtizedek óta már az iparos nevelésre semmi súlyt sem fektettünk, semmi gond sem fordíttatott. A felavatás és felszabaditás, a mesterré képesitès már csak üres ceremoniale volt. Sajátlag pedig annyit jelentett, hogy egy idegen, elhagyott gyermek felvétetett, az iparos családja által inkább házi szolgává, mintsem mesterinassá s iparújonczczá, a gyermekek dajkájává, futógyermekké, kin mindenki az ütlegig tölthette kedvét a mestertől és mesterné asszonytól az utolsó legényig. A betanitás épen csak a kevés szabad időben eltanúlt fogásokból állott, melyekkel a mások által nem végzett durvább munkát kellett pótolnia. A felszabadítás azután sokszor csak a vándorbottal a világban való koldulásra szóllott. Igy lett a legtöbb, ha a szerencsés véletlen vagy kitünőbb tehetsége nem segité, oly rosz iparos mesterré, kik képesek lettek iparunkat megbuktatni, s a legroszabb vásár- és gyári áru importnak is utat nyitni hazánkba, hogy külföldi árugyarmattá legyen.

Természetes volt, hogy ily iskola és nevelési módszernél valamint életkilátásnál fogva, mindenki menekedni igyekezett tőle; s a ki csak tehette, hátat fordított az iparos életnek.

Maga az iparos, ha már nem hagyhatta abba mesterségét, a mint módja birta, legalább fiát nem nevelte többé arra. Elküldte gymnasiumra, hogy ha csak félig-meddig átuszná is, urrá tehesse. Ha mindjárt irnoki állásnál sem volt magasbra kilátása, mégis azt hitte, hogy fia nálánál jóval többre vitte, s a mi fő, úrrá tette őt, kinek nem kell többé dolgozni. Adjuk hozzá, hogy ez irányt nálunk nemcsak ő, hanem mindenki javalta. Philantropiai, culturai törekvést vélt az által elősegithetni, ha a mesterség és ipar helyett a túltelt gymnásiumokat a mesterségtől elvontakkal is gyarapíthatta. Ezt valami nagy culturai haladásnak vélték. Csak minél több féltanult s keveset dolgozó urat, s annál kevesebb iparost képezni, volt legalább tényleg nálunk a culturai irány.

Ellenben az ipar nagyobbára a legelhagyottabb elemmel

ujonczozta magát. A szegény zsellérnek és parasztnak, ki telkén többé meg nem élhetett, gyermeke vagy árvája ment s vétetett fel már inasnak, s ezzel gyermekdajkának és házi szolgának. Hogy mily iparos válhatott ezekből, kiknek legnagyobb száma még elemi iskolát sem járt, irni, olvasni és számolni nem tudott; s mestere részéről inkább a legdurvább elbánásban, mintsem a mesterség oktatásában részesült.

Míg ha ellenben az iparos saját fiát megfelelő iparos nevelésben részesiti; ha maga kellően beavatja, a kitanultat segédjeül veszi; ha rá hagyja műhelyét, nevét, vásárlóit, munkaadóit és munkásait, hitelét és tőkéjét: mindannyi közülök kitünő iparost képezhet, kik ismét magasabbra emelhetik, szélesebbre terjeszthetik iparukat. Épen ugy, mint a művelt gazda saját örökölt birtokát kétszerezheti észszerű gazdászatot fektetve a nyert alapra. Mig ellenkezőleg ez és az, mindig csak hivatalra és sajátlag hivatali kenyérkeresetre nevelve, tönkre teszi saját alapját is, melyen felemelkedett.

De hiszen, hát erre talán egyebet sem kell tennünk, mint ez állapotokat megvilágitanunk, azután jó ipariskolákat állitanunk!? Kétségtelenül. Még pedig előbb számos alsó ipariskolákat, azután pedig a gymnasialis tudós iskoláknak megfelelő arányban magasabb és szak-ipartanodákat is. Mig Bécsnek például néhány gymnasiuma van, addig e mellett csupán szövőipar szakiskolát háromszor vagy négyszer annyit bír. Úgy tudom, nálunk az egész országban sem volt eddig egy sem. De volt majdnem minden még oly apró városnak is gymnasiuma: sőt sokszor kettő is: katholicus és protestans. Nem is volt a városkának egy iparos mestere sem, ki legalább a grammatikát és syntaxist, hanem a rhetorikát is és poesist el nem végezte volna. Csak ha semmi egyébb pályához sem juthatott, fogott atyja mesterségéhez. Tudott folyóan, ha roszúl is úgy beszélni latinul, hogy a kis tót városkának akár anyanyelveül lehetett volna a latint tartani. De azért semminek kevésbé nem nézte volna az ember, mint iparos telepnek. Ámbár minden lakosa mesterember volt s egyre járta hetenkint s havonkint többször is a vidék parasztvásárait. Hogy mily eredménynyel és sikerrel, azt ime a jelenlegi hazai iparos állapot mutatja; melyből, midőn a vásárról ha-

zajövet mámoros fejjel felébredt, azon vette magát észre, hogy maholnap nincs iparunk. Hogy egy külföldi kozmanosi pamutgyár batyus colporteurje tönkre teszi takácsaink összes szövőszékeit és vászon-festőink egész keresetét. Ime, Uraim, ez is egy darab hazai ipartörténet, még pedig a legújabb: jelen századunk ipartörténete, melyben épen minden nemzet ipara százezermérföldnyi lépéssel haladt előre.

De végre is észrevettük volna magunkat. Megkezdtük az iparmozgalmat, s a mi a fő: az ipariskolát. Az Önök városa Pozsony, itt is az elsők közé állva, szép példát adott. A kezdet természetesen nagy nehézséggel jár. Nemcsak sokáig kellend még küzdenünk bajaival, de le kell küzdenünk az ipariskola s az iparos élet ellenében is tapasztalt ellenszenvet. Magam is szerencsés lehetvén egy-két ily ipariskola felállításával kisérletet tenni, tapasztalásból szólhatok, mily idegenkedéssel, mily ellenszenvvel találkozik nem csak az ósdiáknál, de az érdekelteknél is. Oly kis rothboroughban is, hol sajátlag minden ember mint mondám iparos, a közvélemény csak gymnasiumot akarna, melyen a lakosok gyermekei urakká, hivatalnokokká nevelkednének, nem pedig ipariskolát. Holott sem ezt, sem azt magától feltartani nem képes. Mindent az államtól s egyháztól várnak, nem hogy ők ezek segélyére, melynek tagjai volnának. De míg az ipariskolába ma is 50--100 ipartanonczot küldhetnek, addig gymnásiumába annak legvirágzóbb korában s a vidékkel együtt nem tudott átlagszámban véve a felénél többet járatni. Az eredmény pedig még ezen alúl is állott. Alig emelkedett az egy-két úri categoriáju ember fia is tovább az alighogy megélhetést is nyujtó hivatalnoki, irodai categoria magasb fokánál. — Igy vált azután a sok rosz és kontár, félig földmives és parasztvásárra dolgozó iparos; s így másrészt a sokféle fruges consummere nati existentia. Ha a nemzetnek elsatnyúlt, elhanyagolt eleméből, a roszúl vagy épen nem tanulókból lesznek az iparüzők, hogy fejlődjék akkor az ipar!? Hogy emelkedhetnék fel, ha megvonatik tőle ama szellemi és anyagi tőke, mely egyedül képes virágzását előmozditani. Ki ne tudná, hogy a külföldön rendesen jó iparossá és kereskedővé képződni majdnem annyi szorgalmat, tanulmányt és költséget igényel, mint a tudós iskolák járása.

Meg kell szüntetnünk tehát mindenekelőtt az elfogultságot, a lenézést, melylyel az iparosélet s üzlet, különösen a vidéken még egyaránt müveltebb fensőbb, valamint közép s iparos osztályainkban küzd és találkozik. Magasra kell emelnünk eszméjét, hogy tisztelttté tegyük az intézményt, melytől országunk anyagi virágzása, nemzeti létünk gyarapodása és állása függ.

Meg kell azután indítanunk a mozgalmat. Még pedig nem üres tüntetések, nem nyugtalanitó lárma vagy épen áldoctrinák hiu hirdetésével, a munkások és munkaadók izgatásával; hanem leginkább az iparos nevelés és szakiskolák állitásával.

Mert balgaság ám azt hinni, hogy mivel az ipar jelenlegi hanyatlásában is sajátlag iskola nélkül eltengett, az hajdan is, midőn nálunk még virágzott, vagy ott a hol most virágzik, iskolák nélkül volt és van, vagy el lehet nélküle a jövőre is.

A történet tanúsága itt is az ellenkezőről győzhet meg. Nem csak hogy a középkorban már apáról fiúra szállt a tanitás, s ez által egyre fejlődött és emelkedett is gyakorlata. A nagy mesterek ezen felül mindenkor valódi iskolákat alapítva korszakias mozgalomnak s új mű- s ipar irányoknak voltak kezdői. A st. galleni monostor román-basilikái épitészeti iskolájától kezdve a st. denisi Suger apát csúcsiv-épitészeti új műizlés feltalálóig, az ötvös és szobrász st. Eligius- és Bernwardig felér ismeretünk az első nagy szerzetes mesterek- és müvészeknek középkori első iskolái — s tanműhelyei felől. Nem egy eseményből ismerjük még, hogy keletkeztek a nagy mesterek iskoláiban a még nagyobb tanitványok. Cimabue utaztában lovagolva megpillantja a pásztorfiu Giottot, mint rajzolja szénnel a határkőre báránya képét, és felvéve ki tanítja őt az újkori festészet első mesterévé. Crowe és Cavalcasele festészettörténete nagy műve minden lapján olvashatjuk, mint fejt ki egy festői iskola a másik után mindig több és nagyobb tanitványt Rafaelig és Tiziánig, Van-Eyck-ig és Dürerig, akkor, midőn még mint iparosok sajátlag czéhet képeztek, a speziarik czéhét, melyben a gyógyszerészekkel, asztalosokkal, üvegesek- s aranyzókkal egy czéhtestületet képeztek, s tanonczok inasok voltak inkább, mint sem mai szépmüvészeti akademikusok; de a kik közül még amazokat felérő nagy mester, mióta műakademiáink léteznek, azért még nem képződött. Ha-

sonlón fejlődik a nagyszerű középkori épitészet tovább a kolostorokból, a székesegyházak tövében épült páholyokból; hol egyik a másiknak adja át gyakorlatával nem annyira vélt titkát, mint inkább magas művészi lehét; mely ugy áthatja mindnyáját, hogy olykor az egész család összes fiai, a strassburgi remek dom lángeszü épitészének, Steinbach Ervinnek például, még leánya is épitész és szobrász lesz.

Nem is kell hinnünk, hogy azt csupán valami titkos gyakorlati fogásként örökölték. Meg volt mind ennek mélyebb tudományos alapja és oktatása. Mig az ujabb kor hires romanticusai, germanistái és classicusai a Chamissók, Grimmek és Göthék azt hitték, hogy a csúcsiv gótépitészet csak ugy a germán rengeteg ős tölgyei ágasbogas növése szerint, ennek ábrándos utánzásával mint valami nemzeti sajátság keletkezett; tudjuk, hogy eredete inkább kereshető Gerbert-Silvester pápa, magyar szent koronánk adományzójának mathesisében: Euclides egyenoldalu háromszögének és a quadratum hypothenusaja catethusainak combinátiójában.

Hogy a nagy mesterek iskolái maig sem multák idejöket, hogy azokat chablonszerű ipariskola ma sem pótolhatja, azt mindannyiszor tapasztalhatjuk, amint egy alkotó művész előlép Azonnal alakít ő magának iskolát. A mint egy Storno Sopronban, Pannonhalmán, Beszterczebányán restaurálja műemlékeinket, azonnal szervez magának körüle műiskolát mindenütt, mostani elhanyagolt iparunk körében is. Rajza, tervezetei kivitelére egyszerű fogásokkal betanítja az asztalost, a kovácsot és lakatost, a faragót és festőt a megfelelő műizlésben való kivitelre s annak technikájára; hogy az illető iparos maga is csodálja oly műnek kivitelét, mire képtelennek vélte ismeretét és tehetségét. Ujabban egyszerűen igy megkisérlettük a magyar házipar egyes ornamentalis alakzatainak kivitelét, még pedig olasz renaisancekori intarsia-féle fakirakatban a templom padokon. Az Önök domjának jeles restauratora Lippert hasonlón igy tudja alkalmazni a rendelkezésre álló hazai iparerőket; melyekből ily vezetés mellett a közönséges ipar minden ágában ugyszólván egész magasabb ízlésű műiskolákat és műipart lehet a mesternek alkotni. Mig ellenkezőleg másrészt gondatlanságunk és hanyatlásunk annyira jutott, hogy mesterembereink a leghanyagabb és izlés-

telenebb munkát végezték, és hogy már papirosvirág készítésre is mesternőt Poroszországból kell importálnunk. Felszámították már mások azt, hogy mennyi milliókat viszünk ki ez első szükségletü krajczáros czifraságért is, melyet az utolsó paraszt legényig és leányig visel a nép ünnepein lakadalmain stb. Mennyit viszünk ki egyházi díszczikkeinkért, melyeknek biztos itthon a piacza, s melyek éppen csak a legközelebbi időben kezdenek készíttetni ismét itthon is. Ki volna képes kiszámítani vagy éppen előszámlálni a többit, a minek kiállítására ugy látszik annál képtelenebbek lettünk, mennél többet fogyasztunk és pazarlunk?

Ellenben ipartörténetünk adatai, s a maig félig romban, féig eltorzítva fenlevő műemlékeink fenhangon hirdetik még egykori mű- és ipariskoláink egész sorát és nagy körét. Mindenütt hol egy kiválóbb építész, festő, szobrász alkotott és dolgozott a középkorban hazánkban, a székes- vagy monostori-egyház egész tájékán megtaláljuk még iskoláját is, a vidék többi fenmaradt egyházain. Rámutattam a műiskolák köreire többször már vizsgálataimban, a mint azok itt például Pozsony mellett mutatkoznak a Csallóközben és Fehérhegységben, a Mátyusföldén vagy másutt, mint a Nyírségnek (hogy mindjárt az alföldre is átmenjünk) s Egernek vidékén, vagy a felföldön mint Turóczban és Zólyomban, Szepesben és Sárosban maig külön csoportokban kijelölhetők még.

Ime itt az iskolák s alkotásaik egész sora, mint az még középkorunk romjain is mutatkozik. Nincs is más mód iparunk és műiparunk felélesztésére. El kell kezdenünk az alkotást és vele mindjárt az iskolát. Budapesti új építészeti alkotásaink legjobb példa rá, hogy meghozták mindjárt az építészeti iskolát. S ma már mellettök szépen fejlődhetik magasabb irányban műegyetemünknek és mintarajztanodánknak oly mesterek által, mint Steindl, Schulek és Keleti, vezetett tanítása.

De közönséges iparunkra még szükségesebb s előmozdítására a legsikeresebb is a népszerű, alkalmas és czélszerű kis iparos iskolák felállítása. Ma a világ ugy is annyira realissá lesz, hogy az iskolázásban is azt keresi, melyik visz leghamarább és legbiztosabban a kenyérkeresethez és biztos álláshoz. Neki indult mindannyi e hitben a reáliskolának, hogy most nagyrésze kiáb-

rándulva fordúljon belőle vissza. E magasabb intézetek, a nagy kereskedelmi akadémiák, a fensőbb műiparoktatás, a mi tőke- s iparszegény hazánkban, hol ugy is legtöbb ember csak életmódot kereshet egyelőre, még kevésnek nyujthat állást. A legtöbb iparüzőnek nálunk eleve jó elemi tanoda mellett minél gyakorlatibb kis iparoskolára, s ezen felül szakipartanításra van szüksége. A szív- s elmeképző valláserkölcsi oktatás és olvasmány mellett, itt leginkább a munkára, az iparra buzdító tanok és példák fognak hatni. Ha velök erre már eleve olvasó tankönyvünkben lelkesítjük ifjúságunkat, neveljük s emeljük a munkakereset és ipar s a munkás s iparos állás iránt szeretetüket és tiszteletüket, kezdődhetik azután a többi is. A rajz és mintázás, majd a legszükségesebb természet- s anyagtani kezelés, könyvviteli és levelezési oktatás, a mennyiben lehet szemléltető modorban meg fogja adni azt, a mi erre elkerülhetlenül kivántatik. Nekünk, népünknek, iparosainknak nincs költségünk, nincs időnk, hogy a legszükségesebb tanításon felül erre most bővebben költekezhessünk; még kevesebbé, hogy ebben luxust üzhessünk. De oly módon épen ugy fővárosaink, mint vidéki apróbb városaink iparának, még az esteli vagy vasárnapi oktatás által is nagy s általános lendületet lehetne csekélyebb költséggel, a tanonczok nagy többségére nézve eszközölni. Kis városaink értelmes lakosai nem sokára nemcsak vásárokra legprimitivebben dolgozó iparosok lennének. A fővárosoknak majd mindannyi ipartelepeit képezhetnék, melyeken többnyire a saját házával, kertjével, szőlőjével bíró iparos jutányosabban s nyugodtabban, jobb erkölcsi körülmények közt dolgozhatnék rajz és minta szerinti megrendelésre, mint ezt most a nagy városi iparossegéd teheti. Erre kell tehát őket megfelelőn kiképezni. Egyelőre az ugy sem értett közép- és polgári iskola is háttérbe léphet ezelőtt. Valamint az iparostanítással összekötött felsőbb elemi tanodáink terveiből bizvást elmaradhatnak azon utasítások, melyek az anyanyelv magasabb irálya s irodalomtörténete tanítását követelik most. Ki sokat markol, rendesen keveset foghat. Valóban nagy zavarba jöhetne nem egy tanító, ha e rendszabálynak, mely valamely német vagy schweiczi programmból iratott át, komoly kivitelére gondolni eszébe jutna. Mert tudvalevő, hogy hazánk lakosai nem egyikének, sőt legnagyobb részének anyanyelvén sem magasabb

irodalmat, sem ennek irodalomtörténetét: az oláhnál, tótnál, szerbnél, vendnél stb. nem volna képes felfedezni, s kérdés, hogy valóban czélszerű volna-e felfedezni. Kétségtelenül a legczélszerűtlenebb lenne legelől épen, mint a programm kívánja, erre oktatni iparosainkat, kiknek ma sok másra jóval nagyobb szükségök van, mint például: az állam hivatalos nyelvének ismeretére is.

Szűk helyzetünkben máskép is megárthat, mint már is ártott, ha a jóból, a kellőnél többet akarnunk. Nem lehet a dolgok rendjét felfordítva a felső végről, vagy egyszerre mindent kezdenünk.

Ha egyszer a derék iparos módossá is lett, majd megjön a vágya a magasabb művelődésre is. Csakúgy mint a meggazdagodott angol iparos, ki nagy üzlete és keresete után már 40—50 éves korában oly birtokhoz és tőkéhez jutott, hogy iparától, ha nem visszavonúlva, legalább azt már csak vezetve is nem csak megélhet, hanem jólétnek is örvendhet; talál időt akkor majd a mienk is bővebb tanulmányra és kellően kiművelheti magát abban, minek szükségét érzi. Az ilyen nemcsak irodalomtörténetre, de ott Angliában még a jog és politikai tudományra is tesz szert. Nem egy megtanulja, ha kell, még a latin nyelvet is akkor. Deus illi haec otia facit. Akár lordmayor és alderman, communer, parliamenti tag lehet és lesz.

S a mily messze látszik ez esni, uraim, mai iparos állapotainktól, valódilag épen oly közel áll s összefügg nem csak iparéletünk, de állami s társadalmi kérdéseinkkel, sőt az ipartörténettel is.

Ma holnap az állami közegek alig győzik már az administrativ munkát. De még kevésbé győzi az állam hivatalnokai számát. Pedig nevelésünk, iskoláink mind többet ömlesztenek évenkint e pályára. Ezen keresi ma képzett ifjainknak hasonlíthatlanúl legnagyobb száma előmenetelét, prosperálását vagy csak megélhetését. Alig ismer már más életmódot mint iskolát végezve uriasan és mitsem téve otthon gazdálkodni, ha van min, azután a politikával, sokszor csak hivalkodva foglalkozni, vagy diplomát keresni és hivatalt vadászni, hogy megélhessen. De az állam nem birja ezeket mind többé nemcsak nálunk, hanem másutt is ellátni

Tul van terhelve hivatalnokokkal. Bekövetkezik a hivatalnoki proletariatus. Már is mindenfelé más közkormányzati rendszer alakításáról van szó, különösen kisebb, korlátoltabb tehetségű államokban, melyek el nem birhatják a fizetett hivatalnoki közegek nagy számát. Az önkormányzat elve, mely nálunk mindig uralkodott, s maig sem múlt ki, más államrendszerekben is uralkodóvá s korszerűvé kezd ismét emelkedni. Előbb utóbb felülkerekedhetik annyira, mint Angol- sőt Németországban is. Nagy városainkban pedig és nagy községeinkben megyei kormányzatunk központi helyein, maholnap nem lesz meg az önkormányzat gyakorlatára képes, használható és válogatható egyének száma.

Vidéki birtokos gentrynk minél jobban elfoglalja észszerű gazdászata, mint ez épen oly kivánatos; és minél kevésbbé foglalják el az élénkebb, lármásabb politikai emotiók, mi nem kevésbbé kivánatos, annál ritkábban fog részt venni a közügy szolgálatában. Jogosan sem kivánható, hogy messze útra míndig csak ő fáradjon a központba. Még kevésbé kivánható a kifejlett iparral is szemben, hogy csak amaz érdeke legyen képviselve. Már csak azért is nevelnünk kellene tevékeny, virágzó, művelt városi iparos osztályt, melynek főbb emberei a nemzettest és lét e nagy érdekeit méltón képviselhessék. Jelenleg ennek hiányában tudjuk, hogy még csak esküdtszékeink sem léphetnek életbe. Sok városnál immár beállott az eset, hogy alig van polgárai osztályából egy független tekintélyesebb emberök, kit polgármesteri vagy tanácsnoki állásba lehetne helyezni. Importálni kell máshonnét a hivatalképes embereket; ámbár minden jóravaló iparosa a helybeli gymnasiumban iskoláztatta a fiát. De ezek mindenfelé tengődnek kis hivatalaikon s otthon tekintélyre épen azért s választásra nem juthatnak.

Nekünk is ime csak virágzó ipar által emelt módos és művelt iparososztály adhat erre mint a külföld városainak tanácsnokokat és polgármestereket; mint akár Londonnak lordmayorokat s aldermaneket. E művelt, hazafias, az ipar által már is jólétnek örvendő férfiak kormányzata által megoldva lenne nálunk is, mint másutt az önkormányzat és joghatóság kérdése is. Ily tapasztalt hazafias iparoskar, a legkiműveltebb hivatalnoki

ügyvédi s általában diplomával biró categóriák tanácskaránál is jobban fogna érteni városa leginkább iparos érdekű ügyeihez.

Nem is kell e miatt példákért a távolba járnunk. Nem kell ipartörténetünk teréről tapodtat sem lelépnünk. Ebben s itthon is feltaláljuk mindezt már czéhtestületeink korában. Nem csak saját testületeik ügyeit és törvénykezését önhatóságilag végzik. A városi hatóság kormányzatát s administratióját is ők vezetik. Láttuk, hogy épen úgy résztvettek a honvédelemben is. Hogy városi erődeik sokszor egyedüli őrségét képezték; igy hivatvák nem kevésbbé még most is a honvédelemre. A mint a hadkötelem úgy is általános kötelezettséggé, militiai rendszerré növi ki magát, úgy ebben is az iparosztályé lesz az első szerep. Ez fogja adni az újabb hadaknak mind nélkülözhetlenebb technikai főerejét; csak áthatva legyen egyszer magas jelentőségétől s a hazafiúi érzettől.

A közérzet és szükség, a közvélemény valamint a történet fenhangon hirdeti és követeli tehát e nagy igazságok és socialis kérdések felismerését, melyeket az iparnak kell megoldani. Felismerve jelentőségét, sürgeti az iparnak tanítását és nevelését s magasabb irányának kifejlesztését. Hírdetnünk kell dicsőségét és hasznát, hogy munkára buzdítsuk végre ama renyhék és henyék seregét, kik lenézve a munkát s ipart, az uraságot, a műveltséget a munkán kivül vélik kiváltságos dologtalan állásokban keresbetni. Ki kell mutatnunk, hogy mint birtokos osztály, mint földmüves nép, mint agricol állam az ipar nélkül tovább nem létezhetünk. Hogy a puszta nyerstermelés primitiv talajkimerítő munkájával napról-napra nyomorúltabb gyarmati existentiára jutunk. Évről-évre érezzük a mint a föld, az időjárás megtagadja a termést, melytől egyedül várjuk anyagi jólétünket. Kárba veszve munkánk. Nem tudjuk mivel pótoljuk a hiányt. Nem akarjuk megérteni, hogy a durva anyag feldolgozása az ipar által a civilisatió első igénye és factora. Hogy e nélkül örökös függésben és kiskoruságban maradunk. Hogy az ipar több hasznot, nagyobb jólétet, magasabb műveltséget nyujthat végre is, mint akár primitiv földmivelésünk, akár urias és hivatalnoki állásaink. Hogy jó iparosnak lenni és műszerét jól forgatni, többet ér és jóval nagyobb tisztesség is, mint túlnépesített hivatali irodáinkban a

legszebb caligraphiai példányokat alkotni, vagy bureaui fogalmazványokat s irálymintákat esztergályozni. Hogy általában az iparállás felér bármily más kenyérkereseti móddal. E téren épen úgy lehet alkotni a munkásságnak észszel, tehetséggel és szorgalommal, mint a legmagasabb pályákon. Mig a siker s eredmény ezen jóval biztosabb.

A társadalmi téren is naponkint magasabb factorrá emelkedik. Csak akkor, ha a munka eszméje áthatotta az egész társadalom meggyőződését, ha ez mindenkinek nélkülözhetlen kellékévé lesz, várható az emberi társadalom biztosabb consolidátiója. Ez által a magány tevékenység is valóságos társadalmi s állami tényezővé emelkedik; s az államhatalmi functiók apparratusa a legnélkülözhetlenebb organumokra szorítkozhatik.

Ez egyszersmind a tér, melyen a mai népboldogítási elméletek jól alkalmazva a legmagasabb valláserkölcsi eszmékkel találkozhatnak, s a gyakorlati életben is legkönnyebben létesíthetők. Mint szent könyvünknek a bibliának első lapjain olvassuk az emberi nem sorsának itéletét, hogy arcza verejtékében munkálkodva kell vesztett paradicsoma után boldogúlását keresnie; úgy az emberiség egész története maig e körül forog. Az ember kisérgette minden módon e sorsát megfejteni és megkerülni. Millióknak kellett dolgozni százezerek boldogúlásaért. És mégis soha sem érhették el nemzedékeikben ez úton, munka nélkül sem birtokuk biztosságát, sem annak teljes élvezetét; ha még annyi kasztot és vasallt, jobbágyot és rabszolgát állandósítottak is, javaik és külön dologtalan életnemek megőrzésére. Assyria- és India-, Egyiptom- és Babilontól kezdve Hellason és Román át a legújabb s leghatalmasabb államokig, mindannyi társadalom példa rá: hogy amaz általános szellemi és anyagi munka nélkül, melyet a valláserkölcsi érzet követel, egyetlen egy sem tarthatta fen sokáig virágzását vagy csak nyugalmát is, és létét. Mindannyi hanyatlott, a mint nagyobb mérvü munkátlan gazdagságra és élvezetre jutott.

De épen úgy tarthatlanok és kivihetetlenek az újabb philantropiai elméletekkel octroyált socialisticus és communisticus tanok, melyek az eszményi egyenlőséggel az emberi szabadságot és egyéniséget tönkretehetik, de az emberiség és társadalom igé-

nyeit épen azért soha sem elégíthetik ki. A római lex agraria vagy Menenius Agrippa munkamegtagadó strike-ja óta Fourrierig és St. Simonig vagy akár Cabetig, Blancheig és Rospallig képesek voltak az államokat felforgatni; de nem ujabb s boldogabb társadalmakat alkotni.

Csak egy segít itt is. Vallástanunk nagy elvei, a keresztényszeretet gyakorlata mellett a munka. Ama nagy elvek, melyeket minden kor magas és jámbor elméi hirdettek: A szorgalom és az erény; mint nemzeti nagy költőnk mondja, e kettő az:

Mi felett sorsnak nincs semmi hatalma égben ez, földön az áld.

Sem nagyhatalmi állás, vagy a hadak tulnyomó ereje, sem a régi történeti dicsőség, vagy uj politikai doctrinák, társadalmi elméletek és forradalmak nem képesek azt pótolni.

Tanui voltunk legujabban egy példátlan nagy háborúnak és conflagratiónak, mely egy nem kevésbé nagy nemzetet levert és kizsákmányolt. De virágzó ipara, szorgalmas munkája, köznépének erénye és vallásossága jobban képesité a balsors csapásai elviselésére, mint vesztett híres hadivitézsége, nagyhatalmi állása s addigi európai diplomatikai túlsulya. Leküzdötte azokkal egyszerre a háború dúlását és a belső társadalmi communisticus lázadás forradalmát. Megbírta vele a legnagyobb hadi sarczot, melyről valaha a történet beszél. Megtanúltuk belőle az igazságot, hogy a szorgalom és erény, a hazafiasság, munka és ipar a hadak erején is túl tesz, sok milliárdnyi zsákmánysarczot is megbír; a legélesebb látásu államférfiak terveit és számitásait is kijátsza és egy nemzet öntudatát még inkább fokozza.

A nemzeteket hóditó s államába olvasztó Róma még jobban értette a népeket tönkre tevő hóditást. Lucius Paulus Aemilius consul, midőn Róma versenytársát, Hellast végleg leverte, nem csak oly nagy sarczot vetett lakosaira, utolsó talentumukat is kizsarolva, hogy egy századnál jóval továbbra képtelenné tette őket még az adófizetésre is; de rabszíjra fűzve magával vitte Rómába foglyúl a még le nem konczolt iparosait is és művészeit, a rhetorokat s a bölcsészeket, sőt még utolsó történetirójukat is, Polybiust. Ezzel sikerült ugyan a virágzó Hellast végleg tönkre tenni; de a történet feljegyezte, hogy az importált ipar és művészet, a rheto-

rica és bölcsészet, mint rabszolga, mint luxusczikk s nem mint munka fejlődés, Rómát csakhamar hasonlón rabszolgájává tette. Fényes palotáival és lakomáival, nagyszerü politikai s ügyvédi szónoklataival és pártéletével, az addig hadban és munkában edzett egyszerű római polgárból rút sybarita vázt tett; államát pedig s birodalmát szétbomlásra hozta.

Hiú ábránd, hasztalan remény az ily sikerektől: a nagy haderőtől, magas államélet és hóditásoktól, csupán a nagy tudományos képzettségtől és neveltségtől, a luxust képező importált iparosok- és ipartól, az elméleti iparos doctrinák alkalmazásától várni egyedül segélyt. A munkás kérdések ilyen vagy amolyan megoldása; az ipar- és kereskedelmi szabadság vagy a védelmi, prohibitiv rendszer, a kiviteli és beviteli vámegyezmények helyes alkalmazása egy vagy más esetben segíthet a bajon és lendületet adhat az iparnak. De csak úgy vagyunk velök, mint a különféle, vagy épen ellentétes orvosi rendszerek gyógyhatásával, az ismeretes mondat szerint: et hoc et illo systemate, et curantur et moriuntur homines. Lehet igy is ugy is, ezzel s amazzal a rendszerrel is kigyógyulni vagy belehalni a betegségbe.

Az egyetlen universalis gyógy- és módszer ebben, mint az élet minden viszontagságaiban az erős és mély valláserkölcsi érzetre fektetett munka és szorgalom. Ennek alapján kell kifejtenünk azután az ipar mindennemű ágait körülményeinkhez képest. Csak a kitartás, a mérséklet, a türelem fogja ezt teljesen meghozni. Még e mellett is azután szükség lesz épen úgy az oktatásra s a keresztény szeretet és humanismus gyakorlására.

Ezek mindenesetre az első elemi kellékek, hogy iparos állapotainkon segítve legyen, hogy iparunkat előmozdítsuk.— Kétségtelenül szükségesebbek egyelőre, mint az ipar egyéb izgalmas napi kérdései. — Itt van tere a hazafiasságnak és liberalitásnak, a keresztény szeretetnek és jótékonyságnak, humanismusnak és philantropiának; sőt a méltó ambitiónak és dicsőségnek. Ki e téren ma versenyez, az ipart segélyezi, iparos nevelésről és szakiskolákról, tanműhelyek állításáról gondoskodik, az emberiségnek s nemzetének a legjobb szolgálatot teszi.

Erre forduljon a társadalmi munkálkodás. Nem is fog hozzá nagy kincs kivántatni; nem is annyi, mint fölös számú gymnasi-

umaink és tudós iskoláink alapitására és fentartására, ösztöndíjaira és tápintézeteire. Az utóbbiakkal e téren, hol inkább helyén vannak ma, mint a tudományos nevelésben, jóval nagyobb eredmények lennének elérhetők. A tevékeny és fáradhatlan szeretet és hazafiui érzet nagy példákat mutat, mit voltak képesek alkotni és elérni egy Don Mazas Nicola, a szegény pap Olaszországban, egy Kölping kanonok Németországban, a valódi kegyesrendi és calasanti szellemű Szabóky nálunk; s már nem egy városunkban e példát követő legényegyleteink feláldozó és gondos vezetői. Nem említem a külföld e nemű nagy intézeteit, az angoloknál a rongyosok iskoláit, a franczia munkástanodákat, a nagy legényegyleteket, melyek a munkás kérdések communisticus elméleteit végre is a felebaráti szeretet jótékonyságának terére, mint a legtermékenyebbre helyezték; s ezen oly meglepő nagyszerű intézményeket alkottak, mint a kiváló államférfi Gneist elnöklete alatti berlini munkasegélyző egylet*).

De nem folytatom tovább. Ámbár hosszas s unalmas is lehettem már, még sem hiszem, hogy feladatomtól eltértem volna, nemcsak a jelennel, hanem a multtal szemben is. E nagy és terjedelmes nemzeti és történelmi kérdés igy felfogva, a jelen nemzetlét kérdése. — Vissza kell azt helyeznünk magas jelentőségre és talajára, hogy a történelem s a társadalom egyaránt méltassa és megoldhassa.

A mint az Önök városának a multban egyik legnagyobb dicsőségét virágzó ipara képezte s ez emelte az ország fővárosai közé; ugy a jelenben is ez tarthatja fen e magaslaton. És Pozsony valóban az elsők közt felismerte már e feladatát. Meleg fészket állitott ölében az iparnak. Munka-iskolákat nyitott egyes iparczikkek terjesztésére és meghonositására. Polgárai társulatilag istápolják, egyesek nagylelkűsége áldozatokat hoz és már tápintézetekkel is segélyzi a munkást.

Ime uraim a verseny méltó tere, melyre városainknak mint az egyesek jótékonyságának ma lépni kell, ha városuknak jólétet s maguknak a haza iránt valódi érdemeket akarnak szerezni. — Midőn Franczia ország hires régi tartományi, vagy épen ko-

*) Central-Verein für das Wohl der arbeitenden Classen. Lásd jelentését a brüsseli Congrés d'Hygienie et de sauvetage a Bruxelles 1876.

ronázási fővárosai, mint Rheims példáúl, elvesztették régi jelentőségöket és fényöket, az ipar terén kezdtek versenyezni. És Rheims neve ma champagnei-iparáról is talán világszerte híresebb, mint volt egykor koronázási ünnepélyei által.

Kívánjuk hát Pozsonynak is, hogy valamint koronázásai által leghíresebb városa volt a hazának, ugy legyen ezentúl ipara által is, ha már nem koronáz is többé.

Fogadja ebben hódolatunkat nemes múltja iránt, s hő kívánatainkat magasb jövőjeért. — Mi ezzel egyszersmind nyilatkozatot óhajtottunk adni azon felfogásunknak, hogy Magyarország történetében egyaránt méltányoljuk nem csak a nagy hazafiui emlékeket, hanem az iparos törekvéseket is, mint hazánk jelene és múltja felvirágzására elkerülhetlen kelléket. És kinyilatkoztatni kivántuk, hogy Magyarország s a nemzet főtörekvésének arra kell intézve lennie, hogy a tudomány és ipar, a munka és tanúlmány által méltó helyet foglaljon el a világ népei közt.

II.

GRÓF ESTERHÁZY BÁLINT EMLÉKIRATAIRÓL.

A történelem nagy eseményei közepette, és azok mellett fejlődik az egyéni életpályák folyama, sokszor azokkal érintkezve, majd nem mindég behatásuktól föltételezve. Ily egyéni életpályák és tapasztalások följegyzései élénkítik a nagy történelmi események általános vonásait, s mennyivel számosabbak, mennyivel jelentékenyebb irodalmi becsűk, annyival élethűbb és valódiabb lesz maga a komoly történelem, annyival inkább mennek át annak adatai, ép úgy mint tanúságai a nemzetek öntudatába.

A franczia irodalom e tekintetben talán minden modern irodalmak leggazdagabbika. Az angol irodalom, ily művek számát illetőleg leginkább megközeliti a francziát, de jellemök sok esetben más, és irodalmi tökélyűket illetőleg nehányat kivéve, alig állnak az ebbeli franczia munkák színvonalán. Hazánkban, ily egyéni följegyzések, ha tisztán irodalmi becsüktől eltekintünk is, nem kerülnek épen feles számmal elő: és ezért talán nem leend érdektelen egy honfitárs feljegyzéseinek töredékeit e helyen megismertetni; annyival inkább, mert a munka szerzője az utolsó század végtizedének világrendítő eseményeihez, és ezek némely főszereplőihez közel állt, neve és családja által továbbá, azon városban és megyében, hol ez alkalommal találkozunk, mindig számot tarthat rokonszenves figyelemre. Gróf Esterházy Bálint, kiről itt szó van, ugyan csak származása és neve által tekinthető magyarnak: emlékirásai, melyek eddig csak töredékesen, rövid kivonatokban jutottak nyomtatásban a közönség elibe, francziául vannak szerkesztve, de ezen töredékek ismertetése (ámbár ezek alig tarthatnak igényt komoly történelmi jelentőségre) előbb-utóbb talán egész szövegük

közzétételére adand lendületet és némi érdekkel birand azok előtt, kik az egyének és családok sorsának változó folyamát, figyelemmel szeretik követni.

Feuillet de Conches »XVI. Lajos, Marie Antoinette, és madame Elisabeth« című okmánygyűjteménye negyedik kötetében legelől közölte ezen töredékeket.[1]) Az általa közzétett okmányok és levelek némelyikének hitelessége több illetékes részről jelesen Arneth, Sybel és Geffroy urak által kétségbe vonatott ugyan, de az erre vonatkozó élénk és érdekes polemia, főleg csak Mária-Antoinette királyné némely levelének hitelessége körűl forgott, és az Esterházy emlékiratokat annál kevesebbé érinthette, mert ezek a mennyire értesítve vagyunk, a kiadóval közvetlenűl, egy ép oly szellem- és kedélydús, mint szeretetre méltó — jelenleg már elhunyt — női családtag által közöltettek. Létezésük egyébiránt már elébb is ismeretes volt több olyanok előtt, kik ily dolgok iránt érdeklődéssel viseltetnek.

Gróf Esterházy Bálint 1740-ben született. 1764-ben már franczia huszárezredes, 1780-ban tábornok, 1786-ban kék nagykeresztes (cordon bleu), 1791-ben a franczia herczegek megbizottja volt Oroszországban, és 1806-ban Angliában meghalt; unokája volt azon Esterházy Antalnak, ki a Rákóczi mozgalmakban részt vevén, mint bujdosó halt meg Rodostóban.

Esterházy Antal fia Bálint József, apjának halála után Franciaországban keresett menedéket, hol az oda bujdosottak egy része szintoly élénk és őszinte személyes támogatásra talált az udvarnál, mint a mily gyönge, önző és kétszínű volt annak idejében azon politikai segély, melyet a franczia kormánytól nyert volt azon ügy, melyet szolgáltak.

Bercsényi befolyása által, Esterházy Bálint József egy magyar menekültekből alakitott huszárezredbe felvétetvén, megnősült; de már 3 esztendővel később elhalván, özvegyét, egy régi, de elszegényedett család ivadékát, két gyermekével, kiknek egyike apjának Bálint keresztnevét viselte, majdnem vagyontalanúl hagyta maga után. Mária Lesczinska királyné érdeklődött az el-

[1]) L. Feuillet de Conches »Louis seize Marie Antoinette et madame Elisabeth -- Lettres et documents inédits«. Paris. — 1866.

hagyatott özvegy és gyermekei iránt; Bercsényi befolyásával és vagyonával támogatta régi bajtársa családját, és ezen befolyásoknak köszönte a fiatal Bálint, az emlékiratok szerkesztője, hogy még ifjú korában Szaniszló király lotharingiai udvaránál azon fényes társadalmi körbe lépett, melyben mozogni születése s neve által hívatva volt, és a hol azon szereplők közül némelyekkel találkozott, kikkel utóbb Páris és Versailles nagyobb színpadán benső és bizalmas érintkezésbe lépett. Ez időben családja, nevezetesen gr. Esterházy Miklós szent-pétervári nagykövet és gr. Esterházy Ferencz, később Magyarország főkanczellárja, és Mária-Terézia egyik meghitt tanácsosa fiatal rokonukat hazájába akarták visszahívni, de herczeg Esterházynak, ki a család lépéseiben ez időben szinte részt szándékozott venni, közbejött halála, az akkori háborús események Ausztriára nézve kedvezőtlen fordulata, mely a császár-királyné minden figyelmét elfoglalta, némi részben nagyatyja politikai szereplésének még élénk emlékezete meghiusították az e tekintetben tett kisérleteket. Marie-Antonette királyné eljegyzése alkalmával gr. Esterházy Bálint bízatott meg a vőlegény arczképének Bécsbe vitelével. Choiseul herczeg, az akkori mindenható miniszter, ki e házasságot tervezte és keresztülvitte, bécsi nagykövetségének idejéből ott számos baráti és társadalmi összeköttetésekkel birt és azok némelyikének ajánlatára örömest fölhasználta az alkalmat, hogy Esterházynk előtt a bécsi udvar útját újolag megnyitván, őtet annak köreivel közelebb érintkezésbe hozza. — Kegyes fogadtatása egyébiránt életpályájára és hazájába való tartós visszatérésére ép oly kevésé volt döntő behatással, mint egy későbbi bécsi útja, mely alkalommal a császár-királyné és József császár által ismét kiváló jó akarattal s kegyelemmel fogadtatott. De ez időben ő maga már alig kívánkozott Franczia országból vissza, hol mindinkább kellemes és fényes udvari s társadalmi állásra tett szert. Közönyösebben vette tehát, az özvegy császár-királyné minden vele tanúsított kegyelme daczára, azon szigorát, mely egy a franczia királynéhoz 1774. apr. 3-án intézett levelében ezen szavakban nyilvánúl: »Esterházy itt minden tekintetben roszúl viselte magát; nem akarom mondani azért, mert az isteni parancsok és fejedelme rendelete ellenére párbajt vívott, de azért, mert a

párbaj oka még borzasztóbb. Egy házas ember, ki más feleségével szerelmi viszonyban áll, és ez okból 100,000 ftot költ, ez menthetetlen ..... Osmerem azon kegyességet, melylyel iránta viseltetel és mely jó szivedet jellemzi, de az uralkodók szerencsétlenségükre nem követhetik hajlamukat, legtöbb esetben kénytelenek ellene cselekedni; ez saját helyzetem, mely elég terhes és kellemetlen s hivatásunkat végre is tűrhetetlenné, sőt veszélyessé teszi.« — Sorok, melyek ép oly jellemzők a felséges uralkodó aszszony, mint az akkori idő társadalmi viszonyaira nézve, és melyek szinte jellemző ellentétre találnak a fiatal franczia királyné május 14-kén kelt válaszának eme szavaiban: »Nem tehetem, hogy Esterházy sorsára ne gondoljak, úgy hiszem, hogy felségedét ellene részben hamis, részben túlzott jelentések ingerelték fel; igaz, hogy sokban vétett, de mindennek daczára csak egy hang hallatszik becsületességéről s jelleme tisztaságáról és remélhető, hogy eltávolítva ezen veszélyes ország kinálkozó alkalmaitól s családjának kebelében élve, derék egyéniség lesz még belőle ..... Reménylem, hogy kedves anyám nem tart engem annyira elbizottnak, hogy néki tanácsokat akarnék adni, érzem, hogy fölséged kezében lévén a kormány, kénytelen az igazság igényeinek hódolni, egyedüli őhajtásom, hogy ne forduljon egészen Esterházy ellen.«[1]) 1774-iki bécsi útja alkalmával Esterházy Bálint nagybátyjánál, a magyar főkanczellárnál, szállt meg; ki emlékiratai szerint, »Bécsnek talán legeszesebb, de bizonyosan legszeretetreméltóbb embere, szereti hazáját, ismeri törvényeit s ott nagy tekintélylyel és tisztelettel bír. Meghitt barátja volt az elhunyt császárnak s elhunyta óta gyakran ellentétben állott felséges özvegyével. József császár tiszteli, de nem kedveli, bizonyos benne, hogy nála ellentállásra talál azon intézkedéseket illetőleg, melyeket Magyarország részére tervez.«

De térjünk vissza, az események sorozatát illetőleg nem épen szabatos franczia kiadónkkal, azon évekre (1762—1773), melyek Esterházy Bálint első bécsi föllépését második utjától elválasztják. Azok kezdetén 1764-ben mint mondók, a 24 éves, fiatal ezredes főleg a Choiseul herczegi család körében moz-

[1]) L. Arneth, Maria-Theresia u. Marie-Antoinette pag. 96—98.

gott. Itt ezen körnek számos, szépségük, vagy szellemük és társadalmi állásuk által kitünő női egyéniségei közül kiválólag Gramont herczegnőt véljük megemlítendőnek, Choiseul herczeg nővérét, ki azon befolyás, sőt határtalan uralom által, melyet erélyes jelleme magára a herczegre gyakorolt, épen úgy rendkívüli társadalmi jelentőséget biztosított magának, mint másfelől fivéréhez való viszonya lelkületének élénksége miatt legsúlyosabb vádakra s legmesszebb menő föltevésekre adott alkalmat.

Az egykorú franczia emlékiratokban és levelezésekben neve gyakran és kitűnőleg, ha nem is rokonszenvesen szerepel, míg az általa folyvást háttérbe szorított sógorasszonya, Choiseul herczegnő (kit, a ritkán elragadott és gyakran cynicus Walpole a »legkedvesebb, legszeretetreméltóbb és legtisztességesebb kis lénynek« nevez, »melyet valaha egy varázstojás nemzett«) önzetlensége, szellemének finomsága és kedélyének gyöngédsége által magának, egy bár szerényebb, de bensőbb baráti kört tudott biztosítani, melynek közbevetőleg legyen mondva: személye iránti élénk és tisztelő ragaszkodása, a herczegné madame du Deffandsal folytatott levelezésének csak újabb időben történt közzététele által,[1]) az utókor előtt is teljes megfejtését s igazolását találta.

Ha Gramont herczegnőt kiválólag említjük e helyen, azért tesszük ezt, mert egyesülve mutatkoznak egyéniségében és sorsában az akkori franczia aristocratia jellemének s végzetes kimenetelének azon elemei és mozzanatai, melyek, bár szerényebb mértékben, Esterházy Bálint egyéniségére és életére is oly nagy befolyással voltak. A társadalmi előnyöknek és udvari befolyásnak gyakran elbizakodott fölhasználását, és az élet anyagi és szellemi gyönyöreinek sokszor könnyelmű és kihivó élvezését tapasztaljuk e század egy bizonyos korszakában, a személyek magatartásában: míg az események mezején, egy az előbbit közelről követő korszakban, minden létező viszonyok rémteljes összebomlásának, és a vérengző halálitéleteknek tragicus befejezésével találkozunk. És ha épen Gramont herczegnőt, az egykorúak tanúsága szerint, gyakran személyének s állásának azon kiméletlen érvényesítése jellemzi, mely az »ancien regimet« a nép szá-

[1]) L. C. de *St. Hilaire* »Correspondance de Madame du Deffand aver la duchesse de Choiseul.« 2. V.

mos rétege előtt oly gyűlöletessé tette, ennek a rémtörvényszék előtti magatartása és azon szavai, melyekkel egy kínálkozó védindokot visszautasított: »életem nem ér föl egy hazugsággal«, még a hatalom és könnyű szerencse idejében való elbizottsága iránt is kiméletesebb ítéletre hangolja az utókort, midőn elismerni kényszeríti ezt, hogy az, mi csak elbizottságnak látszott, a fenyegető halállal szemben még a nőknél is, férfias bátorsággá és hősies büszkeséggé tudott átalakúlni.

De valamint a forradalom előtti időkben a befolyások és állások gyors változása, — melynek előidézésében némelykor az uralkodói önkény a tömeg későbbi önkényének útmutatója volt — halvány előképét képezte azon megrendítő csapásoknak, melyek a század végével a franczia társadalom magasabb köreit érték, úgy azon lovagias hűség és határozottság, melyet némelyek az élet ily fordulatai irányában tanusítottak, még a társadalmi könnyelműség alakjában is sejtették némileg azon bátor közönyösséget, melylyel utóbb, a sors sokkal súlyosabb csapásait tudták az illetőleg elviseleni. Choiseul herczeg váratlanúl, bár nem minden alapos ok nélkül, a király kegyeit és bizalmát elvesztvén, hivatalaitól megfosztatott és Chanteloupba vonúlásra utasíttatott. Tüntetőleg zarándokoltak hozzá barátai. Esterházy Bálint, kinek katonai pályája, és azzal egész jövője az udvar jóakaratától függött, azokhoz csatlakozott, kik a bukott miniszternél személyes ragaszkodásuk hódolatát tanúsítani siettek. Bár mily része lett légyen ezen lépésében a divat befolyásának (mert a Chanteloupi tisztelgés bizonyos körökben csak hamar divatossá vált), tagadhatlan, hogy a gondatlan könnyelműséggel határos, önző utógondolat nélküli lovagiasság, mely ily lépésekben nyilvánulni szokott, a kor és társadalom jobb elemeinek egyik jellemző oldalát képezte. Szó volt, hogy Esterházy ezredétől megfosztassék, s csak a fiatal »Dauphine« közbejárása mentette meg állását. — Mária Antoinette nem szünt meg ez úttal is érvényesített jóakaratát iránta minden alkalommal kimutatni; a később oly szerencsétlen királyné ez időben még élvezte a fiatalságnak teljes elfogúlatlanságát, daczára állása azon számtalan nehézségeinek, melyek súlyokat vele azon percz óta éreztették, midőn lábát franczia földre tette. Szenve-

dései, melyeket nemes büszkeséggel és keresztyén megadással viselt, gyászos és bünös kivégeztetése, életének egész folyama, mely az emberi nagyság és emberi elhagyatottság végletei közt mozog, egyaránt hódoló tisztelet s rokonszenves szánakozás varázsfényével környezék dicső emlékét. De az irányzatok változékonysága, és a pártszenvedély azon elfogúltsága, mely Schiller szavai szerént »szereti elhomályosítani azt, ami fénylik és porba húzni, a mi magasztos«, koronként elfordúl a királyi vértanú utolsó éveinek megható és lélekemelő képétől, és a »guillotine nemes áldozatának« alakját egy más Mária Antoinette, egy fiatal, könnyelmű, pazarló, szeszélyes női alakkal véli fölcserélhetni; az egyik magas erényeinek szellemi hatását, a másik gyöngeségeinek és hibáinak fölsorolásával hitte ellensúlyozhatni.

A szerencsétlen fejedelemasszony életének épen ezen szakában érintkezett Esterházy legtöbbet magas pártfogónéjával, és így tehát nem lehet talán helytelen épen ezen időszakot, és a fiatal királyné akkori állását behatóbban elemezni. Minden ellene irányzott megtámadásoknak kezdettől fogva bő alkalmat szolgáltatott azon ellenszenv, melylyel Mária-Terézia leányát a franczia udvar egy része fogadta. — Ezen ellenszenv számos hagyományos, családi és politikai fölfogásokon alapúlva, és az új franczia-osztrák szövetség szerencsétlen hadi eredményei által élesztve, szülte nagy részben azon gyanúsításokat, ferdítéseket és rágalmakat melyek rövid idő lefolyása után, a fiatal dauphine minden lépését kisérték. Az akkori társadalom és az irodalom egy részének erkölcstelensége fogékony talajt nyujtott el terjedésöknek s azon könnyelmű hiszékenységnek, melylyel sokan fogadták. Mert egy szellemileg megmérgezett légkörbe jutott a fiatal főherczegasszony, midőn a franczia trón közelébe jött.

Versaillesban XV. Lajos arczképeinek egész sorozata látható gyermekségétől fogva aggkoráig: kezdve a ritka szépségű, elbájoló kifejezésű kis fiúnak mester kéz alkotta ábrázatán, a fiatalság, a férfikor időszakain át, mindinkább eltompuló szellemi kifejezéssel, míg annak vonásai, a közelgő vénség küszöbén még mindég fölismerhetőleg, elaljasodva, elkorcsosodva állnak előttünk. És midőn így az uralkodó arczképein, eltekintve az idő rendszeres behatásától, az eredetileg igéző arcz-

vonásokat, mindinkább nem annyira az anyagi, mint a szellemi és erkölcsi hanyatlás félreismerhetlen jeleivel látjuk alakulni, mintegy önkénytelenül az állam, a régi franczia monarchia képe áll elénk, mely ép úgy átvette egy még dicső múltnak számos hagyományát, mint gyerek királya örökölte őseitől azon nemes arczvonásokat, melyeket sokan hajlandók voltak ép oly nemes szellemi tulajdonok zálogainak tekinteni. De se az állam, se királya, nem találtak oly vezénylő szellemre, mely mindkettőjökben föntartani, fejleszteni, éleszteni tudta volna azt a mi jóban és nemesben hagyományként rájok szállott. Buja szenvedelmeinek és közönyös önzésnek esett áldozatúl a király; lélektelen külszínné változtak az államélet hagyományai, és az életnek lüktető ereje, a romboló és feloszlató, nem a fönntartó és élénkítő elemek és irányok felé fordúlván, az előbbiek támogatásában érvényesítette hatását. — Anyagi hatalom szellemi tekintély nélkül, hagyományos intézmények, melyek előtt mindenki meghajlott, de melyekben vajmi kevesen hittek, külfény és benső rothadás, új eszmék és irányzatok, melyek a törvényszerű testesülés minden lehetőségét nélkülözték, végre az állam intézményeinek és a társadalom hagyományos szokásainak, a nemzetben uralkodó szellemi irányzatoktól, majdnem teljes elszigetelése és pedig még azoknak is egy nagy részénél, kik a fejedelmet szolgálták vagy a társadalmi hagyományok előnyeit élvezték: — ez volt XV. Lajos Franciaországa, midőn Mária-Terézia leánya az uralkodó család körébe lépett. Bőven fejlődhettek ezen viszonyok közt a személyes érdekek, aspirátiók, cselszövények ellentétei, és könnyen képzelhető, mily kényesnek kellett lenni azok közepette, egy fiatal fejedelemasszony állásának, ki sem intézményekben, sem emberekben nem talált biztos támaszt. Növekedtek szerepének nehézségei, midőn XV. Lajos halálával 1774-ben, férjével a trónra lépett.

XVI. Lajos, ki a szenvedésekben ritka léleknagyságot tanúsított, épen csak tűrni és megbocsátani tudott keresztyéni odaadással és egy nemes lélek kedélyes méltóságával; míg a kormányzás terén érezte ugyan a fennálló viszonyok tarthatatlanságát, de sem szellemi tehetsége, sem jelleme nem volt képesítve annak fölismerésére, mi módon kellessék a létező bajokat orvo-

solni. Semmi sem veszélyesebb a politika mezején, mint ha azon érzelem, hogy valamit tenni kell, nem találja kiegészítését annak tiszta tudatában, mit kellessék tenni; mennél őszintébb ily esetekben az orvoslás szándéka, annyival nagyobb a tétovázás és kapkodás, és gyakran a szeszély színében tűnik föl az, mi nem egyéb, mint a jó szándék határozatlansága ott, hol érvényesítésének gyakorlati eszközeiről van szó.

A királyné ellen fölhozni szokott vádak nagy részben, épen csak állásának voltak következményei; az újabb időben feles számmal közzétett, életének épen ezen szakára vonatkozó okmányok következetlenségeket, majdnem gyermekies ballépéseket tüntetnek ugyan előnkbe, de semmi olyast, mi későbbi időkben tanúsított nemes és magasztos tulajdonaival ellentétben volna. Fiatalságának minden balfogása korának vagy a pillanat benyomásának tévedése, melyek főleg csak a társadalmi és udvari viszonyok szűk, bár személyére nézve nem jelentéktelen korlátaiba ütköztek, annélkül hogy magasabb törvényeket sértettek volna. A társadalmi viszonyok ezen terén találkozunk ismét Esterházyval, és emlékiratainak följegyzése, többek közt példát mutatnak a ballépések azon nemére, melyek benső ártatlanságuk daczára a szeszély és kedvenczkedés színét viselve annyi balértelmezésre adtak alkalmat. — Gróf St. Germain az új hadügyminiszter, ki a kiváltságolt hadtesteket nem kedvelte, föl akarta oszlatni Esterházy huszárezredét, s midőn ebbeli szándéka a királyné közbenjárása folytán meghiúsúlt, Esterházyt, szerinte, az ország legkellemetlenebb részébe szállásolta. —: »Versaillesbe siettem«-úgymond »és el mondtam a királynénak, mennyire el vagyok kedvet lenítve.« »Bizza azt rám« felelt a fejedelemasszony, »önmaga leend tanúja annak, mit mondandok a hadügyminiszternek;« elhívatta a minisztert, és alig lépett ez a szobába, »elég tehát, mondá neki,« hogy valaki iránt érdeklődjem, hogy kegyed magát hívatva érezze ezt üldözni. Mért küldi Esterházy ezredét »Montmédy«-ra, mely rosz elszállásolás, hová nem küldetik soha lovasság? iparkodjék őtet más valahol elhelyezni.« »De asszonyom,« felelé a megdöbbent miniszter, »az intézkedések már megtétettek; lehetséges-e, hogy egy régi ezredet elmozdítsak és helyébe mást küldjek?« »Amint kegyed akarja, de intézkedjék úgy, hogy Ester-

házy meg legyen elégedve, s eljárásáról számoljon.« — Kétségkivül a személyes beavatkozás ezen neme ily közönyös tárgyban nem volt nagyfontosságú, de bár mennyire megfejthető is az akkori udvari szokások által, annak közvetlensége és határozottsága egyenes ellentétben áll azon általános irányzattal, mely a közigazgatás és kormányzat minden ágaiban, egyedül a közügy következetes számbevételét sürgeti. XIV. Lajos hangsúlyozta volt, hogy »az állam a fejedelem személyével összeesik,« de korában, minden egyéni hibái és tévedései daczára is alig volt fejedelem, ki monarchiájának bel- és külállami dolgaiban személyét és személyes akaratát, annyira és oly következetesen azonosította volna azzal, mit helyesen vagy helytelenül, az állam valódi érdekének tartott.

Egyedül ezen fölfogás, mely az igényelt jogtekintélyt mindig a felismert kötelességhez méri, biztosíthatja a tisztán személyes uralkodás hatalmát. Ennek fölismerése mindinkább háttérbe lépett közvetlen utódjának kormánya alatt, s nem vala se reménylhető, se követelhető, hogy annak érzete vezessen mindig egy a gyermek korból alig kilépett fiatal királynőt föként ott, hol olyanokról volt szó, kik jóakaratát bírták. Állásának nehézségei és kellemetlenségei ellenében, egy kisebb, bensőbb, részben a hagyományos és rideg udvari »etiquette« szabályainak mellőzésével választott társadalmi és baráti körben keresett szórakozást és menedéket, biztonságot és bizalmat. És valamint a személyek választásában, úgy azok érdekeinek előmozdítására és kivánataik teljesitésére nézve, jogosítottnak hitte magát csak hajlamát és szive sugallatát követni.

Nem érezte, és koránál, bevégzetlen neveltetésénél, környezeténél fogva alig érezhette, mily szoros összeköttetésben állottak főleg Franczia országban a társadalmi viszonyok és befolyások a politikai ügyekkel; miben és mennyire érinték a személyes kérdések a közigazgatás rendszeres menetét, és főleg a már bonyolult pénzügyi viszonyok szigorú követelményeit. A társadalmi téren is, hol azoknak alakzata a tényleges viszonyoknak többé meg nem felelt, nem azok mellőzésében keresendők a hibák, melyek a régi udvari pártok által, oly keserűen vettettek a királyné szemére, de igenis abban, hogy egy elavult rendszer helyébe nem

más következetes fölfogás, hanem a pillanatnyi szeszély vagy az egyéni hajlam lépett, mely a dolog természeténél fogva, kevesek kedvéért, számosok hiúságát és önző igényeit sértette.

Barátjai, kiket nem mindég szerencsésen választott, nagy mértékben visszaéltek azon előzékenységgel, melylyel kész volt hozzájuk kegyességét is érdekeltségét kimutatni. Sőt egy része az udvari férfivilág azon fiatal tagjainak, a férfikörnek, mely őt a király beleegyezésével ez időben, bár csekély számban, de annál irígyeltebb bensőséggel környezte, és kiknek egyike épen Esterházy Bálint volt, a királyné kedélyének gondatlan és tapasztalatlan érdekeltségét nemcsak az egyesek anyagi érdekeinek elömozdítására használta föl, de főleg arra is, hogy személyes hiúságuk kedvéért, Mária Antoinette iránti viszonyukat oly színben tüntessék fel a világ előtt, mely a valóságnak épen oly kevéssé felelt meg, mint a trón méltóságának.

Számosak e tekintetben, a czélzások és figyelmeztetések Mária-Terézia, később József császár leveleiben, de csak az előre haladó kor, a tapasztalás és számos keserű csalódás, mely az önzést a fiatal királynéval a látszólagos barátok körében is fölismertette, értette meg vele, hogy nem elég királyi és női méltóságát megóvni, mint azt minden alkalommal tette, midőn azt kétségbe vonták, de hogy kerülnie kell annak lehetőségét is, hogy ily alkalom előállhasson.

Esterházy Bálintot mindenesetre kedvezően jellemzi, hogy bármikor említi királyné a baráti jóakaratát, nem felejti el soha' hogy ő királynéja volt.

Az évek folyama nem változtatta Esterházy kedvező társadalmi állását. Élvezte a király kegyeit, a királyné jó akaratát. Bármily bizodalmas viszonya volt is a király öcscsével, az Artoisi gróffal, ki későbbi időkben mint X. Károly lépett a trónra — fölváltva Párisban és Rocroyi parancsnokságában tartózkodott; de bármily fényes és kecsegtető alakban mutatkozott légyen is előtte az élet: a közelgő vihar előjelei, az elégedetlenség és bizalmatlanság minden oldalról tornyosuló felhői, a növekedő nehézségek és az állami pénzügyek bonyodalmai nem kerülhették el figyelmét, és emlékiratainak kivonatai ebbéli aggodalmainak ismételve adnak kifejezést. — Nemlehet eziránti és-

revételeitől a józanság és elfogúlatlanság egy bizonyos mértékét megtagadni, de ezzel nincs kizárva azon felületesség, mely a nagy forradalom előestéjen a veszély okait, a pénzügyi zavarnak, az udvar hibáinak, a miniszterek szerencsétlen választásának, végre és főleg a modern bölcsészek vakmerőségének felemlítésével kimerítetteknek tekinti, »mely utóbbiak számukra egyelőre azokból alakítottak pártot kik az amerikai háborúban részt vettek, később mindazon fiatal elemekből, melyek ez utóbbiak amerikai babérjait irígységgel tekintették, míg végre a bármi okból elégedetlenek egész seregével szövetkeztek.« Ezen fölfogásnak, mely szem elől téveszti, hogy a fönnemlített tényezők majd ugyanazon mértékben voltak a dolgok általános helyzetének okozatai, mint okai, és mely némileg a társadalmi és politikai körállapot jelenségeit annak lényegével zavarja össze, annyiban bírnak némi történelmi jelentőséggel, a mennyiben a szorosan politikai körökön és föladataikon kívűl, de azokhoz közel álló, magasabb társadalmi körök benyomásait tükrözik vissza. És e tekintetben épen egyszerű és igénytelen kifejezésük által válnak jellemzőkké. Nem sokkal behatóbbak vagy mélyebbek Esterházy itéletei az ezen időszakban a kormány élén szereplő egyéneket illetőleg, kik megújuló sorozatban váltották föl egymást a közügyek vezérletében. — A személyes tekintély, és a személyes tekintetek oly sokáig és oly kíválólag képezték Franciaországban az államügyek eldöntésének főtényezőit, hogy, könnyen megfejthető, miként XVI. Lajos kormányzatának első felében, a növekedő nehézségek ellenében, szintén a személyváltoztatásban keresték első sorban az óvszert. És természetszerűleg, bár kellő belátás nélkűl, bármikor is az egyes miniszterek nem látszottak alkalmasoknak sikeresen megvívhatni föladatukkal, mindég olyanokat ajánlottak megmentőknek, kik tulajdonaikban vagy irányzataikban a hivatalban lévők személyes ellentétét képezték. Esterházy futólag áttekinti azoknak hosszú sorát. Neckernek, kinek szerinte komoly magatartása, ékesszólása, az erény és erkölcsiség szüntelen hangoztatott kívánalmai, végre a divat biztosítottak egy időre lelkesedett követőket, második miniszteriuma alatt elfogadott eljárását határozottan bűnösnek, és egyedül arra irányzottnak jellemzi, hogy állását, mint

a nemzet minisztere, függetlenül a király;tól és annak akaratja ellenére is megőrizhesse; kétségkívül e tekintetben is azon körök hangulatának adván kifejezést, melyekben évek óta mozgott. Legbehatóbban és legtalálóbban jellemzi Loménie de Briennet toulonsei érseket, kinek kormányra léptéhez sok reményt csatoltak, de ki szinte csak siettette a monarchia bukását, ezen férfiút, ki erélyes lépéseket tenni nem tudott, de merész elhatározásokat javasolt a királynak, melyek épen a szándékolt eredmények ellentétét idézték elő; ezen kétségkívül eszes férfiút, kinek egyik főgondja volt, hogy jó hírneve sok oldalról terjesztessék, és kit barátai szüntelenül mint a közigazgatásban és a pénzügyi dolgokban legjártasabb egyéniséget emlegettek, ki egyedül volna képes az ország bajainak orvoslására. »Mi engem illet« úgy végzi Esterházy Brienne érsekre vonatkozó megjegyzéseit, »én őt mindég jellemtelen embernek tartottam és képtelennek szembeszállani azon előreláthatatlan nehézségekkel, melyek a közdolgok kezelésében majd mindég előkerűlnek. Egyébiránt kezdeményező képessége mindég mások eszméinek nyomában járt, melyeket maga számára elsajátított. Bensőleg zsarnok, szüntelenül hangoztatta a szabadság bölcsészeti kifejezéseit. Félénk és előrelátásnélküli, a királynak oly igéreteket és engedményeket javasolt, melyekről hitte hogy kijátszhatja. Rosztúl ismerte az embereket, és felőlők való ítéletét azon körhöz mérte, melyben élt, és mely kizárólag állítólagos tehetségei némely jó hiszemű bámulóiból, vagy olyanokból állott, kik hiúságának hizelegtek, és befolyása által hivatalokra és előmenetelre szert tehetni reménylettek.«

A forradalom első föllobbanása, Valenciennesben találta Esterházyt, ki időközben Hallewyll grófkisasszonynyal házasságra lépett. Személyes tekintélye, és a parancsa alatt álló ezredek fegyelme, egyidőre lehetővé tették neki a rend fenntartását, olyannyira, hogy a menekülő franczia herczegeknek, Artoisi grófnak, Condé, Augoûléme, és Berry herczegeknek, biztos útat nyithatott Namur féle; de az 1790-iki év kezdetén, a Valenciennes körűl elhelyezett katonák fegyelmetlensége, valamint a népnek növekedő izgatottsága, oly tarthatatlanná tették állását, hogy nem maradt egyéb hátra számára, mint a had-

ügyminiszter rendeletére, melyet a királyné közbenjárása eszközölt volt, Párisba menekülni. Első lépései a Tuilleriákba vezették őt, hol a királytól és királynétól túláradozó megilletődéssel fogadtatott: »Visszatértem lakásomba« — úgymond — »a halállal szivemben.« Ezen párisi tartózkodásának jegyzetei némely fontos részleteket foglalnak magukban, melyek eddig a történelem előtt nem valának ismeretesek. »Monsieur de La Fayette«, úgy mondja többek közt, »találkozni kívánt velem; nem utasítottam vissza fölhívását, előbb a király és királyné beleegyezését megnyervén; találkozásunk alkalmával, hosszasan igazolta eljárását és biztosított engem a király személye iránti ragaszkodásáról, melyet mindazonáltal csak annyiban volna képes tanúsítani, a mennyiben a fejedelem minden önkényes hatalomról lemondana; végig hallgatván őt nagy béketűréssel, azon kérdésre szorítkoztam, Cromwell vagy Monk szerepét akarja-e játszani, véleményem szerint mindakettő rendelkezésére állván? Újolag biztosított, mennyire óhajtaná a rend tartós helyreállítását, és hogy kész volna az arra veztő eszközöket jelezni.« — . . . Beszélgetésünket a királynak és királynénak jelentvén, föl-

hatalmaztattam, hogy másnap La Fayette-el újra találkozzam: ez alkalommal egy jegyzéket vettem tőle át, melyben a király és a nemzet kölcsönös hatalmának határai ki valának jelelve; ezen jegyzék szerint a király megtartotta volna teljhatalmát a hadsereg fölött, valamint a bírák kinevezését, és az udvartartására szánt összeggel való rendelkezést illetőleg; a miniszterek a nemzetnek felelősek leendettek minden összegről, melyek a hadügy, tengerészet és a külügyek számára szavaztattak meg; a királyt illette volna a béke és hadizenet joga, de a háborúra megkívántató rendkívűli összegek, a nemzet által valának megszavazandók; a katonatisztek nem bírnának semmi polgári hatósággal, és minden polgári hivatal választás útján lenne betöltendő.— Mindezen tárgyak csak nagy általánosságban voltak följegyezve; La Fayette óhajtá, hogy a király e jegyzéket helyeselje, azonkívűl néhány nagykövet, és M. de Bouillénak tartományi parancsnokságától való visszahívását követelvén. . . . . A király azon véleményben volt, hogy a tett ajánlatok fölötte általánosak, s hogy azoknak nagyobb részletezése és szabatos körülirása szükséges. Visszatértem másnap La

Fayettehez, közöltem vele a király feleletét, és ő megígérte nekem, hogy a jegyzéket úgy módosítandja a mint azt jeleztem .... Két nappal később kifejté azon óhajtását, hogy a királynéval találkozhassék. Ezen találkozásnak, melynél a király is jelen volt, az vala az eredménye, hogy a király szabadkozott ugyan a jegyzéknek tőle követelt aláírásától, de annak helyébe késznek nyilatkozott egy más, sajátkezű irat kézbesítésére, mely által La Fayette biztosíttatnék, hogy a király követeléseit teljesítendi, ha a nemzetgyűlés, az általa javasolt intézkedéseket elfogadná. — Kevéssel ezután a nemzetgyűlésben a bírák kinevezésének kérdése került vitatás alá; La Fayette nem jelent meg a gyűlésben, melynek határozata szerint, a bíráknak a nép által kelletett választatniok, és a királytól csak megerősítetniök. Nem titkoltam el meglepetésemet La Fayette barátjai előtt, ki részéről újabb találkozást kívánt. — Beszélgetésünk fölötte rövid volt: »Önnek« mondám — vagy volt szándéka a bírák kinevezését a király számára biztosítani, és nem volt képes azt keresztül vinni: vagy javaslatának keresztülvitele egyáltalában nem állott szándékában; az első esetben fölösleges,hogy a király engedményeket tegyen, melyek nem viszonozhatók, a másikban nem kell és nem szabad neki kegyed igéreteiben bíznia.« Eléggé elégedetlenül váltunk el egymástól, és e naptól fogva nem akartam többé La Fayette-el bizalmasan találkozni ... Azon gondos elővigyázat, melylyel az ülésből elmaradt, midőn a bírák kinevezéséről szó volt, előttem tanuságúl szolgált, hogy nincs elég befolyása a többségre, a király támogatására, és hogy nem akarta veszélyeztetni tekintélyét, azáltal hogy a kisebbséggel szavazott volna. Meggyőződtem, hogy fölösleges volna vele további tárgyalásokat folytatni.« Ismeretes dolog, hogy ő ismételve megkísérlette, az akkori időben még fölötte befolyásos La Fayettet, a király-családdal bizalmas érintkezésbe hozni; az itt oly részletesen és igénytelenül előadott, magának La Fayettének részéről kezdeményezett kísérletnek mindazonáltal alig van valahol nyoma, és feltehető, hogy Esterházy ép azért választatott ez alkalommal közbenjáróvá, mert társadalmi viszonyai és összeköttetései az érintkezést könnyítették, és mert az udvarnak kedves, megbízható híve volt, anélkül hogy akár mely politikai szerepet vett volna igénybe.

A forradalom idejébeni emlékiratokban és levelezésekben a király esetleges lemondásáról és arról, hogy ezt az udvar komolyan tárgyalta volna, ritkán vagy nem is történik említés. És mégis ezen lépés lett volna, főleg ha sikerül a trónörököst előbb Párisból eltávolítani, talán az egyedüli, bár kétségkívül veszteljes eszköz, az állások ama belső ellentétének és kétszínűségének tisztázására, mely a forradalom vérengző és rémteljes fejlődésének egyik főokát képezte. Esterházy e tekintetben egy jelentékeny adatot említ: egy alkalommal 1790. a királyné figyelmét egy károsnak és veszélyesnek tartott, k. rendeletre fölhíván, azon feleletet vette, hogy ezen rendelet tartalma tisztán alaki természetű, és hogy a király annak intézkedéseit (melyek a nemzeti kokárda kötelező viseletére vonatkoztak) csak ezen föltevésben és értelemben szentesítette. Midőn a rendelet szövegének későbbi gondosabb áttekintése folytán kétségtelenné lőn, hogy egy közönyös alaki intézkedés színe alatt, fontos elvi kérdések akartak mellesleg eldöntetni, és döntettek el tényleg, a király élénken panaszolta miniszterei kétszínűségét és rosz hiszeműségét, végre könnyekre fakadt tarthatatlan állásának érzetében. »A királyné« mondja világosan Esterházy »fölszólította volt, hogy mondjon le a koronáról, melyből mindennap leszakíttatik egy-egy fényes díszjel. De a szerencsétlen fejedelem nem birtelég jellemerővel, hogy egy erélyes határozatot elfogadjon.« A lemondási eszméhez legközelebb állottak a szabadulási kisérletek, ki valaha figyelemmel követte a varennesi menekvés szomorú fordulatait, melyek a történelem legtragicusabb jellegű esetlegességeihez és emlékeihez tartoznak, nem fogja érdeklődés nélkül fogadni a következő részleteket, melyek a még egy fél évvel előbb kínálkozó lehetőségeket tüntetik elő. Az udvar St.-Cloudba vonúlt vissza, a király az utóbbi hónapokban az októberi események után nem vadászott többé, de rendesen lóháton tett kirándúlásokat, melyek alkalmával nagyobb részt meghitt emberek kisérték. Rendszerint fölötte sebesen lovagolt. Egy nap a st.-cloudi magaslatokon menve ki a Vésineti erdőbe jutottunk és egyenesen ellenkező irányát követtük azon helyiség felé, melyhez voltak a váltásra szánt lovak rendelve. Mindinkább meggyőződtünk, hogy a király Maisons felé menekülni akar, és hogy ott a királynéval találkozan-

dunk, ki maga részéről sétájára szinte kocsikat rendelt volt. Eltökéllettük magunk közt, hogy ámbár csak vadászkéseinkkel voltunk ellátva, megtámadandjuk a történetesen velünk lévő és jól fölfegyverzett nemzeti őrtiszteket, ha a király átkelését a Szajnán megakarnák akadályoztatni. A király váratlanúl megállította lovát s a visszatérésre megtette intézkedéseit. Rendeletei meghiúsították reményeinket; de minél többet eszmélkedtem az akkori lehetőségek fölött, annyival szilárdabbá lett meggyőződésem, hogy a kedvező eredmény könnyen biztosítható lett volna. Visszatérve megemlítettem a királynénak meghiúsult reményeinket és mennyire szükségesnek, tartom a menekvési elhatározást addig keresztül vinni, mig arra a királyi családnak még némi személyes szabadsága marad. Osztotta nézetemet; de kijelenté, hogy nincs reménye előbb rábirni a királyt annak elfogadására, mig lehetetlenné nem váland, azt keresztülvinni; saját személyét illetőleg, kijelentette, hogy soha sem váland el a királytól, és hogy el van tökélve azon sorsban osztozkodni, melyet a végzet férje számára föntartott.«

Élénk és jellemző ellentétet képez ezen komoly előérzetekkel és aggodalmakkal, a párisi nemzetőrség ingerült nehezteléseazért, mert a király egy nap szürke felső-öltönyben, és nem vörös egyenruhában jelent meg hadszemléjüknél, mint az a francia királyi gárdák s katonai hadgyakorlatainál szokásban volt. La Fayette kötelességének hitte a királyt ezen ingerültségről, azon megjegyzéssel figyelmeztetni, hogy fogadtatására nézve semmi kezességet sem vállalhatna, ha a legközelebbi alkalommal ismét szürke felső öltönyében jelenne meg, és másodizben sem csillapult egészen a nemzetőrség ingerültsége, miután a király aranypaszomántos, nem pedig azon aranynyal hímzett vörös egyenruhában jelent meg, melyet követeltek.

Mennyivel komolyabbakká s aggasztóbbakká lettek az idők, mennyivel bonyolultabb a politikai dolgok menete, annálinkább kellett az oly kizárólag társadalmi és udvari jelentőségű egyéneknek, mint Esterházy Bálint háttérbe szorúlni. Az Artois grófot ismételve hitta el magához. Miután azonban elhatározását a király és királyné jóváhagyásától tette függővé, a főszolgálatoknak egyelőre nem volt sikere. A szerencsétlen

királyasszony nem bízott a franczia herczegekben azt hitte,hogy föllépésükben csak a polgári háborúnak, és tarthatatlan állapotok egyszerű visszahelyezési kisérleteinek veszélyeit kell tekintetbe venni, és jó hiszemű bár téves fölfogásával, mely számos újabban napfényre jutott okmányból derűl ki, a rend helyreállításának egyedűli eszközét hosszú ideig az európai hatalmak ‚összhangzó föllépésében vélte föltalálhatni, melyek a franczia pártokon kívűl és fölűl állva; a franczia bel- és alkotmányos kérdések részleteibe nem avatkozva, egyedűl az európai rend és a nemzetközi viszonyok igényeinek hangsúlyozása által, legkevésbbé valának sértendők a franczia nemzet önérzetét. Az események menete e reményeket és fölfogásokat mindinkább megczáfolván, Esterházy az 1791. év első felének vége felé, úgy látszik a király és királyné inkább hallgatag, mint egyenes jóváhagyása folytán, jogosítva érezte magát, az Artoisi gróf ismételt fölhívásának engedve, Párist elhagyni.

Coblentzben találkozunk ismét vele. Följegyzései újabb tanúságot nyújtanak a franczia herczegek és menekültek, s az európai nagy udvarok többsége közt levő azon ellentéthez — melytől a franczia közvélemény és a forradalmi franczia történelmi irodalom rendszerint elszoktak tekinteni. Nehezteléssel említi főleg Leopold császár állitólagos közönyösségét. Már a kölni választó fejedelem, a császár öcscse, figyelmeztette őt, hogy ezen oldalról hatályos támogatásra ne számoljanak a franczia herczegek, a császár egyéniségét illetőleg elmésen inkább, mint találóan, megjegyezve: »Bátyám olyan ember, ki nem tudja azt mondani »nem«, de ki még kevésbé tudja érvényesiteni az igen-t.«

Esterházy a királynak meghiúsult menekvési kísérlete után, az Artoisi grófot Bécsbe kísérte; itt a császárnál egy hosszasabb beszélgetés folytán, fölfogásainak megfelelőbb hangulatot vélt föltalálhatni, mint várta. Kaunitz herczegnél egyedűl agg korának tulajdonitá azon óhajt, hogy a bécsi udvar minden tényleges beavatkozástól tartózkodjék, miben egyébiránt csalatkozott, miután a híres államkanczellár, a franczia forradalmat illetőleg, elvileg nem azon a téren állt, mint amelyen Esterházy hitte. Megemliti, hogy más befolyásos egyénisé-

gek, nevezetesen Spielmann báró »Francziaország gyöngítését nagy előnynek tekintik az osztrák házra nézve, és hibás politikát látnának minden lépésben, melylyel ez, régi vetélytársa fényének és hatalmának helyreállitását előre mozditná. Ezen nézetek a fejedelmek pillnitzi összejövetelénél is éreztették befolyásukat, s csak hosszú harcz után sikerült Calonnenak, volt franczia miniszternek, és az Artoisi gróf megbizottjának, a franczia herczegek, s az emigratió nézeteinek, bár fölötte szerény mérvben, befolyást szereznie.

Bizodalmuk és reményeik, most főleg Sz.-Pétervár felé fordúltak. Már Pillnitzben figyelmeztette őket az Oroszországból érkezett Nassaui herczeg, hogy Katalin császárné élénken érdeklődik a franczia ügyek iránt, és hogy nem lévén semmi érdeke Francziaország gyöngitésében, üdvös befolyást gyakorolhatna a coalitióra, sőt hogy kész volna, a franczia herczegeket személyesen is segélyezni. Ugyanazon oldalról megjegyezték, hogy hiba volt senkit sem küldeni a császárné udvarához, s hogy a Pillnitzi események jelenleg kedvező alkalmat nyujtanak ezen mulasztás orvoslására.

Esterházy szemeltetett ki ezen megbizásra. Szabadkozott némileg az akkori időben fárasztó út és megbizás ellen, de végre engedett és útnak indúlt. — Katalin császárné, ki élénken pártolta volt a franczia szellemi mozgalom kezdeményezőit és bölcsészeit, Voltaire rel, d'Alembert-tel, Grimmel levelezett, Diderot-t nyilt karokkal fogadta; a forradalom óta valóban megváltoztatta némileg eljárását és élénk érdeket tanúsítva a franczia herczegek és menekültek iránt, minden módon siettette a coalitió erélyes föllépését. De birodalmának geografiai fekvésénél fogva ezen érdekeltsége tényleg inkább csak egyes személyek, mint maga az ügy előnyére érvényesülhetett, és alig volt ment azon utógondolattól, hogy nyugot és közép Európa háborús bonyodalmai néki más politikai czéljai keresztülvitelére szabad kezet nyujtanak. Ezen irányzatok befolyása alatt kellett szükségkép Esterházy küldetésének is lefolynia.

Pétervárra megérkezte után tüstént irt Zouboff tábornoknak Katalin császárné akkori és utolsó kegyenczének, tanácsát kérve, mi módon nyerjen maga számára kihallgatást a föl-

ségnél, miután a franczia megbizottnak, kit lelkesedett forradalmárnak ismert, vagy ismerni vélt, közbenjárását igénybe nem vehette. Zouboff feleletét véve, hogy ő maga fogná őt a császárénak az »Hermitage«-ban bemutatni: »Megjelentem,« úgymond, »és találkoztam vele, ki elémbe jött, egy zárt ajtónál megállván, és azt fölnyitván, mondá nékem, »itt van ő felsége,« és evvel visszavonúlt. Alig lettem urává ezen renkívüli bemutatás fölötti meglepetésemnek, siettem átadni ő felségének, a néki szóló levelet, megjegyezvén, hogy utasítva vagyok, legnagyobb bizalommal viseltetni magas személye iránt, tanácsát kérni ki a herczegek számára, és végre rendelkezése alá bocsátani több okmányt, melyek terveiket tartalmazták és helyzetökre nézve némi fölvilágosításokat nyujtottak. Kérdésére, kezemnél vannak-e az irományok, és feleletemre, hogy igen, és hogy azokat Zouboff tábornoknak leszek átadandó, rögtön mondá: »Nem, adja azokat nekem, kényelmesebben olvasandom.« Karszékben ülve, és fölszólitván, hogy ugyanazt tegyem, kezdett a dolgok állásáról kérdezősködni. Őszintén feleltem, és látván, hogy bizalmamat kegyesen fogadja, szabadságot vettem, kijelenteni, hogy ezen magas személye iránti határtalan bizodalmamnál fogva, kész vagyok közvetlenül néki részletes utasításaimat is kézbesiteni. Nevetve vette át azokat, szólott családomról, nagybátyámról, kit ismert volt Magyarországról, a pillnitzi dolgokról, összehasonlitá a szász udvari szertartásokat azon igénytelen fogadtatással, melyben részesitett; fölszólitott, hogy ha nincs más dolgom, nézzek meg egy kis színi előadást, melyet belső termeiben rendezett, s melyben csak kevesen veendnek részt.

Köszönetemet kijelentvén kérdezett, ismerem e Cobentzl grófot, a császár nagykövetjét, St.-Priest grófot, és Stedingk báró svéd megbizottat; felelém, hogy az első némileg atyámfia is (anyja Pálffy leány lévén), hogy jól ismerem a másikat, a forradalom áldozatját, mint saját magam is az vagyok, és hogy a harmadiknak ezrede, annak idejében Hainauti parancsnokságom közelében volt elhelyezve, minekfolytán a három emlitettek estélyére elhivatván, ajánlkozott, hogy időközben kis remetelakját megmutatja. Keresztülvezetett számos termen, melyekben a legjobb mesterek remekei fénylettek ..... de beszélgetésünk

oly kellemes és oly vig volt, hogy a müvészet minden benyomásai némileg elhalványiták, és egészen el valék foglalva magatartásával és azon összehasonlitással, melyet önkénytelenül tevék, egyszerü-ége s világhirü dicsősége közt és modorának kelleme, egy nehezen leirható érzelmet keltett keblemben ..... Végre visszatérénk a billard terembe; a császárné helyet foglalván, Zouboff tábornok mellé ült, mig részemről parancsára, szinte helyet foglalván, egy üres karszéket hagytam magam és a fejedelemasszony közt. A beszélgetés élénken folyt, mig Cobentzl megérkezvén, és mellettem, kit Saint-Priest grófnak tartott, elmenvén, a császárné közt s köztem helyet foglalt. A felség kérdésére, tudja e ki szomszédja, mintegy eszmélkedve mondá, »Oh, azt hiszem, hogy Esterházy gróf,« »ő az,« felelé a császárné, ölelje meg tehát rokonát; nehány percz múlva, a színterembe menénk; az első darab alatt, a császárné szüntelen vagy az egyikkel, vagy a másikkal beszélgetett, mindig ritka vigsággal, és igéző modorral. Unokái (a későbbi Sándor császár és Konstantin nagyherczeg) is jelen voltak; a nagyherczegek idősbike 14 éves, 16 évesnek látszik, és kitünö szépségü; a másik nem oly szép, de teli élénkséggel, és jellemző vonásokkal bir. Nagyanyjuk végtelenül látszik öket szeretni. A szini előadás bevégezte után, elkisértük a császárnét egy teremig, hol orosz köszöntéssel vált el tőlünk. Meghajolván mint a férfiak vagy helyesebben mint az apáczák, szobáiba visszavonúlt.

Ezen élénk, de némileg felületes udvari képpel, válunk el mink is Esterházytól, kinek emlékiratai, vagy legalább azoknak közzétett kivonatai ezzel végződnek, megemlitvén még azon jóakaratot, melyet minden oldalról tapasztalt Oroszországban; de politikai szerepléséről és megbizatása eredményéről nincs többé részletes tudomásunk. Hosszasabb ideig élt Volhyniában, mig később a franczia-orosz háború kitörte folytán, Angliába visszavonúlt és ott, mint följebb mondók 1806-ban meghalt.

Esterházy egyenisége nem kiváló, inkább udvari és társadalmi, mint katonai, vagy politikai volt, és följegyzései is, a mennyire azokat ismerjük, inkább társadalmilag jellemzők, mint történetileg jelentékenyek. Azon elvek, melyeket szolgált, azon irányzatok, melyeket képviselt, alig tarthatnak korunkban, álta-

lános rokonszenvre számot. A franczia emigratió, melynek soraiban vele utolszor találkozunk, nem volt, és nagy számánál fogva nem is lehetett tagjai magatartásában, minden selejtes elemektől ment, némelyek könnyelműsége és elbízottsága gyakran ellensúlyozta másoknak önzetlen odaadását; vallásos türelmét és nemes méltósággal viselt szenvedéseit. De midőn a rodostói bujdosónak unokáját, ki más ügynek és irányzatnak volt híve, mint elődje, életének végnapjaiban, új hazájának politikai mozgalmai folytán, szinte mint menekültet, látjuk távol annak szeretett földjétől, elhalni, nem lehet meg nem indúlnunk az emberi dolgok változékony, és változó külalakjok daczára, mégis oly gyakran ismétlődő fordúlatán, s reményljük, hogy alig csalatkozunk, ha azt hisszük, hogy minden véleménykülönbség daczára, a jobb keblek egyhangú rokonszenves méltánylására tarthat számot az olyannak emléke, ki férfiasan ragaszkodik ki tűzött zászlajához, és nem a fölkarolt ügy külsikeréhez méri hűségét.

Gr. Szécsen Antal.

III.

THALY KÁLMAN

HELYETTES ELNÖK MEGNYITÓ BESZÉDE.

A POZSONYI 1877. AUGUSZTUS 30-ÁN TARTOTT ZÁRÜLÉSEN.

Tisztelt Közönség!

Miután társulatunk fényesnevü elnökét, a ki e búvárlati kirándúlással egybekapcsolt közgyülést egy héttel ezelőtt megnyitotta, magas állásával járó kötelességei időközben másfelé szólíták és igy őt fájdalommal vagyunk kénytelenek nélkülözni, — a tisztelt Titkár úr felszólitására énnekem, a társulat régi szolgájának jutott a megtisztelő szerencse, hogy a jelen zárgyülést megnyissam.

A magyar Történelmi Társulat, ez idén tartja kilenczedik kirándúlását. A hazai történelem ismeretlen kútfőinek s emlékeinek felkutatása, továbbá az általános történelmi érzék felköltése, illetőleg gyarapítása czéljából rendezett vidéki kirándúlásaink elseje 1868-ban, az ország *keleti* részeiben tartatott; azután az északi megyék dús bányáit tettük vizsgálataink tárgyaivá, most pedig, szab. kir. Pozsony városa és vármegye, hazafias meghívása folytán, a nyúgoti határszélek históriai kincsekben gazdag tárházai nyíltak fel előttünk. Ekként, a haza különböző vidékeinek tudománypártoló lelkes hatóságai és mívelt közönsége részéről társulatunk iránt tanúsított serkentő bizodalommá, lehetővé tette, s — reméljük — teendi, hogy lassanként az egész magyar föld történelmi emlékei mindinkább megismertessenek és szakszerü feldolgozásra előkészitessenek.

A nemes érczet: a történelem kincseit, múltunk gazdag bányái az ősök és unokáik által hiven megőrizett levéltárak

nyújtják, — mi csak az egyszerű bányászok vagyunk, kiknek munkájára az érdeklődő hazaszeretet örökfényű lámpája világít. Önök nyitották meg számunkra az aknákat, Önök gyújtották meg szerény, működésünkhez ama lámpákat, Uraim; — a siker nagy része tehát az Önök lelkes részvétét, támogató pártfogolását illeti.

Összejöveteleink magasztos végczélja: *fölépíteni a magyar nemzet dicsőségének templomát*, — minél belterjesebben megismerni, megismertetni, homályos részeiben földeríteni, salakjaitól megtisztítani, csonkaságaiban kiegészíteni, a haza történelmét; nem a mesék s ábrandok ködén át, de a történelmi kritika tüzénél kipróbálva, mutatni fel, a lezajlott századoknak *valódi* képét, mintegy nemes érczből készült domborművet. Régi, elsárgult iratokból fürkészni ki, sokszor apró és mégis jellemző adatkákból mozaik-ábrázolatokban összeállítani őseinknek nemannyira úgy is eléggé ismeretes csatáit, — mint inkább művelődési társadalmi viszonyait, belületét, erkölcseit és szokásait, — hogy egyszer már az éremnek ezen, oly érdekes oldalát is kellőkép ismerjük és határozott vonalokban jelölhessük meg: miként tölté be nemzetünk az e vérével annyiszor áztatott drága földön polgárosító szerepét az európai népek csoportozatában, az elmúlt századok alatt? Mennyire volt barátja a szabadság s örökfejlődés eszméinek? és megérdemli-e ennek folytán, hogy mint szabad nemzet élje túl a *második évezredet* is?

E roppant fontosságú tanúlságot kimutatni, a magyar történetirásnak dicső feladata. És midőn a *végeredmény* iránt a kétségnek még árnyékát is kizárja a megmásíthatlan történelmi igazság, és jól betöltött nemzeti hivatás tudata, — a magasztos czélú munka fáradalmait pedig édesekké teszi a mindnyájunk kebelében buzgó honszerelem: ki késnék akkor a szerénykedéssel? ki ne működnék lankadatlanúl?

Búvárkodó bizottságaink az ország e már határszéli fekvésénél fogva is oly kiváló történelmi múlttal dicsekvő város, megye s vidék különböző pontjairól visszaérkezvén, — általában elmondhatjuk, hogy, a végbevitt munkálatok után úgyszólván mindenütt még dúsabb kútfők létezéséről győződtek meg, mint a minőket előre reméltek, — *pedig sokat reméltek!*

A pozsony-városi és káptalani levéltár, a gr. Batthyányak köpcsényi, a gr. Pálffyak pozsonyi központi, a gr. Esterházyak ugyan itteni részleges archivumai, s a megyebeli szabad városok közűl különösen a nagy-szombati levéltár — óriási halmazát tartalmazzák országunk s népünk múltja eddig nagyobb részt ismeretlen adatainak; úgy, hogy kutatásaink által míg egy részről történelmünknek némely nevezetes korszaka, pl. a Bocskay-kor, egészen új oldalról jövő fénynyel leend megvilágítva: addig másrészről a magyar művelődés terét, főként a *városok* levéltáraiból, végtelenül becses, nagyszámú s a legkülönbözőbb szakokra kiterjedő adalékokkal gazdagodik.

A búvárlatok eredményét most még, az idő rövidsége miatt kimerítően előtüntetni lehetetlen, — ez a jövő hónapok feladata. Mindazáltal, addig is, míg az idevágó dolgozatok elkészűlnének s társulatunk kiadványaiban napfényre jutnának: kedves kötelességünknek ismerjük, mélyen érzett honfiúi hálánk jeléül a pártfogoló t. hatóságok, és egyesek iránt, a búvárlatok eredményéről *már itt is* előlegesen, legelább vázlatosan beszámolni.

Midőn tehát a jelentések meghallgatására becses figyelmöket fölkérném, fölhívom az egyes bizottságok előadóit: **méltóztassanak a tett búvárlatokról szóló vázlataikat előterjeszteni!**

IV.

JELENTÉS

A KUTATÁSOK EREDMÉNYEIRÖL.

FELOLVASTATOTT A POZSONYBAN 1877. AUGUSZTUS 30-KÁN TARTOTT ZÁRÜLÉSEN.

Pozsonyváros és vármegye nagyrabecsült meghivására örömmel siettünk a f. évi vidéki gyülésben való részvételre. Tudtuk, hogy gazdag levéltári bányákra fogunk találni oly város falai közt, melyet I. Ferdinánd király már 1563-ban a magyar birodalom fővárosává tett, s mely 1783-ban megszünt ugyan az ország fővárosává lenni, de nem szünt meg egyike lenni az ország legnevezetesebb városainak. A társulati tagok szokatlan nagyszámban jelentkeztek, — de mint szokott lenni a megérkezéskor kevesebben voltak, mindazáltal többen mint eddigelő bárhol. A társulat tagjai tömegesen f. évi aug. 22. indúltak Budapestről s ugyanaz nap meg is érkeztek; ott találva a társulat egyik elnökét s több tagtársat, kik az ország különböző részeiből már előbb megérkeztek volt.

Társulatunknak következő tagjai vettek részt e pozsonyi gyülésen, u. m.: Ipolyi Arnold püspök társulati elnök, Szilágyi Sándor titkár, Szabó Károly, Nagy Iván, Pesty Frigyes, Pauler Gyula, Fraknói Vilmos, Thaly Kálmán, Fabricius Károly, Beöthy Zsolt, Dux Adolf, Nagy Imre, báró Radvánszky Béla, Géressy Kálmán, Véghelyi Dezső, Ortvay Tivadar, Römer Flóris, herczeg Odescalchi Arthur, Haan Lajos, Badínyi Gyula, Ballagi Aladár, Baltzár Ágost, Buzna Alajos, Chernel Kálmán, Csecsetka Samu, Csontosi János, Fehérpataky László, Findura Imre, Gamauf György, Gervay Mihály, Helmár Ágost, Havlicsek Vincze, Iványi Ede, Jedlicska Pál, Károlyi Árpád, Kopácsy Árpád, Lehoczky Tivadar, Lombardini Sándor, Mossóczi

Lajos, Máté Sándor, Nagy Aladár, Nemes Elek, Rajner Gyula, Rakovszky István, Samarjai Károly, Samarjai Emil, Szabó Gyula, Szalay József, Szeghy Miklós, Szentkláray Jenő, id. Szinnyei József, ifj. Szinnyei József, Könyöki József, Villányi Szaniszló, Thallóczy Lajos, Theiss János, Deák Farkas stb .....

Ugyanazon nap aug. 22-én este az elnök urnál némi előeges értekezlet volt s megállapíttatott a gyűlés tárgyainak sorozata. Ezek szerint e gyülés f. évi aug. 23-án reggel 10 órakor a pozsonyi városház nagy termében diszes hallgató közönség előtt tartatott meg. Ipolyi Arnold püspök elnök úr remek értekezésével nyitván meg a gyülést, melynek czime: *A magyar iparélet történeti fejlödése* s utána gróf Széchen Antal választm. tag: gróf Esterházy Bálint naplójáról értekezvén, mely két mü jelességeiről ez alkalommal nem szólhatok bővebben, minthogy mindkettő t. olvasóink becses ítélete előtt áll.

E zajos tetszésekkel fogadott nagy beszédek után titkár úr felolvasta a tagok névsorát 5 bizottságra osztva; melyeknek müködéséről a bizottsági előadók becses dolgozatai nyomán van szerencsém ez alkalommal jelentést tenni mint a pozsonyi vidéki gyülésnek kinevezett előadója.

A nagygyülés után a társaság tagjai s a vármegye fő és alispánja, a város polgármestere s több előkelő polgárai, mintegy 150-en Szilágyi Sándor titkár úrnak a »Pozsony Vidéki Lapok«-ban megjelent felhivása következtében társas ebédre gyültek a zöldfa vendéglőben, mely szokott kedélyességgel folyt le, társulati elnökünk Ipolyi Arnold püspök úr ő felsége dicsőségesen uralkodó királyunkért, felséges nagy asszonyunkért s a fenséges trónörökös úrért üritvén az első poharakat, melyeket felállva hallgattunk végig s szivünkből megéljeneztünk.

A bizottságok még az nap délután megkezdték működésöket, a városiak az illető levéltárakban, a vidékiek pedig az illető helyekre utazván.—A zárgyülés aug. hó 30-kára volt határozva, s e napon mint a megrakott méhek gyültek össze a társulat tagjai s ugyanazon helyen t. i. a városház nagy termében Thaly Kálmán tagtársunk elnöksége alatt, és alkalomszerü megnyitó beszéde után minden előadó, a mennyiben ily rövid idő alatt lehetséges volt összeállitani, számot adott a bizottság működéséről.

I.

Első volt *a köpcsényi bizottság*, melynek valamint az ez évi vidéki gyülésnek is elnöke volt Ipolyi Arnold püspök úr, előadója Szilágyi Sándor, tagjai Thaly Kálmán, Pauler Gyula, Dux Adolf és Fehérpataky László — időközben még kirándúltak Fraknói Vilmos, Bubics Zsigmond és Károlyi Árpád. E bizottság előadójának a zárgyülésen f. évi aug. 30-án tartott felolvasás szerint működésök eredménye a következőkben összpontosul:

A köpcsényi levéltár gróf Batthyány Józsefnek, Moson-vármegye főispánjának tulajdona. E levéltár gazdaságáról társulatunk az első értesitést Fraknói Vilmos által nyerte; minélfogva a pozsonyvárosi előkészitő bizottság felkérte a nemes grófot, hogy a levéltárban eszközlendő kutatásokra adjon engedélyt. A tulajdonos gróf úr szives készséggel megadta s előleges tájékozás végett magához hivta a pozsonyi bizottság némely tagjait, és Thaly Kálmán, Ortvay Tivadar tagtársaink ki is mentek s még bősvebben meggyőződtek a levéltár becséről.

A gróf úr és neje sz. gróf Batthyany Louisa jelen bizottság előtt is valódi magyar vendégszeretettel nyitották meg igaz magyar hajlékukat, mely mint nemzetiségünknek egyik nyugati őrtornya áll Ausztria szomszédságában. De nemcsak nemzetiségünknek őr-tornya e kastély, sok műkincs, sok régi maradvány, sok őskori emlék s a gróf tudományos buvárlatainak sok eredménye van ott összegyűjtve. Legfőbb, legfontosabb rész azonban a magyar történetnek az a darabja, mely ott a levéltárban van elhelyezve.

És minthogy Magyarország politikai és művelődési történetének anyagi emléke van ott összehalmozva, jelentésünk csak halvány képét adhatja a levéltárnak; mert hisz egy pár nap alatt alig volt idő másra, mint hogy betekinthettek a kincsek közé s kiválasztottak egyes csomagokat, melyek hivatva vannak hazánk múltjának egyes részeit új világitásba állitani elő, melyek a gróf úrnak eléggé megnem köszönhető liberalitása következtében az eredeti példányokban társulatunk és a magyar tudományos akadémia rendelkezése alá bocsáttattak.

A több kisebb és nagyobb részlet közt, hazai történelmünk-

nek két fő momemtuma: *a Bocskay-féle mozgalom* s azzal kapcsolatban Illésházy roppant horderejü politikai pere és *a haimburgi alkudozások* s Bethlen viszonya Thurzóhoz, új világitást nyernek. A zsitvatoroki béke új aerat nyitott meg, a haimburgi egyezkedés annak folytatása és leginkább kiemelkedő pont. E hosszas időre döntő események történetét ma már napról-napra követhetjük, s ez főeredménye a köpcsényi buvárkodásnak és ennek a történetnek alapos megirhatását köszönhetjük a gróf Batthyány József levéltárának.

A köpcsényi levéltár, mint minden nagy uradalomnak levéltára, századok folytán alakúlt, különböző levéltárakból hordatott össze, de épebb és gazdagabb sok más uradalmi levéltárnál, melyek az idők viharát kevésbbé jól állották ki. Egyesítve van benne a gróf Illésházy, Batthyány és Liszty-Esterházy-féle levéltár, ezen utóbbit a köpcsényi uradalommal herczeg Esterházy adta át 1867-ben özvegy gróf Batthyány József Antalnénak szül. Tarnóczy Antoniának.

A Batthyány levéltár kilencz uradalomra terjed ki, ugymint: Oroszlámos (Torontálm.), Turócz-Divék, Lajtafalu, Pinkafő, újabb köpcsényi, Élesd (Biharm.), Szarvas (Pozsonym.), Horth (Hevesm.) és Leming (Vasm.)

Legnagyobb, s a levéltár háromnegyed részét magába foglaló az Illésházy-levéltár, mely 39 ladulában 297 csomagban és 16 capsában van elhelyezve. A 3—17. ladula (melyek Trencsént és Baant illető okmányokat foglalnak magokban) br. Sina birtokában vannak.

Az Illésházy-féle levéltár a család saját kezére ment uradalmakkal és várakkal, számos család egész vagy részletes levéltárait foglalja magában. A főuri családok nemzetrendjének története lényeges bővülést és igazitást nyer ezekből, melyek néhány Árpád-kori okmány mellett a vegyes házbeli királyok korából sok százra menő okiratot tartalmaznak. Számos uradalom monographiája, számos család nemzedékrendje volna azokból összeállitható.

Itt őriztetnek a nagy-lucsei Dóczy család okiratai. E család Mátyás alatt szertelenül kezdett emelkedni, s Ulászló alatt még gazdagodott. Megszerezték a többi közt Revistyét számos más

uradalommal, meg a Garamvölgyben fekvő s ma romban heverő Saskővárát, melyhez Barsban 13, Nagy-Hontban 4, Pozsonyban 5, Mosonban 2, Győrben 4 helység tartozott. E család a XVI. és XVI. században nagy szerepet játszott, s az 1613. évben elkeseredett ellensége volt Bethlennek. Attól fogva hanyatlott s a XVII. század derekán Dóczy Menyhért és László a saskői uralmat összes felszereléseivel eladták Lippay Gáspárnak, kit III. Ferdinánd 1648. aug. 17-én megerősített a birtokban, ugyanazt kit három évvel azelőtt fiai- és leányaival főképen a Rákóczyval folytatott alkudozásokban szerzett érdemeiért báróságra emelt. — Ezen Saskő városának érdekes történetét őrzi a köpcsényi levéltár. 1464-ig Koller Péter kezén volt. Ez évben Mátyás Upor Lászlónak adományozta. Utóbb Beatrix királyné városává lett, ki 1490-ben kényszerítve pénzszüksége által, azon körülménynél fogva, mint ezt a királyné személyesen kiemelte a sz.-fehérvári keresztesek conventje előtt, hogy részint a németek, részint a lengyelek az ország határát háborgatják, Zólyom-Lipcsével s minden tartozandóságaikkal és felszereléseikkel együtt eladta Dóczy Orbán egri püspöknek és testvéreinek 8000 forintért.

Egy másik nagy szerepet játszott család a Sárkány család, melynek hatalmát Sárkány Ambrus, Olnod zászlósura és tanácsúr II. Ulászló alatt magasra emelte. Ezen Sárkány Ambrust II. Ulászló 1511-ben, mint marmarosi kamaraispánt atyjával, Bertalannal, s fiaival Jánossal és Ferenczczel, s az előbbinek fiával Flóriánnal egyetemben magyarországi báróvá tette, annyival inkább, cum ob praestantiam virtutum suarum ab excellentissima Majestate Romanorum imperatoris nomine et titulo baronatus cum armorum ornamentis insignia promeruerit. Ezen Sárkány Ambrus 1505-ben Bachya András rendfőnök által a ferenczrendiek confraternitásába nejével Zsófiával és gyermekeivel fölvétetett. A következő 1506-ban, mint pozsonyi főispán II. Ulászló által bizonyos összeg pénzért a soproni főispánsággal is felruháztatott. 1509. őszén Ambrus úrnak nagy panasza volt a pozsonyiakra. Miért — miért nem, az nem jön ki az okmányokból, a pozsonyi közönség elzárta előle a várba vezető utat; ő ekkor főispánja volt a vármegyének, s valószinűleg ezért nehezeb-

ben tűrte a dolgot. Szept. 14 éről Perényi Imre nádor kiküldte Vecski Bernaldot, hogy igazítsa el az ügyet, de a pozsonyiak semmi egységről sem akartak tudni, s Ambrus úr egyenesen a királyhoz fordúlt, ki akkor Csehországban volt, keservesen panaszolkodván a pozsonyiakra. A király neheztelő levelet írt ezekhez, egy másikat Sárkánynak magának, megnyugtatván őt, hogy ugyancsak megdorgálta a pozsonyiakat, s meghagyta neki is hogy a kiegyezés létrejöttét ne gátolja, hanem a nádornak vagy küldendő emberének engedelmeskedjék, és írt a nádornak is, meghagyva neki, hogy egyenlítse ki a dolgot. Sárkány alázattal felelt a királynak, kész neki engedelmeskedni, s Ulászló erre egy három tagú bizottságot küldött ki, a kiegyezés létrehozására. Ugyanezen Sárkány volt az, kit Lajos király 1518-ban Zsigmond lengyel királyhoz küldött, hogy őtet ennek menyegzőjén képviselje.

Érdekes a Podmaniczki Podmanin kihalt családnak itt fennmaradt levéltára is. Hunyadi János 1440-ben Podmanin Antal fiának Lászlónak Trencsény-megyében három falut adományoz, mint a Globochyczai Laczaiakkal közösen birandót. 1448-ban adományt kap ugyanezen László Vág-Beszterczére és 1471-ben Mátyás király megerősíti annak birtokában. De a család negyedik izben Raphaelben kihalt, s I. Ferdinánd Vág-Besztercét Serédy Gáspárnak adományozta.

Mellőzve e családra vonatkozó okmányokat, valamint a Lippayakat, Forgáchokat, Pálffyakat, Czoborokat, Bosnyákokat, Szécsyeket, Viczayakat stb., meg akarom említeni, hogy a Balassyak levéltárának nevezetes része a díszokmányokkal itt van elhelyezve. II. Ulászló Balassy Ferenczuek 1500-ban Visegrádban kelt levelével engedélyt ád, hogy 16 könnyű fegyverzetű emberével vele menjen táborba, mint egyike azon 10 férfiaknak, kiket a rákosi gyűlés a megyei banderiummal való menés kötelezettségétől kivett. Ugyanazon Balassi Ferencz már 1508-ban a kir. huszárok kapitánya volt, s mint ilyen egy Pesten a bécsi-utczában fekvő házára teljes mentességet nyert. III. Ferdinánd 1653-ban Balassa Imrét és nejét Lippay Borbálát s utódait grófi rangra emelte. Az ünnepélyes díszokmány felsorolja Imrének, Menyhértnek és Jánosnak kiváló érdemeit s megemlékezik Ba-

lassa Bálintról »a cultu Martis et Palladis nominatissimo«, ki ősei erényéről s hűségéről nem felejtkezve meg, hősi életét Esztergom ostrománál végezte be 1594-ben.

S most áttérhetünk az Illyésházy családra. Bár a család jó nemes volt, de magasra emelkedését a nádornak, legkiválóbb tagjának köszönheté. Nagyobb szerzeményeket a XVI. század elején tett a család, melynek egyik tagja Illyésházy Illyés Mátyás, gyula-fehérvári prépost volt. Meg van 1509. jun. 29. Illyésházán kelt végrendelete. Egyik végrehajtójává öcscsét Illyésházy Györgyöt nevezi ki, ráhagyva összes követeléseit. Sirját Szt.-Péter, ezen Illyésházával összenőtt kis falu egyházában a szószék előtt választá. Vonják be azt »fekete bakacsinnal« s állítsanak neki márvány sírkövet, úgy akará. Tekintélyes összegeket hagyott különböző egyházi czélokra, s nagynénjének Erzsébetnek, Szakál Benedek nejének nyuszt subát, 6 ezüst sarkantyút, 25 magyar forintot, s ezen Erzsébet leányainak, külön-külön tunikára 6 forintot. 1565 óta gyorsan látjuk emelkedni a családot. Ez évben Miksa megujítja István és György nemes-levelét. 1582-ben Rudolf az előbbit a liptai főispánsággal ruházza föl; 1594-ben neki adja a trencséni főispánságot, miután ő Trencsén várat Forgách Imrétől magához váltá. A következő század elején egy pillanatra elhalványúlt a család szerencsecsillaga. Rudolf notapert akasztott nyakába, mely őt bujdosóvá tette; de ő diadallal tért vissza, hogy vezesse a bécsi alkudozásokat, s utóbb nádorrá legyen.

Unokatestvére Gáspár 1609 végén visszatért a lipcsei egyetemről, hol Preibisius Kristóf, mint az egyetemi bizonyítvány tanusítja, a logikában és rhetoricában kitűnő eredménynyel tanította. Alig hogy visszatért, decz. 11-én bárósságra emeltetett; s 1610. jan. 14. István úr halála után Trencsén-megye főispánjává lett. Gáspár úr mint jó protestáns, részt vett a Bethlen-féle támadásban, főkép az 1626-ikiban, de az 1628-ban kiadott általános amnestia alapján, külön amnestia-levéllel teljes bünbocsánatot nyert, s alig két évvel utóbb fiaival Gáborral és Györgygyel kivétetett a bárósságról, grófi rangra emeltetett »a Germanis Graff vocatorum« rangra, neki adván Trencsén-megye örökös főispánságát, melyhez megnyerte a liptait és 1633-ban az árvait

is s ugyanazon évben lengyel indigenatust is kapott. De olyan nagy számmal vannak a dísz-oklevelek e gazdag levéltárban, hogy azt tovább nem követhetjük. Valamint ezen oklevéltár politikai fontosságú okmányairól sem adhatunk teljes képet, hisz azt tenni külön monographiának leend feladata.

»Ne sápítolódjék Nagyságod«, írá egyszer Illyésházy Gáspár Bocskaynak, ki sehogy sem volt a dolgok rendjével megelégedve, midőn Illyésházy Bécsből nem egészen ínye szerinti híreket írt neki, s »ha magyarországi uraim sem oszlottak volna el, soha sem mentem volna arra a gyalázatos amnestiára«, panaszolkodék Bethlen Gábor még azután évek múlva, hogy az állandó békét megkötötte. E két nagy ember közül egyik sem érte el a végczélt, mit maga elébe kitűzött. De a politikai bölcseség a viszonyokkal megalkuvásban áll s gyakran nagyobb érdem a főuton megállás, nagyobb bölcseség a mérséklet, s nagyobb erény a lemondás, mint az elért eredmények koczkára vetése. Nem sok államférfi van, ki a lemondás és mérséklet erényét annyira tudta volna gyakorolni, mint Bocskay és Bethlen. Az a két diadalmas vezér, ki felső Magyarországot már kezén tartotta, tudott megállani, tudott lemondani. És ez nagyobb diadal volt az álmosdinál, nagyobb a pozsonyinál. Azokban e több százra menő, nagyobb részben eredeti levelekben, miket Bocskay Illyésházynak, miket Bethlen Thurzó nádornak írt, politikai bölcseségök és nagyságok híven tükrözik. Íme azt nyertük a köpcsényi levéltárból, hogy arczképöket, politikai bölcseségöknek és mérsékeltségöknek képét igazabban bírandjuk, mint eddig birtuk. S vegyük ehhez még ugyanezen kornak művelődéstörténeti anyagát.

Thurzó Borbálának 1612. sept. 30-án Bittsén tartott lakadalmánál fényesebbet keveset látott Magyarország; nemcsak Magyarország, hanem a szomszéd Német- és Lengyelország főurai és nemesei, valamint számos uralkodó hivatalosak voltak, és képviseltették magokat. 25 tehén, 80 borjú, 300 bárány, 300 malacz, 800 tyúk, 200 lúd, 3000 tojás, 100 nyúl, 35 szarvas, 1000 pisztráng, 1500 másféle hal, 100 köböl zab, 50 szekér széna, 35 akó eczet fogyott el akkor. Berendeltettek a bittsei gyalogokhoz a lithvai, árvai gyalogok közül 2—2 százan. Jelen volt a bibornok-

érsek, a kalocsai érsek, a nyitrai püspök, Zrínyi Miklós, s 88 magyar főúr, többnyire nejeikkel, részben özvegy, kik közűl alig négy-öt képviseltette magát küldötte által. Eljött Ausztriából 4 főúr, Morvából a bíbornok, Poppel Lichtenstein, Olmütz, Brünn követet küldöttek, de Zeronn maga is ott volt. Követet küldött a lengyel király, valamint ennek fiai, s több palatinus és város; az erdélyi fejedelem, a sziléziai herczegek, valamint a magyarországi conventek, megyék s városok legnagyobb része. A vendégek lovainak száma 4324, a cselédségé 2621 volt. Ezenkívűl Miksa főherczeg Zrínyi Miklós által, Ferdinand főherczeg, Keglevich György, a szász választó, a münsteri, brüggi és liegnitzi herczegek, Csehország, Felső és Alsó- Austria, a gneseni érsekség követeik által képviseltették magokat. Egész raja volt jelen az urfiaknak és uraimnak, kik a különböző asztaloknál szolgáltak, és fentartották a rendet, a pohárszék mellett az urak asztalánál szolgáltak, a felső és alsó palotánál ajtónállók voltak, a pattantyusokat igazgatták, az uraim étekfogói, borhordozói és töltői, a leányaszonyok borhordozói és étekfogói voltak.

»De kifogytunk az időből — mondja Szilágyi Sándor a bizottság előadója — hogy leírjuk ama roppant kincset, mit Thurzó leányával adott, részben másutt vásároltatott össze, a temérdek arany paszomántot, rubint, násfát, ruhára való fekete virágot, atlacz-bársonyt, különböző szinű atlaczot, kanavászt, gubás bársonyt, selyemprémet, sok mindenféle süveget, konyhaeszközt, fűszerszámot, melyekért összesen 8000 forint adatott ki, ugyanannyi, a mennyi száz évvel ezelőtt a saskői és lipcsei uradalomnak és félszáz falu és városnál többre menő tartozékainak vételére volt.

Mindezeknek összes jegyzéke, továbbá a Thurzó Judith és Ilona menyegzőjére vonatkozó hasonló becsű jegyzékek a nemes gróf liberalitása következtében felhasználás végett a társulat kezén vannak. Más avatottabb tollnak sikerűlend azokból ezen kor művelődésének képét összeállitani.

És most visszatekintve az élvezetes napokra, melyeket az odaküldött bizottság előtt a grófi család igaz magyar vendégszeretete s a levéltári kutatások gazdag eredménye egyaránt felejthetlenekké tesz, legyen szabad jelentésem végéhez érve kifejezni

társulatunk köszönetét és háláját azon eléggé nem méltányolható szolgálatért, melyet a grófi család társulatunknak s így a magyar történelemnek tett.«

II.

A köpcsényi bizottságnak e tartalmas jelentése után lássuk a nagyszombati bizottság buvárkodásainak eredményét.

E bizottságnak tagjai voltak: Chernel Kálmán elnök, Baltzár Ágost, Gamauf György, Rajner Gyula, Szalay József, Thallóczy Lajos, (utóbb Thaly Kálmán, Haan Lajos) és Csontosi János előadó; s feladata volt a Szent-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat sz. kir. városok területén létező levéltárak átkutatása. A bizottság tagjai azonban aug. 23-án és 24-kén a pozsonyi könyv- és levéltárakban működtek s tanúlmányaik szerint kutattak, így Chernel Kőszeg városa történetéhez — Szalay József, Illésházy István élet- és korrajzához — valamint Budapest monografiájához, Thallóczy »Lucrum camerae« czímű művéhez s a Szentgyörgyi és Bazini grófok történetéhez kerestek bővebb adatokat — míg Csontosi a ferencziek könyvtárát búvárolta, melyről a jelentés úgy szólt, hogy XIV. és XV. századi, codexekkel bír. A könyvtárban, mely egy nagyobb földszinti teremben van elhelyezve s rendszeres catalogussal van ellátva, Elek Tivadar atya volt, ki maga is, valamint a zárda főtisztelendő főnöke az egész gyűlés alatt a legnagyobb készséggel mutogatták remek egyházukat, szép könyvtárukat s nagy műbecscsel bíró clenodiumaikat.

A könyvtár 5—6 ezer kötetből, s nagyobb része theologiai bölcseleti és történeti munkákból áll; különösen gazdag incunabulumokban és XVI-ik századi fényes kiadásokban, sőt XVI. és XVII. századi magyar munkák sem hiányoznak. A könyvtári helyiség végén van Albach Szaniszló könytára, a hírneves szónok aranyos keretű arczképével.

A XIV. és XV. századi codexek száma 25, melyeket Csontosi János, — Elek Tivadar és Beskó Dániel atyák, s egy papnövendék segitségével két nap alatt szakszerűen leírt a »Magyar Könyvszemle« számára. Nagyobbára szentírás magyarázatok,

missalék, antiphonalék, breviariumok és szent beszédek — továbbá Lactantius, Cyrillus Alexandrinus és Aquinoi Szent Tamás egyes munkáit foglalják magukban. A classicai irodalomból csak (a Calliopius-féle) Terentius fordul elő. Két codex azonban kiváló érdekkel bir reánk nézve, mert magán viseli a Corvin-codexek jellegét, s mert biztos iudicium nyomán legalább egyikökről mondhatjuk, hogy Mátyás király könyvtárából származik. Ezek a: *Cyrillus Alexandrinus*: »Expositio in Cantica Canticorum« és »*L. Caelii Lactanii* Firmiani opera czimű codexek.

Az első a XIV. század végéről vagy a XV. elejéről való, finom hártyán szép goth-betűkkel egy hasábban irva, csinos, színezett kezdőbetűi, valamint barna bőrű rézsorokkal és kapcsokkal ellátott kötése tanusitják, hogy az ékesebb codexek közül származik.

Eleje csonka, az első quaternio csaknem egészen hiányzik. Van azonban boritéka belső részén egy 1631-ben kelt latin jegyzet, melyből megtudjuk, hogy e könyvet egy budai magyar fogoly, mikor a kir. könyvtárban tisztogatott, elsajátitotta s a török rabságból kiszabadúlván Kolonics Ernő komáromi vár-kapitánynak felajánlotta, ki ezt azután Lony Mihály Lászlónak a komáromi magyar-német egyház lelkészének ajándékozta. Ez egykorú jegyzet tanúsága szerint tehát, melyhez hasonlóval a muzeumi, a bécsi és más könyvtárak [1]) Corvináin is találkozunk, a codex Mátyás király könyvtárából származik és kiállitása után itélve ama könyvek közül való, melyeket Mátyás király vagy már a régi királyi könyvtárban talált, vagy pedig a könyvpiaczok készleteiből vásároltatott össze s azután a saját könyvtárába a világhirű Corvinába kebeleztetett be.

A második codex finom papirosra gömbölyű cursivbetűkkel van irva, kezdő betüi tizenegy aranyszegélyű miniaturt képez-

[1]) Ilyen törökrab féle jegyzés látható az Apponyi könyvtár egyik darabján is Nagy-Apponyban, melyet 1875-ben a nyitrai vidéki gyűlés alkalmával volt szerencsém láthatni, s láttam már azelőtt is máshelyt. Hitelességök a következtetést illetőleg kissé kétes, csak azt bizonyítják, hogy a magyarok mindég sokat tartottak a Mátyás könyvtáráról, s üzleti szempontból a könyvek értékét emelni czélozták efféle jegyzésekkel.

D. F.

nek s czímlapjának fényes diszitésére épen úgy mint minden sajátságaira nézve teljesen hasonlít a Mátyás király megrendelésére készült codexekhez. Mivel azonban egykorú kötése hiányzik s új bekötése alkalmával széleit (melyek eredetileg arany és színes lombozatokkal lehettek diszítve) nagyon is körűl vágták; sőt az első levél alsó széle, hol a tulajdonos czímere szokott lenni, szintén ki van tépve s az új kötéskor más papirossal pótolva semmi positiv támpontunk sincs, hogy a kétségtelen Corvinák közé sorozzuk, habár kiállítási jellegénél fogva hajlandók vagyunk a valószínű Corvin-codexek csoportjába helyezni.

E kettőnél azonban sokkal drágább kincse a könyvtárnak egy: »*Liber qui dicitur supplementum*« című latín ősnyomtatvány (incunabulum), melynek nem annyira jogi tartalma, mint inkább ama körűlmény kölcsönöz irodalomtörténeti fontosságot, hogy fényesen kifestett czímlapján Mátyás király és IV. Sixtus pápa egykorúan festett czímerét viseli s igy kétségen kívűl Mátyás könyvtárából származik. Ívrétben, két hasábosan fél góth betűkkel van nyomva s a Corvinákéhoz hasonló préselt bőrborítékban jó vastag kötet. Nyomtatási helye és éve nincs kitéve, de a colophon azt mondja, hogy IV. Sixtus pápa uralkodása alatt, tehát 1471 és 1484 közt látott napvilágot.

Ha tekintetbe vesszük, hogy a Mátyás király festett czímerével ellátott ősnyomtatványok a Corvin codexnél sokkal ritkábbak, s hogy hazánkban ilyent alig egy kettőt s külföldön is csak nagyon keveset ismerünk, úgy e körülmény egymaga az általunk imént leírt irodalomtörténeti érdekességét eléggé igazolja. E helyen csak annyit jegyzünk még meg, hogy sem a két codex, sem az ősnyomtatvány a tudományos világ előtt még eddig ismertetve nem volt s napfényrehozások a társulat ez évi kirándúlásának egyik első rangú vívmányáúl tekinthető. [1])

Ily szerencsés előjelek mellett indúlt Pozsonyból vidékre a bizottság aug. 25-én s útja Szent-Györgytől Bazinon és Modoron

---

[1]) Bővebb ismertetést fog hozni a »Magyar Könyvszemle« a szorgalmas kutató és szerencsés feltaláló Csontosi János tollából. D. F.

át Nagy-Szombatig, úgyszólva diadalmenet volt, hol az illető városok hazafias előljáróságai vetekedtek egymással a bizottság tagjainak szíves fogadásában. Minden város saját vendégének tekintette a bizottságot s megnyitván nagy becsű levéltárát, tehetsége szerint igyekezett a tanulmányozást előmozdítani, de jelentésünk, az idő rövidségét tekintve, az átkutatott levéltárak felette gazdag anyagát inkább csak érinti, mintsem helyesen megismertethetné.

A szent-györgyi állomáson Sziller Károly polgármester fogadta a bizottságot s a városházán Schleifer Károly városi főjegyző és levéltárnok. A levéltár a városház első emeletén két bolthajtásos tűzmentes szobában van. Teljesen rendezett s gazdasági, közigazgatási, törvénykezési és végrendeleti jegyzőkönyvekben, szőllőhegy-rendtartási és kamarai számadásokban áll; több száz folio kőtet a XVI. századtól kezdve a legújabb időkig német és latin nyelven. Legrégibb oklevele egy 1475-ben kelt német végrendelet, mely a városnál letéteményezett végrendeletek sorát megnyitja. Van mintegy 30 csomag XVII. századi missilis. Legérdekesebb levelek a: Barkóczi Lászlóé, Rákóczi Györgyé, gróf Balassa Ferenczé, gróf Thurzó Szaniszlóé, Thurzó György és Ilonáé, gróf Illyésházy Istváné, Szelepcsényi Györgyé, Lippay Gáspáré, gróf Esterházy Miklósé, gróf Wesselényi Ferenczé, gróf Pálffy Pálé, gróf Homonnai Drugeth Jánosé, stb. Kiemelendők Rákóczi Györgynek (mint Bethlen Gábor vezérének) 1620-ban s Thurzó Szaniszló nádornak 1623. aug. 18-án és 1624. szept. 24-én kelt levelei, melyekben a várostól katonaság (50 gyalog) kiállítását követelik és sürgetik. Ez utóbbi levélben említetik, hogy: »a törökök kiütvén Verebélyig a vidéket elégettek, nem kis számu embert levágtanak és rabokat is vittenek, sőt immár a végházakat is megpróbálták, és hogy az országban derekas rablást viszsnek.« Említést érdemelnek Szilágyi Miklós szent-györgyvárosi országgyülési követjelentései 1621. és 1625-ig; ezek egyikében írja, hogy: az országgyűlési követek az ülésszak végén serleget vettek a nádor számára, »pro 37 imperialibus«; egy másikban kéri a várost, hogy az ő részére költséget, »sed non in hungarica moneta«, (azaz Bethlen Gábor pénzében,) s a personalis számára két hordó bort küldjön.

Itt van Bazin várának 1586-ban magyar nyelven szerkesztett inventariuma, melyben a várhoz tartozó clenodiumok, hadi, házi, és gazdasági felszerelések részletesen felvannak sorolva; tekintve e leltár mívelődés történeti fontosságát, a polgármester úr szíves volt lemásolás végett a társulatnak átengedni. A levéltárban szokásos régészeti apróságok is fordúlnak elő; egy hosszukás palaczk 1588-ból »halt fest« felírattal s Dianát meg egy íjászt ábrázoló festménnyel; két pallos 1647- és 48-ból; polgármesteri, kapitányi botok stb. Elmondhatjuk ezek után, hogy a levéltár hazai mivelődés történetünkre s a város történetére vonatkozólag számos adatot foglal magába; de föltünő főként az a körülmény, *hogy e különben német ajku, bár hazafi érzelmü derék városban a XVII. században a magyar nyelv gyakori használatban volt*, nemcsak hogy a város mint municipium a főbb hatóságokkal magyar nyelven levelezett, hanem polgárai is, ügyes bajos dolgaikban magyar beadványokkal fordultak a városhoz, sőt egyes városi polgároknak ez időből fenn maradt magán-levelezései is szintén a magyar nyelv használatáról tanuskodnak. A bizottság tagjai a levéltár átvizsgálása után a város előljáróival együtt a kegyesrendiekhez voltak meghíva, hol tiszteletökre Mihályi Pál házfőnök díszlakomát rendezett. Itt megtekintettek mintegy 4000 kötetből álló s ép rendezés alatt álló könyvtárt, melyben 9 darab ősnyomtatványt találtak: s az »Ungarischer Merkur« 1786—1804-ig és a »Neostadiensis« czimű ujság 1805—6 évi jól conservált folyamait.

Szent-Györgytől kellemes benyomásokkal búcsut véve a város fogatain Bazinba ment a bizottság, hol szintén a város főkapitánya által fogadtatott, ki a városházán szíves vezetőjük is volt. E város levéltára e század 30-as éveiben egy nagy tűzvész áldozata lett s a régibb időből csak egy okiratuk van t. i. II. Lajos szabadalom levele 1525-ből. Említést érdemel a városházi nevezetességek közt a pékek czéhládája 1646-ból, és *Kupeczky*-nek állitólag sajátkezűleg festett arczképe, melyet azonben valami későbbi restaurálás nagyon megviselt. *Kupeczky* ugyanis Bazinban született, hol nagy kegyelettel őrzik emlékét s a város legújabban elhatározta, hogy *a nagy művész egykori szülőházát fényes emléktáblával fogja megjelölni.*

A bizottság tagjai a város területén levő gróf Pálffy féle levéltárt is ohajtották volna megtekinteni, de ennek megnyitására semmi intézkedés sem volt téve, ennélfogva az előzékeny város fogatain tovább siettek s még az nap este *Modorba* értek, hol Hegyessy polgármester úr, a főjegyző, Baltzár Ágost társulati tag s a tanító képezdei és polgári iskolai tanári kar által fogadtattak.

Kora reggel a jól rendezett városi levéltárt vizsgálták meg. A legrégibb oklevél Zsigmond korából van, de a mohácsi vészig csak hat darab okirat van. A levéltár nagyrészben itt is közigazgatási, törvénykezési, végrendeleti jegyzőkönyvekből, kamarai s egyéb számadásokból áll, latin vagy német nyelven s a XVI. század közepéig terjednek. Érdekes az »országgyűlési munkálatok« czimü polcz, mely 1614—1699-ig 54 fasc. országgyűlési iratokat foglal magába.

A missilisek a XVII. sz. elejével kezdődnek, melyek közűl nevezetesebbek a gróf Bánffy Kristóf, gróf Draskovich János, gr. Esterházy Miklós, gr. Pálffy István, gr. Thurzó Szaniszló levelei; ez utóbbinak két levelét másolták le 1623-ból, melyekben az általa alapított galgóczi gymnasium igazgatójául Czeyka Mihályt, Modor város első aljegyzőjét nevezi ki. Érdekes egy német inventárium 1608-ból, mely Weber Bálint ingó és ingatlan javairól szól s az akkori árviszonyokra is világot vet; s a benne foglalt 52 darab könyvjegyzéke és becslése a »Könyv szemlé«-ben fog közöltetni,

Ugyancsak Modorban Baltzár Ágost tagtársunk és az ev. lelkész vezetése mellett ez egyház levéltárát is átnézték, mely a protestans egyház történetéhez sok adatot tartalmaz, s Wölffel által, ki a modori protestans egyház történetét megirta, fel is használtatott.

A bizottság a modori szíves fogadtatásért köszönetet mondva, Nagy-Szombatra ment át, hol nemcsak a legliberalisabb vendégszeretetre talált, de egyszersmind az ország egyik első rangú levéltárát bocsátották rendelkezésökre.

Három napon át a bizottság a város vendége volt, az indóháznál ünnepélyesen fogadtatott, a »Fekete sas« czimű vendéglőbe voltak szállásolva s tiszteletökre egyik napon fényes díszlakoma

rendeztetett, melyen a város értelmisége, honvéd főtisztek stb. voltak jelen. Egész ottlétök alatt *Sármir* József polgármester, a főjegyző, a kapitány, a főmérnök és Tormássy Károly levéltárnok urak folyton a bizottság körében voltak s mintha munkatársak lettek volna, minden fáradozásaikban híven osztakoztak.

A városi levéltár két helyen u. m. a városházán és a székesegyház egyik tűzmentes tornyában őríztetik. Legrégibb oklevél 1238-ból való, melyben IV. Béla király függő arany pecsét alatt (mely azonban hiányzik) Nagy-Szombat városát a sz. k. városok sorába emeli. [1])

Van ezen kívül 4 Árpádkori, számos Anjou-, Zsigmond-, Hunyadi és Jagellókori okirat, melyeknek számát a mohácsi vészig bátran tehetjük 5—600-ra. A levéltár főbecsét azonban a XV-ik, XVI. és XVII. századi 10,000-re tehető missilis levelei teszik, melyek történeti fontosságukon kívül hazánk e korszakának művelődés, ipar és kereskedelmi viszonyaihoz számos adatot szolgáltatnak s egyszersmind bizonyítják, hogy eme már az Árpádházi királyoktól kedvelt város a XVI. században érte el virágzásának tetőpontját. Hazánknak ez időben a külföldre is kiható nevezetes emporiuma volt, miről nem csak az ország minden vármegyéjétől és városától — még Temesvárt, Gyulát, Kolozsvárt sem véve ki, — hanem még Nürnberg, Wittenberg, Teschen, Lindau-, Olmücz-, Brünn-, Prága és Bécs városától fenn maradt nagyszámú levelek tanuskodnak. És tanúlmányozásra méltó körülmény! hogy ezen jelenleg — hazafi szellemű ugyan, de — nagyon kevéssé magyar ajkú város már 1560-ban Kalmár Imre főbírósága alatt magyarúl törvénykezett, magyar nyelvű végzéseket hozott, mint hatóság az ország főhivatalaival, a társvárosokkal és vármegyékkel magyarúl levelezett, szóval minden ízében magyar volt, a mint az amaz időkből fennmaradt törvényszéki és tanúvallomási jegyzőkönyvek, inventariumok és fogalmazványok (minuták) eléggé bizonyítják.

---

[1]) Nagy-Szombat városát Constantia III Béla leánya és Primislaw cseh király neje tette városá s vette körül kőfallal 1230 táján, s úgy látszik, hogy ki is akarta vonni a magyar korona területéről, mert IV. Béla pénzzel vásárolta vissza s úgy adta a fennt jelzett szabadalomlevelet. D. F.

A hatóság hazafias ajánlata, hogy a kiválasztandó darabokat a társulat számára egy időre átengedi, felmentvén a bizottságot a rögtönzött másolásoktól, elősegité az egésznek áttekintését s egyelőre 179 darabot válogattak ki a XIII—XVII. századi magyar levelekből, melyek most a nemzeti muzeum levéltárában lévén letéve, a társulat tagjai másolják. Általánosan csak annyit lehet mondani, hogy a XVI. és XVII. század minden nevezetesebb egyéniségével találkozhatni e levelek közt s hű képét láthatjuk a város eme korbeli szereplésének. Csak pl. említünk nehány nevet mint: Guti Ország Kristóf fölovászmester, Soovári Soos János, Perényi Imre, Czobor Imre, Hedvig teschcni herczegné, Zápolya István özvegye, Zalai János pozsonyi főispán, Guti Ország Imre, Kaczianer János, Báthori István, Forgách Ferencz, Roggendorff, Bánffi Boldizsár, Guti Ország László főasztalnok, gróf Illésházy Tamás, Ormodi Székely Magdolna, Bánffy László, gróf Thurzó Elek, gr. Nyáry Ferencz fölovászmester, Bornemisza Péter, Balassa Menyhért, Dessewffy János, Thurzó Anna, Berényi Balázs, Lossonczy István temesi bán és nógrádi főispán, Balassa Zsigmond, Pemphinger Katalin, gróf Nádasdi Tamás tárnokmester, Guti Ország Kristóf, Dobó István, Malomvizi Kendeffy János, Székely Miklós győri kapitány, Báthory Lukács tárnok és erdélyi vajda, Amade Lénárd, Révay Mihály túróczi főispán, Batthyány György, Bornemisza Tamás, Báthory Miklós, gróf Salm Gyula, Bocskay György, gróf Illésházy György, Fabriczius sajó-szentpéteri prédikátor, Forgách Simon, gróf Nádasdy Ferencz vasvárm. főisp., Istvánffy Miklós, Mustaffa budai pasa, gróf Illésházy István, Viczay György, grf Illésházy György, Teleki Lőrincz, Ozman bég, Révay Lőrincz túróczi főispán, gróf Esterházy Ferencz, Zrínyi György és Lépes Bálint püspök, s a XVII-ik századból: Káldy János, Rákóczy Borbála és Erzsébet, Czobor Márton, Thurzó György, Szaniszló és Kristóf, gróf Illésházy István, Czobor Erzse, gróf Erdődy Tamás, Balassa Zsuzsánna, Héderváry István és Kohári Péter levelczései. — A levelek nagyobb része magyar és latín, kisebb rész német és szláv. A legrégibb magyar levél 1537-ben kelt s 1560-ig mint egy 50-et találtunk. Egy részöket Döbrentey Gábor a »Magyar Nyelvemlékek«-ben kiadta, míg a másik

rész kiadatlan. Kiemeljük, hogy a missilisek között sok cehalis levelezés foglaltatik, s hogy a galgóczi ötvös, szíjgyártó és szabó czéhek 1581-ben, a pozsonyi ötvösök 1590-ben, a budai zsidó kereskedők a XVII-ik században magyarúl leveleztek a várossal. Ezeknek rendszeres összegyűjtése és kiadása jó szolgálatot tenne irodalmunknak s idővel egy »Monumenta cehalia« vállalatnak vethetné meg alapját.

Az utolsó napon Thaly is csatlakozott a bizottsághoz és saját tanúlmányait folytatva úgy találta, hogy a levéltár igen gazdag a Bethlen Gábor korára és a Rákóczi mozgalomra vonatkozólag. Bethlen Gábornak s első nejének Károlyi Zsuzsánnának, II. Rákóczi Ferencznek, Bercsényinek, Esterházy Antalnak leveleit írta össze. A közigazgatási jegyzőkönyvek 1555-ben, a törvénykezésiek 1558, a kamaraiak 1580-ban kezdődnek s a törvénykezésit kivéve, mely 1560-tól kezdve magyar, leginkább latin szövegűek.

Számadás könyvei a XIV. századig terjednek.Egyik a városi adókról 1394—1530-ig terjed, egy másik 1481—1549-ig. A kamaraiak 1577-től, a többiek 1658-tól magyar nyelven vannak írva.

A levéltárban több czéhláda is őriztetik, érdekes az ötvösöké 1669-ből, továbbá a mészárosoké 1749-ből.

Végre jelenthetjük, hogy Thallóczy Lajos bizottsági tag a jókői uradalom átkutatása végett, Somogyi főmérnök úr társaságában Vittenczre kirándúlván, a nádasi és dombói országútak közti Pálffy-réten (Vittencztől félórányira) ásatásokat eszközölt, s ott halakat, kagylókat, szép kövületeket és lenyomatokat talált.

Ezek után a város lelkes hatóságának bizottságunk iránt tanusított vendégszeretetéért és előzékenységéért köszönetet mondva, amaz ohajtással zárjuk jelentésünket: vajha e derék városnak mielőbb akadna egy magyar monographusa is! *)

---

*) Latinúl talpraesett kis monographiája van a városnak ily czímmel: Historia urbis Tirnaviensis breviter adumbrata per devotum ejus filium Franciscum Ocsovszky. Tirnaviae 1843. E mü írója jelenleg a város plebanusa és kanonok. Örvendetes volna, ha művének egy kissé bővített magyar kiadásával is megajándékozná a művelt közönséget.

D. F.

A mi a *csallóközi*, illetőleg *somorjai* bizottságat illeti, ennek működéséről Géresi Kálmán tagtársunk tett rövid jelentést, mely szerint Somorja város lelkes közönsége előzékeny szivességgel és valódi magyar vendégszeretettel fogadta a bizottság tagjait, melynek elnöke Nagy Imre volt, tagjai Véghelyi Dezső, Géresi Kálmán, Nemes Elek s előadója Kisfaludy Zsigmond esperes úr. Megnézték a városi leváltárt, melynek régibb iratai a XVI. századba nyúlnak fel, élvezettel forgatták át a Kisfaludy úr által írt városi monographia okirattárát.. Megvizsgálták az *Olgyai család* levéltárát,lemásolták az Árpád korszakát s az Anjou-koriak nagyrészét, s magokkal hozták a Bartal, egyházgelei plebános által másolás végett átengedett becses okíratokat.

III.

A vidékről a városba térve vissza, szóljunk *először a régészeti-* másodszor a *vármegyei levéltári-* s harmadszor *a pozsonyi központi bizottság* működéséről.

A régészeti bizottság tagjai voltak: Römer Flóris (elnök) Jedlicska Pál, Mossóczi Lajos, Csecsetka Samu, Samarjai Emil, Könyöki József (előadó) kikhez időközben csatlakoztak Havlicsek Vincze, Szentkláray Jenő, Findura Imre, Deák Farkas. E bizottság üléseket tartott, melyekről az előadó szabatos jegyzőkönyveket vezetett, s látogatásokat a szakkörébe eső emlékeknél, épületeknél s megszemlélte a Pozsonyban létező fegyver és éremgyűjteményeket, a városi kiválóan érdekes muzeumot. Ülésein mutatta be előadó Könyöki József az Ipolyi által a »Vasárnapi Ujságban« 1854-ben leírt csallóközi régi templomok *rajzait.* A bizottság elismeréssel nyilatkozott a szakszerű, díszesen kiállított felvételekről s a bemutatót további munkásságra buzdította; szintígy Jedlicska Pál (felső-diósi lelkész) érdekes rajzokat mutatott be a kis Kárpátok templomairól, mint kiegészítő részeit munkában levő monognaphiájának, melyet Nyitra-vármegyének nyugati részéről a kis Kárpátok vidékéről ír.

A bizottság felhívta Modor városát, hogy az úgynevezett bazini kaput, ha lehetséges tartsa épségbe s ne hordassa szét. *)

*) Ha pedig fennmaradása nem volna lehetséges, akkor a kaput fel kell vétetni mérnökileg, le kell rajzoltatni, fényképeztetni vagy festetni, s az így készült munkálatot megőrizni. D. F.

A bizottság meglátogatta a stylszerüen újitott székesegyházat s megszemlélte a gazdag kincstárt, híres monstranciajával s remek kelyheivel; továbbá a szent-ferenczieknek egyházának Szt. Jánosról nevezett kápolnáját s megállapította, hogy *ez egyház, kápolna* és *torony* stylszerű helyreállitása kivánatos és igen szükséges volna; megnézték a városháznak remek román izlésű kapuzatát, melynek ily épségben való fenntartása Pozsony városa értelmességének élénk tanubizonysága; a restaurálandó tárgyak közé egyhangú határozattal vették fel a Clarissák-féle egyháztornyát is. Időközben megtekinté a bizottság a női házi ipar-tan műhelyét is, mely Pozsony városának egyik dísze.

Megszemlélték Rakovszky István csinos fegyver- és velenczei üveggyüjteményét és néhányan Talcsik József mária-völgyi plebános úr meghivására Máriavölgybe is kirándúltak, hogy ott a 1377-ben épült s most épen újitás alatt álló szép egyházat megtekintsék. Az újitást, mely már végéhez közelget, Lippert műépitész vezeti s az új felszentelés ez évi szept. hó 8-ra volt kitűzve.

Ezután a Pozsony városának vagy talán egész országnak egyik legérdekesebb gyüjteményét nézték meg.

Az evang. lyceum ugyanis tulajdonosa a néhai Simkó tanár régiség- és éremgyüjteményének, mely 11,000 darabot számlál és sok nevezetes és ritka példányokat, úgy szintén egyes unicumokat tartalmaz. E jeles gyüjtemény lajstromozását Jeszenszky József úr válalta magára, és nagy részben el is végezte. A jeles barbárkori bronzgyüjteményben egyes kitűnő példányokat — egy pár százra rugó egyptomi, görög és római tárgyakat szemlélt meg a bizottság s alkalommal forró óhaját fejezte ki, hogy ezen becses — a történelmi és classicai tudományokat szemlélőleg előmozditó gyüjtemény mielébb egy külön helységben felállittatván, közhasznúvá tétessék. [1]) A nyert tudósitások szerint örömmel constatálhatják, hogy ezen óhaj valósitására szükséges előmunkálatok már tényleg foganatosittattak.

E bizottság működését illetőleg utoljára hagytam amaz intézet felemlitését, mely Pozsony városának büszkesége, értem

---

[1]) Jelenleg e pompás gyüjtemény a 40 ezer kötetre menő könyvtár helyiségeiben van felállítva, elég czélszerütleniil. D. F.

a pozsonyi muzeumot vagyis régiségtárt. Csak öt-hat városnak van ily helyi muzeuma, *holott minden városnak kellene lenni*, de egyik sem érdekesebb, mint a pozsonyi; mind azért, hogy helyiségei magában a városházában vannak, mind azért, hogy a benne rejlő kincseket maga a város hordta össze. Legfőbb részét teszik a városi pecsétek, tiszti jelvények, régi kardok, polgármesteri, kapitányi botok, a czéhek ládái az okiratokkal együtt, pecsétei, kelyhei, zászlói s más érdekes jelvényei, a város legnevezetesebb polgáraira vonatkozó emlékek, fegyverek, ruházatok, szóval sok minden, melyekről nyomtatott lajstrom van készítve, s melyek tanubizonysági a város közszellemének, a régi idő ízlésének, művészetének s az új idők szakértelműségének, áldozatokra kész műveltségének, és Pozsony városának egyetlen pontja sem volt, mely inkább kielégítette s gyönyörködtette volna a társulat tagjait, mint e kedves kis muzeum, mely egészen az új idők vívmánya s 1867-ben keletkezvén, társulatunkkal épen egy idős.

És midőn itt a legilletékesebb helyen dicséretet és elismerést nyilvánítunk Romer Floris (egykori pozsonyi tanár), Rakovszky István, Justi Henrik, Heiler Károly apát és Könyöki József uraknak, kik az eszmét megpendítették és ily czélszerűen, helyesen megtestesítették, egyszersmind felhívjuk Pozsony városa nemes tanácsát és derék közönségét, hogy e minden magyar városnak követendő példány képeül szolgáló muzeumot jövőre nézve még az eddiginél is hathatósabb pártfogásába részesítse.

IV.

A vármegyei levéltári bizottságról előadó a következő jelentést olvasta fel: E bizottság három levéltárt kutatott át: a) a Pozsony vármegyeit, b) a Pálffy-család senioratusnak levéltárát és c) a gróf Esterházy Dánielét. A bizottság tagjai voltak: báró Radvánszky Béla (mint elnök), Pesty Frigyes, Samarjay Károly, Theiss János és Helmár Ágost (mint előadó). Ezekhez itt-ott csatlakoztak még: herczeg Odescalchi Arthur, Nagy Imre, Szabó Károly, Thaly Kálmán, Pauler Gyula, Deák Farkas, Szabó Gyula.

a) *A pozsony-megyei levéltár* igen jól van rendezve; az indexek biztos útmutatást szolgáltatnak.

Régibb időkben a vármegyének állandó székhelye nem volt, és a gyűléseket majd Somorján, majd Szempczen, majd meg Bazinban, legnagyobbrészt pedig Pozsonyban tartották; azonkívül állandó levéltára sem volt a megyének. Mindebből magyarázható, hogy a mindenféle okiratok, jegyzőkönyvek stb. elhányódtak, elvesztek, megsemmisültek. És valóban csak a XVI. század második felétől kezdve találunk jegyzőkönyveket s mindennemü ügyiratokat.

Említést érdemelnek:

Vetus inclyti Comitatus Poson. ex privatorum officialium actis *conscriptio de anno 1553.* A helységek, szolgabírói járások szerint vannak fölsorolva; minden helységnél ki vannak téve a földesurak nevei; továbbá külön-külön rovatban ki van mutatva az adozó és nemadózó porták száma. Könnyebb tájékozás végett ide csatoljuk a Stomfára vonatkozó kimutatást:

Dmni Serédy	*S t o m f f a*	
ad arcem Borostyánkeö	ibidem libertini ibid.	servitores ad arcem 4
	molendinator judex . . . 1	pastor . . . 2
	inquilini . . . 4	portae . . . 46
	desertae ex quibus coloni hoc anno emigrarunt . 4	portae . . . 2
		portae . . . 3

A vármegyei közgyülések jegyzőkönyvei közül a legelső szól az 1579-diki gyülésekről. Ugyanezen kötetben megvannak az 1580-, 1583-, 1584-, 1586-, 1589-, 1591-, 1609-, 1611-, 1614-, 1617-iki jegyzőkönyvek. Ezek közül érdekesek, az 1614-ki, mely különféle árúczikkeknek árjegyzékét foglalja magában, és az 1617-ki, mely kimutatja, hogy fölkelés alkalmával hány katonát kötelesek kiállítani a Pozsony vármegyei birtokosok. A 1618 és 1664 közötti időszakról szóló jegyzőkönyvek elvesztek. 1665-től kezdve a legújabb időkig majdnem teljesen megvannak. *Magyar nyelven* csak a II. József utáni időben szerkesztették.

Bírói irományok czím alatt van körülbelül 800 darab a XVI. század végétől 1711-ig.

Polgári perek czím alatt pedig 140 db. 1629—1702-ig.

Megyei gyülési ügyiratok (u. m. nemes leveleknek, ítéleteknek kihírdetése) 1672-től kezdve.

Protocollum statutorium incl. Com. Poson. Ezen a vármegyei gyűléseken hozott határozatok elseje 1673-ból való és ezen időtől kezdve majdnem minden évből vannak ilyen statutumok.

Conscriptio portarum superioris et inferioris *processus insulani* incl. Comit. Poson. facta i. a. 1712.

Conscriptio portarum sup. et inf. *processus extranei* Com. Pos. f. i. a. 1712. Két, együttvéve 500 lapra terjedő, kötet. Minden helységnél névszerint föl vannak sorolva a *coloni*, az *inquilini cum pertinentiis* és az *inquilini sine pert.* és minden egyes név mellett a következő rovatok számokkal vannak betöltve: sessio, prata, vini horti, fossores, boves, vaccae, juvenci, debita: vagy sessio, seminatura authumnalis, pro 2. campo, semin. exstirpata, falcatores, equi, oves. A mi egy-egy kötetben részletesen ki van mutatva, azt mindegyik kötet végén helységenként összefoglalja a »Summarius extractus cum specificatione possessionum.« A második kötet elején van egy »classificatio, juxta quam factae sunt portae« czímű rovatos kimutatás, melyből látható, hogy mennyi seminatura, hány fossor és hány falcator jut egy egész, egy fél stb., végre $^1/_{128}$ portára.

Investigationes nobilium Com. Poson. ad mensem locumtenentialis regii decreti. 1725. Tüzetesen el van mondva, mily alapon (sokszor a XIV. század elejéről származó oklevelek) bizonyították be az egyes nemesek nemességüket.

Magán ügyiratok czím alatt előfordúlnak, mint pörökhez csatolt mellékletek a Nádasdy, Homonnay, Rozgony, Alapy, Body családoknak a XVII. század elejétől a XVIII. század második feléig terjedő genealogiái.

A megyei levéltárban két leveles láda őríztetik, mely »*az Orczy-család levéltárának*« egy részét tartalmazza. Ezen levéltárnak 1791-ben Nagy-Pattyban készített elenchusa igen sok okíratot registrál, mely a leveles ládákban nincs meg. Hiány nélkül megvannak a Törjék családra vonatkozó, a XVI., XVII. és XVIII. századból származó oklevelek (hitelesített másolatokban); majdnem hiány nélkül a »Varia« alatt fölsoroltak.

Ez utóbbiak között van két Árpádkori oklevél, az egyik 1209-, a másik 1288-ból (a XIV. és ezután a múlt században) hitelesített másolatokban; mindkettő közöltetett a Codex Patrius Dipl-ban és pedig a szecsődi levéltárban talált eredetiek után; továbbá 3 okmány a XIV. századból hit. másolatban; 6 okmány XV. századból; e közül 2 eredeti: az egyik 1456-ból Nemeskérre, 1497-ből Söptére vonatkozik; mindkettőt másolta Nagy Imre. Van még 20 okirat a XVI. századból és 167 darab 1600—1711-ig. Mindezekben számtalan sok helység és igen sok család fordúl elő.

A »*Varia*« között érdekesek még: 1) a Zabrák, Hegedűs, Schóber, Szegedy-Chernel, Bady, Gallin, Chernuk, Esterházy, Tekenyey, Polányi, Botyány-Bakács-Orczy, Pressinger, Sárkány, Pulaj-Török, Koltay, Botka, Rátky, Konkoli, Pernessi, Törjék, Orczy, Saal de Köveskút családoknak a XVII. század végéig terjedő és valószínűleg a XVIII. század közepe táján szerkesztett származási táblái. A legfontosabbak lemásoltattak.

2) Egy Rimanóczy István által 1698-ban szerkesztett, fehérneműeket, ruhaféléket, ékszereket fölsoroló inventarium. (Lemásoltatott).

3) *Observationes in Tripartitum* ... per commissionem .. in Art. 24. a. 1715. fundatam hoc 1717 a. Posonii celebratam elaboratae.

4) *Pasquilli diaetales* a. 1728. 56 ívrétű levélből álló füzet, mely magyar, német és latín gúnyverseket tartalmaz; ezek mindenféle híres és előkelő, de itt-ott obscurusabb személyekre is vonatkoznak.

b) *A Gróf Pálffy család senioratusának levéltára.* A Gróf Pálffy család gyűlésén hozott hazafias határozat értelmében, a magyar történelmi társulat ittlétekor nyílt meg legelőször a tudományos buvárok előtt. A tűzmentes és száraz helyen fölállított levéltár jól van rendezve; külön vannak a Pálffy családot általánosan érdeklő iratok és oklevelek, külön megint az egyes ágak birtokaira vonatkozó okiratok. Van olyan index, mely néhány szóval egész fasciculusoknak tartalmát jelzi és rövid idő alatt bő tájékozást nyujt, de vannak ezenkívűl olyanok, melyekben az összes íratok egyenként és pontosan registrálva vannak.

Kiválóan érdekesek: 1) Rudolf királynak, Erneszt, Mátyás, Miksa, Ferdinand főherczegeknek, több vármegyének, a kamrának, a haditanácsnak, Fuggereknek, magyar és német főuraknak levelei Pálffy Miklóshoz, egészben véve 800 darabnál több. Ezeken kivül török basáknak, agáknak 19 magyar levele ugyanahhoz.

2) Királyi, családi és hivatalos levelek Pálffy Istvánhoz a XVII. századból, a török basák magyar levelei ugyanahhoz.

3) II. és III. Ferdinand magánlevelei, a lengyel királynak, II. Rákóczy Györgynek levelei Pálffy Pál nádorhoz; török fermánok és mindenféle Pálffy Pálra vonatkozó okiratok.

4) Királyi meghagyások (a Rákóczi-féle mozgalomra vonatkozólag), királyi levelek köz- és magánügyekben, Wesselényinek és társainak levelei Pálffy Miklóshoz. (Lemásolta Deák Farkas.)

5) I. Leopold, I. Józsefnek, Eleonora császárnénak, a badeni őrgrófnak levelei Pálffy Jánoshoz.

6) Sok II. Rákóczi Ferencz korára vonatkozó okirat és magánlevél, sőt térkép is.

7) Magyar nyelven szerkesztett végrendeletek a XVII. századból.

8) A Bethlen Gábor megbizottjai által indokolt becsléssel ellátott leltára azon 14,500 frtnyi értékű ékszereknek, melyeket Pálffy István 1621-ben (10,000 frt. készpénzben kifizetett összegen kívül) váltságdíj fejében adott át Bethlennek. Ezen tárgyak között előfordúl a történelmi nevezetességű Pálffy-serleg is. (E leltárt lemásolta Báró Radvánszky Béla).

c) *A Gróf Esterházy Dániel levéltára.* E levéltár őrzője Baján László, pozsony vármegyei árvaszéki ülnök. Az ő initiativájának következtében a nemes gróf bebizonyítani akarván a hazai történelem iránt való érdekeltségét — sürgöny által hatalmazta fel Baján urat a levéltárnak felnyitására. A társulatnak tagjai nagy köszönettel használták fel ezen alkalmat. A szóban lévő levéltár a gróf Esterházy család *zolyómi* ágának levéltára. Biztos, tűzmentes és száraz helyen van fölállítva. Elrendezése olyan, hogy külön vannak a családi iratok és külön a birtokokra vonatkozók; az elenchusok meglehetős pontossággal registrálják az okiratokat.

Nevezetesek a következők:

1) A zólyom-megyei birtokokra vonatkozó okmányok; ezek közűl az 1256 és 1400 közti időszakra vonatkozókat átvette 1853-ban a selmeczi bányaigazgatóság; az itt meglévők kezdődnek a XV. század elejével és leginkább némely nyitra-megyei birtokra és a nebojszai Bessenyey, a galanthai Balogh, az ilméri máskép románfalvai Kövér családokra vonatkoznak.

2) Zsigmond idejére vonatkozók egy egész csomag.

3) Nógrád-vármegyére vonatkozók a XV. századtól kezdve.

4) Veszprém vármegyére, Faisz, Esztergál, Felső-Eörs falvakba és az Ányos családra vonatkozók a XVI. és XVII. századból.

5) Tolna megyére, főleg a simontornyai uradalomra és a hédervári Viczay családra vonatkozók a XVII. és XVIII. századból egy egész csomag.

6) Egy nagyon érdekes okirat II. Ulászló korából; 1511-ben a király Paksi Mihály, szörényi bán feleségének, Annának és Lévay Zsigmond feleségének Katalinnak — 60-nál több, névszerint fölemlített, leginkább Krassó- és Temes-megyei falu birtokába való beiktatását parancsolja. Hasonló nevezetességű egy Ferdinand király által a Nagy Lucsei Dóczy család számára kiadott adománylevél 1563-ból, melyben sok Nyitra-, Arad- és Temes-megyei helység van fölsorolva. Mindkettőt lemásolták Szabó Károly és Pesty Frigyes.

7) Magyar nyelven szerkesztett végrendeletek a XVI. századból.

Meg kell azonban említenem, hogy gróf Esterházy Dániel e levéltárát, örök letéteménykép a nemzeti muzeum levéltárában helyezte el, hová az iratok már által is adattak.

V.

Végre a pozsonyi központi levéltári bizottság működéséről — a bizottság szorgalmas előadója Ortvay Tivadar jelentése alapján, a következő eredményeket van szerencsém elősorolni.

A pozsonyi központi levéltári bizottság jelentése a pozsonyi *városi* és a pozsonyi *káptalani* levéltárakra s illetőleg az e levéltárakban folytatott munkálkodásra terjeszkedik ki.

Sz. kir. *Pozsonyvárosa* levéltára 130 év óta az ódon városház első emeletének a főtérre nyiló, erős bolthajtással, vasajtókkal és ablaktáblákkal ellátott két szobájában van elhelyezve. A levéltári kincs előbb a torony első emeleti szobájában volt letéve, melynek mesterséges lakatú és gyönyörű, XVI-ik századbeli munkával ellátott vasajtaja jelenleg a városi muzeum egyik kiváló díszét képezi. A folyósóról a levéltár első termébe egy 1683. évszámmal jelölt csinos barok díszítményekkel ellátott ajtó nyilik. E helyiség két századon át a város főirodája, az úgynevezett »grosze Kanzlei« volt, a XV-dik században pedig az akkori számvevőség volt itt elhelyezve, honnan a régi oklevelekben előfordúló elnevezése »die Raitstuben« is származik. Ugyancsak e helyiségben szokta volt a városi tanács a XVI-ik század végeig előkelőbb vendégeit ebédekkel megtisztelni. Négy év óta ez alkalmatos helyiség a levéltárhoz csatoltatott s benne ez időszerint a jegyzőkönyvi s igtatói lajstromok, a volt választott polgárság jegyzőkönyvei, jelentéktelen városi könyvtár s végre a városi törvényszék irományai vannak a körösköríl s közepett is felállított úgynevezett repositoriumokban elhelyezve. Ezekhez járúlnak még a kir. telekkönyvi hivatal által legújabban a városnak visszaadott XVI-, XVII-, és XVIII-ik századbeli telekkönyvek, melyek Pozsony régibb topographiájára nézve nem csekély érdekkel bírnak. Megjegyzem, hogy a társulati bizottság ezen helyiségben müködött. Ebből egy kettős zárral és 1723. évszámmal ellátott ajtó vezet balfelől a tulajdonképeni levéltárba, melynek két vastáblás és kivűlről erős vasrácsokkal ellátott ablak nyújt kellő világosságot. A terem padlózatát márványtáblák képezik. Belépve balról, az okleveleket magukban foglaló almáriumok vannak felállitva. Ezeknek elseje egy farácsos ajtóval csukható, 64 fiókban tartalmazza a várost illető *kiváltságleveleket*, királyi *adománylveleket*, *rendeleteket*, királyi nyilt parancsokat, melyek főkép Zsigmond korától kezdve igen szaporák, továbbá hadi iratokat, kivált Bethlen, Bocskay, Rákóczy korabelieket egészen az 1809-ik évi hírneves franczia invasióig. Mindezek azon rendben helyezvék el, amint ez már a »Századok« júliusi füzetének 686-ik oldalán közölve volt. Felettök a városi levelezési könyvek, a correspondentiák állanak az 1512-iki év végétől kezdve. A következő szekrény a volt

helytartósági tanács és a m. kir. valamint a volt udvari kamarai körrendeleteknek, az úgynevezett Intimatáknak van szánva. Emellett az előbbeniekhez egészen hasonló szekrényben a városi tanács jegyzőkönyvei vannak elhelyezve. Ezek a XV-ik század első felétől a legújabb időkig terjednek s csinos bőrkötésekbe foglalvák. A következő szekrény felső részében kétsoros fiókokban különféle régibb és nem lajstromozott, XV. és XVII-ik századbeli akták vannak letéve. Alattok több jegyzőkönyvi lajstrom mellett a város két legrégibb *telekkönyve* látható. Az ódon bőrkötésű vaskos kötetek 1436-ból származnak. A még hátralevő helyet egy 4 vastag foliókötetből álló alphabeticus levéltári elenchus foglalja el. E nagy munkán a boldogúlt városi levéltárnok, *Gürth Jakab* dolgozott 10 éven át teljes szakavatottsággal és bámúlatraméltó fáradsággal. Az ablakközegeket a »Protocolla oculatorum revisionum« néven ismert vaskos jegyzőkönyvek töltik be. E jegyzőkönyvek a XVI-ik századtól kezdődnek. Felettök az 1764-ben alapított pozsonyi német ujság a »Pressburger Zeitung«-nak összes évfolyamai vannak 112 csinos kötésű kötetben felállítva. — A középső szekrény felső része magában rejti az országgyűlési naplókat, valamint az egyes országgyűlések törvényczikkeit, authenticus példányokban, mig alsó részében a volt Váralja, az úgynevezett »Zuckermandl« község iratai elrakvák. Ezek között van a hírneves *Messerschmidt* szobrász több eredeti levele és a nagy művész életére, viszonyaira és művészetére vonatkozó több rendbeli igen érdekes feljegyzés. Itt található továbbá az 1848. 49. és 50-iki évekből származó falragaszok, proclamatiók és rendeletek chronologicus gyüjteménye.

Áttérve a másik ablak közeghez, itt két egymással szemben álló szekrényben, részint régibb periratok, részint *czéhszabályok*, valamint eddig még nem lajstromozott XV., XVI., és XVII-dik századbeli iratok vannak eltéve. Az innen a bejáratig terjedő szekrények, a *bevégzett perek* és a *végrendeletek* számára vannak fentartva. Ezek fölött a *tárnoki szék* jegyzőkönyveinek hosszú sora szemlélhető. A levéltár közepét elfoglaló 8 ajtós, és két oldalra nyíló nagy szekrény felső része pedig magában rejti a levéltár legértékesebb kincsei egyikét, t. i. a városi *számkönyveket*, melyek több száz kötetre rugnak s 1434-től kezdve folytonos

sorban 1710-ig terjednek. A későbbieket a városi számvevőség őrzi.

A számkönyvek mellett találhatók a régi városi *ítéleti könyvek* az úgynevezett »*Urgicht puech*« a XV-ik század második negyedétől a XVII-ik század elejéig. A többi helyet a *tanács jegyzőkönyveineh* mellékletei foglalják el, az alsó nagy fiókot pedig a város *térképei, rajzai, felvételei* stb. töltik meg. Ezek mindazonáltal a XVII-ik század végénél nem idősebbek.

Volt a levéltárban több rendbeli régi fegyverdarab is, de azok az 1849-iki évben az általános lefegyverezés alkalmakor elkoboztattak. A régi hóhérbárd, nemkülönben a Behám Mihály egykori városbíró által a hivatalos utódoknak végrendeletileg hagyományozott XVI-ik századbeli díszkard sok kérés és czivódás után a város birtokában hagyatott, s ezek a város kulcsaival és régi pecséteivel együtt jelenleg is a városi muzeumban őriztetnek.

Ez a levéltár elhelyezése.

Ami a levéltár tartalmát és becsét illeti, bizvást mondhatni, hogy az, a hazai levéltárak egyik legnevezetesbike, legnagyszerűbbje. Az okiratok nemcsak a városra szoritkozó helyi érdekkel bírnak, hanem hazánk egyetemes történetének felvilágosítására is kiváló fényt derítenek. Aki hazánk *culturtörténetének* monographusává akar lenni, sikerrel csak úgy végzendi munkáját, ha el nem mulasztja felkutatni és felhasználni azon tömérdek adatot, melyek e tekintetben e levéltárban összegyűjtvék. Alig van ága az ipar és culturális életnek, melyhez a levéltár gazdag adatokat nem szolgáltatna. Ép úgy nem lehet a levéltár felhasználása nélkül a hazai *vallástörténetet* megírni s főleg a XVI-ik századtól oly bőven csörgedeznek a religionariákra vonatkozó adatok, hogy alig hasonlítható e tekintetben más levéltár a pozsonyi városival össze. Szerfelett érdekesek, fontosak és gazdagok a *zsidókra* vonatkozó okiratok, melyek a zsidóügy, mondhatni minden phasisára, a zsidók polgári és üzleti életére jellemző és sajátos világosságot vetnek. Rendkívül gazdagon van továbbá képviselve az *adóügy*, mely a XIV-ik századtól kezdődik. Legtöbb az adat Zsigmond és Mátyás korából s ezek leginkább a subsidiumra vonatkoznak. Érdekesek a »lucrum camerae«

adót illető okmányok is, melyek kivált az 1563—1600-ig terjedő korszakra nézve kimerítőek. A XVII. század *census regiusára* már részletes évi kimutatások olvashatók. A *pénzügyi* acták közt jobbadán mandatumok fordúlnak elő, melyek ha a Corpus Juris egyes szabványainál nem is tartalmaznak többet s egyéb általános szempontból sem mélyrehatóak,úgy mégis kiváló locális érdekkel bírnak ezek is. Egyáltalán constatálják, hogy a nemesek, mint jobbágyaik képviselői s mint jogszemélyek maguk szedték be az adót s igy szolgáltatták át a dicatoroknak. Innen azok a homályos szövegü törvények, melyekben a nemesek mint adófizetők említtettnek.

Ám az eddig említetteken kívül gazdag és érdekes anyag található még egyéb specialis kérdésekre s személyekre nézve is. Így a pozsonyi *pénzverdére*, az 1568, 1678, 1680, 1601-ik évi ragályos betegségekre. Számosak a *Győr-megyére* s *Budapest* városára vonatkozó adatok. Ez utóbbiak főleg bünügyi s magánjogi természetüek s Budapest monographusa által mindenesetre tekintetbe veendők. Az *adó-pénz levelek* egész halmazára találhatni itt, melyek nem egy dolog iránt nyujtanak érdekes tájékoztatást. A *személyekre* vonatkozó adatok közül névszerint is felemlíthetni azokat, melyek *Kontza, Kitonichra, Kollonitsra, Caraffára, Draskovich György* és *Jánosra, Kuthassy* eszterg. érsekre, *Kálmán győri* püspökre vonatkoznak. *Messerschmidt Ferencz* hírneves szobrászra egész iratcsomag vonatkozik. Ezek leginkább eredeti levelek, magától a művésztől, testvérétől és barátaitól. Továbbá okmányok ama házra vonatkozólag, melyet a nagy mester a pozonyi »Zuckermantl«-on vett, még egyébb iratok, halálára vonatkozó okmányok, temetési számlák, hagyaték-tárgyalási jegyzőkönyvek. Igen sok eredeti oklevél van *Hunyadi János* országkormányzótól, melyek egynémelyikére már is mondhatom, hogy ismeretlen maradt gr. Teleki József előtt. Igen szaporák a levéltárban a pozsonyi káptalan kiadványai. Végül pedig felemlítem *Zsigmond* királynak két példányban meglevő s a király függő pecsétjével ellátott czímer-adománylevelét, *Corvin Mátyás* úgynevezett arany bulláját, melyben a korábbi királyok által a városnak adományozott összes kiváltságok tartalmaztatnak és ujból megerősíttetnek. Ez oklevelen rajta függ az arany titkos pecsét. Említem ezeken kivül *Béla* királynak Lamácsra vonat-

kozó adomány-levelét, melyen ezen királynak, gyönyörüen fentartott kettős függő pecsétje szemlélhető; az erdélyi fejedelmek leveleit; a városi követek országgyülési jelentéseit, melyek a XV-dik század első feléből kezdődnek; egy bőrkötésü okíratcsomagot, mely régi XV-ik századbeli czéhszabályokat, valamint Zsigmond korabeli városi levelezések és számadások töredékeit tartalmazza. A levelezések között igen nagy fontosságú az, mely Hunyadi László kivégeztetését körülményesen leirja az azt megelőző és követő eseményekkel együtt.

Csak röviden jegyzem meg, hogy a pozsonyi városi levéltár nemcsak a történetnyomozásnak, hanem a *pecsétismének* is rendkívül gazdag tárházát képezi. Az okmányokon rajta függő, vagy azokon előforduló egyes pecsétek felette jól conserváltak, úgy hogy sphragistikánk tényleg sehol termékenyebb, gazdagabb, alkalmatosabb teret nem vivmányozhat a tanúlmányozásra, mint épen e helyt. Legyen azért e tekintetben is a tudományos közfigyelem ez alkalomból felköltve!

Áttérek ezekután a bizottság *működésére*. Kutattak és másoltak a következő tagtársak: Rakovszky István, Szabó Károly, Pesty Frigyes, Fabricius Károly, Véghelyi D., Nagy Imre, b. Radvánszky Béla, Géresi Kálmán, Thallóczy Lajos, Szabó Gyula, Szalay József, Dux Adolf, Ortvay Tivadar és Deák Farkas. A rendelkezésre álló kitünő elenchus lényegesen megkönnyité a bizottság működését.

Rakovszky István Pozsonynak régi városa jogviszonyait kutatta s másolt le egy régi *Stadtrechtet*, mely kiegészítéseül fog szolgálni azon jeles dolgozatnak, mely a régi városi számkönyvekből egybeállitva legnagyobb részt már napvilágot látott. E munka halhatatlanná teszi szerzője emlékét s ez idő szerint csakis azon ohajt hagyja fenn, vajha a kiváló monographicus dolgozat külön, önálló és *magyar* kiadásban is megjelenjék.

Pesty Frigyes Dél-Magyarországra vonatkozó adatokat kutatott, de eredménytelenül, miután épen Szörény, Krassó, Temes és Torontál megyékre nézve e levéltár mitsem tartalmaz. — Annál szerencsésebb volt *Fabricius Károly*, úgymint ki részint a városi, részint a káptalani levéltárban 30, öt kiválóan érdeklő okiratot talált s másolt. Azok közül 12 *Pemfflinger* Márkra,

9 *Armbruster* Kristófra, 4 *Reichersdorf* Györgyre, 1 *Sidonius* Márton életére, 4 pedig a Pozsony városában elterjedett *reformatióra* vonatkozik. *Szabó Károly* és báró *Radvánszky* Béla 12 db eddig kiadatlan Árpád-kori oklevelet másoltak, melyek már legközelebb megjelenendnek a Codex Diplomaticus Patrius VII. kötetében. *Nagy Imre, Véghelyi Dezső, Géresi Kálmán* különböző okiratokat vizsgáltak át s másoltak le, Véghelyi különösen tekintettel volt Veszprém vármegye történeti múltjára, azonban e tekintetben kutatása úgy mint Pestyé azonkép eredménytelen volt. *Thallóczy*, Lucrum Camerae című pályanyertes munkájához fürkészett nagy sikerrel kiegészítő adatokat, melyeket részben regestrált, részben pedig le is másolt. Ő, *Szalay* Józseffel együtt átvizsgálta a Budapestre vonatkozó adatokat is, több okmányt le is másoltak, másokat jegyzékbe vettek, hogy Salamon Ferencz, Budapest monographusával közöljék. *Dux* Adolf a Messerschmidtre vonatkozó adatokat dolgozta fel. *Szabó* Gyula bellica actákat, Esterházy Miklósnak nehány levelét, Beriszló Péternek s másoknak egyes leveleit másolta, míg *Ortvay* Tivadar a Csallóközre s a pozsonyi Dunaszigetekre vonatkozó adatokat kutatta és másolta. A dunamenti vármegyéknek és városoknak aligha lesz oly levéltára, mely a Duna vízrajzi jellemzésére, egykori pályájára s folyami tevékenységére nézve oly sok és oly érdekes adatokat nyújtana, mint épen Pozsony városa levéltára. Ezen okiratok nélkül a Duna folyó története egy szerfelett érdekes laptól volna megfosztva. *Deák* Farkas Bethlen Gábor és Wesselényi nádor leveleit írta össze s többeket lemásolt.

Ennyi az, mit a pozsonyi *városi* levéltárról mondhatok. Áttérek a *káptalanira*.

A Sz-Mártonról, előbb az üdvözítőről czímzett pozsonyi társas káptalan tudvalevőleg a legrégiebbek egyike. Kiváló levéltára, a stylszerűen restaurált pompás főegyház toronyhelyiségében van elhelyezve. Az okleveleket magukban foglaló bőrcapsák száma összesen 92-re megy s Q betüig jelölvék. Ezek közül 88 capsa szorosan a pozsonyi káptalani s az országos levéltár okiratait tartalmazza, míg 2 capsa a budai, 2 capsa pedig az esztergomi keresztesek oklevélkincsét tartalmazza. A káptalani levéltár összesen 66 Árpádkori, 945 db. mohácsi vész előtti, 1388

db. mohácsi vész utáni okiratot tartalmaz. Ellenben az *Archivum Regnicolare* 75 db. Árpádkori, 2199 mohácsi vész előtti, és 21,670 mohácsi vész utáni okiratot foglal magában. Ezek szerint tehát a pozsonyi káptalannál elhelyezett két levéltárban együttesen 141 db. Árpádkori, 3144 mohácsi vész előtti és 23,058 mohácsi vész utáni okirat van. Az okiratok feltalálását bő indexek könnyítik, melyek különböző időben készültek.

A levéltárban dolgoztak: Thaly Kálmán, Pesty Frigyes, hg. Odescalchi Arthur, Véghelyi Dezső, Nagy Imre, Fabricius Károly, dr. Szentkláray Jenő, Géresi Kálmán, Kammerer Ernő. Thaly Kálmán igen gazdag leletre tett szert a gr. Bercsényi-család történetére nézve a XVI. és XVII-ik századból. Pesty Frigyes itt is délmagyarországi adatokat nyomozott, ámbár csak kevésnek akadhatott nyomába. Nagy Imre, Véghelyi Dezső főleg Árpádkoriakat, Fabricius Károly Pemflingerre vonatkozókat, Kammerer Ernő pedig Tolna megyét érdeklő okiratokat kutattak és másoltak. A Tolna megyére vonatkozó adatok igen nagy számmal fordúlnak elő e levéltárban. *Szentkláray* Jenő a pozsonyi gyűlést megelőzőleg a budapesti országos levéltárban, a gyűlés után pedig Bécsben a cs. k. hadügyministeriumi és az udvari titkos levéltárakban kutatott, adatokat gyűjtvén a mult században fenállott, Délmagyarország történetében egy egészen sajátságos és idegen körülmény gyanánt szereplő *Tisza-marosi katonai határszélek* monographiájához, illetve a *torontáli szerb kerület s birtokviszonyai* történelmi fejlődésének földerítéséhez. Erre nézve főleg az országos levéltárban talált nagy számmal becses adatokat, míg a pozsonyi káptalani levéltárban nagyérdekű oly adatokra akadt, melyek legkivált *a csanádi püspökségre, egyes délmagyarországi megyék helységeire s birtokos családaira vonatkoznak a XIV-dik századtól a XVI-ik végeig.* Igy 1416-ban *Lippa* város bírái és esküdtei intést és megidézést kapnak, mivel erőszakot követtek el a Csongrád-megyében fekvő s a budai prépost és káptalan birtokához tartozó *Zentha* (oppidi) lakosain. — 1417-ben Lajos és Ulászló szabadalmai említettnek a budai prépost és káptalan birtokát képező *Szintha* városra (civitate) vonatkozólag.

Az ugynevezett bánsági részeken pedig 1479-ben ellenmondás nélkül vezetteti be magát a budai káptalan és prépost »in

Dominium Possesionum *Zaihan, Sold, Faluhely, Bothar, Temérdek-Egyház, Erdes, Komlós, Nyolcz-Szegü, Peterd, Damjan-Falva, Szakálháza, Kercs, Cziczked, Eöcse, Tornyos-Muron,* et *Boczatelek*«,mely csanád-megyei és temes-megyei helységek akkor »Dominae Agathae relictae qondam Demetry *Konya*« tulajdonát képezték. Nem kevésbbé érdekes Mátyás király országbirájának, Palóczy Lászlónak egy kiadványa, melyben bizonyitja, hogy *Thelegdi György*, néhai *Thelegdi László fia* személyesen, *Pánthi Mihály* pedig mind Thelegdi Miklós fiának Lászlónak megbizottja a nagyváradi káptalan által kiállitott meghatalmazó levéllel jelennek meg az országbiró előtt vallomást tevén, miszerint Thelegdi György és László bizonyos szükségletek fedezhetése czéljából *Themerken* csanádi birtokuknak felerészét, az ahhoz tartozó haszonvételekkel együtt, *Kara László* budai prépostnak, és az ő fivérének *Kara Lőrincznek*, nemkülönben *Ozthopan Balassa Pál* fiainak *Mártonnak* és *Imrének* 50 frtért »auri puri boni et justi ponderis« zálogba adták. Az okmány 1469-dik évi deczemberben kelt »feria quinta proxima post festum beatae Lucie Virginis;« tartalomra és keltezetére nézve különbözik azon okmányoktól, melyeket Temerkényt illetőleg már Knauz a »Budai káptalan Regestái«-ban 1469. máj. 29-éről és 1469. jun. 13-áról közzé tett. (V. ö. Ortvay T. »Tört. Adattár« III. köt. 344. l.) Az 1510—16-diki időközből a budai káptalan harmadik protocollumában közel 100 délmagyarországi község neveit találta felsorolva, melyekről fájdalom hiányoznak ugyan a közelebbi adatok, de mely községnevek úgy, amint a protocollumban az alsó vidéki megyébe beosztva találtatnak, főleg ha első feltünésök és elenyésztök időpontjai is okiratilag megállapitva lesznek, nagy világosságot fognak deriteni Dél-Magyarország politico-geographiai, népességi és társadalmi viszonyaira. Nevezetes, hogy e jegyzékben *Torontál* megye czime alatt csak egyetlen egy község, *Muron* emlittetik. 1516-ban arról tanuskodik egy okmány, hogy *Gabriel de Bedegfalva* az ő birtokrészét »*Possessionibus Pasan et Szent-Miklós in Comitate Csunadiensi*« 40 arany forintért s egyszersmind alamizsna fejében is,a budai káptalannak hagyományozá.1517-ben pedig Lajos és Ulászló királyok egy szabadalma fordúl elő, melylyel e fejedelmek a budai káptalan és prépost jószágát, *a Cson-*

grád-megyében létező Szintha városét Szeged városával egyenlővé teszik. Az 1526-dik évről fenmaradt Lajos királynak Csanád-megyéhez intézett parancslevele, melyből kiviláglik, miszerint a *Thelegdi család* csanád-megyei *Temerkén, Szent-Miklós, Pasan* és *Fehéregyház* nevű birtokai miatt a budai káptalan ellen pert indított. 1555-ben apostolok oszlása napján kelt a pozsonyi káptalan egy okmánya, melyben a káptalan igazolja, hogy nemes *Rete Anna* asszony néhai *Bessenyew István* özvegye, *Zsófia* nevű lányával, nemes *Bertalan* mester feleségével személyesen ígéretet tettek, miszerint Csanád-megyében fekvő *Kowachháza* nevű birtokukat összes hozzátartozandóságaival együtt, melyet testvérök *Bessenyew Lénárd, Maghotsy Gáspár* és *Ghaal András* javára zálog gyanánt lekötött, azon esetre, ha Zsófiának örökösei nem maradnának, nevezett Maghotsy Gáspár és Ghaal Andrásnak fogják per és bírói ítélet nélkül átengedni. — *Herovits Mátyás* egykori csanádi püspököt illetőleg jelenti Szentkláray, hogy Kuthassy János esztergomi érseknek Monoszlai András veszprémi püspökhöz 1598-ban irt egy levelében nevezett Herovits »Ecclesiae Posoniensi Canonicus« fordúl elő; míg 1610-ben már mint csanádi püspökkel s egyszersmind székes-fehérvári prépost és tihanyi apáttal az az akkori egyházhatósági állapotokat jellemző dolog történik, miszerint bizonyos *Draskouith Ferenctől*, ki magát »frater Ordinis minorum Regularis obseruantiae per prouinciam Vngariae Sanctae Maria minister prouincialis« nak írja, lelki kegyelmeket, praerogativákat stb. nyer; felvétetvén a minoriták confraternitásába és hozzábocsáttatván »ad omnia Vniversa et singula ordinis praefati suffragia.« Szóval Draskovith az egyszerű szerzetes bőkezűen felruházza a csanádi püspököt »dono Missarum, orationum. suffragiarum, diuinorum officiorum, ieiuniorum, praedicationum, lectionum, meditationum, obseruantiorum, deuotionum et omnium aliorum, spiritualium bonorum.«

Végül fel kell itt említenem még Szabó Károly specialis működését is. Szabó Károly ugyanis, id. Szinnyei József, Beöthy Zsolt, Ballagi Aladár és ifj. Szinnyei József társaságában, átvizsgálta a pozsonyi káptalan, a pozsonyi prépostság, az evang. lyceum és a r. k. főgymnasium könyvtárait, kutatásaiban különösen a régi magyar könyvekre helyezvén a fősúlyt. Az eredménynyel teljesen

meglehetett elégedve, a mennyiben mintegy 2000 régi magyar könyv czimmásából álló gyűjteményét e könyvtárakban 9 eddig előtte ismeretlen magyar nyomtatvány czimmásával szaporította, a XVII-dik századból és a XVIII-dik század elejéről. Ezek közt legnevezetesebb *Gönczy György* énekes könyvének debreczeni 1620-diki kiadása. A Pozsonyban nyert adatokat sajtó alatt lévő régi magyar könyvészeti kézikönyvében fogja közzé tenni. Azonkívül átvizsgálta a Rakovszky családi könyvtárának lajstromát, melyben 4 előtte ismeretlen nyomtatvány czímére bukkant. Ezek a következők:

1 *Fázmány Péter* Imádságos könyve. Kiadta *gr. Széchy Mária* Bécs. 1645. 4r. *(A. 12. S. 6. Nro. 65.)*

2. *Énekes könyv.* — *Sz. Dávid Zsoltári.* Lőcse. 1690. 12r. *(A. 12. S. 6. Nro. 115.)*

3. *Evangeliumok és Epistolák.* Lőcse. 1701. *(A. 12. S. 6 Nro. 2.)*

4. *Lelki Fegyverház.* Nagy Szombat. 1700. 4r. *(A. 6. S. 2. Nro. 94.)* Ugyanitt talált egy

Nógrádi török defterre folio. *(A. 3. S. 1. Nro. 65. b.)*

Zárgyűlésünk elnöke Thaly Kálmán tagtársunk, berekesztő szavai után a levéltártulajdonos hatóságoknak és magánosoknak jegyzőkönyvi köszönetet indítványozott, melyet a zárgyűlés egyhangúlag elfogadott. Engedje meg a tisztelt olvasó, hogy én e helyen a bizottságok és a társulat mély köszönetét fejezzem ki azoknak, kiknek szíves fáradhatlan közreműködése, s hogy a szót kimondjam segítsége nélkül nem tudtunk volna oly kevés idő alatt annyi eredményt elérni. Ilyenekül említem fel első helyen Rakovszky István urat, ki a város levéltárában teljesen tájékozva lévén, hosszas éveken át szerzett ismereténél fogva lankadatlan tájékozóként volt szíves szolgálni minden egyes kutatónak, ugyan ezt tette főtisztelendő *Havlicsek Vincze* úr a káptalani levéltárban, *Samarjai Károly* úr a Pálffy cs. senioratusi levéltárában s bizony reggeli 6 órától esti 5 óráig alig másfélórai közbeszakítással dolgozván, sokszor erős próbára tettük türelmöket. Ha-

sonló köszönetet kell mondanunk *Duló Ferencz* városi, *Lautenthy János* vármegyei levéltárnokoknak, *Baján László* urnak, ki az Esterházy Dániel-féle levéltár őre. A gymnasiumok és a Ferenczrendiek könyvtárnokainak; Rónay Jaczint cz. püspök urnak, Gervay, Samarjai, Hosztinszky József, Thaly László, Steiner Zsigmond könyvárús, Weinstabel (az utolsó aranymíves czéhmester) Filep Antal (az utolsó gombkötő czéhmester) uraknak, kik a tőlök telhető készséggel tudományos téren úgy, mint társadalmi úton, mindent megtettek, hogy emlékezetessé tegyék reánk nézve a Pozsonyban töltött napokat.

Deák Farkas.

V.

A TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1877. AUGUSTUS 23—30-IKI KIRÁNDÚLÁSA

POZSONY VÁROSÁBA ÉS A MEGYÉBE.

A Történelmi Társulatot Pozsonyvárosa 1875. nov. 13-án kelt levelével hívta meg, hogy 1877. évi kirándúlását a városban és annak környékén tartsa meg, mely így hangzik:

»Pozsony város és szomszédos környéke, mint a magyar államiságra nézve nagy befolyással volt fontos eseményeknek gyakori színhelye, gazdag történelmi emlékei és adatai miatt a tekintetes társulat czélzatainak előmozdítására nézve nézetünk szerint kedves gyülekezeti hely lecnd.

Ezen meggyőződéstől vezéreltetve a tek. társulathoz azon tisztelleteljes felkérést intézzük: miszerint az 1877-ik évi vándorgyűlésre összejövetel helyéül ezen város területét kiszemelni szíveskedjék.

A Társulat decz. 2-án tartott választmányi ülésében egyhangú határozatával szíves köszönettel fogadta a meghivást s felkérte a nemes várost, hogy az elökészületek megtétele s a részletek megállapítása végett állítson össze egy bizottságot, mely aztán a kirándúlás ügyeiben közvetlenül érintkezzék a Tört. Társulat igazgató testületével.

A nemes városi közönség mindjárt 1876. május hóban eleget tett e felhivásnak. Azért oly korán, mert a magában Pozsonyban levő nagy mennyiségü történeti adathalmaz mellett látható volt, hogy az elökészítő munkálatuk sok időt fognak igénybe venni s a községtanács,egyik tagtársát Rakovszky István cs. kir kamarás urat, egy buzgó és alapos szakférfiút, kinek a történelmi téren tett munkálatai már is méltó elismeréssel találkoztak, kérte fel az elömunkálati bizottság elnökségének elvállalására. Ezt követőleg meg is alakúlt a bizottság következő tagokkal: *Rakovszky* István, *Bacsák* Pál, *Beck* Antal, *Havlicsek* Vincze, *Harmath* Károly, *Helmár* Ágost, *Hódoly* László, *Könyöki* József, dr. *Ortvay*

Tivadar, *Thaly* Kálmán, *Burián* István, dr. *Samarjay* Károly, *Wagner* Lajos előadó. Ezen bizottság kettős feladatot tűzött maga elé: úgy rendezni a pozsonyi levéltárakat, főként magáét a városát, hogy amint a társulat megérkezik, azonnal munkához foghasson, s kereséssel és előtanúlmányokkal ne legyen kénytelen sok időt vesztegetni, tovább a Pozsonyvidéki főként a megyében szétszórt levéltárakról hiteles tudomást szerezni, s kieszközölni, hogy azok a társulat előtt megnyíljanak. Hogy ezen bizottság minő buzgalommal és szakértelemmel járt el, s minő sikerrel oldotta meg feladatát, azt a zárülésen bemutatott végjelentések fényesen igazolták — tény az, hogy a társulat előtt a nevezetesebbnél nevezetesebb levéltárak egész sorozata nyílt fel, s hogy a hol szükségesnek mutatkozott, el is rendeztettek azok, akkép hogy használatokban lényegesen megkönnyíttettek.

A Történelmi Társulat választmánya ez alatt itthon felhívta történelmi kutatásokkal foglalkozó tagjait, hogy a szellemi tekintetben előreláthatólag igen fényes sikerrel biztató kirándúlásra mennél többen jelentkezzenek, minek következtében 72-en íratták fel magokat, kiknek azonban alig fele jelent meg a kirándúlást megelőző napon a Budapesten társulatunk szokott helyiségében összehívott előértekezleten.

Ipolyi elnök s a társulati titkár aug. 22-én felrándúltak Pozsonyba s másnap a délutáni vonattal Deák Farkas vezetése alatt a munkás raj megérkezett. Gróf Esterházy István Pozsony-megyei főispán, Gottl Mór, Pozsony-városi főpolgármester s a hozzájok csatlakozott elnök fogadták a társulatot a vasutnál; az ez alkalomra tervezett ünnepélyek azonban az elnök egyenes kérésére elhagyattak — mindamellett azon utczákban, hol a társulat tagjai a vasútról a városba jöttek, egy pár ablakban kitűzték a nemzeti lobogót.

Estve a teendőket illetőleg rövid értekezlet tartatott az elnöknél a Palugyay-hotelben s ugyanonnan ment a társulat a stylszerűen restaurált székes-egyház megtekintésére, melyet Heiler apátúr, ez alkalomra, kitűntetendő a hazai történelem munkásai iránt viseltető részvétét, fényesen kivilágíttatott. Valóban érdekes látványt nyujtott a gyönyörű dom, így fénytengerben úszva, a benne hullámzó tömeggel, mely ihlettel és bámulva szemlélte a meglepő látványt. A sekrestyében a székes-egyház műkincseiből egy igen szép és értekes kiállítás rendeztetett, — melynél egész hallgatóság gyűlt Ipolyi körűl, midőn ez a legbecsesebb műdarabok értékét és szépségét kezdé magyarázni.

A dómból a társulat tagjai visszamentek a Palugyay-hotelbe, hol ismerkedési estély lett rendezve, melyet vidám és hangulatteljes felköszöntők füszereztek.

Másnap aug. 23-án d. e. 10 órakor a városháza dísztermében megtartatott az ünnepélyes közgyűlés. Az elnök mellett a főispán és főpolgármester foglaltak helyet, a termet díszes vendégkoszorú töltötte meg, kik közt számos nő is volt. Amint Ipolyi, mint elnök a gyűlést megnyitottnak jelentette ki, azonnal hozzá fogott nagyszabású elnöki beszédének felolvasásához — melyet igen gyakran viharos éljenek szakítottak félbe, s melyek végeztével igen sokan siettek a hallgatók közül bámulatukat és hódolatukat kifejezni.

Utána gr. *Széchen Antal* olvasta fel értekezését. Ez eszmékben gazdag, finom s valódi tárgyszeretettel irott művet a közönség hasonlókép rendkívüli tetszéssel fogadta, s azt felharsogó éljenekkel fejezte ki. Ezután titkár felolvasta a bizottságok megalapított névsorát, s az ünnepélyes közgyülés az elnök rövid zárszavaival véget érvén, a társulat tagjai a városi muzeum megtekintésére siettek, melyben annak öre *Könyöki* József tanár kalauzolta őket. E muzeum épen magában a városházában arra külön, stylszerüen berendezett termekben van elhelyezve. Legfőbb értéke abból áll, hogy igazán *pozsonyi* muzeum. Nem mintha nem volnának benne idegen darabok, hanem a helybeli s környékbeli leletek feltünő túlsúlylyal bírnak. Annak megteremtése és berendezése méltán magasztalja Könyökit, s bizonyságúl szolgál, hogy egy ember lelkesedése, ha az méltó tárgyra talál, legtöbbnyire megérdemlett viszhangra talál.

Délben szépen látogatott közebéd volt, vidám toasztokkal füszerezve, melynek végeztével a társulat a Péterffy-féle házi ipartanitónőképezde megtekintésére siettek, a min. biztos Péterffy vezénylete alatt. Többen a társulat azon tagjai közül, kik vidéki bizottságokhoz voltak kinevezve, még aznap megtekintették az ott lévő gazdag könyvtárakat. Az evangelikusok lyceumának derék könyvtárnoka biblia kiadásokból s más ritka művekből: unicumokból s incunnabulákból s magyar kiadásokból ez alkalomra egy igen érdekes kiállítást rendezett, s részletesen megmutogatta azt a gazdag kézirattárt, melynek néhány példányából a derék *Lichner* oly becses kiadványokat rendezett, mint *Bogner*, *Burius* s a *Stadtrecht*. Megemlítjük, hogy a gazdag gyüjtemény nevezetes részének s részben a Simkó-félének catalogusa 3 kötetben el-

hagyta a sajtót. Megmutatta a rendkivül gazdag, s unicumokban hazánkban páratlan, 11,000 dbból álló pénzgyüjteményt is. Többen megszemlélték a kath. gymnasiumnak szintén igen becses gyüjteményeket tartalmazó könyvtárát, hasonló előzékenységgel találkozva itt is, mint a lyceum tudós professorainál. Ezen kívül megtekintették a társulat tagjai közül többen *Rakovszky* Istvánnak nagybecsü és szakszerüen rendezett fegyvergyüjteményét, mely e tekintetben ritkitja párját, *Rónay* örnagy úr vezetése alatt a prépostsági könyvtárt, valamint később a káptalani levéltárat is, hol rendszeres müködésöket logottan megkezdték.

A bizottságok e közben szervezkedvén, következtek a munka napjai. A fő és leguagyobb bizottság Pozsonyban maradt. A helybeli bizottság, föként az, mely a városi levéltárban dolgozott, *Rakovszky*ban megbecsülhetlen kalauzt talált: mondhatni kisujjában tartja az egész levéltár ismeretét. S épen ennek lehet köszönni, hogy a nagy tömeg oly könnyen hozzáférhetövé lett. Ép oly szép eredményt értek el a többi bizottságok is, jelesül a *káptalanban*, hol *Nagy* Imre editióihoz sok nagybecsü és eddig fel nem használt diplomát talált.

A *köpcsényi* bizottság a föuri kastélyban vendégszerető karokkal fogadtatott, s a tulajdonos gr. Batthyány József nemcsak mint gazda árasztá el szivességével a hozzá kirándult tagokat, hanem tanúbizonyságot tett arról, hogy tehetsége szerént igyekszik előmozdítani a történetirás czéljait. Az ő birtokában lévö anyag természeténél fogva olyan, hogy több publicationak kell alapúl szolgálnia s a nemes gróf megadta társulatunknak azt az engedélyt, hogy koronként meríthessen ebből a bányából s elölegesen, felhasználás végett nagy csomagokat engedett át. E levéltár nagyságáról leginkább az ád fogalmat, hogy a csak magukkal hozandó csomagok kiválasztása több napot vett igénybe.

A Pozsony- szt. györgy-, bazin-, modor-, nagy-szombati bizottság, melyet a vendégszerető városok lelkes polgármestereikkel élükön tárt karokkal fogadtak, kivált müvelödés-történeti tekintetben ért el gazdag eredményt. *Nagy-Szombat* városa titkos levéltárából 179 oly darabot választott ki a bizottság, melyeknek mindegyike becses adalék közmivelödési történetünkhez. A nemes város nagy készséggel engedte át társulatunknak e leveleket s továbbra is szabad kezet adott a buvároknak.

A *Somorja-Csallóközi* bizottság hasonlag valódi magyar szivélyességgel fogadtatott, s kivált Anjou-kori diplomákban s czéhdolgokban gazdag eredményt hozott létre az egyes családok levéltáraiból, kik azt szivesek voltak a társulatnak átengedni.

Eltelvén ekkép a kirándúlásra szánt napok ideje; a vidéki bizottságok gazdag aratásuk eredményeivel visszatértek Pozsonyba, jelen lenni az *aug. 30*-ára hirdetett zárűlésen.

Ezen zárűlés ismét a városháza dísztermében tartatott meg. Minthogy az elnököt teendői távol tarták, *Thaly* Kálmán v. és alapító tagot kérte föl az elnöki szék elfoglalására. A kitűzött nap d. e. 10 órára ismételve szép és válogatott közönség jött össze, miután Thaly Kálmán a titkár által felszólíttatván, elfoglalta székét s a társelnökség vitelére *Gottl* főpolgármester urat fölkérte, egy tetszéssel fogadott s megéljenezett rövid beszéddel megnyitotta a gyűlést.

Utána a bizottságok előadói tettek jelentést: következő sorozattal: a titkár a *köpcsényi*, *Ortvay* Tivadar a pozsonyi városi, *Helmár* Ágost a káptalani, *Eszterházy* s a *Pálffy* semoratusi, *Csontosi* János biz. előadó távollétében *Thallóczy* a nagy-szombati, *Géresi* Kálmán a somorjai, *Könyöki* József a régészeti bizottságról.

Ezen jelentések alapján elnök constatálván ezen kirándúlás minden reménységet fölűlmúló sikerét, közhelyesléssel fogadott indítványt tesz, hogy mindazoknak, kik ez eredmény létrehozásában közreműködtek, köszönet szavaztassék. Ezután titkár bemutatta az időközben beérkezett tagajánlásokat melynek alapján megválasztattak:

Alapító tagokká: *Szathmár* és *Békés* vármegyék, Bajai *Vojnics* Jakab Roglatica, ifj. *Kiss Miklós*, N.-Becskerek, gr. *Battyány Elemér*, Budapest, gr. *Zelenszky* Róbert, Aradon. Mindezeket aj. b. *Radvánszky* Béla. *Évdíjas* tagokká: *Tisza* Kálmánné sz. gr. *Degenfeld* Ilona, Bpest (aj. b. Radvánszky) *Villányi* Szaniszló, Győr. (aj. Thallóczy), *Bernáth* István, R.-Szombat (aj. Badínyi Gyula), *Samarjay* Emil, Pozsony (aj. Varázséji Gusztáv), *Minich* János, *Markovics* Sándor, Nyitrán (aj. Csösz Imre), *Mennyey* János, Beszterczebánya, *Karap* Ferencz, Budapest (aj. a titkár), *Vuič* Miklós (aj. Thallóczy), b. *Rauch* Levin, Zágráb (aj. gr. Széchen A.), *Koller* Károly, Pozsony (aj. a titkár), *Végh* Arthur, Bpest, *Wlassich* Gyula, *Kis* Béla, Bpest (aj. Deák Farkas,) *Olgyay* Arthur, Pozsony (aj. Géresi), *Koczka* Róza kisasszony Ó-Bébán (aj. Mészáros János.)

Végűl, elnök meleg szavakkal mondott ismételt köszönetet azon két nemes thatóságnak, melynek vállvetett pártfogásának lehet köszöni ezen évi kirándúlás gazdag szellemi eredménye, s ezen köszönetben bizonynyal osztozik a *magyar történetirás minden kedvelője.*

SZILÁGYI SÁNDOR.

IBN DUSTAH.

(első közlemény.)

Ibn Dustah följegyzései napról napra nagyobb méltatásban részesűlnek és beható vizsgálat tárgyává tétetnek. Az első ismertető és kiadó *Rieu* és *Chwolson* urakon kívűl, újabban *Harkavy* és *Dorn* (l. alább), *magyar történelmi* szempontból *Gyoroki* (Edelspacher[1]) és *Roesler*[2]) urak fejtegették és használták fel a keleti író adatait.

A magyarokról *Ibn Dustah* nem sokat írt ugyan, de az a kevés is becses adatokat tartalmaz őstörténelmünkre vonatkozólag, úgy, hogy adatai hívatvák őstörténelmünk nem egy homályos helyét megvilágítani és őstörténelmünk eddigi főkútfejeit: *Konstantin* császár, a *névtelen jegyző* és *Kézai* műveit kiegészíteni.

Ibn Dustah műve reánk nézve nemcsak azért fontos, mert a *magyar történelemre* vonatkozó *keleti* (arab, persa, török) kútfőkben találtató történelmi anyag legrégibb redactióját bírjuk benne, hanem főleg azért, *mert a magyarság történetére vonatkozó legrégibb írott emléket tartalmazza.* Oly tény, mely művének rendkivűli fontosságot kölcsönöz, s azt történelmünk legbecsesb kincsévé fokozza.

Elég ok arra, hogy a keleti *szerző-* és *művével* behatóan foglalkozzunk.

A következőkben *Ibn Dustah* följegyzéseinek a *magyarokra* vonatkozó részletéből indúltunk ki, melynek beható elemezéséből szerző életére nézt oly következtetéseket vonhattunk, a melyek annak első kiadója és értelmezője, *Chwolson* úrnak tételeit meg-

---

[1]) *Gyoroki* (Edelspacher) *Antal*: *Ibn Duszta* tudósítása a *magyarokról* a X-ik század elejéről (*Századok* V. 465—479. ll.)

[2]) *Roesler Róbert*: Romänische Studien (több helyütt).

döntve, a mű, különösen a magyarokra vonatkozó részlet keletkezési idejére nézve határozott és oly tételeket állíthattunk fel, a melyek azt az eddiginél sokkal régibb színben mutatják be, s így becsét is emelik.

Ibn Dustahnak a »Kazarok, Burtászok, Bolgárok, Magyarok, Oroszok és Szlávokról« szóló följegyzéseit *Chwolson*, szentpétervári egyetemi tanár, 1866-ik évi Londonban tartózkodása alkalmával födözte fel a *»British Museum« Taylor-féle*, keleti kéziratokban annyira gazdag *gyűjteményének* arab kéziratai közt, (add. No. 23,378.)

E kézirat, mely a maga nemében páratlan nagyságú *történet-földírati encyclopädiát* foglalja magában, Ibn Dustah összes följegyzéseinek hetedik részét (kötetét) képezi s a következő *czímet* viseli:

»Kitāb al-„Alā"q al-Nafīsa« (= *Kincsek Könyve*); *szerzője: Abu-„Ali Aḥmad bin" Umar Ibn Dustah.*

A *»Kincsek Könyvének«* kéziratát *Rieu* úr a XIV-ik, *Chwolson* úr ellenben a XV. vagy XVI-ik századba helyezi. Összesen *260 levélből* áll, s tartalma szerint két részre osztható. Az első és nagyobbik rész terv és rend nélkül egybeállított *geo-, topo-* és *ethnographiai dolgozatokat*, a második rész pedig történelmi *följegyzéseket* és *kivonatokat* tartalmaz. Az első rész tartalmából a következőket kell kiemelnünk. A 66 a — 88 b levelek *Mädīna* leírását tartalmazzák, melyben szerző fölemlíti, hogy a 903-ik (= 290 hijra) évi zarándokolás alkalmával e helyen megfordúlt. A 97 b — 103 b. leveleken az *ind, perza, sín* stb. és a *fekete tengert* írja le, s ez utóbbit helyesen baḥr al-buntus, azaz pont-tengernek nevezi.[1]) Ezek után 26 folyót ír le (104 a — 111 a) köztük a híres *Oxust* (ó-perza Vakhša) és annak mellékfolyóit. A 160 a — 166 b levelek a *kazarok* stb. és *magyarokról* szóló följegyzéseket tartalmazzák, melyeket Chwolson úr »Извѣстія о Хозарахъ итро Абу-Алу Ахмеда Бенъ Омаръ Ибнъ-Дасма« czím alatt, az eredeti

[1]) V. ö. gör. *πόντος*, lat. pontus, ó szl. ponti (ebben: pontĭskoje more); a későbbi keleti írók a helyes بنطس buntus nevet nem egyszer نيطس nīṭus (najṭus)-vá ferdítették, minek kétségtelenül a hibás olvasás illetve pontozásban kell okát keresnünk.

(arab) szöveghez csatolt orosz fordítással és szakavatott történet-földirati jegyzetekkel kísérve, kiadott. E kiadásban a szöveg fejezetekre és szakokra van osztva, melyek a következő czímeket viselik :

I. fej. 1—6. §. A *Kazarok* — Al Xazar.
II. fej. 1—5. §. A *Burtászok* — Al Burdās.
III. fej. 1—7. §. A *Bolgárok* — Al Bulgār.
IV. fej. 1—3. §. A *Magyarok* — Al Maǰγarijja.
V. fej. 1—9. §. A *Szlávok* — Al Ṣaqlabijja.
VI. fej. 1—13. §. Az *Oroszok* — Al Rūsijja.

Ez ideig mind a mű, mind annak szerzője ismeretlen vala, s valószínűleg a kézirat is egyedűli, a mennyiben annak idézésével nem találkozunk sem a nyugati, sem a keleti irodalmakban.[1]) Azonban ezzel koránt sem akarjuk azt mondani, hogy nem ismerték. A XI-ik század második felében írt *Al-Bekrī* arab ethnograph, nemcsak hogy ismerte Ibn Dustaht, hanem jelzett följegyzéseiből kivonatokat is készített. *Al-Bekrī* művében egyes mondatok szóról szóra egyeznek Ibn Dustah szövegével. E körülményből csak két következtetést vonhatunk: vagy azt, hogy Al-Bekrī Ibn Dustaht kivonatolta, vagy pedig azt, hogy mind a ketten egy ismeretlen közös kutfőből merítettek. Ez utóbbi nincs ugyan kizárva, de az előbbi mellett a már jelzetten kivűl még egy fontos körűlmény tanúskodik, a mennyiben, ha Al-Bekrī szövegét, illetve az abban mutatkozó hangjelenségeket szoros vizsgálat alá vonjuk, mihamar azon meggyőződésre jutunk, hogy Ibn Dustah volt kútfeje. Al-Bekrī *arab* volt, Ibn Dustah *perza*. Az arab ethno- és geographok a bolgár szót بلغار bulγār-nak írják, de e helyett Ibn Dustah بلكار bulkār-t ír. Tudva, hogy Ibn D. perza volt, nem lesz nehéz az írásban való eltérés okát megfejteni. A perzák t. i. az arab غ γ-t egyformán ejtik a گ g-vel, melynek pontozata kéziratokban ki szokott hagyatni, s így a fönnebbi *bulkār* alak bulgār-nak olvasandó. Itt tehát két különjegyű, de egyenlő hangú betű elcserélését, illetve fölváltását észleljük. Oly

[1]) A Chwolson úr által használt hosszú, idézésre kevéssé alkalmas czím helyett czélszerü volna e följegyzéseket egyszerüen »*Kelet-Európa Népei*«-nek czímezni.

körülmény, mely egy perza írónál igen könnyen megmagyarázható, de nem az arab írónál, mert a گ g specialis perza bötü, mely az arabban nincs meg.

Ibn Dustahból még egy ily analógont hozhatunk fel. Egy volga-bolgár törzs neve nála felváltva اسضل *asγal* és اسكل *askal* (helyesen: اسڭل *asgal*) variansokat mutat. E név arab mását nem vagyunk ugyan képesek felmutatni, de igen valószínű, hogy azon kútfő, melyből Ibn Dustah merített, az az első vagyis غ *γ*—s alakot használta. Ugyde ezen csakis született perza által elkövethető hibákat az arab Al-Bekrīben is fölleljük. A باضار *bulγār* név nála بلكان *bulkān* [1]) (helyesen bulkār, bulgār), az اسضل *asγal* név pedig اشكل *aškal* [2]) (helyesen ašgal) alakban jön elő. Kétségtelen tehát, hogy Al-Bekrī Ibn Dustahból merített. Nevezetes, hogy mindazon keleti (arab, perza, török) írók, kik a pont-tenger fölött lakó magyarokról említést tesznek: *Abūl 'l-fada, Šukr-Allāh, Muḥammad al-Kātib* és *Ḥaǰī Xalīfa*,[3]) szövegükbe nem az Ibn Dustahnál találtató teljes szerkesztményt vették föl, hanem az Al-Bekrī és Šukr-Allāhnál található kivonatot, úgy azonban, hogy azon nem egyszer változtattak, s részben fer-

dítettek.

Azonban Ibn Dustah sem volt az általa közlött följegyzések teremtője. Művében egyszer sem említi, hogy az illető népeknél megfordúlt volna. S szövegének belszerkezete is arról tanús-

---

[1]) A *bulkān* alakot az ن *n* és ر *r* bötük hasonlatossága szülhette, de ép oly könnyen tartható az másolói hibának is, mert alább a már kevesebbé helytelen *bulkār* alakkal találkozunk, mely Al-Bekrīnél még *bulkān* és *burǰān* változatokkal is bír. Ezen utóbbi, vagyis burǰān alak (a *moeso-bolgárok* jelzője), mely annyi fejtörés és félremagyarázásra szolgált okúl, egész egyszerüen specialis arab hangcserén alapszik — v. ö. perza *Gurgān* = arab *J̌urǰān*. Ezen hangcsere egyúttal arról is tanúskodik, hogy a fönnebbi alakok ك *k*-ja گ *g*-nek olvasandó, a menniben jelzett hangcsere csakis ezen utóbbi vagy is »g« hangúságon alapszik.

[2]) Az *ašgal* alakbeli »š« (»s« helyett) valószínűleg másolói hiba, mert Al-Bekrī compilatorainak szövegében »s«-szes (askal) alakokkal találkozunk, mint Ibn Dustahnál, a mi arra utal, hogy Al-Bekrī azon kéziratában, mely compilátorai előtt fekiidt, »s«-szes alak állott.

[3]) Törökösen ejtve: *Kjātib* és *Haǰi Qalfa*.

kodik, hogy az, egy vagy több, már meglevő följegyzésből van egybeállítva, melyhez talán a saját idejebéli adatokat imittamott, hallomás után illesztette. A *magyarokról szóló följegyzéseit* illetőleg ez nem állítható, mert igen valószínű, hogy azt egészen compilálta.

Bizonyos ugyanis, hogy Ibn Dustah a »*Kelet-Európa Népeiről*« szóló följegyzéseit 903 után írta, mert ezen évben fordúlt meg *Mädīnában*, s a jelzett följegyzések jóval e város leírása után következnek művében. Úgy de nála 903 után is a pont-tenger fölött lakik a magyarság, s arról, hogy e nemzet már 888-ban elhagyta vala a pont-tenger fölött terülő síkokat, s hogy továbbá a pannodák *Négyfolyamhonban* szerzett magának új lakást, mit sem tud. A keleten visszamaradt s a régi Volga-honba *) költözött magyarságra meg távolról sem lehet gondolni, mert Ibn Dustah *Kendét* említi a magyarok főnökéül, ki tudvalevőleg a *Négyfolyamhon* megszerzésében is szerepelt.[2]) A magyarokról szóló följegyzést tehát egy oly műből kellett Ibn Dustahnak

---

*) A pont-magyarok egy részének az ős, illetve a pont-tenger fölött terülő honban való visszamaradása és keletfelé való költözéséről egyedül a Biborban született Vaszilefsz tesz említést, kinek »εἰς τὰ τῆς περσίδος, μέρη« (29.§.) kitétele számos balértelmezést szült. E kitétel nem mond egyebet, mint azt, hogy a magyarok ezen töredéke keletfelé költözött, és pedig korántsem Persiába vagy a Kaukáz vidékre, hanem a Volga elvére. A jelzett irány fölvétele mellett tanúskodik még *Julián* szerzetes tudósítása is, ki e magyarokat a Volga elvén találta fel.

Hogy *Konstantin* császár imént jelzett szavai, illetőleg a »περσίς« irányjelző csakugyan »keletet« jelent, azt egy *Theophylaktos Simokattes* művében található analóg eset és hely (I. 8. §.) minden kétségen felül helyezi.

[2]) *Ibn Dustah Kendéje* (ىندد) kétségtelenül azonos a *névtelen jegyző Cundu* (Köndö, azaz Kende) és *Kézai Cund* (Könd, azaz Kend)-jével. Hajdan azon véleményben voltam, hogy *Ibn Dustah Kendéje* nem tulajdon, hanem méltóság név. Erre a *mongol-tatár* »*Kündü* schwer, wichtig, ehrbar; почеемъ, у важеніе — вуноградя по записанѣ дочежноемь, нише ѥемичи« szó szolgált okúl, ámde Ibn Dustah szövegének pontos értelmezése a jelzett összehasonlítást kizárja. *Kende* továbbá »főkirály« (شمارصلكن)-ként van föltüntetve, a mi a *mongol-tatár kündüvel.* mely a »falusi esküdt« méltóságnak felel meg, alig lesz emígyen is összehasonlítható.

vennie, a mely 888 körül, lehet, hogy talán néhány évvel előbb is, már be volt fejezve, mert különben a magyaroknak nyugatra való költözését is föl kell vala említenie.

Szerzőnk életéről keveset tudunk, s ebben is csupán saját műveire vagyunk útalva. Mint *neve**) mutatja, perza eredetű volt. Erre útalnak még a következők is. A magyarok által lakott terület folyóit az *Oxussal* hasonlítja össze.

Ugyane folyam mellékfolyóit részletesen leírja, de mellőzi ezt az általa leírt többi nagy folyamnál. Ebből nagy valószínűséggel következtethető, hogy szülhelye az *Oxus* közelében feküdt, vagy hogy azt és az azt környező terepet személyesen ismerte. [1])

---

*) Azelőtt Ibn *Dastá*-nak írtam e nevet. *Chwolson* úrral analóg. *Rieu* úr is, Ibn Dustah első fölfedezője és műveinek első leírója már eleve *Dustahnak* írta e nevet, azon föltevés mellett, hogy a دستهٔ alak egy دستک alaknak mellék, illetőleg változék alakja. Chwolson úr, *Dorn* és *Kazem-beg* urak javaslata folytán fogadta el a *Dasta* hangoztatást, kik lehetetlennek tartották azt, hogy a دوست dūtt (barát) szó deminutiv alakja *dustak* (dustäk) *dusta* (dustä)-ra rövidüljön, a mennyiben a *dūst* szó deminutivuma *dūstäk*-nek hangzik, s *Ibn al-Adir*-ban (ed. *Tornberg* IX. 25.) csakugyan találkozunk is egy ابن دوستک *Ibn Dūstäk* nevű egyéniséggel. Jelzett urak tehát a دستهٔ (dasta vagy dästä) számos jelentménynyel bíró szóval hozták össze szerzőnk nevét. Ez lehetséges ugyan, de nem bizonyos. Miután azonban Ibn Dustah kéziratában دستهٔ *dustaht* találunk írva és vocalisálva, egyelőre más hangoztatást nem lehet elfogadni. A دستهٔ alakot az új-perza nyelv szabványai szerint *dusta* vagy *düstänek* kellene ugyan hangoztatni, de szerzőnk oly korban élt, a melyben a közép-perza nyelv szabványai teljes érvényben voltak, s így a föntebbi alak csak *Dustah*-nak hangoztatható, annyival inkább, mert az bizonyosan egy eredetibb *dustak* alaknak mellékalakja. Újabban *Dorn* úr (Auszüge 653. l.) is *Dustehnek*, *Harkany* úr (Сказанія) *Dustenek* írja szerzőnk nevét, a a mi a föntebbiek szerint helyeselhető.

[1]) *Rieu* úr (604. l.) azon nézetben van, hogy Ibn Dustah valószínüleg *Isfahānban* élt.

A tulajdon nevek perza átírása *) is a föntebbiek mellett tanúskodik. Végre a British Museumban levő kézirat is e körülmény mellett tanúskodik, a mennyiben az leginkább a perzák által használt *ta 'alīq* írásban van másolva. Ez egyúttal arról is tanúskodik, hogy a másolat is perza nyelv terűletén készűlt, azaz hogy a másoló is perza volt.

EDELSPACHER ANTAL.

---

*) V. ö. a *bulgār* és *asgal* szóknak, a perza nyelv hangtani jelenségeire utaló, hangjelenségeiről mondottakat.

MAGYARORSZÁG KÖZÉPKORI VÁRAI.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

Sokkal határozottabban léphetünk föl azon állítás ellen, mely a XIII. századot, mint kőépítkezési időpontot jelentékeny eseményhez, a tatárjáráshoz kötve specificálta.

Általános álláspont volt eddig, hogy kőből épült várak hazánkban a tatárjárás előtt nem léteztek.[2]) E tétel mellett szólt a documentatio is. Jelenleg sem vagyunk azon szerencsés helyzetben, hogy irott okmányokkal igazoljuk, támogassuk azon állításunkat, hogy a tatárjárás előtt. is voltak kőből készült várak. Irott emlékeink helyett ezuttal érmeink szólnak. II. Endre (1202—1235.) kiadott érmei közt igen érdekes, állításunkat igazoló példányok vannak. Találunk köztük nemcsak kétoldalt kisebb mérvü sarktornyoktól körülvett, kimagasló kétemeletes őrtornyokat (*donjon*) [3]), hanem hadi ormozattal (*Zinnen*) kerített födelüeket is, [4]) melyek s különösen ez utóbbiak szerkezetüknél fogva csakis kőből épülhettek Ezen érmekre vert gyarló, képes másolataikat tekintve, minden túlság nélkül következtethető, hogy ezen várak már nem messze állottak az emlékszerüektől, vagy köztük néhány ilyen is létezett. Csupán egy látszólagos nehézséget kell eloszlatnunk még. Tudva levő dolog, hogy e korszakban hazánk

---

[2]) Ipolyi, Beszterczebánya városa müveltségtörténeti vázlata Századok. Budapest. 1874. VIII. évf. 672. l.

[3]) Rupp, Numi Hungariae. Periodus Arpadiana. Budae 1841. 4-rét, Tab. VI., fig. 147, 148, 149.; Veszerle József, Hátrahagyott érmészeti táblái. Pest. 1873. 4-rét, Tab. XV., fig. 1, 2, 3, 29.

[4]) Rupp, id. mü. Tab. VI., fig. 144, 145, 156, 157.; Veszerle, id. mü. Tab. XV., fig. 6, 7, 38.

érmeire nagy befolyással voltak az u. n. friesachi érmek. És csakugyan, összehasonlítván az imént említett II. Endre-féle érmeket ezekkel, alaptypusukat tekintve, nagy hasonlatosságot találunk köztük. A befolyás tehát kétségtelen, de a műalakítás lényegesen elütő. A friesachi érmeken ábrázolt tornyos épület eleinte háromszögű közép-ormozattal fordúl elő, [1]) mely nyilván templom-typus akar lenni, amint ez későbbi kifejlődésében szembetünőbb is, mert a tornyok tetőit kereszt diszíti.[2]) Az erődítményt ábrázoló példányok, bár hadi ormozattal vannak ellátva, a magyaroktól teljesen elütők. [3]) II. Endre érmein önálló fölfogás látszik, mely a friesachi alaptypuson, a hazai erődök alkata szerént szabadon változtatott, úgy hogy a friesachi érmek rokonsága nem csak hogy nem szül nehézséget állításunk bebizonyitásánál, hanem még azt meg is erősíti, fokozza, amennyiben a tőlük elütő műalakításban okvetlen egykorú hazai váraink hasonmását, képét kell tekintenünk.[4])

Ezen nevezetes adat, mely — úgy látszik — búváraink figyelmét eddig egészen kikerülte, újabb bizonyítékúl szolgál arra, hogy történeti tanúlmányainkban annak segédforrásai, minő az éremtan *(numismatica)* is, mily sok érdekes anyagot rejtenek magokban az egyes kérdések tisztába hozatalára.

Ugyancsak II. Endre ezen érmei egyuttal megerősítik föntebb tett nyilatkozatunkat is, mely a kőből épült nem emlékszerű várakra vonatkozott. Mert kérdjük, a föld- és fa-váraktól ezen kőből épült emlékszerű épitményekhez, melyek érmeinken, ábrázolvák, nem létezett volna semmiféle átmenet? És ha volt, mely

---

[1]) Welzl v. Wellenheim, Verzeichniss der Münz- und Medaillen-Sammlung. Wien, 1844. 8-rét, 482. l. 9422—9430. Welzl határozottan templomnak nevezi a rajta ábrázolt épületet.

[2]) U. o. 493. l. 9655. sz.

[3]) U. o. 497. l. 9745. sz. A rajzok helyett egyenesen az eredeti példányokat használtuk, vizsgáltuk és hasonlítottuk össze, melyek a m. n. muzeum gazdag éremtárában dús választékban, rendezve találhatók és megtekinthetők.

[4]) Analog példányokúl fölhozhatnók itt a ragusai XIII. századbeli érmeket, melyek közűl néhányon hasonló erődített vár képe látható »RAGVSII. CIVITAS« fölirattal. V. ö. Huber, Numismatische Zeitschrift. 1870. Jahrg. I—II. Lieferung. Tab. V., fig. 1, 2, 7, 8, 9.

bizonyára szükségleti kőépítkezés volt, valjon mely időpontra eshetett, hogy a már XIII. század elején előforduló monumentalis kővárakat megelőzze, ha nem a XI. és XII. századra?

Most lássuk röviden, minő volt a középkori kőépítkezés technikája. Eleinte az anyagot épen nem válogatták össze oly szempontból, hogy rendszeres, előleges kidolgozása által némileg az épület küldiszét is előmozdította volna. Durva, itt-ott kalapácsütéssel hegyeitől megfosztott termés-kövek, s ezek is kevésbbé rendszeres, egyenes sorban elhelyezve, képezték az első bástyákat és toronyfalakat. A vastagabb falazatok készítésénél a törmeléket is előnyösen tudták felhasználni. E technika mely tartósság tekintetében néha versenyzett a sziklafalakkal is, abból állott, hogy a vastag falak két külső oldalát hatalmas termés kövekből emelték, az így támadt üreget pedig kőragaszszal vegyitett törmelékkel, apró kavicsokkal töltötték ki, úgy hogy a kőtáblák csak a fal külső burkolataiként szerepeltek.

Nem volt ismeretlen a kalászos-technika *(opus spicatum, Häringsgrätenbau)* sem, mely már a rómaiaknál is divatozott. A tulajdonképi négyszögkövekkel való épitkezési mód *(Quaderbau)* már a középkori műépitészet fénykorszakába esik, midőn a csúcsíves műalakítás ülte diadalát.

Nem szabad felednünk, hogy a rendszeres kőépítkezés idejében is, melynek kezdete nálunk a XIII—XIV. századra esik, egyre épitettek még favárakat. Ezt bizonyítja a fönebb közölt adat, melynél fogva I. Lajos engedélyt adott Bazini Sebős fiának, Jánosnak, hogy tetszése szerént: fából, kőből vagy bástya-szerkezettel egybekapcsolt várat emelhet.[1]) Megvagyunk győződve, s ezuttal ismét hangsulyozzuk, hogy a XIII—XIV. században kevesebb vár volt kőből mint fából; hisz maga a tatárpusztítás is rendszeresen épült váraink aránylag csekély voltának tudható be.

A középkori egyházi és világi épitészet. A legérdekesebb kérdések egyike azon viszonyt feltüntetni, mely a középkorban az egyházi és világi épitészet közt fönállott.

---

[1]) Cod. dipl. IX. 3., 255. l.

Ha az egyházi művészetek keletkezését, fejlődésük fokozatain visszafelé haladva vizsgáljuk, a pogány római classicitás romjaihoz jutunk, melyből phoenix gyanánt az új vallás eszméinek megfelelő műizlés emelkedett ki. E pogány alapon nem csekély fáradságba került a kereszténység magasztos dogmáinak és mysteriumainak a profanálás veszélyétől ment kifejezést adni a művészet különböző ágaiban. Azonban nem soká tartott e merev, a régivel teljesen szakítani nem tudó, küzdő állapot, melynek elég számos kinyomatát láthatni a Róma catacombáiban levő, pogány reminiscentiákkal kevert első keresztény műemlékeken. Csakhamar kibontakozott a keresztény művészet is a táplálta magasztos szellem szárnyain a pogányság karjai közül, mely művészi tökélye ragyogó fénypontján sem elégíti ki vala az érzékiség határain jóval túllebegő, eszményeit nem a földön, hanem az égiek honában kereső kereszténység kívánalmait, magas röptű vágyait. Az új eszmék új alakokat követeltek, a dogmák és mysteriumok megfelelő kifejezést a képző művészetekben.

A keresztény műépítészet a pogány b a s i l i k a *(basilica, basilique)* eszméjéből, sőt talán épen a keresztény cultus igényeinek berendezett egyik példányából, mint bölcsejéből fejlett először határozottan keresztény jellegű basilikává, majd — a pazaron fényes byzanti mellékágtól eltekintve — román, s teljes pompájában díszlő csúcsíves építészetté.

Az egyházi műépítészet mindenkor karöltve haladt a világival, vagy jobban mondva ölébe fogadta a világit. Nehogy azonban félre értessünk, egyuttal megjegyezzük, hogy míg az egyházinál a szembeötlő fény és nagy műgond a jellemző: addig a világinál az egyszerüség és tartósság. A templomépítészet productumain a legrégibb időktől fogva bizonyos eszményi lendület észlelhető, mely semmiféle külbefolyástól sem tűrte magát korlátok közé szoritani, avagy ha kivételesen meg is történt — mint pl. a k a s s a i dóm alaptervezeténél — rendesen k i r í v ó k i v é t e l gyanánt tűnik a műértő szemei előtt föl. A világi, de különösen a v á r é p í t é s z e t első sorban az o p p o r t u n i t á s elvét követte, a küldisz és kényelem csak mellékesen jöttek tekintetbe. Ezen szabály alól kivételt látszanak képezni az u. n. m u-

latóvárak, melyeknél — mint már fönebb is emlitők — az erődités játszotta a másodlagos szerepet.

Az egyházi és világi épitészetnek mintegy ölelkezését látjuk az erődített templomok- és kolostorokban. A székes-fejérvári basilika 1862- és 1874-ben kiásott alapjai, négy sarkán erődtornyaival erre világos példát szolgáltatnak. Az erőddel egybekapcsolt kolostorok közül legyen elég a pannonhalmit és garam-szentbenedekit *(Monasterium S. Benedicti juxta Gron)* fölemliteni, melyek közül az előbbi a tatárpusztitás, az utóbbi pedig a török uralom alatt nevezetes szerepet játszott.

Nemcsak az egyházi épitészet füzte magához helylyel-közzel az erődítésszerű profánt, hanem ez is — ami jellemző — csaknem minden középkori várban helyet adott a kápolnának.

Az ily épen nem laza kapocs engedi megmagyarázuunk azt, hogy az egyházi és világi műépitészet a középkorban egymás mellett, sőt együtt is virágozván, az előbbiben jártas műértőtől nem sok utótanúlmányt követel az utóbbinak alapos megértésére és helyes magyarázatára.

A kereszt- és dongaboltozatot, keskeny ikerablakokat, félkörives díszt *(Rundbogenfries, arcade demi-circulaire)* s általán a félkörív uralkodását a románkorszaki; továbbá a dúsan tagozott pilléreket, támakat, csúcsives boltozatot és hosszú imposans ablakokat, toronykákat, levélgümőket és gyengéd tagozatú diszitményeket épúgy ott találjuk a csúcsives egyházi és világi épületeken, valamint e kétféle műfelfogás arányos fejlődési vegyülékét az u. n. átmeneti stylü templomokon és várakon.

»Hajdan a virágzó művészet idejében — találóan jegyzi meg Henszlmann — az élet tagadhatlanul egységesebb volt, s igy világosabban tükrözte vissza az ember minden tehetségét összefoglaló s ebből eredt müben keletkezési korának szellemét«.[1])

---

[1]) Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylü mü-emlékeinek rövid ismertetése. 170. l.

A középkori várak berendezése és részei. A várak erődítési berendezése kezdetben igen egyszerű volt. Mindössze körülbelül a következő alkatrészekből állott: kerítés, egy torony, lakház és — ha ugyan a földrajzi fekvés megengedte — a kerítés körül egy mély árok, reászolgáló vonóhíddal, mely egyuttal az erőd kapuja gyanánt szolgált.[1]) Idővel belátták, hogy ily erődítési szerkezet mellett a várőrsége nem soká tarthatja magát, mert a várkerítés elfoglalása után, a védők számára menedékhelyűl csupán a torony maradt, mely szűk volta miatt míg egyrészt nem sok harczost fogadhatott magába, másrészt a szabadabb működést is akadályozta. Jónak látták tehát a várfalakat, árkokat és sánczokat egymástól bizonyos mérsékelt távolságban megkettőztetni, ami által mintegy vár létesült a várban. Most már nagyobb feladat volt az erőd bevétele, mert az őrség visszaszoríttatván az elő- vagy külső várból, még mindig nem volt kényszerülve a toronyba menekülni; ez csak a belső vár tarthatatlansága esetetében történt. — Az ily szerkezetű vár tehát két részből, külső és belső várból állott.

A külső vár sokkal terjedelmesebb volt a belsőnél, itt állottak az őrség és egyéb várnépség lakházai, az istállók és gazdasági épületek, várkert stb. Miután a vár e része volt a legtágasabb, itt szokták tartani a fegyvergyakorlatokat és tornaünnepélyeket. Az egészet hatalmas bástya — néha mély árok és magas földsáncz is — körité.

E külső vár szívét a belső vár képezte. Nem annyira terjedelmes, mint jól megerősített, bástyákkal övezett helyiség volt; magában foglalta a várnép végső menhelyét az őrtornyot, továbbá a vár urának lakását, a vendégek számára berendezett lakosztályokat, kápolnát, lovagtermet, kincstárt, kutat *(vízfogó medenczét)*, börtönt stb.

---

[1]) Caumont »Abécédaire ou rudiment d'archéologie. Architecture civile et militaire. 3. kiadás, Caen, 1869« czímű munkája 393. lapján egy ily egyszerű vár rajzát adja.

A külső és belső vár közt vonóhidon történt a közlekedés. A vár ura családjával együtt a főtéren álló lakházat foglalta el, mellette volt a lovagterem és várkápolna. A börtön a torony legalsó helyiségében volt; a toronyőr pedig legfölül a környéken végbemenő mozzanatokra ügyelt, a vár urát mindenről tudósitotta s parancsait előre megállapított jeladással, tárogatóval vagy kürttel hirdette a vár őrségének és egyéb népségének.

A nevezetesebb épületekről, minők az őrtorony, várkápolna és lovagterem, alább külön fogunk szólani: lássuk most a középkori várak épitészeti alaptervezetének és berendezésének könnyebb megértése és áttekinthetőssége czéljából az ide mellékelt, rendelkezésünkre álló tornai vár (1. ábra) alaprajzát.

E vár[1]) Torna városától északnyugati irányban egy meredek, különálló mészkő szikla-hegyen emelkedik. Ma már romjaiban hever. Föl a várba egy a sziklába vágott kanyargás út (*U*) vezet, mely a vár délnyugati és egész nyugati részét megkerülvén, a főajtóig (D) nyúlik, melyből előbb egy előudvarba, majd *E* kapun *G* sikátorba (*Zwinger*) juthatni. E körülbelül másfél öl széles fedetlen helyiség a főépületet minden oldalról körül övezi s úgy látszik, itt ez pótolá a nagyobb terjedelmű váraknál előforduló elő vagy külső várat. Könnyebb védhetés czéljából az ábránkon *G*, *c' c''*-vel jelölt kisebb kapuzatok készültek, melyek a sikátor helyenkinti védelmét igen elősegitették s valószinüleg ezeken keresztül lehetett a vár belső udvarába (*H*) hatolni.

Lássuk most az erődítési technikát. Sánez-árkokkal nem találkozunk, ezt feleslegessé tette a vár meredek földrajzi fekvése. Mig a vár délkeleti oldalát a megmászhatlan sziklatömeg biztosan megvédette, erősebb tornyok helyett elégnek látszott

---

[1]) A hagyomány szerént Bebek Simon, vagy Bebek Máté épitette a XIII. században. Mint vár legelőször László király idejében egy 1279. évi okmányban fordúl elő. (V. ö. Hazai Okmánytár III. 32.) Lerontatott 1685-ben Lipót parancsára. — Rajzát és leirását Myskovszky úr fölvételei után közöljük. (V. ö. Archaeologiai közlemények. 1873. IX. k. 26—33. l.

az *I*, *I*, szöglet-bástyákat emelni, melyek mindegyike három lőréssel ellátva, a vár ezen oldalát a támadások ellenében könnyen védhette. Déli irányban már hatalmasabb bástyára volt szükség. Ez okból látjuk itt a *K*-val jelölt, alapidomát tekintve félkörű erősebb őrbástyát emelkedni, mely valamint terjedelmére, úgy lőrései számára nézve is amazokénál fontosabb szerepre látszik hivatva lenni. Nyugati és északnyugati irányban az erődítés legmagasabb fokát éri el. A várhoz vezető út, a *D* és *E* kapuk födözésére a *L*-el jelölt, *c*, *d*, *e*, *f* lőrésekkel ellátott körbástya, daczára nagyobb méreteinek, nem látszott elégségesnek, amit az is mutat, hogy a vár ezen oldalán emelkedik az őrtorony (*donjon*). Alapfalainak vastagságáról azonnal reá ismerünk. E tömör, vastag falazatú, pontosan keletelt négyszögtorony (*C*) felső emeletén lőrések vannak, melyekből *H* udvart is védelmezhetni.

Az előudvar *M*, *M* helyiségeit valószínűleg a cselédség lakta. A vár teljesen romokban, elhagyottan heverő alapfalaiból igen nehéz pontosan meghatározni a lovagterem és várkápolna fekvését. Az épület-osztályok alkatát és méreteit tekintve, az előbbi *A*, az utóbbi pedig *B* lehetett. A várúr és a vendégek lakosztályai *F*, *F*, *F* helyen állhattak. Figyelmet érdemlő azon körülmény, hogy *K* bástya és a vár főépülete (*A*) között egy áthidalt folyosó (*m*) közlekedett, melyen keresztül a bástya harmadik emeletéből *C'* sikátor fölött, a főépület felső helyiségébe lehetett jutni. A főépület háromemeletes volt, mint ezt a vár fölrajzán (2. ábra) látható ablaksorok mutatják.

Az őrtorony (*donjon*). Miután a középkori várak mindenekelőtt erődítmények voltak, legfontosabb részüket méltán az őrtorony, vagy mint a franczia nevezi, a *donjon* képezte. Ez volt — mint említők — a vár urának, vagy védelmezőjének legutolsó menhelye, tehát már építészeti tekintetben is kiváló gond illette meg.

Az örtornyok eredetére nézve Viollet-le-Duc azon nézetben van, hogy ilyeneket legelőször a normannok betörései ellen építettek. [1])

[1]) Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XI-e au XVI-e siècle. 48. l.

A román korszakban négyszögű vagy kerek, vacskos, erős falazatú torony alakjában szerepelnek, mely fagerendázattal több emeletre van osztva; donga- vagy keresztboltozás csak az alsó és legfelső (a *terrace* alatti) osztályt födi. A legrégibb donjonok ablakai kerek ívvel födött keskeny nyilások voltak: az u. n. ikerablakok, melyek a román korszak teljes kifejlődését jellemzik, később fordúlnak elő. A torony legfelső emelete fölött és a tetőzet alatt rendesen egy előre szökő fasikátor vonúl körül, melyből az őr az egész vidéket beláthatta, az őrség pedig szükség esetén védelmezhette. Ezt találóan öldöklő- vagy gyilok-sikátornak (*Mordgang*) is szokás nevezni, mert az ellenségre nézve legveszedelmesebb volt. Padlózatát ugyanis helylyel-közzel föl lehetett szedni és az így támadt lyukakból forró vizet, szurkot, kődarabokat stb. lehetett közvetlenül a torony tövében hadakozó és hágcsók segélyével fölfelé törekvő ellenség fejére önteni vagy szórni. E fa-sikátor fölött, a tetőzet körül a rovátkos hadi ormozat (*Zinnen*) emelkedik, melynek egyes koczkái mögött a harczos magát megvonhatta.

Az u. n. átmeneti korszakbeli donjonok nem sok különbséggel a románkorihoz hasonlítanak. A lényegtelen, stylfejlődési különbség abban áll, hogy az ezeknél divott négyszögű vagy kerek alaptervezetet a sokszögű alakítás váltja föl, továbbá az ikerablakok mellett, nyomott csúcsívesekkel is találkozunk, a boltozat — főleg a várúr lakosztálya fölött — zárkövekbe futó csúcsíves gerinczekből áll.

Átmeneti stylben épült donjonaink egyik érdekes példányát mutathatjuk be a visegrádiban, melyet a néphagyomány tévesen Salamon tornyának nevez. Az ide mellékelt (3.) ábra a rongált állapotba jutott donjon, analog példányok tanulmányozásából meritett restaurálási tervezetének külső távrajzát mutatja. [1]) Amint ebből látjuk, a legalsó, félig föld alatti osztályát kivéve, hatszögű donjonunk négy emeletből áll, melyhez még a

[1]) Az imposans donjontól jobbra, a jelenlegi várőrnek lakásúl szolgáló kaputorony látható, mely csak ideiglenesen és épen azért nincs is stylszerűleg restaurálva.

hadi ormozat alatti külső fa-sikátor vagy erkély (*Mordgang*) és a fölötte levő padláshelyiség csatlakozik. Az emeletek ikerablakok által vannak világítva és lőrésekkel védelmi állapotba helyezve. Az ikerablakok, a legfelső sorban levőket kivéve mind közös kerekív alá vannak szorítva, az utóbbiak közös íve már csúcsban végződik, amiből biztosan lehet következtetni a a torony korára, mely a XIII. századnál előbbre nem tehető, mivel az átmeneti korszak — valamint a többi építészeti styl is — nálunk csak félszázaddal később kezdett meghonosúlni, mint a szomszédos Németországban, hol ez már a XII. században ismeretes volt.

A donjon belszerkezetét 4. ábránk tünteti elénk, mely annak hossz-átmetszetét adja.

A legalsó osztályból, vagy emeletből kőlépcső vezet a másodikba, honnét a falba rejtett csigalépcsőn juthatni föl egész a padlásig s közben oldalajtókon az egyes emeletekbe. A második emelet boltozott, a harmadikat és negyediket fekirányos famennyezet födi, mindegyik két hatalmas oszlop által két egyenlő részre van osztva, hogy e két oszlopon a legfelső (*ötödik*) emelet boltozata nyugodhassék. Ez csinos tagozatú csúcsíves gerinczekkel boltozott helyiség, mely disztermül szolgál, ami a nagyobb szabásu váraknál, minők pl. a vajda-hunyadi, bajmóczi és véglesi külön, nagyobb méretű lovagterem alakjában az őrtornyon kivül szokott előfordúlni.

Legfölül látjuk a kiszökő fa-sikátor, hadi ormozat, padlás és a hatszögü tetőzet átmetszetét. [1])

A csúcsíves korszakbeli donjonok, építészeti kivitelüket tekintve, különösen a belső diszítésnél, sokkal dúsabb, változatosabb képet nyujtanak, valamint ez, a velök egy időben dívott egyházi építészetben is tapasztalható.

A kápolna és lovagterem. A középkori lovagvárak lakosztályainak legnevezetesebb részei kétségtelenül a kápolna és lovagterem voltak. Lássuk az elsőt.

---

[1]) E rajzokat és leírást dr. Henszlmann Imre legújabb munkája után közöljük. V. ö. „Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mü-emlékeinek rövid ismertetése“ czímü müvét. 161—169. l.

A várkápolna (*Burgkapelle*, *Schlosskapelle*, *capella palatina, capella castellana*) rendesen a lovagterem mellett, vagy vele szemközt, szokás szerént pontosan keletelve (*orientation*) emelkedett. Néha sajátságos alkotású volt, értjük az u. n. kettőskápolnát (*Doppelkapelle*), mely két egymás fölötti osztályból, emeletből állott. E különös szerkezet oka igen egyszerű. A felső emeletben, hol az isteni tiszteletet tartották, a vár ura foglalt helyet családjával és vendégeivel, az alsóban pedig a cselédség végezte ájtatosságát. De hogy a sz. mise főbb részeiről tudomásuk legyen, a felső emelet padlózatában, mely egyuttal az alsónak tetőzete volt, egy kerek nyílást vágtak, s ezen keresztül az alant levők hallhatták a mise részeit jelző csengetyű-szót. Nálunk ilyen volt egykor a zólyomi várkápolna, mely — fájdalom — újabb időben egybe lőn szakítva. [1])

A román korszakban komoly egyszerűséggel, míg az átmeneti és csúcsíves műépítészetben költségésebb fénynyel találkozunk. A román kápolnák komor kinézésű, zömök épületek, lapos mennyezettel vagy rideg keresztboltozattal födve; keskeny ablakjain gyér világosság ömlik szét belsejökben. A szentély (*apsis*) félkörű alakítású, közepén az egyszerű oltárasztallal (*altare*). A keskeny ablakok közti terjedelmes falakat a bibliából vett jelenetek borítják (*biblia pauperum*).

Az átmeneti és csúcsíves stylű kápolnák merészen felszökő boltozat-gerinczeik-, pompás színvegyületű ablakfestményeik- és remekűl faragott szárnyas oltáruk-, szószékük- és padjaikkal érezhetően kellemesebb benyomást gyakorolnak a belépő kedélyére. Mintegy röptében kövült imaként áll előttünk a légies épület szemkápráztatólag dús faragványaival és polychromicus díszrészleteivel. Nem tudja az ember, valjon a mintázatok gazdagságát bámulja-e inkább, vagy a kivitel műgonddal párosult

---

[1]) Ipolyi, Schematismus Historicus Dioec. Neosoliensis. 224. l. Bél Mátyás így ír róla: „Ad orientem sacellum est cultui destinatum diuino, quod perrupto pauimento, et cum imae partis fano coniunctum angustam refert aedem. Nempe superiorem aedis partem, quoties sacra fiebant, rex cum comitatu sibi familiari occupavit; cum infra residuum aulae vulgus, consideret.“ V. ö. Notit. Hungariae. II. 488. l. § II.

gyengédségét. A csúcsíves kápolnák és templomok valóságos középkori muzeumok: előbb belefárad szépségeinek és gazdag változatainak csodálatába a műértő szem, hogysem rövid idő alatt teljesen kiaknázhatná.

A középkori várkápolnák ismertetéséhez álljon itt főbb vonásaiban a vajda-hunyadi, melyet 1442—1446-ig Hunyadi János, Magyarország kormányzója építtetett.

Az egyhajóú kápolna szentélye a nyolcz-szög öt oldalával záródik; balfelől a szentségház (*tabernaculum*) csúcsíves fülkéje látható, jobbról pedig az isteni szolgálattevő papok számára az u. n. szentélyszék (*stallum, Chorgestühl, stalles*), szintén csúcsíves, gondosan tagozott fülkében, három egymás mellett álló kőpaddal. A kápolna szentélye karcsú, hajója pedig az átmeneti stylre emlékeztető nyomott csúcsívekkel van födve. Különös figyelmet érdemel a gyengéd tagozatokból álló mellvéddel (*Brustwehr, Brüstung, parapet, mur d'appui*) kerített kar (*chorus*), mely a kápolna nyugati részén, három szépen tagozott csúcsíven nyugszik. A mellvéd közepén a Szilágyi-család nem kevesebb pontossággal, mint műizléssel metszett és kifestett czímere foglal helyet. [1]) E hajdan ritka szép kápolna fényéről és műértékéről meglehetős fogalmat nyujtanak a maig fönmaradt szobrászati maradványok, melyek a remek épületnek bizonyára csak morzsalékai.

Most már áttérhetünk a lovagterem (*Rittersaal, aula summa*) ismertetésére. Ez a kápolnánál rendesen tágasabb, gyakran oszlopok vagy pillérek által két, vagy több hajórá osztott díszterem volt. Tetőzete a középkor elején gerendás, mezőnyökre osztott famennyezetből állott, mely díszes faragványokkal (czímerek, jelmondatok, évszámok, szentek alakjai stb.) ékeskedett. Később a müizlésnek megfelelő boltozat födte, melynek tagozatai az átmeneti és csúcsíves korszakban époly gonddal, változatossággal készültek, mint a kápolnáéi. A talaj színes márványlapokkal, vagy alakokkal ékített padolattéglákkal (*Fliessen, car-*

[1]) Arányi Lajos, Vajda-Hunyad vára. 23—24. l. A kápolna átmetszetét, szentélyét és karát a díszes mellvéddel együtt a VIII. táblán adja művészi metszetben.

reaux) volt kirakva. A falakról, melyek ritkán festettek, gyakrabban márványozottak valának, hadi eszközök, pajzsok, íjak, kardok és hadi tárogatók, kürtök csüngtek, de a szentek képei sem hiányzottak. Ünnepélyes alkalmakkor díszszőnyegekkel vonták be a falakat s így aggatták ki a hadi jelvények ügyes csoportozatait. Az ablakok eleinte keskeny hossz-négyszög alakúak voltak, később a románkorszaki ikerablakok, majd a díszes karcsú csúcsívesek alkalmaztattak, melyeknek nyilásait tülök-, csillámpala-lemezek, pergamen, beolajozott papiros, vászon, vagy más áttetsző szövet födte a drága üveg helyett, mely mintegy a XIII. század közepén használtatott először a gazdagabb urak lakaiban. Az ablak mélyedésekben kétfelől a fal mellett, rendesen kőpadok foglaltak helyet, melyeket, reájok vánkost helyezve, a nők használtak, ez volt az ő megkülönböztetett helyök. Kiváló figyelmet érdemel a lovagterem egyik nélkülözhetetlen butorzata, a kandalló (*Kamin, caminus, cheminée*) is, mely sokszor igen díszes kőfaragványokkal volt borítva. Egy ily csinos, szürkéssárga márványból ízlésesen készült kandalló maradt fön a vajda-hunyadi vár Kapisztrán-féle torony termében, mely 1681-ben pohárnokok házának hívatott. [1])

A lovagterem többi bútorai voltak: a falak mellett álló padsor, előtte hosszan nyújtózó asztalokkal, a terem közepén pedig rendesen egy magas emelvényes pohárszék (*Credenz, crédence,*) foglalt helyet, melyen tálak, tányérok, billikomok, korsók, pokálok és egyéb a középkori asztalterítékhez tartozó tárgyak voltak szép rendben fölállítva. Fából készült lábzsámolyokkal nagy mennyiségben találkozunk a középkori várakban, ezeket — úgy látszik — a márványnyal vagy téglákkal kirakott padlat hidegsége miatt használták.

A háztartáshoz szükséges egyéb butorozat — minő például a széles, mennyezetes ágy is — a vár czellácskáiban volt beosztva, melyeket a vár nagyságához aránylagos számban s az erődítési viszonyoktól függő terjedelemmel és alakkal, jobbára a lovagterem szomszédságában, vagy épen abba nyílólag csoportosítottak.

---

[1]) Arányi Lajos, id. mű. 31. l. Rajza XII. tábla, 7.

Nem lesz érdektelen pár szóval a vajda-hunyadi vár ritka szép lovagtermérőll itt megemlékeznünk. A négy öl magas termet hosszában öt nyolcz-szögű vörös márvány pillér két egyenlő részre osztja, észak felől két, az udvar felől is annyi ablak világitja; ezek mélyedésében a fal mellett jobbról és balról egy-egy tömör kőpad van. A csúcsives boltozat izléses bordái és a pillér-fők lombdiszitményei gondos és ügyes faragó-művészre vallanak. A másfélláb átmérőjü zárkövek Hunyadi, Szilágyi és más nevezetes családok czimerét ábrázoló faragványokkal ékeskednek. A bemenettől számitott első pilléren Hunyadi hollós, és Szilágyi zergés czimere látható márványból s a második pilléren eme latin felirat olvasható középkori barát-betükkel (*minusculae*) »Hoc opus fecit fiei mag. Jones de hunyad regi hugi guba a. d. mcccclij« az az: Hoc opus fecit fieri magnificus Ioannes de Hunyad regni hungariae gubernator anno domini 1452. [1]) Tehát a vár ezen biztosan datált részletének urát és épitőjét Mátyás királyunk édes atyjában, Hunyadi Jánosban tisztelhetjük.

A vajda-hunyadi vár lovagterméhez, méreteit, épitészeti szépségét és styljét tekintve, hazánkban csak az egy véglesi hasonlitható, mely jelenleg kápolnává van átalakitva. A boltozatok gyengéd alkotású bordái, nyulánk kerek pillérei, a zárkövek s kiváltkép a diszes mivezetü erkélyek, melyek az ablakfalak mélyedésében, a terem belső részében vannak elrendezve (*loggiae*), megérdemlik a müértő figyelmét. [2])

A helység viszonya a várhoz. Ez a középkorban különböző volt. Zsinórmértékül állitható fel, hogy ahol a helység önálló volt (pl. Esztergom, Trencsén, Nyitra, Pozsony, Veszprém, Visegrád, Huszt, stb.) a vár is különállónak tekintetett s fellegvár név alatt szerepelt. Nemcsak a nagyobb, hanem a kisebb városok is részesültek ezen

---

[1]) Arányi, id. mü. 22—23. l. V. ö. VI. tábla *A*, *B* ábráit melyek elseje a lovagterem hossz-átmetszetét, másodika pedig alaprajzát tárja elénk.

[2]) Ipolyi, Schematismus Historicus Dioec. Neosoliensis. 214. l.

előnyben, mint pl. Beczkó, Fülek, Német-Újvár, Fogaras, stb., hol önnálló polgári élet mutatkozott.

Függő szerep azon községeknél fordúlt elő, melyek a vár körűl később alakulva, mintegy annak védszárnyai alatt gyarapodtak s a külmegtámadásoktól általa védettek. E viszony lazább vagy szorosabb természete a vár urától és a helység lakosságától függött, amint ezek vagy teljesen szabadok, vagy pedig a várúr szolgaszemélyzetéhez, cselédségéhez és hűbéreseihez tartoztak.

Az ily erősebb kapocs létét már maga a vár alatt keletkezett helység neve is elárúlja, amennyiben rendesen »váralj«-nak neveztetik. Ilyenek voltak hazánkban: Árva-, Szepes-, Znió-, Fraknó-, Krasznahorka-, Boldogkő-, Véglesváralja stb., mely elnevezés a viszony megszünte után is fönmaradt hazánk földiratában. E viszony minősége kétségkívül hadászati szempontból volt legfontosabb. Veszély idején legelőször a várhoz szorosabban kapcsolt »váralj« lakói ragadtak fegyvert és ha pl. védelmi állapotukban a túlnyomó ellenség által szoríttattak volna, megadás helyett a várba menekültek s onnét a várőrséggel egyesülve folytatták a harczot.

Legrégibb váraink. Eltekintve az anyagtól, melyről fönebb már bővebben szólottunk, hazánk legrégibb várait még a honfoglalás ideje előtt találjuk. Ezek voltak a folytatólagos birtoklás miatt többé-kevésbbé ép állapotban fönmaradt római castrumok, melyeket beköltözködő élelmes elődeink bizonyára nem hagytak használatlanúl heverni.

A magyarok által készített, részint pedig a már általuk itt lelt legelső várakúl azon szükségleti, történeti emlékeinkben »castrum«-nak nevezett erődített helyeket kell tekintenünk, melyekről Anonymus is emlékezik. Szerinte bejövetelük alkalmával hazánk területén találták a következőket: Bánya, Bihar, Bolondócz, Borsova, Diósgyőr, Galgócz, Gömör, Gyelovár (másként: Szamosvár) Harum, Keve, Nyitra, Orsova, Sóvár, Szatmár, Trencsén, Vasvár és Veszprém. [1])

A magyarok által épültek: Bars, Csongrád, Himes-

---

[1]) V. ö. Cap. 13, 14, 17, 21, 27, 31, 33, 37, 44, 49, 51.

udvar, Szabolcs, Tas (másként: Sárvár), Várad és Zólyom. [1])

A honfoglalás után emeltettek: Csanád, Csákvár és Pata. [2])

Bizonytalan időben keletkeztek, de már az első vezérek korában léteztek: Pest és Poroszló.

Anonymus ezen adatai már azon okból is hitelt érdemelnek, hogy őseinknek azonnal új hazájokba való belépésükkor, első foglalásaikat — habár primitiv, de az akkori hadi eszközökhöz arányos — erődítményekkel kellett megvédeniök, biztosítaniok, különben tovább nagy nehezen, vagy épen nem folytathatták volna hódítási műveletöket. Evvel azonban távolról sem akarjuk azt mondani, hogy e várak közűl a maig akár épségben, akár romjaikban fönállók bármelyikének keletkezte még alapjaiban is a honfoglalás idejére avagy a X—XI. századra volna véleményezendő. A régi várak chronologiájával épen úgy vagyunk, mint a templomokéval. Ami szép és dicső valaha volt, azt még alig egy, sőt félszázaddal ezelőtt is, midőn még a műrégészeti tanulmányok nálunk egyes úttörők czelláiban találtak csak szíves fogadtatásra és tarthattak igényt a méltatásra, Sz.-István királyunknak tulajdonítá a beható vizsgálatokra épen nem hajlandó kegyelet. Elég példa van arra, hogy román korszakbeli műemlékeink építőjeiűl a külalak szokatlansága miatt, nevesebb íróink is a törököket, a csúcsíves stylűek szerzőiűl pedig a góthokat emlegették. Ma már mondani is fölösleges, hogy amily ártatlanok voltak a román építmények emelésében a törökök, époly kevéssé tudtak valaha a góthok a csúcsíves műépítészetről valamit, mely századokkal később keletkezett. A történeti tévedések legszelídebb alakja az volt, ha — miként a visegrádi vár úgynevezett Salamon-tornyával is történt — korábbi historicus eseményeket fűztek későbbi származású épületekhez, melyekről azután csak később derité föl az archaeologia-critica a már általánossá vált nézet alaptalanságát.

---

[2]) Cap. 15, 17, 18, 21, 32, 34, 40, 47.
[3]) Cap. 11, 32, 50.

Ha középkori váraink nagyobb része okmányra támaszkodó adatokkal dicsekedhetnék, nem nagy fáradságba kerülne ezuttal is keletkezési év szerint egybefoglaltan fölsorolni őket. Azonban hazai történetünk kútfő-készlete még nincs teljesen napfényre hozva. Különösen nincsenek az általunk épen fölvett korszak (XI.—XV század) okmányai mind közzé téve. A vas szorgalmú Fejér György Codex diplomaticusa, Theiner Ágoston Monumentái, a m. tud. Akadémia enemű kiadványai, Römer-Ráth Győri tört. füzetei stb. mellett hézagot pótlók a Knauz-féle Monumenták, melyekből még csak az első kötet látott napvilágot. Nézetünk szerént majd csak a püspöki, káptalani, városi és különösen a családi levéltárak rejtekeiből közhasználatuvá tett kincsek alapján, mely áldásos működést történelmi társulatunk is már évek óta szerencsével folytat, lehet majd a legrégibb váraknak biztos documentatión nyugvó jegyzékét összeállítani. Ezúttal csakis egyes példákra szorítkozhatunk.

A visegrádi alsó vár kétség kívül hazánk legrégibb várai közé tartozik. Okmányilag bizonyított keletkeztére már fönebb (7. lap) utaltunk. IV. Orbán pápa, IV. Béla nejéhez Mária királynéhoz 1263. évi deczember 21-én kelt okmányában a férje által neki adományozott Visegrád várának birtokában megerősíti, átirván IV. Béla 1259. évben kelt adomány-levelének teljes szövegét, mely a hazai várépitészet-történetére nézve igen fontosnak látszik. Kitűnik ebből, hogy IV. Béla a tatárpusztítás után az ország helyreállítása végett, védelmi czélra alkalmas helyeken várakat emeltetett és Visegrád várát Mária királyné nagy költséggel sajátjából épitteté, hova szükség idején az özvegyek, árvák és mások, kik saját menedékhelylyel nem bírnak, futhassanak és igy az ellenség dühe elől magokat védelmezhessék. [1])

---

[1]) Theiner, Vet. Monumenta Hist. Hung. Sacram Illustrantia. I. 252. l. CCCCLXIX. sz. okmány: „cum post lesionem, quam Regno, nostro intulit crudelitas Tartarorum, nos de ipsius regni reparatione solliciti et attenti in locis defensioni hominum convenientibus castra construi faceremus, Carissima consors nostra domina Maria

Dr. Henszlmann Imre legújabb munkájában ezen oklevél műtörténeti fontosságát fejtegetvén, eme következtetést vonja le: »Ez fölötte fontos történeti adat; mert összevetve egyházi építkezésünk három negyed századdal régibb lendületével, arra utal, hogy a rendszeres falazott várak keletkeztét nálunk ne vigyük túl a tatárjáráson; mert hiszen ezen vár építését is épen a tatárjárás okozta, és azért, mert királyi bőkezűségének köszöni eredetét, korára nézve, a magyarországi várak élére helyezendő.« [1])

Úgy hiszszük nem fogjuk föl tévesen a tudós szerző szavait, midőn az általa említett »rendszeres falazott várak« nevezet alatt a szigorún, szószerint vett »monumentalis építkezést« értjük, melyet ő is, mint egyebütt felhozott nyilatkozataiból kitűnik,[2]) csak általán és az építészeti anyagot tekintve egyes kivételes esetek megengedése mellett óhajtana zsinórmértékűl fölállítani. Ilyenekül volnának tekinthetők — nézetünk szerént — a végvárak, melyek fontos szerepüknél fogva már jóval a tatárjárás előtt kövekből — habár talán nem is emlékszerűleg — kellett hogy épültek légyen. Mint legrégibb végvárak tekinthetők eddigelé: Nyitra, Pozsony, Moson és Sopron, melyeket — miként a fönebb közölt okmánynyal ugyanazon évben és napon kelt pápai megerősítő levélből kitűnik — IV. Béla király hasonnevű fiának, Sclavonia

---

Regina Hungarie quendam desertum montem in sylva Pelys existentem, pro castro construendo ad defensionem viduarum et orphanorum, a nobis instanter petiit sibi dari contra hostilitatem Tartaricam, que cotidie formidabilis imminebat: nos autem qui etiam loca huiusmodi baronibus et aliis regni nostri fidelibus largiebamur pro faciendis munitionibus, ipsi consorti nostre domine Regine montem donavimus, quem petebat. In quo ipsa domina Regina de auro suo proprio et ornamentis sertis videlicet aureis et monilibus, ac aliis rebus pretiosis secum allatis castrum de suptuoso fecit opere construi, ad quod necessitatis tempore vidue et orphani, ac alii receptacula propria non habentes confugere valeant, et ab hostili rabie tamquam in domo refugii se tueri.“

[2]) Henszlmann, Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylű mű-emlékeinek rövid ismertetése. 159. l.

[3]) U. o. 149, 153. l.

vezérének őrizetére bízott. [1]) E két okmány szavaiból a következtetés igen egyszerű. A végvárakról mint már létezőkről (*castra regni Ungarie in confinio eius sita*) van szó, melyek egyszerűen Béla vezér őrizetére bizattak: Visegrádról ellenben mint nem rég épültről. Hasonló érvet nyújt a végvárak documentatiója is. Míg Visegrádról az imént említett 1259. évi okmány emlékezik legelőször: a nyitrai várról már 1212-ben [2]), a pozsonyiról 1221-[3]) és 1237-ben [4]), tehát jóval a tatárjárás előtt, II. Endre idejében, a mosoniról pedig 1247-ben [5]) történik említés. Ide csatolhatnók még azt is, ami azonban csak a valószínűség szinezetével bír, hogy fönebb az építkezési anyagnál említett II. Endre-féle érmek is, melyeken falazott várak hasonmásai láthatók, a végvárakra, mint az ország főerősségeire vonatkoznak. Meg azután maga az ország erődítésének eszméje is ezt kívánja vala, hogy előbb a határok védelmére vég- és csak azután kell az ország szívében menedék-várakat emelni!

Így tehát a visegrádi vár, korát tekintve, nem előzte meg végvárainkat: azonban építkezési módját, monumentalis szerkezetét és fényét véve alapúl, mint királyi bőkezűségből eredett, az egyszerűbb, de erős szerkezetű végvárak élére teendő.

A tatárjárás utáni korszak, mely méltán neveztetik a második honalkotás korszakának, valóban hatalmas lendületet adott a várépítkezésnek, mint ez okmányainkból világosan kitűnik.

Czobor Béla.

---

[1]) Theiner, Vet. Monumenta Hung. Sacram Illustrantia. I. 254—255. l. CCCCLXXI. sz. okmány: „pater tuus (Bela IV.), diligenter attendéns, quod de Nitria, de Posonio, de Musum et de Supronio, castra regni Ungarie in confinio eius sita, eidem regno, si ea, quod absit, ad hostes pervenerint ipsius, gravia dispendia imminerent, et quod eadem castra per te utilius possent, quam par alium gubernari, et tibi regia liberalitate donavit...“ etc.

[2]) Cod. dipl. III. 1., 124. l.

[3]) U. o. III. 1., 312. l.

[4]) U. o. IV. 1., 100. l.

[5]) U. o. IV. 1., 452. l.

II. ULÁSZLÓ

MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLYNAK HÁZAS ÉLETE.

1501—1506.

(MÁSODIK KÖZLEMÉNY.)

Láttuk, a II. Ulászló király és Kendali Anna közti házasság tervezésére és megkötésére nézve, hogy az a legszorosabb értelemben politicai házasság volt; s ha később a két házastárs közti viszony szivélyesebb lett, sőt egy valóban példás házassággá alakúlt, ez a személyes rokonszenvnek, az együttlakás alatti kölcsönös jó egyetértésnek, s az innen fejlödött legbensőbb szives viszonosságnak volt következése. Ma ezen házasságnak csak politicai jelentőségéről szólandok; a későbbi házasélet kedvező eredményeit legközelebb fogom szemügyre venni.

A diplomacziai tárgyalások, melyek ezen házassághoz vezettek, Budán még 1500. kezdődtek. *)

XII. Lajos franczia király ugyanis két tanácsosát (t. i. »Valerianus de Sanlis, Dominus de Marignaio, Consiliarius et Cambellanus noster, ac Ballivus Silvanectensis«-t, és »Magister-Mathacus Tostanus, in Magno nostro Consilio Consiliarius«-t), még 1499. január 29-én küldte követekül Budára, hogy közte s a magyar és lengyel királyok közt szövetséget (»foedus, ligam atque amicitiam perpetuam«) eszközöljenek; kik ezen szövetséget, névszerint a törökök, de a háromi fejedelem egyéb ellenségei ellen is, 1500. julius 14-én megkötötték. Erre Ulászló ugyanazon napon Bochkai Miklós nyitrai püspököt és Thelegdy István tanácsosát követeiképen küldte XII. Lajoshoz, kik ezzel az egyez-

*) Marino Sanuto világkronikája 1500. február 25-ke alatt; a Történelmi Tár XIV. kötetében.

mény pontjait teljesen rendbe hozván, Ulászló azután Tolnán 1501. szeptember 16-án ratificálta a szövetséget.[1])

Ezen alkalommal a király és Anna közt a házasság ügye is tisztába lett hozva.

Az akkori nemzetközi szokásokhoz képest XII. Lajos politikájának egyik jellemvonása az volt, hogy szövetségeseit házasságok által kötötte magához és érdekeihez. Így házasította össze Aragoniai II. Ferdinándot Annának egyik unokanővérével, De Foixi Germaine-vel. Így szánta nőül az 1501. október 13-án I. Miksa császárral Trientben kötött békességben 1499. született leányát, Claudiát a császár unokájának, a csak 1500. február 24-kén született Károly főherczegnek, (a későbbi V. Károly császárnak), s kikötötte a még születendő franczia dauphin-nek Fülöp főherczeg egyik leányával leendő házasságát[2]) stb. Különösen II. Ulászló magyar királyt illetőleg, XII. Lajos világos czélja az volt, hogy — miután elődeinek, XI. Lajos és VIII. Károly franczia királyoknak szövetsége Corvinus Mátyás magyar királylyal Franciaországra nézve üdvösnek bizonyodott, — fellengző politikai terveinek kivitelében most ő is az által erős támaszt nyerjen, hogy a magyar király egyik legközelebbi rokonával történt házasságának folytán [3]) Magyarországgal szorosabb összeköttetésbe lépett.

Marino Sanuto, a velenczei köztársaságnak historiographusa, kinek világkronikája hazánknak ezen korú külső eseményeiről a legrészletesebb adatokat nyújtja, 1501. april 6-án vá-

---

[1]) Az erre vonatkozó akták eredetiben őriztetnek a franczia nemzeti levéltárban Párisban, hol én azokat 1865. tanulmányoztam. Kiadvák Dumont-nál Corps Universel Diplomatique du droit des gens III. köt. 2. r. Amsterdam és La Haye 1726. 443. sk. ll. — V. ö. Katona István, Historia Critica Regum Hungariae XVIII. köt. 243. l.

[2]) Dumont id. m. IV. köt. 1-r. 16. l. Egy újabb történetíró ezen házasságra nézve következőleg nyilatkozik: »A peine né (Charles) allait devenir le pivot de combinaisons matrimoniales, qui eussent changé la face de l' Europe, si elles avaient été sericuses.« Henne Sándor Histoire du Régne de Charles Quint en Belgique. I. köt. Brüssel és Leipzig, 1858. 28. lap.

[3]) L. Századok VII. évf. 641. l.; Kovachich M. G., Scriptores Rerum Hungar. Minores, I. köt. 31. l.

lasztatott Veronába a köztársaság camerlengo-jának, s ezen hivatalos minőségben 1502. september haváig volt távol Velenczétől. Minthogy tehát a magyar király és Kendali Anna közti házasságnak megkötése épen ezen 16 hónapra esik, s máshonnan erről bővebb tudósítást nem bírunk; világos, hogy itt elbeszélésünkben egy kis hézag mutatkozik. Ez azonban nem tekinthető lényegesnek. Mert tulajdonkép mégis csak a procura melletti házasságkötésről hiányzik a részletes tudósítás [1]); 1502. julius közepétől fogva azonban oktober hónapig Marino Sanuton kívül két más jelentésünk is van Anna királyné útazásáról Székes-Fehérvárig, itteni koronáztatásáról és végleges házassági ünnepélyeiről, s útjának Budáig folytatásáról.[2]) Itt mindezen tudósításokat foglalom egybe.

* * *

Midőn Kendali Anna Francziaországból Magyarországba útazott, mindenütt magyar királynénak czímeztetett és királyi kitüntetésekben részesült; világos bizonyságául annak, hogy a közte és Ulászló király közti házasság per procura már Franczia országban meg volt kötve. Erre különben maga Sanuto is vonatkozik, felemlítvén, hogy Bachkai Miklós nyitrai püspök, Thelegdy István és még egy csch főur, kit »domino Zorzi Boemo«-nak nevez, kik ezen házasságot kötötték, Velenczében a királyné kíséretében voltak. [3]) A velenczei köztársaság pedig oly előzékeny udvariasságot tanúsított Anna királyné irányában, s tiszteletére oly fényes ünnepeket rendezett, hogy — egy hiteles szem-

---

[1]) Különben Marino Sanuto határozottan említi a »tre oratori Hongarici venuti con lei (a királynéval) di Franza, quali fono quelli conchiuseno le noze« stb. 1502. julius 31-ke alatt. L. alább.

[2]) Ezen jelentések két szemtanúnak közvetlen tudósításai, t. i. »Libellus hospitalis munificentiae Venetorum in excipienda Anna Regina Hungariae per Angelum Chabrielem (Gabriel) compositus,« Justiniani Sebestyén, a köztársaságnak magyarországi követéhez intézve, s mindjárt akkor Velenczében nyomtatva (v. ö. Marino Sanuto világkrónikáját 1502. julius 21-ke alatt), s Bretagnei Anna franczia királyné egy fegyverhírnökének tudósítása, ki Anna magyar királynénak úti társa volt, s Segniától Budáig való útazásáról jelentést tett urnőjéhez; közölve dr. Marczali Henriktől a Történelmi Tár XXIII. kötetében 97. sk. ll.

[3]) Marino Sanuto világkrónikája 1502. julius 31-ke alatt.

tanú tudósítása szerint — előtte senki ilyeneket ott még nem tapasztalt volt soha [1]).

A velenczei tudósítások azonkívül útazásáról is tartalmaznak részletes elbeszélést és leírást.

Ehhez képest az eredeti terv az volt, hogy a magyar királyné Franciaországból unokatestvérével, XII. Lajos királylyal együtt — ki főfontosságú nemzetközi ügyeknél fogva Olaszországban váratott — indúljon el, ennek Milanoig legyen útitársa, tovább pedig útazását Magyarországba maga folytassa. [2]) Ettől mindazáltal eltérés tétetett. Mert XII. Lajos Astiban maradt, hogy több olasz fejedelemmel az ismeretes értekezletet tartsa, s Milanóba csak julius 28-án érkezett, a mikor Anna már Paduában volt.

Annyi bizonyos, hogy Anna királyné Bloisból számos uri hölgy és főur, s vagy 600 fényesen felfegyverzett lovag kíséretében junius 21-én indult el Magyarországba. Kiséretének főszemélyei voltak egyik rokona Sens-i Margit saluzzói őrgrófné, ki hozza Piemontban csatlakozott, Velenczéig volt útitársa, s innen a Pó folyón visszatért Saluzzóba; a Gerchei herczeg, ki őt mint XII. Lajos követe kisérte Magyarországba; továbbá testvére (»Monsignor el batardo de Candala«), Ais-i Kolos és Visconti Galazzo; II. Ulászló királynak fent nevezett három követe, és számos mások.[3]) Utját vette Savoye-on és Piemonton keresztül (»per Salassos et Allebroges«, mint Istvánfy mond [4]), s *Crema* városnál a velenczei köztársaság szárazföldi birtokának határát julius 14-én (pridie idus Julii) lépte át.

---

[1]) »Tanto cum apparatu atque triumpho Regina haec suscepta est, ut certum quidem sit, nunquam alias Civitatem nostram, in ullo Principe aut Rege suscipiendo, quantum nunc auri effudisse« stb. Gabriel Angelo, Libellus hospitalis. — V. ö. Brown Rawdon, Ragguagli sulla vita e sulla opere di Marin Sanuto, Velencz: 1837. II. köt. 181. sk. ll.

[2]) »Il Redi Franza vien a Milan stb. Et di certo questo luio il Re sara a Milan ala piu longi; et la Raina va in Hongaria, fia di Monsignor di Candala, vien etiam lui a Milan, poi verra in questa terra per passar in Hongaria« stb. Marino Sanuto 1502. junius 9-ke alatt.

[3]) Marino Sanuto julius 31-ke alatt.

[4]) Historiarum lib. IV., Köln 1724. 31. l.

Itt ezen város községe, Mulai Alajos podestája és kapitányának vezérlete alatt,[1]) őt a legnagyobb tisztelettel fogadta. A tanács és a városi nép nagy számmal ment eléje s örömteljes lelkesedéssel üdvözölte őt, ki gyöngyöktől és aranytól ragyogva s fejér ménen ülve, a város hat előkelő nemese által hordott menynyezet alatt folytatta útját a kapuig. Ide délelőtt 9 óra táján (»hora 12.« olasz számítás szerint) [2]) érkezvén el, lovakon és kocsikon a város hölgyeinek színe által fogadtatott, kik láttára leszállván, tiszteletöket térdet hajtva tanúsították. A hölgyek a királynét gyalog készültek kisérni, ettől azonban felszólítva ismét lovaikra és kocsijaikba szálltak, s ekként kísérték a királyné bevonulását a városba. Az utczákon, melyeken a menet haladt, az erkélyek és ablakok kárpitokkal és szőnyegekkel voltak díszitve, s onnan a néző lakosok az útra mintegy virágesőt hintettek; a királyné pedig trombita és zeneszó, s a népnek örömriadása és dicséneke közt mindenekelőtt a főtemplomba tért, ott hálaimáját végezte s azután a számára királyi fénynyel előkészített házba vezettetett, hol az ebéd, s azután tánczmulatság tartatott.[3]) Az este, ismételt lakomával, és ezután mulatságos játékokkal (epulae et ludicra omnia) telt el. [4])

---

[1]) Marino Sanuto 1502. julius 31-ke alatt.

[2]) Az olaszok a nap óráit akkor az éjszak kezdetétől, azaz a napnak lemente utáni első félórától számították.

[3]) »Pridie idus Julii Cremensis civitas omnis ei obviam effusa Senatus nostri decreto progreditur stb. Ipsam equo albo insidentem, gemmis auroque redimitam, sub umbella aurea collocatam, quam sex equestris ordinis viri principes civitatis ferebant stb. (kisérték) Hora XII. stb.; cui antequam moenia ingrederetur nobilissimae quaeque feminae ex equis et curribus desilientes obviam fiunt, et ante eius pedes venerabundae prosternuntur; quam quidem cum vellent pedibus comitari, Regina iussit equos ascenderent, atque ita urbem ingreditur, quae tapetibus atque auleis, quacunque illa incederet, ornata erat, effusis passim floribus per omnes vias, praecinentibus tubis ac tibicinibus, cumque alio symphoniaco concentu, ac maximo omnium plausu templum civitatis cultissimum adit, ubi peractis solennibus gratiarum actionibus, ad domum, quae ei antea Regio ornatu parata erat, tendit, in qua epulae stb. Quibus sublatis nobilissimi atque pulcherrimi iuvenes puellis immixti matronisque, magna cum voluptate spectantium saltavere, saltantesque cantu concinuerunt.« Gabriel Angelo, Libellus hospitalis.

[4]) U. o.

Másnap útját folytatván *Oreinovinál* (ad Urceos) a bresciai tanács által fogadtatott, mely a velenczei kormánytól azon útasítást nyerte volt, hogy őt a köztársaság nevében üdvözölje. [1])

Bresciába julius 17-én d. e. 10 óra után (XVI. kalendas Augusti hora 13.) érkezett, hol a város parancsnoka Molini Mark (Marco de Molin capitano di Brexa) azzal volt megbízva, hogy vele egy örvendetes levelet közöljön, mely Budáról julius 9-kéről keletve egy azon hó 1-én Jaycza mellett, a törökök feletti győzelmet jelentette. [2]) A királyné nagy örömmel vette ezen hírt.[3]) A püspök azután hozzá tisztelgő beszédét arany mennyezet alatt (»sub umbella aurea«) intézte. Itt a királyné két napig tartózkodott, melyek alatt a bresciaiak őt tánczmulatságokkal, mindennemű játékokkal és színi előadásokkal tisztelték meg.[4]) Innen Veronáig Molini Mark kisérte őt a velenczei kormány rendeletéből. [5])

Julius 19-én (XIV. kalendas Augusti) *Desenzano*-ba a gardai tó partján érkezett, hol ebéd után tiszteletére nagy halászati ünnepély tartatott. [6])

Julius 20-án *Peschiera* (Piscaria) mezővárosban a lakosok által fogadtatott, kik koszorúzva falusi énekeket daloltak, s pásztorsíp mellett őt mezei ünnepélylyel és játékokkal mulattatták. [7]) Az itteni előljáróság *Veronáig* a kisérethez csatlakozott.

Ide julius 21-én d. e. 11 órakor érkezett (XII. kalendas Augusti hora 14.). Marino Sanuto magáról itt azt mondja, hogy

---

[1]) Marino Sanuto 1502. julius 17-ke alatt.

[2]) Marino Sanuto u. o.; ki ezen levélnek tartalmát részletesen közli. L. Történelmi tár XXIV. köt. 13. l.

[3]) »Ser Marco de Mulin, hessendo a Lona, recette tal lettere, et disse il tutto ala Raina e li altri signori; et ave piacer.« Marino Sanuto julius 17-ke alatt.

[4]) »Choreas et tripundia instituerunt, et spectacula varii generis ediderunt.« Gabriel Angelo id. m.

[5]) Marino Sanuto 1502, julius 17. és 31-ke alatt.

[6]) »Post prandium et modicam quietem piscatum prodiit, in qua sane piscatione magna copia capta est piscium.« Gabriel Angelo id. m.

[7]) »Oppidani, cum Reginam appropinquare intellexissent, coronis ac sertis redimiti omnes, incondita quaedam carmina praecinentes, ac rustico more ad tibiarum sonum saltantes, ei obviam veniunt.« Gabriel Angelo id. m.

ezen városban mint a köztársaság camerlengo-ja a királyné tisztelgését ő vezette.[1]) A városnak legelőkelőbb és legszebb hölgyei gyöngyökkel és aranynyal ékített díszruhákban mentek eléje, kik azután — számos más kocsikon kivűl — húsz aranytól fénylő kocsiban nyitották meg a bevonulást. Anna királyné itt is a legdrágább ékítményekkel díszitett lovon ülve, s előkelő nemesek és tudósok által hordott arany mennyezet alatt jelent meg; az utczákon pedig, melyeken végig haladt, a házak díszitményei, a lakosság örömnyilatkozatai, a gyermekek tisztelgő felkiáltásai, zenészek előadásai és az énekesek kitűnő szép dallamai őt kisérték, míg a községi palotába szállt. Mint különösség itt kedves illatszerek alkalmazása, s a babérral és mirtussal körűl font szőllőveszők használása említtetik. A fogadás díszét emelte Molini Mark bresciai kapitány és Trevisano Endre vicenzai podestának kiséreteikkel való jelenléte is.[3]) Itt azonban a meleg időjárás, az útazás fáradalmai, a fogadtatás nagyszerűsége és a közzaj annyira kimeritették a királyné erejét, hogy ebéd után lakása belsejébe vonulni, s némi ideig pihenni volt kénytelen.[4]) Különben Veronában is két napig tartózkodott, a tiszteletére rendezett folytonos ünnepélyek és mulatságok közt.[5])

Julius 24-én útját *Zevio*-ba (Suavia) folytatta, és innen

---

[1]) Marino Sanuto julius 31-ke alatt.

[2]) »Nobilissimae matronae, auro et gemmis exornatae, miram quandam pulchritudinis faciem praeseferebant; viginti, praeter innumeros alios, ante Reginam currus, omnes aurea veste strati, in quibus honestissimae feminae vehebantur prodibant stb. Confluxerat ingens undique incolarum multitudo. Ipsa grandi stipata caterva inter proceres suos ibat equo sedens, phaleris atque ephippiis pretiosissimis strata, atque ita sub umbella aurea, quam equestris ordinis viri ac litteris clari ferebant, in urbem ducitur; per compita, per vias, per delubra omnia odoramentorum genera conflari, plurima laurus immixta hedera et myrto, pueri lactantes plaudere, postes fenestrasque domorum exornare; tibicines, citaredae ac musici, omnes pulcherrimos sonos cantusque meditari« stb. Gabriel Angelo id. m.

[3]) Marino Sanuto 1502. julius 31-ke alatt.

[4]) »Eo die Regina, quoniam flagranti sydere in tanta officiorum frequentia aestuarat, curando corpori operam dedit« Gabriel Angelo id. m.

[5]) »Diebus sequentibus urbis Magistratus, et ipsi cives, per varia spectacula totum biduum exegere.« Gabriel Angelo id. m.

julius 25-én *Vicenza*-ba, hol fogadtatása a lovaikról leszállt városi előljáróság és számos polgár által szintoly fényes volt, mint a többi városban. Itt a tiszteletére Magyarországból érkezett küldöttség több tagja is bemutatta magát a királynénak, kinek kivánatára mindnyájan ismét a lovakra ülvén s a kiséretben levő franczia és magyar urakkal egyesülvén, bevonulásának bizonyos harczias szint adtak. Névszerint a franczia lovagok fényes fegyverzete, s az újonan érkezett magyar urak és csatlósaik harczias külseje nyújtott szép látványt. [1]) Egyébként az előljáróság itt sem kimélt költséget, s a lakosság sem mulasztott el semmit, hogy a királynénak itteni tartózkodását kedvessé tegyék,[2]) kit itt is tánczvigalmak nem kevésbé mint sokféle játékok mulattattak.[3])

Ellentétben az itteni fogadtatásával *Padua*-ban, a híres tudományos egyetem székhelyén, tiszteltetett egy a béke áldásai s tudományos és művészeti virágzása által nevezetes város módjára; honnan a fiatalság babérkoszoruzva s aranynyal és ezüsttel gazdagon kihímzett selyemruházatban, három (olasz) mértföldre sietett elejébe, s hozta hódolatát a mindenfelől egybecsődült vidéki néppel együtt. Közelebb a városhoz a tanács és a polgárság fogadta őt. S itt a Magyarországból üdvözletére ide küldött hat követ is tisztelkedett neki. Ezektől nem messze a város hölgyei várták, aranynyal és gyöngyökkel díszitve, huszonöt arany posztóval kirakott kocsiban. S így legnagyobb fénynyel és a népnek folytonos örömnyilatkozata közt bevonulását tartván, a város falain belül a püspöktől, a papság és számos tudós kiséretében, üdvözöltetett; azután a számára a város palotájában készített

---

[1]) »Eam iam iter ingressam extra moenia (a podesta) comperit, omnes ex equis desileant jubet, ipse puoque pedes Senatus nomine eam suscipit. Deinde equo eius hortatu repetito cum aliis iter sequitur. Pulchrum erat videre omnes suo quemque ordine tendere. Gallorum proceres ferme 600 numero torquati auro omnes ibant. Pannonii duces equis insignes, compta coma in morem Laconicum, atque eo amictu quo in proeliis utuntur.« Gabriel Angelo id. m.

[2]) »Praesides nulli sumptui parcent, cives omnia honoris officia quae poterant, praestabant.« U. o.

[3]) »Solennes ludos decernunt, in quibus varia saltationum genera edita sunt.« U. o.

lakásába vezettetett.[1]) Délután azon látványos játékokat szemlélte meg, melyeket tiszteletére a városi előljáróság nagy készülettel rendezett, u. m. tánczvigalmat, színpadi játékokat, czukorból való műkészítmények kiállitását stb.[2]) Néhány napig itt tartózkodván, ezek alatt azután a magyar követek és küldöttségi tagok fényes fegyverjátékokkal és hadi evolutiókkal mulattatták még a királynét. [3])

* * *

Időközben Anna magyar királynének illő fogadtatására Velenczében is történtek előkészületek.

A velenczei kormány ezen fogadást fontos államügynek tekintette. Fris emlékezetében voltak még azon ellenségeskedések, melyek Dalmatia birtoka tekintetéből a Corvinus Mátyás magyar király és a köztársaság közti jó egyetértést és békességet zavarták.

---

[1]) »Patavina juventus lauro caput redimita, sericaque veste auro atque argento contexta praefulgebat. Ita incedentes, effusa etiam undique maxima agrestium hominum multitudine ad exhibendos honores, ac vias obsidente, ad tertium lapidem propinquum Patavio urbi perveniunt; quo item loco Practor urbanus cum universis Civitatis ordinibus eius adventum expectabat. Ac simul etiam cum ipso aderant sex Regis Hungariae oratores praeter alois tris (így), qui usque ad Italiae fines iverant, ut Reginam susciperent, missi secundo loco cum 600 equitibus mirifice instructis. Nec non Patavinae matronae auro et gemmis ornatae, in his quinque et viginti currus aurea veste contecti Reginae obviam processere. Cum hac itaque solenni pompa, cumque maxima ordinum omnium laetitia ac populi plausa intra portam urbis recipitur, ipso urbis Antistite, ac universo Collegio Sacerdotum atque doctorum hominum comitante, Regina in practorio Regali apparatu suscipitur stb.« Gabriel Angelo id. m.

[2]) »Post meridiem ad spectaculum processit, quod ei magnificentissimum Rectores urbis paraverunt. Quo praeter varias saltationes, ac varios mimorum lusus, allata sunt multa bellaria ex saccaro confecta, multaque spectacula facta.« Gabriel Angelo id. m.

[3]) »Reliquis diebus Pannonii Duces, qui cum magno numero equitum aderant, sese in equis atque armis auro atque argento affabre facto pene contecti, omnes maximo cum ornatu Reginae ostenderunt agmen, servatis ordinibus agentes, ac si essent tunc ipsi cum hostibus pugnaturi.« Gabriel Angelo id. m.

Dalmátiát Zsigmond királynak a magyar korona jogaira nézve könnyelmű kormányzása eljátszotta; s minthogy a magyar nemzet traditionalis politikája annak visszaszerzését követelte, Mátyás Velenczével szemben ellenséges positiót foglalt, melynek az 1486. 32. törvényczikk igen sajátságos kifejezést adott. II. Ulászló a köztársaság irányában engedékenyebb volt, s miután elvégre köztük szivélyesebb viszony keletkezett [1]), a velenczei kormány örömmel ragadta meg az alkalmat, hogy a király ismételve és ismételve tapasztalt előzékeny barátságát azon kitüntetésekkel most mintegy viszonozza, melyekben a Magyarországba útazó új királynét részesítette. Ezek tehát nem annyira a nemzetközi udvariasságnak, mint talán inkább a számító politikának voltak nyilatkozátai.

Ehhez képest tehát kell azon különös gondoskodást is megítélnünk, melyet a velenczei kormány minden Anna királyné megtisztelése végett rendezett ünnepélyekre fordított, úgy, hogy azok nemcsak a magas vendég előkelő állásának megfeleljenek, hanem egyszersmind a köztársaság nemzetközi tekintélyéhez is méltók legyenek, s a magyar királyhoz való barátságos indúlatát hirdessék. Mindazon városok és vidékek főtisztjeinek és előljáróinak, melyeken a királyné keresztül útazott, hivatalosan meghagyatott, hogy tiszteletére a legnagyobb fényt fejtsék ki, s hogy nemcsak illő eltartásáról gondoskodjanak, hanem a városi községeket is a fogadtatására tervezett ünnepélyek és mulatságok rendezésében támogassák és segítsék. A költségek fedezésére minden napra 100 arany volt rendelve, kezdve azon naptól, melyben a köztársaság birtokának határát átlépi.[3]) Ez akkor tekintélyes összeg volt ugyan, de nem elégséges azon költségek elvi-

---

[1]) L. a Századok V. évfolyamát (1871.) 5. sk. ll.

[2]) P. o. »Fo scripto ali rectori di Padoa, se prestesseno al far dila zostra fino adi 26. che la Raina vi saría.« Marino Sanuto 1502. junius 9 ke alatt.

[3]) »Fu preso in Pregadi, dar ogni zorno ala Regina va in Hungaria, che vien di Franza, ducati 100 al zorno per le spexe, comenzando el primo zorno la intrera ne le terre nostre. Et cussi fu scrito ali rectori, la dovesseno honorar e alozarla in uno di palazi.« Marino Sanuto 1502. julius 14-ke alatt.

selésére, melyeket a királynénak eddigi útazása alatti elfogadása szükségelt, s így az naponkénti 150 aranyra emeltetett utóbb, noha ez sem volt elégséges.[1]) A Velencze városban rendezendő ünnepélyek sokkal nagyobb fényre terveztettek, s így nagyobb költségekkel jártak. Összesen a szükséges költségek eredetileg 20,000 aranyra voltak számítva[2]), de az akkori terv szerint a királynénak Velenczében tartózkodása négy vagy öt napra volt téve.[3]) Midőn azután az tapasztaltatott, hogy naponta 400 arany szükséges[4]), s midőn a királynénak Velenczében tartózkodása továbbra még kihúzódott, ezen irányban is az összeget kellett szaporítani, és augusztus 10-től kezdve minden napra, míg a királyné Velenczében lesz, uj 100 arany utalványoztatott. [5])

Midőn julius végén a királyné Velenczéhez közeledett, a doge, Loradeno Lénárt utasítást nyert, hogy mi módon őt üdvözölje. Bizottságok is neveztettek ki, melyek eléje menjenek. Lakásául pedig, míg Velenczében tartózkodik, a ferrarai herczeg palotája rendeltetett.[6]) Ez a Canal Grandé-n fekszik balfelől, a Rialtóhoz a nyolczadik palota.[7]) Végre a városi lakosoknak meg-

---

[1]) »Li ducati 100 non bastava. E da saper, che intrata su quel di Crema, la Signoria scrisse, si potesse spender al zorno da ducati 150, licet si spendesse piu; come etiam Io, che era tunc camerlango a Verona, ne ho optima instruzione.« Marino Sanuto julius 31-ke alatt.

[2]) »La venuta dila Raina dara spexa a la terra di ducati 20 milia.« U. o. junius 9-ke alatt.

[3]) »Il suo viazo maxime ordinato fino adi 6. avosto.« U o.

[4]) »La spexa si fieva in honorar questa Serenissima Raina comenzava a rincresser; perche si spendeva piu di ducati 400 al zorno.« U. o. augustus 4-ke alatt; s augustus 7-ke alatt: »In 8 zorni fu speso ducati 4500. Et bisognava a nostri, serar li ochii, azio non si perda el bon facto; perho che se dice: Chi beve el mar, poul bever el fiume.«

[5]) »Et perche la spexa dila Raina di Hongaria andava ala longa, ne si sapera quando havesse a partir; fu decreto, cha de domenega (jul. 10.) in la li sia dato ducati 100 al zorno.« U. o. augustus 12-ke alatt.

[6]) »Dita Raina alozera in la caxa dil ducha di Ferara, laqual honorifice vien preparata; et etiam a sta tolto per l'oficio dile raxon vechie altre 16 caxe con 14, 16 e 20 leti per una. E fu deliberato farli grandissimo honor.« U. o. julius 14-ke alatt.

[7]) »Ezen palotát a köztársaság 1621. a török kalmároknak és tengerészeknek engedte által, a minek folytán azóta »Fondaco de' Turchi«-nek neveztetik.

hagyatott, hogy a királyné tiszteletére tartandó ünnepélyekre készüljenek. [1])

Azonban nemcsak a királynéról volt szükséges gondoskodni, hanem a magyar főurakról is, kik a király és az ország részéről nevezetes kisérettel Velenczébe jöttek, hogy királynéjukat üdvözöljék és tiszteljék. Hazai kútfőink ezekről mit sem tartalmaznak, de Marino Sanutotól róluk is van részletes említés

A beküldött jelentések szerint, már julius 14-én tudta a velenczei kormány, hogy magyarországi követ, kik közt Ujlaki Lőrincz névszerint említtetett, vagy 700 lovassal, Sazilon keresztül Trevisoba érkeztek, uj királynéjuknak tiszteletére, kit — ha útját Magyarországba szárazföldön kivánná folytatni, — kísérjenek.[2]) Láttuk, hogy ezen küldöttség már Paduában mutatta be magát a királynénak, s hogy része Vicenzába is sietett eléje.

A velenczei kormány ezen küldöttség tagjainak ellátására azonnal naponként 50, s később 100 aranyt utalványozott, s Salamon Mihály trevisói podesta és kapitánynak meghagyta, hogy őket értesitse, mikép lakásokúl Velenczében a »hospitale di San Antonio nuovo« van kijelölve.[3]) Ez azonban kellemetlen félreértésre szolgáltatott alkalmat. Mert a magyar urak a »hospital nuovo« értelmét kellőleg fel nem fogván, s azt közönséges kórháznak, és nem — a tény állásához képest — egy egészen új

---

[1]) P. o. »Fu decreto, che per la venuta dila Raina di Hongaria tutte le arte fazi uno paraschelmo.« Marino Sanuto junius 9-ke után. — »Fu deliberato far ragatar homeni; etiam femene dile contrade, con pali di 40 ducati, farli una festa in palazo, e darli altri piazeri.« U. o. julius 14-ke alatt.

[2]) »Perche el vien 700 cavalli de Hongari contra, i qual za parte son passadi da Sazil a Treviso« stb. U. o. — »Adoncha zonseno in questa terra prima 7 oratori Vngarici con cavalli 400, fra i quale il Ducha Lorenzo; et veneno per accompagnar la Raina in Ongaria, si la vorra andar per terra.« U. o.

[3]) »A questi capi et oratori regii li sia dato ducati 50 al zorno per spexe.« U. o. — »Ai quali hessendo zonti a Treviso, per Michiel Salomon podesta e capitanio li fo fato dir, che a Venexia li erano sta preparato per sua habitation l' hospital San Antonío nouvo.« U. o. — »Veneno a Venexia in questi zorni li oratori Vngarici per numero 6 contra la Raina; e fu preso darli ducati 100 al zorno per le spexe.« U. u.

palota-szerű épitménynek magyarázván, ezen lakást el nem fogadták,[1]) s a számukra utalványozott pénzt is visszaútasították.[2]) Nézetük szerint — noha fogadtatásukra velenczei nemesek skarlátba öltözve 50 sajkával voltak küldve — ők ily módon Velenczébe menni nem akartak, azt mondván, hogy a magyar királynak nemzetközi tekintélye nagyobb, sem hogy követeit egy kórházban beszállásolni lehetne, s hogy a köztársaság pénzére sincs szükségök. Ennek folytán Velenczébe csak akkor mentek, midőn más szállást nyertek,[3]) szükséges ellátásukról pedig hivatalból kellett gondoskodni.[4]) Különben a magyar követek, mikor Velenczébe érkeztek, pénz dolgában igen jól álltak, sok bevásárlást tettek, és mindent kész pénzben fizettek ; azt is mondták, hogy a királytól fel vannak hatalmazva, a királyné tiszteletére minden költséget viselni[5]) ; azonban később pénzök fogyván, a köztársaságtól előlegezésül 8000 aranyt kértek, azon 100,000 aranynak fejében, melyeket Velencze az 1500-ki egyezménynél fogva a törökök elleni háborúra évenkénti subsidiumképen a magyar királynak fizetni tartozott. Ezen előleg nekik ki is fizettetett.[6])

* * *

Julius 30-án rosz idő lévén, Anna királyné, Venier Endre

---

[1]) »I quali come uditeno hos sermones, si turborono, dicendo era loco indecente a lhoro oratori di tanto Re ; non considerando la qualita dil loco, che era nuovo, et non piu operato, et belissimo.« U. o.

[2]) »Loro non li volseno. U. o.

[3]) »Da Treviso vereno per Sil a Torzello, e arivadi a San Thoma di Borgognoni ; ai qual fo mandato 50 barche contra, et 7 con zenthilomeni nostri vestiti di scarlato per condur quelli a San Antonio, dove era sta preparato. Risposeno, voleano star li ad aspectar la Regina, ne voleano far questa inzuria al suo Re, da essere alozadi in hospedal. Tandem sapudo questo, la Signoria mandano altre barche con zenthilomeni, dichiarandoli esser preparato altri palazzi in Canarcio condecenti ale sue grandezze ; et cussi poi veneno a Venexia.« U. o.

[4]) »Fo necessario farli le spexe per l' oficio dile raxon vechie.« U. o.

[5]) »Si dice ditti Hongari aver porta assa ducati, perche compro molte se despecie e altro. E fo dito, havia liberta dil Re di spender assaissimi danari in adornar la Raina.« U. o.

[6]) »Accidit, che li oratori Vngarici dimandono ducati 8000 ala Signoria per spexe conveniano a far, aconto dila paga, si ha a dar al Re. Et nel Conseio di Pregadi fu preso darli ; si che fonno dati assa avanti il tempo«. Marino Sanuto augustus 12-ke alatt.

paduai kapitánynak kisérése mellett, csak julius 31-én hagyta el Paduát, s útját közvetlenül Velenczének vette, hol hármas fogadtatásban részesült.[1])

Fusina-nál várta őt a velenczei kormány első küldöttsége, velenczei nemesek Gabriel Angelo vezérlete alatt, ki hozzá üdvözlő beszédet intézett.[2]) Ez ugyanaz, ki a királyné tiszteletére Velenczében tartott ünnepélyeket leírta.

Még fényesebb volt azon küldöttség (altri zentilomeni et cavalieri che l' aspectavano), mely őt »San Giorgio in Alega«-nál várta, s hajón »San Biagio Catoldo«-ig vitte, hol a Bucentauro (a velenczei köztársaságnak fő diszhajója) állt, a doge-vel, a kormány legelőkelőbb tagjaival, a pápai, a franczia, a magyar és a ferrarai követekkel, a legfőbb rangu uri hölgyekkel, s a nemesség színével. A doge, Loredano Lénárt, midőn Anna királyné este hét órakor ide érkezett (a hore 23.), s kiséretével a Bucentaurora szállt, a köztársaság nevében üdvözlő beszéddel fogadta.[3]) A doge-n kivül itt jelen voltak a Signoria, a patriciusok Fő-Collegiuma, az avogadorok, a tizek tanácsa, az arzenál főnökei és számos mások. Az 53 diszhölgynek élén állt a doge-nek saját menye, Loredano Jeromosnak neje, ki aranyba, a többi pedig skarlátba volt öltözve. Más urihölgyek is legfényesebb öltözékben voltak jelen.[4]) A Bucentauron tartatott azután a fogadó estebéd,

[1]) Marino Sanuto, julius 30. és 31-ke alatt.

[2]) »Questa Raina zonta a Padova vene per barcha a Veniexie. Li fo mandati zentilhomeni contra a Liza Fusina; et ivi per ser Anzolo Gabriel quondam ser Silvestri Auditor li fo fata una oratione.« Marino Sanuto, julius 31-ke alatt.

[3]) »(La Raina) vene poi con li piati a San Zorzi d' Alega, dove erano altri zentilhomeni et cavallieri, che l' aspectavano; et poi pervenne a San Biasio Catoldo, dove era il Bucentauro con il Principe stb. Or a hore 23. fu dal Principe li a San Biasio recevuta honorificentissime.« U.o.

[4]) »Il Bucintoro con il Principe, Oratori, la Signoria et il Colegio, e non altri palrizi. Ma la nuora del Doze, moglie di M. Hironimo vestita d'oro con altre donne per numero 53, et li compagni vestidi de scarlato. Erano etiam li Avogadori, Capi di X, et Patroni al Arzenal stb. e le donne in Bucintoro adornate di belissime et riche zoie stb. — Erano in Bucintoro li Oratori dil Papa, Franza, Hongaria et Ferrara, et altri Signori. Con essa Raina era la Marchesana di Saluzzo nominata madama

150 terítékkel, arany és ezüst edényeken. A magas vendég mulattatására ezen alkalommal előkelő urak és hölgyek különféle tánczokat lejtettek.[1])

Nagyszerű látvány volt az, midőn a Bucentauro ezen fényes társasággal és sok nagyobb és kisebb díszhajótól kisérve, számos diadalíveken elhaladva, általános kivilágítás mellett a Canal Grande-be befordúlt, s trombita és zeneszó, énekesek dallamai s a nép üdvözlő örömzaja és hódoló felkiáltásai közt a királynét a számára előkészített palotába vitte. Itt őt a doge felvezette s egészen kamarájáig kisérte.[2])

Másnáp, augustus 1-én kezdődtek a tiszteletére rendezett ünnepélyek és mulatságok.

Első napon délután 5 órakor volt női regatta. Tizenegy könnyű csónak, mindenik négy evező nővel, »San Giorgio Maggior«-tól a ferrarai őrgróf palotájáig futott versenyt. Ez új látvány volt, mert rendesen nők evezni nem szoktak, s szokatlanságánál fogva nem kevésbé, mint mivel a csónakokban lévő nők az evezésben kitűnő ügyességet tanúsítottak, a közönség nagy tetszéssel fogadta. A királyné nagyszámú hölgyek társaságában azt »San Marcula«-ban a Giorgio palotából nézte.[3])

Margarita de Saus, qual e sua parente. Era per il Re di Franza Monsignor dila Gersa, che va con lei in Hongaria per ambasador; item suo fradelo dila Raina Monsignor el Batardo de Candala; item Monsignor Claudio de Ais, et domino Galeazo Visconti« stb. U. o.

[1]) »Li in Bucintoro zonta, fo portada una belissima collation, presenti 150, de confetione su arzenti, tra li qual fu quelli dil Cardinal Zen; et poi veneno balando li in Bucintoro li compagni con le donne.« U. o.

[2]) »Gran triumfi per tutta la terra stb. Et pervenne el Bucentoro per Canal Grando fino ala caxa dil Marchexe di Ferrara, dove era stato preparato honorificentissime. E il Principe la messe di sora, e la accompagno fino ala sua camara.« U. o.

[3]) »Adi primo auosto fu fato rogata de XI barche di femene di le contrade a quatro per barcha, che vogava da San Zorzi Mazor fino ala cha dil Marchexe, dove era la Raina a cha Zorzi a San Marcuola andata a veder con molte donne nostre accompagnata; e fo a hore XXI.« Marino Sanuto, augustus 1-je alatt. — »Primum certamen editum est cymbarum, quae levissimae sunt et mirae celeritatis stb. ad usum spectatorum; quod duplex fuit ac bipartitum. Primum enim fuit foeminarum; quae sane pulherrimum spectaculum praebuerunt; partim insolita quadam rei novitate, quod foeminae etiam in ipso mari virilia officia attingerent, partim propter peritiam ipsarum in remigando« stb. Gabriel Angelo, Libellus Hospitalis.

Hat órakor következett azután hét nagyobb sajkában a férfiak regattája, a »duo castelli«-től »Santa Croce«-ig. Mindenik sajkában volt hat evező, s kik elsők a czélnál érkeztek 25, a legközelebbiek pedig 15 és 10 arany-nyi jutalmat nyertek.[1])

Augustus másodikán reggel a doge a Signoriával és sok senatorral gondolákon volt látogatóban a királynénál, egy óráig ott maradván, ki ez alkalommal azt mondta, hogy szeretné egy hajótornát (hastiludium, giostra con barche) látni. Azonnal történtek eziránt intézkedések, s azon nap délután a ferrarai palota előtt a Canal Grande-ban sajkákon ilyen torna tartatott, mely igen szép és mulattató volt.[2])

Augustus 3-án d. e. 10 órakor (a hore 14.) a királyné hölgyeitől kisérve látogatását tette a köztársaság palotájában. A doge eléje ment a lépcsők kezdetéig (al pato dila scala), s vezette őt a Collegiumba, hol a doge feletti helyén lévő székre ült. Azután egy franczia püspök franczia nyelven mondott beszédet (fu fato una oration vulgar), megköszönvén a Signoriának a királyné iránt tanúsított megtisztelését. Erre felkelvén és leszállván, a doge kikisérte a királynét a lépcsők kezdetéig, s ott ez elbúcsuzott a Signoriától, és meglátogatta a sz. Mark templomát, hol mindenek előtt kis misét hallgatott. Ez bevégeztetvén, ment a sekrestyébe, Krisztus vérét és más ereklyéket nézni, melyek különben csak nagypénteken és Krisztus égbemenetelének napján (lasensa, azaz áldozó csütörtökön, a köztársaság főünnepén) volt szokás mutatni. Ezután a sanctuariumba lépett, az egyház kincseit szemlélni, melyek nagy mérvben gerjesztették érdekét olyannyira, hogy midőn itt sokáig mulatván, hölgyeinek egynémelyike kezdett nyugtalannak mutatkozni, azt mondá: ki ne mulasztaná el ebédét is, ha ezen becses dolgokat láthatja? (»chi non resteria de mangiar per veder queste cose si pretiose?«). Innen a marzarián (főtéren) végig a Rialto hidig, hol a kereskedők legfényesebb boltjai voltak, gyalog ment, mindenütt a sokaságtól körül véve; hol a hidon is

[1]) »Poi a hore XXII. fu fato ragata de homeni in 7 barche, a homeni 6 per barcha, et dato li palii posti a chi vadagno. Et li homeni ragato da li do Castelli fino a Santa Crose, prezi ducati 20, 15 e 10.« Marino Sanuto, augustus 1-je alatt.

[2]) Marino Sanuto, augustus 2-ka alatt.

átkelvén, gondolára szállt, és 3 órakor (a hore 19.) lakásába tért vissza. Délután az arzenált látogatta meg, melynek főnökei tiszteletére uzsonát rendeztek.[1])

Ez alatt levelet vett Budáról, hogy Skander basa megtudván, mikép fia veszélyben van, Jajczát készül megtámadni. Ennek folytán aggodalmat mutatott az ottani magyarok sorsa iránt; a következés azonban aggodalmát alaptalannak bizonyította.[2])

Augustus 4-én a szent Mark terén a magyar urak tornájának kellett volna lenni. Az előtte való napon erre a tér volt kijelölve és homokkal behintve, az emelvények elkészítve s a sorompók elhelyezve. Mert a magyar urak ezen torna alkalmával mával nem csak vívási ügyességöket, hanem lovaikat és szép fegyvereiket is akarták mutatni. Már 54 hölgy volt ott fényes öltözékben, kik az emelvényen helyet foglaltak, s úgyszintén a tizek tanácsa is jelen volt, és a kitűntetett nézőhelyre másokat nem bocsátottak. A királynét, a doge-t és a Signoriát várták, midőn a Collegium a jelentést vette, hogy a magyar uraknak tornalovai, melyek Trevisóban vannak, csak holnap fognak megérkezni. Így a torna elmaradt; a hölgyek a palotában rendezett ünnepélyre hivattak meg s az emelvényt elhagyták. Másnap csak két úr tornázott, s a többi torna nem is tartatott, és csak lovagjátéknak volt később helye.[3])

Az ünnepélyt a palotában a »Compagnia di Electi« rendezte, és ez kezdődött 2 órakor (a hore 18.). A doge elejébe ment

---

[1]) Marino Sanuto, augustus 3-ka alatt.

[2]) U. o.

[3]) »Essendo ale 16. hore im piaza aparato i soleri, et posto le sbare e sabion el di avanti, perche Vngari voleano zostrar, e mostrar i sui cavalli grossi e sopraveste. Et venute 54 donne ornate de zoie etc. e andate suli soleri, dove erano li capi di X reduti, accio altri non vi andasseno suso. Interim che aspetavano la Raina con il Doxe e Signoria ala zostra, vene nouva in Colegio, come i cavalli, con i qual doviano zostrar. erano a Treviso, e vegniriano doman. Et cusi fu mandato a dir ale donne, venisseno zoso de soleri, e andasseno in palazo ala festa, perche la zostra non era in ordine. Et cusi veneno stb. Et non fo zostrato, solo corso una bota.« Marino Sanuto, augustus 4-ke alatt. — »Duo milites Pannonii armati atque hastati in Marciana area concurrunt, inspectante Regina, simul cum Principe ac universo Senatu.« Gabriel Angelo id. m.

[illegible]

Az [illegible]

[illegible]

A [illegible]

A [illegible]

Következett azután a rendkivüli fényre és nagy költséggel (300 aranynál többe került) előállitott lakoma, melyen 110 vendég volt jelen.[4])

[1]) »La festa fu fata per la Compagnia di Electi. Et fu comenzato a hore 18.; et il Doxe vene contra la Raina, e la meno sul soler. Et inter haec per una hora e meza fo gran pioza e vento: et fu fato la festa in palazo.« Marino Sanuto, augustus 4-ke alatt.

[2]) »La Raina ballo con domino Galeazo Visconte Milanese.« U. o. »Regina cum summa omnium admiratione simul cum uno suorum procerum semel coream duxit.« Gabriel Angelo id. m.

[3]) »Inter quae alia totum est repraesentatum bellum Troianum: ut Paris ab Initio Deas judicabat; quemadmodum mari vectus Spartam adibat, Helenam secum asportabat; utque postea in aulide Graecorum exercitus congregaretur, Iphigeniaque pro cerva ab Agamemnone interfecta Calcanti traderetur; Graecorum et Troianorum acies simul pugnarent; Illum postremo dolo caperetur. Quae omnia miro artificio confecta, miram quamdam historiae similitudinem exprimebant; atque ita singuli motus musica quadam ratione ad tibiarum sonum agebantur, ut certe supra ingenii humani vires spectaculum illud fieri videretur. Aderant enim equi, viri, arma, naves, civitates, tormenta, cursus, machinae, atque alia innumera huiusmodi instrumenta, quae artificiosissime movebantur.« Gabriel Angelo id. m.

[4]) »Poi fo data la colatione, che fu bellissima, costo ducati 300 e piu, fo presenti 110.« Marino Sanuto, augustus 4-ke alatt.

A lakomának végén tartatott az u. n. mumaria, melynek részletes leírását bírjuk. Az egész, számos személyekből, alakokból és álarczokból összeállított s több csoportra osztott körmenet módjára volt rendezve. Az első csoportban trombitások és dobosok voltak, kik a menetet megnyitották. Következtek azután a második csoportban mindenféle feltűnő nagyságra alakított ritka és mesés állatok álarczai, melyeknek nehánya akkép volt készítve, hogy hol szájából vagy orrából, hol szeméből vagy füléből tüzet látszott hányni. A harmadik csoportot óriások s elefántoktól vont kocsikban álló fegyveresek képezték. Végre a negyedik csoportban volt 400 ember, kik mindennemű, mesterségesen czukorból gyártott állatalakokat, czímereket és egyéb műkészítményeket arany és ezüst edényekben, felemelt kezekkel hordtak, melyeket a királyné ülőhelyével szemben emelt állványra letettek, s melyek a népnek átengedtettek.[1])

S ezzel az ünnepély befejeztetvén, a királyné este 7 órakor visszatért lakásába.[2])

Ezen ünnepélyek és mulatságok közben mindazáltal — melyekben 600 franczia, magyar és milánoi vendég vett részt és a köztársaságtól megvendégeltetett — egy sajátságos epizod merült fel, mely — valamint magában véve kellemetlen — úgy a közörömmel is egyáltalában nem volt összhangzásban. Úgy látszik t. i., hogy a királyi házasság Franciaországban meg volt

---

[1]) »Et vene la mumaria.« U. o. — »Ad haec sumptuosissimum atque luculentissimum omnium corollarium addiderunt hoc ordine: Primum innumeri tubicines classicum canentes praeibant; deinde tympanistrii bellicum in morem obstrepentes sequebantur; tertio loco varia simulacra animalium ignotae speciei, miraeque magnitudinis atque proceritatis ferebantur, ita composita atque constructa, ut flare atque evomere ignem ab ore, oculis, nasibus atque auribus viderentur. Post haec gigantes aliquot armati velut pugnaturi in curribus ab elephantibus vehebantur. Postremo 400 ministri bellaria et sigilla, totidem vasis aureis atque argenteis in varias formas animalium ex saccaro artificio mirabili confecta sublatis manibus portabant; quae omnia super pulpitum, in quo Regina erat, posita, atque in universum populum sunt in commessationem data.« Gabriel Angelo id. m.

[2]) »Et compita la Raina a hore 23. ando a caxa.« Marino Sanuto augustus 4-ke alatt.

kötve, anélkül, hogy a királyné hozományának, hitbérének és esetleg özvegyi tartásának kérdése határozottan elintézve lett volna. Velenczében most eziránt differentiák támadtak a franczia urak és a magyar király követei közt, kik végre azt jelentették ki, hogy útasításuk szerint a királynét előbb innen Magyarországba vezetni nem fogják, míg 40,000 arany hozománya, melyet a franczia király ígért, kifizetve nem lesz.[1]) Ezen nyilatkozat azt eredményezte, hogy számos franczia úr Velenczét elhagyta és Milanóba sietett vissza; míg a magyar urak közül is sokan Trevisón át tértek vissza a hazába. A királyné pedig alig 60—70 személylyel maradt ott.[2])

A dolog természetében feküdt, hogy ezen jelenet a velenczei kormányra nézve igen kellemetlen volt, mely azonban a királyné irányában a vendégszereteti udvariasságot miben sem sértette, s — mint fentebb láttuk — ellátásáról és tovább útazásáról most magában volt kénytelen gondoskodni. Anna királyné pedig, kinek szabad választására volt bízva száraz földön vagy tengeren Magyarországba útazni, elkedvetlenítve[3]) elvégre elhatározta magát hogy útját tengeren fogja folytatni, noha ez veszedelmesebbnek mondatott.

Ily körülmények közt megtörtént, hogy a magyar királyné még vagy két hétig volt kénytelen Velenczében mulatni, mely idő alatt a város nevezetességeit nézte, s nemcsak a kormánytól, hanem a néptől is a tiszteletnek legszívélyesebb bizonyságait vette.[4])

---

[1]) »Hongari ha in commission, non la menar di qui, se prima non hanno 40 milia ducati di dota li promisse il Re di Franza.« Marino Sanuto augustus 4-ke alatt. — »Francesi non vol dar li franchi 40 milia ali ambasadori Vngari sono qui, se il Re non hara prima transduta la Raina, e consummato matrimonio; e Hongari hanno in mandato, che la non vegna, se prima non ha li danari.« U. o. augustus 7-ke alatt.

[2]) »Vedendo Francesi venuti accompagnar la Raina, si partino molti, et ritornono a Milan; et parte di Hongari torna per via di Treviso; si che la Regina resta con 60 in 70 boche qui.« U. o. augustus 4-ke alatt.

[3]) »Essa Serenissima Regina era di mala voia.« U. o. augustus 7-ke alatt.

[4]) »Sequentibus diebus, quibus in urbe mansit, omnia honoris officia ac oblectamentorum genera, quae ab universa Civitate exhiberi potuerunt, certatim ei praestita sunt.« Gabriel Angelo id. m.

Azon tisztelgő kitűntetések után ugyanis, melyeket addig tapasztalt, midőn köszönetet mondott a dogének, egyszersmind kinyilatkoztatta, hogy mielőtt a köztársaság földjére lépett, soha nem érezte úgy, mint most, hogy mit jelent az királynénak lenni, hogy ezt férjének is fogja elmondani, s hogy magát mindig a köztársaság leányának tekintendi. Ezen nyilatkozatát a doge örömmel fogadta, azt válaszolván, hogy az mi történt, semmi ahhoz képest, mit a királynéért tenni tiszta szívből készek.[1])

De a velenczei nép is minden alkalommal, valahányszor vele érintkezésbe jött, a tisztelettelteljes hódolatnak nyilatkozatával örvendeztette meg őt.

Augustus 5-én a királyné a Murano szigeten volt, hol az üveg gyártását nézte. Visszajövet a Crosechieri-knél szent Borbála ereklyéit tisztelte.[2])

Augustus 6-án a Santa Maria Maggioret látogatta meg, s ott az új monostor felépítését szemlélte meg.[3]) Azután ment Canarcioba a Vianelo-féle házba, hol nagyszerű hangverseny adatott.[4]) Itt de Fossis Péter hires zenész nyolczas énekben rendezte azon dal előadását, melyet tiszteletére egy ottani költő, Harmonio szerzett volt.[5]) A hangverseny után fényes estebéd

---

[1]) »La Raina, qual e sapientissima, ave a dir al doxe, che mai la cognosudo esser Regina, salvo da poi zonta in le terre Venitiane; e perho havera a recommandar questo stato ala Maesta dil suo Re; et voleva semper esser fiola di questa Illustrissima Signoria. Ala qual il Principe con acommodate e dolce parole li corrispose, che questo era nulla a quello, era il bon cour nostro.« Marino Sanuto, aug. 4-ke alatt.

[2]) Marino Sanuto augustus 5-ke alatt.

[3]) U. o. augustus 6-ka alatt.

[4]) »Poi fu ala caxa dil Vianelo in Camareio, dove era musiche di ogni sorte.« U. o.

[5]) »Petrus de Fossis, homo praeter alias eius disciplinas in arte musica multae celebritatis, hoc Reginae carmen ab Harmonio nostro compositum, sub octonarii numeri figura, quae solidum corpus efficit, suavissime decantavit, ac postea ipsi compositionem eius dono dedit:

O nova Pannoniae consors Regina Coronae
Felix perpetuae sit tibi laudis iter;
Sic tua te memoret, sic semper verset in ore,
Gallia discessu quae modo moesta tuo est,
Ut tibi nunc cupio felicia tempora, quae te
Detineant dulci legitimoque thoro.

volt, 35 személyre, mely után a királyné kilencz óra felé tért vissza lakásába.[1])

Augustus 7-kén nem ugyan a királyné, hanem a franczia urak és követek jelentek meg a kormánytanácsban. A királyné később Zelestriába ment, hol este az ottani apáczák müénekét hallgatta.[2])

S ekkor végre a franczia és magyar urak a királynénak hozománya iránti alkudozásaikat befejezték, melyet a magyarok azonnal kivántak, a francziák pedig csak a házasság foganatosítása után akartak letenni. A magyar urak megnyugtattatván, ez a királyoknak megíratott Milanóba és Magyarországba.[4])

A többi idő alatt, míg még Velenczében volt, a királyné

Accipe nunc igitur nostrae modulamina Musae,
Quod tibi propenso carmen ab ore venit.
Scimus enim, quanto venientem excepit honore
Italia aspectu facta beata tuo;
Brixia laetata est, laetata est ipsa Catulli
Patria, quae laribus te tenuere suis;
Altius intumuit cum te spectaret euntem
Mincius, et nymphae deseruere lacum.
Obvia decurrit longis Vincentia pompis,
Quaque aderas illa parte sequutus amor;
Exivere nurus complexum Antenoris omnes,
Distulit officium docta caterva suum.
Quid referam Veneti pompam, speciemque tryumphi
Quem stupuit cernens aequoris ipse pater?
Dum mediam incedis Centauro vecta per urbem,
Reddidit et rippa nomen utraque tuum;
Dependetque tibi populus spectator eunti,
Puppis et in vitreis plurima ludit equis;
Et medium opperiens cymbis nigrantibus aequor,
Concinit »Anna« puer, concinit »Anna« senex.
Ipse ego compositis demulcens cantibus auras,
Optabam faciles in tua vota Deos.« Gabriel Angelo id. m.

[1]) »Ceno li 35 persone, e (la Raina) ritorno a caxa a hore una di note.« Marino Sanuto, augustus 6-ka alatt.

[2]) U. o. augustus 7-ke alatt.

[3]) „Essa Raina ando ala Zelestria a vespero; poi ale verzene audir cantar monache.« U. o.

[4]) »Essendo accordate le cose, et Vngari tasentati di haver la dota, poi la sara transduta la Raina.« U. o. augustus 16-ka alatt. — »Era sta scrito a Milan al Roy, e in Hongaria.« U. o. aug. 7-ke alatt.

mindennap ment látogatni templomokat és monostorokat. Folyton folyva hoztak a kalmárok lakásába drágaságokat, ékszereket, aranyposztót, selyemkelméket stb. De ő mit sem vett; mondatván, hogy nincs pénze.[1])

Augustus 16-kán hozományának ügye el lévén intézve, az határoztatott, hogy hajón Segniába fog útazni, s erre a magyar követek, kik Treviso felé mentek vissza hazájukba, elbúcsuztak a Signoriától.[2])

Augustus 19-kén a doge és a collegium voltak a királynénál búcsut venni, s ekkor elútazására augustus 21-ke jelöltetett ki.[3])

Ennek folytán egy szép és könnyű gálya szemeltetett ki, melynek vezetése egy deli fiatal hajóskapitányra, Lando Péterre bízatott, s a gálya legénysége össze hivatott.[4])

Végre augustus 21-kén este 8 órakor (a hore 20.) a királyné kiséretével szállt gályára s azon éjjel indúlt el. Vele 14 kisebb hajó volt, melyek embereit és podgyászait vitték.[5]) September 1-jén a gálya visszatért Segnia-ból, s Lando Péter jelentést tett, hogy a királyné két napi csendes és igen kellemetes tengeri útazás után, augustus 23-án ott szerencsésen partra szállt, kitől levelet hozott, melyben a tengeri útazásról való gondoskodást megköszönte, s Lando Péter eljárása iránt elismerését fejezte ki.[6])

* * *

---

[1]) »(La Raina) ogni di va a visitar chiesie e monasterii stb. Et e da saper, che a ditta Raina ogni di era portate zoie, panni d'oro, di seda, e altro. Et lei non comprava; si dice, perche non haveva danari.« U. o. augustus 7-ke alatt.

[2]) U. o. augustus 16-ka alatt.

[3]) »El Principe ando con li piati, con il Colegio a tuor licentia dala Raina; qual dia partir adi 21.« U. o. aug. 19-ke alatt.

[4]) U. o. augustus 4-ke és 16-ka alatt.

[5]) »Adi 21. fu fato la crida, che quelli hanno auto soldo sula galia dila Regina, ozi si reduga a galia; perche a hore XX. Sua Maesta montera in galia. Et cosi montoe, et la note partite.« U. o. augustus 19-ke alatt. — »Et con lei ando 14 barche per condur la fameia; e li cavalli andono per terra.« U. o. september 1-je alatt.

[6]) »Zonse la galia sotil con ser Piero Lando patron al arsenal, qual conduce a Segna la Raina di Hongaria. Et porto lettere dila Raina

útnál fogva ott mindnyájan még meg nem érkeztek volt, s csak néhányan lehettek jelen a királyné fogadtatásánál, kik különös gyorsasággal siettették útjokat. Úgy szintén a közeli szlavoniai urak is, kik az utolsó perczben hivattak meg az ünnepélyre, az idő rövidségénél fogva teljes számmal nem jelenhettek meg. De a királyné lovai is, melyek szárazföldön jöttek, csak később érkeztek.[1])

Mindamellett Anna királynénak itteni rögtönzött fogadtatása bizonyos fényt mutatott. A tengeri kaputól fogva, melyen a városba vonúlt, egészen a várig, a hova szállt, az utczákon a házak ágokkal, képekkel és kárpitokkal voltak díszitve, s volt néhány helyen több diadalív is üdvözlő felírásokkal; névszerint egyik helyen aranybetükkel a következő latin felírás volt: »Expectata venis.«[2]) Tiszteletére jelen voltak itt Corvinus János, mint horvátországi és szlavoniai bán, a főuraknak és harczosoknak egy hatalmas 7—8000 főnyi kiséretével, gróf Frangepán Bernát, gróf Tamás (le comte Thomas, talán Felsőlindvai Szécsy Tamás), a Báthory családnak egy tagja és számos más urak.[3]) Azon urak közűl, kik már Velenczében hódoltak a királynénak, jelen volt Ujlaki Lőrincz több más főurral és főpappal.[4]) Lónyay Albert több lovat és egyéb becses tárgyat ajánlott fel a királynénak ajándékúl, mit ez nyájasan elfogadott.[5])

Segniából Anna királyné Modrusnak vette útját, Frangepán Bernát birtokában fekvő városnak, ki őt itt illő tisztelettel fogadta.[6]) A franczia tudósító különösen kiemeli, hogy ezen a vidéken a misét szláv nyelven tartják.[7])

---

[1]) A franczia fegyverhirnök id. h. 99. l.

[2]) »Depuis la porte marine, par ou elle entra, viz force de rameaulx et painctures jusque's au chateau; et y avoit en plusieurs lieux escript eaulx. Aux quelz avoit escript en latin en lettres d'or : EXPECTATA VENIS.« U. o. 98. l.

[3]) U. o. 99. l.

[4]) »Oultre y estoit le duc Lorens filz du roy de Bosne, et plusieurs grans seigneurs et prelatz, qui estoient venuz a Venise au devant de la dite dame.« U. o. 99. l.

[5]) »Le capitain de Seigne Longney Albert eux fist présent de chevaulx et autres choses.« U. o.

[6]) »La dite dame avoit passé par la ville de Modrouce appartenant au comte Bernardin (Frangepán), auquel lieux avoit esté bien recevé.« U. o. 100. l.

[7]) »Y chanta l'on la messe en esclavon.« U. o. 99. l.

Innen a további útazás nem látszott egészen biztosnak, a törökök gyakori betörései folytonos veszélyt okozván. S minthogy nem régen a vidék ilyen betörés által pusztíttatott, s ennek folytán különös elővigyázat látszott szükségesnek, Corvinus János bánnak rendeletére az ország határainak mentében, mind a török, mind a német birodalom felé, számos fegyveres csapat volt felállítva,s a főveszélynek helyén egy 10000 főnyi sereg vonatott össze.[1])

Csak september 5-én voltak szerencsésen túl az útazásnak ezen veszélyes pontján, és *Zágrábba* érkeztek, hol Lukács püspök egy 300 főnyi banderiummal ment eléje a királynénak. Miután itt a tisztelgő fogadás megtörtént, a külváros kezdetén a püspöki vicarius kereszttel és zászlóval, a kanonokok kiséretében volt tiszteletére ; s a királyné a számára előkészített lakásába a püspöki palotába vezettetett. Tudósítónk előtt itt a magyar papságnak sajátságos fellépése is új és szokatlan jelenség volt, a minek ő határozott kifejezést ad az útazás leírásában.[2]) Zágrábban Corvinus János és Lukács püspök a királynét ezüst csészék, lovak és más értékes dolgok ajándékozásával tisztelték meg[3]) ; ki több napig tartózkodott itt, hogy a legutóbb múlt idő fáradalmaitól pihenjen.

Az útazásnak legközelebbi állópontja a Dráva folyónál volt, mely a tulajdonképi Magyarország és Szlavonia közt a határt képezi. Ennek partján a királynét Perényi Imre várta, ki neki a királytól levelet hozott és három, különös ügyességgel készített és aranynyal gazdagon díszitett hintót mutatott be neki, melyeket királyi férje neki ajándékúl küldött, s melyeknek mindenikébe 8, különös szépségű hámos ló volt befogva. Ezen

---

[1]) U. o.

[2]) »La dite dame vint a la cité de Zagrabrie. Audevant de la dite dame vint l' evesque d' icelle cité nommé messire Luc, accompaigné de bien troys cens hommes de guerre ; et a l'entrée des foubourgs vint l' archiprestre, qu' est celluy qui office en absense de l'evesque selon leur usance ; lequel était en pontifical de prelat avec la croix et banniere, les Doyen et Chanoynes, et ung poélle, qui estoit de velour cramoisy. La reverance faicte la dite dame fuit conduicte a la maison episcopale, ou estoit son logis.« U. o.

[3]) »En icelle cité luy donna le duc Corvin presens, comme de coupes d' argent et chevaulx. Aussi fist l'evesque d'icelle cité.« U. o. 100. l.

lovak aranyposztóból készített drága szerszámán Ulászló király országainak czímereit lehetett látni, s mindenik hintónak fogata más és más színű volt. Franczia tudósítónk, ki hazájában és névszerint Párisban már sok szépet láthatott, mégis azt jegyezte fel, hogy soha ily szép kocsikészületet nem látott.[1]) Különben a három közűl az egyik, mely a másik kettőnél szebb és fényesebb volt, a királynénak, ezek pedig hölgyeinek valának szánva. Volt ott még négy más hintó is, melyeken az országnak legelőkelőbb főuri hölgyei közűl nehány, névszerint Perényi (Perigny), Csáky (Jacqui), Szent Györgyi (St. George) és más úri hölgyek, a királynénak elejébe siettek volt, kit itt üdvözöltek.[2])

Miután a királyné egy díszhajóban a folyón átkelt, Perényi Imre más főurak kiséretében, a király nevében tisztelgő magyar beszédet intézett hozzá, mely neki franczia nyelven volt tolmácsolva, a mire azután a többi hölgyek és urak egyenként hódoltak neki, óhajukat kifejezvén, hogy sokáig legyen úrnőjük.

Azután a hintók felé fordúltak, hol öt hirnök állt Magyarország, Csehország, Bosznia, Dalmátia és Lengyelország czímerével, az utóbbi azért, mert a király a lengyel uralkodó házból származott[3]), s a hölgyek kocsiba, az urak lovakra szállva[4]) *Székes-Fehérvár* felé vették útjokat, a hova september 27-én érkeztek.

---

[1]) »Audevant de la quelle dame, et a l' entrée du dit Royaume sur le bort d' icelle rivière, arriva ung baron nommé le sir Emeric Perigny, lequel apporta lettres du Roy a la dite dame. Avec ce luy fist présent de par le Roy de troys chariotz le mieulx faits, et dorez, que je viz jamais. Et estoient iceulx chariots garniz chacum de huit chevaulx grans, comme coursiers, les uns différans des autres en couleur. Les ditz chevaulx estoient armeriez des armes des principautés et seigneries que possédo le Roy, et estoient enharnachez de drap d'or couverz et carniz de coussins et careaulx des mesmes, bien conduitz et en bon ordre.« U. o.

[2]) »Lesquels (chariotz) avoient esté ordonnez pour la dite dame, et pour ses dames et damoiselles; et l'un d'iceulx estoit plus riche que les autres et mieulx doré, car il estoit fait pour sa personne. Oltre y avoit quatre chariotz bien richement dorez, esquelz y avoit grant nombre de dames et damoiselles, comme de mesdames de Perigny, de Jacquy, de la comtesse de St. George, et autres.« U. o.

[3]) Itt a tudósító hibásan tulajdonítja Bosznia czímerét Dalmátiának és Dalmátia czímerét Horvátországnak. U. o. 100. l.

[4]) »La dite dame entra en chariot luy ordonné, et chacun monta a cheval « U. o.

Ezen város előtt a király várta hitvesét. Vele voltak testvére Zsigmond, oppelni és glogaui herczeg, a pápai követ Péter, reggioi bibornok, az esztergomi érsek-bibornok, a nádor, négy követ (t. i. Albert és György bajor herczegek, a rajnai választó és a velenczei köztársaság követe), s a raguzai signoriának képviselője, továbbá számos magyar főpap, főúr és uri hölgy, az utóbbiak közt névszerint Vingarti Geréb Péter nádornak neje. Ezen helyen több sátor volt felállítva, melyek közt különösen a királyi tűnt fel, sötétes színű kelméből készítve, melynek felső része és vérte carmoizin bársonynyal ékített aranyposztóból állt, drága szalagfűzérekkel és agrafokkal akkép behúzva, hogy az egész az »Anna« nevet jelezte. A sátrak előtt nagy szőnyegek voltak kiterítve.[1])

Midőn a királyné megérkezett s hintajáról leszállván, a szőnyegekig jutott, a király kilépett sátrából s a kiterjesztett szőnyegek közepéig ment eléje, vele a fent nevezett főurak, az erdélyi, váradi, pécsi, veszprémi, győri, váczi és csanádi püspökök s vagy 25—30 más előkelő úr. A királyné fejér atlaszba volt öltöztetve, a ruha aranynyal gazdagon feldíszitve és czobolyprémmel szegélyezve.[2]) Kiséretét képezték Ujlaki Lőrincz boszniai herczeg s a nyitrai és zágrábi püspökök, több más magyarországi főúrral, s a franczia urak és hölgyek, kik vele jöttek volt, különösen a Guerchei herczeg, testvére Foixi Ferencz, az Estini Bailli, a Meillac-i chevalier, a királyné udvarmestere, Forest-i Dizien, és főlovászmestere a Brezolles-i seigneur. Előtte a fegyverhírnökök Franciaország és a Bretagne czímereit hordták. A királyné, midőn férjét színről színre látta, a szokásos etiquette szerint háromszor térdét hajtva, örömteljesen sietett hozzá. A bemutatás után az esztergomi bibornok őt beszéddel a király, az ország és a nemzet nevében üdvözölte, a mire ő azonnal igen helyesen válaszolt. Erre azután még a magyar urak és hölgyek a királyné, s a franczia urak és hölgyek a király előtt fejezték ki tiszteletüket.

S ez volt Kendali Annának mintegy első felavatása azon magas állásra, melyet mint királyné ezentúl birt Magyarországban.

---

[1]) U. o. 101. l.

[2]) »La dite dame estoit vestue d' une robe de satin blanc, brodée d'or, fourrée de martres sebelines.« U. o. 102. l.

Mint ilyen mutatta magát a magyar nép előtt, férjének oldalán, midőn most fényes bevonulását tartotta Székesfehérvár városba, lóháton, s a két bibornok és minden fent említett követek, főpapok, főurak és más urak és uri hölgyektől kisérve. Tudósítónk — ki mindezen alkalommal, mind a koronázási és menyegzői ünnepélyeken jelen volt, s mint a királyné fegyverhirnöke legközelebb állt hozzá — azt beszéli, hogy 4000-nél több lovas legnagyobb díszben s a népnek számnélküli sokasága fogadta a menetet, midőn trombitaszó s az országos zászlók és czímerek kifejtése mellett végig vonúlt a város utczáin. A lelkesedés határt nem ismert. Volt ott mindenféle idegen látogató is, kiket viseletök után lehetett felismerni. Mint sajátság, tűnt fel a többiek közt a zsidók főnöke számos társával, díszruhában.[1]) Midőn a papság egyházi ruházatában s keresztekkel és zászlókkal üdvözölte a királynét, ez szerényen köszönte meg a király jelenlétében a neki szánt kitüntetést.[2]) Így a boldogságos asszony főtemplomához érvén, leszálltak lovaikról, s miután az egyházban imájukat végezték volna, előbb a király a főurakkal a királynét lakásába kisérte, s innen azután a király a többiektől kisérve saját lakásába ment.[3])

Másnap a korona érkezett Visegrádról; a mire azután september 29-kén a menyegzői ünnepély, s evvel együtt a királynénak koronázása szokásos módon történt meg[4]). Tudósítónk

---

[1]) »Et ci trouva le prince des juifz, bien accompaigné des juifz bien ornés.« U. o. 103. l.

[2]) »Auquel lieu vindrent audevant les ecclesiastiques avec les croix et banieres; avec les croix ung palle acoustrie et armoye bien richement. Toutesfoys la dite dame ne voulut souffrir qu'il fut mis sur elle pour la presence du Roy. Ce qu'ilz attribuerent a grant saigesse et humilité.« U. o. 104. l.

[3]) U. o. — V. ö. Marino Sanuto, oktober 9-ke alatt.

[4]) Itt érintlenül nem hagyhatom azt, hogy történetiróink csaknem egytől-egyig a királyné koronázását tévesen augustus 10-kére teszik; sőt midőn egyesek (Timon, Turóczi László, Engel) ezt helyreigazítva, mint koronázási napot september 29-két említik, — mirabile dictu — Szalay László az öreg Turóczyt ekkép apostrofálja: »Turóczy László, az Ungaria suis cum Regibus szerzője, a koronázást ugyan september 29-kére teszi, de anélkül, hogy állításának urát adná« (Magyarország története III. köt. Lipcse 1853. 439. l. 136. jegyz.). Pedig láttuk, hogy

ezen ünnepélyeket részletesen irta le a franczia királyné számára.[1])

Ezek után a királyi pár Budára utazott, hol a királyné bevonulását oktober 3-án tartotta, fehér ménen ülve, mely aranyposztóval, carmoizin bársonnyal és más ékitményekkel gazdagon volt diszitve. Kíséretét itt csak hölgyei képezték ; s a király és a főurak fogadták őt. A város előtt a papság, a nemesség és a polgárság tisztelkedtek neki; ő pedig a király jelenlétében ismét minden kitüntetést megköszönt. Különben a hölgyek öltözéke ezen alkalommal oly gazdag és fényes volt, hogy franczia tudósitónkat valóságos bámulatra ragadta.[2]) A bevonulás folytonos ágyúlövések közt ment végre, s midőn a királyné a királyi palotához érkezett, leszállt lováról, az udvari cselédek nagy sokaságától körül vétetvén. Mikor a palota küszöbét átlépte, a király elbucsuzott tőle, és lakásába ment; a királynét pedig a királynak testvére, a nádor, s több főúr és úri hölgy vezette a palotának azon részébe, mely legközelebb a király szobáihoz, jövendőbeli lakásának volt előkészitve.

Oktober 6-án kezdődött azután Budán a nagy ünnepély

Anna királyné augustus 10-kén még Velenczében mulatott; Marino Sanuto pedig a velenczei követnek 1502. Székesfehérvárott september 30-kán kelt jelentése szerint határozottan mondja: »Adi 29. il Cardinal disse la messa, e la (Regina) incorono, e fo a pranso« (oktober 9-ke alatt); — s úgy szintén a franczia fegyverhirnök szerint is: »Le jeudi ensuyvant XXIX. jour du dit moit (septembre) fut espousée et couronnée la dite dame« (Tört. Tar XXIII. köt. 104. l)

[1]) Történelmi Tár XXIII. köt. 104—106. l.

[2]) »Le lundi, tiers jour d' octobre arriva la dite dame a Bude, montée sur ung cheval de voyage blanc, harnoys, housse, et autres acoustrimens de drap d'or fuzé, ouvré sur vellour cramoisy, acompaigné en suyte des dames dessus dictes. Le Roy marchoit, aussy faisoient les princes et princesses, seigneurs et dames, chacun en son degré. Audevant de la dite dame, hors la ville vindrent les ecclesiastiques, les nobles hommes, bourgoys et bourgoyses de la dite ville luy fair la révérance, et luy présenterent ung palle bien armoyé, hors estans le armes des ditz seigneurs et dames. Lequel elle refusa pour la presence du Roy que paravant elle avoit foit. Celluy jour je viz bien vingts chappes ou il avoit grant nombre des perles et les plus belles que je viz jamais. Car il y ovoit en belle bande chaussures, manches de robbes et colliers, ranges et cropiéres de perles. Et est ung pays ou l'on les porte publiquement« stb. U. o. 107. l. — V. ö. Marino Sanuto oktober 19-ke alatt.

(la feste royale), mely a királyné tiszteletére rendeztetett, és 12 napig tartott.[1]) A nagy ebéd a királyi vár díszteremében tartatott; ebéd után pedig az ország nemessége, polgársága és népe a királynét különféle ajándékkal tisztelte meg. Ezek közt különösen az erdélyi városok ajándékai, u. m. ezüst edények, drága aranyszövetek, bársony kelmék, török szőnyegek stb. voltak becsesek.[2]) Mindezek ajánlották magukat a felséges asszony pártfogásába, kinek hosszu életet és teljes boldogságot kivántak. Voltak azután hangversenyek, és tánczok. A tánczban a jelen volt lengyel urak voltak a legjelesebbek.[3]) A nép számára a vár legnagyobb kútjából az ünnepélyek egész első napján bor folyt hat csöven. Azon kívül voltak folytonos fegyverjátékok; s az egész ünnepély egy nagy tornával fejeztetett be.[4])

* * *

S így, elvégre Budán, jövendőbéli székhelyén, midőn Kendali Anna a királyi vár küszöbét átlépte, most már mint királyné, mint Magyarország úrnője, kezdte meg életének uj szakát, melyben mint a magyar királynak méltó hitvestársa, mint az udvar uj rendezésének életadó lelke, s később mint családi körének gondos anyja, nem ugyan hosszú időig, de egész szívvel és lélekkel működött, s Magyarország történetében nevének, s női és anyai erényének áldott emlékét hagyta hátra.

Erről bővebben a harmadik közleményben.

WENZEL GUSZTÁV.

[1]) Marino Sanuto oktober 19-ke alatt.

[2]) »Aprés disner les nobles hommes, bourgoys, citoyens, manans et habitans es villes, et cités de Transilenie, et autres firent présens a la dite dame de couppes d'argent doré, de plusieurs sortes de drap d'or ouvré sur vellours cramoisy, de satins de mesmes couleur, de granz tappiz de Turquie, luy suppliant par leurs harangues, qu'elle les eut pour recomandéz, et qu'ilz avoient longtemps desiré sa venue, prians a Dieu, qu'il luy donnast bonheur, vie, et longuement estre leur maitresse et princesse.« A franczia fegyverhírnök id. h. 108. l.

[3]) »La se firent maintes dances, et entre autres y estoient ceulx du Roy de Pollayne, qui sont les mieulx disans et les plus doulx que je veiz jamais.« U. o. 109. l.

[4]) »Celluy jour en une fontaine estant au meillieu de l'une des cours du chasteau, de la quelle yssoient six tuaulx, sortoit vin tout du long du jour.« U. o.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

»*Veresmarti Mihály megtérése históriája*« Bevezetésül Veresmarti Mihály XVII. századi magyar író élete és munkái. Korrajz a hitújítás idejéből. Irta *Ipolyi Arnold.* Budapest, 1877. 8r. 502. és 358. l. (Régi magyar egyházi írók I. kötete).

Már hosszabb ideje, hogy ez önéletrajzot hazánk egyik lelkes és tudományos főpapja fölötte érdekes történelmi bevezetés kiséretében közzé tette. A történelmi és hittani dolgokkal foglalkozó körökben jelentőségét nem ismerték félre, röviden és megérdemelt méltánylással megemlíttetett ezen lapokban is, de tárgyánál és némileg terjedelménél fogva is, alig hivhatta föl a nagyobb közönség részvétét. És mégis, kellő figyelemmel tekintve, van benne mind történelmi, mind lélektani tekintetben elég, mi azt ép oly érdekes, mint tanulmányos olvasmánynyá teszi. Egy protestans lelkészből katholikussá lett egyszerű kanonok életéről és vallási küzdelmeiről van itt szó, ki az akkori felekezeti irodalom terén kitünő szerepet játszott ugyan, s előadásának élénkségével, irásmódjának velősségével mint a magyar próza alakulásának egyik sikerkoronázott úttörője még ma is leköti figyelmünket, de ki ezért mégis csak szűk körben mozgott és korának eseményeire soha döntő vagy csak észre is vehető befolyást nem gyakorolt. És magának ezen szerény életpályának lefolyása is csak olyan eszmék, érzelmek, lelki belharczok és külső összeütközések körül forog, melyeknek jelentőségét az illető egyénre vonatkozólag senki sem vonandja ugyan kétségbe, de melyek jelentőségüket belérzelmeinek őszinteségéből és komolyságából meritvék, a nagyobb körökre, főleg napjainkban, csak közvetett érdekkel birhatnak, a mennyiben a fogékony egyéni kebel azon

eszméket, melyek korának és az őtet környező társadalomnak legfőbb mozgató elemei, gyakran öntudatlanúl tükrözi vissza. Ezen összeköttetés egy kornak általános és az egyéneknek szellemi irányzata közt gyakran annál tanulságosabb, mennél igénytelenebbűl nyilvánúl az. Ez értelemben helyes Johnsonnak állítása, hogy az életirási följegyzések az irodalom legtanulságosabb és legélvezetesebb alkotásai közé tartoznak.

Azon aggodalmak, melyek a jelen esetben a felekezeti béke szempontjából Veresmarti kéziratának közzététele ellen felhozattak, elenyésznek a történelmi tárgyilagosság ama főkivánalma előtt, hogy igyekezzék a jelenkor a multnak harczaival és szenvedélyeivel közelebbről megismerkedni, s tanulja azokat történelmileg megérteni, anélkűl, hogy átvinné annak tulkapásait a jelenkor nézetellentéteire, és anélkűl, hogy a történeti mult szenvedélyeinek hagyományaiban inkább keresné a nap harczának élénkítő táplálékát, mint a tapasztalás kijózanító tanúságáét.

A jelen esetben egyébiránt a nagyérdemű kiadónak ép oly mérsékelt, mint méltányos bevezetése, melynek talán egyedüli gyöngéje az, hogy hősének élete, a kor folyamához és eseményeihez mérve, nem nyújt a terjedelmes rajzhoz eléggé téres alapot, a felekezeti félreértés vagy ingerültség lehetőségét úgy is teljesen kizárja. Nem óhajtunk a felekezeti kérdések kényes terére lépni, de magának az életirásnak főtartalma, Veresmartinak a katholikus hitre való áttérése alig teszi lehetővé, hogy azt teljesen elkerüljük. De e tekintetben van annak egy oldala, mely figyelmünket kiválólag igénybe veszi, új tanúságot szolgáltatván ahoz, hogy a szellemi és kedélyi élet jelenségei némelykor egy titkos lánczolat által vannak egymással összekötve, bármennyire eltérők legyenek is különben a korszakok, külviszonyok, vagy maguk az irányzatok, melyek befolyása alatt fejlődnek azok. Igy a katholikus vallásra áttért protestans Veresmarti fellépésének némely árnyalatai egy, a katholica egyház kebelében fejlődött jelentékeny mozgalomnak, a Jansenismusnak és főleg a Port-royals apáczák történetének némely jellemző részleteire emlékeztetnek.[1]) Midőn ugyanis Veresmarti protestans létére a legtisz-

[1]) L. Ste. Beuve »Port-royal.« I. s. k.

meggyőződésből eredő lelki harczaik közt, szüntelen, kivánatos hittanár tár-sait, hogy czáfolják meg ellenvetéseit, nyugtassák meg aggályait, mert ha ezt nem képesek, nem szándékozik soraikból kilépni.[1]) egyházukat elhagyni. Ítéli, hogy a meggyőződés és meggyőzetés, [illegible] a kikeresésben, felhozott okok benső valóságától mindig egyéni dolog, mely az emberi kebel mélyében fejlődik és ahonnan veri gyökereit, s hogy ezszerint ő oly vallásos tekintély eldöntésén vesz igénybe, mely képes legyen a tisztán egyéni felfogás hatalmát ellensúlyozhatni. Veresmarti kételyeinek és ellenvetéseinek kiindulási pontja pedig épen az, hogy meggyőződése szerint a protestáns egyházban ily tekintély jogosan nem létezhetik.[2]) Épúgy a Port-royali apáczák is, midőn azt állították, hogy ők nemcsak vallásuknak s egyházuknak, hanem egyházi főnökeiknek is minden rendeletével s parancsaival egyetértenek, és azok iránti hódolatukat élőleg ki is nyilatkoztatták ugyan, de a kérdések részleteire nézve tényleg eltérő felfogásaikhoz lelkiismeretesen ragaszkodtak: hasonló magában ellentétes állást foglaltak el, mely az illetőkre nézve, az adott egyházi viszonyok közt, a valódi gyökeres megoldás lehetőségét majdnem kizárta. A megoldás Veresmartira nézve a katholika hitre való áttérés volt. De mennyivel őszintébbek és mélyebben gyökerezők is az egyénre nézve a vallásos meggyőződés végalakulásának ily benső harczai, annyival nehezebb azoknak kellő és elfogulatlan méltánylása az olyanok részéről, kikkel ő egy téren állónak hiszi és vallja magát, habár eszmementének következményei őt, gyakran öntudatán kivül, már egy egészen eltérő alap elfogadására vezették. Még nehezebbé lesz az érintkezés, ha oly egyéniség forog kérdésben, minő volt kétségkivül Veresmarti, kiben a vallásos buzgalom és áhitatosság nemcsak észszel s tudománynyal, de túláradó lelkesedéssel és erélylyel is párosúlt, és ki azon kivül az akkori egyházi polemiák nem épen gyöngéd iskolájában neveltetett. Ugy hisszük, az áttérését megelőző viták, zsinatok, szakviták alkalmával nem egy tanártársa vagy főnöke lett volna hajlandó a maga szempontjából Veresmarti személyére

[1]) L. s. k. megtérés historiája, 1. 102. l.
[2]) L. »megtérés historiája« 94—96. l. Az első zsinatunkról.

alkalmaztatni azt, mit későbbi időkben a kedélyes Perefije püspök az előtte elvileg meghajló, de tényleg, és a kérdések részleteire nézve vele szüntelenül vitázó Port-royali apáczákról mondott, hogy »szentek mint az angyalok, de elbizottak mint az ördögök.« És mégis, ezen látszólagos elbizottság nem annyira az egyén jellemének hibája, mint inkább következménye azon szellemi ellentétnek, mely ott mindig nyilvánúl, hol valaki újonnan fejlődött lelkiismeretes meggyőződését vitatja, de még sem tud elválni nézeteinek régiebb alapjától és alakjától, habár ez az előbbinek érvényesítését ki is zárja.

Semmi sem viselheti könnyebben magán a megátalkodott elbizakodás színét, mint egy önmagában bensőleg ellentétes, de az illető által olyannak még föl nem ismert álláspont lelkesedett védelme.

Ha már a lélektani szempontról a történelmire megyünk át, Ipolyi püspök bevezetése nagyobb mértékben hívja föl figyelmünket, mint magának Veresmartinak megtérési historiája. Mély tudománynyal, bő olvasottsággal, ritka tárgyilagossággal előnkbe állítva látjuk itt Veresmarti korszakának képét, vallási, politikai, társadalmi tekintetben megfejtve találunk minden czélzást, élethűn rajzolva minden szereplő egyént, a kitünőket ép úgy, mint a szerényebb állásúakat, az országnagyokat és államférfiakat csak úgy, mint a szerény tudósokat és a bel- s külföldi hittanárokat, Forgách bibornokot és Pázmány Pétert ép úgy, mint Súrit vagy Taksonit, Bellarmint és Jampianust ép úgy, mint Parenst. És mily beható figyelemmel s kritikai lelkiismeretességgel vizsgáltatnak és határoztatnak meg az események színhelyei, mily gazdagok és érdekesek az irodalmi és bibliographiai adatok. Ritka mintáját bírjuk ezen bevezetésben a monographiai dolgozatok azon nemének, mely épen a történelmi társulatnak képezi egyik kedvencz föladását s melynek hivatása mintegy egyénitni és ez által élénkíteni az általános történelmi vonásokat. Magának Veresmartinak, a tárgy daczára is eléggé drámai előadása ép ezen bevezetés által nyer valódi életet és jelentőséget.

Minden vallási mozgalom szellemi tényezői közt ép úgy figyelembe venndők a kedélyi befolyások, mint a tisztán észbeliek. Egyik tényező sem zárja ki a másikat, hatásuk gyakran egy nyo-

mon jár, mig máskor majd az egyik, majd a másiknak befolyása érezhető túlnyomólag. Legtöbbnyire a kedély mélységén és bensőségén alapul a vallási érzelmek buzgósága, őszintesége és melegsége, melyet az észnek működése előkészit és támogat ugyan, de egymaga nem pótolhat. Hazánk vallási mozgalmait a kedély szempontjából tekintve, Magyarországon is minden felekezeteknél kétségkivül épen annyi meleg, őszinte vallásos érzelem és meggyőződés tetézett, mint akármely más országban.

De (a mennyiben e kényes kérdések irányában egy majdnem teljesen hivatlannak szabad egyéni benyomását kifejezni,) alig tagadható, hogy ott, hol a tisztán észbeli tevékenység befolyásáról van szó, a vallásos meggyőződések és a felekezeti alakulások képzésénél hazánkban az akkori szellemi mozgalmaknak főleg csak egy oldala volt képviselve, mennyiben a kölcsönös felekezeti nézetek és hittételek alaposság a és belértéke rendesen sokkal inkább tisztán hittörténelmi és alaki, mint bölcsészeti és transcendentalis szempontból vétettek vitatás alá. Veresmarti megtérése historiájában az ellentétes felek egyaránt át vannak ezen eszmétől hatva. Kétségtelen, hogy ezen szempontok érvényesitése jellemezte Európaszerte a reformatió első korszakát, de ezen uralkodó irányzat mellett már akkor is mutatkoztak sok helyütt s talán nagyobb mértékben, mint nálunk, azon mélyebb vallás-bölcsészeti aspiratiók, melyek későbbi időben a vallási ellentétek vitáiban oly hathatósan fejlődtek, mig hazánkban a mi bölcsészeti vita csak a positiv vallás határain belül volt is az a legtöbbnél, fejlődését és bevégzését ezen határokon túl kezdte mindinkább keresni.

S habár a vallási mozgalmak ezen oldala nem szoritkozott kizárólag Magyarországra, a magyar reformatio és ellenreformatio korának sok jelenségeit megfejti ez. Számos előkelő családnak a XVII-ik század folyama alatt a katholica hitre való visszatérése, melyet rendszerint nagy részben vallásos közönyösségnek, nagyravágyási combinatióknak vagy más külső okoknak szokás tulajdonitani, tán némileg azáltal is előmozdittatott, hogy a reformatio tanainak elfogadása alkalmával a vitázó hitfelekezetek ellentéteit főleg az egyik és másik részről fölhozott tényleges és alaki okok alapján vélvén megitélendőnek, az újolag vagy

új szinezéssel fölhozott színleges okoskodásokban könnyen találunk elegendő indokot vallásos nézeteiknek, vagy helyesebben felekezeti állásuknak módosítására.

Fölötte jellemzők e tekintetben Forgách Ferenczneк szavai, melyeket Komjáti samarjai superintendenshez intézett, midőn Veresmarti dolgában nála megjelent.[1]) Hazánk felekezeti harczainak és vallásos mozgalmainak itt jelzett oldala kétség kivül nem meríti ki azok valódi jellemét, fejleményükre és annak különböző korszakaira kétség kivül még számos más általános és egyéni, szellemi, felekezeti és politikai tényezőknek volt döntő befolyása, de nem akartuk fönt említett történelmi megjegyzésünket elhallgatni, mert az Veresmarti históriájának átolvasásánál mintegy önként kinálkozik és bizonyságul szolgál arra, hogy tárgyának egyszerűsége és egyhangúsága daczára mennyi anyagot nyújt az Veresmarti kora irányzatainak és szellemének több oldalú méltánylására.

Messze túl mennénk szerény ismertetésünk és megbeszélésünk határán, ha a t. kiadót, mindazon részletbe követnők, melyeket a személyeket illetőleg ép azért hoz föl, mert helyes történelmi érzetétől vezettetve, tisztán állott előtte, hogy mennyire jellemző Veresmarti megtérésének históriája a szerző korára nézve, nem az által, hogy bő vagy új adatokat hoz föl, de igen is az által, mert a történelmi élénkítésre termékeny talajt nyújt. Ha a kiadónak tudománya és buzgósága a személyes és tényleges fölvilágosítások és jellemzések terén még bővebb és gazdagabb eredményeket aratott, mint melyekkel a kedvező talaj kínálkozni látszott, fogadjuk azokat kétszeres köszönettel, annyival inkább ott, hol mint a jelen esetben a ritka irodalmi tökély a tárgy érdekességével párosúl.

Legyen szabad e tekintetben rövid ismertetésünk végén főleg Forgách Ferencz bíbornok alakjára útalni, mely élénk életvalósággal domborodik ki a kor szereplőinek mesterkézzel rajzolt alakjai közűl. Akármiképen vélekedjünk is ezen eszes és erélyes férfiuról, kiben híres családja fényének és hatalmának érzete a buzgó és tevékeny főpap öntudatával egyesült, helyeseljük bár

[1]) L. »Megtérés históriája« 122. l

vagy kárhoztassuk föllépését, nézeteit, vallásos és állami politikáját, nem fogjuk közönynyel fogadni, hogy a magyar történelem egy nagy jelentőségű és befolyású egyénisége az utókor számára kitűnő élethűséggel ismét fölelevenittetett. És épen ezért nem csekély, bár öntudatlan érdeme az öreg Veresmartinak, (ki egyébiránt mint számos irodalmi és történelmi idézései, adomái stb. gyanítani engedik, abban nem kevéssé gyönyörködött, sőt talán némileg büszkélkedett volna is,) hogy »megtérése historiája« által hazája története egy érdekes időszakának ilymódon lett fölelevenítése alkalmat szolgáltatott.

GRÓF SZÉCSEN ANTAL.

KOSSUTH LAJOS

A »SZÁZADOK« 1877. 1—4. FÜZETÉRŐL.

Collegno al Baraccone, október 29. 1877.

Tisztelt uram! *)

Ön szives volt nekem a »Századok« folyó évi 4 első füzetét megküldeni. Becses kisérő levelének tartalma szükségessé tette, hogy mielőtt válaszolnék, a küldött füzeteket elolvassam. Engem emlékező tehetségem gyarlósága arra kényszerít, hogy tudományos olvasmányaimban bizonyos rendet tartsak: s egy tárgyra öszpontosított figyelmemet különböző irányba kapkodással ne zavarjam. Az utóbbi hónapokban egy nehéz bonyolúlt tárgygyal, a természeti erők egysége új elméletének tanúlmányozásával voltam elfoglalva. Ez nem engedte meg, hogy a »Századok« átküldött füzeteit hamarább átolvassam. Most már átolvastam, s köszönetet mondva önnek szives figyelmeért, becses levelére válaszolhatok.

1. Igaza van Önnek, hogy én a természettudományok mivelésére kiváló fontosságot helyezek, de ez nem annyit teszen, hogy a történelmi tanúlmányok becsét s fontosságát kicsinylem. Egyik egy, másik más irányban hat közre a Nemzetélet fentartásához, s mind a két iránybani tevékenység nélkülözhetlen a Nemzettest egészségére. Különös is volna, ha éppen én kicsinyleném a történelmi tanúlmányok becsét, éppen én, kit a kötelességérzet, hajlamaim ellenére, egy hosszú életen át arra kárhoztatott, hogy politikával foglalkozzam. A kik ezzel foglalkoznak, kell hogy minden lépten nyomon a történelemtől kérjenek tanácsot, mert bár — fájdalom — igazat kell önnek adnom, hogy Nemzet aligha tanúlt valaha a történelemből, de azért az is igaz, hogy ez mindig két-

---

*) Címezve van Thallóczy Lajos urnak, a Magyar Történ. Társulat segéd titkárának.

lethetlenül kivívja a maga logicáját a Nemzeteknek vagy életükben, vagy halálukkal. A ki politikával foglalkozik s azon »lux veritatis« fényével nem ismerős, mely a történelemből világit, jobb ha politika helyett kőmivességre adja magát, mint a franczia szólásmód szól.

Aztán én az emberiséget — képletileg szólva — szerves testnek szeretem tekinteni, melynek szervei a Nemzetek. A törvény itt is az, a mi általában a természetben. Nem egység, hanem összhangzás a különféleségekben. Ezeknek észlelése s az összhangzás kapcsolatának kutatása egyike a legháladatosabb feladatoknak, melyeket az emberész magának kitűzhet a progressivitás érdekében. S e feladat a történészé. Nem a chronistáé, hanem a történészé. A kettő nem egy. Amaz csak az anyaghordó napszámos. Emez épitész. De Nemzetek kettős organismusok. Nem csak az emberiség organicus tagjai, hanem collectiv egyéniségek is. Ez utóbbi minőségben semmi sem lehet reájok nézve fontosabb, mint az önismeret. Ennek kútfeje a történelem. Ez — ha szabad magamat igy kifejeznem — a Nemzetegyén psychologiája. Ez egy szó eléggé jelzi, mennyire fontosnak tartom a történelmet. Növeli e fontosságot az: hogy »Nemzet« egyenesen történelmi productum. Faj, Nemzetiséget alkothat. Nemzetet csak a történelem. Nemzet, államgeographiai társadalom, mely csak történelmileg születhetik, történelmében él s történelmével kapja és bírja létjogát.

A természettudomány fontossága más eszmerend körébe tartozik. Az egynemü polgárisodás áramlatának sodrába tartozó Nemzeteknek van egy közös életük is, melylyel szemben, — nagy vágásokban értve a viszonyt — egyes Nemzetek olyformán állanak, mint a Nemzet egyes osztályai a Nemzethez. Nem vonhatják ki magukat igen súlyos hátrányok nélkül a közös élet vérkeringésének befolyása alúl. A nyugoti római birodalom szertedőlt romjain született új európai társadalom fejlődésének van egy országútja, melynek irányát az alkotó anyagszerek jelölték ki; s a ki a történelem világánál kutatja a társadalmi előhaladás ama korszakos mozzanatait, melyek mint megannyi mértföldjelzők állanak amaz országúton; úgy fogja találni, hogy az egynemű polgárisodás keretébe tartozó Nemzetek közös életében, korszakonkint, még pedig bámulatosan logicus rendben, egy-egy uralkodó eszmeáramlat tűnik fel, mely a kor tevékenységének irányt szab.

Ennek befolyása alúl nem lehet magát kivonnia egy Nemzetnek sem. Vagy meg kell neki hódolnia, vagy elsepertetik általa. S a létért küzdelem nagy versenyében mindig azon nemzeteké az előny, melyek a kor irányával magukat legjobban azonosítják. Korunk vezéreszméje: a természet erőit, törvényeik felismerésének segítségével az emberi jólét szolgálatába szegődtetni. E vezéreszme a múltnak némely más mértföldjelzőitől annyiban különbözik, hogy itt elkésni a térfoglalásban, veszélylyel jár. A létért küzdelem nagy versenye az elmaradozót nyomorúságra kárhoztatja. Ezért tulajdonítok én a természettudományok mivelésének kiváló fontosságot korunkban.

Hanem van benső összefüggés e közt, s a történelmi tér mivelése közt. A természettudományi ismereteknek, miszerint a Nemzetre nézve gyümölcsözőkké válhassanak, a Nemzet gyakorlat, életébe kell átmenniök: s hogy átmehessenek, nemzeties irányban, kell mivéltetniök, különben nem assimilálódnak a Nemzet életével. Erre sokat tehet a történész, ha feleleveníti a hagyományok emlékezetét, melyek kapcsot képezhetnek korunk vezéreszméje s a Nemzeti genius sugallatai közt a múlt időkben. Helyünket, melyet az európai társadalomban, mint annak integrans része történelmünkkel elfoglaltunk, csak úgy tarthatjuk meg, ha a kor vezéreszméje által kijelölt tevékenység ojtványágát, történelmi fejleményü Nemzeti jellemünk élőfájába ojtjuk. Ez élőfa ápolása az Önök hivatása, az ojtvány gondozása a természettudósoké. Üdvözlöm mindkettőjüket hivatásuk körében.

2. Nagyon helyes, hogy a Magyar történelmi társulat az anyaggyüjtést tekinti főfeladatának. Sok rejtett bányakincs vár még e részben kiaknázásra, mely nemcsak homályt oszlathat, és sok tévedéseket rectificálhat, hanem az események logicájára is világot vethet, a minélkül pedig lehet annalisokat összeférczelni s azokat subjectiv hajlamok szerint kiszinezni, de történelmet írni, bizony bajosan.

Hanem kivánatos, hogy a kutfők megválasztásánál ne hiányozzék az itészi discretio.

E megjegyzésre azon könyvismertetés indított, melyet a »Századok« ez idei III. füzetében Hunfalvy Pál úr adott Jalava (Almberg) finn iró »Magyarország és népei« czimü munkájáról.

Jalava e munkája egyik részében egy előttem teljesen ismeretlen könyvet használt kútfőnek, melynek czíme: »Ludwig Kossuth's gesammelte Werke deutsch von Zerffy, *Privatsecretär desselben*. Leipzig, 1850«. S e kútfő után indúlva a finnekről s a köztük s magyarok közt fenforogható fajrokonság felől velem bámulatos ostobaságokat és pimasz gorombaságokat mondat.

Zerffy, kivel én alig találkoztam egyszer vagy kétszernél többször ez életben, egyenesen hazudott, ha magát Privatsecretäremnek adta ki. Sohasem volt sem titkárom, sem semmim. Könyvét, miként idézve látom 1850-ben bocsátotta közre, tehát akkor, midőn én török földön voltam internálva. Alkalmasint azt hitte, hogy én úgyis oda veszek, hát bizton tűzhet ki hamis zászlót s faraghat nevemmel magának irodalmi üzlettőkét, az nekem nem jut tudomásomra.

Nem vesztem oda, de biz azért csak most 27 év múlva Önnek küldeményéből jut tudomásomra, hogy nekem »Werke«im vannak, (Ez igen váratlan újság előttem, hacsak az egykori »Pesti Hirlap« szerkesztése azzá nem bérmáltatik) s hogy az én »Werke«-imet azon megszámlálhatlan spurius titkáraim egyike, kik titkáraim sohasem sem voltak, összegyűjtötte — németül.

Mi mindent bocsátott szélnek Zerffy nevemben? s van-e azok közt valami, mit magaménak elismerhetnék? nem tudhatom; mert könyvét soha sem láttam: hanem azt mondhatom, hogy én a finnekről s a magyarok fajrokonságáról tudtomra ez életben soha egy betűt sem írtam; bajos is volt volna írnom, miután nekem e fajrokonsági kérdésről még csak véleményem sincs. Soha sem foglalatoskodtam vele. Egészen kívül esik azon gyakorlatias szemponton, mely engem történelmi tanulmányaimban vezetni szokott. Azt sem mondhatom, hogy a finneknek akár morphologiája, akár culturtörténelme valaha specialis tanulmányaim közé tartozott volna, egyetmást azonban mégis csak tudok felőlük is múltjokról is, jelenökről is, s a mit róluk tudok, az merőben ellenkezik testi, lelki tulajdonaiknak, alakjuknak, jellemüknek azon szintoly ostoba és sértő leírásától, melyet Zerffy az én nyakamba var.

Én Zerffy eme productumát határozottan koholmánynak nyilatkoztatom.

Hogy a finn utazó ezt a koholmányt hiteles kútfőnek vette, azon, tekintve a körülményeket, nem csodálkozom, de hogy egy Hunfalvy, a ki magyar is, kortársunk is, s tudományos képzettségü történetbuvár hírében is áll, egy ily hitvány irodalmi üzérkedésnek oly vakon felül s azt vesszőparipának nyergelve oly hadonán nekem ront, mint a mikép tenni nem átalja már, kérem az mégis csak furcsa dolog.

Nem elég, hogy a tudós Akademicusnak, még csak eszébe sem jut, egy oly kútfő hitelessége felől kételkedni, mely, tekintve mégis csak nem egészen ismeretlen egyéniségemet, határtalan pöffeszkedő, durva bárgyúságaival a »falsum« bélyegét oly kiáltólag magán hordja: nem elég, hogy ő e falsumot borúra-derüre Kossuth könyvének decretálja; hanem, »vetera dum extollit, recentium incuriosus« finn rokonsági hevében a történész kötelességeiről annyira megfeledkezik, hogy engem e spurius kútfő bárgyúságainak alapján, amúgy ex Cathedra a »*népszerü előitéleteknek hódolás szokásá*«*val vádol,* már hogy engem, éppen engem, a kiről annyit tán mégis csak tudni kellene egy contemporaneus magyar történetbuvárnak, hogy egész nyilvános életem az úgy népszerű,mint népszerütlen előitéletek elleni küzdelemben reassummálódik. Aztán akármi véleménynyel legyen is felőlem Hunfalvy ur, az mégis csak furcsa felfogásra mutat nemzetünk itélő tehetsége felől, hogy az, egy oly ember által hagyhatta magát történelmi fejlödése egyik legnevezetesebb korszakában, nemzeti léte egyik legcriticusabb válságában vezéreltetni, a kit a tudós Hunfalvy appreciatiója szerint, az Isten kegyelme még csak egy szemernyi közönséges józan észszel sem áldott meg. Igen, mert józan eszü emberről azt mégis csak bajos feltenni, hogy saját faját »*minden lehető testi és lelki szépséggel*« felcziczomázni képes legyen, ellenben az európai civilisatió keretéhez tartozó bármely idegen nemzetet, amúgy en bloc »*hitvány ravaszoknak, csalóknak, testi és lelki tulajdonságaira nézve az emberiség legalsóbb fokán állónak*« bélyegezhessen; — hogy a fajrokonságot akármely nemzettel a világon saját fajára nézve lealázónak tarthassa, holott az emberiségnek az őskori Lemuroktól leszármazását sem lehet józan észszel lealázónak tartani, vagy épen annyira menjen az esztelenségben, hogy a »*finn rokonsági kérdést* (Uram bocsáss!) *habsburgi cselszövénynek*« legyen képes nyilatkoztatni.

Hunfalvy ur egy cseppet sem kétségeskedik mindezen eszeveszettségeket rovásomra irni. Pedig ő tudós férfiú — történelmi buvár! »C'est ainsi qu' on ecrit l'histoire.« — Igazán nagyszerü!! Elképzelhetem minő discretióval jár el a régi kútfők megválasztásánál, midőn saját korának tegnapját ily jól ismeri.

Azonban, ha csak saját magamról volna szó, bizony nem hivtam volna fel Ön figyelmét Uram! e Don Quixotti szélmalom harczra. A tragikus humor nagy Mesterének Shakspearenek egyik böles bohócza ezt a kérdést veti fel: »tud-e valamit kedden a diesöségről az, a ki hétfőn meghalt?« Én ezt a bohóczot nagy philosophusnak tartom. S mert az én hétfőm már nagyon közel lehet, tehát reputatióknak hasznát nem vehetem, a kedd pedig gondjaimon kivül esik; hát biz engem az, hogy mi véleménynyel vannak, vagy lesznek felölem az emberek, egyátalában nem érdekel. De itt nem rólam van szó. Itt az elégtétel erkölcsi kötelessége forog fen a Finn nemzet iránt, mely az Almberg könyve által saját nyelvén tudomására hozott otrombaságok által nemzeti önérzetében magát méltán sértve érezheti. Én a finnekkel semmi összeköttetésben nem vagyok. Hunfalvy, azt hiszem van. Le fog Ön kötelezni Uram! ha nyilatkozatom közlésével neki alkalmat nyujt, hogy a dolgot ott is a »Századok«-ban pár szóval rendbe hozza. Nincs őt szerencsém ismerni, de nem kételkedem, hogy ezt loyalitási tartozásnak tekintendi.

Különben szolgáljon ez tanúságúl, hogy a kútfők megválasztásánál discretióval kell eljárni.

3. Magam is vettem észre, hogy Hazánk nem magyar lakosainak köréből ugyancsak merész históriai ferditések kerülnek elé. Ezeknek megczáfolása Önöknek hivatásához tartozik. Hanem azt nem gondolom, hogy ilynemű ferditések a Magyar állam aláásását eredményezhetnék. Ezek nem ölik meg a Magyar államot, azt csak maga a Magyar ölheti meg. Nemzet csak öngyilkossággal halhat meg. S az öngyilkosságnak leghalálosabb neme az: ha a Nemzet a helyett, hogy állami léte történelmi feltételeihez rendithetlenül ragaszkodva, történelmi fejleményű jellemét s egyéniségi typusát, mely egész múltján végig vonúl, gondosan megőrizné, egész múltját, melyben életgyökerei állanak, kirugja lába alúl s idegen érdekek siklójára

helyezkedik, melyen sorsának mestere többé nem lehet. Félek ezen a siklón csúszunk, s bizony rohamosan. Ettől féltem én a Magyar államot (ha ugyan még van), nem ama ferdítésektől. Az ugyan meglehet, hogy oly catastrófa vár reánk, mely Hazánkat történelmi typusából kivetkőztetve, ama ferdítések áhitásaival részben legalább össze fog esni, de ha ez megtörténik, oka az lesz, hogy a Nemzetünk sorsát intéző körök nem tanúltak a történelemből, s nem magyar politikát csinálnak. Ez ássa alá a Magyar állam jövőjét s nem ama ferdítések. A Magyarnak bizony becsületére válik, hogy Európában foglalván helyet, az európai államélet feltételeihez alkalmazkodni tudott, de alkalmazkodott anélkül, hogy saját eredeti jellemtypusát elvesztené, melynek bélyegét államalakító intézvényeire reányomta. Ama népcsoportok, (mert csak ilyenek voltak, nem Nemzetek), melyeket őseink helyben találtak, bármi tulajdonokkal birtak volna is, különben nem voltak képesek az új államalakulásra saját egyéniségük typusát reányomni; fajunk ezt megtette, magát államgeographiai fogalommá emelte; Magyar typussal iktatta be Hazánkat az Európai államok sorába; s jó mint balszerencse közt ily typusú állását egy ezred éven át fel is tartotta. Ez egy concret tény, melyet semmi ferdítésekkel nem lehet eldisputálni. Erős vára is volna e tény a jövendőnek, ha történelmi multunkat önmagunk meg nem tagadnók.

4. Fraknói Vilmos úr »Martinovics«-a reám, megvallom, kellemetlenül hatott. Hiszen, ha az valóban oly jellemű ember volt, mint a minőnek Fraknói festi, azt kellene róla mondanunk hogy a szó teljes értelmében egy haszontalan, komisz ember volt Ily szabású emberek nem emelkedhetnek az eszmemartyrság magaslatáig; ez psychologiai lehetetlenség; vagy ha véletlenül eszmemartyrokká erőszakoltatnak, nem halnak úgy meg, mint a miként Martinovics meghalt. — Atyám, mint fiatal ember, jelen volt Martinovics dessecratiojánál Budán s még öreg korában is meghatottan emlékezett vissza a jelenetre, mily megvetéssel mosolyodott el a halál fia, midőn »introibo ad altare Dei« szavai után reá kiáltották »non introibis«, s midőn ujjain a consecrationalis olaj-ledörgölési cerimonia végrehajtatott, mi méltóságteljesen mondott ennyit: »Tamen homo sum.« — Jellemtelen, komisz emberek nem tudnak így meghalni.

Én persze Martinovicsról nagyon keveset tudok. Bizalmas körben gyakran iparkodtam a beszélgetést Kazinczy Ferenczczel, Szulyovszkyval e tárgyra terelni, kik ugyanazon ügyért szenvedtek, melyért Martinovics meghalt. Szulyovszky őt nem is ösmerte személyesen. Kazinczy igen, — de nem szeretett e dolgokról beszélni, hanem ha mi keveset szólt: Martinovicsról mindig nagy tisztelettel szólt.

Azonban én az úgynevezett Martinovics-féle összeesküvést merő mesének tartom. Nem volt ott semmiféle összeesküvés. Mindössze a 89-ki (nem az európai avatkozás szülte 93 ki, hanem a 89-ki) eszmék hajnalának pacsirtái voltak; azon eszméké, melyeknek mi 50 év múlva testet adtunk.

Az meglehet, hogy tudományos képzettsége nem volt oly alapos, mint sokoldalú. A ki sokféléből tud, ha csak nem olyan Leibnitz-féle portentum — mélyre kevesnél hathat. Kivált a természettudományok körében, hol tüneményeket kell hosszú éveken át észlelni, miszerint csak egy specialis kérdésre is megkapjuk a feleletet, — Ars longa, vita Brevis, hanem az nekem lélektani valószínűtlenségnek látszik, hogy egy oly komisz jellemü egyéniséget, a minőt Fraknói Martinovicsában szemlélünk: annyi sok jeles hazánkfia bizalmával tisztelhetett volna meg, s az eszmék világában mesterének fogadhatott volna el.

Igaz, hogy Fraknói bizalmas magánlevelekre hivatkozik, melyek az embereket kendőzetlenül amúgy pongyolában szokták praesentálni. Szeretném in extenso olvasni azon leveleket, mert azt tudom, hogy amúgy egyes részleteket kikapkodva magából a Miatyánkból is furcsa dolgokat lehet egész jó hiszemmel kisyllogizálni.

Hja! emberek vagyunk, nehéz dolog a subjectivitásból kivetkőzni. Bizony, bizony mondom, még Nero sem lehetett egészen oly erkölcsi torzalak, mint a minőnek Tacitus festi. Különben én nem ítélhetek határozottan Fraknói műve felett. Sem a tárgyba nem vagyok avatott; sem az író személyiségét, jellemét nem ismerem. Csak ismételhetem, hogy reám a mű kellemetlenül hatott. Úgy látszott nekem, hogy hiányzik belőle a »caritas«. (furcsa, hogy a magyarnak erre nincs szava, ép úgy mint a »Keuschheit«-ra sincs — még majd azt mondhatják rólunk, hogy sem a Caritásról, sem a Keuscheitról nincs fogalmunk,mert ha volna, szavunk is volna reá).

Nem tudom, hogy még valami mondani valóm volna becses levelére.

Köszönetemet megújitva, van szerencsém Uram! Önt üdvözleni.

Kossuth Lajos.

NYILT LEVÉL A »SZÁZADOK« SZERKESZTŐJÉHEZ.

Szíves volt velem közölni nagynevű hazánkfiának, Kossuth Lajosnak a Tört. Társulat segédtitkárához intézett levelét, és megengedni, hogy annak reám vonatkozó részére észrevételeimet közölhessem.

Igénybe veszem e felhatalmazást. Mert magam is nagy súlyt helyezek a levélíró ítéletére, és jól tudom, hogy sok ezeren vannak ez országban, kik azt feltétlenül magukévá teszik.

Legkevésbbé sem lepett meg az, hogy *Martinovics* életrajza, melyet a »Századok« f. évi első és második füzetében közrebocsátottam, »*kellemetlenül hatott*« reá. Természetesnek találom azt, aminthogy mások is osztoztak ezen kellemetlen érzésben, midőn a kezeimbe jutott adatok világánál szétfoszlott a ködfátyol, mely Martinovics személyét borítá, és az újkor eszméiért lelkesülő vértanú helyett, a *valódi* Martinovics tünt fel előttük.

De K. L. azt hiszi, hogy én nem az igazi Martinovicsot állítottam olvasóim elé. Lélektani lehetetlenségnek tartja, hogy »egy oly komisz jellemü egyéniséget, annyi sok jeles hazánkfia bizalmával tisztelt volna meg, s az eszmék világában mesterének fogadhatott el.« És hivatkozik *Kazinczy Ferenczre*, a ki mindig »nagy tisztelettel szólt« felőle.

Nem tudom, mikép szólt Kazinczy Martinovicsról magán társalgásban. De azt tudom, *mikép írt*. Kazinczy nem szeretett Martinovicsról szólani. Irataiban is csak egy helyet találunk, melyben ítéletét felőle elmondja: azon nagyérdekű jegyzetekben melyeket Szirmay Antalnak »A magyar jakobinusokról« szóló tendentiosus munkájára írt.

Szirmay Martinovicsot romlott jellemű és tudatlan embernek festi. *Kazinczy* erre azt mondja: »*Martinovics pártját nem fogom. Vele soha szövetségben nem állottam, egyszernél többször*

nem láttam, s akkor is roszan kaptam.« És azután elbeszélvén az esetet, mely 1789-ben Kassán, gróf Török házánál történt, ítéletét így resumálja — szemben Szirmay jellemzésével: »*De ha Martinovics rosz volt is, a feje bizonyosan jó volt, s nemcsak talentuma volt, hanem volt tudománya is.*«

Kossuth továbbá lélektani lehetetlenségnek tartja azt is, hogy oly szabású emberek, mint a milyennek én festem Martinovicsot »az eszmemartyrság magaslatáig emelkedhessenek,« s úgy haljanak meg, mint Martinovics halt meg.

Élénken sajnálom, hogy nagynevű hazánkfia ítéletét nem függesztette fel, míg dolgozatom befejező része is napvilágot lát. Ez azért késett oly soká, mert tudomásom volt arról, hogy a m. k. belügyminiszterium lépéseket tesz a Martinovics-féle perirományoknak kinyomozására, és remélettem, hogy a nyomozások nem maradnak eredmény nélkül.

Reménységem nem volt egészen alaptalan. A kir. ítélőtábla levéltárában egy, a személynök pecsétjével lezárt csomagot találtak, mely néhány hét előtt a belügyminiszter úr jelenlétében felbontatott. A csomag a perre vonatkozó iratokat tartalmazott.

Ezen iratok kétségtelenné teszik, hogy Martinovicsnak magaviselete, melyet elfogatása után tanusított, olyan volt, a milyent — hogy erősebb kifejezést ne használjak — csak gyenge jellemű embertől lehet várni. Nem viselte férfiasan sorsát. Nem titkolta el elvtársait és tervének részeseit, hogy azokat a jövőnek, és általok eszméi diadalra jutásának lehetőségét megmentse.

Ellenkezőleg, azon volt, hogy lehetőleg sokakat compromittáljon. Nem kímélt olyanokat sem, kik, mint a meginditott szigorú nyomozások kideritették, egészen távol állottak tőle és terveitől. Kezemben van azoknak névsora, kiket mint »forradalmárokat« kész volt feláldozni a franczia forradalom véres eseményei által felriasztott kormány kíméletlen szigorának. Kezemben van az általa a »Löbliche Hof-Polizeistelle«-hez czímzett irat, melyben Verhovácz zágrábi püspököt denunciálja, és légből kapott vádakkal halmozza el. Attól tartok, hogy ezeknek elolvasása után K. L. feltétlenül fogja Martinovicsra alkalmazni azt a sújtó ítéletet, melyet levelében feltételesen mond ki reá.

Ezek után még csak arra a felfogásra kell észrevételt ten-

nem, hogy Martinovicsék »a 89-iki (nem az európai beavatkozás szülte 93-iki, hanem a 89-iki) eszmék hajnalának pacsirtái voltak.« Ezen felfogás nem felel meg a tényeknek. Martinovicsék egészen a 93-iki elvek álláspontját foglalták el. És az általok megindított mozgalom lényegesen különböző volt mindazon nemzeti mozgalmaktól, melyeknek hazánk előbb és utóbb színhelye volt.

Kezeim között van a Martinovicsék által terjesztett káték egyike. A negyedik fejezetben előfordúl többi között az a kérdés:

»Kik azok, kik az emberi nemzetet elnyomják és igen szükségessé teszik a felzendülést?«

A válasz így hangzik:

»A különös szabadsággal uralkodó, privilegizált, rendek; u. m. királyok, nemesség, papok stb. A józan okosság úgy nézi ezeket, mint az emberi nemzetek hármas ostorát.«

Az ötödik fejezet a királyokról szól; s többi közt ezt a kérdést tartalmazza:

»Vagyon-e jussa egy nemzetnek, hogy a királyokat a királyi székről letaszítsa?«

»A nemzetnek — válaszol a káté — nemcsak jussa vagyon eltörölni a királyokat, hanem tartozik is azt megcselekedni, ha szabad akar lenni, és ha a maga szentséges jussaival élni akar.«

Úgy hiszem, ezek után, és még inkább czikkem befejező részeinek elolvasása után, nem fognak »subjectivitásról« és »a caritas« hiányáról vádolni.

Egyébként szabadjon megjegyeznem, hogy jól ismerem a történetíró azon szent kötelességét »ne quid falsi dicat, ne quid veri dicere non audeat.« De nem gondolom, hogy a történetíró fel volna hatalmazva: a »*caritas*« kedveért az *igazságtól* egy hajszálnyira is eltérni.

A történetíró, szerény nézetem szerint, legjobb belátása és lelkének sugallata szerint, *leplezetlenül* tartozik feltárni az igazat és a valót; még ha ezen kötelesség teljesítésében a nemzeti múlt hagyományaival is ellentétbe jő.

FRAKNÓI VILMOS.

NYILATKOZAT.

A »Századok« szerkesztősége közölte velem Kossuth úr nyilatkozatát, alkalmat szolgáltatván nekem, hogy azt a finn irodalomba is juttassam, a hol, úgy vagyok meggyőződve, nagyon szivesen fogják venni. A finnek előtt is nagy hírben áll Kossuth, nemcsak mint *európai*, de kiváltképen mint *magyar* nevezetes ember; jól esik majd megtudniok, hogy ő igen távol volt és van attól a gyermekes elfogúltságtól, a melyet Zerffy neki tulajdonított.

De a nyilatkozatban egyéb is van, mire viszontag szükséges az észrevétel. Kossuth elpanaszolja, illetőleg vádol engem, hogy én egy hitvány irodalmi üzérkedésnek vakon felültem s azt vesszőparipának nyergelve oly hadonán neki rontottam, a miképpen tenni nem átallottam. Kossuth azért gáncsol tehát, hogy historicus létemre a Zerffy üzérkedésének felültem. — Felültek annak velem együtt mindnyájan, a kik a kérdéses kiadást ismerik, mert megfoghatatlannak hitték és hiszik, hogy Kossuth tudomására nem jutott volna, a mit Lipcsében 1850-ben róla írtak, vagy épen munkái gyanánt adtak ki. Csak most, a jelen nyilatkozatából, tudja meg a világ, hogy az a három kötetes munka »falsum«; csak ezentúl nem szabad arra, mint Kossuth munkájára, hivatkozni. S vajjon igazán vesszőparipájának nyergeltem-e azt a falsumot? Ellenkezőleg, megakartam a finn íróval és olvasókkal értetni, hogy Kossuthnak abbeli véleményére, ha »genuinus« találna is lenni, hivatkozni sem kellene. A Jalava (Almberg) könyvéből idézvén, a mit Kossuth munkájából kiírt, s a mit ezen zárszókkal fejezett be: »Ha Kossuthnak, kit nemzete istenít, így ítél a finn rokonságról, képzelni lehet, mint vélekedtek mások arról«, azt tevém hozzá: »Finn írónk felejteni látszik, hogy tudományos kérdésben a politikai tekintély mit sem hat. Kossuth erre nézve is a népszerű előítéleteknek hódolt; ő életében egy finn embert sem látott, finn könyvnek talán létéről sem hallott, az éjszaki világhistóriát nem ismerte: de szokása szerint bátran ítélt s nevetségessé teszi magát az által, hogy a finn rokonsági kérdést habsburgi cselszövénynek tartja. *Az én tudtomra, legalább ezt a czáfolást senki sem vette nálunk tekintetbe.*« — Lehet hibás az a véleményem, hogy Kossuth 1850-ig nem fog-

lalkozott se a finn kérdéssel, se általában az északi világhistóriával, a melyhez a magyar politikai reform-vitatkozások idejében példákért vagy felvilágosításért senki sem folyamodott. De a Zerffy által nyomtatva kiadott véleményéből Kossuthnak — a finn rokonságra nézve — a melynek falsum voltát senki sem tudta, más egyebet lehetetlen volt kiolvasnom. Az a véleményem is talán nemcsak hibás, de sújtó is, hogy Kossuth a népszerű előítéleteknek hódolt. De az 1866 óta kibocsátott *encyclicái* mintegy reám kényszerítették azt. Egyébiránt bizonyos nagyságok könnyen megférnek bizonyos fogyatkozásokkal. I. Napoleon igen nagy franczia ember létére a franczia orthographiában gyengébb volt — azt mondják — egy közönséges nyelvmesternél; Kossuth tekintélye sem szenvedne nagy csorbát, ha meg is vetné a finn rokonságot. Csak az lett volna igazán nevetséges, a mit Zerffy reája hazudott, a mint most tudjuk, ha azt a rokonságot habsburgi cselszövénynek tartja, s maga részéről bárgyúnak vagy épen bűnösnek declarálja, a ki azt a kérdést vitatja.

Végre Kossuth szemrehányást csinál nekem abból, hogy e kútfő (a Zerffy kiadta könyv) hitelessége felől nem kételkedtem, pedig én »*tudós férfiu, történelmi buvár*« volnék. »*Igazán nagyszerű!* folytatja, *elképzelhetem, minő discrectióval jár el* (t. i. én) *a régi kútfők megválasztásánál, midőn saját korának tegnapját ily jól ismeri!*« Nincs jogom azt követelni Kossuthtól, hogy ne méltóztassék *elképzelni*, minő discrectióval járok el a régi kútfők megválasztásánál, hanem tessék *megolvasni* csekély munkácskáimat, s *meglátja* majd, a mit hiába igyekszik *elképzelni*. Mondom, azt Kossuthtól nincs jogom követelni. Annyit mégis kénytelen vagyok elmondani, hogy jól meg tudom különböztetni a *kútfőket* a *véleményektől*. Amazokkal igen is gondolok, ezekkel nagyon keveset törődöm. A kútfőket, tehetségemhez képest, kutatom, bírálgatom, hogy belőlök valami tudományost meríthessek: a véleményeket véleményeknek hagyom. Kossuth véleménye, akár az apokryph, akár a valódi, s bármilyen legyen is az a finn rokonságra nézve, *a kérdés kútfőihez* nem tartozik.

HUNFALVY PÁL.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A szept. 4-én tartott választmányi ülésben Horváth Mihály elnök meleg szavakkal üdvözölte a kirándulásról visszatért tagokat, örömmel emlékszik meg annak sikeréről s kijelenti, hogy a gazdag és fényes eredményekre vonatkozó jelentések a »Századok« VIII-ik füzetében fognak világot látni.

Következtek a felolvasások. Gróf *Széchen* Antalnak »Veresmarti megtérése« című rajzát a titkár, s *Thallóczy* Lajos saját értekezését Bornemisza Postilláiról olvassa, mindkettő a »Századok«-ban fog megjelenni.

Titkár bemutatja a pozsonyi kirándulás alkalmából készített s hatóságokhoz és egyesekhez intézett köszönő-íratokat, melyek elküldése elrendeltetett. Különösen kiemeltettek gróf Batthyány József főispánnak és Nagy-Szombat városának azon hazafias tette, hogy nagyszerű levéltáraik közérdekü darabjait lemásolás végett a társulat rendelkezésére bocsáták.

Azután felolvastattak az egyes megyék átiratai. Nógrád-megye jun. 16-án szívesen fogadva »a hazai történeti irodalomra már eddig is üdvösen hatott társulat felhivását«, továbbá Kolozsvár jul. 7-én, Tolna-megye megkapván az erre megkivántató kormány-engedélyt jul. 10-én, Békés-megye jul. 31-én, Komárom városa aug. 19-én, Turócz-megye sept. 15-én »tekintve ezen társulat eredménydús működését, nemkülönben hazafias irányát«, elhatározták a társulat alapítói sorába lépni, — mely átírataik örvendetes tudomásúl vétettek s egyúttal az illető helyhatóságoknak köszönő íratok küldetnek.

Felvétettek évdíjas tagoknak: *Spiegel* Samu, tanárjelelt, *Tóbel* Ágoston, tanár, Budapest (aj. Thallóczy), *Járvás* Mihály, Szt.-György, (aj. Chernel K.), *Roch* Gyula, tanár, *Bossányi* József, tanár, *Hayek* Vincze, tanár, Nyitrán (aj. Csősz Imre), *Marusák* Pál, *Fercsák* Károly, Pesten (aj. Csánki D.), *Jencsik* József, mészárosmester, Ft. *Rády* György, Homonna (aj. Doby A.), *Chocholus* Károly, Nyitra (aj. Csösz I.), *Rácz* Géza, *Erdélyszky* Mihály, (aj. Szalay J.), ifj. *Szinnyei* József, (aj. b. Nyáry A.), ifj. *Kristyory* János, sütőmester, Arad (aj. Balthazár), *Csornai* ktár, (aj.

a titkár), *Hamburg* Izor, tj. Pesten (aj. Thallóczy), *Rédeki* István, aljbiró, *Mezei* Ferencz, pléb. Szakolczán (aj, Deák F.), *Bartók* Géza, Bpest, (aj. Csaplár B.)

Örvendetes tudomásúl vétetett gróf *Eszterházy* Dániel levéltárnokának, Baján László úrnak sept. 11-én kelt levele, melyben tudatja, hogy a társulat közbenjárására a nemes gróf elhatározta levéltárát (mely az ifjabbEszterházy ág levéltára) a nemzeti muzeumban helyezni el.

Zilahi *Kiss* Lajos megküldi a társulatnak Simigianus történeti müvének egy XVII-ik századi másolatát, mely is köszönettel fogadtatott.

Bereg-megye jun. 26-án kelt átiratában felkéri a társulatot, hogy az ezen tek. megye megbízásából ugyancsak a megyéről *Lehoczky* Tivadar által irandó monographiát annak idejében szakemberek által bíráltassa meg, mire a társulat késznek nyilatkozott.

Bátorfi Lajos »Adatok Zalamegye történetéhez« czímü folyóiratának folytathatására segélyt kér. Ámbár a társulat nincs abban a helyzetben, hogy a vállalatot anyagilag támogathassa — de hajlandó hozzájárúlni szellemi támogatásához azon esetre, ha érdemes rá, s e czélból megbirálás végett kiadatik *Deák* Farkas v. tagnak.

Doby Antal, társulatunk egyik legtevékenyebb és buzgóbb tagja »Adalék a czéhek történetéhez« czímü értekezést küldött be, mely is kiadatik Rómer Flórisnak, mint az ipartörténeti bizottság elnökének.

Sztelkovics István gömör-megyei levéltárnok regestákat készített Gömör-megye levéltárában levő s a XVI. és XVII-ik század történetére vonatkozó levelekről s más iratokról, mely is köszönettel fogadtatván, kiadatik *Pauler* Gyula és *Thaly* Kálmán választmányi tagoknak.

Több apróbb ügy elintézése után határozatba ment, hogy a Társulat pénzerejéhez képest 1000 frtal vesz részt a magyar rente-kölcsönben, mely az alaptőkéhez lesz csatolandó.

Végül a pénztárnok bemutatja mult havi számadását.

Bevételek:

1. Pénztári maradvány junius hóról	2367	frt 56	kr.
2. Alaptőkebéli papírok kamatszelvényei . . .	421	» 84	»
3. Folyószámlára elhelyezett pénzek kamatai . .	28	» 11	»
4. Befolyt tagdíjak	240	» —	»
5. Újabb alapítványok	700	» —	»
6. Előfizetés a »Századokra«	6	» —	»
7. A »Századok« régibb folyamaiért	3	» 60	»
8. Dísz-oklevelekért	24	» —	»
Összesen	3791	» 11	»

Kiadások:

1. Titkári, s. titkári s pénztárnoki illetmények és szolgák fizetése . .	390 frt	—	kr.
2. Írói tiszteletdíjak	104 »	87	»
3. Könyvkötői számla	42 »	54	»
4. Szétküldési költségek s egyéb kiad.	42 «	—	»
5. 2100 frt szőlőváltsz. kötv. vételára	1576 »	75	»
6. » » » » megt. kam.	8 »	48	»
Összesen . . .	2164 frt	64	kr.
Pénztári maradvány október hóra	1626 frt	47	kr.

A nov. 3-án tartott választmányi ülésben ismét *Horváth* Mihály elnökölt. Két felolvasás volt: *Thurzó* György kincstára *Szilágyi* Sándortól, mely e főurak bicsei kincstárát ismertette, kiemelvén különösen a leányai lakadalmára fordított költséget a köpcsényi levéltárban levő összeírások, följegyzések s számadások alapján; Magyarország földrajza a török uralkodás idejében, *Márki* Sándortól, (olv. *Thallóczy*), mely a »Századok«-ban fog világot látni.

Titkár három alapító tagot jelent be: b. *Nyáry* Albert (aj. Thallóczy), *Radvánszky* Károly (aj. b. Radvánszky Béla), *Kővári* László (aj. Deák Farkas).

Évdíjas tagokúl megválasztattak: *Pulszky* Károly (aj. Szilágyi Sándor), *Prém* József, Bpest, (aj. Thallóczy), *Bihari* Kálmán, H.-Szoboszló, (aj. Mándy L.), *Batka* János, vár. hivatalnok, Pozsony, (aj. Helmár Á.), *Schöffmann* János, p. ü. fogalmazó, Pozsony, (aj. Wagner Lajos), *Kivány* János, Arad, Jagocsi *Péterffy* József, min. biztos, Bpest, (aj. Szilágyi S.), gr. *Somssich* Ödön, Kadarkút, (aj. Deák F.), *Szabó* Mihály, Kocsolán, (aj. Boér János), *Kovács* Kálmán, min. tan. Bpest, (aj. Deák F.), Nádasdi *Bán* Bertha úrhölgy, Nádasd, (aj. Szmrecsányi Emil), *Sebestyén* Pál, k. tábl. bíró, Bpest, (aj. Gyárfás J.).

Titkár felolvassa *Kóczán* Ferencz úr levelét, melyben ez jelenti, hogy miután az a ház, melyben *Szalay* László született, birtokában van, szeretné azt márvány emléktáblával megjelölni, kéri a társulatot, hogy közölje vele Szalay L. születési évét és napját s a felírás tervezetét; mely is következőleg állapíttatik meg:

E HÁZBAN SZÜLETETT
SZALAY LÁSZLÓ
1813. apr. 18-án.

Kóczán Ferencz urnak pedig hazafias és kegyeletes tetteért a társ. köszönetet szavazott.

Schrauff Károly külföldi tag igen becses ajándékkal lepte meg a társulatot, nehány XVII—XVIII-ik századi irott könyvvel, melyek közt egy 1600 elejéről való szakácskönyv, kertészeti munka, lógyógyászat, Balassa Bálint (nagyrészben a II-ik) nehány versének a kékkői levéltárból vett másolata, egy parstilionarium stb., melyekért Schrauffnak a társulat köszönetet szavazott meg.

Gróf *Batthyány* József Mosonmegye föispánja a társulat köszönő levelére levéltárát a társulat kutatásaira jövőre is szíves készséggel felajánlja, mit a társulat, tekintve, hogy e levéltárban még rendkívűl sok becses adat van, hálás köszönettel fogad.

Deák Farkas a czéhbizottság nevében jelenti, hogy az anyag nagy része s a szükséges értesítések beérkezvén, a bizottság a közelebbi ülésben jelentést teend erdélyi működéséről, valamint azt is, hogy az anyag miként leendő feldolgozására a terv készítésével ő bizatott meg.

A budapesti népoktatási kör e hét folytán népszerű felolvasásokat rendezend s felkéri a Történelmi Társulatot, hogy maga is vegyen részt ezen felolvasásokban. A társulat fel fogja hívni tagjait, hogy a kik ezen felolvasásban részt akarnak venni, jelentsék magukat a társulat titkáránál.

Jelentés tétetett a hadi bizottság múlt havi üléséről, melyből a társulat örömmel győződött meg, hogy e fontos ügyben a bizottság igen czélszerü lépéseket tett.

Felolvastatott a pénztárnok múlt havi kimutatása:

I. Bevételek:

1. Befolyt tagdíjak		280 frt — kr
2. » alapítvány		100 » — »
3. Pénztári maradvány szeptember hóról . .		1626 » 47 »
Összesen		2006 » 47 »

II. Kiadások:

1. Titkári, seg. titkári s pénztárnoki illetmények . .	350 frt — kr.	
2. Írói tiszteletdíjak	128 » — »	
3. Szétküldési s irodai költs. .	70 » — »	
4. Részfizetés a társulat részéről aláirt 1000 frt magyar járadékkölcsönre	345 » 30 »	
Összesen		893 frt 33 kr.
Marad november hóra		1113 frt 14 kr.

Végül zárt ülés tartatott, mely igen nagy horderővel bíró határozatot hozott. A M. Tudományos Akadémia történelmi bizottsága s a Tört. Társ. választmányi tagjai közt hosszabb idő óta folyt az eszmecsere az iránt, hogy a jövő évtől kezdve közösen adjanak ki az apróbb történeti források, mivelődéstörténeti adatok s államférfiak és hadvezérek levelezései közlésére egy évnegyedes folyóiratot, s ez ügyben ma d. u. mind a Tud. Akad. tört. bizottsága, mind e társulat végérvényesen határoztak. Az évnegyedes folyóirat »Történelmi Tár« nevet viselend, megjelenend minden évnegyed elején 12 íven: tehát egy évfolyam 48—50 ivből álland. Az árát, hogy a nagy közönségre nézve is hozzáférhető legyen, példátlan olcsón egy évre 2 frt 50 kr. s bérmentes postai küldéssel 2 frt 80 krban állapították meg.

IRODALMI SZEMLE.

Mióta juliusi füzetünk megjelent, a folyóiratok egész halmaza fekszik előttünk, melyről olvasóinknak számot kell adnunk, s melyek több igen érdekes közleményt tartalmaznak. A »*Könyvszemle*« sept.-októberi füzete a szokott rovatokon kívül a muzeumi könyvtári kiállítás jegyzékét hozza. A vegyes közlemények rovatából értesülünk, hogy a gróf Berényi Ferencz által a muzeumnak ajándékozott könyvek közt vannak a »Relationes ordinariae et extraordinariae« című hirlapnak 1696—1708, továbbá 1716—1717. évi folyamai; a többi évfolyamokat méltányos ár mellett szívesen megveszi a muzeum. A Párisban megjelenő »L'Art« című folyóirat, Rómertől hoz egy czikket a Corvinákról. — A »*Philologiai Közlöny*« 5-ik füzetében Marczali értekezik Anonymusról. — A *Ludovica Academia Közlönyének* októberi füzetében az I. Leopold császár által kiadott katonai szabályokat közli *Fehérpataky* László. — Az »*Archaeologiai Értesitö*« 8-ik számában sok érdekes czikk van: *Henszlmann* Imre úti-jegyzeteit adja (Karlstein és Prága), *Rakovszky* István adatokat szolgáltat a városi toronyórák történetéhez Pozsonyból, hol már 1440-ben volt városi toronyóra. Igen óhajtandó volna, hogy tisztelt munkatársunk apróbb mivelődéstörténeti dolgozatait (azok mind Pozsonyra vonatkoznak,) összegyüjtve közzé tegye. *Nagy* Imre két tatárfutás előtti pecsétet ismertet rajzokkal. A Tárcza, *Deák*-tól, *Thaly*-tól, *Hampel*-tól, *Thallóczy*-tól stb. hoz igen tartalmas és érdekes közléseket. — A *Literarische Berichte* 2-ik füzetében 3 nagyobb czikk van

Hunfalvy Páltól a magyarok és szerbek (a Prágában megjelent franczia mű ismertetése), *Szabó* József hazánk geologiájáról s *Heinrich* a Corvinákról írnak. Tüzetesen vannak ismertetve az Académia, a Tört. Társulat s Term. Társulat működése. — A *Protestáns Egyh. és Iskolai Figyelmező* VIII., IX. és X-ik füzeteiben több prot. egyháztörténelmi közlemény van *Szilágyi* Sándortól, *Zsilinszky* Mihálytól, *Papp* Károlytól, *Thallóczy*-tól, *Hoffer* Endrétől, *Révész* Imrétől. — A »*Keresztény Magvető*« IV.füzete folytatja Simén Domokos igen érdekes közleményét: »Az unitariusok könyvnyomdái és azok kiadványai.« — A temesvári »*Történelmi és Régészeti Értesítő*« két utolsó füzetében Kupeczky életéről Ormos Zsigmond közöl egy érdekesen irott tanúlmányt, mely nevezetes hazai festőnket kellően méltányolja. *Titelről*, mint prépostságról, káptalanról, hiteles helyről és várról a szétszórt adatokat Iványi Ede állítá össze. A zsadányi avar telepekről Péch József értekezik, egy figyelmet érdemlő czikkel, mely megérdemelné, hogy a szakemberek az általa felállított nézethez hozzá szóljanak. A Veterani barlangról *Boleszny* Antal szól. A tárcza mindkét füzetben érdekes. — A »*Figyelő*« III-ik kötetének 2-ik és 3-ik füzetében is igen sok érdekes irodalomtörténeti dolog van. *Fehérpataky* Lászlótól vallás, irodalom az Árpádok alatt, *Thaly* Kálmántól, Adalék a Thököly és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez, *Békési* Concilia Emil egy ismeretlen szótárról, *Felméri* gróf Mikó Imre leveleiből, Heltai magyar krónikája *Helmártól*, Szirmay Antal és Hungariája Vajda *Viktortól*, Jog és Természettudomány az Árpádok alatt, *Fehérpatakytól*, gróf Desseewffy levele Széchenyihez, *Abafytól* stb. — A »*Budapesti Szemle*« f. évi nov.-decz. füzetében *Salamon* Ferencz megírta Pannonia történetét »A római hódítás Magyarországon« czím alatt. Történeti irodalmunknak egyik legbecsesebb és legnevezetesebb terméke. A legkiterjedettebb forrástanúlmányok alapján valódi történetírói criticával állítá össze szerző a római Pannonia történetét: képet ad róla, hogyan lett a celta Pannonia rómaivá? — Az »*Archiv des Vereines für Siebenbürgische Landesurkunde*« XIV-ik kötetében *Werner* római consuli denarokról értekezik, *Goos* Károly folytatja nagyszabású értekezését a Duna mentének régi művelődéstörténetéről, Teutsch Frigyes a szász életet a XV-ik század végén s *Theil*, Konrad Mihály életrajzát közli. — Az »Adatok Zalamegye történetéhez« czímü *Bátorfi* által szerkesztett havi folyóirat IX. kötetének 1. 2. 3. füzete elhagyta a sajtót változatos tartalommal.

— Az őstörténelmi és embertani VIII. Budapesten tartott congressus (1876) »*Compte-rendu*«-jének első kötete a Franklin-társulat igen díszes kiállításában 706 lapon terjedő vaskos kötetben elhagyta a sajtót. A congressus tagjai ingyen kapják: bolti ára 14 frt.

— Dr. Lázár Gyulától »Az Ozman uralom története« című munkának II-ik befejező kötete a Franklin-társulat kiadásában igen díszes kiállításban elhagyta a sajtót. A munka egész napjainkig van lehozva, s tekintet van benne fordítva a török uralkodásnak történetére hazánkban.

— Néhány igen érdekes külön lenyomat fekszik előttünk. B. *Nyáry* Jenőtől az érdekes aggteleki ásatások eredménye: »Les Hommes de l'age de la Pierre dans la caverne d'Aggtelek comté de Gömör.« — *Szentkláray* Jenőtől a délmagyarországi társulat egyik legalaposabb dolgozó társától »Torontálmegyei őstelepek a Tisza mentén«, mely érdekes adalék a tiszai őstelepek tanúlmányozásához; *Csontosi* Jánostól a Konstantinápolyból érkezett Corvinák »bibliographiai ismertetése«, mely német fordításban is megjelent; id. Szinnyei Józseftől »Hirlapirodalmunk 1848—49-ben«, mely szerint a mondott években 85 magyar, 73 német, 9 tót, 7 szerb, 5 román, 4 horvát, 2 franczia hirlap és folyóirat jelent meg. Szinnyei mindenikről külön részletes leírást közöl. Továbbá »A magyar nemzeti Muzeum könyvtárának magyar történeti és irodalom történeti kiállítása.

— A Bécsi Tud. Akadémia Archivjának LV-ik kötetéből külön is megjelent »Beiträge zur Geschichte des Feldzuges Bethlen Gabors gegen Kaiser Ferdinand II. im Jahre 1623« *Tadra* Ferdinandtól a prágai egyetemi könyvtár Scriptorától, mely Wakensternnak 22 erdélyi kiadatlan levelét közli, melyeket ez ipához Harrach Károly titkos tanácsoshoz írt.

— A Franklin Társulat egy irodalmunkban meglehetősen érzett hiányt pótol azzal, hogy dr. *Müller* Dávid világtörténelmét magyar átdolgozásban teszi közzé. Az átdolgozás *Mangold* aradi tanártól van, ki azt szakismerettel s alaposan eszközlé. Az I. k. az ókor 28 nagy íven fog megjelenni, s ára 3 frt lesz. A második kötet már egészen önálló alapra lesz fektetve — s ezt helyeseljük, mert egészen más beosztású világtörténetet kíván a magyar közönség mint a német. Reméljük, hogy e munka megérdemlett pártfogásban részesülend.

VEGYES KÖZLÉSEK.

†

Társulatunkat ismét gyász érte, mint mindannyiszor, midőn hazánk kiválóbb férfiai egyikét gyászolja; a f. évi nov. 9. elhúnyt

gróf KÁROLYI GYÖRGY,

v.b.t. t., társulatunknak egyik legrégibb alapító tagjai közé tartozik. Egyike volt a M. Tud. Akadémia alapítóinak is: annak kezdettől fogva igazgató- s 1832. óta a II. osztálynak tiszteleti tagja. Ki kell e helyen emelnünk, hogy első volt azon magyar főurak közt, ki roppant becsű levéltárát megnyitotta a buvároknak — ama levéltárat, melybe bejutni azelőtt a lehetetlenséggel volt határos, nem akarván a históriai igazság napfényre hozását késleltetni. S e nemes tette megérdemelt jutalmat aratott: ezáltal sikerült neki ősének, Károlyi Sándornak emlékét rehabilitálni.

— Az ERDÉLYI MUZEUMEGYLETI KÖNYVTÁR kiadta többszörös példányainak jegyzékét. Ez már a 3-ik jegyzék, melyet a Muzeum-egylet kiadott, összesen 2443 számot foglal magában s köztük igen sok becses könyv van, mint pl. *Heltai* Verbőczyje, *Melius*tól Jób könyve, *Alvinczi*nek, *Medgyessy*nek, *Pázmány*nak több munkája, Hellopaeus stb. Különösen sok érdekes Transylvanicum van benne, melyeknek nagy részét úgy tudjuk a Nemzeti Muzeum szerezte meg.

— A NEMZETI MUZEUM könyvtárának előszobáját állandó kiállítási helyiséggé alakította át, s magyar történeti s irodalomtörténeti kiállítást rendezett öt igen érdekes csoportban. Mindjárt legelől az oklevelek és levelek szekrénye ötlik szemünkbe: melyet megnyit egy 1224-iki aranybulla s bezár IV. Mohammed szultán díszfermanja, 139 darabot foglalván magában. Azután jönnek a Codexek szekrényei a XII—XVI. századból: a halotti beszéd Codexétől II. Lajos számadási könyvéig 26 codex, köztük a Corvinák. Harmadik rész a magyar nyomtatványokat foglalja magában a krakói 1531-iki colloquiumtól az 1707-iki hadi regulakig 65 darabban. Negyedik rész a latín és német nyomtatványok 1473-tól 1686. Első a búdai krónika s utolsó a 42-ik szám egy 1686-iki olasz ujság Buda ostromáról. A szekrények fölött mint ötödik cso-

portozatban az arczképek és csataképek vannak elhelyezve 83 keretben. E kiállítás alkalmat nyújt a közönségnek s a fiatalságnak tájékozást szerezni sok olyan dologról, miről hallott beszélni, de mit soha sem látott, — ízléssel van rendezve, kellemes benyomást tesz a szemlélőre s azt egyszersmind oktatja is. A gondolat és kivitel *Fraknói* érdeme, kit munkájában az igazgató s a könyvtári személyzet is támogattak. E kiállításról egy tájékoztató catalogus is jelent meg, mely azonban nemcsak száraz névsor, hanem a hol szükséges, a felvilágositó adatokat is magában foglalja. Hogy rendezése mennyire gyakorlati gondolat volt, leginkább igazolja az, hogy igen látogatják.

— Salamon Ferencz-től »A Magyar hadtörténethez a vezérek korában« czimü monograhpia a Századok múlt évi folyamából javitva kiadva elhagyta a sajtót Pfeiffer Ferdinánd kiadásában. Ajánlva van Rudolf trónörökös ő fenségének.

— Gróf Széchen Antal összegyüjtött tanúlmányai németre fordítva közelebbről sajtó alá adatnak.

— Az »Ausland« 39. száma Schwickertől egy igen érdekes czikket hoz a rumének eredetéről. Jung müvét Hunfalvy ismertetéséből ismerik olvasóink. Ezen férfiú növendéke ama német iskolának, mely sokat tanúl s keveset emészt, s önhittségében esküszik a mester szavaira. Egy tudós német egy nagy és igen kitünő munkában fölállitott egy téves nézetet. — Jung úr sietett egy egész könyvvel tőle telhetőleg compromittálni azt, s minthogy e könyvben Schwicker úr is kapott egy pár oldalvágást, azokra felelve kiterjeszkedik az egész könyvre, kimutatván annak gyarlóságait, megbizhatlanságát, ferditéseit és önmagával ellenmondásait. Jung úr anélkül hogy oláhul és magyarúl tudna, etimologizál: szerinte a helynevekből ki lehet mutatni az oláhok continuitását, s felhozza például Mehádiát, mely »Ad Mediam«-ból származott, (pedig tudvalevőleg Miháldból származott). Ha ez úgy van, kérdi Schw., miért nem tartá meg az oláhság emlékezetében Ulpia Trajanat s miért nevezi azt szláv szóval Gredistyének? Hogy Jung úr Dáciának sem egyházi, sem politikai viszonyait nem ismeri, azt igen jól irt czáfolatképen kimutatja.

— Mint hg. *Odescalchi* tagtársunktól értesülünk, Somogy-vármegyében tört. és rég. társulat alakúlt.

— A »Vasmegyei Régészeti Egylet évi jelentése« 1877-re 28 db. ábrával s szerkesztve *Lipp* Vilmos által elhagyta a sajtót. Tartal-

ma igen érdekes: két nagyobb értekezés van benne: A római szobrászat emlékei Vasmegyében Lipp Vilmostól s Paumkircher András Bubicstól. Ezt apróbb czikkek követik mindnyája Lipptől: Ó római életképek. Föliratos edények a vasmegyei régiségtárban. A Rumy-serleg történetéhez. Egy német nyereg a XV-dik századból. A vasmegyei régiségtár fémerei. Az évkönyvet az egylet alapszabályai, titkári jelentés, pénztári kimutatás s az egylet tagjai névsora zárja be. Van az egyletnek 5 tiszteleti, 43 alapító s 610 pártoló tagja. A pártoló tagsági díj 1 forint. Igen gazdag, értékes és jól rendezett gyüjteménynyel bír, melynek fő becse abban áll, hogy dunántúli leleteket foglal magában.

— Kiss Kálmán képezdei tanár, ki társulatunkat egy pár becses küldeménynyel gazdagítá, kidolgozta a Szathmári ref. egyházmegye történetét s most előfizetést hirdet rá. Mint egyházmegyei levéltárnoknak volt alkalma megismerkedni az ottani levéltár adataival s munkáját ezek alapján készíté el. Az, egy bevezetésből s két részből (egy általános és egy részletesből) álland, melyek közül az első az egyházmegye történetét 1545-től napjainkig az utóbbi az egyes egyházak történetét fogja magában foglalni. Az egész munka 35—40 ívből álland, s egy példány ára 3 frt 50 kr. Az előfizetési pénzek Kiss Kálmán úrhoz czímezendők Nagy-Körösre. Az ilyen monographiák nemcsak helyi érdekkel bírnak: azok az egyetemes történetnek is forrásai, kivált ha, mint jelen munka forrás kutatáson alapúlnak. *Kiss* Kálmán úrnak különben ez nem első müve: ő adta ki Geleji Katona István kánonait s az egyházmegye statutumait még 1875-ben. Ajánljuk olvasóink figyelmébe.

— Felhivjuk a közönség figyelmét következő munkára: »Liptó megye östermelése, adó, ipar és kereskedelmi viszonyai. Írta *Mayláth Béla* alispán. Kiadta az országos magyar statisticai hivatal.«

— Kolozsvárt a budapestihez hasonló iparműtörténelmi kiállítást rendez az ottani jótékony nőegylet. A bizottság titkára nov. 4-ről tudatja, hogy a tárlatra szánt tárgyak legkésőbb nov. 20-ig az erd. múzeum régiségtárába *Finály* H. úrnak czímezve küldendők.

— Megjelent az *országos levéltar* jövő évi költségvetésének indokolása.

---

*

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A JÁSZKÚN REDEMTIO TÖRTÉNETE és fejlődése a jelenkorig. Írta *Kelemen* Kajetán. Budapest. Tettey N. és társa. 8-rét. IV. 265 l. Ára 1 frt 50 kr.

— MAGYAR ÁLLAMJOG. Írta *Boncz* Ferencz. Budapest. Athenaeum. N. 8-rét. XII. 423 l. Ára 3 frt 50 kr.

— A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRÁNAK TÖRTÉNETI ÉS IRODALOMTÖRTÉNETI KIÁLLÍTÁSA. (Külön nyomat a »M. Könyvszemléből«). Könyvtár. 8-rét. 24 old. Ára 40 kr.

— A MAGYAR HADI TÖRTÉNETHEZ A VEZÉREK KORÁBAN. Javít. kiadás a »Századok«-ból. Budapest. Pfeiffer N. N. 8-rét. IV. 27 old. Ára 2 frt.

— ADATOK ZALAMEGYE TÖRTÉNETÉHEZ. III. 6. IV. 1. 2. 3. füzet. Szerkeszti *Bátorfi* Lajos. N.-Kanizsa, 1847. 8-rét 321—384 l. 1—192 l. Ára egész évre 6 frt.

— KOR ÉS BETŰRENDI mutató *Cantu* világtörténelméhez. Eger. Szt-István társulat. N. 8-rét. 404 l. Ára 2 frt.

— GYÖR VIDÉKÉNEK KŐKORSZAKI LELETEI. Írta *Ebenhöch* Ferencz. Győr. Szerző. 4-rét. 12 l.

— TITEL, mint prépostság, káptalan, hiteles hely és vár. Különnyomat a »délmagy. tört. és rég. Értesítőből. (Temesvár, Magyar testv. 8-rét. 23 l. 12 rajzzal.

— ARCHAEOLOGIAI KÖZLEMÉNYEK. Kiadja a M. T. Akadémia tört. bizottsága. XV. kötet. (Új folyam. VIII. köt.) I. f. Akadémia. 2-rét. IV. 59 l. Ára 80 kr.

— AZ OZMAN BIRODALOM TÖRTÉNETE EURÓPÁBAN. Írta *Lázár* Gyula. II. kötet. Franklin-társ. 8-rét. VI. 339 l. Ára 2 frt.

— ANGLIA TÖRTÉNETE II. Jakab trónralépte óta. Ford. *Zichy* Antal. V. köt. Akadémia. 8-rét. 615 l.

— A RÓMAIAK TÖRTÉNETE. Írta Mommsen Tivadar. Fordította *Toldy* István. VIII. kötet. Franklin-társ. 8-rét. VI. 386 l. s egy térkép. Ára 2 frt.

Hibaigazítás. Múlt füzetünk ülésjelentésében hibásan közöltetett, hogy Koczka Róza k. a.-t Mészáros János ajánlta, holott *Töry* Gusztáv úr jelentette be. — Ugyancsak a »Századok« VI. füzete 547. lapján felülről a 4-ik sorban hibásan áll »ágyúkat« »ágúkat« helyett.

IBN DUSTAH.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Ibn Dustah 903-ban *Mäkka* és Mädīnában járt. S ez az egyedűli positiv adat, mi személyére vonatkozólag művében előfordúl. Miután a »*Kelet-Európa Népei*«, s így a magyarokrúl szóló följegyzéseit is csak a jelzett városokban történt zarándokolása után írta, bizonyos egyelőre, hogy e följegyzéseket is csak 903 után írta, illetőleg compilálta.

Chwolson úr azon véleményben van, hogy, miután Ibn Dustah az oroszok által 913-ban véghez vitt kaszptengeri expeditióról nem tesz említést, művét 913 előtt, valószínűleg 912-ben, kellett megírnia.

E véleményben nem osztozhatom. Ha Chwolson úr okoskodását magunkévá tennők, akkor, a magyarok története szerint, Ibn Dustah följegyzései egy igen korai időbe, a IX-ik századba volnának visszaviendők, mert azokban egy oly adat sincs, melyet a X-ik századba lehetne helyezni. Chwolson úr tévedt. Tévedt, mert csakis a bolgárok történetét vette kiindúlási pontúl, de tévedt abban is, hogy távolról sem sejtette, hogy *Ibn Dustah följegyzéseinek nagy része*, úgy *Kelet-Európa Népeit*, mint a *Kincsek Könyvének* egyéb részeit illetőleg, *compilatióból áll.*[1]) De a bol-

[1]) A magyarokról szóló részlet épen nem tanúskodik a személyes tapasztalat és látomás mellett. Épen ezen részletben nem egyszer használja a »*mondják*« kitételt, a mi épen úgy vonatkozhatik írott, mint szóbeli kutfőre, azaz hallomásra. Az *Amudarjának* a magyar terület egyik folyamával való összehasonlítása sem bizonyít a személyes látomás mellett, hanem igen is a mellett, hogy Ibn Dustah kutfejének szerzője is perza volt, vagy a mellett, hogy mint nem perza, legalább is ismerte az Oxus vidékét. Különben az Oxus vidéknek, illetőleg maga az

gárok történelme sem bizonyít Chwolson úr jelzett állítása mellett. Tény ugyan, hogy már a IX-ik században is voltak a volgabolgárok közt Muḥammäd vallásúak[1]), de a történetileg hitelesített térítés, mely alkalommal királyuk *Almiš*[2]) is áttért, röviden a 922-ik (=310 hijra) év elé esik. Közvetlenül ezután királyuk, a

---

Oxus folyónak paralellbe hozása a keleti írók, főleg pedig a perza eredetü íróknak egyik kedvencz-eszméjét képezte. A többi közt a perza *Istaχrī*-nél (*Dorn*, Beiträge 529. lap) a következő érdekes helyet találjuk:

»Der fluss *Itil* . . . sei . . . grösser als der fluss Dschihun«.

Azonban az arab utazók is ismerték az Oxus vidéket, a mennyiben a Xalífák székhelye *Baγdādból* rendesen *Xāräzmen* keresztül vették, *Buχara* és *Urganǰ* érintése mellett útjokat, úgy a kereskedők és utazók, mint a Xalífa követei is, a kazarok, bolgárok és egyéb északi népekhez. Oly tények, a melyekből az Ibn Dustahnál található (a magyarokról szóló) följegyzés eredeti szerzőjének nemzetiségére nézve nem vonhatunk biztos következtetést.

[1]) *Frähn*: Ibn Foszlan 185. l.

[2]) Az Almiš név keleti kutfőkben اطمش Almiš és اطمس Almisnak iratik. Az orientalisták ezt *Almuš* vagy *Almus*-nak olvasták, mire egyik vajdánk »*Álmos*« nevének hasonló hangzása szolgálhatott alapúl. Ámde az arab jegyek az *Almiš* hangoztatást sem zárják ki, söt ha meggondoljuk, hogy a bolgárok *török nyelvü nép* volt, akkor csakis az általunk fölvett hangoztatás lehet helyes. Az *Almiš* név és szó, csak oly képzésű, mint a későbbi törökségbeli *Toqta-miš* stb. nevek. A bolgárok töröksége ellen újabban *Roesler* úr nyilatkozott, egy ép oly tartalmas, mint érdekesen összeállított czikkben. Roesler úr azon nézetben van, hogy a *bolgárok* és maga Etel húnjai is *szamojed* nyelvet beszéltek (sic!), de azért mégis ugorok (sic!). Érvei átalában sem találnak, mert azon szóegyeztetések, melyekre véleményét fekteti, állítólagosan *szamojéd* eredetüek, s így egyelőre a bolgárok nem mondhatók *ugoroknak*. De egyébként meg nem is specialis *bolgár*, hanem *rumun* és *szláv* szókat hoz hasonlatba, melyekről azt vélelmezi, hogy a már kihalt eredeti bolgár nyelvből jutottak jelzett nyelvek és nyelvbe. Ezt mindenekelőtt be kellene bizonyítani, s csak ezután volna szabad következtetni. A Roesler úr által tett hasonlítások különben sem ütik meg a nyelvtudomány szoros mértékét. Következtetései meg oly rendkívüliek és merészek, hogy azokat még azon esetben sem lehetne elfogadni, ha alapjuk biztosabb is volna. Maradjanak a bolgárok török nyelvü nép, mint ezt eddigelé úgy a nyelvtudomány, mint az ethnographia állította és vallotta! Roesler úr czikkére alkalmilag vissza fogunk térni.

»*Szlávok és bolgárok uralkodója*« követséget indított *Baγdádba*, *Muktadir-Billāh* (908—932) Xalífához, hogy egyrészt áttérését tudtára adja, másrészt pedig, hogy követei az »*igaz hivők fejedelmétől*« oly férfiakat kérjenek, kik őt és népét a *vallás* és annak *szertartásaiban* helyesen oktassák, férfiakat, kik számára *mecseteket* és *várakat* építsenek. Az »*igaz hivők fejedelme*« örömmel teljesíté Almiš kérelmét, s ennek eszközlése végett 921-ben követséget indított hozzá. Ezen követségben *Ibn Faδlān* is részt vett, kinek követségi jelentése *Jaqūt* egyik becses töredékében lett föntartva.[1])

Ibn Dustahnál a következő fontos tételeket találjuk a bolgárokat illetőleg:

»*A bolgárok Almiš nevű királya az islāmot vallja*« (III. 1. §.);

»*nagy részük az islāmot vallja és falvaikban mecsetek és kezdő-iskolák vannak, mū'aδδinek és imāmokkal*« (III. 4. §.).

Ha e tételeket az imént mondottakkal összehasonlítjuk, önként a 922-ik év után beállt eseményekre fogunk gondolni. Ibn Dustah *oly virágzó vallás és cultur-állapotban* mutatja be a bolgárokat, a minőt a X-ik század első két tizedében hiában fogunk ott keresni. Almiš király atyja és trónelőde *Šilki* még pogány volt! Képzelhetők-e az Ibn Dustah által jelzett mecsetek és kezdőiskolák, mū'aδδinek és imāmok 923 előtt, mikor 920 körül Almiš a Xalífától oly férfiakért eseng, kik őt és népét az islām és annak szertartásaiba bevezessék, oktassák, és számukra mecseteket, várakat építsenek? Nem, és még egyszer nem!

Mindezekből tisztán következik, hogy Ibn Dustahnak oly időben kellett a *Kelet-Európa Népeiről* szóló följegyzéseket megírnia, midőn az általa jelzett vallás és cultur-állapotok a volgabolgároknál valóban megvoltak, tehát mindenesetre 922 után, ha nem is határozhatjuk meg egyelőre, hogy az ezután következett évek melyikében.

Miután azonban a 920 körül történt főtérítés alkalmával jelentékeny cultur-állapottal találkozunk, alig kételkedhetünk,

---

[1]) Kiadta Frähn, újabban Wüstenfeld.

hogy a 922 után bekövetkezett új aera mihamar hatásnak indult, s hogy kevéssé fogunk tévedni, ha kimondjuk, hogy 930 körül az Ibn Dustah által jelzett állapotok Volga-Bolgárhonban már megvoltak. Ebből az következik, hogy jelzett följegyzéseit 930-ban vagy nemsokára ezután, irta.

Azonban meg egy körülményt kell figyelembe vennünk. A Bolgárhonból hazatérő arab követség 923-ban érinté Ibn Dustah szülőföldjét, s így lehetséges, hogy a követség tagjaival személyesen is érintkezett. Ez esetben föltehető, hogy a bolgárokra vonatkozó följegyzését közvetlen hallomás után irta meg. Ha ez csakugyan megtörtént volna, akkor följegyzései minden tekintetben más alakot nyertek volna, s azon részleteknek sem volna szabad belőlük hiányozniok, a melyeket a követség egyik tagja: *Ibn Faḍlān* följegyzéseiben találunk. Mind ebből az következik, hogy Ibn Dustah jelzett követséggel nem érintkezett, s hogy ha tételei e követségtől erednének, — természetesen közvetve, — akkor azok csak megszűrve jutottak hozzá.

Irodalmi működése mindenesetre a X-ik század első felére esik. Ha föltesszük, hogy 903-ban, midőn Mäkka és Mädīnában járt, 20 vagy 25 éves volt, akkor 950 után 63—68, vagyis kerek számmal 70 éves volt. Az ily magas korbeli irodalmi működés fölvétele már egyáltalában is a rendkivüliségekhez tartozik, a jelen speciális esetben pedig, midőn átlagos számitással van dolgunk, túlzott volna. Eszerint nagy valószinüséggel következtethető, hogy Ibn Dustah a X-ik század második felében már nem is volt életben, s hogy ennélfogva irodalmi működése csak 903 és 950 közé helyezhető.

Feltűnő, hogy Ibn Dustah a X-ik század eseményeiről igen keveset ir. Ezt azon körülmény van hivatva megfejteni, hogy följegyzései nagyrészt compilatióból állnak, s hogy, a mint ez művei belső szerkezetéből következtethető, nem egy, hanem több önálló műből vannak egybeállitva. Csakis ezen utóbbi körülmény fölvétele által fejthető meg, hogy a magyarokat illetőleg csak a IX-ik, ellenben a bolgárokat illetőleg már a X-ik századba tartozó eseményeket is hoz fel. Ez arra utal, hogy az általa használt kútfők sem tartalmaztak többet. Ezek folytán kimondhatjuk,

hogy »Kelet-Európa Népeit« Ibn Dustah compilálta, illetőleg mások tapasztalata és műveiből meritette. Hogy mily művekből, az egyelőre nem dönthető el, sem az, hogy mit változtatott az előtte fekvő szövegeken.

E tény azonban koránt sem csökkenti Ibn Dustah becsét és hitelét, sőt ellenkezőleg emeli, mert egy, vagy közel-korú kutfőből meritett. A magyarokrúl szóló följegyzése meg minden tekintetben fontos. Mint fönnebb jeleztük, e följegyzések egy oly kutfőből vétettek, a mely 888-ban, lehet hogy nehány évvel már előbb is, be volt fejezve, s így egykorú és közvetlen tapasztaláson alapúló kutfőből származnak. Ez maga is elég fontosságának kimutatására, mert az eddigelé napvilágot látott magyar történeti kutfők közt a legrégibb. Főérdemét a jelzett régiségen kivül teljessége és bősége képezi, mert Al-Bekrī és compilatorainak följegyzései alig tartalmazzák az Ibn Dustahnál találtató szöveg egy harmadát.

Hogy művei tartalmának nagy része nem saját tapasztalatán és látomásán alapszik, azt a »*Kincsek Könyvének*« egyéb részei is megerősitik. Az általa idézett keleti írók, Chwolson úr szerint egytől egyig IX-ik századbeliek.[1])

EDELSPACHER ANTAL.

---

[1]) *Dorn úr* (Auszüge 653. l.) 904—920 közé helyezi szerzőnk irodalmi működését:

»Dass Ibn Dusteh seine Schrift in den ersten Jahrzehenden des zehnten Jahrhunderts unserer Zeitrechnung, alss etwa von 904—920 verfasst hat, unterliegt wohl keinem Zweifel. Der Umstand freilich, dass er von dem Einfall der Russen in die südlichen Küstenländer des Kaspischen Meeres nicht erwähnt hat, könnte uns hinsichtlich der Zeit, in welcher er gelebt hat, durchaus nicht beirren. *Dieser Einfall ist von vielen, selbst sont gewichtigen Geschichtsschreibern unerwähnt geblieben . . .*«

Harkany úr (Сказаніе 261. l.) azon nézetnek ad kifejezést, hogy Ibn Dustah felhasználta Ibn Faḍlān följegyzéseit, tehát 923 után kellett irnia. Erre utalnának a följegyzésében előfordúló bolgár király *Almiš* neve és az السجو *al siǰū* vagy السح al-sih (recte sij) szó. Befejezőleg még egy fontos körülményre kell kitérnem, melyből Chwolson úr azon következtetést vonta, hogy Ibn Dustah 913-nál később nem irt. *Mas'ūdī* a 913-ik évben történt kaszptengeri *orosz expeditio* leirásánál a volga-

bolgárokat *musulmán* bolgároknak nevezi. Ebből Chwolson úr azt következteti, hogy egyrészt a bolgárok közt ez időtt a Muhammäd vallás annyira el volt terjedve, hogy a *Kelet-Európa Népeiben* jelzett vallás és cultur-állapot már 923 előtt megvolt, s így Ibn Dustah már 912-ben is írhatott, másrészt pedig azt, hogy Ibn Dustahnak, ki a szlávokról és oroszokról hosszasan emlékszik meg *Kelet-Európa Népeiben*, a 913-ik évi eseményt is föl kellett volna említenie, ha 913 után ir vala.

Az első következtetést illetőleg *Dorn* úrra utalok (l. föntebb). A mi a másodikat illeti, tény ugyan, hogy *Mas'ūdī* a 913-ik év eseményeiről szólva musulmánoknak nevezi a volga-bolgárokat, de ő 943-ban írt, s ha 913-ban írt volna, akkor bizonyosan nem nevezi vala őket musulmánoknak. De különben sem lehetne szavaiból biztos következtetést vonni, mert ő a moeso-bolgárokat *keresztyén* bolgároknak nevezi, s így a *musulman jelzőt* csak megkülönböztetés végett használja.

A HAZAI ÖTVÖS-CZÉHNEK SZABÁLYAI.

HARMADIK, BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.

Részint összehasonlítás végett, méginkább pedig, hogy a helyi viszonyok által követett módosításokat is tanúlmányozhassuk, felsoroljuk kivonatokban azon czéh-szabványokat, melyeket a fővárosi készletből, kiválaszthattunk.

Az idő sze.int következnek a zágrábi ötvöseké, melyek azonban régibb időből valók, minthogy a kérelmezők Lajos király *dicső eldődeire* hivatkoznak.

1519-ben t. i. Lajos király a *zágrábi* ötvösek czéhszabályait latin nyelven megerősíti.

A zágrábi ötvösök (*Aurifabri Montisgrecensis*) Lajos királyt kérik, hogy azon kiváltságokat, melyekkel dicső eldődjei alatt éltek és jelenleg is élnek, és melyeket velük a budai polgárok közöltek, reájuk is kiterjeszteni és kiváltság alakban kiadni kegyeskedjék.

Ezen czikkeknek számozás nélkűli sorozata ez:

Minden mester tartozik jó és tiszta ezüstből dolgozni. A ki mester akar lenni, elégséges irományokkal tartozzék bebizonyítani melyik mesternél töltötte tanulmányi éveit (*annos sui studii compleverit.*) Volt-e engedelmes és hű; valjon törvényes születésü-e és római katholicus vallású? Ily bizonyítványokkal birjanak az apródok (*pueri*) is, kik e mesterségbe fel akarnak avattatni.

A ki remekelni akar, a kijelelendő műhelyben szükséges, hogy egy *kelyhet* minden részeivel saját kezével készítsen;

továbbá, készítsen egy *pecsétet*, és abba vésssen egy paizsot sisakkal.

Még ezenkivül készítsen egy *arany gyürült* jó drága kövel és ékesítse köröskörül vésett virágokkal.

A ki remekelni akar, adjon a *czéh oltárának* fentartására egy marka czüstöt; *a mestertársaknak és nejeiknek*[1]) (magistris ac *consortibus* ipsis) tartozik egy uzsonnával (merenda).

Ha valamelyik legény (servitor) remekelni akar, egy mesternél *két évig* tartozik *szolgálni*, és csak ugy lehet mesterré.

Az ötvös-mester semmiféle kereskedést nem űzhet, kivévén a maga műveivel; de azért másoktól vehet és szerezhet tárgyakat.

Ezek alapján a király megengedi, hogy a zágrábi ötvösek a velük közlött *budai ötvös-czéh* czikkeit elfogadhassák, velük czéh szabályaikban és confraternitásukban élhessenek. Budán 1519.

Ro (Relatio Magnifici dni petri
de corlatkew Mgri curie Regie.

Következnek átiratban az 1529-ben a pesti tanácstól kiadott czéhszabályok, melyeket 1662-ben a trenchini tanács is helyeseknek talált és hitelesített.

1529—1662 *Aurifabrorum Trenchiniensium.* (M. kir. egyetemi könyvtár. Nr 513. in pergamena, latinul.,

A czímlap hátán, *kehely*, pecsét és drágaköves gyürü van diszesen festve.

A szabványok a *Tanács* által adattak ki; kérték a romlott papir articulusok átiratását *Andreas Gal* alias Zahorak et *Simon Stipper* Artis Aurifabrilis Sectatores.

A eredetit pedig kiadták Andreas *Pellifex*, (Szücs) Judex, Judex Kenezi dictus, alter Andreas Pellifex Senior stb. Jurati Cives ac centum delecti Consules *Civitatis Pestiensis*; kik a pesti polgártársak kéréseire post tantam cladem a turcis acceptam et *civitatis huius nostre*, ignis *Voragine conflagrationem* et *amissionem* literarum suarum, literas cehales . . . *denuo reformandas* duximus concedendas & ratificandas.

---

[1]) Csak ezen czikkből magyarázható, hogy a mesterebédekre oly sok étel s ital szükségeltetett, miután az egész czéh, minden hozzája tartozandóval ezen ebédekben részt vett.

I. A czéhmestert B. György utáni Vasárnapon kell választani, ennek fő kötelessége hogy a mívelésben és az ezüst tisztaságában csalás ne történhessék, miért minden 14 nap alatt a műhelyeket körül járni köteles. A tiszta ezüst *marca*-jában a vert művcknél 16 latot, az öntötteknél elébb 14 $^1/_2$ latot tett, most elég ha 12. tartalmaz (pro tempore.)

II. A czéhmester által két mestertárs jelenlétében helyesnek talált műbe a czéh pecsétje T betü alakjában, vésetessék.

III. Cuprum, vulgo *Sárga* aranyozni nem szabad, mivel hasonlószínü.

IV. Üveget nemes kő helyett foglalni tilos, ki ilyeneket elkövet vagy hamis pecsétet használ, mesterségétől megfosztassék.

V. Idegen legénynek egy esztendeig kell megismertetése végett a városban foglalkoznia, utána *mester-remekre* bocsátható, ez áll *kehelyből*, pecsétből *helymes* vocatum, és hat vagy nyolczszögü köves gyürűből, mely kő alá a viz be ne szivároghassék.

VI. A taxa 6 forint és egy marca ezüst, illő ebéddel; egy év alatt pedig miután város polgárává avatták, *meg kell nősülnie*.

VII. A ki nem czéhbeli, attól minden munkát elkobozni lehet.

VIII. Nem szabad másnak az utczán nyilvánosan vagy in tabulis sive in foro, *Sik réz* eladni, sem más mesterét magának tulajdonítani; sem a czéhmester tudta nélkül ezüst tárgyakat megbecsülni, a büntetés 2—4 font Viasz, egy-egy marca becsülésétől 5 — dr. jár a czéh számára.

IX. Három legénynek és három *approdianus*-sal többet egy mesternek tartani nem szabad; de a szegényebb mesterekről is kell gondoskodni, hogy segédek nélkül ne maradjanak.

X. *Apródot*, ki mesterét egy év előtt elhagyja, más mesternek fogadni nem szabad. A tolvajlásban talált inas a legényektől három, az inasoktól két csapást kap, és így eleresztetik.

XI. A segédek elbocsájtatása vagy azoknak a mestertől távozása elébb mindig a czéhmesterrel közlendő. A segédnek mestere tudtán kível sem czüstöt sem köveket, kijavítás nélkül, venni nem szabad.

XII. *Fél mesteri díjt* fizet ki mester leányát vagy özvegyet vesz el, vagy ha maga ötvös-mester fia. Ha pedig mester fia mester le-

ányát s özvegyét veszi el, a mesterségért semmit sem fizet, az özvegy pedig csak egy évig üzheti a mesterséget.

XIII. A czéhből kizáratik, ki egyháztól vagy magánosoktól lopott ezüst neműket veszen — ha ilyenekre reá ismer, azt azonnal a birónak jelentse.

Továbbá említtetnek birságok az engedetlenek ellen, taxák az ezüst megpróbáltatásáért; más segédjét elcsalni nem szabad; közöltetik a Dekány hivatása, a *betegekről* való gondoskodása, a pénzre való felügyelése; három marcával több ezüstöt a többi mesterek tudtán kivül venni nem szabad.

Eddig a *pesti* czéhlevél.

A *trenchinin*[illegible] aláírvák a bíró és 7 tanácsos, hozzá van kapcsolva egy *tót nyelvű* instántia.

Ugyanazon évről valók, sőt egyenlő tartalmuak is a következő szabványok, melyek a *pesti czikkek* alapján 1603-ban *Pethe Márton* által megerősítettek.

A komáromi czéh-czikkek t. i. magyar nyelven szerkesztvék *a kolos-monostori* convent levéltárának kiadói által. A bevezetésből látjuk, hogy Szentjobi *Szent-Jobi* György, a komáromi ötvösök czéhmestere a győri, komáromi, ujvári és esztergomi *aurifaber-ek* kérelmét nyujtá be, miszerint a pesti ötvösök *1529-ből* való czéhszabályait, melyeket *II. Rudolf* császár alatt *Pethe Márton* kiadott, átirnák. *Hethesi Pethe Márton* bács- és kalocsa megye püspöki helytartójának:

Czakó János alias Eötvös, agilis, győri Bornemisza János alias Eötvös de Tolna, Kovi Márton; Rimaszombati Miklós, Laskai Miklós, Békésy Gáspár, Keörössi Mihály, Szalay János győri; más Debreczenÿ János komáromi, harmad ismét Bornemisza János (Érsek)-ujvári; végre negyedik Hezan János, Sárvári Pál, Tolnay Gáspár, Fogh-törő János, Vááczy György és Újváry János esztergomi és más városok- és várakban lakozó tisztán magyar nevű eötvös mesterek (*magistri Opifices Aurifabri*) bemutatták elüljáróik és földes uraik beleegyezésével azon régi (1529-ből való) oklevelet, melylyel Pest kir. város ötvösei éltek.

A czikkek számozva majdnem ugyanazok a trencsényi latin számozatlanokkal, bár nem szószerinti fordítások. Itt csak az egyes eltérők közül idézzük, a II-ikat. A czéh pecsétje ilyenforma SVC.

A IV-ből. A remek: egy bokor kupa, egy *helymes* pecsét és egy arany gyűrű, kiben csinállyon hat avagy nyolcz szögű követ, ugy hogy a kő alatt való *folium alá a viz ne hathasson.*

A VI. Hogy egy mester is az mi Eötvös mesterink kivül az Utzákon avagy Piaczon, *Ujj ezüst marhát* ne árullyon etc.

A X-ikben is az *ezüst marha* emlittetik.

A XVI-dikban egy *öreg Inas* se lehessen (ha szakállas lenne is), ha 4 Esztendőnek alatta *bé fogattatnéjek.*

Datum Posonÿ 1603. Hozzá van csatolva:

I. Lipót császár *protectionalisa* 1681-ből. Ez védeni parancsolja az ötvös mestereket a *katonai* és *polgári kontárok* ellen, kik a valódi mestereket károsítják.

Következnek a *lőcsei czéh-articulusok* (Egyetemi könyvt. 250. sz. a.)

Írvák erős papiroson, az első lapon díszes virágcsoportok vannak, felülkeretben (Cartoucheban) a *feltámadó Phoenix*; a hátlap szintén mellett díszes, Lőcse városának czímerével, a sisakdísz fehér 4 águ keresztje két zárt kagyló látszik a fekete háttérben.

A tanács az ottani ötvösöknek régibb, főleg az 1575-ik évből való szabályok nyomán újakat ád; miután a régieket a tanács is, de maguk is változtattak, és miután az *1747-ik évben dühöngött tüz alatt* atyamesterüknél (Aeltermann) *Lángh Illésnél* minden irományaik elégtek.

A *remekről* az I. czikk ezt mondja: készítsen egy ivó-edényt, födéllel egy darabból, hogy zömén semmi forrasztás ne legyen, de a talapzat csavarokkal legyen oda erősítve. A kupa és födele *vert müből* készüljön. — A másik darab legyen *egy üres gyürü* (hohlgeschlagenen Ring machen mit *Monten* [1]) versetzen und ausmachen).

A *harmadik darab pecsét* legyen sisakkal és födőjével. E remekdarabokat maga készítse három hó alatt, a czéh által adandó ezüstből és aranyból, melyeket készen a *czéh maga javára* eladhat. Ha az anyagot a czéh nem adja, a remeklő maga művét eladhatja.

A VII-ik pont mondja: miután a tanács parancsolja, hogy a kapunál vagy a vásárterén zsoldost tartsanak, ennek teendőjét a legfiatalabb mester teendi, vagy fizetend egyért a láda pénzé-

---

[1]) Olvashatlan. (*Steinlein ?*)

ből; szolgálati időben a legfiatalabb mester a legidősbikhez a paizsért megy, melyet ismét a szolgálat után letesz.

A valódi *jó ötvegyre* a legidősb mester a város és a készítő jegyét reá üti, ha rosz a vegyület, ennek szeme előtt a mű összetörendő. Ez áll az üvegre és más hamisítványokra is. A hamis aranyat vagy egyéb művet mély vésetü vonal által meg kell bélyegezni. Erre minden 2—3 hét alatt a körüljárás elrendeltetik.

A mi *titokban készül* (*gekühret*) attól fizetni kell, ha sárga réz 6 dr., közönséges sárgaréz munkától 5 dr., erősebb vásári munkától 2 ft pengőben. Tálak és tányéroktól a vásárra 1 for. 50 denár, kanalaktól, pecsétgyürüktől vagy ezüst gyürüktől a fizetés a megegyezéstől függ.

Sárgaréz munkát aranyozni tilos, t. i. nyak-lánczokat, karpereczeket, késhüvelyeket, *egyedül a tüket lehet sárgarézből készíteni, melyeket az oláhok hordoznak.*

Figyelmet érdemel a *lőcsei aranymüvesek* 1766-ból való panasza, hogy a *remekelés* 38 fttól egész 96 ftig való költséget vesz igénybe; ezért szükséges a költségek leszállittatása; az újabb pótczikkek közt első az isteni szolgálatra vonatkozik; egy másik határozza, hogy a *mesteri taxa* 15 Rft tegyen, *semmivel se több.* Az ebéd *6* ftba kerüljön, az inas- és legényéveket pénzen megváltani *ne legyen szabad*, (l. a m. kir. egyetemi könyvtárban 250. sz. a.)

Fölötte érdekesek s egész kis korszaki történetet magukban foglalók az 1600-ból való *debreczeni* ötvösök czikkei.

Az 1600-ból való *debreczeni ötvösök* czikkei, melyeket *Rudolf* király *Pilsen* kir. városában aláirt, és melyek a szebbek közé tartoznak. Az ívrétnyi füzet még eredeti disznóbőrös külső tábláival bir, melyeknek elül valóján ez áll: LIBERTAS AURIFABRORVM DEBRECZENIENSIVM. Középett van a kétfejü császári sas, alul: 1600. Három üres papirlap után (melyek egyike a táblától elvált, és melynek hátúl is ugyanannyi lap felel meg, következik a hártya füzet. Mindjárt az első lapon ez áll: Rtrata, (registrata) fol. $\overline{3}\overline{6}\overline{6}$. Anno $1\overline{600}$. Öt üres lap után a 3-dik hártyalevél 2-ik lapján, díszes kép van á la gouache, mely babérleveles és széles, fényesen aranyozott keretben két geniuszt tüntet fel, molyek fejei fölött hat ágú arany csillagok tündeklenek. A nézőnek jobbjánál álló, jobbjával igen díszes *egybejáró kupát*

tart, milyennel épen a m. n. muzeum is bir, és mely a remekdarabok közt mindég első helyen áll, a balkéznél álló jobbjával zöld köves *arany gyürüt* mutat fel, míg bal kezeikkel a remek harmadik darabját, t. i. egy ezüstös *helymes pecsétet* tartanak, melynek paizsában és czímerdíszen a kettős farku cseh oroszlán látszik. Az arczokról a festék már részben lepattogott, azonban a jobb vizifestékü müvekhez kell e lapot számítanunk, melynek hátterén egy álló hiddal összekötött város, melynek hegyei mögött a nap kél, előterén pedig kellemes hullámzatu tájkép mutatkozik. Az alakokon, valamint a táj előterén is a világzat arany vonalakkal van kiemelve.

A király czíme, valamint a czikkek kezdetei is mind fényesre aranyozvák; az írás szép, az egész jól van fentartva. A szabályokat Debreczen mezővárosának lakója, *Nemes Wiczmandi Lőrincz* eszközlötte az összes czéh nevében, bemutatván *Duskás István* bírótól a régiek után szerkesztett, és az újabb rendőri szabályokhoz alkalmaztatott czikkeket, melyeket Zsigmoud erdélyi fejedelem már elébb helyben hagyott volt. A czikkek pedig ezek (adjuk röviden a latinból fordítva):

I. Vizkereszten a főczéhmester választandó és megesketendő, a távollevő mesterek 2 ftban birságoltatnak. — Az új Czéhmester maga mellé *Kulchos mestert* választ — clavitentor magister — és azt megesketteti.

II. Ha valaki aranyat vagy ezüstöt munkálatra elfogad a művet pedig az igért napra el nem készíti a munkaadó által a bíróság napjára, hétföre idézendő, és újra 15 napra a határ hosszabbítandó, ha ekkor sem készíti el, a tulajdonos aranya ezüstje hiány nélkül visszaadandó; azonban amennyit a munkából elkészített, az neki bérül jár, de ebből azonnal két forinttal a czéhnek tartozik. Ha pedig az ötvös a rendelő akaratja ellen a fémet felhasználta volna, régi szokás szerint 6 markát fizet birságul, ezekből 2 a czéhé, egy rész a panaszlóé. Ha az anyagot történetesen elvesztette volna, bírság nélkül — *absque birságio* — a kárt megtéríteni tartozik. Nem szabad az aranyművesnek az aranyat vagy ezüstöt kicserélni vagy elzálogosítani, sem a kész művet eladni, hogy e helyett mást készítsen, hanem a munkaadót figyelmeztetni kell, hogy kiváltsa, ha nem teszi, elzálogosithatja annyi-

ban, mennyi munkabérben megegyeztek, hogy a megrend elönek sajátja biztosíttassék.

III. Ha a czéhbeli nem ötvös, pénzt kölcsönöz, ez őt a czéhmesternél 6 forintig bírságoltathatja. Ha a panaszló fél a czéhmester ítéletével meg nem elégszik vagy a tartozás a 6 frtot meghaladja — a városi bírósághoz folyamodjék . . .

IV. Ne legyen szabad másból, mint *13 latos ezüstből* dolgozni. Azért köteles a czéhmester a czéhet — 1 forintnyi birság alatt minden 15 nap összehíni, és készletüket a próbának kitenni. A hamisitót először 4 latban, másodszor fél márka ezüstben birságolják, 3-szor pedig a czéhből kizáratik és a károsítottnak kárát megtéríteni kötelcztetik.

V. Ha ki a sokadalmon kivül ötvösi szerszámokat árul, és nem ötvös által vétetnének, elkoboztatnak, és fele ára a bíróé, másik fele a czéhé leend. A vásáron vettek a bíró által elkoboztatnak, de a vevő árát visszakapja. Ha pedig ötvös veszi, úgy hogy más társainak a szükséglet ne juttasson, 2 forint birságot fizet.

VI. A lopott s gyanus portékát a czéhmesternek jelenteni kell, ki a bíróval közli; ellenkező esetben a mester a czéhből kizáratik. Ha az áruló elszöknék, a portéka fele a bíróé, fele a czéhé.

VII. Ha valamely mester egy másnak legényét pénzzel magához csalná, egy *mesterasztallal*, — mensa magisterii — birságoltatik.

VIII. Ha valamelyik mester mástól a rendelöt elcsalná vagy más mester müve ellen kikelne, szintén egy *mester asztallal* bünhödjék.

IX. A *legény felmondása* 15 nappal elöbb történjék.

X. Ha a *legény* kisebb lopást követ el és ötvös kiván maradni, a czéh megkövetése után csak 6 forintban bünhödik, melynek *8-ad* része a *debreczeni iskoláé*; ha 2-or is kisebb tolvajlást követ el 12 frtot fizet; 3-szor pedig mindenhonnan kitiltandó, és ha a mestere akarja, a bíróságnak kiadandó, ha pedig *inas-Aprodianus* — ilyen vétséget követ el, a czéh elött a padhoz kötendö, és mindegyik társa 3—3 ütést tartozzék neki *cum virga fascinata*[1]) adni. — Ha a mesternek reménye van, javitására, megtart-

---

[1]) L. a kolosvári ötvösczéh szabályait 1473-ból az erdélyi muzeum évkönyvei II. kötete 8. lapján: quilibet famulus tangat culpabilem famulum tribus vicibus *cum virgis bonis*; az inasokról pedig: dominus coram omnibus magistris det juveni 9 plagas cum bonis virgis . . .

hatja, különben pedig kidobhatja ex *officina ejicere* poterit. — Minden mester *apródját* vagy *paruulum* a czéh előtt 4 évre beszegődteti, és ha pénzért tanítja, erről is megegyezkedni tartozik. A négy év eltölte után fel kell őt szabadítani. — Ha 4 év előtt más mesterhez szegődnék, az 6 frtnyi bírság alatt, csak uj 4 év alatt szabadíthatná fel.

XI. A hetes legényekre áll a szabály, hogy Isten parancsait megtartva, jámborul, józanul és tisztességesen éljenek; ha ki botrányt követ, egy egész évre a mesterségétől elüzettessék. Javulván, ha vétsége kisebb volt 4 forintnyi birsággal a czéhbe ismét felvehető, ha nagyobb bűnt követett el, nagyobb legyen a birság is. Hasonlólag bünhödjenek azon munkások is; ki folyvást a műhelyt cserélik, s így a mesterek közt zavart idéznek elő.

XII. Egyszerre egy mester *csak egy hetest* tarthasson, kit a czéhmester tekintettel eskűjére nézve a mesterekhez beoszt. A ki e rendet zavarja a mesterek közt 8 forintot fizet a czéhbe, a kik munka nélkül van, és csak irigységből legényt követel, 4 frtban bünhödjék. Ha a hatóság rendeletére valaki nagyobb munkát nyerne és azt erejével nem végezhetné, ideiglen e szabályból kivételt tenni lehetne. Ha pedig hetesek nem léteznének; akkor a czéhből mestert is lehet olyan munkára kirendelni 8 frtnyi birság alatt, a hetes ilyenkor heti bérét, a mester a nyeremény felét kapja meg rendkivüli munkája dijjául. Ha a hetes sehol munkát nem kaphatna, akkor a czéhmester beleegyezésével olyan mesterhez is szegődhetik, kinél már más alkalmazva vagyon . . . A munka nélküli, főleg idegen legények tartásáról és betegápolásáról, minden díj nélkül, a czéhmester gondoskodjék.

XIII. Fel kell ügyelni, hogy a munka-adó mester legényei által a nemes fémben ne károsíttassék. Ha ilyen kár bebizonyulna, azt a legény megtéríteni tartozzék.

XIV. Ha valamelyik beszegődő munkásnak drága fémkészlete lenne, azt mesterének bemutatni tartozzék, nehogy ebből gyanu támadhasson.

XV. Szabály a legényeknek sajátjukból készített művekről; a mesterek fél- vagy harmad bérért ne merjenek dolgozni, a mester azért 8, a legény 4 ftnyi birságot fizet. A *zakmani* (Vililator)

munkáért szintén 4 forint birság jár. (Vililatorem, excepto septimanali mercedis praemio cum scruitore nemo exerceri faciat.)

XVI. A *mester-remek*-nek (proba seu portio magisterű) ez a rendje: Az idegen egy évig a városban dolgozni tartozzék, hogy jó erkölcsei kitünjenek; bemutatni köteles becsületes születési okmányát, és *hogy tudományát kétségtelen czéhben*, nem *pedig valami várban* szerezte. Így próbára, vulgo *mester-remek*-re eresztetik, 8 magyar forintot a czéh perzselyébe tesz le; ezeknek 3-ad része *az egyházé*, a többi a czéhé, azonkívül — unum poculum salutatorium — vulgo *keözenew pohar* dictum adni tartozik, mely alkalommal minden egyes asztalra két tál ételt, egy pecsenyét és három bor kantát? (*tres vini coctas?*) elégséges kenyérrel kerüljön. Ezek után, ha a czéhmester kívánja, az ilyen új mester *quandam mensam magistericam* vulgo *mester-aztal* nuncupatam köteles adni, ekkor minden asztalra három tál nemesebb és jobb étel járja, hozzá járulván mindegyikhez még a pecsenye elégséges kenyérrel. Italra pedig mindegyik asztalra 4 pint bor számíttatik. Ha ezt Isten segítségével mind teljesítette, ezután mint a czéh valódi és egész tagja müvészetének egészen éljen és gyarapodjék. Megjegyzendő, hogy az, kinél a kivánt okmányok úgy is megvannak, a próbaévtöl felmentetik . . . . .

XVII. A remek tárgya egy *egybejáró kupa* (una quaedam in *unum ambulans* argentea deaurata et formossisima *kuppa*[1]) vagyis ez czüstből, aranyozott legyen; *szép arany gyürü*, melyben nemes nyolczszögű kő — facie clarissimus vulgo Zines kẘ dictus foglaltatik; végre *helmes pechet* et non *rostreatum*; ha ezeket hiány

[1]) E helyen az erdélyi ötvösmüveket régóta tanulmányozó *Deák Farkas* szaktárs azon észrevételt tevé, hogy az *egybejáró* kupa alatt talán nem is azon öblös *diszkelyheket* kell értenünk, milyenek e debreczeni czéhszabályok díszlapján lefestvék és ezen kifejezésnek teljesen megfelelnek, hanem azon aranyozott czüst *poharakat*, melyek tuczat számra készülvén egymásba rakattak és közös födővel elzárattak. Tagadhatatlan, hogy ilyenek léteztek, csakhogy ezek már az egymásba rakás miatt is rendesen síma vagy czápás felületüek, nem aranyozottak, minden kivert dísz, vagy kiálló ide-oda hajló tartók nélküliek, és végre nem is kupák, hanem legfölebb egybejáró *poharak* vagy *serlegek*. Továbbá megjegyzendő, hogy itten de *una quadam... formosissima* kuppa van szó!

nélkül elkészíti elfogadtatik, máskép további tanulásra utasíttatik.

XVIII. Dolgozzék a czéhmesternél, ki neki a szükséges fémet kiszolgálja és a hetibért adja. Befejezvén a remekjét, bemutatják a czéhmesterek a *főbirónak*, *kinek a kétt nehezekü pecsétgyürüt felajánl.*

XIX. A mesterek fiai csak 4 frttal tartoznak és a *közeonö pohártól* fölmentvék; ezek a jótétemények azokra is háramlanak, kik özvegyet vagy mesternek leányát vesznek; a mesterséget folytató özvegyek becsületben tarthatnak cselédet, vulgo *Eöttues legéni* vocatos, életük végeik, de *apródokat* nem fogadhatnak, sem nem tarthatnak. A ki az uj mesterek közül *egy év alatt meg nem házasodik*, azoknak czímerei elzáratnak (tabellae eorum claudentur).

XX. Ha valamely ötvös mester más falu vagy várostól ide át költözném, vagy az idő viszontagságai miatt kényszerítve itt letelepednék, egészen idegennek tekintetve, remekét újra csinálni, és minden vele járó ünnepélyességet követni tartozzék. Azonban a czéh ilyen esetben méltányos legyen (Epichia utatur). A szegénység miatt ide költözkedőnek a remeket el lehet engedni, de a mester asztalt és a 8 forintot meg kell fizetnie. Ez után apródot fogadhat és *laicust* vagy famulust is. De ezeknek jótéteményei haláluk után megszünnek. És mivel vannak városok, melyekben ugyanezek a szabályok divatban vannak, p. o. *Nagy-Váradon* is, ezekre nézve a kölcsönösséget fentartjuk, és csak a *mestercbédet* követeljük.

XXI. Ezen uj mester a czéhnek addig szolgáljon, mig ujabb mester tisztjében fel nem váltja.

XXII. A ki a mesterek közül gyülések, lakomák alatt fegyvert p. o kardot hord, fizet 1 forintot. Ugyanazt fizeti, ki mást rágalmaz... vagy más ellen kardot húz — ha megsérti az ügy a biró elé tartozik.

XXIII. A ki a czéhet ok és engedély nélkül elhagyja, csak 8 frtnyi bírság fizetés után vétetik fel ujra, ki pedig engedélylyel távozott és egy év mulva ismét beáll, az évi költség megtérítésén kivül egy *köszönő* pohárral tartozik.

XXIV. A ki vétség miatt gyalázatba esett és magát nem tisztitotta, művét nem gyakorolhatja; ha per alatt van, dolgozhatik, míg ügye el nem dűl.

XXV. *Két mester egy műhelyben* nem dolgozhatik, ha mindjárt testvérek is lennének, egy kereseten nem lehetnek.

XXVI. A beteg mesterhez a Czéhmester nappal egy, éjjel két mestertársat rendel; ha meghal, a szegényt a czéh költségén eltemetik, sőt a szereket is fizetik.

XXVII. Ha nem czéhbeli az ötvösök kiséretében kiván eltemettetni a mestereknek 1 forintot fizessen.

XXVIII. A ki a czéhmester meghivására a gyülésre megnem jelenik, 1 forintot fizet.

XXIX. Ezen kivül a részletezett mulasztásokat kivéve, a czéhmester mindég 2 frtnyi birságot tartozik követelni.

XXX. Senki a laicusok — vagy sociusok közül, vulgo *társlegény* urának tudta nélkül aranyat vagy ezüstöt ne vegyen; különben munkáját és becsületét elveszti.

XXXI. Másunnan hozott munka a czéhmesternek bemutatandó, mielőtt árultatnék, ki ez ellen vét, munkája elkoboztatik, fele ára a biróé, a másik a czéhé.

XXXII. Senki más mestertől a vevöt akármily módon el ne csalja; mert rajta kapatván *mesterasztallal* bünhödik .....

XXXIII. A *becslést* a czéhmester teszi meg, és minden 100 frtnyi munkától 25 drt kapjon.

XXXIIII. Mivel az Isten azokat áldja, kik őt tisztelik, azért a remeklés egy harmada a *Debreczeni Ecclesiát* illeti; egy része pedig a czéhé marad. Különben minden birság egy egész forintig és ezen felül 8 részre osztassék, és egy nyolczada a *debreczeni iskola* fentartására adassék.

XXXV. Ezen összeget a czéhmester esküje alatt a biró tudtával beadja, az egyházét számadás mellett egyszerre, az iskoláét pedig 4-er, t. i. minden negyedben, midőn befizettetik.

A munkabér pedig ilyen legyen:

A kuppákért és kantákért, minden marcától	3 frt
Lapos edényekért, t. i. aranyozott szájú poharakért és hasonlókért 1 m.	3 »
Hasonló nem aranyozottakért, tályakért, tányérokért és hasonlókért 1 m.	2 »
Kardokért és más *huszárféle* fegyverekért és ezüstös lódiszítményért 1 m.	3 »

Virágos, ékköves és *zománczos* művekért (a floreatis, gemmatis et *cum decore ornatis, vulgo zománczos mű̈* vocatis laboribus) mely módon az *övek cinguli* és kapcsok *clausurae moderno tempore parantur* et semper de novo cogitantur nec antea in usu fuerunt, de singulis marcis . . . . . 10 ft

Füzeos mű̈ [1]) a labore complicabili . . . . . 16 »

Veritekös pohár, a labore poculorum sudoris in modum percussorum 1 m. . . . . 4 »

Öntés mű̈ü, pro labore fusorio flor. 3 solvantur.

Végre határoztatott, hogy az aranyozandó ezüst művek *az aranyazás előtt mérlegeltessenek*, és az aranyozás után ujonnan megmérettessenek, és minden mester a fél markás művére bélyegét üsse, vagy nevét bele vésse. A ki ez ellen tesz, a felügyelő czéhmestertől 2 frtban büntettetik.

Egyszersmind kijelentetik, hogyha ezen ötvös czéh akármikor és akármily okból jelen kiváltságait Debreczen városának közönsége kárára bövítené, vagy kurtítaná, vagy meg nem tartaná, ezektől azonnal megfosztassék és az előbbeni rendezetlenségbe és zavarba visszaessék.

Ezeket kiadta a debreczeni *tanács 1598-ban.*

Úgy hisszük, kedves dolgot tettünk az által, hogy ezen czikkeket terjedelmesben közlöttük. Más szempontból pedig érdeket keltők II. Ferdinand 1628-ik czikkei, ki a *varasdi elüljáróság* által ajánlott, hártyán *slavonico Idiomate* irt *ötvös* czéhszabályokat megerősitette. Ezt szorgalmazzák *Kuthassy* Miklós, *Szentgeorgÿ* Márton és *Chiakthorniaj* György varasdi ötvösök, vagy mint a szöveg ezen nevek mellett előtt előfordúlt, *Zrebernarok*; t. i. *Zrebernar* Kuthasi Miklós, *Zrebernar* Szentgyörgyi Márton, A többi mester neve: Zkenderovich, Tarnekouicz, Zuromentich, Janchi, Babich János, Tuttner; előfordúl benne a *bírság, czéhmester*, a legény *Detich*, a czéhmester prvi Gospodar, *Faragas, Faraguvano, placha, varas, ynas, mesteremek,* a remek: kupa, *czimerna pechat, kuchos mester, kontur, castigu* platit, [2]) *baratuval, kantarzi detich, inas, pokastigati.*

[1]) *Vetélkedés:* Párták, homlokelők, *fűzve* igaz gyöngyökkel 160 l.

[2]) *Birság* helyett latinosan.

E horvát levél 1613-ban iratott. Ebből kiemeljük ezt, hogy t. i. két esztendeig kell a vidékinek a városban dolgozni, a birságokat dukatokban, *aranyban is* fizetik; a mesterebédhez kell 12 étek és bor a remeklő *tetszése szerint.*

Átmegyünk egy katholicusokból álló czéh szabályaira, melyek némely tekintetben az előbbiektől különböznek.

A *pécsi* ötvösök, Aurifabrorum Quinqueclesiensium czéh, német nyelvü, 24. Articulusát I. Leopoldtól nyerték 1696-ban Radnich Simon, Leebl János és Kollarovich Endre czéhes aranymíves mesterek.

Fegyelmen és becsületességen kívül, kötelesek a társak évenkint *Sz.-Eligius*[1]) napján isteni szolgálaton megjelenni, valamint a Kántor-Vasárnapokon is; inassága még a mester fiának is 8 évig tartson; remekül *kelyhet*, egy *magyar vagy török kardhüvelyt* készítsen és ezt *drága kövekkel feldíszítse és gyémántot vagy rubintot foglaljon.* Három évig kellessék mint legénynek dolgoznia; a csalók a czéhből kizárandók, a próba-ponczot a budai kamarai felügyelőtől kapják, miután becsületességüket és ügyességüket bebizonyiták.

Az új mesternek Isten és sz. *Eligius* tiszteletére 1 negyed próba ezüstöt kell feláldoznia és $^3/_4$-ed próba ezüstből, midőn üzletét kezdi; *ezen ezüst szolgál szegény mesterek*, kik már nem dolgozhatnak, *segítségére és eltemettetésükre.*

Úgy szintén $^1/_4$ ezüsttel tartoznak a pénzverdei igazgatónak vagy a kamarai Administratornak is. Ketten a legbecsületesb mesterek közül mind az aranyat, mind az ezüstöt kötelesek megvizsgálni, és a hamis próbájuakat a pénzverdei igazgatónak bejelenteni.

Legyen az aranymíves német, magyar vagy rácz nemzetbéli, az aranyból csak 18 vagy 20 forintot, az ezüstből csak 12 latosat szabad feldolgoznia. Aranyozott vagy ezüstözött rezet vagy vasat valódi fém helyett árulni, vagy hamis kövekkel ellátni

[1]) Birtokában vagyok egy, *Dobóczky Ignácz* barátomtól kapott pecsétnyomatnak, mely az infulás szentet, teljes diszben az üllőnél kovácsolva állítja elénk. A körirat ez: SIGIL AURIFABRO — ROSNAVIENS. 1708. Bár gyüjthetnök más czéhek, főleg régibb pecsétjeit is, hogy régiségeinket e tekintetben is szaporíthassuk.

tilos, alábbvaló ötvöt készíteni, az érmeket beolvasztani a kamarai igazgatóság tudtán kívül szintén nem szabad; idegen készítményt a próba-mestereknek be kell mutatni; a műhelyeknek nyilt közökben kell lenniök, hogy mindenki láthassa; rejtett szobákban, és kamarákban aranyművességet gyakorolni tilos, *főképen a zsidók között.* Az így elkészített műveket a felügyelő mesterek összetörve a kamarának beküldik. Megengedtetik, hogy egyedül az aranymívesek *árulahssanak török, rácz, magyar és német módra készült új ezüst zablyákat, lószerszámot,* valamint ezüst vagy aranynyal díszített bőröveket, kardokat és tölténytartó *szíjakat*, a nélkül, hogy a szíjgyártók őket ezért bánthassák. Az említett nemzetbeliek az egész birodalomban vándorolhatnak, vásárokat látogathatnak, munkára fogadhatnak. *Végre hogy köztük művészetük miatt különbség legyen és nem iparosoknak, hanem művészeknek tekintessenek, az úrnapi körmenet alkalmával* minden más czéh előtt mennek, és rangjukat a legrégibb czéhek előtt fentartják, miért is büntetés terhe alatt az egész megyéből akkor jelen lenni tartozzanak. (Ennek rácz nyelvű fordítása 438. sz. a. látható.)

Ugyanazon évről valók a *budai* aranymüves czikkek, melyek Leopold alatt, 1696-ban számra nézve 26 németül kiadattak.

Ezeket impetrálták: Lucich János Miklós, czéhmester, Petrovich Ferencz, Lucich Simon, Lucich István, Sudarovich Jósef, Jorenell János Mihály, Cevich Márton Lukács, Tomich János, többnyire szerb, mesterek.

Tartalmuk kivonatban ez:

I. Tartsák Sz.-*Elogius* (sic) napját.

III. Legyen mint fővárosiaknak minden országbeliek előtti *praeminent*-iájuk és *praerogativájuk.*

IV. 8 évi inaskodás követeltetik.

V. Remek: kehely, török vagy magyar kard ékkövekkel, és egy gyémánt vagy rubint foglalása.

E czikkek majdnem szóról szóra, ugyanazok a *pécsiekkel*; csakhogy a III-ik elsőséges czikk közbe van szúrva, és az utolsóval megtoldva, mely a praerogativát más *szervezett* czéhekre kiterjeszteni tiltja.

A körmöczi szabályok száma 15, és a végső.

Kiadattak *Lipót* császár alatt német nyelven. Az:

I-ben szó van a *vorgesetzte Prinzen dieser Brudershaft der freyen Goldschmidtkunst*, és ez ismételtetik:

a IV-ben, a *remeklésért* fizetendö 100 rhen. forint. Körmöczbányai születésü fizet 80 frtot, eines *Prinzen Sohn* 60 frt (talán *Principalis* akar lenni.)

VI. Ponczozási szabályok, nehogy a *határvárakban* ponczozott czüst miatt a körmöczi mesterek károsúljanak.

XV. Mentessenek meg attól, hogy a gonosztevöket, midön a vesztö helyre vitetnek, fegyveresen kisérni kötelesek legyenek.

A mellékelt Proiectum Articulorum Aurifabrorum-ban, melyek II. Ferencz alatt készittettek, a fennebbiek nagyban megvannak, de sok változtatással ellátvák.

Nagyszombatban, Nagy alias *Eötvös Ferencz* 1702. czéhmesterségében a szabók a kevert czéhböl elválnak, és a szerzett tárgyak kiosztatnak.

A latin okmányban némely megjegyzendö kitételek fordulnak elö, p. Sartores *vulgo Váltómüves.*

Gausapearii vulgo *Szür* szabók, Ceharum magistri vulgo *Fogot-Mesterek* (l. M. kir. egyet. könyvtár 543.).

Késmárkon 1713-ban a tanács adja a privilegiumot *Eustachius* Tobiásnak, *Benzur* Jánosnak, Schuller János, Heil Jánosnak és Bretz János *arany müveseknek*; tartalmaz 25 czikket.

Ezek közül a III-dik szerint: *Remekjük* egyszerü *Nürnbergi edényke mit zweiern Bünden, vier oder fünf Scherffen*; item *arany gyürü zománczczal*, (mit geschmelzter Arbeit und versetzten Steinen), továbbá egy *pecsétet* is kell vésni a remeklönek.

A remek taxája: 25 frt és *becsületes mesterebéd.*

Az ezüst, melyböl dolgoznak *12 latos* legyen.

Ha a munkarendelö hozza az ezüstöt, azt az aranymüves azonnal olvassza el, és ebböl a rendelönek próbát adjon.

XI. Ivóedények, kannácskák és *domboritott munkák* (verbogene Arbeit) márkájától 4 magy. forintot kapjon, ha metszéssel, aranyozással elkészül; a *domboritott* müvekért alkudni kell; közönséges nem aranyozott munka: kanalakért, *övekért* stb. 3 frt a márka; a mi pedig 1 latnál kevesebbet nyom, mint gyürük, sinek, (talán planche-ok?) *szivecskék*, *mellgombok* (*Biesen* — talán *Busen*-Knöpfe, darabonkint fizettetnek.

A végén az ötvösséget *Kunstreiches Handwerknek* nevezik az articulusok (l. m. kir. egyetemi könyvtár 598.).

Ezeken kivül az előbbihez még 19. czikk van csatolva: köztük az V-ik az olvasás, irás és számoláson kivül a tanult *rajzolásról* is kell az *apródnak* bizonyítványának lennie; sőt még a *vésésről* és *kidomborításról* is kell neki hiteles bizonyitvány.

A X-ik: A *felavatandó inasról*, kezeskedőknek 50 rhen. forintról kell hitelokmányt kiállitaniok.

XIII. A legények és inasok száma nincsen egy-egy mesternél meghatározva.

XV. A *blaue Montag*-olót a Czéhbiztos fékezi meg.

A *pesti* német, (1760-ból *Mária Terézia* alatt) *posegai*, latin 1761-ből; és *győri* (ötvös czéhek) 1766, ismét német czéhszabályok hasonlók, de nem egyenlők, sem a pontok számára, sem azok rendjére nézve.

A pestieknél a czéh ünnepe *Sz. Eliy* napja, deczember 1-jén tartandó. Az urnapi körmenetnél mint *Bécsben* és *más katholicus* városokban divat, egy *sz. képet* kell maguk előtt hordatniok.

A *próba 13 latos* legyen; próbapénz 1 markától 5 dr. kisebb tárgyaknál minden ütéstől? (vor jeden Streich) 1 kr.

A drágaságok megbecsülésénél, ha 1000 fton alul van, forintjától 1 dr.; a fölött való áruknak megbecsülése a discretiótól függ.

A XIII. czikkben a *remek* ez: csináljon *kelyhet* ezüstből, melynek lába és hüvelyc egy darabból legyen, szépen rajzolja különféle *pastraleff*-el és más szép diszitménynyel, melyek hibanélküliek legyenek, mint a czéhtől a rajzot kapja. Az *aranymüves* is kelyhet készit és jó kövekkel *carmizirozza*, és egy 3 kövü gyürüt, forrasztás nélkül, négyféle zománczczal; e remekek eladhatók legyenek, hogy az uj mesternek kára ne legyen.

A *remek taxája* 30 frt. és a mestereknek becsületes ebéd (ehrliches Mittag-Mahl) vagy e helyett 10 rh. forint.

Mindezekben van 16 czikk.

Ezen czikkeknek kiadatását eszközlék:

Hellepronth Károly, *Tolinger* János György, *Saczl* József, *Fauzer* József, *Torner* Károly, Ábrahámffy Mihály, *Kojanicz* János; a miből kitünik, hogy köztük magyaros név csak egy fordul elő (l. a pesti m. kir. egyetemi könyvtárban 370. sz. a.).

A *posegai* czéhszabályok száma 18. Az

I-söben *Szt. István magyar királyt* ismeri el védnökének;

II., a két czéhmesteren kivül *Attya-Mestert* (patrem Sodalium) választanak.

IV. A remek drága ne legyen és könnyen eladható. A *taxa* 21 frt. és 4 forintos *ebédke* (prandiolum), kiadattak M. Terézia alatt (l. a m. kir. egyet. könyvtár 376. szám alatt.)

A *győri czikkek* száma 30 és egy végső; kiadja M. Terézia 1766.

I. Védszentjük, melyet a czéh választott *Sz. Leo.* — Az isteni tiszteleten meg nem jelenésre kemény birságok vettetnek ki. — A remek eladható és drága ne legyen.

VIII. Vétség esetében a tanács által büntettessék a mester; de azért nemesi szabadságában *ne károsittassék*, és fentartassék. (l. m. kir. egyetemi könyvtár 208. sz. a.).

A győri ötvösek más articulusai, M. Terézia alatt 1761-ben adattak ki német nyelven, 22 czikkben.

I. A czéh védszentje *Áron*, kit a czéh választott.

IV. A leendő mester egy évig legényképen, havi 30 kr.-ért fog dolgozni.

A remek: a) egy *kehely patenával*, szépen domborított művel, sárga rézből, vagy rézből aranyozva, vagy is a háttér ezüst, a kidomborodó részek aranyozottak, vagy ellenkezőleg.

b) *Kardkötő* vagy *szíjdiszítmény* egy Partalierrel s *Laadung?* hozzája, mely szintén vert mű legyen és aranyozott.

Vagy pedig *kantár* és pedig német vagy *magyar* módra felszerelve és aranyozva, mindez könnyen eladható legyen.

E remek készítése előtt azt a *czéhnek rajzban* kell bemutatni.

A régi egyházi készleteknél szükségből használt egyes *ezüst részletecskéket az ötvös az aranymüvesnél tartozik készíttetni* l. m. kir. egyetemi könyvt. 207. sz. a.).

1770-ben ki lett adva: Mária Terézia privilegiuma az *apatini* Ónművesek, bádogosok, kolompárosok, *Ötvösek* (aurichalcarii) és tügyártók számára; áll pedig 18 czikkből német nyelven. Ezek közt:

V. cz. *A remek* taxája 15 frt. — a visszaélés a *remeklési ebédnél*) keményen tiltatik, senki ezzel és emiatt ne terheltessék.

VIII. cz. A kontárkodás tilos, de azért *megmarad a nemes ember* szabadsága, hogy a maga házi szükségleteit készíthesse.

XV. cz. A mester betegségét a czéhmester, a legényét mestere jelenti a plébánosnak 2 frt bírság alatt, hogy lelki vigaztalás nélkül meg ne haljanak (l. m. kir. egyt. könyvtár 60½.).

A *magyar műipar emelése tekintetéből* rendezett felolvasásomban szerencsém volt a magyar *fazekasművességet* leginkább czéhszabályaiból megismertetni, és e tekintetben is nem egy érdekes adatot mutattam fel a majdnem elfelejtett, nehéz olvasású rongyollott lapokból és elkallódott füzetekből; ime egy új tanulmány, mely a fáradozást valóban megérdemlette! De mennyi rejlik még a fővárosban, a két jeles főkönyvtárunkban letéteményezett *sok száz* czéhiratban, melyek *latin, magyar, német* és *szláv* nyelveken iratva nyelvészeti szempontból is fölötte érdekesek.

Legyen szabad reménlenünk, hogyha a többi megkezdett *Corpusok* be lesznek fejezve, vagy talán még bevégeztük előtt is történészeink arra is fognak gondolni, hogy egy *Corpus Articulorum czehalium* — vagy *contuberniorum*-mal is birjunk, mely nélkül műiparunk történetét megírni épen lehetetlen.

És ha ezen eszme életrevaló és hasznos, akkor határozó körökben már most kellene a tervnek megállapíttatnia, már most kellene a vidékeken a czéheknél a gyűjtést komolyan kezdetni; mert attól nagyon kell tartanunk, hogy sok lom közt a gyöngyöket és a szinaranyat is kidobják azok, kiknek a régi czéhekhez úgy látszik, kevés közük, s még kevesebb irántuk való érdekeltségük!

Mindezen épen el nem elkülönitve álló adatokból látjuk, hogy az *aranyművesség Magyarországban* szerteszét virágzott; hogy voltak magyar jellegű és sajátságos műveket készítő társulatok, hogy az *erdélyiek* átjöttek a *magyarországi czéhekbe* dolgozni, hogy a horvátországi czéhek szabályaikat a magyar czéhek articulusai nyomán nyerték; sőt a magyar eredeti kifejezéseket is áttvették, és végre hogy épen a régi czéhszabályokból ismerünk már most *több eredeti magyar elnevezésü műveket* is, melyekkel eddig nem éltünk.

Ez némi eredmény, de még ezután is csak a kutatások fe-

lületén állunk, mélyebbre kell hatnunk, figyelmünket mindenfelé fordítanunk, mert bizonyos, hogy hazánk *országos levéltárai*ban főleg az eredetiek hű másolatait őrző *Liber Regiusokban*, tekintélyesb kéziratainban, hogy conservativebb czéhek ládáiban és főleg az eddig alig figyelembe vett jegyzőkönyveikben temérdek nyelvészeti és műtörténeti kincs rejlik, olyan kincs t. i., melylyel máris úgy jártunk, mint a hajdanság a Sibylla könyveivel

Ez adalékjaim czélja nemcsak az, hogy a *magyar ötvösség* vívmányait magunknak bátran visszaszerezzük, hanem hogy azon balitéletet, mintha minden, a mi nálunk nemes izlésű, tetszetős alakú, és remek tökélyü, a külföldről behozott *cultura* (a debreczeni okmány szerint az *áru*-czikk elnevezése) lenne. Nem hiúságból állítjuk ezeket, hanem, hogy a mivel eddig nem sokat törődtünk, nemzetünk sajátját másokkal is megismertessük. Csak kutassuk a *városok* és *mesterek régi, eddig előttünk rejtélyes bélyegeit,* ezek által sok remek darabot fogunk magunknak elvitázhatlanul tulajdoníthatni; a különféle nyelvü, de egymásból fordított czéhszabványokból pedig az előttünk ismeretlen műszavakat fogjuk meghatározhatni.

Tagadhatatlan, hogy ilyen vállalathoz, ha általános eredményre akar vezetni, sok erő szükséges; minden egyes városban vagy helységben is, hol valaha czéhek léteztek, kellene kutatóknak támadni, és munkálkodásuk eredményét a középpontban valamelyik intézetnek bemutatni, hogy itten az adatok rendbe szedethessenek és a kiadásra elkészíttessenek.

Azonban, *a mint a kezdet meg lesz, a verseny is azonnal meg fog indulni;* emlékezzünk csak a magyar köriratu pecsétekre, emlékezzünk a monographiák lajstromára, melyeknek közlése e tisztelt társulat köréből indult ki és máris oly szép eredményre vezetett.

És végre nem tartozunk-e ezen *becsületes* és *nemes* czéhnek nemzetségi szempontból is némi elégtétellel? — Igaz, hogy a *réz- és nemes fém-ipar* legnagyobb részt annyira elnémetesedett hogy sok iparos már saját szerszámait, melyek neveit még az *1716-iki vetélkedésben* birjuk, saját feldolgozandó anyagát nem tudja magyarosan elnevezni; igaz, hogy a vert munka helyett az öntöttnek, a kézi ügyesség helyett a sajtoló gépeknek való beho-

zatalától a tudomány majdnem elveszett; a művészet csupa mesteremberi kézfogásokra satnyult el; hogy önálló művek készítése helyett ötvöseink csak importált portékák árulóivá lettek; de azért meri-e valaki azt állítani: hogy *tökéletes, remek ötvösi munkákat egyedül a külföldön lehet találni?* — A ki így beszél, az *tudományos*, jól kitanított ötvöseink kirakatait, boltjait figyelemre nem méltatta, az egyesek remekjeit nem ismeri.

Magyar ötvösségünk újra azonnal fel fog éledni, és a mesterek eldődeikhez egészen méltó művekkel föllépni, a mint magyar hazánkfiaitól megrendelésekkel sűrűen megfognak tiszteltetni.

Müiparunk agyonfojtója az előítélet; mely sajnos, hogy épen a magasabb körökből a többi vagyonosra is kiterjedt; mesterségesen, elég álnokúl tönkre tett műiparunk egyszerre nem fog ugyan régi tökélyében diadalmaskodni; mert ki fogja a tévedő, külföldieskedő köröket mind és egyszerre más meggyőződésre átvezetni? — De kezdjük ma, és a legszélesb alapon és kellő kitartással műiparunkat kárpótolni, — bírjuk rá ötvöseinket, hogy a régi kézfogásokat s alakokat éleszszék fel — és a tapasztalás be fogja bizonyítani azt, *hogy nemcsak a multban van okunk büszkélkedni, de a jelenben is megelégedéssel fogjuk a magyar ötvösség műveit felmutathatni.*

RÓMER FLÓRIS FERENCZ.

II. ULÁSZLÓ
MAGYAR ÉS CSEH KIRÁLYNAK HÁZAS ÉLETE.
1501—1506.

HARMADIK KÖZLEMÉNY.

Harmadik közleményünk az 1502. október 3-kától 1506. julius 26-káigi időt foglalja magában, vagyis azon időt, mely Anna királynénak Budára érkeztétől haláláig folyt le.

Jelen elbeszélésemnek tárgya mindazáltal egyedül Ulászló király és Anna királyné házas élete lévén; azon kornak általános rajzát nyujtani nem tartozik feladatomhoz, s e tekintetben az olvasót a hazai történetünkről irt bármelyik kézikönyvre utalom. Itt csak arra akarok figyelmeztetni, hogy noha az egész időtartam Mátyás király halálától (1490.) Ulászló házasságáig 12 esztendőnél nem hosszabb; az ezen rövid idő alatt beállt szerencsétlen politikai és társadalmi események mégis oly mélyen ható változásokat és fordúlatokat eredményeztek, hogy 1502. már alig lehetett rá ismerni azon Magyarországra, mely Mátyás alatt Európának egyik legvirágzóbb állama, egyik legelőkelőbb hatalmassága volt.

S azért nem bocsátkozva a részletekbe, bővebben azon férfiakról sem szólok, kik annélkül hogy arra képesitve lettek volna, Mátyás király halála után Magyarország kormányzását magukhoz ragadták, s kik — midőn hivatásuk az lett volna, hogy az ország anyagi és szellemi érdekeiről gondoskodjanak, annak közigazgatási, pénzügyi és törvénykezési ügyeit az állam javára kezeljék, a nemzet hadi dicsőségét és a korona nemzetközi tekintélyét fentartsák, s a honlakosok culturai és vagyoni állapotát ápolják és lehetőleg emeljék, — elbizakodó önámitástól elvakítva,

és mérték nélküli önzéstől vezéreltetve, tehetségeiket és hivatásukat teljesen félreértették, s áldás helyett minden irányban csak romlást és hanyatlást hoztak az országra; úgy hogy néhány egyes deréknek, egy Corvin János, egy Ujlaki Lőrincz, és néhány másnak jeles tettei is csak annyi világosságot voltak képesek terjeszteni, hogy a helyzetnek beállni kezdő általános anyagi és szellemi sötétségét jobban lehetett felismerni.

Mikor II. Ulászló és Kendali Anna közt 1502. a házasság megköttetett, Mátyás nevének és tetteinek emléke a magyar névnek még némi fényt adott; s így Anna királyné azon reménynyel lépte át ezen ország határát, hogy hitvestársi és királynéi kötelességeinek lelkiismeretes teljesítése által férjét boldogítani, országának hasznát és érdekeit előmozdítani s alattvalóit jó sorsban részesíteni fogja. Nem ő volt oka annak, hogy reményében lényegesen csalódott; sőt hálás elismeréssel tartozunk neki, hogy házi körét és családi életét hozzá méltó módon rendezte, s hogy mint királyné is mindent megtett, mit egy eszélyes, gondos és erényekben gazdag nőtől várni lehetett. Jelen közleményem részletei ezt határozottabban fogják bizonyítani. Elbeszélésemet pedig tartalmához képest akként osztom két részre, hogy a kettő közt azon időpont legyen a határ, melyben az ország ügyeinek előterét a Zápolyaiak nagyravágyó fellépése kezdi elfoglalni.

* * *

Hazánk közállapotát azon időpontra vonatkozólag híven és határozottan leírni, melyben Anna királyné bevonulását a budai királyi várba tartotta, felette nehéz feladat volna.

Láttuk ugyan második közleményünkben, hogy Magyarországon az előbbi idők nagyságának fénye úgy a hogy fővonásaiban külsőleg és egészben véve még mutatkozott. De láttuk fentebb azt is, hogy azok megindúlt irtó háborúja Mátyás intézményei ellen, kik e király halála után a közhatalmat magukhoz ragadták, az ország fennállását már alaposzlopaiban megingatta, s a szellemi és társadalmi virágzás legszebb eredményeit is csaknem megsemmisítette; úgy hogy a magyar állam közlétének belállapotai a még meglevő külső fény feltételeinek többé már meg nem feleltek. Ezzel szemben az új kormányférfiak igyekezeteinek

positiv vívmányai csak csekély jelentőséggel birtak. Mert az 1501 óta fennálló velenczei szövetség a hadi segélypénzeken kívül közvetlen hasznot nem hozott; sőt ellenkezőleg, a köztársaságnak önző politikája miatt több hátrányos következéssel járt. S nem kevesebbet vezetett a kitűzött czélhoz az idegeneknek szigorúbb kizárása sem Magyarország világi tisztségeiből és egyházi javadalmaiból, mit az utóbbiakra nézve az 1495-ki országgyűlés kezdeményezett. Azonban határozottan veszélyesnek bizonyodott az aristocratia hatalmának és befolyásának túlságos emelkedése, mely a közlét egész terét és minden irányait elfoglalván, az állam- és társadalmi élet egyéb tényezőit mindenütt kiszorította, anélkül hogy önző törekvései mellett ezeket pótolni, vagy különben a magára vállalt hivatásnak eleget tenni képes, de gyakran csak hajlandó is lett volna.

Így támadtak azután országos viszonyainkban azon elhibázott combinatiók, melyeknek szükségképi következményei társadalmi létünk elhanyagoltsága, a közjóra czélzó törekvések meddősége, s mindenütt, hol újat teremteni vagy rendezni kellett, a termékenyítő eszmék szegénysége és a kifejtendő tetterő hiánya voltak. S midőn az ország virágzása ezeknek folytán parlagra jutott; az állam és a nemzet rovására egyes egyének és egyes családok vagyonosodtak meg, s nyertek a többi honlakosok érdekeivel már össze nem egyeztethető hatalmat és befolyást, a király pedig, részint apathikus természeténél fogva, részint 1490-iki választási capitulátiója által gátoltatva, nem volt képes e közben elégséges önálló kormányzati tevékenységet kifejteni.

A király menyegzője, a királyné koronáztatása, s a budai ünnepélyek a közvárakozásnak még némileg megfeleltek. De most, miután az angol, a franczia, a brandenburgi és a bajor követek elutaztak, a szellemdús és eszes királyné csakhamar felismerhette itteni állásának kellemetlen situatióját; annyival inkább mert franczia utitársai és az itteni urak közt már az ünnepélyek alatt is támadtak egyenetlenségek; melyeknek következtében a francziák sértve érezvén magukat, nagyrészben követükkel együtt sietve hagyták el Budát[1]).

---

[1]) »Li oratori dil ducha Zorzi e Alberto di Baviera stati ale

Kellemetlenül hatott e mellett az is, hogy Ulászló, testvér-öcscse Zsigmond érdekében akkor másik testvérétől Sándor lengyel királytól Litvánia átengedését kivánván, a lengyel kormány e miatt annyira neheztelt, hogy Sándor bátyjának menyegzőjét formaszerű követtel sem tisztelte meg[1]).

De mindezeknél még sokkal kellemetlenebb lehetett a királynéra nézve azon körülmény, hogy a királyi pénztárak mindjárt kezdetben üresek voltak, a miről a velenczei követek már október 20-án tettek jelentést a signoriához, hogy t. i. a kincstárnok nem volt képes Corvin Jánosnak az ország védelmére 2000 aranyat kifizetni, úgy hogy a magyarországi kormány Velenczétől a kikötött hadi subsidiumok fejében előlegezést kért[2]). Ez alkalommal egyszersmind Ulászló király és országos tanácsa elismeréssel vették tudomásul azon kitüntetéseket, melyekben a signoria Anna királynét Velenczében részesítette.[3])

Minthogy pedig a királynénak illő tartásáról is kelletett gondoskodni, részére ugyanazon javak és jövedelmek köttettek le, melyeket előbb Beatrix királyné élvezett; csakhogy ezek már tetemes adósságokkal voltak terhelve, s ennélfogva csekélyebb jövedelmet nyujtottak, mint Mátyás király korában. P. o. név-

---

noze si sonó partiti stb.« Justiniani Sebestyén és Badoer János velenczei követek Budán kelt 1502. október 11-ki jelentése; — »Li oratori di Baviera e Brandiburg sono partiti; e cusi partira li oratori Francesi e Englesi. E li Francesi veneno con la Raina, per esser mal trattati« stb. Ugyanazoknak október 20-ki jelentése. Marino Sanuto világkrónikája 1502. október 19-ke és november 2-ka alatt.

[1]) »A le noze non e stati oratori di Polonia, per dissension dil ducha Sigismondo, al qual il Re voria, il Re di Polonia so fradello li renonciasse il duchato di Lithvania« stb. A velenczei követek október 20-án; Marino Sanuto november 2-ka alatt.

[2]) »Il Regno e in penuria di danari; il thesories si duol li danari nostri stagi tanto, e vuolse farsi servir de ducati 2000 con lettere di cambio per dar a Zuan Corvino« stb. U. o.

[3]) »In conseio del Re si contentano per li honori fati ala Raina« stb. »Questi fono con il Re in Conseio: el Reverendissimo Cardinal Strigonia, el Magnifico Palatino, el Reverendissimo Arzi Episcopo (így) Quinque Ecclesie, el Reverendo Varadinense, el Magnifico Castellano, el Magnifico Magister Curie.« A velenczei követek október 2-án. Marino Sanutónál november 13-ka alatt.

szerint az alsó-magyarországi bányavárosok Zólyomvárával együtt Thurzó Jánosnak voltak elzálogosítva azon 200,000 forint fejében, melyeket ez Beatrix királyné követeléseinek kielégítésére előlegezett. [1]) S ezen körülménynek folytán jött a királyné a Thurzókkal közelebbi érintkezésbe, kiknek a felséges asszonyhoz való megbizható hűsége és számos szolgálatai közvetítették azután azon befolyást, melylyel ezen időtől fogva a budai udvarnál birtak.

Általán véve Anna királyné minden igyekezetét most oda fordította, hogy necsak az udvar, hanem az ország dolgai is, a lehetőséghez képest, ügyes és hű férfiak kezelésére bizassanak. Minthogy pedig a király nejének jó indulatát s az ország érdekei iránti gondos részvétét nem kevesbé, mint szellemi tehetségeit és eszélyét csakhamar felismerte és érezte: szívesen engedett tanácsának. S így történt, hogy az előbb a kormány körében is elharapódzott rendetlenség, s ebből folyólag az ország ügyében támadt zavar, lassanként mellőztetett; s miután a királynénak azon tolakodó kérvényezőket is eltávolítani sikerült, kik azelőtt férjének jószívűségével visszaéltek, és ettől az ország és a királyi kincstár kárára mértéknélküli pazar ajándékokat és adományokat szoktak volt kinyerni: az udvar és az ország pénzügyeiben is némi rend kapott lábra ismét. [2])

Igyekezeteiben a királyné az által nyert támogatást, hogy a velenczei signoria a lekötött segédpénzeket a magyar koronának több ízben előlegezte; mely szivességet azután a királyné kezdettől fogva azzal viszonzott, hogy a köztársaság barátságát

---

[1]) Lásd értekezésemet az alsó magyarországi bányavárosok küzdelmeiről a Nagy-Lucsci Dóczyakkal, Budapest, 1876. 50. sk. ll.

[2]) »Id Regina incolumi nemini concessum est, ut plus quam Rex ulla in parte polleret; sed si quando partes Regiae suscipiendae erant, praesertim in tuendis vectigalibus censibusque, et arcibus Regiis conservandis, in quas proceres invadebant vilissimo obtruso pretio, ipsa munere Regis adversus tales fungebatur, brevique insignem thesaurum coacervavit, ac prima Reginarum abacum Regis ex solido auro plane Regium instruxit; agressa dein mensas argenteas adornare, ne quid aliud in coenaculo Regis, nisi aurum et argentum purum putumque resplenderet« stb. Dubravius János, Historia Bohemica XXXII. könyv Bazel, 1575. 131. l.

igen nagyra tartotta, magát ismételve Szent-Márk (Velencze védszentje) leányának vallotta, s szolgálati készségét a signoriának minden alkalommal felajánlotta. [1])

Magánügyeiben Anna királyné szintén igen gondosan járt el, s habár évi jövedelme 30,000 arany volt, és a király ezt folyton folyvást ajándékokkal lehetőleg pótolta; mégis igen egyszerűen élt, és minden felesleges fényüzéstől tartózkodott. [2])

Hogy a királynénak ezen okos magatartása őt rövid idő alatt az országban igen népszerűvé tette, az a dolog természetében feküdt. S érdekes e tekintetben Justiniani Sebestyén velenczei követnek budai követségéről 1503. március 28-án a nagy tanács előtt tett azon jelentése, miszerint a királynak tekintélye igen csekély, ellenben Anna királyné oly közkedvességű a magyaroknál, hogy alig két esztendő mulva ő fogna lenni király és királyné is egy személyben. [3])

Magyarországnak szövetsége a velenczei köztársasággal a kereszténység akkor közös ellensége a török ellen 1501. volt kötve; [4]) s mindkét fél javára igen üdvösnek bizonyodott. Mert míg egyrészről a köztársaság segédpénzeivel a magyarok nagyobb erővel harczolhattak a török ellen; másrészről a magyar fegyver eredményei Velenczének is hasznára voltak. Sőt tekintve a harcztérnek egész configuratióját, kétségtelen, hogy itt a köztársaság részéről fontosabb érdekek álltak kérdésben, mint ezt Magyarországról mondani lehetne. Mikor Anna királyné 1502. augustus és september havakban Magyarországba utazott, a török háboru még javában folyt; [5]) s ha nem is végleges békét, de legalább hosszabb biztos fegyverszünetet a fényes portával, és

---

[1]) Erre nézve számos adatot nyujt Marino Sanuto világkrónikája.

[2]) »La Raina a de intrada ducati 30 milia stb. La Raina a la soa corte za questo carlevar vete solum 8 polli al di« stb. Justiniani Sebestyén végjelentése.

[3]) »Questo Re nel Regno ha pocha ubedientia stb. Or questa Serenissima Raina a gran gratia in Hongaria, e non vangera doy anni, la sara Re e Raina« stb. Relatione di ser Zabastiam, zustignam el cavalier venuto orator di Hongaria, Marino Sanuto szerint Történelmi Tár XXIV. köt. 70. sk. ll.

[4]) Marino Sanuto után, Századok 1871. évfolyam, 170. sk. ll.

[5]) Lásd második közleményünket fentebb 752. l.

pedig Magyorország számára hét évi tartamra, csak az 1503-ik év hozott augustus 20-kától számítva. A király az ünnepélyes okmányt augustus 10-én írta alá. [1]) S ennek hazánkra nézve kettős nevezetes következése volt. Egyrészről az, hogy Magyarországnak a fegyverszünet alatt a török veszélytől nem kellett tartani; másrészről azonban az is, hogy a velenczei köztársaság már nem volt köteles közvetlen és rendes segédpénzeket fizetni a magyar koronának. [2])

Különös érdekkel bír itt reánk nézve azon körülmény is, hogy épen ezen időbe esik Ulászló király idősebb gyermekének, leánya Annának születése.

A velenczei követek ugyanis Budáról a signoriát már 1503. január 5-kén értesitették arról, hogy a királyné teherben van. A mint hogy azután julius 23-kán a királyi gyermek megszületett, a keresztelés a legnagyobb fénynyel augustus 15-kén történt.

Badoer János a velenczei köztársaságnak akkori követe követ erről augustus 17-kén körülményes jelentést tesz. Ehhez képest a keresztelést a budai várnak a boldogságos asszony után czímzett főtemplomában Bakács Tamás esztergami érsek és bibornok vitte véghez. Keresztatyák az akkor Budán mint pápai követ tartózkodó reggioi bibornok, a velenczei köztársaság képviselve követe által, Ujlaki Lőrincz boszniai herczeg, és Szakmáry György váradi püspök voltak; keresztanyák pedig Hedvig tesseni herczegné és Zápolyai István nádornak özvegye, s Czimburgi Ctibor Kunegunda Szentgyörgyi és Bazini Péter országbíró és erdélyi vajdának neje. A királyi gyermek anyja után Anna névre kereszteltetett. A templomba, s vissza a királyi várba nagyszerű ünnepélyes menet tartatott, melyben valamennyi Budán jelen volt főpap és főur vett részt. A királyné öltözéke, és a nyughelyül szolgáló forgó ágya, oly díszesek, s drágakövekkel és gyöngyökkel oly gazdagon voltak ékitve, hogy értéköket

---

[1]) A fegyverszünet tervezetét l. Marino Sanuto után a Történelmi Tár XXIV. köt. 56. sk. ll.; magát az ünnepélyes okmányt pedig u. o. 81. sk. ll.

[2]) Az említett szövetségnek erre vonatkozó pontja azt határozza: »Item la Signoria li (a magyar királynak) dara durante bello ducbati 100 millia (al anno)« stb. Marino Sanuto 1501. martius 11-ke alatt.

50,000 aranyra becsülték. Az arra következett vendégség alkalmával egyik asztalnál a király, a keresztatyák, s néhány főpap és főur foglalt helyet. A többi vendégek más asztaloknál ültek; s ezek közt különösen számos budai és pesti polgár is említtetik. Végre a jelentés arról is tudósít, hogy a királynénak és a kis herczegnének sok és részben igen drága ajándék ajánltatott fel, s hogy a gyermek dajkája is meg lett ajándékozva. [1])

A kis Anna születése a szülők közti kölcsönös vonzalmat és szeretetet, mely eddig is már a szerencsés házas életnek egyik kitünő példáját nyujtotta, csak fokoztatta és új irányban emelte.

Láttuk, hogy Ulászló király házasságának kezdetén neje eltartása csak csekély rendes költséget szánhatott, s azt mellékajándékokkal igyekezett lehetőleg megtoldani. Később a királyné jövedelmeit 30,000 aranyban állapította meg. De miután a viszonyok úgy hozták magukkal, hogy a magyar királynénak sok

---

*) Marino Sanuto Badoer levelének tartalmát következőleg reproducálja: »Come adi 15. e sta batisata in la chiesa grande dal Reverendissimo Cardinal Strigoniense la fiola di quella Maesta, ala qual fu posto nome Anna, come e nomina la Serenissima sua madre. Li compari sonno stati el Reverendissimo Legato Cardinal Reginense, l'orator nostro per nome di la Signoria nostra, el ducha Lorenzo fo fiol dil Re di Bossina, e il Reverendo Varadinense; commare sonno state la Magnifica relicta dil quondam Stephano Palatino, e lo moglie del Magnifico Vayvoda Transilvano. La dita fiola fu acompagnata ala chiesa, con la grandissima pompa da tutti li Prelati e Baroni che se trovavano li; et etiam ritornata in castello ala Serenissima Regina, qual era molto ornata. Haveva uno tornoleto richissimo tutto rechamato di perle, fra le qual ne erano assai da conto, con molte altre zoie, di pretio fu extimato circha ducati 50 milia. E la Maesta Regia tene a disnar con si tutti li compari, e alcuni altri Prelati e Baroni ala tavola sua, e molti altri ad altre tavole, con molti citadini di Buda come di Pest. Unde fece uno convito solennissimo; e da poi fu giostrato fino al tardo. Et per esser consveto li, che dopo baptizato inmediate li compari tutti donano ala nutrice et ala comare secondo la condition dile persone. Et per esser sta donato da li altri ducati 50, et dal Reverendo Varadinense 100, occorendo tal solennita rarissime volte, e perho etiam esso orator nostro li dono ducati 50. E per esser consueto donar etiam ala madre, el Reverendissimo Strigoniense li domo ala Serenissima Regina alcuni vasi d'arzento, et una croce d'oro per la montar di cercha ducati 3000, li altri li hanno fato presente alcuno.« 1503. augusztus 28-ika alatt.

mellőzhetlen költsége volt; a mondott összeg a legnagyobb takarékosság mellett sem volt elégséges a kiadások fedezésére; s a király még inkább kezdte ajándékok utján pótolni a szükségleteket, úgy hogy elvégre a királyné maga kérte őt, hogy tartson mértéket. [1]) A király azonban azután sem szünt meg neje iránti gondoskodását a lehetőségig folytatni; [2]) s iránta való szeretetét minden uton módon tanusitani; [3]) sőt — minthogy a királyné

---

[1]) »Sempre Soa Maestia li donava presenti, come e zoe, perle et altro; adeo lei disse una volta: Sacra Maesta, io non vegno qui per vostri presenti, e accio non sia causa, io non mi vogiio partir di qua.« Justiniani Sebestyén 1503. martius 28-ki követjelentése.

[2]) Így p. o. Badoer János 1503. október 5-én ezeket is írja: »Il Re voria, la Signoria li desse ducati 10 milia a conte dile page, da esser dati ali Focher (Fugger) per pagar uno colar la Raina compra a Zenua per ducati 6000 stb. Marino Sanuto október 13-ka alatt. — A velenczei köztársaság is a királynénak ajándékokat küldött (»il presente, che la signoria nostra mando a donar ala Raina di Hungaria per il parto dila puta«); s pedig névszerint: »Presente fo manda in Hungaria: Raso d'oro rizado, braza 14; veludo alto e basso verde, braza 14; veludo alto e basso alexandrin, braza 14; veludo negro in do pelli, braza 28; veludo pel de lion, braza 28; raso negro, braza 26: telle direns peze quattro; item stolas, scatole do et 30; muschio, vesige piene s. 6; zibeto corno uno s. $8^1/_3$; ambrachan pezo uno s. 4; benzui pezo uno et 30; aqua nanfa zucha una et 9.« U. o. 1503. deczember 22-ke alatt. — Különben Badoer János, midőn Budáról visszaérkezvén, követjelentését tette, többi közt azt mondja: »La Rezina voria qualche provision dila signoria nostra annuatim« etc. Marino Sanuto 1504. febr. 15-ke alatt. — Sőt egyik alkalommal 1503. deczember 1-je alatt az akkor még Budán volt Badoer ezeket írja: »come domino Lucha noncio dila Serenissima Regina e venuto da lui a dolersi, la Signoria non li a da li ducati 10 milia che il Re li dono etc.; pregando al meno al presente, la Signoria li dagi ducati 3 milia, che dil resto indusiera.« U. o. 1503. deczember 24-ke alatt.

[3]) A velenczei követjelentések, melyeket Marino Sanuto közöl, többször erre vonatkoznak. S ez alkalommal azt sem szabad elhallgatnom, mikép Justiniani Sebestyén már 1503. martius 28-án a velenczei nagy tanács előtt elmondta: hogy a király és királyné »al presente ogni notte dormino insieme«; — s hogy — midőn a király 1504. kezdetén súlyos betegségbe esett — Benedetti János Ferencz velenczei követségi titkár, Budáról január 10-én azt írja, hogy t. i. a királyra nézve »la causa si dice publice, voler piu, che porta gli anni, amor essa Rezina.« Marino Sanuto 1504. január 26-ka alatt.

hosszabb időre Budáról távol lenni nem kivánt — még itteni szórakoztatására is több gondot fordított, s mihelyt gyermekágyát elhagyta, mulattatása czéljából nagyobb kirándúlásokat is rendezett. [1])

Jellemző, hogy Anna királyné csak Magyarországban találta jól magát, és soha egyéb országaiba nem vágyódott; [2]) még Csehországba sem, habár a csehek igen élénken kivánták volna személyes odajöttét; [3]) s igy kizárólag a budai vár maradt tovább is a királyi pár legszebb idyllicus házas életének léthelye, mig a családi boldogságát egy váratlan esemény 1504-nek elején meg nem zavarta.

Ekkor t. i. a király erős hurutban gyöngélkedett, s január 9-kén az ebéd alatt hirtelen roszúl kezdvén magát érezni, pár perez múlva az tápasztaltatott, hogy nyelvén és jobb karján gyönge szélütés érte. A gyorsan kéznél volt orvosi segély a király baját azonnal enyhítette ugyan; s hogy nejét megnyugtassa, őt csakhamar támogatás nélkül felkereste, és neki és másoknak kezét szorítva, előtte karját is kiterjesztette. Állapota mindazáltal mégis veszélyesnek tartatott s gondos orvosi ápolásnak lett tárgya. A betegség részleteit — a követ Badoer János akkor Budán már nem lévén — Benedetti János Ferencz velenczei követségi titkár tudósításaiból ismerjük, ki az esetet másnap megtudván, rögtön jelentést küldött a signoriához [4]).

---

[1]) P. o. »Il Re andoe con la Raina a certa ixola sul Danubio (nyilván a Csepeli sziget) a piacer; poi ritornono, e sempre ando a caze« Badoer János velenczei követ 1503. september 25-ki jelentése Marino Sanutonál október 7-ke alatt. — »Il Re era ito verso Istrigonia con la Raina«. ugyanannak azon évi október 5-kei jelentése u. o. október 23-ka alatt;

[2]) L. Ráth Károly: A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei, Győr 1861., hol a 264. sk. ll. kezdve 1502. október elejétől 1506. junius köz· peig, a mikor t. i. II. Ulászló a székesfehérvári országgyülésre távozott, az ő, tehát Anna királyné is folytonos tartózkodási helyének Buda említtetik.

[3]) Erre vonatkoznak Palocky Ferencz csípős szavai is: »Was Böhmen betriffet, so war sie (azaz Anna királyné) die einzige Königin dieses Landes, die daselbe nie betreten hat.« Geschichte von Böhmen V. köt. 2. rész. Prága, 1867. 60. l.

[4]) Di Zuam Francesco Benedetti secretario date a Buda adi 10. zener; come in quella hora 9. a nova dal castello, esser sopragionto al

A királynak ezen hirtelen betegsége általában nagy aggodalmat gerjesztett azért is, mert attól tartottak, hogy ha fimaradék nélkül halna el, az országot nagy baj fogná érni[1]). Anna királyné pedig szeretett férjét veszedelmesen betegnek látván, nemcsak ápolásáról gondoskodott minden módon, hanem fogadást is tett, hogy szerencsés felgyógyulása esetében Istenhez hálaimát

---

Re una vertigine grande di capo, cusata da certo catharo hauto questi zorni, che alcuni interpretano specie di subecia; in modo che manzando li manco la loquella, e uno pocho se indebilli el brazo destro. E sono stati tanti li presti remidii, che si rehauto assai bene; e propriis pedibus e andato ala Rezina, e con la mano una stringendo ogniuno, per monstrar non haver male, e si spera di bene« stb. — »Dil dito di 11.: come uzi per uno medico mandato atuor fino a Strigonia per el caso seguito al Re, qual e Italiano da Udene, a inteso el successo di lo accidente occorso; che fu manzando Sua Maesta el secondo fercolo di pesse per esser mercore solita con consuetudine sua, li sopra gionse prima el balbutir et ingrossar la lingua; et verso uno suo primario camerier, che manzava con lei, disse: Io non posso ben parlar. Et confortato per quello chel bevesse, rispose: Non, non ho niente in golla. Et mancando piu, el sustolervono facendolo passizar per camera, et cusoi passizando casco, et perse el brazo e piede destro, e torse etiam uno poco la bocha in modo che parlando non se intendeva le parole. Le provision forno preste, e di trar sangue e fregascon adeo che si rihebe. E per conforto dila Serenissima Rezina, qual per el caso rimase consternata, ando benche con gran faticha da lei; et danno fama stagi meglio. Tamen tuto ozi non e intrato alcuno Prelato, ne Barone, solum el Vayvoda, e alcuni intimi. E il sopradito medico non e sta admesso, vien dito star bene« stb. — »Dil dito di 13.; come investigando il star dil Re per via di medici, che apeno entrino, li e referito bene. E pasiza per camera, e con una maza in mano e stato questo di a visitar la Rezina per veder la figlia. La bocha li e reduta, che non par niente quasi, e del brazo e piede sta assai bene; e si pol reputar fuora di pericolo. E tutti fano grandissima demostration de leticia; e hanno scripto a tutti Principi e Signori di li el megliorar suo, e al Re di Romani« stb. További jelentések vannak még jan. 14. és 15-éről. Marino Sanutonál 1504. jan. 26-ka alatt.

[1]) »E dubio insieme; perche dove sperano haver el successor dil Regno, da quel loco dicevano proceder el loro malo.« Január 10-diki követjelentés u. o. — »Le egritudine di signori per diversi rispeti vien tenuti secreti. Di li ogniuno sta suspeso, e moriendo seguiria gran disturbi; e piu che ala morte dil Re Mathias« stb. Január 11-diki jelentés u. o.

mondandó mezítláb és gyalog fog zarándokolni a Budától vagy $^3/_4$ órányira fekvő, a fejér boldogságos asszony (Beatae Mariae Virginis ad Nives v. in Albis, Maria Schnee) után czímzett híres búcsuhelyre[1]). Midőn pedig a király már veszedelmen kívűl volt, ez a királynét fogadásának teljesítéséről lebeszélni igyekezett; egyebet azonban el nem érhetett, mint hogy — az akkori nagy hó és fagy miatt — a királyné nem mezítláb, hanem csak felsaruzva váltotta be fogadását[2]).

S így tartott azután ezen boldog házas élet Ulászló és Anna közt zavartalanul a királyné haláláig; a mint ezt a velenczei követek jelentései, melyeket Marino Sanuto nagy világkronikájában reprodukál, ismételve és ismételve bizonyítják[3]); — s még a Zápolyaiak nagyratörekvésének folytán beállt mozgalmak daczára is.

* * *

A Zápolyai családnak multja nem tartozik jelen elbeszélésem köréhez[4]). Mindamellett annyit tartok röviden felemlítendőnek, hogy Zápolya helység, melyből a család eredetét vette,

---

[1]) »La Raina sta tutta di mala voglia; e si dice aver fato voto, andar a piedi nudi a Santa Maria Biancha mia do Italiani lontan di Buda. Che hessendo coperta la strada di neve e giaze, non sa come potra tolerar« stb. Január 11-ki követjelentés u. o. — A fejér boldogságos asszonynak egyháza Ó-Buda közelében feküdt; s ezen helyiséget Häufler J. V. ekkép határozza meg szorosabban: »Die Kirche der weissen Maria stand auf Rebenhügel, Promontorium Kegyes, auch Fejér egyházhegy und Promontorium Civitatis Budensis genannt, wahrscheinlich am heutigen Schneckenhügel.« (Historisch-topografische Skizzen von Ofen und Pest. Pest, 1854. 56. 8. jegyz.) De ezen épületnek még nyoma is már eltünt; s Karácson Mihály azt jegyzi meg: »Häufler a Fehér egyházát a csiga-dombra helyezi stb. építkezéseknek nyomai a csiga-dombon nem találtatnak; Häufler véleményét sem hagyomány, sem oklevelek nem támogatják.« Árpád emléke. Pest, 1868. 8. l.

[2]) »La Rezina ha pur voluto contra la opinion dil Re andar a piedi a Santa Maria Biancha; tamen ha mitigato el voto che da piedi nudi, e andata calciata.« Benedetti velenczei követségi titkár január 23-ki jelentése, Marino Sanuto 1504. február 8-ka alatt.

[3]) Történelmi Tár XXIV. kötete.

[4]) A család történetének rövid vázlatát lásd Wagner Károlynál, Analecta Scepusii IV. kötet. Pozsony és Kassa 1778. 1—45. ll.

Pozega vármegyében feküdt, hol a Zápolyaiak mint kisebb birtokos család már a XIV. században említtetnek[1]). Nagyra emelkedését a család egyes tagjai szellemi képesitettségének köszönte Mátyás király korában. Zápolyai János (Johannes de Zapolia) 1470. pozségai kanonok volt [2]); s ugyanazon időben látjuk azt is, hogy Zápolyai Deák Imre (Emericus litteratus de Zápolia), ki ifjú korában Hunyadi Jánosnak titkára volt, nagybányai bányafőnök, utóbb az ország felső részeinek kapitánya, azután Bosznia gubernatora, és 1485. nádor lett[3]). Testvére István Mátyás király alatt a hadi pályán emelkedett, s lett 1475. Slézia főkapitánya[4]), és 1485. Bécs parancsnoka; 1492. pedig nádornak választatván, ezen hivatalt 1499-ig viselte. Az itt szóban lévő eseményekben egyébiránt az ennek neje, Hedvig II. Kazmir herczeg leánya után maradt két fia, t. i. János és György a főszereplők.

Zápolyai István II. Ulászló király uralkodásának volt egyik főtámasza, s úgy ő, mint özvegye Hedvig is a királyi udvarhoz úgy szólván baráti viszonyban álltak; a minek bizonyságát abban is láttuk, hogy az utóbbi a király leánya egyik keresztanyjának hivatott meg. Ezen viszony, azonban a király betegsége következtében teljesen megváltozott.

Azon aggodalmakat ugyanis, melyek a királynak figyergyermek hátrahagyása nélkül netalán beállható halála esetére az ország jövő sorsa iránt általában támadtak, a Zápolyai ház saját érdekében akarta felhasználni; s az idősebb testvér János már csaknem mint jövendőbéli trónkövetelő kezdett fellépni. Első

---

[1]) Névszerint p. o. a boszniai káptalannak egy 1371-ki okmányában, melynek eredetije a veszprémi káptalan levéltárában őriztetik. L. Wenzel Gusztáv, Okmányi Kalászat a Történelmi Tár II. kötetében. Pest 1856. 191. l. XIV. sz. a.

[2]) Kovachich Márton György kéziratai közt a nemzeti muzeum irattárában 139. fol. Lat. 1517. sz.

[3]) Thurnschwamb János, Beschreibung des Mitternhaus, Engel János Keresztélynél Geschichte des Ungarischen Reichs und seiner Nebenländer, I. köt. Hala 1797. 193. l.; — Mátyás királynak okmánya Wagner Károlynál, Analecta Scepusii I. köt. 1774. 145. l,

[4]) Klose Samu Benjamin, Darstellung der inneren Verhältnisse der Stadt Breslau 1458—1526. Boroszló, 1847. 92., 231., 293. ll.

igyekezetök oda czélzott, hogy Corvinus János családjával jöjjenek közelebbi barátságos érintkezésbe, s — mint látszik — e tárgyban titkos összebeszélések történtek is; a mint Corvinus János az eddigi ellenségeivel való ilynemű szorosabb összeköttetéstől sem idegenkedett többé. A dolog természetében feküdt, hogy efféle tárgyalások az udvar előtt titokban nem maradhattak, s hogy ezen fondorlatok itt határozott vissztetszésre is találtak. Minden esetre nem oknélküli, hogy Corvinus János most egyszerre az udvar különös figyelmében kezdett részesíttetni. Corbáviai Dorottya arról tudósította Zárának velenczei rectorait, hogy a magyar király legközelebb Segnia vidékét fogja meglátogatni, többek közt azért is, hogy a Corvinus János és néhány udvari főúr közt fennforgó differentiákat elintézzék [1]). Majd azt beszélték, hogy futárok érkeztek Horvátországba Corvinus Jánoshoz azon hirrel, hogy a királynak szélütése ismétlődött, s hogy e hír örömmel fogadtatott [2]). Mindezeknél azonban sokkal jelentékenyebb volt az, hogy — Benedetti velenczei követségi titkárnak 1504. martius 3-kai jelentése szerint — a legközelebbi nádorválasztásnál Corvinus János kivánkozott megválasztatni, és hogy nagy párt által támogattatott is; hogy azonban a királyné ezt határozottan ellenezte, s a királynak azt tanácsolta volna, hogy meg ne engedje, mikép Corvinus Jánosnak szárnyai oly nagyra nőjjenek [3]). S

---

[1]) 1504. február 2-án Marino Sanutónál ugyanazon év február 17-ke alatt. Különben már 1503. november hóban a budai udvarnál volt szó arról, hogy Corvinus János a horvátországi bánságtól megfosztassék. L. Badoer János azon évi november 13-ki jelentését Marino Sanutónál deczember 4-ke alatt.

[2]) »Di Damian Castellan di Tarsia di 17. marzo (1504.) come auto da uno suo, che e venuti do corieri al ducha Corvino a dirli, il Re di Hongaria iterum e caschato dala gola, et che di questo quelli signori circonvicini jubila.« Marino Sanuto 1504. martius 26-ka alatt.

[3]) »De li si sta in preparation dila dieta si ha a far a San Zorzi stb. Et a scutito per bona via, il Re haver pensier di crear Conte Palatin, quale per le dissension sono state fra Baroni ha ritardato fino horra di farlo. E potissimo per l' ardentissimo desiderio mostrava haver lo Illustrissimo signor Zuan Corvino, al qual nullo pacto e per dar tal auctorita, per non li lassar l' ale si grande; cussi consigliato dala Serenissima Regina.« Benedetti velenczei követ jelentése Budáról 1504. martius 3-kán. Marino Sanuto martius 28-ka alatt.

hogy Zápolyai Jánost kivánják királynak, tehát a tétel nem elvet, hanem személyes és személyre vonatkozó ohajtást tartalmazott.

De járult még ehhez azon körülmény is, hogy midőn a Zápolyaiaknak és barátjaiknak sikerült azt elérni, hogy 1505. a Rákoson országgyűlés tartatott: itteni fellépésük és maguktartása a közjogi hibáknak egész sorozatát foglalta magában. Mert — mellőzve a királyválasztási jog gyakorolhatásának kérdését, melyet itt egészen tekinteten kivül hagyok, mivel a király akkor még élt — főhiba az volt, hogy azon urak, kik szövetkeztek, s mint ilyenek tették az idegeneknek Magyarország trónjáról való kizárását tartalmazó hires 1505. október 13-iki rákosi nyilatkozatot, és adták ki ünnepélyes okmány formájában — egészen magánjogi tekinteteket követtek, mintha t i. az ország csak őket illető magándominium lett volna, melyről tetszés szerint intézkedniök lehetett, — s mintha közjogi képviselési joguk, melyet országgyülésen voltak hivatva gyakorolni[1]), őket az országgyülés alkotmányos formáin és feltételezésein kivül is az államnak nemcsak közjogi, hanem magánjogi uraivá is tette volna.

Az, hogy a Zápolyiak barátjai, midőn az országgyülésen együtt voltak, az országgyülés tagjainak nagyobb, vagy talán erélyesebb részét kijelentésök számára megnyerték; csak azt bizonyitja, hogy igen nevezetes tényleges erőt voltak képesek kifejteni. Ezt azonban az országgyülés végzésének nevezni nem lehet; mert nemcsak a főpapok és főurak igen nagy része, de az erdélyi székelyek és szászok, s a magyarországi jászok és kunok, a kiknek az ősi magyar alkotmány szerint szintén volt országgyülési joguk, ahhoz hozzá nem járultak; de a városok küldöttjei közül is, kik alkotmányos jogukhoz képest az országgyülésen jelen voltak[2]), egyetlenegy sem csatlakozott a nyilatkozathoz. Országgyülési végzeménynek pedig még kevésbé lett volna tekinthető, mivel — ha az országgyülés formailag correct végzését foglalta volna is magában — a király szentesitését nem bírta.

---

[1]) Budapesti Szemle XI. kötet. 1861. 352. l.

[2]) P. o. lásd a Sopron városnak szóló meghivót Kovachichnál, Suppl. ad. Vest. Comit. II. köt. 331. l.

Ha tehát ezen rákosi kijelentésnek közjogi jelentőségét, vagy netaláni törvényellenességét nem is vizsgáljuk; szem előtt tartva egyedűl azt, hogy gyakran merülhetnek fel közjogi kérdések, melyeknek eldöntésében nemcsak azt kell tekintetbe venni »quid juris?« hanem azt is »quid consilii?« — az egészet csak sajnos esetnek jelezhetjük, mely a hazát — lehet mondani, minden ok nélkül — csaknem veszélyes háboruba sodorta.

Mindamellett ezen kijelentés akkor megtette a maga hatását. Mert általában azt hitték, hogy Magyarország közvéleménye azt helyesli, s hogy foganatosítására megvan nemcsak az akarat, hanem a szükséges erő is[1]). Maga a királyné is annak folytán az országgyűlés főszereplőitől azt kérdezte, hogy ezen viszonyok közt a királynak netaláni halála után vele és leányával mi lesz? — a mire üres közhelynél egyéb választ nem nyert [2]).

S ilyen körülmények közt valóságos szerencsének lehetett tekinteni, hogy rövid idő mulva a rákosi országgyűlés után a királyné állapota új alapot adott azon reménynek, mikép a királynak fiutóda mégis fog születni. Ezen értelemben voltak tudósítva az új fordulatról azonnal a külső hatalmasságok is[3]).

Az öröm ennek folytán nemcsak a budai udvart, hanem egész Magyarországot áthatotta; annál is inkább, mert Miksa császár, ki a rákosi nyilatkoztatás által jogait sértve lenni állitotta, most a Magyarország ellen előkészitett háborútól ismét elállt, s Ulászlóval új békét kötött. Ezen békességről bővebben szólnom nem szükséges. Anna királyné állapotára nézve azon-

---

[1]) Így a velenczei követségi titkár is e tekintetben azt irja a signoriahoz: »La dieta sta expedita, videlicet decreto, che s' il Re muor senza fioli maschi, sia electo per Re uno di Baroni di Hongaria, e non altri.« Marino Sanutonál november 4-ke alatt.

[2]) »La Raina dimando ali Baroni, quello saria di lei poi la morte dil Re. Et fo decreto, che l' avesse l' intrada a il Re, ch' e ducati 50 milia in vita, et la fiola sia maridata secondo il suo grado.« U. o.

[3]) Már 1504. junius havában Benedetti úgy értesítette a signoriát, »la Raina si dice e graveda« (Marino Sanuto junius 21-ke alatt); de akkor ez valótlan hír volt. De 1506. január 23-ka alatt az első határozott tudósitást olvassuk Marino Sanutonál: »Di Hongaria dil secretario nostro; avisa, come quella Serenissima Rezina di certo e graveda, et ti n sia uno fiol«; mely tudósítás azután valónak is bizonyodott.

ban azt kell megjegyeznem, hogy ez egész Európának érdekeltségét vonta magára; s hogy a királyné, megemlékezvén arról, hogy magát a velenczei köztársaság leányának vallotta, a velenczei követségi titkárt — velenczei követ akkor Budán nem lévén — ismételve magához szólitotta, s ezt hogyléte felől időről időre értesitvén, azon kivánságot fejezte ki, hogy születendő fiának fókeresztatyja a köztársaság legyen[1]). Különben a velenczei követségi jelentésekből azt is tudjuk, hogy a királyné terhessége nehéz volt, s hogy april hótól kezdve gyakran az ágyat volt kénytelen őrizni[2]). Jelzett más állapotának többféle kórjelenségei is mutatkoztak; névszerint sajátságos kivánatokban, p. o. hogy neki martiusban Velenczéből osztrigák küldettessenek[3]). Szülésznőt is kivánt Velenczéből; s e czim alatt bizonyos Armelina nevű bába küldetett Budára[4]). Végre nagynényjét a montferati őrgrófnőt is kérte magához[5]).

Hogy ily visszonyok közt Annának már 1504 óta többször szóban volt csehországi királynévá koronáztatása, s e végből

---

[1]) »La Serenissima Regina e graveda, e lei medema a ditto al secretario nostro, che la vol il nostro Doxe per compare, perche spera far uno fiol.« (Marino Sanuto 1506. február 5-ke alatt.) — »La Raina e graveda; et a esso secretario si aperto, davanti mostrando il corpo; dicendo, scrive ala Signoria: Faro uno fiol maschio servidor di quella Signoria e mio compare Doxe, e cussi lassero in testamento voi sempre esser« (február 28-diki követjelentés után u. o. martius 9-dike alatt) stb. stb.

[2]) »La Raina sta in leto per la gravedanza« (u. o. april 15-ke alatt); — »La Raina non si move, e grossa e grassa« (april 29-diki követjelentés után u. o. május 11-ke alatt).

[3]) »La Raina a dito a esso secretario, se li provedi di ostrege, e si scrivi ali nos ri retori maritimi ne me mandino« (u. o. martius 24-ke alatt).

[4]) »La Raina a dito a esso secretario, per esser fiola dila Signoria, vol questa Signoria li provedi di mandarli una comare la lievi dal suo parto; qual tien certo sara uno fiol maschio che sara tutto nostro« (u. o. martius 24-ke alatt). — »E da saper, in Hongaria e andato di qui una comare nominata Armelina« (u. o. april 15-ke alatt).

[5]) »La Raina ha scrito ala sorela dila madre, che marchesana di Monfera, che vadi li per el suo parto« (aprilis 29-ki követjelentés után u. o. május 11-ke alatt).

Prágába való utazása az 1505. és 1506-ki években is egyre másra elhalasztatott, — az könnyen felfogható.

Különben, ha a következményeket tekintjük, az 1505-ki évnek legfontosabb eseménye a Habsburgi ház és a budai udvar közti azon tárgyalásoknak megkezdése volt, melyek közvetlenül a két uralkodó családnak egymáshozi közeledését eredményezték, s később azután azon kettős házassághoz vezettek, mely egyrészről II. Ulászló király gyermekei Anna és Lajos, s másrészről I. Miksa császár unokái, Ferdinánd és Mária közt 1515. köttetett.

Ezen tárgyalásokra az első alkalmat szintén a Zápolyai testvéreknek fent jelzett fellépése szolgáltatta.

Kétségtelen ugyanis, hogy mind Zápolyai Jánosnak, mind Zápolyai Györgynek kivánata, mely szerint amaz Anna herczegnét, ez pedig Corvinus János leányát kérték jövendőbeli feleségül, sok helyen határozott visszutetszésre talált.

Zápolyai Györgynek vágyai csakhamar tárgynélkülieklé lettek; mert Corvinus Erzsébet rövid idő mulva meghalt. Minthogy pedig kivánata tulajdonképen az volt, hogy a Hunyadi-ház birtokát megszerezze; legczélszerűbbnek találták ezt is meghiusítani. Ezen okból azok, kik a Zápolyai háznak ellenfelei voltak, mindent elkövettek, hogy Frangepán Beatrixot Corvinus János özvegyét az 1505-ki szövetkezéstől elvonják; mit az által értek el, hogy számára új férjet szemeltek ki. Tudjuk, hogy 1508. másodszor kezét nyujtotta György brandenburgi őrgrófnak, ki ezen úton a Hunyadi család egykori javainak birtokába jutott, s alig lehetett azon kételkedni, hogy az udvar ezen házasságot erélyesen elő nem mozditotta volna[1]).

De még határozottabb visszutetszéssel fogadtatott Anna össze-

---

[1]) II. Ulászló nővére Sófia volt, Hohenzollerni Frigyes brandenburgi őrgrófnak neje, ki a frankoniai részeket bírta; s innen magyarázható, hogy az Ulászló és Anna közti menyegzőnél brandenburgi követség is volt jelen. — Benedetti velenczei titkárnak 1504. február 14-ki jelentése szerint is: »Li oratori dil marchexe di Brandiburg e zonti li (Budán); non sa la causa; vedera de intenderlo et aviseroc (Marino Sanuto 1504. martiús 7-ke alatt). — Frigyes őrgrófnak sok gyermeke lévén, fiára Györgyre nézve ezen gazdag házasság igen kedvező esemény volt.

házasításának kérdése Zápolyai Jánossal; s ennek meggátlása ismét akként eszközöltetett, hogy Anna számára más hozzá illőbb kérő találkozott.

A velenczei államacták bizonyítják, hogy erre még 1505. tétettek az első lépések. Úgy látszik, hogy Anna férjének először az új nádor Perényi Imre volt kiszemelve[1]); de ezen tervvel a király csakhamar felhagyott ismét, s — annélkül, hogy tudnók, melyik rész volt a kezdeményező — már 1505. kezdődtek a tárgyalások az Anna herczegné és Ferdinánd I. Miksa császár unokája közti házasságra vonatkozólag [2]), melyek 1506. folytattatván — noha Miksának Magyarország elleni harczias készületeiben és fellépésében fennakadást tapasztaltak — azért Wellenburgi Láng Máté az u. n. gurki bibornok és Miksa minisztere, s Thurzó Zsigmond váradi püspök és II. Ulászló specialis követének diplomácziai ügyessége által mégis oly szerencsésen lettek vezetve [3]), hogy midőn Ulászlónak fia Lajos született, oda is kiterjesztettek, hogy ez ismét Miksának unokaleányával Máriával

---

[1]) 1506. junius havában, a mikor a Miksa császár és Magyarország közti egyenetlenségek még ki nem voltak egyenlítve, ezen terv ismét szőnyegen volt; Benedetti velenczei követségi titkár a signoriát Budáról ekként tudósítván: »Esser zonto li il Conte Palatino, al qual il Re li daria la figlia per moglie, si non fusse Maximiano.« Marino Sanuto 1506. junins 22-ke alatt.

[2]) »Si tratava noze di la fia di quel Re (Ulászló) nel fio dil Archiducha Re di Castiglia« (Marino Sanuto 1505. julius 19-ke alatt). — Ennek felel meg a következő tudósítás a német birodalomból: »Come li oratori Ungarici sono li, et tratano matrimonio dila fiola dil Re di Hongaria di anni 2, in el secondogenito dil Re di Chastiglia nepote dil Re di Romani.« (u. o. 1506. május 11-ke alatt).

[3]) 1506. junius havában Pasqualigo Péter a velenczei köztársaságnak a német birodalomban lévő követe azt írja, hogy »era partito li oratori Vngarici et domino Matheo Lanch orator dila Cesarea Maesta per andar in Hongaria per accordo« (Marino Sanuto 1506. junius 3-ka és 8-ka alatt); —és »domino Matheo Lang andava al Re di Hongaria« (u. o. junius 22-ke alatt); másrészről pedig, hogy »il Reverendo Episcopo Varadinense (azaz: Thurzó Zsigmond) orator Hongarico e stato dal Re (Maximiliano); et e ritorna con la risposta ala Dieta si fa in Hongaria, zoe in Alba Regal; et par li do Re se dieno trovar a parlamento insieme a Amburg (Haimburg)« (u. o. julius 4-ke alatt).

házasíttassék össze, s hogy elvégre azon kettős házasságot eredményezték, mely 1515. Ferdinánd és Anna, s Lajos és Mária közt meg is köttetett. Ez azonban oly combinatió, mely csak Anna királyné halála után állt be, s így itt feladatomhoz nem tartozik.

Reánk nézve minden érdek azon egyenetlenségekben központosúl, melyek I. Miksa császár s II. Ulászló király, illetőleg az akkor Magyarországban uralkodó párt közt fennforogtak, s melyek alkalmat szolgáltattak arra, hogy alig pár holnappal az 1505-ki rákosi országgyülés szétoszlatása után az 1506-ki év nyarára ismét országgyülés hivatott össze Székes-Fehérvárra, a hova a király, s vele az udvaránál lévő idegen követek nagy része, a többiek közt Benedetti velenczei követségi titkár is már junius első felében elutaztak[1]). Midőn azonban itt a tárgyalások javában folytak, julius 1-jének estején egyszerre futár érkezett Budáról azon tudósitással, hogy a királynén a szülési előfájdalmak mutatkoznak, s azért a király, a királyné kivánatához képest tüstént térne vissza Budára. Ulászló azonnal vissza is utazott, s alig hogy megérkezett, Anna királyné julius 2-kán délelőtt 11½ órakor fiút szült[2]).

Nem szükséges bőven megmagyaráznom, hogy a kis királyfi születése mi nagy örömet gerjesztett nemcsak a királyi családban és Budán, hanem mindenütt az egész országban. Mivel pedig ennek következtében I. Miksa császárral a differentiák tárgynélküliekké lettek, Ulászló az örvendetes hirrel ehhez mindjárt követséget menesztett[3]); a dolog természetében feküdt, hogy a kibékülés, és a régi barátságnak helyreállítása is most már minden nehézség nélkül következett be. Egyébiránt a többi udvarok is azonnal értesittettek.

---

[1]) »Il Re era partito per andar ala dieta in Alba Regal« (velenczei követjelentés Marino Sanutonál julius 14-ke alatt); v. o. Ráth Károlyt, A magyar királyok hadjáratai stb. 267. l.

[2]) »Come fo mandato per lui (il Re), ritornasse, per che la Raina havita le doie; et eulssi adi 2. hore 13. di zuoba la fece uno fiol mascolo con gran letitia« Benedetti julius 2-ki követjelentése Velenczébe, Marino Sanutonál julius 14-ke alatt.

[3]) »Il Re mandava 4 oratori al Re di Romani.« V. o.

Az ujonnan született herczegnek keresztelése még julius 13-kán nagy ünnepélyekkel tartatott. A kis fiút arany menyezet alatt, és nagyszerű kisérettel vitték a fehér szűz Mária egyházába, s itt nagy Lajos dicső emlékű magyar király után Bakács Tamás bibornok által arany medenczében kereszteltetett Lajos névre. A főkeresztatya a velenczei köztársaság volt, képviselve Benedetti követségi titkára által. A többi ünnepély is a maga módja szerint tartatott [1]).

A királyné mindazáltal nem azon módon érezte magát, mint három évvel előbb leánya születésénél. Állapota igen súlyos fordulatot vett, s végre életveszélyes gyermekágyi lázzá (febris puerperalis) fejlődött, melynek következtében férjének, családjának, barátjainak és népének kimondhatlan bánatára épen nevenapján, vasárnap jul. 26-kán délután $3^1/_2$ órakor meghalt [2]).

A holttest eltemettetésére a székesfehérvári főtemplomban a sirbolt még előkészitendő lévén, a halotti szertartások után elébb egy budai templomban helyeztetett el ideiglenesen, s onnan csak később vitetett el Székesfehérvárra [3]). A velenczei követségi titkár a gyászmiséknek tartásáról is tett jelentést, hol a többi közt a franczia követ Accursius jelen volt, a király azonban nem jelent meg [4]).

---

[1]) » Di Hungaria dil secretario date a Buda, prima come adi 13. fo batiza il fiol con gran cerimonie, ut in litteris · videlicet porta soto uno baldachin d' oro accompagna da tutti; e in chiesia di Santa Maria Bianca fo batiza in uno basil tutto d' oro per il Cardinal Ystrigonia con gran festa. Fo compare primo loco tra li altri la Signoria nostra, videlicet esse secretario. Nome Lodovico, perche uno Re di Hongaria Lodovico fo Re degno. Item poi seguite l' acordo col Re di Romani; e feno festa« stb. Marino Sanuto augustus 26-ka alatt.

[2]) »Adi 26. luio domonega hore 20. la Serenissima Regina Anna da parto morite; videlicet li vene febre, e li tolse sangue; ala fine obiit.« U. o.

[3]) »Il corpo dila Serenissima Regina fo posto in uno deposito in una chiesa; ni fato altro funere; dicendo volerlo mandar in Alba Regal, dove e le sepulture dile Re« etc. Követjelentés után Marino Sanuto augustus 20-ka alatt.

[4]) »Di Hongaria dil secretario nostro dile exequii fati ala Raina, dove erano li oratori, tra li qual domino Acursio orator dil Re di Franza. Et non fu il Re per non si contaminar.« Marino Sanuto sept. 4-ke alatt.

Sajátságos találkozása a körülményeknek ez alkalommal azon eset is volt, hogy — miután a követség julius 2-kán a velenczei signoriát a kis Lajos herczegnek szerencsés születéséről tudósította, s julius 14-kén kereszteléséről tett jelentést — a signoria ennek folytán üdvözlő levelet intézvén a királyhoz és a királynéhez, melynek személyes átadásával a követségi titkár bizatott meg, ez már csak akkor érkezett Budára, mikor a királyné már meghalt volt, s holtteste a ravatalon feküdt. A titkár ily viszonyok közt nem tudván magát elhatározni, hogy megbizatásában mi módon járjon el, ez iránt Bakács Tamás bibornok tanácsát óhajtotta kikérni, ki akkor Thurzó Zsigmond váradi püspökkel épen a királynál volt. Midőn azonban e közben a király megtudá, hogy Velenczéből levele érkezett, a velenczei titkárt azonnal maga elé hivatá, s tőle a levelet átvevé; ez pedig szemtanuja lett azon jelenetnek, hogy a király Thurzóval egy ablak mélyébe vonúlt vissza, itt magának a levelet halkan felolvastatta s egészen más helyzetnek szánt tartalmára keserves sirásnak fakadt.[1])

A királynénak halála a legsúlyosabb csapás volt, mely akkor a királyt és a nemzetet érhette.

A király ugyanis nemcsak szeretett nejét vesztette, hanem legjobb barátját, legbiztosabb tanácsadóját, és az akkori idők nehéz viszonyai közt uralkodásának hű társát és segédjét is. Halála után egészen magára volt hagyatva, s minthogy sem magában, sem másokban azon támaszt többé nem találta, melyre korlátolt tehetségei és csekély erélye mellett szüksége volt, elvégre azon szánalomra méltó alakká lett, melyet a történelmi hűség nem kevésbé mint a költészeti festészet mesteri ecsetével »Ma-

---

[1]) Il Re abuto grandissimo dolor dila morte preditta, et sempre che le nominata, l crima. Et il secretario ricevute lettere di la Signoria drizate al Re et ala Rezina congratulatorie dil fiol nato, et al Re dil acordo fato col Re di Romani. El qual consulto col Cardinal Ystrigoniense quello l' havesse a far; et inteso il Re l' havia lettere, lo fece introdur in castelo. Et fo date le lettere al Varadinense, qual le lexe pianamente; et il Re lacrimavit in una fenestra etc. Item il Re e in panni lugubri« stb. Követjelentés után Marino Sanuto augustus 20-ka alatt.

gyarország 1414-ben« című regényében báró Eötvös József oly eleven és megható színekkel állít elénk.

De sírba szállt a királynéval a nemzetnek és az országnak jó angyala is, s halála után Magyarország sorsában azon szomorú fordulat állt be, mely fenállását is mindinkább veszélyeztette, s elvégre Mohácsnál érte el a katastrófát.

Benedetti János Ferencz velenczei követségi titkár a királynė emlékét azon nyilatkozattal tisztelte meg, hogy benne a köztársaságnak is egyik biztos barátja halt meg, hogy mint királyné bölcseségénél fogva nagy tekintetben állt, s hogy kimultát Magyarországban mindnyájan mély fájdalommal megsiratták [1]). Annál feltünőbb, hogy épen Magyarországban, melynek érdekeiért Anna királyné életének legjobb tetterejét feláldozni minden perczben kész volt, azok közűl, kik a történelem körében a tudományt és művészetet képviselik, még senki érdemeit elismerőleg nem méltatta;[2]) sőt, hogy a szó- és versbősége után eléggé ismeretes Balbi Jeromos, ki gyermekeinek tanítója volt, emlékének tiszteletére egy árva szót sem hagyott hátra. Kénytelen vagyok tehát, elbeszélésem végén azon egykorú és későbbi cseh írók tanúságaira hivatkozni, kik — midőn Anna királynéról szólnak — jellemének tisztaságát és erényeinek dicséretét is említik[3]). Halálának emlékét pedig az egykorú Hassensteini Lobkowitz Bohuszlav a következő négy versben tartotta fenn:

---

[1]) Anna királyné »lasso uno fiol e una fia. Era molto amica dial Signoria nostra, et sapientissima Regina, et morite con grandissimo dolor de tutti di li« etc. Benedetti követjelentése Marino Sanutonál aug. 6-ka alatt.

[2]) Brutus egyedűl említi azt, hogy »ingentis spiritus femina, et in sexu imbecillo praeferens virilem animum« volt. (Vngaricarum Rerum lib. I. ed. Toldy I. köt. Pest, 1863. 69. l.)

[3]) P. o. Dubravius János szavai a következők: »Quam gravem iacturam Rex immaturo Reginae interitu fecerit, mox sensit redactus ad priorem fortunam, in qua ab aliis, prout illis aut expediret aut liberet, non ipse alios, ut principem decuit, regebat stb. In ista (az arany- és ezüstneműkre) post obitum Reginae, sicut in alia Regis bona, impetus, non quidem festinus, sed lentus factus est ab Harpiis aulicis, qui tempora rapiendi observare, nimiaque Regis bonitate ad suum quaestum abutí probe noverant.« (Historia Boiemica, Bazel 1575. 301. l.). — Palaczky

»Dum peteret nuper coelestes Anna recessus,
Et cuperet terrae dicere: Terra vale!
»Edidit iufantem, patriae qui jura ministret,
Danubii et tenеat sceptra superba sui.[1])

Azonkivül Ulászló királyhoz is Hassensteini Lobkow 1508. deczember 26-ka alatt egy tartalmára nem kevésbé mi alakjára nézve ritka szépségü vigasztaló költeményt (Elegia co solatoria-nak nevezi) intézett[2]).

WENZEL GUSZTÁV.

Ferencz pedig ezeket írja Anna királyné haláláról: »Es war dies e trauriger und unersetzlicher Verlust nicht nur für den König, sonde auch für seine Unterthanen. Dem Könige wurde mit ihr der einzige Ve traute, Rath und Führer genommen, der sich mit Energie und Erfo um seine Rechte und Einkünfte, und um die Ordnung bei seinem Ho bemühte« stb. (Geschichte von Böhmen. V. köt. 2. r. Prága, 186 122 l.).

[1]) Munkái, Farrago Poematum. Prága, 1570. 87. l.

[2]) U. o. 68—76. ll.

MAGYAR HUSZÁROK
A SCHMALKALDI HÁBORÚBAN.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

Fölötte jellemző, a mit nehány egykorú szem- vagy fül tanú rólok mond; hadd álljon itt — eltekintve a föntebb utalt Contarinitól — nehány példa a sok közűl:

A már nehányszor idézett Avila a mint a maga históriájában a műhlbergi ütközet után Égernél összejött császári csapatokat fölszámlálja [1]), így szól: » .... E fölött hozott magával a római király (Ferdinánd) 1900 huszárt, kiknél ítéletem szerint jobb, könnyű fegyverzetű katonaságot találni teljes lehetetlen a mint azt a szász háborúban 1546. és 1547-ben eléggé bebizonyították. Fegyverzetök hosszú lándsa, melylyel igen jól tudnak bánni; pajzsaik alól szélesek, fölül keskenyek, s csúcsok fejök fölé nyúlik s hosszaságok szerint a testhez hajolnak; e pajzsok, kinekkinek a maga színével, vannak befestve, a mi igen szép a szemnek. Némelyik huszár pánczél-inget is visel, igen sok közűlök háromélű buzogányt, (Wusigan) vagy hosszúnyelü fokost«, — s aztán naivúl hozzáteszi: a spanyolokkal jó egyetértésben vannak, a mi onnan magyarázható ki, hogy a mint mondják, mindkét nemzet a szythákról származik.«

Faleti Jeromos jogtudor, Don Francesco estei herczeg titkára, mint költő, humanista s történész a ferrarai udvari irodalmi kör kitünőségei körűl eléggé ismeretes. Az ő műve [2]) a háborút kétségkívűl azon napi jegyzetek után festi, melyek alapján a ferrarai herczegnek sürgönyöket s jelentéseket készített — s

---

[1]) Hortledernél, II. 267.

[2]) Faleti. Beschreibung des Kriegs in Teutschland. Ered. olaszúl Velencze 1552., német fordít. 1640. Hortledernél II. 713.

így nem lesz érdektelen tudni, mint ír a magyar huszárokról. Annak fölemlítése után, János Frigyes csapatait a mühlbergi ütközetben mint támadták meg Horváth Bertalan lovasai, így folytatja: . . . » Ezek voltak ama csapatok, melyeket a római király az elmúlt szász háborúba vitt; ezredeseik valának Bakics Péter és Horváth Bertalan (Petr. Baccichi és Barth. Crovatti) s a magyar, horvát és lengyel határszéleken zsoldért szolgáltak. . . . . A sereg őket magyaroknak tartá, a mi könnyen hihető volt, mert magyaros fegyvert s ruhát viseltek. Lándsáik hosszaságra a micinkkel egyenlők, de hátsó részök közönségesen vastagabb. E lándsákkal s pajzsaikkal csodálatra méltó ügyességgel tudnak bánni; sisakjaik visier (arczvért) nélkül valók, e helyett egy arasznyi vas van elől a sisakon, mely mindig föltolva tartatik, míg lándzsáikkal az ellenségre nem rontottak s oly közelre nem jöttek, hogy a kardhoz vagy fokoshoz kell nyúlniok, melyet rapier helyett használnak közönségesen; ekkor leeresztik az arasznyi vasat sisakjokon ábrázatuk védelme végett. Testök legnagyobbrészt védtelen, csak kevesen használnak mellvasat vagy egyéb páncélt, a minek a hosszú ruházat az oka, mert alkalmatlan volna a csaknem lábfejig leérő ruha alatt nehéz páncélzatot hordani, melynek terhét nehezen is viselhetnék, ha lovaikról leszállanának, különös lábbelijök miatt; ez a lábbeli kurtaszárú, hegyes orrú csizma, alól, de leginkább hátúl a sarkaknál úgy megpatkolva, megvasalva, hogy a lábfejet ívalakban kell görbítniök s kevés is közöttök az olyan, a ki lábait nem fájlalná. Mikor e harczosok ütköznek: először roppant erővel támadnak s a positiokat vakmerő bátorsággal foglalják el; de nem maradnak meg rendben egymás mellett, hanem elszórtan csatangolnak, s ha így az ellen rajtok ront, nem szégyenlik a futást. Ellenökben a szászok azt tartják, hogy minden harczosnak a rendben kell maradnia, csapatától elválnia s a helyet, melyet először elfoglalt, különös fontos ok nélkül elhagynia nem szabad.«

Aluise Mocenigo, ki mint Velencze követe 27 hónapon keresztül tartózkodott a császár oldala mellett, midőn az 1548. év májusban haza tért, szokás szerint benyujtá relatióját a tanács elé. E tudósítások, mint átalában a velenczei követekéi,

megbecsülhetlen források. Maga Mocenigo világos fejű, értelmes ember, ki mély belátással s jó fölfogással ítél, s különösen a schmalkaldi háborúra vonatkozólag »a császári sergek minőségét korántsem látja oly szép színben, mint a minőben azt az udvaronczok föltűntetni igyekeztek. A spanyol csapatokat minden disciplina nélkül való csőcseléknek nevezi, a kiknek bátorsága inkább szájhősködés; Wittemberg előtt megtagadták a rohamot, ugyanazt tették, midőn a császár Magdeburgot akarta megtámadni. Ezek ellenében elismeri, a mit különben mások is beláttak, hogy a könnyű lovasok, főkép a magyar huszárok használtak legtöbbet az egész háború alatt a császárnak « [1]), kikről a legnagyobb elismeréssel következőképen nyilatkozik relatiójában [2]); . . .» Az általam látott magyarok mind könnyű lovasok voltak; fegyverzetök egy közönséges lándzsából s egy hosszú paizsból állott; ők verték meg először a választófejedelem hadait . . . . . mindig ők voltak az elsők az ellenség ellen intézett rohamokban, a miért aztán mint derék katonák (valorosi soldati) szép nevet is szereztek magoknak; úgy, hogy a mint hallám, a császár azt mondá: többé nem fog semminemű hadat viselni egy jó csapat magyarság nélkül. Ezek a magyarok a földön alvának, pajzsokkal takaróztak s azt mondták, hogy örömestebb harczolnak nehéz fegyveresek, mint könnyü lovasok ellen. A törökökhöz sokban hasonlítnak s mivel épen a török háborúban gyakorolták be magokat, gyakran megfélemlíték a török nagyurat s most különösen a németeket, kikkel mint fenséged (t. i. a doge) jól tudja, mindig roszúl bántak a magyar harczosok . . . . E német háborúban a császárnak sergei közűl egy sem használt annyit, mint e könnyű lovasság; ezek mindig készen álltak az ellenség szállóhelyeit kifürkészni, az élelmi szereket elfoglalni, portyázni s az ellennek egyéb alkalmatlanságot szerezni, úgy annyira, hogy az én véleményem szerint valóban a könnyű lovasság nemcsak a leghasznosb. de a legszükségesebb katonaság egy hadseregben, s tán méginkább egy erődített vá-

---

[1]) Die Geschichtsbeschreibung über den schmalkald. Krieg von G. Voigt. F. i. h. 655. l.

[2]) L. i. h. Fontes Rerum Austr. XXX. k. 133. l.

ros alatt, a mennyiben azt külső szolgálatokra folytonosan a legnagyobb sikerrel alkalmazhatni.« stb.

Igen természetes, hogy az a fél, melynek bordáit a huszár pikája gyöngédtelenül érintette, nem volt elragadtatva a huszárok vakmerő bátorságától s épen nem örült gyorsaságuknak, hasznavehetőségüknek; ellenkezőleg, mint mindig és mindenütt történt s történni fog, a hadjárat iszonyairól, a győzelem okozóinak vadságáról, pusztitásairól hajmeresztő dolgokat tudott mesélni s a háborúval járó romlást annyival inkább festhette ijesztő szinekkel e specialis esetben, mert a megjelenő ellen egészen ismeretlen, rajta minden szokatlan, soha nem látott, soha nem hallott volt, s igy a félelem által amúgy is fölizgatott képzelet előtt az ismeretlen megpillantásakor, az új rémület behatása alatt minden dolog nagyitva, sokszorosan tünt föl. Jó példa e tekintetben az a mese, mely ugyan ez időtájban Ausztriában a török kegyetlenségeiről lábra kapott, mely szerint azok különösen a gyermekek s ifjak húsát szerették (mint mi a gyenge csibét) s legfinomabb csemege gyanánt fiatal menyecskék emlőit ették volna. [1]) — Nem akarom azt állitni, hogy huszáraink humánusabb bánásmódban részesitették az üldözött népet, mint a többi katonaság; hiszen az adorfi ütközetben aránylag véve borzasztó volt az öldöklés, de meg maga Nyári Ferencz is azt irja, hogy az ellenség »még most is könyörög s az istenre kéri őket, hogy csak a magyarokat ne küldjék rájok, készek ő fölsége hűsége alá adni magokat,« sőt tréfásan azzal végzi sorait: »gondolkodjék főtisztelendőséged (t. i. az esztergomi érsek), mint oldhatja föl büneik alól embereinket, mert bizony sokat vétkeztek«: de az tagadhatlan, hogy úgy az egykorú ellenséges tudósitások, mint ezek folytán Voigt erős vádjai valódi értékök kellő mértékére reducálandók.

Ilyen az a Newe Zeitung, melyet legújabban Voigt közöl [2]) s mely szerint ». . . man wil warhaftig sagen, das die hussern

---

[1]) Zur Gesch. d. Türkenkrieges Maxim. XX. 1565—66. Wertheimer Ede. Archiv f. öst. Gesch. 53 köt.

[2]) Abhandlgn d. phil. hist. Classe der k. sächs. Gesellsch. der Wissensch. Bd. VI. 758. l. — Ilyen egy plaueni levél 1546. nov. 10.

in den stedlein umb Wittemberg umher, da sie gelegen, straffen, morden, brennen, verzern und verhern alles was sie finden. Und man kann es so argk nicht sagen, sie haben es viel arger getrieben und noch heutigs tages . . ,« ; így túloz Arnold is Vita Mauricii czímű művében [1]) s e szempont alá esik a mindjárt említendő egykorú népének. — Ezek ellenében igen hathatós bizonyíték, a mit a hires reformator s wittembergi lelkész Bugenhagen mond, hogy sokan az irtózatos kicsapongásokat s visszaéléseket a védtelen nők ellenében épen a német csapatoknak tulajdonítják, sőt találkoztak a vidéken odavaló kalandorok, kik huszároknak adták ki magokat s ez álarcz alatt a megrémült lakosokon a legnagyobb embertelenségeket követték el. [2]) Ezt tudva

---

röl (Hortleder I. 501) »Wiewol zuvor am Montag Omnium Sanctorum haben die Feind Adorff wiederumb eingenommen, dasselbe Städtlein erbärmlich geplündert, und Tyrannisch mit ihm umbgangen. Nach Mittag sind sie herabgezogen, Olsnitz berennet, die Vorstadt angezündet. Doch weil sie gewuszt dasz viel Volcks noch hie gelegen, haben sie darvon gelassen, wieder zurück gezogen. Dienstag hernach sind die Feinde mit grosser Macht wiederkommen, Adorff zum dritten mal geplündert, deszgleichen die todten Cörper im Felde, folgends Schöneck auch eingenommen. Mitlerzeit unter Wegen haben die armen elenden verlassene Leute zu Ölsnitz ihrer etlieche den Böheimischen Hauptleuten entgegen geschickt, Gnade gebeten, ist ihnen auch gnädige Antwort widerfahren. Da sind viel gewaltige in die Stadt gezogen, den Hauffen heraussen im Feldt lassen halten, allda von den Bürgern Huldigung genommen und also die Stadt Ölsnitz ohne Schwerdschlag oder einige Verletzung in ihren Gewalt bracht, sind also dieselbige Nacht in der Stadt blieben, den Leuten an Getreyd unnd andern viel Schaden gethan, vnd haben in mitlerweil die Schlüssel vnd alles von dem Rath abgefordert, dasz der Rath noch Niemand nichts mächtig, und geschickt den armen Leut an Getreydt und andern noch täglich merklicher grosser Schaden, ligt »auch ihr noch ein grosse Anzahl da.«

[1]) (Mencken. Scriptt. f. 1181) . . . Nam quod Ungari ob equorum celeritatem ad hostem insequendum plurimum valerent, omnes ferme miserabiliter occubuerunt. Corpora vero ita concisa fuerunt, ut in tanta strage perpauci, qui ante fuissent, agnoscerentur.

[2]) Sajnálom, hogy Bugenhagen az érdekes, ritka levelét: »Wie es vns zu Wittemberg in der Stadt gegangen ist«, mely 1547. jelent meg nyomtatásban, Bécsben sem az egyetemi, sem az udvari ktárban (mely utóbbi pedig efféle röpiratokban igen gazdag) nem találhattam, s így róla bővebben nem szólhatok. L. különben Vogt, Moritz, 227. l.

Voigt ama vádját: es waren .... in der That ein raubsüchtiges wüstes Gesindel, mindestens in seinen viehischen Gelüsten schlimmer als der deutsche Landsknecht« — határozottan visszautasíthatjuk, s őt magát Freytag élénk színekkel írt s hiteles adatokon nyugvó rajzaira utaljuk; ott meg fogja találni, mily állatias volt a német Landsknecht, olyan mindenesetre, ha nem sokkal roszabb, mint vallon collegái s mint egy időben a rabló és fegyelmezetlen szabad hajdúk Magyarországon.

A schmalkaldi háború a német históriás nép-énekeknek bő anyagot nyújtott; a Liliencron által összeállított s a müncheni tud. académia által kiadott nagybecsű gyűjtemény: »Die historischen Volkslieder der Deutschen« negyedik kötetében nem egy ily dal vagy ének emlékezik a magyarokról; az adorfi csatának három köszöni lételét (az 544, 545, 546 számúak), melyek kettője a csüggedő népet, minden világi s egyházi rendet kitartásra buzdít a császár ellen, míg a legutóbbi egy gúnydal a császárpárti Móriczra; azt mondja e herczegről:

Darzu fürt er ein seltsam Orden,
und ist zu Brathen ein Kuhefürst worden,

mert Móricz Brathennél huszáraink által a teheneket elhajtatta.

Az 552. számu szintén Adorf környéki dolgokra vonatkozik:

Cleglich so wer es gangen zu,
hetten nicht mögen haben ruh,
vor Böhmen und Husaren,
wie sie dann schon gefangen an
zur Naumburg und zu Plawen.

míg az 554. sz. a mühlbergi (1547. apr. 24.) ütközetről szólván, huszárainkról ekkép emlékezik:

Die königlichen Husseren
griffen die Fuszknecht an,
theten einander scheren;
nach dem die reisigen han
des fürsten raising Zeug angewendt
und heftig mit in treschen,
doch wurdens bald zertrennt.

legnevezetesb azonban az 524., mely huszárainkat erős vádakkal illeti (ez énekre utaltunk föntebb) s őket mint Avila a spanyolokkal hozza össze, persze más tekintetben.

Ach, ach ihr Deutschen werdt nicht blind
secht wie die Waln [1]) gesinnet sind,
darzu die Spanier und Hussern.
Warlich sie gönnen uns nit gern,
dasz wir haben ein solches Lob,
damit wir ihn (*ihnen*) ligen allen ob.
Denn was sie uben für schand,
weisz fast das ganze deutsche land,
mit hurerei und florenzen,
weibsbild schenden und fuchsschwenzen,
rauben, stelen und brennen;
ander laster mag ich nicht nennen.

Voigt, ott a hol a huszárok ellen oly erősen kikél, vádjai élét azzal akarja maga is tompitani, hogy azok nem is magyarok, hanem leginkább horvát, oláh és lengyel lovas határőrök voltak, s itt Faletinak e mondására támaszkodik: gente assoldata nei confini d'Ongheria, di Crovatia e di Polonia — s e mellett Albert porosz herczeg egy 1546 aug. 10-kén kelt levelét idézi, melynek bizonysága szerént a herczeg közbenjárásával János Frigyes is akart Lengyelországban ilyen »Reiter der hussarischen Rüstung« toborzani, kiket kevesebb zsoldért remélt kaphatni, mint német lovasokat (a mi a nehéz fegyverzetet tekintve igen természetes). Hogy ráczok voltak e huszárok közt, azt Istvánffyból tudjuk [2]), ki azt modja Bakics Péterről, hogy »200 egregiae fidei et virtutis« ráczot vezetett Nyáry F. zászlói alá; elvétve lehetett köztök egykét lengyel vagy oláh is, de, hogy a főtömegnek magyarnak kellett lennie, arra nézve Nyáry F. levelére s a közlemény folyamában idézettekre utalunk.

A sok mag s taló nyilatkozattal szemben, melylyel a magyar huszárok ez eseményteljes két év (1546—47 történetlapjain elárasztatnak, nem v lna érdektelen kiszámítni: hány emberből

---

[1]) Waln=Welschen, olaszok.
[2]) Lib. XVI. p. 171.

s valóban alig hihető, hogy e maroknyi sereg oly jelentékeny szerepet játszott a véres háborúban.

Az 1547. év húsvétja előtt Égernél a podagrás Nyáry F. kénytelen volt kedvelt csapataitól megválni; helyette Bakics Péter vette át a huszárok vezényletét — s midőn Károly husvét után sergével a cseh-szász határt átlépte (körülbelől ugyanott, a hol az előző év októberében Nyáry először nyomúlt Szászhonba) s Adorf felé éjjeli megszállóhelyet keresni, ismét a huszárok küldettek előre: alig pillantotta meg a föld népe múlt őszi kedves ismerőseit, nyakrafőre tódúlt minden helység a császárnak meghódolni. A mühlbergi világhírű ütközetben, mint a közlött idézetekből láthatni, ismét nagy szerep jutott huszárainknak; ők usztattak át először az Elbén — a »gyalázatosak«ak mint egy népdal mondja — s aztán a spanyol és olasz lovasokkal egyesülten ők futamították meg a szász választó lovascsapatait, a minek következménye e gyalogság veszte s a csata kimenetele lőn. A menekülő szász választófejedelmet Nyáry Ferencz egy jó huszárja, Luka József érte utól; a szerencsétlen fejedelem férfiasan védte magát, sőt támadott, úgy hogy a huszár, ki eleintén kimél. te őt, kénytelen volt rajta sebet ejteni (egyet a nyakán, másikat balarczán): mikor több olasz és spanyol fegyvéres, majd egy fiatal német nemes érkezett a viadal színhelyére s az utóbbi megadásra szólítá föl a fejedelmet. Lova egy spanyolé lett; két gyürűjét megadás jeléül saját maga adta át a német lovagnak, ezüst tőrét s kardjának ezüst vert hüvelyét Luka Józsefnek. Midőn Alba elé vezették a fogoly János Frigyest, olaszok és spanyolok, németek és magyarok vitatkoztak a fölött: ki fogta el. A dolog úgy áll, hogy megadni magát a fejedelem csak a német lovagnak akarta, de a ki tulajdonkép utólérte s elfogta, az a magyar huszár volt — s a császár is e értelemben döntött, mert Lukát aranyos vítéz«-zé ütötte s arany-lánczczal ajándékozta meg.[1])

A háború befejeztével a sergek szétoszlása előtt a huszár csapatok vezéreit s alvezéreit is egyenként 300 koronás-tallért nyomó arany-lánczokkal, a többieket pedig a zsoldon felűl kisebb

---

[1]) Istvánffy lib. XVI. 172.

összegekkel jutalmazá meg a császár, [1]) a ki előtt a távozók
vében Pető János tartott magyar szónoklatot, melyet Oláh M
lós, Ferdinánd kanczellárja tolmácsolt — s azzal odahagyták
száraink győzelmeik s dicsőségök színhelyét.

Ha ama válságos idők nagy fontosságú politikai, val
s mivelődési mozgalmai e szerény episód emlékét eltemethet
is: azt hiszem, hogy e közlemény mint igénytelen adalék a mag
hadtörténethez e néhány lapot megérdemelte. —

* * *

Az esztergomi érsekhez intézett ama két levél, mely
előző közlemény alapja, magyar fordításban így hangzik:

I.

Ismeretlen írótól. Prága 1546. nov. 5. Az esztergomi érsekhez.

Főtisztelendő úr, igen tisztelt atyám a Krisztusban! Üdvöt
szolgálatim ajánlását! — Mivel tudom, hogy főtisztelendőséged kivá
csi az ujdonságokra, nem akarom, hogy a magyar és cseh tábort
Szászhonból ide (*t. i. Prágába*) érkezett hírek főtisztelendőséged elő
sokáig ismeretlenek maradjanak. A mik Simon és Judás apostolok ne
rég mult ünnepe (okt. 28.) előtt történtenek, Nyáry Ferencz uramn
idecsatolt leveléből megtudja főtisztelendőséged. Tegnap érkezett id
a pósta, mely hírül hozta, hogy a magyarok meghallván az ellen köze
ledtét, elibök szállottak, vezérök Nyáry Ferencz uram volt, a ki midö
észrevette, hogy az ellenséges csapatok nem nagy távolságra vannak
a cseh kapitánytól a magyar lovasok mellé 500 vasas vitézt s ugyan
annyi puskás gyalogot kért, hogy azok segítségével szerencsét próbál
jon az ellenféllel; a mit megnyervén, a magyar csapattal annyira elör
nyomúlt, hogy a vasasok és gyalogok nem követhették. Mihelyst a
ellenséghez jutottak, mely 400 vasasból, a mint mondják hat ezer
gyalogból állott, kiket a szász választófejedelem herczegsége védelmér
helyőrségül hagyott, — az összecsapás megtörtént s pedig Mindszent
napján d. u. 3 órakor. A mint a magyarok észrevették, hogy az ellen
ség sorai bomladoznak. új rohamot intéztek s a csata növekvő hevében
pusztították az ellent, a viadal végén érkezett királyi vasasok s gyalo
gokkal egyetemben, úgy annyira, hogy a négyszáz vasasból alig mene

---

[1]) Avila. Hortled. I. 638.

[2]) Ez túlzás, értsd: 6 Fähnlein, melyek létszáma nagyon inga
dozott.

külit tíz. Az ütközet helyén 1200 elesett hullát számláltak meg; a magyarok közül azt mondják, kettőnél több nem sebesült meg. Tizenöt ellenséges ágyú s a választófejedelemnek egy eléggé erődített városa esett martalékúl, a vitézek fölötte bő zsákmányt gyűjtöttek s meglehetős gazdag foglyaik vannak. Oly nagy volt a préda, hogy a kótyavetyén egy ökör vagy egy tehén 4 garason kelt, egy ló 2 vagy 3 forinton. A szerencsés ütközet után a várost a királyi fölség hatalma alá hajtván, azt mondják, tovább vonúlnak. Másfelől Móricz herczeg is, a ki szintén ő fölsége a király pártján van, összegyűjté hadait, berontott a választófejedelem birtokába s bizonyos Swÿka (*t. i. Zwickau*) nevű várost fogott ostrom alá. Nincs is már több hátra három herczegi városnál, melyek a királyi hadak erejét megbírnák; de a mint hisszük, rövid idő alatt ezek is elfoglaltatván, az egész herczegség mihamar ő fölsége uralma alá kerül; mert mindazon városok, melyek ő fölsége mint cseh király irányában hűbéri viszonyban állanak, s melyek vidéke akkorának mondatik, mint Morvaország, a mint hírlik már a királyi fölség hűségére esküdtek ötven bíróval és nemessel együtt. — Ennyi Szászhonból a magyarokról és csehekről.

A mi a császári fölség ügyét illeti, a tartománygróf (*a hesseni, Móricz ipa*) még mindig azon a helyen táborozik, a hol magát elsánczolá; ütközetbe bocsátkozni a császári fölséggel még nem bátorkodott; de a császári katonaság által annyira figyelemmel tartatik, hogy bárkit küld is ki a táborból, azt tüsténi elfogják vagy leölik. Most legutóbb a császári fölség spanyol és olasz csapatok által bizonyos nagy várost gyújtatott föl, mely a táboran túl feküdt s a honnét az ellenség élelmét kapta. A tartománygrófnak kétszáz vasasát ölték le ott, gyalogját is nem keveset; 800 élés szekereket s 800 lovat fogtak el, melyek bombákat s egyéb podgyászt szállítottak az ellenség számára. Eddig ezek történtek; mondják hogy még aznap Thilingába (*Dillingen*) ment a császár, az augsburgi érseknek az ellenség kezéből nem rég visszafoglalt városába, mely az ellenfél táborától másfél mértföldnyire fekszik. A télen át itt fogja bevárni a császár, ha szükség leszen rá, az ellen mozdulatait; mert alkalmas helyen fekszik, közel Ulmhoz és Augsburghoz, a melyekre, minthogy a császári tábortól három mértföldnyire vannak, a mikor akar, akkorront, a körülmények úgy hozván magokkal.

Óránkint várjuk szerencsés végét az egész háborúskodásnak, melyről mihelyst megtörtént, főtisztelendőségedet tudósítni fogom. Kit egyébként boldogúl élni óhajtok. Költ Prágában, november hó 5-kén 1546.

(Jegyzet. A névtelen író tudósítása nem mindenben egyez Nyáry levelével s a többi egykorú forrásokkal.)

II.

Nyáry Ferencz levele az esztergomi érsekhez. 1546. nov. 4. Ölsnitz.

Főtisztelendő, nagyon tisztelt atyánk! Üdvöt s szolgálatain ajánlását. Hogy főtisztelendőségédnek eddigelé nem írtunk, semm egyéb oka nincs, mint az, hogy fölötte sok és különféle dologgal vol tunk elhalmozva, de meg a köszvény is nagyon bántott — s e miat nem írhattunk. Mint állnak dolgaink a királyi fölség expeditiójában mint kedvezett a jó szerencse, im főtisztelendőségednek tudomásár hozom. Midőn már átléptük Csehország határát s a szász földet érin tettük, bizonyos hirnökök útján értésünkre esett, hogy az ellenség at tól a helytől, a hol mi táborunkat fölütöttük, másfél mértföldnyire ha sonlóképen táborba szállott s azt árkokkal, karókkal s töltésekke megerősítette, beszélvén, hogy azon a helyen bennünket Szászországb nyomulókat be is fognak várni. Mi e hírek vétele utáu legott kiválogat tunk hatszáz vagy valamivel több magyar lovast s ezekre bíztuk a ellenséges tábor kikémlelését. Ezek a táborhelyet üresen, de jól meg erősítve, árkokkal bástyákkal körűlhányva, találták s miután az ellent e vélt helyen sehol föl nem födözhették, utasításunk szerint tovább nyomúltak előre. Míg ekkép útjokat folytatják, tudtukra esik, hogy az ellenség valami Attorff nevű városnál ütött tábort, a hol bennünket bevárni s velünk csatába ereszkedni szándékozik; katonáink azonban a nevezett város közelébe sem találták az ellenséget — a mint mondva volt. Már az est is beállott, s mivel ez okból nem találták tanácsosnak a tovább vonúlást, a fölött tanakodva mitevők legyenek, miután — mint mondom — az éjszaka az előnyomúlásban akadályozta őket, arra a gondolatra jöttek, hogy az ellennek a mondott városban kell lennie s legott egyenest a városnak tartának. Innen azonban ágyúkkal s puskákkal rettenetes mód lövöldöztek reájok, míg nekik — a mieink nek — sem puskájok, sem ágyújok nem lévén a különben is kőfallal kerített város ostromlására, előbb két felől a külvárosokat s állásokat gyújtották föl s aztán víg harczkiáltások közt, mitsem gondolva az ellen lövöldözésével a város kapujáig rontottak s három kaput hirtelenséggel szétvervén, benyomúltak s a várost elfoglalák. Mivel azonban sokan közülök hinn a közeleső falvakon és földeken kóboroltak, a bennmaradtak nem mertók az éjet az elfoglalt városban tölteni, hanem a bírót s a tanácsbelieket hamarosan a királyi fölség hűségére esküdteték s miután azok nagy félelmek közt a kívánt esküt letették: a mieink kivonúltak s a táborhely felé intézték útjokat. Alig érté meg ezt az ellenfél: négyszáz gyalogot válogatott ki hirtelenében, mint serege javát s reggeli szürkületkor a városba küldte.

Ugyanaznap mi is, ő fölsége egész seregével, arra vettük útunkat s a mondott várostól egy kis mértföldnyire tábort ütöttünk. Az ellenséges csapatok táborunkhoz közel, szemközt velünk foglaltak állást s

egy sánczolat mögé helyezkedtek el, hogy onnan táborunkba s ő fölsége csapatai közé magoknak útat nyithassanak, ágyúinkat elfoglalják, sergünket pedig visszavonúlásra kényszerítsék. A dolgok ilyetén állását látva, bár a köszvény miatt igen sokat szenvedek, magam is kénytelen voltam lóra űlni s a serget csatarendbe állítani. Ha azok a magyar csapatok már előre nem nyomúlnak vala, táborunk most szét volna verve — s a királyi fölség kára és vesztesége iszonyú. Azonban a magyar csapatok előre nyomúltak; az ellenség a leshelyekből hiába tüzelt oly keményen reájok; ők azzal nem gondolva, vakmerő bátorsággal támadtak — s az ellen futni s Adorfba menekülni volt kénytelen; de még a városban sem volt bátorságos maradása, hanem egy, a városon fölül fekvő dombra futott, mely menhelyül alkalmasbnak s biztosabbnak látszék. A mieink folyvást vitézül harczolva, ide is utána nyomúltak, úgy hogy az ellen még e helyen sem állapodhatott meg, hanem egy nagyobb magaslatot szemelvén ki, mely részint fekvése, részint fenyőerdősége miatt erődítettnek tűnt föl: arra futott s a lőfegyvereket azon oldalon vonván össze, a honnan a mieinknek támadniok kellett, rendben elhelyezkedett. Mi ezt látván, a többi magyar csapatokkal hátulról kerűltünk, de amazok a közben az ellent újra megtámadtak, élettel-halállal mitse törődve mindjárt az első rohammal megszalasztták — s így egyesegyedül e magyar csapatok, ő fölsége egyéb katonáinak gyámolítása nélkül, egyedül az isten segélyével verték szét az ellenséget. Ő felsége többi sergei a hegyről nézték a magyarok hős tetteit s a támadás kimenetelét.

Ez ütközetben a szász fejedelem különösen kegyelt kapitányai ölettek meg, egy gróf Groff nevű (*értsd*: *Gräfendorff*) alig menekülhetett. A gyalogságnak hat, a lovasságnak 12 zászlaja, 12 mezei ágyú maradt az ütközet helyén s több mint ezer holttest feküdt a földön szanaszét. Semmit sem használtak búvóik, melyek német módra fortélyhelyeknek neveztetnek (*quae germanico more fortellhellek nominantur*), sem az ágyúk, puskák és szakálosok, sem a német módra sűrűn vett dárdák (*sepificatio germanica ex ipsis hastis facta*; *tán a carré valami neme*?) mert mindezeken vakmerőséggel körösztül törtek a magyarok .... sőt az ütközetből elmenekűlt lovasokat két mértföldnyire üldözték. A többieket Elsnetz (*Ölsnitz*) városa kapujáig üzték, útközben kaszabolván s öldökölvén őket, — s mivel a puskával fegyverzett gyalogos polgárság az üldözöttek segélyére akart sietni, e puskásokat is a város kapujáig üzték, hol a falakról, bástyákról sűrű tüzelés fogadta őket. A magyarok ezzel sem gondolván, folytonosan sarkába valának a városba nyomúló ellennek; a miért aztán a polgárság követeket küldött hozzánk, hogy kész a várost a királyi fölség hű magyarjainak megadni — és most e városban vagyunk. — Mindezt a magyarok egyedűl lándzsával, pajzszsal vitték véghez. Német foglyunk, gyalog és lovas több van 400-nál; a városok és falvak lakói pedig

úgyszintén az urak s a nemesek napról-napra tódúlnak hozzánk, hogy ő fölsége hűsége alá hajolhassanak. Ezt teszik a nagyszászországi városok is; egy Plaunos nevű (*sic;* értsd: Plauen) Móricz herczegnek hódol, a ki ő fölsége pártján van. E város mellett voltak táborban azok a csapatok is, melyek a magyaroktól vereséget szenvedtek; még most is igen nagyon könyörögnek s az isten szerelmére kérnek bennünket: csak a magyarokat ne küldjük rájok; készek ő fölsége hűsége alá adni magokat; annyira meg vannak réműlve amaz ütközet óta, hogy se a városok kőfalaiban, se ágyúkban, se lovasaikban nem bíznak.

Innen, isten úgy akarván, holnap egyenest egy Chywyko (*sic*; értsd: Zwickau) nevű jeles városnak tartunk s elfoglalása után a még netalán ellenállók ellen induluuk ..... Isten segítségéből a magyarok e győzelme annyira megfélemlíté őket, hogy tökéletesen ijedt állapotban vannak. — Főtisztelendőséged csak azon gondolkodjék, mint oldhatja majd föl bűneik alól embereinket; mert bizony eleget vétkeztek. — Miként végződik az ügy, isten kezében van ..... Költ Elznecz (*Ölsnitz*) városában 1546. nov. 4.

KÁROLYI ÁRPÁD.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Brutus János Mihály magyar királyi történetiró magyar históriája 1492—1552-ig, a magyar kir. egyetemi könyvtár eredeti kéziratából az I. és II. kötetet közli 1863—67. *Toldy Ferencz*, a III. kötetet 1877. *Nagy Iván.* Budapesten, az Akadémia könyvkiadó-hivatala.

MÁSODIK KÖZLEMÉNY.

A mindkét szerkesztő által forrásúl használt kéziratszöveg különböző hitelességének előrebocsátott ismertetése után szükségesnek látom a kiadványok némely tévedéseit kijelölni.

Toldy két kötet szerkesztményére nem terjeszkedem ki; az régebbi kiadás, a kézirat azon része hibátlanabb, mert Brutus gondos figyelmü irnokainak müve, kik közűl egyik Szamosközy müveit is másolta, ő maga egy részét átnézte, Toldy a tisztán látható hibákat kiegészítve, helyrehozta, s bár nála is vannak hibák, azok kevésbbé feltűnők.

Nem ez az eset a III-ik kötettel, melynek eredeti kézirata számtalan hibával van teli, melyből — a mint már említve volt — 160 lapot szintén Toldy szerkesztett, a többit Nagy Iván

Sajtóhibák a 160. lapon is vannak. A 3-ik lap 25 sorában például caus*a* helyett caus*ae*-nek kellene lenni, mert a kézirat másolói az ae-t az »a« elé tett egy kis [,] vonással jelölték, a mint ez a 4. lap 3. és 4. sorában prudenti*ae* és eximi*ae* szókban is világosan látszik; 6. lap 13. sorában: te judice, illius fra*tri* helyett kell: illius fra*trem* disceptare para*tum* esse; 9. 24. sorában *sibilis* helyett sibil*lis*-nek kell lenni a kézirat szerint; a 130. lap 24. sorában Toldy (copiis) szó közbetételével állítja helyre a szöveg homályos értelmét, de ez mint önkényes kiegészítés, nem megengedhető; a 30. sorban: *conspici enim* szókat igtatja bele — nem helyesen — az értelem kiegészítéseűl, mik az eredetiben

nincsenek meg; a 131. lap 10. sorában dignam *sua spe* van szedve a kéziratban levő *ope* szó helyett; a 21. sorban az »a« felett volt rövidítési jel észre nem vétele miatt *qua* terra, *qua* flunem van, *quam* terra, *quam* flumen helyett.

Sőt a kézirat egykorú oldaljegyzéseire nem figyelés és a szövegkritika szabályaival nem egyező eljárás miatt Toldyt is éri mulasztási kifogás. 21. lap 1—2 sorában *Cziczo*-t és *Chükül-lum*-ot szedetett, pedig a kézirat eredetijében *Chyczo* et *Chökül-lum* van s egykoru kéz oldalvást oda írta a helyes nevet: *Tsitsio, Kwköllö*; betette a 28. lap 20. sorába értelemkiegészítésül: (evectum est), a 37. lap 11. sorába (consilium) és (multitudinem a) szókat, 43. lap 1. sorába alulról (effecit) igeszót és (que) kötszót, 44. lap 3. sorába (eo loco) szókat, 47. lap 23. sorába (Lád) szót s így tovább, a mit én megengedhetőnek nem tartok.

Számosabb, a hiba a későbbi szöveg közlésben, a mi a következő összeállitásból kitünik. Nézzük át például a 201—220 lapot

201.	lap	10.	sor.	hib.	szed.	cs*se*,	mert a kszir.	cs*set*	van
»	»	11.	»	»	»	conservatu*rum*	»	»	»	conservatu*ram*	»
»	»	12.	»	»	»	Quo magis	»	»	»	Quo *vero* magis	»
»	»	13.	»	»	»	*au*gi	»	»	»	*an*gi	»
»	»	17.	»	»	»	*au*geretur	»	»	»	*an*geretur	»
»	»	28.	»	»	»	pa*ta*rentur	»	»	»	pa*te*rentur	»
»	»	31.	»	»	»	comme*mor credo*	»	»	»	comme*morando*	»
202.	»	1.	»	»	»	imp*e*ravit	»	»	»	imp*e*travit	»
»	»	7.	»	»	»	Reg*i*um	»	»	»	Reg*i*am	»
»	»	9.	»	»	»	effus*ae*	»	»	»	effus*e*	»
203	»	3.	»	»	»	T*r*ojano	»	»	»	T*r*ajano	»
»	»	9.	»	»	» ager totus fe*r*ocissimus		»	»	fe*r*acissimus	»
204.	»	1.	»	»	»	ar*t*es	»	»	»	arces	»
»	»	28.	»	»	»	patri*ae*	»	»	»	patri*am*	»
206.	»	16.	»	»	»	exi*tu*	»	»	»	exi*tus*	»
»	»	23.	»	»	»	qua*r*tum	»	»	»	qu*an*tum	»
209.	»	3.	»	»	»	de turci*o* bello	»	»	»	de turcico bello	»
»	»	18.	»	»	» facillimum esse *cuncti* utilitatis partes, mert a kéziratban *tuenti* van.						
»	»	20.	»	»	» sententi*arum* que mert a kbn senten*tiam*, quae van.						
»	»	21.	»	»	» Nosse quam *an* plus, mert a kéziratban quam *amplus* aperiatur campus van						
»	»	30.	»	»	» unde detere*t* et ratio, mert a kéziratban dete*rre* *re*t van,						

210.	lap	12.	sor.	hib.	szed.	no*mine*	mert	a	kézir.	no*men*	van
212.	»	24.	»	»	»	*num*quam	»	»	»	nu*n*quam	»
»	»	24.	»	»	»	v*ol*	»	»	»	vel	»
213.	»	25.	»	»	»	qu*a*satae	»	»	»	qu*assa*tae	»
»	»	28.	»	»	»	*est*	»	»	»	*et*	»
214.	»	12.	»	»	»	invic*tus*	»	»	»	invic*tas*	»
»	»	2.	»	»	»	hac	»	»	»	h*ae*c	»
215.	»	14.	»	»	»	transiger*ent*ur,	»	»	»	transiger*e*tur	»
216.	»	5.	»	»	»	*a*ctorem	»	»	»	*auc*torem	»
»	»	15.	»	»	»	resipisc*enses*	»	»	»	resipisc*ent*es	»
217.	»	8.	»	»	»	*ex tem*plo	»	»	»	*extem*plo	»
»	»	8.	»	»	»	*de esse*t	»	»	»	*deesse*t	»
»	»	23.	»	»	»	pernicio*nem*	»	»	»	per*niciem*	»
»	»	29.	»	»	»	*pro*posterum	»	»	»	*prpe*posterum	»
218.	»	7.	»	»	»	Theo*dor*ium	»	»	»	Theo*dos*ium	»
219.	»	21.	»	»	»	s*üe*	»	»	»	suo*rum*	»
220.	»	8	»	»	»	even*tum*	»	»	»	even*tu*	»

Fordítsunk tovább egy lappal:

338.	»	28.	»	»	»	vali*dum* manum	»	»	»	vali*dam*	»
339.	»	5.	»	»	»	arcem *suum*	»	»	»	arcem, *quam*	»
»	»	8—9	zavaros értelmű sorban				»receptus«			szó elöl kimaradt: *tutus* receptus,	
340.	»	3	sorában			germanorum prina*pium*	helyett a kéziratban: pri*ncipum*			van,	
»	»	8	»			*la*tiorem	helyett *ae*tiorem van a kéziratban.				
»	»	10	»			marc-terran	helyett a kéziratban: Mare, Teram van.				

Itt azonban jobb levén a kézirat: a kiadvány hibátlanabb. Fordítsunk azonban más lapra, hol ismét több a hiba:

387.	lap.	25.	s.	hbn	szed.	p*re*terea,	mert	a	kban	p*rae*terea	van,
»	»	29.	»	»	»	scepa	»	»	»	*sa*epe	»
»	»	30.	»	»	»	eff*e*ri	»	»	»	eff*e*rri	»
»	»	31.	»	»	»	vi*li*	»	»	»	vi*le*	»
388.	»	1.	aluról		»	*cum*	»	»	»	*eum*	»
389.	»	4.	felülről		»	homi*nem*	»	»	»	homi*num*	»
»	»	9.	»	»	»	pert*i*rere	»	»	»	pert*i*nere	»
390.	»	16.	»	»	»	*r*itibus	»	»	»	*v*itibus	»
391.	»	7.	»	»	»	de*terr*etur	»	»	»	de*terrere*tur	»
»	»	17.	»	»	»	inter vulnera, caedes	»	»	»	vulnera *et* ceades	»
392.	»	3.	»	»	»	necessa*ria*	»	»	»	necessa*riae*	»
393.	»	27.	»	»	»	comp*o*ntarentur	»	»	»	comp*o*rtarentur	»
394.	»	3.	»	»	»	traduct*a*	»	»	»	traducto	»

396. lap 10. s.hbn szed. *praescriptum* diem mert a kézir. **praescripta-a** van,
398. » 5. » » » spe omnis posteritatis praecise, mert a kéziratban **praecisa** van,
» » 14. » » » *reginae* mert a kban **regia** van
399. » 7. » » » *practium* » » » **pretium** »
400. » 27. » » » *horum* » » » *herum* »
401. » 29. » » » *sceleritatis* » » » *sceleratis* »
404. » 6. » » » *eo* » » » *et* »
» » 8. » » » ingentes animo *vias caret*, mert a kéziratban ingentes animo *iras cieret* van,
407. » 5. » » » ex *hoc* mutatione, mert a kban ex *hac* van
» » 2. » » » excitatum *in* » » » excitatum *iri* »
409. » 3. » » » *efferentur* » » » *efferrentur* »
419. » 17. » » » *flaviatiles* naves » » » *flaviatiles* »
426. » 3. alulról » *polli'ationibus* » » » *pollicitationibus* »
427. » 3. » » » *conceeisse* » » » *concessisse* »
» » 18. » » » *perstisset* » » » *perstitisset* »
430. » 23. » » » *ab* varia facinora » » » *ob* varia sat. »

Vannak e kiadványban a XVI-ik század nem szokatlan írásmódja elleni vétségek is, például: a circumflexus-nak szórövidítési jellemére nincs figyelem fordítva; a 391. lap 2. sorában ez érthetlenség jő elé: *quae esse ut imperata*, a mi a másoló hibás szó megszakításának észre nem vételétől származott; a mondat ugyanis az eredetiben így volt irva: et ducibus ad ea exequenda, *quae essent imperata*, de a sor végéig csak az *esse* férvén le, a másoló az *nt* betüket átvitte az új sorba, s *ut*nak olvasta. A 393-ik lap 17. sorában hasonló értelmetlenség van e mondatban: cum subita res requireret ut extemplo *irent in expeditionem aut receptus esset quaerendus* — e helyett: ut extemplo *eundum* in expeditionem, aut receptus *esset quaerendus*, miután az *esset* ige-alak mind az *eundum*-ot, mind a *quaerendus* gerundium-formát, azoknak egészen helyes értelmet adva, köti egy fogalomba; másolót az hozta zavarba, hogy olasz levén Brutus kézirata első átirója, az *eundum* szóban az *u* lágyiban *ü*-vel volt irva, a mint ez a kézirat 17. sorában is látható e szóban: frumentariae, hol tisztán így van irva: *frümentariae*. A 409. lap 5—6. sorában is a hibás szóelválasztásból származott egy tévedés; ez áll ugyanis a kiadványban: tempori, cujus minus secunda *auratum filii rebus afflabat*, hol csak az *auratum* szót középen el kell választani s azonnal helyes ér-

telmet nyer a mondat, igy: *secunda aura tum filii rebus afflabat* sat.

Nem kivánom tovább folytatni a hibák kijelölését.

A kézirat hibás- voltát mindkét szerkesztő panaszos megrovással említi föl elöszavában, de az, a miből Nagy Iván e III-dik kötetet szerkesztette — mint az első »*Közlemény*«-*ben* is érintettem — sokkal hibásabb volt. Szükségesnek látom az olvasó előtt ezt is láthatóan föltüntetni. A fennebb idézett 201—210. lapon példát bőven találunk erre is.

201. lap 1. s. hbn áll a kban *hoc* tamen tristi denunciatione — *hac* helyett
» » 8. » » » » » *que*situm . . . perfugium — *qua*esitum helyett
203. » 15. » » » » » *Sta*ladnae — *Za*lathnae helyett,
» » 19. » » » » » Regi*am* — Regi*nam* helyett,
» » 27. » » » » » *Gi*orgio — Georgio helyett,
» » 32. » » » » » Bi*horffum* — Bi*harum* helyett,
» » 32. » » » » » Be*kesessum* — Be*kesum* helyett,
205. » 8. » » » » » pa*rarent* — pa*rerent* helyett,
206. » 20. » » » » » ma*nare* — ma*nere* helyett,
207. » 15. » » » » » bello Thrac*io* — Thrac*ico* helyett,
» » 11. » » » » » *attrictas* — *attritas* helyett,
» » 18. » » » » » *dis*cruisse — *diss*eruisse helyett,
» » 4. » alulról » » affe*re*ntur — affe*rr*entur helyett,
207. lap 17. s. alulról áll a hibásan kzb *facta* dicendi potestate — *nacta* dicendi potestate helyett,
209. » 23. sorában hibásan van szedve *exig*erand*os* clades — *exag*gerand*as* clades helyett,

A szók hibás leirásán kívül vannak egyszerű és egész körmondatok, melyeknek részei nem illenek össze vagy tévesen választattak el, központozásuk rosz, tehát értelmök ki nem vehető, következőleg a dolog érdemét, az események és tények mivoltát, átalában a kézirat szövegét sok helyen felfogni nem lehet.

Ily sok és első tekintetre kitetsző hibával tele vannak az eredeti kéziratnak azon XI—XIV. könyvei, melyeket az első *Közlemény*-emben már jellemzett írók másoltak, de a melyek elősorolásával tán nem szükség az olvasó figyelmét fárasztanom.

Két módja volt Nagy Ivánnak kézirata hiányain segítni *Először* a hibásan leírt szóknak helyes kiolvasását adva zárjel közt, mint ezt Toldy többnyire sikerülten tette. *Másodszor* mint-

hogy annak első átolvasásánál kétségkívül kitünhetett előtte az hogy e kézirat szerfölött hibás, hogy összeolvasva s kiigazítva, nem volt, ehez képest ily másolatot csak magára történelmi forrás-mű kiadásánál alapul venni nem szabad, mindaddig, míg valahonnan annak megigazíthatására a még szükséges alap megszerzésének lehetsége fen forgott: kötelessége lett volna az Akadémiát erre figyelmessé tenni s a pécsi és kivált a maros-vásárhelyi gr. Teleki-könyvtárban levő Kéler-féle Brutus-példánynak hibátlanabb kiadás eszközölhetése vegetti megszerzését kérni. — Annyival inkább, mert ugyanazon eredetiről vett másolatok közül egyiknek egy, másiknak más tekintetben jó hasznát vette gondos kiadó: egyes szók leirásánál, homályos helyek szerencsés elolvasásánál, rövidítések kiegészítésénél, központozás általi értelem-kitalálásánál sat. sat. Ha Nagy Iván, gróf Mikó Imre 1855—59. évi kutfő-kiadásainál követett eljárását figyelemre méltatta, sok tanuságost fogott benne találni. Én tudom azt, mert a nemes gróf történelmi munkásságában részt vettem s emlékszem rá, mily méltánylólag, mondhatni magasztalólag szólott a vállalatról az akkori sajtó.

A maros-vásárhelyi példány megkerítését főleg igen fontosnak tartom azért, mert ismerem Kélernek a gr. Teleki Sámuel maros-vásárhelyi könyvtárában levő, magyar scriptorok müvéből vett, általam használt és gyakorlott kritikai müérzékről tanuskodó egypár másolatát, s hiszem, hogy a mely kézirat másolatot ő vett Brutus történetéből, annak birása és használása az akadémia szóban levő kiadásánál jó szolgálatot tett volna.

Nagy Iván mindkét tekintetben tévesen járt el. Az egyes szókban észrevett, általa nyelvbelieknek nevezett hibákat meghagyta a szövegben, mert — ugymond az előszóban — nem akart a conjecturalis tapogatózások terére tévedni. Nézetem szerint oly szóbeli leírási hibákat, hol a hibával szemben csak egyetlen más, és pedig a helyes, tehát nem-hibás értelem gondolható, zárjel közé téve kiigazitni a forrásművek kiadásának kritikai törvénye megengedi, sőt a kiadót és szerkesztőt arra kötelezi. Például idézem a 202. lap 19. sorában levő ezen hibás szóleirást: *atque ductus*, Gondolható-e itt *aquaeductus*-nál más értelem? A 205. lap 8. sorában van hibásan irva: quicunque in Un-

garia *Ferdinandi imperio pararent.* A szöveg etymologiai és logikai értelme enged-e meg más helyes olvasást, mint a *parerent* igeszót? A 206. lap 20. sorában ez van irva hibásan: Oratio .... *ex omnium ore simul visa manere.* E mondatrészben semmi más értelem nem tehető fel, mint a'mely szükségkép arra a gondolatra visz, hogy itt *manare* határozatlan igemód van elrontva. A 218. lap 7 sorában ismét ez áll roszul irva: bellum geri coeptum inter Joannem *Friderium, Nauricium* Saxoniae duces stb. Vajjon zárjel között helyesebben Frideri*cus*-t és Mauri*cius*-t irva, nyilt volna-e alkalom az iránti bármiféle kételyre, hogy a szerző eredetijében is igy volt? Kérdem a szöveghitelesség és szövegérinthetlenség legorthodoxusabb védőjét: ha a szerkesztő ezeket zárjel közt — Toldy nyomán menve — kiigazítja, hibázott volna eredetijének megbizhatósága ellen? Sőt nem épen annak érdekében történt volna-e ez? A zárjel-ezett részért ő lett volna felelős, nem Brutus; Brutus kéziratát nem csonkította volna meg, csak érthetőbbé, használhatóbbá tette volna az ily önmaguktól érthető és más értelmezéssel föl nem cserélhető szók helyes leírása. Ez nem a conjecturák terére tévedés, nem tapogatózás, hanem a latin nyelv és logika törvényeinek ismerése és a kellő óvatossággal alkalmazása, ez a nyelvismeret és szövegkritika észszerü útján való egészen biztos haladás.

Érintettem az első *Közlemény*-ben, hogy a III-ik kötet szerkesztője ily tiszta és világos értelmű, de a kéziratban hiányosan leirt szót maga is igazított ki, sőt az eredeti kézirat 210 lapja 23. sorában ez állván: quamqum *vidua* reginae nomine, megint a 24. sorában pu*pul*li regis, holott az első helyen kétségtelenül *viduae*-alaknak, a másodikon pu*pil*li-nak kellett lenni: a szerkesztő mindkettőt kijavította, nem zárjel közé téve a helyesb leírást mutató betűt — a mint tennie kell vala — hanem minden elkülönítés vagy bármely rámutatás nélkül; a 387. lap 23. sorában a kéziratban *Carenis* Custodibus van irva hibásan, a szerkesztő *careeris* custodibus-ra igazitotta ki, a 398. lap 17. sorában *had* van a kéziratban, a szerkesztő *haud*-ra javitotta s nézetem szerint helyesen. Ezekből az látszik ki, hogy az ily óvatos kiegészitést és megigazitást ő maga is megengedhetőnek

tartja; ha tehát itt-ott tette, tennie kell vala mindenütt, ho kiadványa általa hibáiból tisztúljon.

A kisebb és nagyobb mondatokat, sőt a kézirat több kön vében levő, fenkimutatott nagy számu tévedések, hibák, értelme lenségek s forrásmüveknél meg nem engedhető szöveg-eltorz tások csak a fenlevő példányoknak a kiadásnál használás vége okvetlen megkerítése által lettek volna elkerülhetők. De a sze kesztő azon föltevésből indulva ki, hogy az általa alapúl vett I kötet kézirat szintugy, mint a Toldy által használt I. kötet Bru tustól vagy gondos figyelmü irnokától tényleg át volt vizsgálv s a benne levő hibák kijavitva: nem tartotta szükségesnek má sodpéldányok megkerítése által igazítni ki a kezei közt levőne hibáit, az egyetemi kézirat mindkét kötetét egyenlő hitelességü nek vélte, zárjel között a tisztán kitünő tévedéseket nem igazí totta meg, egyes mondatok hibás értelmét — mint Toldy tette — kritikai óvatos birálat útján nem hozta helyre, mert ez véle ménye szerint a conjecturalis tapogatózások terére vitte volna, s ily módon a nagy történelmi becsü mű III-ik kötetébül oly ki adást bocsátott közre, mely történetforrás-kiadványainkat és az akadémia tekintélyét müvelt nemzetek előtt compromittálja.

Azok után, a miket én ismertetésem első részében az egye temi Brutus-kéziratról bizonyitva elmondottam, a csak imént elsorolt tévedések és hibák constatált-volta mellett, azt hi szem, hogy nem alapos Nagy Iványnak a III-ik kötet elöszava VI. lapján kifejezett azon véleménye: »hogy *Brutus müve általa szerkesztett kiadásának hitelességi fokozata a miatt, hogy ő csak az egyetemi példányt használta, semmit sem csökkent*;« az sem: »*hogy mindkét Codex-kötetben meg vannak Brutus javító kezének nyomai*,« mert az első *Közlemény*-ben ki volt mutatva, hogy 40—50. lapon keresztül nem hogy Brutusnak, de semmiféle öszszeolvasónak keze nyomai egyátalában nincsenek, s a II. kötet Brutus által átvizsgált utósó pár íve az egészet hitelessé nem teszi; valamint végre nem nyugszik valódi alapon azon állitás is: »*hogy a bécsi Codexnek a III-ik kötet befejező 20. íve kiadásánál nélkülözése nem esett a szöveg teljességének vagy tökéletesebb voltának rovására*,« mert az — a mint ki volt mutatva — a VIII., illetőleg IX-ik könyvnél megszakadván: szóba vehető

ugyan nem volt, ellenben a maros-vásárhelyit, mint létezőt, lehetett és kellett is volna használni. Toldy helyesen tette, hogy magát a pesti egyetemi Codex-példányhoz tartotta, mert az az általa kiadott I. és II. kötetig — a mint már kimutattam — jól irt és nagy részben általa átvizsgált másolat volt; de Nagy Iván nem helyesen tette, hogy azon Codexnek mind általa, mind Toldy által megrótt másolatát egymagára vette kiadási alapul. Az egyöntetüség — a mire ő hivatkozik — mint elv nem alkalmazható a történelmi hüség és a kutfő-mü megbizhatósága rovására. Hogy a szerkesztő az eredeti szöveghez mennyiben ragaszkodott s ez a kiadóánynak mennyiben volt előnyére? fenn a III-ik kötet 20. lapjáról felhozottakkal kimutattam; pontosság és lelkiismeretesség tekintetében pedig a kiadványhoz sok szó fér, a mire nézve ez egyszerü rámutatás legyen némi kifejezése azon hódolatnak, melylyel az igazság iránt minden iró tartozik s mit rám nézve én kötelezőnek ismerek el.

* * *

Brutus müvének történeti értékéről I. *Közlemény*-em kiegészitseéül némelyeket el kell mondanom, előre is kijelentve, hogy Prayval szemben Toldy felfogását tartom helyesnek. Igaz, hogy Br. iratai Magyarország és a magyar nemzet iránt rokonszenvet tanusitnak, de elfogultságot nem. Fenmaradt könyveiből I. Ferdinánd és hívei irányában ellenséges érzületet kiolvásni nem lehet, igazságérzetet s véleménykimondási bátorságot igen. [1]) Történetileg áll az, hogy Ferdinánd a habsburgok hatalmas spanyol uralkodó-ágával egyesítve befolyását, részére vonva a pápát s vele csaknem a fél katholikus világot, megsemmisitésre irányult erőfeszitéssel támadt rá a magyar állam függetlenségét védni és fentartani kivánó Zápolya-házra és híveire, az I. Zápolyával

---

[1]) Azok a könyvek vagy történetrészek, a melyekről (Lásd Toldy *Előszavát* I. köt. LXV. lapon) Blotius császári könyvtárnok irja: »multa (t. i. Brutus) in Polonorum et Ungarorum gratiam scripsit, nomini Austriaco et Germanico parum honorifica« — valóban bajosan föltalálhatók a meglevő könyvekben. Én ezekben csak indokolt tények elbeszélését láttam és olvastam.

tartó nemzeti pártra. E harcz utókövetkezményeit még a
thori-korszak is a XVI-dik század VII-VIII. tizedében élén
érezte. István fejedelem egyik főtényező volt ama kétségbee
küzdelem végső időszakában, s az a körülmény, hogy e felvilá
sult koronás fő Brutus művét átolvasta, rá megjegyzése
tett, történeti fontosságát kétségtelenné, adatai hitelességét m
támadhatlanná teszi.

Midőn Br. művéhez kezdett, önmaga mondja, feltünt elő
a Zápolya-házat illető források szük-volta, barátai s jóakarói kéré
re maga Báthori, e lengyel királyi levéltárak okleveleit rendelke
sére adta, a nemes keblü Crato Bécsből adott neki történeti an
got. Ezért birnak a közvetlenség érdekével s kimerítöbbek Br. m
vében egykoru iró társaiénál a Zápolyák élete, jellemismerete,
selt dolgaik és népszerüségök, e háznak Zsigmond lengyel kirá
yal rokonsági egybeköttetése, Magyarország némely egyházi
világi nagyjainak a két trónkövetelő közötti ingadozása s I. Z
polya elleni irigykedése, a magyarok harcziasságának s nemze
hadi intézményeinek, az olygarchiai túlsulynak s a magyar jo
bágyság elnyomott állapotjának [1]) szóval: Magyarország bels
életének megragadóan hü, sok helyt mesteri leírásai.

És ez természetes is. Brutus már ekkor agg korú volt, mi
dőn erősb szenvedélyek uralmától a lélek mentté lesz, nyugod
tárgyilagosságát s történetirói egyenes ítéletét művének egés
foglalatja tanusitja; erős igazságérzetében maga megrója azo
magyar történetirókat, kik az általuk ismert történeteket ne
úgy irják meg, a mint azok lefolytak, hanem a mint másokna
tetszenek. Pray mégis a részrehajlás vádját emeli ellene és az
hogy a Zápolyáknak kedvezett. A mint én látom, ő csak igazsá
gos volt mindkét küzdő fél — a gyöngébb és erősebb iránt egy

---

[1]) E hely az egyetemi Codex I. köt. 221-23. lapjára van beig
tatva, s a tenta azonossága azt gyaníttatja, hogy keresztvonással még ak
kor kitörültetett, hihetően azért, mert abban a magyar jobbágyviszon
sötéten s a nemességet sujtólag van leirva. Toldy szerint a bécsi pé
dányban nincs meg e törlés. Vajjon a Báthori vagy Brutus példánya-
ez, melyben a törlés van? Mikor, ki és mily indokból törülte ki? E kérdé
sekre csak új tanulmányozás s később napfényre jövő adatok fogna
feleletet adhatni.

formán, megmerte mondani a jót, szépet és hazafiast a Zápolyákról is, nem volt föltétlen magasztalója ellenfelének sem. Ezt elhallgatta Pray, el lehet hallgatni némely történetíróinknak ma is; de nem létezővé tenni nem lehet, mert azok positiv alapon nyugosznak s egy nagy király jóváhagyása adja a megírt igazságokra a hitelesség pecsétét. Pray engesztelhetlen gyülölséget is lát Brutusnak a római pápát és egyházi rendet illető nyilatkozataiban. Nekem úgy tetszik, hogy az állitólagos kiméletlenség ezek hibáinak nem takargatásában állott, a mi nem tiszte a történetirónak. Megrovólag említi ugyan ő azt, hogy Br. irásán meglátszik a r. kathol. egyházból kitért protestánsokkal való érintkezés és benső viszony. Én azt hiszem Brutusnak, Dudith és Crato iránti mély rokonszenve bántja Pray orthodox érzelmét, valamint Wicceff, Huss és Prágai Jeromos s általában a reformatio felöli emelkedett lélekre mutató nyilatkozatai sem fognak neki tetszeni. De tegyük fel, hogy e visszatetszés Brutusnak az ifjú Zápolya és Báthori István híveivel: Blandrata és Békés, Kovachich és Gyulai fejedelmi tanácsosokkal való baráti viszonyára vonatkozik: méltán kérdhető ekkor is, hogy vajjon a tudósnak nem lehetnek baráti? Mióta lett a barátság történetírói hiba? Mi köze a történeti igazságnak az egyén religiójával? Brutus azért, hogy barátai közt protestánsok is voltak, meg nem róható, mert e protestánsok is Magyarország fiai, igazságérzők, magas állásu emberek, olyak, kik ama történetekben részt vettek, tehát jól ismerték. Ő nem protestáns vagy katholicus, de magyar történetet irt, s ha irásában az igazságot s az emberiség nagy feladatait: a népek egyedi szabadsága, jólléte és tökéletesedése érdekeit védőleg irt, nem lehet őt hibáztatni azok miatt, kik ezeknek útját állani szeretik s megszokták; hibáztatni lehetne akkor, ha itéleteiben részrehajló lenne, ha irna nem-valót s elhallgatna oly történeteket, melyek a nemzetre nézve tanuságosak voltak s melyeket tudni az utókornak is érdekében áll.

De Brutus ezt nem tette, a jogot mindenütt védi, kiemeli a magyarok jó tulajdonait, megmondja hibáikat is. Ő nem közönséges kronikairó, de tágas látkörü, emelkedett álláspontu történész, ki a nemzetet, melynek történetét irja, a kül nemzetek

miveltségi állásához mérve ítéli meg, avval együtt érez, politi
jába és küzdelmeibe bele éli magát, hiúságai s gyöngéi elsaj
tása nélkül; művéből meggyőzőleg tünik ki, hogy a mohácsi v
után a magyar nemzet zömének óhaja s törekvési czélja a v
hogy a nemzeti királyság visszaállítassék, hogy a Corvin Mát
által oly dicsővé és tiszteltté tett magyar királyi szék a na
birtoku, nagy tekintetü s érdemekben minden kortársait fel
muló Zápolya Jánossal töltessék be. Az I, kötet 69. 157. 1
187. 326. 341. lapjain irottak meggyőzik erről a figyelmes
vasót. Brutus történeti művének ez oly szép momentuma s anu
máshol is oly szép helyei vannak, melyek méltók arra, hogy
nemzet történetírói művökbe fölvegyék, megérdemli, hogy a n
ket ő fenhagyott, a magyar ifjúság szívébe vésse. Az I. kötet 15
lapján például Zápolya Borbálában állít elénk egy ragyogó tö
téneti nő-alakot, a III. kötet 404—405. lapján Kerepovits Mi
lós nejéről beszél el római matronákéhoz hasonló hősiessége
az I. kötet 220—229. lapjain a magyarok erkölcséről szól meg
ragadó bensőséggel; tovább elbeszéli az 1514. évi néplázadá
indokát és folyamát, leírja Dózsa György egyéniségét, vitézi hí
torságát s nagyravágyó terveit, a magyar társadalomnak a mo
hácsi vészt megelőző években aláhanyatlását, a török hatalo
gyors terjedését, avval szemben a magyar államnak a királyo
gyöngesége, a nemesség meghasonlása s a nép elfojtott boszuj
miatt csekély ellenállási képességét, a magyar birodalom szé
darabolása után Martinuzzinak Izabella királynéval és kiskor
fiával való zsarnoki bánását s cynikus kegyetlenkedéseit — é
mindezt oly érdeklően, mint előtte senki sem. Sajnos, hogy épe
ott vannak eltünve a jeles mű könyvei — 1552-től 1586-ig, h
hol a magyar királyi szék fölötti hosszu küzdelem vékig
fejlődése s az erdélyi nemzeti fejedelemség megszilárdulása v
haros története volt megirva.

Tudtom szerint eddigelé Pray irt Brutus művéről hibáz
tatólag, de nem eléggé alaposan; Toldy meggyőző érvekkel ke
védelmére, az én nézetem a Pray birtokában volt, most az egye
temi kézirattárban levő eredetinek tanulmányozása után az, hog
Pray itéletének alapja tulságos royalismus s a császár-királyn
kegyének keresése, a kinek saját művét ajánlta oly időben, me

lyet a magyar nemzetiség csaknem megsemmisitése s a germanisatió nagy térfoglalása szomoru korának kell neveznünk.

Más érv is szól e nézet mellett. Brutus is történetet irt, Pray is; az első koráét s az azt megelőzőét szabad időkben, félelem nélkül, azok értesitése alapján, a kikkel ő járt-kelt, kik e történeteknek tudói, részben tényezői voltak. Pray 200 évvel később ir, ugyan egykoruak, de más nézetüek értesitései szerint, kora és annak nyomasztó szelleme s a bécsi udvar korlátoló befolyása alatt. Nem volt oly könnyü s nem oly hihető, hogy Brutust a magyarok iránti rokonszenv az igazságtól elhajtsa, mint az, hogy Prayt uralták Mária Terézia, a hatalmas császárné és a viszonyok. Nehezebben hihető el, hogy Brutus itélt igaztalanul a Habsburg-házról, mint az, hogy Pray a jezsuita pap iró kivánt annak tetszeni, mellőzve a Zápolyák hirneve s trónbirtoklásuk jogosultsága mellett tanuskodó történelmi emlékeket.

A két iró forrásainak egyszerü egymásmellé állitása képesit biztos itéletre. Pray forrásai: Zermegh, Ursinus Velius, Wiedeman, Raynald, Jovius, Broderics, Zsámboki és más, a Habsburg-ház iránt kiméletes irók; Brutusé: *Centorius, Tamásdeák, Laski Jeromos;* ezeken kivül Báthori István királytól és Kristóf fejedelemtől, Forgách és Dudith egykori püspököktől, Crato császári orvostól, Berzeviczi és Kováchóczy kanczellároktól kapta adatait s értesüléseit; kétlem, hogy az ő történelmi felfogását s tényelőadásait kivált a magyar trónváltozás és reformatió s átalában a magyar nemzet állami léte, azért vivott harczai s azok jogosultsága kérdéseiben a nevezett irók előadása megmásitni képes legyen.

Megfigyeltem, mit használt fel Pray *Annales*-eiben Brutus művéből? miket hagyott el? mily észrevételeket tett rá? s megerősödtem azon véleményemben, hogy Brutus irói *bona fides*-e bir annyi értékkel, mint Pray kétkedő s nem eléggé indokoltan megrovó itélete. A ki Brutus egyetemi kéziratát végig forgatja, számtalan helyen látja szép kerek irással e szókat: *inserendum, inserenda,* valamint sok helyen: *omittendum, omittenda* szókat, mikkel egyes helyek, sőt egész lapok s levelek vannak kihagyásra vagy fölvételre megjelölve. Ez irás Prayé s az olvasó ebből

meg fog győződni, hogy Pray Brutus művéből azokat igta történetébe, a mik a hatalomnak ellenére nem voltak, kényes szonyokat s létező érdekeket nem érintettek, a miknek tudása közlése nem compromittál; ellenben el van hagyva igen sok mi a Zápolyák mellett tanuskodik, Magyarország egykori dic ségéről szól, kiállott harczok emlékét újitja föl, a mi közjo kérdéseket érint, a sziveket érdekelte s a közérzületre föleme leg hatott volna. Mig Brutus műve meghat és gyönyörködt Pray doctrinär irálya s száraz, dologias elbeszélése hidegen hag Hijában vetik ellene Brutus-nak, hogy hosszadalmas és történ egyéni ajkára rhetori beszédeket ad. Ha így is van, az ő kor ban egészen jogosult ez irány nálunk ugy, mint más nemzet irodalmában. Ő azon kor irányadó embereinek gondolkozásmó jából és a közérzületből meritette előadása anyagát, irálya modorát és szellemét. Természetes, hogy az oly mozgalmas id ben, mikor Brutus irt, emelkedett sőt epopoeicus lehetett. Nin ok kételkednünk azon, hogy irása azok hű kifejezője, s tetszet alakban bár, de a valót tárja elénk. A történetiró hazafias sz leme s irói érzéke képes a bőv és szép anyagból azt választa ki, a mi igazán méltó történeti örökítésre s azt oly formáb adni elé, hogy szavai az illető nemzet szivében visszhangot kö senek, igazságai meggyökerezzenek. Anyagias korszak t bölcs vagy blazirt nemzedéke megbotránkozhatik ezen, de ez s nem a nemzeti nagy érdekek mellett fölmelegülni tudó ar szebb kor fiait és történetiróját ítélteti el.

* * *

A Codex hitelességéről nézetem az, hogy annak egyete példánya I-ső kötete lehetett szerzőé vagy a lengyel királyé, mi Brutus Maecenásáé; annak I. II. III. könyvét Br. átnézte a I V. VI-at szépen iró deákja irta s az is át volt nézve s hibái kiig zitva, a VII. könyvet második szépiró irnoka másolván, a kié Sz mosközy művenek másolata is: habár azon, összeolvasás nyo nem látszik, megbizhatóságát kétségbe vonhatónak nem lát s alakilag is czéljával megegyező; de a II. kötetet *Első Köz mény*-emben kifejtett indokainnál fogva sem correctnek, s

szerzőjéhez és a királyhoz méltónak nem tartom. Nekem úgy tetszik, hogy az egyetemi Codex nem egységes mű, de jó és rosz példányokból esetlegesen összeállott agglomeratum, melyből csak az I. kötet hat könyve, s második kötet XIII. könyvének egy része, és a XIV. könyv maradt fenn a két első eredetiből, a VII-, és VIII. könyv ellenben, valamint a IX—XII. és a XIII. eleje — később jött létre Brutus és irnoka közreműködése nélkül. Indokom erre az, hogy az elébbieknek nemcsak írása talál egymással, de Brutus javításainak jellege is a két helyen egészen azonos, mintha egy nap írta volna irnoka mindeniket s mintha Brutus azon egy órában, ugyanazon tentával és reszkető öreges vonásokkal tette volna meg javítását; továbbá azt is lehetetlennek tartom,hogy Br. szépírású első irnoka a VI. könyv végétől a XIII. végéig semmit se írt volna, hanem azon kívűl, a mit a második irnok és még egy helyesen írni képes egyén másolt, mind mások írják le botrányos gondatlansággal az agg tudós és művelt olasz szép művét. Toldy kimutatta I. kötete előszavában, hogy Br. halálakor, I.—XX. könyvből álló két eredeti példány létezett, egyik Bécsben a király, illetőleg pedig Pozsonyban Fejérkövy István királyi helytartó kezénél, másik mint Báthory István hagyatéka Gyula-Fehérváratt, Báthori Zsigmond fejedelem birtokában, elhelyezve a káptalanban; 1598. a fejedelem és Rudolf között létrejött szerződésnél fogva utóbbi is Bécsbe kerűlt; kanczellár Jósika István vonakodva adta át, de a mint a hagyomány emlékszik, az nem a Báthori István eredetije volt, hanem annak a káptalan által az ország rendei meghagyásából rögtönözve vétetett másolata.

A Codex pongyolasága a II. kötetre nézve, e hagyományt látszik igazolni. Valóban csak féltudós papok és szerzetesek s diplomatikai és történetismerettel nem biró íródeákok sebtében és rohamos sürgősséggel írhattak és állíthattak össze egy ily példányt. Az egyik eredetinek Erdélyben maradására mutat az, hogy Bethlen Farkas történeti műve írásánál Br. kéziratát használta, a mi csakis így lehetett. Ez esetet téve föl, igaz lehet Édernek gr. Teleki Sámuelhez írt levele azon állítása, hogy Br. műve csak a múlt században tűnt el a gyula-fejérvári káptalanból orvkezek által; de hogy hová lett s ma hol van? róla nem tu-

dósit; Benkő és az erdélyi »*Nyelvmüvelő Társaság*« sem talá
fel annak nyomát.

Ez lett sorsa a bécsi másik eredetinek is, mit Toldy eleg
nyomozott, de hollétét ki nem tudhatta.

Vajjon az első nem veszhetett-e el az azt használó Bethl
Farkasnál a keresdi nagy égéskor, mikor müve első kiadása
nagy részben oda égett? S a másodikat nem semmisitették-e m
a jezsuiták szerzetök feloszlatásakor? E kérdésekre feleletet eg
újabb tanúlmányozás adhat. Az tény, hogy a mi kétségtel
nül eredeti rész Brutus müvéből meg van, az a pozsonyi j
zsuita szerzet s később Pray birtokába jutott, a ki a muzeun
Codexet rendezte, összeállitva azt úgy, a mint van, abból, a m
bírt s Colligatumába fölvenni jónak látott; ő osztotta kötetekre
melyik könyvből mennyi hiányzik, ő jelölte ki, tiszta levéllapo
kat is köttetett a Codexbe a hiányok kiegészithetése végett; ső
a kézirat másolójának egy pár helyen irott azon megjegyzésére
hogy *ott nincs hiány,* ellenkező észrevételül a *hiányt írásban* vi
tatta; neki tehát vagy szerzetének bírni, olvasni vagy legalább
látni kellett a ma létezőknél teljesb kézirat-példányt. Tény, hogy
jezsuiták a XVIII. század elején Magyar- és Erdélyországban
birtokukba kerítették a magyar Scriptorok kéziratait, a naplókat
emlékiratokat stb., tanusítják ezt azon korból származó jezsuita-
könyv- és kézirattárak, tudós jezsuiták: *Hevenessi*, *Kaprinai*
s mások nagy gyüjteményei, a lyceumokban a kegyes-rendiek
régi nyomtatványai, kéziratok, oklevél-gyüjtemények stb. Csak így
érthető az, hogyan, honnan volt képes Pray Kollárnak a *Brutus-*
Codex-et és Szamosközy *Hebdomas*-ait, a pesti egyetemnek Sza-
mosközy *Rerum Ungaricarum Libri Quatuor*-át s *Pentades*-e
egy részét ajándékozni. A mi a szerzeté volt, annak föloszlása-
kor hihetően a tudományos hajlamú s magasb állásu rend-tag ke-
zébe került, ki azt magával vivén át a kegyes rendiekhez, utóbb
ezek birtokává lett.

* * *

A Brutus-Codex tanúlmányozása folytán az eltünt XV
XX. könyvről is van némi sejtelmem. Előttem feltünő, hogy a
legszebb férfi-korban elhalt Bethlen Farkas, rövid politikai éle-
tében mit, a legválságosabb időben mint fejedelmi kanczellár töl-

tött el, oly sok kutatással járó, oly nagy mű megirására érkezhetett, minő az ő *Erdély Története ;* hogy a gyula-fejérvári káptalanból mind *Brutus XV-XX.* könyve, mind Szamosközy *Pentades*-ei egy része — miket Bethlen Farkas onnan kivett és használt, végkép eltüntek. Elégtek-e azok a keresdi nagy égéskor, a mint már érintém? átírták-e új szerzők? vagy gonosz kezek megsemmisítették? erre az eddig ismert felfödözésekből felelni nem lehet. Ez egyik az, ami előttem rejtély.

Másik az, hogy Brutus meghalt 1592. májusban, a muzeum Codexének I-VI. könyvét, a XIII. egy részét és a XIV-ket másolta szépen író egyik deákja, az egésznek tehát ez év előtt kellett keletkezni. Hogy áll itt a Toldy szerint Szamosközy által irt VII-dik könyv, a VIII-dik egy része s végig több helyen látható oldalirása? holott ő 1541-ben külföldön útazott, 1592-ben *Analectáit* irta *). Ebből az következik, hogy midőn Brutus 1591-ben sietve Erdelybe ment azért, hogy műve szándékolt kiadását megakadályozza, kérdéses hibás kézirat-példánya nem akkor készült Erdélyben, hanem vagy jóval azelőtt István király korában, a mi nem hihető, mert Brutus akkor Lengyelországban élt, Szamosközy ellenben tán mint gyermek-ifjú Erdélyben, tehát együtt egy kézirat körül nem munkálkodhattak, vagy pedig 1598-ban kellett készülnie, Petz császári biztos Erdélyben jártakor, mikor Szamosközy a káptalan egyik Conservatora volt, s ezen országos levéltár-hivatalt a kanczellár Jósika vagy az ország rendei megbizhatták, hogy *Brutus Történetéből* annak számára másolatot vegyenek. De akkor Brutus már meg volt halva, a mai Codex érintett I-III. könyveit s a XIII-XIV-ket, tehát nem vizsgálhatta át s hibáit nem javíthatta ki, nemcsak, de — adat nem levén róla — szépen író deákjáról sem tehető fel, hogy akkorig mind e minőségben maradt, ha csak időközben káptalani taggá nem neveztetett mit gyaníttat az, hogy kutatásaimban e kézzel irott sok káptalani kiadványt láttam én is, és hogy Szilágyi Sándor szerint ugyanezen kéz másolta Szamosközy több művét is, tehát vagy mint íródeák Brutustól Szamosközyhez ment át, vagy káptalani taggá kellett lennie. Harmadik le-

*) *Magyar Történelmi Emlékek*, Huszonnyolczadik k., 1876. előszó VI. l.

hetőség, hogy a kijavított könyvek (Libri) a Brutus életében készült két eredeti correct kézirati példányból ismeretlen módon fenmaradt részek s a Toldy által Szamosközyének vélt írás a Brutus-Codexben nem övé, de azon irnoké, ki elébb a Brutus, később Szamosközy műveit írta tisztába s az egyetemi Codex colligatumába csak később esetleg kerültek.

Az is feltűnő előttem, hogy Brutus 1492-től 1589-ig terjedő művének czíme: »*Rerum Vngaricarum Libri I-XIV, illetőleg XX*«, melyből azonban csak az 1552-ig terjedők vannak meg s azok is elől, közből több helyen s hátrább is hiányosak, a megszakítások egészen rendesek, őrbetüvel el vannak látva, a folytatást mutató jelekkel; másfelől Szamosközynek is 1566-tól 1586-ig szintily czímű műve van: *Rerum Vngaricarum Libri I-IV*. Viselheti-e ugyanazon időről irt mindkét mű ugyanazon czímet egészen esetlegesen[1])? Szamosközy átvehette e tetszése szerint Brutus műve czímét, mely előtte ismeretlen nem lehetett? A kézirat, irály, történetírói felfogás különbözése, a chronologiai és Brutusra tett vonatkozások Szamosközy szerzőségét kétségtelen bizonyossággal megalapítni elégségesek e? ez előttem valószínűnél többnek, de teljesen bizonyosnak nem látszik. Szilágyi Sándor Szamosközy műve kiadásához irt előszavában [2]) elsorolván a könyvek szerzője ki-létéről az eddig ismert véleményeket, határozottan Szamosközy szerzősége mellett nyilatkozik s véleményét indokolja is. Én nem szólok megállapításához tűzetesen, mert a Szamosközy *Hebdomas*-ai, a *Libri Quatuor*, valamint *Pentades*-ei bécsi eredetijét is nem láttam; már pedig a Brutus-Codex-ben Toldy által Szamosközy írásának vélt részek ezekkel összehasonlítása nélkül alapos véleményt alkotni e tárgyban nem lehet. A kinek ez összehasonlításokat megtenni alkalma és ideje lesz, mondhat majd ítéletet. Az tény, hogy a Szilágyi birtokában levő Szamosközy-féle kézirati »*Fac-simile*«-k szerint a Szamosközy kézirata sokkal kisebb, egész más jellegű s nem oly egyforma és erőteljes, mint a melyet Toldy a Brutus-Codex VII. és VIII. könyveiben a Szamosközyének hisz. JAKAB ELEK.

---

[1]) Miért ne? Hiszen Bonfin óta divat a »Rerum Vngaricarum« czím használata; pl. Simigianus is »Rerum Ungaricarum«-ot írt, anélkül hogy azért valaki czím-plagiummal vádolta volna. Szerk.

[2]) *Magyar Történeti Emlékek*, XXVIII. kötet, 1876. Előszó VI. l.

II.

Pest-Pilis-Solt-Kiskun-megye Monographiája. — Írta *Galgóczy* Károly. Második Rész. A megye jelene általában. Kiadja Pest-megye közönsége. Budapesten, 1877. 275 lap.

E munka első kötetét a »Századok« f. évi januári füzetében ismertettük; ezután nem sok idő múlva megjelent e második kötet, mely — mint a fentebbi czím mutatja — az újabban e megyéhez csatolt Kis-kunkerületet is magában kívánja foglalni, még az I-ső lapon a Kis-Kunság mint határszomszéd hatóság említtetik, majd a 68-ik lapon elmondja szerző, hogy munkája ezen második részéből négy ív már ki volt nyomva, midőn az 1876. XXXIII. t. cz. alapján az új területi beosztás életbe lépvén, a Kis-kunság és kapcsolatos jászpuszták megnevezett területei Pest-Pilis-Solt megyéhez csatoltattak; s ez által a régi megye 43 □ mérfölddel s 74,715 lakossal szaporodván, az új megye területe 213 □ mérföldre, s 554,076 lakosra emelkedett.

Az igazság érdekében azonban helyre kell igazítanunk azon a 68-ik lapon lévő nyomtatási hibát, mely szerint a Kis-Kunságból Csongrád megyéhez Dorosma nem Árokszállás, hanem Átokháza (1877. I. t.cz. 2. §. 21.) és Üllés pusztáival csatoltatott.

Miután azonban szerző az első kötetben a Kis-Kunság történelmét csak a legrövidebb összefüggő pontozatokban sem érintette, azt kell hinnünk, hogy ezen a politikai viszonyok újabb alakúlásából származó hiányt a Kis-Kun kerület egyes községei leírásának bevezetésében fogja tüzetesen pótolni, mivel különben munkája az újabban felvett »Pest-Pilis-Solt-Kiskunmegye monographiája« czímnek egyátalában meg nem felelne; szabad legyen tehát reménylenünk, hogy majd az említett helyen fogjuk olvasni e kerület régi és újabb alakúlását, régi és új politicai életét; régi és új tisztviselői névsorozatát a régi, valamint a török világ alatt s ezt követő korszakban a Kiskunságra vonatkozó közigazgatási és igazságszolgáltatási s hadügyi érdekes adatokat, a német vitézi rend alatti siralmas állapotokat, s a váltság— redemtio — történetét, újabbkori politicai mozzanatokat, a coor-

dinationalis mozgalmakat s mindezt csak figyelemgerjesztésü munka jövendő érdekessége iránt kívántuk felemlíteni.

Egyébiránt szerző e második rész előszavában az első ré re nézve a »Századok«-ban megjelent ismertetésre vonatkozól az ebben kimondott véleményt elfogadja, azon mulasztást azo ban sem az első, sem a második részben nem látjuk indokol hogy miért nem adhatott volna s miért nem adott e megyéről t jesen kidolgozott történelmet, épen a mai korszakban, midőn kutató történész előtt a legbecsesebb régi adatokat tartalma számos köz- és magán-levéltárak ajtai feltárva állanak? s mié fektetett a történelem felett fősulyt az anyagi érdekekre, de melyekre nézve — mint szerző maga bevallja — ismét csak nye anyaggal lépett a nyilvánosság elé?

Pestvármegyének a legközelebbi fél század alatti szereplés ne kmonographiai megirása nem fogta volna igényelni, hogy többi törvényhatóságok, az országgyűlés és országos fejleme nyek részletesen felkaroltassanak; hanem Pest-megye vivén félszázad alatt a megyei életben a vezérszerepet, az ő e tekintet beni működésének előtüntetésénél annak a többi hatóságok, or ságggyűlés és országos fejleményekre hatását elég lett volna rövi pontozatokban kiemelni.

Különben szerző maga kijelenti, hogy most se tudott meg válni, sőt okokra alapított meggyőződésből megmarad a kezdet ben kitűzött azon iránynál, hogy a történelem felett a fősúlyt a anyagi érdekekre fektesse; majd elismeri, hogy a történelm adatok az annyira szükséges anyagi kiépülésre is nagy horderő vel bírnak; e szerint a történelmi részt szerzőnek épen az álta la kijelölt anyagi irány érdekéből is mellőzni szabad nem le volna annyival inkább, mert különben igaz lesz, hogy az által fölfogott monographiai modorban csakugyan kevés előtte és me lette járó van.

E második részben szerző »a megye jelenét átalában« tár gyalja terület, föld s természetrajzi viszonyok, népességi visz nyok átalában, életmód, foglalkozás, s ennél a földmivelés álla tenyésztés, ipar és kereskedés rovatokkal, végre a társadalmi míveltségi visszonyokat tünteti elő.

A 119-ik lapon szerző a Pest-megyei tagosítás és rendez

sekuek külön fejezetet adván, ez ügyet 5. lapon tárgyalja, hogy adatai mennyire hitelesek, azt megbirálni nem e rövid ismertetés körébe tartozik; de azt látjuk, hogy a halasi tagositást illetőleg mely száztizenegyezer holdnyi területen hajtatott végre, s mely annak idejében a gazdasági szaklapokban is élénk érdeklődés tárgya volt, nem nyert hiteles értesitést, mert nem áll, hogy a határ négy részre osztatott volna, nem áll, hogy minden gazdának szántóföldje és rétje két két helyen adatott volna ki. Hogy miként áll ez ügy valódilag, azt szerzőnek kell vala hitelesen megtudni, de ezt helyreigazitani nem e folyóirat és ismertetés feladata.

Hogy szerző előadása az általa irányúl kitüzött anyagi téren is mily hiányos, ezt igazolja többek között a földár és földbér stb. czikke a 129-ik lapon azt irja, miszerint a kis-kunjárás földár és bérviszonyai körülbelül úgy állanak, mint a régi megye szomszédos területén, sőt hol bőven van a föld, ott a távol birtokok még olcsóbbak — már ezen pár sorból a 43 □ mérföldnyi birtoku 74,700 kiskun lakosok földjeinek ára és haszonbére iránt senki még csak felületes fogalmat se szerezhet, pedig van itt oly ritka jelenség, mi talán csak Amerikában létezik. Halason a tagosítás utáni legközelebbi években 1600 □ öles egy hold homok, melyen a birka némi szük legelőt talál, két forint 50 kron volt vehető; érdekes lett volna ezen specialitásnak okát és orvoslását az anyagiakra fősulyt helyező szerzőnek közgazdászati szempontból vizsgálat alá venni.

Mellőzve a megyei gyümölcsészeti czikk hiányait, még csak azt kivánjuk megjegyezni, hogy a 159-ik lapon a homok erdősitéseknek, különösen a Pest-megyei homok területek befásitásának előadott módjára nézve sok észrevételt és helyreigazitást lehetne tenni, de ez e folyóiratban helyet nem foglalhat.

A 235-ik lapon »rövid visszapillantás a régi időre« czimü czikk a megyei család mozgalomról szól s csak sajnálni lehet, hogy szerző itt sem tud az 1733. évnél régibb adatot előmutatni, pedig ennek felkutatása s előadása érdekesebb lett volna, mint azt tudni, hogy a kis Iklad sváb falu, melyik orvosi székhelyhez tartozik.

GYÁRFÁS ISTVÁN.

KÜLÖNFÉLÉK.

EGY ADAT ERDÉLY TÁRSADALMI S IRODALMI ÉLETÉBŐL.

Ama rémítő pusztúlások, melyek a múlt századok folyamán Erdély köz- és magánlevéltárait érték, nemcsak e kis ország államéletére vonatkozó okiratok legeslegnagyobb részét emészték föl, annyira, hogy sokak ernyedetlen kitartásának s ügybuzgalmának kellett s kellend még közrehatni a hiányzók pótlására: de érzékeny veszteséggel sújták az irodalom, a mívelődéstörténelem s a múlt társadalmi lét megismerésének barátait s búvárait is. Ha egyedül csak az erdélyi fejedelmi udvart vesszük föl Báthory István és Kristóf uralkodása s Géczy, azaz: helyesen Giczy János kormányzósága idejében s keressük a nyomokat, melyek e fényes, mívelt udvar társadalmi életéből s a benne működött s benne mozgott, kétségkívül élénk irodalmi körről fönmaradtak: valóban el kell szomorodnunk. Oly szórványosak az adatok, oly hézagosak a ránk jutott emlékek: hogy a mellett a mit bírunk, képzeletünknek nagyobb szerep jut, mint biztos tudomásunknak. Pedig el sem lehet gondolni, hogy abban az udvarban, a hol nem egy, tudomány és művészet iránt érdeklődő főúri patronus volt, hol a mívelt Kovácsóczy, a képzett Gyulay Pál éltek és működtek: az irodalom embereinek is ne lett volna bejárásuk, körük, otthonuk. Bizonynyal volt s pedig a mily eleven kedélyes és fesztelen Európa sok udvarában, olyan Erdélyben is.

E mindenesetre hypothesisszerű, de jogosúlt állításhoz s az ezt bizonyító nagyon kevés adathoz írva két új adattal járúlok.

Sajnos mind a kettő latín levél s egyszersmind ismét csak arról tanuskodó, hogy a fejedelmi udvar túdósai s költői közt a hazai nyelv nem részesült annyi méltatásban, miut a köz- és politikai életben s a törvényhozásnál, vagy mint más népek nyelve az illető udvarokban; de mégis sokban érdekes, örvendetes jelenség e két levél.

Írójuk Kassai Dávid Zsigmond, magyar-latin költő, tán udvari poéta, a ki, ha jól tudom, még eddigelé ismeretlen. Levelei (s nem versei

melyeket nem ismerünk) után legyen szabad őt az első magyar Anakreonnak neveznem; közelebbről nem tudok róla semmit, de leveleinek hangja az a jókedv, az a dévajság, a melylyel ír, azt engedi következtetni, hogy úgy a kanczellárral Kovácsóczyval, mint a kitünő míveltségü s nagy befolyású Gyulai Pállal szoros baráti viszonyban állott, söt az elsőtől vagy az udvartól bizonyos évdíjat húzott. Úgy látszik, hogy amaz ismeretlen udvari irodalmi kör központja a két említett jeles férfi volt s különösen Gyulay lehet közvetítő a penna emberei s Erdély hatalmasai közt. Hadd szóljanak azonban magok a levelek, melyek elseje Gyulayhoz, másika a korlátnokhoz van intézve, s melyeket könnyebb érthetöség tekintetéből magyarra fordítottam. Megjegyzem, hogy azokat, (keletnélküliek levén) az 1585—88 közti évekre lehet tenni, melyekben Giczy kormányzó volt.

a)

Nagyon tisztelt nagyságos pártfogóm!

Alásan köszönöm, hogy epigrammáimat interpretáltad; szerencsések az én múzsáim, hogy te vagy magyarázójok; jól tudom mennyivel tartoznak a te ékesen szólásodnak, hiszen melyik költemény ne lenne jó, ha Gyulay Pál magyarázza. A kormányzó úrnak, Giczynek jó akaratáért múzsáim egy elegiát szenteltek; melyet a cancellár úrnak már el is küldtem. Tudod: a három gráczia a múzsák elvonhatlan kísérője. Ha te engem igazán szeretsz, iparkodj' azon, hogy e jó alkalommal élve az ő jó akaratát megnyerhesd számomra s vele elegiámnak, melyet rögtönözve beteg létemre írtam, főtartalmát megismertesd. Bár szorgalmamnak valami kicsiny gyümölcsét láthatnám az ő jóvoltából.

A bor már elfogyott. A kétféle közül az édesebb annyira zavaros volt, hogy semmiképen nem ihattam belőle; gondolom: ez nagy-váradi bor; a másik, a mint hiszem, tokaji, tisztább s izletesebb volt e s ha ebből annyi palaczkkal küldhetnél, mint az imént, bizony nagyon szeretném; mert egészségemmel csak lassacskán vagyok.

Arra is kérlek: Kendy S. ő nagyságának epigrammom tréfáját valahogy el ne beszéld; mert attól tartok, hogy ő zokon veszi s nem abban az értelemben, a melyben én azt írtam. Gálfi ő nagyságát is kérd meg, ne szóljon neki az egészről. Élj boldogúl derék pártfogóm s, engem a mennyire lehetséges, tanácsaiddal s egyébbel segíts.

Nagyságod hive s szolgája
D. S. C.
(David Sigismundus Cassouiensis)

Nagyságos Gyulay Pál úrnak, az erdélyi fejd. ő fönsége kamarásának, stb.

(Latín eredetije a budapesti egyetemi könyvtárban. Pray-féle colectio. Res Transilvanae. Tom. J. 59.; 81. folyó sz.)

b)

Nagyságos uram és kitünö Mecaenásom!

A mint éu Nagyságodnak megbocsátottam, hogy az én kedvemért a tisztesség ellen nem akart véteni: úgy méltányos dolog, hogy Nagyságod is elnézze, ha én az édes bor kivánásától égek. Mit tehetsz a vízkórban levövel, a mint a vizet oly igen óhajtja, s mit tehetsz avval, a kinek az oldala nyilallik, hogy a bort élete bizonyos veszedelmével is szereti? Én, emlékszem, egészséges korombin gyakran panaszkodtam, hogy a vizet magában meg nem tudom inni, annál kevésbé a borban finnyáskodni. Bár a betegnek is ugyanaz volna szokása, a mi az egészségesnek — s úgyanazon életrendje! Most, ebben az állapotomban én a bort nem élvezet miatt, hanem mint orvosságot ohajtom, s ki veheti rosz néven a betegtől, ha az orvosságot kívánja? A víz ivása ugyan nagyon természetes valami, de inkább egészségesnek, mint betegnek való. Mert a bort a halhatatlan istenek az özönvíz után adták, mikor az ember unni kezdé magát, hogy üdüljön s gyógyúljon töle, s épen ezért jó a gyöngélkedöknek; míg az egészségesnek sem orvosra, sem orvosságra nincs szüksége. Helyeselte ezt Pál apostol is, azt mondván Timotheushoz: igyál bort gyomrod s gyakorta való betegeskedésed miatt. Igen ám, azt mondod, de nem szólt édes borról. Nem ám, de savanyút sem mondott. Milyenre gondolt hát? Bizonyosan olyanra a mely hágyadt kedélyünkön segít. Engem, én pártfogóm, a savanyú borok tettek egészségesből beteggé, ha gyógyúlni kezdtem, újra az ágyba vetettek; míg ellenben az édes bor egész testemnek üdűlést adott. De, mert nem kapható (mondod) nem is kell rászokni, ha, mikor szükségünk volna rá, nem lehet kezünk ügyében. Kapható-e, nem-e, arról nem szólok; csak azt vitatom, énnekem senki bünül nem róhatja föl, ha azt óhajtom a mi leghathatósabb szer bágyadtságom ellen, és hogy a palaczkok s kancsók társaságát kedvelem.

Azt veted még úgy-e ellenembe, szittya nép vagyunk s a vizet kell szeretnünk. Söt inkább! mert szittya nép vagyunk, kedvelnünk kell a bort.

Tudod-e hogy a szittyák, a historicusok tanúbizonysága szerint rosz néven vették, a mért öket a tiszta, elegyítetlen borral való élés miatt más nép ócsárolta; ezért nevezik öket a görögök is széltében *akratopotai*-nak, azaz: elegyítetlen, tiszta bor-ivóknak. Ez az argumentum én mellettem szól. — Fölhozod a nagy Pompejus példáját is, a ki készebb volt elveszni, mintsem Lucullus nyalánkságai által meggyógyúlni. De nagy a különbség a két dolog között. Szenvedett volna csak Pompejus ilyen kegyetlen kólikában, a cerberus tajtékját is örömest megitta volna. Ne hogy azonban azt hidd, miszerint én büszkeségemet egészen félretettem; tudd meg, hogy múzsáimat ama

szász Lucullushoz [1]) -- bár te tanácsolod — könyörögni soha el nem küldöm, ha halnom kéne is. Nem olyan a nemessége s nem olyan a pírja e szűz múzsáknak, hogy bárkinek a köznépből helyt álljanak. A bíróra nem haragusznak, mert az jóravaló ember, megteszi kötelességét, a mennyire nemzetségebeli ember teheti. [2]) Nem is leszek háladatlan, ha fölgyógyúlok.

Ha pedig neked, nagyságos uram, múzsáim akalmatlanok; ne csodálkozz' rajta. A te pártfogásod védi, a te jóságod táplálja s a te bölcseséged díszíti őket s a hosszas szokás következtében házibarátaid lettek.

A borral már nem törödöm. Bálint az efféle közbejárásokra nem sokat ér; alig hiszem, hogy a bíróval beszélt. Mézes vízzel, méhsörrel élek, a melynek gyógyerejéről bélbajakban, az orvosok csodadolgokat beszélnek; debiz' én nagyon finnyásan veszem magamhoz s utána sört iszom; ma nagyon roszúl valék s majd más eszközhöz nyúltam, midőn könnyebbülni érzém magamat s ezért várok ez eszköz használatával Blandrata visszatértéig.

Kissé fölüdülve napi fájdalmaim közt, e levél írásához fogtam. Kérlek, nagyságos uram, ne feledkezzél meg fizetésemről, különben kifogyok minden költségből. Könnyen gondolhatja Nagyságod mily nagy kiadásaim vannak. Legalább csak tüzelőfáva', segítnének e brassaiak, kiknél én, őszintén mondom, piszkosabb népet nem láttam. Különben az egész szászság ily hihetetlen zsugoriságú s e brassaiak is csak nemzetök bűnében leledzenek.

Többet nem irhatok, eddig is az ágyban ülve, írtam lapoczkáim nagy fájdalmára. Élj soká nagyságos pártfogóm s alkalmatlankodásimért ismert kegyességedből megbocsáss. Brassó! Karácson szombatján (*pridie papistici natalis Christi, azaz: már új naptár szerint*)

Nagyságod

kész híve

Kassai Dávid Zsigmond. mpr.

Utóirat: Mégis küldök két epigrammát, hogy nagyságod hiába ne kivánta légyen; de a beteg elnézést érdemel, ha roszúl írt.

Külczím: Nagyságos Kovácsóczy Farkas úrnak, Erdély korlátnokának, kegyes pártfogómnak.

(Latin eredetije a budapesti egyet. könyvtárban. Pray-féle collectio. Res Transsilvanae Tom. H. 58. sz.)

Közli: K—I Á—D.

---

[1]) és [2]) Úgy látszik, hogy valami gazdag brassai patricius, poétánk iránt jó indúlattal viseltetett, de ő azt nem sokra becsülte, míg a brassói a bíró iránt valami rokonszenvet érzett.

ZRÍNYI ILONA NAPJAI BÁTHORY ZSÓFIA HALÁLA UTÁN.

Somlyai Báthory Zsófia, az 1660. január 8-kán elhúnyt II. Rákoczi György özvegye, a protestansok szenvedélyes üldözője s Leopold császár és király buzgó híve, Munkácson, 1680. junius 14-kén 51 éves korában meghalt.[1]) Élte végperczeiben menyje Zrínyi Ilonán, Rákóczi Ferencz özvegyén kívül, az elhunytnak nővére, Luplovszka máskép Liplovszka Erzsébet, Hedvig néven lengyelországi bencze-rendű apácza és pater *Kiss Imre*, jezsuita s B. Zsófia gyóntató papja valának jelen, kik utóbbiak arra törekedvén, hogy Ilonát az örökségből kizárják, nem átallottak, néhány perczczel bekövetkezett kimulás után, erőszakosan a vár kincstárában elhelyezett drágaságok után nyúlni, hogy azokat a jezsuiták s az apáczarend számára biztosítsák, mi azonban az erélyes és bátorlelkű Zrínyi Ilona az által némileg meghiusítani igyekezett, hogy a kincses szobát lepecsételteté . . Majd a fölött keletkezett köztük vitatkozás, miből fedeztessenek a temetkezési költségek. Hedvig és pater Kiss junius 22-kén rávették Ilonát, hogy irásilag kötelezze magát miszerint az elhunyt fejedelemnő a munkácsi és szent-miklósi uradalmak jövedelmeiből temettessék el illő pompával; ez ellen azonban csakhamar tiltakozott Ilona, kivánván, hogy Kiss a sírbolt és síremlék költségeire szükséglendő költséget a megmaradt ezüstneműekből fedezze, mi végből az ékszerekkel telt ládákat ő önkényt ki is nyitá, melyeket mégis később a pater erővel elfoglalt;[2]) mely erőszakoskodás miatt Ilona panaszt emelvén, az bírói vizsgálatra adott alkalmat, melynél mindkét fél az elhunyt fejedelemnő végakaratára hivatkozott.

Ugyanis Báthory Zsófia nővére Erzsébet (Hedvig) és Kiss Imre ösztönzésére meg 1679. deczember 19-kén készített végrendeletet, melyet 1680. évi április 10-kén megtoldott, s melyben Ilonát csakugyan kizárá az örökségből s azt unokáinak Rákóczi Juliának és Ferencznek, s tetemes részben a jezsuitáknak hagyta. Azonban mint később kiderült, a fejedelemnő halála előtt másfél évvel, *döghalál* idején egy oly végren-

---

[1]) Teste kilencz hónap múlva, t. i. 1681. márczius 16-kán temettetett el nagy pompával az általa alapított kassai jezsuita-társház templomába, mely ünnepélyes szertartásra Zrínyi Ilona által, Bereg-megye rendei is meghívattak, a munkácsi várban, 1681. febr. 17. kelt dagályos irályú levelében.

[2]) Budai Kamarai levéltár N. R. A. 770. cs. 47—48. sz.

delkezést is tett, melyben, mint Csitkovicz Mihály, (helyesebben Czvetkovics), munkácsi királyi harminczados tanúképen vallá, Ilonáról sem feledkezett meg; azonban még a fejedelemnő éltében, ő pater Kiss és Erzsébet apáczával együtt régi ezüst tálakat, poharakat, kannákat, mosdómedenczéket, s egyéb értékes műszereket olvasztottak össze, s azt egy ládába zárva a kincstárban helyezték el, melyet bekövetkezett halála után nagyobb biztosság végett Ilona lepecsételtetett; azonban ez intézkedéssel mitsem gondolván Kiss jezsuita, a kincstár ajtajáról nemcsak leszakította a pecsétet, hanem az ajtót sarkából kitaszítván, midőn őt ebben pater Ordódy megakadályozni akarná, őt is nagy mérgesen az ajtón kilökte s a ládát egyéb drágaságokkal együtt a várból magával elvitte. Ilona e hatalmaskodás folytán panaszt emelvén, annak megvizsgálására Sebestyényi András erdélyi püspök és leleszi prépost kiküldetett gróf Forgács Ádám országbíró által, kinek nevében Mokri Pál leleszi áldozár, Kereszturi Miklós, országbírói küldöttel (homo curiae regius) együtt még 1680. Mária fogantatása napján Munkácson megjelenvén, itt több tanút hallgattak ki.

Ezek vallomásaikból kitűnt, hogy Báthory Zsófia, pater Kiss és a nevezett apácza kisasszony előtt tett végrendeletet, melyben ő felségét a királyt kérte föl végrehajtónak és unokái gondnokának. Különösen Ráthy Zsigmond azt vallá, hogy a fejedelemasszony két végrendeletet tett: »az egyik, mint vallá, olyan volt, hogy ha accomodálja magát Zrínyi Ilona, amellett maradnak, ha nem, a másikhoz nyúlnak.« E tanú szerint Kiss azt is mondotta: »ha megboszant (Ilona), minden jószágát elveszti még a feje is leesik.« — Lázár Tamás pedig előadá, hogy 106 gira ezüstöt olvasztottak össze műszerekből, melyet a nevezett pater két arany és egy ezüst ládával együtt magával elvitt; mondá, hogy Csatlós Gergely nevű szolga vitte a ládákat a szekérre s ugyancsak izzadott alattok. Továbbá vallá, hogy felindulásában Kiss, midőn az ajtót feltörte s a ládákat a szekerekre rakatta, hogy azokat Lengyelországba vigye, ekkép nyilatkozott haragjában: »tiszta volt még eddig, ez a vár a némettől, de félek rajta, hogy lészen üres tőle.« Midőn Báthory Zsófia halála óráján volt, éjszaka idején, éjfél után két óra tájban Erzsébet apácza kisasszony szolgálójával Zuzkával, pater Kiss parancsolatjára a tárházba ment és Fabiányi Mihály az aranyműves ládát a szolgáló pedig egy málha ruhát hoztak ki onnan . . Lakatos János vallá, hogy a fejedelemnő csak azon éjjel tett végrendeletet, a mely-

ben meghalt. *Krucsay Miklós*, várbeli lelkész, 32 éves, pedig vallá, hogy a kincses szoba lepecsételésére pater Kiss szerfölött haragudott; végre Bornemisza Zsigmond szerint, Báthory Zsófia kedden tett volna végrendeletet és pénteken virradóra meghalt.[1])

Annyi bizonyos, hogy ezen erőltetett végrendelkezéseiben, melyeket pater Kiss és Luplovszka Erzsébetnek az egri káptalan előtt eskü alatt tett vallomása szerint, Báthory Zsófia előttök s jelenlétökben tett,[2]) vagyona legnagyobb részét a jezsuitáknak hagyta, így a Munkács közelében a szép Latorcza völgyben fekvő egykor Kisvárdai Telegdi s Homonnai Drugetné bírta szent-miklósi uradalmat is ezer birkával ekkép, hogy azt Rákóczi Ferencz felnőttéig használják, ki azt azután tizezer forintért visszaválthatja; Munkács várát ő felségének hagyományozta oly módon, hogy az uradalomért a Rákóczi-árvák 50 ezer forintot fizessenek . . .

Daczára annyi incselkedésnek, Ilona nemcsak híven megőrzé gyermekei örökségét, hanem a munkácsi vár őrségét a maga és gyermekei hűségére megeskettetvén, még Caprara Aeneas császári hadvezér unszolására is meghiúsítá azon felsőbb törekvést, hogy a várba német őrség becsempésztessék . . . Végre 1682-ben Thököly Imre hadvezérrel egybekelvén: ezentúl ennek oltalmát élvezé.

Lehoczky Tivadar.

BORNEMISZA ANNA GAZDASÁGI NAPLÓJA.

Az orsz. ltár kincstári osztályával egyesített erdélyi fiscalis levéltár vegyesei közt két meggy-szín kötésü, aranyvirágokkal diszitett folio-kötet vonta magára figyelmemet. Az I. kötetnek czíme:

> »Az méltóságos Bornemissza Anna erdélyi fejedelem asszony mindennapi proventusinak s rendelésinek Diariuma méltóságos Apafi Mihály erdélyi fejedelemségekben való életeknek 25 esztendejében 1 jan. 1686.«

Átlapoztuk a 4—4 újjnyi vastagságú köteteket; tartalma kiterjed a társadalmi élet majd minden ágára. Köztörténeti adat egy sincs

[1]) U. o. 770. csomó 52. sz.
[2]) U. o. 770. cs. 48. sz.

benne, hanem cseléd-bérszerződések, konyhai rendtartás, étlapok, gazdasági kimutatások, istálló, vadászszerszámok, ezüstművek, borok, egyszóval az erdélyi fejedelem udvara száz meg százfelé terjedő bogainak mindenike képviselve van itt.

Amennyi törmeléket első látásra össze tudtunk szedni, figyelemgerjesztésül ím' itt közöljük :

A fejedelmi asztalra rendesen háromféle bor került naponként: *bogácsi*, *berethalmi* és *musnai*. A számtartói kimutatások megvannak teljesen.

A fogarasi ménes 1672-ben állt:

11 *hátas* lóból: 5 pej (törökfaj) 2 szürke, 2 szeg, és 2 szerecsen fekete.

9 *Paripa:* 3 szeg, 1 szürke, 1 deres, 1 fakó, 1 pej, 1 barna, s 1 szarvas szinü.

124 *szekeres ló* s Ráskai lovász alatt külön van még, 17 ló; mindezek naponta 250 (erdélyi) köböl zabot fogyasztanak

Élelmi czikkek árjegyzéke a legnagyobb választékban van, a viszonyitásnál csak az a baj, hogy a fejedelmi udvar mindig nagyban vásárolta be szükségleteit.

Igen érdekes a lakatosok contoja is: nb. csak 15 *pinczelokot* csináltak 1683-ban.

Agár 125, vizsla 54 s kopó 83 volt az udvarnál, 50 peczér és hordozó gondozta őket.

A balásfalvi pinczében 107 hordó bor volt kizárólag erdélyi borokból.

Két konyhát tartott a fejedelem, a felső és alsót. 1684. nov. 15-én, tehenet vágtak le, ennek a husából: szárpecsenye, hosszúpecsenye, bélszin pecsenye, fejér pecsenye, szegy, első koncz, hátulsó koncz, nyelv került a fejedelmi konyhára.

Rendkivül érdekes még a fejedelem lovász szerszámainak regestoma is, valamint 5—6 db. ötvös-számla, melyek valójában megérdemlik a földolgozást, minthogy a sokat vitatott zománcz is előfordúl bennök.

Csak rendszertelen mozaikot adhatunk. mindebből azonban kitünik, hogy Bornemisza Anna gazdasági naplója Erdély fejedelmi korabéli társadalmi életére nem megvetendő vivmány s megérdemli a vele való behatő foglalkozást. THALLÓCZY LAJOS.

TÁRCZA.

TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A nov. 6-án tartott választmányi ülésben *Ipolyi* Árnold elnökölt. A felolvasások előtt Henszlmann Imre indítványára elhatároztatott, hogy a lőcsei gymnasium fel fog kéretni *Spervogel* krónikája eredeti példányának felküldésére. Ezután *Hunfalvy* Pál a Rumun történetirásról értekezett. *Doby* Antal »Adalék a czéhek házi szokásaikhoz« czímü rajzát, mely a közel múltban divatozott szokásokat adta elő, *Csontosi* olvasta fel, ki ezzel kapcsolatban megragadván az alkalmat a czéhbizottság eddigi működéséről tett jelentést. *Römer* Flóris bemutatja a szerémi apátság pecsétjét, melynek létezését két eredeti oklevéllel bizonyítja. Szerinte ez apátság a mai Gergulevacz helyén feküdhetett. Ezután bemutat egy ólom-pecsétet, mely iránt Hohenlohe herczeg tett nála kérdést, s melyet ő hitelesnek tart.

Titkár bemutatja *Schuster* Konstantin kassai püspöknek nov. 1-én kelt s Horváth Mihály elnökhöz intézett levelet, melyben kifejezi hogy »kellően méltányolván azon hazafiui czélokat, melyekre a Történelmi Társulat a hazai történettudomány művelése s szélesb körü megkedveltetése körül hivatva van« a társulat alapítói sorába lép s beküldi az alapítványi összeget. Azután bemutatja Pozsony-megye közönségének nov. 5-én kelt levelét, melyben tudatja, hogy a f. évi kirándulásra vonatkozó átiratunkat a megye hazafiui örömmel fogadta, s köröztetését elrendelte. Egyszersmind pedig jelenti, hogy a társulat eddigi müködésének méltánylásául s czéljai előmozdítása végett az alapítók sorába kíván lépni. Továbbá bemutatja Bars-megye közönségének levelét, melylyel ez hasonlólag a társulat alapítói sorába belépését jelenti. Azonképen Jász-Nagy-Kún-Szolnok megyéét. *Ipolyi* Arnold elnök ajánlja alapító tagúl gr. *Endrödy* Sándor k. fölovászmester urat. Reviczky-Bay Ilona aszszony társulatunk egyik legkiválóbb pártfogója, ki már oly sokszor talált alkalmat nagylelkü adományokkal mutatni ki érdeklődését a hazai történetirás iránt, a Történelmi Tár megindítása alkalmából 8 darab

aranyat küldött azon kijelentéssel, hogy azon kedvezményt, mely őt mint 200 fortos alapítót illeti, nem veszi igénybe s a Történelmi Tárra külön is előfizet. A választmányi ülés hálás köszönettel fogadta az újabb adományt s azt az alaptőke nevelésére rendelé fordíttatni.

Ezután megválasztattak az évdíjas tagok: *Kozma* János kir. sótárnok, Tokaj, *Silberberg* Mór, Homonna (aj. Doby Antal), *Lustig* László p. ü. szemlész Tolna (aj. a titkár), *Kerékgyártó* Elek polg. isk. tanár, Bpest (aj. Tettey N), *Domokos* István, Kolozsvár, *Riesner* Károly, ügyvéd, Nyitrán (aj. a titkár), *Drexler* Ignácz sz.-széki jegyző, *Nyitrai* főgymn.ktár, (aj. Csősz I.) *Csizmarovich* Endre, káplán Zólyom (aj. *Folkmann* János), *Tóth* Ödön, Szegszárd (aj. Sass István), *Majerszky* István földbirtokos, Pjécho-Nemsova (aj. Chorényi J.), *Herr* Ödön, *Obelcz* József, *Zaka* Gyula, tanárok, N.-Becskerek (aj. Hummer Nándor), *Rapoch* Jakab, *Ullmann* Adolf, m. ált. hitelb. tisztv. Bpest (aj. Takács L.), *Polgár* János lyc. tanár, *Nagy* Sándor tanár, *Szál* Árpád, *Szoszna* Ignácz Arad (aj. Márki Sándor), *Jeszenszky* Sándor, *Domján* Pál, *Ujhelyi* Boldizsár, *Okolicsányi* János, *Andrássy* Gyula k. tszéki birák, *Kacskovics* Jenő, *Reményi* Károly ügyvéd, *Harmos* Gábor ügyvéd, *Szabó* János ügyvéd, *Madách* Károly alispán, *Horváth* Danó m. aljegyző, *Némethy* Kálmán ügyvéd, *Jakobovits* József k. albíró, Balassa-Gyarmat (aj. Garam Jenő), *Bakó* István papnövendék, Bpest (aj. Horváth M.), hg Odescalchiné gr. *Endrödy* Valeria Bp., *Bagi* Gerő földbirtokos Csongrád (aj. a titkár), *Csiszér* János, *Szász* Károly főgy. tanárok, Csík-Somlyó (aj. Imecs F. Jákó), *Paál* Lajos honvéd-hadapród, Tata (aj. Rényi György), *Hellinger* József Valkány (aj. Téry Ödön) *Hintermayer* Ágoston Aradon (aj. Krivány J.), b. *Nyáry* Béla, Budapest (aj. b. *Nyáry* Albert), b. *Nyáry* Sándor, Jánosi (aj. b. Nyáry Jenő), *Vladár* Kristóf, Klazán (aj. a titkár). *Frank* Antal a m. ált. hitelbank ig. Bpest (aj. Takács L.), *Wagner* József kanonok, Nyitrán (aj. Csősz I.), *Boronkay* Lajos (aj. hg Odescalchi A.), *Pfeiffer* Antal, pesti kr. tanár (aj. Csaplár B.), *Dobos* József k. tsz. bíró, Bpest (aj Nagy Imre).

Titkár bemutatja a különböző iparegyletek s társulatok által *Ipolyi* Árnold elnök úrhoz a f. évi pozsonyi vidéki nagygyülésen elmondott beszéde alkalmából beküldött feliratokat, u. m. 1) Az országos magyar iparegyesület oct. 18-iki, 2) a szegedi polgári iparos és gazdasági kör oct. 20-iki, 3) az egri általános ipartársulat oct 10-iki, 4) a veszprémi iparos és kereskedelmi, úgy az iparos ifjúsági kör oct. 25-iki,

Titkár jelenti, hogy *Rózsa* Imre úr, mint t. t. értesítést küldött be hozzá, hogy *Szájolban* egy ottani földmüves gazdánál egy láda régi irat van, s hogy ő ez értesítés folytán felkérte a Szájolhoz közeli T.-szt-Miklósi esperes-plebánost *Balássy* Ferencz v. tagot, hogy szerezzen tudomást ezen levelek tartalmáról, s reméli, hogy már a napokban fog értesítést kapni.

Titkár bemutatta a választmánynak a Történelmi Tár sajtó-kész íveit, azon jelentéssel, hogy minden intézkedés meg van téve arra, hogy az első füzet jövő évi jan. 1-én szétküldethessék.

Következett a pénztárnok múlt havi kimutatása:

Bevételek:

1. Alaptőkebéli papirok folyó kamatai	160	frt 31	kr.
2. Befolyt tagdíjak	725	» —	»
3. Befolyt alapítványok	200	» —	»
4. A »Századok« és »Bart. com.« eladott példányaiért	9	» 86	»
5. Díszoklevelekért	18	» —	»
6. Pénztári maradvány október hóról	1113	» 14	»
Összesen	2226	» 31	»

Kiadások:

1. Írói tiszteletdíjak	39	frt 60	kr.
2. Szolgafizetések	20	» —	»
3. Irodai, szétküldési, utánvételi és egyéb vegyes költségek . .	165	» 62	»
4. Részfizetés a társulat részéről aláírt 1000 ft. m. járadékkölcsönre	496	» 44	»
Összesen . .	721	frt 66	kr.
Marad deczember hóra	1504	frt 65	kr.

Ezzel az elnök fölkéri a választmányt, hogy rövid zárt ülésre maradjon együtt. Mindenelőtt *Deák* Farkas tesz jelentést az ipartörténeti bizottság rendelkezésére álló anyagról, s igen érdekesen sorolja fel annak módozatait, hogy miképen kellene ezen anyagot hasznosítni? Ajánlata oda megy ki, hogy mielőtt az anyag feldolgozásához hozzá lehetne fogni, szükség volna annak criticai kiadását megkezdeni. Ipolyi megjegyzi, hogy e szép jelentést nyílt ülésben kellett volna felolvasni s felhívja a tagokat, hogy szóljanak hozzá e fontos tárgyhoz. Csakugyan a kérdés felett érdekes vita támadt — bár a részben, hogy a társulat továbbra sem vonandja meg gyámolítását a vállalattól nem volt

eltérés — s végre határozatba ment, hogy Deák Farkas mint szerkesztő terjeszszen a választmány elé programmot, mely a tárgyalások alapját képezze.

Több apróbb gazdasági ügy elintézése után elnök figyelmezteti a választmányi tagokat, hogy a jövő évi januári ülés, *választási* közgyűlés lesz — s ezzel az ülés jó későre, $^1/_2 8$ órakor eloszlott.

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

— A magy. Tud. Akadémia II-ik osztályának nov. 12. tartott ülésében *Pór Antal* tartá székfoglalóját. Aeneas Sylvius Piccolominink életéről értekezett részben új és eddig fel nem használt adatok alapján. Nemcsak a tárgy volt rendkívül érdekes, vázolván a tudós főpap, kiváló államférfi s utóbb egyik legnevezetesebb pápa fiatalságát, életét, ki első érintkezésben meglehetős elfogúlt volt hazánk iránt, utóbb pedig mély rokonszenvvel viseltetett iránta, sőt igen sokat tett érte, hanem az előadás maga is megkapta a hallgatók figyelmét, kik meg is éljenezték azt. Ez nap egy másik tárgy is nagy érdekeltséget ébresztett, Henszlmann értekezvén: a lőcsei templomról műtörténelmi szempontból.

— Az I-sö osztály decz. 10-én tartott ülésében *Szilády Áron* bemutatta a Corpus Poetarum első kötetét, mely összen 71 darabot foglal magában s a XVI-ik század elejéig terjed. Rendkívül érdekesek a terjedelmes jegyzetek, melyek gyakran egész értekezéssé nötték ki magukat.

VIDÉKI TÁRSULATOK.

— A Délmagyarországi történelmi és régészeti társulat október havi rendes választmányi ülése Temesvárt *Rácz* Athanáz elnöklete alatt, számos közönség részvéte mellett tartatott meg; jelentéséből kiemeljük: A múzeum részére a következő adományozások érkeztek be: *Hajnal* Imre gyógyszerész úr Bodusánból (Moldvaország) egy igen érdekes »algiri cserkesz kés« beküldésével kedveskedett. A kés két darab keletiesen czifrázott fából készült tokkal bír, mely szíjakkal van körülfonva s alúl ezüstös sodronynyal megerösítve. *Stetina* Imre ajándékozott 25 darab »ezüst és rézérmet«, legnagyobbrészben Dalmátiában találtattak, s néhány német és lengyel pénzecskét kivéve, a régi dalmát városok forgalmi pénzeit képviselik. *Magyar* Salamon Dávid nyomdász

adott 2 ezüst s 2 réz érmet. *Susich* Mihály egy külföldi ezüst s 2 darab I. Lipót-féle ezüst érmet, továbbá egy réz polturát 1705-ből s egy Mária Terézia korabeli réz $^1|_2$ krajczárost, végre egy réz pecsétnyomó gyűrűt, melyen szárnyas pegazus felett I. S. betűk láthatók. Dr. *Ehrenfest* Mór I. Ferencz római császár korabéli czüst érmet és *Jovanovits* György 3 darab újabbkori rézpénzt ajándékoztak a múzeumnak. A bankó gyűjteményt is többen gyarapíták. A könyv- s irattár is értékes ajándékokkal növekedett. A titkár jelentése tudomásul vétetvén, *Odor* Samu pénztárnok adta elő jelentését a társulati pénztár állásáról; mely jelentés alapján kitűnt, hogy 920 frt 9 kr. készpénz szolgál a folyó kiadások fedezésére.

Következett *Böhm* Lénárt társulati tagnak ily czímű értekezése: »Új-Palánka krónikája a legrégibb időktől napjainkig«, melyet *Ardeleán* György vál. tag olvasott fel. Az értekezés, a nevezett hely történelmileg fontos múltját ismerteti chronologicus sorrendben. — Ezután *Miletz* János titkár olvasta fel ily czímű értekezését: »Adatok a délmagyarországi spanyol telepek történetéhez«; mely értekezésében szerző reflectálva fáradhatlan történetbúvárunk *Pesty* Frigyes ily czímű értekezésére: »Míveltségi állapotok Temesváron a XVIII. században«, mely a »*Századok*« f. évi I-ső számában jelent meg, a csanádi püspökség archivumában lelt okiratok alapján kimutatja, hogy az 1737. év tavaszán, a még Mercy tábornok által 1722-ben letelepített spanyolokon kívül, újabb spanyol telepítés is történt, még pedig Verseczre. Ezen spanyolok 9 hajóval jöttek le Bécsből a császár-király III. Károly egyenes rendeletéből s itt külön lelkész alatt állottak. Letelepítésök azonban Verseczen csak ideiglenes volt, miután a temesvári tartományi kormány egy építendő spanyol város tervrajzáról tett Bécsbe felterjesztést s annak helyiségeül újból Nagy-Becskereket ajánlotta, hol már 14—15 évvel előzőleg telepíttettek le spanyolok. Az értekezés befejeztével *Bilszky* Ferencz szakálházi plébános s választmányi tag megemlíti, hogy a Verseczre letelepített spanyoloknak ugyanott még ma is élnek ivadékaik, valamint Merczyfalván is Temesmegyében s az utóbbi helyről megnevezett bizonyos Denelotti nevű családot, s végül megjegyzé, hogy a Bilszky-család is ezen spanyolokról veszi származását.

Ezzel az ülés a tagválasztás megejtése után véget ért.

IRODALMI SZEMLE.

— A Folyóiratok már utolsó füzeteiket adják ki, s előkészületeket tesznek az új folyamra. Többnyire egyes szakok előmozdítására levén alapítva, saját közönségükkel bírnak s örömmel látjuk, hogy ezen közönség mindeniknél igen szépen szaporodik. Az Akadémia két nagy régészeti folyóiratából az »Archaeologiai közleményekből« s »Archaeologiai Értesítőből« egy-egy újabb füzet jelent meg, s mindkettő igen érdekes tartalommal: az elsőben (XI. k. II. f.) Arányi Lajos tesz jelentést a pilisi és váczi járások egyes községeiben talált müemlékekről; *Myskovszky* Victor avatott tollal ismerteti Liptó-megye középkori építészeti emlékeit: melynek olvasása felébreszti az emberben a vágyat rendre venni a többi megyéket is. *Jakab* Elek Léta várát írta le, mely mintegy adalékot képez a Ghyczy Jánosról írt monographiájához. Az utóbbinak novemberi füzetében Henszlmann folytatja uti jegyzeteit. *Nagy* Imre régi pecséteket ismertet, s a füzetet *Römer*, *Hampel* és *Thallóczy* kisebb közlésekkel gazdagíták. — A *Miletz* János által szerkesztett »Történelmi és Régészeti Értesítő«, mely a délmagyarországi társulat közlönye az érdekes tárczán kívül három fő czikket hoz, dr. *Szentkláray*-tól: Történeti östelepek a Tiszamentén, Történeti és régészeti kirándulás Palánkára *Böhm* Lénárdtól s a Veterani barlang és Peth vára *Boleszny* Antaltól. Mint e tartalom mutatja, e társulat komolyan és igen szép sikerrel lát hozzá feladatának megoldásához: Délmagyarország ismertetéséhez. — *Bátorfi* Lajos »Adatok Zalamegye történetéhez« czimü vállalatának IV. köt., 4-ik füzetében több történelmi érdekü tárgyat találunk: Thaly Kálmán közli a híres Gersei Petheő nemzetség tagjainak 1562-ben kelt családi szerződését. *Résó* Ensel Sándor Zalamegyei helynév magyarázatokat, Hajgató Sándor, 1651-iki záloglevelet, s Bittnitz Lajostól két 1825-ben irt levelet Agriczéből és Kanisából, — Az *Abafi* által nagy gonddal szerkesztett irodalom-történeti közlönyből, a *Figyelő*-ből két füzet fekszik előttünk a novemberi és deczemberi, mindkettő igen gazdag és változatos tartalommal *Thaly* Kálmán Bacsányiján s *Abafy* Mikesén (melyek nagy részben új, eddig nem ismert adatokat hoznak napfényre) s *Pfeiffer* Antal Pannoniusán kívül *Fehérpataky* Lászlótól, *Békesi* Emiltől, *Stachovics* Remigtől, *Bartók* Gézától, *Heinrichtól* id. *Szinnyeytől*, *Tipraytól* olvasunk hosszabb, rövidebb közléseket.

— Az iskolai értesítőknél követett az a szokás, hogy első sorban tudományos értekezések közöltetnek bennök, mindinkább megtermi a maga gyümölcsét. Örömmel látjuk, hogy igen magvas tanúlmányokban tárgyaltatnak az egyes iskolák történetei, melyek hazai oktatásügyünk történetére valóban becses adalékok. Tizenegy iskola évi programmja fekszik előttünk. Öt ezek közűl, az illetőnek történetét tárgyazza: a *kolozsvári*, *rózsahegyi*, *nagy-károlyi*, *balásfalvi és szebeni* iskolákat. Legterjedelmesebb és adatokban legdúsabb tagadhatlanúl a *kolozsvári* kath. lyceum története, melyet *Salzbauer* János írt, s mely a benne működött tanárokat, s az iskola küléletet illető mozzanatokat is felsorolván, egész kis korrajzzá nőtte ki magát. A *rózsahegyi* s *nagykárolyi* (1727. alapította Károlyi Sándor) gymnasiumok történetei (1729.) röviden ugyan, de igen alaposan s a főbb események kiemelésével tárgyalvák. Az oly nagy szerepet játszott *balásfalvi* gör. kath. főtanoda történetét szakavatottan írja le *Antonelli* J. román nyelven. Szokott szász alapossággal tárgyalja *Herbert* Henrik a szebeni iskola és egyház történetét III. Károly óta; ez értekezés a programmnak majdnem $^3/_4$ részét tölti be. Helytörténeti érdekkel bír *Ádám Iván* tanúlmánya »Adatok Sümegh történetéhez« ugyancsak a Sümeghi reáltanoda értesítőjében. Régészeti és felhasználatlan kézirati adatokat is használ benne. Ősrégészeti czikk a *Téglás Gáboré*. A »kőkorszaki ember nyomai Hunyad-megyében« (Dévai reált. ért.), mely különnyomatban is megjelent. Szépen írt és a meglevő adatokkal összehasonlításba tett eredmények táglalata. A *nyitrai* gymnasium értesítőjében a kegyes tanítórendiek nyitrai templomában van leírva. — Irodalomtörténeti érdekű a pesti k. r. főgymnásium értesítőjében: »a magyar irodalmi történet, tanügy és könyvnyomdászat 1450—1500« *Pfeiffer* Antaltól. Terjedelmes és alapos kútfőismerettel írott tanulmány. A debreczeni róm. kath. gymn. értesítőjében *Dengi* János ír Mészáros Kártigamjáról, a lőcsei kir. kath. főgymnasium értesítőjében *Behyna* Gyula a magyar dráma történetéről értekezik Dugonics Andrásig.

— Könyvpiaczunk a közeledő karácsonyi ünnepek daczára is alig egy pár új munkát hírdet, melyek közűl csak egy kettő birhat érdekkel a mi olvasóink előtt. Ilyen mindenekelőtt a *Naményi* díszkiadása, nemcsak szellemdúsan, de alapos korismerettel írt Rabelais-ja, melynek azonban ráismertek eredeti forrására. *Hugó Victortól* az »Egy bün története« Tettey és társa kiadásában jelent meg s az államcsinyt írja le. Hasonlag

Tetteynél látott világot a b. *Fiáth Ferencz* emlékirata »Életem és Élményeim« czím alatt két kötetben diszkiadással, melynek tiszta jövedelme az írói segélyegylet javára fog fordíttatni. Ez érdekes korrajz élvezetes olvasmányúl s egyszersmind korunk történetéhez forrásúl is szolgál. *Kelemen Kajetánnak* »A jászkun redemtió története és fejlődése a jelenkorig, tekintettel a jász-kun birtokviszonyok rendezésére,« czímü Szegeden megjelent műve érdekes monographia, mely jogtörténeti szempontból fontossággal bír. — *Tompa Mihály*, írta *Ferenczy* József. Kassa, Maurer Adolf bizománya 1877-dik Életrajzi s irodalmi tanúlmány, mely lelkiismeretes gonddal van összeállítva, de alig tartalmaz valami újat, a mi a költő eddig megjelent életrajzaiban s írói egyénisége és működése méltatásaiban meg nem volna. Ha azonban a kis műben nem keresünk új szempontokat s önálló ítéleteket, dícsérnünk kell a szerző buzgalmát, melylyel az adatokat összeállította s aránylag elég teljesen is. Stylje, ha kiváló jelességekkel nem is bír, nagyobb hibái nincsenek; irata szabatos s folyékony. A 107 lapra terjedő kötetke ára 1 frt.

VEGYES KÖZLÉSEK.

— Ipolyi Árnold monumentalis beszéde, melyet társulatunk f. évi vidéki nagygyülésén Pozsonyban mondott, nem hangzott el mint »pusztában kiáltó szó«, hanem mindenütt élénk viszhangra talált, mint ezt az iparegyletek feliratain — melyek a deczemberi gyülésen be lettek mutatva — s a szaklapok nyilatkozataiban tolmácsolva találjuk. Az országos magyar iparegyesület igazgatósága reményét fejezi ki, hogy »a kifejezett magasztos eszmék azon körökben is gyors elterjedésnek fognak örvendeni, a mely körök bár az ipari élet küzdelmeitül távol állanak, mégis annak felvirágzására a leghathatósb tényezők lehetnek.« A szegedi polgári iparos és gazdasági kör hálás köszönetét fejezi ki a szép tanért, mely »egyrészről iparunk multját oly mesteri kézzel vázolja, másrészről oly nézeteket és javaslatokat tartalmaz, melyeket különösen egy tudós főpap ajkáról melegen kell üdvözölni.« Az egri általános ipartársulat megnyugtató tudomásúl veszi, hogy a magyar történettudomány szövetségesévé lön a magyar iparnak s a beszéd elmondóját, mint ez újabb irány úttörőjét üdvözli. A pesti asztalos ipartársulat külön e czélra ösz-

szehivott gyűlésen felolvasta e beszédet, s mint Csepreghy János társulati elnök nov. 29-iki iratában mondja, nagy élvezettel hallgatta végig a beszédet, s a gyülés hála érzelmének tolmácsolójával az elnököt, ki azon hittel és reményben teszi azt, hogy eljön az idő, midőn a beszéd szelleme az egész nemzetet át fogja hatni. A losonczi csizmadia iparos-testület e hatalmas támogatásból reményt merít a jövőre s biztatást és bizalmat merít belőle a zsibbadozó törekvéseknek. A tályai, iparügyének védelmét látja, melyért hálával adózik. Hasonló meleg hangon, mondhatni igen sokszor az elragadtatás hangján szólnak a többi feliratok is, melyek nagy részét a főváros és vidék politikai lapjai közölték, míg a szaklapok tüzetes tárgyalás alá vonták. A »Család és titkai« czímü Kolozsvártt megjelenő heti közlönyben (15—18. sz.), *Hegedüs* István a lap főmunkatársa »Az iparoktatás fontosságáról« négy czikket közöl, melyben az e beszéd által felköltött gondolatait adja elő, míg a Szegeden megjelenő »Alföldi Iparlap«-ban (44-ik sz.) Könyves Tóth Kálmán talpra esett s meleg hangon irt czikket közöl »Ipolyi beszédének hatása alatt.« Annyival élénkebb örömmel constatáljuk e mozgalmakat, mert azok egyenesen társulatunkból indúltak ki.

— Az Akadémiának és Társulatunknak halottja van: *Fábián Gábor* veterán irónk s a classicai literaturának egyik legalaposabb ismerője, 82 éves korában meghalt. Mint történetíró is szaporitá babérjait: Arad-megye monographiájával, mely 1835-ben hagyta el a sajtót.

— Kérelem a hazai tudósokhoz. Dr. *Hipler* külföldi tanár, ki széles terjedelmü irodalmi munkálkodásán és alapos búvárlatain kívül főleg az által szerzett hirnevet, hogy *Copernicus* chorographicus műveit kiadta, jegyzetekkel behatóan ismertette, újabban ugyanennek egyes kimagasló tanítványaira terjeszti figyelmét. A múlt év folyamában bocsátotta közre p. o. *Rheticus Joachim* chorographiáját (Die Chorographie d. Joach. Rheticus. Dresden, 1876). *Rheticus* valódi nevén *Lauchen*, szül. 1514. febr. 16. már kora ifjuságában nagy hajlamot árult el a mathematikai tudományok iránt, melyeket szülőföldén (Rhätiában) felkarolt, később pedig Zürichben és Wittenbergában feltünő sikerrel ápolt, hol elhalt tanárának, *Volmarnak* tanszékét elfoglalván, az arithmetikát adta elő. A földirat és csillagászat alapos tanúlmányozásában azonban a ptolemaeicus rendszer hiányos voltáról meggyőződvén, 1539. elhagyta egyetemét és Frauenburgba, az ermelandi kanonok védszárnyai alá sietett, hogy ott tudományos ismereteit annálinkább kiszélesbítse. Új tanára nem elége-

dett meg egyszerüen azzal, hogy kedvelt tanítványát rendszerének tömkelegébe bevezesse, hanem megismertette őt egyszersmind számos nagy tekintélyü és magas rangú barátaival és ismerőseivel. Ezen időszakban szerkeszté *Rheticus Copernicusnak* rendszerébe vonatkozó iratát, melyet *Albert* porosz herczegnek melegen ajánlottak. Ez időtől fogva élénk levelezés folyt *Rheticus* és *Albert* herczeg között, mely az előbbinek Poroszországból való eltávozásával 1541-ben véget ért. *Hipler* idézett művecskéjében e leveleket adta ki. Az előrebocsátottak után reánk magyarokra nézve főleg az bir érdekkel, mit *Hipler* művének 8-ik lapján említ. *Hipler* ugyanis azt mondja, hogy *Rheticus* Poroszországból ismét Wittenbergában, 1551-ben Prágába, 1557-ben Krakóba, majd innen Kassára utazott, hol 1574-ben dec. 4-én meghalt. Csillag alatt pedig megjegyzi, hogy *Rheticus* életrajzát legközelebb sajtó alá fogja rendezni. Nem tudni azonban, mennyire hiteles forrásból meríttetett ezen adat, mert *Hipler* tanár maga hazánk egyik nagy tekintélyü tudósához folyamodott utbaigazításért, nehogy *Rheticus* életrajzának megírásában pusztán conjecturákra kelljen támaszkodnia. E sorok írója említett hazai tudósunktól ama lekötelező megbízást kapta, hogy *Rhetiusnak* Kassa városában történt elhalálozására vonatkozólag érveket, esetleg megbízható adatokat gyüjtsön. Fájdalom! minden fáradozásom daczára, sőt hazánk első rangú tudósainak közvetítése folytán sem tudtam eredményre vergődni. Ez oknál fogva indíttatva érzem magamat hazai tudósainkhoz ama kérelmet intézni, méltóztatnának a közügy érdekében szolgálati készségüket felajánlani, és ha lehetséges, *Hiplernek* véleményét *Rheticusnak* Kassán történt elhalálozására vonatkozólag bármi módon megvilágítani. Lehetséges, hogy a kassai domban *Rheticusnak* epitaphiuma volt, mely annak restaurálása folytán megsemmisült, de melyről egyeseknek tudomása lehetne. Vagy talán valamely magánkönyvtárban léteznek okmányok, levelek, stb. melyet *Rheticusnak* hazánkban és nevezetesen Kassán való tartózkodását igazolhatnák, sőt elhalálozására vonatkozhatnának. Az érintett szempontok megvilágítására vonatkozó bármily adat, vagy vélemény a közügy érdekében hálás köszönettel fogadtatnék; mert felette érdekes volna annak bebizonyítása, hogy *Rheticusnak* hamvai valóban hazánk területén nyugosznak. A »*Századok*« t. szerkesztője szíves leend bármily válasz közlésének helyet biztosítani e becses folyóirat hasábjain.

— A Drezdában, dr. *Petzholdt Gyula* szerkesztése alatt megjelenő »Neuer Anzeiger für Bibliographie und Bibliothekenwissenschaft« czímü

tekintélyes szaklap, az októberi és novemberi számban *Csontosi Jánosnak* a konstantinápolyi Corvinákról latín nyelven írt közleményét hozza a következő címmel: »Catalogus brevis codicum manuscriptorum qui liberalitate Suae Majestatis Abdul Hamid II. Imperatoris Ottomanorum, Bibliothecae J. Reg. Universitatis Budapestiensis novissime donati sunt. Digessit *Joannes Csontosi* ad Bibliothecam Musei Nationalis Budapestini assistens« és a szerzőnek a Corvinákról magyar nyelven közrebocsátott röpiratáról elismerő szavakban nyilatkozik. — Kapcsolatban ezzel fölemlítjük, hogy a »Literarische Berichte aus Ungarn« legújabb száma dr. Heinrich Gusztáv tollából bő kivonatot közölt Csontosi e művéből, s hogy Török Árpád tanár azt »XXXV Handschriften. Geschenk des Sultán Abdul Hamid« etc. czím alatt németre fordította. Sajnos, hogy a fordítónak magyarázó jegyzetei közé két tollhiba csúszott be, így a harmadik lapon, Oláh Miklós esztergomi érsek és helytartó, nádornak és a 11-ik lapon Kubinyi Ferencz nemzeti Muzeumi igazgatónak van szedve, ez azonban nem von le semmit a német kiadás becséből, melynek technikai kiállítása becsületére válik Bagó Márton és fiai budai nyomdájának.

— Az »École des Chartes« f. é. V. füzete közli a Konstantinápolyból megküldött Corvinák jegyzékét.

— A hunyad-megyei elolláhosodott magyarok javára »Hunyadi Albumot« szerkesztenek *Szathmáry* György és *György* Aladár. Előf. ára 2 frt. mely az Athenaeumban küldendő. Lesznek benne történelmi dolgozatok is; több történetíróinkon kívül gr. *Szécsen* Antal nagyhatású Wellingtonját szintén ez Album fogja hozni.

— Jász-berényben f. évi dec. végétől 1878. jan. 16-ig tartó történelmi és régészeti kiállítás lesz.

— Szalay László emlékére társulatunk közvetítésével, díszes márványkövet állított annak szülőházán *Koczán Ferencz*. A kő a ház (Budavár uri-utcza 22.) falába van illesztve; anyaga vörös márványkő, melybe arany betűkkel van felvésve:

E házban született
SZALAY LÁSZLÓ,
1813. april 18-án.

Az emléket igen díszesen állította ki *Gerenday* Antal.

TÖRTÉNELMI KÖNYVTÁR.

— A MAGYAR NYOMDÁSZAT TÖRTÉNELMI FEJLŐDÉSE 1472—1877. Írta dr. *Ballagi* Aladár. Budapest. Franklin-társulat. 8-r. 248 l. Ára 1 frt 40 kr.

— GESCHICHTE DES DREISSIGJAERIGEN KRIEGES von Anton *Gindely*. II. kötet. Prága. 1878. Tempsky. 8-r. 442 l. Ára 4 forint. Kapható Tettey N. és társánál.

— AZ ÁRPÁD és vegyes ház. A Habsburg-Lotharingen ház. A Tudor-, Stuard- és Hannover házak. A Bourbon-ház. A Bonaparte család Leszármazási táblák. Budapest. Tettey N. és társ. V táblák. Ára 2 frt.

HIBAIGAZÍTÁSOK.

— MÚLT füzetünk a történeti irodalom rovatában »Veresmarti Mihály megtérése« stb. czímü czikkében a 758. l., a 19. sorban felülről »*jelentüségét*« hibásan áll: »*fontosságát*« helyett; a 762. l. 24. sorban felülről »*házainkban*« helyett »*korunkban*« olvasandó; a 25. és 26. sorban »*is, az a legtöbbnél*« kihagyandó, és helyében »*az jelenleg gyakran*« olvasandó; a 760. l. 4. sorban felülről »*Ferenczek*« helyett »*Péternek*« olvasandó; végre a k. l., 21. sorban felülről a »*hogy*« kihagyandó.

— Ugyanezen füzet 788-ik lapján alúlról a 2-ik és 3-ik sorban *Töry Gusztáv* helyett *Töry Ödön* olvasandó.

— *Edelspacher* úrnak múlt füzetünkben közlött czikkéhez: a 698. lap 15. s. „Alāʿq helyett ¦Alāq. 16. s. „Ali h. ¦Ali. 16. s. "Umar. h. ¦Umar. 31. s. Агу h. Аду. 32. s. Алу h. Али. 32. s. Игиь-Ласма h Идиь-Ласма. 34. s. buntus h. buntus. 699. l. 27. s. باضار h. بلفار. 8. s. بلكار h. بلكار. 700. l. 5. s. اسضل h. اسفل. 5 s. لسكل h. اسكل. 6. s. لسڤل h. اسڤل. 10. s. باضار h. بلفار. 12. s. اسضل h. اسفل. 31. s. ى h. ك (ك). 701. l. 21. s. *πεφσίδος* h. *Περσίδος*. 26. s. *πεφσί* h. *Περσί*. 30. s. ددى h. كذد. 34. s. почесмь h. почесмь. 34. s. у важеніе h. у важеніе. 34. s. вы пограя h. вмогая. 35. s. дочежносмь h. должносмь. 37. s. семичи h. демичи. 37. s. شمارصلكن h. شعارصلكن. 702. l. 17. s. درست dutt h. دوست dust. 20. s. Adir h. Aδir (görög *δ*). 31 s. Harkany h. Harkavy.